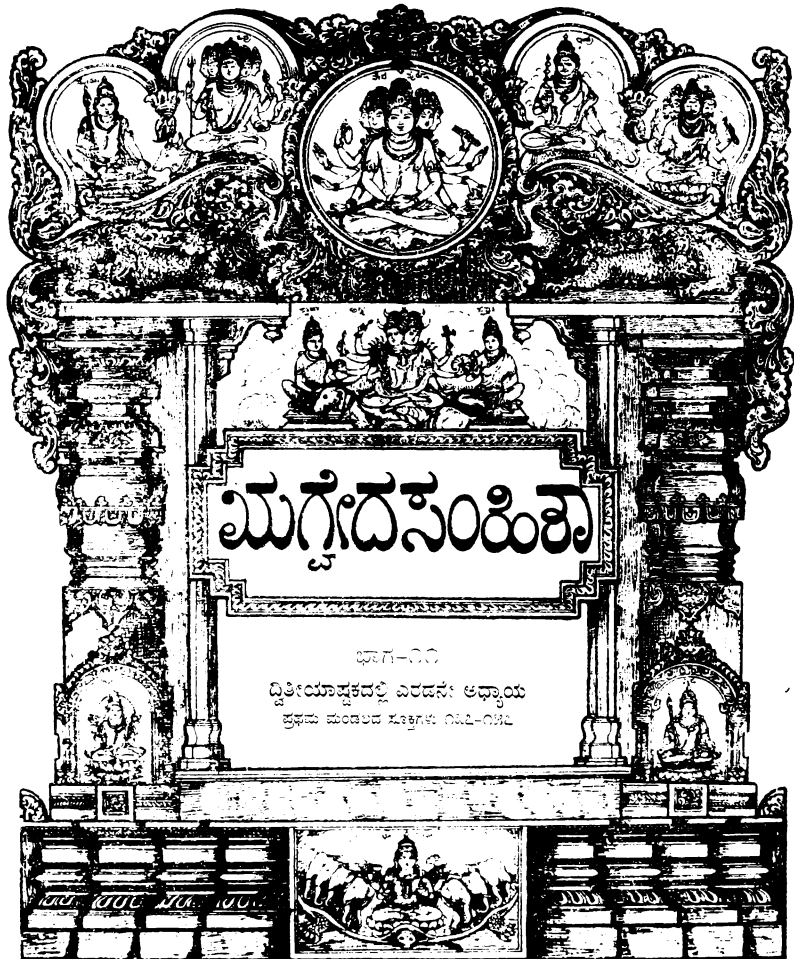

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ
ಬೆಂಗಳೂರು

ಮಗ್ಗೇದಸಂಹಿತೆ

ಭಾಗ-೧೦೦

ದ್ವಿತೀಯಾಪಕದಲ್ಲಿ ವಿರಚನ: ಅಧ್ಯಾಯ
ಪ್ರಥಮ ಪುಂಡರ ಕೀರ್ತನ: ೧೦೨-೧೫೭

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

RIG-VEDA

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ಸಮೇತ

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ

(ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಷಾರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆಗಳೊಡನೆ)

ಭಾಗ ೧೧

ಎರಡನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು
ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೧೩೭-೧೫೭

ಅನುವಾದಕರು ಹಾಗೂ ಸಂಪಾದಕರು

ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್

ಎಚ್.ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆ

ಕನ್ನಡ ಭವನ, ಜಿ.ಸಿ.ರಸ್ತೆ, ಬೆಂಗಳೂರು - ೫೬೦ ೦೦೨

RIG-VEDA SAMHITA : Volume No. 11 : Reprint of **RIG-VEDA SAMHITA**
Translated with Critical Notes By : **Asthan Mahavidwan H.P. Venkata Rao**
Published by **Manu Baligar**, Director, Department of Kannada and Culture, Kannada
Bhavan, J.C. Road, Bengalooru - 02

Pages : XXVI + 696

Price : Rs. 195.00

© ಈ ಆವೃತ್ತಿಯ ಹಕ್ಕುಗಳು : ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

ಮುದ್ರಣ : ೨೦೦೯

ಪುಟಗಳು : ೨೬ + ೬೯೬

ಬೆಲೆ : ರೂ. ೧೯೫.೦೦

ಪ್ರತಿಗಳು : ೧೦೦೦

ಮುಖಪುಟ ವಿನ್ಯಾಸ : ಮಯೂರ

.

ಮುದ್ರಕರು :

ಮೆ|| ಮಯೂರ ಪ್ರಿಂಟ್ ಆಡ್ಸ್

ನಂ. 69, ಸುಭೇದಾರ್ ಛತ್ರಂ ರೋಡ್

ಬೆಂಗಳೂರು - 560020 ದೂ : 23342724

Published by the gracious permission of
His Highness
Sri Jayachamarajendra Wodeyar Bahadur,
G.C.B., G.C.S.I., Maharaja of Mysore.

ಯದುವಂಶವಯವಾಸಾರಸಭಾಸಲರೂ ಸತ್ತಂಪ್ರದಾಯವೈಸೀವ್ಯವರ್ಧನೂ
ಮೈಸೂರು ದೇಶವನ್ನಾಳಿದ ಧರ್ಮಪುಂಗವೂ ಆದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣ
ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ವಿಜಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್.
ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. ರವರು.

ವೇದಪ್ರಕಟನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯಮಿತವಾಗಿರುವ
ವೇದವಿಮರ್ಶನವಿದ್ಯನ್ಮಂಡಲಿ

ಅಧ್ಯಕ್ಷರು :

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು: ನಾಗರಿಂಗಪರಿವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯ ಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರವರು
ಶಿಲ್ಪಿಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು.

—o—

Translator & Editor :

ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್ H. P. ವೆಂಕಟರಾವ್

Associate :

ಶ್ರೀ. G. N. ಚೆಕ್ಕವರ್ತಿ M. A.

Professor of Sanskrit, St. Philomina's College, Mysore.

ಸಹಾಯಕ ವಿದ್ಯನ್ಮಂಡಲಿ

1. ಬ್ಲಿ ಶ್ರೀಲಿ ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರು, ವ್ಯಾಕರಣವಿದ್ವಾನ್, ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ
ಸಂಸ್ಕೃತಮಹಾಪಾಲಶಾಲಾ, ಮೈಸೂರು.
2. ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ಲಿ ಶ್ರೀಲಿ H. ಗಂಗಾಧರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಷ್ಯಾಪಿಷ ವಿದ್ವಾನ್
ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾಪಂಡಿತರು,
3. ಬ್ಲಿ ಶ್ರೀಲಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಮುಗ್ಧೇಜ ಭವನಾಂಗಣ.
4. ಬ್ಲಿ ಶ್ರೀಲಿ ಹಿಟ್ಟವಳ್ಳಿ ಬಿಳಿಗಿರಿಂಗಾಜೋಯಿಸರು, ಶ್ರುತಿ ವಿದ್ವಾನ್.
5. ಬ್ಲಿ ಶ್ರೀಲಿ ಹಿಟ್ಟವಳ್ಳಿ ದೇವರಥಟ್ಟರು, ಮೀನುಂಸಾದರ್ಶನ ಪಂಡಿತರು.
6. ಬ್ಲಿ ಶ್ರೀಲಿ ವೆಂಕಟರಮಣಾಚಾರ್, M. A., B. T., ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್.
7. ಬ್ಲಿ ಶ್ರೀಲಿ S. ರಂಗನಾಥನ್, ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್, ಆರಮನೆ ಸರಸ್ವತಿ ಭವಾನ.
8. ಬ್ಲಿ ಶ್ರೀಲಿ ಪುತ್ತೂರು ಅನಂತಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್, ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್,
Govt. Oriental Research Institute. Mysore.
9. ಬ್ಲಿ ಶ್ರೀಲಿ S. ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ರಿಟೈರ್ಡ್ ಪಂಡಿತರು.
Govt. Oriental Research Institute, Mysore.

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನಾಗಲಿಂಗಪರಿವ್ರಾಜಾಚಾರ್ಯ ಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ
ಶಿಲ್ಪಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು
ವೇದವಿಮರ್ಶನ ವಿಧ್ಯಸ್ಥಾನದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು

ಪ್ರಕಾಶಕರ ಮಾತು

ಕನ್ನಡ ಓದುಗರಿಗೆ ಸುಲಭ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಗಳು ದೊರಕಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆಯು ಹಲವಾರು ಪ್ರಕಟಣಾ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡು ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತರುತ್ತಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೇರುಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಕಟಣಾ ಯೋಜನೆಯೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯಡಿ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಗೊಂಡ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಸಂಪುಟಗಳ ಮರುಮುದ್ರಣ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡ ಜ್ಞಾನಪೀಠ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಕೇಂದ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ಪಂಪ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪುರಸ್ಕರಣೆ ಒಂದೊಂದು ಕೃತಿಯನ್ನು ಮರುಮುದ್ರಿಸಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲಾಖೆಯ ವತಿಯಿಂದ ಮೇರುಕೃತಿಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆ ಯೋಜನೆಯಡಿ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್ ಎಚ್. ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್ ಅವರಿಂದ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಗ್ರಂಥದ ೩೬ ಬೃಹತ್ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಮರುಮುದ್ರಣ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ವೇದಗಳು ಕೇವಲ ತಾತ್ವಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ; ಅವು ಅನುಭಾವದ ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕ ಭಂಡಾರಗಳು. ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದೇವತಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಷಯಗಳು, ತತ್ತ್ವಜಿಜ್ಞಾಸೆ, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕ ವಿಚಾರಗಳಿವೆ. ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರಿಗೆ ಇದು ಒಂದು ಅವಮೂಲ್ಯ ಆಕರ. ಭಾರತದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಭಾವನೆಗಳು, ಸಮಾಜ ಜೀವನ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹೇಗೆ ಬೆಳೆಯಿತೆಂಬುದರ ರಮ್ಯ ಚಿತ್ರಣ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾನವ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಮೊದಲ ಕಾವ್ಯಸುಮ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆ. ಇದು ಅನುಪಮ ಕಾವ್ಯಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪ್ರೀತಿ ಗೌರವಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಾರೆ 'ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆ'ಯು ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸಿದ ಉತ್ತಮ ಅನುಭಾವ ಕಾವ್ಯ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಯುಗದ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾನವ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆರಳಿಸಬಲ್ಲ ವೇದಗ್ರಂಥಗಳ ಅದ್ವಯನ ಅಗತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತ ಗ್ರಂಥ ಪುನಃ ಮುದ್ರಣಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ.

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಸಂಪುಟಗಳು ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ದೋಷರಹಿತವಾಗಿ ಹೊರಬರಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮೂಲಕೃತಿಯನ್ನು ಸ್ಕಾನ್ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಸ್ಕಾನ್ ಮಾಡಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮಯೂರ ಪ್ರಿಂಟ್ ಆರ್ಟ್ಸ್‌ನ ಮಾಲೀಕರಾದ ಶ್ರೀ ಬಿ.ಎಲ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ್ ಮತ್ತು ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದವರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು. ಈ ಪ್ರಕಟಣೆ ಹೊರತರಲು ಸಹಕರಿಸಿದ ಶ್ರೀ ಎಚ್. ಶಂಕರಪ್ಪ, ಜಂಟಿ ನಿರ್ದೇಶಕರು (ಸರ್ವರ್ವ ಕರ್ನಾಟಕ), ಶ್ರೀಮತಿ ವೈ.ಎಸ್. ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಸಹಾಯಕ ನಿರ್ದೇಶಕರು ಮತ್ತು ಪ್ರಕಟಣಾ ಶಾಖೆ ಹಾಗೂ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದವರಿಗೆ ನನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು.

ಮಾನವನ ಬೌದ್ಧಿಕ ಮತ್ತು ಆತ್ಮದ ಉನ್ನತಿಗೆ ದಾರಿದೀಪವಾಗಿರುವ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ನಮ್ಮ ಯುವಜನಾಂಗಕ್ಕೆ ಪರಿಚಯಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಹಾಗೂ ಸುಲಭ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಒದಗಿಸಬೇಕೆಂಬುದು ಈ ಯೋಜನೆಯ ಆಶಯ. ಈ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಸಂಪುಟಗಳನ್ನು ಸಾಹಿತ್ಯಾಸಕ್ತರು, ವಿದ್ವಾಂಸರು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಸ್ವಾಗತಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ನಂಬಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಕೃತಿಗಳ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಕನ್ನಡದ ಜನತೆ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂಬ ಆಶಯ ನಮ್ಮದು.

ಮನು ಬಳಿಗಾರ್

ನಿರ್ದೇಶಕರು

ಪೀಠಿಕೆ.

ಮಗ್ನೀದ ಸಂಹಿತೆಯ ಹೆನ್ನೊಂದನೆಯ ಭಾಗವಾದ ಈ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ೧೩೭ ರಿಂದ ೧೫೭ ರವರೆಗೆ ಒಟ್ಟು ೨೧ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರುಚ್ಛೇಪವೈವೋದಾಸಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ೧೩೭ ರಿಂದ ೧೫೯ ರವರೆಗಿರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು, ಪೂಷ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವರೂ, ದೀರ್ಘತ ಮಾದೇಚಘ್ನಿನಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಉಳಿದ ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಜಾತವೇದಸ, ಅಗ್ನಿ, ಮಿತ್ರಾವರುಣರು, ಅದಿತಿ, ವಿಷ್ಣು, ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣು, ಮತ್ತು ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ತುತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಕುಶ್ಲಾಂಗರಸನ ಕೃತಿಗಳಂತೆಯೇ ಪರುಚ್ಛೇಪದೀರ್ಘತಮಸ್ತುಗಳ ಕೃತಿಗಳೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾದ ಭಾವಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದೂ ಸುಂದರವಾದ ಶೈಲಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವೂ ಆಗಿವೆ. ಇಬ್ಬರೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ವೈಯುಕ್ತಿಕವಾದ ಪ್ರಭಾವಗಳಿಂದಲೂ, ರಚನಾಕೌಶಲ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ದಧ್ಯಹ್ ತ ಮೇ ಜನುಷಂ ಪೂರ್ವೇ ಅಂಗಿರಾಃ ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ ಕಣ್ವೋ ಅತ್ರಿರ್ಮನುರ್ವಿ ದುಸ್ತೇ ಮೇ ಪೂರ್ವೇ ಮನುರ್ವಿಮಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೩೯-೯)

ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ದಧೀಚಿ, ಅಂಗಿರಸ, ಪ್ರಿಯಮೇಧ, ಕಣ್ವ, ಅತ್ರಿ, ಮನು ಇತ್ಯಾದಿ ಮುನಿಗಳು ನನ್ನ ಪಿತೃ ಪಿತಾಮಹಾದಿಗಳನ್ನೂ ದಿವೋದಾಸಪುತ್ರನಾದ; ನನ್ನನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಪರುಚ್ಛೇಪನು ತನ್ನ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಸಂತತಿಯ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ವೈಯುಕ್ತಿಕವಾದ ಪ್ರಭಾವವು ಅಲೌಕಿಕವಾದುದೆಂದು ಶೈತ್ರಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಇವನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಂತ್ರಜ್ಞನು ಎಂದು ತೋರಿಸುವ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ,

ನೈಮೇಧಶ್ಚ ಪರುಚ್ಛೇಪಶ್ಚ ಬ್ರಹ್ಮವಾದ್ಯಮವದೇಶಾಮಸ್ಮಿನ್ನಾರಾವಾರ್ವೇಽಗ್ನಿಂ ಜನಯಾವ ಯತರೋ ನೌ ಬ್ರಹ್ಮೀಯಾನಿತಿ ನೈಮೇಧೋಭ್ಯವದತ್ಪ ಧೂಮಮಜನಯುಕ್ತರುಚ್ಛೇಪೋಭ್ಯವದತ್ತೋಽಗ್ನಿಮಜನಯದೃಷ ಇತ್ಯುಬ್ರವೀತ್ಸವಾವದ್ವಿದ್ಯ ಕಥಾ ತ್ಸಮ್ನೂಮುಜೀಜನೋ ನಾಹಮಿತಿ ಸಾಮಿಧೇನೀನಾಮೇವಾಹಂ ವರ್ಣಂ ವೇದೇತ್ಯುಬ್ರವೀತ್ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೮ ರಿಂದ ೧)

ನೈಮೇಧ ಮತ್ತು ಪರುಚ್ಛೇಪ ಎಂಬಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವರಾರೂ, ನಿಜವಾದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞರಾರೂ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚೆ ಬಂದಾಗ ಹಸಿಯ ಕಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡುವರೇ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನವಾಯಿತು. ಆಗ ನೈಮೇಧನು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಲು ಕೇವಲ ಹೊಗೆಯು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಪರುಚ್ಛೇಪನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾಯಿತು. ಆಗ ನೈಮೇಧನು ನಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಜ್ಞಾನವೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುವಾಗ ನನ್ನಿಂದಾಗದಿರುವ ಅಗ್ನಿಪ್ರಜ್ವಲನವು ನಿನ್ನಿಂದ ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು, ಎಂದಾಗ ನನಗೇ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಮಾರ್ಪು ಗೊತ್ತು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಕಾರ್ಯವು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು ಎಂದು ಪರುಚ್ಛೇಪನು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು, ಎಂದು ಶೈತ್ರಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಮಂತ್ರಮರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದುದರಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲದೆ ಮಂತ್ರರಚನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪರ ಚೈವಸು ತನ್ನ ನಿರ್ಮಾಣಕೌಶಲ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಉತ್ತಮವಾದ ಭಾವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವಾಗ ಆ ಭಾವದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೂ ಕೊಡತಕ್ಕ ಅಧ್ಯಾಸ ವಾಕ್ಯಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಪರುಚೈವನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಅತಿಶಯವಾದುದು. ಈ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾ ನಿರುತ್ತ ಕಾರರು ತತ್ಪರುಚೈವಸ್ಯ ಶೀಲಂ (ನಿ. ೧೦-೪೨) ಇದು ಪರುಚೈವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಎಂದು ಹೇಳಿ,

ಪ್ರ ತದ್ಗೋಚೇಯಂ ಭವ್ಯಾಯೇಂದವೇ ಹವ್ಯೋ ನ ಯ ಇಷವಾನ್ಮನ್ನ ರೇಜತಿ ರಕ್ಷೋಹಾ
ಮನ್ನ ರೇಜತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೯-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಧ್ಯಾಸವಾಕ್ಯವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಪರುಚೈವರ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಏಕರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ ದಲ್ಲಿಯೂ ಪರುಚೈವಮುಷಿಯ ಶೈಲಿ, ವಿಷಯಗಳ ಸ್ವರೂಪ, ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳ ವಿನ್ಯಾಸಗಳ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. (ಐ. ಬ್ರಾ. ೫-೧೦ ರಿಂದ ೧೩ ಖಂಡ) ಈ ವಿಷಯವನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾವು ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೧೦ ರಲ್ಲಿ ೧೨೭ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ದೀರ್ಘತಮಸ್ತಿನ ಜನನ, ಹುಟ್ಟಿದಮೇಲೆ ಅವನ ಕಷ್ಟಪರಂಪರೆಗಳು, ಅತ್ಯಂತ ಅಪತ್ಯಾಲದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ ಆತನ ದೈವಭಕ್ತಿ, ಅವನ ಮಹತ್ವಾದ ಶ್ರದ್ಧಾಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಅವನು ಅಶ್ವಿನಾಭಿ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆದುದು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ೧-೧೧೭-೩ ಮತ್ತು ೧-೧೫೨-೬ ನೇ ಮುಕ್ತಿಯ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇವನು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತಮನಾಗಿಯೂ, ಕರ್ಮನಿಷ್ಠನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಿಯನೆಂಬ ವಿಶೇಷವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ,

ದೀರ್ಘತಮಾ ಮಾಮತೇಯೋ ಜುಜುವಾರ್ ದಶಮೇ ಯುಗೇ |
ಅಶಾಮರ್ಥಂ ಯತೀನಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಭವತಿ ಸಾರಥಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೨-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಾನು ಪಡೆದ ಉತ್ತಮವಾದ ಪದವಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಾನೇ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಾ ದ್ವಿದೇವತೆ ಗಳಿಂದ ಇವನು ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆದಮೇಲೆ ಅವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ,

ಸ ವೇದಿಷದ ಇತ್ಯೆಸ್ಮೈಚ್ಚ ತುರ್ಭಿರ್ಜಾತವೇದಿಸಂ |
ಸಮಿದ್ಧ ಆಶ್ವಿಯೋಽಂತ್ಯೈಂದ್ರೀ ತಮಿತ್ಯಗ್ನೇಃ ಪರಾಣಿ ಪರ್ಠ |

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೧೬)

ತುಷ್ಠಾವ ಚೈವ ಸೂಕ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಆಬೋಧೀತ್ಯೈಶ್ಚಿನಾವೃಷಿಃ |
ಪ್ರೇತಿಕಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ತು ಪರಾಭ್ಯಾಮೇತಮುತ್ತರಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೩೨)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಮುಷಿಯ ಕೃತಿಗಳು ಮುಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದ ರಿಂದಲೂ ಇವನ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದ ಪೌಷ್ಟಿಮೆಯೂ ಪ್ರತಿಪಾದನಶಕ್ತಿಯೂ ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತ ವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಇವನ ಮಹತ್ವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರುಚ್ಛೇದವ್ಯವಸ್ಥಾವಾದ ಮಿತ್ರಾವರಣಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (೧-೧೩೭) ಆ ದೇವತೆಗಳ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳ ವರ್ಣನೆ ಯೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಕೇವಲ ಸ್ತುತಿಪೂರ್ವಕವಾದ ಆಹ್ವಾನವಿದೆ.

೧೩೮ ನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂಷನ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಆಘೃಣಿ ಎಂಬ ವಿಶೇಷವು ಪೂಷನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ವೈದಿಕಸಂಪ್ರದಾಯದವರಿಗೂ ಆಧುನಿಕರಾದ ಪಂಡಿತರಿಗೂ ವಿಪ್ರತಿ ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಯಾಸ್ವಾದಿಗಳ ಮತಗಳನ್ನೂ, Bloomfield ಇತ್ಯಾದಿ ಪಂಡಿತರು ಅದನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುವುದನ್ನೂ, ಆದರೆ ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು ಅದಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದನ್ನೂ, ಸಹ ೧೩೮ ನೇ ಸೂತ್ರದ ನಾಲ್ಕನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಪುಟ ೩೩-೩೪).

ಯಾಸ್ವಾದಿಗಳು ಪೂಷನು ಅದಿತ್ಯದೇವತೆಯೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲು ಯಾವ ಯಾವ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಆ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅದಿತ್ಯಪರವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಇರಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದೆಂದು ಕೆಲವರ ವಾದವಾಗಿದೆ. ಈಂಥ ವಿರೋಧಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಲ್ಲೂ ಸಹ ಈಚಿನ ಪಂಡಿತರು ಕೆಲವು ಆಧಾರಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಯಾಶ್ವೇ ಪೂಷನ್ವಾ ವೋ ಅಂತಃ ಸಮುದ್ರೇ ಹಿರಣ್ಮಯೀರಂತರಿಷ್ಟೇ ಚಿರಂತಿ |

ತಾಭಿರ್ಯಾಸಿ ದೂತ್ಯಾಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಕಾಮೇನ ಕೃತ ಶ್ವನ ಇಚ್ಛುಮಾಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೮-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪೂಷನು ಸೂರ್ಯನ ದೂತನೆಂದು ಪರಿಗಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದೂ, ಹಿರಿಯೇ ಇತರ ಉದಾಹರಣೆ ಗಳಿಂದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಪೂಷನಿಗೂ ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯವ್ಯವಾದ ಅಂಶಗಳು ಕಾಣುತ್ತವೆಯೆಂದೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಋ. ಸಂ. ೮-೨೯ ನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಪೂಷನಪರವಾಗಿ ಸೌರಗುಣದ ವರ್ಣನೆಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿತವಾದಂತೆ ಪೂಷನು ಅದಿತ್ಯ ದೇವತೆಯಲ್ಲವೆಂದು ಚರ್ಚಿಸಿ 'ಇವನು' ಪಶುಪಾಲಕ ದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದು ತಾನೇ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ವನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತಾನೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪೂಷದೇವತಾಸ್ತೋತ್ರದ ಮುಖ್ಯಭಾಗವು ಮುಗ್ಧೀದದ ಅರಣಿಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೫೩ ರಿಂದ ೫೮ ನೆಯ ಸೂತ್ರದ ವರೆಗೂ ಆಡಕವಾಗಿದೆ. ಭಾರದ್ವಾಜ ಸಂತತಿಯ ಮುಟಿಗಳು ಪೂಷದೇವನನ್ನು ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯನ್ನೂ ಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು " ಪೂಷಸಂಹಿತಾ " ಎಂದು ಕರೆಯು ತಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಂಹಿತೆಯ ಇತರ ಭಾಗಗಳೆಲ್ಲೂ ಸಹ ಇಂದ್ರ, ಸೋಮ ಇತ್ಯಾದಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯ ಲಿಯೂ ಪೂಷನು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಋ. ಸಂ. ೬-೫೫-೨, ೬-೫೩-೯, ೬-೫೬-೧, ೬-೫೭-೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಕಪರ್ಧಿ, ಪಶುಸಾಧನ, ಅಪ್ಪಾ, ಕರಂಭಾದ, ಆಜಾಶ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ನನುಗೆ ಪೂಷನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ವಾದ ಒಂದು ಚಿತ್ರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿದು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಗುಣಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅರಣಿಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪೂಷನ ಒಂದು ವಿಶೇಷವಾದ ಅಂಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವು ಇದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇವನು ಪಶುಪಾಲಕದೇವತೆಯೆಂದೂ, ಈ ದೇವತೆಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಆರಾಧಕರ ಪಶುಸಂಪತ್ತು ಹೆಚ್ಚಬೇಕೆಂದೂ, ದಾಂ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ ಗವಾದಿಗಳಿಗೆ ಇವನೇ ರಕ್ಷಕನೆಂದೂ ವಿರವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಪೂಷಾ ಗಾ ಅನ್ನೇತು ನಃ ಪೂಷಾ ರಕ್ಷತೈರ್ವತಃ | ಪೂಷಾ ವಾಜಂ ಸನೋತು ನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೪-೫)

ಮಾಕರ್ನೀಲಶನ್ಮಾಕೀಂ ರಿಷನ್ಮಾಕೀಂ ಸಂ ಶಾರಿ ಕೇವಟೀ | ಆಧಾರಿಷ್ವಾಧಿರಾ ಗುಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೪-೬)

ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ತಮ್ಮ ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ಭರದ್ವಾಜಸಂತತಿಯವರು ಒಂದೆಡೆ ನೆಲೆಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲದೇ ಪದೇ ಪದೇ ಸಂಚಾರಗಳನ್ನು ಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂದೂ ತಮ್ಮ ಸಂಚಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೂಷನನ್ನೇ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನನ್ನಾಗಿಯೂ ರಕ್ಷಕನನ್ನಾಗಿಯೂ ಛಾವಿಸಿದ್ದರೆಂದೂ ಅಧುನಿಕವಾದ ವಿಮರ್ಶಕಾರರು ಊಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವಿತ್ರಾನುರೂಪರವಾದ ೧೩ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವರ್ಣನೆಗಳು ತಾತ್ಪ್ರಿಯಕವ್ಯಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಅರ್ಥಾತ್ಮಿಕವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಗಹನವಾದ ವಿಚಾರಗಳಾಗಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ೧೩-೨ ನೇ ಋಷ್ಯನಲ್ಲಿ **ಋತಾದಿನೈತಮಾದದಾಥೇ**—ಋತದಿಂದ ಅನ್ಯತನನ್ನು ತರುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಕೃತವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅವ್ಯಾಕೃತವಾದುದೂ ಗರ್ಭರವಾದುದೂ ಅದ ಅರ್ಥವರಬೇಕು. ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಋತಾತ್—ಅದಿತ್ಯನಿಂದ; ಅವ್ಯಾಕೃತಂ—(ನಶ್ವರವಾದ) ಉದಕವನ್ನು; ಆದದಾಥೇ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು ಆದರೆ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಋತನೆಂಬ ಹೆಸರ ಯಾವ ಗುಣವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸುಲಭವಲ್ಲ. **ಋತವೇ** ಅದಿತ್ಯನ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಮಾರ್ಗವೂ, **ಋತವೇ** ಅವನ ಯೋನಿಯೂ ಆಧಾರವೂ ಆಗಿದೆ (ಋ. ಸಂ. ೩-೫೪-೬; ೬-೬೦-೫) ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿಲ್ಲೂ ಸಹ **ಋತದೇ** ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಈ ರೀತಿಯಾದ ಅವನಾಭಾವಸಂಬಂಧವೂ, ಕೆಲವು ವೇಳೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವೂ ಸಹ ಕೇವಲ ಭೌತಿಕವಾದ ಅರ್ಥಾತ್ಮಿಕತೆಯ ಗಹನತರವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೫ನೇಋಷ್ಯನಲ್ಲಿ **ಮಾ ವಾಂ ರಾತಿರುಪದಸತ್ಯದಾ ಚನಾಸ್ವದ್ರಾತಿಃ ಕದಾ ಚಿನಿ** ಎಂದು ಮಾನವನ ಅಹುತಿಯವದ ದಾಸತ್ವದ ದೇವತೆಗಳ ಅನ್ನಾದಿ ಸಂಪದಾನಗಳನ್ನು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯಣವಾದ ಸಂಬಂಧವಿಡಿಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದೆ. ಇವೆರಡೂ ಹಾವುಹೊಕ್ಕುಗಳಂತೆ ವಿಶ್ವದ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಹೇತುಗಳಾಗಿವೆ. ದೇವತೆಗಳ ರಾತಿಗೆ ಯಜ್ಞವೇ ಮೂಲವು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವೇ ಅಧಾರವು, ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳ ಪರಸ್ಪರವಾದ ಸಂಬಂಧವು ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಯಸ್ಸುಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ವಿಧ್ಯಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಶ್ವನಿಯಮವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇದೇ ಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ದೀರ್ಘತಮಸ್ತು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಾನೆಗೆ ಹೋರಿಸಿ ಅಲಂಕಾರಿಕವಾದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ತತ್ಪ್ರಪ್ತವಾದನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ಕಾವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಹಳ ಉತ್ತಮವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೦-೧೨) ಐಹಿಕದ ಸಂಪತ್ತಾಧನೆಗೂ ಅವುಷ್ಠಿಕದ ಶ್ರೀಯಸ್ಸಾಧನೆಗೂ ಕರ್ಮಾರೂಪವಾದ ನಾನೆಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಧನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಸಂಸಾರಸಂಪತ್ತನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನೂ, ಅದೇ ಸಂಸಾರದುಃಖದಿಂದ ಪಾರಾಗುವ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಏಕತ್ರ ಹೇಳಿರುವುದು ವೈದಿಕವಾದ ಉಪದೇಶದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ **ಅಸ್ಮಾಕಂ ವಿಲರಾಸ ಮಘೋನಃ** ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಬಿಳಿಸುವುದರಲ್ಲಿರುವ ಅಸಕ್ತಿಯೂ,

ಉತಃ ನಃ ಜನಾಂಶ್ಚ ಪಾರಯಾತ್ ಎಂಬ ಶ್ರದ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರತ್ಯಾಗದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯೂ, ಚ, ಯಾ ಶರ್ಮ ನಾವಂ ಎಂಬ ನಿರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಸುಖದ ಭಾವನೆಯೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಯಜ್ಞರೂಪದ ನಾವೆಯ ಪರಸ್ಪರವಿರೋಧವಾದ ಈ ಎರಡು ಸಾಧನೆಗಳಿಗೂ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಬಲ್ಲುದೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಮುಕ್ತಗಾದಿಗಳನ್ನು ನಿತ್ಯಾಂರಿತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ಲೋಕದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಅವರ ಗುರುತರವಾದ ಜನಾಬ್ಬಾರಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಪ್ರೀದೇವತಾಕವಾದ ೧೪೨ ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಬಹಳ ಪ್ರೌಢವಾದ ಶೈಲಿಯಿಂದಲೂ ಗುಂಪರವಾದ ಭಾವನೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದೆ. ದೀರ್ಘಕವನ್ನುನು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಅಪ್ರೀದೋಕ್ತದ ವ:ಹತ್ತತ್ತವನ್ನೂ, ದೇವತಾವಿಶೇಷಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಮುಷಿಯ: ಉದಾತ್ತವಾದ ಮನೋಭಾವವನ್ನೂ ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ವಿರದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಪೇಜು ೨೨೨ ರಿಂದ ೨೫೬.)

೧೪೪, ೧೫೫, ೧೫೬ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವರ್ಣನೆಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಗೆ ಆವಕಾಶವಾಗಿದೆ. ಸಾರ್ಥಿಸಾನಿ ವಿಮಮೇ ರಜಾಂಸಿ ಮು. ಸಂ. (೧-೫೪-೧) ಯಸ್ಯೋರುಷು ತ್ರಿಷು ವಿಕ್ರಮಣೇಷ್ವಧಿಕ್ರಿಯಂತಿ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ | (ಮು. ಸಂ. ೧-೫೪-೨), ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ತ್ರಿಷು ವಿಕ್ರಮಣೇಷು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಯ, ಉಚ್ಚಸ್ಥನಾಗಿರುವುದು, ಅಸ್ತ ಎಂಬ ಸೂರೈನ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವ ಔಣೀ ಸಾಧುಗಾದಿಗಳ ಮತವನ್ನು ನಿರೂಪಕಾರರು ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಡನೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಪೇಜು ೫೫-೬) ಈ ಮತವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಮುಕ್ತಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿಯೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೫೫-೬, ೧-೬೪-೪).

ಪೌಲಾಣಿಕವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ಮತವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸತಕ್ಕ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ. ಸುದರ್ಶನ ಚಕ್ರವು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವನ್ನೂ, ಪದ್ಮವು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಚೈತನ್ಯವಾಯಿಯಾದ ದ್ಯುಲೋಕದ ತೇಜಸ್ವತೆಯನ್ನೂ, ಪೀತಾಂಬರವು ತೇಜ:ಪುಂಜಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. (cf. P. O. S. N. 75. P. 99). ಶತಪಥಬ್ರೂಹ್ಮಣ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿರಸ್ಸು ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಸೂರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವ ವರ್ಣನೆಯು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವಿರದಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಕೇವಲ ಆದಿತ್ಯದೇವತೆಯ ಪರವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪದೇ ಪರಮೇ ಮಧ್ಯ ಉತ್ತೇ | (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೫) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಾಕ್ಯವು ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸತ್ಯಲೋಕವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಈ ಸತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪಥವು ಕೇವಲ ಸಾಧನವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ವಿರುತ್ತದೆಂದು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಮತವಾಗಿದೆ. ಸೂರ್ಯದ್ವಾರೇಣ ತೇ ವಿರಜಾಃ ಪ್ರಯಾಂತಿ ಯತ್ರಾಮೃತೇ ಸ ಪುರುಷೋ ಹ್ಯಮಯಾತ್ಮಾ | (ಮು. ಉ. ೨-೧೧) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪರಮಪದವನ್ನು ಸೂರ್ಯಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿದುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುರೂಪಿಯಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಸ್ಥಾನವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಂತೆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನವಿತ್ತೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಈ ದೇವತಾಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳ ಸಂಸ್ಥೆಯು ಅಲ್ಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಕೆಳಗಿನ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ದೇವತೆಯು ವರ್ಣನಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ ಉತ್ತಮವಾದ ಸತ್ಯಲೋಕದ ದೇವತೆಯೆಂದೂ

ಮುಂದೆ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸ್ಥಾನವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ಸ್ಥಾನವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಕೆಲವರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ

Macdonell brings forth other traces of Hindu Vishnu's general character as the 'Preserver' in the Veda. Vishnu is beneficent (I-156-5), is innocuous and bountiful (VIII. 35. 12.) and a generous protector (I. 155. 4.) but only such features of an ordinary sun-god cannot adequately account for Vishnu's sudden rise to prominence in Hindu Mythology. Vishnu must have already been a great God among 'extra-Vedic' circles and his later eminence was merely a legitimately recognised come-back, [P. O. S. No. 75. P. 104-5].
 ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆತಿಥ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ದೆಹಲಿ ಕೇವಲ ಸೂಡ್ಯದೇವತೆಗೆ ಈ ಗುಣಗಳು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನಾದವನೂ, ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿರುವವನೂ ಆದ ಪರಮಪುರುಷನ ವರ್ಣನವೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಿಸುವುದೆಂದು ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದೀರ್ಘತಮಸ್ಥಿನ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವರ್ಣನೆಯು ಈ ಅರಡು ಮತಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಪ್ರಾಕೃತವಾದ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳ ಈ ಮಹಿಮೆಯ ವಾಕ್ಯಗಳು ಬಹಳ ಗಂಭೀರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ನಿಷ್ಕೃಪ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸುಲಭಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಇದಮಿತ್ತಂ ಎಂದು ಇತ್ಯರ್ಥಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆಯೇ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಶ್ರಮಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ಅಧಾರಗಳೊಡನೆ ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

.

ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ, ಅತಿಹವನೆಯೂ, ಅತಿವಿಸ್ತಾರವೂ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವೂ ಆದ ಇಂತಹ ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಾಸಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಸುಲಭವಾದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂತಹ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪಂಡಿತವಾನಾರಿಯಾದ ಸಕಲಜನರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಲೆಂಬ ಘನವಾದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಂಹಿತಾಸಂಪಾದಕರಾದ, ವೇದವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಸ್ವಯಂ ಪಂಡಿತರೂ, ಪ್ರಜಾನುರಾಗಿಗಳೂ, ದೈವಭಕ್ತಿತ್ವಪುರುಷರೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್ ಜಿ. ಸಿ. ಬಿ., ಜಿ. ಸಿ. ಎಸ್. ಐ. ಮಹಾ ಪ್ರಭುವರ್ಯರು ಬಹುದ್ರವ್ಯಸಾಧ್ಯವಾದ ಈ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟನೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಉದಾರಾಶ್ರಯದಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು, ಕರ್ಣಾಟಕಜನಕೋಟಿಯ ಸುಕೃತವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಉದಾರಮತಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುವರ್ಯರಿಗೂ, ಅವರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೂ (ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಮುಖ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂಬ ಮಂತ್ರನಾಮಾಂಕಿತರಾದ) ರಾಜಕುಮಾರಿಗೂ, ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜಾಕೋಟಿಗೂ, ವೇದಪುರುಷನಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಐಹಿಕಫಲಗಳಾದ ಆಯುರಾರೋಗ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಾದಿಸಕಲಸಂವತ್ಸನ್ನೂ ವಾರಮಾರ್ಗವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಇತರೋಪಕರಣವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಮೈ ಸೂ ರು
 ವ್ಯಕ್ತಿನಾಮ ಸಂ|| ಅ|| ಅರ್ಪಣ ಶುದ್ಧಂ|| ಒ|| ಒ|| ಮುಂಗಳವಾದ }
 20-6-1950

ಅನುವಾದಕ
 ಹೆಚ್. ಪಿ. ನೆಂಕಟರಾವ್,
 ಅನ್ನಾಸ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಪೀಠ

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ.

ದ್ವಿತೀಯಾಷ್ಟಕ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯ

	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
೧೩೭. ಸುಷುಮಾ ಯಾತಂ ಎಂಬ ನೂರಮೂವತ್ತೆಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ, ಮುಖದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	2
ಅತಿರದ್ರವ್ಯ ವಿಚಾರ	5
ಅಂತು ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು	12
೧೩೮. ಶೈಶ್ರೇ ಪೂಷ್ಣಃ ಎಂಬ ನೂರಮೂವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಮುಖದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	14
ಪೂಷನ್ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ನಿರ್ವಚನ	17
ತುವಿಜಾತ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	17
ದಸ್ಯ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	32
ಆಘೈಣಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	33
೧೩೯. ಅಸ್ತು ಶ್ರಿಷಟ್ ಎಂಬ ನೂರಮೂವತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	36
ಮುಖದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	37
ತರ್ಧ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	39
ಋತ ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗಗಳು	45
ಸ್ತ್ರೋಮದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಗಳು	50
ನಾಕ ಶಬ್ದದ ನಾನಾವಿಧ ಪ್ರಯೋಗಗಳು	56
ರಜಃ ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು	58
ಶಚಿವಸೂ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	61
ವ್ಯಷ್ಣಿಂದ್ರ ವ್ಯಷಪಾಪಾಪಃ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗ ಇತ್ಯಾದಿ	65
ಓಷೂಣೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗ	70
ಅಂಗರಸ್ಸುಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪಡೆದ ವೃತ್ತಾಂತ ಇತ್ಯಾದಿ	71
ದಧ್ಯಜ್ ಹ ಮೇ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗ	81

	ದಧೀಚಿ ಮುಷಿಯ ವೃತ್ತಾಂತ	81
	ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ, ಕೃಷ್ಣಿಃ, ಅತ್ರಿಃ ಇವರುಗಳ ವಿಷಯ	84
	ಯೇ ದೇವಾಸಃ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ ವಿಶೇಷವನಿಯೋಗ	95
	ನೂವತ್ತನೂರು ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯ ಇತ್ಯಾದಿ	95
೧೪೦.	ವೇದಿಷದೇ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
	ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	99
	ಮುಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	100
	ದ್ವಿಜನ್ಯ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	105
	ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು	113
	ಅಭ್ಯಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗಗಳು	118
	ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯ ಪ್ರಸರಣಶಕ್ತಿವರ್ಣನೆ ಇತ್ಯಾದಿ	122
	ಅಗ್ನಿವ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	132
	ಮನ್ಯನ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	144
	ಸೋಮಯಾಗ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿವರ್ಣನೆ ಇತ್ಯಾದಿ	147
	ಉಕ್ತದ ಮಹಿಮೆ ಇತ್ಯಾದಿ	153
೧೪೧.	ಬಳಿಶ್ವಾ ತದ್ವಪುಷೇ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
	ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಮುಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	157
	ಧೇನಾಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	159
	ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ	165
	ಈಶಾನಾಸಃ ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು	171
	ಹೋತೈಶಬ್ದದ ವಿವಿಧಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ	182
	ಹ್ಯಾರಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	187
	ಶಿಕ್ವಛಿಃ, ಅರುಷೇಛಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	193
	ಮಿತ್ರ, ಅರ್ಯಮಾ ಇವರ ಮಹಿಮೆ ಇತ್ಯಾದಿ	200
	ಮಿತ್ರನು ಆಹರಣಮಾನು ಎಂಬ ವಿಷಯ	201
	ಭರ್ಣಸಿಂ, ಪಪ್ಪಟಾಸಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	209
	ಜೇರಾಶ್ವ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	213
	ಅರ್ಕಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು	218
೧೪೨.	ಸಮಿದ್ಯೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು	
	ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ	221

ಮುಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	222
ಆಪ್ತೀಸೂಕ್ತಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು	223
ನರಾಶಂಕಶಬ್ದಾರ್ಥಾನುವಾದ	237
ಈಳಿತಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	242
ಬರ್ಹಿಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗ	245
ದ್ವಾರೋ ದೇವೀಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯ	249
ನಕ್ರೋಷಾಸಾ ಎಂಬ ದೇವತೆ	255
ದೈವ್ಯಾಯೋತಾರಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯ	259
ತಿಸ್ರೋದೇವೀಃ ಎಂಬ ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಧಾರತೆ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯ	263
ತ್ವಷ್ಟೃವಿನ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	269
ವನಸ್ವತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	274
ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	281
ಆಪ್ತೀಸೂಕ್ತಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ	283
೧೪೩. ಪ್ರತವ್ಯಸೀಂ ಎಂಬ ನಲವತ್ತೆಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಯೋಗ	287
ಮುಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	288
ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನೇ ಮೋಹಿಸಿದ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ ಇತ್ಯಾದಿ	290
ಅಪಾಂನಪಾಶ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪ	293
ಅಗ್ನಿಯು ಮಾತರಿತ್ತನಿಗೆ ಕಾಡಿಸಿಕೊಂಡ ವಿಷಯ ಇತ್ಯಾದಿ	298
ಭೃಗವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿಶೇಷವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	309
ವಿದಥೇಷಃ ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗಗಳು	321
೧೪೪. ಏತಿ ಪ್ರ ಯೋತಾ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೆನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಯೋಗ	330
ಮುಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	331
ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮಗಳಾದ ಸೂರ್ಯಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ನಡೆಸಿದ ಸ್ಪರ್ಧೆಯ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ	333
ಯೋನಿಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗ	345
ವಕ್ರೋಶಶಬ್ದಾರ್ಥಾನುವಾದ ಇತ್ಯಾದಿ	353
೧೪೫. ತಂ ಪೃಚ್ಛತೆ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಯೋಗ	359

	ಮುಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ತುಗಳು	360
	ಪ್ರಸಿಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಾನುವಾದ ಇತ್ಯಾದಿ	361
೧೪೬.	ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು— ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಯೋಗ ಮತ್ತು ಮುಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ತುಗಳು	380
	ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	383
	ಉತ್ಪನ್ನ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	387
	ಧೀರಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು	397
	ಕಾಷ್ಠಾಸು ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	401
೧೪೭.	ಕಥಾ ತೇ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು— ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಯೋಗ ಮತ್ತು ಮುಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ತುಗಳು	404
	ದೀರ್ಘತಮಾ ಎಂಬ ಮುಷಿಯಂಜನವ್ಯತ್ಯಾಂತ ಇತ್ಯಾದಿ	413
೧೪೮.	ಮಥೀದ್ಯುತ್ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು— ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಯೋಗವು	423
	ಮುಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ತುಗಳು	424
	ಅಗ್ನಿಯ ವಿವಿಧರೂಪಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	426
	ಕಾರು ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	432
	ಕರ್ಯಾ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ	439
೧೪೯.	ಮಹಃ ಸ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು— ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಯೋಗ ಮತ್ತು ಮುಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ತುಗಳು	444
	ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	446
	ಯೋನಿ ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥಗಳು.	451
	ಅತ್ಯೈ, ಅವರ್ಣ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	454
	ಸುತುಕ ಶಬ್ದವಿವರಣೆ	462
೧೫೦.	ಪುರು ತ್ವಾ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು— ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಯೋಗ ಮತ್ತು ಮುಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ತುಗಳು	464
	ತೋದಿ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಾನುವಾದ	466
	ಪ್ರಾಥಂತಮಃ, ಚಂದ್ರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	473
೧೫೧.	ಮಿತ್ರಂ ನ ಯಂ ಎಂಬ ನೂರನಲವತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು— ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಯೋಗ ಮತ್ತು ಮುಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ತುಗಳು	475

ಗವ್ಯವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	478
ಪುರುಮಿಾಕ್ಲೆ ಎಂಬ ರಾಜನ ವೃತ್ತಾಂತ	482
ಅಸುರ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	494
ಗಾತು ಶಬ್ದವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	503
ಮಾಯಾ ಶಬ್ದವಿವರಣೆ	514
೧೫೨. ಯುವಂ ವಸ್ತ್ರಾಣಿ ಎಂಬ ನೂರವತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	.
ಸೂಕ್ತದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗ ಮತ್ಸು ಋಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	516
ಸತ್ಯ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	521
ಕನೀನಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	530
ಅದಿತ್ಯನ ವಿವರಣೆ	535
ಬ್ರಹ್ಮ, ಭೀಷ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	538
೧೫೩. ಯಜಾಮಹೇ ವಾಂ ಎಂಬ ನೂರವತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	.
ಸೂಕ್ತದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗ ಮತ್ಸು ಋಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	544
ಪ್ರಸ್ತುತಿ ಎಂಬ ಪಾರಿಧಾಷಿಕ ಶಬ್ದವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	549
ಉಷಸ್ತಿ ಚಾಕ್ರಾಯಣಿ ಎಂಬುವನ ವೃತ್ತಾಂತ	551
೧೫೪. ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಂ ಎಂಬ ನೂರವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	.
ಸೂಕ್ತದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗ ಇತ್ಯಾದಿ	563
ಋಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	564
ವಿಷ್ಣೋರ್ನುಕಂ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ ವಿಶೇಷವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗವು	566
ವಿಷ್ಣು ಸೂಕ್ತಗಳ ಸ್ವರೂಪವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು	566
ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	570
ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪ ಇತ್ಯಾದಿ	575
ಸೈಧಾ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	582
ತ್ರಿಧಾತು ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	583
ಪಾಥಃ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	589
ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದದ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	589
ಉತ್ಸ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	591
ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದದ ಮತ್ಸು ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	596
೧೫೫. ಪ್ರ ವಃ ಪಾಂತಂ ಎಂಬ ನೂರವತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	.
ಸೂಕ್ತದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗವು	599

ಋಷಿವೇದಕಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	600
ಸಾನು ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	602
ಕೃಶಾನುವಿನ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	606
ಪೌಂಸ್ಯ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ	613
ಇಂದ್ರಾ ವಿಷ್ಣುಗಳಿಗೂ ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ಇರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ	615
ರೇತೇಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	617
ಭುರಣ್ಯತಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ	617
ನಿಷ್ಕುವಿನ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ವರ್ಣನೆ ಇತ್ಯಾದಿ.	623
ಸ್ತುತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಾನಾರ್ಥ ಇತ್ಯಾದಿ	627
ಸಂವತ್ಸರ, ಕಾಲ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಣೆ	633
೧೫೬. ಭವಾ ಮಿತ್ರ ಎಂಬ ನೂರನವತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಯೋಗ	639
ಋಷಿವೇದಕಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	640
ಸುಮತುಶಬ್ದವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	646
ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ವರುಣನಿಗೂ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಆತ್ಮಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ ಇತ್ಯಾದಿ	656
ಮರುತ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ, ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	660
ಇಂದ್ರಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	665
೧೫೭. ಅಬೋಧ್ಯಗ್ನಿತಿ ಎಂಬ ನೂರನವತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿವೇದಕಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು	668
ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	671
ಕ್ಷತ್ರ ಶಬ್ದದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	677
ಆತ್ಮಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥಕ್ಕೆ ಮೂರು ಚಕ್ರಗಳು ಹೇಗೆ ಬಂದವೆಂಬ ವಿಚಾರ	681
ಕಶಾ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಾನುವಾದ ವಿಮರ್ಶೆ	685
ಆತ್ಮಿನೀದೇವತೆಗಳು ದೇವವೈದ್ಯರೆಂಬ ವಿಚಾರ	691
ಆತ್ಮಿನೀದೇವತೆಗಳು ಸುಕನ್ಯೆಯ ಪತಿಯನ್ನು ಯುವಕನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ	692

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಸಮಾಪ್ತವು.

॥ ಶ್ರೀ ॥

॥ ಶ್ರೀ ಮಹಾಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ ॥

ವಾಗೀಶ. ದ್ವಾಃ ಸುಮನಸಃ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾ ಮುಪಶ್ರಮೇ |
ಯಂ ನತ್ಯಾ ಕೃತಕೃತ್ಯಾಃ ಸ್ತುತಂ ನಮಾಮಿ ಗಣಾನನಂ |
ಯಸ್ಯ ನಿಶ್ಚಿಸಿತಂ ವೇದಾ ಯೋ ವೇದೇಭ್ಯೋಽಖಿಲಂ ಜಗತ್ |
ನಿರ್ಮಮೇ ತಮುತಂ ವಂದೇ ವಿಧ್ಯಾ ತೀರ್ಥಮುತೇಶ್ವರಂ ||
ವೇದಃ ಶಿವಃ ಶಿವೋ ವೇದೋ ವೇದಾನ್ಯಾಯಾ ಸದಾಶಿವಃ |
ತಸ್ಯಾತ್ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನೇನ ವೇದಮೇವ ಸದಾ ಜಪೇತ್ ||

ಸಾಯಣಿಭಾಷ್ಯಸಹಿತಾ

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ

ಭಾಗ—೧೧

॥ ದ್ವಿತೀಯಾಷ್ಟಕೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ॥

ನರಡನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

ಪ್ರಥಮನುಂಡಲದಲ್ಲಿ ನೂರನೂವತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

| ಸಾಯಣಿಭಾಷ್ಯಂ |

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಾಷ್ಟಕೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯೋ ಆರಭ್ಯತೇ | ಸುಷುಮಾ ಯಾತಮಿತಿ ತ್ವಚಾತ್ಮಕಂ
ಚಿತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ ಪಾರುಚ್ಛೀಪಮತಿಶಾಕ್ತರಂ ಪಷ್ಯೈಶ್ಚರೋಪೇತತ್ಯಾತ್ | ಪೂರ್ವತ್ರ ತುಶಬ್ದಪ್ರಯೋ-
ಗಾನ್ಯೈಶ್ಚಾವರುಣಂ | ಅತ್ರಾತ್ಮಪ್ಪಿಸರಿಭಾಷಾ ನಾಶ್ರೀಯಂತೇಽತಿಶಾಕ್ತರಮಿತಿ ವಿಕೇಷಿತತ್ಯಾತ್ | ಅತ್ರಾ-
ನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ಸುಷುಮ ತ್ವಚಮತಿಶಾಕ್ತರಮಿತಿ || ದಶರಾತ್ರಸ್ಯ ಪಷ್ಠೋಽದನಿ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಪ್ರಉಗ

ಶಸ್ತ್ರ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಮಿತ್ರಾವರಾಣದೇವತ್ಯಂ ತ್ವತೀಯತ್ವಚಂ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಬರ್ಹಿರೀತಿ
ತ್ವಚೌ ಸುಷುಮಾ ಯಾತಮುದ್ರಿಭಿಃ | ಅ. ೮-೧ | ಇತಿ || ತಥಾಸ್ತಿಸ್ತೇವ ಮೈತ್ರಾವರಾಣಸ್ಯ ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾ-
ಜ್ಞಾಯಾಃ ಪುರಸ್ತಾದಾದ್ಯಾ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇಯಾ | ಷಷ್ಠಸ್ಯ ಪ್ರಾತಃಸವನ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ |
ಸುಷುಮಾ ಯಾತಮುದ್ರಿಭಿಃ | ಅ. ೮-೧ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾವು—ದ್ವಿತೀಯಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿದಿರುವುದರಿಂದ ಈಗ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ
ವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವೆವು. ಸುಷುಮಾ ಯಾತಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ
ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಮಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭೇದಾಸನ^೧
ಪುತ್ರನಾದ ಪರುಚ್ಛೇಪನೆಂಬವನು ಮುಷಿಯು. ಒಂದೊಂದು ಮಕ್ಕುವಲ್ಲಿ ಅರವತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ
ಸೂಕ್ತದ ಮಕ್ಕುಗಳು ಅತಿಶಕ್ತರೀಭಂದಸ್ತಿನವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ
ತು ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆ ಮಿತ್ರಾವರಾಣರೇ ದೇವತೆಯೆಂದು
ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಸುಷುಮಾ ತ್ವಚಮತಿಶಾಕ್ಯರಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೂರು
ಮಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಅತಿಶಕ್ತರೀಭಂದಸ್ತವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದಶರಾತ್ರನೆಂಬ ಹತ್ತದಿನಗಳು
ಮಾಡತಕ್ಕ ಯಾಗವಿಣೀಪದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯದಿನ ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸತಿಮನಾಗಿ ಮಿತ್ರಾ
ವರಾಣದೇವತಾಕವಾದ ತ್ವತೀಯ ತ್ವಚದ (ತ್ವಚವೆಂದರೆ ಮೂರು ಮಕ್ಕುಗಳಿಗೆ) ಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿ
ಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರುತಸೂತ್ರದ—ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಬರ್ಹಿರೀತಿ ತ್ವಚೌ ಸುಷುಮಾಯಾತಮುದ್ರಿಭಿಃ
ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಅ. ೮. ೧) ಮತ್ತು ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಮೈತ್ರಾವರಾಣಸಂಬಂಧವಾದ
ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಮಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ
ಶ್ರುತಸೂತ್ರದ ಷಷ್ಠಸ್ಯ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಸುಷುಮಾ ಯಾತಮುದ್ರಿಭಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತ
ವಾಗಿರುವುದು (ಅ. ೮-೧).

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೨೬

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೦ || ಸೂಕ್ತ—೧೨೬ ||

|| ಅಸ್ತಿಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೧ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಕ್ಕುಂಖ್ಯ—೩ ||

|| ಮುಷಿ—ಪರುಚ್ಛೇಪಣೇ ವೈಶ್ವೇದವಾಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಮಿತ್ರಾವರಾಣಾ ||

|| ಭಂದ—ಅತಿಶಕ್ತರೀ ||

ಸಂಭಾಷಣೆ

ಸುಷುಮಾ ಯಾತಮುದ್ರಿಭಿರ್ಗೋತ್ರೇತಾ ಮತ್ಸರಾ ಇವೇ ಸೋಮಾಸೋ
ಮತ್ಸರಾ ಇವೇ |

ఆ రాజానా దివిస్పృతాశ్చ త్పా గంతముప నః ।

ఇమే వాం మిత్రావరుణా గనాతీరః సోమః శుక్రా గనాతీరః
 ॥ ౧ ॥

పదలుః

సుశుమ | ఆ | యాతం | అద్విభిః | గోల్కృతాః | మత్తరాః | ఇమే | సోమః | మత్తరాః |
 ఇమే |

ఆ | రాజానా | దివిస్పృతా | అశ్చ త్పా | గంతం | టుప | నః |

ఇమే | వాం | మిత్రావరుణా | గోల్కృతీరః | సోమః | శుక్రాః | గోల్కృతీరః ॥ ౧ ॥

అయంభాషం

దే మిత్రావరుణౌ ఆ యాతం | అశ్చద్భిష్టం ప్రత్యాగచ్ఛతేం | ఆగమనాయ కిమస్తీతి
 జీత్ తత్పద | అద్విభిరభిషవసాధన్యేగ్భావభిః శుశుమ | సోమం సుతవంతోఽ వయం ||
 సుసోలకేలోఽఽ రుపం || ఆతేన గోల్కృతాః | వికారే ప్రకృతికల్పః | పయోలభిమిత్రితాః |
 తస్మాన్స్పృతావరుణం పయసా శ్రీణాతితి హి బృహణం | మత్తరాస్తృప్తిదేతవః సోమః |
 మత్తరః సోమేనో మందతేస్తృప్తికమణ ఇతి యాశ్చః | ని. ౨-౫ | ఇమే | పురతేనో గృహితా
 వత్సంజే | ఆత ఆ యాతం | పునస్త ఏవ విశేష్యంతే | ఇమే సోమవోసో మత్తరా మదదే-
 తవో మాదనే మాత్తేయవంతో వేతరయజ్ఞ గతసోమేభ్యః సోమః | కిద్యతా
 యునాం | రాజానా రాజనీలం | దివిస్పృతా ద్యుతీలకవాసినాం || త్వద్వ్యభ్యాం జీరుప-
 సంఖ్యానం | పా. ౬-౩-౯-౧ | ఇత్యేలుక || ఈద్యౌ యునానుశ్చ త్పాశ్చ సు మధ్యేన్ద్రస్పృతా-
 లకా వా యునాం నోల్కృత్యంబంధినం యజ్ఞ ముప గంతం | ఆగచ్ఛతం | కింజ దే మిత్రా-
 వరుణ్యేతన్నామానా దేవౌ వాం యువయోలభావయేమో సోమగా గనాతీరః | పూర్వవద్వి-
 కారే ప్రకృతికల్పః | గోల్కృతీ క్షేరేరాతీరేనో మిత్రాః సంజాతాః | కింజ గనాతీరేనో గోల్కృ-
 రుదకేభిమిత్రితాః సంజాతాః | యద్వా | గోల్కృతీః స్తుతిలక్షణ్యేమర్మోత్పేమిత్రితాః | ఆత ఏవ
 శుక్రా దిలక్ష్మః సంజాతాః | ఆతీరవవ నయతి శశుక్రత్యాయ | త్వే సం. ౬-౧-౬-౫ | ఇతి
 క్తుతేః ||

ప్రతిపాఠ

(నల్లీ మిత్రావరుణరే) | ఆ యాతం—(నమ్మ యజ్ఞ క్షే) దయమాదిం | అద్విభిః—(ఓంతువ
 సాధనవావ) కల్పాగళంద | శుశుమ—(నావ సోమరవనన్న) ఓందిచ్చేవ | (అవదరింద)

ಗೋಶ್ರೀತಾಃ—ಗೋವುಗಳ ಹಾಲಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದುವು | ಮತ್ತೆರಾಃ—ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾದವು ಆದ ಸೋಮರಸಗಳು | ಇಮೇ—ಇಗೋ, ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ | ಇಮೇ ಸೋಮಾಸಃ—ಈ ಸೋಮರಸಗಳು | ಮತ್ತೆರಾಃ—(ಇತರ ಯಜ್ಞಗಳ ಸೋಮರಸಗಳೊಂದಿಗೆ) ಸ್ವರ್ಧಿಸಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿವೆ | ರಾಜಾಸು—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರೂ | ದಿವಿಸ್ತೃತಾ—ಮೃಲೋಕವಾಸಿಗಳೂ | ಅಸ್ಮತ್ಪಾ—ನಮ್ಮ ಪಾಲಕರೂ ಆದ ನೀವುಗಳು | ನಃ—ನಮ್ಮ (ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) | ಆ ಉಪ ಗಂತಂ—ಸಮಾಪಿಸಿ ಬನ್ನಿರಿ | ಮಿತ್ರಾವರಣಾ—ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾ ಪರುಣರೇ | ವಾ—ನಿಮಗಾಗಿ | ಇಮೇ ಸೋಮಾಃ—ಈ ಸೋಮರಸಗಳು | ಗಮಾಶಿರಃ—ಕ್ಷೀರದಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದವು (ಮತ್ತು) | ಗಮಾಶಿರಃ—ತಿರ್ಥೋದಕಗಳಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದವು | ಶುಕ್ರಾಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವು ಅಥವಾ ಶುದ್ಧವಾದವು ಆಗಿವೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾಪರುಣರೇ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಯವಾಡಿರಿ. ನಿಮಗಾಗಿ ನಾವು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿವೇವೆ. ಗೋವುಗಳ ಹಾಲಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದವು ಹರ್ಷದಾಯಕವೂ ಆದ ಸೋಮರಸಗಳು ಇಗೋ ನಿಮಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಇವು ಇತರ ಯಜ್ಞಗಳ ಸೋಮರಸಗಳೊಂದಿಗೆ ಸ್ವರ್ಧಿಸಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನರೂ, ಮೃಲೋಕವಾಸಿಗಳೂ, ನಮ್ಮ ಪಾಲಕರೂ ಆದ ನೀವು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬನ್ನಿರಿ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ನಿಮಗಾಗಿ ಈ ಸೋಮರಸಗಳು ಕ್ಷೀರದಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದವು ತಿರ್ಥೋದಕಗಳಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾದವು ಮತ್ತು ಶುದ್ಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವು ಆಗಿವೆ.

English Translation

Come, (Mitra and Varuna, to our sacrifice); where we express (the Soma juice) with stones : these juices mixed with milk are exhilarating; these (juices) are exhilarating : come to us, royal divinities, dwellers in heaven, and our protectors; these juices are mixed with milk for you, Mitra and Varuna; they are pure, mixed with milk.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಭಿಭಿಃ—ಅಭಿಷವಸಾಧಸೈಗ್ರಾವಭಿಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಲು ಸಾಧನವಾದ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ. ಅದ್ವಿ, ಗ್ರಾವ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಂ ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಸಹ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಲು ಸಾಧನವಾದ ಅದ್ವಿಗೂ ಗ್ರಾವಕ್ಕೂ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಅವುಗಳ ವರ್ಗನೆಗಳಿಂದಲೂ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದಲೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅದ್ವಿಯೆಂಬ ಪದವು ಬಂದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಸಾಯನರು ಆ ಪದಕ್ಕೆ ಗ್ರಾವ ಎಂದೂ, ಗ್ರಾವ ಶಬ್ದವು ಬಂದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಪಾನಾಣವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವೇ ಅಧಾರವಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದಲೂ, ಉಪನಾಸಗಳಿಂದಲೂ, ಅವುಗಳು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವಾಗ ನಾನಾಹನ ಶಬ್ದ ಸೂಚಕವಾದ ಪದಗಳಿಂದಲೂ ಈ ಎರಡು ಸಾಧನಗಳೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ.

ಬೃಹಾಣ (೫-೪೧-೧೨) ; ಪರ್ವತ (೧೦-೯೪-೧) ; ಅಶ್ರಮಣ, ಅಶ್ರಥಿತ, ಅಮೃತ್ಯು, ಅನಾಕುರ, ಅಪರ, ಅಮವಿಷ್ಣು (೧೦-೯೪-೧೧), ಧ್ರುವ, ಕ್ಷೇಮಕಾಮ (೧೦-೯೪-೧೨) ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅದ್ವಿತೀಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಿಶೇಷಣಗಳು. ಹೀಗೆಯೇ ಪೃಥು, ಪೃಥುಬಾಧ್ನ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಗ್ರಾವದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸತಕ್ಕವು. ಗ್ರಾವವನ್ನು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅದ್ವಿತೀಯವನ್ನು ಅಶ್ರಕೃತ್ಯು ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ಅದ್ವಿತೀಯವು ಮೇಲಿನವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಜ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಶುದ್ಧವಾಗಿರುವುದಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುವ ನಿರ್ವಚನಗಳೊಂದಿಗೆ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಶುಷ್ಕ ಇಯರ್ತಿ ಪ್ರಭೃತೋ ಮೇ ಅದ್ವಿಃ (೧೦-೧೬೫-೪) ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಭಕ್ಷಕವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂದೂ, ಉತ ಪನ್ಯಾ ರಥಾನಾಮದ್ವಿಂ (೫-೫೨-೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಅಥವಾ ಗಿರಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗೋತ್ರೀತಾಃ—ಶಯೋಭಿರ್ಮಿಶ್ರಿತಾಃ | ಶಾಲಿನಿಂವ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮರಸ. ತಸ್ಮಾನ್ನೈತ್ರಾ ವರುಣಂ ಪಯಿಸಾ ಶ್ರೀಣಾತಿ | (ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೮-೧) ಇತ್ಯಾದಿಪಾಠ್ಯಗಳು ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಪಯಸ್ಸನ್ನು ಮಿಶ್ರಿಸಬಹುದಾದ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ವಿಧಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತವೆ.

ಅಹೋರಾತ್ರಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಾದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಶಯೋಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮರಸದ ಅರ್ಪಣೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭವೂ ಈ ತತ್ಸಂಬಂಧವಾದ ದೇವತೆಗಳ ವಿವರಣೆಯೂ ತೈತ್ತಿರಿಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಮಿತ್ರಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಸೋಮಗ್ಂ ರಾಜಾನಗ್ಂ ಹನಾನೋತಿ ಸೋಬ್ರವೀನ್ನಾಹಗ್ಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಾ ಅಹಂ ಮಿತ್ರಮಸ್ತೀತಿ ತಮಬ್ರುವನ್ ಹನಾಮೈವೇತಿ ಸೋಬ್ರವೀದ್ವರಂ ವ್ಯಸೈ ಪಯಸ್ಯೈವ ಮೇ ಸೋಮಗ್ಂ ಶ್ರೀಣಸ್ತಿತಿ ತಸ್ಮಾನ್ನೈತ್ರಾವರುಣಂ ಪಯಿಸಾ ಶ್ರೀಣಾತಿ |

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೮)

ದೇವತೆಗಳು ಮಿತ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ನಾವು ಸೋಮನನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದೇನು ಎಂಬ ಹೇಳಲು ಮಿತ್ರನು ತಾನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮಿತ್ರನೆಂದೂ, ಆದುದರಿಂದ ತಾನು ಮಾತ್ರ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿದನು. ಆದರೂ ದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನು ಹನನಮಾಡಬೇಕೆಂದಾಗ ಮಿತ್ರನು ಸೋಮಕ್ಕೆ ಪಯಸ್ಸನ್ನು ಮಿಶ್ರಣಮಾಡಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ವರವನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡಾಗ ದೇವತೆಗಳು ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಮಿಶ್ರಿಸಬಹುದೆಂದು ಎಂಬ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಗಮಾತಿಃ—ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸತಕ್ಕ ಅಶ್ರವ್ಯವುಗಳ ವಿವರವನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನೂ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ೧ನೇ ಭಾಗದ ೬೬೨ನೇ ಸೇಷಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ೨ನೇ ಭಾಗದ ೧೬೨೦ನೇ ೧೬೨೧ನೇ ಸೇಷಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ದಾಗ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಸದವು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಸದಕ್ಕೆ ಗೋಠಾಃ ಕ್ಷೀರೈಃ ಮಿಶ್ರಿತಾಃ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಸದಕ್ಕೆ ಗೋಠಾಃ ಉದಕೈಃ ಮಿಶ್ರಿತಾಃ, ಯಾಗ್ನಾ ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣೈರ್ಮಂತ್ರೈಃ ಎಂದೂ

ಮತ್ತೆ ರಾಃ—ಈ ಪದವೂ ದ್ವಿರುಕ್ತನಾಗಿದೆ. ಮದಹೇತುವೆಂದು ಒಂದು ಸಲವೂ, ಮಾತ್ಸರೈವಂತೇ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಸಲವೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಸಹ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತೆ ರಾಃ ಸೋಮೋ ಮಂದತೇಶ್ವರೈಶ್ಚೈಕರ್ಮಣಃ (ನಿ. ೨-೨೫) ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮಂದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಪರಾಧಿಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದೂ, ಮತ್ತೆ ರಾಃ ಇತಿ ಲೋಭನಾಮ | ಆತ್ಮಾಕರೆಯನ್ನೂ ಅಹಮಹಮಿಕೆಯನ್ನೂ ತೋರಿಸತಕ್ಕದ್ದಾದುದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತೆ ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇತರ ಯಜ್ಞಗಳ ಸೋಮರಸಗಳೊಂದಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿಯೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರತಿಪದ

ಸುಸುಮು—ಸುಷ್ ಏಭಿಸವೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಸಿಗೆ ಪದಾದೇಶ. ಧಾತ್ವಾದೇಶಃಷಃ ಪಾ. ಸೂ. (೬ ೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸತ್ಯ. ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಆಸಂಯೋಗ-ಗಾಲ್ಪಿಣೀಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಸುಮು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಾತಮ್—ಯಾ ಪ್ರಾಸಣೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೋಶ್ರೀತಾಃ—ಗೋಃ ಶ್ರೀತಾಃ ಗೋಶ್ರೀತಾಃ ಶ್ರೀಷ್ ವಾಕೇ ಧಾತು. ನಿಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨ ೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಕೃ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ರತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮತ್ತೆ ರಾಃ—ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ ಧಾತು. ಚಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವಾಗ ಕೃಧೂಮದಿಭ್ಯಃ ಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೩೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿತುತ್ವತ್ವೈಸಿಸುಸರಕಸೇಷುಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರತಿವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಚಿತ್ತಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೋಮಾಸಃ—ಸೋಮರಬ್ದಕ್ಕೆ ಷಸ್ ಪರವಾನಾಗ ಆಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ರಾಜಾನಾ—ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಕನಿಸಯು (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿಸ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಯೋಧನಾದ್ವಿವಚನ ಔಪರನಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅವನಿತ್ರಿತಫಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಿಸ್ವೃಕಾ—ದಿವಿಸ್ವೃತಕಃ ಇತಿ ದಿವಿಸ್ವೃಲೌ. ಸ್ವೃಶೋಲ್ಯನುದಕ್ಷೇ ಕ್ಷಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹೃದ್ಯುಭ್ಯಾಂ ಜೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಂಚೋಧನದಲ್ಲಿ ಆಕಾರಾದೇಶ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಾ—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಇದಕ್ಕೆ ದೇವಮನುಷ್ಯಪುರುಷಪುರು—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೫೬) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ಸಾನುಸಾರ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿದ್ದು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗಂತಮ್—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲಬ್ಧವ್ಯಾವನಿರುವುದರಿಂದ ತನಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಆಮದರಿಂದ ಛಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತಪ್ಪನಪ್ಪನಥನಾಕ್ಲ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಪಾದೇಶ. ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಜಾತ್ವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಜಾತ್ವ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ. ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಆನಜಾದೇಶ. ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

। ಸಂಹಿತಾಪಠಃ ।

ಇಮು ಆ ಯಾತಮಿಂದವಃ ಸೋನೂಸೋ ದಧ್ಯಾತಿರಃ ಸುತಾಸೋ ದಧ್ಯಾತಿರಃ ।

ಉತ ನಾಮುಷಸೋ ಬುಧಿ ಸಾಕಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರತ್ನಿಭಿಃ ।

ಸುತೋ ಮಿತ್ರಾಯ ವರುಣಾಯ ಸೀತಯೇ ಚಾರುರ್ಯತಾಯ

ಸೀತಯೇ || ೨ ||

ಃ ಸವಣಃ |

ಇಮೇ | ಆ | ಯಾತಂ | ಇಂದವಃ | ಸೋಮಾಸಃ | ದಧ್ವಿಆಶಿರಃ | ಸುತಾಸಃ | ದಧ್ವಿಆಶಿರಃ |
 ಉತ | ನಾಂ | ಉಷಸಃ | ಬುಧಿ | ಸಾಕಂ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ | ರತ್ವಿಭಿಃ |
 ಸುತಃ | ಮಿತ್ರಾಯ | ವರುಣಾಯ | ಪೀತಯೇ | ಚಾರುಃ | ಋತಾಯ | ಪೀತಯೇ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಆ ಯಾತಂ | ಆಗಚ್ಛಂತಂ | ಯತೋ ಯುಷ್ಮದ್ಭಗಮಿಂದವಃ ಕ್ಷೇದನ-
 ಸಮರ್ಥಾಃ ಸೋಮಾಸಃ ಸೋಮಾ ದಧ್ಯಾಶಿರೋ ದಧ್ಯಾಶ್ರಯಣವಂತಃ ಸಂತ ಇಮೇ ಪುರತೋ ಗೃಹೇಣ
 ಗೃಹೀತಾ ವರ್ತಂತೇ ಅತ ಆ ಯಾತಂ | ಕಿಂಚಿ ದಧ್ಯಾಶಿರೋ ಧೀಯಮಾನಾಶಿಃ ಸೋಮಾಃ ಸುತಾಸೋ
 ಮಂತ್ರೇಣ ಗ್ರಾವಭಿರಭಿಷುತಾಃ ಸಂಪನ್ಯಾಃ | ಅತ ಆ ಯಾತಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಅದಿತ್ಯೈಗೃಹೇ ದಧ್ಯವನಯು-
 ಸದ್ಯಾವಾತ್ರವೇಕ್ಷಯಾ ದಧ್ಯಾಶಿರ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಉತಾಪಿ ಚ ನಾಂ ಯುವಯೋಃ ಪೀತಯೇ ಸಾಲನಾ-
 ಯೋಷಸೋ ಬುಧ್ಯುಷಸಃ ಸಂಬಂಧಿನಿ ಬೋಧೇ ಸತಿ || ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾವೇ-
 ಕಾಚ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ರತ್ವಂ || ಪ್ರಕಾಶೇ ಸಂಜಾತೇ ಸತಿ | ನ ಕೇವಲಮುಷಸ ಏವ ಬೋಧಃ ಅಪಿ
 ತು ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರತ್ವಿಭಿಃ ಸಾಕಂ ಸೂರ್ಯಶಿರಣೈಃ ಸಹ ಪ್ರಕಾಶೇ ಹವಿಷ್ಯದಾನಾಯ ಸಂಜಾತೇ ಸತಿ
 ಸುತಃ ಸೋಮೋಽಭಿಷುತಃ | ಇದಾನೀಂ ನಿಯುಜ್ಯೋಚ್ಯತೇ | ಮಿತ್ರಾಯ ಸರ್ವಹಿತಾಯೈತನ್ನಾಮು-
 ಕಾಯಾಹರಭಿಮಾನಿದೇನಾಯ ತಥಾ ವರುಣಾಯಾವರಕಾಯ ರಾತ್ರೈಭಿಮಾನಿದೇನಾಯ ಚ ತದರ್ಥಂ
 ಸೋಮಾಃ ಸುತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂಚಿ ಋತಾಯ ಯಜ್ಞಾಯ ತನ್ನಿರ್ವಾಹಕಾಯ ತದರ್ಥಂ ಪೀತಯೇ
 ಪಾನಾಯ | ಯಜ್ಞ ಸಿದ್ಧರ್ಥಂ ಹಿ ದೇವಾನಾಂ ಸೋಮಪಾನಂ | ಯದ್ವಾ || ಕರ್ತೃ ಕ್ವಿಚ್ | ಪೀತಯೇ
 ಪಾತ್ರ ಮುಕ್ತಿಗಾದಯೇ ಋತಾಯ ಯಜ್ಞಾಯ ತನ್ನಿರ್ವಾಹಕಾಯ | ಚಾರುಶ್ವರಣೇಯೋ ಭಕ್ಷಣೇಯಃ
 ಸೋಮಾಃ ಸುತೋಽಭಿಷುತಃ ||

ಪ್ರಕರವಾಕ್ಯಂ

(ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣೇ) ಇಂದವಃ—ಪ್ರವಿವತ್ಯಕ್ಕೆ | ಇಮೇ ಸೋಮಾಸಃ—ಈ ಸೋಮರಸಗಳು |
 ದಧ್ಯಾಶಿರಃ—ದಧಿಯೊಡನೆ ಮಿತ್ರಿತಗಣಾಗಿ (ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು) | ದಧ್ಯಾಶಿರಃ—ದಧಿಯೊಡನೆ ಮಿತ್ರಿತಗಣಾಗಿ |
 ಸುತಾಸಃ—(ಮಂತ್ರೈಃ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ) ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ | (ಆದುದರಿಂದ) | ಆ ಯಾತಂ—ದಯನಿಟ್ಟು ಬನ್ನಿರಿ |
 ಉತ—ಮತ್ತು | ನಾಂ—ನಿಮ್ಮ (ಸಂತ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ) | ಉಷಸಃ ಬುಧಿ—ಉಪಸ್ಥಿತ ಗೋಚರವಾದೊಡನೆ (ಸಿದ್ಧ
 ವಾಯುವಾಶಿ ಆಧವಾ) | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ—ಸೂರ್ಯನ (ಉದಯವಾದೊಡನೆ) | ರತ್ವಿಭಿಃ ಸಾಕಂ—(ಆವನ) ಕಿರಣ
 ಗಳೊಡನೆ | ಸುತಃ—ಹಿಂದಿರುವವಾಗಲಿ (ಆದು) | ಚಾರುಃ—ರುಚಿಕರವಾಗಿ | ಮಿತ್ರಾಯ—ಮಿತ್ರನಿಗೂ |
 ವರುಣಾಯ—ವರುಣನಿಗೂ | ಪೀತಯೇ—ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ (ಆಜ್ಞವೆ) | ಋತಾಯ—ಯಜ್ಞ ನಿರ್ವಹ
 ಣಂಗೆಗೂ ನಡೆಯಬೇಕಾದ | ಪೀತಯೇ—(ಆ ದೇವತೆಗಳ) ಪಾನಕ್ಕಾಗಿಯೂ (ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ) ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ಸ್ತವಿಸತಕ್ಕ ಈ ಸೋಮರಸಗಳು ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟು ದಧಿಯೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಿತಗಳಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ಪಾನಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ದಯವಿಟ್ಟು ಬನ್ನಿರಿ. ನಿಮ್ಮ ಸಂತ್ಸುತಿಗಾಗಿ ಉಪಕಾರವಲ್ಲಿಯೇ ಸಿದ್ಧವಾದುದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾದಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಿತಗಳಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾದುದಾಗಲಿ ಆ ರಸವು ರುಚಿಕರವಾಗಿದ್ದು ಯಜ್ಞನಿರ್ವಹಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಹಿಂಡಿದುದಾಗಿದೆ.

English Translation

Come, for these dripping Soma juices are mixed with curds; they are expressed and mixed with curds; whether they be prepared for you at the awaking of the dawn, or (be associated) with the rays of the sun: the juice is effused for Mitra and for Varuna, for their drinking the grateful (libation); for their drinking at the sacrifice.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಇಂದವಃ—ಉಂದನಶೀಲಾಃ, ಸರ್ವಂ ಜಗದಮೃತಮಯೇನ ಕ್ಷೇದಯಿತಾರಾಃ | ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನು ಎಂದರೆ ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಅನ್ಯತರೂಪವಾದ ರಸದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸತಕ್ಕ ಸೋಮರಸಗಳೆಂದರ್ಥ.

ದಧ್ಯಾಶಿರಃ—ದಧ್ಯಾಶ್ರಯಣವಂತಃ | ದಧಿಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮರಸ. ದಧ್ಯಾಶಿರದ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಹ ಮುಗ್ಧೇದ ಸಂಹಿತೆಯು ೧ನೇ ಭಾಗದ ೬೭೬ನೇ ವೇದಪಲ್ಲಿಯೂ, ೨ನೇ ಭಾಗದ ೧೭೨೦ರ ೧೭೪ನೇ ವೇದಪಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರವಾಗಿ ಹೇಳಿವೆ.

ಋತಾಯಿ—ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥ. ಋತಾಯಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾಯಿ ಎಂದೂ, ಸೀತೆಯೇ ಎಂದರೆ ತನ್ನಿರ್ವಾಹಕಾಯಿ ಸಾನಾಯಿ | ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕನಾದ ಸೋಮರಸವ ಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮ ರಸವು ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ, ಆದುದರಿಂದ ಬನ್ನಿರಿ ಎಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಋ. ಸಂ. ೨-೪೧-೪ನೇ ಪುಸ್ತಕಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿದೂ

ಆಯಂ ವಾಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಸುತಸೋಮ ಋತಾವ್ಯಥಾ | ಮಮೇದಿಹ ಶ್ರುತಂ ಗಂ ಹವಂ |
ಉಪಯಾಮ ಗೃಹೀತೋಽಸಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾಭ್ಯಾಂ ತ್ವೈಷ ತೇ ಯೋನಿರ್ಬುತಾಯುಃ-
ಭ್ಯಾಂ ತ್ವಾ | (ಶ್ವೆ. ಸಂ. ೧-೪-೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಋತಾಯಿಭ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ಯಜ್ಞಂ ವಾ ಆತ್ಮನೇ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ವಾ ಇಚ್ಛತೀತಿ ಋತಾಯಾಃ | ತನಗಾಗಲಿ ಯಜಮಾನರಿಗಾಗಲಿ ಯಜ್ಞಾಂಗತ್ವವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವುದರಿಂದ ಋತಾಯಿವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ಘಾಂವಿವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಂದವೇ—ಉಂದೀ ಕ್ಲೇವನೇ ಧಾತು. ಉಂದೇರಿಚ್ಚಾದೇಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದವೊಡನೆ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಗೆ ಇತ್ಯ. ಉನತ್ತಿ ಇತಿ ಇಂದಃ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿಪ್ರತ್ಯಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ದಧ್ಯಾಶೀಃ—ದಧಾತಿ ಪುಷ್ಪಾತಿ ಇತಿ ದಧಿ. ದುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಆದ್ಯಗಮ-ಹನಜನಃ ಕಿಶಿನೌಲಿಟ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಪ್ಯದ್ಯಾವ ನಿರುಪದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಲಾ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಶೃಣಾತಿ ಹಿನ್ಶಸ್ತ ಸೋಮೇ ಆವನೀಯಮಾನಂ ಸತ್ ಸೋಮಸ್ಯ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಂ ರಸಮ್ ಮುಚೀಪತ್ವಯುಕ್ತಂ ನೀರಸಂ ದೋಷಂ ವಾ ಇತಿ ಅಶೀಃ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಮುಗಿತ ಇದ್ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ಯ. ಉರಣ್ಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದಧ್ಯೇವ ಅಶೀಃ ಯೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ತೇ ದಧ್ಯಾಶೀಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರತ್ಯತ್ಯಾ-ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯತ್ಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುತಾಸಃ—ಸುಜ್ ಅಭಿವವೇ. ಧಾತು. ಕರ್ನುಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತ್ಯಾದಿಗೆ ಸತ್ಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜನ್ ಪರವಾನಾಗ ಆಜ್ಞ ಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಬುಧಿ—ಬುಧಿ ಅನಗಮನೇ. ಧಾತು. ಸಂಪದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್. ಬುಧಿ ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಸಪ್ತಮೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ವಿಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಸಾನೇಕಾಚೆಸ್ತ್ಯುಶೀಯಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರ್ಯಸ್ಯ—ಸ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ರಾಜಸೂಯಿಸೂರ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಲಬಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸಪ್ತಮೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೀತಯೇ—ಪಾ ಪಾನೇ. ಅಥವಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಗಾಪಾಪಚೋ ಭಾವೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪರವಾನಾಗ ಘಂಮಾಸ್ವಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಈತ್ಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಉತ್ತರಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಉದಾತ್ಯಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಕರ್ಷಣಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಕೌಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತಾಂ | ನಾಂ | ಧೇನುಂ | ನ | ವಾಸರೀಮಂತುಂ | ದುಹಂತ್ಯದ್ರಿಭಿಃ | ಸೋಮಂ |
ದುಹಂತ್ಯದ್ರಿಭಿಃ |

ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಾ | ಗಂತಮುಪ | ನೋ | 5 | ವಾಫಂಚಾ | ಸೋಮುಪೀತಯೇ |

ಅಯಂ | ನಾಂ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ನೈಭಿಃ | ಸುತಃ | ಸೋಮ | ಆ | ಪೀತಯೇ |
ಸುತಃ || ೩ ||

ಪಠಪಾಠಃ

ತಾಂ | ನಾಂ | ಧೇನುಂ | ನ | ವಾಸರೀಂ | ಅಂತುಂ | ದುಹಂತಿ | ಅದ್ರಿಭಿಃ | ಸೋಮಂ |
ದುಹಂತಿ | ಅದ್ರಿಭಿಃ |

ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಾ | ಗಂತಂ | ಉಪ | ನಃ | ಆವಾಫಂಚಾ | ಸೋಮುಪೀತಯೇ |

ಅಯಂ | ನಾಂ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ನೈಭಿಃ | ಸುತಃ | ಸೋಮಃ | ಆ | ಪೀತಯೇ |
ಸುತಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪಾಂ ಯುವಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿನಮಂಶಂ ವಲ್ಲೀರೂಪಂ ಸೋಮಂ ದುಹಂತಿ | ಸಂಪಾದಯಂತ್ಯ-
ಧ್ವರ್ಯವಃ | ಕಿಮಿವ | ತಾಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಮಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಾ ದ್ಯುರ್ಥಾಂ ವಾಸರೀಂ ಸರ್ವಾಂಗಾಚ್ಚಾ ದಿತಸೆಯಸ್ಯಾಂ |
ಬಹುಕ್ತೀರಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಪಯಅದಿನಾಚ್ಚಾದಯಿತ್ರಿಂ || ವಸ ಆಚ್ಚಾದನೇ | ಔಣಾಹಿಕೋಽ-
ರಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ರಿಸ್ತನ ಇತಿ ಜೇಷ್ಠ | ಯದ್ವಾ | ಕೇವಲ ಔಣಾಹಿಕೋಽರಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಸ್ವಾರ್ಥಿಕೋಽಸ್ಮ | ಧೇನುಂ ನ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ರಿಂ ಗಾಮಿವ | ಕೇನ ಸಾಧನೇನೇತಿ ತದಾಹ | ಅದ್ರಿಭಿರಭಿ-
ಷವಸಾಧನೈರ್ಗ್ರಾವಭಿಃ | ಕಿಂಚಾದ್ರಿಭಿಸ್ಪೂರೀವ ಸಾಧನೈಃ ಸೋಮಂ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಮೇವ ದುಹಂತಿ |
ವಲ್ಲೀರೂಪಂ ಸೋಮಂ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಮೇವೋದಕೇನಾಪ್ತಾ ವ್ಯ ರಸಂ ದುಹಂತಿ | ಕಿಂಚಾವಾಫಂಚಾಸ್ಯ-
ದಭಿಮುಖಾಂ ಸಂಶಾ ಸೋಮುಪೀತಯೇ ಸೋಮಸಾನಾಯಾಸ್ಯತ್ಪ್ರಾಸ್ಮತ್ಪ್ರಾಶಾರ್ ಯುವಾಂ ನೋಽಸ್ಯ-
ದೀಯಂ ಯಜ್ಞಮುಪ ಗಂತಂ | ಉಪಾಗಚ್ಛೇತಂ | ಕಿಂಚಿ ಪಾಂ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಮಯಂ ಸೋಮೋ
ನೈಭಿರ್ನೀತೈಭಿರ್ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕೈರ್ಬ್ರಹ್ಮಿಭಿಃ ಸುತಃ | ಅಭಿಸುತಃ | ಕಿಂಚಾ ಪೀತಯೇ ಸಂಪೂರ್ಣ-
ಪಾನಾಯ ಸುತಃ | ಅತ ಆಗಚ್ಛೇತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ನಾಸರೀಂ—ಹಾಲಿನಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತುಂಬಿದ | ಧೇನುಂ ನೆ—ಹಸುವನ್ನು ಕರೆಯುವಂತೆ | ವಾಂ—
ನಿಮಗೆ ಸೇರಿದ (ನಿಮಗಾಗಿ) | ತಾಂ ಅಂತುಂ—ಆ ಸೋಮರಸವ ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು | ಅದ್ರಿಭಿಃ—ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗ
ಳಿಂದ | ದುಹಂತಿ—(ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳು) ಹಿಂಡಿ (ರಸವನ್ನು) ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ಮತ್ತು) | ಅದ್ರಿಭಿಃ—ಅದೇ
ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ | ಸೋಮಂ— ಸೋಮರಸವನ್ನು | ದುಹಂತಿ—(ನಿಮ್ಮ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ) ಹಿಂಡು
ತ್ತಾರೆ (ಆದುದರಿಂದ) | ಅರ್ವಾಂಚಾ—(ನಮ್ಮ) ಅಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಕೊಂಡು | ಸೋಮೇಪೀತಯೇ—
ಸೋಮರಸದ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ | ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಾ—ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಕರಾಗಿರುವ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ | ನಃ—ನಮ್ಮ (ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) |
ಉಪ ಗಂತಂ—ದಯಮಾಡಿ ಬನ್ನಿರಿ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ! ವಾಂ—ನಿಮಗಾಗಿ | ಆಯಂ
ಸೋಮಾಃ—ಈ ಸೋಮರಸವು | ನೈಭಿಃ—ಯಜ್ಞ ನಿರ್ವಾಹಕರಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳಿಂದ | ಸುತಃ—ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ |
ಆ ಪೀತಯೇ—ನಿಮ್ಮ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ | ಸುತಃ—ಹಿಂಡಿದೆ (ಆದುದರಿಂದ ದಯಮಾಡಿರಿ) ||

ಛಾಂದಸ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ಹಾಲಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ಹಸುವನ್ನು ಕರೆಯುವಂತೆ ರಸಭಂಡವಾದ ಆ ಸೋಮ
ರಸದ ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳು ನಿಮಗಾಗಿ ಹಿಂಡಿ ರಸವನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ
ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಕೊಂಡು ಸೋಮ
ರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಿರತಕ್ಕಾಗ ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಕರಾಗಿರುವ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿ ಬನ್ನಿರಿ.
ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ಈ ಸೋಮರಸವು ನಿಮಗಾಗಿ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳಿಂದ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದನ್ನು ಪಾನಮಾಡು
ವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬನ್ನಿರಿ.

English Translation

They milk for you two with stones, that succulent creeper, like a
productive milch cow; they milk the Soma plant with stones; come to us
as our protectors; be present with us to drink Soma juice: this Soma juice
has been effused, Mitra and Varuna, for you both; effused for your drinking.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ನಾಸರೀಂ—ಸರ್ವಾಂಗಾಚ್ಚ್ಯು ದಿತಸಯಸ್ವಾಂ | ಬಹುಕ್ವೀರಾಮಿತ್ಯೇ ಧೇಃ | ದೇವದತ್ತಲಿಲ್ಲ (ಕೆತ್ತಲಿ
ನಲ್ಲಿ) ಹಾಲನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವ ಎಂದರೆ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧ್ವೀರನನ್ನುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥ. ಧೇನಿನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.

ಅಂತುಂ—ವಶ್ವೀರೂಪಂ ಸೋಮಂ | ಸೋಮರಸದ ಬಳ್ಳಿಯನ್ನು ಎಂದು ಅಂತು ಋತ್ವಿಕ್ಯು ರಸಪೂರಿತ
ವಾದ ಸೋಮರಸದ ಬಳ್ಳಿಯಿಂದರ್ಥವಾದುದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ
ಅಂತುಃ ಶವ್ಯವನಾತ್ರೋ ಭವತಿ | ಅನನಾಯ ಶಂ ಭವತಿಶ್ಚಿ ವಾ | (ನಿ. ೨-೫) ಆದು ದೇಹದೊಳಕ್ಕೆ
ಪ್ರವೇಶಿಸಿದೊಡನೆ ಯೇ ಹಿತಕರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಜೀವಕ್ಕೆ ತಂಪಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ
ಅಂತುನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿ.

ತೇ ಸೋಮಾದೋ ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನಿಸತೇಽಂತುಂ ಮಹಂತೋ ಅಧ್ಯಾತೇ ಗವಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯೪-೯)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ, ಪಿಪೀಲೇ ಅಂತುರ್ಮದ್ಯೋ ನ ಸಿಂಧುರಾ ತ್ಯಾ ಶವೀಶ ಶಶಮಾನಸ್ಯ ಶಕ್ತಿಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೪-೨೨-೮)

ಅಸಾವ್ಯಂತುರ್ಮದಾಯಾಪ್ತು ವಪೋ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ | ಶೈನೋ ನ ಯೋನಿಮಾಸವಶ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೯-೬೬-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳುಗಳೆಲ್ಲಾ ಸೋಮರಸವೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ, ಅಂತು ಶಬ್ದವು ಸೋಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಖಂಡಾತ್ಮಕವಾದ ಸೋಮವೆ ಬಲ್ಲೆಯೆಂದ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅತ್ಸ್ಮ ದಿಂದ್ರಃ ಸದಸೋ ವರೀಯಾನ್ಯದೀಂ ಸೋಮಃ ಪೃಣತಿ ದುಗ್ಧೋ ಅಂತುಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೬-೬)

ಅಂತುಂ ಮಹಂತಿ ಹಸ್ತಿನೋ ಭರಿತ್ರೈರ್ಮಧಃ ಪುನಂತಿ ಧಾರಯಾ ಪವಿತ್ರೈಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೬-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಅಂತು ಶಬ್ದವು ಸೋಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅತಾ ಖಂಡರೂಪಃ ಅಲ್ಪಃ ಸೋಮಃ | ಅತಾಖಂಡವ ರೂಪವೂ ಅಲ್ಪವಾದುದೂ ಆದ ಸೋಮವೆಂದು ಸೋಮವ ನ್ಯೂನವಾದ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಪತರೋಂತುಭೂತಃ ಸೋಮಃ ವರೀಯಾಂಸವಿಂದ್ರಂ ಪ್ರೀಣಯತಿ | ಇಂದ್ರನು ಮಹತ್ತಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವನಾದರೂ ಅಲ್ಪವಾದ ಸೋಮವು ಅವನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸಿಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಂತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸವೇ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಅರ್ಥವಾದರೂ, ಸೋಮಲತಿಯೆಂದೂ ಕೆಲವೆಡೆ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಯತ್ಯಾ—ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಕರಾದ ನೀವು ಎನು ಮಿತ್ರಾನರಣರ ರಕ್ಷಕೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವಸ್ಯ ಗೋಪಾಃ (೨-೨೬-೪, ೧-೬೨-೯) ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಮಿತ್ರಾನರಣರು ಅಹೋರಾತ್ರವೂ ಮಾಡುವ ಜಗದ್ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಂತೆ ಈ ವಿಶೇಷಣವೂ ಆ ಕಂಠರನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ರುತಿಯಾ

ನಾಸರೀಮ್—ವಸ ಅಬ್ಬಾದನೇ. ಧಾತು. ಉದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಅರಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದಿಸ್ಪದ್ಧಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿಧವಾದುದಾದಾಗ ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ರೀನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷೀನ್ ಘಸ್ತೆ ಇಕಾರಾಂತ ಕೃವಂತವಾದುದರಿಂದ ಜಿಪ್. ಅಥವಾ ಔಣಾದಿಕ ಅರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಭಿಕ್ಷ್ಮ (ಮಾ. ಸೂ. ೫-೪-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ವಿತ್ವೇಪ್ಸಾಮಾದೇಃ (ಮಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಸ್ಪದ್ಧಿ ಅಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಿಡ್ವಾಣಞ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿಪ್. ಯಸ್ಯೇತಿಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಅನುದಾತ್ಸಸ್ಯಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ಸಲೋಪಃ (ಮಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿಃಃಗೆ ಉದಾತ್ಸಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾನಿವಾಸವಾಂತರೂಪ.

ದುಹಂತಿ—ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರ್ಗುಣಿ ಅಂತಾದೇಶ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಕಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬಿಗೇ ಲುಕ್. ಅತಿಜಂತದ ಪರದ್ದೆರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಾ—ಅಸ್ಮಾನ್ ತ್ರಾಯೇತೇ ಇತಿ ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರಾ. ತ್ರೈಪಾಲನೇ, ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ಚೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ವಾ ಇತ್ಯಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿಪಚನ ಏ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿಃ ಸೋಮಪೀತಿಃ ತಸ್ಮೈ ಸೋಮಪೀತಯೇ. ಪೀತಿ ಎಂಬುದು ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಎಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ನೈಘಿ—ನೈ ನಯೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ವತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸುತೇ—ಸುತ್ ಅಭಿವನೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

————— :o: —————

ನೂರ ಮೂವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಪ್ರಪ್ರ ಪೂಷ್ಠ ಇತಿ ಚತುರ್ಬುಚಿಂ ಪಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಪಾರುಚ್ಛೇಪಮಾತ್ಯೇಷ್ಯಂ ಪೂಷದೇವ ತಾಕಂ | ಪ್ರಪ್ರ ಚತುಷ್ಯಂ ಪೌಷ್ಠ ಮಿತೈನುಕ್ರಾಂತಂ || ವಿವಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರಪ್ರ ಪೂಷ್ಠಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ವಿದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಮುಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದಿವೋದಾಸನ ಪುತ್ರನಾದ ಪರುಚ್ಛೇಪನೆಂಬುವನು ಮುಷಿಯು. ಪೂಷಣನು ದೇವತೆಯು. ಅತ್ಯಷ್ಟಿ ಎಂಬುದು ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ರ ಚತುಷ್ಯಂ ಪೌಷ್ಠಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಸೂಕ್ತದ ವಿವಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

————— :o: —————

|| ಹಿಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೩೮

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೦ || ಸೂಕ್ತ— ೧೩೮ ||

|| ಅಸ್ಯಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ— ೨ || ವರ್ಗ—೨ ||

|| ಸೂಕ್ತದ್ವಿಧಿವ ಮುಕ್ತಂ ವ್ಯ— ೪ ||

|| ಮುಷಿ—ಪರಾಃ ಕ್ಷೇಪೋ ದೈವೋವಾಸಿಃ ||

|| ದೇವತಾ— ಪೂಜಾ ||

|| ಭಂದಾ— ಅತ್ಯಪ್ತಿ ||

ಸಂಹಿತಾಃ

ಪ್ರಪ್ರ ಪೂಷ್ಣ ಸ್ತು ವಿಜಾತಸ್ಯ ಶಸ್ಯತೇ ಮಹಿತ್ವಮಸ್ಯ ತನುಸೋ ನ ತಂದತೇ

ಸ್ತೋತ್ರಮಸ್ಯ ನ ತಂದತೇ |

ಅರ್ಚಾಮಿ ಸುಮ್ಮಯನ್ನಹಮಂತ್ಯೂತಿಂ ಮಯೋಭವಂ |

ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಯೋ ಮನ ಆಯುಯುನೇ ಮಖೋ ದೇವ ಆಯುಯುನೇ

ಮಖಃ || ೧ ||

|| ಸದಾಃ ||

ಪ್ರಪ್ರಪ್ರ | ಪೂಷ್ಣಃ | ತುನ್ವಿಜಾತಸ್ಯ | ಶಸ್ಯತೇ | ಮಹಿತ್ವಂ | ಅಸ್ಯ | ತವಸಃ | ನ | ತಂದತೇ | ಸ್ತೋ-

ತ್ರಂ | ಅಸ್ಯ | ನ | ತಂದತೇ |

ಅರ್ಚಾಮಿ | ಸುಮ್ಮಯನ್ಮ | ಅಹಂ | ಅಂತಿತ್ಯೂತಿಂ | ಮಯಃ ಭವಂ |

ವಿಶ್ವಸ್ಯ | ಯಃ | ಮನಃ | ಆಯುಯುನೇ | ಮಖಃ | ದೇವಃ | ಆಯುಯುನೇ | ಮಖಃ || ೧ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ

ತುನ್ವಿಜಾತಸ್ಯ ಬಹುಯಜಮಾನಾರ್ಥಮುತ್ಪನ್ನಸ್ಯಾಸ್ಯ ಪೂಷ್ಣಃ ಪೋಷಕಸ್ಯೈತನ್ನಾಮಕಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ತವಸೋ ಮಹಿತ್ವಂ ಬಲಸ್ಯ ಮಹತ್ತ್ವಂ ಪ್ರಪ್ರ ಶಸ್ಯತೇ | ಪ್ರಸ್ತಾಯತೇ ಸರ್ವೈಃ || ವೀಷ್ಣು ಸಾದಿಪೂರಣೇ | ನ ತಂದತೇ | ನ ಹಿ ನಪ್ತಿ ಕಕ್ತಿತ್ತದಪಿ | ಕಿಂಚಾಸ್ಯ ಪೂಷ್ಣಃ ಸ್ತೋತ್ರಂ ನ ತಂದತೇ |

ನ ಹಿ ನಸ್ಮಿ | ನ ನಿರಮತಿ | ಸರ್ವೋಽಸಿ ಜನ ಏನಂ ಸ್ತೌತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಜಗತ್ತೋಷಕತ್ಯಾದಿತಿ ಭಾವಃ | ಅತಃ ಕಾರಣಾದಹಂ ಅಹಮಾಪಿ ಯಜಮಾನಃ ಸುಮ್ಮಯನ್ ಸುಖಮಿಚ್ಛನ್ನರ್ಚಾಮಿ | ಸ್ತೌತು | ಕೀದೃಶತಂತಂ | ಅಂತ್ಯೂತಿಮಾಸನ್ನರಕ್ಷಣಂ || ಕಾದಿಲೋಪೋ ಬಹುಲಮಿತಿ ಕಲೋಪಃ || ಸ್ತೌತ್ಯನಂತರಮವ ವರ-
ಸ್ತುದಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಯೋಭುವಂ ಸುಖಸ್ಯೋತ್ಪಾದಕಂ ಭಾವಯಿತಾರಂ ವಾ | ಯಃ ಪೂಷಾ ಮುಖೋ ಯಜ್ಞವಾನ್ || ಮತ್ಪೋಲ ಲಾಸ್ಯತೇ || ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸ್ತೋತುರ್ಮಸ್ತಿಜೋ ಮನ ಆಯುಯುವೇ ಸಮಂತಾನ್ವಿಶ್ರಯತಿ | ಶೀಘ್ರವರಪ್ರದಾನಾದಿತಿ ಭಾವಃ | ಕಿಂಚಿ ದೇವೋ ದೀಪ್ಯಮಾನ ಏಷ ಮುಖೋ ಮು-
ಖಂ ಯಜ್ಞಮಾಯುಯುವೇ | ಸಂಪೂರ್ತಿಪರ್ಯಂತಂ ವಿಶ್ರಯತಿ | ಯದ್ವಾ | ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಮನೋ-
ವಿಶ್ರಣೇ ಯಜಮಾನೇ ಕಿಮಾಯಾತೇಮಿತಿ ಚೇತ್ ಉಚ್ಯತೇ | ಮುಖೋ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕೋಽಯಂ ಪೂಷಾ ದೇವೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಮನ ಆಯುಯುವೇ | ಸಮಂತಾನ್ವಿಶ್ರಯತಿ | ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದ್ಯಜ್ಞ-
ಮಾನಸ್ಯ ಮನ ಇತಿ ಲಭ್ಯತೇ || ಯೋತೇಶ್ವಾನಂದಸೋ ಲಿಟ್ ||

ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥ

ತಮಿಜಾತಸ್ಯ—ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರಿಗಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಪೂಜ್ಯನಾದ | ಅಸ್ಯ ಪೂಷಾಃ—ಈ ಪೂಷದೇವನ | ತವಸಃ—ಶಕ್ತಿಯ | ಮಹಿತ್ವಂ—ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಯು | ಪ್ರಪ್ರಶಸ್ಯತೇ—ಅತ್ಯಂತಿಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ | ನ ತಂದತೇ—(ಶ್ರದ್ಧಾರಹಿತನಾಗಿ) ಯಾರೂ ನಿಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಪೂಷನ | ಸ್ತೋತ್ರಂ—(ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದ) ಕೀರ್ತನವು | ನ ತಂದತೇ—ಎಲ್ಲರೂ ನಿಲ್ಲುವುದೇ ಇಲ್ಲ (ಸಕಲರೂ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ) | ಆದುದರಿಂದ | ಅಹಂ—ನಾನೂ (ಕೂಡ) | ಸುಮ್ಮಯನ್—ಸುಖವನ್ನು ಆಸೆಪ್ಪಿಸುತ್ತಾ | ಅಂತ್ಯೂತಿಂ—ಬಹಳ ಹತ್ತಿರದ ರಕ್ಷಕನೂ | ಮಯೋಭುವಂ—ಸುಖಕಾರಿಯೂ ಆದ ಪೂಷನನ್ನು | ಅರ್ಚಾಮಿ—ಪೂಜಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇನೆ | ಯಃ—ಯಾವ ಅದೇ ಪೂಷದೇವನು | ಮುಖಃ—ಯಜ್ಞವಂತನಾಗಿ | ವಿಶ್ವಸ್ಯ—ಸಕಲ ಮತ್ತಿಕ್ಕುಗಳ | ಮನಃ—ಮನಸ್ಸನ್ನು | ಆಯುಯುವೇ—(ತನ್ನ ವರಪ್ರದಾನದಿಂದ) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | ಅಥವಾ [ದೇವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಪೂಷನು | ಮುಖಃ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಆ ಯುಯುವೇ—(ಪೂರ್ಣವಾಗುವವರೆಗೆ) ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ] | ಅಥವಾ [ಮುಖಃ—ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕನಾದವನೂ | ದೇವಃ—ದೇವತಾತ್ಮನಾದವನೂ ಆದ ಪೂಷನು | ಮನಃ—ಯಜಮಾನನ ಮನಸ್ಸನ್ನು | ಆ ಯುಯುವೇ—ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸಿದನೋ (ಅಂತಹ ಪೂಷನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ)]

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರಿಗಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಈ ಪೂಷದೇವನ ಶಕ್ತಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವು ಅತ್ಯಂತಿಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಶ್ರದ್ಧಾರಹಿತನಾಗಿ ಯಾರೂ ನಿಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲ. ಸಕಲರೂ ಸ್ತುತಿಸಿಯೇ ತೀರುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ, ಸುಖವನ್ನು ಆಸೆಪ್ಪಿಸುವ ನಾನೂ ಕೂಡ ಬಹಳ ಹತ್ತಿರದ ರಕ್ಷಕನೂ ಸುಖಕಾರಿಯೂ ಆದ ಪೂಷನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಪೂಷನು ಯಜ್ಞವಂತನಾಗಿ ಸಕಲ ಮತ್ತಿಕ್ಕುಗಳ ಮನಸ್ಸನ್ನು ತನ್ನ ವರಪ್ರದಾನದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಒಂದುಗೂಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಪೂಷನು ಯಜ್ಞಪೂರ್ಣವಾಗುವವರೆಗೆ ತಾನೂ ಸಹ ಒಂದುಗೂಡಿಸುತ್ತಾನೆ

English Translation

The greatness of the strength of the many-worshipped Pushan is universally lauded; no one detracts (from his praise); his praise displeases no one. Desirous of happiness, I adore him, whose protection is ever nigh; who is the source of felicity; who, when devoutly worshipped, blends with the thoughts of all (his worshippers): who, (though) a deity, is united with the sacrifice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳ್ ||

ಪೂಜ್ಞಃ—ಪೂಷಾ ಯವ್ರಶ್ಮಿಪೋಷಂ ಪುಷ್ಯತಿ ತತ್ ಪೂಷಾ ಭವತಿ | (ನಿ. ೧೨-೧೬). ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಪೋಷಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಪೂಷಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು, ಅನು ನಿರುಕ್ತದ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಇಯಂ ವೈ ಪೂಷಾ ಪೂಷೇಯಂ ಹೀದಂ ಸ್ವಂ ಪುಷ್ಯತಿ ಯದಿದಂ ಶಿಂಚ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೪-೨೨೫)

ಈ ದೇವತೆಯು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪೋಷಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಪೂಷನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಪೂಷನು ದ್ರಾವಿಡಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

ಪುಷ್ಯನ್ ಕ್ಷಿತಿಂ ಪೋಷಯತಿ ಪ್ರಣುದನ್ ರಶ್ಮಿಭಿಶ್ಚಮಃ |

ತೇನೈನಮಸ್ತೌಶ್ಲೋಷೇತಿ ಭರದ್ವಾಜಸ್ತು ಪಂಚಭಿಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೩)

ಕತ್ತಲನ್ನು ನಾಕಮಾಡತಕ್ಕ ಪೃಥ್ವಿಯು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಅದನ್ನು ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಪೂಷಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಈ ದೇವನನ್ನು ಭರದ್ವಾಜ ಮುಷಿಯು ಆರನೇ ಮಂದಲನ ೫೩, ೫೪, ೫೫, ೫೬ ಮತ್ತು ೫೮ ಈ ೫ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾವಾಕ್ಯವಿದೆ.

ತುವಿಜಾತಸ್ಯ—ತುವಿ ಶಬ್ದವು ಬಹುನುಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೬). ಸಾಯಣರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಬಹುಯುಜಮಾನಾರ್ಥಮುತ್ಪನ್ನ ಸ್ಯ ಅನೇಕ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ಯಜಮಾನರಿಗಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ (ಪೂಷದ) ಅಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ತುವಿಜಾತ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ವರುಣ ಮುಂತಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಮಪ್ರಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ --

ಅಹನ್ನಹಿಂ ಪರಿಶಯಾನಮರ್ಣ ಓಜಾಯಮಾನಂ ತುವಿಜಾತ ತವ್ಯಾನ್ |

(ಮು. ಸಂ. ೨-೨೬-೧೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಬಹುನಿ ಜಾತಾನಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದೀನಿ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸೋಮಂ ತುವಿಜಾತೇ | ಯಾವ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಭೂತಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವೋ ಅಂತಹ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ

ನಮಃ ಪುರಾ ತೇ ವರುಣೋತ ನೂನಮುತಾಪರಂ ತುವಿಜಾತ ಬ್ರವಾಮು |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೮-೮)

ಪ್ರ ಮಿತ್ರಯೋರ್ವರುಣಯೋಃ ಸ್ತೋಮೋ ನ ಏತು ಶೂಷ್ಯಃ | ನಮಸ್ಪಾನ್ತುವಿಜಾತಯೋಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೬-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಬಹುಭಾವಮಾಪನ್ನಯೋಃ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ರೂಪ ನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅವಿಭೂತರಾದ ಎಂದೂ

ವಿ ಷಾಹ್ಯಗ್ನೇ ಗೃಣಿತೇ ಮನೀಷಾಂ ಖಂ ನೇಪಸಾ ತುವಿಜಾತ ಶ್ವನಾನಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೪-೧೧-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಸಂಚೋಧಿಸುತ್ತಾ ಬಹುಜನ್ಮನ್ ಅಗ್ನೇ | ವಿದ್ಯುಃಪಾದಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂದೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪ ವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ತುವಿಜಾತ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು,

ಕೃಣೋತು ಮಿತ್ರೋ ಅರೈವಾ ಭಗೋ ನ ಸ್ತುವಿಜಾತೋ ವರುಣೋ ದಕ್ಷೋ ಅಂಶಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೭-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ತುವಿಜಾತನೆಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಮಿತ್ರಾದಿ ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಬಹುಷು ಪ್ರದೇಶೇಷು ಅನುಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತಃ | ವರುಣವಿಶೇಷಣಮೇ ತತ್ | ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾದವನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ವರುಣನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಬಹುಜಾತಕ್ಕೆ ಧಾತಾ ಬಹುಜಾತನಾದ ಧಾತ್ವ ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರ ಅರ್ಥವನ್ನನುಸರಿಸಿ (ನಿ. ೧೨-೩೬)

ಮಿತ್ರಾವರುಣದಕ್ಷಾಂಶತುವಿಜಾತಭಗಾಯವ್ವಾಂ |

ಅವಿತ್ಯಾನಾಮಿಮಾಃ ಸೂಕ್ತಮಿದಂ ನಾರುಣಮುಚ್ಯತೇ ||

(ಛ. ದೇ. ೪-೮೨, ೮೩)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವಿಂದ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ ಅವಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಧಾತ್ವೇವೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತುವಿಜಾತ ಎಂಬಂತೆ ತುವಿಷ್ಮಾನ್, ತುನಿರಾಧಃ, ತುನಿಮಸ್ಯ, ತುನಿದ್ಯುಮ್ನ, ತುವಿನೈಮ್ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಇವೆ.

ಅಹಂ ಹ್ಯುಂಗ್ರಸ್ತವಿಷಸ್ತುವಿಷ್ವಾನಿತ್ಯಸ್ಯ ಶತೋರನಮಂ ವಧಸ್ತೈಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೫-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ತುವಿಷ್ಣಾವ್ ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿಯಿಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಹೀಗೆಯೇ ತುವಿದ್ಯುಮ್ನುವೆಂದರೆ (ಮು ಸಂ. ೧-೮೮-೩) ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವೆಂದೂ, ತುವಿನ್ದ್ರವ್ವ (ಮು ಸಂ. ೧-೪೩-೬) ವೆಂದರೆ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಶಕ್ತಿಯೊಡಗೂಡಿದವನೆಂದೂ, ತುವಿಷ್ಣುಣಃ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೬-೧) ಎಂದರೆ ಅಧಿಕವಾದ ಧೈರ್ಯಯುಕ್ತ ವಾಮುದೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಅನಿಭಾವವುಳ್ಳ ಎಂದು ಪೂಷನ ಗುಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಅಂತ್ಯೂತಿಂ—ಅಸನ್ನರಕ್ಷಣಂ—ಬಹಳ ಹತ್ತಿರದ ರಕ್ಷಕನೆಂದು ಅರ್ಥ. **ಪಶುಪಾಃ** (ಮು. ಸಂ. ೬-೫೮-೨) ಪುಷ್ಪಿಂಧರ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಂತೆಯೇ **ಅಂತ್ಯೂತಿಂ**ಯೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಪೂಷನ ಪಾಲನ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮುಖೇ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಮನಃ ಆಯುಯಾವೇ - ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವೂ ಅವಕೃತನು ಗುಣವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ತಿಳಿಸಿದೆ

ಆಯುಯಾವೇ—ಸಮಂಶಾತ್ ಸಂಪೂರ್ತಿಪದ್ಯಂತಂ ಮಿಶ್ರಯತಿ | ಕಾರವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಗುವವರೆಗೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಯಜ್ಞಪರವಾಗಿಯೂ, ಯೇಜಮಾನಸ್ಯ ಮನಃ ಸಮಂಶಾತ್ ಆಯುಯಾವೇ | ಯೇಜಮಾನನ ಮನಸ್ಸು ಬೇರೆಕಡೆ ತಿರುಗದೇ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೇ ನೆಟ್ಟಮನಸ್ಸುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮನಶ್ಚಬ್ಧ ಪರವಾಗಿಯೂ ಎರಡರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಮ್ಮಯನ್—ಸುಮ್ಮ ಶಬ್ದವು ಸುಖನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (೩-೧೩). **ಸುಖಮಿಚ್ಛೇನ್—** ಸುಖವನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸುವವರಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ

ಮನ ಆಯುಯಾವೇ ಮಹೋ ದೇವ ಆಯುಯಾವೇ ಮುಖೇ—ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಿದೆ. ಇದೊಂದು ವಿಧವಾದ ಶೈಲಿ. ಈ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾವದ ತೀವ್ರತೆಯು ಕಾಣುತ್ತದೆ, ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇಂತಹ ಶೈಲಿಯ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಭ್ಯಾಸೇ ಭೂಯಾಂಸವರ್ಧಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಯಥಾಹೋ ದರ್ಶ ನೀಯಾಹೋ ದರ್ಶನೀಯೇತಿ |
(೧. ೧೦-೪೨)

ಪುನರುಕ್ತಿಯಿಂದ ಭಾವದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಭಾವವೂ ಶಕ್ತಿಯೂ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅವಳು ಸುಂದರಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ, ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ ಎನ್ನುವ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅವಳ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅತಿಶಯವಾದ ಆದರವು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇವರಂತೆಯೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಭಾವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವಾಗ ಆದರಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾದ ಆದರವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಅನೇಕ ಇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರುಚ್ಛೇದಪಠಿಯ ಶೈಲಿಯನ್ನು ತತ್ಪರುಚ್ಛೇದಸ್ಯ ತೀಲಂ (೧. ೧೦-೪೨) ಇದು ಪರುಚ್ಛೇದವ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು

ಪ್ರತದ್ಯೋಚೇಯಂ ಭವ್ಯಾಯೇಂದನೇ ಹವ್ಯೋ ನ ಯ ಇಷವಾನನ್ಯೈ ರೇಜತಿ ರಕ್ಷೋಹಾ ಮನ್ಯ ರೇಜತಿ | (ಮು ಸಂ. ೧-೧೨೯-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನಂತರಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಯುಯುವೇ ಮಖೋ ದೇವ ಅಯುಯುವೇ ಮಖಃ | ಎಂಬ ಅಭ್ಯಾಸವೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಕಾವ್ಯನಂದವ್ಯವಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪ್ರಪ್ರ—ಪಾದಪೂರಣದಲ್ಲಿ ವಿಘ್ನಾ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವೀಪ್ಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಅನುದಾತ್ತಂ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನೈದಿತಿತಂಷ್ಟೈಯುಳ್ಳ ಪರರೂಪಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೂಷ್ಠಃ—ಪೂಷ ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು. ಶ್ವನ್ನುಕ್ತನ್—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯವಿವಚನಾನಂತರೂಪ

ತುವಿಜಾತಸ್ಯ—ಬಹುನಾಮುಪಕಾರಕತಯಾ ತತ್ಸಂಬಂಧಿತ್ವೇನ ಜಾತ ಇತಿ ತುವಿಜಾತಃ. ವ್ಯವಿವಚನಾನಂತರೂಪ. ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯವಿವಚನಾನಂತರೂಪ.

ಶ್ಯತೇ—ಕಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. **ಟಿತಅತ್ಯನೇವದಾನಾಂ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗಿ ವತ್ತ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್ ಇದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲಉ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರ ಲೋಪ. ಅತಿ ಐತದ ಪರವರ್ಧಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿತ್ಯನ್—ಮಹಿ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಷಾದಿಕ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಹೇರ್ಭಾವಃ ಮಹಿತ್ಯನ್. ತಸ್ಯಭಾವಸ್ತತ್ಥೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಂದತೇ—ತದಿ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನಾನಂತರೂಪ. ಅತಿಐತದಪರ ವರ್ಧಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಚಾಮಿ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಿವಚನಾನಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶವ್, ಮಿವ್ ಪಿತೃದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸುಮ್ನಯನ್—ಸುಮ್ನ ಎಂದರೆ ಸುಖ. ಸುಖ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಚಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಭಂದಸ್ಯಪುತ್ರೈಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔತ್ವಾದಿ. ಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸನಾಧ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಮ್ನಯ ಎಂಬ ಕೃಜಂತವು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಕೃಜಂತದ ನೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಕ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃಚ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾವಿವಚನಾನಂತರೂಪ.

ಅಂತೋತ್ತಿಮ್—ಅಂತಿಶಾ ಆಸನ್ನಾ ಊತಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಂತೂತಿಃ ತಮ್. ಕಾದಿಲೋಪೋ-
ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಿಕಶಬ್ದದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಃ. ಯಣಾದೇಶಃ. ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ-
ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಯೋಭುವಮ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾನ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾ
ವಿತ್ಯರ್ಥಕನಾದ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಮಯಃ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ಲಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. (ಮೀರ್ಷಾ
ಹಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಹಿನ್ನಸ್ತಿ ದುಃಖಮಿತಿ ಸುಖಂ ಮಯಃ) ಮಯಃ ಭಾವಯತಿ ಇತಿ ಮಯೋಭೂಃ ಗತಿ
ಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಪುತ್ವರಪವಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಯೋನೇ—ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಧಾತು. ವ್ಯಕ್ತೆಯೋ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ.
೬-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಯನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಛಂದಸಿಲುರ್ಜಲಜ್ಞಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬)
ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ
ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಃ—ಮುಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಮುಃ ಭಾವದವನಾಗಿ ಮತುಪಿಗಿ ಲುಕ್. ಅಥವಾ ಮತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಅರ್ಕಅದಿಭ್ಯೋರ್ಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ
ಅಕಾರಲೋಪಃ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಗಾಥಃ

ಪ್ರ | ಹಿ | ತ್ವಾ | ಪೂಷನ್ | ಜಿರಂ | ನ | ಯಾಮನಿ | ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ | ಕೃಣ್ಣ | ಯುಣವೋಃ

ಯಥಾ | ನ್ಯುಧ | ಉಷ್ಪೋ | ನ | ಸೀಪರೋ | ಮೃಧಃ | |

ಹುನೇ | ಯತ್ತಾ | ಮಯೋಭುವಂ | ದೇನಂ | ಸಖ್ಯಾಯ | ಮತ್ಯರ್ಥಃ | |

ಅಸ್ಮಾ | ಕಮಾಂ | ಗೂಷಾನ್ | ದ್ಯುಮ್ನಿ | ನಸ್ಕೃಧಿ | ವಾಜೇಷು | ದ್ಯುಮ್ನಿ | ನಸ್ಕೃಧಿ || ೨ ||

ರವಣಃ

ಪ್ರ | ಹಿ | ತ್ವಾ | ಪೂಷನ್ | ಜಿರಂ | ನ | ಯಾಮನಿ | ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ | ಕೃಣ್ಣ | ಯುಣವಃ | ಯಥಾ |

ಮೃಧಃ | ಉಷ್ಪಃ | ನ | ಸೀಪರಃ | ಮೃಧಃ | |

ಹುನೇ | ಯತ್ | ತ್ವಾ | ಮಯೋಽಭಾವಂ | ದೇವಂ | ಸಖ್ಯಾಯ | ಮತ್ಯೈಃ |

ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಅಂಗೂಷಾನ್ | ದ್ಯುಮ್ನಿನಃ | ಕೃಧಿ | ವಾಜೇಷು | ದ್ಯುಮ್ನಿನಃ | ಕೃಧಿ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಪೂಷನ್ ಅಜಿರಂ ಯಜ್ಞದೇಶಂ ಪ್ರತಿ ಗಮನವಂತಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಯಾಮನಿ ಗಮನೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ ಸ್ತೋಮೈಃ ಪ್ರ ಕೃತ್ವೇ | ಪ್ರ ಕೃತ್ವಂ ಕರೋಮಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಯಾಮನಿ ಶೀಘ್ರಗಮನೇಽಜಿರಂ ನ ಶೀಘ್ರಗಾಮಿನಮಶ್ರಮಿವ | ಸ ಯಥಾ ಪ್ರ ಸ್ತೂಯತೇ ತದ್ವತ್ | ಕಿಂಚ ಯಥಾ ಮೃಧಃ ಸಂಗ್ರಾಮಾನುದ್ವಿಶ್ಯ ಯುಣವಃ ಗಚ್ಛೇಃ ತಥಾ ಪ್ರ ಕೃತ್ವೇ | ಯದ್ವಾ | ಯಥಾ ಯುಣವಃ ಅಸ್ಮದ್ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛೇಃ || ಯುಣ ಗತಾ ತಾನಾದಿಕಃ | ಲೇಟ್ವಿಡಾಗಮಃ || ತಥಾ ತ್ವಾಂ ಕೃತ್ವೇ | ಕಿಂಚ ಮೃಧೋ ಹಿಂಸಗ್ರಾನ್ಯೋದ್ವ್ರಾನ್ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಪೀಪರಂ | ಪಾರಂ ನಯಸಿ || ಪಾರಯ-ತೇರ್ಲಾಜಾ ಚಿಜಾ ರೂಪಂ || ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಉಷ್ಣೋ ನ | ಉಷ್ಣೋ ಯಥಾ ಭಾರಂ ಪೂರ್ಣಾ ಪಾರಯತಿ ತದ್ವನ್ಮೃಧಃ ಸಂಗ್ರಾಮಾತ್ಪೀಪರಃ | ಪಾರಂ ನಯಸಿ | ಅತಃ ಕಾರಣಾತ್ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಮಯೋ-ಭಾವಂ ಸುಖಸ್ಯ ಭಾವಯಿತಾರಂ ದೇವಂ ದೇವನಶೀಲಂ ಪೂಷಣಂ ಮತ್ಯೋಽ ಮರಣಧರ್ಮಾ ಮನು-ಷ್ಯೋಽಽಯಂ ಹುನೇ | ಅಹ್ಯಯಾಮಿ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಸಖ್ಯಾಯ ಸಮಾನಖ್ಯಾನಾಯ ಪ್ರಿಯಕರಣಾಯ | ಏವಮಾಹುತಃ ಸನ್ನ ಸ್ಮಾಕಮಾಂಗೂಷಾನಾಘೋಷಾನ್ ಸ್ತೋಮಾನ್ | ಅಂಗೂಷ ಸ್ತೋಮ ಅಘೋಷ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ದ್ಯುಮ್ನಿನಸ್ತೃಧಿ | ದ್ಯೋತನವತಃ ಕುರು | ಯದ್ವಾ | ಸ್ತೋಮಾನ್ ಯಶೋವತೋಽ-ನ್ನವತೋ ವಾ ಕೃಧಿ | ಅಸ್ಮತ್ಸ್ತೃತ್ವಾ ಪ್ರೀತಸ್ತೃಮೇವಂ ಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ ವಾಜೇಷು ಸಂಗ್ರಾ-ಮೇಷು ದ್ಯುಮ್ನಿನೋಽನ್ನವತಃ ಕೃಧಿ | ಅಸ್ಮದ್ವೃರಿಣೋ ಜಿತ್ವಾ ತೇಷಾಮನ್ನಂ ಮಯಿ ಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ಪೂಷನ್—ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ | ಯಥಾ—ಯಾವ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ | ಮೃಧಃ—ಯುದ್ಧಾಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಯುಣವಃ—ಹೋಗುತ್ತೀಯೋ | ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರುತ್ತೀಯೋ | (ಆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ) | ಅಜಿರಂ—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಯಾಮನಿ—(ನನ್ನ) ಆಗಮನವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | [ಯಾಮನಿ ಅಜಿರಂ ನ—ಯುದ್ಧಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ವೇಗದಿಂದ ಹೋಗುವ ಕುರುಕರೆಯನ್ನು ಶ್ವಾಭಿಮುಖತೆ] | ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ | ಪ್ರ ಕೃತ್ವೇ—(ನಿನಗೆ ಉತ್ತೇಜಕವಾಗಿ) ಪ್ರತಿಪತ್ತೇನೆ | ಉಷ್ಣೋ ನ—ಒಂಟಿಯು ಭಾರವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ದಾರಿಯ ಮೂಲಕ ಸಾಗಿಸಿ ಕೊನೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಸುವಂತೆ | ಮೃಧಃ—ಯುದ್ಧದಿಂದ | ಪೀಪರಃ—(ತತ್ತಗಳನ್ನು ನಾರವಾಗಿ) ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಂಗುಗಾಣಿಸುತ್ತೀಯೆ | ಯತ್—ಅದರಿಂದ | ಮಯೋಭಾವಂ—ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನೂ | ದೇವಂ—ದೇವಾತನೂ ಆದ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಮತ್ಯೈಃ—ಮಾನಸನಾದ ನಾನು | ಸಖ್ಯಾಯ—ಪ್ರಿಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಹುನೇ—ಕರಿಯು ಕ್ಷೇನೆ | ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮ್ಮ | ಅಂಗೂಷಾನ್—ಘೋಷವೆನಿಸಿದಂಗೆ ವೇಗವು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು | ದ್ಯುಮ್ನಿನ-

ಸ್ವೃಥಿ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಅಥವಾ ಅನ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು | : ಘಾಣೀಷು—ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ |
 ದ್ಯುಮ್ನಿಷೇ—(ನಮ್ಮ ವೈರಿಗಳ) ಅನ್ನವನ್ನು (ನಾವು) ಹೊಂದುವಂತೆ | ಕೃಥಿ—ಮಾಡು.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಪೂಜದೇವನೇ, ಯುದ್ಧಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ವೇಗದಿಂದ ಹೋಗುವ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸುವಂತೆ ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರುವ ನಿನ್ನನ್ನು ನಿನ್ನ ಆಗಮನದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಘೋಷಿಸಿ ಶ್ಲಾಘಿಸುತ್ತೇನೆ. ಒಂಟಿಯು ಭಾರವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಸಾಗಿಸಿ ದಾರಿಯ ಕೊನೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಸುವಂತೆ ನೀನೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಯುದ್ಧದಿಂದ ಪಾರುಗಾಣಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನೂ ದೇವತಾ ತೃನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ಮಾನವನಾದ ನಾನು ಪ್ರಿಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಅನ್ನಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು. ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ವೈರಿಗಳ ಅನ್ನವನ್ನು ನಾವು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation

I exalt you, Pushan, with praises, that you may hasten (to the sacrifice), like a rapid (courser) to the battle: that you may bear us across the combat, like a camel; therefore do I a mortal, invoke you, the divine bestower of happiness, for your friendship; and do thou render our invocations productive (of benefit); render them productive (of success) in battles.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಋಣಿವಾಃ—ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಋಣಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವ ಸುಖಾತಿ, ಋಣೋತಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಗತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. (ನಿ. ೨-೯). ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗು, ಹೋಗಿಗೇರು ಅಥವಾ ಆ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಷೋ ಯದಿದ್ಯ ಭಾನುನಾ ವಿ ದ್ವಾರಾವೃಣಿವೋ ದಿವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೮-೧೫)

ಕಯಾ ನೋ ಅಗ್ನೇ ವಿ ವಸಃ ಸುವೃಕ್ತಿಂ ಕಾಮು ಸ್ವಧಾವೃಣಿವಃ ಶಸ್ಯಮಾನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೮-೨)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಋಣಿವಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯಯಾಃ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯಥಾ ಮೃಧಃ ಋಣಿವಾಃ, ಗಚ್ಛೇಃ ಯದ್ವಾ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛೇಃ ಯಜ್ಞ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಂದು ಸೇರುವಂತೆ ಆಗು ಎಂದರ್ಥ.

ಆಚಿರಂ—ಆಚಿರ ಶಬ್ದವು ಕ್ರಿಪ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ ೨-೯). ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ನಡೆಯುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯು ಕ್ರಿಪ್ರವಾಗಿ ಹರಡುವುದರಿಂದ ಆ ವೇಗದಲ್ಲಿ ಆವನ ತೇಜಸ್ಸು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ. ಗಿರಾ ವಾಚಿರಶೋಚಿಷಂ (ಋ. ಸಂ. ೮-೧೯-೧೨) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಚಿರಶೋಚಿಷ್ಯನೆಂದು ಎಂದರೆ ಶೀಘ್ರಗಾಮಿ

ಯಾಮದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶವಾನನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆ ವೇಗಾಮಿಯಾದ ಶತ್ರುವಿಗೂ, ವೇಗಾಮಿಯಾದ ಕುದುರೆಯೂ, ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗತಕ್ಕ ದೇವತೆಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಆಗಮಿಸುವ ಪೂರ್ವನನ್ನು ಎಂದು ಪೂರ್ವನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇವನ ಗಮನಕ್ಕೆ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಅದಿರಂ ನ-ಶೀಘ್ರ ಗಾಮಿನಮಶ್ವಮಿವ- ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯಾದ ಕುದುರೆಯಂತೆ ಎಂದು ಅಶ್ವಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮೃಧಃ—ಮೃಧ ಶಬ್ದವು ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯). ಯುದ್ಧವೆಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದ ಶತ್ರುವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ವಿ ನ ಇಂದ್ರ ಮೃಧೋ ಜಹಿ ನೀಚಾ ಯಚ್ಚ ಪೃತಸ್ಯತಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೨-೪)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನನ್ನು ವಹಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಾಮಕಾರಿಣಿ ಶತ್ರುಣ್ ಎಂಬರ್ಥವಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೨-೨). ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಲ್ಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಮೃಧಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮಾನುದ್ರಿಶ್ಯ—ಯುದ್ಧಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಎಂತಲೂ, ಎರಡನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಹಿಂಸಕಾನ್ ಯೋದ್ವ್ಯಾನ್ ಎಂದೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪೀಪರಃ—ಪಾರಂ ನಯಸಿ—ಪಾರುಗಾಣಿಸುತ್ತೀಯೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪೀಪರತ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಯಾಚ್ಛಾನ್ ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೩-೧೯) ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪೀಪರಃ ಪೀಪರತ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ದಡವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಸು, ಸುಖವಾಗಿ ಕೊನೆಗಾಣಿಸು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಅಂಜಸೋ ಯತ್ರ ಪೀಪರದ್ಯಥಾ ನೋ ನಾನೇವ ಯಾಂತಮುಭಯೇ ಹವಂತೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೨೨-೧೪)

ಅಶ್ವೋ ನ ಸ್ವೇ ದಮ ಆ ಹೇಮ್ಯಾವಾನ್ತಮಂಹಸಃ ಪೀಪರೋ ದಾಶ್ವಾಂಸಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೪-೨-೮)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಹಸಃ ಪೀಪರಃ ಪಾಪರೂಪಾದ್ರಿದ್ರಾಶ್ವಾತ್ ಪಾರಂ ನಯಃ | ಪಾಪರೂಪವಾದ ದಾರಿದ್ರ್ಯದಿಂದ ದಾಟಿಸು ಎಂದರ್ಥ. ಆದರಂತೆಯೇ ಈ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಶತ್ರುಗಳ ಹಿಡಿತದಿಂದ ದಾಟಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತೀಯೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಂಗೂಷಾನ್—ಅಂಗೂಷಃ ಸ್ತ್ರೋಮ ಆಘೋಷಃ | (ನಿ. ೫-೧೧). ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಪರಿಪುರ್ಣವಾದ ಸ್ತ್ರೋತ್ರಕ್ಕೆ ಅಂಗೂಷವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦೫-೧೯ ನೇ ಮಕ್ಕನನ್ನು ನಿವರಿಸುವಾಗ ಸ್ವಯಂಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸೋಮ ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೋಮ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದೆಂದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಶಬ್ದವು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹತ್ತಾರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತ್ರೋತ್ರವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಜಿರಮ್—ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಅಜಿರತಿಶಿರ (ಉ. ಸೂ. ೧-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿವಾತಿಕವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಿಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಾಮನಿ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತು. ಆತೋಮನಿನಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀನಿವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಭಾಷಾಜಿಶ್ಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಪೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ—ಆತೋಭಿವ ಐವ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐವ್ ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇದ್ಯುಲ್ಯೇತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ.

ಕೃಷ್ಣೇ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾರಣಯೋಕ್ತ ಧಾತು. ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಠ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಚನದಲ್ಲಿ ಇಠ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಓತಆತ್ಮನೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ. ಧಿಸ್ತಿಕೃಷ್ಣೋರಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಯಣಾದೇಶ. ಹಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಯುಗವಃ—ಯುಗ ಗತೌ ಧಾತು. ತನಾದಿ. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ವೋಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಽ-ಡಾಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ತನಾದಿಕ್ಯರ್ಥ್ಯ ಉಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣ, ಆನಾದೇಶ. ತಿಖಂತನ ಪರವಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾಮುದರಿಂದ ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪೀಪೇಃ—ಪ್ಯ ಪಾಲನಗೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ದೇತುಮತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಆಚೋಞ್ಚಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ. ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾರಿ ಎಂಬ ಣ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಲುಪ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿವ್. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಣಿಶಿದ್ರುಪ್ತು—ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛ್ಲಿಗೆ ಚಿಪ್. ಕೇರನಿಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಣೌಚಿಜ್ಜುಪೆಧಾಯಾಃ ಹ್ರಸ್ವಃ (೭-೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಚಿಜಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್ ಶೇಷ. ಸನ್ನಿಜ್ಜುಪಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನಿಜ್ಜುಪವಿರುವುದರಿಂದ ಸನ್ನಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅತ್ಯು ಬಹಾಗ ದೀರ್ಘೋ-ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಯ ವಿಕರಣ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯವಾಣಿಯೋಗೇಣಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಖಂತನ ಪರವಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹುನೇ—ಹೈಂತ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ್. ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇಟಿಗೆ ವತ್ಸ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉನಜಾದೇಶ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವಮ್—ದಿವುಧಾತುವು ಕ್ರೀಡಾದಿಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯೋ- (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಖ್ಯಾಯ ಸಖ್ಯಾರ್ಥವಃ ಸಖ್ಯಮ್. ಸಖ್ಯಾರ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಂಗೂಷಾನ್—ಅಂಗೂಷಃ ಸ್ತ್ರೋಮ ಅಘೋಷಃ (ನಿರು ೫-೧೧) ಎಂದು ಯಾಸ್ವರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಪ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಸು ಧಾತುವಿಗೆ (ಘಟಿಂ ವಿಶಬ್ದನೇಘಿಂ ಬಂದು) ವೈಮೋದರಾದೀನಿಯುಘೋಪವಿವೃಷ್ಟಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭಿವತರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಥಾಥಘಿಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಹವನಚನಾಂತರೂಪ.

ಕೃಧಿ—ದುಕೃತ್ ಕರಣೇ. ಧಾತು ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಟಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಶ್ರುತ್ಯಣುಪ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗಿ ಧಿ ಆದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಐತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಐಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

_____ : _____

ಸಂಹಿತಾಸೂಕ್ತಿ

ಯಸ್ಯ ತೇ ಪೂಷ್ಣನ್ತ್ಸ್ಯಯೇ ವಿಪನ್ಯವಃ ಕೃತ್ವಾ ಚಿತ್ಸಂತೋಽನಸಾ ಬುಭು-

ಜ್ರಿರ ಇತಿ ಕೃತ್ವಾ ಬುಭುಜ್ರಿರೇ |

ತಾನುನು ತ್ವಾ ನವೀಯಸೀಂ ನಿಯುತಂ ರಾಯ ಈನುಹೇ |

ಅಹೇಳಮಾನ ಉರುಶಂಸ ಸರೀ ಭವ ನಾಜೇನಾಜೇ ಸರೀ ಭವ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯಸ್ಯ ತೇ | ಪೂಷನ್ | ಸಪ್ಯೇ | ವಿಪನ್ಯವಃ | ಕ್ರತ್ಯಾ | ಚಿತ್ | ಸಂತಃ | ಅವಸಾ | ಬುಭುಜಿರೇ |

ಇತಿ | ಕ್ರತ್ಯಾ | ಬುಭುಜಿರೇ |

ತಾಂ | ಅನು | ತ್ಯಾ | ನವೀಯಸೀಂ | ನಿರಯುತೆಂ | ರಾಯಃ | ಈಮಹೇ |

ಅಹೇಳಮಾನಃ | ಉರುಶಂಸ | ಸರೀ | ಭವ | ವಾಜೀನ್ವಾಜೀ | ಸರೀ | ಭವ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಪೂಷನ್ ದೇವ ಯಸ್ಯ ತೇ ರಕ್ಷಕತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ಯ ತವ ಸಪ್ಯೇ ಸಖತ್ವೇ ಹಿತಕರಣೇ ಸತಿ ಕ್ರತ್ಯಾ ಚಿತ್ ಕ್ರತುನಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯೈನ ಕರ್ಮಣ್ಯವ || ಜಸಾದಿಷು ಚ್ಚಂದಸಿ ವಾವಚನಮಿತಿ ನಾಥಾನಾಭಾವಃ || ಸಂತೋ ಭವಂತಂ ಪ್ರೀಣಯಿತಾರಃ ಸಂತೋ ವಿಪನ್ಯವೋ ವಿಶೇಷೇಣ ಸ್ತೋತ್ರತೀಲಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಮೇಧಾವಿನಾಮ್ಯುಕ್ತಾ | ಮೇಧಾವಿನಃ | ಯಜಮಾನಾ ಅವಸಾ ತ್ವತ್ಕೃತೇನ ರಕ್ಷಣೇನ ರಕ್ಷತಾಃ ಸಂತೋ ಬುಭುಜಿರೇ | ಭಂಜತೇ ಭೋಗಾನ್ | ಇತಿ ಏವಮೇವ ಸರ್ವದಾ ಕ್ರತ್ಯಾ ಕರ್ಮಣಾ ಬುಭುಜಿರೇ | ಭಂಜತೇ ಸರ್ವೇ ಪಾಲ್ಯಂತ ಇತಿ ನಾ || ಭುಜೇತ್ಯಂದಸಿ ಲಿಚಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ರುಟ್ || ತಾಂ ತಾದೃತೀಂ ನವೀಯಸೀಂ ನವತರಾಂ ಸ್ತುತ್ಯಾಂ ವಾ ರಕ್ಷಾಮನ್ವನಸ್ಯತ್ಯ ರಕ್ಷಾಯಾ ಅನಂತರಂ ತ್ಯಾಂ ನಿಯುತಂ ರಾಯ ಏತತ್ಪಂಚ್ಯಾಕಾನ್ವನಾನೀಮಹೇ | ಯಾಚಾಮಹೇ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಉರುಶಂಸ ಬಹುಧಾ ಸ್ತುತ್ಯ ತ್ವಮಹೇಳವಾನೋಽಕ್ರತ್ಯೈನ್ಯ ಸ್ಯಾಸು ಸುಮನಾಃ ಸನ್ ಸರೀ ಭವ | ಅಸ್ಮಾದಿಗಂಠವ್ಯೋ ಭವ || ಸರ್ಕೀರಾಣಾದಿಕ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅದ್ಯುಧಾತ್ವತ್ಯೈಃ | ಕಿಂಚಿ ತ್ವಂ ವಾಜೀ ವಾಜೀ ಸರ್ವೇಷು ಸಿಂಹಾವೇಷು ಸರೀ ಭವ | ಗಮನತೀಲೋ ಭವ | ಪುರತೋ ಗಂತಾ ಭವೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಶ್ಲೋಕಪಾಠಃ

ಪೂಷನ್—ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ | ಯಸ್ಯ ತೇ—(ರಕ್ಷಕನಾದ) ಯಾವ ನಿನ್ನ | ಸಪ್ಯೇ—ಹಿತಕಾರಿಯಾದ ಸ್ನೇಹವಿರಲಾಗಿ | ಕ್ರತ್ಯಾ ಚಿತ್—ಶ್ರೀಷ್ಯವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೇ | ಸಂತಃ—(ನಿನ್ನನ್ನು) ಪೋಷಿಸುವವರಾಗಿಯೂ | ವಿಪನ್ಯವಃ—ಭತ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರನೂತುವವರಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಯಜಮಾನರು | ಅವಸಾ—(ನಿನ್ನ) ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ | ಬುಭುಜಿರೇ—ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ | ಇತಿ—ಹೀಗೆಯೇ ಯಾವಾಗಲೂ | ಕ್ರತ್ಯಾ—ತ್ರವ್ಯಾ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದ | ಬುಭುಜಿರೇ—ಎಲ್ಲರೂ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ಪಾಲಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ | ತಾಂ - ಅಂತಹ | ನವೀಯಸೀಂ—ನೂತನವಾದ ಸ್ತುತಿಯು ಫಲರೂಪದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು | ಅನು—ಆನುಸರಿಸಿ [ತದನಂತರ] | ನಿಯುತಂ—ಅಪಂಚ್ಯಾಕವಾದ | ರಾಯಃ—ಧನಗಳನ್ನು | ಈ ಮಹೇ—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೀನಿ | ಉರುಶಂಸ—ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಪನಾದ ಪೂಷನೇ | ಅಹೇಳಮಾನಃ—(ನನ್ನು) ಏವಯನ್ವಯ ಕೇಂದರಗೊಳವೆ | ಸುಮನಸ್ಯನಾಗುತ್ತೆಂದೆಂದೆ |

ಸರೀ ಭವ—(ನಮಗೆ) ಸುಗಮ್ಯನಾಗಿರು (ಛೇತಿಯಿಲ್ಲದೆ ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುವಂತಾಗಲಿ) | ವಾಚೇ ನಾಚೇ—ಸಕಲವಾದ ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಸರೀ ಭವ—ನಮ್ಮ ಮುಂದಾಳಾಗಿಯೂ ನೇತೃವಾಗಿಯೂ ಇರು :|

। ಶಾಸಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಪೂಜಾರ್ಥಿಗಳೇ, ರಕ್ಷಕನಾದ ನಿನ್ನ ಹಿತಕಾರಿಯಾದ ಸ್ನೇಹವಿರಲಾಗಿ ಶ್ರೀವ್ಯವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರನೂಡುವವರಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಯಜಮಾನರು ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಸಕಲ ಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ನೂತನವಾದ ಸ್ತುತಿಗೆ ಫಲರೂಪವಾದ ಈ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದಂತರ ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಧನಗಳನ್ನು ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ. ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪನಾದ ಎಲೈ ಪೂಜಾರ್ಥಿಗಳೇ, ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೋಪಗೊಳ್ಳದೆ ಸುಮನಸ್ಸನಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ನಾವು ಛೇತಿಯಿಲ್ಲದೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುವಂತಾಗಲಿ. ಸಕಲ ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಮ್ಮ ಮುಂದಾಳಾಗಿಯೂ ನಮ್ಮ ನೇತೃವಾಗಿಯೂ ಇರು.

English Translation

Through your praise, and assiduous in your worship they enjoy (abundance), through your protection ; by (assiduous) worship they enjoy (abundance) ; as consequent upon your recent favour, we solicit infinite riches. Free from anger, and entitled to ample praise, be ever accessible to us ; be our leader in every encounter.

ವಿಶೇಷವಸಯಗಳು

ವಿಶೇಷವೆವಂ—ವಿಪ್ರಃ, ವಿಗ್ರಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ಮೇಧಾವಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರಬ್ಧವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೧) ಮೇಧಾವಿಗಳೂ ಭಕ್ತಿಯುತರೂ ಅವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದವ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ತದ್ವಿಪ್ರಾಸೋ ವಿಶೇಷವೆವಂ (ಮು. ಸಂ. ೧-೨೩-೨೧), ಅಮಸಾ ವಿಶೇಷವೆವಂ (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೦೨-೨೧), ವಿಶೇಷ್ಯವೋದೇಧ್ಯತೋ ಮನೀಷಾ (ಮು. ಸಂ. ೨-೨೦-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ವಿಶೇಷೇಣ ಸ್ತೋತಾರಃ | ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಸೂಡತಕ್ಕವರು ಎಂದರ್ಥ.

ನಿಯುತಂ—ಅಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಸಂಖ್ಯೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯು-ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತತ್ರದ್ವಿಜಂ ನಿಯುತಂ (ಮು.ಸಂ. ೧-೧೨೧-೨) ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿಯುತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿತರಾಂ ಯುಕ್ತಂ ದ್ವ್ಯವಾಗಿ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ.

ಅಹೇಳಮಾನಃ—ರೇಳತೇ, ಹೇಳತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರೋಧನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಳಮಾನಃ ಎಂದರೆ ಕೋಪಗೊಂಡು ಎಂದೂ, ಅಹೇಳಮಾನಃ ಎಂದರೆ ಕೋಪಗೊಳ್ಳದೆ ಎಂದೂ, ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಹೇಳಮಾನೋ ವರುಣೇಹ ಜೋಧ್ಯುರುಶಂಸ ಮಾ ನ ಆಯುಃ ಪ್ರ ಮೋಷೀಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೨೪-೧೧)

ಅದೇಳಮಾನ ಉಪ ಯೋಗಿ ಯಜ್ಞಂ ತುಭ್ಯಂ ಪವಂತ ಇಂದವಃ ಸುತಾಸಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ೧೦-೩೨-೮ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ. ಅಗ್ನಿ, ವರುಣ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳು ಪಾಪಕರ್ತರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷೆಮಾಡುವುದು ಕಠಿಣವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಅಂತಹವರಿಗೆ ಆ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವು ಸಿಕ್ಕುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರೆಲ್ಲರೂ ಅಧಿಕವಾದ ಪಾಪಭೀತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕೋಪಗೊಳ್ಳದೆ ಇರುವಂತೆಯೂ ತಮ್ಮನ್ನು ಅನಾದರಿಸದೆ ತಮ್ಮಮೇಲೆ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಬೀರಿ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂತಲೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸರೀ ಛವ—ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಸೈ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗ ಸರೀ ಎಂಬ ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಸರೀಛವ ಎಂದರೆ ಅಸ್ವಾಭಿರ್ಗಂತೈನ್ಯೋಛವ—ನಾವು ಭೀತಿಯಿಲ್ಲದೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದೂ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಗಮನಶೀಲೋಛವ, ಪುರತೋ ಗತ್ಯಾ ಛವ ನಮ್ಮ ಮುಂದಾಳಾಗಿ ಹೋಗು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇವರಂತೆಯೇ ಸರೀಮುಚಿ, ಸರೀಸೈ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. ಸರೀಸೈ ಎಂದರೆ ಈಗಿನ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಸರ್ಪವೆಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಸರೀಸೈ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು,

ಯಸ್ತೇ ಹಂತಿ ಪತಯಂತಂ ನಿಷತ್ಸ್ಯಂ ಯಃ ಸರೀಸೈಪಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೬೨-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಚರಿಸತಕ್ಕ ಗರ್ಭ ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸರೀಛವ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಮುಂದಾಳಾಗಿ ನಮ್ಮ ನೇತೃವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣ ಪ್ರತಿಶಯಾ

ವಿಪಸ್ಥವಃ—ಏ ಉಪಸರ್ಗ. ಪನಪ್ತುತೌ. ಉಪಾದಿಮಲ್ಲಿ ಬಹುಲಪನವಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಔಪಾದಿಕ ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಕ್ರೈತ್ಯಾ—ಕ್ರತು ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ತ್ವತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ವಾವಚನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನಾಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವಸಾ—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಔಪಾದಿಕ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುವರಿಂದ ಆವ್ಯದಾತ್ತಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಬುಭುಜ್ಜಿರೆ—ಭುಜವಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಪ್ ಲಟ್ ಲಿಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಲೆಣೈವಿತ್ರವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಲಿಟಿಸ್ತ ರಭೂಯೋ-ರೇಶಿರೇಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕ್ಕೆ ಇರೇಚಾದೇಕ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯ ಏಕ್ಕೆ ರುಟಾಗದು. ತಿಪಂತನಿಭಾತಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನವೀಯಸೀಮ್—ಅತಿಶಯೇನ ನವಾ ನವೀಯಸೀ ತಾಮ್. ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಉಗಿತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೀಪ್. ಈಯಸುನ್. ಚೆ ನಿಶ್ಚಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ರಾಯೇ—ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಊಡಿದಂಪದಾದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈಮಹೇ—ಈಪ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಈಮಹೇ ಯಾಮಿ (ನಿರು. ೩-೧೯-೧) ಎಂದು ಯಾಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಹಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಶ್ಚ ಲಕ್. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹೇಳಮಾನೇ--ಹೇದ್ಯ ಅನಾದರೇ. ಧಾತು. ಭ್ರಾದಿ. ಲಠರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಮುಕಾಗಮ. ನ ಹೇಳಮಾನೇ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಚ್ ಪೂರ್ವಪವಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೇರೇ—ಸ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಟೆಣಾದಿಕವಾದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತು ವಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ಣಿಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಸ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯುದಾತ್ಪ್ರಸರವೂ ಉಣಾದಿಯಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ನಾಚೇನಾಚೇ—ನಿತ್ಯವೀಶ್ಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ. ಪರಕ್ಕೆ ಅಮೈಡಿತಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತಂ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೨ ||

:c: _____

ಸಂಕುಟಿತಃ

ಅಸ್ಯಾ ಊ ಷು ಣ ಉಪ್ ಸಾತಯೇ ಭುವೋಽ ಹೇಳಮಾನೋ ರರಿವಾ

ಅಜಾಶ್ಚ ತ್ರುನಸ್ಯತಾಮಜಾಶ್ಚ |

ಓ ಷು ತ್ವಾ ವನ್ಯತೀನುಹಿ ಸ್ತೋಮೇಭಿದ್ಸ್ಯ ಸಾಧುಭಿಃ |

ನಹಿ ತ್ವಾ ಪೂಷನ್ಯತಿನುನ್ಯ ಆಘೃಣೇ ನ ತೇ ಸಖ್ಯಮುಪಹ್ನುವೇ || ೪ ||

పదనాః

అస్మాః | అంఠం ఇతి | సు | నః | అప | సాతయే | భువః | అదేళమానః | రర్వివాన్ | అజ్జ-
అత్త | త్రవస్యతాం | అజ్జఅత్త |

ఓ ఇతి | సు | త్వా | వవృతిమఠి | స్మోమోఽభిః | దస్మ | సాధ్యభిః |

నఠి | త్వా | పుషన్ | అతిమన్యే | అఘ్నణే | న | తే | సమ్మం | అపృయే వే || ౪ ||

తాయాభాష :

దే అజాత్త పుషన్ | అజాత్తేతి పుషణమాదేతి యాశ్శః | ని. ౪-౨౫ | నోఽస్మా-
కమస్యా అస్యే || బీతుర్భ్యోర్థే వశ్శీ || సాతయే లాభాయోదేళమానోఽక్రృద్ధన్తేనాద-
మకువన్ రరివాన్ దాతా బీ శన్ సు సుశ్శూప భువః | సమీపస్మో భవ || రాతేత్వాంధ-
స్య లిటిః క్షసుః | పదసంజ్ఞాయా అథావేఽపి పపీనాంసం తస్మీనాంసమిత్యాదౌ థాందోఽ-
వగ్రహోఽ దృశ్యతే | అంఠ ఇతి సాదపుంసః || కింఛి త్రవస్యతామన్నేమిచ్చితామస్మాకం దే
అజాత్త అజా ఏవాత్తస్మానిఽయా యస్య తాదృశ త్వే | పుషణామోఽదం | రరివాంశ్చ సన్నీప
భువః | అజాః పుషణ్ ఇతి యాశ్శః | ఓ ఇతి నిసాతద్దయేసముదాయాత్కృక చిక్వో నిసాతః |
దే దస్మ తత్ప్రణాముపేక్షపయితేః పుషన్ త్వా త్వానోఽ షు వవృతిమఠి | సవతః ఏవ సుతరాం
వతయేమఠి || వృ తేరంతర్భావికణ్యభాల్లిజా బతులం భందశీతి తపః క్షః || యజ్ఞాంత-
గమనాన్నివతయోమ ఇత్యర్థః | కేన సాధనేనేతి తదమిచ్చ్యతే | సాధుభిః స్మోమోఽభిస్త్యాం
ప్రీణయితుం సమర్థ్యః స్మోత్ప్రేః | కింఛి దే పుషన్ అఘ్నణే సవతోఽ వ్యవ్యేః క్షార-
యితః | యద్వా | అఘ్నణే దవిషామాదతః స్వీకతః త్వాం నన్యతిమన్యే | అవమతిం నేవ
కరోఽమి | న కేవలమనతికృమామాత్రం కింతు తే సమ్మం తవ సభిత్రం ఠితకర్తృత్వేం నన్య-
శబ్దవే | నేనాశనయామి | న త్యజామి | సవతః ప్రత్యాపయోమిత్యర్థః ||

ప్రతిపదాః

అజాత్త—ఎల్లీ పుషదేవనే | నః—నమ్మ | అస్మాః | సాతయే—ఈ (స్మోత్త్రవన్న) అథవా
పిప్పన్నం) స్వీకరింపవలసాగి | అదేళమానః—కేణిపగొళ్ళచే (అనాదరవిష్టవనాని) యుని |
రరివాన్—అదారవాగి దానమాడుననానియుని | సు—సమిఃఃఠినాని | అప భువః--నమ్మ
సమిఃపద్యలు | అజాత్త—ఎల్లీ పుషదేవనే | త్రవస్యతాం—అన్నవన్న అవేక్షింప సమ్మ | సు—
పత్తిరదర్శయే ఇరు | దస్మ—రత్తునాతకనాన పుషణే | త్వా—నిన్నన్న | సాధుభిః—(నిన్నన్న త్రుప్తి
గొళులను) సమర్థగణన | స్మోమోఽభిః—స్మోత్త్రగళంద | ఓ షు—సుత్తల (అత్రయికి తదేమ) |

ವಯ್ತ ತೀಮಹಿ—(ನಿನ್ನ) ಅವಲಂಬನೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೇನೆ | (ಮತ್ತು) ಅಘ್ನೇ—ಸುತ್ತಲೂ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವನೂ ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವನೂ ಆದ | ಪೂರ್ವ—ಎಲೈ ಪೂಷನೇ | ನಹಿ ಅತಿಮನ್ಯೇ-ನಾನು ಬಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಅನಾದರಿಸುವುದಿಲ್ಲ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಸಖ್ಯಂ—ಸ್ನೇಹವನ್ನು | ನ ಅಪದ್ನು ವೇ—ಅಲಕ್ಷಿಸಿ ತ್ಯಾಗವನಡುವುದಿಲ್ಲ (ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ).

ಛಾಂದೋ

(ಅದಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಕುದುರೆಗಳುಳ್ಳ) ಎಲೈ ಪೂಷದೇವನೇ, ನಮ್ಮ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುಗಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅನಾದರವಿಲ್ಲದವನಾಗಿಯೂ ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನವನಾಡುವನಾಗಿಯೂ ನಮ್ಮ ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪವಲ್ಲಿಯೇ ಇರು ಅನ್ನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನಮ್ಮ ಹತ್ತಿರವೇ ಇರು. ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಎಲೈ ಪೂಷನೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಕೃಪಿಸಿಗೊಳಿಸಲು ಸಮರ್ಥಗಳಾದ ಸ್ತ್ರೀತ್ರಗಳಿಂದ ನಾವು ಸುತ್ತಲೂ ನಿನ್ನ ಅವಲಂಬನೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೇವೆ. ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನಾದ ಪೂಷನೇ, ನಾನು ಬಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಅನಾದರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಅಲಕ್ಷಿಸಿ ಅದನ್ನು ಬಂಡಿತ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation

Free from anger, and liberal of gifts, be near to us, Ajaswa, for the acceptance of this our (offering) ; be near to those, Ajaswa, who solicit food : we have recourse to you, destroyer of enemies, with pious hymns. I never cease, Pushan, acceptor of offerings, to think of you ; I never disregard your friendship.

ವಿಕೀರ್ಣ ವಿಕರಣಗಳ

ಅಜಾಶ್ವ—ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ರೋಹಿತೋಽಗ್ನೇಃ | ಜಾಃ ಪೂಷ್ಠಃ (ನಿ. ೨-೨೮) ಎಂಬುವಾಗಿ ಸಿಂಹ ಕಾರರು ಇಂದ್ರಾದಿಗಳ ವಾಹನಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಜವೇ ಪೂಷನ ವಾಹನವು.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಬುಕ್ತನ್ನು ನಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅಸ್ಯೈ ನಃ ಸಾತೆಯೆ ಉಪಭವ, ಅಹೇಳಮಾನೋಽ-ಕೃದ್ಯನಿರನಾನ್ತಾತಿರಭ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಽಜಾಶ್ವೇತಿ ಪೂಷಣಿಮಾಪಾಪಾಶ್ಚಾಜಾ ಅಜನಾಃ | ಅದಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಕುದುರೆಗಳುಳ್ಳ ಪೂಷದೇವನೇ, ಕೋಪಗೊಳ್ಳದೆ ನಿನ್ನ ಉದಾರವಾದ ದಾನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾ ನಮ್ಮ ಹತ್ತಿರ ದಲ್ಲೇ ಇರು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆಯೆಂದೂ ಸೂಕ್ತವೃಷ್ಟವಾದ ಮುಷಿಯು ಪೂಷನನ್ನು ಅಜಾಶ್ವನೆಯೆ ಸಂಬೋಧಿಸಿದ್ದಾನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರರಿವಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ರಾತಿರಭ್ಯಶ್ಚೇ | ದಾನಾರ್ಥಕವಾದ ರಾ ಧಾತುಳ್ಳ ಅಭ್ಯವಾಗಿ ಎಂದರೆ ದ್ವಿಗುಣಿತವಾಗಿ ರರಿವಾನ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಉದಾರವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವನು ಎಂದರ್ಥವೆಂಬುವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೪-೨೫).

ದಸ್ಮ-ಶತ್ನೋಷಾಮವುಪಕ್ಷಪೆಯಂತೆ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಕಕ್ಕುವನು ಎಂದು ಪೂಷನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ದಸ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಶತ್ರುನಾಶಕನೆಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವೂ, ಸುಂದರ

ರೂಪವುಳ್ಳವನೆಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ದಸಿ ದರ್ಶನದಂಶನೆಯೋ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನ ವಾದರೆ ದರ್ಶನೀಯೋ ರಮ್ಯನಾದ ಎಂದೂ, ದಸು-ಉಪಕ್ಷಯೋ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದರೆ (ಶತ್ರು) ನಾಶಕ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ದಸ್ಮ ಶಬ್ದವು ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ-

ಜುಜೋಷದಿಂದ್ರೋ ದಸ್ಮವರ್ಚಾ ನಾಸತ್ಯೇವ ಸುಗೌಂಧ್ಯೋ ರಥೇಷಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೭೩-೪)

ತ್ರಂ ಭಗೋ ನ ಆ ಹಿ ರತ್ನಮಿಷೇ ಪರಿಜ್ಞೇವ ಕ್ಷಯಸಿ ದಸ್ಮವರ್ಚಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೩-೨)

ಪೂಷಾ ಸುಬಂಧುರ್ದಿವ ಆ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇಳಸ್ತಕಿರ್ಮಘಾ ವಸ್ಮವರ್ಚಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೨೮-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ. ಶತ್ರುಪಕ್ಷಯಣಬಲಃ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ವರ್ಚ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ | ದಸ್ಮಂ ದರ್ಶನೀಯಂ ವರ್ಚಃ ಯಸ್ಯ ಶಾಬ್ದಶಃ | ಮನೋಹರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದಸ್ಮ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಮುಕ್ತಂಹತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೂಷನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅವನ ಶತ್ರುನಾಶಕಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಅವನ ರಮಣೀಯವಾದ ರೂಪವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಆಘ್ಯಣೇ-ಸರ್ವತೋ ವೃಷ್ಟೇಃ ಕ್ಷಾರಯತೇ ಯದ್ವಾ ಹವಿಷಾಮಾಹರ್ತೇಃ ಸ್ವೀಕರ್ತೇಃ |

ಸುತ್ತಲೂ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವನೂ ಅಥವಾ ಹವಿಷ್ಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವನೂ ಆದ ಎಂದು ಪೂಷನನ್ನು ಸಂಯೋಧಿಸಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪೂಷನಿಗೆ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದು. ನಿಮಕರ್ತರ ಚರ್ಚೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಪೂಷನ ಗುಣಗಳು ನಾನಾಬಗೆಯಾಗಿದ್ದು ಅವೆಲ್ಲಾ ಅವನ ಬೇರೆಬೇರೆ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನ ಮೂಲಸ್ವರೂಪವು ಏಕೀಯೇ ಎಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಚಿನ ನಿಮಕರ್ತರಿಗೆ ಇದೊಂದು ಒಪ್ಪಿಲವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯಾಗಿದೆ. ಯಾಸ್ತುರು ಪೂಷನನ್ನು ದ್ವಾಪಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರೂಂಘೀಲೈ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸನೂ ಯಾಸ್ತುರ ಮತವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾ ಋ. ಸಂ. ೬-೪೮-೧೬, ೬-೫೩-೬, ೬-೫೧-೧ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆಘ್ಯಣೆ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದ ಅಧಾರದಮೇಲೆ ಪೂಷನು ಜ್ಯೋತಿಮನ್ನು ಬೆಳಗುವ ಅದಿತ್ಯದೇವತೆ ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುವುದರೂ ಕೆಲವರಿದ್ದಾರೆ. ಆಘ್ಯಣೆ ಎಂಬ ಪದವು ಕೇವಲ ತೇಜಸ್ವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟುದೆಂದೂ, ತೇಜೋಮಯನಾದ ಯಾವ ದೇವತೆಗೆ ಬೇಕಾದರೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬಹುದೆಂದೂ, ಅದಿತ್ಯನೇ ಆಗ ಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ (ಋ. ಸಂ. ೮-೬೦-೨೦) ಅಗ್ನಿಗೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆಯೆಂದೂ ಅದ್ವಾರಿಂದ ಈ ಒಂದು ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಪೂಷನನ್ನು ಅದಿತ್ಯದೇವತೆ ಎಂದು ನಿರ್ಭ್ರಮಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾಸ್ತು, ಬ್ರೂದ್ದೇವತಾಕರ್ತೃ ಇತ್ಯಾದಿ ವೈದಿಕಸಂಪ್ರದಾಯದವರು ಆಘ್ಯಣೆ ಎಂಬುದು

ಪೂಷನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ವಿಶದವಾಗಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯಾಸ್ಯರು ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅಭ್ಯುತೇರಾಗತಕ್ಕಹೇಳಿ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ,

ಏಹಿ ನಾಂ ವಿಮುಚೋ ನಸಾದಾಭ್ಯುತೇ ಸಂ ಸಚಾವಹೈ | ರಥೀರ್ಯತಸ್ಯ ನೋ ಭವ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫೫-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರತಕ್ಕ ಪದವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಅಗತಕ್ಕಹೇಳಿ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಹೈಹೇಯೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಹೈಹೇಶಬ್ದವು ದೀಪ್ತವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೮) ಹಾಗೆಯೇ ಕ್ರೋಧನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಅದುವರಿಂದ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವಾಗ ಅಭ್ಯುತೇಶಬ್ದದ ದೀಪ್ತವಚನೇ | ದೀಪ್ತಕರ್ಮಸು ಚ ಪಠಿತ ಏವಾಯಂ ಹೈಹೇಃ ಇತಿ | ಹೈಹೇಶಬ್ದವು ದೀಪ್ತವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವೂ, ಕ್ರೋಧೋಽಪಿ ಹೈಹೇಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೇ | ಹೈಹೇಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ರೋಧವೆಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಪೂಷನ ಅಗ್ರಹವು ನಮ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಲ್ಲದ್ದಿರುವುದೋ ಅವನನ್ನು ಸೇವಿಸೋಣ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇದು ಪೂಷನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣವೆಂದಾಯಿತು. ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು,

ತ್ವಚೋ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಪೂಷ್ಯ ಅಭ್ಯಯೋ ತ್ವಚಿ |

ಅಸಕ್ತೋ ಹಿ ಘೈಶ್ಚೈವ ದಧ್ಯಃ ಪೂರ್ಣೋ ದ್ವತೀ ರಥೇ ||

ಅಭ್ಯುತೇಶ್ಚ ತ್ವತೇ ಪೂಷಾ ಕೀರಿಭೀ ರಿಭ್ಯತೇ ತತಃ |

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೯೫-೯೬)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತಿಯಿಂದ (ಮಾದಕದ್ರವ್ಯ) ತುಂಬಿದ ಚರ್ಮಚೀಲವು ಅವನ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅಭ್ಯುತೇಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದು ತೋರಿಸಿ, ಅದುದರಿಂದಲೇ ಕೀರ್ತನಕಾರರಾದ ಕವಿಗಳು ಪೂಷನನ್ನು ಅಭ್ಯುತೇಯೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಎಂದರೆ ವೈಷ್ಣೇಃ ಪೂರಯತಃ ಅಥವಾ ಹವಿಷಾಮಾಹರ್ತಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರೇ ಹೊರತು, ಈ ಪದವು ಬರುವ ೩-೬೨-೨; ೬-೪೮-೧೬; ೬-೫೫-೨; ೭-೪೦-೬; ೮-೪-೧೭; ೯-೬೭-೧೨; ೧೦-೧೭-೫ ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಗತ ದೀಪ್ತೇ ಪೂಷನ್ ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ೮-೬೦-೨೦ ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಪೂಷನಿಗೇ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅವನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಶ್ರವಣ ||

ಊಷು—ಸುಞಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಸಪ್ತ.

ಸಾತೆಯೇ ಉದಾತ್ತ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವಾಗ ಊತಿಯೂತಿ ಜೂತಿ ಸಾತಿ ಹೇತಿಕೀರ್ತಯಿಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರೇನ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಚತುರ್ಥೀನಿ ಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಭುವಃ—ಭೂಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಸುಧ್ಯಸುಪುರುಷನಿವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತೆಶ್ಚಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಲೇಟೋಡಾಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ

ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತವುಳ್ಳ ತಿಪಂತಪರವಾದುದರಿಂದ ತಿಪಾಚೋದಾತ್ತವತಿ (ವಾ. ಸೂ ೮-೧-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಅತಿ) ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಘೋಃ—ಘೋ ಕ್ಷರಣದಿಷ್ಟೋಃ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಘೋಪ್ಯೆ ಸ್ವಿ ಪಾಷ್ಟಿ—(ಉ. ಸೂ ೪-೪೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿ ಋವರ್ಣಾಕ್ಷೇಪವಕ್ರವ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಣತ್ಯ. ಪ್ರಾಧಿ ಸಮಾಸ. ಸಂಬುಧ್ಯಂತರೂಪ. ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪಹ್ಯನೇ—ಹ್ಯಜ್ ಅಪನಯನೆ. ಧಾತು ಅಧಾದಿ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮುಪುರುಷ ಏಕವಚನಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯಾತಿವೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೪ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೩೯ ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುಂ.

ನೂರ ಮೂವತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷಧೀಕಾದತರ್ಚಿಂ ಪಷ್ಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷಧೀ-
ಕಾದತ ವೈಶ್ವದೇವೋ ಮೈತ್ರಾವರುಣ್ಯಾಶ್ವಿನೈಸ್ತ ಸ್ತ ಸಂದ್ರ್ಯಾಗ್ನೇಯೋ ಮಾರುತ್ಯೈಂದ್ರಾಗ್ನೇ ಬಾರ್ಹ-
ಸ್ಪತ್ಯಾ ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಂಚಮಿಾ ಬೃಹತೀ ವೈಶ್ವದೇವಮೇತದೇವಮನ್ಯಾಸಾಮುಪಿ ಸೂಕ್ತ-
ಪ್ರಯೋಗೇ ವೈಶ್ವದೇವತ್ವಂ ಸೂಕ್ತಭೇದಪ್ರಯೋಗೇ ಯಲ್ಲಿಂಗಂ ಸಾ ದೇವತೇತಿ | ಪರುಚ್ಚೇಪಯುಷಿಃ |
ಅಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಪಂಚಮಿಾ ಬೃಹತೀ | ಅನ್ಯಾ ಅತ್ಯಷ್ಟಯೋ ಏಕೇಷಾಭಾವಾತ್ | ಕೃತ್ವೈಂ ಸೂಕ್ತಂ
ವೈಶ್ವದೇವಂ | ತತ್ರಾದ್ಯಾಯಾ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ದೇವತಾ | ದ್ವಿತೀಯಾಯಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಅಥ
ತಿಸ್ತೋತ್ಸಿದೇವತಾಕಾಃ | ಐಂದ್ರೀ ಪಷ್ಟೀ | ಸಪ್ತಮ್ಯಾಗ್ನೇಯಾ | ಅಷ್ಟಮಿಾ ಮಾರುತೀ | ನವಮ್ಯೈಂ-
ದ್ರಾಗ್ನೀ | ದಶಮಿಾ ಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯಾ | ಏಕಾದಶೀ ವೈಶ್ವದೇವೀ || ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||
ದಶರಾತ್ರಸ್ಯ ಪಷ್ಠೋಪನಿ ಶ್ರುಘಗರಸ್ತ ಆದ್ಯಾ ವೈಶ್ವದೇವತೈಚೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಪಷ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಖಂಡೇ
ಸೂಕ್ತಂ | ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷಧೀ ಪೂ ನೋ ಅಗ್ನೇ | ಅ. ೮೦ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾವು—ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷಧಿ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಅನುವಾಕವಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು
ಇದರಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಮಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷಧೀಕಾದತ ವೈಶ್ವದೇವೀ
ಮೈತ್ರಾವರುಣ್ಯಾಶ್ವಿನೈಸ್ತ ಸ್ತ ಸಂದ್ರ್ಯಾಗ್ನೇಯೋ ಮಾರುತ್ಯೈಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯಾ ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಂತ್ಯಾ
ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಂಚಮಿಾ ಬೃಹತೀ ವೈಶ್ವದೇವಮೇತದೇವಮನ್ಯಾಸಾಮುಪಿ ಸೂಕ್ತಪ್ರಯೋಗೇ ವೈಶ್ವದೇವತ್ವಂ
ಸೂಕ್ತಭೇದಪ್ರಯೋಗೇ ಯಲ್ಲಿಂಗಂ ಸಾ ದೇವತಾ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪರುಚ್ಚೇಪನೇ
ಮುಷಿಯು. ಕೊನೆಯ ಮಕ್ಕು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ತವು. ಐದನೆಯದು ಬೃಹತೀ, ಉಳಿದ ಮಕ್ಕುಗಳು ಅತ್ಯಷ್ಟಿ ಎಂಬ

ಭಂದಸ್ತಿನವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆಲ್ಲ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ ದೇವತೆಯು. ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ವೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ಎಂಬುವರು ದೇವತೆಯು, ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ದೇವತೆಯು, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ವಿಶ್ವೇದೇವತಾಕವು, ಆರನೆಯದು ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವು, ಎಳನೆಯದು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವು, ಎಂಟನೆಯದು ಮರುದ್ವೇವತಾಕವು, ಒಂಭತ್ತನೆಯದು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿದೇವತಾಕವು, ಹತ್ತನೆಯದು ಬೃಹಸ್ಪತಿವೇವತಾಕವು, ಹನ್ನೊಂದನೆಯದು ವಿಶ್ವೇದೇವತಾಕವು. ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು. ಒಟ್ಟು ಸೂಕ್ತವು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ದೇವತಾಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿನ್ಯಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ದಶರಾತ್ರವೆಂಬ ಹತ್ತುದಿನಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡುವ ಯಾಗವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯದಿನವ ಸ್ವಲೂಗಶ್ವಮಂತ್ರ ಪಠನಮಾಡುವಾಗ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಪರವಾದ ತೃಚನನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನ್ಯಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ಶ್ರುತಸೂಕ್ತದ ಷಷ್ಠ್ಯ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷ್ಠೋಷಾ ಣೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೩೯

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೦ || ಸೂಕ್ತ—೧೩೯ ||

|| ಅನ್ವಕ— ೨ || ಅಧ್ಯಾಯ— ೨ || ವರ್ಗ— ೩, ೪ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕಂಖ್ಯಂ-೧೧

|| ಋಕ್ಕು—ಪರುಷಿ ಷೋ ವೈನೋವಾಸಿ ||

|| ದೇವತಾ—೧. ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ೨. ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ೩. ಅಶ್ವಿನಾ ೪. ಇಂದ್ರಾಃ |

೫. ಅಗ್ನಿಃ | ೬. ಮರುತಃ | ೭. ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಃ | ೧೦. ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ | ೧೧.

ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ||

|| ಭಂದ—೧-೪ ; ೬-೧೦ ಅತ್ಯಷ್ಟಿಃ | ೫. ಬೃಹತಿಃ | ೧೦. ತ್ರಿಷ್ಟೀಃ |

|| ಸಂಹಿತಾವಾಃ ||

ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷ್ಠೋಷಾ ಪುರೋ ಅಗ್ನಿಂ ಧಿಯಾ ದಧ ಆ ನು ತಚ್ಚರ್ಥೋ ದಿವ್ಯಂ

ವ್ಯಣೇ ನುಹ ಇಂದ್ರವಾಯೂ ವ್ಯಣೇನುಹೇ |

ಯದ್ಧ ಕ್ರಾಣಾ ವಿಸ್ವತಿ ನಾಭಾ ಸಂದಾಯಿ ನವ್ಯಸೀ |

ಅಧ ಪ್ರ ಸೂ ನ ಉಸ ಯಂತು ಧೀತಯೋ ದೇವಾ ಅಚ್ಛಾ ನ ಧೀತಯಃ ||

• ಸಹಿತಾ •

ಅಸ್ತು | ಶ್ರೌಷಟ್ | ಪುರಃ | ಅಗ್ನಿಂ | ಧಿಯಾ | ದಧೇ | ಆ | ನು | ತತ್ | ಶರ್ಧಃ | ದಿವ್ಯಂ | ವ್ಯಣೇ-
ಮಹೇ | ಇಂದ್ರವಾಯೂ ಇತಿ | ವ್ಯಣೇಮಹೇ |

ಯತ್ | ಹ | ಕ್ರಾಣಾ | ವಿವಸ್ವತಿ | ನಾಭಾ | ಸಂದಾಯಿ | ನವ್ಯಸೀ |

ಅಥ | ಪ್ರ | ಸು | ನಃ | ಉಪ | ಯಂತು | ಧೀತಯಃ | ದೇವಾನ್ | ಅಚ್ಚ | ನ | ಧೀತಯಃ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಹಂ ಪುರಃ ಪುರತ ಉತ್ತರವೇದ್ಯಾವಾಗ್ನಿಮಾಹವನೀಯಾಯ್ಕಂ ಧಿಯಾ ಪ್ರಣಯನಾದಿಕರ್ಮಣಾ ದಧೇ | ಧಾರಿತವಾನಸ್ಮಿ | ತಚ್ಚರ್ಧಸ್ತಾದ್ಯತಂ ಬಲವಂತಂ ನಾಗ್ನಿಂ ಯದ್ವಾ ತಚ್ಚರ್ಧಸ್ತಾದ್ಯತಂ ಮರುತಾಂ ಸ್ವರೂಪಂ ಬಲಂ ದಿವ್ಯಂ ದಿವಿ ಭವಂ ನು ಕ್ವಿಪ್ರಮಾ ವ್ಯಣೇಮಹೇ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸಂಭಜಾಮಹೇ | ಕಿಂಚೇಂದ್ರವಾಯೂ ವ್ಯಣೇಮಹೇ | ಯದ್ವಾ ಸ್ವಾತ್ಕಾರಣಾದ್ವಿವಸ್ವತಿ ದೀಪ್ತಮತಿ ನಾಭಾ ಭೂಮ್ಯಾ ನಾಭಿಸ್ತಾನೇ ದೇವಯಜನೇ ವೇದಿರೂಪೇ | ಯದ್ವಾ | ನಾಭೌ ಸರ್ವಫಲಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಕೇ ಯಜ್ಞೇ | ಯಜ್ಞಮಾಹುರ್ಭವನಸ್ಯ ನಾಭಿಮಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಕ್ರಾಣಾ ಕುರ್ಮಾಣಾ ಸ್ವಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶನಂ ನವ್ಯಸೀ ನವತರಾ ಸ್ತುತಿರೂಪಾ ವಾಕ್ ಸಂದಾಯಿ ಸಂಬಧ್ಯತೇ || ಛಾಂದಸಃ ಕರ್ಮಣಿ ಲುಚ್ || ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಂತಿಃ ಕ್ರಿಯತೇ ಕಸ್ಮಾದಸ್ತು ಶ್ರೌಷಟ್ | ಅಸ್ಯಾಃ ಸ್ತುತೇಃ ಶ್ರವಣಂ ಭವತು | ಶ್ಲೋಕಾ ಭವತು ವಾ ಮರುತಾಂ ಗಣೋಽಗ್ನಿರ್ವಾ | ಇಂದ್ರಾನಾಯಜ್ಞೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾಪೇಕ್ಷಯ್ಯುಕ್ತವಚನಂ | ಅಧಾನಂತರಂ ನೋ ಧೀತಯೋಽಸ್ಮದೀಯಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಸ್ತುತ್ಯಾದಿರೂಪಾಣಿ ಪ್ರ ಸೂಪಯಂತು | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸುಷ್ವ ಯುಷ್ವಾನುಸಗಚ್ಚಂತು | ಕಿಂಚಿ ದೇವಾನ್ ಅಚ್ಚ ನಾಗ್ನೌ ದಿ ದೇವಾನಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸ್ವಾಪ್ತುಮಿವ ಧೀತಯೋಽಸ್ಮದೀಯಾನಿ ಕರ್ಮಾಣುಪ ಯಂತು | ತೇಷಾಂ ಸೂನಾಶಂ ಸ್ವಾಪ್ತುಮಂತು ||

ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥ

(ಅಹಂ—ನಾನು) | ಪುರಃ—ಮುಂದುಗಡೆಯಿರುವ ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿ | ಅಗ್ನಿಂ—ಆಹವನೀಯ ರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದಧೇ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದೇನೆ | ದಿವ್ಯಂ—ದ್ಯುಲೋಕೋತ್ಪನ್ನವಾದ | ತಚ್ಚರ್ಧಃ—ಆ ಅಗ್ನಿಚಕ್ರಿಯನ್ನು (ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಅಥವಾ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಂಘಾತರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ನು—ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ (ನಾವು) | ಆ ವ್ಯಣೇಮಹೇ—ಪೂಜೆಯಿಂದ ಆಶ್ರಯಿಸೋಣ | (ಅಲ್ಲದೇ) | ಇಂದ್ರ ವಾಯೂ—ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಮತ್ತು ವಾಯುವನ್ನೂ | ವ್ಯಣೇಮಹೇ—ಸಂಭಜಿಸೋಣ | ಯತ್ ಹ—ಯಾವ ನಮ್ಮ ಭಕ್ತಿರೂಪವಾದ ಕಾರಣದಿಂದ | ವಿವಸ್ವತಿ—ಪ್ರಕಾಶಯುತವಾದ | ನಾಭಾ—ಪೃಥ್ವಿಯ ನಾಭಿರೂಪವಾದ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಭುವನದ ನಾಭಿರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ನವ್ಯಸೀ—(ನಮ್ಮ) ನೂತನವಾದ ಸ್ತುತಿಯು | ಕ್ರಾಣಾ—ತನ್ನ ಆತ್ಮಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು | ಸಂದಾಯಿ—(ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿ) ಅನರನ್ನು

ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆಯೋ | (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) | ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷಟ್—(ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯು) ದೇವತೆಗಳಿಗಲ್ಲಾ ಕೇಳಿಸುವಂತಾಗಲಿ | ಅಥ—ಆನಂತರ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಧೀತೆಯೇ—ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳು | ಪ್ರ ಸು ಉಪ ಯಂತು—ಅತಿಶಯವಾದ ಕ್ರಮದಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಲಿ | (ನಃ—ನಮ್ಮ) | ಧೀತೆಯೇ—ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳೂ ಸಹ | ದೇವಾನ್—ಅಗ್ನಾ ದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಅಚ್ಯಾ ನ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗಿ (ಅವರನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಲಿ.)

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಹವನೇಯರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮುಂಭಾಗದ ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದೇನೆ. ನಾವು ಅಗ್ನಿಯುದಿವ್ಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸೋಣ. ಹಾಗೆಯೇ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ವಾಯುವನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸೋಣ. ನಾವು ಅತ್ಯಂತ ಭಕ್ತಿಯುತರಾಗಿ ನಮ್ಮ ನೂತನವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಯ ನಾಭಿರೂಪವಾದ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ತುತಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಕಿವಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಲಿ. ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳೂ, ಇತರ ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅತಿಶಯವಾದ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

English Translation

May our prayers be heard. I place before (me) Agni with reverence ; we have recourse to his celestial might ; we have recourse to Indra and to Vayu : which doing, a new (hymn) has been addressed (by us) to the radiant navel (of the earth) ; and thereupon may our pious rites attain the the gods ; may our pious rites attain the presence of the gods.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ತತ್ ಶರ್ಫಃ—ತಾದೃಶಂ ಬಲವಂತಂ ವಾ ಅಗ್ನಿಂ, ಯದ್ವಾ ತಚ್ಚೈರ್ಧಃ ತಾದೈಶಂ ಮರುತಾಂ ಸ್ವರೂಪಂ ಬಲಂ | ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದುದೂ ಸಂಭಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಮಾಯಣರು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶರ್ಫ ಶಬ್ದವು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಮರುತ್ತುಗಳ ಪರವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಂಭಾತ್ಮಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯೆಂದರ್ಥ.

ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ ಹಿ ಮಾರುತೋ ಗಣಿಸ್ತಸ್ಮಾನ್ನಾರುತಃ ಸಪ್ತ ಕಪಾಲಃ |
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೫-೧-೧೩)

ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ ಹಿ ಮಾರುತೋ ಗಣಃ ಸರ್ವಮೇವೈತೇನ ರಥಂ ಪ್ರೀಣಾತಿ |
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೪-೩-೧೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮರುತ್ತುಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಗುಂಪು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡೇ ಇರುವರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆ ವಿಧವಾದ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಚೈತನ್ಯವೂ ಶಕ್ತಿಯೂ ಸಹಜವಾಗಿರುವುದು. ಶರ್ಫಃ ಎನ್ನುವ ಪದವು ಆ ಸಂಘಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಪರ್ಯಾಯಪದವಾಗಿದೆ ಈ ಪದವು ಸಕಾರಾಂತ ಸಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲೂ ಅಕಾರಾಂತ

ಪುಲ್ಲಿಂಗವಲ್ಲೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೫-೫೬-೯ ; ೨-೩೦-೧೧ ; ೭-೫೬-೮ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿದೆ. ೧-೩೭-೧ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸಕಾರಾಂತವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮರುತ್ಪುಗಳ ಸರವನಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರೂ ಸಹ ಕೆಲವು ಸಲ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಶೃಣೋತು ನೋ ದೈವ್ಯಂ ಶರ್ಧೋ ಅಗ್ನಿಃ ಕೃಣ್ಣಂತು ನಿಶ್ಚೇ ಮಹಿಷಾ ಅಮೂರಾಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೭-೪೪-೫)

ಸ ಆ ವಹ ದೇವತಾತ್ಮಿ ಯವಿವ್ಯ ಶರ್ಧೋ ಯದಿದ್ಯೈ ದಿವ್ಯಂ ಯಜಾಸಿ |

(ಮು. ಸಂ. ೩-೧೯-೪)

ಇಲ್ಲಿಲ್ಲ ದೈವ್ಯಂ ಶರ್ಧಃ ದಿವ್ಯಂ ಶರ್ಧಃ ಎಂದರೆ ವೇದತಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂಘರಕ್ತಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳವ ಲೌಕಿಕವಾದ ಗುಂಪನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ ಈ ಪದವು ಪ್ರಯೋಗವು ಇರುವುದು ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ತಂ ವಃ ಶರ್ಧಂ ರಥಾನಾಂ ತ್ರೇಷಂ ಗಣಿಂ ಮಾರುತಂ ನನ್ಯಸೀನಾಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೫-೫೩-೧೦)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ರಥಗಳ ಸಾಮೂಹಿಕ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ,

ಅನಾಸಾಂ ಮಘವಾಣ್ಣ ಹಿ ಶರ್ಧೋ ಯಾತುಮತೀನಾಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೩೩-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಯುಧಗಳ ಅಥವಾ ಹಿಂಸಾಕಾರಕರ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ -ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಮರುಚೈತ್ರಿಯೆಂದರ್ಥ.

ನಾಭಾ—ಭೂಮ್ಯಾ ನಾಭಿಸ್ಥಾನೇ ದೇವಯಜನೇ ವೇದಿರೂಪೇ ಪೃಥ್ವಿಯ ನಾಭಿಸ್ಥಾನವಾದುದೂ ವೇದಿರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಯಜ್ಞ ಪ್ರದೇಶವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ನಾಭೌ ಸರ್ವಫಲಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಕೇ ಯಜ್ಞೇ ಸಕಲನವ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಯಜ್ಞ ನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ಮುಂದೆ ಮಾರುತು ಎಂದರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವಿಶ್ವಾಯುರಸಿ ಪೃಥಿವೀಂ ದೈಗಂಹ ಧ್ರುವಸ್ತವಸಿ *

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧-೨೧-೨)

ಎಂಬುದಾಗಿ ಉತ್ತರವೇದಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ವೇದಲನೆಯ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ ನೆಂದರ್ಥವಾದುದರಿಂದ, ಆ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಸಹ

ಇಯಂ ವೇದಿಃ ಪರೋ ಅಂತಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಯಂ ಯಜ್ಞೋ ಭುವನಸ್ಯ ನಾಭಿಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೬೪-೩೫)

ಯಜ್ಞ ಮಾಹುರ್ಭುವನಸ್ಯ ನಾಭಿಃ |

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೭-೪-೧೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಹಿತಾನಾಂಗಳಿಂದ ಸಮರ್ಥನವು ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ವಿವಸ್ವತಿ—ದೀಪ್ತಿಮತಿ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಎಂದರ್ಥ. ನಾಭಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ವಿವಸ್ವತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಮುಕ್ತುಮತಿಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದೂ, ಮಾನವನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದಲ್ಲದೇ ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿ ಮರು ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಹೇಳರೂ ಅಗುತ್ತದೆ.

ಅಮೂಠಃ ಕವಿರದಿತವಿವಸ್ವಾನ್ಮುಸಂಸನ್ನಿತ್ಯೋ ಅತಿಥಿಃ ಶಿವೋನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೯-೩)

ವಿವಸ್ವತಾ ಚಕ್ಷಸಾ ದ್ಯಾಮಪಶ್ಚ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯೆನ್ತ್ವವಿಣೋದಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೬-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂಬರ್ಥವೂ,

ಆ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿ ಮಧರದ್ವಿವಸ್ವತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತೆರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನೆಂದೂ,

ಸ ಶೇವಧಿಂ ನಿ ದಧಿವೇ ವಿವಸ್ವತಿ ವಿಶ್ವಸ್ಯೈಕೇ ಅಶಿವೇ ಸಾಸ್ಯುಕ್ತ್ಯೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೩-೬)

ನಸ್ತೀಥಿಯೋ ವಿವಸ್ವತಃ ಶುಭ್ರೋ ನ ಮಾವೃಜೇ ಯುವಾ | ಗಾಃ ಕೃಷ್ಣಾನೋನ ನಿರ್ಣಿಜಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೪-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಾದ ಮಾನವನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು,

ಯಮಸ್ಯ ಮಾತಾ ಪರೈಹ್ಯಮಾನಾ ಮಹೋ ಜಾಯಾ ವಿವಸ್ವತೋ ನನಾಶ |

ಅಪಾಗೂಹನ್ನಮೃತಾಂ ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯಃ ಕೃತ್ವೀ ಸವರ್ಣಾಮದೇವಿವಿವಸ್ವತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೬-೧, ೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಸ್ವಾನ್ ಎಂಬುದು ಅಂಕತನಾಮವಾಗಿದೆ. ವಿವಸ್ವಂತನ ಮತ್ತು ಸರಣ್ಯವಿನ ವಿವಾಹ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಅವರ ಸಂತಾನದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಮುಂದೆ ವಿವಸ್ವಂತನ ವಿಚಾರವು ಬಂದಾಗ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತೆ. ಈ ನಾನಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿವಸ್ವತಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂಬರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಆಸ್ತು—ಆಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲೆಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ರಿಂವ ಸ್ಥಾತಸ್ಪರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ಪರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ

ಧಿಯಾ—ತ್ಯತಿೇಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾನೇಕಾಚೆಷ್ಟೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವಿರುತ್ತದೆ.

ದಧೇ—ಡುಧಾಡ್ ಧಾರಣಸ್ಥೋಪನಯೋಃ ಧಾತು. ಲೆಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಪಂತ ಸ್ಥಾತಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೈಣೇನುಹೇ—ವೃಣ್ ಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ಲೆಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಕ್ವಾಽದಿಭ್ಯೇಶ್ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯಾವಿಕರಣ. ಈ ಹಲ್ಯುಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಈತ್ಯ. ಬುರ್ಣಾದ್ ಪರವಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ಯ. ತಿಪಂತ ಸ್ಥಾತಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ

ಇಂದ್ರವಾಯೂ— ಇಂದ್ರಕ್ಕೆ ವಾಯುಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರವಾಯೂ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅನಣಿಗೆ ಉಭಯತ್ರ ವಾಯೋಃ ಪ್ರತಿಸೇಧೋ ವಕ್ತೃವ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨೬-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿವೇಧಬರುತ್ತದೆ. ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ರವೃತ್ತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನೋತ್ತರಪದೇಅನುದಾತ್ತಾದೌ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿವೇಧಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಮಾಸಸ್ಯೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತಪ್ರರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಾಣಾ—ಡುಕ್ಯ ಇತ್ಯೇ. ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್‌ಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ಉ) ಲುಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪಿಪ್ರಾಪ್ತೀಶವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಅಂತೋದಾತ್ತಪ್ರರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ನಾಭಾ—ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ನಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಸಂದಾಯಿ—ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಹುಡುಗ್ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿಣ್‌ಧಾವಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಚಿಣಾದೇಶ. ಅತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್-ಕೃತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಚಿಣೋ ಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರದ ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯೋಗಿವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ನವ್ಯಸೀ—ಅಶಿರಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಅವರ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಪ್ರರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಗತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜೀಪ್.

ಅಥ—ಅಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಂದಸವಾಗಿ ವರ್ಣವಿಕಾರ ಬಂದಿದೆ.

ಯಂತು—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಪಂತನಿಘಾತಪ್ರರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವಾನ್+ಅಚ್ಯಾ—ದೀರ್ಘಾದಿಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಯ. ಆತೋಟಿ ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ. ಅಚ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಠಃ |

ಯದ್ಧ ತ್ಯನ್ವಿತ್ರಾವರುಣಾವೃತಾದಧ್ಯಾದದಾಥೇ ಅನ್ಯತಂ ಸ್ತೇನ ಮನ್ಯುನಾ
ದಕ್ಷಸ್ಯ ಸ್ತೇನ ಮನ್ಯುನಾ |

ಯುವೋರಿತ್ಯಾಧಿ ಸದ್ಯಸ್ಯಪಶ್ಯಾಮು ಹಿರಣ್ಯಯಂ |

ಧೀಭಿಶ್ಚನ ಮನಸಾ ಸ್ತೇಭಿರಕ್ಷುಭಿಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಸ್ತೇಭಿರಕ್ಷುಭಿಃ || ೨ ||

! ಪದಪಠಃ |

ಯತ್ | ಹ | ತ್ಯತ್ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಋತಾತ್ | ಅಧಿ | ಆದಾಥೇ ಇತ್ಯಾದದಾಥೇ | ಅನ್ಯತಂ |

ಸ್ತೇನ | ಮನ್ಯುನಾ | ದಕ್ಷಸ್ಯ | ಸ್ತೇನ | ಮನ್ಯುನಾ |

ಯುವೋಃ | ಇತ್ಯಾ | ಅಧಿ | ಸದ್ಯಸ್ಯು | ಅಪಶ್ಯಾಮು | ಹಿರಣ್ಯಯಂ |

ಧೀಭಿಃ | ಚನ | ಮನಸಾ | ಸ್ತೇಭಿಃ | ಅಕ್ಷುಭಿಃ | ಸೋಮಸ್ಯ | ಸ್ತೇಭಿಃ | ಅಕ್ಷುಭಿಃ || ೨ ||

! ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ *

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಋತಾದಾಧಿತ್ಯಾತ್ಯತ್ಪದವಕಂ ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾಕಾಂವಧ್ಯಧಿಕಮಾದದಾಥೇ ಸರ್ವತೋ ದದಥಃ | ಕೀದೈಶಮದವಕಂ | ಅನ್ಯತಂ ನಶ್ವರಂ ಶೋಷಣಶ್ಯಭಾವಂ | ಕೇನ ಸಾಧನೇನ | ಸ್ತೇನ ಮನ್ಯುನಾ ಸ್ಯಕೀಯೇನ ತೇಜಸಃ | ಅಹೋರಾತ್ರಾಭಿವಾನಿದೇವೌ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಬಲು ವ್ಯಪ್ತಿಂ ಮೋಚಯತಃ | ಅಹೋರಾತ್ರೇ ವಾ ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಃ ಪೂರ್ವಮೇವೋದಾಹೃತಾ | ಮನ್ಯುರ್ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ದಕ್ಷಸ್ಯ ಸಮರ್ಥಸ್ಯ ಸ್ತೇನ ಮನ್ಯುನಾತ್ಮಭೂತೇನ ಮನನೀಯೇನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಯುವೋಃ || ಅಂತ್ಯಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ || ಯುವಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿ ಹಿರಣ್ಯಯಂ ಹಿರಣ್ಯಯಂ ರೂಪಂ || ಋತ್ಯೈವಾಶ್ವೈವಾಶ್ವೈಶ್ಚಾಧೌ ಮಯೇಹೀನೇ ಮಶಬ್ದಲೋಪೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ || ಇತ್ಯೇತ್ಯಂ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಶ್ಚಕಾರೇಣ ಸದ್ಯಸು ಯಜ್ಞಸದನೇಷ್ಯಧ್ಯಪಶ್ಯಾಮು | ಶಶ್ವೇಮು | ಕೇನ ಸಾಧನೇನೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಧೀಭಿಶ್ಚಾದ್ಧೀಶ್ಚೈಃ ಕರ್ಮಾಭಿಯಂಜ್ಞಾದಿರೂಪೈಃ ಮನಸಾ ಚನ ತ್ವದಾಪಕ್ವೇನ ಚೇತಸಾ ಚ ಸ್ತೇಭಿರಕ್ಷುಭಿರಾತ್ಮೀಯೈರನನ್ಯೈಶ್ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯೈಃ | ಕಿಂಚಿ ತ್ವೇನೋಮಸ್ಯ ಸೋಮಂ ಸ್ತೇಭಿರಕ್ಷುಭಿರಸ್ಮದೀಂದ್ರಿಯೈಃ || ನಾಸಾದ್ಯಸೇಕ್ಷಯಾ ಬಹುವಚನಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಿತ್ರಾವರಾಣಾ—ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರಾಣರೇ, | ಸ್ವೇನ ಮನ್ಯುನಾ—ನಿಮ್ಮ ಆತ್ಮೀಯವಾದ ಪ್ರಭಾವ ದಿಂದ | (ಎಂದರೆ) | ದಕ್ಷಸ್ಯ—ಸಮರ್ಥವಾದ | ಸ್ವೇನ—ನಿಮ್ಮ ಆತ್ಮೀಯವಾದ | ಮನ್ಯುನಾ—ಮನನೀಯ ವಾದ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ | ಋತಾತ್—ಆದಿತ್ಯನಿಂದ | ಅನ್ವತಂ—ಶೋಷಿಸಿಹೋಗುವುದರಿಂದ ನಶ್ವರವಾದುದೂ | ತೈತ್—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ಆದ ಉದಕವನ್ನು | ಯತ್ ಹ—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ಅಧಿ—ಅಧಿಕವಾಗಿ | ಆದದಾಥೇ—ತಂದುಕೊಡುತ್ತೀರೋ (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಯುಷೋಃ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ | ಹಿರಣ್ಮಯಿಂ—ಸುಪರ್ಣ ಮಯವಾದ ರೂಪವನ್ನು | ಇತ್ಥಾ—ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ | ಸದ್ಮಸು—ಯಜ್ಞಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ | ಧೀಭಿಃ— ನಿಮ್ಮನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ, | ಮನಸಾ ಚೇನ—(ನಿಮ್ಮಲ್ಲೇ) ಆಸಕ್ತವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, | ಸ್ವೇಭಿರಕ್ಷುಭಿಃ—(ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಮನವಿಲ್ಲದ) ನಮ್ಮ ಚಕ್ಷುರಾದಿಂದ್ವಿಯಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ | ಅಧ್ಯಪ್- ಶ್ಯಮಾ—ನೆಟ್ಟಸ್ವಸ್ಥಿಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತೇನೆ | ಸ್ವೇಭಿಃ ಅಕ್ಷುಭಿಃ—ನಮ್ಮ ಚಕ್ಷುರಾದಿಂದ್ವಿಯಗಳಿಂದ | ಸೋಮಸ್ಯೇ—(ನಿಮಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಬೇಕಾದ) ಸೋಮವನ್ನೂ (ನೋಡುತ್ತೇನೆ.)

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರಾಣರೇ, ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಆತ್ಮೀಯವಾದುದೂ, ಸಮರ್ಥವಾದುದೂ ಆದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಆದಿತ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಪೃಥ್ವಿಯಮೇಲೆ ಸುರಿದಾಗ ಶೋಷಿಸಿಹೋಗಿ ನಶ್ವರವಾದುದೂ ಆದ ಉದಕವನ್ನು ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ನಮಗೆ ತಂದುಕೊಡುವ ಕಾರಣದಿಂದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ನಮ್ಮ ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳ ಮೂಲಕವೂ, ಅನನ್ಯಾಸಕ್ತವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಬೇರೆ ಗಮನವಿಲ್ಲದ ಚಕ್ಷುರಾದಿಂದ್ವಿಯಗಳಿಂದಲೂ ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ನಿಮಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಬೇಕಾದ ಸೋಮವನ್ನೂ ಗಮನಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation

Mitra and Varuna, bestow (upon us) abundantly that unending water which you obtain from the sun, through your own energy; through the inherent energy of the vigorous: may we thus behold your golden (forms) in our halls of sacrifice, (brought thither) by our sacred rites, and by our thoughts and senses (intent upon you); by our senses (intent upon offering) the Soma libation.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಋತಾದನ್ನತಮಾದದಾಥೇ—ಋತಾತ್—ಆದಿತ್ಯಾತ್; ಅನ್ವತಂ—ಶೋಷಣಸ್ವಭಾವಂ (ಉದಕಂ) ಎಂದು ಋತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದೂ, ಅನ್ವತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅನ್ವತ ವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ನೀರಿನ ಅಶಾಶ್ವತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಋತಶಬ್ದವು ವಿಶ್ವದ ಭೌತಿಕ ಮತ್ತು ನೈತಿಕನಿಯಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸತಕ್ಕ ಒಂದು ತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದೆಂದೂ ಹಿಂದೆ (ನೇನೆ ಭಾಗದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ) ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡು ನಿಯಮಗಳೂ ಮಿತ್ರಾವರಾಣರ ಅಧ್ಯಕ್ಷತೆ

ಯಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಋತದಿಂದ ಅನ್ಯತವನ್ನು ಹೇಗೆ ಹೊಂದಿದರು, ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಒದಗಿಸಿದರು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳದ್ದೆಂದೂ, ಅನ್ಯತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವು ಶೋಷಿಸಿಹೋಗುವುದರಿಂದ ಅಶಾಶ್ವತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳದ್ದೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಶಾಶ್ವತವಾದುದೇ ಸತ್ಯವೆಂದೂ ಅಶಾಶ್ವತವಾದುದೇ ಅಸತ್ಯವೆಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳ ಅದಿತ್ಯನುಂಡಲನವರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯಾದಿಗ್ರಹಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿಯತವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ತೇಜೋಮಂಡಲವನ್ನು ಋತವೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ಮುಕ್ತಂಹತೆಯಲ್ಲಿ ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ.

ದ್ವಾದಶಾರಂ ನಹಿ ತಜ್ಜ ರಾಯೆ ವರ್ವರ್ತಿ ಚಕ್ರಂ ಪರಿ ದ್ಯಾಮೃತಕೃ |

ಆ ಪುತ್ರಾ ಅಗ್ನೇ ಮಿಥುನಾಸೋ ಆತ್ರ ಸಪ್ತ ತಶಾನಿ ವಿಂತಿಕೃ ತಸ್ಮುಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧೧)

ಹನ್ನೆರಡು ಅರಗಳುಳ್ಳ ಋತದ ಚಕ್ರವು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಸುತ್ತಲೂ ಪರಿಭ್ರಮಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಚಕ್ರದ ಏಳನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ಪುತ್ರರೂ ದ್ವಂದ್ವವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳೂ ೩೬೦ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಋತದ ಪಥವನ್ನೇ ಉಷಸ್ವೂ ಸಹ ನಿಯಮದಿಂದ ಹೇಗೆ ಎಡಬಿಡದೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಡನೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ಈ ಋತದ ಚಕ್ರಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಋತಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುವುದರ ಔಚಿತ್ಯವು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಅವರ್ತಿ ಗಾತುರವನೇ ವರೀಯಸೀ ಪಂಥಾ ಋತಸ್ಯ ಸಮಯಂಸ್ತ ರಶ್ಮಿಭಿಕ್ಕಷ್ಟಾರ್ಥಗಸ್ಯ ರಶ್ಮಿಘಿಃ | (ಮ ಸಂ ೧-೧೩೬-೨)

ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿರುವ ಋತದ ಮಾರ್ಗವು ಅವನ ಕಿರಣಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಯಿತು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಋತದ ಮಾರ್ಗವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಋತದ ಪಥವನ್ನು:

ಅಗ್ನಿಗಾರ್ಥವೀಂ ಪಥ್ಯಮೃತಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಗವ್ಯೂತಿರ್ಭೃತ ಆ ನಿಷತ್ತಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೦-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುನ್ನತವಾದುದೂ ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ ಆದ ಗಂಧರ್ವಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು

ಉದಾ ತೈಚ್ಛಪ್ತಮರ್ಹ ಮಿತ್ರಯೋರಾ ಏತಿ ಪ್ರಿಯಂ ವರಾಣಯೋರದಬ್ಧಂ |

ಋತಸ್ಯ ಶುಚಿ ದರ್ಶತಮನೀಕಂ ರುಕ್ಮೋ ನ ದಿವ ಉದಿತಾ ವ್ಯದ್ಯಾತ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೫೧-೧)

ಋತಸ್ಯ ಪದೇ ಅಧಿ ದೀದ್ಯಾನಂ ಗುಹಾ ರಘುಷ್ಯದ್ರಘುಯದ್ವಿನೇದ |

(ಮ. ಸಂ. ೪-೫-೯)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಋತದ ಮುಖಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ) ಮೇಲಕ್ಕೆ ಉದಯಿಸುತ್ತಾ ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ,

ಪರಿಕ್ಷಿತಾ ಪಿತರಾ ಪೂರ್ವಜಾವರೀ ಋತಸ್ಯ ಯೋನಾ ಪ್ಲವತಃ ಸಮೋಕಸಾ |
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ವರುಣಾಯ ಸವತೇ ಘೃತವತ್ ಪಯೋ ಮಹಿಪಾಯ ಸಿನ್ವತಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೮)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಋತದ ಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವನೆಂದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ, ೧೧-೧೬೪-೪೭, ೧೦-೧೨೩-೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯನು ಋತದ ಉನ್ನತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದರ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋತಾತ್ ಎಂದರೆ ಋತದ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಆದಿತ್ಯನಿವ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆದರೆ, ಅನ್ಯತೆನೆಂಬ ಪದವು ಉದಕಕ್ಕೆ ವಿಕೀರ್ಣವಾಗಿರುವುದು ಕೊಂಚ ವಿಚಾರಾರ್ಹವಾದ ವಿಷಯ. ಋತ ಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉದಕ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೪) ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸುಮಾರು ೭೦ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಋತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ, ಋತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಉದಕವೇ ವಿಶ್ವದ ಮೂಲತತ್ವ ಎಂಬ ಕೆಲವು ತಾತ್ಪರ್ಯಕರ ಮತವಂತೆ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವ ಉದಕವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಋತಂ | ಯೋನಿಃ | ಋತಸ್ಯ ಯೋನಿಃ | ಸತ್ಯಂ | ನೀರಂ | ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಉದಕ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಅದೇ ಉದಕವು ಪ್ರವಾಹಾದಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಂಗಿಹೋಗುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವಾದುದರಿಂದ ಅಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಅದರಿಂದಲೇ ಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಯಣರು ಅನ್ಯತೆಂ ನಶ್ವರಂ ಶೋಷಣಸ್ಯಭಾವಂ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಿಶ್ವಾನರಣರು ಋತರೂಪನಾದ ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಅನ್ಯತರೂಪವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸುರಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥ.

ಮನ್ಯುನಾ—ಮನ್ಯು ಶಬ್ದವು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮನ್ಯುರ್ಮನಸ್ಯತೇದೀಪ್ತಿ ಕರ್ಮಣಃ ಕ್ರೋಧಕರ್ಮಣೋ ವಧಕರ್ಮಣೋ ವಾ (ನಿ. ೧೦-೩೦) ಎಂದು ಮನ್ಯು ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ. ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಅಥವಾ ಕೋಪಗೊಳ್ಳು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವೇನ ಮನ್ಯುನಾ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ತಮ್ಮ ಆತ್ಮ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವರ್ಧಯತಮೋಷಧಿಃ ಪಿನ್ವತಂ ಗಾ ಅವ ವೃಷ್ಟಿಂ ಸ್ವಜತಂ ಜೀರದಾನೋ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೬೨-೩)

ಚಿತ್ರೇಭಿರಭೈರಾಸ ತಿಷ್ಠಥೋ ರನಂ ದ್ಯಾಂ ವರ್ಷಯಾಥೋ ಆಸುರಸ್ಯ ಮಾಯಯಥಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೬೩-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಮಿತ್ರಾವರಾಣಾ ಅಂತರಕ್ಷದಿಂದ ಉದಕವನ್ನು ಸುರಿಸಿದರು ; ವೃಷ್ಟಿವರ್ಷ ಣವು ಅವರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ದಕ್ಷಸ್ಯ—ಸಮರ್ಥಸ್ಯ | ಶಕ್ರನಾದ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಎಂದರ್ಥ. ದಕ್ಷಶಬ್ದವು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ,

ದಕ್ಷಸ್ಯ ವಾದಿತೇ ಜನ್ಮನಿ ವ್ರತೇ ರಾಜಾನಾ ಮಿತ್ರಾವರಾಣಾ ವಿವಾಸಸಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೪-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ದಕ್ಷನ ಪ್ರಭಾವವು ಮಿತ್ರಾವರಾಣಾಶಬ್ದವೂ ಇರುವುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದಕ್ಷಸಂಬಂಧವಾದ ಮನ್ಯವಿನಿಂದ ಎಂದು ಬೇಕಾದರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಹಿರಣ್ಯಯಂ—ಹಿರಣ್ಯರೂಪ ಎಂದರೆ ಹೊಂಬಣ್ಣವರೂಪವುಕೃತವೆಂದರ್ಥ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅವಿದಾಥೇ—ಝದಾತ್ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುವುದರಿಂದಲೇ ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಟಿಗೆ ವಿತ್ತ. ಲಿಡೈ ಮಿತ್ರವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಪಾತ್ಯೇರ್ಯ- ದೈದಿ—(ಋ. ಸೂ. ೮-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ವ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇತ್ಯಾ—ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಇದಮಸ್ತಮುಃ (ಋ. ಸೂ. ೫-೩-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಮ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃತ್ತಯದಿಂದ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಋ. ಸೂ. ೩-೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ತಾದೇಶ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ. ಅನುದಾತ್ವಸ್ಯ ಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಋ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸದ್ವಿಸು—ಷದ್ಯ ಲ್ಪ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಮ ಧಾತು ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಪಿ ದೈತ್ಯತೇ (ಋ. ಸೂ. ೩-೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪಶ್ಯಾಮು—ದೃಶಿಂ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಭಾಂವಸವಾಗಿ ಲಪ್ ಉತ್ತಮವುರುವ ಬಹುವಚನಾಂತ ರೂಪ. ಆಡಾಗಮ ಉದಾತ್ವವಾಗುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವವಾದ ಸವನಾಗುತ್ತದೆ

ಯುವೋಃ—ಯುವಯೋಃ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಭಾಂವಸವಾಗಿ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿರಣ್ಯಯಮ್—ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದಾಗ ಯತ್ಯೈವಾಪ್ತೈವಾಪ್ತೈ—(ಋ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಯಟಿನ ಸುಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ನಿಪಾತಿಕವಾಗಿದೆ.

ಧೀಭಿಃ—ಸಾವೇಕಾಚೆಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಋ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ವ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ತೋತ್ರಃ—ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐವ್ ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇರೂಪ-
ಲೈಟ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ.

ಅಕ್ಷಃ—ಭಂದಸ್ಯಪಿವ್ಯಕ್ತಕೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨.೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನವಾಚೀಶ. ಅದು ಉದಾತ್ತ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ. ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಮದ್ದೋ
ದಾತ್ತವಾದ ಪವನಾಗುತ್ತದೆ || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಃ

ಯುವಾಂ ಸ್ತೋನೋಭಿದೇವಯಂತೋ ಅಶ್ವಿನಾಶ್ವಾನಯಂತ ಇವ

ಶ್ಲೋಕಮಾಯವೋ ಯುವಾಂ ಹವ್ಯಾಭ್ಯಾ ಯವಃ |

ಯುವೋವಿಶ್ವಾ ಅಧಿ ಶ್ರಿಯಃ ಪೃಕ್ಷ್ವನಿಶ್ವನೇದಸಾ |

ಪ್ರಷಾಯಂತೇ ವಾಂ ಪವಯೋ ಹಿರಣ್ಯಯೇ ರಥೇ ದಸ್ರಾ ಹಿರಣ್ಯಯೇ || ೨ ||

ಪವನಾಃ

ಯುವಾಂ | ಸ್ತೋನೋಭಿಃ | ದೇವಯಂತಃ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಅಶ್ವನಯಂತಃ ಇವ | ಶ್ಲೋಕಂ | ಆಯವಃ |

ಯುವಾಂ | ಹವ್ಯಾ | ಅಭಿ | ಆಯವಃ |

ಯುವೋ | ವಿಶ್ವಾಃ | ಅಧಿ | ಶ್ರಿಯಃ | ಪೃಕ್ಷಃ | ಚ | ನಿಶ್ವನೇದಸಾ |

ಪ್ರಷಾಯಂತೇ | ವಾಂ | ಪವಯಃ | ಹಿರಣ್ಯಯೇ | ರಥೇ | ದಸ್ರಾ | ಹಿರಣ್ಯಯೇ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಪೃಷ್ಯಸ್ಯ ಷಷ್ಠೇಽಹನಿ ಶ್ರುಣುಗತಶ್ಚೇ ಯುವಾಂ ಸ್ತೋನೋಭಿರಿತ್ಯಾಶ್ವಿನಶ್ವನಶ್ಚಃ | ಷಷ್ಠ-
ಸ್ತೋತಿ ಬಂದೇ ಸೂತ್ರೀತಿ | ಯುವಾಂ ಸ್ತೋನೋಭಿದೇವಯಂತೋ ಅಶ್ವಿನಾಮರ್ಮಹ ಇಂದ್ರ |
ಅ. ೮.೧ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಅಶ್ವಿನಾಶ್ವಿನೋ ದೇವೋ ಯುವಾಂ ಸ್ತೋನೋಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ದೇವಯಂತೋ ಯುವಾ-
ಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತ ಆಯವಃ | ಮನುಷ್ಯನಾಮೃತತ್ | ಯಜಮಾನಾಃ ಶ್ಲೋಕಂ ಯುಷ್ಮದೀಯಸ್ತುತಿ-

ರೂಪಾಂ ನಾಚಮಾಶ್ರಾವಯಂತ ಇವ ಸರ್ವತಃ ಶ್ರವಣವಿಷಯಾಂ ಕುರ್ವಂತ ಇವ ಸ್ತುವಂತಿ | ಶ್ಲೋಕ ಇತಿ ನಾಜ್ಞಾಂ | ಶ್ಲೋಕೋ ಧಾರೇತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ಯಾತ್ | ಕೀದೃಶಾಸ್ತ್ರೇ | ಯುವಾಂ ಹವ್ಯಾ ಹವಿ-
ಷಾಜ್ಞಾದಿನಾಭ್ಯಾಯವ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸ್ತಾಪಯಂತೋ ವಾ | ಕಿಂಚ ಹೇ ವಿಶ್ವವೇದಸಾ ಸರ್ವಧನೌ
ಯುಷೋರ್ಯುವಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿನೋ ವಿಶ್ವಾಃ ಶ್ರಿಯಃ ಸೇವನೀಯಾಃ ಸರ್ವಾ ಲಕ್ಷ್ಮೀರ್ಧನಕನಕಾ-
ದಿರೂಪಾ ಅಧ್ಯಧಿಕಂ ಭಜಂತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಕಿಂಚ ಪೃಕ್ಷಶ್ಚಾನ್ನಮಪಿ ಯುಷ್ಮತ್ಪ್ರಸಾದಾದಧ್ಯಧಿಕಂ
ಲಭಂತೇ | ಕಿಂಚ ಹೇ ದಿಸ್ತಾ ಶತ್ರುಣಾಮುಪಶ್ಚಪಯಿತಾರೌ ನಾಂ ಹಿರಣ್ಯಯೇ ರಥೇ ಹಿರಣ್ಯಯೇ
ಮಧುಪೂರ್ಣೇ ರಥೇ ಪವಯಸ್ತನ್ನೇಮಯಃ ಪುಷಾಯಂತೇ | ಕ್ಷರಂತಿ ಸ್ತವಂತಿ || ಪುಷ ಪುಷ
ಸ್ನೇಹನಸೇಚನಪೂರಣೇಷು | ಭಂದಸಿ ಶಾಯಜಾತೈಹಾವಪಿ ಶ್ವಃ ಶಾಯಜಾತೇಶಃ || ಮಧುಪೂರ್ಣ-
ಸಾತ್ರೋಪೇತತ್ವಾತ್ ಶೀಘ್ರಗಮನೇನ ಚಕ್ರೇಷು ಮಧಾನಿ ಸ್ತವಂತೀತಿ ಭಾವಃ | ಪವೀ ರಥನೇಮಿಭವತಿ
ಯದ್ವಿಪುನಾತಿ ಭೂಮಿಮಿತಿ ನಿರುಕ್ತಂ | ೫-೫ | ಅಶ್ವಿನೋ ರಥಸ್ಯ ಮಧುಪೂರ್ಣತ್ವಂ ತ್ರಯಃ ಪವಯೋ
ಮಧುವಾಹನೇ ರಥೇ | ಋ. ೧-೩೪-೨ | ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಕಿಂಚ ತಾದೃಶೇ ಹಿರಣ್ಯಯೇ ಹೃದ-
ಯರಮಣೇ ರಥೇ ಮಧುರಂ ಹವಿರ್ವಹನಮಿತಿ ಶೇಷಃ ||

ಶ್ರುತಿಪರ್ವಾತ್

ಅಶ್ವಿನಾಂ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, | ಯುವಾಂ—ನಿಮ್ಮನ್ನು | ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ—ಸ್ತೋತ್ರ
ಗಳಿಂದ | ದೇವಯಂತಃ—ಪಡೆಯಲು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವವರೂ, | ಯುವಾಂ—ನಿಮ್ಮನ್ನು | ಹವ್ಯಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನ
ರೂಪವ ಆಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ | ಅಭ್ಯಾಯವಃ—ಸಮಾಪಿಸುವವರೂ ಆದ | ಆಯವಃ—ಮಾನವರಾದ ಯಜ
ಮಾನರು | ಶ್ಲೋಕಂ—(ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ) ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ | ಆಶ್ರಾವಯಂತ ಇವ—ನಿಮ್ಮ
ಕಿವಿಗೆ ಕೇಳಿಸುವಂತೆ (ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ) | (ಆನಂತರ) ವಿಶ್ವವೇದಸಾ—ಸಕಲ ಧನಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಗಳಾದ
ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಯುಷೋಃ—ನಿಮಗೆ ಸೇರಿದ | ವಿಶ್ವಾ ಶ್ರಿಯಃ—ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನೂ |
ಪೃಕ್ಷಶ್ಚ—ಆನ್ನವನ್ನೂ (ಕೂಡ) | ಅಧಿ—ಅಧ್ಯಧಿಕವಾಗಿ (ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ) | ದಿಸ್ತಾ—ಶತ್ರುನಾರಕರಾದ
ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ವಾಂ—ನಿಮ್ಮ ಹಿರಣ್ಯಯೇ ರಥೇ—ಮಧುಪೂರ್ಣವಾದ ಸುರ್ವರಥದಲ್ಲಿ ಪವಯಃ—
ರಥದಚಕ್ರಗಳು | ಪುಷಾಯಂತೇ—ಮಧುವನ್ನು ಸ್ತವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ | ಹಿರಣ್ಯಯೇ—ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕವಾದ
ಆ ಸುರ್ವರಥವುಯಾದ ರಥದಲ್ಲಿ (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿಂ)

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಯಜಮಾನರು ನಿಮಗೆ
ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಕಿವಿಗೆ
ಬೇಳುವಂತೆ ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಕಲ ಧನಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಗಳಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ ನಿಮ್ಮ ಭಕ್ತರು
ನಿಮಗೆ ಸೇರಿದ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಆನ್ನವನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಧುವನ್ನು ಸ್ತವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ
ನೇಮಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದೂ ಮಧುಪೂರ್ಣವಾದುದೂ, ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕವಾದುದೂ ಆದ ನಿಮ್ಮ ಸುರ್ವರಥವುಯಾವ
ರಥದಲ್ಲಿ ಬಂದು ನಿಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗಿಂ.

English Translation

Aswins, men who desire to glorify you with (their) hymns, cause, as it were, their praises to be heard, propitiating you with oblations; for, from you, who are possessed of all opulence, (they obtain) every kind of wealth and abundant food. Dasras, the fellows (of the wheels) of your honey-laden car drop honey, (carried) in your golden (car).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು:

ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ—ಏಕಂ ಸಾಮ ತ್ವಚೇ ಕ್ರಿಯತೇ, ತಸ್ಯ ಚ ತ್ವಚಸ್ಯ ಅವ್ಯಕ್ತ್ಯಾ ಬುಚಾಂ ಸಂಖ್ಯಾ ವರ್ಧನೀಯಾ ಭವತಿ ಯಾ ಸ್ತೋಮಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತ ಇತಿ | ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸ್ತೋಮದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿವ್ಯಕ್ತ್, ಪಂಚದಶಃ ಸಪ್ತದಶಃ, ಏಕವಿಂಶಃ, ಚತುರ್ವಿಂಶಃ, ತ್ರಿಣವಃ, ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಃ, ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಃ, ಅಷ್ಟಚತ್ವಾರಿಂಶಃ, ಎಂದು ಒಂಭತ್ತು ವರ್ಧಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ವಿಷ್ಕೃತಿಗಳೊಡನೆ ಮುಗ್ಧೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ಅನೇಕ ಭಾಗದ ೧೩೮ ರಿಂದ ೧೫೦ ನೇ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ವಿಶವವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಸ್ತೋಮಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ವಾಗ್ರ್ತ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಒಂಭತ್ತು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ತ್ರಯೋದಶ, ಚತುರ್ದಶ, ಷೋಡಶ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವಾಪಕ್ರಮದಿಂದ ಹೆಚ್ಚುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ವಸವಸ್ತೋಮೋದಶಾಕ್ಷರೇಣ ತ್ರಯೋದಶಗ್ಂ ಸ್ತೋಮಮುದಜಯನ್ನುದ್ರಾಕ್ಷತುರ್ದಶಾಕ್ಷರೇಣ ಚತುರ್ದಶಗ್ಂ ಸ್ತೋಮಮುದಜಯನ್ನುದಿಶಾಕ್ಷಃ ಪಂಚದಶಾಕ್ಷರೇಣ ಪಂಚದಶಗ್ಂ ಸ್ತೋಮಮುದಜಯನ್ನುದಿಶಿಷ್ಟೋದಶಾಕ್ಷರೇಣ ಷೋಡಶಗ್ಂ ಸ್ತೋಮಮುದಜಯುಕ್ತೃಜಾಪತಿ- ಸ್ಪಪ್ತದಶಾಕ್ಷರೇಣ ಸಪ್ತದಶಗ್ಂ ಸ್ತೋಮಮುದಜಯುಕ್ತ್ |

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧-೨-೧೧-೪೪)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಿಯಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಸುರುದ್ರಾದಿತ್ವರೂ, ಅದಿತಿಯೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ರಯೋದಶ, ಚತುರ್ದಶ, ಪಂಚದಶ, ಷೋಡಶ, ಸಪ್ತದಶ ಸ್ತೋಮಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ತೋಮಗಳ ಪ್ರಭಾವವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದು, ಇವುಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಸಕಲವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಗಳಿಸಬಹುದು ಎಂಬ ವಿಷಯವೂ ಶ್ಲೋಕಿಯಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪರಿಪೂರ್ಣವಿದೆ.

ಸ್ವಾತಸ್ತವನೇ ವೈ ಗಾಯತ್ರೇಣ ಛಂದಸಾ ತ್ರಿವ್ಯತೇ ಸ್ತೋಮಾಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ಧಧದೇತಿ ತ್ರಿವ್ಯತಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಪಂಚದಶಾಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ಧಧದೇತಿ ಪಂಚದಶೇನಾಜಸಾ ನೀರೈಣಿ ಸಪ್ತದಶಾಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ಧಧದೇತಿ ಸಪ್ತದಶೇನ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯೇನ ಪ್ರಜನನೇನೈಕವಿಂಶಾಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ಧಧದೇತಿ ಸ್ತೋಮ ಏವ ತತ್ ಸ್ತೋಮಾಯ ಜ್ಯೋತಿರ್ಧಧದೇತ್ಯಥೋ ಸ್ತೋಮ ಏವ ಸ್ತೋಮಮುಖಿ ಪ್ರಣಯತಿ ಯಾವಂತೋ ವೈ ಸ್ತೋಮಾಸ್ತಾವಂತೇ ಕಾಮಾಸ್ತಾವಂತೋ.

లోకానామంతి జ్యోతిర్గాఢ్యేతావత ఏవ స్మోమనానీతావతః కామానీతావతనో
 లోకానీతావంతి జ్యోతిర్గాఢ్యవరుంధే ।

(శ్రీ. సం. ౬-౧-౨-౬)

ఈ వాక్యగళల్లి అన్నిశ్లోమందల్లి పఠిపఠీకావ నాల్గు విధవాద స్మోమనగళ ప్రభావగళన్ను తిళిసిదీ. యజ్ఞకర్తను పాతఃపనకాలదల్లి గాయత్రీజ్ఞంధస్సినింద త్రివృతోస్మోమనన్ను మఠత్వదస్మాంద దల్లింసుత్తానే. ఓగేయీ జ్యోతిరోపనవాద త్రివృతదింద పంచదశస్మోమనన్ను, ఏర్లయితవాద పంచ దశదీంద సప్తదశస్మోమనన్ను, ప్రజాపతీయోడనే సఁబంధనన్ను ఠేదింది ప్రజననకీ సాధకవాద సప్త దశస్మోమనింద ఏకవింశస్మోమనన్ను తేజోఽయితవాగువంతే మాడుత్తానే. ఓగేయీ ఒందు బగేయ స్మోమనవు ఇన్నోందు విధవాద స్మోమనకీ ప్రభావనన్ను తేజస్సన్ను ఁఁటుమాడుత్తదీ. స్మోమనదల్లి ఏమ్యు బగేగళనేయో ఆమ్యు లోకగళన, ఆమ్యు బగేయ తేజస్సుగళన, ఆమ్యు విధవాద ఇష్టార్థగళన ఇవే. మత్తు స్మోమనపఠనదింద యజమానను ఆమ్యు విధవాద లోకగళనన్ను, తేజస్సు గళన్ను మత్తు ఇష్టార్థగళనన్ను పఠీయనను ఎందు స్మోమనద ప్రభావనన్ను తిళిసి అనంతర స్మోమన పఠనవిల్లిదిరువుదంద ఆగువ నశ్యవన్ను తిళిసిదీ.

బ్రుహ్మనాదినిలో వదంతి శక్త్యే యజ్ఞేత యోగ్యస్మోమనోన యజమానిలోఽథ సర్వ-
 స్మోమనోన యజ్ఞేతేతి యస్య త్రివృతమంతర్వంతి ప్తానాగ్ స్తూసాంతర్వంతి
 ప్తానోఽప మేల్వస్యసదితి బిలు వ్యే యజ్ఞేన యజమానిలో యజతే యస్య పంచ
 దశమంతర్వంతి ఏర్లం తస్మాంతర్వంతి ఏర్లయో మేల్వస్యసదితి బిలు వ్యే యజ్ఞేన
 యజమానిలో యజతే యస్య సప్తదశమంతర్వంతి ప్రజాం తస్మాంతర్వంతి ప్రజా
 యాం మేల్వస్యసదితి బిలు వ్యే యజ్ఞేన యజమానిలో యజతే యస్యృకవింశ
 మంతర్వంతి ప్రతిష్ఠాం తస్మాంతర్వంతి ప్రతిష్ఠాయాం మేల్వస్యసదితి బిలు వ్యే
 యజ్ఞేన యజమానిలో యజతే యస్య త్రివివమంతర్వంత్యైకృతాగాళ్ళ తస్య న
 వ్తత్రియాం ఙీ విరాజమంతర్వంత్యైకృతుషు మేల్వస్యసన్నక్ష్మత్రియాయాం ఙీ విరాజేతి
 బిలు వ్యే యజ్ఞేన యజమానిలో యజతే యస్య త్రయస్త్రిగాంశమంతర్వంతి దేవ-
 తాస్తూసాంతర్వంతి దేవతాసు మేల్వస్యసదితి బిలు వ్యే యజ్ఞేన యజమానిలో
 యజతే యో వ్యే స్మోమనానామనమం పరమతాం గజ్యంతం నేద పరమతామేవ
 గజ్యతి త్రివృద్భ్యు స్మోమనానామనమస్త్రివృత్తేరవో య ఏవం నేద పరమతామేవ
 గజ్యతి ।

(శ్రీ. సం. ౬-౧-౩)

అన్నిశ్లోమనింద యజ్ఞమాడతక్యవరు సర్వస్మోమనిందలలా మాఠపఠీకెండు తాస్తూస్థురు
 విధిసిదారే. ఈ విధియల్లి త్రివృతోస్మోమనన్ను బిట్టరే ఆవన ముఝుప్తాణవే మాయనాగువుదంద, యజమానను ఈ యజ్ఞపు నన్న ముఝుప్తాణదల్లి ఆంతర్గతనాగలి ఎంబు లుద్విత్వదింద యాగమాడు
 త్తానే. ఓగేయీ పంచదశస్మోమనన్ను బిట్టరే లక్ష్మణావనాగువుదందలలా, సప్తదశస్మోమనన్ను

ಬಿಟ್ಟರೆ ಸಂತತಿಯಿಲ್ಲದೇ ಹೋಗುವುದರಿಂದಲೂ, ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋತ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ತನ್ನ ಜೀವನಾಧಾರವೇ ಕಳಚಿ ಹೋಗುವುದರಿಂದಲೂ, ತ್ರಿಣವಸ್ತೋತ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ತನ್ನ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ ಋಷಿಗಳೂ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ತನ್ನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಗದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋತ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ದೇವತಾಸಾನ್ನಿಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ, ಯಜಮಾನನು ಶಕ್ತಿಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಪಂಚದಶಸ್ತೋತ್ರಮದಿಂದಲೂ, ಸಂತತಿಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋತ್ರಮದಿಂದಲೂ, ಜೀವನಾಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋತ್ರಮದಿಂದಲೂ, ಋತುಗಳ ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಪ್ರಭಾವಗಳ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತ್ರಿಣವಸ್ತೋತ್ರಮದಿಂದಲೂ, ತನ್ನ ಮುಖ್ಯದೇವತಾಸಾನ್ನಿಧ್ಯದ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋತ್ರಮದ ಪಠನದಿಂದಲೂ ಯಾಗವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ತ್ರಿವೃತ್ ಸ್ತೋತ್ರಮವ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಆ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆಯೇ ಪೃಷ್ಠ್ಯಷ್ಟದಹ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅರುದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಠವೇದಿಕಾದ ತ್ರಿವದಾದಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ,

ತ್ರಿವದಗ್ನಿಸ್ತೋತ್ರಮೇ ಭವತಿ ತೇಜ ಏವಾಃ ರುಂಧತೇ ಪಂಚದಶೋ ಭವತೀಂದ್ರಿಯಮೀವಾಃ ರುಂಧತೇ ಸಪ್ತದಶೋ ಭವತ್ಯನ್ನದ್ಯಸ್ಯಾವರುದ್ಧಾಃ ಅಥೋ ಪ್ರೈವ ತೇನ ಜಾಯಂತೆ ಏಕವಿಂಶತೋ ಭವತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ್ಯಾ ಅಥೋ ರುಚಮೇವಾತ್ಸನ್ನಧತೇ ತ್ರಿಣವೋ ಭವತಿ ವಿಚಿತ್ಯೈ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶೋ ಭವತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ್ಯೈ | ತ್ರಿವೃತ್ ಸ್ತೋತ್ರಮದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಅಗ್ನಿಸ್ತೋತ್ರಮದಿಂದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಪಂಚದಶಸ್ತೋತ್ರಮದಿಂದ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ, ಸಪ್ತದಶದಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಏಕವಿಂಶದಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನೂ, ತ್ರಿಣವದಿಂದ ಜಯವನ್ನೂ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದಿಂದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಸಹ ಸ್ತೋತ್ರಮಪಠನದ ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಸ್ತೋತ್ರಮಮಹದುರುಗಾಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ದ್ಯಷ್ಟಾಃ ಧೀರೋ ನಟಿಕೇತೋಽಕೃತ್ಯಾಕ್ಷೀಃ |

(ಕ. ಉ. ೨-೧೧)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ, ಅದರಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಶಾಂತಿಯನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದೆ. ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ,

ಯೇನ ಚೈಂದಸಾ ಸ್ತೋತ್ರೈಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಉಪಧಾವೇದ್ಯೇನ ಸ್ತೋತ್ರಮೇನ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಮಾರ್ಣಾ ಸ್ಯಾತ್ಸಂ ಸ್ತೋತ್ರಮಮುಪಧಾವೇತ್ |

(ಛಾ. ಉ ೧-೨-೧೦)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಉದ್ದೇಶದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಯಾವ ಸ್ತೋತ್ರಮದಿಂದ ಆಯಾ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರವು ಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಸ್ತೋತ್ರಮವನ್ನೂ ಶ್ರಯಸ್ಸು ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿಸಿದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸದ ಸ್ತೋತ್ರಮೇಭಿಃ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಗಣಾತ್ಮಕವಾದುದೂ, ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರ್ಥ.

ದೇವಯಂತೇ—ಯುವಾಂ ಆತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೇ | ದೇವತೆಗಳಾದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ನಮ್ಮವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಎಂದರೆ ನಿಮ್ಮ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ.

ಆಯವಃ—ಆಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾನವರೆಂದೂ, ಆಯುಸ್ಸೆಂದೂ, ಆಯಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸತಕ್ಕ ಒಂದು ದೇವತಾವಿಶೇಷವೆಂದೂ, ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅಂಕಿತನಾಮವೆಂದೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಾಗಬಹುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾನವರಾದ ನಾವು ಎಂದರ್ಥ.

ಪೃಕ್ಷಃ—ಪೃಕ್ಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೯) ವೇಗಗಾಮಿಯಾದ ಕುದುರೆಯೆಂದೂ, ಅನ್ನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥ.

ದಿಸೌ—ಶತ್ರುಗಳಾದವುಗಳೆಂದೂ ಅಥವಾ ದರ್ಶನೀಯೌ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಸುಂದರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನೂ ದಿಸೌ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪವಯಃ—ಪವಿ ಶಬ್ದವು ವಾಜ್ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೩); ವಜ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧೧) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ—ಪವೀ ರಥನೇಮಿರ್ಭವತಿ ಯದ್ವಿಪುನಾತಿ ಭೂಮಿಂ | (ನಿ. ೫-೫) ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉಜ್ಜುವುದರಿಂದ ರಥಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಪವಿಯೆಂದು ಹೆಸರಿನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿ—

ಉತ ಪವ್ಯಾ ರಥಾನಾಮದ್ವಿಂ ಭಿಂದಂತೈಜಸಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೫೨-೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಪವಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಥನೇಮಿ ಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥಚಕ್ರವೆಂದರ್ಥ ಪವಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಲೈವೆಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತಾ—

ಪಾವೀರವೀ ತನ್ಯತುರೇಕಸಾದಜೋ ದಿವೋ ಧರ್ತಾ ಸಿಂಧುರಾಪಃ ಸಮುದ್ರಿಯಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦೬೫-೧೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನುದಹರಿಸಿ (ನಿ. ೧೩-೩೦) ಪವೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭವತಿ ಯದ್ವಿಪುನಾತಿ ಕಾಯಂ ತದ್ವತ್ಪವೀರಮಾ-ಯುಧಂ ತದ್ವಾನಿದ್ರೈ ಪವೀರವಾನ್ | ದೇಹವನ್ನು ಭೇದಿಸುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪವಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪವೀರವಾನ್ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವಿಡಬೇಕೆಂದು ವಿವರಿಸಿ,

ಯೋ ಜನಾನ್ ಮಹಿಷಾ ಇವಾತಿತಸ್ತೌ ಪವೀರವಾನ್ | ಉತಾಪವೀರವಾನ್ ಯುಧಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೦-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನುದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸ್ತೋಮೇಭಿಃ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಛಿಸಿಗೆ-ಐಸ'ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏತ್ಯ

ದೇವಯಂತೇ—ದೇವಾನ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛಂತಃ. ಸುಪೆ ಆತ್ಮನಃ ಕೈಚ್ಛಾ (ಮಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೈಚ್ಛಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನ ಛಂದಸ್ಯಪ್ರತ್ಯಸ್ಯ (ಮಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈತ್ವಾದಿ

ಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಷಂತ್ರದಮೇಲೆ ಲಕ್ಷರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಶರ್ವವಿಕರಣ. ಅಮುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಶ್ವಿನಾ - ಸಂಜೋದನಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂ ಸುಲಕ್ - ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಅನುಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಶ್ರಾವಯಂತೇ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ. ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕ ನ್ಯಾಪಾರತೋರುವುರರಿಂದ ಹೇತುವು ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣೆಚ್. ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಅವಾದೇಶ. ಣೆಚಂತಮೇಲೆ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶರ್ವ ವಿಕರಣ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಣೆಚಿಗೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಣೆಚ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ.

ಹನ್ಯಾ—ಹನ್ಯಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಶ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಥವಾ ತೃತೀಯಾವಿಕವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಡಾದೇಶ.

ನಿಶ್ಚವೇದಸಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅನುಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿರಣ್ಮಯೇ—ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಮಯಟಿನ್ ಋತ್ವನಾಸ್ತ್ಯು—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ನಿವಾರಿತವಾಗಿದೆ. ಸಪ್ತಮೀಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪ್ರುಷಾಯಂತೇ—ಪ್ರುಷ ಘ್ನ ಸ್ವೇಹನಸೇಚನಪೂರಣೇಷು. ಧಾತು. ಲಬ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯೇ ಶ್ಚಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾ ವಿಕರಣ ಇದಕ್ಕೆ ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಛಂದಸಿಶಾಯುಚಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾಯುಚಾದೇಶ. ಪರರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯವ ಟಿಗೆ ಏತ್ತ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಯುಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಸೂತ್ರ

ಅಚೇತಿ ದಸ್ರಾ ವ್ರುನಾಕನ್ಯುಣ್ಣಿಛೋ ಯುಂಜತೇ ವಾಂ ರಥಯುಜೋ

ದಿನಿಷ್ವಿಷ್ಟಧ್ವಸ್ತಾನೋ ದಿನಿಷ್ವಿಷು ।

ಅಧಿ ವಾಂ ಸ್ಥಾನು ವಂಧುರೇ ರಥೇ ದಸ್ರಾ ಹಿರಣ್ಯಯೇ |

ಪಥೇವ ಯಂತಾನನುಶಾಸತಾ ರಜೋಽಂಜಸಾ ಶಾಸತಾ ರಜಃ || ೪ ||

ಸದಾಕಃ

ಅಚೇತಿ ದಸ್ರಾ | ವಿ | ಊಂ ಇತಿ | ನಾಕಂ | ಯುಣ್ಯಥಃ | ಯುಂಜತೇ | ವಾಂ | ರಥ್ವಯುಂಜಃ | ದಿವಿ-

ಪ್ತಿಷು | ಅಧ್ಯಸ್ಥಾನಃ | ದಿವಿಪ್ತಿಷು |

ಅಧಿ | ವಾಂ | ಸ್ಥಾನು | ವಂಧುರೇ | ರಥೇ | ದಸ್ರಾ | ಹಿರಣ್ಯಯೇ |

ಪಥಾಽವ | ಯಂತಾ | ಅನುಶಾಸತಾ | ರಜಃ | ಅಂಜಸಾ | ಶಾಸತಾ | ರಜಃ || ೪ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ದಸ್ರಾ ದಸ್ರಾವತ್ತಿನೌ ಅಚೇತಿವಕ್ತ್ರಮಾಣಂ ಯುಷ್ಠಚ್ಛೇಷ್ಠಿತಂ ಜ್ಞಾಯತೇ ಸವ್ಯೇಃ|ಕಿಂವೇದಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ನಾಕಂ ಸ್ವರ್ಗಂ ವ್ಯುಣ್ಯಥಃ | ವಿಶೇಷೇಣ ಗಚ್ಛೆಥಃ || ಯುಣು ಗತೌ ಶಾನಾದಿಕಃ | ಲೇಖ್ಯ- ದಾಗಮಃ || ಯಜ್ಞಸಂಪೂರ್ಣನಂತರಮಿತಿ ಯಾವತ್ | ಉಶಚ್ಛೋದ್ರವಧಾರಣೇ | ಯದ್ವಾ | ನಾಕಂ | ಅಕಂ ದುಃಖಂ | ತದ್ರಹಿತಂ ಯಜ್ಞವ್ಯುಣ್ಯಥಃ | ವಿಶೇಷೇಣ ಗಚ್ಛತ ಏವ | ತದರ್ಥಂ ವಾಂ ರಥಯುಜೋ ಯುಷ್ಠತ್ತಂಬಂಧಿನೋ ರಥಸ್ಯ ಯೋಜಯಿತಾರಃ ಸಾರಥಯೋ ದಿವಿಪ್ತಿಷು ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯೌಷಣೇಷು ದ್ಯೋತ- ನಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯೌಷಣೇಷು ಗಮನೇಷು ವಾ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇಷು ಯುಂಜತೇ | ಅತ್ಯಾನೋಜಯಂತಿ ರಥೇ | ಯುಕ್ತೇ ರಥೇ ವಾ ಯುಷ್ಮಾನ್ | ತ ಏವ ವಿಶೇಷ್ಯಂತೇ | ದಿವಿಪ್ತಿಷು ದಿವೋ ಗಮನೇಷು ನಿರಾಲಂಛಾಕಾಶಗಮನೇಷ್ವಧ್ಯಸ್ಥಾನೋ ರಥಸ್ಯ ತದಾಶ್ರಿತಸ್ಯ ಚ ಧ್ವಂಸಮಕುರ್ವಾಣಾಃ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ದಸ್ರಾಶ್ಚಿನೌ ವಾಂ ಯುವಯೋವರ್ವಂಧುರೇ ಬಂಧುರತ್ರಯಯುಕ್ತೇ | ಯುಗಬಂಧನಾಧಾರಃ ಕಾಷ್ಯ- ವಿಶೇಷೋ ಬಂಧುರಂ | ತಾವೃತತ್ರಯಯುಕ್ತತ್ವಂ ರಥೋ ಯೋ ವಾಂ ತ್ರಿವಂಧುರಃ | ಋ ೮.೨.೫ | ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಹಿರಣ್ಯಯೇ ಹಿರಣ್ಯಯೇ ರಥೇಽಧಿ ತಾವೃತಸ್ಯ ರಥಸ್ಯೋಪರಿ ಸ್ಥಾನು | ಅಸ್ಮಾಪಯಾಮು || ಛಾಂದಸೇ ಲಜಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯೆಡಭಾವಃ | ಆದ್ಯದಾತ್ರಶ್ಚಾಂದಸಃ || ಕೇದ್ರೌ | ಪಥೇನ ಸುಪಥೇನ ಮಾರ್ಗೇಣ ನಿರಾಲಂಬ ಆಕಾಶೇ ರಜೋ ರಂಜನಾತ್ಮಕಂ ಸ್ವರ್ಗಂ ಪ್ರತಿ ಯಂತಾ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೆ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ಯಾತ್ | ಅನುಶಾಸತಾನನುಕೂಲಾಣ್ಯತ್ಪ್ರೀತನ- ನುಶಾಸತೌ ವಿಧೇಯಾಕುಂವಂತಾ || ಶಾಸೇಃ ಶತಿ ಜಕ್ರಿತ್ಯಾದಯ ಇತ್ಯುಭ್ಯಸ್ತತ್ಯಾದಭ್ಯುಕ್ತಾನಾಮಾದಿ- ರಿತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ರತೈ || ಕಿಂಚಾಂಜಸಾ ಮುಖ್ಯತೇನ ಪ್ರಕೃತ್ಯಂ ರಜ ಉದಕಂ ವೃಷ್ಟಿಲಕ್ಷಣಂ ಶಾಸತಾ ಶಾಸತ್ ಬಲಾದ್ವಿಧೇಯಾಕುಂವಂತಾ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ದಸ್ರಾ—ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಅಚೇತಿ—(ನಿಮ್ಮ ಉದ್ದಿಶ್ಯವು) ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (ಅದೇನೆಂದರೆ) | ನಾಕಂ—ಸ್ವರ್ಗಾಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಲಾಂ—ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ | ಏ ಯಜ್ಞಫಃ—ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದೀರಿ | ದಿವಿ-
ಷ್ಟಿಷು—(ಆಲಂಬನವಿಲ್ಲದ) ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ | ಅಧ್ಯಸ್ಥಾನಃ—(ನಿಮ್ಮ ರಥವನ್ನು) ತೊಂದರೆಗೆ ಸಿಲುಕಿಸದ |
ವಾಂ—ನಿಮ್ಮ | ರಥಯುಜಃ—ಸಾರಥಿಗಳು | ದಿವಿಷ್ಟಿಷು—ಸ್ವರ್ಗಗಮನಕ್ಕಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಗಮನ
ಕ್ಕಾಗಲಿ | ಯುಂಜತೇ— (ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ) ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ | ದಸ್ರಾ— ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ |
ಸಥೇವ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ | ಅನುಶಾಸತಾ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ | ರಜಃ—ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ |
ಯಂತ್—ಹೋಗುವವರಾಗಿಯೂ | ರಜಃ—ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವನ್ನು | ಅಂಜಸಾ—ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಾಗಿ | ಶಾಸತಾ—
ಬೀಳಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಆದ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮನ್ನು | ವಂಧುರೀ—ತ್ರಿವಂಧುರದಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ | ಹಿರಣ್ಯ-
ಯೇ—ಸುವರ್ಣಮಯವಾದುದೂ ಆದ | ರಥೇ—ರಥದಲ್ಲಿ | ಅಧಿ ಸ್ಥಾಮ— ಕುಳ್ಳಿರಿಸುತ್ತೇವೆ

* ಛಾಂ. ೨೯ *

ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ಉದ್ದಿಶ್ಯವನ್ನು ನಾವು ತಿಳಿದಿದ್ದೇವೆ. ಅದೇನೆಂದರೆ ನೀವು ಸ್ವರ್ಗಾಭಿ
ಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗಲು ಇಷ್ಟವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದೀರಿ. ಆಲಂಬನವಿಲ್ಲದ ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ತೊಂದರೆಗೆ ಸಿಲುಕಿಸದ
ನಿಮ್ಮ ಸಾರಥಿಗಳು ನೀವು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರಲು ನಿಮ್ಮ ರಥಕ್ಕೆ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ
ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನೀವು ಹೋಗುತ್ತಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವವರಾಗಿಯೂ, ಮಳೆ
ಯನ್ನು ಸುರಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಇರುವ ನಿಮ್ಮನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation

Dasras, your purpose is known : you would repair to heaven : your
charioteers harness (your steeds) for your heavenward journey ; the horses
that injure not (the car) on your journey to heaven. We have placed you.
Dasras, in your golden three-shafted chariot, going by an (easy) road to
heaven, humiliators (of enemies), and principal regulators of the rain.

ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಗಳು

ನಾಕಂ—ಸ್ವರ್ಗಂ-ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು, ಯಜ್ಞಫಃ-ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತೀರಿ ಅಥವಾ ನಾಕಂ-ಯಜ್ಞ
ವನ್ನು ಕುರಿತು ಬಂದು ಸೇರುತ್ತೀರಿ ಎಂದು ನಾಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ನಾಕ
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಬ್ದವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ಅರ್ಥವೆಂದು ಕಂಡು
ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಗವೆಂಬುದೇ ಹೆಚ್ಚು ಧೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥ. ಆದಿಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೂ ಈ ಪದವು
ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ೬ ಸಾಧಾರಣ ನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು
ಸಾಧಾರಣವೆಂದು ವಿಸರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಧಾರಣಾನ್ಯತ್ರಂಥೆ ಷಟ್ ದಿನಶ್ಚಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ | ದ್ವಲೋಕಕಸ್ಯ

ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪರ್ವಾಯಪದಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ ೨-೧೩) ಅನಂತರ ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ನಾಕೆ ಅದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ-ನೇತಾ ರಸಾನಾಂ | ನೇತಾ ಛಾಸಾಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಪ್ರಣಯಃ | (ನಿ. ೨-೧೪) ರಸದ ವಾಹಕನೂ ಮತ್ತು ತೇಜೋವಾಹಕನೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ನಾಕೆವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಅದಿತ್ಯನ ಪರ್ವಾಯವಾಗುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಅಥ ದ್ಯೌಃ ಕಮಿತಿ ಸುಖನಾಮ, ತತ್ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧಂ ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧ್ಯೇತ | ಕಂ ಎಂಬುದು ಸುಖದ ಪರ್ವಯನಾಮ; ಸುಖವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಆಕಂ ಅದರ ಅಧಾನ ಎಂದರೆ ಸುಖಾಧಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದು; ದುಃಖರಹಿತವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ,

ನ ವಾ ಅಮುಂ ಲೋಕಂ ಜಗ್ಮುಷೇ ಕಿಂಚಿ ನಾಕಂ |

(ಕಾಶಕ ಸಂ. ೨೧-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹಿಸಿ ನ ವಾ ಅಮುಂ ಲೋಕಂ ಗತವತೇ ಕಿಂಚಿ ನಾಸುಖಂ , ಪುಣ್ಯಕೃತೋ ಹ್ಯೇವ ತತ್ರೇ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವವರಿಗೆ ದುಃಖವೇ ಇಲ್ಲ. ಸುಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶವುಂಟು ಎಂದು ನಾಕೆಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಕ್ಕಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಅದಿತ್ಯನ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಡೆಯೂ ಸ್ವರ್ಗದ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕಡೆಯೂ ಉಪಯೋಗವಲ್ಲದಿದ್ದು.

ತಿಪ್ತಃ ಪೃಥಿವೀರೂಪರಿ ಪ್ರವಾ ದಿವೋ ನಾಕಂ ರಕ್ಷಣೇ ದ್ಯುಭಿರಕ್ತುಭಿರ್ಭಿತಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೪-೮)

ಯೇ ನಾಕಸ್ಯಾಧಿ ರೋಚಿನೇ ದಿವಿ ದೇವಾಃ ಅಸತೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೯-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ,

ತೇರವಧ್ಯಂತ ಸ್ತತವಸೋ ಮಹಿತ್ಸನಾ ನಾಕಂ ತಸ್ತುರೂರು ಚಕ್ರೀರೇ ಸದಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೮೫-೭)

ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಿಂತ ಯತ್ರ ಪ್ರೂರ್ವೇಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೫೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

ವೃಷೈವ ಕಸಿಲೋ ಭೂತ್ವಾ ಯನ್ನಾ ಕಮಧಿರೋಹತಿ |

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೬)

ಎಂಬ ಬೃಹದ್ದೇವತಾನಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಇತಿಲೋಕಾನಾದಿತ್ಯೋ ದ್ಯಾವಿಂಶೇನ ಪರಮಾದಿತ್ಯಾಜ್ಜಯತಿ ತನ್ನಾ ಕಂ ತದ್ವಿಕೋಕಂ |

(ಭಾ. ಉ. ೨-೧೦೫)

ಎಂಬ ಛಾಂದೋಗೋಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋಕರಹಿತವಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಅದಿತ್ಯನ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ಪರವಾದುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ತಕಪಥವ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ತ್ರೈತೀಯ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲೂ ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ತಾದ ಮುದ್ದಲವುತ್ಪನ್ನಿಗೆ ನಾಕೆ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ದುಃಖರಹಿತನೆಂದರ್ಥ.

ರಜಃ—ರಜಶ್ಚ ಬೃಹದ್ ದ್ವಿರುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯವಲ ರಜಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ರಂಜನಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ವರ್ಗವೆಂದೂ ಎರಡನೆಯವಲ ಉದಕವೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ನಿರುಕ್ತದ ಸಮರ್ಥನೆಯಿದೆ. ರಜಃ | ರಜೋ ರಜತೇಜ್ಯೋತಿಃ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ | ಉದಕಂ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯಚ್ಯೋತೇ | (ನಿ. ೪-೧೯) ಬೆಳಗು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಂಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತನಾಗಿ ರಜಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಯೋತಿವೆಂದೂ, ಉದಕವೆಂದೂ, ಲೋಕಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಅಸ್ಯಗಹನೀ ರಜಸೀ ಉಚ್ಯತೇ | ರಕ್ತ, ಅಹಸ್ಸು ಇವುಗಳಿಗೂ ಇದು ಪರ್ಯಾಯನಾಮಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನವಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ರಜಾಂಸಿ ಚಿತ್ರಾ ವಿ ಚಿರಂತಿ ತಸ್ಯವೋ ದಿವಃ ಸವ್ರಾಜಾ ಪಯಸಾ ನ ಉಕ್ತಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೬೩-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನುದಹರಿಸಿ ರಜಾಂಸಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತದ ೧೦ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೪೪ನೆಯ ಏಕದಲ್ಲ,

ಅಜ್ಜಾಮುಕ್ತೈ ರಹಿಂ ಗೃಣೇಷೇ ಬುದ್ಧೇ ನದೀನಾಂ ರಜಃಸು ಷೀಡನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೪೧-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ರಜಃಸು ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಉದಕೇಷು ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಬರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದೂ, ೧೨ ಅಧ್ಯಾಯದ ೭ನೆಯ ಏಕದಲ್ಲಿ,

ಏತಾ ಉ ತ್ಯಾ ಉಷಸಃ ಕೇತುಮುಕ್ತತ ಪೂರ್ವೇ ಅರ್ಥೇ ರಜಸೋ ಭಾನುಮಂಚತೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯೨-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನುದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ರಜಸಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ತ್ರೀಣಿ ಭಾಂತಿ ರಜಾಂಸ್ಯಸ್ಯ ಯತ್ಪದಾನಿ ತು ತೇಜಸಾ |

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೬೪)

ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಪಾವಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ರಜಾಂಸಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ರಜಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಂಜನಾತ್ಮಕವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೂ ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಉದಕವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಿರಣ್ಯಮೇ ರಥೇ—ಹಿರಣ್ಯಮೇ ಹಿರಣ್ಯಮೇ ಮಧುಪೂರ್ಣೇ ರಥೇ | ಮಧುವಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ ರಥದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಸಾಯಣರು,

ತ್ರಯಾಃ ಪವಯೋ ಮಧುವಾಹನೇ ರಥೇ ಸೋಮಸ್ಯ ವೇನಾಮನು ವಿಶ್ವ ಇದ್ವಿದಾಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೪-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವು ಮಧು ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಂಧುರೇ—ವಂಧುರತ್ರೆಯೆಯುಕ್ತೇ | ಮೂರುಮೂಕಿಗಳುಳ್ಳ ರಥ. ರಥೋ ಯೋ ವಾಂ
ತ್ರಿವಂಧುರಃ | (ಮು. ಸಂ. ೮-೨೨-೫) ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ವಂಧುರತ್ರಯವುಳ್ಳ ರಥದ
ವರ್ಣನೆಯಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಂಧುರತ್ರಯವುಳ್ಳ ರಥವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಂಜನಾ—ಮುಖ್ಯತ್ರೇನ, ಪ್ರಕೃಷ್ಣಂ | ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಧಾರಣ
ವಾಗಿ ಅಂಜನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೇರವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ
ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣರಾದವರು ಎಂದರ್ಥ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ
ಅಂಜನಾಯನ ಎಂಬ ವಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದವುಂಟಾಗಿದೆ. ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆ ಕುಟಿಲವಲ್ಲದ ಮಾರ್ಗವೆಂದರ್ಥ
ವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದಸ್ಯಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್— ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅಮಂತ್ರಿತನಿರ್ಧಾತಪ್ಸರ
ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಚೀತಿ—ಚೀತೇ ಸಂಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಕರ್ವಣಂ ಲುಫ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪುತ್ಯಯ.
ಚೀರ್ಥಾವಕಮೇಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚೈಗೆ ಚೀರ್. ಅವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ
ಲಘುವರ್ಧಿಗೆ ಗುಣ. ಚೀಣೋಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರು
ವುದರಿಂದ ನಿರ್ಧಾತಪ್ಸರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾಮುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ

ಉಂಜುಧೇ—ಮೂಃ ಗತೌ ಧಾತು. ತನಾದಿ. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಫಸ ಪ್ರತ್ಯಯ.
ಲೇಟೋಡಾಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ತನಾದಿಕ್ಯೈಃ ಧ್ಯಲಃ (ಪಾ. ಸು.
೩-೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಏಕರಣ. ಇವಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಧಾತಪ್ಸರ
ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾಕಮ್—ನ ಆಕಃ ನಾಕಃ ನಲೋಪೋ ನೆಞಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನೆಞಾನ್—
ನೆಪಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ತತ್ಪುರುಷೇತು—(ಪಾ.
ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಪ್ಯಯು ಪೂರ್ವಪನ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುಂಜುತೇ—ಯುಜಿರ ಯೋಗೇ. ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ
ಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಲುಫ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಜಿ
ಎಂದು ನಿವೇಧನಾದಿರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಧಾತಪ್ಸರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಯ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಥಯುಜಃ—ರಥೇ ಯೋಜಯಂತಿ ಇತಿ ರಥಯುಜಃ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ
ಯುಜಿರ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಗತಿಕಾರಕೋಪವದಾತ್ಕೃತ್
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವುದತ್ತರಪನ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಿಷ್ಟಿಷು—ಇಪ್ಯಯಃ ಏವಣಾಃನಿ. ದಿವಃ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಏವಣಾನಿ ಯೇಷು ಯಾಗೇಷು ತೇ ದಿವಿಷ್ಟಿಯಃ
ಸರ್ವೇ ನಿಧಯಿಕ್ತಂದಸಿ ನಿಕಲ್ಪಂತೇ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ದಿವಲುತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ

ಉತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಾಮಿ—ಸ್ವಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ. ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿಲುಜ್ಲಜ್ಲಿಪಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂಜುತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೇ ಲುಕ್. ಅದುದರಿಂದ ತಿಷ್ಠಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸುಮಾರ್ಜಯೋಗೇಗ್ಲಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಘಾತಸ್ಪರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಂತೌ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೇ ಲುಕ್ ಇಣೋ ಯಣ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ದ್ವಿವಚನ ಪರನಾವಾಗ ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುವಾಗಮ. ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ಪ್ರತ್ಯಯವ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನುಶಾಸತಾ—ಶಾಸು ಅನುಶಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಷಕ್ವಿತ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಷಕ್ವಿತ್ಯಾದಿಯಃ ಷಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾಡಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪವಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾವಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಂಜಸಾ—ಅಂಜೂ ನ್ಯಕ್ತೆಮುಕ್ತೌಕಾಂತಿಗತಿಮು. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಅನುನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

-----:0:-----

ಸಂಹಿತಾಂಶಃ

ಶಚೀಭಿನ್ಃ ಶಚೀವಸೂ ದಿವಾ ನಕ್ತಂ ದಶಸ್ಕತಂ |

ಮಾ ವಾಂ ರಾತಿರುಪ ದಶತ್ಕದಾ ಚಿನಾಸ್ಮದ್ರಾತಿಃ ಕದಾ ಚಿನ || ೫ ||

ಒಡವಾಃ

ಶಚೀಭಿಃ | ನಃ | ಶಚೀವಸೂ ಇತಿ ಶಚೀವಸೂ | ದಿವಾ | ನಕ್ತಂ | ದಶಸ್ಕತಂ |

ಮಾ | ವಾಂ | ರಾತಿಃ | ಉಪ | ದಶತ್ಕ | ಕದಾ | ಚಿನ | ಅಸ್ಮತ್ | ರಾತಿಃ | ಕದಾ | ಚಿನ || ೫ ||

ಕಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ದೇ ಶರೀವಸೂ | ಶರೀತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಅಸ್ಮದನುಷ್ಠಿತಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋಮಾದಿಕರ್ಮಧನಾ ಯುಮಾಂ ಶರೀಭಿರಸ್ಮದೀಯೈಃ ಕರ್ಮಾಭಿಯೋಗಾದಿಭಿಃ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೈರಿದಿವಾ ನಕ್ರಮಹನಿ ರಾಶ್ರೌ ಚ, ದಶಸ್ಯತಂ | ಅಭಿಮತಂ ದದೇಥಾಂ || ದಾಶ್ರ ದಾನ ಇತ್ಯಸ್ಯೇದಂ ಛಾಂದಸಂ ರೂಪಂ | ಯದ್ವಾ | ದಶಸ್ಯತಿದಾರ್ಥನಾರ್ಥಃ ಕಂಠ್ಯಾದಿಷು ದ್ರವ್ಯವ್ಯಃ || ವಾಂ ಯಾವಯೋ ರಾಶಿರ್ದಾರ್ಥನಂ ಕದಾ ಚನ ಸರ್ವದಾ ಯಾಗಕಾಲೇತ್ಯಯಾಗಕಾಲೇತ್ಯಪಿ ಮೋಪ ದಸತ್ | ಮೋಪಕ್ಷೀಣಂ ಭೂತ್ | ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ | ಲಾಜಾ ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದೀತಿ ಚ್ಚೇರಜ್ || ನ ಕೇವಲಂ ಯುಷ್ಮದೀಯಂ ಅಪಿ ತ್ವಸ್ಮಾಕಮಪಿ ರಾಶಿ- ದಾರ್ಥನಂ ಹವಿರಾದಿಪ್ರದಾನಂ ಸರ್ವವಿಷಯದಾನಂ ವಾರ್ಥಿಭ್ಯಃ ಕದಾ ಚನ ಸರ್ವಾಪ್ಯಯಾಮುಪಿ ಮೋಪ ದಸತ್ | ಉಪಕ್ಷೀಣಂ ಮಾ ಭೂತ್ | ಸರ್ವದಾ ವರ್ತತಾಂ | ಅಹಮಪಿ ಸರ್ವದಾ ಯುಷ್ಮಾ- ನುದ್ವಿಶ್ಯ ದದ್ಯಾಂ ಯುವಾಮಪಿ ವಾಭಿಮತಂ ಸರ್ವದಾ ದತ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥ

ಶರೀವಸೂ—(ನಮ್ಮಿಂದ ಅನುಷ್ಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟ) ಕರ್ಮಗಳೇ ಧನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಶರೀಛಿಃ—ಕರ್ಮಗಳ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ (ಧನಗಳನ್ನು) | ದಿವಾ ನಕ್ರಂ—ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಯೆಲ್ಲಾ (ಅನುಷ್ಠಿಸುವಾಗ) | ದಶಸ್ಯತಂ—ಕೊಡು | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮ (ನಿಮ್ಮಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಡಬೇಕಾದ) ರಾಶಿಃ—ದಾನವು | ಕದಾ ಚನ—ಯಾವಾಗಲೂ | ಮಾ ಉಪ ದಸತ್—ಕ್ಷಯಿಸದೇ ಇರಲಿ | ಅಸ್ಮತ್—ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತಗಳಾಗಬೇಕಾದ | ರಾಶಿಃ—ಹವಿರಾದಿ ದಾನಗಳೂ ಸಹ | ಕದಾ ಚನ—ಯಾವಾಗಲೂ (ನಿಜ್ಜಿವುದಿಲ್ಲ)

ಅ. ೨. ೨. ೩.

ನಾವು ಆಚರಿಸುವ ಕರ್ಮಗಳೇ ಧನಗಳಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ನಿವು ಕೊಡಬೇಕಾದ ಧನಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಿಸುವಾಗ ಕೊಡು. ನಿವು ನಿಮ್ಮ ದಾನವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ನಿಜ್ಜಿವಬೇಡಿ. ನಾವು ಸಹ ನಿಮಗೆ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾದ ಹವಿರಾದಿ ದಾನಗಳನ್ನು ಒಂದಿಂತಿವಾಗಿಯೂ ನಿಜ್ಜಿವುದಿಲ್ಲ.

English Translation

Enriched by holy rites, grant us, by day and night, (all good things) on account of our pious acts; never may your donation, never may our (donations) be withheld.

ಅ. ೨. ೨. ೩.

ಶರೀವಸೂ— ಶರೀತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಅಸ್ಮದನುಷ್ಠಿತಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋಮಾದಿ ಕರ್ಮಧನಾ | ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾಂ ನಾವು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡಿದ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋಮಾದಿ ಕರ್ಮಗಳೇ ಧನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಎಂದೂ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂಪೋಧಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಹವಿರಾದಿಗಳೇ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಕತ್ತು ಮತ್ತು ಅವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಅವರು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವರು. ಇದು ಪರಸ್ಪರಾರ್ಥಿಯವಾದ್ದರಿಂದ ವಾಂ ರಾಶಿಃ

ಮಾ ಉಪದೇಶತ್ ; ಅಸ್ಮದ್ಭಾತಿ ಕದಾಚನ (ಮಾ ಉಪದೇಶತ್) ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಪೋಷಕಳಾದ ನಮ್ಮ ಮತ್ತು ನಿಮ್ಮ ದಾನಗಳು ಅನುಷ್ಠಾನವಾಗಿ ನೆರವೇರಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಮಾನವರು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮಜ್ಞಾನರಹಿತರಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳು ನಿಂತುಹೋಗಲು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆ ವಿಷಯವಾಗಿ ಚಿಂತೆಯುಂಟಾಗಿ ಪರಿತಪಿಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ತತೋಽಶ್ವದ್ವಾ ಮನುಷ್ಯಾನ್ನಿವೇದತತ ಇತೋ ದೇವಾಃ ಹವಿರ್ನ ಜಗಮಿತಃ ಪ್ರದಾನಾದ್ವಿ ದೇವಾ ಉಪಜೀವಂತಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧. ೨-೫-೨೪) ಹವಿರಾದಿ ಪ್ರದಾನಗಳಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ಜೀವಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಕರ್ಮರಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ಪ್ರದಾನಾದಿಗಳು ನಿಂತುಹೋದದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಆಲೋಚಿಸಿದರೆಂದೂ, ಮುಂದೆ ಕರ್ಮವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಅಂಗಿರಸನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನೆಂದೂ ಕಥೆಯಿದೆ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕರ್ಮಾಸುಷ್ಠಾನದಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ನಸಂಪತ್ತು ಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದೂ, ಕರ್ಮಗಳೂ, ತದಂಗವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳೂ ದೇವತೆಗಳ ಅನ್ನವೆಂಬುದೂ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞೋ ವೋ ಅನ್ನಂ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೨-೧)

ಅಕೋಽ ವೈ ದೇವಾನಾಮನ್ನಂ ಅನ್ನಂ ಯಜ್ಞೋ....

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೮-೧-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶರೀರವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಶರೀರವುಗಳಾದ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮನ ಶರೀರವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದಾಗಿಯೂ ತತ್ಪ್ರತಿಫಲವಾದ ಅವರ ದಾನವನ್ನೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಪರಾಸ್ಪರಾಶ್ರಯವಿರುವುದನ್ನು

ಯತಿಷ್ಠನ್ಯತಿಗೃಣಾತ್ಯಮುಷ್ಯಾ ಏವ ತದಧ್ಯಯುರ್ನಿಗ್ರತಿ ತಿಷ್ಠತೀವ ಹ್ಯುಸಾವಘೋ ಅವೂ-
ಮೇವ ತೇನ ಯಜಮಾನೋ ದುಹೇ ಯದಾಸೀನೇಶ್ಯಗ್ಂಸತಿ ತಸ್ಮಾದಿತಃ ಪ್ರದಾನಂ ದೇವಾ
ಉಪಜೀವಂತಿ ಯತಿಷ್ಠನ್ಯತಿಗೃಣಾತಿ ತಸ್ಮಾದಿಮುತಃ ಪ್ರದಾನಂ ಮನುಷ್ಯಾ ಉಪಜೀವಂತಿ |

(ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೩-೨-೯-೨)

ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರ, ಹವಿಷ್ಣು ಇವುಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಚರಿಸುವರು, ಇವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಅವುಗೃಹಿಸಿದ ಧನಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಮನುಷ್ಯರು ಜೀವಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ತ್ರೈತೀಯ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಉಭಯ ಪೋಷಕಗಳಾದ ಎರಡು ಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಿಲ್ಲಬಾರದೆಂಬ ಆಶಂಕೆಯಿದೆ.

ನಕ್ಷಂ—ನಕ್ಷೇತಿ ರಾತ್ರಿನಾಮಾನಕ್ರಿ ಭೂತಾನ್ಯವಶ್ಯಾಯೇನಾಸಿ ವಾ ನಕ್ಶಾನ್ಯಕ್ತವರ್ಣಾ| ಸಮಪ್ರ
ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಮಂಜಿನಿಂದ ಅಪ್ಪತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಕ್ಷಂ ಎಂಬ ಹೆಸರಿಂದೂ ಅಥವಾ ವ್ಯಕ್ತವಾಗು,
ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಂಜಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಅಕ್ಷ ಶಬ್ದದ ನಿಷೇಧರೂಪದಲ್ಲಿ
ಅನ್+ಅಕ್ಷಃ ನಕ್ಷಂಂದರ ಅಪ್ಯಕ್ತವಾದ ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರಿಂದೂ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು
ನಿರೂಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೮-೧೦). ಬೃಹದೇವತಾಕಾರರೂ ಸಪೆ—

ತಮ ಉಚ್ಚೈಶ್ಯಾಷಾ ನಕ್ತಾನಕ್ರೀಮಾಂ ಹಿಮದಿಂದುಭಿಃ |

ಅಪಿ ನ್ಯಾನ್ಯಕ್ತವರ್ಣೇಶಿ ನರ್ಷ್ ಪೂರ್ವಾಂಜೇರಿಂದಂ ಭವೇತ್ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೯)

ಹಿಮದಿಂದುಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬಳಿಯುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅನ್ಯಕ್ತವಾದ ವರ್ಣವಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ರಾತ್ರಿಗೆ ನಕ್ತವೆಂಬ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಮಾ ಉಪಿ ದಸೇತ್—ಕ್ಷಯಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದಸ ಧಾತುವಿನ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ. ನಾಶವಾಗ ಬೇಡ ಎಂದರೆ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗ ನಡೆಯಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ತಚೀಭಿಃ—ಶಾರ್ಙ್ಗವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಜೀನಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿರ್ವಿಕ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ತಚೀವಸೂ—ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಬೋಧನಾದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ದಶಸ್ಯತೇಮ್—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು. ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದಲಾಗಲೀ, ಛಾಂದಸ ವಾಗಯಾಗಲೀ ಅಭಿಮತರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ದಶಮ ಧಾತುವು ದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಕಂಡ್ವಾದಿ. ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಕ್. ಲೋಟ್. ಮಧ್ಯಮವುರುವ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಪಿಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಾತೀ—ರಾ ದಾನೇ ಧಾತು. ಕ್ರಿಚ್ ಕೌಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಸೇತ್—ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ ಧಾತು. ಪುಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಉಪ ಪ್ರಥಮವುರುವವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ ಪುಷಾದಿದ್ವಿತಾಡಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚೈಗೆ ಅಪಾದೇಶ. ಮಾಜ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನ ಮಾಜಯೋಗೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪಾಗಮ ಪ್ರತಿಷೇಧ. ಅತಿಪಿಂತದ ಪರವತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

~*~*~*~

ಸಂಹಿತಾಶಾಸ್ತ್ರೀ

ವ್ಯಷ್ಣಿಂ ದ್ರ ವ್ಯಷ್ಣಸಾಣಾಸ ಇಂದವ ಇನೋ ಸುತಾ ಅದ್ರಿಷುತಾಸ ಉದ್ಧಿ-

ದಸ್ತುಭ್ಯಂ ಸುತಾಸ ಉದ್ಧಿದಃ |

ತೇ ತ್ವಾ ಮಂದಂತು ದಾವನೇ ಮಹೇ ಚಿತ್ರಾಯ ರಾಧಸೇ |

ಗೀರ್ಭಗೀರ್ವಾಹಃ ಸ್ತವಮಾನ ಆ ಗಹಿ ಸುಮ್ಯುಳೀಕೋ ನ ಆ ಗಹಿ || ೬ ||

ಏದವಾಃ

ವೃಷನ್ | ಇಂದ್ರ | ವೃಷಪಾನಾಸಃ | ಇಂದವಃ | ಇಮೇ | ಸುತಾಃ | ಅದ್ವಿಸುತಾಸಃ | ಉತ್ಕೃಧಿವಃ |

ತುಭ್ಯಂ | ಸುತಾಸಃ | ಉತ್ಕೃಧಿವಃ |

ತೇ | ತ್ವಾ | ಮಂದಂತು | ದಾವನೇ | ಮಹೇ | ಚಿತ್ರಾಯ | ರಾಧಸೇ |

ಗೀಃಽಭಿಃ | ಗೀರ್ವಾಹಃ | ಸ್ತವಮಾನಃ | ಆ | ಗಹಿ | ಸುಮ್ಯುಳೀಕಃ | ನಃ | ಆ | ಗಹಿ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಪ್ರೃಷ್ಠಸ್ಯ ವೃಷೇಂದ್ರಃ ಪ್ರಭುಗಶಸ್ತ್ರಸ್ಯೈಂದ್ರೇ ತೈಚೇ ತೈತೀಯಾ ವೃಷನ್ನಿಂದ್ರೇತ್ಯೇಷಾ |
ವೃಷನ್ನಿಂದ್ರ ವೃಷವಾಣಾಸ ಇಂದವಃ ಸುಷುಮಾ ಯಾತಮದ್ರಿಭಿಃ | ಆ. ೮.೧ ಇತಿ || ತತ್ರೈವ ಸವನೇ
ಪ್ರಸ್ಮಿತಯಾಜ್ಞಾನಾಂ ಪುರಸ್ತಾದನ್ಯಾ ಬುಚಿಃ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯೋಭಯಾಭಿಯರ್ಷ್ಯವ್ಯಂ | ತತ್ರ ಹೋತುಃ ಪ್ರಸ್ಮಿತ-
ಯಾಜ್ಞಾಯಾಃ ಪುರಸ್ತಾದೇಷಾ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೀಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಪಷ್ಯಸ್ಯ ಪಾತುತಸವನೇ ಪ್ರಸ್ಮಿತ-
ಯಾಜ್ಞಾನಾಂ ಪುರಸ್ತಾದನ್ಯಾಃ ಕೃತ್ವೋಭಾಭ್ಯಾವಾನವಾನಂತೋ ಯಜಂತಿ | ಆ. ೮.೧ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ವೃಷನ್ ವರ್ಷಿತಃ ಕಾಮಾನಾಂ ಇಮೇ ಪುರತೋ ದೈತ್ಯಮಾನಾ ಇಂದವಃ ಸೋಮಾಃ
ಸುತಾಃ | ತ್ವದರ್ಥಮಾಭಿಷುತಾಃ | ಠೀದ್ರಿತಾಶ್ವೇ | ವೃಷವಾನಾಸೋದ್ರಿಭಿಮತವರ್ಷಕೇಣ ತ್ವಯಾ ಪಾತವ್ಯಾಃ
ಅದ್ರಿಸುತಾಸೋದ್ರಿಭಿದ್ರೈಃ ಪಾಪಾನ್ಯೈರಭಿಷವಸಾಧಸ್ಯಃ | ಸುತಾಃ | ಉದ್ಭಿದ ಉದ್ಭೇದಕಾ ವರ್ಷಸ್ಯ |
ತವ ಪುನರ್ವಿಶೇಷ್ಯಂತೇ | ಉದ್ಭಿದೋ ಬಲಸ್ಯೋದ್ಭೇದಕಾ ಉದ್ಭಿನ್ನಾ ನಾ ಪರ್ವತಾದೌ ತಾವೃಶಾಃ
ಸೋಮಾಸ್ತುಭ್ಯಂ ಸುತಾಸಶ್ಚ ತ್ವದರ್ಥಮೇವಾಭಿಷುತಾಃ | ಕಿಂಚ ತೇ ತಾದೈಶಾಃ ಸೋಮಾಸ್ತು ತ್ವಾಂ
ಮಂದಂತು | ತರ್ಪಯಂತು | ಕುತ್ರೇತಿ ತದಾಚ್ಯತೇ | ದಾವನೇ ದಾನವತಿ ಯಾಗೇ | ಅಭಿಮತದಾನಯ
ವಾ | ತಥಾ ಮಹೇ ಮಹತೇ ಚಿತ್ರಾಯ ಚಾಯಮಾನಾಯ ವಿಚಿತ್ರಾಯ ನಾನಾವಿಧಾಯ ನಾ ರಾಧಸೇ
ಧನಯ | ಕಿಂಚ ಹೇ ಗಿವಾಹೋ ಗಿರಾಂ ಸ್ತುತೀನಾಮಸ್ಮದೀಯಾನಾಂ ವೋಧಃ || ವಹಿಷಾಧಾ ಇತ್ಯ
ಇತ್ಯಸುನ್ || ಗೀರ್ಭಿರಶ್ವತ್ಪ್ರತಿಭಿಃ ಸ್ತವಮಾನಃ ಸನ್ನಾ ಗಹಿ | ಆಗಚ್ಛ | ನೋದ್ರಸ್ಮಾನ್ ಸುಮ್ಯುಳಕಃ
ಸುಷು ಮೃಡಯಿಶಾ ಸನ್ನಾ ಗಹಿ | ಆಗಚ್ಛ ||

ಪ್ರತಿಪಾಠ

ವೃಷಣ್—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸತಕ್ಕ | ಇಂದ್ರೇ--ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, | ಇಂದವಃ—ಪ್ರವಿಸ
ತಕ್ಕವೂ, | ವೃಷಪಾಣಾಸಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ನಿನ್ನಿಂದ ಕುಡಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾದವೂ, | ಉದ್ವಿವ್ಯಃ—
ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸತಕ್ಕವೂ | ಅದ್ವಿಷತಾಸಃ—ಕಬ್ಬುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡಲ್ಪಡತಕ್ಕವೂ ಆದ | ಇಮೇ—ಈ
ಸೋಮರಸಗಳು | ಸುತಾಃ—ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟವೆ. | ಉದ್ವಿವ್ಯಃ—ಪರ್ವತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಸೋಮಲತೆ
ಗಳು | ತುಭ್ಯಂ—ನಿನಗಾಗಿ | ಸುತಾಸಃ—ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. | ತೇ—ಈ ರಸಗಳು | ದಾವನೇ—ದಾನ
ಯುಕ್ತವಾದ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ, | ಮಹೇ—ಮಹತ್ತರವಾದೂ, | ಚಿತ್ರಾಯ—ನಾನಾವಿಧವಾದುದೂ ಆದ |
ರಾಧಸೇ—ಧನಕ್ಕಾಗಿ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಮಂದಂತು—ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಲಿ. | ಗಿರ್ವಾಹಃ—ಸ್ತುತಿವಾಹಕ
ನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, | ಗೀರ್ಭಿಃ—ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ | ಸ್ತವಮಾನಃ—ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ |
ಆ ಗಹಿ—ದಯನಾಡು | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸುಮೃಳೀಕಃ—ಸುಖಪಡಿಸುವವನಾಗಿ | ಆ ಗಹಿ—
ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ.

ಛಾಂದಸ್

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸತಕ್ಕ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪ್ರವಿಸತಕ್ಕವೂ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥದಾತನಾದ ನಿನ್ನಿಂದ ಪಾನ
ಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕಾದವೂ, ವೃಷ್ಣಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಲು ಸಹಾಯಮಾಡತಕ್ಕವೂ, ಕಬ್ಬುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡಲ್ಪಡತಕ್ಕವೂ
ಆದ ಈ ಸೋಮರಸಗಳು ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಸೋಮಲತೆಗಳು ನಿನಗಾಗಿ ಹಿಂಡಿ
ಸಿದ್ಧಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಈ ರಸಗಳು ದಾನಯುಕ್ತವಾದ ಯಾಗಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತರವಾದೂ, ನಾನಾವಿಧವಾದುದೂ
ಆದ ಧನಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಲಿ. ಸ್ತುತಿವಾಹಕನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ
ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ದಯನಾಡು. ನಮ್ಮನ್ನು ಸುಖಪಡಿಸುವವನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬಾ.

English Translation

Indra, showerer (of blessings) these effused juices, (expressed) by stones
and which have sprung (from mountain plants), are for your drinking;
these libations have burst forth for you: may they satisfy you as an offering
presented (in the hope of receiving) great and wonderful riches. Acceptor of
laudations, come to us, glorified by our hymns; come to us well pleased.

|| ವಿಶೇಷವರ್ಣನಾ ||

ಪೃಷ್ಠ್ಯವೆಂಬ ಯಾಗವಿಶೇಷದ ಆರಣೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನವಾಸುವಾಗ ಇಂದ್ರನ
ಸಂಬಂಧವಾದ ತ್ವಚವನ್ನು (ಮೂರು ಮುಕ್ಕುಗಳನ್ನು) ಪಠಿಸುವಾಗ ವೃಷನ್ನಿಂದ್ರೇ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ಕನ್ನು ಮೂರನೆಯ
ಮುಕ್ಕನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶೌತಸೂತ್ರದ ವೃಷನ್ನಿಂದ್ರೇ ವೃಷಪಾಣಾಸಃ ಇಂದವಃ ಸುಮಮಾ
ಯಾತಮದ್ವಿಭಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು (ಆ. ೮-೧) ಮತ್ತು ಅದೇ ಯಾಗದ ಪ್ರಾತಃಪನಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಣಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ವೇದಲೇ ಈ ಮುಕ್ಕನ್ನು ಇತರ ಮುಕ್ಕುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಹೋತೃವು

ಹೋಗುವುದಾದರೇಕೆಂದು ಎಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು. (ಆ.೮-೧)

ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ವ್ಯವಸ್ಥಾಪನೆ—ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತೇ | ಇವ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷಗಳನ್ನು ಸುಖಿಸಿ ಕೊಡುವೆಂದು, ವ್ಯವಸ್ಥಾಪನೆ ಎಂದರೆ ಅಭಿಮತವರ್ಷಿತೇಣ ತ್ವಯಾ ಪಾತವ್ಯಾಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾದುದು. ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸದ ಪಾನವು ಅನುಗ್ರಹವಾದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಸಾಧನವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇತಿ ವಾ ಇತಿ ಮೇ ಮನೋ ಗಾಮಶ್ಚಂ ಸನುಯಾಮಿತಿ | ಕುವಿತ್ತೋಮಸ್ಯಾಪಾಮಿತಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೯-೧)

ಸಿದ್ಧಿಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಉತ್ತೇಜಕವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ನಾನು ಪಾನ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಇವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇವರಂತೆಯೇ,

ಕದಾ ಚನ ಪ್ರೀರಿಸಿ ನೇಂದ್ರ ಸಶ್ಚ ಸಿ ದಾಶುಷೇ | ಉಪೋಷೇನ್ನು ಮುಷುವನ್ ಭೂಯ ಇನ್ನು ತೇ ದಾನನೇವಸ್ಯ ಪ್ರಚ್ಯುತೇ | ಉಪಯಾಮ್ಯುಹೀತೋಸ್ಯಾದಿತ್ಯೇಭ್ಯಸ್ತಾಃ | ಕದಾ ಚನ ಪ್ರಿಯಚ್ಚ ಸ್ಯುಭೇ ನಿಪಾಸಿ ಜನ್ಮನೀತುರೀಯಾದಿತ್ಯ ಸವನಂತೆ ಇಂದ್ರಿಯವಾತಸ್ಯಾವಮ್ಯುತೇನಿ | (ತೈ ಸಂ. ೧-೪-೨೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಸೋಮರಸದ ಪಾನವು ಸಾಧನವೆಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಉದ್ಯದಃ—ಬಲಸ್ಯ ಉದ್ಯದಃಕಾಃ, ಉದ್ಯದ್ಯಾ ವಾ ಪರ್ವತಾದೌ ತಾದ್ಯಶಾಃ ಸೋಮಾಃ | ಶಕ್ತಿಯು ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಸಾಧಕಗಳಾದ ಅಥವಾ ಪರ್ವತಾದಿಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರವಾತಾ ಇವ ದೋಧತ ಉನ್ಮಾ ಸೀತಾ ಅಯುಃಶತೆ | ಕುವಿತ್ತೋಮಸ್ಯಾಪಾಮಿತಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೯-೨)

ನ ಹಿ ಮೇ ರೋದಸೀ ಉಭೇ ಅನ್ಯಂ ಪಕ್ಷಂ ಚನ ಪ್ರತಿ | ಕುವಿತ್ತೋಮಸ್ಯಾಪಾಮಿತಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೯-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸಪಾನದಿಂದ ನನ್ನ ಶಕ್ತಿಯು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ನನ್ನ ಸಮಾನವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ಇವುಗಳನ್ನು ವಾಕ್ಯಗಳೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಯು ಪರ್ವತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸುವುದರಿಂದ ಉದ್ಯದಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೆಂದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸೋಮಲತೆಯ ಬೆಳೆ, ಸ್ವರೂಪ, ವರ್ಣ, ರುಚಿ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಗ್ಧೀದ ಸಂಹಿತೆಯ ೨ನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈಚೆಗೆ ಕೆಲವು ವಿಮರ್ಶಕರು ಸೋಮಲತೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ Journal of Royal Asiatic Society, Indian Antiquary ಇತ್ಯಾದಿ ಪತ್ರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ಲೇಖನಗಳ ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ಈ ಭಾಗದ ಪೂರ್ವಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧನವನ್ನು ಅಸಾಧನವನ್ನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಾಚಕರೇ ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕು.

ದಾವನೇ—ದಾವನತಿ ಯಾಗೇ | ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಯಾಗಕ್ಕೆ ವಿಕೇಷಣ ವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರಿಯ ದೀವತೆಗಳಿಗೂ ಈ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅವರ ದಾನದ ಸ್ವಭಾವ ವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವೃಷನ್—ವೃಷ ಸೇತನೇ ಧಾತು. ಕೆನಿನ್ಯವೃಷಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಜಾಸಂಬುಧ್ಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷಪಾನಾಸಃ—ವೃಷ್ಣಃ ಪಾನಾಃ. ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯವೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆನಾದೇಶ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಆಜ್ಜಸೇರಸುಕೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಅದ್ರಿಸುತಾಸಃ—ಅದ್ರಿ ಭಿಃ ಸುತಾಃ ಅದ್ರಿಸುತಾಃ ಸುಜ್ ಆಭಿಪವೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ತೈತೀಯಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಜಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಉದ್ಧಿ ದಃ—ಭದಿ೦ ವಿದಾರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ಷಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಂದಂತು—ಮದಿ ಹರ್ಷಗ್ಲೀಪನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ. ಬಹುವಚನರೂಪ. ಅತಿಹಂತವ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾವನೇ—ದುದಾಜ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಆತೋ ಮನಿನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಅಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಹೇ—ಮಹತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಛಂದಸವಾಗಿ ತಕಾರಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ದಿಶಾಚಾದುದ ರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸಾವೇಕಾಚೆಸ್ತೃತೀಯಾದೀ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಿರ್ವಾಹಃ—ಗಿರಾಂ ವಾಹಾಃ ಗಿರ್ವಾಹಾಃ ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ವಹಿಹಾಧಾಞ್ ಭ್ಯಃ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸನಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿತ್ ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅತೆಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಗಿರ್ವಾಹಸ್ ತಬ್ಬ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದ್ಯಂತರೂಪ. ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯೈಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ತವಮಾನಃ—ಸ್ತುಜ್ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಧಾತ್ಯಾದೀಃ ಷಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ತ. ಕರ್ಮಣಿ ಯಲ್ಲಿ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲ ಶಾನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಪ್. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕೆಗೆ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಂತಾಗಕ್ಕೆ ಮುಕಾಗಮ. ಅದುಪದೇಶದ

ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ರೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ರವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಗಹಿ—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಹಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಣಿತ್ಯಾದಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ರೋಪದೇಶ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಸುಮ್ಯದೀಕಃ—ಸುಮ್ಯ ವ್ಯುಳೇಕಂ ಸುಖಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಮ್ಯುಳೇಕಃ | ನೌಷ್ ಸುಭ್ಯಾವ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಶಾಹಿ

ಓ ಷೂ ಣೋ ಅಗ್ನೇ ಶೃಣುಹಿ ತ್ವೇಮೀಳಿತೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಬ್ರವಸಿ

ಯಜ್ಞಿಯೇಭ್ಯೋ ರಾಜಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಿಯೇಭ್ಯಃ |

ಯದ್ಧ ತ್ಯಾನುಂಗಿರೋಭ್ಯೋ ಧೇನುಂ ದೇವಾ ಅದತ್ತನ |

ವಿ ತಾಂ ದುಹ್ರೇ ಅರ್ಯಮಾ ಕರ್ತರೀ ಸಚಾ ಏಷ ತಾಂ ವೇದ ಮೇ

ಸಚಾ || ೭ ||

ಪದಸಾರಃ .

ಓ ಇತಿ | ಸು | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ಶೃಣುಹಿ | ತ್ವಂ | ಈಳಿತಃ | ದೇವೇಭ್ಯಃ | ಬ್ರವಸಿ | ಯಜ್ಞಿಯೇಭ್ಯಃ |

ರಾಜಭ್ಯಃ | ಯಜ್ಞಿಯೇಭ್ಯಃ |

ಯತ್ | ಹ | ತ್ಯಾಂ | ಅಂಗಿರೀಭ್ಯಃ | ಧೇನುಂ | ದೇವಾಃ | ಅದತ್ತನ |

ವಿ | ತಾಂ | ದುಹ್ರೇ | ಅರ್ಯಮಾ | ಕರ್ತರೀ | ಸಚಾ | ಏಷಃ | ತಾಂ | ವೇದ | ಮೇ | ಸಚಾ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದಶರಾತ್ರಸ್ಯ ಷಷ್ಠೇಽಹನಿ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ನೇಷ್ಠುಃ ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಞಾಯಾಃ ಪುರಸ್ತಾದೋ ಷೂ ಣೋ ಅಗ್ನೇ ಇತ್ಯೇಷಾವಸನೀಯೈಕೀಕೃತ್ಯೋಭಾಭ್ಯಾಂ ಯಾಗಃ | ಷಷ್ಠ್ಯೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ |

ಓ ಪೂ ಕೋ ಅಗ್ನೇ ಶ್ವಣುಹಿ ತ್ವಮಿಾಶೋಽಗ್ನಿಂ ಹೋತಾರಂ | ಅ. ೮-೧ | ಇತಿ || ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಸವನೇ ಪ್ರಉಗತಸ್ತೇ ದ್ವಿತೀಯಾ | ಸೂತ್ರತಂ ಚ | ಅಸ್ತು ಶ್ರಾಷೋಣ ಪೂ ಕೋ ಅಗ್ನೇ | ಅ. ೮-೧ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ತದೀಯಮಾನಾಹನಂ ಸ್ತುತಿಂ ವೇಶಿತೋಽಗ್ನಾಭಿಃ ಸ್ತುತೇ ಸನ್ನೋ ಸು ಶ್ವಣುಹಿ | ಓ ಇತಿ ನಿಪಾತವ್ಯಯಸಮುದಾಯಾತ್ಮಕ ಏಕೋ ನಿಪಾತಃ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೋನ್ನೇವ ಸುಷ್ಪು ಶ್ವಣು | ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿತಿ ಚೈಂದಸಿ ನಾವಚನಮಿತಿ ಹೇರ್ಲೂಕಭಾವಃ || ಶ್ರುತ್ಯಾ ಚ ದೇವೇಭ್ಯೋ ದೇವನತೀಲೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಿಯೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಾ ಹೇಭ್ಯೋ ಹನಿಭಾಗ್ಯೈಃ ಸ್ತುತಿಭಾಗ್ಯತಿಶ್ಲೇಷೈಃ || ಯಜ್ಞತ್ರಿಗಾಭ್ಯಾಮಿತಿ ಘಃ || ತೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಿಯೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಾಹೇಭ್ಯೋ ಯಜಮಾನೇಭ್ಯಃ ಸಂಬಂಧಿ ಕರ್ಮ ಬ್ರವಸಿ ಬ್ರೂಹಿ || ಬ್ರವೀತೇರ್ಲೇಟ್ಕಿಡಾಗಮುಃ|| ಕೀದ್ಯಶೇಘೈಃ | ರಾಜಭ್ಯೋ ರಾಜಮಾನೇಭ್ಯಃ | ಇದಾನೀಂ ದೇವಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇಕೋಚ್ಯಂತೇ | ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಹುಃ | ಅಂಗಿರಸೋ ನಾಮ ಮಹರ್ಷಯಃ ಪೂರ್ವಂ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಂ ದೇವಾನ್ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಪ್ರೀಣಿಯಿತ್ಯಾ ಗಾ ಆಯಾಚಂತ | ತೇ ಪ್ರೀತಾಃ ಕಾಮದುಘಾಂ ಪ್ರಾದಾಃ | ಲಬ್ಧುಂ ಚಿ ತಾಂ ಧೇನುಂ ಕ್ಷೀರಂ ದೋಗ್ನಮುತಕ್ಕುವಾಣಾ ಆರ್ಯಮಣಂ ದೇವಂ ಪಾರ್ಥಯನ್ | ಸ ಚಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತೋಽಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದ್ಯರ್ಥಂ ಕ್ಷೀರಂ ದುದೋಹೇತಿ | ತದಿವಮತ್ರೋಚ್ಯತೇ | ಯದ್ವಾಂ ತ್ಯಾಂ ತಾಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಂ ಧೇನುಂ ಕ್ಷೀರಾದಿನಾ ಪ್ರೀಣಿಯಿತ್ರೀಂ ಗಾಂ ಹ ದೇವಾ ಅಂಗಿರೋಭ್ಯಸ್ತದರ್ಥಮದತ್ತನ ದತ್ತವಂತಃ || ತಪಸ್ವಪ್ನನಿಧನಾಶ್ಲೇಷಿ ತನಾದೀಶಃ | ತಾಂ ಧೇನುನುರ್ಯಮಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ನಿಯಮಿತಾ ದೇವಃ ಕರ್ತರಿ ಸರ್ವಸ್ಯೋತ್ಪಾದಕೇ ತ್ವಯ್ಯಗ್ನಿ ಸಚೇತರದೇವೇಭ್ಯಃ ಸಾಕಂ ವಿ ದುಹ್ರೇ | ವಿನಿಧಂ ದುಗ್ಮನಾನ್ || ದುಹೇರ್ಲಿಟಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ರುಟ್ | ಛಂದಸಿ ನೇತಿ ವಚನಾದ್ವಿಸರ್ವಚನಾಭಾವಃ | ಲಟ್ಟೀವ ನಾ ಲೋಪಸ್ತ ಇತಿ ತಲೋಪಃ || ಏಷಃ ಏಷ ಏನಾರ್ಯಮಾ ತಾಂ ಧೇನುಂ ಮೇ ಸಚಾ ಮತ್ಸಮವಾಯೇನ ವೇದ | ಜಾನಾತಿ | ಆರ್ಯಮಾಹಮಪಿ ಜಾನಾಮಾತ್ಯರ್ಥಃ | ಈದೃಶೀ ಧೇನುಶ್ಚದರ್ಥಮೇವ ದುಹ್ಯತ ಇತ್ಯಗ್ನೇಃ ಸ್ತುತಿಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ನಃ—ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಆವಾಹನೆಯನ್ನು | ಈಳಿತಃ—ಸಮ್ಯಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿ | ಓ ಪೂ ಶ್ವಣುಹಿ—ನಮ್ಮ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಕೇಳು | (ಆನಂತರ) ರಾಜಭ್ಯಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾಸರಣ | ಯಜ್ಞಿಯೇಭ್ಯಃ—ಯಜ್ಞ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸ್ತೋತ್ರ ಅಥವಾ ಹನಿಗೈ ಯೋಗ್ಯರಾದವರೂ ಆದ | ದೇವೇಭ್ಯಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ಯಜ್ಞಿಯೇಭ್ಯಃ—ಯಜಮಾನರಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕರ್ಮವನ್ನು | ಬ್ರವಸಿ—ಹೇಳು | ಯತ್ ತ್ಯಾಂ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಾವ | ಧೇನುಂ—ಧೇನುವನ್ನು | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಅಂಗಿರೋಭ್ಯಃ—ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳಿಗೆ | ಅದತ್ತನ—ಕೊಟ್ಟಿರೋ | ತಾಂ—ಆ ಧೇನುವನ್ನು | ಆರ್ಯಮಾ—ಸಕಲರನ್ನೂ ಬಯಸುಗತಕ್ಕ ಆರ್ಯಮನು | ಕರ್ತರಿ—ಉತ್ಪಾದಕನವ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ | ಸಚಾ—ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ | ವಿದುಹ್ರೇ—ಕರಿದನು | (ಮತ್ತು) ಏಷಃ—ಇವೇ ಆರ್ಯಮನು | ತಾಂ—ಆ ಧೇನುವನ್ನು | ಮೇ ಸಚಾ—ನನ್ನೊಂದಿಗೆ | ವೇದ—ತಿಳಿದು ತ್ಯಾನೆ.

ಛಂದಃ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮಿಂದ ನೀನು ಸ್ತುತನಾಗಿ, ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಆವಾಹನೆಯನ್ನು ನಮ್ಮ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಕೇಳು. | ಇತರರ, ಪ್ರಕಾಶಮಾಸರಣ, ಯಜ್ಞ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೂ

ಹವಿಸ್ಸಿಗೂ ಅರ್ಹರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜಮಾನರಾದ ನಮ್ಮಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಸು. ಈ ಕರ್ಮದ ಪ್ರತಿಫಲವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅನುಗೃಹಿತವಾದುದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ಆದ ಭೇಸುವನ್ನು ಆ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಯಮನು ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಕರೆದನು. ಅದೇ ಅರ್ಯಮನು ಆ ಭೇಸುವನ್ನು ಈಗಲೂ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವೆನಾಗಿ ನನ್ನೊಂದಿಗೆ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Agni, listen attentively when you are praised by us, and repeat (those praises) to the gods who are entitled to worship; to the royal (deities) entitled to worship: on which account the gods gave to the Angirasas the milch cow which Aryman milked for (you), the maker (of all), together with the gods; that cow (the nature of which you have said), be along with me, comprehends.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ದಶರಾತ್ರವೆಂಬ ಹತ್ತುದಿನಪರ್ಮಾಂತ ಮಾಡುವ ಯಾಗವಿಶೇಷದ ಆರನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಸವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೇಷ್ಯವೆಂಬ ಮುತ್ತಿಜನು ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಓಷೂಣೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಂ ಹೋತಾರಂ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಷಷ್ಠ್ಯ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಓಷೂಣೋ ಅಗ್ನೇ ಶ್ರುಮಾಹಿ ತ್ವೇಮಾಹೀತೋಽಗ್ನಿಂ ಹೋತಾರಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೮-೧) ಮತ್ತು ಅದೇ ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಲುಗ ಶಪ್ತಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಸ್ತು ಶ್ರೌಷ್ಠೀಣೋಷೂಣೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೮-೧)

ಯಜ್ಞಿಯೇಭ್ಯೋ ರಾಜಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಿಯೇಭ್ಯೋ ಬ್ರವಸಿ — ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಯಜ್ಞಿಯೇಭ್ಯಃ ಎನ್ನುವ ಪದವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಾರ್ಹೇಭ್ಯೋ ಹವಿರ್ಭಾಗ್ಯೈಃ ಸ್ತುತಿಭಾಗ್ಯೈಶ್ಚ ಯಜ್ಞಾರ್ಹರೂ, ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಹರೂ, ಸ್ತುತ್ಯಾರ್ಹರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ಯಜ್ಞಿಯೇಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಪದವು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಯಜ್ಞಾರ್ಹೇಭ್ಯಃ ಯಜಮಾನೇಭ್ಯಃ ಸಂಬಂಧಿ ಕರ್ಮ | ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಅರ್ಹರಾದ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯರಾದ ಮಾನವರ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನೂ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸು ಅರ್ಥವಾ ನೆಹು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞದ ನೇತೃವಾಗಿ ಯಜಮಾನರಿಗೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಡುವೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸತಕ್ಕ ದೂತನೆಂಬ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತ್ರೇ ಅಗ್ನೇ ವಿಶ್ವೇ ಆಮೃತಾಸೋ ಅಮೃತ ಆಮಾ ದೇನಾ ಹವಿರದಂತ್ಯಾಹುತಂ |

ತ್ರೆಯಾ ಮಾರ್ತಾಸಃ ಸ್ವದಂತ ಆಸುತಿಂ ತ್ವಂ ಗರ್ಭೋ ವೀರುಧಾಂ ಜಜ್ಞಿಷೇ ಶುಶಿಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೧-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆಯೂ, ಅಗ್ನಿರೇವ ದೇವಾನಾಂ ದೂತ ಆಸ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೧-೨೪)

ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಿರಃ ಪ್ರತಿ ದಧಾತ್ಯೆಗ್ನಿದೇವಾನಾಂ ದೂತ ಅಸೀತ್ |

(ತೈ. ಸಂ. ೨.೫.೧-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲೂ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತೃವಾದ ಮಾನವರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ದೂತನಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತೃರು ಇವನನ್ನು ಕುಂತು ತಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಮುಂದೆ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಂಗಿರೋಭ್ಯಃ ಧೇನುಂ ದೇವಾ ಅದತ್ತೇನ—ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಹುಃ ಅಂಗಿರಸೋ ನಾಮ ಮಹರ್ಷಯಃ ಪೂರ್ವಂ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಂ ದೇವಾನ್ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ಯಾ ಗಾ ಆಯಾಚಂತೆ | ತೇ ಪ್ರೀತಾಃ ಕಾಮದುಘಾಂ ಪ್ರಾದುಃ | ಲಬ್ಧಾಂ ಚ ತಾ ಧೇನುಂ ಕ್ಷೀರಂ ದೋಗ್ಧಮಶಕ್ಯವಾನಾ ಅರ್ಯಮಣಿಂ ದೇವಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯನ್ | ಸ ಚ ಪ್ರಾರ್ಥಿತೋಗ್ನಿಹೋತ್ರಾರ್ಥಂ ಕ್ಷೀರಂ ದುದೋಹೇತಿ | ಹಿಂದೆ ಅಂಗಿರಸ್ವಯ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಇಷ್ಟದಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಅವರಿಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒದಗಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಕಾಮಧೇನುವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಆಗ ಅವರು ಆ ಕಾಮಧೇನುವಿನ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಕರೆಯಲಸಮರ್ಥರಾಗಿ ತಮಗೆ ಸಹಾಯನಾಡಬೇಕೆಂದು ಅರ್ಯಮದೇವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಆಗ ಅರ್ಯನುನು ಅಂಗಿರಸ್ತುಗಳು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕಾದ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಕ್ಕಾಗಿ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಕರೆದುಕೊಟ್ಟನು ಎಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸ್ತುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರೆಯಾಗದಲ್ಲಿ ದೀಪ್ತನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು

ಅಂಗಿರಸಶ್ಚ ತೇಗ್ರೇಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಂಗಿರಸ್ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಅಂತಿಮಸಾಮಾನ್ಯವೂ, ಒಂದು ಮುಷಿಕಸಂತಿಯ ನಾಮಧೇಯವಾಗಿಯೂ, ಒಂದು ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹೆಸರಾಗಿಯೂ ಮೂರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವಿದೆ ಯೆಂದೂ, ಅಂಗಿರೋಭಿಃ ಅಂಗಿರಸ್ತಮಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಅಂಗಿರಸ್ತುಗಳಿಗೂ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದೂ ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯ ಲನೇ ಭಾಗದ ೧೮೮-೧೮೯ ನೇ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೂ ಅಂಗಿರಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರೋಭ್ಯಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಗಿರಸ್ ಎಂಬ ಮುಷಿಗಳ ಸಂತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ಈ ಸಂತಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮೂಲಪುರುಷನು. ಅವನುಂವಲೇ ಅಂಗಿರಸ್ವಯ ಮುಷಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಮತ್ತು ಆ ಸಂತಿಯು ಬೆಳೆಯತು ಎಂಬ ಕಥೆಯು

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಅಂಗಿರಾ ಮುಷಿದೇವೋ ದೇವಾನಾಮುಧವಃ ಶಿವಃ ಸಖಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಂತೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಕಥೆಯು—

ಯೇಽಂಗಿರಾ ಆಸಂಸ್ತೇಽಂಗಿರಸೋಽಭವನ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೪)

ಎಂದು ಏತರೇಂಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇದರಂತೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗಿರಸ್ತೆಂಬ ಮುಷಿಗಳು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಅವನನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸಮಿದ್ಧಿ ದ್ಯೋತನಂಂಗಿರಸ ಐಂಧತೆ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೧-೨೫)

ಎಂದು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಡೆದುದನ್ನೂ ಅವರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಪೂಜಿಸಿದುದನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈದ್ರೋ ಧೇನುಸ್ತದರ್ಥಮೇವ ದುತ್ಯೇ ಇತ್ಯಗ್ನಿ ಸ್ತುತಿಃ | ಇಂತಹ ಧೇನುವು ನಿನ್ನ ಪೂಜೆಗಾಗಿಯೇ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅಗ್ನಿ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಅಂಗಿರಸ್ ಎಂಬ ಪವದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮು. ಸಂ. ೧-೩೧-೧ನೇ ಮಕ್ಕಿನ ವಿನರಣೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರತಿಯಾ ||

ಶ್ರುಣುಹಿ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಹಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ. ಶ್ರುವಃ ಶ್ರುಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಶ್ರು ಅದೇಶ. ತ್ಸು ವಿಕರಣ. ಉತಕ್ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್-ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಛಂದಸಿ ವಾ ವಚನವ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಹಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈಳಿತೇ—ಈಡ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಥಧಾತು-ಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬ್ರವಸಿ—ಬ್ರೂ ಇ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು. * ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಹಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೇಟೋಽಡಾಟೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮು. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಕಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ, ಆವಾದೇಶ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞೇಯೇಭ್ಯಃ—ಯಜ್ಞಾಯ ಆರ್ಹಾಃ ಯಜ್ಞಯಾಃ ತೇಭ್ಯಃ ಯಜ್ಞ ತ್ವಿಗ್ರಗ್ಯಾಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೈಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯನೇಯೋನೀ- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವಾಃ—ದಿವು ಧಾತುವು ಕಾಂತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ನಂದಿ-ಗ್ರಹಪಜಾದಿಭ್ಯಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಸಂದೋಧನಾಬಹುನಚನಾಂತರೂಪ. ಅಮಂತ್ರಿತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದತ್ತನೇ—ದುರಾಣ್ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪನಪ್ಪನಫನಾಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ತನಾದೇಶ. ಯದ್ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಪಾತ್ಯರ್ಯದ್ಯದಿ— (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ದುಹ್ರೇ—ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪತ್ಯಯ. **ಲಿಟಿಸ್ತು-** ರುಯೋ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಏಶಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ರುಟಾಗಮ. ಛಂದಸಿ ವಾ ವಚನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟಿಸ್ತುವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಲಟಿಸ್ತಯೇ ತಪ್ಪತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಅದರ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಸ್ತ ಆತ್ಮನೇ ಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. **ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಅತಿಹಂತದ ಪರವಲ್ಲರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕರ್ತರಿ—ದುಕ್ಯರ್ ಕರಣೇ. ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಋತೋಜಾ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ರಹಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ಯಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಚೋ—ಸಚ ಸಮವಾಯೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ಯಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸತ್ಯ. ಕ್ವಿಪ್ ಸಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ

ವೇದ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿದೋ ಲಟೋ ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಶಾದೇಶ. ಪುಗಂತಲಘೂಪದಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ತಿಹಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೭ ||

ಸಂಹಿತಾಪಠಃ

ಮೋ ಷು ವೋ ಅಸ್ಮದಭಿ ತಾನಿ ಸೌಂಸ್ಯಾ ಸನಾ ಭೂವನ್ತ್ಯುನ್ಮಾನಿ ಮೋ-

ತ ಜಾರಿಷುರಸ್ಮತ್ತುರೋತ ಜಾರಿಷುಃ |

ಯದ್ವೃತ್ತಿತ್ರಂ ಯುಗೇಯುಗೇ ನನ್ಯಂ ಘೋಷಾದಮರ್ತ್ಯಂ |

ಅಸ್ಮಾತು ತನ್ನರುತೋ ಯಚ್ಚ ದುಷ್ಕರಂ ದಿಧೃತಾ ಯಚ್ಚ ದುಷ್ಕರಂ || ೮ ||

ಋಷಿಃ |

ನೋ ಇತಿ | ಸು | ವಃ | ಅಸ್ಮತ್ | ಅಭಿ | ತಾನಿ | ಪೌಂಸ್ಯಾ | ಸನಾ | ಭೂವನ್ | ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ | ವಾ |

ಉತ | ಜಾರಿಷುಃ | ಅಸ್ಮತ್ | ಪುರಾ | ಉತ | ಜಾರಿಷುಃ |

ಯತ್ | ವಃ | ಚಿತ್ರಂ | ಯುಗೇದ್ರಯುಗೇ | ನವ್ಯಂ | ಘೋಷಾತ್ | ಅಮರ್ತ್ಯಂ |

ಅಸ್ಮಸು | ತತ್ | ಮರುತಃ | ಯತ್ | ಚ | ದುಸ್ತರಂ | ದಿದೃತ | ಯತ್ | ಚ | ದುಸ್ತರಂ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ನೋ ಷು ವೋ ಅಸ್ಮದಿತಿ ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ನೋ ಷು ವೋ ಅಸ್ಮದಭಿ ತಾನಿ ಪೌಂಸ್ಯಾ ಸೂ ಸೋ ಅಗ್ನೇ | ಅ. ೮-೧ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಮರುತಃ ವೋ ಯುಷ್ಮತ್ಸಂಬಂಧಿನಿ ತಾನಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನಿ ಪೌಂಸ್ಯಾ ಪೌಂಸ್ಯಾನಿ ಬಲಾನಿ ಸನಾ ಸದಾತನಾನಿ ನಿತ್ಯಾನಿ ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಾನಿ | ಯದ್ವಾ | ಸನಾ ಸಂಭಜನೀಯಾನಿ ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ ಧನಂತಿ ಯಶೋವಂತಿ ವಾ || ಮತ್ಪ್ರೋಯೋ ಲುಪ್ಯತೇ | ನೋ ಇತಿ ನಿಪಾತದ್ವಯಸಮುದಾಯ ಉಶಬ್ದೋದ್ವಾರಣೇ || ಅಸ್ಮದಸ್ಮಾನ್ ನೋ ಷ್ವಭಿ ಭೂವನ್ | ಸುಷ್ವಾ ವೈವಾಭಿಭವನ್ | ಯದ್ವಾ | ಅಸ್ಮತ್ಪ್ರೋಪಗತಾನಿ ಮಾ ಭೂವನ್ | ಉತಾಪಿ ಚ | ಯದ್ವಾ | ದ್ಯುಮ್ನಾನೀತ್ಯೇತದುತ್ತರತ್ರ ಸಂಬಂಧ್ಯತೇ | ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ ಧನಾನಿ ಯಶಾಂಸಿ ನಾಸ್ಮದೀಯಾನಿ ಮಾ ಜಾರಿಷುಃ | ಕ್ಷೀಣಾನಿ ಮಾ ಭೂವನ್ | ಉತಾಪಿ ಚಾಸ್ಮತ್ಪುರಾ ಪುರಾಣಿ ಲಕ್ಷಣಯಾ ತತ್ರಸ್ತಾಃ ಪ್ರಾಣಿನೋ ಮಾ ಜಾರಿಷುಃ | ಜೀರ್ಣಾ ನಷ್ಟಾ ಮಾ ಭೂವನ್ | ಕಿಂಚಿ ವೋ ಯುಷ್ಮತ್ಸಂಬಂಧಿ ಚಿತ್ರಂ ಚಾರ್ಯುನೀಯಂ ನಾನಾವಿಧಂ ನವ್ಯಂ ನೂತನಂ ಸ್ತೋತವ್ಯಂ ನಾಮರ್ತ್ಯಮಮರಣಧರ್ಮಕಂ ಮರ್ತ್ಯೇಷು ಮರ್ಲಭಂ ವಾ ಯದಸ್ಮಿ ಘೋಷಾತ್ ಘೋಷಾಃ || ವ್ಯತ್ಯೇಯೇನ ಸಂಚಿನಿವಾ || ಶಬ್ದೋಪೇತಾ ಗವಾದಯೋ ಘೋಷೋಪಲಕ್ಷಿತಾ ಗ್ರಾಮ ನಗರಾದಯೋ ವಾ ಯೇ ಸಂತಿ ತತ್ಪರ್ವಂ ಯುಗೇ ಯುಗೇ ಯುಗಶಬ್ದೋಪಲಕ್ಷಿತೇ ತತ್ರತ್ಯಾಲೇದ್ರ-ಸ್ಮಾಸು | ಅಸ್ಮಾಸ್ಮೇವ ಭವತ್ಪ್ರಿತಿ ಶೇಷಃ | ನಾನ್ಯಸ್ಯ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಮರುತಃ ಯಚ್ಚ ದುಸ್ತರಂ ಮೂಷೇನ ತರಣೀಯಂ ಸಂಪಾದನೀಯಂ ಧನಂ ದಿದೃತ ಧಾರಯತ ತದಸ್ಮಾಸು | ಕಿಂಚಿ ದುಸ್ತರಂ ಶತ್ಪುಠಿರಹಂಸಿತಂ ತತ್ಪರ್ವಮಸಿ ವಿಶೇಷೇಣಾಸ್ಮಾಸು ಸ್ತಾಪಯತ ||

ಪ್ರತಿಪಾದಃ

(ಹೇ) ಮರುತಃ—ಅವೈ ಮರುದೈ(ವತೆಗಳೇ), ವಃ—ನಿಮ್ಮ (ನಿಮ್ಮ ಸಂಬಂಧವಾದ) | ತಾನಿ - ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ | ಪೌಂಸ್ಯಾ—ಬಲಗಳು (ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು) | ಸನಾ—ಯಾವಾಗಲೂ (ನಾಶವಿಲ್ಲದಿ) ಇರ ತಕ್ಕವು | (ಮತ್ತು) | ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ—ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತವಾದವು (ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದವು) [ಅಥವಾ ಸನಾ—ಪಡೆ ಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದವು | ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ—ಧನ ಅಥವಾ ಯಶಸ್ಸನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವುಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವವು] | (ಅ ನಿಮ್ಮ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು) ಅಸ್ಮತ್—ನಮ್ಮನ್ನು | ನೋ ಷು ಅಭಿ ಭೂವನ್—ನಮಗೆ ತೊಂದರೆಮಾಡು

ಮಾಡದಿರಲಿ ಅಥವಾ ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗದಿರಲಿ | ಉತ—ಮತ್ತು | (ದೈವ್ಯಾನ್ವಿ)—ನಮ್ಮ ಧನಗಳು ಅಥವಾ ಯಶಸ್ಸುಗಳು | ಮಾ ಜಾರಿಷುಃ—ಕ್ಷೀಣವಾಗದಿರಲಿ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಅಸ್ಮತ್—ನಮ್ಮ | ಪುರಾ—ಪಟ್ಟಣಗಳು (ಅಥವಾ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಜನರೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳು) | (ಮಾ) ಜಾರಿಷುಃ—ನಷ್ಟವಾಗದಿರಲಿ (ಮತ್ತು) | ವಃ—ನಿಮ್ಮ (ನಿಮ್ಮನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ) | ಚಿತ್ರಂ—ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಅಥವಾ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ | ನವ್ಯಂ—ಹೊಸದಾದ (ಅಥವಾ ಪುನಃ ತಿಳಿಸಲ್ಪಡುವ) | ಅಮರ್ತ್ಯಂ—ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ದುರ್ಲಭವಾದ ವಸ್ತುವು | ಯತ್—ಯಾವುದಿದೆಯೋ (ಅಥವಾ) | ಘೋಷಾತ್—ಶಬ್ದಮಾಡುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಜನಗಳೂ ಸಹ | ತತ್—ಅದಿಲ್ಲವೂ | ಯುಗೇಯುಗೇ—ಆಯಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ | ಅಸ್ಮಾಸು—ನಮ್ಮಲ್ಲಿರುವಂತಾಗಲಿ | (ಹೇ) ಮರುತೇಃ—ಎಲೈ ಮರುದೇವತೆಗಳೇ | ದುಸ್ತರಂ—ಬಹು ಕಷ್ಟದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ | ಯತ್ ಚ—ಯಾವ ಧನವುಂಟೋ ಅವನ್ನು | ದಿಘತೇ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿ (ಇರುವಂತೆ ಮಾಡಿ) (ಮತ್ತು) ದುಸ್ತರಂ—ಶತ್ರುಗಳ ತೊಂದರೆಗೊಳಗಾಗದ | ಯಚ್ಚ—ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳುಂಟೋ (ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನಮ್ಮಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ.)

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮರುದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ನಮಗೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡದಿರಲಿ. ನಮ್ಮ ಧನವು ಕ್ಷೀಣಿಸದಿರಲಿ. ನಮ್ಮ ಪಟ್ಟಣಗಳು (ಮತ್ತು ಅವರಲ್ಲಿರುವ ಜನರು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳು) ನಷ್ಟವಾಗದಿರಲಿ. ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದವೂ ನಾಶವಿಲ್ಲದವೂ ಆದ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳುಂಟೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಶಬ್ದವಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಜನರಾದ ನಮಗೂ ಸದಾ ಇರುವಂತಾಗಲಿ. ಬಹು ಕಷ್ಟದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಅಪಹರಿಸಲ್ಪಡದಿರುವ ಧನಾದಿವಸ್ತುಗಳೂ ನಮ್ಮಲ್ಲಿರುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation

Never, Maruts, may your glorious energies be exerted against us ; may our (riches) never diminish : never may our towns decay : and may whatever is wonderful, admirable, immortal, or (whatever is recognized to be living), from its sound, that has been yours from age to age, (devolve) upon us ; whatever is most difficult (of attainment) bestow upon us ; whatever is most difficult (to be attained).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದರಶಾಸ್ತ್ರವೆಂಬ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಮೋಷು ವೋ ಅಸ್ಮತ್ ಎಂಬ ಈ ಮಕ್ಕನೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧತೆಯಾಜ್ಞಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದ—ಮೋಷು ವೋ ಅಸ್ಮದಭಿ ತಾನಿ ಪೌಂಸ್ಯಾಷೂ ಣೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೇಕವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೧)

ವಃ ತಾನಿ ಪೌಂಸ್ಯಾ—ಯುಷ್ಮತ್ಸಂಬಂಧಿನಿ ಬಲಾನಿ | ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳು ಎಂದು ಮರುತುಗಳ ಸಂಘಾತಾತ್ಮಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಸನಾ ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ—ಈ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಸನಾ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ನೊಂದಲು ಸದಾತನಾನಿ, ನಿತ್ಯಾನಿ ಶಾಶ್ವತವಾದುದು ಎಂತಲೂ, ದ್ಯುಮ್ನಾನಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಾನಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾದಿದ್ದಾರೆ. ಅಥವಾ ಸನಾ-ಸಂಭಜನೀಯಾನಿ ಪೂಜ್ಯವು ದುಮ್ನಾನಿ ಧನ ಅಥವಾ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಉಳ್ಳವು ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮರುತ್ಕುಗಳ ಪೌಂಸ್ಯಗಳು ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವೂ ಆದುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವು ಉಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರವೇಷಯಂತಿ ಪರ್ವತಾನಿ ನಿಂಚಂತಿ ವನಸ್ಪತೀನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೯-೫)

ವನಾ ಚಿದಾಗ್ನೌ ಜಿವತೇ ನಿ ಪೋ ಭಿಯಾ ಪೃಥಿವೀ ಚಿದ್ರೇಜತೇ ಪರ್ವತಸ್ಥಿತ್ |

(ಮ ಸಂ. ೫-೬೦-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ತಿಸುವಂತೆ ಮರುತ್ಕುಗಳ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಪರ್ವತಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕಂಪಿಸುತ್ತವೆ. ಪೃಥಿವ್ಯಂತೆ ರಿಕ್ಷಗಳೂ ನಡಗುತ್ತವೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇವರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವವರೇ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವೂ ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವರು ಯಾರೇ ಆಗಲಿ ಅವರು ಮರುತ್ಕುಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸದೇ ಸಂಚರಿಸುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಮರುತ್ಕುಗಳನ್ನು ಅಲಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಆಗ ಅವರಿಗೆ ತಡೆಯು ಸಿಕ್ಕ.

ತಾಸು ಪದನಸ್ತಿ ಸ್ವಸ್ತಿ ರಾಯೇ ಮರುತೋ ದಧಾತನೇತಿ ಮರುತೋ ಹ ವೈ ದೇವವಿಶೋಽಂ-
ತರಿಕ್ಷಭಾಜನಾಪ್ರೇಭ್ಯೋ ಹ ಯೋ ನಿವೇದ್ಯಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮೇತೀಶ್ವರಾ ಹೈನಂ ನಿ ನಾ
ರೋದೋರ್ವಿ ವಾ ಮಥಿತೋಃ ಸ ಯದಾಹ ಸ್ವಸ್ತಿ ರಾಯೇ ಮರುತೋ ದಧಾತನೇತಿ ತಂ
ಮರುದೋರ್ವಿ ದೇವವಿಡ್ಧ್ಯೋ ಯಜಮಾನಂ ನಿವೇದಯತಿ ನ ಹ ನಾ ಏನಂ ಮರುತೋ
ದೇವವಿಶಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಯಂತಂ ನಿರುಂಧತೇ ನ ವಿಮುಘ್ಯತೇ | ಸ್ವಸ್ತಿ ಹೈನಮತ್ಯೇರ್ವಂತಿ
ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಭಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೦)

ಮರುತ್ಕುಗಳು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಜೆಗಳಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಸದೇ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗ ತಕ್ಕವರನ್ನು ಅವರು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ತಡೆಯುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವಸ್ತಿ ರಾಯೇ ಮರುತೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಅವರನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರೆ ಆಗ ಅವರು ತಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಖಂಡಿತ ಎಂಬ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮರುತ್ಕುಗಳ ಶಕ್ತಿಯೂ ಅನಗ್ರಾಹ ಕವಾದ ಅಥವಾ ನಿಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಭಾವವೂ ವರ್ತಿಸುವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅಸ್ಮತ್ ಪುರಾ ನಾ ಜಾರಿಷಾಃ | ನಸ್ಮು ಧನಾದಿ ಸಂಪತ್ತುಗಳೂ ಪುತ್ರಾಪ್ತೈರ್ಯುಗಳೂ ಕ್ಷಯಿಸುವಂತೆ ಸಮಾಯ ಮಾಡಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಘೋಷವಾತ್ - ಶಬ್ದೋಪೇತಾ ಗವಾದಯೋ ಘೋಷೋಪಲಕ್ಷಿತಾ ಗ್ರಾಮನಗರಾದಯೋ ವಾ ಯೇ ಸಂತಿ ಎನು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗೋವುಗಳಾಗಲಿ, ಗ್ರಾಮನಗರಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಇವು ನಮಗೆ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಎಂದು ಬೇಡಿದೆ. ಘೋಷ ಶಬ್ದವು ವಾಣಿ ನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೧-೧೧). ಈ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ತ್ವನೇಂ ಅರ್ಥವಾದರೂ ಸಹ, ಆ ಶಬ್ದವು ಒಂದು ನಿಶಿಕ್ಷವಾದ

ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ಘೋಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಶಬ್ದವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿ ರೋದೇಸೀ ಅತಪದ್ಯೋಷ ಏಷಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೩-೩೧-೧೦), ಆಯಾಮಿ ಘೋಷ ಇಂದ್ರ (ಋ. ಸಂ. ೭-೨೩-೨) ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ,

ಶಾ ವಾ ಏತಾಃ ಸರ್ವಾ ಋಚಿಃ ಸರ್ವೇ ವೇದಾಃ ಸರ್ವೇ ಘೋಷಾ ಏಕೈವ ವ್ಯಾಪ್ಯತೀ |
(ಐ. ೮. ೧-೨-೨)

ಮಯಿ ಸ್ತೋಭೋ, ಮಯಿ ಸ್ತೋಮೋ ಮಯಿ ಶ್ಲೋಕೋ ಮಯಿ ಘೋಷೋ ಮಯಿ ಯತಃ |
(ಐ. ೮. ೫-೧-೫)

ಯೇನೇದಮನ್ವಂ ಪಚ್ಯತೇ ಯದಿದಮದ್ಯತೇ ತಸ್ಯೈಷ ಘೋಷೋ ಧವತಿ |
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೮-೧೦-೧)

ಸರ್ವೇ ಸ್ವರಾ ಘೋಷವಂತೋ ಬಲವಂತೋ ವಕ್ತವ್ಯಾ |
(ಛಾ. ಉ. ೨-೨೨-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ ಶಬ್ದವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪುಸ್ತಕವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ವಿಶೇಷವಾದ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅತಿಶಯವಾದ ಹರ್ಷಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಗವಾದಿಗಳ ಧ್ವನಿ ಅಥವಾ ಗ್ರಾಹ್ಯಮವಾಸಿಗಳ ಧ್ವನಿಯಿಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ಸಂತೋಷಜನಕವಾದ ಧ್ವನಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗವಾದಿ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ನಮಗೆ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಕೊಡಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ದುಸ್ತರಂ—ಈ ಪದವು ದ್ವಿರುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ವೊಬಲನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಧನಾರ್ಜನೆಯ ಶ್ರಮವೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಧನದ ರಕ್ಷಣೆಯ ಶ್ರಮವೆಂದೂ ಅರ್ಥ. ದುಸ್ತರಂ—ದುಃಖೇನ ತರಣೇಯಂ ಸಂಪಾದನೀಯಂ | ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರಮದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಂದೂ, ದುಸ್ತರಂ—ತತ್ಪುಥಿರಂಹಿಸಿತಂ | ಶತ್ರುಗಳ ತೊಂದರೆಗೆ ಸಿಕ್ಕದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ.

ಯುಗೇ ಯುಗೇ—ಯುಗಶಬ್ದಃ ಕಾಲವಚನಃ | ಆಯಾಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ನಮ್ಮಯುಗ್ಯ ಯಾಗಾದಿ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ನಮ್ಮ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳ ಜೀವಿತಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೋ ಷು—ಮಾ ಉ ಎಂಬುದಾಗಿ ಎರಡು ನಿಸ್ಪಾತಗಳಿವೆ. ಸುಷಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಷಾಸ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ.

ಅಸ್ಯತ್—ಪಂಚಮೀ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರಥಮವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಸುಷಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್.

ಪೌಂಸ್ಯಾ—ಪೌಂಸ್ಯಾನ್ವಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶ್ಲೋಕವೆಂದೆಸಿ ಬಹುಲವ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗಿ ಲೋಪ. ಸನಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಶಿಲೋಪ.

ಭೂವನ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಲುಪ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ನಮಾಜ್ ಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಪುತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾರಿಷುಃ—ಜ್ಯೂಷ್ ವಯೋಹಾನೌ ಧಾತು. ಲುಪ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚ್ಚಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿದಿಭ್ಯಕ್ತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಿಗೆ ಉಸಾದೇಶ. ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ವೈಸದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ನಮಾಜ್ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಮಾಜ್ ಯೋಗೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆತಿಪಂತದ ಪರವಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುಗೇಯುಗೇ—ನಿತ್ಯವೀಶ್ವಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವರ್ಚನ ಬಂದಾಗ ಪಕಕ್ಕೆ ಆಮ್ರೇಡಿಪಂತಷ್ಟೇ ಇರುವಾಗ ಅನುದಾತ್ತಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ನವ್ಯಮ್—ಯತೋಽನಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಘೋಷಾತ್—ಘೋಷಾಃ ಎಂಬ ಅಗಬೇಕು. ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಪಂಚಮೀ ಬಂದಿದೆ.

ಅನುತ್ಯಮ್—ನ ಮತ್ಯಃ ಅನುತ್ಯಃ ತಮ್. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದುಸ್ತರಮ್—ತ್ಯು ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ದುಸ್ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಈಷದ್ವೈ-ಸುಃ ಕೈ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ವರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿದೃತ—ದೃಜ್ ಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಬ್ಧದ್ವಾವಿರುವುದರಿಂದ ತಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಕಿಗೆ ಶ್ಲ ಅದೇಶ. ಶ್ಲೌ ಎಂಬುವಿಂ ಪದಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ರಸರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಅದಿಪಲ್ ಶೇಷ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಙಾತ್ಯಾ ತಿದೇಶ ವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯತ್ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ದ್ಯದಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ದಧ್ಯಜ್ ಹ ನೋ ಜನುಷಂ ಪೂರ್ವೋ ಅಂಗಿರಾಃ ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ ಕಣ್ಣೋ-

ಅತ್ರೀಮನುವಿದುಸ್ತೇ ಮೇ ಪೂರ್ವೇ ಮನುವಿದುಃ |

ತೇಷಾಂ ದೇವೇಷ್ವಾಯತಿರಸ್ಮಾಕಂ ತೇಷು ನಾಭಯಃ |

ತೇಷಾಂ ಪದೇನ ಮಹ್ಯಾ ನಮೇ ಗಿರೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಆ ನಮೇ ಗಿರಾ || ೯ ||

ಪದಗಾಠಃ |

ದಧ್ಯಜ್ ಹ | ನೋ | ಜನುಷಂ | ಪೂರ್ವಃ | ಅಂಗಿರಾಃ | ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ | ಕಣ್ಣಃ | ಅತ್ರೀಃ |

ಮನುಃ | ವಿದುಃ | ತೇ | ಮೇ | ಪೂರ್ವೇ | ಮನುಃ | ವಿದುಃ |

ತೇಷಾಂ | ದೇವೇಷು | ಅಯತಿಃ | ಅಸ್ಮಾಕಂ | ತೇಷು | ನಾಭಯಃ |

ತೇಷಾಂ | ಪದೇನ | ಮಹಿ | ಆ | ನಮೇ | ಗಿರಾ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ | ಆ | ನಮೇ | ಗಿರಾ || ೯ ||

ವಾಯುಗಾಠಾಃ

ಪೃಷ್ಠ್ಯಸ್ಯ ಷಷ್ಠೇಽದನೈಚ್ಯಾವಾಕಸ್ಯ ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಯಯಾಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ ದಧ್ಯಜ್ ಹ ಮ ಇತ್ಯೇಷಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ದಧ್ಯಜ್ ಹ ನೋ ಜನುಷಂ ಪೂರ್ವೋ ಅಂಗಿರಾ ಇತ್ಯೇವಮೇವ ಮಾಧ್ಯಂ- ದಿನೇ | ಅ. ೮-೧ | ಇತಿ |

ದಧ್ಯಜ್ಞ ಧರ್ವಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನ ಏತನ್ನಾಮಕೋ ಮಹರ್ಷಿಃ ಸ ಚ ಪೂರ್ವಃ ಪೂರಕಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪುರಾತನೋ ವಾ ಅಂಗಿರಾ ಅಂಗಾರಃ | ತದ್ವತ್ತೇಜಸ್ವೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಅಂಗಾರಾ ಏವಾಂಗಿರಸೋಽ ಭವನ್ ಯೇಽಙ್ಗಾರಾ ಆಸಂಸ್ತೇಽಂಗಿರಸೋಽಭವನ್ನಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಅಂಗಿರಾ ಅಂಗಾರಾ ಅಂಕನಾ ಅಂಚಿನಾ ಇತಿ ನಿರುಕ್ತಂ | ಏತನ್ನಾಮಾ ಮಹರ್ಷಿಶ್ಚ ಪ್ರಿಯಮೇಧೋ ಮೇಧಾಪ್ರಿಯಃ | ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ ಪ್ರಿಯಾ ಅಸ್ಯ ಮೇಧಾಃ | ನಿ ೩ ೧೭ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಸ ಚ ಕಣ್ಣೋ ಮೇಧಾವೀ ಸ ಚಾತ್ರಿರ್ದುಃಖ- ತ್ವಯುರಹಿತಃ | ಅತ್ರೀನ್ ತ್ರಯ ಇತಿ ನಿರುಕ್ತಂ | ೩.೧೭ | ಮನುರ್ಮನವನೇತನ್ನಮಾ ಮಹರ್ಷಿಃ | ಏತೇ ಸರ್ವೇ ಮಹಾತ್ಮಾನೋ ಮಹರ್ಷಯೋ ಮೇ ಜನುಷಂ ದಿವೋದಾಸಪುತ್ರೈಶ್ಚ ಪರಾಚ್ಛೇಪಸ್ಯ ಜನ್ಮ ವಿದುಃ | ಜಾನಂತಿ || ವೇತ್ತೇರ್ವಿದೋ ಲಬೋ ವೇತಿ ಝೇರುಸಾದೇಶಃ || ಕಿಂಚ ತೇ ಪೂರ್ವೋತ್ತಾಃ ಪೂರ್ವೇ ಪೂರ್ವಕಾಲೇನಾ ಮೇಽಸ್ಮತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿದೀಚ್ಛಾಂತೆ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮನುರ್ಮನವೋ ಜ್ಞಾನವಂತೋ

ಯತಸ್ತೇ ಪೂರ್ವ ಮಾನವತ್ವ ಅತೋ ವಿದುರಿತಿ ಭಾವಃ|| ಸುಪಾಂ ಸುಲೂಗಿತಿ ಜಸೋ ಲುಕ್|| ತೇಷಾಂ
 ಜ್ಞಾನ ಉಪಪತ್ತಿಮಾಹ| ತೇಷಾಂ ದಧ್ಯಜ್ಞು ದೀನಾಂ; ದೇವೇಷು ತಿಠಿಃಷು ದೇವನಶೀಲೇಷು ಮಹರ್ಷಿಷು
 ಮಧ್ಯ ಆಯತಿರ್ದೀರ್ಘಕಾಲಸಂಬಂಧೋಽಸ್ತಿ | ಅತೋ ವಿದುರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತತಶ್ಚ ಕಿಮಿತ್ಯಾಹ |
 ಅಸ್ಮಾಕಂ ನಾಭಯೋ ಬೇವೇನ ಸಹ ಬಂಧವಂತಃ ಪ್ರಾಣಾಃ ಫಲೇನ ಸಂಬಂಧಾ ಯಾಗಾ ವಾ ತೇಷು |
 ತೇಷ್ಯೇವ ವರ್ತಂತೇ | ಅಸೌ ವಿಶಿಷ್ಟಜನ್ಮತೋ ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯ ಇತಿ ತೈರ್ವಕ್ತೃವ್ಯಕ್ತೇನ ತದಧೀನಶ್ಚಂ |
 ತೇಷಾಂ ದಧ್ಯಜ್ಞು ದೀನಾಂ ಪದೇನಾಸ್ತದೇನ ಮಹತ್ತ್ವೇನ ನಿಮಿತ್ತೇನ ಗಿರಾ ಸ್ತುತಿರೂಪಯಾ ವಾಚಾ
 ಮಹಿ ಮಹದತ್ಯಧಿಕಂ ನಮೇ | ನಮತಿ ಸರ್ವೋ ಜನಃ | ಕಿಂಚಿ ತೇಷಾಮನುಗೃಹಾದ್ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯಃ
 ಸನ್ನಿದ್ಯಾಗ್ನೀ ಗಿರಾ ಸ್ತುತಿರೂಪಯಾ ವಾಚಾ ಯುಕ್ತಃ ಸನ್ನಾ ನಮೇ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ನಮಾಮಿ
 ಸೌಮಿ | ನಮಾಮಿ ಚೇತ್ಯರ್ಥಃ || ನಮೇರ್ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಶದಂ || ಯದ್ವಾ || ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ ನ
 ದುಹಸ್ತು ನಮಾಮಿತಿ ಯುಕ್ತಃ ಪ್ರತಿಜ್ಞೇಧಃ || ಸ್ವಯಮೇವ ನತೋಽಸ್ತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ದಧ್ಯಜ್ಞುಹ—ದಧೀಚಿ ಮುಷಿಯೂ | ಪೂರ್ವಃ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನನಾದ | ಅಂಗಿರಾಃ—ಅಂಗಿರಾ
 ಮುಷಿಯೂ | ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ—ಪ್ರಿಯಮೇಧನೂ | ಕಣ್ವಃ—ಕಣ್ವನೂ | ಅತ್ರಿಃ—ಅತ್ರಿಯೂ | ಮನುಃ—
 ಮನುವೂ (ಈ ಎಲ್ಲಾ ಮುಷಿಗಳೂ) | ಮೇ ಜನುಷಂ—(ದಿವೋದಾಸ ಪುತ್ರನೂ, ಪರುಷ್ಯೇ ಪನೇನು ಹೆಸರುಳ್ಳ
 ವನೂ ಆದ) ನನ್ನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು | ವಿದುಃ—ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ | ಪೂರ್ವಃ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನನಾದ | ತೇ—ಈ
 ಮುಷಿಗಳೆಲ್ಲಾ | ಮನುಃ—ಜ್ಞಾನಿಗಳೆನಿಸಿದರಂದ | ಮೇ—ನನ್ನ (ಪಿತೃಪಿತಾಮಹಾದಿಗಳನ್ನು) | ವಿದುಃ—ತಿಳಿ
 ದಿದ್ದಾರೆ | ತೇಷಾಂ—ಆ ಮುಷಿಗಳಿಗೆ | ದೇವೇಷು—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಇತರ ಮುಷಿಗಳೊಂದಿಗೆ | ಆಯತಿಃ—
 ದೀರ್ಘವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆ | ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮ್ಮ | ನಾಭಯಃ—ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಗಳು ಅಥವಾ ಜೀವರೂಪವಾದ
 ವಾ, ಫಲದಾಯಕವಾದವೂ ಆದ ಯಾಗಗಳು | ತೇಷು—ಅದರಲ್ಲೇ ಇದೆ. (ಅವರ ಸಹಾಯವನ್ನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದೆ)|
 ತೇಷಾಂ—ದಧ್ಯಚ್ಯಾದಿಮುಷಿಗಳ | ಪದೇನ—ಮಹತ್ ಸ್ಥಾನಗಳ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ಗಿರಾ—ಸ್ತುತಿಯೊಪವಾದ
 ವಾಕ್ಯನಿಂದ | ಮಹಿ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ | ನಮೇ—ನಮಿಸುತ್ತೇನೆ (ಮತ್ತು ಅವರ ಅನುಗೃಹದಿಂದಲೇ ನಾನು
 ಯಾಗ ಯೋಗ್ಯನಾಗಿದ್ದು) ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು | ಗಿರಾ—ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯನೊಡನೆ |
 ನಮೇ—ನಮಿಸುತ್ತೇನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ದಧೀಚಿ, ಅಂಗಿರಸ್, ಪ್ರಿಯಮೇಧ, ಕಣ್ವ, ಅತ್ರಿ, ಮನು ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಷಿಗಳು ನನ್ನ
 ಪಿತೃಪಿತಾಮಹಾದಿಗಳನ್ನೂ ದಿವೋದಾಸಪುತ್ರನಾದ ನನ್ನನ್ನೂ ಚಿನ್ನಾಗಿ ಆರಿತಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಚಿರಜೀವಿಗಳಾದುದ
 ರಿಂದ ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೂ, ದೇವಮಾನರಾದ ಇತರ ಮುಷಿಗಳೊಂದಿಗೂ ದೀರ್ಘವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿ
 ದ್ದಾರೆ. ನಮ್ಮ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಗಳೂ, ಸ್ಥಿತಿಪ್ರಗತಿಗಳೂ ಅವರನ್ನೇ ಅಶ್ರಯಿಸಿವೆ ಅವರಿಗೆ ಮಹತ್ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ
 ಸ್ಥಾನಗಳ ಬಾಧಕವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನೂ ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation

The ancient Dadhyanch, Angiras, Priyamedha, Kanwa, Atri, Manu, have known my birth: they who were of old and Manu have known (my

progenitors); for of them is long life amongst the gods; and in them is our existence: for the sake of their high station, I adore (the gods) with praise; I worship Indra and Agni with praise.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪೃಷ್ಠ್ಯಾಗದ ಆರನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನವನದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಯಾವಾಕನೇಂಬ ಮುತ್ತಿನನು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ದಧ್ಯಜ್ ಹ ಮೇ ಎಂಬ ಈ ಮಕ್ಕನ್ನು ಪರಿಸರೇಕೆಂದು ಆಶ್ಚಲಾಯನ ಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ದಧ್ಯಜ್ ಹ ಮೇ ಜನುಷಂ ಪೂರ್ವೋ ಅಂಗಿರಾ ಇತ್ಯೇವಮೇವ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೮-೧)

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪರುಚ್ಛೇದಪಮುಷಿಯು ತನ್ನ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಪೂರ್ವಿಕರ ಪರಿಚಯವೂ ಸಂಬಂಧವೂ ದಧೀಚ್ಯಾದಿ ಪೌಚ್ಛೇನರಾದ ಮುಷಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧವಾಗಿದ್ದಿತು ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಅವರಂತೆಯೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ದಧ್ಯಜ್—ಅಥರ್ವಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನೈಃ ಏತೆನ್ನಾಮಕೋ ಮಹರ್ಷಿಃ | ಇವನು ಅಥರ್ವಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ (ಅಥರ್ವಪುತ್ರನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ) ಮಹರ್ಷಿ. ಇವನು ಮಧುವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವಾ ವಿದ್ಯಾತೆಯನ್ನು ಪಡೆದವನು. ಇಂದ್ರನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪುತ್ರನು. ಮತ್ತು ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು ಈ ಸಂಬಂಧವಾದ ಕಥೆಯನ್ನು ಸಾಯಣರು ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೨ ನೇ ಮಕ್ಕಿನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಅದೇ ಮಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪುನಃಕರಿಸಿರುವುದು ಮಾತ್ರವೇ ಇದೇ ಕಥೆಯು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದನ್ನೂ, ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಮಧುವಿದ್ಯಾಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಈ ವಿದ್ಯಾಗ್ರಹಣದಿಂದ ದಧೀಚಿಯ ಹೆಸರು ಎಷ್ಟು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತೆ. ದಧೀಚಿಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪದೇಶಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭವು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಿದೆ—

ದಧ್ಯಜ್ ಹ ವಾ ಅಥರ್ವಣಃ | ಏಕಂ ಶುಕ್ರಮೇತಂ ಯಜ್ಞಂ ವಿದಾಂಚಿಕಾರ | ಯಥಾ ಯಥೈತದ್ಯಜ್ಜಸ್ಯ ಶಿರಃ ಪ್ರತಿಧೀಯತೇ ಯಥೈಸ್ಯ ಕೃತ್ಯೋ ಯಜ್ಞೋ ಭವತಿ | ಸ ಹೇಂಪ್ರೇಣೋಕ್ತ ಅಸ | ಏತಂ ಚೇದನ್ಯಸ್ಯಾ ಅನುಬ್ರೂಯಾಸ್ತತ ಏವ ತೇ ಶಿರಶ್ಚಿದ್ಯಾಮಿತಿ |

ಅಥರ್ವಪುತ್ರನಾದ ದಧೀಚಿಯು ಶುದ್ಧವಾದ ಈ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದನು | ಈ ಯಜ್ಞತೀರ್ಥವು ಪುನಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದುದು ಹೇಗೆ, ಯಜ್ಞವು ಪೂರ್ಣವಾದುದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ, ಇಂದ್ರನು ದಧೀಚಿಯನ್ನು ಕಂಡು ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಧೇನು ಯಾರಿಗಾದರೂ ಹೇಳಿದರೆ ನಿನ್ನ ತಲೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವೆನು ಎಂದನು

ತದು ಹಾಶ್ವಿನೀರನಶ್ಚುತ್ರಮಾಸ | ದಧ್ಯಜ್ಜ ಹ ವಾ ಅಥರ್ವಣಃ ಏತಂ ಶುಕ್ರಮೇತಂ ಯಜ್ಞಂ ವೇದಂ ಯಥಾ ಯಥೈತದ್ಯಜ್ಜಸ್ಯ ಶಿರಃ ಪ್ರತಿಧೀಯತೇ ಯಥೈಸ್ಯ ಕೃತ್ಯೋ ಯಜ್ಞೋ ಭವತಿ |

ಅಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ, ದಧೀಚಿಯಿಂದ ಜ್ಞಾತವಾದ ಈ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಾವು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದರು.

ತೌ ಹೋತೋಚತುಃ | ಉಪ ತ್ವಾಯಾವೇತಿ ಕಿಮನುವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾವಿತ್ಯೇತಂ ಶುಕ್ರಮೇತಂ
ಯಜ್ಞಂ ಯಥಾ..... ಕೃತ್ಯೋ ಯಜ್ಞೋ ಭವತೀತಿ |

ಆಗ ಅವರು ಅವನಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ತಾವು ಅವನ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿ ತಾವೂ ಆ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ತಮಗೂ
ಉಪದೇಶನಾಡಬೇಕೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದರು.

ಸ ಹೋವಾಚಿ | ಇಂದ್ರೇಣಿ ವಾ ಉಕ್ತೋಽಸ್ಯೇತಂ ಚೇದನ್ಯಸ್ಮಾ ಅನುಬ್ರೂಯಾಸ್ತತಃ
ಏವ ತೇ ಶಿರಶ್ಚಿದ್ವ್ಯಾನಿತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವೈ ಬಿಭೇಮಿ ಯದ್ವೈ ಮೇ ಸ ಶಿರೋನ ಫಿಂಧ್ಯಾನ್ಯ
ವಾಮುಪನೇಷ್ಯ ಇತಿ |

ಅವನು ಅವಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ತನಗೆ ಇಂದ್ರನು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಆದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಶಿಷ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗ್ರಹಿಸಲು
ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದನು.

ತೌ ಹೋಚತುಃ | ಆವಾಂ ತ್ವಾ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಯಸ್ಕಾವಹ ಇತಿ ಕಥಂ ಮಾ ತ್ವಾಸ್ಯೇಥೇ ಇತಿ ಯದಾ
ನಾ ಉಪನೇಷ್ಯೋಽಥ ತೇಶಿರಶ್ಚಿತ್ವಾನ್ಯತ್ವಾಪನಿಧಾಸ್ಯಾಘೋಥಾಶ್ಚಸ್ಯ ಶಿರ ಆಹ್ಯತ್ಯ ತತ್ರೇ
ಪ್ರತಿಧಾಸ್ಯಾವಸ್ತೇನ ನಾವನುವಕ್ಷ್ಯಸಿ ಸ ಯದಾ ನಾವನುವಕ್ಷ್ಯಸ್ಯಥ ತೇ ತದಿದ್ರಿಃ
ಶಿರಶ್ಚೇತ್ಯೇತ್ಯಥ ತೇ ಸ್ಯಂ ಶಿರ ಆಹ್ಯತ್ಯ ತತ್ರೇ ಪ್ರತಿಧಾಸ್ಯಾವ ಇತಿ ತಥೇತಿ |

ಅವರು ಅವಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವೆವು ಎಂದರು. ಹೇಗೆಂದು ಅವನು ಕೇಳಲಾಗಿ ನಿನ್ನ
ತಲೆಯನ್ನು ತೆಗೆದು ಬೇರೆ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿಟ್ಟು ಆ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಶಿರವನ್ನಿಡುವೆವು. ನಿನ್ನ ಉಪದೇಶವಾದ
ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನು ಆ ಕೃತಕವಾದ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನಂತರ ಪುನಃ ನಿನ್ನ ಪ್ರಾಕೃತಕವಾದ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ತಂದಿಡುವೆವು
ಎಂದು ಹೇಳದೊಡನೆ ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ವಧೀಚಿಯು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡನು.

ತೌ ಹೋಪನಿನ್ಯೇ | ತೌ ಯದೋಪನಿನ್ಯೇಽಥಾಸ್ಯ ಶಿರಶ್ಚಿತ್ವಾನ್ಯತ್ವಾಪನಿಧತುರಥಾಶ್ಚಸ್ಯ ಶಿರ
ಆಹ್ಯತ್ಯ ತದ್ವಾಸ್ಯ ಪ್ರತಿಧತುಸ್ತೇನ ಹಾಭ್ಯಾಮನೂನಾಚಿ ಸ ಯದಾಭ್ಯಾಮನೂನಾಚಾಥಾಸ್ಯ
ತದಿದ್ರಿಃ ಶಿರಶ್ಚಿಚ್ಛೇದಾಥಾಸ್ಯ ಸ್ಯಂ ಶಿರ ಆಹ್ಯತ್ಯ ತದ್ವಾಸ್ಯ ಪ್ರತಿಧತುಃ |

ಕೂಡಲೇ ಅವರಬ್ಬರೂ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿಯನ್ನು ವಹಿಸಿ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದನಂತರ ಇಂದ್ರನು ಬಂದು ಆ ಅಶ್ವಶಿರ
ವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು. ಒಪನೆಯೇ ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ವಧೀಚಿಯು ಪ್ರಾಕೃತಕವಾದ ಶಿರವನ್ನು ಪುನಃ
ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು.

ತಸ್ಮಾದೇತದ್ವ್ಯಸೀಣಾವಾಭ್ಯನೂಕ್ತಂ | ದಧ್ಯಜಿ ಹ ಯನ್ಮಧ್ಯಾಥವರ್ಣೋ ವಾಮುಶ್ಚಸ್ಯ ಶೀರ್ಷ್ಣಾಫ
ಪ್ರ ಯದೀಮುನಾಚೇತ್ಯಾಯಿತಂ ತಮನಾಚೇತಿ ಹ್ಯವೈತದುಕ್ತಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪.೧-೧೫ ರಿಂದ ೨೫)

ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅರ್ಥವುತ್ರನಾದ ವಧೀಚಿಯು ಅಶ್ವಶಿರದ ದ್ವಾರಾ ಈ ವಾದುದಿವ್ಯಿಯನ್ನು ಪದೇಶಿಸಿದನೆಂದು
ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಥೆಯಿದೆ. ಇದೇ ಕಥೆಯು ಬೃಹದ್ರೇತಮಃಖ್ಯೆಯೂ ಸಹ.

ಪ್ರಾದಾಪ್ತೃಹ್ಯಾಪಿ ಸುಪ್ರೀತಃ ಸುತಾಯ ತದಭವಣಃ |
 ಸ ಚಾಭವದ್ಯಸಿಸ್ತೇನ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ದೀಪ್ತಿಮತ್ತರಃ ||
 ತಮ್ಸಸಿಂ ನಿಷಿಷೇಧೇಂದ್ರೋ ಮೃವಂ ಪೋಚಃ ಕೃಚಿನ್ನಧಾ |
 ನಹಿ ಪೂರೈಶ್ಚೇ ಮಧುನ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಜೀವಂತಂ ತ್ಯೋತ್ಸೈಜಾಮೃಹಂ ||
 ತಮ್ಸಸಿಂ ತ್ಸೈಶ್ಚಿನೌ ದೀವೌ ವಿವಿಕ್ತೇ ಮಧ್ವಯಾಚತಾಂ |
 ಸ ಚ ತಾಭ್ಯಾಂ ತದಾಚಿಷ್ಠೇ ಯದಿವನಾಚ ಶಚೀಪತಿಃ ||
 ತಮಬ್ರೂಶಾಂ ತು ನಾಸತ್ಯಾವಾಶ್ಚೈನ ಶಿರಸಾ ಭವಾನ್ |
 ಮಧ್ವಾಶು ಗ್ರಾಹಯತ್ಪಾವಾಂ ಮೇಂದ್ರೈಶ್ಚ ತ್ಸಾ ವಧೀತ್ತತಃ ||
 ಆಶ್ಚೈನ ಶಿರಸಾ ತೌ ತು ದಧ್ಯಜ್ಜಾಹ ಯದಶ್ಚಿನೌ |
 ತದಸ್ಯೇಂದ್ರೋಽಹರತ್ಸೈಂ ತನ್ನೈಧತ್ತಾಮಸ್ಯ ಯಚ್ಚಿರಃ ||
 ದಧೀಚೈಶ್ಚ ಶಿರಶ್ಚಾಶ್ಚೈಂ ಕೃತ್ತಂ ವಜ್ರೇಣ ವಜ್ರಿಣಾ |
 ಪಸಾತ ಸರಸೋ ಮಧ್ಯೇ ಪರ್ವತೇ ಶರೃಣಾವತಿ ||
 ತದದ್ವೈಸ್ತು ಸಮುಕ್ತಾಯ ಭೂತೇಭ್ಯೋ ವಿವಿಧಾನ್ತರಾನ್ |
 ಪ್ರಾದಾಯ ಯುಗಪರ್ಮಂತಂ ತಾಸ್ತೇವಾಪ್ತು ನಿವಾಚ್ಚತಿ |

(ಬೃ. ದೀ. ೩-೮ ರಿಂದ ೨೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಕಥೆಯ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ಅಶ್ವಶಿರವು ಶರೃಣಾವತ್ತೆಂಬ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿರುವ ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದುದೂ, ಅದು ಪದೇ ಪದೇ ನೀರನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆದ್ದು ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ತಕ್ಕ ವರಗಳನ್ನು ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತಾ ಯುಗಪರ್ಮಂತವಾಗಿ ಅಶ್ವೇ ಮುಳುಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವು ವಾಸ್ತವ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ.

ಇದೇ ಮಧುವಿಧಿಯು ಯಜ್ಞ ಶಿರವೆಂದೂ ಯಜ್ಞ ತತ್ತ್ವವೆಂದೂ ಶತಪಥಬ್ರಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕವಲಿಯೂ ಸಹ ಇದರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಇದೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪುರುಷತತ್ತ್ವವು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ ಅಲ್ಲಿ ತದ್ವಾಂ ನರಾ ಸನಯೇ ದಂಶ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೬-೧೨). ಅಥರ್ವಣಾಯೋಶ್ಚಿನೌ ದಧೀಚೇಶ್ಚೈಂ (೧-೧೧೬-೨೨), ಎಂಬ ಮುಕ್ತಾಂಶವೂ.

ರೂಪಂರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ ತದಸ್ಯ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿಚಕ್ಷಣಾಯ |

ಇಂದ್ರೋ ಮಾಯಾಭಿಃ ಪುರುರೂಪ ಈಯತೇ ಯುಕ್ತಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಹರಯಃ ಶತಾ ದಶ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವೂ ಉದಹರಿಸಿ ಇಯಂ ವೈ ತನ್ನಧು ದಧ್ಯಜ್ಜಾ ಭರ್ವಣೋಽಶ್ಚಿಭ್ಯಾಮುವಾಚ | ಅರ್ಥವ ಪುತ್ರ ನಾದ ದಧೀಚಿಯು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಮುಧುವಿಧಿಯಿದೇ ಎಂದೂ ಆದೇ ಪರಮಪುರುಷಾರ್ಥ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪದೇಶಿಸುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. (ಬೃ. ಉ. ೨-೫-೧೬ ರಿಂದ ೧೯)

ದಧೀಚಿಯು ಅಗ್ನಿಂಶನಂಬ ವಿಷಯವು ತ್ರೈತ್ತೀರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ನೋವಲಃ,
 ತ್ವಾಗ್ನೇ ಪುಷ್ಕರಾದಧೀತ್ಯಾಹ ಪುಷ್ಕರಶರ್ಣೇ ಹ್ಯೇನಮುಪಶ್ಚಿತಮಿಂದಿತ್ತಮು ತ್ವಾ ದಧ್ಯೌಃ
 ಬುಷಿರಿತ್ಯಾಹ ದಧೌಃ ನಾ ಅಥರ್ವಣಸ್ತೇಜಸ್ಯಾಸೀತ್ತೇಜ ಏನಾಸ್ತಿಸ್ತಧಾತಿ |
 (ತೈ. ಸಂ. ೫-೧-೪-೪)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಅರ್ಥವುಪ್ಪುತನೂ, ಅತ್ಯಂತ ತೇಜಸ್ವಿಯೂ ಆದ ದಧೀಚಿಯು ಪುಷ್ಕರಶರ್ಣದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನು
 ಪಡೆದಿದ್ದ ನನ್ನ ದರ್ಶನವನ್ನು ಪಡೆದನು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ,

ಇಂದ್ರೋ ದಧೀಚೋ ಅಸ್ಥಭಿರ್ವೃತ್ತಾಣ್ಯಪ್ರತಿಷ್ಕುತಃ | ಜಘಾನ ನವತೀರ್ನವ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೮೪-೧೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವ್ಯವಹರಿಸಿ,

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಾ ಅಥರ್ವಾಗ್ನಿರೇವ ದಧ್ಯಜ್ಞಾಥರ್ವಣಸ್ತೇಜ್ಞೇಷ್ವಕಾ ಅಸ್ಥಾನ್ಯೇತೇಗಂ ಹ ವಾವ
 ತದ್ವೃಷಿರಭ್ಯನೂನಾಚೇಂದ್ರೋ ದಧೀಚೋ ಅಸ್ಥಭಿರಿತಿ ಯದಿಷ್ಟಕಾಛಿರಗ್ನಿಂ ಚಿನೋತಿ |

(ತೈ. ಸಂ. ೫-೬-೬-೩)

ಅಥರ್ವನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು, ಅರ್ಥವದಧೀಚಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯು. ಅವನ ಮೂಳೆಗಳೇ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು. ಆದುದರಿಂದ
 ಇಂದ್ರೋ ದಧೀಚೋ ಅಸ್ಥಭಿಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಿಂದ ಅಗ್ನಿಚರನವನ್ನು ನೂಡುತ್ತಾನೆ
 ಎಂದು ದಧೀಚಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂತಹ ದೈವಾಂಶಸಂಭೂತನೂ, ಮಹತ್ತಾದ
 ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ದಧೀಚಿಯೊಡನೆ ತನಗಿರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸೂಕ್ತದ್ರವ್ಯವಾದ ಪೆರುಚ್ಚೇಪ
 ಮುಷಿಯು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಂಗಿರಾಃ—ಅಂಗಿರಸ್ವೆಂಬ ಮುಷಿ, ಅಥವಾ ಸಂತತಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯ ಶಯ್ಯೆಯನಾಮ. ಇವುಗಳ
 ವಿವರಣೆಯನ್ನು ೧-೩೧-೧ ; ೧-೧೦೦-೪ ; ೧-೧೩೯-೭ ಈ ಮುಕ್ತಗಳ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ—ಪ್ರಿಯೋ ಅಸ್ಯ ಮೇಧಾಃ (ನಿ. ೩-೧೩) ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳ ಯಾವನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವೋ
 ಅವನೆಂದು ನಿರೂಪಕಾರರ ನಿಷರ್ಚನವಿದೆ. ಇದು ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮುಷಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಬಹುದು.
 ಅಥವಾ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರಾಗಬಹುದು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳ ದ್ರವ್ಯ
 ವಾದ ಮುಷಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಮುಷಿಯು ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಗ್ಧೇವ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ೧-೪೫-೩ ನೇ ಮುಕ್ತಿನ
 ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಕಣ್ವಿಃ—ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಸಂಹಿತಾಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಣ್ವಿನ ಹೆಸರು ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧ
 ವಾಗಿದೆ. ಮುಗ್ಧೇವದ ಲನೇ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗವು ಕಾಣ್ವಿ ಸಂತತಿಯ ಮುಷಿಗಳಿಂದ ದ್ರವ್ಯವಾದ ಸೂಕ್ತ
 ಗಳೆಂದೂ ಆ ಮಂಡಲವೇ ಕಾಣ್ವಿಮಂಡಲವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇವನು ಮರುತ್ಸುಗಳಿಗೆ
 ಪ್ರಿಯತಮನಾದ ಭಕ್ತನೆಂದೂ ಅಧಿಕವಾದ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನೆಂದೂ ಆನೇಕ ಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ
 ರತಪಥವೃಹದ್ರ,ನ,

ಚಿತ್ರಾಮಾಹಂ ವ್ಯಕ್ತೇ ಸುಮತಿ ವಿಶ್ವಜನ್ಯಾಂ ಯಾಮಸ್ಯ ಕನ್ಯೋ ಅಮಹತ್ವಪೀನಾಂ ಸಹಸ್ರ
ಧಾರಾಂ ಸಯಸಾ ಮಹೀಂ ಗಾಮಿತಿ ಕನ್ಯೋ ಹೈನಾಂ ದದರ್ಶ ಸಾ ಹಾಸ್ಯೈ ಸಹಸ್ರಧಾರಾ
ಸರ್ವಾನ್ಯಾಮಾನ್ಸು ದುಹೇ |

(ಶ. ಛಾ. ೯-೨೨-೨೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಧಾರೆಯುಳ್ಳ ಗೋವನ್ನು ಕಲ್ಯಾಣು ಕರೆದನು (ಅದು ಅವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು)
ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಸಕಲ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದನು ಎಂದು ಅವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇದೇ ವಿಷಯ
ವನ್ನು ಶೈತ್ರರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹೇಳಿದೆ. (ಶೈ.ಸಂ. ೪-೬-೫) ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣು ಪ್ರಗಾಢನೂ
ಘೋರಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ, ಮತ್ತು

ಕಣ್ವಿಕ್ಟೈವ ಪ್ರಗಾಢಕ್ಕೆ ಘೋರಪುತ್ರೌ ಬಭೂವತಃ |
ಗುರುಣಾ ಶಾವನುಜ್ಞಾ ಶಾವೂಷತಃ ಸಹಿತೌ ವನೇ ||
ವಸತೋಸ್ತು ತಯೋಸ್ತತ್ರ ಕಣ್ವಪತ್ನ್ಯಾಃ ಶಿರಃ ಸ್ವಸಹೌ |
ಕೃತ್ವಾ ಕನೀಯಾನ್ ಕಣ್ವಸ್ಯ ಉತ್ಸಂಗೇ ನಾನ್ವಬುದ್ಯತ ||
ಶಪ್ತುಕಾಮಸ್ತು ತಂ ಕಣ್ವಃ ಕೃದ್ಧಃ ಪಾಪಾಭಿಶಂಕಯಾ |
ಬೋಧಯಾಮಾಸ ಪಾದೇನ ದಿಧಕ್ಷನ್ನಿವ ತೇಜಸಾ ||
ವಿದಿತೃಷ್ಣಾ ತಸ್ಯ ತಂ ಭಾವಂ ಪ್ರಗಾಢಃ ಪಾಂಜಲಿಸ್ಥಿತಃ |
ಮಾತೃತ್ವೇ ಚ ಪಿತೃತ್ವೇ ಚ ವರಯಾಮಾಸ ಶಾವುಧೌ ||
ಸ ಘೋರೋ ವಾಢ ಕಾನ್ಯೋ ವಾ ವಂಶಜೈರ್ಬಹುಭಿಃ ಸಹ |
ದದರ್ಶಾನೈಶ್ಚ ಸಹಿತ ಬುಷಿಮರ್ಗಡಲಮುಷ್ಕಮಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೬. ೨೫ ರಿಂದ ೩೯)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾನ್ಯರು ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತದ್ರವ್ಯವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಗಾಢರೇ
ಕಾನ್ಯವಂಶದವರೆಂದೂ, ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದ ಪ್ರಥಮಸೂಕ್ತದ ಕರ್ತರೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಶ್ವಲಾನರನು
ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಗಾಢರೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ

ಅಶ್ವಿಃ—ಅಶ್ವಿಯೂ ಅಶ್ವಿವಂಶದವರೂ ಬುಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ೫ನೇ ಮಂಡಲದ ದ್ರವ್ಯಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗ
ದ್ದಾರೆ. ಅಶ್ವಿಯು ಪ್ರಜಾಕಾಮಿ ಪುತ್ರನೆಂದೂ, ಈ ಮಹಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ಕ್ರಮವೂ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ತ್ರಿಸಾಂವತ್ಸರಿಕಂ ಸತ್ತಂ ಪ್ರಜಾಕಾಮಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |
ಅಹರತ್ಸಹಿತಃ ಸಾಧ್ಯೈರ್ವಿಶ್ವೈರ್ವಿದೇವೈಃ ಸಹೇತಿ ಚ ||
ತತ್ರ ವಾಗ್ನೀಕ್ಷಣೀಯಾಯಾಂ ಅಜಗಾಮ ಶರೀರಿಣೇ |
ಶಾಂ ವ್ಯಷ್ಟ್ವಾ ಯುಗಪತ್ತತ್ರ ಕಸ್ಯಾಥ ವರುಣಸ್ಯ ಚ ||
ಶುಕ್ರಂ ಚಿಸ್ಯಂದ ತದ್ವಾಯುರಗ್ನಿ ಸ್ರಾಸ್ಯದ್ಯದ್ಯಚೈಯಾ |
ಕೇನೋಽರ್ಚಿಘೋ ಭೃಗುರ್ಜಙ್ಗೇ ಅಂಗಾರೇವ್ಯಂಗಿರಾ ಬುಷಿಃ ||

ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸುತೌ ದ್ವಿಷ್ಟ್ವಾ ದ್ವಿಷ್ಟ್ವಾ ನಾಗಭೈಭಾಷತ |
 ಅಭ್ಯಾಮೃಷಿಸ್ತೃತೀಯೋಽಽಸಿ ಭವೇದತ್ಸೈವ ಮೇ ಸುತಃ ||
 ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಥೇತ್ಯೈಕ್ತಃ ಪ್ರತ್ಯಭಾಷತ ಭಾರತೀಂ |
 ಋಷಿರತ್ತಿಸ್ತತೋ ಜಜ್ಞೇ ಸೂರ್ಯಾನಲಸಮದ್ಯುತಿಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೫-೯೭ ರಿಂದ ೧೦೧)

ಹಿಂದೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತ್ರಿಸಾಂವತ್ಸರಿಕವಾಸ ಸತ್ತಯಾಗವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲ
 ನಾಗೇವತೆಯೂ ಶಂಕರವನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಳು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮನೋವಿಕಾರವುಂಟಾದ
 ಫಲವಾಗಿ ಭೈಗುವೂ, ಅಂಗಿರಸ್ತೂ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಆಗ ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಇವರಿಬ್ಬರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಒಬ್ಬ
 ಪುತ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಳು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಸಮ್ಮತಿಸಿ
 ಲಾಗ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಸಮನಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ಅತ್ತಿ ಹುಷಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು ಎಂಬ ಕಥೆಯಿದೆ.
 ಅಭ್ಯವಾದಯಂತಾಮೃತಿಂ ಮಹರ್ಷಿಂ ದೀಪ್ತೇತೇಜಸಂ | (ಬೃ. ದೇ. ೫-೬೫) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈ
 ಮಹರ್ಷಿಯು ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ ಇದು ಅತ್ತೈವ ತೈತೀಯಮೃಚೈತೇತೋಚಃ | ತಸ್ಮಾದತ್ತಿಃ |
 (ನಿ. ೩-೧೭) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವನ್ನನುಸರಿಸಿದೆ.

ತೈತ್ತೇರಿಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದೂ, ಸಂಪತ್ತದವಾಮದೂ ಆದ
 ಚಿತೂರಾತ್ರೆಯಾಗವನ್ನು ಅತ್ತಿಯು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಕ್ರಮವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅತ್ತಿರದದಾದೌರ್ವಾಯ ಪ್ರಜಾಂ ಪುತ್ರೈಕಾಮಾಯಿ.....ಸ ಏತಂ ಚಿತೂರಾತ್ರಮಪತ್ತೈಮಹಾ-
 ರತ್ತೇನಾಯಜತ ತತೋ ವೈ ತಸ್ಯ ಚಿತ್ತಾರೋ ವೀರಾ ಅಜಾಯತಯ ಏವಂ ವೇದ
 ವಿದ್ವಾನ್.....ತಾಮೇವ ಯಜಮಾನ ಋಥೋತಿ |

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿಯು ಚಿತೂರಾತ್ರೆಯಾಗದಿಂದ ಪಡೆದ ಸಂಪದ್ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಯಾವ ಯಜ್ಞಕರ್ತ
 ನಾಗಲಿ ಅತ್ತಿಯಿಂದ ಜ್ಞಾತವಾದ ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಯಜ್ಞಮಾಡಿದರೆ ಅತ್ತಿಗೆ ಲಬ್ಧವಾದ ಜಯವೂ
 ಸಂಪತ್ತೂ ಅವನಿಗೂ ದೊರೆಯುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಸೂರ್ಯಾನಲಸಮದ್ಯುತಿಃ | ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ತೋರಿಸುವ ಅತ್ತಿಯು ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶಕತ್ವವೂ,
 ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾದ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳೂ ಸಹ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದಾವ್ಯತನಾದಾಗ ಅವರನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದೂ
 ಸಹ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲೆಯೂ ಶತಪಥಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಗೂಲ್ಮಂ ಸೂರ್ಯಂ ತಮಸಾಪವೃತೇನ ತುರಿಯೇಣ ಬ್ರಹ್ಮಣಃವಿಂದವತ್ತಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೦-೬)

ಅತ್ತಿಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ದಿವಿ ಚಕ್ಷುರಾಧಾತ್ಸೈರ್ಭಾನೋರಪ ಮಾಯಾ ಅಘುಕ್ಷತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೦-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಧಾನುವು (ರಾಮವು) ಸೂರ್ಯನನ್ನಾ ಕ್ರಮಿಸಿ ಕತ್ತಲನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದಾಗ ಅತ್ತಿ ಮುಷಿಯು ಕತ್ತಲನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು. ಅತ್ತಿಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ, ಶತಪಥಜ್ಞಾಪ್ಯಕೂಟದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಅತ್ತಿರ್ವಾ ಮುಷೀಣಾಂ ಹೋತಾಸಾಘೈತತ್ಸದೋಲ್ಯಸುರತಮಸಮಭಿಪ್ರಾಪ್ತುರ್ವೇ ತ ಮುಷಯೋಲ್ಯಕ್ತಿ
ಮಬ್ಬುವನ್ನೇಹಿ ಪ್ರತ್ಯೇಜ್ಜಿದಂ ತನೋಲ್ಯಪಜಹೀತಿ ಸ ಏತತ್ತಮೋಲ್ಯಪಾಹಸ್ವಯಂ ವೈ
ಚೋಲ್ಯಕ್ತಿ ಇದಂ ತನೋಲ್ಯಪಾಬಧೀದಿತಿ ತಸ್ಮಾ ಏತಜ್ಜೋಲ್ಯೇಹಿರಣ್ಯಂ ತಸ್ಮಾದಾ-
ತ್ತೇಯಾಯ ಹಿರಣ್ಯಂ |

(ಶ. ಐ. ೪-೨-೪-೨೧)

ಅತ್ತಿಯು ಮುಷಿಗಳ ಹೋತೃವಾಗಿದ್ದು ಯಾಗವು ನೆರವೇರುವುದರಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಸುರರ ತಮಸ್ಸು ಸದಸ್ಯನೇ ಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿತು. ಆಗ ಮುಷಿಗಳು ಆ ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು ಅತ್ತಿಯ ಸಹಾಯವನ್ನು ವೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಅವನು ಅದನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಮುಷಿಗಳು ಇವನೇ ತೇಜಸ್ವಿನ ರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿದು ಯಜ್ಞಾಂಗದ ದಾನವಾಗಿ ಕೊಡಲು ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಹಿರಣ್ಯವನ್ನು ತಂದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಈ ಅತ್ತಿಯ ಸ್ವರೂಪವು ಕೇವಲ ಭೌತಿಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಅದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ತೇಜಸ್ಸೂ ಆಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಸಹ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ—

ಅದ್ಯತೇಲ್ಯಕ್ತಿರ್ಹ ವೈ ನಾಮೈತದ್ಯದತ್ತಿರಿತಿ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಭವತಿ ಸರ್ವಮಸ್ಯಾನ್ನಂ ಭವತಿ
ಯ ಏವಂ ವೇದ |

(ಬೃ. ಉ. ೨-೨-೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ರುತಿಯಾ

ಜನುಸವನ್—ಜನೇ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಜನೇರುಸಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಔಪಾಧಿಕ ಉಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜನುಸ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ

ಅಂಗಿರಾಃ—ಅಂಗಿರಾಃ ಅಂಗಾರಾಃ (ನಿರು. ೩-೧೬) ಎಂದು ಯಾಷ್ಕರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಏತರೇಯು ಪ್ರಾಪ್ತೋದತ್ತಿಯೂ "ಯೇಂಗಿರಾ ಆಸನಾ ತೇ ಅಂಗಿರಸೋಭವನ" (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೪) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಂಗಿರಸಮುನಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಅಂಗಾರರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಂಗಿರಸ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ—ಪ್ರಿಯಮೇಧಃ ಪ್ರಿಯಾ ಅಸ್ಯ ಮೇಧಾಃ (ನಿರು. ೩-೧೬) ಎಂದು ಯಾಷ್ಕರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಿಯಃ ಮೇಧಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅತ್ತಿಃ ನ ನಿವೃಂತೇ ತ್ರೀಣಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅತ್ತಿಃ. ಅತ್ತಿಃ ನ ತ್ರೆಯಃ (ನಿರು. ೩-೧೬) ಎಂದು ಯಾಷ್ಕರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದೇಶ್ವಿನಿಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೫-೬೬೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಕಾರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ ತ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದ ಧಾತುವಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿದುಃ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಿದೋ ಲಟೋವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಿಗೆ ಉಸಾದೇಶಃ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಕಿಂ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಯ ವಿಸರ್ಗ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮನುಃ—ಇದಕ್ಕೆ ಜನ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಾದಿನಿರ್ದೇಶಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಮೇ—ಇಮು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ಯನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಓತ ಅತ್ಯನೇ ಪದಾ ಎಂಬುದರಿಂದ =ದಕ್ಕೆ ಏತ್ಯ. ಶವ ಬಂದಾಗ ಪರರೂಪ. ಣೋನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ನತ್ಯ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಿರಾ—ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತುತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ - ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ. ಪ್ರಸಿದ್ಧಸಾಹಚರ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ ಅನನ್ವವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನನ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದವು ಅನುದಾತ್ವಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ನೋತ್ತರಪದೇ ಅನುದಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನಾಂತ ರೂಪ. || ೯ ||

:c: _____

ಸಂಹಿತಾಂಶಃ

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದ್ವಿನೋ ವಂತ ವಾಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತಿಯತಿ ವೇನ.

ಉಕ್ಷಭಿಃ ಪುರುವಾರೇಭಿರುಕ್ಷಭಿಃ |

ಜಗೃಭ್ಮಾ ದೂರಆದಿಶಂ ಕ್ಲೋಕಮದ್ರೇರಧ ತ್ಮನಾ |

ಅಧಾರಯದರಿದಾನಿ ಸುಕ್ರತುಃ ಪುರೂ ಸದ್ಮಾನಿ ಸುಕ್ರತುಃ || ೧೦ ||

ಏಕಪಾಠಃ

ಹೋತಾ | ಯಜ್ಞತ್ | ವನಿಸಃ | ವಂತ | ವಾಯಂ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ | ಯಜತಿ | ವೇನಃ | ಉಕ್ಷಃ |
ಪುರುವಾರೇಭಿಃ | ಉಕ್ಷಃ ||

ಜಗೃಭ್ಮ | ದೂರೇಽಅದಿತಂ | ಶೂಲಕಂ | ಅದ್ರೇಃ | ಅಧ | ತ್ನಾ |

ಅಧಾರಯತ್ | ಅರರಿಂದಾನಿ | ಸುಕ್ರತುಃ | ಪುರು | ಸದ್ವಾನಿ | ಸುಕ್ರತುಃ || ೧೦ |

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಯಂ ಹೋತಾ ದೈವೋಽಗ್ನಿಮಾರ್ಗನುಷೋ ವಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ಯಾತಾ ಯಜ್ಞತ್ | ಯಾಜ್ಞಾಂ ಪಠತಾ || ಯಜೇರ್ಲೇಟ್ಸಿದಾಗಮಃ | ಸಿಬ್ಬಹುಲಮಿತಿ ಸಿಪ್ || ವನಿನೋ ವನನವಂತಃ ಹವಿಃ ಕಾಮಯಮಾನಾ ವಾ ದೇವಾ ವಾಯಂ ವರಣೇಯಂ ಸೋಮಂ ವಂತ | ಸಂಭವಂತಾಂ || ವನತೇಶ್ಚಾಂದಸೇ ಲಜಾ ವ್ಯತ್ಯೇಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಛಾಂದಸೋಽಂತೈಲೋಪಃ || ತದರ್ಥಂ | ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಬೃಹತೋ ಮಂತ್ರಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ವಾ ಸಾಲಕೋಽಧ್ಯಯುರ್ದೈವೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿವಾ ಸ್ವಯಮೇವ ಯಜತಿ | ಯಾಗಂ ಕರೋತಿ | ಕೀದೈಶಃ ಸಃ | ವೇನಃ ಕಾಮಯಮಾನಃ | ಕೇನ ಸಾಧನೇತಿ ತದ್ಬಚ್ಯತೇ | ಉಕ್ಷಃ ಸೇಚೈಕೈಃ ಸೋಮೈಃ | ಪುರುವಾರೇಭಿರ್ಬಹುಭಿರ್ವರಣೇಯೈಃ ತಥೋಕ್ಷಃ ಸೇಚನಸಮರ್ಥೈರುದಕೈಃ ತನ್ನಿಮಿತ್ರೈಭಿತ್ವೇರ್ಹಯಮಾಸ್ವೇರಾಹುತಿಭಿರಾದಿತ್ಯದ್ವಾರಾ ವ್ಯಷ್ಟ್ಯಕ್ತೈಸ್ತೈಃ | ವಯಂ ಯಜಮಾನಾ ದೂರಾದಿತಂ ದೂರದೇಶ ಅದಿಗಾದೇಶೋ ಯಸ್ಯ ಶಾದ್ಯತಂ || ಹಲದಂತಾತ್ಯೇಶ್ಚಮ್ಯಾಃ ಪಾ. ೬-೩-೯ | ಇತ್ಯೇ ಲುಕ್ || ಅದ್ರೇಃ | ಜಾತಾವೇಕವಚನಂ | ಅಭಿವವಸಾಧನಸ್ಯ ಗ್ರಾವ್ಯಃ ಶೂಲಕಂ ವಾಚಂ ಧ್ವನಿಂ ಜಗೃಭ್ಮ | ಗೃಹ್ಣೇಮಃ ಶೋಶತ್ಪಾಭ್ಯಾಂ | ಪೂಜಾರ್ಥಂ ಬಹುವಚನಂ | ಇದಾನೀಂ ಪದೋಕ್ಷತೈಃ ಸುಕ್ರತುಃ | ಶೋಭನಕರ್ಮಾಯಂ ಯಜಮಾನೋಽಧಾಭ ಯಾಗಸಂಪೂರ್ಣನಂತರಮರರಿದಾನಿ | ಉದಕನಾಮೈತತ್ | ಅರರಿದಾನಿ ಧ್ವಸ್ಮನ್ನದಿತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಲಾತ್ | ವೃಷ್ಟಿಲಕ್ಷಣಾನ್ಯುದಕಾನಿ ತ್ನಾನಾತ್ಸಾಧಾರಯತ್ | ಧಾರಯತಿ || ರರಿದಾತಾ | ನಾಸ್ಯೈನ್ಯೋ ರರಿಸ್ಯ ಪಿಸಾಸೋಪಶಮನಸ್ಯ ಶಾದ್ಯತಂ ಪಿಸಾಸೋಪಶಮನಂ ದದತೀತ್ಯರರಿದಾನಿ | ಯದ್ವಾ | ಅರರಿತಿಶ್ಚೈತಳ್ಳ ಗಮನಂ | ಔಷಾದಿಕೋಽರಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ | ಸ್ಯೋದೇರಾದಿತ್ಯಾದಿಭಿಃ ಮತಿಸ್ವರೂಪಸ್ವರಸಿದ್ಧಿಃ | ತದ್ವದತೀತ್ಯರರಿದಾನ್ಯುದಕಾನಿ | ಚೇಪ್ಪಾಪ್ರದಾನೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪೋಮಯಃ ಸ್ವಾಣಃ | ಛಾಂ. ಉ. ೬.೨.೪ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಯದ್ವಾ | ರರಿದಾಸಂ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ಶಾದ್ಯತಂ ದಾನಮಿತರಭೂತೇಷು ತದರ | ತದ್ವದತೀತ್ಯರರಿದಾನಿ | ಅನ್ಯೈರದೇಯಂ ಲೋಕೋಪಶಕಾರಿ ಭೋಗಂ ದದತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಶಾದ್ಯಶಾನ್ಯುದಕಾನಿ ಯಾಗೇನೋತ್ಪಾದಿತಮಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ಸುಕ್ರತುಃ | ಶೋಭನಕರ್ಮಾಯಂ ಪುರು ಪುರೂಶಃ ಬಹೂನಿ ಸದ್ವಾನಿ ಸದನಾನಿ ಸುಖಿನಿವಾಸಯೋಗ್ಯಾನಿ ಗೃಹಾಣ್ಯಧಾರಯತ್

ಯದ್ವಾ | ಬೃಹಸ್ಪತೀ ಸುಕ್ರತೌಶ್ಚಾಯಮಧ್ಯಯೂರರರಿಂದಾನ್ಯುಕ್ತಲಕ್ಷಣಾನುಭಿಷವಸಾಧನಾನುಧೀ-
ಕಾನ್ಯಧಾರಯತ್ | ಧಾರಿತವಾನ | ತಥಾ ಸುಕ್ರತೇಃ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞಃ ಪುರು ಸದ್ವಾನ್ವಿ ಸವನಾನಿ ಹವಿರಾ-
ಸಾದಿನಾನ್ಯಧಾರಯತ್ ||

ಶ್ರವಣಾರ್ಥ

ಹೋತಾ—ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅಥವಾ ಮಾನವನಾದ ಹೋತೃವು | ಯಕ್ಷತ್—ಯಾಗ
ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಲಿ | ವನಿನಃ—ಆಹುತಿಯನ್ನವೇಕ್ಷಿಸುವವರು | ವಾರ್ಯಂ—ಆವೇಕ್ಷಿತವಾದ (ಆಹುತಿಯನ್ನು) |
ವಂತೆ—ಸೇವಿಸಲಿ ! ಬೃಹಸ್ಪತೀ—ದೇವಪುರೋಹಿತನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಅಥವಾ ಅಧ್ವರೃವು | ವೇನಃ—
(ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನು) ಇಚ್ಛಿಸುವವನಾಗಿ | ಉಕ್ಷಭಿಃ—ಸೇಚಕಗಳಾದ ಸೋಮರಸಗಳಿಂದಲೂ (ಹಾಗೆಯೇ) |
ಪುರುವಾರೇಭಿಃ—ಆನೇಕರಿಂದ ವರಿಸಲ್ಪಡುವ | ಉಕ್ಷಭಿಃ—ಸೇಚನ ಸಮರ್ಥಗಳಾದ ಉದಕಗಳಿಂದಲೂ |
ಯಜತಿ—ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | (ವಯಂ—ಯಜಮಾನರಾದ ನಾವು) | ದೂರ ಆದಿಶಂ—
ದೂರದಿಂದಲೇ ಕೇಳತಕ್ಕ | ಅದ್ರೀಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳ | ಶ್ಲೋಕಂ—ಧ್ವನಿಯನ್ನು |
ಜಗೃಭ್—ಕೇಳುತ್ತೇವೆ ! ಸುಕ್ರತೇಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನು | ಅಥ—ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿ
ಯಾದನಂತರ | ಅರರಿಂದಾನಿ—ವೃಷ್ಟಿರೂಪಗಳಾದ ಉದಕಗಳನ್ನು | ತ್ವಾನಾ—ತನ್ನಲ್ಲಿ | ಅಧಾರಯತ್—
ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ | ಸುಕ್ರತೇಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಕರ್ತನಾದ ಅದೇ ಯಜಮಾನನು | ಸದ್ವಾನ್ವಿ—ಸುಖಕರ
ಗಳಾದ ಗೃಹಗಳನ್ನು | ಪುರು—ಅಧಿಕವಾಗಿ (ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ) ||

|| ಛಾಂದಸ್ ||

ಹೋತೃವು ಯಾಗಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಲಿ ; ಆಹುತಿಯನ್ನವೇಕ್ಷಿಸುವವರು ತಮಗೆ ಅನೇಕ್ಷಿತವಾದ ಆಹುತಿ
ಯನ್ನು ಸೇವಿಸಲಿ. ಅಧ್ವರೃವು ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನಾಗಿ ಸೇಚಕಗಳೂ, ಅನೇಕರಿಂದ ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡು
ವುವೂ ಆದ ಸೋಮರಸಗಳಿಂದಲೂ, ಪವಿತ್ರವಾದ ಉದಕಗಳಿಂದಲೂ, ಯಾಗವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ಯಜಮಾನ
ರಾದ ನಾವು ಅತಿದೂರದಿಂದಲೇ ನಮ್ಮ ಕಿವಿಗೆ ಬೀಳತಕ್ಕ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿ
ದ್ದೇವೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿಯಾದನಂತರ ವೃಷ್ಟಿರೂಪದ ಉದಕ
ಗಳನ್ನೂ ಸುಖಕರಗಳಾದ ಗೃಹಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದಿರುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Let the invoker (of the gods) offer sacrifice, and may they, desirous of
the offering, (partake of) the acceptable (libation): Brihaspati himself,
desiring (libation), celebrates worship with libations; with copious and
excellent libations. We catch from a distant quarter the sound of the stones,
whereby the performer of pious acts has of himself secured the waters (of
the clouds): the performer of pious acts (has secured) many habitations.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಹೋತಾ—ವೈವ್ಯೋಗ್ನಿವಾರ್ತನುಹೋ ವಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾ | ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು
ಕೊಡತಕ್ಕ ಮಾನವನಾದ ಹೋತೃವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯಾಗಲಿ ಯಕ್ಷತ್—ಯಾಜ್ಞಂ ಪಠಿತು ಅಹ್ವಾನ
ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಲಿ.

ಯಜ್ಞದಗ್ನಿದೇವೋ ದೇವಾನಿತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೭೪)

ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಪಠಿಸಲಿ ಅಥವಾ ಯಾಗ ಮಾಡಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ—ಬೃಹತೋ ಮಂತ್ರಸ್ಯ ಹವಿಸೋ ವಾ ಸಾಲಕಃ ಅಧ್ವರ್ಯಃ ದೈವ್ಯೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿ-
ರ್ವಾ | ಬೃಹತ್ತಾದ ಮಂತ್ರದ ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಸಾಲಕನಾದ ಅಧ್ವರ್ಯ ಅಥವಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೆಂದರ್ಥ.

ಮಾರುತ್ಯೇಕಾ ತತಃ ಐಂದ್ರಾಗ್ನಿನಂತರಾ ಜಾರ್ಹಸ್ವತ್ಯಾ ಚೋತ್ರಮಾ ಸ್ತೌತಿ ದೇವಾನ್ |

(ಬೃ. ದೇ. ೪.೯)

ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಈ ಮಕ್ಕನ್ನು ಜಾರ್ಹಸ್ವತ್ಯೆ ಮುಕ್ತೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೇ ಈ ಮಕ್ಕಿನ ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೇವತೆ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು ಸಾಯಣರು ಅಧ್ವರ್ಯ ವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ದೇವತೆಯೋಹಿತನಾದುದರಿಂದ ಅವನ ಪರವಾಗಿಯೂ ಈ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಉತ್ತಃ ಏಜತಿ—ಸೇಚಕವಾದ ಸೋಮರಸದಿಂದ (ರಸದ ಅರ್ಪಣೆಯಿಂದ) ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಉತ್ತಃ ಎಂಬ ಪದವು ದ್ವಿರುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಎಂದೂ ಎರಡನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಉದಕಕ್ಕೆ ಉದಕಗಳಿಂದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ.

ಅದ್ರೇಃ ಶೋಕಂ ಜಗ್ಗುಭ್—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಡುವ ಕನ್ನಿನ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತೇವೆ. ಬೃಹಸ್ಪ-
ತಿಸುತಸ್ಯ (ತೈ.ಸಂ. ೧-೪-೨೭) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅದ್ರಿಗಳಿಂದ ಹಿಡುವುದ ರಿಂದ ಅವ್ಯಾಯುಮಾನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತೇವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಶೋಕನೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅದ್ರಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನ ವಾದ ಶಬ್ದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಅದ್ರಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಾವ ಈ ಎರಡು ಸಾಧನಗಳಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿ ರಿಸಿದೆ. ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಶೋಕನೆಂಬ ಪದವು ಶಬ್ದ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದ್ರಿಪದವೊಡನೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಅರಂದಾನಿ—ಅರಂದೆ ಶಬ್ದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (ನಿಘಂಟು ೧-೧೨-೨೬) ಇದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಎರಡುಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ನಾಸ್ತ್ಯೋನೋ ರಃ ಪಿಶಾಸೋಪಶಮನಸ್ಯ ತಾದೈಶಂ ಪಿಶಾಸೋಮಶಮನಂ ದದಾತೀತ್ಯೇರಂದಾನಿ | ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು ಇದರಂತೆ ಇನ್ನಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಉಪಶಮನವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅರಂದೆ ಎಂದಾಗಲಿ, ಅರಃ ಇತ್ಯೇತಕ್ಕ ಗಮನಂ | ತದ್ವದತೀತ್ಯೇರಂದಾನಿ ಉದಕಾನಿ ಚೇಷ್ಟಾಪ್ರದಾನಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ವಾನದಿಂದ ಸ್ವಾನಕ್ಕೆ ಚಲಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ಉದಕಕ್ಕೆ ಅರಂದನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಸಾಯಣರು ಅಪೋವಯಃ ಪ್ರಾಣಃ (ಛಾ. ಉ. ೬-೫-೪) ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ದಹರಿಸಿ ಉದಕವು ಪ್ರಾಣಾತ್ಮಕವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇವೆರಡಲ್ಲದೆ, ರರಿರಾಫನಂ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ಕಾದ್ಯತಂ ವಾನನುತರಭೂತೇಷು ತತ್ ಅರಃ | ತದ್ವದತೀತ್ಯೇರಂದಾನಿ | ಅನ್ಪುರವೇಯಂ ಲೋಕೋಪ-

ಕಾರಿಭೋಗಂ ದದತಿತ್ಯರ್ಥಃ. | ರರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾನವೆಂದರ್ಥ. ಇತರರಿಂದ ಒದಗಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದುದೂ ಲೋಕೋಪಕಾರಕವಾದುದೂ ಆದ ಭೋಗವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅರರಿಂದನೆಂದು ಹೆಸರೆಯ ಮೂರನೆಯ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಕ್ರತುಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಯೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಜಮಾನನೆಂದರ್ಥವಾದರೆ ಅರರಿಂದಾನಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಸಾಧನವಾದ ಉದಕವೆಂದೂ, ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೆಂದಾದರೆ ವೃಷ್ಟಿರೂಪದ ಉದಕವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಹೋತಾ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಯುಕ್ತತ್—ಯುಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನ ದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಕ್ಕೆ ಲೋಪಃ ಪರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಇತಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಪಾಟಾ (ಪಾ ಸೂ ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂತ್ಯಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿವ್ ಚೋರಕುಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುಪ್ತ. ಖರಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚತ್ವರ್. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಆದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ವತ್ಪ. ಯುಕ್ತತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಹಂತದ ಪರವಲ್ಲಿ ರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಂತೆ—ವನ ಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಚ್ ಲಚ್ ಲಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪದಲ್ಲಿ ಲಚ್. ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೋಪಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ವ್ಯತ್ಯಯೋಜನುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾದರೂ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ರವ್) ಲುಕ್. ಧಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಿಹಂತನಿಘಾತಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾರ್ಯಮ್—ವೃಣ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಋಕಲೋಪ್ಯೋತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಪ್ಯಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಈದವ್ಯಂದ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ—ತದ್ ಬೃಹತೋಃ ಕರಸತ್ಯೋಶ್ಚೋರದೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೭-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಚಿ. ಉಭೇ ವನಸ್ತತ್ಯಾದಿಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರತ್ಯತಿಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜತಿ—ಯುಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಕವಚನಾಂತ ರೂಪ. ತಿಹಂತನಿಘಾತಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೇನಃ—ವೇನಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಾ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಪಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಏಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಪ್ರವಾಗುತ್ತದೆ.

లుక్రభి—శ్చన్నోక్షన్—(ఁ య. ౧-౧-౫౨) ఎంబుదరింద కని ప్రత్యయంతవాని నివాతిక వాగిది. ప్రత్యయద ఆద్యుదాత్తస్వర బరుత్తది. శ్చతియాలబకువళనాంతరంబ.

పురువారేభి—చృణో వరణే. ధాతు. ఘ.ణో ప్రత్యయ. ణోత్పాదుదరింద ధాతువిన ముతారకే వృద్ధి. ణోత్పాదిన్ఫిక్త్యమ్ ఎంబుదరింద ఆద్యుదాత్తస్వర బరుత్తది. సమాసదల్లి కృదుత్తరదద ప్రకృతిస్వర బరుత్తది. శ్చతియాల బకువళనదల్లి బతులం భందసి ఎంబుదరింద ఘిసి యో భావ బరువుదిల్లి. బకువళనీ యుల్కేత్ ఎంబుదరింద ఏత్త.

జగ్గృష్ణ—గృత యుదాదానే. ధాతు. భందసి లుజ్ లజ్ లిటిః (ఘ. య. ౨-౧-౬) ఎంబుదరింద వర్తనానాథదల్లి లిటి. లుక్రమపురుష బకువళనదల్లి సుసి మాదేః. బధూభనేతంథ జగ్గృష్ణ—(ఘ. య. ౨-౨-౬౪) ఎంబుదరింద భందసిదల్లి ఇడభావపు నివాతికవాగిది. య్యుల్కేభ్యో-శ్చందసి ఎంబ వళనదింద యోకారకే భక్త. వాదాదియల్లిరువుదరింద నిఘాతస్వర బరువుదిల్లి. ప్రత్యయ స్వరదింద ఆంతోదాత్తవాగుత్తది.

దూరేఆదికమ్—దూరే ఆదిక్ యస్య సః తమ్ దూరేఆదికమ్. కలదంతాత్ సప్తమ్యాః (ఘ. య. ౬-౨-౨) ఎంబుదరింద సమాసదల్లి సప్తమిగి అలుక్. పూర్వపదప్రకృతిస్వర బరుత్తది.

ఆథ—ఆథ ఎంబల్లి భాందసవాగి వర్ణవిచార బందిది.

త్వనా—ఆత్వనా ఎంబు రూపవదాగి మంత్రేష్యుల్కాదేరాత్వనః ఎంబుదరింద ఆదియ ఆకారకే లోఱప.

ఆధారయోత్—ధృణో ధారణే ధాతు. ప్రయోజకవ్యాపార తోఱువుదరింద యేతుమతి జే సూక్రదింద ణేఙ్. భాందసవాగి లడభదదల్లి లుజ్. ప్రథమపురుషవికవళనాంతరంబ. వాదాదియల్లి రువుదరింద నిఘాతస్వర బరువుదిల్లి. ఆదాగము లుదాత్తనాదుదరింద ఆద్యుదాత్తవాగుత్తది.

ఆరందిదాని—రః దాతా. రా దానే ధాతు. లడభదదల్లి కి ప్రత్యయ. నాస్త్వన్యో రరిరస్య పివసోఱపరమన్య ఆరంది. తత్ దదతి ఇతి ఆరందిదాని. ఆథవా ఆరంది=ఇత్క ఇత్క గమనమా యోసాదిక ఆరి ప్రత్యయ. ఆథవా ఆత్యోఱనుపసగేఱకః ఎంబుదరింద క ప్రత్యయ. ప్యుల్కేదరా-దిని యోఱోఱదెప్పమ్ ఎంబుదరింద ఆఱుమతరణపసిద్ధియాల స్వరవు బరుత్తది. తద్దదాతి ఆరందిదాని=ఱుదకాని (జేఱుదాయకవదుదు). ఆఱ్యోఱమయోఱ ప్తాణః ఎంబు కృతియల్లి ప్రతిపాదిక వాగిది. ఆథవా రరి ఎందరే దాన. న విద్యోఱే దానమతరణాతేమ తత్ ఆరంది తత్ దదాతి ఇతి ఆరందిదాని ఇత్తరందివ కేదలారద ఱోఱగదస్య కేదలువుదు ఎంబు తాత్పర్య.

సూక్రతుః—క్రత్పాదయట్ (ఘ. య. ౬-౨-౧౧౭) ఎంబుదరింద సువిస పరవావ క్రతుఱుట్కే ఆద్యుదాత్తస్వర బరుత్తది. || ౧౦ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ, ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ ಹನ್ನೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಸಿಗಳಾಗಿ ಹನ್ನೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದೀರಿ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ನಿಮ್ಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ ನೀವೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಬಂದು ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸೇವಿಸಿ.

English Translation

Gods who are eleven in heaven; who are eleven on earth; and who are eleven dwelling with glory in mid-air; may ye be pleased with this our sacrifice.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ದಶರಾತ್ರವೆಂಬ ಯಾಗದ ಆರನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಉಗತಸ್ತಮಂತ್ರ ಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತಾಕವಾದ ತೃತನನ್ನು ಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಯೇ ದೇವನಾಸೋ ದಿವ್ಯೇಕಾದಶಸ್ಥಂ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ತೃತದ ಎರಡನೆಯ ಮುಕ್ತನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ—ಯೇ ದೇವನಾಸೋ ದಿವ್ಯೇಕಾದಶ ಸ್ಥೇಯಮದಿದ್ವಾದ್ರಿಭಸಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೮. ೧)

ತೇ ದೇವನಾಸಃ ಯಜ್ಞಮಿಮಂ ಜುಷಛಂ—ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಆದ ನೀವು ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ಎಂದು ಮೂರುಲೋಕಗಳ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ ದಿವಿ ಏಕಾದಶ, ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಏಕಾದಶ, ಅಪ್ಸುಕ್ಷಿತೋ ಏಕಾದಶ ಎಂದು ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಂದಲೂ ಒಟ್ಟು ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮೂವತ್ತುಮೂರೆಂದ ಹೇಳಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯರು ಯದ್ಯಪಿ ತಿಸ್ರ ಏವ ದೇವತಾಃ (ನಿ. ೭-೫) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಚನವನ್ನದ್ಧಹರಿಸಿ ಕ್ಷಿಪ್ಯಾ-ದ್ಯುಭಿಮಾನಿಸ್ಯೋ ದೇವತಾಸ್ತಿಸ್ರ ಏವ ತಥಾಸಿ ಮಹಿಶಾ ಮಹತ್ತ್ವೇನ ಸ್ತಸ್ಯನಿಭೂತ್ಯಾ ತ್ರೇಯಸ್ತ್ರೀತತ್ತ್ವಂ-ಖ್ಯಾತಾ ಭವಂತಿ | ತತ್ರತ್ಯಾನಾ ಅನ್ಯಾಸ್ತದ್ವಿಭೂತಯ ಇತ್ಯುಕ್ತಶ್ಚಾತ್ | ಪೃಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತು ದ್ಯುಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮೂರೇ ಅವರೂ ಸಹ ಅವರು ಅವರವರ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ೩೬ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾರೆ. ಆಯಾ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉಳಿದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಇವರ ವಿಭೂತಿಗಳು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಸಹ—

ತಿಸ್ರ ಏವ ದೇವತಾ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನಃ | ವಾಯುರ್ವಾ ಇಂದ್ರೋ ವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಾನಃ | ಸೂರೋ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಃ | ತಾಸಾಂ ಮಹಾಭಾಗ್ಯಾತ್ ಏಕೈಕಸ್ಯಾ ಅಸಿ ಬಹುನಿ ನಾಮಧೇಯಾನಿ ಭವಂತಿ | ಅಸಿ ವಾ ಕರ್ಮಪೃಥಕ್ತ್ವಾತ್ | (ನಿ. ೭-೫) |

ನೈರುಕ್ತಕಾರರ ಮತದಂತೆ, ಅಗ್ನಿ ವಾಯು ಅಥವಾ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಅಧಿದೇವತೆಗಳು. ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅವರವರ ಮಹತ್ವಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿಯಾಗಲಿ, ಕ್ರಿಯಾವೈವಿಧ್ಯಗಳ ದೀಪ್ಯಮಾದಾಗಲಿ ಅನೇಕವಿಧನಾದ ನಾಮಧೇಯಗಳಿರುತ್ತವೆ ಯೆಂದು ಹೇಳಿ, ಅಧೋಶೀಲನುಕ್ರಮಿಷ್ಠಾಮ ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನಃ ತಂ ಪ್ರಥಮಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ್ಯಾಮಃ |

ಎಂದು ನಿ. ೭-೧೪ ರಿಂದ ೯-೪೩ನೇ ಬಂಡದವರೆಗೆ ಪೃಥಿವೀಸ್ವರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಅಥಾತೋ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾಃ | ತಾಸಾಂ ನಾಯುಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮೀ ಭವತಿ | ಎಂದು ೧೦-೧ ರಿಂದ ೧೧-೫೦ನೇ ಬಂಡದವರೆಗೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಅಥಾತೋ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಾ ದೇವತಾಃ ಎಂದು ೧೨-೧ ರಿಂದ ಅಧ್ಯಾಯದ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ವಿಭಾಗಿಸಿರುವ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತಭೇದಗಳನೆಯಾದರೂ ಮುಕ್ತಂಹತೆಯ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಆ ನಾಸತ್ಯಾ ತ್ರಿಭಿರೇಕಾದಶೈರಿಹ ದೇವೇಭಿರಾತ್ಮತಂ ಮಧುವೇಯಮತ್ಸಿನಾ |

ಪ್ರಾಯಿಸ್ತಾರಿಷ್ಟಂ ನೀ ರಸಾಂಸಿ ಮೃಕ್ಷತಂ ಸೇಧತಂ ದ್ವೀಷೋ ಭವತಂ ಸಚಾಭುವಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೪-೧೧)

(೧೧+೩) ಮುನತ್ತುಮೂರು ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೂ ಮಧುವಾನವನ್ನ ಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬನ್ನರಿ ಎಂದು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನೂ,

ಶ್ರುಷ್ಟೀನಾನೋ ಹಿ ದಾಶುಷೇ ದೇವಾ ಅಗ್ನೇ ವಿಚೇತಸಃ |

ತಾನೋಹಿದಕ್ಷ ಗಿರ್ವಣಸ್ತಯುಸ್ತಿಸ್ತಶತಮಾ ವಹ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೪೫-೨)

ಮುನತ್ತುಮೂರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವಂತೆಯೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಐಭಿರಗ್ನೇ ಸರಥಂ ಯಾಹ್ಯರ್ವಾಜ್ ನಾನಾರಥಂ ವಾ ವಿಭವೋ ಹ್ಯಶ್ವಾಃ |

ಪತ್ತೀವತಸ್ತಿಸ್ತಶತಂ ತ್ರೀಂಶ್ಚ ದೇವಾನನುಷ್ಪಥಮಾ ವಹ ಮಾದಯಸ್ತು |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೩-೯)

ಇತಿ ಸ್ತುತಾಸೋ ಅಸಥಾ ರಿಶಾದಸೋ ಯೇ ಸ್ಥ ತ್ರಯಶ್ಚ ತ್ರಿಶಚ್ಚ |

ಮನೋರ್ದೇವಾ ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೮-೩೦-೨)

ವಿಶ್ವೈರ್ವೇಷೈಸ್ತರಿಭಿರೇಕಾದಶೈರಿಹಾದ್ವಿರ್ಮರುದ್ಧಿಭ್ಯಗುಭಿಃ ಸಚಾಭುವಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೮-೩೫-೩)

ತವ ತ್ಯೇ ಸೋಮ ಪವಮಾನ ನಿಕ್ಕೇ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸ್ತಯ ಏಕಾದಶಾಸಃ |

ದಶ ಸ್ವಧಾರಿಧಿ ಸಾನೋ ಅವ್ಯೇ ಮೃಜಂತಿ ತ್ವಾ ನದ್ಯಃ ಸಪ್ತ ಯಿಟ್ಟೀ |

(ಮ. ಸಂ. ೯-೯-೨೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮೂವತ್ತುಮೂರೆಯೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ

ಅಷ್ಟೈವಸವಃ | ಏಕಾದಶರುದ್ರಾಃ | ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಾ ಇಮೇ ಏವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ತ್ರಯುಸ್ತಿಸ್ತಶ್ಚೈ ದೇವಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ತ್ವುಸ್ತಿಸಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೫-೨-೨)

ಎಂಬ ವಸುಗಳೂ ಹೆನ್ನೊಂದು ರುದ್ರರೂ, ಹೆನ್ನೆರದು ಅದಿತ್ಯರೂ ಮತ್ತು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ ಸೇರಿ ಮೂವತ್ತು ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಇವರಲ್ಲದೇ ಮೂವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯವನು, ಎಂದು ಒಂದು ಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆಯಿದ್ದರೂ ಸಹ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದೆ.

ತೇ ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಂಶದಿತ್ಯಷ್ಟೌ ವಸವ ಏಕಾದಶ ರುದ್ರಾ ದ್ಯಾವಶಾದಿತ್ಯಾಸ್ತು ಏಕತ್ರೀಂಶದಿಂಪ್ರಕ್ಷೈವ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಂಶಾವತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೬-೩-೫)

ನತರೇಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಸಹ,

ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಂಶದ್ವೈ ದೇವಾಃ ಸೋಮಸಾಸ್ತ್ರಯಸ್ತ್ರೀಂಶದಸೋಮಸಾ ಅಷ್ಟೌ ವಸವ ಏಕಾದಶ ರುದ್ರಾ ದ್ಯಾವಶಾದಿತ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ವಷಟ್ಪಾರಕ್ಷೈತೇ ದೇವಾಃ ಸೋಮಸಾಃ |

(ಐ ಬ್ರಾ. ೨-೧೮)

ಸೋಮಸಾನನನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವರು ಮೂವತ್ತುಮೂರು ದೇವತೆಗಳು. ಅವರು ಅಷ್ಟವಸುಗಳು, ಏಕಾದಶ ರುಗ್ನರು, ಮತ್ತು ದ್ಯಾವದಾದಿತ್ಯರು. ಇವರೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ವಷಟ್ಪಾರ. ಹೀಗೆ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸಂಖ್ಯೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಆದರೆ,

ತ್ರೀಣಿ ಶತಾ ತ್ರೀ ಸಹಸ್ರಾಣ್ಯುಗ್ನಿಂ ತ್ರೀಂಶಚ್ಚೈ ದೇವಾ ನವ ಜಾಸಪರ್ಯನ್ |

ದ್ವಿಕ್ಷನ್ ಘೃತೈರಸ್ತೃಣಿನ್ನೈರ್ಹಿರಸ್ಮಾ ಆದಿದ್ಯೋತಾರಂ ನೈಸಾವಯಂತೆ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೯-೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದರಂತೆಯೇ ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೨-೬ ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮೂರು ಸಾವಿರದ ಮುನ್ನೂರ ಮೂವತ್ತು ಒಂಭತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ (೩೩-೬) ಇದೇ ಅನುಪೂರ್ವವಿದೆ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೇ,

ನಮೋ ಮಹದ್ಯೋಶೇ ನಮೋ ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯೋ ನಮೋ ಯುವಭ್ಯೋನಮ ಅಶಿನೇಭ್ಯಃ |

ಯಜಾಮ ದೇನಾನ್ಯದಿ ಶಕ್ಲನಾಮ ಮಾ ಜ್ಯಾಯಸಃ ಶಂಸಮಾ ವ್ಯಕ್ತಿ ದೇವಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೨-೨-೧೩)

ಆತ್ಯಧಿಕವಾದ ಗುಣವುಳ್ಳವರೂ, ನ್ಯೂನವಾದ ಗುಣವುಳ್ಳವರೂ, ತರುಣರೂ ವೃದ್ಧರೂ ಆದ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಮಸ್ಕಾರವೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪವೈವಿಧ್ಯವಿರಬಹುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿಯೇ ಇತರೇಯುಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಸಹ (೬-೧೬) ಶುನಶ್ಚೇಶೋಮಾಪ್ಯಾನದಧಿ ವಿಶ್ವೇದೇವಪ್ರಾರ್ಥನಾಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದೆ. ಆದರೆ

ನಹಿ ವೋ ಅಸ್ತೈರ್ಭಕೋ ದೇನಾಸೋ ನ ಕುಮಾರಕಃ | ವಿಶ್ವೇ ಸತೋಮಹಾಂತ ಇತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩೦-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ ದೊಡ್ಡವರು ಚಿಕ್ಕವರು ಎಂಬ ಭೇದವೇ ಇಲ್ಲ. ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಮಹಾತ್ಮರೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ. ಇಂತಹ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವುಳ್ಳ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯೇ ಮುಖಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾನೆ—

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದೇವಾಸೇ—ದೇವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜನ್ಮ ಪರವಾದಾಗ **ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಯವಿಸರ್ಗ.

ದಿವಿ—ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. **ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಏಕಾದಶ—ಏಕಂ ಚ ದಶ ಚ ಏಕಾದಶ. **ಪ್ರಾಣೇಕಾದಶಭ್ಯಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. **ಸಂಖ್ಯಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ಥ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಕಸಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಪಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಾತ್ಯಾಕಿವೇಶನಿರುವುದರಿಂದ **ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಸಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಿಪಂತನಿಪಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೃಥಿವ್ಯಾಮ್—ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವು ಐವಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ **ಉದಾತ್ತಯಣೋಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪ್ಪುಕ್ರೀತಃ—ಅಪ್ಪುಕ್ರಿಯಂತಿ ಇತಿ ಅಪ್ಪುಕ್ರೀತಃ ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. **ಕ್ರಿಸ್ಚಿಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪರವಾದಾಗ **ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕಾಗಮ. **ತೆತ್ತುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. **ಗತಿಕಾರಕೋಪಸವಾತ್ ಕೃತ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಸನ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುನಿನಾ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. **ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವತ್ಯಯದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪೃಥ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಚ್ಚಿಬ್ಬವನ್ನಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಛಾನ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ **ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಜ್ಯಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಮನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟೀಣಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿ ಲೋಪ. ತ್ವತಿಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತನಿಪತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಜಮ್—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಮ ಧಾತು. **ಯಜಯಾಚಿಯತ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನರ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ರುತ್ಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜುಷಧಮ್—ಜುಷಿ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಪಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಪಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೩೯ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರನಲತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಏಕೆವಿಂಶೇನುವಾಕೇ ಸಪ್ತದಶ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರ ವೇದಿಷದ ಇತಿ ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ತ್ರಯೋ-
ದಶಚ್ಚ | ಉಚಿಘ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯ ದೀರ್ಘತಮಸ ಆರ್ಷಂ | ಆಗ್ನೇಯಂ | ಅಂತೈಃ ತ್ರಿಷ್ಟುಘ್ | ತಿಷ್ಟಾ-
ಸ್ತಿಷ್ಟುಬಂತಪರಿಭಾಷಯಾ ಜಗತ್ಯಃ | ದಶಮಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಜಗತೀ ವಾ | ಅತ್ಯಷ್ಟಿಪರಿಭಾಷಾ ನಿವೃತ್ತಾ |
ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ವೇದಿಷದೇ ಸಪ್ತೋನಾ ದೀರ್ಘತಮಾ ಟಿಚಿಘ್ಯ ಆಗ್ನೇಯಂ ತು ದ್ವಿತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತಂ
ತು ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಜಶಮಾ ವೇತಿ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯಾಗ್ನೇಯೇ ಕೃತೌ ಜಾಗತೇ ಛಂದಸೀದಮಾದೀನಿ ತ್ವತೀ-
ಯವರ್ಜಿತಾನಿ ಷಟ್ ಸೂಕ್ತಾನಿ ವಿನಿಯುಕ್ತಾನಿ | ತಥಾಶ್ವಿನಶಪ್ತೇ ಷಣ್ಣಾಂ ತ್ವತೀಯವರ್ಜಿತಾನಾಂ
ಸೂಕ್ತಾನಾಂ ವಿನಿಯೋಗಃ | ಸೂತ್ರತಂ ಚ | ವೇದಿಷದ ಇತಿ ಷಣ್ಣಾಂ ತ್ವತೀಯಮುದ್ಧರೇತ್ | ಅ. ೪. ೧೨ |
ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಏನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವುವು.
ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಿಷದೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಮೊದಲನೆಯದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹದಮೂರು ಮುಕ್ತಗಳಿರುವುವು.
ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉಚಿಘ್ಯಪುತ್ರನಾದ ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಎಂಬುವನು ಮುಖ್ಯಯು. ಆಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಕೊನೆಯ
ಎರಡು ಮುಕ್ತಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಉಳಿದ ಮುಕ್ತಗಳು ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಹತ್ತನೆಯ ಮುಕ್ತ
ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಅಥವಾ ಜಗತೀ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ
ಅತ್ಯಷ್ಟಿ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸು ಮುಗಿದಿರುವುದು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ವೇದಿಷದೇ ಸಪ್ತೋನಾ ದೀರ್ಘತಮಾ
ಟಿಚಿಘ್ಯ ಆಗ್ನೇಯಂ ತು ದ್ವಿತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತಂ ತು ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಜಶಮಾ ವೇತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕ
ಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನೇಯಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮುಕ್ತಗಳ ಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ
(ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಅರು ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದೂ ಹಾಗೆಯೇ; ಅಶ್ವಿನಶಪ್ತಮಂತ್ರಗಳ
ಗಾಗಿ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದೂ ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ
ವೇದಿಷದ ಇತಿ ಷಣ್ಣಾಂ ತ್ವತೀಯಮುದ್ಧರೇತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೧೨).

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೪೦

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೪೦ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ— ೫, ೬, ೭ ॥

ಸೂಕ್ತ ಪಡ್ಡಿರುವ ಪುಸ್ತಕಂಖ್ಯೆ—೧೫ ॥

॥ ಮುಖ—ದೀರ್ಘತಮಾ ದೀರ್ಘಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ॥

॥ ಭಂದಃ—೧-೯, ೧೧ ಜಗತೀ ॥ ೧೦. ತ್ರಿಪುರ್ ಜಗತೀ ವಾ ॥ ೧೨-೧೫ ತ್ರಿಪುರ್ ॥

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ವೇದಿಷದೇ ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ ಸುದ್ಯುತೇ ಧಾಸಿಮಿವ ಪ್ರ ಭರಾ ಯೋನಿ-
ನುಗ್ನಯೇ |

ವಸ್ತ್ರೇಣೇನ ವಾಸಯಾ ಮನ್ಮನಾ ಶುಚಿಂ ಜ್ಯೋತೀರಥಂ ಶುಕ್ರವರ್ಣಂ
ತಮೋಹನಂ || ೧ ||

ಪದಪಾಠಃ

ವೇದಿಸದೇ | ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ | ಸುದ್ಯುತೇ | ಧಾಸಿಂಇವ | ಪ್ರ | ಭರ | ಯೋನಿ | ಅಗ್ನಯೇ |
ವಸ್ತ್ರೇಣವ | ವಾಸಯಾ | ಮನ್ಮನಾ | ಶುಚಿಂ | ಜ್ಯೋತೀರಥಂ | ಶುಕ್ರವರ್ಣಂ | ತಮೋಹನಂ || ೧ ||

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಅದ್ವಯೋ ವೇದಿಷದೇ ವೇದ್ಯಾಂ ಸೀದತೇ ನಿತ್ಯಂ ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ ಪ್ರಿಯಧಾನ್ವೇ
ಪ್ರಿಯಸ್ಥಾನಾಯೋತ್ತರವೇದಿಲಕ್ಷಣಪ್ರಿಯಾಯ ಸುದ್ಯುತೇ ಶೋಭನದ್ಯೋತನಾಯಾಗ್ನೇಯೋಗ್ರನ-
ಯಾನಾದಿಗುಣವಿಷ್ಣಾಯ ಯೋನಿಂ ಸ್ಥಾನಂ ವೇದ್ಯಾಖ್ಯಂ ಧಾಸಿಮಿವ ಹವೀರೂಪಮನ್ನಮಿವ ಪ್ರ ಭರ |
ಪ್ರಹರ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸಂಪಾದಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಚ್ಚ ಸ್ಥಾನಂ ವಸ್ತ್ರೇಣೇನ ತೇನ ಯಥಾ ಮಾರ್ದವಾ-
ಯಾಶ್ಚೃಣಾತಿ ತದ್ವತ್ ಮನ್ಮನಾ ಮನನೀಯೇನ ಸಂಭಾರೇಣ ಬರ್ಹಿಷಾ ವಾ ವೇದಿಸ್ಥಾನಂ ವಾಸಂಃ |
ಅಚ್ಛಾದಯ | ಕೀದೃಶಂ ತತ್ಸ್ಥಾನನಿಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಶುಚಿಮುತ್ಪನ್ನವೋಕ್ಷಣಾದಿನಾಮೇಧ್ಯಾ-
ಸುರಾದೀನಾಮಪತತ್ಪಾಚ್ಛದ್ಯಂ ಜ್ಯೋತೀರಥಂ ಜ್ಯೋತೀಷ ಅಜ್ಯಾದೀರಗ್ನೇವಾ ರಥಸ್ಥಾನೀಯಮಾ-

ಧಾರಭೂತತ್ವಾತ್ ಶುಕ್ರವರ್ಣಂ ಅಗ್ನಿವೇತತ್ಪಾದ್ವೀಶ್ವವರ್ಣಂ ಅತಃ ಏವ ತಮೋಹನಂ ತಮಸೋಽಂಧ-
ಕಾರಸ್ಯ ಹಂತಾರವಂಜ್ಞಾನಸ್ಯ ವಾ | ಅಗ್ನಿಸಾಧ್ಯಯಂಜ್ಞಾದಿದ್ಯಾಃ ಜ್ಞಾನವಿಚಾರತತ್ವಾದಿತಿ ಭಾವಃ |
ಯದ್ವಾ | ತಸ್ಯಾಂ ಯೋನೌ ಸ್ಥಾನೇ ವಸ್ತ್ರೇಣ ಯಥಾ ಗೋಪನೀಯಂ ವಸ್ತು ಗೋಪಯಂತಿ ತದ್ವಸ್ತ್ರ-
ಮಗ್ನಿಂ ವಾಸಯ | ನಿವಾಸಯ | ಸ್ಥಾಪಯ | ಮನ್ನನಾ ಮನನೀಯೇನ ಹೃದ್ಯೇನ ವಸ್ತ್ರಸದೈಶೇನ
ಮೃದುಕಾಷ್ಠಾದಿವಾಚ್ಯಾದಯ ವಾ | ಕೀಡ್ಯತಂ | ಜ್ಯೋತಿರಥಂ ದೀಪ್ತಿರಥೋಪೇತಂ | ಶೇಷಂ
ಪೂರ್ವವತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ವೇದಿಷದೇ—(ಅಧ್ವರ್ಯವೇ) ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವವನೂ, | ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ—(ಉತ್ತರ
ವೇದಿರೂಪವಾದ) ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವನೂ | ಸುದ್ಯುತೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನೂ ಆದ |
ಅಗ್ನಿಯೇ—ಅಗ್ನಿ ದೇವನಿಗೆ | ಶುಚಿಂ—ಶುದ್ಧವಾದುದೂ, | ಜ್ಯೋತಿರಥಂ—ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ರಥದಂತೆ ವಾಹಕ
ವಾದುದೂ | ಶುಕ್ರವರ್ಣಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೂ | ತಮೋಹನಂ—ತಮಸ್ಸನ್ನು (ಅಥವಾ
ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು) ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ | ಯೋನಿಂ—ವೇದಿರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು | ಧಾಸಿಮಿವ—
(ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ) ಅನ್ನದಂತೆ | ಪ್ರಭರ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸು | (ಮತ್ತು ಆ ಸ್ಥಾನವನ್ನು | ವಸ್ತ್ರೇಣೇವ
—(ಮೃದುವಾಗಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ) ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಹೊದಿಸುವಂತೆ (ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹರಡುವಂತೆ) | ಮನ್ನನಾ—ಅನುಕೂಲ
ಕರವಾದ ದರ್ಭಾಸನದಿಂದ | ವಾಸಯ—ಹೊದಿಸು (ಅಲಂಕರಿಸು) ಅಥವಾ (ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಗೋಚ್ಯವಾದ ವಸ್ತು
ವನ್ನು ಮುಚ್ಚುವಂತೆ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಿಂದ ಆ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮುಚ್ಚು)

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯವೇ, ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವವನೂ, ಉತ್ತರವೇದಿಕೆಯರೂಪವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನ
ವನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿದೇವನಿಗೆ ಶುದ್ಧವಾದುದೂ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ರಥದಂತೆ ವಾಹಕವಾದುದೂ, ಪ್ರಕಾಶ
ಮಾನವಾದ ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದೂ, ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ವೇದಿಕಾಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನ
ವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಂತೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸು. ಮತ್ತು ಆ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮೃದುಮಾಗಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ
ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಹೊದಿಸುವಂತೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾದ ದರ್ಭಾಸನದಿಂದ ಹೊದಿಸಿ ಅಲಂಕರಿಸು.

English Translation

Prepare a (fit) place, as it were an offering for the radiant Agni, who
is seated on the altar, and fond of his station : strew the sacred, light-bearing,
bright and gloom-dispelling (spot), with agreeable (kusa grass), as with a
garment

ವಿಶೇಷವಿವರಣೆ

ಅಗ್ನಿಯೇ ಯೋನಿಂ ಪ್ರಭರಃ ಮನ್ನನಾ ವಾಸಯ—ಅಗ್ನಿಗೆ ವೇದಿರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು
ಸಂಪಾದಿಸು ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ದರ್ಭಾಸನದಿಂದ ಹೊದಿಸು ಅಥವಾ ಅಲಂಕರಿಸು ಎಂದು ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ.
ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ, ವೇದಿಷದೇ, ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ ಸುದ್ಯುತೇ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ.

ವೇದಿಷದೇ—ವೇದ್ಯಾಂ ಸೀದತೇ ನಿತ್ಯಂ ಇತಿ ವೇದಿಷತ್ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಿಷತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು.

ಹೋತಾ ವೇದಿಷದಿತ್ಯೇಷ ವೈ ಹೋತಾ ವೇದಿಷತ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೨೦)

ಹೋತೃವಿನ ಸ್ಥಾನವು ಯಾವಾಗಲೂ ವೇದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಹೋತೃವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ.

ಹೋತಾ ವೇದಿಷದಿತ್ಯಗ್ನಿವೈ ಹೋತಾ ವೇದಿಷತ್ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೬-೩-೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ವೇದಿಷತ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹೋತಾ ವೇದಿಷತ್ | ಎಂಬ ಕರೋಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ (೫-೨) ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಾ,

ಹೋತಾ ಅಗ್ನಿಃ, ಅಗ್ನಿವೈ ಹೋತಾ' ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ವೇದ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಸೀದತೀತಿ ವೇದಿಷತ್ | ಇಯಂ ವೇದಿಃ ಪರೋಲ್ಕಂಠಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಯಾ ಯಜ್ಞೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ಇಯಂ ವೇದಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪರೋಲ್ಕಂಠಃ ಪರಃ ಸ್ವಭಾವಃ ಇತಿ ವೇದ್ಯಾ ಪೃಥಿವೀಸ್ವಭಾವತ್ವೇಕೀರ್ತನಾತ್ ಪೃಥಿವೀ ವೇದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯಾ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಎಂದು ಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ವೇದಿಗಳಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಬೋಧಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ವೇದಿಯು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಧಾಮವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಧಾಸಿಂ—ಧಾಸಿಃ ಇರಾ—ಇತ್ಯಾದ್ಯನ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿಘಂಟು ೨-೬-೧೧). ಪಾನಾರ್ಥಕ ವಾತ ಧೇಹಿ ಧಾತುನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ' ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥದಾಗುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಾಧಾರಕ ವೆಂದರ್ಥವಾದರೂ ಅಗಬಹುದು.

ಕೃಷ್ಣಾ ಸತೀ ರುಶತಾ ಧಾಸಿನೈಷಾ ಜಾಮರೈಣಿ ಪಯಸಾ ಪೀಷಾಯ |

(ಮು. ಸಂ. ೪-೩-೯)

ಕೇ ಧಾಸಿಮಗ್ನೇ ಅನ್ವತಸ್ಯ ಸಾಂತಿ ಕ ಆಸತೋ ವಚಿಸಃ ಸಂತಿ ಗೋಪಾಃ |

(ಮು. ಸಂ ೫-೧೨-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಧಾಸಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧಾರಕವಾದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲೂ ಅಗಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಯೋನಿ ಯನ್ನು ಧಾಸಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ಯೋನಿಯೆಂದರೆ—ವೇದ್ಯಾಖ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನ. ವೇದಿಷತ್ತಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ವೇದ್ಯಾಖ್ಯವೆಂಬ ಯೋನಿ ಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸು ಎಂದರ್ಥ.

ಆ ಸ್ಯೇ ಯೋನೌ ನಿಷೇದತು (ಮು. ಸಂ. ೬-೧೬-೪೧) ಎಂಬ ಮುಕ್ಯವಾದಹರಿಸಿ, ಏಷ ಹ ವಾ ಅಸ್ಯ ಸ್ಯೋ ಯೋನಿಯರಗ್ನಿ ರಗ್ನೇಃ | (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಯೋನಿಯೆಂದರೆ ಆಹವನೀಯಾಗ್ಯಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ತನೋಹನಂ—ತಮಸಃ ಅಂಧಕಾರಸ್ಯ ಹಂತಾರಂ, ಅಜ್ಞಾನಸ್ಯ ವಾ ! ಕತ್ತಲನ್ನು ಅಥವಾ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕ ಅಂದು ಭೌತಿಕವಾದರೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದರೂ ಆದ ವಂಶು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಸಾಧ್ಯಯಜ್ಞಾದಿವಾರಾ ಜ್ಞಾನವಿಚಾರಕತ್ವಾದಿತಿ ಭಾವಃ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯು ಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಸಾಧನವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿಯೆಂದರ್ಥವು. ಅಜ್ಞಾನನಾಶಕವಾದ ಯೋನಿಯೆಂದು ಯೋನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವೇದಿಪದೇ—ವೇದ್ಯಾಂ ಸೀದತಿ ಇತಿ ವೇದಿಪತ್. ಪದ್ಯಾಲ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಸತ್ಪದ್ವಿಷ್- (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ—ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮ ಸ್ಥಾನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತಸ್ಯೈ ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ. ಬಹುವ್ರೀಹಾ-ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುದ್ಯುತೇ—ಶೋಭನಂ ದ್ಯುತ್ಯಾ ಯಸ್ಯ. ಸಃ ತಸ್ಯೈ. ನರ್ಷಾಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರ—ಪೃಶ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೀಶ. ಶಪಾ ಏಕರಣ. ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗಿ ಲುಕ್. ದ್ವಗ್ರಹೋರ್ಭಕ್ತಂದಸಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ- ಅಪಂತದ ಪದದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿಯೇ—ಅಗಿ ಗತೌ ಧಾತು. ಅಗೇರ್ನಲೋಪಕ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮುನಿನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಚತುರ್ಥಿವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಾಸಯ—ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ. ಧಾತು. ಣಿಪಂತದ ಮೇಲೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೀಶ. ಶಪಾ ಏಕರಣ. ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಶಪಾ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಅಯಾದೇಶ. ಅತೋಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗಿ ಲುಕ್. ತಿಪಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮನ್ಯನಾ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇನ್ಯತ್ಯಾದಿನಿಘಾತಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವತಿಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಜ್ಯೋತೀರಥಮ್—ಜೋತಿಷಃ ರಥಃ ತಮ್ ಜ್ಯೋತಿರಥಮ್. ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತನೋಹನಮ್—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ತಮಸಃ ಹಂತಾ. ತನೋಹಾ, ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಕಕರಿ ಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅಪಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ವಧಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಭಿ ದ್ವಿಜನ್ಮಾ ತ್ರಿವೃದನ್ವಮೃಜ್ಯತೇ ಸಂವತ್ಸರೇ ವಾವೃಥೇ ಜಗ್ಗಮೀ ಪುನಃ |
 ಅನ್ಯಸ್ಯಾಸಾ ಜಿಹ್ವಯಾ ಜೇನ್ಯೋ ವೃಷಾ ನ್ಯಂ ನೈನ ವನಿನೋ ಮೃಷ್ಟ
 ವಾರಣಃ || ೨ ||

ಽದಪಾಠಃ

ಅಭಿ | ದ್ವಿಜನ್ಮಾ | ತ್ರಿವೃತ್ | ಅನ್ಯಂ | ಯಜ್ಯತೇ | ಸಂವತ್ಸರೇ | ವವೃಥೇ | ಜಗ್ಗಂ | ಈಮಿತಿ |
 ಪುನರಿತಿ |

ಅನ್ಯಸ್ಯ | ಅಸಾ | ಜಿಹ್ವಯಾ | ಜೇನ್ಯಃ | ವೃಷಾ | ನಿ | ಅನ್ಯೇನ | ವನಿನಃ | ಮೃಷ್ಟ | ವಾರಣಃ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ದ್ವಿಜನ್ಮಾ ದ್ವಾಭ್ಯಾಮರಣೇಭ್ಯಾಂ ಜಾಯಮಾನಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಥನೇನಾಧಾನಸಂಸ್ಕಾರೇಣ
 ಚೋತ್ಸನ್ನತ್ವಾತ್ ದ್ವಿಜನ್ವತ್ವಂ || ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೈತ್ಯಂತ ಇತಿ ಮನಿನ್ || ಅಯಮಗ್ನಿಸ್ತ್ರಿವೃದನ್ವ-
 ಮಾಜ್ಯಪುರೋದಾಶಸೋಮರೂಪೇಣ ತ್ರಿಪ್ರಕಾರಮವ್ವಮದನೀಯಮಭಿ ಯಜ್ಯತೇ | ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ |
 ಅಭಿತ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ನಯತಿ ಭಕ್ಷಯತಿ || ಋಜ ಗತಿ ಸ್ವಾನಾರ್ಜನೋಪಾರ್ಜನೇಷು | ವೃತ್ಯಯೇನ
 ಶ್ವನ || ಯದ್ವಾ | ಭೃಜ್ಯತೇ || ಭ್ರಷೋತ ಸಾಕೇ || ಶಕ್ಯಂ ಕರೋತಿ ವಾ | ಕಿಂಚಿ ಈ ಇದಂ ||
 ಈಮಿತ್ಯತೈ ಸಾಂಹಿತಿಕೋ ಮಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ || ಜಗ್ಗಂ ಭಕ್ತತಂ ಸಂವತ್ಸರೇ ಪೂರ್ಣೇ ಪುನರ್ವವೃಥೇ |
 ಅಗ್ನಿವರ್ಧಯತಿ | ಜೀರ್ಣಸ್ಯ ಪುನರ್ವೃದ್ಯಭಾವಾದ್ಯಜಮಾನಂ ಹವಿರ್ವದ್ವಾ ತ್ರಿಪ್ರಕಂವತ್ಸರಂ ಯಾಗ-
 ಸಮರ್ಥಂ ಕರೋತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಏಕವಾರಂ ಭಕ್ತತಂ ಹವಿಃ ಪುನಃ ಸಂವತ್ಸರೇ ಪೂರ್ಣೇ
 ಸಂವತ್ಸರ ಉದರಶ್ಲಂ ವರ್ಧತೇ ವರ್ಧಯತಿ ವಾ ಭಕ್ತತಾರಂ | ಕಿಂಚಾಯಮಗ್ನಿವೃಷಾ ವರ್ಷಕಃ
 ಸನ್ನನ್ಯಸ್ಯ ಹವಿಷ ಅಸಾಸ್ಯೇನ ಜಿಹ್ವಯಾ ಜೇನ್ಯಃ ಪ್ರಭೂತೋ ಭವತಿತಿ ಶೇಷಃ | ಯದ್ವಾ | ವರ್ಷತಾ
 ಸನ್ನೇಕೇನ ರೂಪೇಣಾನ್ಯಸ್ಯ ಯಜ್ಜೇ ಹೋತ್ರಾದೇರ್ಜಿಹ್ವಯಾ ತಮುಪಲಕ್ತತಯಾ ಸ್ತುಚಾ ಜೇನ್ಯಃ
 ಪ್ರವದ್ಯೋ ಭವತಿ | ತಥಾನ್ಯೇನ ದಾನಾಗ್ನಿರೂಪೇಣ ವಾರಣಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಾರಕಃ ಸನ್ ವನಿನೋ
 ವನಂ ಬಂಧಿನೋ ವೃಷಾನ್ನಿ ಮೃಷ್ಟ | ನಿಮಾಷ್ಟಿ | ದಹತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮೃಜೇಶ್ಚಾಂದಸೇ ಲಬಾ ವೃತ್ಯ-
 ಯೇನಾತ್ಮನೇಸವಂ ||

ಪ್ರತಿರೂಪರ್ಥ

ದ್ವಿಜನ್ಮಾ—ಎರಡು ಅರಣಿಗಳಿಂದಲೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಥವಾ ಮಥನದಿಂದ ಒಂದು ಸಲವೂ, ಆಧಾನ
 ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಒಂದು ಸಲವೂ ಹೀಗೆ ಎರಡು ಸಲ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ತ್ರಿವೃದನ್ವಂ—ಅಜ್ಯ, ಪುರೋ

ಡಾಕ ಮತ್ತು ಸೋಮ ಈ ರೀತಿ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಭಕ್ಷ್ಯವಾಗಿರುವ ಅನ್ನವನ್ನು | ಅಭಿಃಖುಜ್ಜತೇ—ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಪಕ್ವವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | ಈಂ ಜಗ್ಗಂ—ಭಕ್ಷಿಸಿದ ಈ ಅನ್ನವನ್ನು | ಸಂವತ್ಸರೇ—ವರ್ಷವು ಕಳೆಯಲು | ಪುನಃ—ತಿರುಗಿಯೂ | ವವೃಥೇ—(ಹೊಸ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು) ಬೆಳೆಸುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನ ಹವಿಸ್ಸು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (ಮತ್ತು) | ವೃಷಾ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಸುರಿಸುವನಾಗಿ | ಅನ್ಯಸ್ಯ—ಹವಿಸ್ಸಿನ (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು) | ಆಸಾ—ಆಸ್ತಾದನೆಮಾಡುವ | ಜಿಹ್ವಯಾ—ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ | ಅಥವಾ ಅನ್ಯಸ್ಯ—ಹೋತೃವಿನ | ಜಿಹ್ವಯಾ—ಜಿಹ್ವಾರೂಪದ ಸೌಟಿನಿಂದ | ಜೇನೈಃ—ಪ್ರವೃದ್ಧನಾಗುತ್ತಾನೆ. | ಅನ್ಯೇನ—ದಾವಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ | ವಾರಣಃ—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಡೆಯುತ್ತಾ | ವನಿನಃ—ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ | ನಿ ಮೃಷ್ಯ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಜನ್ಮವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು ಆಜ್ಞೆ, ಪುರೋಡಾಕ ಮತ್ತು ಸೋಮರವ ಈ ರೀತಿ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಭಕ್ಷ್ಯವಾಗಿರುವ ಅನ್ನವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಕ್ಷಿಸಿದ ಈ ಅನ್ನವನ್ನು ವರ್ಷವೂ ಕಳೆಯಲು ಪುನಃ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆಸ್ತಾದಿಸುವ ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ದಾವಾಗ್ನಿರೂಪವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಒಗೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಎದುರಿಗಿರುವ ಸಕಲವನ್ನು ನಿರೋಧಿಸುತ್ತಾ ವನವೃಕ್ಷಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

(Agni), the two-fold generated, devours the triple (sacrificial) food, and when the year expires renovates what has been eaten; the showerer (of benefits) is invigorated (in one from), by eating with the tongue of another; in a different form the restrainer (of all) consumes the forest trees.

ವಿಶೇಷವಿವರಣೆ

ದ್ವಿಜನ್ಮಾ—ದ್ವಾರ್ಥ್ಯಾಂ ಅರಣೀಭ್ಯಾಂ ಜಾಯಮಾನಃ | ಯದ್ವಾ | ಮುಠನೇನ ಆಧಾನಸಂಸ್ಕಾರೇಣ ಚ ಉತ್ಪನ್ನತ್ವಾತ್ ದ್ವಿಜನ್ಮತ್ತೇ | ಎರಡು ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮುಠನದಿಂದ ಒಂದು ಸಲವೂ, ಆಧಾನಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಒಂದು ಸಲವೂ ಹೀಗೆ ಎರಡು ಸಲ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವುದರಿಂದಲಿ ದ್ವಿಜನ್ಮಾ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರೆವಿದೆ. ಈ ವಿಶೇಷಾತ್ಯ ಋ. ಸಂ. ೧-೬೦-೧ ಮತ್ತು ೧-೧೪. ೪ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲೂ ದ್ವಯೋ ದ್ಯಾರ್ವಿವ್ಯಾಶ್ವಧಿವ್ಯೋರ್ವಾ ಜಾಯಮಾನಂ, ಅರಣ್ಯೋರ್ವಾ ಜಾಯಮಾನಂ ದ್ಯಾವಾಶ್ವಧಿವಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅರಣ್ಯಾಶ್ವಧಿವ್ಯನಾಗುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಪರ್ಯಾಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ದವರಿಸಿ ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ ೧-೯೫ - ೨ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ತ್ರೀಣಿ

ಜಾನಾ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪಾಂತರಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ಸ್ವರೂಪವು ಒಂದೇ ವಿಧವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ

ಋತಸದಿತಿ ಸತ್ಯಸದಿತ್ಯೇತದ್ವ್ಯೋಮಸದಿತಿ ಸರ್ವೇಷು ಹ್ಯೇಷ ವ್ಯೋಮಸು ಸನ್ನೋಽದ್ವಾ
ಗೋಜಾ ಇತ್ಯದ್ವಾಕ್ತು ಹ್ಯೇಷ ಗೋಜಾಕ್ತುರ್ತೇಜಾ ಇತಿ ಸತ್ಯೇಜಾ ಇತ್ಯೇತದಿವಿಜಾ ಇತ್ಯ-
ದ್ವಿಜಾ ।

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೬-೩-೧೧)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಬ್ಜನೆಂದೂ, ಗೋಜನೆಂದೂ, ಋತಜನೆಂದೂ, ಅದ್ವಿಜನೆಂದೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು

ದಿವಸ್ವರಿ ಪ್ರಥಮಂ ಜಷ್ಟೋಗ್ನಿರಿತಿ | ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ದಿವಃ ಪ್ರಾಣಾದು ವಾ ಏಷ ಪ್ರಥಮಮು
ಜಾಯತಾಸ್ತದ್ವಿತ್ತೀಯಂ ಪರಿ ಜಾತನೇದಾ ಇತಿ ಯದೇನಮದೋ ದ್ವಿತ್ತೀಯಂ ಪುರುಷ-
ವಿಧೌಽಜನಯತ್ಪ್ರತೀಯಮುಪ್ಪಿತೀಯದೇನಮದಸ್ತೃತೀಯಮದ್ಭೌಽಜನಯನ್ಯಮಾಃ
ಅಜಸ್ತಮಿತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೬-೪-೩)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ದುರ್ಲೋಕದಿಂದ ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದುದನ್ನೂ ಯಜ್ಞಾದಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮಾನವರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಸಲ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದನ್ನೂ, ಉದಕದಿಂದ ಮೂರನೆಯ ಜನ್ಮವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ೬.೧೧ ಅಗ್ನಿಯು ಜನ್ಮವು ವಿಧವಿಧವಾಗಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿಜನ್ಮ ಎಂಬ ಈ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕುಚಿತವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ತ್ರಿದಿವನ್ಮಂ—ಅಜ್ಞ, ಪುರೋಜಾತ ಮತ್ತು ಸೋಮ ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅನ್ನಗಳು. ಇವರ ವಿಷಯವನ್ನು ಓತಿಕಾ ಪ್ರಕರಣವಾದ ಮುಗ್ಧೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ಮೊದಲನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹವಿರ್ಯಜ್ಞ, ಸಾಕಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಅನ್ನಗಳು.

ಸಂವತ್ಸರೇ ವಾವೃಥೇ ಜಗ್ಮಮಿ ಪುನಃ—ಪ್ರಕೃತವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಭಕ್ಷಿಸಿದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸಂವತ್ಸರವು ಕಳೆದಂತರ ಪುನಃ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಯಜ್ಞವು ವೃಷ್ಟಿಸಾಧಕವಾಗಿ, ವೃಷ್ಟಿಯು ಯಜಮಾನನ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡುವುದರಿಂದ ವರ್ಷಾನಂತರ ಪುನಃ ಅಗ್ನಿ ಷ್ಠೋಮಾದಿ ಯಾಗಗಳು ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುವು.

ಸಂವತ್ಸರೋಽಗ್ನಿ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿ ರಗ್ನಿ ಷ್ಠೋಮಃ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೪೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ಅಗ್ನಿ ಷ್ಠೋಮ ಮತ್ತು ಸಂವತ್ಸರ ಇವುಗಳಿಗೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ವರ್ಷ ಪರ್ಯಂತವೂ ಮಾಡಿದ ಅಹುತಿಗಳು ಜೀರ್ಣವಾಗಿ ಪುನಃ ವರ್ಷಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಅತಿರಾತ್ಮ ಉಕ್ತೆ, ಅಗ್ನಿ ಷ್ಠೋಮ ಇವುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನ್ಯಸ್ಯಾಸಾ ಜಿವ್ಧಯಾ ಜೇನ್ಯಃ—ಇಲ್ಲಿ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅನ್ಯಸ್ಯ ಅಸಾ ಜಿವ್ಧಯಾ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆಸ್ವಾದನೆಮಾಡುವ ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಹೋತೃವಿನ ಜಿಹ್ವಾರೂಪವಾದ ಸೌಟಿನಿಂದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ, ಎರಡೂ ಅಗ್ನಿಯ ವೃದ್ಧಿ ಕಾರಕಗಳು.

■ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ।

ದ್ವಿಜನ್ಯಾ—ದ್ವೀ ಜನ್ಯನೀ ಯಸ್ಯ ಸಃ ದ್ವಿಜನ್ಯಾ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರಿವೃತ್—ವೃತು ವರ್ತನೇ. ಧಾತು ಕ್ರಿವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬುಜ್ಯತೇ—ಬುಜ ಗತಿಸ್ಥಾನಾರ್ಜನೇವಾರ್ಜನೇಕು ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಟಿತಅತ್ಯನೇ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ವಿಪ್ರ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ಏಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಭೃಜ್ಯತೇ ಎಂದು ಭೇದ. ಆಗ ಮಜೋ ವಾಕೇ ಧಾತು. ಪಶ್ವೆಂ ಕರೋತಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವವೃಧೇ—ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. **ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಿಞಲಿಟಿಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಞ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನಕ್ಕೆ ವಿಶಾದೇಶ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ. ತಿಹಂತನಿಘಾತಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಗ್ನಿಮ್—ಅದ ಭಕ್ತನೇ. ಧಾತು. **ನಿಷ್ಠಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದೋ ಜಗ್ನಿಲ್ಯಪ್ತಿಕ್ರಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಗ್ನಾದೇಶ. ಧತ್ವೆ. ಲೋಪ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಈಮ್—ಇದರ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಛಂದಸವಾಗಿ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಸಾ—ಆಸ್ಯ ಶ್ರು. ತ್ವತೀಯಾವಿಭಕ್ತೆಪರವಾದಾಗ **ಪದ್ವನ್ನೋಮಾಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಆಸನ್ ಆದೇಶ. **ಸುಪಾಂಸುಲುಞ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತೆಗೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಗೆ (ಆನ್) ಲೋಪ. ಅಸುದಾತ್ಪ್ರನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತಲೋಪ ಬಂದುದರಿಂದ **ಅನುದಾತ್ಪ್ರಸ್ಯಜಯೇಶೋದಾತ್ತೇಲೋಪಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಪ್ರವಾದ ವಿಭಕ್ತೆಗೆ ಉದಾತ್ಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜೇನ್ಯಃ—ಜ ಜಯೇ. ಧಾತು. **ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗುಹಣಾಮರ್ಷ್ಯದಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ **ಅಚೋಯತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅದಕ್ಕೆ ಸುಧಾಗಮ. **ಯತೋಽನಾವಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷಾ—ವೃಷು ವೇಶನೇ ಧಾತು. **ಕನಿನಾಯುವೃಷಿ**—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷ್ಯ—ವೃಷಣಾ ಶುದ್ಧೌ ಧಾತು. **ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಲಿಞಲಿಟಿಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಲಿಞ. **ವೃತ್ಯೋಽಬಹುಲಮ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ಯನೇಪವಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮ

ಪುರುಷನಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗಿ ಉತ್. ವ್ರಕ್ವಭೃತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಪಪ್ರ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪೃಪ್ರ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಕೃಷ್ಣಪುತ್ರೋ ವೇನಿಜೇ ಅಸ್ಯ ಸಕ್ವಿತಾ ಉಭಾ ತರೇತೇ ಅಭಿ ಮಾತರಾ

ಶಿಶುಂ |

ಪ್ರಾಚಾರ್ಜಿಹ್ಯಂ ಧ್ವಸಯಂತಂ ತ್ವಷ್ವಚ್ಯುತಮಾ ಸಾಚ್ಯಂ ಕುಸಯಂ

ವರ್ಧನಂ ಪಿತುಃ || ೩ ||

ಃ ಪದಪಾಠಃ |

ಕೃಷ್ಣಪುತ್ರೋ | ವೇನಿಜೇ ಇತಿ | ಅಸ್ಯ | ಸ್ವಕ್ವಿತಾ | ಉಭಾ | ತರೇತೇ ಇತಿ | ಅಭಿ | ಮಾತರಾ | ಶಿಶುಂ |

ಪ್ರಾಚಾರ್ಜಿಹ್ಯಂ | ಧ್ವಸಯಂತಂ | ತ್ವಷ್ವಚ್ಯುತಮಾ | ಅ | ಸಾಚ್ಯಂ | ಕುಸಯಂ | ವರ್ಧನಂ | ಪಿತುಃ ||೩||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಯಾಗ್ನೇವರ್ತರಾ ಮಾತೃಸ್ತಾನೀಯೇ ಉತ್ಪಾದಯಿತ್ಯಾಪುಭೋಭೇ ಅರಣ್ಯಾಪ್ಯೇ ಮಾತರೋ ವೇನಿಜೇ | ಚಲತಃ | ಓವಿಜೇ ಭಯಚಲನಯೋಃ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾದ್ವೈತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದ-ಮೇಕವಚನಂ ಚ | ಲೋಪಸ್ತ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟಿತಿ ತೆಲೋಪಃ | ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷೇತಿ ನಿಘಾಂತಾಭಾವಃ || ಮಥನೋಪಕ್ರಮೇ ಕೃಷ್ಣಪುತ್ರಾವಗ್ನಿ ಸಂಪರ್ಕಾತ್ಕೃಷ್ಣವರ್ಣತಾಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವತ್ಯೌ ಪ್ರಾಪಯಂತ್ಯೌ ವಾ ಭೂಮಿಂ ತಥಾ ಸಕ್ವಿತೌ ಸಮಾನಕಾರ್ಯಮಗ್ನುತ್ಪಾದನಂ ಗಚ್ಛಂತ್ಯೌ ಏವಂಭೂತೇ ಮಾತರೌ ಶಿಶುಂ ಶಿಶುವದುತ್ಪತ್ತಿಸಮಯೇತ್ಯಲ್ಪಮಗ್ನಿಮಾಭಿ ತರೇತೇ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪ್ನುತಕ್ಕ | ರೀದ್ಯಶಂ ಶಿಶುಂ | ಪ್ರಾಚಾರ್ಜಿಹ್ಯಂ ಪ್ರಾಗ್ನೇಶಸ್ವಿತಜಿಹ್ವಾಸ್ತಾನೀಯಜ್ಞಲಂ ಧ್ವಸಯಂತಂ ತಮೋ ನಾಶಯಂತಂ ತ್ವಷ್ವಚ್ಯುತಮರಣೇಭ್ಯಾಂ ಕ್ವಿಪ್ರಂ ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತಮಕ್ಲೇಶೇನ ಯೋನೇಃ ಸಕಾಶಾಚ್ಛೀಘ್ರಮುತ್ಪದ್ಯಮಾನಂ | ಅ ಈಸತ್ ಸಾಚ್ಯಂ ಸಮವೇತವ್ಯಂ ಮೃದುಕಾಷ್ಠಚೂರ್ಣಾದಿನಾ ಕುಸಯಂ ಗೋಪನೀಯಂ ಪಿತುಃ ಪಾಲಕಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ವರ್ಧನಂ ಪ್ರವರ್ಧನಂ ಪ್ರವರ್ಧಯಿತಾರಂ | ಉಕ್ತಪ್ರಕಾರ್ಯೇ ಲೌಕಿಕಶಿಶುಸಾಧಾರಣೈರುಪೇತಂ ಶಿಶುಮಗ್ನಿಂ ಮಾತರಾವುತ್ಪಾದಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅನ್ಯೋ-ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಮಾತೆರಾ-ಜನನಿಯರಾದ (ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣರಾದ) | ಉಭಾ-ಎರಡು ಅರಣಿಗಳೂ | ವೇದಿಜೇ-ಚಲಿಸುತ್ತಾರೆ | ಕೃಷ್ಣಪುತ್ರೋ-(ಅಗ್ನಿ ಸಂಸರ್ಕದಿಂದ) ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದುವವರೂ ಅಥವಾ ನೆಲವನ್ನು ಕಪ್ಪಿಗೆ ಮಾಡುವವರೂ | ಸಕ್ತಿಶೋ-(ಅಗ್ನಿತ್ವಾನವಕ್ಕೆ) ಒಡಗೂಡಿರುವವರೂ ಆದ ಈ ಮಾತೃರೂಪರಾದ ಅರಣಿಗಳು | ಪ್ರಾಚಾಜಿಹೃಂ-ಪೂರ್ವದಿಗ್ವಾಗದ್ರಿ ನಾಲಿಗೆಯಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳವನೂ | ಧ್ವಸಯಂತಂ-(ತಮಸ್ಸನ್ನು) ನಾಶಮಾಡುವವನೂ | ತೃಷುಚ್ಯುತಂ-(ಅರಣಿಗಳಿಂದ) ಒಡನೇ ಹೊರಕ್ಕೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನೂ, | ಆ ಸಾಚ್ಯಂ-(ಕಾಷ್ಠ ಚೂರ್ಣಗಳೊಂದಿಗೆ) ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವವನೂ | ಕುಪಯಂ-ರಕ್ಷಣೆಯನೂ | ಪಿತೇಃ-ತಂದೆಯಂತಿರುವ ಯಜಮಾನನ | ವರ್ಧನಂ-ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣನೂ ಆದ | ಶಿತಂ-ಶಿಶುರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅಭಿ ತರೇತೇ-ಹಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

|| ಛಾಂದಃ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣರಾದ ಅರಣಿಗಳೆರಡೂ ಚಲಿಸುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಸಂಸರ್ಕದಿಂದ ಕಪ್ಪಾಗುವುದೂ, ಅಗ್ನಿತ್ವಾನವಕ್ಕೆ ಒದಗಿರುವುದೂ, ಆದ ಅರಣಿಗಳು ಪೂರ್ವದಿಗ್ವಾಗದ್ರಿ ನಾಲಿಗೆಯಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳವನೂ, ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನೂ, ಅರಣಿ ಮಧನಮಾಡಿದನೇ ಹೊರಕ್ಕೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನೂ, ಕಾಷ್ಠಚೂರ್ಣಗಳೊಂದಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವವನೂ, ರಕ್ಷಣೆಯನೂ, ತಂದೆಯಂತಿರುವ ಯಜಮಾನನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣನೂ ಆದ ಶಿಶುರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

Both his associated mothers, blackened (by combustion), are in movement and give birth to an infant, whose tongue (of flame glows) in the east : (who) dissipates darkness ; (who) rapidly issues forth ; (who) is readily developed ; (who) is (ever) to be cherished, and is the augments (of the prosperity) of his parent, (the inheritor, and the rite) .

|| ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಗಳು ||

ಮಾತೆರಾ-ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅರಣಿಗಳೆರಡೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮಾತೃಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಅಸ್ತೀದಮಧಿಮಂಥನಮಸ್ತಿ ಪ್ರಜನನಂ ಕೃತಂ |

(ಮು ಸಂ. ೨-೨೯-೧)

ಅರಣ್ಯೋರ್ನಿಹಿತೋ ಜಾತವೇದಾ ಗರ್ಭ ಇವ ಸುಧಿತೋ ಗರ್ಭಣೇಷು ||

(ಮು ಸಂ. ೨-೨೯-೨)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಣೇಸ್ತ್ರೀಯರ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶಿಶುವು ಅಂತಃಕೃತವಾಗಿರುವಂತೆ ಅರಣಿಗಳ ನಡುವೆ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತಃಕೃತನಾಗಿ ಮಂಥನದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆಮರಿಂದ ಅರಣಿಗಳು ಇವನ ಜನನಿಯರ ದ್ವಿಜಾನ್ಯ ಎನ್ನುವಂತೆಯೇ ದ್ವಿಮಾತಾ ಎಂದು (ಮು ಸಂ ೧-೫೧-೨) ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಿದೆ.

ತೃಷುಚ್ಯುತಂ-ತೃಷ್ಣಿತಿ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮ ತರತೇರ್ವಾ, ತ್ರೇತೇರ್ವಾ | (ನ. ೬-೧೨) ದಾಖಿಹೋಸು (ಮುಂದುವರಿ) ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ತೃ ಧಾತ.ವಿಭಿಂಧಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶಿಫ್ಟವಾಗಿ ಚಲಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು

కొడువ త్రోవ్ ధాతఃవినిదాగలి త్వమి ఎంబ పవచ్చు నివ్వన్నవగా ఆత్మంక నేగదింద ఎంబధ్వవన్ను క్షోడుత్తడే. త్వమిట్టకం ఎంబరె ఆరణమంధనవాదోడనేలొవీ వీలవువగా ఆవిధావనవాగతకృ ఎంబధ్వ.

శోపయం—ఈ పదకృ Monier williams ఎంబ పండితను తన్న Sanskrit-English Dictionary యంబ క్షోడవచ్చి ఇవీ మిక్కున్ను ఆధారవగా తోలెడి heaving, swelling with emotion. లుక్కోలు, మోల్కుమివగా లుబ్ధువుదు ఎంబధ్వవన్ను నేదలు దేళి ఆనంతర సాయణరు దేళిరువ గోలవేసేయం రక్షణోయవాదుదు ఎంబధ్వవన్ను నిదోడిసిద్దానీ.

పిఠేః వధ్వనం—యజ్ఞ కర్మవచ్చి తన్న లుక్పత్తిగీ కారణనాదవనూ, యజ్ఞ కర్మనూ ఆద యజమానన అభివృద్ధిగీ కారణను ఎంబధ్వ. ఆత్మంక ప్రాణీనకాలిందలూ అగ్నియన్ను యజ్ఞ ధోమి యల్లి ప్రజ్వలిసువంతే మాదిర చేనమానవాదిగళ్లరూ అభివృద్ధియన్ను పడేదరు మత్తు పడేయుత్తారే ఎంబ వణనోయం

.... శ ఇత్యుబ్ధవిద్యోల మద్దేవత్యమగ్నిమాదధాతా ఇతి తం పూషాధత్తే తేన పూషా-
ధ్యోలైత్యస్మాత్పూషాః శపవ లుక్పత్తితే తం త్వేష్టాధత్తే తేన త్వేష్టాధ్యోలైత్యస్మా-
త్పూషాః శపవ లుక్పత్తితే తం మనురాధత్తే తేన మనురాధ్యోలైత్యస్మాన్మానవ్యః
ప్రజా లుక్పత్తితే తం ధాతాధత్తే తేన ధాతాధ్యోలైత్ |

(శ్రీ. సం. ౧-౫-౧)

నన్న దేవత్వద్ధి యారు అగ్నియన్ను స్థాపిసువరో ఆనరిగీ సకల అభివృద్ధిగళూ లుంటాగువచ్చు ఎంబ అగ్నియు వరనన్ను క్షోట్టను. ఆనంతర పూష, త్వష్ట, మన, ధాత్య ఇవరేల్లరూ అగ్నియన్ను స్థాపిసదరు. ఆవరేల్లరూ అభివృద్ధియన్ను దోందిదరు ఎంబుదాగి శ్రేష్ఠరేయపంకతా వాక్య గళల్లి దేళిరువంతే పిఠేః వధ్వనం తన్న లుక్పత్తిగీ కారణనాద యజమానన వృద్ధిగీ కారణనాద అగ్నియన్ను ఎంబధ్వ. ఈ స్తుతియం

సమిధా యస్త్ర ఆఝుతిం నిశితిం మత్సోలై నశత్ |,
వయావంతం శ పుష్కతి క్షయనుగ్గే శతాయుషం ||

(ము. సం. ౬-౨-౫)

ఇత్యుబ్ధి మిక్కుగళల్లి వివరిసువ ఆంశవన్ను దేళుత్తడే.

వ్యాకరణశ్రుతియా

కృష్ణపుత్రా—పుత్ర గతా. ధాతు. కృష్ణం కృష్ణవణకాం ప్రాప్నవత్కృష్ణపుత్రా. ప్రిహ ప్రకృయ. ద్రుష్ట్యపితి కృతి తోక—(వా. సూ. ౬-౧-౬౧) ఎంబుదరింద ధాతువిగీ తోకాగమ. సమాస వచ్చి కృదుత్తరపదకృతిస్తర బరుత్తడే. ద్వివచనాంతరంబ.

ವೇವಿಜೇ—ಓವಿಜೇ ಭಯಚಲನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಯಜ್ ಬಂದಾಗ **ಯೇಜೋಚಿಚಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. **ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವೂ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಯಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವಬಂದಾಗ **ಗುಣೋಯಜ್ ಲುಕೋಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ. **ಲೋಪಸಪ್ತ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾಲಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇದಕ್ಕೆ ಐತ್ಯಾತಿದೇಶ ವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘುವಿಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಕ್ಷಿತಾ - ಸಮಾನಂ ಪ್ರಯಂತೌ ಸಕ್ಷಿತೌ. ಸ್ತೆ ನಿವಾಸಗತಿಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ತುಕಾಗಮ. ಸಮಾನಕ್ಕೆ ಸಭಾವ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಭಾ, ಮಾತರಾ—ಇವುಗಳಿಗೆ ದ್ವಿವಚನ ಔಕಾರವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ **ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ತರೇತೇ—ತ್ಯಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಹಂತದ ಸಂದರ್ಭವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಚಾಜಿಪ್ತಮ್—ಪ್ರಾಚೀ ಜಿಪ್ತಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಪ್ರಾಚಾಜಿಪ್ತಃ ತಮ್ ಪ್ರಾಚಾಜಿಪ್ತಮ್. ಛಂದಸವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ. **ಬಹುವ್ರೀದೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮಂ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

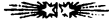
ಧ್ವಸಯಂತಮಂ—ಧ್ವಂಸು ಅನಸ್ತಂಸನೇ ಧಾತು. **ಹೇತುಮತಿ ಚಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧೨-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಠೇಚ್. **ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಕ್ಷೇಪ ಇರುವುದರಿಂದ ಐತ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನಕಾಲಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಠೇಚಂತದ ಮೇಲೆ **ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ** ರತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಬ್ದವಿಕರಣ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಠೇಚಿಗೆ ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಲನಾರ್ಥಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಠೇಚ್ಸ್ವರ ಉಚಿಯುತ್ತದೆ.

ತ್ವಪುಚ್ಯತೇಮ್—ತ್ವಪು ಚ್ಯೋತತಿ ಐತಿ ತ್ವಪುಚ್ಯತೌ. ಚ್ಯುತಿಃ ಕ್ಷರಣೇ ಧಾತು. **ಕ್ಷಿಪ್ ಚಿ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸಾಚ್ಯಮ್—ಸಚ ಸಮನಾರ್ಯೇ. ಧಾತು. **ಧಾತ್ಯಾದೇಃಷಃಸೇ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ಯ. **ಉದಲೋಽರ್ಣ್ಯತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಳ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅತಉಪಧಾಯಾಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೇಗೆ ವೃದ್ಧಿ.

ವರ್ಧನಮ್—ವೃಧ್ನು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವವತ್ಯರ್ಥಕಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಲ್ಪತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯುವೋರನಾಞಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾಸೇಕ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ

ಧಾತುವಿನ ಲಭೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮುಮುಕ್ಷ್ವೋಽ ಮನವೇ ಮಾನವಸ್ಯತೇ ರಘುದ್ವನಃ ಕೃಷ್ಣಸೀತಾಸ ಊ

ಜುವಃ |

ಅಸಮನಾ ಅಜಿರಾಸೋ ರಘುಷ್ಯದೋ ವಾತಜೂತಾ ಉಪ ಯುಜ್ಯಂತೆ

ಆಶವಃ || ೪ ||

ಸದಪಾಠಃ

ಮುಮುಕ್ಷ್ವಃ | ಮನವೇ | ಮಾನವಸ್ಯತೇ | ರಘುದ್ವನಃ | ಕೃಷ್ಣಸೀತಾಸಃ | ಊಂ ಇತಿ | ಜುವಃ |

ಅಸಮನಾಃ | ಅಜಿರಾಸಃ | ರಘುಷ್ಯದಃ | ವಾತಜೂತಾಃ | ಉಪ | ಯುಜ್ಯಂತೇ | ಆಶವಃ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಮನವೇ ಮನನವತೇ ಮಾನವಸ್ಯತೇ ಮಾನವಾನ್ಯಕ್ಷಿಜಃ ಕರ್ಮಾರ್ಥಮಿಚ್ಛತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ತದರ್ಥಮಧ್ಯರ್ಯಾದಿಭಿರಗ್ನೇಜರ್ವಾಲಾ ಉಪ ಯುಜ್ಯಂತೇ ಯಜ್ಜೇಷು | ಸೂಕ್ತಸ್ಯಾಗ್ನೇಯತ್ವಾದೌ-
ಚಿತ್ಯಾಜ್ಞಾಲ್ಪಾ ಇತಿ ಗಮ್ಯತೇ | ಕೀದೃಶ್ಯಸ್ಯಾಃ | ಮುಮುಕ್ಷೋ ಮುಮುಕ್ಷವ ಅಕುತಿದ್ವಾರಾ ಯಜ-
ಮಾನಂ ಮೋಕ್ಷಮಿಚ್ಛಂತೋಃ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಂ ಪ್ರಾಪಯಂತ್ಯೇ || ಜಸಾದಿಷು ಚೈಂದಸಿ ವಾಚನಮಿತಿ
ಗುಣಾಭಾಷಃ || ಜ್ವಾಲಾನಾಮಾಹುತಿದ್ವಾರಾ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಸಾಧನತ್ವಂ ಕಾಲೇ ಕರಾಲೇತ್ಯೌಪಕ್ರಮ್ಯ
ಶ್ವಯತೇ | ಏತೇಷು ಯಕ್ಷರತೇ ಭ್ರಾಜಮಾನೇಷು ಯಥಾಕಾಲಂ ಚಾತೀತಯೋ ಹ್ಯಾಧದಾಯಿಸ್
ತಂ ನಯಂತ್ಯೇತಾಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಯೋ ಯತ್ರ ದೇವಾನಾಂ ಪತಿರೀಕೋಽಧಿಪಾಃ | ಮುಂ. ಉ
೧-೨-೪, ೫ | ಇತಿ | ರಘುದ್ವನಃ ಕ್ವಿಪ್ರಂ ಗಚ್ಛಂತ್ಯೇಃ ಕೃಷ್ಣಸೀತಾಸಃ ಕೃಷ್ಣಮಾಗಾಃ | ಉಕಾರಃ ಸಮು-
ಷ್ಠಿಯಾರ್ಥಃ | ಜುವೋ ಜವನತೀಲಾಃ ತೀಘ್ರಕಾರಿಣ್ಯಃ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರೇಷು ಅಸಮನಾ ಅಸಮಾನಮನಸ್ಯಾಃ |
ಕಾಶ್ವನ ಪ್ರಾಜ್ಞುಹ್ಯೋಃ ಗಚ್ಛಂತಿ ಕಾಶ್ವನ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞುಹ್ಯ ಇತಿ ವಿವಿಧಮನಸ್ಯಾಃ || ವ್ಯತ್ಯಯೇನೈಕ-
ವಚನಂ || ಯದ್ವಾ | ಅಸಮನಾ ಭಿನ್ನವರ್ಣಾಃ | ಭಿನ್ನವರ್ಣತ್ವಂ ಚ ತತ್ರೈವ ಶ್ವಯತೇ | ಕಾಲೇ
ಕರಾಲೇ ಚ ಮನೋಜವಾ ಚ ಸುಲೋಹಿತಾ ಯಾ ಚ ಸುಧೂಮ್ರವರ್ಣಾ | ಸ್ಥುಲಿಂಗಿನೀ ವಿಶ್ವಭುವೀ ಚ
ದೀವೀ ಲೇಲಾಯಮಾನಾ ಇತಿ ಸಪ್ತ ಚಿದ್ವಾ ಇತಿ | ಅಜಿರಾಸೋ ಗಮನತೀಲಾಃ ರಘುಷ್ಯದಃ ತೀಘ್ರಂ

ಸ್ಯಂವನಾನಾಃ ನಾತೇಜೂತಾ ನಾತೇಪ್ರೇರಿತಾಃ | ತೈತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೀತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಶ್ವರತ್ವಂ ||
ಆಶವೋ ವ್ಯಾಪನೇರಿಲಾಃ ||

ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥ

ಮುಮುಕ್ಷುಃ—(ಆಹುತಿಯ ಮೂಲಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ) ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಮಾಡುವವನು, | ರಘುದ್ವಯಃ—ಶಿಷ್ಯಗಾಮಿಗಳೂ | ಕೃಷ್ಣಸೀತಾಸಃ—ಕತ್ತಲು ಮಾರ್ಗವುಳ್ಳವೂ | ಜುವಃ—(ತನ್ನೊಡಹವ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ) ಶಿಷ್ಯಕಾರಿಗಳೂ | ಅಸಮನಾಃ—ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಹರಡಿ ಉಂಟುವವು ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬದ್ದವುಳ್ಳವೂ | ಅಜೀರಾಸಃ—ಅಲೆದಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವೂ ರಘುಸ್ಯದಃ—ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿದು (ಮನೋಹರವಾಗಿ) ಉಂಟುವವು | ನಾತೇಜೂತಾಃ—ನಾಯುವಿನಿಂದ ಬೀಸಲ್ಪಡುವವು | ಆಶವಃ—(ಸುತ್ತಲೂ) ವ್ಯಾಪಿಸತಕ್ಕವು ಅದ (ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು) | ಮನವೇ—ಶ್ರದ್ಧಾಯುತನೂ | ಮಾನವಸ್ಯತೇ—(ಕರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ) ಮುಕ್ತಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿ ಗೌರವಿಸುವವನೂ ಅದ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ | ಉಪ ಯುಜ್ಯಂತೇ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಜ್ಜಲಿತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಆಹುತಿಯ ಮೂಲಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಮಾಡುವವನು, ಶಿಷ್ಯಗಾಮಿಗಳೂ, ಕತ್ತಲುಮಾರ್ಗವುಳ್ಳವನು, ತಮ್ಮ ವಹನಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯಕಾರಿಗಳೂ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಹರಡಿ ಉಂಟುವವು, ಅಲೆದಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವು, ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿದು ಮನೋಹರವಾಗಿ ಉಂಟುವವು, ನಾಯುವಿನಿಂದ ಬೀಸಲ್ಪಡುವವು, ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸತಕ್ಕವು ಅದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಶ್ರದ್ಧಾಯುತನೂ, ಕರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿ ಗೌರವಿಸುವವನೂ ಅವ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಜ್ಜಲಿತವಾಗುತ್ತವೆ.

English Translation

The (flames of Agni), light-moving, dark-tracked, quick (consuming), capricious, restless, lambant, funnel by the wind, wide-spreading, and ensuring liberation (to the devout), are kindled for (the benefit of) the pious reverencer of (holy) priests

|| ಶಿಷ್ಯಸೀತಾಸಃ ||

ಮುಮುಕ್ಷುಃ ಆಹುತಿದ್ವಾರಾ ಯಜಮಾನಂ ಮೋಕ್ಷಮಿಚ್ಛಂತೈಃ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಂ ಪ್ರಾಪಯಂತೈಃ | ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಅವನನ್ನು ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಮಾಡತಕ್ಕವು ಎಂದು ಜ್ವಾಲೆಗಳ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷಣ. ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತಾಪಿಸಿ ಆಹುತಿಯನ್ನೇರ್ಪಿಸಿದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅವುಗಳಿಂದ ಫಲವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವುದಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ದರವನ್ನು ಕೊಡುವ ವಿಷಯವು ಕತಪಠಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಯತ್ರ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸಸೃಜೇ | ಸ ಯಾತ್ರಾಗ್ನಿಂ ಸಸೃಜೇ ಸ ಇವಂ ಜಾತಃ ಸರ್ವಮೇವ ವಗ್ನುಂ ದಧ್ರ ಇತ್ಯೇನಾಬಿಲನುವ ತಾ ಯಾಸ್ತುರ್ಹ ಪ್ರಜಾ ಅಸ್ಮಾ ಹ್ಯನಂ

ಸಂಪೇಷ್ಠಂ ದದ್ವಿರೇ ಸೋಽಽತಿತ್ವಮಾಣಃ ಪುರುಷಮೇಸಾಭ್ಯೇಯಾಯ | ಸ ಹೋನಾಚ |
ನ ನಾ ಅಹಮಿದಂ ತಿತಿಕ್ಷೇ ಹಪ್ತ ತ್ವಾ ಪ್ರವಿಶಾನಿ ತಂ ಮಾ ಜನಯಿತ್ವಾ ಬಿಭೃಹಿ ಸ ಯಜ್ಞೇವ
ಮಾಂ ತ್ವಮಸ್ಮಿಂಲ್ಲೋಕೇ ಜನಯಿತ್ವಾ ಭರಿಷ್ಯ ಸ್ವೇವನೋವಾಹಂ ತ್ವಾಮಮಸ್ಮಿಂಲ್ಲೋಕೇ
ಜನಯಿತ್ವಾ ಭರಿಷ್ಯಾಮೀತಿ |

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದಾಗ ಅವನು ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲಾ ದಹಿಸಲು ಸುತ್ತಲೂ ಹರಿದಿರುವನು
ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳು ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಭ್ರಂಸಮಾಡಲುಪಕ್ರಮಿಸಿದರು. ಆಗ್ನಿಯು
ಅದನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದೆ ಮಾನವನಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನಾನು ನಿಮ್ಮಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಪ್ರತೀಕಾರವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರೆ.
ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ನಾನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನನ್ನು ನೀವು ಯಜ್ಞಗೃಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ
ಧರಿಸಿರಿ. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ನಾನು ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ವರವನ್ನು
ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಸೈಷಾ ಸ್ಯಗ್ಯಾರ್ಹತಿಯರ್ಥದಗ್ನ್ಯಾಹುತಿಃ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬)

ಎಂದು ಆಗ್ನ್ಯಾಹುತಿಯ ಫಲವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇವರಂತೆಯೇ,

ಏತೇಷು ಯಶ್ವರತೇ ಛಾಜಮಾನೇಷು ಯಥಾಕಾಲಂ ಚಾಹುತೆಯೋ ಹ್ಯಾದಿದಾಯನ್ |

ತಂ ನಯಂತೈತಃ ಸೂರ್ಯ ರಶ್ಮಯೋ ಯತ್ರ ದೇನಾನಾಂ ಪತಿರೇಕೋಽಧಿವಾಸಃ |

(ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ ೧-೨-೫)

ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಈ ಆಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ
ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಯಾಗುವ ಅಹುತಿಗಳು ದೇವಪತಿಯ ಸ್ಥಾನವು ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುವು ಎಂದು
ಮುಂಡಕಾಧ್ಯಾಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಹುತ್ಯಗಣೆಯ ಫಲವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಹುತಿಗಳನ್ನು
ಸ್ತೋಕಿಸುವ ಆಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ರಘುದ್ರವಃ—ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಗಚ್ಛಂತೈಃ | ತೀಘ್ರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕವು.

ಅಸವನಾಃ—ಅಸವಾನಮನಸ್ಯಾಃ | ಕಾಶ್ಠನ ಪ್ರಾಜ್ಞುಮ್ಯೋ ಗಚ್ಛಂತಿ ಕಾಶ್ಠನ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞುಮ್ಯಃ
ಇತಿ ವಿವಿಧಮನಸ್ಯಾಃ | ನಾನಾ ದಿಕ್ಶುಗಳಿಗೂ ದರದಿ ಉಂಟುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವು ಎಂಬರ್ಥ ಅಥವಾ, ಅಸವನಾ
ಭಿನ್ನವರ್ಣಾಃ | ಬೇರೆಬೇರೆ ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳವು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಕಾಲೇ ಕರಾಲೇ ಚ ಮನೋಜವನಾ ಚ ಸುಲೋಹಿತಾ ಯಾ ಚ ಸೂಘೂಮವರ್ಣಾ |

ಸ್ಫುಲಿಂಗಿನೀ ವಿಶ್ವರೂಪೀ ಚ ದೇವೀ ಲೇಲಾಯಮಾನಾ ಇತಿ ಸಪ್ತ ಜಿಹ್ವಾಃ |

(ಮುಂಡಕ. ೧-೨-೪)

ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದು. ಭಯಂಕರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು, ಮನೋವೇಗವುಳ್ಳದ್ದು. ಅತ್ಯಂತವಾದ ಕೆಂಪು
ವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದು, ಕಂದುಬಣ್ಣದ್ದು, ಮಿರುಗುವ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದು; ಸರ್ವತ್ರ ಕಂಗೊಳಿಸತಕ್ಕದ್ದು, ದಿವ್ಯಾತ್ಮಕ

ವಾದದ್ದೂ ಆದ ಜ್ಞಾಲಾರೂಪಗಳಾದ ಜಿಹ್ವೆಗಳ ವರ್ಣನೆಯು ಇರುವುದರಿಂದ ಅಸಮಾಸಾಃ ಎಂದರೆ ಭಿನ್ನವರ್ಣ ಗಳುಳ್ಳವು ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮುಮುಕ್ಷುಃ—ಮುಚ್ಚಲ್ಯ ನೋಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ವೋಕ್ತುಂ ಇಚ್ಛಂತ್ಯಃ ಮುಮುಕ್ಷುವಃ. **ಸನಾಶಂಸಂ-ಭಿತ್ತ ಉಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನಂತದ ಮೇಲೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮುಮುಕ್ಷುಃ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ ಪರವಾದಾಗ **ಜಸಿಚೆ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ವಾ ವಚನಮ್**—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜಾದೀಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಜಾದೀಶ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ **ಉದಾತ್ತ-ಸ್ವರಯೋರ್ಯುಣಾಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾನವಸ್ಯತೇ—ಮಾನವಾನ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಮಾನವಸ್ಯತಿ ಸುಶ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ಛಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯ. **ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನಾಂ ಕೃಚಿ ಲಾಲಸಾಯಾಂ ಸುಗಸುತಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಕಾಗಮ. **ಸನಾಜ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ಕೃಷಂತದ ಮೇಲೆ ಲಚ್ಛದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚತುರ್ಥಿವಿವಚನಾಂತರೂಪ ಸುಮಾರುಹಿತವಾದ ಶತ್ಯವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ **ಶತುರನುನೋ ನದ್ಯಜಾದೀ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಘುದ್ವಿವಃ—ಲಘು ದ್ವಿಸಂತಿ ಇತಿ ರಘುದ್ವಿವಃ ದ್ವಿ ಗತೌ ಧಾತು. ಧ್ವಾದಿ. ಕ್ವಿಸ್ ಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ **ವಾಲಮೂಲಲಘುಲಿ**—(ಪಾ. ಮ. ೮-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲತ್ತವಿಕಲ್ಪ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಕೃದತ್ತರಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣ ಸೀತಾಸಃ—ಕೃಷ್ಣಾಃ ಸೀತಾಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಸ ಪರವಾದಾಗ **ಆಜ್ಞ ಸೇರಸುಕಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಜ್ಞ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಜುವಃ—ಜು ಧಾತುಪ್ರ ಸೂತ್ರಮಾತ್ರ ಸಿವಿಗ್ಧವಾಗಿ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಸ ಪರವಾದಾಗ ಉಪಪಾದೀಶ.

ಆಸಮನಾಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಸಮಾನಂ ಮನಃ ಯೇಣಾಂ ತೇ. ವೃತ್ತಯೋ ಬದುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬದು ವಚನಕ್ಕೆ ವಿಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯ. **ನೇಗಾ ಸುಭ್ಯಾಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಸದಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಜಿರಾಃ—ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಾರ್ಥೋ ಧಾತು. **ಅಜಿರತಿರಿ**—(ಉ. ಸೂ. ೧-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯೋತವಾಗ ಸಿವಾತಿವಾಗಿದೆ. **ಚಿತಃ** (ಉ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಸ ಪರವಾದಾಗ ಓದಿಸಂತಿ ಆಜ್ಞ ಅಸುಕಾಗಮ.

ರಘುಸ್ಯದೇ—ಲಘು ಸ್ಯಂದಂತೇ ಇತಿ ರಘುಸ್ಯದಃ. ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲಉಪಧಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವಾಲಮೂಲ—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಲತ್ವ ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದದ್ವಿ ರೇಫಪ್ರವಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪೇ-ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದವಕ್ರೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾತಜೂತಾಃ—ನಾತೈಃ ಜೂತಾಃ ಪಾತಜೂತಾಃ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ತೃತೀಯಾಂತ ದೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದವಕ್ರೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆದಸ್ಯ ತೇ ಧ್ವಸಯಂತೋ ವೃಥೇರತೇ ಕೃಷ್ಣಮುಭ್ಯಂ ಮುಹಿ ವರ್ಪಃ

ಕರಿಕ್ರತಃ |

ಯತ್ಪೀಂ ಮುಹೀಮವನಿಂ ಪ್ರಾಭಿ ಮುರ್ವ್ಯಶದಭಿಶ್ಚ ಸನ್ತನಯನ್ನೇತಿ

ನಾನದತ್ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಆತ್ | ಅಸ್ಯ | ತೇ | ಧ್ವಸಯಂತಃ | ವೃಥಾ | ಈರತೇ | ಕೃಷ್ಣಂ | ಆಭ್ಯಂ | ಮುಹಿ | ವರ್ಪಃ | ಕರಿಕ್ರತಃ |

ಯತ್ | ಸೀಂ | ಮುಹೀಂ | ಅವನಿಂ | ಪ್ರ | ಅಭಿ | ಮುರ್ವ್ಯಶತ್ | ಅಭಿಶ್ಚ ಸನ್ | ಸ್ತನಯನ್ | ಏತಿ |

ನಾನದತ್ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಆದನಂತರಮಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೋಯಮಾನಸ್ಯಾಗ್ನೇಶ್ವೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ವಿಷ್ಠಲಿಂಗಾ ವೃಥಾ ಸಹೈವೇರತೇ | ಸರ್ವತೋ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಕೀದೃಶಾಸ್ತೇ | ಧ್ವಸಯಂತಸ್ತಮಾಂಸಿ ಧ್ವಸಯಂತಃ ತಥಾ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣಮುಭ್ಯಂ ಮಹಾಂತಮುಭಿಭವದ್ಧಮನಮಾರ್ಗಂ ಮುಹಿ ಮಹದ್ವಿಪೋ ರೂಪಂ ಪ್ರಕಾಶಂ ಕರಿಕ್ರತೋಽಪ್ಯರ್ಥಂ ಕುರ್ವಂತಃ | ಕಸ್ತೀನ್ ಕಾಲ ಇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಯದ್ಯದಾ ಮುಹೀಂ ಮಹತೀಮವನಿಂ ಭೂಮಿಂ ಸೀಂ ಸರ್ವತೋ ಮುರ್ವ್ಯಶತ್ ಪುನಃಪುನರಾಮೃಶತ್ || ಮೃಶೇರ್ಯಜ್ಞಲುಂಗಾಶ್ಚ ತರ್ಯಭ್ಯಸ್ತಾ ನಾಮಾದಿ-ರಿತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ರತ್ವಂ || ಅಭಿಶ್ಚ ಸನ್ ಸರ್ವತಶ್ಚೇಷ್ವಮಾನಃ ಸ್ತನಯಿಷ್ಯಾಬ್ಜಂ ಕುರ್ವನ್ ನಾನದದತ್ಪರ್ಥಂ ಶಬ್ದಯನ್ || ಪೂರ್ವಪತ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಾ || ಅಭಿತಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣೈತಿ ಗಚ್ಛತಿ | ಯದೇತಸ್ತತೋ ಜಿಹ್ವಾಭಿರ್ಲಲಿಹಾನೋ ಭುಗುಭುಗುಧ್ವನಿಂ ಕುರ್ವಿಷ್ಯಂತಿ ತದೈವ ನಿಸ್ಪುಲಿಂಗಾ ಉದ್ಯವಂತೀತ್ಪರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯತ್—ಯಾವಾಗ (ಅಗ್ನಿಯು) | ಅಭಿಶ್ವಸೇ—ಮೇಲುಸಿಂನಂತಿರುವ ಸ್ಪಂದನಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ | ಸ್ವನಯೇ—ಮೊಳಗುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ | ನಾನವತ್—ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಲೂ | ಮಹೀಂ—ವಿಸ್ತಾರವಾದ | ಅವನಿಂ—ಭೂಮಿಯನ್ನು | ಸೀಂ—ಸುತ್ತಲೂ | ಮರ್ವೃತತ್—ಪದೇಪದೇ (ಬೆಳಗುತ್ತಲೂ) ಸ್ವರ್ತಿಪುತ್ತಲೂ | ಅಭಿ—ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ | ಪ್ರ ಏತಿ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ | ಅತ್—ಆ ಒಡನೆಯೇ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ತೇ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳು | ಧ್ವಸೆಯಂತೇ—(ಕತ್ತಲನ್ನು) ನಾಶಮಾಡುತ್ತಲೂ | ಕೃಷ್ಣಂ ಅಭ್ಯಂ—ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯ ಮಾರ್ಗವ ಸುತ್ತಲೂ | ಮಹಿ—ವಿಸ್ತಾರವಾದ | ವರ್ಷಃ—ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು | ಕರಿಕ್ರತೇ—ಹರಡುತ್ತಲೂ | ವೃಥಾ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಈರತೇ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತವೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಯು ಮೇಲುಸಿಂನಂತಿರುವ ಸ್ಪಂದನಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ, ಮೊಳಗುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೂ, ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಲೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಪದೇಪದೇ ಬೆಳಗುತ್ತಲೂ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ಯಾವಾಗ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ, ಆ ಒಡನೆಯೇ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಕತ್ತಲನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಲೂ, ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಮಾರ್ಗವ ಸುತ್ತಲೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹರಡುತ್ತಲೂ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತವೆ

English Translation

Thereupon those (flames of Agni) extend together in all directions, dispersing gloom, and spreading great light along the path of darkness ; when (Agni) illumines repeatedly the whole earth, and proceeds panting, thundering, and roaring aloud.

ವಿಕೀಡ ವಿಷಯಗಳು

ವೃಥಾ—ಸಹ್ಯವೆ | ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಎಂದರೆ, ವಿ ನಾಶಜೂತೋ ಅತಸೇಷು ತಿಷ್ಯತೇ ವೃಥಾ ಜುದೂಘಃ ಸೃಣ್ಯಾ ತುವಿಷ್ವಜಃ | (ಮ. ಸಂ. ೧-೨೮-೪)

ಅಸ್ತೋಭಯದ್ವೃಥಾಸಾಮನು ಸ್ಯಧಾಂ ಗಭಸ್ಮೋಃ | (ಮ. ಸಂ. ೧-೨೮-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಚುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವೃಥಾ ಎಂಬ ಪದವು ಬರುವೆಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ, ಸಾಯಣರು ವೃಥಾ ಇತಿ ಅನಾಯಾಸವಚನಃ | ವೃಥಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಯಾಸವಿಲ್ಲದೇ, ಶ್ರಮವಿಲ್ಲದೇ ಎಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಶ್ರಮವಿಲ್ಲದೇ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಚುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ವಿಸ್ತರಿಸಿಂಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಪ್ರಸರಿಸಿದವು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಕೊಂಡವೂ ತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ ಹರಡಿದವು ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಕೃಷ್ಣಂ ಅಭ್ಯಂ—ಅಭ್ಯಶಬ್ದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೮) ಮಹನ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೧೩) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಾಯಣರೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲು ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಅನಂತರ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇದರ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಬಹುದು.

ನೇಮಾ ಆಪೋ ಅನಿಮಿಷಂ ಚರಂತೀರ್ನ ಯೇ ವಾತಸ್ಯ ಪ್ರಿಮಿನಂತೈಭ್ಯಂ |
(ಮು. ಸಂ. ೧-೨೮-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವರುಣನ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಾತಸ್ಯ ಯೇ ಗತಿವಿಶೇಷಾಃ ತೇ ತೈದೀಯಂ ಅಭ್ಯಂ ವೇಗಂ ನ ಹಿಂಸಂತಿ ನಾಯುವಿನ ಗತಿವೇಗವೂ ಸಹ ವರುಣನ ವೇಗವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರವು ಎಂದು ಅಭ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೇಗನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಯುಷ್ಣೇಷಿತೋ ಮರುತೋ ಮರ್ತ್ಯೇಷಿತ ಆ ಯೋ ನೋ ಅಭ್ಯ ಈಷತೇ |
(ಮು. ಸಂ. ೧-೩೯-೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಃ ಯಃಕೃತ್ ಅಭ್ಯಃ ಶತ್ರುಃ...ನಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ತಂ ಶವಸಾ ವಿ ಯುಯೋತ ಎಂದು ಅಭ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶತ್ರುವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೮-೯ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಂ ಮೇಘತೇ ಜನಯಂತಿ ಎಂದು ಮೇಘವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ, ೧-೧೬೯-೯ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉದಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ೨-೪-೨ ರಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತಿಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅಹನ್ವಿಭರ್ಷಿ ಸಾಯಿಕಾನಿ ಧನ್ವಾರ್ಹಸ್ವಿ ಸ್ಯಂ ಯಜತಂ ವಿಶ್ವರೂಪಂ |
ಅಹನ್ವಿದಂ ದಯಸೇ ವಿಶ್ವಮಭ್ಯಂ ನ ವಾ ಓಜೀಯೋ ರುದ್ರ ತೈದ್ರಿಸ್ತಿ ||
(ಮು. ಸಂ. ೨-೨೩-೧೦)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಂ ಅಭ್ಯಂ | ಮಹನ್ನಾಮೈತತ್ | ಅತಿ ವಿಸ್ತೃತಂ ಜಗತ್ | ಮಹನ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಜಗತ್ತೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಹತ್ವಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮಹತ್ತನನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಭೂರಿಂ ದ್ವೇ ಅಚರಂತೀ ಚರಂತಂ ಪದ್ಯಂತಂ ಗರ್ಭಮಪದೀ ದಧಾತೇ |
ನಿತ್ಯಂ ನ ಸೂನುಂ ಪಿತ್ರೋರುಪಸ್ಯೇ ದ್ಯಾವಾ ರಕ್ಷತಂ ಸೃಥಿವೀ ನೋ ಅಭ್ಯಾತ್ |
(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೮೫-೨)

ಎಂದು ದ್ಯಾವಾಸೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ನಃ ಅಸ್ಮಾನ್ ಅಭ್ಯಾತ್ ಮಹತೋ ಭಯೋಜೀತೋಃ ಸಪಾತ್ ರಕ್ಷತಂ ಸಾಲಯತಂ | ತಮ್ಮನ್ನು ಮಹತ್ತಾದುದೂ ಭಯಹೇತುವಾದುದೂ ಆದ ಪಾಪವಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಲನೇ ಮುಕ್ತಿಯವರೆಗೆ ಅಭ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಮಹದೈಯೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ ಹೀಗಿರುವ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಿಲ್ಲವೂ ಸರಂಪರೆಯಾಗುವು. ಅಭ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂಲಾರ್ಥ

ವಾವುದು, ಆ ಮೂಲಾರ್ಥದ ಮೇಲೆ ಈ ಪರಂಪರೆಯಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ಎಂಬುದರನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಶನಕಭಟ್ಟಾಪ್ತನಿಂದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಅಭ್ಯಶಬ್ದವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಈ ಮೂಲಾರ್ಥವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಥ ಬ್ರಹ್ಮವು ಪರಾರ್ಥಮಗಚ್ಛತ್ | ತತ್ಪರಾರ್ಥಂ ಗತ್ಯೈಕ್ಷ್ಣತ ಕಥಂ ನ್ನಿಮಾನ್ದೋಕ್ತಾಸ್ತು-
ತ್ಯೇವೇಯಾಮಿತಿ ತದ್ವ್ಯಾಭ್ಯಾ ಮೇವ ಪ್ರತ್ಯವ್ಯದ್ರೋಶೇಣ ಚೈವ ನಾಮ್ನಾ ಚ ನ ಯಸ್ಯ ಕಸ್ಯ
ಚ ನಾಮಾಸ್ತಿ ತನ್ನಾಮ ಯಸ್ಯೋಽಪಿ ನಾಮ ಸಾಸ್ತಿ ಯದ್ವೇದ ರೂಪೇಣೇದೇಗಂ ರೂಪಮಿತಿ
ತದ್ರೂಪಮೇತಾವದ್ವ್ಯಾ ಇದಂ ಯಾವದ್ರೂಪಂ ಚೈವ ನಾಮ ಚ | ತೇ ಹ್ಯೇವೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ
ಮಹತೀ ಅಭ್ಯೇ | ಸ ಯೋ ಹ್ಯೇತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಮಹತೀ ಅಭ್ಯೇ ನೇದ ಮಹದ್ವ್ಯನಾಭ್ಯಂ
ಭವತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೩-೩).

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಾಮ ಮತ್ತು ರೂಪಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಹತ್ವಾದ ಅಭ್ಯಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. [ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯ ಮತ್ತು ಯಕ್ಷ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವೆನಿಸಿ ತೋರುತ್ತದೆ] ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಭ್ಯವು ಮೂರ್ತ (concrete), ಅಮೂರ್ತ (Abstract) ಎಂದು ಎರಡುವಿಧವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಹತ್ವಾದ ಮೂರ್ತಶಕ್ತಿ, ಅಮೂರ್ತಶಕ್ತಿ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ವಿಶ್ವವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಈ ಮೂಲಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಉಭದ ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಮೂರ್ತಮೂರ್ತರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವ ತತ್ತ್ವವೆಂಬ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಅರ್ಥವು,

ಉದಾ ಅಯಾ ಉಪವಕ್ತೇವ ಬಾಹೂ ಹಿರಣ್ಮಯಾ ಸವಿತಾ ಸುಪ್ರತೀಕಾ |
ವಿವೋ ರೋಹಾಂಸ್ಯುರುಹತ್ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅರೀರಮುಕ್ತೇಯುತ್ಕಚ್ಚಿದ್ಭ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೭೧-೫)

ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿರುವ ಅಭ್ಯಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದವನ್ನು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅಭ್ಯಂ ಮಹತ್ ಸರ್ವಂ ವಸ್ತುಜಾತಂ | ಎಂದು ಅವರ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕ ವಾದ ಸಚ್ಚಕ್ತಿಯೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದುಸ್ಚಕ್ತಿಯೂ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಪ್ರ ಯೇ ವಸುಭ್ಯ ಈವದಾ ನಮೋ ದುರೈ ಮಿತ್ರೇ ವರೂಣೇ ಸೂಕ್ತವಾಚಿಃ |
ಅನ್ಯತ್ಪ್ರಭಂ ಕೃಣುತಾ ವರೀಯೋ ದಿವಸ್ಪೃಥಿವ್ಯೋರವಸಾ ಮದೇಮ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೯-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಂ ಮಹದ್ವನಂ ತೇಜೋ ವಾ | ಮಹತ್ವಾದ ತೇಜಶ್ಚಕ್ತಿಯೆಂದೂ,

ದ್ವ್ಯಾವೋ ನ ಯಸ್ಯ ಪನಯಂತೈಭ್ಯಂ ಭಾಸಾಂಸಿ ವಶ್ವೇ ಸಂರೋದ ನ ಶಕುಃ |
ವಿ ಯ ಇನೋತ್ಯೇಜರಃ ಸಾವಕೋಽಶ್ವಸ್ಯ ಚಿಚ್ಚಿಶ್ವತ್ಯೋರ್ವಾಣಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಂ ಮಹತ್ಕರ್ಮ | ಎಂದು ಮಹತ್ವಾದ ಕರ್ಮಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವೆರಡೂ ಸಚ್ಚಕ್ತಿಗಳು.

ತಾ ಇನ್ನೋ ೩ ವ ಸಮನಾ ಸಮಾನೀರನೀತವರ್ಣಾ ಉಷ್ಣಶ್ಚರಂತಿ |
ಗೂಹಂತೀರಭ್ಯಮಸಿತಂ ರುಶದ್ಭಿಃ ಶುಕ್ರಾಸ್ತನೂಭಿಃ ಶುಚಿಯೋ ರುಚಾಸಾಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೪-೫೧-೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅತಿವಹುತ್ವಕ್ಕೆ ರೂಪಂ | ಮಹತ್ತಾದ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವಿಕಾರವಾದುದೂ, ಹಿಂಸಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ಭೂತಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಅಭ್ಯಶಬ್ದವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅದರ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಂ ಅಭ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಸುತ್ತುಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯ ಮಾರ್ಗವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅತಿ ಮಹತ್ತಾದ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯೆಂದರ್ಥ.

ವರ್ಷಾ—ರೂಪಂ ಪೃಥಾಕಂ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸ್ವರೂಪವೆಂದರ್ಥ.

ಷ್ಣಾ ಕರಣಪ್ರಕಯಾ

ಈರತೇ—ಈರ ಗತೌ ಕಂಪನೇ ಚ ಧಾತು. ಲಬ್ಧಪ್ರಥಮಪುರುಷಮಹುನಚನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತಾದೇಶ. ಶಬ್ದಿಗೆ ಲುಕ್. ಅತಿಹಂತದ ಪದದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಧಾತುಸಂಬಂಧನಾಗಿ ಬರುವ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇನ್ ಸ್ಯಾ ದಿಗ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹೀಮ್—ಮಹತೀಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವಾದಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅತಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಜೀಪ್ ಪಿತ್ತಾದರೂ ಶತರಸುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬೃಹನ್ನತೋರೂಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩-೧) ಎಂಬ ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕಾದೇಶ ಬಂಧಾಗ (ಅಮಿನೊಡನೆ) ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಮ್ಯಶತ್—ಮೃರ ಆಮರ್ಶನೇ ಧಾತು. ತುವಾದಿ. ಪೌನಃ ಪುನ್ಯಾರ್ಥತೋರೂಪಾಗ ಧಾತೋರೇ-ಕಾಚಿಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್. ಯಜೋಚಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಆನೈಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಲುಕ್. ಯಜ್‌ಲೂಕತದ ಸೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ರತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುನಿಗೆ ದ್ವಿತ್ಯ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣೋ ಯಜ್‌ಲೂಕೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಯಜ್‌ಲೂಕಾ ಆದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ರಬಿಗಿ ಅಭ್ಯಸ್ತಾ. ನಾನಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಭಿಶ್ಯಸನ್—ಶ್ಯಸ ಷ್ವಾಣಸೇ. ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ರತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಶಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಬಿಗಿ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸ್ತನಯನ್—ಸ್ತನ ದೇವಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಸತ್ಯಾಪಸಾಶ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಿಚಂತನಾಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ರತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರವಾ ನಿಕರಣ. ಧಾತುವು ಅನಂತವಾದುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಸಿವದ್ಯಾಪನಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾನ್ವದ್ವಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರವಾ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗಿ ಗುಣ ಆಯಾದೇಶ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುನಾತ್ಮವಾಗುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಸ್ವರ ಉಚಿಯುತ್ತದೆ.

ಏತಿ—ಇಹಾ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ವ್ಯೋಗವಿರು
ವುದರಿಂದ ನಿಪಾತ್ಯೈರ್ಯದ್ವೈದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತು
ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನಾನಂದತ್—ಇದ ಅನ್ಯಕ್ರೇ ಶಬ್ದೇ. ನೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ನತ್ಯ.
ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಯಜ್ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ಯೈವಿತ್ತಿ ಕನಾಗಿ ಲುಕ್. ಯಜ್ ಲುಜ್‌ಂತದ
ಮೇಲೆ ಲಙ್‌ಫದ್ವಲಿ ಶಕ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

----- :C: -----

ಸಂಹಿತಾವಾಣಿಃ

ಭೂಷನ್ನ ಯೋಽ ಧಿ ಬಭೂಷು ನಮ್ನತೇ ವೃಷೇವ ಪತ್ನೀರಭ್ಯೇತಿ ರೋರು-
ವತ್ |

ಓಜಾಯಮಾನಸ್ತನ್ನಶ್ಚ ಶುಂಭತೇ ಭೀನೋ ನ ಶೃಂಗಾ ದವಿಧಾವ ದು-
ರ್ಗೃಭಿಃ || ೬ ||

ಸದಾಶಃ

ಭೂಷನ್ | ನ | ಯಃ | ಅಧಿ | ಬಭೂಷು | ನಮ್ನತೇ | ವೃಷಾಽಇವ | ಪತ್ನೀಃ | ಅಭಿ | ಏತಿ | ರೋರುವತ್ |
ಓಜಾಯಮಾನಃ | ತನ್ನಃ | ಚ | ಶುಂಭತೇ | ಭೀಮಃ | ನ | ಶೃಂಗಾ | ದವಿಧಾವ | ದುರ್ಗೃಭಿಃ || ೬ ||

ಸಾಯೀಭಾಷ್ಯಂ

ಯೋಽಗ್ರೀರ್ಭೂಷು ಬಭುವರ್ಣಾಸ್ಯೋಷಧೀಷು ಭರಣಕುಶಲಾಸು ನಾ ಜಗತಾಮಧ್ಯಧಿಕಂ
ನಮ್ನತೇ ನಮತಿ ಕಾಮಾಸಿ ಪ್ರವಿಶತಿ | ನಮತೇರ್ಲಿಙ್‌ಟಿಡಾಗಮಃ | ವೃತ್ಯೇನ ಶ್ಚ | ಯದ್ವಾ |
ಲಟಿ ಚ್ಯಾಂದಸಃ ಶಪಃ ಶ್ಚುಃ | ವೃತ್ಯೇನ ಹಲಾದಿಶೇಷಾಭಾವಃ || ಭೂಷನ್ನ ಭೂತಾನ್ಯೇವ ಸ್ತತೇಜಸಾ
ಭೂಷಯನ್ನಿವ | ಕಿಂಚಾಯಂ ಪ್ರವಿಶನ್ ವೃಷೇವ ಸೇಕ್ವಾ ವೃಷಭ ಇವ ಪತ್ನೀಸ್ತಮೇವ ಸಾಲಯಿತ್ರೀಃ
ಸಮರ್ಥಯಿತ್ರೀರೋಷಧೀ ರೋರುವತ್ | ರ್ತೇರ್ಯಜ್‌ಲಾಗಂತಾಚ್ಚೈತರ್ಯಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾ-
ದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ || ಅತ್ಯರ್ಥಂ ಶಬ್ದಯನ್ನಭ್ಯೇತಿ | ಅಭಿತೋ ಗಚ್ಛತಿ | ಪ್ರಥಮಮೋಷಧೀಃ ಪ್ರವಿಶ್ಯ
ಪಶ್ಯಾತ್ಪ್ರುದ್ಧಃ ಸಂಸ್ತಾ ಏವ ದಹತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿವಂ ಕೃತ್ಯಾ ಓಜಾಯಮಾನಃ | ಓಜ ಇತಿ
ಬಲನಾಮ | ಸ್ವಯಂ ಬಲಮಿವಾಚರನ್ || ಕರ್ತುಃ ಕೃತ್ ಸಲೋಪಶ್ಚೇತಿ ಕೃತ್ ಸಲೋಪಃ ||
ಧೂಮಾದಿಭಿರ್ನಾ ಕೇವಲಂ ತೇಜೋರೂಪ ಏವ ಸಂಸ್ತನ್ನಶ್ಚ ಶುಂಭತೇ | ಸ್ವರೀರಭೂತಾ ಜ್ವಲಾ

ಅಸಿ ದೀಪಯತಿ | ಪೋಷಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ ಪ್ರವೃದ್ಧಜ್ವಾಲೋ ದುರ್ಗೃಭೀ ಕೇನಚಿದಸಿ ಗ್ರೋತು-
ಮಶಕ್ಯಃ ಸರ್ಗ ಭೀಮೋ ನ ಭಯಂಕರೋ ಮೃಗ ಇವ ಸ ಯಥಾ ದುರ್ಗೃಹಃ ಸೃಷ್ಟ್ಯಂಗಂ ಚಾಲಯತಿ
ತದ್ವದಯಮಸಿ ಶೃಂಗಾಣಿ ಶೃಂಗವದುನ್ನತಾ ಜ್ವಾಲಾ ದಸಿಧಾವ | ಅತ್ಯರ್ಥಂ ಚಾಲಯತಿ || ಧುನೋ-
ತೇರ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾಲ್ಲಿಟಿ ರೂಪಂ | ಅಸ್ಯ ಚ ದಾಭರ್ತ್ಯಾದಾವಿತಿಶಬ್ದೇನ ಸಂಗ್ರಹೋ ದ್ರವ್ಯವ್ಯಾಃ ||

ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥ

ಯಃ—ಯಾವ (ಅದೇ) ಅಗ್ನಿಯು | ಬಭ್ರೂಷು—ಕೆಂಬುಜ್ಜಾದ ಪೊದೆಗಳಲ್ಲಿ | ಭೂಷಣ ನೆ—(ತನ್ನ
ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು) ಅಲಂಕರಿಸುವಂತೆ | ಅಧಿ ನಮ್ನತೇ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ | ವೃಷಾಃ
—ಗೂಳಿಗಳು | ಪಶ್ವೀಃ ಇವ—ಗುಟುರುಹಾಕಿಕೊಂಡು ಗೋವುಗಳ ನಡುವೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವಂತೆ | ರೋರುವತ್
—ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಾ | ಅಭ್ಯೇತಿ—ರಭಸದಿಂದ ಮುನ್ನುಗ್ಗುತ್ತಾನೆ | ಓಜಾಯಮಾನಃ - (ಪೊದೆಗಳ ದಹನ
ದಿಂದ) ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ | ತನ್ನಶ್ಚ—(ಹೊಗೆಯೇ ಇಲ್ಲದ) ಜ್ವಾಲಾರೂಪವ ತನ್ನ ದೇಹ
ಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ | ಶುಂಭತೇ—ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹರಡುತ್ತಾನೆ | (ಮತ್ತು) ಭೀಮೋ ನೆ—ಯಾರಿಂದಲೂ
ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಭಯಂಕರ ವ್ಯುಗ್ರವು ತನ್ನ ಭೀಷಣವಾದ ಕೊಂಬನ್ನು ಬೀಸಿ ಆಡಿಸುವಂತೆ | ದುರ್ಗೃಭೀ—
ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯನಾಗಿ | ಶೃಂಗಾ—ಕೊಂಬುಗಳಂತಿರುವ ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು | ದಸಿಧಾವ—(ಭಯಂಕರವಾಗಿ)
ಅಲ್ಲಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುವಂತೆ ಕೆಂಬುಜ್ಜಾದ ಪೊದೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸು
ತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ನಡುವೆ ಗೂಳಿಗಳು ಗುಟುರು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಗೋವುಗಳ ನಡುವೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗುವಂತೆ
ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಾ ರಭಸದಿಂದ ಮುನ್ನುಗ್ಗುತ್ತಾನೆ. ಪೊದೆಗಳ ದಹನದಿಂದ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ
ಹೊಗೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಜ್ವಾಲಾರೂಪವಾದ ತನ್ನ ದೇಹಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹರಡುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೇ
ಭಯಂಕರವಾದ ವ್ಯುಗ್ರವು ತನ್ನ ಭೀಷಣವಾದ ಕೊಂಬನ್ನು ಬೀಸಿ ಆಡಿಸುವಾಗ ಯಾರಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯ,
ವಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ಭೀಷಣವಾದ ಕೊಂಬುಗಳಂತಿರುವ ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಹರಡಿ ಉರಿಯು
ತ್ತಿರುವಾಗ ಯಾರಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

English Translation

He gets down among the bushes as if embellishing them (with his
lustre), and rushes roaring like a bull amongst (a herd of) cows: thence
increasing in intensity, he enhances (the fierceness) of his form, and is
difficult to be arrested as a formidable (animal), when he brandishes his
horns.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ವಿವಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಮ್ಯವಾದುದೂ, ಭಯಂಕರವಾದುದೂ ಆಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದೂ
ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ಪ್ರಸರಣದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ ಮೊದಲು ಕೆಂಬುಜ್ಜಾದ ಪೊದೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಕ್ರಮಿಸುವಾಗ

ಅಗ್ನಿಯ ಆಕರ್ಷಕವಾದ ಕಾಂತಿಯು ಪೊದೆಗಳಿಗೆ ಅಲಂಕಾರವಾಯುವಾಗಿದೆ. ಅನಂತರ ಪೊದೆಗಳ ದಹನದಿಂದ ತನ್ನ ಓಜಸ್ಸು ವೃದ್ಧಿಯಾದಾಗ ಭೀಷಣಾಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದು ರೌದ್ರಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ರೀತಿ, ಅಗ್ನಿಯ ನಾನಾರೂಪದ ವರ್ಣನೆಯು ಕಾವ್ಯೋಚ್ಚುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಗಳೊಡನೆ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ತ್ರೈತ್ವೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯೋಚ್ಚುಕಾಂಡಾಂಶಗಳ ವಾದ (೨-೨-೨೩ ರಿಂದ ೪) ಮಂತ್ರಗಳೊಡನೆ ಉದಾಹೃತವಾದ

ಅಕ್ರಂದದಿಗ್ನಿಃ ಸ್ತನಯನ್ನಿವ ದ್ಯೌಃ ಕ್ಷಾಮಾ ರೇರಿಹದ್ವೀರುಧಃ ಸಮಂಜಸಃ |

ಸದ್ಯೋ ಜಜ್ಞಾನೋ ವಿ ಹೀಮಿದ್ಯೋ ಅಖ್ಯದಾ ರೋದಸೀ ಭಾನುನಾ ಭಾತ್ಯಂತಃ |

(ಯ. ಸಂ. ೧೦-೪೫ ೪) (ತೈ. ಸಂ. ೧-೩-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮತ್ತು ಈ ದಾವಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು

ಅಕ್ರಂದದಿಗ್ನಿಸ್ತನಯನ್ನಿವ ದ್ಯೌರಿತಿ | ಕ್ರಂದತೀವ ಹಿ ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ತನಯನ್ ಕ್ಷಾಮಾ ರೇರಿಹ-
ದ್ವೀರುಧಃ ಸಮಂಜಸ್ಸಿತಿ ಕ್ಷಮಾ ವೈ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ರೇರಿಹ್ಯಮಾನೋ ವಿರುಧಃ ಸಮನಕ್ತಿ
ಸದ್ಯೋ ಜಜ್ಞಾನೋ ವಿ ಹೀಮಿದ್ಯೋ ಽಖ್ಯದಿತಿ ಸದ್ಯೋ ವಾ ವಿಷ ಜಜ್ಞಾನ ಇದಿಗಂ
ಸರ್ವಂ ವಿಶ್ವಾಪಯುತ್ಯಾ ರೋದಸೀ ಭಾನುನಾ ಭಾತ್ಯಂತೇತೀಮೇ ವೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ
ರೋದಸೀ ತೇ ವಿಷ ಭಾನುನಾ ಭಾತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೭-೩-೨)

ಎಂದು ವಿವರಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದಾವಾಗ್ನಿಯ ಪುರೂಪವರ್ಣನೆಯು ವಿಶವನಾಗಿದೆ.

ಬಭ್ರುಷು—ಬಭ್ರುಸೆಂದರೆ ಕಂದುಬಣ್ಣ. ಈ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳ ಪೊದೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಬರ್ಥ.

ವೃಷಾಃ—ವೃಷನ್ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರಾದಿವಿವೇಕಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಭುತವಾಗಿ ಸುರಿಸುವವರು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ನುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪುಂಸ್ತ್ರೀಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಅರ್ಥವು ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥವೂ ಪರಂಪರೆಯಾದುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಪದದ ಮೂಲಾರ್ಥವೇನೆ, ಪುಂಸ್ತ್ರೀಶಕ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ, ಈ ಪ್ರಯೋಗದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇನೆ ಎಂಬುವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವೃಷಾಃ—ಎಂಬ ಪದವು ವೃಷು ಸೇಚನೇ; ವೃಷು ಶಕ್ತಿಬಂಧನೇ' ಎಂಬ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸುರಿಸು, ಚಿಮುಕಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವೃಷ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಎರಡನೆಯ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪುಷ್ಪಮಾನ್ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಬಹುತ್ರ ನಾವು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸೂಚಕವಾಗಿ ಪುರುಷಪರಾಯನಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಶಬ್ದ ಇತರ ಶಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾದಿಗಳ ಪರಾಯವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಪದವು ಉಪಯೋಗವಲ್ಲದ್ದಿದೆ. ಆದ್ದೇ ಆದ್ದೇ ಪುಲ್ಲಿಂಗಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿಯೇ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಗೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಪ್ರೇಂಬಂ ಹೋತಾಧಿರೋಹತ್ಯಾದುಂಬರೀಮಾಸಂದೀಮುದ್ಧಾತಾ ವೃಷಾ ವೈ ಪ್ರೇಂಪೋ
ಯೋಷಾಸಂದೀ ತನ್ನಿಧುನಂ ಮಿಥುನಮೇನ ತದುಕ್ತಮುಖೇ ಕರೋತಿ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ |
(ಐ. ಅರಣ್ಯಕಂ ೧-೨-೪.)

ಹೋತೃವು ಅಂದೋಲನನ್ನೂ (ಉಯ್ಯಾಲೆ), ಉದ್ಧಾತೃವು ಉಮಂಬರಾಸನನನ್ನೂ ಆರೋಹಣನಾರುತ್ತಾರಿ
ಅಂದೋಲನೇ ಪುನಾನ್ (ವೃಷಾ), ಆಸಂದಿಯೇ ಸ್ತ್ರೀ (ಯೋಷಾ). ಪ್ರಜಾಕಾಮರಾದವರು ಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕೆ
ಮೊದಲು ಈ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು ಎಂಬ ಏತರೇಯಾರಣ್ಯಕದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲೂ, ಅದರಂತೆಯೇ—

ಬ್ರಹ್ಮ ವೈ ಹಿಂಕಾರೋ ಬ್ರಹ್ಮೈತದಹರ್ಬ್ರಹ್ಮಕೈವ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ಯ ಏವಂ ನೇದೇ |
ಯದೇವ ಹಿಂಕಾರೋಣ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತಾ & ಇ ವೃಷಾ ವೈ ಹಿಂಕಾರೋ ಯೋಷತ್ಯೈಮಿಥುನಂ
ಮಿಥುನಮೇನ ತದುಕ್ತಮುಖೇ ಕರೋತಿ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ |
(ಐ. ಅ ೧-೨-೧)

ಹಿಂಕಾರವೇ ಪುನಾನ್ (ವೃಷಾ), ಮುಕ್ತೇ ಸ್ತ್ರೀ. ಪ್ರಜಾಕಾಮನು ಈ ಮಿಥುನನನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕು ಎಂಬ
ವಾಕ್ಯದಲ್ಲೂ ಸಹ ವೃಷಾ ಎಂಬ ಪದವು ಪುಂಸ್ತ್ವ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ರೀತಸ್ಸನ್ನು ಚಿಮುಕಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ
ವುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದರ್ಥ. ಅದು ಮಾನವವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ಆಶ್ವಾದಿಪ್ರಾಣಿಗಳಾಗಬಹುದು. ಈ ಅರ್ಥದ
ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ಅಶ್ವಾದಿಶಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದನ್ನು
ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಮುಕ್ತಂಹತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಅಸಮಂ ಕ್ಷತ್ರಮಸಮಾ ಮನೀಷಾ ಪ್ರ ಸೋಮಪಾ ಅಪಸಂ ಸಂತು ನೇಮೇ |
ಯೇ ತ ಇಂದ್ರ ದದುಷೋ ವರ್ಧಯಂತಿ ಮಹಿ ಕ್ಷತ್ರಂ ಸ್ಥವಿರಂ ವೃಷ್ಣ್ಯಂ ಚೆ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೪-೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಣ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಣತ್ರಂ ಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಪುಂಸ್ತ್ವನೆಂದೂ,

ಪೂರ್ವೀರಹು ಶರಣಿ ಶಕ್ರಮಾಣಾ ದೋಷಾ ವಸ್ತ್ರೋರರುಷಸೋ ಜರಯಂತೀಃ |
ಮಿನಾತಿ ತ್ರಿಯಂ ಜರಿಮಾ ತನೂನಾಮಪ್ಯೂ ನು ಪತ್ನೀವ್ಯವಣೋ ಜಗಮ್ಯುಃ ||
(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧೭೯-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವೃಷಣಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೇಕ್ವಾರಾ ಪುರುಷಾಃ ಎಂದೂ ಇನ್ನೂ ಹೀಗೆಯೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ
ಇದರಂತೆಯೇ ಪುಲ್ಲಿಂಗಸೂಚಕವಾದುದೂ ಪುರುಷಪ್ರಾಣಿಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ ಅದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ
ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಮತ್ತು

ಮಹಾ ಅಸಿ ಮಹಿಷ ವೃಷ್ಣೈಃ ಫಿರ್ಧನಸ್ತೃದುಗ್ರ ಸಹಮಾನೋ ಅನ್ಯಾನ್ |
ಏಕೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಾ ಸ ಯೋಧಯೂ ಚೆ ಹ್ವಯಯಾ ಚೆ ಜನಾನ್ |
(ಋ. ಸಂ. ೨-೪೬-೨)

వృత్తాద్విద్యోదేవీ మిత్రో అద్వైతోఽంతర్వాచదశ్చణోజ్జ్యోతిషా నమాః |
 ని జేమణేవ ధిషణే అవత్యయద్వైత్యానరో విశ్వమధత్త వృక్ష్యం |

(మ. సం. ౬-౮-౬)

ఇత్యాది నానా ముక్తుగళి వృక్ష్య శబ్దకృ విర్య ముత్తు పరాశ్రమ ఎంబ అర్థవు సాధారణవాగి. ప్రకృతవాద ముక్తిని అగ్నియ ప్రసరణవన్న, స్త్రీగోవుగళ గుంపిని మున్నగుత్తిరువ గుళిగళ వేగశ్చ లుత్పాహకశ్చ ఘోరిసిరువువరింవ ఇల్లి అప్రతికతవాద శక్తియిందే అర్థవనాదబీకు. ఇల్లి ఘోదేగళన్న పక్షిగళిగా అగ్నియన్న పతిగూ ఘోరిసిడి. ఘోదేగళి అగ్నియ అక్రమణవు పతిపక్షియర సంసగదంతి అలంకారప్రాయవాగిడియిందు ఘోలు భూషణ అధినమ్మతే ఎందు వణోసిడి.

తుంభలే—దిప్త్యర్థకవాద శుభో ధాతువినిందిగాలి అథవా హిసాధ్యకవాద తుంభో ధాతువినిందిగాలి ఈ పదవు నిశ్చన్నవాగలుతుదు. ఆదరి ఇల్లి ఎరడనేయ అర్థశ్చ కారణవిల్ల.

వృజిస్త్యతిరువియా వి శ్రయంతాం పతిభ్యో న జనయేః తుంభమానాః |
 దేవిలద్వారో బృహతీవిశ్వమిన్యా దేవేభ్యో భవతే సుప్రాయణాః |

(మ. సం. ౧౦-౧౧౦-౫)

ఎంబ ముక్తిన్న దేవసి నిరుక్తకారరు తుంభమానాః ఎందరి తోలభమానాః ఎందర్వనాదిరువంతి (ని. ౮-౧౦-) ఇల్లియూ సహ దిలపయతి ప్రకాశిసువంకే మాడుత్తనే ఎందర్వ.

దుగ్యభిః—కేనచిదపి గృహితుమశక్యః! యారందలూ తడిదు నిల్లిపలు సాధ్యవిల్లద ఆప్రతి కతవాద శక్తియిడగూడి ఎందర్వ. ఇదరంతయో అగ్నియ అప్రతికతవాద శక్తియన్న

లుత శ్చ దుగ్యభియసే పుత్ర్యో న ద్వియాణాం |
 పురూ యో దిగ్వాసి వనాగ్నే పశున యవసే ||

(మ. సం. ౫-౯-౪)

ఎంబ ముక్తినిల్లియూ దుగ్యభియసే ఎంబ పదదిందలే వణోసిడి.

దవిధావ—అత్యర్థం బాలయతి | అగ్నియ ఘోతిజనకవాద బాలనవు కంపనవు వేగవాద ప్రసరణవు ఈ పదదింద సూచితవాగివే.

వ్యాకరణశ్రుతియా

భూషణ—భూష అలంకారో ధాతుః. అవర్ణదల్లి రత్నస్వత్వయ. అదుపదేదంద పరదల్లి లుమావ ధాతుక బుదువరింద అనుదాత్తనాగువువరింద ధాతుస్వర లుళియూత్తదే.

బభ్రువు—అవ్యాణజాతేశ్చ అరణ్యదిలనామూపసంఖ్యానమా (మా. సం. ౪-౧-౬౬-౧) ఎంబువరింద లుజ ప్రత్వయ. ప్రత్వయస్వరదింద అంతోఽనాత్తనాగుత్తదే. సప్రవిూ బుదుపజనాంతయప

ನಮ್ಯತೇ—ಋನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಧಾತು. ಕೋನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ನತ್ಯ. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಲೇಟೋರಾಟಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತಾಗನು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲಾಘಿಕರಣ. ಆತ್ಯನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಿತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ಲಾಘ್ಯಸ್ಯೋರಾತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಥವಾ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿಯೇ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಶಬ್ದಿ ಶ್ಲಾಘಿಕರಣ. ಶ್ಲಾಘ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಹಲಾದಿಶೇಷಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುದಾತ್ರೋಪದೇಶ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಹಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಯಜ್ಞಬ್ರಹ್ಮಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞೈಶ್ಚಾನ್ವಿತೈವ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುವದೇರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾನ್ವ ಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ರವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪತ್ನೀಃ—ಪತ್ನೀರ್ಯಜ್ಞ ಸಂಯೋಗೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಪ್. ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಸುಕಾಗಮ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ರೋದನವತ್—ರು ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಭೃಶಾರ್ಥಕೋರುವಾಗ ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ. ಯಜೋಚಿ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದಾಗ ಗುಣೋಯಜ್ಞ ಲುಕ್ಕೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಯಜ್ಞ ಲುಪ್ಪಂತದ ಮೇಲೆ ಲದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭೃವಾನಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಪಾದೇಶ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಓಜಾಯಮಾನಃ—ಓಜಃ ಇವ ಆಚರಣ ಓಜಾಯಮಾನಃ ಕರ್ತುಃ ಕೃತ್ಯ ಸಲೋಪಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಸನಾ- ದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಪಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾಸಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶವ ಏಕರಣ. ಅನೇಮುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಂತಾಂಕಕ್ಕೆ ಮುಕಾಗಮ ಲವಾರ್ಥಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ರೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ರವಾಗುವುದರಿಂದ ಕೃಪಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತನ್ಯಃ—ತನ್ಯಾದಿಣಾಂ ಛಂದಸ್ಯಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಯೋಪದೇಶ. ಉದಾತ್ತ ಸ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಯೋಪದೇಶ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶುಮ್ಯತೇ—ಶುಂಭ ಶೋಭಾಯಾಂ (ಭಾಸನೇ) ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೀಮಃ—ಇಭೀ ಭಯೇ. ಬಿಭೇತಿ ಅಸ್ಮಾತ್ ಇತಿ ಭೀಮಃ ಭೀಮಾದಯೋಪಾನಾನೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆಂತೋದಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶೃಂಗಾ—ಶೃಂಗಾಣಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಲ್ವಂವಸಿ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೇ ಲೋಪ.

ದವಿಧಾವಂ—ಧೂರ್ಷ ಕಂಪನೇ ಧಾತು. ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಧಾತೋರೇಕಾಚಿ—
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಹ್ ಯಜೋಚಿಚಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಯಹ್‌ಲುಹಂತದ
ಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ದವಿಧಾವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಣಂತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೬ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾವಾಃ

ಸ ಸಂಸ್ಥಿರೋ ವಿಷ್ವಿರಃ ಸಂ ಗೃಭಾಯತಿ ಜಾನನ್ನೇವ ಜಾನತೀರ್ನಿತ್ಯ ಆ
ಶಯೇ |

ಪುನರ್ವರ್ಧಂತೇ ಅಸಿ ಯಂತಿ ದೇವ್ಯಮನ್ಯದ್ವರ್ಪಃ ಪಿತೋಃ ಕೃಣ್ವತೇ

ಸಚಾ || ೨ ||

ರವಾಃ

ಸಃ ಸಂಸ್ಥಿರಃ ವಿತ್ಸಿರಃ | ಸಂ | ಗೃಭಾಯತಿ | ಜಾನನ್ | ಏವ | ಜಾನತೀಃ | ನಿತ್ಯಃ | ಆ | ಶಯೇ |

ಪುನಃ | ವರ್ಧಂತೇ | ಅಸಿ | ಯಂತಿ | ದೇವ್ಯಂ | ಅನ್ಯತ್ | ವರ್ಪಃ | ಪಿತೋಃ | ಕೃಣ್ವತೇ | ಸಚಾ ||೨||

ಸಾಯಜಭಾಸ್ಕಂ

ಸೋಽಗ್ನಿಃ ಸಂಸ್ಥಿರ ಆಚ್ಚನ್ನಃ || ಸಂಪೂರ್ವತ್ಪ್ರಾಣಾತೇಮೂಲವಿಭಜಾದಿತ್ಯಾತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಪಾ ೩-೨-೨ | ಪರಾದಿತ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯೋತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ || ತಥಾ ವಿಸ್ವರಃ ಕದಾಚಿವಿ-
ಸ್ವೀರ್ಣಃ ಸನ್ ಸಂ ಗೃಭಾಯತಿ | ಸಂಗೃಹ್ಯಾತ್ಯೋಷಧೀಃ | ಕಿಂಚಾಯಂ ಜಾನನ್ನೇವ ಯಜಮಾನಾರ್ಥಂ
ಪ್ರವೃದ್ಧೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ ಆತೋ ಜ್ವಾಲಾಭಿಃ ಸಂಯೋಜ್ಯ ಇತ್ಯನ್ವಿಗಚ್ಛೆನ್ನೇವ ಜಾನತೀರ್ಯಜಮಾನಾರ್ಥಂ
ಪ್ರವೃದ್ಧಾಭಿರ್ಭವಿತವ್ಯಮಿತ್ಯವಗಚ್ಛಂತೀರ್ಜ್ವಾಲಾ ನಿತ್ಯೋಽವಿಚ್ಛಿನ್ನಃ ಸನ್ನಾ ಶಯೇ | ಆಶೇತೇ |
ಆಶ್ರಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಲೋಕಸ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದೇಚ್ಛಿತಿ ತಲೋಪಃ || ಏವಂಭೂತೀಜ್ವಾಲಾಃ ಪುನಃ ಪೂರ್ವಂ |
ಪ್ರವೃದ್ಧಾ ಏವ ಪುನರಸಿ ಯಾಗಯೋಗ್ಯಾ ಯಥಾ ಭವಂತಿ ತಥಾ ವರ್ಧಂತೇ | ದೇವ್ಯಂ ಯಾಗಾದಿ
ವ್ಯವಹಾರಯೋಗ್ಯಂ ಸ್ತುತ್ಯಂ ವಾಗ್ನಿಮಸಿ ಯಂತಿ | ಸ್ವಾಘ್ನಂತಿ | ಯದ್ವಸ್ತುಗ್ನಿಜ್ವಾಲಯೋರೇಕತ್ವಂ
ತಥಾಸಿ ರಾಹೋಃ ಶಿರ ಇತಿವದಾಪಚಾರಿಕೋ ಗಂತ್ಯಂತವ್ಯಭಾವಃ | ಕಿಂಚೈವಂ ಪ್ರವೃದ್ಧಾ ಜ್ವಾಲಾ
ಓಷಧಯೋ ನಾ ಸಚಾಗ್ನಿನಾ ಸಹ ಪಿತೋರ್ಜಗತ್ಪಾಲಯಿತೋಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಸಂಭೂಯ ದ್ವಾವಾಪ್ಯಥಿ-
ವ್ಯೋರನ್ಯತ್ಪೂರ್ವಮವುದ್ಯಮಾನಂ ತೇಜಿಂ ಮಯಂ ವರ್ಪೋ ರೂಪಂ ಕೃಣ್ವತೇ | ಕುರ್ವಂತಿ |
ಲೋಕದ್ವಯಂ ಸ್ವರಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸಃ-ಅಗ್ನಿಯು | ಸಂಸ್ಥಿರಃ-(ಒಂದೊಂದು ಸಲ) ಮರೆಸಿಕೊಂಡವನಾಗಿಯೂ, | ವಿಸ್ತೀರಃ-(ಕೆಲವು ಸಲ) ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಗೋಚರನಾಗಿಯೂ | ಸಂಗೃಭಾಯತಿ-(ಘೋದಿಗಳನ್ನು) ಅಕ್ರಮಿಸಿ ಹಿಡಿದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಮತ್ತು) ಜಾನನ್ನೇವ-(ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ವೃದ್ಧನಾಗಬೇಕು) ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡೇನೆ ಜಾನತೀಃ-ಹೀಗೆಯೇ ತಿಳಿದಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು | ನಿಶ್ಯೇಃ-ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನನಾಗಿ | ಆಶಯೇ-ಅಶ್ರಯಿಸಿ ಹರಡುತ್ತಾನೆ | ಪುನಃ-(ಘೋದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃದ್ಧಿಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ) ತಿರುಗಿಯೂ | ವರ್ಧಂತೇ-(ಈ ಜ್ವಾಲೆಗಳು) ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. | ದೇವ್ಯಂ-(ಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿ) ಪೂಜ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅಪಿ ಯಂತಿ-ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. | ಸಚಾ-ಈ ಯಾಗಾಗ್ನಿಯೊಡನೆ (ಸೇರಿಕೊಂಡು) | ಪಿತೋಃಃ-ತಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳಾದ ಅಥವಾ (ಜಗತ್ತನ್ನು) ಪಾಲಿಸುವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ | ಅನ್ಯತ್-ಹಿಂದಿಲ್ಲದಿರುವ ಅಪೂರ್ವವಾದ | ವರ್ಪಃ-(ತೇಜೋಮಯವಾದ) ರೂಪವನ್ನು | ಕೃಣ್ವಂತೇ-ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

। ಛಾಂದಸ್ । *

ಅಗ್ನಿಯು ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಮರೆಸಿಕೊಂಡವನಾಗಿಯೂ, ಒಂದೊಂದು ಸಲ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಗೋಚರನಾಗಿಯೂ ಘೋದಿಗಳನ್ನು ಅಕ್ರಮಿಸಿ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ತಾನು ವೃದ್ಧನಾಗಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಹೀಗೆಯೇ ತಿಳಿದಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನನಾಗಿ ಅಶ್ರಯಿಸಿ ಹರಡುತ್ತಾನೆ. ಘೋದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಪುನಃ ಹರಡಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಪೂಜ್ಯನಾದುದೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಈ ಯಾಗಾಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳೂ ಜಗತ್ಪಾಲಕರೂ ಆದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ಅಕ್ರಮಿಸಿ ಅವಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆಯೂ ಇಲ್ಲದಿರುವ ತೇಜೋಮಯವಾದ ರೂಪವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ.

English Translation

Now hidden, now displayed, he seizes (on the fuel), as if understanding (the purpose of the worshipper), and even reposes amidst the conscious (flames) : again they break forth, and repair to the divine (fire of sacrifice) blending with which they give a different (luminous) form to their parents (heaven and earth).

ವಿಶೇಷವರ್ತಮಗಳು

ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದೈರ್ಯಭಿಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಕಕ್ತಿಯು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗೃಭಾಯತಿ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ತಡೆಯಿಲ್ಲದ ಪ್ರಸರಣವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಸರಣದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸಂಸ್ಥಿರಃ ; ವಿಸ್ತೀರಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಜಾನನ್ನೇವ-ಯಜಮಾನಾರ್ಥಂ ಪ್ರವೃದ್ಧೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ ಅತೋ ಜ್ವಾಲಾಭಿಃ ಸಂಯೋಜ್ಯಃ ಇತ್ಯಧಿಗಚ್ಛನ್ನೇವ | ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ತಾನು ಪ್ರವೃದ್ಧನಾಗಿ ಯಜ್ಞಕಾಂಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲನಾಗಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ವೃದ್ಧನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಜನಸ್ಯ ಗೋಪಾ ಅಜನಿಷ್ಯ ಜಾಗ್ಯವಿರಗ್ನಿಃ ಸುದಕ್ಷಃ ಸುವಿತಾಯ ನಸ್ಯಸೇ |
ಘೃತಪ್ರೀತೀಕೋ ಬೃಹತಾ ದಿವಿಸ್ತೃತಾ ದ್ಯುಮದ್ವಿಭಾತಿ ಭರತೇಭ್ಯಃಶುಚಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೧-೧) (ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೪-೬-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಕೂಲಿಕವಾದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದೆ.

ಪಿತೃೋಃ—ಜಗತ್ಪಾಲಯಿತೃೋಃ | ಜಗತ್ಪಾಲಕರಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ತನ್ನ ಪಿತೃಗಳಾದ ಗ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ.

ಉತ ಮನ್ಯೇ ಸಿತುರದ್ವಯೋ ಮನೋ ಮಾತುರ್ಮಹಿ ಸ್ವತವಸ್ತದ್ವನೀಮುಃ |
ಸುರೀತಸಾ ಪಿತರಾ ಭೂಮ ಚಿಕ್ರತುರುರು ಪ್ರಜಾಯಾ ಅಮೃತಂ ವರೀಮುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೯-೨)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಜಗತ್ತಿತ್ಯಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಮತ್ತೂ,

ಸ ರೋಚಿಯಜ್ಜನುಷಾ ರೋದಸೀ ಉಭೇ ಸ ಮಾತೃೋರಭವತ್ತುತ್ರ ಈಡ್ಯಃ |
ಹವ್ಯವಾಳಗ್ನಿರಜರಶ್ಚ ನೋಹಿತೋ ದೋಳಭೋ ವಿಶಾಮತಿಥಿವಿಭಾವಸುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೨)

ಅಗ್ನೇ ದಿವಃ ಸೂನುರಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಸ್ತನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಉತ ವಿಶ್ವವೇದಾಃ |
ಬುಧಗ್ನೇನಾ ಇಹ ಯಜಾ ಚಿಕಿತ್ಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೫-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಇದೇ ಛಾಂದಸನ್ನು.

ಸ ಜಾತೋ ಗರ್ಭೋ ಅಸಿ ರೋದಸ್ಯೋರಗ್ನೇ ಚಾರುವಿಭೃತ ಓಷಧೀಷು |
ಚಿತ್ರಃ ಶಿಶುಃ ಸರಿ ತಮಾಂಸ್ಯಕ್ರೂನ್ವ ಮಾಪೈಭ್ಯೋ ಅಧಿ ಕನಿಕ್ರದದ್ಧಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧-೨)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ ಹೇಳಿದೆ ಮತ್ತು ಶೈತ್ತಿರಿಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲೂ ಇಹ ಈ ಮಕ್ಕು ಉದಾಹೃತವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. (ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೪-೧-೪).

ಅನ್ಯತ್ ವರ್ಪ ಕೃಣ್ಣಿತೇ | ಒಂದಿಬ್ಬದಿರುವ ಅರ್ಪವನಾದ ರೂಪವನ್ನೇಟುವಾಡುತ್ತವೆಂದರ್ಥ. ಮಂತ್ರಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸು ಅತಿಶಯವಾದ ವೈಕಿನ್ಯವನ್ನು ಮೊಂದಿ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯನ್ನು ಲಂಕರಿಸುತ್ತದೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸಂಸ್ಕರಃ—ಸ್ತೃತ್ವಾ ಆಚ್ಛಾದಸೇ. ಛಾತಃ. ಸಮ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವವಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ ಪ್ರಕರಣೇ ಮೂದಿನಿಧುಜಾದಿನೀನಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫-೨) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಕಷ್ಟತ್ಯಯ.

ಯತ ಇದ್ವಾತೋಣ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ಯ. ಸಂಸ್ಥಿರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಾದಿಶ್ರುಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಮೃದಾತ್ಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ವಿ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಸ್ತಿರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗೃಧಾಯತಿ—ಗ್ರವ ಉಪಾದಾನೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಂದಸಿ ಶಾಯಜಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲಾವಿಕರಣದ ಸ್ವಾನದಲ್ಲಿ ಶಾಯಜಾದೇಶ. ಹ್ಯಗ್ರಿ-ಯೋರ್ಧ್ವಶ್ರುಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಔಪಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇತಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಪಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾನನ್—ಜ್ಞಾ ಆವಬೋಧನೇ. ಧಾತು. ಲಡರ್ಧದಲ್ಲಿ ರತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಶ್ಲಾವಿಕರಣ. ಜ್ಞಾ ಜನೋರ್ಜಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾದೇಶ. ಶ್ಲಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಾನತೇಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ರತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಕ್ಕೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾಪ್. ಶತುರನಮೋನಮ್ ಜಾದೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಉದಾತ್ಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿತ್ಯೇ—ತ್ಯಜ್ ನೇಧ್ವನ ಇತಿ ವಕ್ರನ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತ್ಯವಾಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತೌದುದರಿಂದ ಆನದಾತ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಯೇ—ಶೀಜ್ ಸ್ವಪ್ನೇ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತ-ಆತ್ಮನೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಉಪ್. ಲೋಪಸ್ತು ಆತ್ಮನೇ-ಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲಿಜಾಸಾವಧಾತುಕೇಗುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದಾಗ ಆಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಯಾದೇಶ. ಅತಿಪಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವರ್ಧಂತೇ—ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಪಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವ್ಯಮ್—ದೇವಾಯ ಯೋಗ್ಯಂ ದೇವ್ಯಮ್. ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿತ್ ಸ್ವರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಣ್ವತೇ—ಕೃನಿ ಹಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ವ್ಯಕ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಅಂತಾದೇಶ. ಧಿಣ್ಕೃಣ್ವೋ-ರಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಉ ಏಕರಣ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಆತೋಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಯಜಾದೇಶ. ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ತಿಪಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೌಖ್ಯಂ—ಪಚ ಸಮನಾಯೇ. ಧಾತು. ಕ್ರಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—
ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. || ೭ ||

..... :0:

ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ

ತಮಗ್ರುವಃ ಕೇಶಿನೀಃ ಸಂ ಹಿ ರೇಭಿರ ಊರ್ಧ್ವಾಸ್ತಸ್ಥಮಮ್ನುಷೀಃ
ಪ್ರಾಯವೇ ಪುನಃ |

ತಾಸಾಂ ಜರಾಂ ಪ್ರಮುಂಚನ್ನೇತಿ ನಾನದದಸುಂ ಪರಂ ಜನಯಂಜ್ವೀವ-
ನುಸ್ತ್ಯತಂ || ೮ ||

೨ವವಾಕ್ಯಃ

ತಃ | ಅಗ್ರುವಃ | ಕೇಶಿನೀಃ | ಸಂ | ಹಿ | ರೇಭಿರೇ | ಊರ್ಧ್ವಾಃ | ತಸ್ತುಃ | ಮಮ್ನುಷೀಃ | ಪ್ರ | ಆಯವೇ |
ಪುನರಿತಿ |

ತಾಸಾಂ | ಜರಾಂ | ಪ್ರಮುಂಚನ್ | ಏತಿ | ನಾನದತ್ | ಅಸುಂ | ಪರಂ | ಜನಯನ್ | ಜೀವಂ |
ಅಸ್ತ್ಯತಂ || ೮ ||

ಪ್ರಾಯವಾಕ್ಯಂ

ತಮಗ್ನುಮಗ್ನುವೋಲ್ಯತೇ ಸ್ವಿತಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಅಂಗುಲಿನಾಮೈತತ್ | ಅಂಗುಲಯಿ ಇವಾ-
ಕುಟಿಲಾಃ | ಕೇಶಿನೀಃ ಕೇಶಸ್ಥಾನೀಯೋರ್ಧ್ವಭಾವಿಕಾಷ್ಣೋರ್ಧ್ವಪೇತಾ ಜ್ವಲಾಃ ಸಂ ರೇಭಿರೇ ಹಿ | ಪರಿರಂ-
ಭಂ ಕುಂವಂತಿ ಖಲು | ಅಲಿಂಗಂತಿ | ಕಿಂಚೈವಂ ಕುಂವತ್ಯೋ ಮಮ್ನುಷೀರ್ಮುತಾ ಅಂಗಾರಭಾವವಗಾ-
ಪನ್ನಾ ಅಪಿ || ಮ್ನಿಯತೇಃ ಕೃಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾತ್ ಜುಃಷಿ ರೂಪಂ | ಆಯವ ಅಗಚ್ಛತೀತ್ಯಗ್ನಿಯೇ
ಭಕ್ತೀ ಪುನಃ ಸ್ವೀದಪವ್ರವಮಜಾನತೈ ಊರ್ಧ್ವಾಃ ಸ್ತ್ರ ತಸ್ತುಃ | ಊರ್ಧ್ವಮುಪಾ ಉನ್ಮತಾಃ ಪ್ರತಸ್ತೀರೇ |
ಮೃತಪ್ರಾಯಾ ಅಪಿ ಪ್ರತ್ಯುತ್ಥಾನಂ ಕೃತವತ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ಕೃತವತೀಷು ಸತೀಷು ಸ ಭರ್ತಾನ್ಮಿಸ್ತಾಸಾಂ
ಜ್ವಾಲಾನಾಂ ಜರಾಂ ವಯೋಹಾನಿಂ ಪ್ರಮುಂಚನ್ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ವೋಚಿಯನ್ ನಾನದಜ್ವರಾಪರಿ-
ಹಾರಾಯ ಮಂತ್ರಯನ್ನಿವಾತ್ಯರ್ಥಂ ಶಬ್ದಯನ್ | ನ ಕೇವಲಂ ಜರಾಹಾನಿರೇವ ಅಪಿ ತು ಪರಂ ನಿರತಿ-
ಶಯಮಸುಂ ಪ್ರಾಣಮಸ್ತ್ಯತಂ ಕಾಷ್ಣೋದಿಕಾದಿಪ್ರಕ್ಷೇಪೇಣಾಶ್ಯಹಿಂಸಿತಂ ಜೀವಂ ಪ್ರಾಣಧಾರಣಾ-
ಮರ್ಥ್ಯಂ ಜನಯನ್ನುತ್ಥಾದಯನ್ನೇತಿ | ಗಚ್ಛತಿ | ತಾಸಾಂ ಜ್ವಾಲಾನಾಂ ಸನ್ನಿಧಿಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಯಥಾ

ಲೋಕೇ ಕಾಶ್ವನ ರಮಣ್ಯೋ ರಮಣೇನ ಸಹ ನಿರ್ಭರಂ ಕ್ರೀಡಿತಾ ಪಶ್ಚಾತ್ತೋಷಿತೇ ತಸ್ಮಿನ್ನಿರದೇಣ
ಜೀರ್ಣಾ ಮ್ನಿಯಮಾಣಾಃ ಪಶ್ಚಾತ್ತಸ್ಮಿನ್ನಾಕೇ ಸತಿ ಸ್ವದ್ಬರ್ಬಲ್ಯಮಗಣಯಿತ್ಯಾ ಸಂಪೋಷೇಣ ಪರಿ-
ಷ್ಕಂಗಾಯ ಜೀಷ್ವಂತೇ | ಸ ಭರ್ತಾ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೇನ ಜರಾಮಸನೀಯೋಚಿತಪ್ರದಾನೇನ ಪ್ರಾಣಿ-
ಯಾ ರಕ್ಷತೀತ್ಯಯಂ ಭಾವೋಽತ್ರಾನುಸಂಧೇಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ

ತಂ—(ಪತಿಯಾದ) ಅಗ್ನಿಸನ್ನು | ಅಗ್ನಿವಃ—ಮುಂಭಾಗವಲ್ಲಿರುವುದು ಅಥವಾ ಬೆರಳುಗಳಂತೆ ಆಕು
ಟಲವಾದವೂ | ಕೇಶಿನೀಃ—(ನೆತ್ತಿಯ ಮೇಲಿನ) ಕೂದಲುಗಳಂತೆ ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣವುಳ್ಳವೂ ಆದ ಜ್ವಾಲೆಗಳು |
ಸಂರೇಭಿರೇ ಹಿ—ಆಲಂಕಿಸುತ್ತವೆಯಲ್ಲವೇ | ಮಮ್ನುಷೀಃ—ನಂದಿಹೋಗಿ ವ್ಯಕ್ತಪ್ರಾಯರಂತಿದ್ದರೂ ಸಹ |
ಅಯವೇ—(ತಮ್ಮದುರಿಗೆ) ಬರುತ್ತಿರುವ ಪತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ | ಪುನಃ—(ತಮ್ಮ ತೊಂದರೆಯನ್ನೂ ಗಮನಿಸದೆ)
ತಿರುಗಿಯೂ | ಊರ್ಧ್ವಾಃ—ಮೇಲ್ಮುಖವಾಗಿ ಎದ್ದು | ಪ್ರತಸ್ತುಃ—ಎದುರುಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ | ತಾಸಾಂ—
(ಇಂತಹ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ) ಆ ಜ್ವಾಲೆಗಳ | ಜರಾಂ—ಮುಪ್ಪಿನಂತಿರುವ ದೇಹಶೈಥಿಲ್ಯವನ್ನು |
ಪ್ರಮುಂಚಿಃ—ಬಿಡಿಸುತ್ತಾ | ನಾನದಿತ್—(ಪತ್ನಿಯ ಜರಾ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪತಿಯು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸು
ವಂತೆ) ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ | ಪರಂ—ಆತ್ಮತೀತಿಯವಾಗಿ | ಅಸುಂ—ಚೈತನ್ಯವನ್ನೂ | ಅಸ್ತುತೇ—ಆಕುಂ
ಠಿತವಾದ | ಜೀವಂ—ಪ್ರಾಣಧಾರಣ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ | ಜನಯ್—ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾ | ಏತಿ—(ಆ
ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು) ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ನೆತ್ತಿಯ ಮೇಲಿನ ಕೂದಲುಗಳಂತೆ ಕುಟಲವಾದವೂ ಮೇಲ್ಮಾಗವಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವುಳ್ಳವೂ ಆದ ಮುವರ
ವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ತಾವು ನಂದಿಹೋಗಿ ವ್ಯಕ್ತಪ್ರಾಯರಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಪ್ರೇಮಪೂರಿತವಾದ ಪತ್ನಿಯಂತೆ ತಮ್ಮದುರಿಗೆ
ಬರುತ್ತಿರುವ ಪತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ತಮ್ಮ ತೊಂದರೆಯನ್ನೂ ಸಹ ಗಮನಿಸದೆ ಮೇಲ್ಮುಖವಾಗಿ ಎದ್ದು ಎದುರು
ಗೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಬಿಡಿಸುತ್ತಾ ಆಲಂಕಿಸುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ಮುಪ್ಪಿನಂತಿರುವ ದೇಹ
ಶೈಥಿಲ್ಯವನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತಾ ಪತ್ನಿಯ ಜರಾಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪತಿಯು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುವಂತೆ ಶಬ್ದವನ್ನು
ಮಾಡುತ್ತಾ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮತೀತಿಯವಾದ ಚೈತನ್ಯವನ್ನೂ ಆಕುಂಠಿತವಾದ ಪ್ರಾಣಧಾರಣಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಉಂಟು
ಮಾಡುತ್ತಾ ಅಗ್ನಿಯು ಆ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The curving tresses (of the flames) embrace him (Agni), and when
expiring spring aloft again to (greet) their coming (lord); rescuing them from
decrepitude, he comes sounding aloud, generating (in them) intenser
animation and unimpaird vitality.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಗ್ನಿವಃ—ಈ ಪದವು ನದೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೪) ಮತ್ತು ಅಂಗುಲಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ.
೨. ೯) ಸಹಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುಕ್ತಂಹತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಅಜೀಷನನ್ನ ಮೃತಂ ಮರ್ತ್ಯಾಸೋಽಸ್ತೇಮಾಣಂ ತರಣಂ ವಿಠುಜಂಘಂ |
 ದಶ ಸ್ವಸಾರೋ ಅಗ್ರುವಃ ಸಮೀಚೀಃ ಪುಮಾಸಂ ಜಾತಮಭಿ ಸಂ ರಭಂತ್ಯೇ |

(ಮು ಸಂ. ೩-೨೯-೧೩)

ತಮೀಂ ಹಿಂಸ್ರಂತ್ಯೈಗ್ನುವೋ ಧಮಂತಿ ಬಾಕುರಂ ದೃತಿಂ | ತ್ರಿಧಾತು ವಾರಣಂ ಮಧು |

(ಮು. ಸಂ. ೯-೧-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕರಣಾರ್ಥಮಗ್ರಮಂಗಂತೀತ್ಯೈಗ್ನುವೋಽಂಗುಲಯಃ | ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯುವುದೆಂದಂ ಅಂಗುಲಿಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನುಗಳೆಂದು ಹೆಸರಿನು ನಿರ್ವಚನವಿದೆ.

ಸ್ವಾಗ್ನುವೋ ನಭನ್ನೋಽ ನ ವಕ್ತ್ವಾ ಧ್ವಸ್ರಾ ಅಹಿಂಸ್ರದ್ಯೈವತೀರ್ಬುತಜ್ಞಾಃ |

ಧನ್ಯಾನ್ಯಜತ್ತಾ ಅಪ್ಯಣಕ್ತೃಷಾಣಾ ಅಧೋಗಿಂದ್ರೇ ಸ್ವಯೋಽದಿಸುಪತ್ಯೇಃ ||

(ಮು ಸಂ. ೪-೧೯-೭)

ಸ್ವಾಧ್ಯೋಽವಿ ಮರೋ ದೇವಯಂತೋಽಶಿಶ್ರಯಾ ರಥಯುದೀರ್ವತಾತಾ |

ಪ್ರೂರ್ವೀ ಶಿತುಂ ನ ಮಾತರಾ ರಿಹಾಣೀ ಸಮಗ್ನುವೋ ನ ಸಮನೀಷ್ಯಂಜನಾ |

(ಮು. ಸಂ ೭-೨-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ರುವ ಇತಿ ನದೀನಾಮೈತತ್ | ಅಗ್ರಗ್ರಾಮಿನೀಃ ನದೀಃ | ಪ್ರಸರಿಸಿ ಮುಂದುವರಿದು ಹರಿಯುವುದೆಂದ ನದಿಗೆ ಅಗ್ರುವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ,

ವಮ್ರೀಭಿಃ ಪುತ್ರಮಗ್ನುವೋ ಅದಾನಂ ನಿವೇಶನಾದ್ವಿವ ಆ ಜಭಥಃ |

ವ್ಯಂಧೋ ಅಖ್ಯದಹಿಮಾದದಾನೋ ನಿರ್ಭೂದುಖಚ್ಚಿತ್ಸಮರಂತ ಶರ್ವ |

(ಮು. ಸಂ. ೪-೧೯-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ರುವಃ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನು ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಹೆಂಗಸಿನ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ರುವಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅಗ್ರೇಷ್ಟಿಕಾಃ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸುವ ಎಂದಾಗಿ ಅಥವಾ ಅಂಗುಲಯ ಇವ ಅಕುಟಿಲಾಃ ಕೈಬೆರಳುಗಳಂತೆ ಕುಟಿಲವಲ್ಲದೇ ನೇರವಾಗಿ ಚಾಚಿರುವವು ಆದ ಎಂದ ಜ್ಞಾಲೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪತಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ಞಾಲೆಗಳನ್ನು ಪತ್ನಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಈ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಈರಿತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಕಾಶ್ಚ ನ ರಮಣ್ಯಃ ರಮಣೇನ ಸಹ ನಿರ್ಭರಂ ಕ್ರೀಡಿತ್ವಾ ಪಶ್ಚಾತ್ ಪ್ರೋಷಿತೇ ತ್ಸ್ಮಿನ್ ವಿರಹೇಣ ಜೀರ್ಣಾ ಮ್ನಿಯಮಾಣಾಃ ಪಶ್ಚಾತ್ ತ್ಸ್ಮಿನ್ಯಾಗತೇ ಸತಿ ಸ್ವದೌರ್ಬಲ್ಯ ಮಗಣಯಿತ್ವಾ ಸಂತೋಷೇಣ ಪರಿಷ್ಕಂಗಳಾಯ ಚೀಷ್ಟಂತೇ | ಸ ಭರ್ತಾಮಂತೋಽಚ್ಚಾರಣೇನ ಜರಾಂ ಅಪನೀಯ ಉಚಿತಪ್ರದಾನೇನ ಸ್ವಾಣಯಾನ್ ರಕ್ಷತಿ ಇತ್ಯೆಯಂ ಭಾವೋಽಶ್ವಾನುಸಂಧೇಯಃ ||

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರಮಣೀಯರ ಪತಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಂಭೋಗಿಸಿ ಸುಖವಾಗಿ ಬೆಳೆವ ಅನಂತರ ಪತಿಗಳು ಪರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಕೃಶರಾದಾಗ ಪುನಃ ಪತಿಗಳ ಪ್ರತ್ಯಾಗಮನದದಂತರ ತಮ್ಮ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಗಮನಿಸದೆ

ಅಲಿಂಗನಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವಂತೆ ಕೃಶನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಇಂಧನಾನಂತರ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಲಿಂಗಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಪತಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯರ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಜರಿಯನ್ನೂ ಕಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿ ನನಚೈತನ್ಯವನ್ನು ತುಂಬುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಹ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ಸ್ನೇಹತೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಅವುಗಳು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಕೇಶಿನೀಃ—ಕೇಶಾಃ ಆಸಾಂ ಸಂತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿನಶ್ಚಮಾಡಿಧಾಗ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತೆ ಇನಿ ಲೆನಾ— (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಋಷ್ವೇಭ್ಯೋಜೀಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಜ್ಞಾ. ಜಸಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ೩-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೇಭಿರೇ—ರಭ ರಾಭಸ್ಯೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಟಸ್ವರ್ಮಯೋಃ— ಎಂಬುದರಿಂದ ಇರೇ ಆದೇಶ. ಅತೆ ಏಕೆಹಲ್ ಮಧ್ಯೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಏತ್ಯ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪ. ಹಿ ಎಂಬುದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಹಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತೇ (ಪಾ. ೬-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಸ್ತುಃ—ಸ್ತಾ ಗತಿನೈತ್ಯಾ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಮುಷೀಃ—ಮುಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ. ಧಾತು. ಇವಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಕ್ರಿಸ್ತುತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಸುರಾದೇಶ. ಅದನ್ನು ಏವಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಉರತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅತ್ವ. ರಸರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಆದಿಹಲ್ ಶೇಷ. ಉಗತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗತ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಜ್ಞಾ. ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಧಾತುವಿನ ಬುಕಾರಕ್ಕೆ ಯಜಾದೇಶ. ಶಾಸಿಸವಿಘ್ನಸೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ವ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ.

ಪ್ರಮಾಣ್ಯಾನ್—ಮುಜ್ ಲ್ಯ ಮೋಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾಂತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವವಿತ್ಯರ್ಥಕ ನಾದ ಧಾತು. ಲದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ತ ವಿಕರಣ. ಶೇಮುಜಾದೀನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ವಿಕರಣಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ವರಸದಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾನದತ್—ಇದ ಅನ್ಯತ್ತೇ ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. ಯಜ್ ಉಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾವಮಾಡಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜನಯನ್—ಜನೀ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಭಾವೇ. ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೇಚ್. ಜನೀಜ್ಞಾಪ್ತೇ ಸುರಂಜೋಮಾಂತಾಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಇಡುವುದರಿಂದ, ಅತ ಉಪ-ಧಾಯಾಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದಾಗ ಮಿಶಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಷೆಚಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ- ಶವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಷೆಚಿಗೆ ಗುಣ ಅಯಾದೀಶ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ರೇತ್—(ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ರವಾಗುವುದರಿಂದ ಷೆಚ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತೌತಮ್—ನಜ್ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ವಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

ಸಂಹಿತಾಶಃ |

ಅಧೀನಾಸಂ ಪರಿ ಮಾತೂ ರಿಹನ್ನಹ ತುವಿಗ್ರೀಭಿಃ ಸತ್ಪಭಿಯಾತಿ ವಿ
ಜ್ರಯಃ |
ವಯೋ ದಧತ್ತದ್ವತೇ ರೇರಿಹತ್ತದಾನು ತ್ಯೇನೀ ಸಚತೇ ವರ್ತನೀರಹ || ೯ ||

ಶಬ್ದಾಃ |

ಅಧೀನಾಸಂ | ಪರಿ | ಮಾತೂ | ರಿಹನ್ | ಅಹ | ತುವಿಗ್ರೀಭಿಃ | ಸತ್ಪಭಿಃ | ಯಾತಿ | ವಿ | ಜ್ರಯಃ |
ವಯಃ | ದಧತ್ | ಪರ್ತ್ವವತೇ | ರೇರಿಹತ್ | ಸದಾ | ಅನು | ತ್ಯೇನೀ | ಸಚತೇ | ವರ್ತನಿಃ | ಅಹ ||೯||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದಾನಾಗ್ನಿಃ ಸ್ತೂಯತೇ | ಅಯಮಗ್ನಿಮಾರ್ತುರ್ಭೂತಾನಾಂ ನಿರ್ಮಾರ್ತುರ್ಭೂತೋರಧೀನಾಸಂ-ಮುಪಯೋಜ್ಯಾದಿನಸ್ತಾನೀಯಂ ತ್ಯೇನಗುಲ್ಮೋಷಧ್ಯಾದಿಕಂ ಪರಿ ಪರಿತೋ ರಿಹನ್ ಅಹತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ | ಯದ್ವಾ | ಮಾತುರ್ಭೂತೋರಧೀನಾಸಮುಪರಿ ಧಾರ್ಯಮಾಣಂ ವಸ್ತಂ ಪರಿ ಪರಿತೋ ರಿಹನ್ ಸಂಸಾದಯನ್ | ತುವಿಗ್ರೀಭಿಃ ಪ್ರಭೂತಂ ಶಬ್ದಯದ್ವಿಃ ಪ್ರಭೂತಗಮನೈರ್ವಾ ಸತ್ಪಭಿಃ ಪ್ರಾಣಿಭಿಃ ಸಹಿತೋ ಜ್ರಯೋ ಜ್ರಯಸಾ ಜವೇನ ವಿ ಯಾತಿ | ವಿವಿಧಂ ಗಚ್ಛತಿ | ಕಿಂಚ ಪದ್ಧತೇ ಪಾದವತೇ ದ್ವಿಸದೇ ಚತುಷ್ಟದೇ ಚ ವಯೋಽನ್ಯಂ ತತ್ತಮಚಿತಂ ದಧದ್ವದತ್ | ವಿನನೇ ದಾನಾನಲೇ ಭಿತ್ಯಾ ಸಲಾಯಮಾನಾನ್ವಾಶ್ರಿಸೋ ವ್ಯಾಘ್ರಾದಯೋ ಭಕ್ಷಯಂತೀತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ಸದಾ ಸರ್ವದಾ ತ್ಯೇನಾದಿಕಂ ರೇರಿಹದ್ವಹನ್ | ಕಿಂಚ ಶ್ಯೇನೀ ಶ್ಯಾಮವರ್ಣೋ ವರ್ತನಿರ್ಮಾರ್ಗೋ ವಿಯಾಂತ-

ಮನ್ನಸುಕ್ರಮೇಣ ಸಚತೇ | ಸೇವತೇ | ಯತ್ರ ಯತ್ರಾಗ್ನಿರ್ಗಚ್ಛತಿ ತತ್ರ ತತ್ರ ಮಾರ್ಗೋಽಪಿ ಕೃಷ್ಣೋ
ಭವತಿ | ಅಹೇತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ||

ಪ್ರತಿರದಾಫ

ಮಾತುಃ—(ಈ ವಾವಾಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ) ತಾಯಿಯಾದ ಭೂಮಿಯು | ಅಧೀನಾಸಂ—
ಮೇಲುಹೊದ್ದಿಕೆಯಂತಿರುವ ತೃಣಗುಲ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು | ಪರಿ—ಸುತ್ತಲೂ | ರಿಹನ್ ಅಹ—ನೆಕ್ಕುವಂತೆಯೇ
(ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಲೂ) | ಅಥವಾ ಮಾತುಃ—ಭೂಮಾತೆಗೆ | ಅಧೀನಾಸಂ—ಮೇಲುಹೊದ್ದಿಕೆಯನ್ನು | ಪರಿ -
ಸುತ್ತಲೂ | ರಿಹನ್ ಅಹ—ಸಂಪಾದಿಸುವಂತೆಯೇ (ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಲೂ) | ಪದ್ಧತೇ—(ಎರಡು ಮತ್ತು
ನಾಲ್ಕು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ) ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ | ವಯಃ—ಅನ್ನವನ್ನು | ದಧತ್—ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತಲೂ |
ಋದಾ—ಯಾವಾಗಲೂ | ರೇರಿಹತ್—(ತೃಣಾದಿಗಳನ್ನು) ಸುಡುತ್ತಲೂ | ತುವಿಗ್ನೇಭಿಃ—(ಭಯದಿಂದ)
ಅಧಿಕವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ | ಸತ್ಪ್ರಭಿಃ—ಪ್ರಾಣಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಜ್ರಯಃ—ವೇಗವಾಗಿ |
ವಿ ಯಾಂತಿ—ನಾನಾ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹರಡುತ್ತದೆ | ಶೈನೇ—ಕಷ್ಟಬಣ್ಣವುಳ್ಳ | ವರ್ತನಿಃ—(ಈ ಅಗ್ನಿಯು)
ಮಾರ್ಗವು | ಅನು ಸಚತೇ ಅಹ—(ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತದೆಯೆಲ್ಲವು ; |

|| ಛಾಂದೋಃ ||

ಈ ವಾವಾಗ್ನಿಯು ಭೂಮಾತೆಯ ಮೇಲುಹೊದ್ದಿಕೆಯಂತಿರುವ ಸಕಲ ತೃಣಗುಲ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ
ನೆಕ್ಕುವಂತೆ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಲೂ, ಓಡಾಡತಕ್ಕ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಲೂ, ಯಾವಾಗಲೂ
ತೃಣಾದಿಗಳನ್ನು ಸುಡುತ್ತಲೂ, ಭಯದಿಂದ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು
ನಾನಾದಿಕ್ಕಿಗೂ ವೇಗವಾಗಿ ಹರಡುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವುಳ್ಳ ಮಾರ್ಗವು ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಅನು
ಸರಿಸುತ್ತದೆ.

English Translation

Licking up the (verdant) vesture of the mother (of all things, earth)
the rapid (Agni) proceeds with resounding existences : granting sustenance
to (every) footed (creatura) : ever consuming (fuel), so that a blackened
track follows (his path).

|| ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಗಳು ||

ಮಾತುಃ ಅಧೀನಾಸಂ ಪರಿ ರಿಹನ್ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೆಂದು
ಸಾಯಣರು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಮಾತುಃ—ಭೂತಾನಾಂ ನಿರ್ಮಾತುಃ ಭೂಮೇಃ | ಸಕಲ
ಭೂತಗಳಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೆಯಾದ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ; ಅಧೀನಾಸಂ—ಉಪರಾಂ ಆವೃದ್ಧನಸ್ತಾನೀಯಂ ತ್ರೈಣಿಗುಲ್ಮಾ-
ಷಧ್ಯಾದಿಕಂ | ಮೇಲುಹೊದ್ದಿಕೆಯಂತಿರುವ ಹುಲ್ಲು, ಪೊದೆ, ಲತಾದಿಗಳನ್ನು ಪರಿ ಪರಿತೇ | ಸುತ್ತಲೂ. ರಿಹನ್-
ರಿಹನ್ | ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಲೂ ಎಂದೂ ; ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಮಾತುಃ-ಭೂಮೇಃ, ಅಧೀನಾಸಂ-ಉಪರಿ ಧಾರ್ಯ-
ಮಾಣಂ ವಸ್ತ್ರಂ ಪರಿ ಪರಿತೇ ರಿಹನ್ ಸಂಪಾದಯನ್ | ಸುತ್ತಲೂ ತನ್ನ ಆಕ್ರಮಣದಿಂದ ಭೂಮಾತೆಗೆ
ಮೇಲುಹೊದ್ದಿಕೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವಂತೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಪದ್ಮತೇ ಪಾದವತೇ, ದ್ವಿಪದೇ ಚತುಷ್ಟದೇ ಚ | ಎರಡು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿ ಜಾತಿಗಳಿಗೂ ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಾಣಿಮಾತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪದ್ಮತ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನೂ, ಸಸ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅಪಾತ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ದ್ವೇ ದಿಶಾಕ್ಷರೇ ಭವತ ಉಭಯೋರನ್ನಾದ್ಯಯೋರುಪಾಪ್ತ್ಯಯಚ್ಚ ಪದ್ಮದ್ಭಿಶ್ಚಾಪಾದಕಮಿತಿ |
(ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕಂ ೧-೩-೬)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮತ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಿವೆಂದೂ, ಅಪಾದಕವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಸ್ತಾದಿಗಳೆಂದೂ ಸಾಧಾರಣ ಅರ್ಥಮಾಡಿವಾರೆ. ಆದರೆ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯು ಕೆಲವು ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲುಗಳಿಲ್ಲದೆ ನಡೆಯುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಪದವು ಯೋಗದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು, ಹಾರುವ ಪಕ್ಷ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಆ ಘಾ ಯೋಷೇವ ಸೂನರ್ಯುಷಾ ಯಾತಿ ಪ್ರಭುಂಜತಿ |
ಜರಯಂತೀ ವ್ಯಜನಂ ಪದ್ಮದೀಯತ ಉಶ್ವಾತಯತಿ ಪಕ್ಷಿಣಃ ||
(ಮ. ಸಂ. ೧-೪೮-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಣಃ ಎಂಬ ಬೇರೆ ಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಪದ್ಮತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಕಾಲಿನಿಂದ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಇವರಂತೆಯೇ,

ನಿ ಗ್ರಾಮಾಸೋ ಅವಿಕ್ಷತ ನಿ ಪದ್ಮಂತೋ ನಿ ಪಕ್ಷಿಣಃ | ನಿ ಶ್ಯೇನಾಸಕ್ಷಿ ದರ್ಥಿಣಃ |
(ಮು ಸಂ. ೧೦-೧೨೬-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪದ್ಮಂತಃ, ಪಕ್ಷಿಣಃ ಎಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನಿರ್ದೇಶವಿದೆ

ತುವಿಗ್ರೇಭಿಃ—ತುವಿರಬ್ಜವು ಬಹುನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೧೩) ಪ್ರಭುತಂ ಶಬ್ದಯುದ್ಧಿಃ, ದಾಮ್ನಾಯ ಪ್ರಸರಣದಿಂದ ಭಯಗೊಂಡು ಅತಿಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವ ಎಂದು ಸತ್ಯಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಭೂತಗಮನೈರ್ವಾ ನಾನಾಕತೆಗೂ ಓಡಿಹೋಗತಕ್ಕ ಪಕ್ಷಿಗಳೆಂದೂ ಆಗಬಹುದೆಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಜ್ರಯಃ—ಜ್ರಯಾಸಾ ಜವೇನ | ವೇಗವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವರ್ತತೇ, ಅಯತೇ, ಲೋಟತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಗತಿಕ್ರಮಣನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ರಯತಿ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಗಮನವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಆದರೆ ಆ ಗಮನವೆಲ್ಲೂ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಗಮನವೇಗವನ್ನು ಹೇಳಲು ಈ ಪದವು ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಯಾದ್ಯಗೇವ ದದ್ಯತೇ ತಾವ್ಯಗುಚ್ಚತೇ ಸಂ ಛಾಯಯಾ ದಧಿರೇ ಸಿದ್ಧಿಯಾಪ್ನುಃ |
ಮುಹುಮಸ್ಮಭ್ಯಮುರುಷಾಮುರು ಜ್ರಯೋ ಬೃಹತ್ಸುಪೀರಮನಪಚ್ಚುರಂ ಸಪಃ |
(ಮು ಸಂ ೨-೪೪-೬)

ಅವಿಶಾಸಿ ಸುಸ್ವತೋ ವ್ಯಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ ಪಿಬಂ ಸೋಮಂ ಮದಾಯ ಕಂ ಶತಕ್ರತೋ |
ಯಂ ತೇ ಭಾಗಮಧಾರಯನಿಶ್ಯಾಃ ಸೇಹಾಸಃ ಪ್ರತನಾ ಉರು ಜ್ರಯಃ ಸಮಾಶ್ಚಿನ್ನಿನ್ನರುಶ್ಚಾಃ
ಇಂದ್ರ ಸತ್ಯತೇ ||
(ಮು. ಸಂ. ೮-೨೬-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಶ್ಚಕ್ಯೇ ವೇಗವಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು

ಪ್ರತಿಭದ್ರಾ ಅದ್ವೈತ ಗನಾಂ ಸರ್ಗಾ ನ ಶತ್ರುಯೇ | ಓಷಾ ಆಪ್ತಾ ಉರು ಜಯಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೪-೫೭-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಶ್ಚಕ್ಯೇ ಮಹತ್ತಾದ ತೇಜಸ್ಸೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲೂ ಸಹ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ವೇಗವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದಾವಾಗ್ನಿಯ ಪ್ರಸರಣಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಭೀತಿಯಿಂದ ನಾನಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಓಡಿಹೋಗತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವೇಗವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಫೀನಾಸಮ್—ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ. ಧಾತು. ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೆ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೈತ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಥಾಥಘೞ್ಞಾಜ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾತುಃ—ಮಾಜ್ ಮಾನೇ. ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತೀಃ ಏಕನಚನಾಂತರೂಪ.

ರಿಹನ್—ರಿಹೆ ಕತ್ವನಯದ್ವನಿಂದಾಹಂಸಾದಾನೇನ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಠರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ಏಕರಣ. ಏಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತುವಿಗ್ರೇಫಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಏನ್ ಧಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ-ಝೈತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ. ಕೃದುತ್ವರಸದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಾತಿ—ಯಾ ಪ್ರಾಸಣೇ. ಧಾತು ಆದಾದಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕನಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಹಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜ್ರಯಃ—ಜ್ರ ಆಭಿಭವೇ. ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಾಸಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಧತ್—ದುಧಾಞ್ ಧಾರಣವೇಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲಠರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಚ ಏಕರಣ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಚೈತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

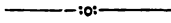
ಸದೈತೇ—ಸತ್=ಪಾದಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಸದೈತ್. ತದಸ್ಯಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರ್ಝಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ವ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಮತುಪಿನ ಉದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಚತುರ್ಥೇ ಏಕನಚನಾಂತರೂಪ.

రీరియో—ఓండి లుక్కువద ధాతువిగి అతిశయార్థకొరువాగ్ యుక్. యజ్జోటితే
 ఎంబుదరింద అదక్కే లుక్. యజ్జోటుగంతద మేలే లభధదల్లి శక్త్య ప్రక్యయ. అభ్యస్తానామాదిః
 (పా. సూ. ౬-౧-౧౮౯) ఎంబుదరింద ఆద్యుదాత్తస్వర బరుత్తదే.

శ్యేణి—శ్యేణ శబ్దు. ఇదక్కే స్త్రీత్వదల్లి వణాదనుదాత్తాత్—(పా. సూ. ౪-౧-౩౯) ఎంబు
 దరింద ఐవ. తక్కున్నయోగదింద తకారక్కే నకారాదీక.

సభతీ—షభ సమవాయీ ధాతు. లట ప్రథమపురుష ఏకవచనాంతరూప. తిజంతనిభాత
 స్వర బరుత్తదే.

వతణి—వతణే అనేన ఇతి వతణి. వృతు వతణి. ధాతు. వతణిః స్మియేతీ
 (పా. సూ. ౬-౧-౬౦) ఎంబుదరింద సిద్ధవద ఈ శబ్దుక్కే వ్యక్తయదింద అంకొదాత్తవు సిద్ధ
 నాగుత్తదే. || ౯ ||

సంహితాంతః

అ॒స్మా॑క॒మగ్గీ॑ మ॒ఘవ॑త్సు ది॒ది॒హ్య॒ధ॒ త్త॒సీ॒వాన్వ॒ష్టభో॑ ద॒మూ॒నాః॑ |

అ॒నా॒స్యా॒ తి॒శు॒మతి॑రది॒దే॒ర్వ॒వే॒ర్వ॒య॒ుత్సు॑ ప॒రి॒జ॒భు॒రాణః॑
 || ౧౦ ||

ః పదాః ౪

అ॒స్మా॑కం | అ॒గ్గీ॑ | మ॒ఘవ॑త్సు | ది॒ది॒హి | అ॒ధ | త్త॒సీ॒వాన్ | వృ॒ష్టభః॑ | ద॒మూ॒నాః॑ |

అ॒వృ॒త్స॒ అ॒స్య॑ | తి॒శు॒మతి॑ః | అ॒ది॒దే॒ర్వ॒ | వ॒వే॒ర్వ॒య॒ుత్సు॑ | ప॒రి॒జ॒భు॒రాణః॑ || ౧౦ ||

|| వాయుభాష్యం ||

దే అగ్గీ అస్మాకం మఘవత్సక్తేంబుధిష్టన్నవత్స యాగీషు గృహీషు నా దిదిహి |
 దిద్యేష్య | అధాథానంతరం త్తసీవాన్ త్తసనమాన్ జ్ఞులాభిశ్చీష్యావాన్ అస్మాత్ప్రాణినవాన్తా-
 వృష్టభోః వక్షిణాభివతానాం దమూనా దానమనా దమమనా దాంతమనా నా సవప్తే భవేతి
 తీషః | న లుక్తలక్షణస్త్యం తిశుమతిరవాస్య | తిశువత్సీన తదవస్మా లక్ష్మతే | క్షీతవవతిజ్ఞులా
 ఆపేక్ష్యేష్య విజాయాదిదేః | భృతం దిద్యేష్య | కిద్దుతస్త్యం | యుత్సు సంగ్రామేషు వమోవ
 కవచమివ పరిజభురాణోఽస్మద్భ్యోన్ పునఃపునః పరిహరన్ | యద్వా | యుత్సు

ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ವರ್ನೋವ ಪರಿಜರ್ಭುರಾಣೋ ಭವ || ಪರತೇರ್ಯಜ್ಞಲಗಂತಾದ್ಯೈತ್ಯಯೇನ ಶಾನಚ್ಛ |
ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ರತ್ಯಂ || ಉಕ್ತಗುಣಕೋ ಭವಾನ್ಮಘವತ್ಸು ಯಜ್ಞೇಷು ದೀಪ್ಯಂತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಸ್ತಾಕಂ—ನಮ್ಮ | ಮುಘವತ್ಸು—ಅನ್ನಪೂರಿತವಾದ (ನಮ್ಮ) ಯಜ್ಞ-
ಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ | ದೀದಿಹಿ—ಪ್ರಕಾಶಿಸು | ಅಥ—ಆಮೇಲೆ | ಶ್ವಸೀರ್ವಾ—ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಉರಿಯುತ್ತಾ ಅಥವಾ
ನಮ್ಮನ್ನು ಟೈತನ್ಯಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾ | ವೃಷಭೇಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನಾಗಿಯೂ |
ದಮೂನಾಃ—ದಾನವಂತನಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ದಾಂತನಾಗಿಯೂ ಆಗಿರು | ಶಿಶುಮತಿ ಳಃ—(ಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲದ)
ಎಳೆಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು | ಅವಾಸ್ಯ—ಬಿಟ್ಟು ಬಿಟ್ಟು | ಅದೀದೇಃ—ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸು | ಯುತ್ಸು—
ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ನೋವ—ರಕ್ಷಾಕವಚವು ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಪರಿ ಜರ್ಭುರಾಣಃ—(ಪದೇಪದೇ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ
ಶತ್ರುಗಳ ವಿಟುಗಳನ್ನು) ಆಗಾಗ್ಗೆ ತಡೆದು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಅನ್ನಪೂರಿತವಾದ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸು. ಅನಂತರ
ನಮ್ಮನ್ನು ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಟೈತನ್ಯಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನಾಗಿಯೂ,
ದಾನಿಯಾಗಿಯೂ ಆಗಿರು. ಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲದ ಎಳೆಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟು ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ
ಪ್ರಕಾಶಿಸು. ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಡೆದು ರಕ್ಷಾಕವಚವು ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಪದೇಪದೇ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ
ಶತ್ರುಗಳ ವಿಟುಗಳನ್ನು ತಡೆದು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು.

English Translation

Shine, Agni, in our opulent (abodes), vivifying, showering (blessings)
bounteous, casting off infantine (glimmerings); blaze (fiercely), repelling
repeatedly like a coat of mail, (our enemies) in combats.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಸ್ತಾಕಂ—ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಸ್ತಾಕಂ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಸಮ್ಮೇ ವಿಭಕ್ತಾರ್ಥವಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸು
ತ್ತೇನೆ. ಆದರೆ ಅದೊಂದೇ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸದೇ ಇತರ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗ
ಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದುಂಟು.

ನೂ ನೋ ಅಗ್ನಿ ಉತಯೇ ಸಜಾಧಸಕ್ತ ರಾತಯೇ | ಅಸ್ತಾಕಾಸಕ್ತ ಸೂರಯೇ ವಿಶ್ವಾ
ಅಶಾಸ್ತರೀಷಣಿ |

(ಮು ಸಂ. ೫-೧೦-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸೂರಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಶ್ರುಘನಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ,

ಸ ರಥೇನ ರಥೀತಮೋಽಸ್ಮಾಕೇನಾಭಿಯುಗ್ಮನಾ | ಜೇಷಿ ಜಿಷ್ಣೋ ಹಿಂತಂ ಧನಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೪೫-೧೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅಸ್ತ್ರೇ ಎಂಬ ಪದವೂ ಸಹ ಸರ್ವವಿಭಕ್ತೃಂತ ವಾಗಿರುವುದನ್ನು ನಿರೂಪಕಾರರ ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ (ನಿ. ೬-೬) ಸು. ಸಂ. ೧-೧೦೨-೨ ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷ ವಿವಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದಮೂನಾ—ದಮೂನಾ ದಮಮನಾ ನಾ, ದಾನಮನಾ ನಾ, ದಾಂತಮನಾ ನಾ | ಅಪಿ ನಾ ದಮ ಇತಿ ಗೃಹನಾಮ ತನ್ನನಾಃ ಸ್ಯಾತ್ | ದಯಾಪೂರಿತವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದಾಗಿ, ಅಥವಾ, ದಾನ ಮಾಡತಕ್ಕ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದಾಗಿ ಅಥವಾ ಆತ್ಮಸಂಯಮದಲ್ಲಿ ಸೀರಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದಾಗಿ ದಮೂನಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಅಥವಾ ದಮ ಶಬ್ದವು ಗೃಹದ ಪರ್ಯಾಯನಾಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೆಂದಾಗಿ ಆಗಬಹುದು. (ನಿ. ೪-೫). ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸಾಯಣರು ಸಹ ದಾನಮನಾ, ದಮಮನಾಃ, ದಾಂತಮನಾ ನಾ ಸರ್ವತ್ರ ಭವ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವರ್ಮ ಇವ—ಕವಚಮಿವ | ರಕ್ಷಾಕವಚದಂತೆ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ನ ತಸ್ಯ ಮಾಯಯಾ ಚಿನ ರಿಪುರಿತೀತ ಮರ್ತ್ಯಃ | ಯೋ ಅಗ್ನಯೇ ದದಾಶ ಹವ್ಯದಾತಿಥಿಃ |

(ಮ ಸಂ. ೮-೨೨-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದವನಿಗೆ ಶತ್ರುಗಳು ಎಷ್ಟು ಪ್ರಬಲರಾದರೂ ಯಾರೂ ಹಿಂಸೆ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಂತಹ ರಕ್ಷಣೆಯು ನಮಗೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರಿಯಾ

ಮಘವತ್ಸು—ಮಘಃ ಯೇಷಾಂ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಮಘವಂತಃ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಿತೃದುರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ದೀದಿಹಿ—ದೀದಿ ಧಾತುವು ದೀಪ್ತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಛಾಂದಸವಾದ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡಿಸಿಚ್ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗಿ ಉಕ್ತ. ಹೀಗೆ ಅಪಿತ್ವ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆದನ್ನು ಸಿವಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಥ—ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಛಕಾರಕ್ಕೆ ಸರ್ವವಿಕಾರ ಬಂದಿದೆ.

ಶ್ವಸೀನಾನ್—ಶ್ವಸ ಪ್ರಾಣಸೇ. ಧಾತು. ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಿತೃದುರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ವೃಷಭಃ—ವೃಷು ಸೇಚಸೇ. ಧಾತು. ಮುಷಿವೃಷಿಭ್ಯಾಂ ಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಭತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

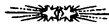
ದಮೂನಾಃ—ದಮಯತಿ ಇತಿ ದಮೂನಾಃ ದನು ಉಪಕರಣೇ ಧಾತು. ದಮೋರೂನಸಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಪಾದಿಕವಾದ ಊನಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಈ ರಬ್ಬದ ವಿನಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರೂ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ದಮೂನಾ ದನುಮಾನಾ ವಾ ದಾನಮನಾ ವಾ ದಾಂತನುಂ ವಾ ಪಿ ದನು ಇತಿ ಗೃಹನಾಮ ತನ್ಯನಾಃ ಸ್ಯಾತ್ (ನಿರು. ೪-೪) ಇತಿ.

ಅವಾಸ್ಯೆ—ಅವ ಉಪಸರ್ಗ. ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ. ಧಾತು. ಸಮಾಸೇನ ಇಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೋಲ್ಕಾಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯಪ್. ಇದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪ. ಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದೀದೇಃ—ದೀದಿ ಧಾತುವು ಹಿಂದೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಭಂದಸಿ ಉಜ್ಲಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಪಂತನಿಧಾತುಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುತ್ತು—ಯು ಮಿಶ್ರಣಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ಷಿಪ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಕಾಗಮ. ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಿಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಿವರ್ಭಾರಾಣಃ—ಪ್ರೇಷ್ ಹರಣೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ವೌನ್ಯಃಪುನ್ಯಾರ್ಥತೋರೂಪಾಗ ಧಾತೋರೇ-ಕಾರಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಪ್. ಯಜೋಚಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್ತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರುಕ್ ರಿಗಾಚಿಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರುಕಾಗಮ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಶಾಖಾ ||

ಇದಮುಗ್ನೇ ಸುಧಿತಂ ದುರ್ಧಿತಾದಧಿ ಪ್ರಿಯಾದು ಚಿನ್ಮನ್ಮನಃ ಪ್ರೇಯೋ
ಅಸ್ತು ತೇ |

ಯತ್ತೇ ತುಕ್ರಂ ತನ್ನೋ | ರೋಚಿತೇ ತುಚಿ ತೇನಾಸ್ತುಭ್ಯಂ ವನಸೇ ರತ್ನಮಾ
ತ್ವಂ || ೧೧ ||

ಛಂದಃ

ಇದಂ | ಅಗ್ನೇ | ಸುಧಿತಂ | ದುಃಸ್ವಧಿತಾತ್ | ಅಧಿ | ಪ್ರಿಯಾತ್ | ಲೂಂ ಇತಿ | ಚಿತ್ | ಮನ್ಮನಃ |

ಪ್ರೇಯಃ | ಅಸ್ತು | ತೇ |

ಯತ್ | ತೇ | ಶುಕ್ರಂ | ತನ್ನಃ | ರೋಚಿತೇ | ಶುಚಿ | ತೇನ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ವನಸೇ | ರತ್ನಂ | ಆ |

ತ್ವಂ || ೧೧ ||

ಛಾಂದಃಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಇದಮಸ್ಮದೀಯಂ ಸೋಮಾದಿರೂಪಂ ಹವಿಃ | ಕೀದೃಶಂ ತತ್ | ದುರ್ಧಿತಾಸ್ತುಪ್ಪಂ ಸ್ವಾಪಿತಾತ್ಮತಿನಾತ್ಯಾಷ್ಣಾದೇರಧ್ಯುಪರಿ ಸುಧಿತಂ ಸುಹಿತಂ ಸುಮ್ನ ವತ್ತಂ | ಮನ್ಮನೋ ಮನನೀಯಾಕ್ರಿಯಾದು ಚಿತ್ ತವ ಹೃದ್ಯಾವಪಿ | ಉಶಬ್ದೋಽವಧಾರಣೇ ಚಿಚ್ಚಬ್ದೋಽಪಿತಜ್ಞಾರ್ಥಃ | ತೇ ತವ ಪ್ರೇಯೋಽತಿಪ್ರಿಯತಮಸ್ತು | ತತ್ಪ್ರಿಯಾತ್ಯಾಹ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತೇ ತವ ತನ್ನಃ ಶರೀರಸ್ಯ ಘೃತೇನೋಜ್ಜ್ವಲಿತಾಯಾ ಜ್ವಾಲಾಯಾಃ ಶುಚಿ ನಿರ್ಮಲಂ ಶುಕ್ರಂ ದೀಪ್ತಂ ಯತ್ರೇಜೋ ರೋಚಿತೇ ತೇನ ಸಹ ರತ್ನಂ ರಮಣೀಯಂ ಮಣಿನುಕ್ತಾದಿಕಂ ವಿತರನ್ನಸ್ಮಭ್ಯಂ ವನಸೇ | ಅಸ್ಮಾನ್ನಂಭಜಸ್ವ || ವನತೇವ್ಯ-ತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇದಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ದುರ್ಧಿತಾತ್ ಅಧಿ—ಕಠಿಣವಾದ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಮೇಲೆ | ಸುಧಿತಂ—ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ | ಇದಂ—ಈ ಸೋಮಾದಿರೂಪವಾದ ಹವಿಷ್ಣು | ಮನ್ಮನಃ—ಸ್ವುತ್ಸೃಹ್ಣವಾದುದು | ಪ್ರಿಯಾದು ಚಿತ್—ಹಿತಕರವಾದುದೂ ಆದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ | ತೇ—ನಿನಗೆ | ಪ್ರೇಯಃ—ಆತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಸಾತ್ರವಾದುದಾಗಿ | ಅಸ್ತು—ಆಗಲಿ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ತನ್ನಃ—(ಆಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾದ ಜ್ವಾಲಾ ರೂಪದ ಶರೀರದ | ಶುಚಿ—ನಿರ್ಮಲವಾದುದು | ಶುಕ್ರಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಆದ | ಯತ್—ಯಾವ ತೇಜಸ್ಸು | ರೋಚಿತೇ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆಯೋ (ಬೆಳಗುತ್ತವೆಯೋ) | ತೇನ—ಇದರೊಂದಿಗೆ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ರತ್ನಂ—ರಮಣೀಯವಾದ ಧನವನ್ನು | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ—ನಮಗೆ | ಆ ವನಸೇ—ತುಂಬಿಕೊಡು.

ಛಾಂದಃ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಕಠಿಣವಾದ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಮೇಲೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಈ ಸೋಮಾದಿರೂಪವಾದ ಹವಿಷ್ಣು ಸ್ವುತ್ಸೃಹ್ಣವಾದುದೂ, ಹಿತಕರವಾದುದೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಆತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಸಾತ್ರವಾದುದಾಗಲಿ. ಆಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾದ ನಿನ್ನ ಜ್ವಾಲಾರೂಪದ ಶರೀರದ ನಿರ್ಮಲವಾದುದೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಆದ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನೊತನೆ ನೀನು ಬಂದು ನಮಗೆ ರಮಣೀಯವಾದ ಧನವನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಡು.

English Translation

May this oblation, Agni, carefully placed upon the rugged but agreeable (pile of fuel), be most acceptable to you, so that the pure radiance of your person may shine brightly, and you may grant us wealth.

ವಿವರಣೆಗಳು:

ಮುರ್ಧಿತಾತ್ ಅಧಿ ಸುಧಿತಂ—ಕಾಣ್ಯಾದಿಗಳು ಕಠಿಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಪ್ತ ಹವಿರಾದಿ ಅರ್ಪಣೆಗಳು ಮೃದು ವಾಗಿಯೂ ಹಿತಕರವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೆಂದು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಮನ್ವನಃ—ಮನ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನನೀಯ, ಧ್ಯಾನಾರ್ಥವಾಗುದೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ತುತೃವಾದ, ಪೂಜ್ಯವಾದ ಎಂಬರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ೧-೨೬-೨ ; ೧-೧೨೬-೨ ; ೧-೧೫೧-೨, ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮನ್ವನಾ, ಮನ್ವಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಮತ್ತು ಸ್ತುತೃರ್ಹವಾದ ಮನಃಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮನ್ವ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಮೂರು ಮುಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ಉಪ ಪ್ರಾಗಾತ್ಮೆವನ್ಮೋಧಾಯಿ ಮನ್ವ ದೇವಾನಾಮಾಶಾ ಉಪ ವೀಶಪೃಷ್ಠಃ |

ಅನ್ವೇನಂ ವಿಪ್ರಾ ಋಷಯೋ ಮದಂತಿ ದೇವಾನಾಂ ಪುಷ್ಪೇ ಚಿಕೃಮಾ ಸುಬಂಧುಂ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೧-೧೬೨-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮನ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮಂತ್ರವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೬-೨೬) ಮನನೀಯವಾದ ಎಂದರೆ ಧ್ಯಾನಾರ್ಥವಾದ ಮಂತ್ರವೆಂದರ್ಥ. ಸಾಯಣರು ಮನನೀಯವಾದ ಫಲವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಎರತನೆಯದಾಗಿ,

ತನೂನಸಾತ್ಪಥ ಋತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ಮಧ್ಯಾ ಸಮಂಜಸ್ತ್ವದಯಾ ಸುಜಿಹ್ವ |

ಮನ್ಮಾನಿ ಧೀಭಿರುತ ಯಜ್ಞ ಮೃಂಧನಃ ದೇವತಾ ಚ ಕೃಣುಹ್ಯಧ್ವರಂ ನಃ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸ್ತದಭಿಪ್ರೇತಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ೧-೧೨೯-೯ನೇ ಮುಕ್ಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ (ನಿ. ೧೦-೪೨) ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತೃರ್ಹವಾದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೇ ತನೈಃ ಶುಚಿ ಶುಕ್ರಂ—ಅಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಜ್ಞಲಿತವಾದ ಜ್ವಾಲಾರೂಪದ ಶರೀರದ ನಿರ್ಮಲವಾದುದೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ ಆದ ತೇಜಸ್ಸು, ಎಂದು ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸಿನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನಿ ಶುಚಿ ವ್ರತತಮಶುಚಿರ್ವಿಪ್ರಃ ಶುಚಿಃ ಕನಿಃ | ಶುಚೀ ರೋಚತ ಅಶುತಃ | ಉದಗ್ನೇ ಶುಚಿಯಸ್ತವ ಶುಕ್ರಾ ಭ್ರಾಜಂತ ಈರತೇ | ತವ ಜ್ಯೋತಿರ್ಗಾಷ್ಟ್ಯಚೇಯಃ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೪)

ಎಂದು ತ್ರೈತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ಶುಕ್ರವಾದ ತೇಜಸ್ಸು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ರತ್ನಂ—ರತ್ನ ಶಬ್ದವು ಧನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೯). ರನುಣೀಯವಾದ ಧನವೆಂದರ್ಥ.

వ్యాకరణప్రక్రియ

సుధికేమ—దుధాజ్ ధారణవోజనయోగః ధాతు. కర్మణ్యయిల్లి కృప్రత్యయ. దధాతేర్హః ఎంబుదరింద ఊగ బదలగా వ్యక్తయిందింద ధత్వ. గతిరనంతరః—(పా. సూ. ౬-౨-౪) ఎంబుదరింద గతిగ ప్రకృతిస్తర బరుత్తదే. ఊగేయే దుధితాత్ ఎంబుల్లియూ స్వరావిగళు బరుత్తవే.

మనస్సే—మన జ్ఞానే. ధాతు. అన్యేభ్యోఽపిద్యత్యతే—(పా. సూ. ౩-౨-౬౫) ఎంబుదరింద మనస ప్రత్యయ. ఇన్యత్యాదినికృత్వ—ఎంబుదరింద ఆద్యుదాత్తస్తర బరుత్తదే. పంచమి ఏకవచనాంతరంప.

ప్రేయోః—అతిశయాధ్వనల్లి ఉయసున ప్రత్యయ. ప్రియస్థి రస్థిర—(పా. సూ. ౬-౪-౧౫౬) ఎంబుదరింద ప్రియకబ్బకే ప్రాదేశ. గుణ. ఉయసున ప్రత్యయ నిత్రాదువరింద ఆద్యుదాత్తస్తర బరుత్తదే.

అస్తు—అస భువి ధాతు. అదాది లోఽట్ ప్రథమపురుష ఏకవచనాంతరంప. తిజంత నిఘాతస్తర బరుత్తదే.

తస్యే—తను శబ్ద. వస్యే ఏకవచనపరవాదాగ తస్మాద్దినాం భందస్యపసంఖ్యానమ్—ఎంబువచనదింద యజాదేశ. లుదాత్తస్మానదల్లి యజ్ బంబుదరింద లుదాత్తస్థిరతయోఽయోణః—(పా. సూ. ౮-౨-౪) ఎంబుదరింద సుకే స్థిరతస్తర బరుత్తదే.

రోఽజేతే— రుజ దిఁవ్తా ధాతు లటా. ప్రథమపురుషుఏకవచనాంతరంప. యత్ సంబంధియవుదరింద యద్వృత్తాన్వికృత్వమ్—(పా. సూ. ౮-౧-౬౬) ఎంబుదరింద నిఘాతస్తరప్రతివేధ బరుత్తదే. తాస్యనుదాత్తేత్—(పా. సూ. ౬-౧-౧౮౬) ఎంబుదరింద లసానధాతుకవు అనుదాత్త వాగువుదరింద ధాతుస్తర లుఁబయ్యుత్తదే.

వనసే—వన వణ సంభక్తా ధాతు. వృత్త్యోఽణ బహులిమ్—(పా. సూ. ౩-౧-౮౫) ఎంబుదరింద ఆత్మనోఽపదియగుత్తదే. లోఽట్. మధ్యమపురుషుఏకవచనాంతరంప. అతిజంత పదదల్లియవుదరింద నిఘాతస్తర బరుత్తదే.

రత్నమ్— రమయతిః తి రత్నమ్. రమ క్రిఁఠాయాం ధాతు. రమోఽస్తజీ - (లు. సూ. ౩-౨-౪) ఎంబుదరింద నప్రత్యయ. తప్తస్థి ర్నిఁగదింద మఠారకే తఠాదేశ. నిత్ ఎందు అనుప్రకృత వాగువుదరింద ఆద్యుదాత్తస్తర బరుత్తదే. || ౧౧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ರಥಾಯ ನಾವಮುತ ನೋ ಗೃಹಾಯ ನಿತ್ಯಾರಿತ್ರಾಂ ಪದ್ವತೀಂ ರಾಸ್ಯಗ್ನೇ |
 ಅಸ್ಮಾಕಂ ವೀರಾ ಉತ ನೋ ಮುಘೋನೋ ಜನಾಂಶ್ಚ ಯಾ ಪಾರಯಾ-
 ಚ್ಚರ್ಮಯಾ ಚ || ೧೨ ||

ಪದವಾಣಿ

ರಥಾಯ | ನಾವಂ | ಉತ | ನಃ | ಗೃಹಾಯ | ನಿತ್ಯಾರಿತ್ರಾಂ | ಪರ್ವತೀಂ | ರಾಸಿ | ಅಗ್ನೇ |
 ಅಸ್ಮಾಕಂ | ವೀರಾನ್ | ಉತ | ನಃ | ಮುಘೋನಃ | ಜನಾನ್ | ಚ | ಯಾ | ಪಾರಯಾತ್ | ಶರ್ಮ |
 ಯಾ | ಚ || ೧೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಉತಾಪಿ ಚ ರಥಾಯ ರಂಹಣಾಯ ಗೃಹಾಯ ಸರ್ವಸ್ಯಾಯತನಭೂತಾಯ ನೋ-
 ಸ್ಮಾಕಂ ಯಜಮಾನಾಯ ನಾವಂ ಸಂಸಾರೋತ್ತಾರಿಕಾಂ ಸೋಮಯಾಗಾತ್ರಿಕಾಂ ನಾವಂ | ಯಜ್ಞೋ
 ವ್ಯ ಸುತವರ್ಗಾ ನಾರಿತ್ಯಾದಿಷು ಶ್ರುತಿಷು ನಾರೂಪತ್ವೇನ ಸ್ತುತತ್ವಾತ್ | ಕೇದೃತೀಂ ತಾಂ | ನಿತ್ಯಾರಿತ್ರಾಂ
 ನಿಯತತ್ವಿಗ್ರೂಪೋದವಕಾರ್ಷಣಕಾಷ್ಠಸಾಧನೋಪೇತಾಂ ಪದ್ವತೀಂ || ಹೃಷ್ಯನುಡ್ಯಾಢಿತಿ ಮತುಪ
 ಉದಾತ್ತತ್ವಂ || ದ್ವೈದೇವತಾಂತಾ ದಿರೂಪದೋಪೇತಾಂ | ಈದೃತೀಂ ಯಜ್ಞಾತ್ರಿಕಾಂ ನಾವಂ
 ರಾಸಿ | ದೇಹಿ | ಸಂಪಾದಯ | ರಾತಿರ್ದರ್ಶನವರ್ಗಾ ದಾಸತಿ ರಾತೀತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಸೈವ
 ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಉತಾಪಿ ಚ ಯಾ ನಾರಸ್ಮಾಕಂ ವೀರಾನಸ್ತುತ್ವಂಬಂಧಿನಃ ಪುತ್ರಾದೀನ್ಮುಘೋನೋ ಹವಿ-
 ಲ್ಪಪ್ರಣಾನ್ನವತಃ ಕರೋತಿ | ಜನಾಂಶ್ಚ ಯಜಮಾನಾನಸ್ಮಾನಪಿ ಯಾ ನೌಃ ಪಾರಯಾತ್ ಪಾರಯೇತ್
 ಉತ್ಪಾರಯೇತ್ | ಪಾರಯತೇರ್ಲೇಟ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಜನನಮರಣಾದಿಬಹುದುಃಖಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಪಾರಂ ನಿರತಿ-
 ಶಯಸುಖಾಸ್ವದಂ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಂ ಪ್ರಾಪಯೇತ್ | ಏಷ ವಃ ಪುಣ್ಯಃ ಸುಕೃತೋ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ಇತಿ
 ಯಾಗಾವ್ಯನುಷ್ಠಾನವತಾಂ ಶ್ರೂಯಮಾಣತ್ವಾತ್ | ಏವಂ ಪ್ರಾಪಯ್ಯ ಚ ಯಾ ನೌಃ ಶರ್ಮ ಸುಖಂ
 ನಿರತಿಶಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪಯೇತ್ ಪರಸ್ಯಾಂತೇ ಕೃತಾತಾನಃ ಪ್ರವಿಶಂತಿ ಪರಂ ಪದಮಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ |
 ಚಿತ್ರಶುದ್ಧ್ಯುತ್ಪಾದನದ್ವಾರಾ ವಿವಿಧಿಷಂತಿ ಯಜ್ಞೇನ ದಾನೇನೇತಿ ಶ್ರುತೇಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ! ನಿತ್ಯಾರಿತ್ರಾಂ—ಮುಕ್ತಿಗ್ರೂಪದಲ್ಲೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಹುಟ್ಟುಗೋ ಉಳ್ಳದ್ದಿ
 ಪದ್ವತೀಂ—ದ್ರವ್ಯ ದೇವತಾ ಮಂತ್ರಾದಿ ರೂಪವಾದ ಪಾವರ್ಗಂಧ ಕೂಡಿದುದೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಯಾ—
 ಯಾವುದು ! ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮ್ಮ | ವೀರಾ—ವೀರಪುತ್ರರನ್ನು ! ಮುಘೋನಃ—ಧನಂತರನ್ನಾಗಿ (ಮಾತು

ವುದೋ | ಉತೆ—ಮತ್ತು | ನೇ—ನಮ್ಮ | ಜನಾಂಶ್ಚ—ಯಜಮಾನರನ್ನೂ | ಸಾರಯಾಶ್—(ಸಂಸಾರದಿಂದ) ದಾಟಿಸುವುದೋ | ಚೆ—ಮತ್ತು | ಯಾ—ಯಾವುದು | ಶರ್ಮು—(ಅಶ್ರಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ) ಸುಖವನ್ನು (ಕೊಡಿಸುವುದೋ) ಅಂಶಮದೂ ಆದ | ನಾವಂ—(ಸೋಮಯಾಗಾತ್ಮಿಕವಾದ) ದೋಣಿಯನ್ನು | ರಥಾಯ— ಪ್ರಿಯನಾದವನೂ | ಗೃಹಾಯ—ಗೃಹದಂತೆ ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನನಾದವನೂ ಆದ | ನೇ—ನಮ್ಮ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ರಾಸಿ—ಒದಗಿಸಿಕೊಡು.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಋತ್ವಿಗ್ನೂಪದತ್ತಿರುವ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಹುಟ್ಟುಗೋಲುಳ್ಳದ್ದೂ, ಪ್ರವೃದ್ಧೇನತಾ ಮಂತ್ರಾದಿ ರೂಪವಾದ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿದ್ದೂ ಮತ್ತು ಯಾವುದು ನಮ್ಮ ವಿಲಕ್ಷಿತರನ್ನು ಧನವಂತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದೋ, ಯಾವುದು (ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು) ಅಥವಾ [ನಮ್ಮ ಯಜಮಾನರನ್ನು] ಸಂಸಾರದಿಂದ ದಾಟಿಸಿ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡಿಸುವುದೋ ಅಂಶಮದೂ ಆದ ಸೋಮಯಾಗಾತ್ಮಿಕವಾದ ದೋಣಿಯನ್ನು ನಮಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದವನೂ, ಗೃಹದಂತೆ ಆಶ್ರಯಸ್ಥಾನನಾದವನೂ ಆದ ನಮ್ಮ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಡು.

English Translation

Bestow, Agni, upon our excellent patron a boat ever fitted with oars and feet, (one that may render) our posterity prosperous, and may bear mankind across (the ocean of life) to felicity.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋತ್ವಿಗ್ನಲ್ಲಿ (ಸೋಮ) ಯಾಗವನ್ನು ದೋಣಿಗೂ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಸಾಗರಕ್ಕೂ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟುಗಳೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ ದಾರಿದ್ರ್ಯ, ಶತ್ರುಭಯ, ಇತರ ವಿಧವಾದ ದುಃಖಗಳೇ ಸಂಸಾರಸಾಗರದ ಭಯಂಕರ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು. ಈ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಬೇಕಾದರೆ ದೋಣಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಧನವಾದರೂ ಸಹ ಈ ದೋಣಿಯು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಈ ಸಾಗರದ ಮೂಲಕ ದಾಟಿಸಬೇಕಾದರೆ, ದೋಣಿಯು ಮತ್ತು ಅದರ ಹುಟ್ಟುಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಋತ್ವಿಗ್ನೂಪದತ್ತಿರುವ ಹುಟ್ಟುಗಳಿಂದ ನಡೆಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮಯಾಗಾತ್ಮಿಕವಾದ ದೋಣಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂಸಾರದಿಂದ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ದಾಟಿಸಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದಾರಿದ್ರ್ಯಾದಿ ದುಃಖವನ್ನೂ, ತದ್ದೇತುವಾದ ದುರಿತವನ್ನೂ, ಶತ್ರು ವನ್ನೂ ಆಳವಾದ ಜಲಪ್ರವಾಹಕ್ಕೂ, ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ದೋಣಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿರುವುದು ಅತ್ಯಂತ ವಾದ ಉಪಮಾನವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಜಾತವೇದಸೇ ಸುನವಾಮು ಸೋಮಮರಾತೀಯತೋ ನಿ ದಹಾತಿ ವೇದಃ |

ಸ ನೇ ಶರ್ಷದತಿ ದುರ್ಗಾಣಿ ವಿಶ್ವಾ ನಾನೇವ ಸಿಂಧುಂ ದುರಿತಾತ್ಯಗ್ನಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯-೧)

ನೂ ನ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾ ಗೃಣಾನಾ ಪುಂಕ್ತಂ ರಯಿಂ ಸೌಶ್ರವಸಾಯ ದೇವಾ |

ಇತ್ಥಾ ಗೃಣಂತೋ ಮಹಿನಸ್ಯ ಶರ್ಧೋಽಪೋಃ ನ ನಾವಾ ದುರಿತಾ ತೇರೇವ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೬೮-೮)

ಇತ್ಥಾಽದಿ ಮಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಂಧುವನ್ನು ದೋಣಿಯಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ದಾಟುವಂತೆ ಅಗ್ನಾದಿದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ದುರಿತವನ್ನು ದಾಟುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯಾಗಾತ್ಮಿಕವಾದ ದೋಣಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮಯಾಗಾತ್ಮಿಕವಾದ ನಾವೆಯ ಉಪಕಾರವು ಮೂರುವಿಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮೊದಲ ನೆಯದಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರನ್ನೂ ಅವರ ಪುತ್ರರನ್ನೂ ಧನವಂತರನ್ನೂ ಮಾಡುವುದು ; ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಯಜಮಾನ ರನ್ನು ಸಂಸಾರದಿಂದ ದಾಟಿಸುವುದು, ಮೂರನೆಯದಾಗಿ ಅತಿಶಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡಿಸುವುದು ಎಂದು ಅಸ್ಯಾಕಂ ವಿರಾಣಾ ಮಘೋಽಃ ; ಉತ ನಃ ಜನಾಂಶ್ಚ ಪಾರಯಾತ್ ; ಚಿ ಯಾ ಶರ್ವಾ ನಾವಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಶತಪಥಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣ ದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದೇ ಉಪಮಾನವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ನೌರ್ವ ವಾ ಏಷಾ ಸ್ಯಗರ್ಭ | ಯದ್ವಹಿಷ್ಯವಮಾನಂ ತಸ್ಯಾ ಬುತ್ರಿಜ ಏವ ಸ್ಯಾಶ್ಚಾರಿಶ್ಚಾಶ್ಚ
ಸ್ಯಗರ್ಭಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಸಂಪಾರಣಾಶ್ಚಸ್ಯಾ ಏಕ ಏವ ಮಜ್ಜಯಿತಾ ಯ ಏವ ನಿಂದ್ಯಃ ಸ ಯಥಾ
ಪೂರ್ಣಾಮಭ್ಯಾರುಹ್ಯ ಮಜ್ಜಯೇದೇವಂ ಠೈನಾಂ ಸಮಜ್ಜಯತಿ ತದ್ವೈ ಸರ್ವ ಏವ
ಯಜ್ಞೋ ನಃ ಸ್ಯಗರ್ಭ ತಸ್ಮಾದ್ ಸರ್ವಸ್ಮಾದೇವ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿಂದ್ಯಂ ಪರಿಬಿಭಾಧಿಷೇತ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೨-೫-೧೦)

ಸೋಮಯಾಗವೂ, ಸೋಮಯಾಗದ ಪ್ರಾರಂಭದ ದಿನ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಬಹಿಷ್ಯವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವೂ ಸಹ ಸ್ಯಗರ್ಭವನ್ನು ಸೇರಿಸತಕ್ಕ ನಾವೆಗಳಾಗಿವೆ. ಮುತ್ರಿಕ್ಕುಗಳೇ ಇವುಗಳ ಹರಿಗೋಲುಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮುತ್ರಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವನೊಬ್ಬನಾದರೂ ದೂಷ್ಯವಾದ ವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವನು ಈ ನಾವೆಗಳನ್ನು ಮುಳುಗು ಪಂತೆ ಮಾಡಿಸಿಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಂತಹವನನ್ನು ಯಾಗಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ದೂರವಾಗಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ,

ಯಜ್ಞೋ ವೈ ಸುಶರ್ಮಾ ನಃ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೩)

ನಾವಮಿವಾರುಹೇನೇತಿ ಸಮೇವೈನನೇತದಧಿರೋಹತಿ ಸ್ಯಗರ್ಭಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಸಮಷ್ಟೇತಿ
ಸಂಪತ್ಕೈಶ್ಚ ಸಂಗತ್ಯೈ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೨೦)

ಎಂದು ಏತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ವಿಧವಾದ ಉಪಮಾನವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಯಾಗವ ಫಲವು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಇವನ್ನು ಆವೇಕ್ಷಿಸಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದುದ ರಿಂದ ಅವರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಮಾನವರೂ ಯಜ್ಞ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿರಬೇಕು, ಎಂದು ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

ತ ಆಸತ | ತ್ರಿಯಂ ಗಚ್ಛೇಮ | ಯಶಃ ಸ್ಯಾಮಾನ್ಯಾದಾಃ ಸ್ಯಾಮೇತಿ ತಥೋ ಏವೇಮೇ ಸತ್ತ-
ಮಾಸತೇ ತ್ರಿಯಂ ಗಚ್ಛೇಮ ಯಶಃ ಸ್ಯಾಮಾನ್ಯಾದಾಃ ಸ್ಯಾಮೇತಿ | ತೇ ಹೋಚಃ ಯೋ
ನಃ ಶ್ರಮೇಣ ತಪಸಾ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಯಜ್ಞೇನಾಹುತಿಭಿಯೇಜ್ಞಸ್ಯೋದ್ಯತಂ ಪೂರ್ವೋವ-
ಗಚ್ಛಾನ್ತಃ ಶ್ರೇಷ್ಠೋಽಸತ್ತಮಃ ನಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸಹೇತಿ ತಥೇತಿ | ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಥಮಃ
ಸ್ಯಾಪ | ಸ ದೇವಾನಾಂ ಶ್ರೇಷ್ಠೋಽಭವತ್ತಸ್ಮಾದಾಹುರ್ವಿಷ್ಣುರ್ವೇದನಾನಾಂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಇತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೧-೧-೨-೩)

ಯಜ್ಞಾ ಚರಣೆಯಿಂದ ಘನತೆಯೂ ಮಾಪಾತ್ಮ್ಯವೂ ಮತ್ತು ಅನ್ನಸಂಪತ್ತೂ ಲಭಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಅವನ್ನು
ಇಚ್ಛಿಸಿ ಯಜ್ಞಾ ಸಕ್ರಮದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃವು ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ
ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದನು ಎಂದು ಯಜ್ಞ ಫಲವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ ಪುಣ್ಯಲೋಕ ಈಜಾನ ಇತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೬-೨-೧೫)

ಎಂದು ಪುಣ್ಯಲೋಕಸಾಧಕವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶರ್ಮವೆಂಬ ಪದದಿಂದ
ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಶರ್ಮವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಿಗಳು ಸುಖಂ ನಿರತಿತಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವಾಪಯೇತ್ | ನಿರತಿತಯವಾದ
ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಸುಖವೆಂದು ವಿನಯಿಸುತ್ತಾ ವಿವಿಧಿಷಂತಿ ಯಜ್ಞೇನ ದಾನೇನ

(ಬೃ. ಉ. ೪-೪-೨೨)

ಎಂಬ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನ ನಾಕೃತವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಶರ್ಮಪದವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹ
ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಫಲದಾಯಕವಾದುದೂ ಸೋಮಯಾಗಾತ್ಮಿಕವಾದುದೂ ಆದ ದೋಷಿಯನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ
ಒದಗಿಸಿಕೊಡೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ರಥಾಯೆ—ರಂಹಣಾಯ ಯಜಮಾನಾಯ | ಎಂದು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಈ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವೆಂದು
ತಿಳಿಸಿದೆ. ರಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರೂಪಕಾರರು, ರಥೋಽ ರಂಹತೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣಃ | ಸ್ಥಿರತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಿಪರೀತಸ್ಯ |
ರಮಮಾಣೋಽಸ್ಯಂಸ್ಥಿಷ್ಯತೀತಿ ನಾ, ರಸತೇರ್ವಾ, ರಸತೇರ್ವಾ | (ನಿ. ೯-೧೧) ಗತಿ ಅಥವಾ ವೇಗವೆಂದು
ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಂಹ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯವಾಗಿ ಸ್ಥಿರ ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ,
ಇದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಹರ್ಷಪಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಶಬ್ದಮಾಡು
ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ರಸ್ಮ ಅಥವಾ ರಸ್ಮ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರೂಪಕಾರರು ವಸಸ್ವತೇ
ವೀಡ್ಯಂಗೋ (ಮು. ಸಂ. ೬-೪೨-೨೬) ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನುದಹರಿಸಿ ರಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.
ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ
ಒಂದರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಬೇಕು. ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞಾ ಚರಣೆಗಾಗಿ ಅತುರನಾಗಿ ಕ್ರಿಯಾಶಾಲಿಯಾಗಿರುವುದು
ರಿಂದಲೂ, ಸ್ಥಿರಮನಸ್ಕನಾಗಿ ದೀಕ್ಷಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ
ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇವನಿಗೆ ರಾಸ್ತಿನಸ್ಯಂ (೧-೧೨೨-೪) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮೇಲೆ ನಿರೂಪಕಾರರು
ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಾದರೂ ಸಹ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಿಗೆ ರಥಾಯೆ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರಬಹುದು.

ರಥಾಯ, ಗೃಹಾಯ—ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನ ಮಹತ್ವನ್ನೂ, ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೀಯಸ್ಸನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಆತನ ದಿವ್ಯವಾದ ಸ್ವಾನವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಯಜ್ಞವೇ ವಿಶ್ವದ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಿತಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಯಜ್ಞಕರ್ತನೇ ಇಂತಹ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅನುಬಂಧಂಲೇ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಸಹ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ತನ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತ್ರೈಪಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅತಿಶಯವಾದ ಸುಖಕ್ಕೆ ಅಧಾರವಾದ ಸ್ವರ್ಗನಿವಾಸದ ಸಂಪಾದಕನಾಗುತ್ತಾನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ನಾಕಸದ್ವಿವ್ಯೇ ದೇವಾಸ್ತುನರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ತನ್ನಾಕಸದಾಂ ನಾಕಸತ್ವೈಂ ಯನ್ನಾಕಸದ ಉಪದಧಾತಿ ನಾಕಸದ್ವಿರೇವ ತದ್ಯಜಮಾನಸ್ತುನರ್ಗಂ ಲೋಕನೋತಿ ಸುನರ್ಗೋ ವೈ ಲೋಕೋ ನಾಕೋ ಯಸ್ಯೈತಾ ಉಪಧೀಯಂತೇ ನಾಸ್ಮಾ ಆಕಂ ಭವತಿ ಯಜಮಾನಾಯ- ತನಂ ವೈ ನಾಕಸದೋ ಯನ್ನಾಕಸದ ಉಪದಧಾತ್ಯಾಯಿತನಮೇವ ತದ್ಯಜಮಾನಃ ಕುರುತೇ ಸ್ವಷ್ಯಾನಾಂ ವಾ ವಿಶತ್ತೇಜಃ ಸಂಭೃತಂ ಯನ್ನಾಕಸದೋ ಯನ್ನಾಕಸದಃ |

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೫-೩-೨-೪)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಗೃಹದ ಸ್ವರೂಪವೂ ಅದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೂ, ವೇದಿನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಆಗ್ನಿಚಯನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಯಜಮಾನನು ಯಾವ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗುವನೆಂಬ ವಿಷಯವೂ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಕ್ರೋಡೀಕರಿಸಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಗೃಹಾಯ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗೃಹಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಕಲ ಸಂಸತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಐಹಿಕಗೃಹವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅತಿಶಯವಾದ ಶ್ರೀಯಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ವರ್ಗನಿವಾಸವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕರಣ

ನಾವಮ್—ಋದ ಸ್ವೇರಣೇ ಧಾತು. ಗ್ಲಾನುದಿಭ್ಯಾಂ ಡೌಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೌ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಕ್ಷಸಾಮರ್ಪ್ಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಔಕಾರಾಂತರಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಅನ್ವಾ ಪರವಾದಾಗ ಅನಾದೇಶ.

ಗೃಹಾಯ—ಗೃಹ ಉಪಾಧಾನೇ. ಧಾತು. ಲೋಪ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿ ಆವೇಶ. ಛಂದಸಿ ಶಾಯಜಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾಏಕರಣಕ್ಕೆ ಶಾಯಜಾದೇಶ. ಆತೋ ಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಉಕ್. ಸ್ವತ್ವಯದಿಂದ ಭತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ನಿತ್ಯಾರಿತಾಮ್—ನಿತ್ಯಂ ನಿಯತಂ ಅರಿತ್ರಂ ಯಸ್ಯಾಸ್ತಾ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪದ್ಮತೀರ್ಮ—ಪತ್ ಪಾದಃ ಅಸ್ಯಾಃ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಪದ್ಮತ್. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಕ್ಕೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜುಗೋ. ಹ್ರಸ್ವನಿಡ್ಯಾಂ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿಗ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ರಾಸಿ—ರಾ ಆದಾನೇ. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಧಾತುವು ಇಲ್ಲಿ ದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ದಾಸತಿ ರಾತಿ (ನಿ. ೩-೨೦೦೪) ಎಂಬ ದಾನಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ವೀರಾನ್—ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಸ್ವಾಯಿತ್ಯಾ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ವೀಭಾವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ

ಮುಘೋನಃ—ಮುಘಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಮುಘವಾ. ಛಂದಸೀ ವನಿಷಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ವನಿಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಶ್ವಯುವಮುಘೋನಾಮತದ್ವಿತೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವಯೂಪ. ಗುಣ. **ವಿಕಾದೇತಲುದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾರಯಾತ್—ಸಾರ ತೀರ ಸಮಾವೃತಿ. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಸತ್ಯಾಪಪಾತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಪ್. **ಇತಕ್ಕಲೋಪಃ ಪರ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಲೇಟೋದಾಟಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ. ಣಿಚಿಗಿ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಯಚ್ಚುಬ್ಬವು ಪೂರ್ವದ್ವಿರಾವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯಕ್ತಾನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಪ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವೀರಾನ್+ಉತ—ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. **ಅತೋಟಿನಿತ್ಯಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯಾಪನಾಸಿಕತ್ವ. || ೧೨ ||

೦:

ಕಂಟಕಾರ್ಥಿ

ಅಭೀ ನೋ ಅಗ್ನ ಉಕ್ಥ ಮಿಜ್ಜು ಗುರ್ಯಾ ದ್ಯಾವಾ ಕ್ವಾಮಾ ಸಿಂಧವಶ್ಚ
ಸ್ವಗೂರ್ತಾಃ |

ಗನ್ಯಂ ಯನ್ಯಂ ಯಂತೋ ದೀರ್ಘಾರ್ಹೇಷಂ ವರಮರುಣ್ಯೋ ವರಂತ ||೧೨||

ಕಣಾಃ

ಅಭಿ ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ಉಕ್ಥಂ | ಇತ್ | ಜುಗುರ್ಯಾಃ | ದ್ಯಾವಾ ಕ್ವಾಮಾ | ಸಿಂಧವಃ | ಚ | ಸ್ವಗೂರ್ತಾಃ |

ಗನ್ಯಂ | ಯನ್ಯಂ | ಯಂತಃ | ದೀರ್ಘಾ | ಅಹಾ | ಇಷಂ | ವರಂ | ಅರುಣ್ಯಃ | ವರಂತ || ೧೨ ||

ಅಯಾಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ನ ಉಕ್ತಂ ಶಸ್ತ್ರಮಭಿ ಜುಗುರ್ಯಾಃ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸ್ತುಹಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯ | ಸಮ್ಯಕ್ ಶಸ್ತ್ರಮಿತ್ಯಂಗೀಕುರು || ಗ್ನಾ ಶಬ್ದೇ | ಲಿಙ್ ಬಹುಲಂ ಭಂದಿಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ಲೋಕಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಿಸೀತ್ಯುತ್ಪಂ || ತಥಾ ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಸಿ ಯಜ್ಞಸಾಧನಸಂಸಾದನೇನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯತಾಂ | ತಥಾ ಸಿಂಧವಃ ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾ ನಮ್ಯಶ್ಚ ಸ್ವಗೂರ್ತಾಃ ಸ್ವಯಮೇವ ಗಾಮಿನೋಗೈ ಗಮ್ಯಂ ಗೋಸಂಭವಂ ಕ್ಷೀರಾದಿಕಂ ಗನಾಂ ತೃಣಾದ್ಯುತ್ಪಾದನದ್ವಾರಾ ಯವ್ಯಂ | ಉಪಲಕ್ಷಣಮೇತತ್ | ಯವ-ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಜನ್ಯಂ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಕಂ ಯಂತೇ ಪ್ರಾಪಯಂತೇ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯಂತು | ತಥಾರುಣೋ ೮-ರುಣನರ್ಗಗೋಯುಕ್ತಾಃ ಮತ್ಸರ್ಫಿಯೋ ಉಪ್ಯತೇ || ಆರುಣ್ಯಸಾಧನಭೂತಾ ಉಷ್ಣೇಃ | ತದ್ವೇತು. ತ್ವಾತ್ವಚ್ಚೈಬ್ರ್ಯಂ | ದೀರ್ಘಾಹಾ ಸರ್ವಾಣ್ಯಹಾನಿ ಸರ್ವಕಾಲಮಿಷ್ಯಮಾಣಮನ್ನರಸಾದಿಕಂ ವರಂ ವರಣೇಯಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಮನ್ಯದಸಿ ಯಾಗಸಾಧನಂ ವರಂತ | ಪ್ರಾಪಯಂತು || ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಅಂತರ್ಭಾವವಿತೃಣ್ಯರ್ಥಾಚ್ಛಾಂದಸೋ ಲಜ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ || ಸಾಧಯಂತು | ಏತತ್ಸರ್ವಮಗ್ನೇಃ ಪ್ರಸಾದಾದಿತ್ಯಗ್ನೇರೇವ ಸ್ತುತಿತ್ವಾದಾಗ್ನೇಯುಕ್ತಮವಿರುದ್ಧಂ ||

೮೨೩ಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಉಕ್ತಂ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಅಭಿ ಜುಗುರ್ಯಾಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಶ್ಲಾಘಿಸು. [ಅಂಗೀಕಾರ ವಚನವನ್ನು ಹೇಳು] | ದ್ಯಾವಾಕ್ಷಾಮಾ— ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಯೂ ಶ್ಲಾಘಿಸಲಿ | ಸಿಂಧವಃ—ಪ್ರವಾಹ ರೂಪವುಳ್ಳವೂ | ಸ್ವಗೂರ್ತಾಃ ಚ—ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಹರಿಂತಕ್ಕೃವೂ ಆದ ನದಿಗಳೂ ಸಹ | ಗಮ್ಯಂ—(ಹುಲ್ಲನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಪೋಷಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ) ಹಸುಗಳ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನೂ | ಯವ್ಯಂ—ಯವಜನ್ಯವಾದ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನೂ | ಯಂತೇಃ—ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾ (ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸಲಿ) | ಆರುಣ್ಯಃ—ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಗೋವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉಪಸ್ಥುಗಳು | ದೀರ್ಘಾಹಾ—ಸರ್ವದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ವರಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ | ಇಷಂ—ಅನ್ನವನ್ನೂ | ವರಂತೆ—ಒದಗಿಸಿಕೊಡಲಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಶ್ಲಾಘಿಸಿ ಅಂಗೀಕಾರವಾಕ್ಯನ್ನು ಹೇಳು. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ಲಾಘಿಸಲಿ, ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕ ನದಿಗಳೂ ಸಹ ಗೋವುಗಳ ಆಹಾರವಾದ ತೃಣಾದಿಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ತದ್ವಾರಾ ನಮಗೆ ಹಸುಗಳ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನೂ ಯವಜನ್ಯವಾದ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನೂ ಒದಗಿಸುತ್ತಾ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸಲಿ. ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಗೋವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉಪಸ್ಥುಗಳು ಸರ್ವದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡಲಿ.

English Translation

Agni, be propitiated by this our earnest praise, and may heaven and earth, and the spontaneously-flowing (streams), provide for us the produce of

the herd, and of the field ; and may the purple coursers (of the dawn) bestow upon us abundant food through a length of days-

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಉಕ್ತಂ ಅಭಿ ಜುಗುರ್ಯಾಃ - ನಮ್ಮ ಉಕ್ತವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವೆಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರಂ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಸಾಯಣರು ಶತಸಫಭ್ರಾಪ್ರಾಣಂ ೪-೨-೩-೨ನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾಡಿರುವ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ೪-೨-೩-೬ ರಿಂದರ್ಥನೇ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿನ ಉಕ್ತ ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಉಕ್ತವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯೂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ ಶ್ಲಾಘಿಸಿರಿ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹರ್ಷಗೊಳಿಸತಕ್ಕ ಈ ಉಕ್ತದ ಮಹಿಮೆಯೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಕೊಂಚ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉಕ್ತದ ಪ್ರಭಾವವು ಆತ್ಯಧಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಮರೆಹೊಕ್ಕಿದವರಿಗಲ್ಲಾ ವೃದ್ಧಿಯ ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಆಗುವುದು. ಹಿಂದೆ ಅಸುರರು ಒಂದು ಸಲ ಉಕ್ತದ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಾಗ ಅಸರಿಗೂ ಪಕ್ಷ ಅತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯೂ ವೃದ್ಧಿಯೂ ಉಂಟಾಯಿತೆಂದೂ ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಸ್ತುತನಾಗಿ ಬಂದು ಇವರನ್ನು ಓಡಿಸಿದನೆಂದೂ ವಿಕಾರಿಯೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಥೆಯಿದೆ.

ತೇ ವಾ ಆಸುರಾ ಮೈತ್ರಾನರುಣಿಸ್ತೋಕ್ತಮಾಶ್ರಯಂತ ಸೋಽಬ್ರವೀದಿದಿದ್ರಃ ಕಶ್ಚಾಹಂ ಚೇಮಾನಿತೋಽಸುರಾನಸ್ತೋತ್ಸ್ಯಾವಹಾ ಇತ್ಯೆಹಂ ಚೇತ್ಯಬ್ರವೀದ್ಯರುಣಿಸ್ತಸ್ಮಾದ್ವಂದ್ವಾನರುಣಂ ಮೈತ್ರಾನರುಣಿಸ್ತುತೀಯಸವನೇ ಶಂಸಂತೀಂದ್ರಕ್ಕೆ ಹಿ ತಾನ್ವರುಣಣ್ಣ ತತೋ ನುದೇತಾಂ |

ಅಸುರರು ಮೈತ್ರಾನರುಣ ಉಕ್ತವನ್ನು ಪುನೇಶಿಸಿದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರನ್ನು ಈ ಉಕ್ತದಿಂದ ಓಡಿಸಲು ನನಗಿ ಸಿನ್ನುಲ್ಲಿ ಯಾರು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತೀರಿ ಎಂದಾಗ ವರುಣನು ತಾನು ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದನು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾದ ಮೈತ್ರಾನರುಣನು ತೃತೀಯ ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ—

ಇಂದ್ರಾನರುಣಾ ಯುವಮಧ್ಯರಾಯ ನೋ ಏಶೇ ಜನಾಯ ಮಹಿ ಕರ್ವಾ ಯಚ್ಚೇತಂ |
(ಋ. ಸಂ. ೭-೮೨-೧)

ಎಂಬ ಶುಕ್ತಿಸಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ನುಡಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ವರುಣನನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವರುಣರು ಆ ಅಸುರರನ್ನು ಮಿತ್ರಾನರುಣರಸ್ತುತ್ರದಿಂದ ಓಡಿಸಿದರು.

ತೇ ವೈ ತತೋಽವಹತಾ ಆಸುರಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನ ಉಕ್ತಮಾಶ್ರಯಂತ ಸೋಽಬ್ರವೀದಿದಿದ್ರಃ ಕಶ್ಚಾಹಂ ಚೇಮಾನಿತೋಽಸುರಾನಸ್ತೋತ್ಸ್ಯಾವಹಾ ಇತ್ಯೆಹಂ ಚೇತ್ಯಬ್ರವೀದ್ಯರುಣಿಸ್ತಸ್ಮಾದ್ವಂದ್ವಾನರುಣಂ ಮಾರ್ವಾಪೃಥಿವೀಶ್ಚಂಸೀ ಕ್ವತೀಯಸವನೇ ಶಂಸಂತೀಂದ್ರಕ್ಕೆ ಹಿ ವಾಸ್ತೇಹಸ್ಯತಿಶ್ಚ ಓ ತತೋ ನುದೇತಾಂ |

ಅಲ್ಲಿದೆ ಓಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಸುರರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿಯ ಉಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಎದ್ದು ಈ ಅಸುರರನ್ನು ಇಲ್ಲಿದೆ ಓಡಿಸಲು ಯಾರು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತೀರಿ ಎಂದಾಗ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಎದ್ದು ತಾನು ಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದನು. ಆಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿಯು ಕೃತಿಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ

ಉದತ್ತೃತೋ ನ ವಯೋ ರಕ್ಷಮಾಣಾ ವಾವದತೋ ಅಭಿಯಸ್ಯೇವ ಘೋಷಾಃ |
ಗಿರಿಭ್ರಜೋ ನೋರ್ಮಯೋ ಮದಂತೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿಸುಭ್ಯುರ್ಕಾ ಅನಾವನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೮-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ಸಹ ಅಸುರರನ್ನು ಅಲ್ಲಿದೆ ಓಡಿಸಿದರು.

ತೇ ವೈ ತೋಽಸಹತಾ ಅಸುರಾ ಅಚ್ಚಾವಾಕಸ್ಯೋಕ್ತಮಶ್ರಯಂತ ಸೋಽಬ್ರವೀದಿಂದ್ರೈಃ
ಕಶ್ಚಾಹಂ ಚೇಮಾನಿತೋಽಸುರಾನ್ಸೋತ್ಸ್ಯಾವಹಾ ಇತ್ಯಹಂ ಚೇತ್ಯಬ್ರವೀದ್ವಿಷ್ಣುಸ್ತಸ್ಮಾ-
ದ್ಯೌದ್ರಾವೈಷ್ಣವಮಚ್ಚಾವಾಕಸ್ತೃತೀಯಸವನೇ ಶಂಸತೀಂದ್ರಕೃ ಹಿ ತಾನಿಷ್ಣುಕ್ತ ತತೋ
ನುದೇಶಾಂ |

(ಐ. ಬ್ರ. ೧೫-೬)

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿಯ ಉಕ್ತದಿಂದ ಓಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಸುರರು ಅಚ್ಚಾವಾಕನ ಉಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಎದ್ದು ಇವರನ್ನು ಇಲ್ಲಿದೆ ಓಡಿಸಲು ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತೀರಿಂದು ಕೇಳಿದನು. ಆಗ ವಿಷ್ಣುವು ತಾನು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದನು ಆ ಕಾಲಘಳಿ ಅಚ್ಚಾವಾಕನು—

ಸಂ ವಾಂ ಕರ್ಮಣಾ ಸಮಿಷಾ ಹಿನೋಮೀಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೂ ಅಸೆಸ್ವಾರೇ ಅಸ್ಯ |
ಋಷೇಥಾಂ ಯಜ್ಞಂ ದ್ರವಿಣಂ ಚ ಧತ್ತಮರಿಷೈರ್ನೃಣಃ ಸಥಿಠಿಃ ಪಾರಯಂತಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೬೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಆಗ ಅವರು ಅಸುರರನ್ನು ಅಲ್ಲಿದೆಂದು ಓಡಿಸಿದರು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೧೫-೬) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇವರಿಂದ ಉಕ್ತದ ಶಕ್ತಿಯೂ ಅದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪಠಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಆಗತಕ್ಕ ಉಪಕಾರವೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಉಕ್ತದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಸಹ ಸ್ತೋತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಉಕ್ತದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ.

ಉಕ್ತಂ ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಉಕ್ತಂ ಪ್ರಾಣೋ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮುತ್ಪಾಪಯತ್ಯುಧ್ಯಾತ್ಮಾದುಕ್ತವಿದ್ವೀರ-
ಸ್ತಿಷ್ಠತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸಲೋಕಶಾಂ ಜಯತಿ ಯು ಏವಂ ವೇದ

(ಬೃ. ಉ. ೫-೧೩-೧)

ಉಕ್ತಂ ತಥೋಪಾಸನಾಂತರಂ | ಉಕ್ತಂ ಕಸ್ತುಂ | ತದ್ವಿ ಪ್ರಧಾನಂ ಮಹಾಪ್ರತೇ ಕೃತಾ |

(ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯ)

ಮಹಾವ್ರತರೂಪವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಶಸ್ತ್ರವಾದ ಉಕ್ಥವೇ ಪ್ರಾಣವು. ಇದರಿಂದಲೇ ಉಕ್ಥಾನ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಉಕ್ಥಜ್ಞನಾದ ಪುತ್ರನು ಉಕ್ಥನ್ನನಾಗಿ ತಕ್ಷಮಾನತೆಯನ್ನೂ ಸಮಾನವಾದ ಮಾನ್ಯತೆ ಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಉಕ್ಥದ ಮಹತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂತಹ ಮಹತ್ತರವುಳ್ಳ ಉಕ್ಥವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಇದರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನರಿತು ಇವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸು ಎಂದರೆ ಇದರಿಂದಾಗಿ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ನಿಸ್ಪ್ರಕರಣೆಗೆ ಅರ್ಹವಾಗಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಭಿ ಜುಗುರ್ಯಾಃ— ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸ್ತುತಿ | ಪೋಷಾಹಯೇ ಸಮ್ಯಕ್ಯಸ್ತಮಿತ್ಯಂಗೀಕರು |
ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದೆಯೆಂಬ ಅಂಗೀಕಾರ ವಚನವನ್ನು ಹೇಳು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ

ಪ್ರೆ ಸ್ತೋಷಮಪ ಗಾಸಿಷಚ್ಚೈವತ್ಸಾಮ ಗೀಯಮಾನಂ | ಅಭಿ ರಾಧಸಾ ಜುಗುರತ್ |

(ಮು. ಸಂ. ೮-೮೧-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿ ಜುಗುರತ್ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಅಭಿಗೃಣಾತು ಸ್ತೀಕರು ಸ್ತೀಕರಸು ಎಂಬರ್ಥವಾಗು ವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಂಗೀಕರಿಸು ಎಂದರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ತಾತ್ಪರ್ಯವೊಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಗೂರ್ತಾಃ—ಸ್ವಯಮೇವ ಗಾಮಿಣ್ಯಃ | ಪೃಥಾನವಾಗಯೇ ಹರಿಯತಕ್ರವು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಗೂರ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸ್ತುತೈರ್ಹವಾದ, ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ಎಂಬರ್ಥವೇ ಇದೆ. ಸ್ತೋತ್ರಗಳು, ಪ್ರಶಂಸಿಸುವವರು ಎಂಬರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

ತಂ ಗೂರ್ತಯೋ ನೇವನ್ನಿಷಃ ಪರಿಣಸಃ ಸಮುದ್ರಂ ನ ಸಂಚರಣೇ ಸನಿಷ್ಯವಃ |

ಪತಿಂ ದತ್ತಸ್ಯ ವಿವಥಸ್ಯ ನೂ ಸೋಽ ಗಿರಿಂ ನ ವೇನಾ ಅಧಿರೋಹ ತೇಜಸಾ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೫೬-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಗೂರ್ತಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತಾರಃ ಎಂದೂ

ತಂ ವಃ ಸಖಾಯೋ ಮದಾಯಿ ಪುನಾನಮಭಿ ಗಾಯತ |

ಶಿತುಂ ನ ಯಜ್ಞೈಃ ಸ್ಯದಯಂತೆ ಗೂರ್ತಿಭಿಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೯-೧೦೫-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗೂರ್ತಿಭಿಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಎಂದೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸ್ತುತ್ಯವಾದ, ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ಎಂಬರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಆದರಂತೆ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರರಸಾರ್ಥ ವಾದ ಅಥವಾ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಪ್ರವಾಹವುಳ್ಳ ಸಿಂಧುಗಳು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಭಿ—ನಿಷಾತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಧಾರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜುಗುರಯಾಃ—ಗ್ಯು ರ್ದೇ. ಧಾತು. ಲಪ್ ಮಧ್ಯಮಸ್ವರಸು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತಕ್ಕೆ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಇತಾರಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತರಣಕ್ಕೆ ರ್ಲಿ ಆದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದ

ರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಉತ್ಪ. ಉರಣ್ನಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಲೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಪ್ರಕೃಯಕ್ಕೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದ್ಯಾನಾಕ್ವಾಮಾ—ದ್ವೈತ್ವ ಕ್ವಾಮಾಶ್ಚ ದ್ಯಾನಾಕ್ವಾಮಾ. **ದಿವೋದ್ಯಾನಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಪರವಾದಾಗ ದ್ಯಾನಾವೀಶ. **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಔ) ಆಕಾರಾದೀಶ. **ದೇವತಾದ್ವಂದ್ಯೇ ಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಶಬ್ದಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಾಮಾ ವು ಭೂಮಿಪರ್ಯಾಯನಾಗಿ ವೇದದಲ್ಲಿ ಘಟನಾಗಿದೆ.

ಸಿಂಧವಃ—ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ತುನಣೇ. ಧಾತು. **ಸ್ಯಂದೇಶ್ಯಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಧಕ್ಕ** (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತು ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೀಶ. ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗವ್ಯಮ್—ಗೋವಿವಕಾರಃ ಗವ್ಯಮ್. **ಗೋಶಯಿಸೋರ್ಯತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ನಾಂತೋ ಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪಾದೀಶ-**ಯತೋಽನಾವಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಯವ್ಯಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಯಂತಃ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕನಾದ ಧಾತು. ಲದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇಣೋಯಿಣ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಣಾದೀಶ-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹಾ—ಶೇತ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಅರಃಣ್ಯಃ—ಇಲ್ಲಿ ಅರಣವರ್ಣ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದವುಗಳು ಎ೦ದು ಅರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಛಾಂದಸಸಾಗ್ನಿ ಮತ್ಸರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯವು ಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ವರಂತೆ—ವೃಜ್ ಸಂಭತ್ವೈ. ಧಾತು. **ಛಂದಸಿ ಲಾಜ್ಲಿಟಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋದರ್ಥವಲ್ಲ ಲಜ್. ಪ್ರೇರಣಾತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕನಾದ ಧಾತು. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ದ್ವಿ ರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂತಾದೀಶ. ಶವ್ ವಿಕರಣ. ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಲಿಯೋಗೇಽಪಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೩ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೪೦ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರನಲವತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಬಳಿತ್ತೇತಿ ಕ್ರಯೋದಕಚರ್ಚಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ದ್ವಿರ್ಭತಮಸಂ ಜಾಗತಂ | ಅಂತ್ಯೇ
ಪ್ರಿಷ್ಟುಧಾ | ಅಗ್ನಿ ದೀವತಾ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಯೋರುಕ್ತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಬಳಿತ್ವಾ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿಮೂರು ಮಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಮಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರಿಷ್ಟುಧಾಭಂದಸ್ತಿನವು. ಉಳಿದ ಮಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀಭಂದಸ್ತಿನವು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರ ಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವುದು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೪೧

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨ || ಸೂಕ್ತ—೧೪೧ ||

|| ಅಪ್ಸಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೮, ೯ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಕ್ಕಂವ್ಯ—೧೩ ||

|| ಮುಷಿ—ದೀರ್ಘತಮಾ ದೀವತಾ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿ ||

|| ಭಂದ—೧೧೧ ಜಗತೀ ೧೨-೧೩ ಪ್ರಿಷ್ಟುಧಾ ||

ಸಂಹಿತಾಂಶಃ

ಬಳಿತ್ವಾ ತದ್ವಪುಷೇ ಧಾಯಿ ದಶತಂ ದೇವಸ್ಯ ಭರ್ಗಃ ಸಹಸೋ ಯತೋ

ಜನಿ |

ಯದೀಮುಪ ಹ್ವರತೇ ಸಾಧತೇ ಮತಿರ್ಋತಸ್ಯ ಧೇನಾ ಅನಯಂತ ಸಸು-

ತಃ || ೧ ||

ದವಾಃ |

ಬಟ್ | ಇತ್ಯಾ | ತತ್ | ವಪುಷೇ | ಧಾಯಿ | ದರ್ಶತಂ | ದೇವಸ್ಯ | ಭರ್ಗಃ | ಸಹಸಃ | ಯತಃ | ಜನಿ |
ಯತ್ | ಈಂ | ಉಪ | ಹ್ಯರತೇ | ಸಾಧತೇ | ಮತಿಃ | ಋತಸ್ಯ | ಧೇನಾಃ | ಅನಯಂತಿ | ಸ್ತಸ್ಮತಃ ||೧||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ದೇವಸ್ಯ ದ್ಯೋತನಶೀಲಸ್ವಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ದರ್ಶತಂ ಸರ್ವೈರ್ವರ್ಧನೀಯಂ ತತ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಭರ್ಗ-
ಸ್ತೇಜ ಇತ್ಯೇತನ್ಮಂ ಸರ್ವೈರ್ವ್ಯಮಾನಪ್ರಕಾರೇಣ ವಪುಷೇ ಶರೀರವ್ಯವಹಾರಾಯ ದಾರ್ಢ್ಯಾಯ ಧಾಯಿ |
ಧಾರ್ಯತೇ ಸರ್ವಃ | ಬಳಿತ್ವೇತ್ಯುಭೇ ಅಪಿ ಸತ್ಯನಾಮನೀ ಬಟ್ ಶ್ರತ್ ಸತ್ಯೇತ್ಯೇತಿ ತನ್ನಾಮಸು
ಪಾಠಾತ್ | ಜಾಠರಾಗ್ನಿನಾ ಭುಕ್ತಾನಾಂ ಜರಣೇನ ಶರೀರಧಾರಣಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ತತ್ರೋಪಪತ್ತಿಮಾಹ |
ಯತಃ ಸಹಸೋ ಜನಿ | ಯತಃ ಕಾರಣಾನ್ಮಥನಕಾಲೇ ಬಲೇನೋತ್ಪನ್ನಃ ಆತೋ ಬಲಾಯ ಧಾರ್ಯತೆ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದೀಂ ಯದೇತತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಲೋಕೋಪಕಾರ್ಯಗ್ನೇಸ್ತೇಜೋ ಮತಿಮಾದೀಯಾ ಬುದ್ಧಿ-
ರುಪ ಹ್ಯರತೇ ಉಪಗಚ್ಛತಿ ಉಪಗಮ್ಯ ವರ್ತತೇ ನಾ || ಹ್ಯು ಕಾಟಿಲ್ಯೇ || ಸಾಧತೇ ಚ ತೇನೈವ ತೇಜಸಾ
ಸಾಧಯತಿ ಸ್ವಾಭೀಷ್ಟಂ | ಕಿಂಚಿ ಋತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸಾಧಕಸ್ಯಾಗ್ನೇಸ್ತೇಜಸಾ ಧೇನಾಃ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿನಾಂ
ನಾಚಿ ಸಸ್ಮತಃ ಸಮಾನಂ ಗಚ್ಛಂತೈಃ ಸಹೈವ ಪ್ರವರ್ತಮಾನಾಃ || ಸ್ತವತೇಃ ಕರ್ತರಿ ಕೃಪ್ ||
ಅನಯಂತಿ | ನಯಂತಿ | ನಿರ್ವಹಂತಿ ಜಗದ್ಭ್ಯವಹಾರಂ || ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಶವಂ || ಯದ್ವಾ | ಋತಸ್ಯ
ಧೇನಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೋ ಮಂತ್ರರೂಪಾ ನಾಚಿ ಸಸ್ಮತೋ ಹೋತ್ರಾದಿಮುಪೇನ ಸಹೈವ
ಪ್ರವರ್ತಮಾನಾ ಅನಯಂತಿ | ನಯಂತಿ | ಅಗ್ನೇಃ ಸ್ತೋತ್ರಂ ನಿರ್ವಹಂತಿ | ಅಗ್ನೇಸ್ತೇಜಸಾ ನಾ ಯಜ್ಞಂ
ನಿರ್ವಹಂತಿ | ತೇಜೋಮಯಾ ವಾಗಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಛಾಂ. ಉ. ೬.೫.೪ | ಅತಃ ಕಾರಣಾನ್ಮತಿರುಪಹ್ಯರತೆ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಧೇನೇತಿ ನಾಜ್ಞಮ ಧೇನಾ ಗ್ನಾ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ ||

ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯ

ದೇವಸ್ಯ—ಪ್ರಕಾರಮಾನವಾದ ಅದಿತ್ಯನ | ದರ್ಶತಂ—(ಎಲ್ಲರಿಗೂ) ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕದ್ದು |
ತತ್—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ಆದ | ಭರ್ಗಃ—ತೇಜಸ್ಸು | ಇತ್ಯಾ—ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ | ಯತಃ—ಯಾವ ಕಾರಣ
ಕ್ಕಾಗಿ | ಸಹಸಃ—ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ಜನಿ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತೋ (ಆಂತಹ) | ವಪುಷೇ—ಶರೀರಧಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ |
ಧಾಯಿ—(ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ) ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ | ಯದೀಂ—ಯಾವ ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ, ಲೋಕೋಪಕಾರಕ
ವಾದುದೂ ಆದ ಈ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು | ಮತಿಃ—ನನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯು | ಉಪಹ್ಯರತೇ—(ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ) ಸಮೀಪಿಸು
ತ್ತದೆ | ಸಾಧತೇ—(ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು) ಕೈಗೂಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ | ಋತಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಸಾಧಕವಾದ ಅಗ್ನಿಯು
(ತೇಜಸ್ಸಿನೊಡನೆ) | ಧೇನಾಃ—ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಾಕ್ಯಾ | ಸಸ್ಮತಃ—ಒಂದುಗೂಡಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ |
ಅನಯಂತಿ—(ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು) ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆ | [ಅಥವಾ ಋತಸ್ಯ—ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ |
ಧೇನಾಃ—ಈ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು | ಸಸ್ಮತಃ—ಹೋತ್ರಾದಿಗಳ ಮುಖದಿಂದ ಹೇರಲು |
ಅನಯಂತಿ—(ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು) ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆ.]

|| ಛಾಂದೋ ||

ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕದ್ದೂ, ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ ಆದ ಅದಿತ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಶರೀರಧಾರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಆ ಧಾರ್ಥ್ಯಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿಯೇ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಇವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತವೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ, ಲೋಕೋಪಕಾರಕವಾದದ್ದೂ ಆದ ಈ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ನನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯು ಗ್ರಹಿಸಿ ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಕೈಗೂಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರಾದಿಗಳ ಮುಖಗಳಿಂದ ಹೊರಟಿ ಮಂತ್ರಪೂರಿತವಾದ ವಾಕ್ಯ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತದೆ,

English Translation

Verily, that visible radiance of the divine (Agni) has been so apprehended (by all, that it may be) for (the support of) the body, for which end it has been generated by (bodily) strength: and that my mind may apprehend and apply (that radiance), they address the sacred prayers associated with oblations (to Agni).

|| ವಿಶೇಷವಿವರಣೆ ||

ಭರ್ಗಃ - ತೇಜಃ | (ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ) ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಭರ್ಗ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಸಾಯಣರು,

ತತ್ಸನ್ನಿತುರ್ವರೇಣ್ಯಂ ಭರ್ಗೋ ದೇವಸ್ಯ ಧೀಮಹಿ | ಧಿಯೋ ಯೋ ನಃ ಪ್ರಚೋದಯಾತ ||
(ಮು. ಸಂ. ೨-೬೨-೧೦)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭರ್ಗಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಾತತ್ಪಾರ್ಥ್ಯಯೋರ್ಭರ್ಜನಾದ್ಭರ್ಗಃ | ಅವಿದ್ಯೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಕಾರ್ಯಗಳಾದ ಕಾಮನೋಹಾದಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಭರ್ಗವೆಂಬ ಪದದಿಂದ ಸವಿತನ ಸ್ವರೂಪವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಹಸಃ ಜನಿ-ಅರಣಿಮಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಸಹಸಃ ಜನಿ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಋತಸ್ಯ ಧೇನಾಃ-ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥ. ಋತಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧಿಯಾದ (ಯಜ್ಞದ) ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಸಾಧಕವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಧೇನಾಃ ಎಂದು ಅನ್ವಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಧೇನಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ವಾಚೀ ಯದ್ವಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನ್ಯಃ ಮಂತ್ರ-ರೂಪಾ ವಾಚೀ | ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಾಕ್ಯ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥವೆನಿಸಿ ತೇಜೋ ಮಯೀ ವಾಕ್ (ಭಾ. ಉ. ೬-೫-೪) ಎಂಬ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಿಂದಲೇ ಧೇನಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾದ ವಾಕ್ಯವಾಗದೆ, ಅಲೌಕಿಕವಾದುದೂ ತೇಜಸ್ಸು

ನಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ ಮಂತ್ರ ಪೂತನಾದ ನಾಕ್ಕೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸಾಯಣರು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪತ್ತವಾದ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿದೆಯೇ ಅಥವಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುವುದೇ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಸಮ್ಯಕ್ಕ್ರಮಂತಿ ಸರಿತೋ ನ ಧೇನಾ ಅಂತರ್ಹೃದಾ ಮನಸಾ ಪೂಯಮಾಣಾಃ |

ಏತೇ ಅರ್ಪಂತ್ಯೋರ್ಮಯೋ ಘೃತಸ್ಯ ಮೃಗಾ ಇವ ಕ್ಷಿಪಣೋರೀಷಮಾಣಾಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೪-೫೮-೬)

ತೈಮಿಂದ್ರ ಸ್ತವಿತವಾ ಆಪಸ್ಯಃ ಪರಿಷ್ಕಿತಾ ಆಹಿನಾ ಶೂರ ಪೂರ್ವೀಃ |

ತೈದ್ವಾವಕ್ರೇ ರಥ್ಯೋಃ ನ ಧೇನಾ ರೇಜಂತೇ ವಿಶ್ವಾ ಕೃತ್ರಿಮಾಣೇ ಭೀಷಾ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೨೧-೩)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಧೇನಾ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಯೆಂದೂ,

ಮಾದಯಸ್ಯ ಹರಿಭರ್ಯೇ ತ ಇಂದ್ರ ವಿಷ್ವಸ್ಯ ಶಿಪ್ವೇ ವಿ ಸ್ವಜಸ್ಯ ಧೇನೇ |

ಆ ತ್ವಾ ಸುಶಿಪ್ರೇ ಹರಯೋ ವಹಂತೂಶನ್ವನ್ಯಾನಿ ಪ್ರತಿ ನೋ ಜುಷಸ್ಯ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦೧-೧೦)

ಎಂಬ ಸುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪಾನಸಾಧನಭೂತೇ ಜಿಹ್ವೋಪಜಿಹ್ವಿಕೇ ಕುಡಿಯಲು ಸಾಧನಗಳಾದ ಜಿಹ್ವೆಯನ್ನೂ ಉಪಜಿಯ್ಯೆಯನ್ನೂ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇದೇ ಮಕ್ಕನ್ನು (೧-೧೦೧-೧೦) ಉದರಿಸಿ ಧೇನಾ ದಧಾತೇಃ ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಪಾನೀಯವಾದ ಕ್ಷೀರವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೬-೧೬) ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಉಳಿದ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಕ್ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲೂ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗಗಳ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ನಾಕ್ಕೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದರ್ಥಗಳಾಗುವಂತೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ನೋಡಿದರೂ ಸಹ ಇದೇ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಅನುಕಾಶವಿರುವುದಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೌತಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಪತ್ನಿಯರ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಸೇನೇಂದ್ರಸ್ಯ, ಧೇನಾ ಬೃಹಸ್ಪತೇಃ ಎಂದು ಬೃಹಸ್ಪತಿಸತ್ತಿಗೆ ಧೇನಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ನಾಕ್ಕೆಂದೇ ಅರ್ಥವೇ ಹೊರತು ಉಳಿದ ಅರ್ಥಗಳಿಗನುಕೂಲಿಲ್ಲ. ವೇಲೆ ಉದರಿಸಿರುವ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವ ಪದಕ್ಕೂ ಸಹ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ೪-೫೮-೬ ನೇ ಸುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಮ್ಯಕ್ಕ್ರಮಂತಿ ಸರಿತೋ ನ ಧೇನಾ ಅಂತರ್ಹೃದಾ ಮನಸಾ ಪೂಯಮಾಣಾಃ | ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರಿತೋ ನ ತಡಿಯಿಲ್ಲದೇ ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಗಳಂತೆ ಅಂತರ್ಹೃದಾ ಮನಸಾ ಪೂಯಮಾಣಾಃ ಧೇನಾಃ | ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ, ಚಿತ್ರಶುದ್ಧಿಯಿಂದಲೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮುವ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ನಾಕ್ಕೆಗಳು ಎಂದರೆ ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದೇ ಹೊರತು ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಅಲ್ಲದೆ ಮನಸಾ, ಅಂತರ್ಹೃದಾ ಪೂಯಮಾಣಾಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಧೇನಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಿ ಸಹಜವಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಸಾಯಣರು ಆ ಪದಗಳನ್ನು ಏತೇ

ಘೃತಸ್ಯ ಊರ್ಮಯಃ ಎಂಬ ಪದಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಿರುವುದು ಸಹಜವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಂತೆ ೧-೧೧-೧೦ ನೇ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಧೇನೇ ಎಂಬ ದ್ವಿವಚನವು ಸ್ತುತಿ ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸು ಎಂಬೆರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದರೂ ಇರಬಹುದು. ಆದರೆ,

ಏತುಕ್ತಿದೂರ್ಧವನುಷಾ ವಿವೇದ ವ್ಯಸ್ಯ ಧಾರಾ ಅಸ್ಯಜದ್ವಿ ಧೇನಾಃ |

ಗುಹಾ ಚರಂತಂ ಸಖಿಭಿಃ ಶಿವೇಭಿರ್ದಿವೋ ಯುಕ್ತೇಭಿರ್ನ ಗುಹಾ ಬಭೂವ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧-೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಊರ್ಧಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೂ, ಧಾರಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವ್ಯಸ್ತಿಧಾರೆಯೆಂದೂ ಧೇನಾಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಗುಹುಗನ ಗರ್ಜನಶಬ್ದವೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದ ಎಂದರೆ,

ವಿಶಂವಿಶಂ ಮುಘನಾ ಪರೈಶಾಯತೆ ಜನಾನಾಂ ಧೇನಾ ಅವಚಾಕಶದ್ವ್ಯಷಾ |

ಯಸ್ಯಾಹ ಶಕ್ತಃ ಸವನೇಷು ರಣ್ಯತಿ ಸ ತೀವ್ರೈಃ ಸೋಮೈಃ ಸಹತೇ ಪೃತನೈತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩-೬)

ನಿರೀಣ್ಯಃ ಕೃತುರಿಂದ್ರಃ ಸುಶಸ್ವಿರುತಾಏ ಧೇನಾ ಪುರುಹೂತಮೀಟ್ರೀ |

ಆರ್ದಯದ್ವ್ಯತ್ರೈಮುಕ್ತೈಣೋದು ಲೋಕಂ ಸಸಾಹೇ ಶಕ್ತಃ ಪೃತನಾ ಅಭಿಷ್ಠಿಃ ||^೧

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೪-೧೦)

ಇತ್ತಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ರೀ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿವಾರಿ. ಇದರಂತೆಯೇ ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ೧-೧೧-೧೦ ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ಧೇನೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೂ ಮತ್ತು

ಸ್ತ್ರಿಯೋ ಹಿ ದಾಸ ಆಯುಧಾನಿ ಚಕ್ರೇ ಶಿಂ ಮಾ ಕೃನ್ನಬಲಾ ಆಸ್ಯ ಸೇನಾಃ |

ಅಂತರ್ಹೃದ್ಯಮುಭೇ ಆಸ್ಯ ಧೇನೇ ಅಘೋಶ ಪ್ರೈದ್ಯೂಧಯೇ ದಸ್ಯುಮಿಂದ್ರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೦-೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಪದಕ್ಕೂ ಸಹ ಅಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಿವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿ ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಸಾಯಣರು ೫-೩೦-೯ ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆಸ್ಯ (ಆಸುರಸ್ಯ) ಧೇನೇ ಉಭೇ ಅಂತಃ ಆಪ್ಯದ್ವಿ | ಅಸುರನ ಇಬ್ಬರು ಸ್ತ್ರೀಯರೂ ಗೃಹಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಂತರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ನಮುಚಿಯು ಮೇಲೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾ ಗಿಯುದ್ಧಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಧೇನಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀ ಎನ್ನುವ ಬದಲು ಯಾವಾಗ ನಮುಚಿಯು ಸ್ತ್ರೀರೂಪವಾದ ಸೇನೆಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದನೋ ಆಗ ಸ್ತುತಿಯೂ ಹವಿಸ್ಸೂ ಇಂದ್ರನ ಅಂತರ್ಹೃದಯವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹುರಿದುಂಬಿಸಿದವು ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಇದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಋತಸ್ಯ ಧೇನಾ ಸಮ್ರವಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಯಜ್ಞ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದವೂ, ಹೋತಾದಿಗಳುಬಂದಿವೆ ಪ್ರವಹಿಸಿದವೂ ಆದ ಸ್ತುತಿರೂಪ

ಗಳಾದ ವಾಕ್ಯಗಳೆಂದರೆ—ಎಂದರೆ ಸಾಯನರ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವು ವಿಶದವಾಗಿಯೂ ಸರಿಯಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಇತ್ಯಾ—ಬಟ್, ಇತ್ಯಾ ಇತ್ಯುಭೇ ಅಪಿ ಸತ್ಯೇನಾಮನೀ | (ನಿ. ೩-೧೦) ಬಟ್, ಇತ್ಯಾ ಎರಡೂ ಸತ್ಯ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಶ್ರುತಿಯಾ ||

ಇತ್ಯಾ—ಇದಮ್ ಲಬ್ಧ. ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದಮಸ್ಥಮುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಮು ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯ ದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾವೇಶ.

ಧಾಯಿ—ಡು ಧಾರ್ಥ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಛಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿಣ್ ಧಾವಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣಾವೇಶ. ಚಿಣೋಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತರಬ್ಬಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕ್ರಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾರ್ಜಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಪಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದರ್ಶತಮ್—ದೃಶಿರ್ ವ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಭೃವ್ಯುದೃಶಿ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಅತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ವಿಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಹಸಃ—ಸಹ ಸುಸರ್ಜಣೇ. ಧಾತು. ಔಣಾದಿಕನಾದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜನಿ—ಜನಿ ಸ್ವಾದುರ್ಭಾಷೇ. ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಛಂದಸವಾಗಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತ್ವರತೇ—ತ್ವೌ ಕೌಟಿಚ್ಯೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ರಪ್ ವಿಕರಣ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಮಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕೆ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಂಟುತ್ತದೆ.

ಸಾಧತೇ—ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧೌ. ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಶಪಿಗೆ ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಕ್ಷೇಪ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿ ಲೋಪ. ತಿಪಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಂಟುತ್ತದೆ.

ಅನಯಂತೆ—ಜೇಬ್ ಪ್ರಾಪಣೀ. ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ಯನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹು ವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಪಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಸ್ಮತಃ—ಸಮಾನಂ ಸ್ವವಂತಿ ಇತಿ ಸಸ್ಮತಃ. ಸ್ತು ಗತೌ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್‌ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕಾಗಮ ಸಮಾನಕ್ಕೆ ಸಭಾವ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್‌ಕ್ಯತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪ್ರತ್ಯೋ ವಪುಃ ಪಿತುನುನ್ನಿತ್ಯ ಆ ಶಯೇ ದ್ವಿತೀಯನು ಸಪ್ತಶಿವಾಸು
ಮಾತೃಷು |

ತ್ರತೀಯನುಸ್ಯ ವೃಷಭಸ್ಯ ದೋಹಸೇ ದಶಪ್ರಮತಿಂ ಜನಯಂತ ಯೋಷ-
ಣಃ || ೨ ||

ಸವನಃ

ಪೃಕ್ತಃ | ವಪುಃ | ಪಿತುನುನ್ | ನಿತ್ಯಃ | ಆ | ಶಯೇ | ದ್ವಿತೀಯಂ | ಆ | ಸಪ್ತಶಿವಾಸು | ಮಾತೃಷು |
ತ್ರತೀಯಂ | ಅಸ್ಯ | ವೃಷಭಸ್ಯ | ದೋಹಸೇ | ದಶಪ್ರಮತಿಂ | ಜನಯಂತ | ಯೋಷಣಃ || ೨ ||

|| ಸಂಯಮಭಾಷ್ಯಃ ||

ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಪೃಕ್ತೋಽನ್ಯಾಧಕಃ ಸಾಕಾದಿನಾ ವಪುರ್ವಪುಷ್ಕಾಚ್ಚಾರೀರಾಭಿವೃದ್ಧಿಶೇತುಃ
ಪಿತುನಾನ್ ಪವಿರ್ಯಕ್ತಾನ್ಯಯುಕ್ತೋ ನಿತ್ಯಃ ಶಾಶ್ವತಃ | ಈವೃಶಃ ಸನ್ ಪೃಷ್ಠಮಂ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನಃ
ಸನ್ನಾ ಶಯೇ | ಆಶೇತೇ | ದಾಹಸಾಕಾದಿ ಲೋಕಿಕಂ ಕರ್ಮ, ಯಜ್ಞಾದಿ ವೈದಿಕಂ ಕರ್ಮ, ಚ ನಿರ್ವರ್ತ-
ಯನ್ಮುನೋ ಭೂಮೌ ವರ್ತತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಸಪ್ತಶಿವಾಸು ಮಾತೃಷು ಸ ಪ್ರಲೋಕಶಿವ-
ಕರೀಷು ಮಾತೃಸ್ವಾನೀಯಾಸು ಹಿತಕರೀಷು ವೃಷ್ಟಿಷು ದ್ವಿತೀಯಮಾಶೇತೇ | ಪಾಥಮಸ್ಥಾನೋ ವಿದ್ಯು-
ದ್ವಿಪೋ ನಾ ವರ್ತತೇ | ಅಸ್ಯ ವೃಷಭಸ್ಯ ವರ್ಷಿತುರಸ್ಯೈವ ವೈಮ್ಯಕಾಗ್ನೇಃ ಸಮಾಯತ್ನೇನ ಸಂಬಂಧಿನೀ
ದೋಹಸೇ ದೋಗ್ರ ಅದಿತ್ಯೇಸ್ತೋದಕಸ್ಯ ವರ್ಷಯಿತ್ರ ಅದಿತ್ಯೇರಶ್ಮಯೇ || ದುಹೇಃ ಕರ್ತರ್ಯಸು-
ಪ್ರತ್ಯಯಃ || ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯೇ ತ್ರತೀಯನುನೀತೇ | ದ್ಯುಸ್ಥಾನೋ ವರ್ತತೇ | ಯದ್ವಾ | ಅಸ್ಯ ವೃಷಭಸ್ಯ

ವರ್ಷತಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯಂ ಬಂಧಿನೇ ದೋಗೈ ರಶ್ಮಯೇ ತತ್ಪ್ರವೃತ್ತೈರ್ಥಂ | ಅದಿತ್ಯೈ-
ರಶ್ಮಯೇ ಭೂಮಕಾಲೇ ಭೂಮಿಸ್ಥಮುದಕಮಾಕೃಷ್ಯ ಸೂರ್ಯಂ ಪ್ರಾಪಯ್ಯ ತತ್ತ ಚಿರಕಾಲಂ ಧೃತ್ವಾ
ಪುನರಂತರಿಕ್ಷಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಮೇಘೇಷು ಸ್ಥಿತ್ವಾ ವರ್ಷಕಾಲೇ ಪ್ರವರ್ಷಂತೀತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಅತೋ
ರಶ್ಮೀರ್ದೋಗೈಶ್ಚಂ | ಈದೃಶಂ ತ್ರಿಸ್ಥಾನಮಗ್ನಿಂ ಮಹಾಭಾಗಂ ಯೋಷಣೋ ಮಿಶ್ರಣಶೀಲಾಃ
ಸರ್ವಾ ದಿಶೋಜನಯಂತ | ಉತ್ಪಾದಯಂತಿ | ಸರ್ವಾಸು ದಿಕ್ಷು ಪ್ರಸ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶಂ ತಂ |
ದಶಪ್ರಮತಿಂ | ದಶಸು ದಿಕ್ಷು ಪ್ರಕೃಷ್ಯಮನನವಂತಂ ಪೂಜ್ಯತ್ವಾಯ | ಯದ್ವಾ | ಮಥನಕಾಲೇ
ದಶಭಿರಂಗುಲೇಭಿರುತ್ಪನ್ನಂ ಲೋಕತ್ರಯೇ ದಶದಿಕ್ಷು ಚ ವ್ಯಾಪ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಓತವಾಠಃ

(ಅಯಂ ಅಗ್ನಿಃ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು) | ಪೃಕ್ಷಃ— ಪಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ಅನ್ನಪೋಷಕನಾಗಿಯೂ (ಜೀರ್ಣ
ಕಾರಕನಾಗಿಯೂ) | ವಪುಃ—ಶರೀರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರಕನಾಗಿಯೂ | ಪಿತುರ್ಮಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವ
ನಾಗಿಯೂ | ನಿತ್ಯಃ—ಶಾಶ್ವತನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದುಕೊಂಡು | ಆ ಶಯೇ—(ಮೊದಲನೆಯವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ
ಪೃಥ್ವಿಯಮೇಲೆ) ಹರಡಿ ಮಲಗಿರುತ್ತಾನೆ | ದ್ವಿತೀಯಂ—ಎರಡನೆಯದಾಗಿ (ಎರಡನೇ ರೂಪದಲ್ಲಿ) | ಸಪ್ತ
ಶಿವಾಸು—ಎಳು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಮಂಗಳಕಾರಕಗಳೂ | ಮಾತೃಷು—ಮಾತೃಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುವೂ ಅದ ವೃಷ್ಟಿ
ಪ್ರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ | ಆ (ಶಯೇ)—(ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ) ಹರಡಿರುತ್ತಾನೆ | ತೃತೀಯಂ—ಮೂರನೆಯದಾಗಿ
(ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿ) | ಅಸ್ಯ ವ್ಯವಭಸ್ಯ—ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನಾದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸೇರದವೂ | ದೋಹಸೇ—
ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುವೂ ಅದ (ಅದಿತ್ಯನ) ಕಿರಣಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಾಗಿ (ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ) ಹರಡಿರುತ್ತಾನೆ |
ದಶಪ್ರಮತಿಂ—ಹತ್ತು ದಿಕ್ಪುಗಳನ್ನೂ ಬೆಳಗ ಪೂಜ್ಯನೂ ಹರ್ಷದಾಯಕನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅಥವಾ ಹತ್ತು ಬಿರಳಿ
ಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಹತ್ತು ದಿಕ್ಪುಗಳಿಗೂ ಹರಡಿರುವವನೂ ಆಗಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಯೋಷಣಾಃ—
ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಸಕಲ ದಿಗ್ಭಾಗಗಳೂ | ಜನಯಂತ—ವಿಕಾಸಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅನ್ನಪೋಷಕನಾಗಿಯೂ (ಜೀರ್ಣಕಾರಕನಾಗಿಯೂ) ಶರೀರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಕಾರಕನಾಗಿಯೂ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ
ಅನ್ನವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಶಾಶ್ವತನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಪಾಶಾದಿಲೋಕಿಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ
ಯಜ್ಞಾದಿವೈದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಹರಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ
ಎಳು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಮಂಗಳಕಾರಕಗಳಿಗೂ ಮಾತೃಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುವೂ ಅದ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಿಂದ
ಹರಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಮೂರನೆಯದಾಗಿ, ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನಾದ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸೇರದವೂ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುವೂ ಅದ
“ಅದಿತ್ಯನ ಕಿರಣಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಹತ್ತು ದಿಕ್ಪುಗಳನ್ನೂ ಬೆಳಗುವುದರಿಂದ ಪೂಜ್ಯನೂ
ಹರ್ಷದಾಯಕನೂ ಅದ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಕಲ ದಿಗ್ಭಾಗಗಳೂ ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿ ವಿಕಾಸಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

First, he reposes (on the earth) as the digestive (faculty), the embodied,
the acceptor of food, the eternal: secondly, (he dwells) among the seven

auspicious mothers (of fertility) : thirdly, the associated (regions) generate him, delighting in the ten (quarters) of space, for the sake of milking this showerer (of rain).

! ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು !

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅವಿಭಾವನಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯನ್ನು ಸಕಲ ಮುಖಿಗಳೂ ವಂದಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿ, ಅನಂತರ ಈ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮೂರು ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನೂ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಮದಂತೆ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಪರಿಸುವುದಾದರೆ ನೋಡಲು,

ಸ್ತ್ರೋಮೇನ ಹಿ ಯಂ ದಿವಿ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿಮಜನಯ್ಯಾ ಕ್ಷಿಪ್ತಃ ಕರ್ಮಭಿಧ್ಯಾನ್ವಾಪ್ಯಥಿವ್ಯೋಃ
ಪೂರಣಂ ತಮಕುರ್ವಂಸ್ತ್ರೇಧಾಧಾನಾಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಃ |

(ನಿ. ೭-೨೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನುಸರಿಸಿ ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಗಳೆಂಬ ಪ್ರಭೇದಗಳುಳ್ಳ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳೆಲ್ಲೂ ಅಗ್ನಿಃ, ಜಾತವೇದಾಃ, ವೈಶ್ವಾನರಃ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅವಿಭವವನೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಮೂರ್ಧಾ ಭುವೋ ಭವತಿ ನಕ್ತಮಗ್ನಿಃ | (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೬) ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೭-೧೪ ದಿಂದ ೭-೨೮) ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇದೇ ವಿಭಾಗವನ್ನು,

ಅಗ್ನಯೇ ಪವಮಾನಾಯ ಪುರೋಡಾಶಮಷ್ಟಾಕಸಾಲಂ ನಿರ್ವಪೇದಗ್ನಯೇ ಪಾಮಶಾ.
ಯಾಗ್ನಯೇ ಶುಚಿಯೇ |

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೨೪)

ಎಂಬ ಕೈತ್ತಿರಿಯ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪವಮಾನ, ಶುಚಿ ಮತ್ತು ಪಾಮಕ ಎಂಬ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅಸ್ತಿತ್ವವೂ, ಅವಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅವಿಭಾವವೂ ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲತತ್ವವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಭವದ್ಯೂತಸ್ಯ ಭವ್ಯಸ್ಯ ಜಂಗಮಸ್ಯಾವರಸ್ಯ ಚ |

ಅಸ್ಯೈಕೇ ಸೂರ್ಯಮೇವೈಕಂ ಪ್ರಭವಂ ಪ್ರಲಯಂ ವಿದುಃ ||

ಏತದ್ಯೂತೇಷು ಲೋಕೇಷು ಅಗ್ನಿಭೂತಂ ಸ್ಥಿತಂ ತ್ರಿಧಾ |

ಮುಷಯೋ ಗೀರ್ಭರಚ್ಚಂತಿ ವ್ಯಂಚಿತಂ ನಾಮಭಿಸ್ತೃಭಿಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೬೧ ; ೧-೬೪)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಯೋಗಿಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಭೂತಭವಿಸ್ವರ್ತಮಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲಚರಾಚರವಾದ ಭೂತಗಳಿಗೂ

ವೃಷ್ಟಿಪ್ರಕರಯಗಳ ಮೂಲವಾಗಿ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಪಡೆ ದಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಅವಿಭಾವವನ್ನೂ ಸಹ ಋಷಿಗಳು ಮೂರು ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾ,

ತ್ರಿಸ್ಥಾನಂ ಚೈನಮರ್ಚಂತಿ ಹೋತ್ರಾಯಾಂ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ |

ಇಹೈವ ಪವಮಾನೋಽಗ್ನಿರ್ಮಧ್ಯಮೋಽಗ್ನಿರ್ಮನಸ್ಯತೀ ||

ಅಮುಷ್ಮಿನ್ನೇವ ವಿಪ್ರೈಸ್ತು ಲೋಕೇಽಗ್ನಿಶ್ಚುಚಿರುಚೈತೇ ||

ಇಹಾಗ್ನಿಭೂತಸ್ತುಷಿಭಿರ್ಲೋಕೇ ಸ್ತುತಿಭಿರೀಳಿತಃ ||

ಜಾತವೇದಾಃ ಸ್ತುತೋ ಮಧ್ಯೇ ಸ್ತುತೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ದಿವಿ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೬೫ ರಿಂದ ೬೭)

ಈ ಮೂರು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅವಿಭವಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪವಮಾನಾಗ್ನಿಯೆಂದೂ, ಮಧ್ಯಮಲೋಕವರ್ತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ವನಸ್ಯತಿಯೆಂದೂ ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಶುಚಿಯೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ. ಈ ಪ್ರಭೇದವನ್ನೇ,

ದಿವಸ್ವರಿ ಪ್ರಭಮಂ ಜಜ್ಜೇ ಅಗ್ನಿರಸ್ತದ್ವಿತ್ತೀಯಂ ಪರಿ ಜಾತವೇದಾಃ |

ತ್ವತೀಯಮಪ್ತು ನೈಮಜಾ ಅಜಸ್ರಮಿಂಧಾನ ವಿನಂ ಜರತೇ ಸ್ವಾಧೀಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೫-೧; ವಾ. ಸಂ. ೧೨-೧೮; ತೈ. ಸಂ. ೧-೩-೧೪-೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪೃಕ್ತಃ—ಪೃಕ್ತವೃತ್ತ ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತನಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೯) ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ಸಾಧಕಃ ಸಾಹಾದಿನಾ— ಸಾಹಾದಿಗಳಿಂದ ಅನ್ನಪೋಷಕನಾಗಿರತಕ್ಕವನೆಂದೂ,

ಹಿತಮಾನಃ—ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ನಯುಕ್ತಃ | ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪವ ಅನ್ನದಿಂದ ಕೂಡಿದವನೆಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಸಪ್ತಶಿವಾಸು ಮಾತ್ಸವು - ಸಪ್ತಲೋಕಶಿವಕರೀಷು ಮಾತ್ಸವ್ಯಾನಿವಯಾಸು ಹಿತಕರೀಷು ವೃಷ್ಟಿಷು | ಸಪ್ತಲೋಕಗಳಿಗೂ ಹಿತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ವೃಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವ್ಯಸ್ಮು, ತ್ವತ್ತಿಸ್ವಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷ ದಪ್ತಃ; ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನೋ ವಿವ್ಯುದ್ರೋಪೋ ವಾರ್ತತೇ | ವಿವ್ಯುದ್ರೋಪವಲ್ಲರತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ.

ದಶಪ್ರಮತಿಂ—ದಶಸು ದಿವ್ಯು ಪ್ರಕೃಪ್ಯಮನನವಂತಂ ಪೂಜ್ಯತ್ವಾಯ | ಹತ್ತು ದಿವ್ಯುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೂಜ್ಯನಾಗಿಯೂ, ಧ್ಯಾನವಿಷಯನಾಗಿಯೂ ಇರುವವನ್ನು ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವೂ ಅಥವಾ ಮಂಥನಕಾಲೇ ದಶಭಿ- ರಂಗುಲೀಭಿರುತ್ಪನ್ನಂ ಲೋಕತ್ರಯೇ ದಶದಿವ್ಯು ಚಿ ವ್ಯಾಪ್ತಂ | ಮಂಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳ ಸಹಾಯ ದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಮತ್ತು ದಿವ್ಯುಗಳಿಗೂ ಹೆರಡಿರುವವನ್ನು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಶ್ರುತಿಪ್ರಮಾಣಗಳಿವೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಸ್ವಾನವು ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಗಿದ್ದು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆರಡೂ ಅವಿಭವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವು ಎಂಬ ಆಗ್ನಿತ್ವತ್ವತಿಯ ವರ್ಣನೆಯು,

ಯಂ ತ್ವಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಯಂ ತ್ವಾಪಸ್ತೃಷ್ಪಾ ಯಂ ತ್ವಾ ಸುಜನಿಮಾ ಜಜಾನ್ |
 ಪಂಥಾಮನು ಪ್ರವಿದ್ವಾನ್ನಿತ್ಯಯಾಣಂ ದ್ಯುಮದಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾನೋ ಏ ಛಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ದಶದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ಯಾವಾಮೃತವಿಗಳ ಮೂಲವು ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ದ್ವಿಧ್ಯಂ ಪಂಚ ಜೀಜನಸ್ತವಸಾನಾಃ ಸ್ವಸಾರೋ ಆಗ್ನಿಂ ಮಾನುಷೀಷು ವಿಶ್ವಾ |
 ಉಷರ್ಬುಧಮಥಂಯೋ ೩ನ ದಂತಂ ಶುಕ್ರಂ ಸ್ನಾಸಂ ಪರಶುಂ ನ ತಿಗ್ನಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೭-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕೈಗಳ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದವು ಎಂದು ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದಶ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವ್ಯಂತಂಕ್ಷಗಳನ್ನು ಅವರಿಸಿದವ ದಶದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಾಗಿಲಿ, ಅಥವಾ ಮಥನಕ್ರಾದೃಶಿ ಉದ್ಯುಕ್ತವಾಗುವ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳಿಂದಾಗಿಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು.

ಯೋಷಣಃ—ಮಿಶ್ರಣಶೀಲಾಃ ಸರ್ವಾ ದಿಶಃ | ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಸಕಲ ದಿಗ್ಭಾಗಗಳು ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವೂ ಅಥವಾ ಏಕಸ್ಥಿನ್ ಸಾಣ್ ಸಂಹೃತ್ಯ ಅವಸ್ಥಿತಾಃ | ಒಂದೇ ಕೈಯನ್ನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಒಂದೇ ಸ್ನಾನದಲ್ಲಿರುವ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ವೃಷಭೃಷ್ಯ ದೋಹಸೇ—ವೃಷ್ಟಿಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗಿಗೆ ವೃಷಭನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದದ ವೃತ್ತತ್ತಿಯನ್ನೂ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. **ದೋಹಸೇ** ಎಂಬ ಪದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಸಾಯಣರು ಈಂತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. **ಅದಿತ್ಯೇರಶ್ಯಯಃ ಘರ್ಮಕಾಲೇ ಭೂಮಿಸ್ತಮುದಕಮಾ-ಕೃಷ್ಯ ಸೂರ್ಯಂ ಪ್ರಾಪಯ್ಯಂತೆ** ಚಿರಕಾಲಂ ಧೃತ್ವಾ ಪುನರಂತರಿಕ್ಷಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ನೋಘೇಷು ಸ್ಥಿತ್ವಾ ವರ್ಷಕಾಲೇ ಪ್ರವರ್ಷಂತೀತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಆತೋ ರಶ್ಮೀರ್ದೋಗ್ನೃತ್ವಂ | ಅದಿತ್ಯೇರಶ್ಯುಗಳ ಬೀಸಿಗೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಸ್ತವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಅರ್ಕಿಸಿ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲವಿರಿಸಿ ಅಂತರ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ಮೇಘಾಂತರ್ಗತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತವೆಯಾದ್ದರಿಂದ **ದೋಹಸೇ** ಎಂಬ ಪದವು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಯ ದೋಗ್ನೃತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

|| ಸ್ವಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶಯೇ—ಶೀರ್ಷ ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತು ಲಟಾ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಓಗಿ ಏತ್ಯೆ. **ಲೋಪಸ್ತು** ಅತ್ಯನೇಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗ ಲುಕ್. **ಶೀಣಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇಗುಣಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಅಚ್ ಪದವಾದುದರಿಂದ ಅಯಾವೇಶ. ಅತಿಪಂತದ ಪದದಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದಂವ ನಿರ್ಧಾತಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೃಷ್ಠಃ—ಪೃಚೇ ಸಂಸರ್ಕೇ ಧಾತು. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸುಡಾಗಮ. ಚೋರಕಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ, ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ ಸ್ವತ್ವಯಾದಿಂದ ಅಂತೋಗ್ನಾತ್ವಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಿತುರ್ಮಾನ್—ಹೃಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿ ಮತುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದುದರಿಂದ **ಹೃಸ್ವನುಡ್ಧ್ಯಾಂ ಮತುನ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ.

ನಿತ್ಯೇ—ತ್ಯನ್‌ನೇರ್ಘ್ರವ ಇತಿ ನ್ಯಕ್ತವ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿ ಎಂಬ ಅನ್ಯಯಕ್ಕೆ ತ್ಯವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿತೀಯಮ್—ದ್ವೀಸ್ತೀಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಮ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಈಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತ್ರೈತೀಯಮ್—ತ್ರೈಯಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಿಶಬ್ದಕ್ಕೂ ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ವಿರೇಷವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಗ್ಯಣಿಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಮುಕಾರರೂಪ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೋಹಸೇ—ದುಹ ಪ್ರಸೋಗೇ. ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಅಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಕಯಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಘಸ್ಯ ಚೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಚತುರ್ಥಿಃ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಜನಯಂತೆ—ಜನೀ ಪ್ರಾಧುರ್ಭಾವೇ. ಧಾತು ಹೇತುಮತಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರತೋರುವಾಗ ಣೀತ್. ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬಂದಾಗ ಜನೀಜ್ಞಾಷ್‌ಕ್ ಸುರಂಜೋ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಧಾ ಹೃಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

o:

ಸಹಿತಾಸಾಠಿ

ನಿರ್ಯದೀಂ ಬುಧ್ಧಾನ್ಮಹಿಷಸ್ಯ ವರ್ಪಸ ಈಶಾನಾಸಃ ಶನಸಾ ಕ್ರಂತ ಸೂ-

ರಯಃ |

ಯದೀನುನು ಪ್ರದಿವೋ ಮಧ್ವ ಆಧವೇ ಗುಪ್ತಾ ಸಂತಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ

ನುಘಾಯತಿ || ೩ ||

। ಪಠಪಾಠಃ ।

ನಿಃ | ಯತ್ | ಈಂ | ಬುಧ್ವಾತ್ | ಮುಹಿಷಸ್ಯ | ವರ್ಷಸಃ | ಈಶಾನಾಸಃ | ಶವಸಾ | ಕ್ರಂತೆ | ಸೂರಯಃ |
ಯತ್ | ಈಂ | ಅನು | ಪ್ರೃದಿವಃ | ಮಧ್ಯಃ | ಅೃಧನೇ | ಗುಹಾ | ಸಂತಂ | ಮಾತೆರಿಶ್ವಾ | ಮುಘಾ-
ಯತಿ || ೩ ||

ಸಾಯನಭಾಷ್ಯಂ

ಈಮೇನಮುಗ್ಧಿಂ ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾನ್ಮುಹಿಷಸ್ಯ | ಮಹನ್ನಾ ಮೈತತ್ | ಮುಹಿಷೋಽಭ್ಯ ಯುಧುಕ್ಷಾ
ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಮಹತೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಬುಧ್ವಾನೊಲಾಧಾನಾನಾದರಭ್ಯ ವರ್ಷಸಃ |
ರೂಪನಾಮೈತತ್ | ರೂಪಸ್ಯೋಪಕ್ರಮೋಪಸಂಹಾರಾತ್ಕಸ್ಯ ಸಿದ್ಧಯಿ ಈಶಾನಾಸಃ ಸ್ವಕೀಯವ್ಯಾಪಾರ-
ಸಮರ್ಥಾಃ ಸೂರಯೋ ಮೇಧಾವಿನ ಯುಕ್ತಿಜಃ ಶವಸಾ ಬಲೇನ ಮಂತ್ರಾದಿರೂಪೇಣ ಶಾರೀರೇಣಿ ವಾ
ನಿಷ್ಕ್ರಂತೆ ನಿಷ್ಕ್ರವಂತಿ ಸಾಧಯಂತಿ ಉಕ್ತಾದಯಂತಿ ಕಾಷ್ಠಾತ್ | ಯದ್ವಾ | ಏನಮುಗ್ಧಿಂ ಬುಧ್ವಾದಾ-
ದಿತೋ ಮುಘನಾದಾರಭ್ಯ ಮುಹಿಷಸ್ಯ ವರ್ಷಸೋ ಮಹತೋ ರೂಪಸ್ಯಾಹುತಿಸ್ವೀಕಾರಸಮರ್ಥಸ್ಯ
ಸಿದ್ಧಯೇ ನಿಷ್ಕ್ರವಂತಿ || ಕಿಂಠೀತೇಶ್ಯಾಂದಸೇ ಲುಜಾ ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತಿ ಚ್ಚೇರ್ಲುಕ್ | ವ್ಯತ್ಯೇ-
ನಾಂತಾದೇಶಃ || ಕಿಂಚಿಯದೀಮೇನಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಪ್ರದಿವಃ ಪುರಾಣಾತ್ | ಅನಾದಿಕಾಲಮಾರಭ್ಯ ನ
ಕೇವಲಮಿದಾನೀನೇವೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪೂರ್ವವದಿದಾನೀಂ ಮುಘೋ ಮುಘನೋ ಮುಘಸದ್ಯಶಸ್ಯಾರ್ಥ
ಅಧವನೇ ಪ್ರಕ್ಷೇಪೇ ನಿಮಿತ್ತೇ ಸತಿ ಗುಹಾ ಸಂತಂ ಗುಹಾಯಾಂ ವೇದ್ಯಾಂ ಕಾಷ್ಠೇಷು ನಿಗೂಢಂ ಸಂತಂ
ಮಾತೆರಿಶ್ವಾಂತೆರಿಶ್ವೇ ಚೇಷ್ಟಮಾನೋ ನಾಯುರನುಕ್ರಮೇಣ ಮುಘಾಯತಿ ಚಾಲಯತಿ | ಉದ್ಯೋಧ-
ಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಾತೆರಿ ಫಲಸ್ಯ ಮಾತೆರಿ ಯಾಗೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಚೇಷ್ಟತ ಇತಿ ಮಾತೆರಿಶ್ವಾ ಯಜ್ಞ-
ಮನೋ ಗುಹಾ ಸಂತಮರಣ್ಯೋರ್ನಿಗೂಢಂ ಸಂತಂ ಪ್ತಾಮುರ್ಭಾವನಾಯಾನುಕ್ರಮೇಣ ಮುಘಾಯತಿ
ಮುಘಾತಿ | ಉಕ್ತಾದಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂರೂಪವ್ಯತ್ಯೇತ್ಯೋತವ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥ

ಈಂ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ಮುಹಿಷಸ್ಯ—ಮಹತ್ತಾದ ಯಜ್ಞದ |
ಬುಧ್ವಾತ್—ಅಗ್ನಿಧಾನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಆರಂಭಿಸಿ | ವರ್ಷಸಃ (ಉಪಕ್ರಮ ಮತ್ತ ಉಪಸಂಹಾರಾತ್ಕ
ವಾದ) ಸ್ವರೂಪವಿಧಿಗಾಗಿ | ಈಶಾನಾಸಃ—ಸ್ವರ್ತಪ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾದ | ಸೂರಯಃ—ಮೇಧಾ
ವಿಗಳಾದ ಯುಕ್ತಿಕ್ರಮಗಳು | ಶವಸಾ—ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ಶರೀರ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ನಿಃಕ್ರಂತೆ -
(ಕಾಷ್ಠದಿಂದ) ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೋ [(ಅಥವಾ) ಬುಧ್ವಾತ್—ಆರಣ್ಯಗಳ ಮುಘಕಾಲದಿಂದಾರಂಭಿಸಿ
ಮುಹಿಷಸ್ಯ ವರ್ಷಸಃ—(ಅಪುತಿ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ) ನಿಷ್ಕ್ರವನಾದ ಅಕಾರವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ |
ನಿಃಕ್ರಂತೆ—ಕಾಷ್ಠದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೋ] (ಮತ್ತೂ) ಗುಹಾ ಸಂತಂಯದೀಂ—
ಕಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತವಾಗಿರುವ ಯಾವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಪ್ರದಿವಃ—ಆನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ (ಕರುವಂತೆ

ಈಗಲೂ | ಮಧ್ಯಃ—ಮಧುವಿನಂತೆ ಮಧುರವಾಗುವ | ಅಥವೇ—ಆಹುತಿಯನ್ನು ಇಡುವ ಸಲುವಾಗಿ (ಅರ್ಪಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ) | ಮಾತರಿಶ್ವಾ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಯುವು | ಮುಘಾಯತಿ—ಬೀಸಿಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ | [(ಅಥವಾ) ಮಾತರಿಶ್ವಾ—ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನು | ಮುಘಾಯತಿ—(ಕಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ) ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ (ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹನು)]

ಭಾವಾರ್ಥ

ಮಹತ್ತಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಧಾನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಆರಂಭಿಸಿ ಆಹುತಿಯ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮತ್ತು ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಆಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುಗಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಕರ್ತವ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾದವರೂ ಮೇಧಾವಿಗಳೂ ಆದ ಮುಕ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ತಮ್ಮ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಶರೀರಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೂ ಸಹ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಾಪ್ಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಮತ್ತು ಕಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತವಾಗಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇರುವ ಹಾಗೆ ಈಗಲೂ ಸಹ ಮಧುಮಧುರವಾದ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಯುವು ಬೀಸಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹನು.

English Translation

As powerful priests extract by the force (of prayer), this Agni from his primitive seat, (for the evolution) of his mighty form ; as the wind arouses him lurking in the hiding-place (of the altar), for the sake of offering oblations now as of old.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಮಹಿಷಸ್ಯ—ಮಹಿಷಶಬ್ದವು ಮದನ್ನಾಮುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ ೩-೧೩) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ಅಪಾಮುಷಿಸ್ಥೇ ಮಹಿಷಾ ಆಗ್ನಿತ್ವೇ ವಿಶೋ ರಾಜಾನಮುಪ ತಸ್ಮಯಾಗ್ನಿಯಂ |

ಆ ದೂಶೋ ಆಗ್ನಿಮುಭರದ್ವಿನಸ್ತತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತೇ ||

(ಮ. ಸಂ ೬-೮-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವ್ಯವಹರಿಸಿ ಅದ್ದಿರುವ ಮಹಿಷ ರಬ್ಧಕ್ಕೆ ಮಹತ್ಕೃಂತರಿಷ್ಟೇ ಅಥವಾ ಮುಹಾಂತೋ ಮರುತಃ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸು ತೋರಿಸಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನ ಭಾವವೂ ಈ ಉದಾಹೃತವಾದ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಾಗಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಮಹಿಷಸ್ಯ ಎಂಬ ಛಂದವನ್ನು ಬುಧ್ಧಾತ್ ಎಂಬುದರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದು ಅನ್ವಯವನ್ನೂ, ಅಪರಸಃ ಎಂಬುದರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವನ್ನೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಾಡಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅನ್ವಯದ ಪ್ರಕಾರ ಮಹಿಷಸ್ಯ ಬುಧ್ಧಾತ್ ಎಂದರೆ ಮಹತ್ತಾದ ಯಜ್ಞದ ಅಗ್ನಿಯಧಾನಕಾಲದಿಂದ ಎಂತಲೂ, ಎರಡನೆಯ ಅನ್ವಯದ ಪ್ರಕಾರ ಮಹಿಷಸ್ಯ ವರ್ಪಸಃ ಎಂದರೆ ವಿಸ್ತೃತವಾದ

ಆಕಾರವೆಂತಲೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ: ಬುಧ್ಧಾತ್ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಬುಧ್ಧಾತ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮೂಲಾತ್, ಆಧಾನಾದಾರಭ್ಯ ಎಂದರ್ಥವಾದಿರಬಹುದು. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬುಧ್ಧ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೇ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಾಗಲೂ ಸಹ ಬದ್ಧಾ ಅಸ್ಮಿನ್, ಧೃತಾ ಆಪಃ ನೀರನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಿಲ್ಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ, ನೀರಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬುಧ್ಧವೆಂದು ಹೆಸರು. (ನಿ. ೧೦-೪೪).

ಇಂದ್ರಾಯ ಗಿರೋ ಅನಿತಿತಸರ್ಗಾ ಆಪಃ ಪ್ರೇರಯಂ ಸಗರಸ್ಯ ಬುಧ್ಧಾತ್ |
ನೋ ಅಕ್ಷೇಣೇವ ಚಕ್ರಿಯಾ ಶಬೀರ್ಧಿವಿಷ್ವಕ್ತಸ್ತಂಭ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೮೯-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಗರಸ್ಯ ಬುಧ್ಧಾತ್ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಆಧಾರಧೂತವಾದದ್ದು | ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಗಹನವಾದ ಮೂಲಪ್ರದೇಶವೆಂದರ್ಥ.

ಪೃಕ್ತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಯಜ್ಞದ ಗಹನವಾದ ಮೂಲವೆಂದರೆ ಆಗ್ನಾಧಾನಕಾಲವಾಗರೆ ಅಥವಾ ಅರಣಿಗಳ ಮಧನಕಾಲವಾಗರೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಆರಂಭಕಾಲದಿಂದಲೂ ಸೂರಿಗಳು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಂತೆಯೂ ಯಜ್ಞಾನುಕೂಲನಾಗುವಂತೆಯೂ ಮಾಡಿದರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಈಶಾನಾಸಃ—ಸೃತೀಯವ್ಯಾಪಾರಸಮರ್ಥಾಃ | ಸ್ವಕರ್ತವ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರೆಂದರ್ಥ. ಈಶಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿ, ಒಡೆಯ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ.

ಅರ್ವದ್ಧಿರಗ್ನೇ ಅರ್ವತೋ ನೈಫಿನ್ಯೋಸ್ವೀರೈರ್ವಿರಾಜನುಯಾಮಾ ತ್ಯೋತಾಃ |
ಈಶಾನಾಸಃ ಪಿತೃವಿತ್ತಸ್ಯ ರಾಯೋ ವಿ ಸೂರಯಃ ಶತಹಿಮಾ ನೋ ಆಶ್ಯಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨-೯)

ಈಶಾನಮಸ್ಯ ಜಗತಃ ಸೃಷ್ಟಿಶಂ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೧೦)

ಈಶಾನಂ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ |

(ಕ. ಉ. ೪-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಸ್ವಾಮಿಯೆಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞವಾನನು ಸ್ವಾಮಿಯು ಎಂಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಶಾನಾಸಃ ಸೂರಯಃ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಜ್ಞರಾದ ಮುಕ್ತಿಯುಗಳ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಶೋಷವಿಲ್ಲದೆ ನೆರವೇರಿಸಿ ಭಲಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಗಳಾಗುವರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇಂತಹ ಸೂರಿಗಳು ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಕ್ಷನೂ ಸಹ ಸುಪ್ರವಾಗಿದ್ದ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಮಾತರಿಕ್ಷಾ ಮುಖಾರ್ಥಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಾತ್ಮ

ನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಅವಿಭಾವವೂ, ಲೌಕಿಕವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪಿತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಅವಿಭಾವವು ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ನೊದಲು ವಾಯುವಿಗಾಯಿತೆಂದು ಮುಕ್ತಸಹಿತೆಯ

ತ್ವನುಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಮಾತರಿಶ್ವನ ಅವಿಭವ ಸುಕ್ತನೋ ವಿವಸ್ವತೇ |

ಅರೇಚೇತಾಂ ರೋದಿಸೀ ದೋತ್ಯೈವೂರೈಃ ಸಘ್ನೋ ಭಾರಮಯೇಜೋ ಮಹೋ ವಸೋ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೧-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಭೃಗು ಮತ್ತು ಮನು ಇವರ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತವಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಕರೆತಂದು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಉಪಕಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ ಸಹ ಗುಹಾ ಸಂತಂ ಎಂಬ ವಿಕೇಷಣದಿಂದ ಅದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಚೇಷ್ಟ ಮಾನೋ ವಾಯುಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ, ಮಾತರಿ ಫಲಸ್ಯ ಮಾತರಿ ಯಾಗಿ ಭೃಷಿತಿ ಚೇಷ್ಟತೇ ಇತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಯಜಮಾನೋ ಗುಹಾ ಸಂತಂ ಅರಣ್ಯೋರ್ನಿಗೂಠಂ ಸಂತಂ ಮಥಾಯತಿ | ಇಕಲ ವಿಧವಾದ ಫಲಕ್ಕೂ ಉತ್ಪಾದಕವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಮಾತರಿತ್ವನೆಂದೂ, ಅವನು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಗೂಢವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಶ್ರಮದಿಂದ ಬೀಸಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದೂ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಶ್ರದಿವಃ—ಶ್ರದಿವಶ್ಚವು ಪುರಾಣನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೧೯) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ಮರುತ್ಯಾ ಇಂದ್ರ ವೈಷಭೋ ರಣಾಯ ಪಿಬಾ ಸೋಮಮನುಷ್ಯಧಂ ಮದಾಯ |

ಆ ಸಿಂಚಸ್ಯ ಜಲರೇ ಮಧ್ಯ ಊರ್ಮಿಂ ತ್ವಂ ರಾಜಾಸಿ ಶ್ರದಿವಃ ಸುತಾನಾಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೪೭-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ (ನಿ. ೪-೮) ಅಲ್ಲಿ ಶ್ರದಿವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೇಷ್ಟ್ಯಹಸ್ಸು | ಹಿಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ (ಹಿಂದಿರುತ್ತಿಯೇ) ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ ಯಾವ ರೀತಿ ಆಹುತಿಯ ಅರ್ಪಣೆಯಾಗುತ್ತಿದೆಯೋ ಈಗಲೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಬುಧ್ವಾತ್—ಬದ ಬಂಧನೇ. ಧಾತು. **ಬಂಧೇ ಬ್ರಥಿಬುಧೀಚಿ** (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಬುಧಿ ಅದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಪ್ತಮೀವಿಕವನನಾಂತರೂಪ

ಮಹಿಷಸ್ಯ—ಮಹಧಾತು. **ಅವಿಮಹ್ಯೋಷ್ಟಿಷಚ್** (ಉ. ಸೂ. ೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಷಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ಷಿಠಿಕವನನಾಂತರೂಪ.

ವರ್ಪಸಃ—ವೃಜ್ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು **ವೃಜಿರ್ವಿಜಿಭ್ಯಾಂರೂಪ ಸ್ವಾಂಗಳೋಃ ಪುಜಿಚಿ** (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಪುಟಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕೆಗೆ ಗುಣ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ವಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈಶಾನಾಸಿಃ—ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ ಧಾತು. ತಾಚ್ಚೀಲ್ಯವಯೋವಚನೇಷು ಚಾನ್ವರ್ಶ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಾನ್ವಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಸ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಕ್ರಂತೆ—ದುಕ್ಯಣ್ ಕರಣೇ. ಛಂದಸಿ ಲಾಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಿಃ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತ ಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಾಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರ್ಷಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚ್ಚಿ ಲಾಜ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿವಿಕರಣ ಬಂದಾಗ ಮಂತ್ರೇಘಸಹ್ಯರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೇ ಲುಕ್. ಅನಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ರ್ಷು ಬಂದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾಗಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯವಾಜ್‌ಯೋಗೇಷಿ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೪-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಮ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆವ್ಯವಾತ್ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರಯಾಃ—ಸೂರ್ ಪ್ಪಾಣಿಪ್ರಸವೇ ಧಾತು. ಸೂರ್‌ಕ್ರೀಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದ ರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪ್ರದಿವಃ—ಪ್ರಗತಾ ದಿನೋ ದಿವಸಾ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ಗತಿಕಾರಕೋಪವದಾತ್‌ಕ್ಯತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಮತ್ತರವಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗುಹಾ—ಸಪ್ತಮಿವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಲುಕ್.

ಸಂತಮಾ—ಆಸ ಭೂವಿ ಧಾತು. ಲದರ್ಥದಲ್ಲಿ ರತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪಿಗೇ ಲುಕ್. ಶ್ವಸೋರಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆವ್ಯವಾತ್ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ನುಸಾಗಮ.

ಮಾತರಿಶ್ಯಾ—ಮಾತರಿ ಶ್ರಯತಿತಿ ಮಾತರಿಶ್ಯಾ. ಶ್ವನ್ನೃಕ್ವಣ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತನಾಗಿ ನಿಸಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆವ್ಯವಾತ್ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಥಾಯತಿ—ಮಂಥ ವಿಶೋದನೇ ಧಾತು. ಲ್ಷಾ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಂದಸಿ ಶಾಯಜಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೯-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾನಿಕರಣಕ್ಕೆ ಶಾಯಜಾದೇಶ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕ್ ಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿವಿತಾಂ ಹಲ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಮ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರಕೃತಿಸೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಯಜ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

। ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ।

ಪ್ರ ಯತ್ಪಿತುಃ ಪರಮಾಸ್ನೀಯತೇ ಸರ್ಯಾ ಪೃಷ್ಠಾಧೋ ವೀರುಧೋ ದಂ-
ಸು ರೋಹತಿ ।

ಉಭಾ ಯದಸ್ಯ ಜನುಷಂ ಯದಿನ್ವತ ಆದಿದ್ಯವಿಷ್ಣೋ ಅಭವದ್ಭೃಣಾ
ಶುಚಿಃ ॥ ೪ ॥

ರ.ವ.ನ.ಕ.

ಪ್ರ | ಯತ್ | ಪಿತುಃ | ಪರಮಾತ್ | ನೀಯತೇ | ಸರಿ | ಆ | ಪೃಷ್ಠಾಧಃ | ವೀರುಧಃ | ದಂಸು | ರೋ-
ಹತಿ |

ಉಭಾ | ಯತ್ | ಅಸ್ಯ | ಜನುಷಂ | ಯತ್ | ಇನ್ವತಃ | ಆತ್ | ಇತ್ | ಯವಿಷ್ಣಃ | ಅಭವತ್ |

ಭೃಣಾ | ಶುಚಿಃ ॥ ೪ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ತಿತುರನ್ವಸ್ಯ ಪಶುಲಕ್ಷಣಸ್ಯ ॥ ಷಷ್ಠೀಸ್ಮಾನೇ ಪ್ರಥಮಾ ॥ ತಸ್ಯ ಪರಮಾತ್ ಪರಮ-
ತ್ವಾದೇತೋಃ | ಉತ್ಪ್ರಸ್ಯತ್ವಾಯೇತತ್ ಥಃ | ತದರ್ಥಂ ಪ್ರ ಸರಿ ಣೇಯತೇ ಪ್ರಕರ್ಷಣಿ ಸರಿತೋ
ನೀಯತೇ | ಸರ್ಯಗ್ನಿ ಕ್ರಿಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಪಿತುರುತ್ಪಾದಕಾತ್ಪರಮಾದುತ್ಪ್ರವ್ಯಾಧ್ಯಾಹ್ನ-
ಪತ್ಯಲಕ್ಷಣಸ್ಯಾಗ್ನಿಃ ಸಕಾಶಾದಾಹವನೀಯಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರ ಸರಿ ಣೇಯತೇ ಪ್ರಕರ್ಷಣಿ ನೀಯತೇ |
ಸರ್ಯನರ್ಥಕಃ | ಕಿಂಚಿ ಪೃಷ್ಠಾಧಃ ಪಶುಪುರೋಡಾಶಾದಿಷು ದಾಹಮಧ್ಯೇ ನೀಯಮಾನಾಃ | ಯದ್ವಾ ||
ಪ್ರಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಪ್ರುಭ ಬುಭುಷಾಯಾಂ | ಕ್ರಿಸ್ತಾ || ಪ್ರಪೋಧಾಃ ಪ್ರಕರ್ಷಣಿ ಬುಭು-
ಕ್ಷಿತಾ ಭೋಕ್ತೃಮಿಷ್ಯಮಾಣಾಃ | ನೀರುಧೋ ದಂಸು ದಂತೇಷು ಮಧ್ಯ ಆ ರೋಹತಿ | ಆರೋಹತಿ |
ಪ್ರವಿಶಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾದುಭೋಭಾವಧ್ವರ್ಯಯಜಮಾನಾ ಉಭೇ ಅರಣೇ ವಾಸ್ಯಾಗ್ನೇ-
ರ್ಜನುಷಂ ಜನ್ಮೋತ್ತತ್ತಿಮಿನ್ವತಃ ವ್ಯಾಪ್ನುತಃ | ಸ್ವೀಕುರುತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಇವಿ ವ್ಯಾಪ್ತಃ | ಇದಿತ್ತಾ-
ನ್ಮಮಾ || ಅದಿದತ ಏವ ಕಾರಣಾಚ್ಛುಚಿಃ ಶುದ್ಧೋದಯಮಗ್ನಿ ಭೃಣಾ ಯಜಮಾನೇಷ್ವನುಗ್ರಹೇಣ |
ಯದ್ವಾ | ಭೃಣಾ ಭೃಣೋ ದೀಪ್ತಮಾನ್ ॥ ಮತ್ಯರ್ಥೋ ಉಪ್ಯತೇ ॥ ದೀಪ್ತಾ ವಾ ಯವಿಷ್ಣೋ
ಯುವತಮೋದ್ರವತ್ | ಸಂಪನ್ನಃ | ಸ್ವೀಕಾರಸಮರ್ಥೋದ್ರವದಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ಪಿತುಃ—ಪಶುರೂಪವಾದ ಅನ್ನವು | ಪರಮಾತ್ ಉತ್ಪ್ರ-
ವಾಗಿರುವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ಪ್ರ ಸರಿ ನೀಯತೇ—(ಈ ಅಗ್ನಿಯು) ಪ್ರದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುವನೋ

ಅಥವಾ [ಪರಮಾತ್—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದೂ | ಪಿತುಃ—ಮೂಲಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಕ್ಕಿ ಯಿಂದ | ಪ್ರ ಪರಿ ನೀಯತೇ—(ಆವಹನ್ನಾಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ) ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುವನೋ |] (ಮತ್ತು) ಪ್ರಕ್ಷುಧಃ—ಪಶುವುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದಾಹಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಎದ್ದು ನಿಲ್ಲುವುದೂ, ಅಥವಾ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲು ಆತುರವುಳ್ಳವೂ | ವಿರುಧಃ—ಲತೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ (ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ) ಹರಡಿರುವುದೂ ಆದ ಶಾಖೆಗಳು | ದಂಸು—ದಂತಗಳಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ನಡುವೆ | ಆರೋಹಂತಿ—ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹತ್ತುತ್ತನೆಯೋ | (ಮತ್ತು) ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ಉಭಾ—ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಯಜಮಾನರೂ ಅಥವಾ ಎರಡು ಅರಣ್ಯಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ | ಜನುಷಂ—ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು | ಇನ್ನತೇ—ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾರೋ | ಅದಿತ್—ಆದ್ದರಿಂದಲೇ | ಶುಚಾಂ—ಶುದ್ಧನಾದವನೂ | ಘೃಣಾ—(ಯಜಮಾನರಲ್ಲಿ) ಅನುಗ್ರಹವುಳ್ಳವನೂ ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದವನೂ | ಯವಿಷ್ಯಃ—ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದವನೂ ಆಗಿ | ಅಭವತ್—ಉಂಟಾದನು. |

ಃ ಶಾರ್ಧೂಃ |

ಪಶುರೂಪವಾದ ಅನ್ನವು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಲಭಿಸದೇಕೆಂಬ ಉದ್ದಿಕ್ಕದಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುವನು. ಪಶುವುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದಾಹಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಎದ್ದು ನಿಲ್ಲುವುದೂ ಲತೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಎದ್ದು ನಿಲ್ಲುವುದೂ ಆದ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಶಾಖೆಗಳು ದಂತರೂಪವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ನಡುವೆ ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹತ್ತುತ್ತವೆ. ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ ಅತ್ಯಂತ ಶುದ್ಧನಾದವನೂ, ಯಜಮಾನರಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹವುಳ್ಳವನೂ ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದವನೂ ಆಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು.

English Translation

As for securing the perfection of food (Agni) is generated and the consumable branches rise amidst (the flames); and as both (the institutor of the rite and the priest) combine for his generation, therefore has he been generated, ppre, youthful, and radiant

ವಿಶೇಷ ಧರ್ಮಗಳು

ಪಿತುಃ—ಪಿತೃಶಬ್ದವು ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. (ಛ. ೨.೯) ನೆರುಕ್ಕುಕಾರರು ಪಿತೃಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ

ಪಿತುಂ ನ ಸ್ತೋಷಂ ಮಹೋ ಧರ್ಮಾಣಿಂ ತವಿಷೀಂ |
ಯಸ್ಯ ತ್ರಿತೋ ವ್ಯೋಜಸಾ ವ್ಯಕ್ತಂ ವಿಶರ್ವಮರ್ಷಯತ್ ||

(ಮು. ಪಂ. ೧-೧೮೨-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ, ಪಿತುಃ ಪಿತೃಶಬ್ದವನ್ನು ನಾಮ | ಸಾತೇರ್ವಾ ಪಿತೃತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾಯತೇರ್ವಾ | ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಕವಾದ ಸಾ ಧಾತುವಿಧಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಕುಡಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಾ ಧಾತುವಿಧಿಯಾಗಲಿ

ಅಥವಾ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪೈಞ್ಞ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅತ್ಯಂತ ಬಲಯುತವೂ ಬಲಕಾರಕವೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಉದಹರಿಸಿರುವ ಮುಕ್ತನ ಧಾವಾರ್ಥ.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪಿತುಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಪಿತೃವೆಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಸಾಯಣರು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅನ್ವಯದಂತೆ ಪಿತುಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮ ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಶುರೂಪವಾದ ಅನ್ನವು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿರುವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪ್ರಪರಿ-ನೀಯತೇ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಅನ್ವಯದಂತೆ ಪಿತುಃ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದೂ, ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅಧಾರಭೂತವಾದದ್ದೂ, ಯಜ್ಞಪಾಲಕವಾದದ್ದೂ ಆದ ಗಾರ್ಥಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಪ್ರಪರಿನೀಯತೇ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃಧಃ—ಪ್ರಕರ್ಷಣೆ ಬುಭುಕ್ಷಿತಾ ಭೋಕ್ತೃಮಿಷ್ಯಮಾಣಾಃ | ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲು ಆತುರವುಳ್ಳವು ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವೂ ಅಥವಾ ಪಶುಪುರೋಡಾಶಾದಿಷು ದಾಹಮಧ್ಯೇ ಧೀಯಮನಾಃ | ಪಶು ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳ ನಡುವೆ ದಾಹಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಎದ್ದು ನಿಲ್ಲತಕ್ಕವು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ವೀರುಧಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ವೀರುಧಃ : ವೀರುಧ ಓಷಧಯೋ ಭವಂತಿ ವಿರೋಹಣಾತ್ | ವಿಶೇಷವಾದ ರೀತಿ ಬೆಳೆಯುವುದ ರಿಂದ (ಲತಾರೂಪವಾದ) ಪೊದೆಗಳಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿ (ನಿ. ೬-೩)

ಓಷಧೀಃ ಪ್ರತಿ ಮೋದಧ್ವಂ ಪುಷ್ಪವತೀಃ ಪ್ರಸೂವರೀಃ |

ಅಶ್ವಾ ಇವ ಸಜಿತ್ತೇರಿವೀರುಧಃ ಪಾರಯಿಷ್ಟ್ವಃ ||

(ಮು ಸಂ. ೧೦-೯೭-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿರುವ ವೀರುಧಃ ಎಂಬ ಪದದ ಸ್ವಾರಸ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದಂಸು—ದಂತಗಳಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ನಡುವೆಯಿಂದರ್ಥ.

ಇನ್ನಿತೇ—ಇನ್ನತಿ, ನಕ್ಷತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೦) ವ್ಯಾಪಿಸು ವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರಿಂದರ್ಥ.

ಘೃಣಾ—ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸತಕ್ಕ ಜಮತ್, ಅರ್ಚಿಃ, ಶೋಚಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಘೃಣಿಶಲ್ಪವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೮) ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದವನು ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಘೃಣಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಕಾರುಣ್ಯವೆಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ದಯೆಯನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕವನು ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಪ್ಪಲಿತನಾದೊಡನೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯು ಶುಚಿಯಾಗಿಯೂ ಘೃಣನಾಗಿಯೂ, ಯವಿಷ್ಯನಾಗಿಯೂ ಆಗು ವನು ಎಂದು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣನೆಯು

ಅಗ್ನಿ ಹೋಗತಾ ನಿಷಮಾದಾ ಯಜೀಯಾನುಪಸ್ಥೇ ಮಾತುಸ್ತುರಭಾವು ಲೋಕೇ | ಯುವಾ ಕವಿಃ ಪುರನಿಷ್ಠಃ | ಯತಾನಾ ಧರ್ತಾ ಕೃಷ್ಣಾನಾಮುತೇ ನುಪ್ಯ ಇತ್ಯಃ ||

ಅಗ್ನಿತ್ಯುಚಿವ್ರತಮತ್ಯುಚಿವ್ರತ್ಯುಚಿಃಕವಿಃ | ತುಚೀ ರೋಚಿತೆ ಅಹುತಃ ||

(ಕೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ಲೋಕಿಯಾ

ಸಿಪೀ—ಪಾ ಪಾನೇ. ಧಾತು. ಪೇ ಶಿಚ್ಚೆ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತು ಪ್ರತ್ಯಯ ಕೆತ್ತದಿಂದ ಘಮಾಸ್ಥಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪಸ್ಮಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ.

ನೀಯತೇ—ಣೀಷ್ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. **ನಿಸಾತ್ಯೇಯಾದ್ಯದಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿವೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಯಕ್ಸ್ಮರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪೈಪ್ತುಧಃ—ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ. ಕ್ಷುಧ ಬುಧುಕ್ಷಾಯಾಂ ಧಾತು. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. **ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಕ್ಷಿಪಾಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ಷಿಪಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ **ಗತಿಕಾರಕೋಪವದಾತ್ ಕೃತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೈದುತ್ವರಪದಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೋಹತಿ—ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಯನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಚ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. **ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ವಿಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

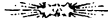
ಉಭಾ—ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಔಕಾರ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಇನ್ಯತಃ—ಇನಿ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಸ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇದಿತೋ ನುಮ್** ಧಾತೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮು- ಶಸ್ಮ ವಿಕರಣ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಕ್ಕೆ ರುಕ್ವವಿಸರ್ಗ. **ನಿಸಾತ್ಯೇಯಾದ್ಯದಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕೆ ಬಿಂದುವರಿಂದ **ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತ್ರೇತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ವವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಯವಿಷ್—ಆತಿಶಯೇನ ಯುವಾ ಯವಿಷ್ಃ **ಅತಿಶಯೇನೇ ತಮಬಿಷ್ಠನ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಸ್ಮೂಲದೊರ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾದಾಗ ಯುವನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಯಣಾದಿಗೆ (ವನ್) ಲೋಪ. ಪೂರ್ವದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಆತ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ **ಇತ್ಯಾತ್ಯಾರ್ಥಿತ್ಯಮ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯಧಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಘೃಣಾ—ಭಾಂದಸವಾಗು ಮತುಸಿಗೆ ಲೋಪ. **ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಅಭವತ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಥಂತನಿಭಾತಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ

ಅದಿನ್ವಾತ್ಕರಾವಿಶದ್ಯಾಸ್ವಾ ಶುಚಿರಹಿಂಸ್ಯಮಾನ ಉರ್ವಿಯಾ ವಿವಾವ್ಯಥೇ |
ಅನು ಯತ್ಪೂರ್ವಾ ಅರುಹತ್ಸನಾಜುವೋ ನಿ ನವ್ಯಸೀಷ್ಯವರಾಸು ಧಾವ-
ತೇ || ೫ ||

ಸದವಾಕ್ಯಃ

ಅತ್ | ಇತ್ | ಮಾತ್ಯಃ | ಆ | ಅವಿಶತ್ | ಯಾಸು | ಆ | ಶುಚಿಃ | ಅಹಿಂಸ್ಯಮಾನಃ | ಉರ್ವಿಯಾ |
ನಿ | ವವ್ಯಥೇ |

ಅನು | ಯತ್ | ಪೂರ್ವಾಃ | ಅರುಹತ್ | ಸನಾಜುವಃ | ನಿ | ನವ್ಯಸೀಷ್ಯ | ಅವರಾಸು | ಧಾವತೇ ||೫||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಯಮಗ್ನಿರಾ ಶುಚಿರ್ದೀಪ್ತಃ ಸನ್ ಅದಿತ್ ಪೂರ್ವಮಂತ್ರೇ ಯವಿವ್ಯೋಽಭವದಿತೈಕ್ಯ-
ತ್ವಾತ್ ತದನಂತರಮೇವ ಮಾತ್ಯುರುತ್ಪಾದಯಿತ್ವೀಮಾರ್ತೈಸ್ತಾನೀಯಾ ದಶ ದಿಶ ಅವಿಶತ್ | ಸರ್ವತಃ
ಪ್ರವಿಶತಿ | ಪೂರ್ವತ್ರ ದಶಸ್ತಮತಿಂ ಜನಯಂತ ಯೋಷಣ ಇತ್ಯೈಕ್ಯತ್ವಾತ್ ದಿಶಾಂ ಮಾತ್ಯುತ್ವಂ | ದಿವ್ಯು
ಪ್ರಕಾಶೇನ ವ್ಯಾಪ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಾತರೋ ವಿಶಲೇಷ್ಯಂತೇ | ಯಾಸು ಮಾತ್ಯುಷ್ಪಹಿಂಸ್ಯಮಾನಃ ಪರ್ವಿರ-
ಪೀಡ್ಯಮಾನ ಉರ್ವಿಯೋರ್ವತಿಪ್ರಭೂತಂ ನಿ ವವ್ಯಥೇ ವಿವಧಂ ಪ್ರವ್ಯದ್ಯೋಽಭವತ್ ತಾಸಾವಿಶತ್ |
ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಕೃತ್ವೇಜಸ್ಯೀ ಜನನ್ಯಾಃ ಸ್ವನಪಾನಪರಿಪೀಡಾದಿಭಿಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಪೋಷಿತೋ ಲೋಕೇ
ಪ್ರಕಾಶ್ಯ ಪುನರಾಗತ್ಯ ಮಾತರಮಾಲಿಂಗತಿ ತದ್ವದಿತಿ ಭಾವಃ | ಕಸ್ಮಿನ್ನಾಲ ಇತಿ ತತ್ರಾಹ | ಯದ್ಯದಾ
ಸನಾಜುವೋ ದೀರ್ಘಕಾಲವಿಯೋಗಿನ್ಯಃ ಸ್ವಾಪನಕಾಲ ಏವ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತ್ಯಾ ಅತ ಏವ ಪೂರ್ವಾಃ ಪ್ರಥಮ-
ಭಾವಿನೀರೋಷಧೀರನುಕ್ರಮೇಣಾರುಹತ್ ಆರೋಹತಿ || ರುಹೇಶ್ಚಾಂದಸೋ ಲಾಜ್ | ಕ್ರಮ್ಯದ್ವರುಹಿಧ್ಯ-
ತ್ವಂದಸೀತಿ ಚ್ಛೇರಜಾದೇಶಃ || ಉಪರಿ ಪ್ರಜ್ವಲತಿ | ತಥಾ ನವ್ಯಸೀಷ್ಯ ನವತರಾಸು ಅತ ಏವಾ-
ವರಾಸು ಅತ ಏವ ಪೂರ್ವಾಪೇಕ್ಷಯಾ ನಿಕ್ರಮ್ಯಸು ಪಶ್ಯಾನ್ವಾವಿನೀಷ್ಯೋಷಧೀಷು ನಿ ಧಾವತೇ
ನಿತರಾಂ ನೀಚ್ಯರ್ವಾ ಗಚ್ಛತಿ | ಅಂತಃಪ್ರವಿಶತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದಾ ಕಾಷ್ಠಾನಾಮಧಸ್ತದುಪರಿಷ್ಪಾಚ್ಛ
ಪ್ರವಿಶ್ಯ ಜ್ವಲತಿ ತದಾ ದಿವ್ಯು ಪ್ರಕಾಶಿತೋಽಭವದಿತೈಕ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಅಯಂ ಅಗ್ನಿಃ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು) | ಆ ಶುಚಿಃ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿ | ಅದಿತ್—ಪೂರ್ವ
ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತನಾದೊಡನೆಯೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಸನಾಜುವಃ—ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿ

ಧ್ವಂಸ | ಪೂರ್ವಾಃ—(ಅದ್ವಂದಲೇ) ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ (ಒಣಗಿ) ಇದ್ದವೂ ಆದ ಮೂಲಿಕಾದಿಗಳನ್ನು | ಅನು—
 ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ | ಅರುಹತ್—ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಉರಿಸಿದನೋ, (ಹಾಗೆಯೇ) | ನವ್ಯಸೀಷು—ನೂತನವಾದವು |
 ಅವರಾಸು—(ಅದ್ವಂದಲೇ) ಹೆಚ್ಚು ಶ್ರೇಷ್ಠವಲ್ಲದೇ (ಹೆಚ್ಚು ಒಣಗದೇ) ಇರುವವೂ ಆದ ಮೂಲಿಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ |
 ನಿ ಧಾವತೇ—ಒಳಹೊಕ್ಕು ಉರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಆಗ | ಯಾಸು—ಯಾವ ದಶದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ | ಅಹಿಂಸ್ಯ-
 ಮಾನಃ—(ಇತರರಿಂದ) ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡದೆ | ಉರ್ವಿಯಾ—ಆತಿ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ | ವಿ ವನ್ಯಥೇ—ವಿಧವಿಧವಾದ
 ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಬೆಳೆದನೋ ಅಂತಹ | ಮಾತ್ಸ್ಯಾಃ—ಮಾತ್ಸ್ಯಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ ದಶದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ | ಆ ಅವಿಶತ್—
 ಸುತ್ತಲೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷಾರ್ಥ

ಅತ್ಯಂತ ಕ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತನಾದೊಡನೆಯೇ ಬಹಳ ಪ್ರಾಚೀನ
 ವಾದವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದವೂ ಆದ ಮೂಲಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ನೂತನವಾದವೂ ಅಷ್ಟು ಶ್ರೇಷ್ಠವಲ್ಲದವೂ ಆದ
 ಮೂಲಿಕಾದಿಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಉರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಇತರರಿಂದ ಅಹಿಂಸ್ಯನಾಗಿಯೂ
 ಆತಿ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿಯೂ ಯಾವ ದಶದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ವಿಧವಿಧವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆಂದೋ ಅಂತಹ
 ಮಾತ್ಸ್ಯಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ ದಶದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಸುತ್ತಲೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Therefore has the brilliant Agni entered the maternal (quarters of
 space), amidst which, pure and unbarmed he had evolved into magnitude
 so that he mounted (the bushes) placed before him, as he had (consumed
 others) prior to them, and runs rapidly among the more recent and inferior
 branches.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು:

ವಿ ವನ್ಯಥೇ—ವಿವಿಧಂ ಪ್ರವೃದ್ಧಃ; ಅಭವತ್ ವಿಧವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳಿಂದ ಒಗ್ಗಟ್ಟನ್ನಾಸರಿಸಿ ಪ್ರವೃದ್ಧ
 ನಾನನು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಬೆಳೆನಡೆಗೆಯಿಸುತ್ತಿರಬೇಕೆಂದಿದೆ.

ಅದಿತ್—ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಬೆಳೆನಡೆಗೆಯ ಕಾಲವೂ ಕಾರಣವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹಿಂದಿನ
 ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯುವ್ಯಃ ಅಭವತ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆವನು ಯುವ್ಯನಾದೊಡನೆಯೇ ಪ್ರವೃದ್ಧನಾದನು ಎಂದರ್ಥ.
 ಅಭವಾ ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತನಾದೊಡನೆಯೇ ಎಂದರ್ಥ. ಚಿನ್ನಾಗಿ ಒಣಗಿ ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಪನಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲ
 ವಾದವೂ, ಚಿನ್ನಾಗಿ ಒಣಗದೇ ಹಸಿಯಾಗಿರತಕ್ಕವೂ ಆದ ಸಸ್ಯಮೂಲಿಕಾದಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಹರಡಿದನೆಂದು
 ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿವ್ಯಾಸವದ ಇದೇ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಆನೆಕಳಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸನಾಜುವಃ—ಬಹಳ ಕಾಲವಿವೆಲೂ ಇದ್ದು ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ. ಅದ್ವಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯ
 ಆಕ್ರಮಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯವಿದ್ದನೆಂದರ್ಥ.

ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅವಿತತ್—ವಿತ ಪ್ರವೇಶನೇ. ಧಾತು. ಲಬ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜ್ಜಿ ತಿಜ್ಜಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹಿಂಸ್ಯಮಾನಃ—ಹಿಸಿ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಕರ್ಮಣಯಲ್ಲಿ ಲಠಭಗದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯೆಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್. **ಅನೇಮುಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾಗಮ. ನರ್ಜಾತಪ್ಪುರುರುಷಸಮಾಸ. **ತಪ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರ್ವಿಯಾ—ಇಯಾಡಿಯಾಜೀಕಾರಾಣಾಮುಷಸಂಖ್ಯಾನೆವ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೩೯-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಇಯಾಟ್ ಆದೇಶ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾವ್ಯಥೇ—ವೃಥು ವ್ಯದ್ಧಿ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರುಹತ್—ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಯನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಚ- ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಅಜ್ ಲಿಟಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಕ್ಟ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಕೈಮೃದ್ಯುರುಹಿಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಜಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಪ್ ಷಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ನಿಪಾತ್ಯೇಯದ್ಯದಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ನವ್ಯಸೀಷು—ನವ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಅತಿರಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿನ್ಯಯಾದಿದಾಗ **ಉಗಿತಶ್ಚ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಷೀಷ. **ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ** ಎಂಬುದರಿಂದ ನವಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಈಯಸುನಿನ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಈಯಸುನ್ ನಿಶ್ಚಾದುದರಿಂದ **ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾವತೇ—ಧಾವು ಗತಿರದ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೫ ||

:೦:-----

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅದಿದ್ಲೋತಾರಂ ವ್ಯಣತೇ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ಭಗಮಿವ ಸಪ್ಪಚಾನಾಸ ಯುಂಜ-

ದೇವಾನೃತ್ಯತ್ವಾ ಮಜ್ಜನಾ ಪುರುಷ್ವತೋ ಮರ್ತಂ ಶಂಸಂ ನಿಶ್ಚಧಾ

ವೇತಿ ಧಾಯಸೇ || ೬ ||

ಸರ್ವಾಃ

ಆತ್ | ಇತ್ | ಹೋತಾರಂ | ವ್ಯಣತೇ | ದಿವಿಷ್ಠಿಷು | ಭಗಂಽಽವ | ಸಪ್ತಚಾನಾಸಃ | ಋಂಜತೇ |
ದೇವಾನ್ | ಯತ್ | ಕೃತ್ವಾ | ಮಜ್ಜನಾ | ಪುರುಸ್ತತಃ | ಮರ್ತಂ | ಶಂಸಂ | ನಿಶ್ಚಧಾ | ವೇತಿ |

ಧಾಯಸೇ || ೬ ||

ನಾಯಾಽಽಪ್ಯಂ

ಹೋತಾರಂ ಹೋಮನಿಷ್ಠಾದಕಮಾಹ್ವಾತಾರಂ ವಾ ದೇವಾನಾಂ ಈಶ್ವರಮಗ್ನಿಂ ದಿವಿಷ್ಠಿಷು ದಿವಸ್ಯಷಣೇಷು ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇಷು ವ್ಯಣತೇ | ಸಂಭಜತೇ | ಅದಿದನಂತರಮೇವ ತಥಾ ಸಪ್ತಚಾನಾಸೋ ಹವಿಷಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಚ ಸಂಪ್ರಚಾನಾ ಋತ್ವಿಜೋ ಯಜಮಾನಾಃ || ಪೈಚೇಶ್ವಾನಂದಸ್ಯ ಲಿಚಃ ಕಾನಚ್ || ಋಂಜತೇ | ಪ್ರಸಾಧಯಂತಿ | ಕಿಮಿವ | ಭಗಮಿವ | ತಂ ಯಥಾ ಜನಾಃ ಪ್ರಸಾಧಯಂತಿ ತದ್ವಿತ್ | ಯದ್ವಾ | ಮಹಾಂತಂ ರಾಜಾನಮಿವ ಸೂರ್ಯದೀಪ್ತವತ್ಸೋಜ್ಯಮಿತೈರ್ಧಃ | ಋಂಜತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮೇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾದಯಮಗ್ನಿಃ ಪುರುಷ್ವತೋ ಬಹುಭರ್ತುಧಾ ವಾ ಸ್ತೂ ಯಮಾನಃ ಕೃತ್ವಾ ಕೃತುನಾ ಕರ್ಮಣಾ ಯಾಗಾದಿರೂಪೇಣ ಮಜ್ಜನಾ ಕಾರೀರೇಣ ಬಲೇನ ಚ ಯುಕ್ತಾನ್ವೇನಾನ್ಯೈವತರ್ಕ್ಯನ್ವಿಜೋ ಯಜ್ಞಭೂಜೋ ದೇವಾನ್ವಾ ಕೃತ್ವಾ ಮಜ್ಜನಾ ಚ ಯೋಜಯಂತುಂ ತಥಾ ಮರ್ತಂ ಯಜಮಾನಂ ಶಂಸಂ ಸ್ತುತಿಂ ಚ ಸ್ತುತ್ಯಂ ವಾ ತಂ ನಿಶ್ಚಧಾ ನಿಶ್ಚಧನೋ ಯದ್ವಾ ನಿಶ್ಚಾತ್ಮಕೋಽಯಂ ವೇತಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾನ್ಯಮಯತೇ | ಕಿಮರ್ಥಃ | ಧಾಯಸೇ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ವಯ | ತಸ್ಮಾದ್ಗೋತಾರಮಗ್ನಿಂ ವ್ಯಣತೇ ಋಂಜತೇ ಚ ||

ಶ್ರುತಿಸಾರ್ಥ

ಸಪ್ತಚಾನಾಸಃ—(ಹವಿಷ್ಠಿನಿಂದಲೂ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದಲೂ) ಪೂಜಿಸತಕ್ಕ ಬುಧಿಕ್ಯುಗಳೂ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನರೂ | ಹೋತಾರಂ— ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದಿವಿಷ್ಠಿಷು - ದೇವತೆಗಳ ತೃಪ್ತಾರ್ಥವಾಗಿ | ವ್ಯಣತೇ—ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ | ಅದಿತ್—ಅನಂತರವೇ | ಭಗಮಿವ—ಭಗರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಅಥವಾ ರಾಜನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಅಲಂಕರಿಸುವಂತೆ | ಋಂಜತೇ—ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾರೆ | ಯತ್—ಯಾತಕ್ಕಿಂತೆ | ಪುರುಷ್ವತಃ—ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅನೇಕರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ | ನಿಶ್ಚಧಾ—ಸಕಲವನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಿ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ಕೃತ್ವಾ—ಯಾಗಾದಿ ರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ | ಮಜ್ಜನಾ—ಶಾರೀರಕವಾದ ಬಲಿಂದಲೂ | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಅಥವಾ ಬುಧಿಕ್ಯುಗಳನ್ನೂ | ಶಂಸಂ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ | ಮರ್ತಂ—ಯಜಮಾನನೂ ಸಹ | ವೇತಿ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರುತ್ತಾನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳೂ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನರೂ ಸಹ ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಉದ್ದಿಕ್ಕದಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ದೊರೆಗೆ ಅಲಂಕರಿಸಿ ಪೂಜಿಸುವಂತೆ ಇವನನ್ನೂ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನೇಕರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಿಸಿ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾಗಾದಿ ರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದಲೂ, ಶಾರೀರಕವಾದ ಬಲದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಭಕ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನ್ನೂ ಸಹ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Pious worshippers then adore the invoker (of the gods), for (the propitiation of) the dwellers in heaven, as (such men) adore a powerful prince, since the manylauded, and all-upholding (Agni) knows how by (holy) act and (bodily) strength to bring together the gods and their mortal worshippers for the sake of obtaining (mutual) sustenance.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಶಪ್ತಚಾನಸಃ - ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ **ಶಪ್ತ** ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಯಜಮಾನರಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸತಕ್ಕ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳ ಪೂಜಾಸಾಧನಗಳಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ, ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು ಎಂದರ್ಥ. ತಾವಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಸವವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

ಅದ್ವಿಃ ಸೋಮ ಶಪ್ತಚಾನಸ್ಯ ತೇ ರಸೋಽವ್ಯೋಜೇ ವಾರಂ ವಿ ಪವಮಾನ ಧಾವತಿ |

ಕ ಮ್ವಜ್ಯಮಾನಃ ಕವಿಭಿರ್ಮದಂತಮ ಸದಸ್ಯೇಂದ್ರಾಯ ಪವಮಾನ ಪೀತಯೇ |

(ಮು. ಸಂ. ೯-೭೪.೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಸತೀವರಿಯೆಂಬ ಪರಿಷ್ಕೃತವಾದ ಉದಕದೊಂದಿಗೆ ಮಿಶ್ರಹೊಂದಬೇಕಾದ ಸೋಮವನ್ನು ದ್ವೀಶಿಸಿ **ಶಪ್ತಚಾನಸ್ಯ** ತೇ ಎಂದು ಸಂಜೋಧಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸಕ್ಕೂ ಉದಕಕ್ಕೂ ಮಿಶ್ರವಾವಂತರ ವಕ್ಕು ವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಪೃಕ್ತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅಭಿಸ್ವಭಾವದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಅತ್ಯಂತ ಭಕ್ತಿಪ್ರದ್ವಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸತಕ್ಕ ಮುತ್ತಿಕ್ಕಾದಿಗಳಿಗೂ ಹವಿರಾದಿಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಅಭಿಸ್ವಭಾವದ ಸಂಬಂಧವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಹೋತಾರಂ— ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕನ ಅಪ್ಯಾತಾರಂ ವಾ | ಹವಿರಾದ್ಯರ್ಪಣೆಗಳಿಂದ ಹೋಮಸಂಪಾದಕ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಪ್ಯಾಸವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಎಂದು ಹೋತೃವಿಗೆ ಎಂತುದಧನಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂಟೆಂದು ಹೋತೃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ಯಜ್ಞೋ ವೈ ದೇವೇಭ್ಯ ಉದಕ್ರಾಮತ್ತಮಿಷ್ಟಿಭಿಃ ಪ್ರೈಷಮೈಚ್ಛನ್ನದಿಷ್ಟಿಭಿಃ ಪ್ರೈಷಮೈಚ್ಛಂ-
ಸ್ತದಿಷ್ಟೀನಾಮಿಷ್ಟಿತ್ವಂ ತಮನ್ನವಿಂದನ | ಅನುವಿತ್ತಯಜ್ಞೋ ಲಾಧ್ಯೋತಿ ಯ ಏವಂ
ವೇದ | ಆಹುತಯೋ ವೈ ನಾಮೈತಾ ಯದಾಹುತಯ ಏತಾಭಿವೈ ದೇವಾನೈಷಮಾನೋ
ಹ್ರಿಯತಿ ತದಾಹುತೀನಾಮಾಹುತಿತ್ವಂ | ಊತಯಃ ಖಲು ವೈ ಶಾ ನಾಮ ಯಾಭಿದೇವಾ
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಹವಮಾಯಂತಿ ಯೇ ವೈ ಪಂಥಾನೋ ಯಃ ಸ್ತುತಯಸ್ತಾ ವಾ ಊತಯಸ್ತ
ಉ ಏನೈತತ್ಸರ್ಗಯಾಣಾ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಭವಂತಿ |

ಓಂದು ಸಲ ಯಜ್ಞವು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ದೂರವಾಯಿತು. ಆಗ ಅವರು ಅಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ
ಅದನ್ನು ಪುನಃ ಪಡೆದರು. ಅಹುತಿಯೆಂದರೆ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಹ್ವಾನಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ
ಮಾಡತಕ್ಕ ಅರ್ಪಣೆ. ಇಂತಹ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವವನಿಗೆ ಹೋತೃವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಆಗ
ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಏಳುತ್ತದೆ.

ತದಾಹುರ್ಯದನ್ಯೋ. ಜುಹೋತೈಥ ಯೋಽನು ಚಾಹ ಯಜತಿ ಚಿ ಕಸ್ಮಾತ್ತಂ ಹೋತೇತ್ಯಾ-
ಚಿತ್ತತ ಇತಿ ಯದ್ವಾಪ ಸ ತತ್ರ ಯುಥಾಭಾಜನಂ ದೇವತಾ ಅಮುಮಾವಹಾಮುಮಾವಹೇ-
ತ್ಯಾ ವಾಹಯತಿ ತದೇವ ಹೋತುರ್ಹೋತೃತ್ವಂ ಹೋತಾ ಭವತಿ | ಹೋತೇತ್ಯೇನಮಾ-
ಚಿತ್ತತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೨)

ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವವನೇ ಬೇರೆ, ಅಹುತ್ಯರ್ಪಣಕ್ಕೆ ಅಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಚ್ಛರಿಸಿ
ವವನೇ ಬೇರೆಯಾದರೂ ಸಹ ಅರ್ಪಣಮಂತ್ರವನ್ನು ಚ್ಛರಿಸುವವನಿಗೆ ಹೇಗೆ ಹೋತೃವೆಂಬ ಹೆಸರು ಉಚಿತವಾಗುತ್ತ
ದೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ, ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸತಕ್ಕವನು ಆಯಾ ಅರ್ಪಣಾಪರಿಮಾಣಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಆಯಾ ದೇವತೆಗೆ
ಳನ್ನು ಕರೆಯುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೂ ಹೋತೃವೆಂಬ ಹೆಸರು ಸರಿಯಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ,

ಮನೋ ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮೈತ್ರಾವರೂಣೋ ವಾಗ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಹೋತಾ |

(ಐ ಬ್ರಾ ೨-೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಮಂತ್ರಪಠಿಸುವ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ಹೋತೃವಿಗೂ ತಾಣತ್ವ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿತ್ತು ಮತ್ತು—

ಸೀದ ಹೋತಃ ಸ್ವ ಉ ಲೋಕೇ ಚಿತಿತ್ವಾನಿತ್ಯೈವೈ ದೇವಾನಾಂ ಹೋತಾ ತಸ್ಯೈಷ ಸ್ಯೋ
ಲೋಕೋ ಯದುತ್ರವೇದೀನಾಭಿಃ ನಿ ಹೋತಾ ಹೋತೃಷವನೇ ವಿಧಾವ ಇತ್ಯ-
ಗೈವೈ ದೇವಾನಾಂ ಹೋತಾ ತಸ್ಯೈತದ್ವೋತೃಷವನಂ ಯದುತ್ರವೇದೀನಾಭಿಃ |

(ಐ ಬ್ರಾ. ೧-೨೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವತೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಸಂಪೀಡಿಸುತ್ತವೆ. ಅದುವ
ರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಸಲ್ಲಿ ಹೋತಾರಂ ಎಂದು ಪದಕ್ಕೆ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಂ ಅಪ್ಪಾತಾರಂ ವಾ ಎಂದು
ಅರ್ಥವಾದ ಅಗ್ನಿ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ತೋರಿಸಿದೆ.

ದಿವಿಷ್ಟಿಷು—ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ದಿವ ಏಷಣೇಷು (ನಿ. ೬-೨೨) ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಯಾಗಕರ್ಮಗಳೆಂದರ್ಥ, ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಸ್ಥೂರಂ ರಾಧಃ ಶತಾಶ್ವಂ ಕುರುಂಗಳ್ಯ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು |

ರಾಜ್ಞಸ್ತ್ರೇಷಸ್ಯ ಸುಭಗಸ್ಯ ರಾತಿಷು ತುರ್ವಶೇಷ್ಯಮನ್ನಹಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೪-೧೯)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನು ದಹಿಸಿ ಈ ಪದದ ಸಂಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ದಿವಃ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯೈಷಣೇಷು ಪ್ರಾಪ್ತಿಹೇತುಭೂತಾಸು ಯಾಗಕ್ರಿಯಾಸು | ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಋಂಜತೇ—ಋಂಜತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ (ನಿ. ೬-೨೧) ಅಲಂಕಾರಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಆ ವ ಋಂಜಸೇ ಊರ್ಜಾಂ ವ್ಯುಷ್ಟಿಷ್ಟಿಂದ್ರಂ ಮರುತೋ ರೋದಸೀ ಅನಕ್ತನೇ |

ಉಭೇ ಯಥಾ ನೋ ಆಹನೀ ಸಚಾಭುವಾ ಸದೇಸದೋ ವರಿಮಸ್ಯಾತೇ ಉದ್ಧಿವಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೬೬-೧)

ಎಂದು ಋಂಜಸೇ ಎಂಬ ಪದವು ಇರತಕ್ಕ ಮಕ್ಕನ್ನು ಉದಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಾಧಯಂತಿ ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾರೆಯೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮಜ್ಜನಾ—ಈ ಪದವು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಶಾರೀರೇಣ ಬಲೇನ | ಶರೀರಶಕ್ತಿಯೊಡನೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದೋತಾರಮ್—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇತಿಗೆ ಗುಣ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವ್ಯಣತೇ—ವ್ಯಣ್ ಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಪ್ರಕಟ ಪದದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ತಿಪಂತನಿಘಾತಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಿಷ್ಟಿಷು—ದಿವಃ ಏಷಣಾನಿ ಯೇಸು ತೇ. ದಿವಿಷ್ಟಿಯಃ ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ಏಕಲ್ಪಂತೇ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ದಿವಉತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ-ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಸ್ಯಚಾನಾಸೇ—ಪ್ಯಚೇ ಸಂಪರ್ಕೇ ಧಾತು. ಭಂದಸಿ ಲುಜ್ಞಲ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಞ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾನಚಾದೀಶ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉರದತ್ವ ಬಂದಾಗ ಅದಿಹಲ್ ಲೇಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ

ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜ ಸೇರಿಸುಕ್ ಎಂದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ. ಕಾನನ್ ಚಿತ್ತಾದು ದರಿಂದ ಚಿತ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬುಜ್ಜುತೇಲಿ—'ಬುಂಜತಿ: ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ' ಎಂದು ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಲಂಕಾರ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃತ್ವಾ—ಕೃತು ಶಬ್ದ. ತೃತೀಯಾ ಓ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಾದಿಷು ಭಂದಿಸಿ ವಾ ವಚನಮ್ ಎಂಬ ವಚನ ದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನಾಥಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೀಶ.

ಮಜ್ಜುನಾ—ಟುಮಸ್ತೋ ಶುದ್ಧ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಟೆಣಾದಿಷವಾದ ಮನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮಕಾಡೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪುರುಷ್ಪುತೇ—ಪುರುಃಃ=ಬಹುಃಃ ಸ್ವತಃ ಪುರುಷ್ಪುತಃ ಸ್ವಜ್ ಸ್ವತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಪಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪ-ಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರ್ತಮ್—ಮೃಣ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಧಾತು. ಅಸಿಹಸಿನ್ಯು—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇತಿಗೆ ಗುಣ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿಘಾತಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಂಸಮ್—ಶಂಸು ಸ್ವತೌ ಧಾತು. ಹಲಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೇತಿ—ವೀ ಗತಿಪ್ರವೃತ್ತಕಾಂತ್ಯಸವಪಾದನೇನು. ಆದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯತ್ಪಂಚಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಪಾತ್ಯೇರ್ಯದ್ಯದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ತಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಧಾಯೇಲಿ—ದುಭಾಷಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ವಹಿಹಾಧಾಷಾ ಭ್ಯಶ್ಚಂದಿಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೫-೬೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣೆತ್ ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಅಸುನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ವಿ ಯದಸ್ಮಾ ದ್ಯಜತೋ ವಾತಚೋದಿತೋ ಹ್ವಾರೋ ನ ವಕ್ವಾ ಜರಣಾ

ಅನಾಕೃತಃ |

ತಸ್ಯ ಪತ್ನಸ್ತಪ್ತುಷಃ ಕೃಷ್ಣಜಂಹಸಃ ಶುಚಿಜನ್ಮನೋ ರಜ ಆ ವ್ಯಧ್ವನಃ || ೭ ||

ಪದವಾಕ್ಯಃ

ವಿ | ಯತ್ | ಅಸ್ಮಾತ್ | ಯಜತಃ | ವಾತಚೋದಿತಃ | ಹ್ವಾರಃ | ನ | ವಕ್ವಾ | ಜರಣಾಃ | ಅನಾಕೃತಃ |

ತಸ್ಯ | ಪತ್ನೇ | ಧ್ವಷಃ | ಕೃಷ್ಣಜಂಹಸಃ | ಶುಚಿಜನ್ಮನಃ | ರಜಃ | ಆ | ವ್ಯಧ್ವನಃ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯದ್ಯದಾಯಮ್ನಿರ್ವಾತಚೋದಿತೋ ವಾಯುನಾ ಪ್ರೇರಿತಃ || ತ್ವತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೇತಿ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ || ಯಜತಃ ಸರ್ವೈರ್ಯಜ್ಞೋಽ ಯಷ್ಟುಂ ಯೋಗ್ಯಃ ಸನ್ ವ್ಯಸ್ಮಾತ್
ವಿತಿಷ್ಠತೇ ಸರ್ವತೋ ನ್ಯಾಪೋ ಭವತಿ | ತತ್ರ ದ್ಯಷ್ಟಾಂತಃ | ಅನಾಕೃತೋನಿವಾರಿತೋಽಪ್ರತಿಹತ-
ಪ್ರಸರೋ ವಕ್ವಾ ಬಹುವಕ್ವಾ || ವಚೇರಸ್ಯೇಫ್ಯೋಽಪಿ ದ್ಯಶ್ಯಂತ ಇತಿ ವನಿಪ್ | ದ್ಯತಿಗೃಹಣಾತ್ಯುಕ್ತಂ ||
ಹ್ವಾರೋ ನ ಕುಟಿಲ ಇವ ವಿದೂಷಣಕಾದಿರಿವ || ಹೃರತೇಣ್ಯಂತಾತ್ವಚಾತ್ಯಚ್ || ಸ ಯಥಾ ಜರಣಾಃ
ಸ್ತುತೀರ್ವಿತಿಷ್ಠತೇ ವಿವಿಧಂ ಕುರ್ವನ್ ವರ್ತತೇ ತದ್ವದಯಮವ್ಯಸ್ಮಾಕೃತೋಽಪ್ರತಿಬದ್ಧಪ್ರಸರೋ
ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ | ತದಾ ತಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಪತ್ನೇ ಪತನೇ ಮಾರ್ಗೇ ಯಜ್ಞರೂಪೇ ರಚೋ ರಂಜನಾತ್ಮಕೋ
ಲೋಕ ಅಸ್ಮಾತ್ | ಅತಿಷ್ಠತಿ | ಸರ್ವತ ಆಶ್ರಯತಿ | ಅಗ್ನೌ ಬಹುಧಾ ಯಜತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶಸ್ಯ
ತಸ್ಯ | ಧ್ವಷೋಽ ದಹತಃ | ದಹೇರ್ಲಿಃ ಕೃಷ್ಣಃ | ಕೃಷ್ಣಜಂಹಸಃ | ಕೃಷ್ಣಮಾರ್ಗಸ್ಯ | ಪುನಃಪುನರ್ಗ-
ಮ್ಯತ ಇತಿ ಜಂಹಾ ಮಾರ್ಗಃ | ಹಂತೇರ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾತ್ವಮಣ್ಯಸುನ್ | ಕುಶ್ವಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ ||
ಶುಚಿಜನ್ಮನಃ ಮಂತ್ರಸಹಿತಾರಣ್ಯೋರುತ್ಪನ್ನತ್ವಾತ್ ವ್ಯಧ್ವನೋ ವಿವಿಧಜ್ಞಾಲಸ್ಯಾನಿಯತಮಾರ್ಗಸ್ಯ ||

ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥ

ಅನಾಕೃತಃ—ತಡಿಯಿಲ್ಲದ ನಾಕೃಸರವುಳ್ಳವನೂ | ಹ್ವಾರಃ—ವಂಚಕನಾದವನೂ ಆದ | ವಕ್ವಾ ನ—
ಹರಟಿಯಮುಲ್ಲನು ಯಾವ ರೀತಿ | ಜರಣಾಃ—(ತಾರತಮ್ಯಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ) ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ
ಮಾತನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಹಾಗೆ (ಈ ಅಗ್ನಿಯು) | ವಾತಚೋದಿತಃ—ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾದವನೂ |
ಯಜತಃ—(ಸಕಲರ) ಘೋಷೋ ಯೋಗ್ಯನಾದವನೂ ಆಗಿ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ನಿ ಅಸ್ಮಾತ್—(ತಡಿ
ಯಿಲ್ಲದ ಪ್ರಸರವುಳ್ಳವನಾಗಿ) ನಾನಾಕಡೆಯೂ ಹರಡುವನೋ, (ಆಗ) | ಧ್ವಷಃ—(ಸಕಲವನ್ನೂ) ದಹಿಸು
ವವನೂ, | ಕೃಷ್ಣಜಂಹಸಃ—ಕತ್ತಲೆಯ ಮಾರ್ಗವುಳ್ಳವನೂ | ಶುಚಿಜನ್ಮನಃ—(ಮಂತ್ರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ)ಕು

ವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ | ವ್ಯಥೈನೇ—ನಾನಾ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಹರಡಿದ ಜ್ವಾಲೆಗಳ್ಳವನೂ ಆದ | ತಸ್ಯ—
ಆ ಅಗ್ನಿಯ | ಸತ್ಯನ್—ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಪೂಜಾಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ | ರಜಃ—ಲೋಕವು | ಆ(ಅಸ್ತಾತ್)—
ನಿರತವಾಗುತ್ತದೆ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ತಡೆಯಿಲ್ಲದ ವಾಕ್ಯಸರವುಳ್ಳವನೂ, ವಂಚಕನಾದವನೂ ಆದ ಹೆರಟಿಯವುಳ್ಳನು ಯಾವನಿಂತೆ ತಾರತಮ್ಯ
ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೇ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ತನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಹಾಗೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಹ
ವಾಯುಏನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾದವನೂ, ಸಕಲರ ಪೂಜೆಗೂ ಯೋಗ್ಯನಾದವನೂ ಆಗಿ, ಯಾವಾಗ ತನ್ನ ತಡೆಯಿಲ್ಲದ
ಪ್ರಸರಣದಿಂದ ನಾನಾಕಡೆಯೂ ಹರಡುವನೋ ಆಗ ಸಕಲವನ್ನೂ ದಹಿಸುವನೂ, ಕತ್ತಲೆಯ ಮಾರ್ಗವುಳ್ಳವನೂ,
ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾದುದರಿಂದ ಶುಭವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ನಾನಾಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಹರಡಿದ ಜ್ವಾಲೆಗಳ್ಳವನೂ
ಆದ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಪೂಜಾಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಲೋಕವೆಲ್ಲವೂ ನಿರತವಾಗುತ್ತದೆ.

English Translation

Since the adorable (Agni), impelled by the wind, spreads, in various directions, like an insincere and unrestrained chatterer, (who utters indiscriminate) praises, therefore the world is assiduous in the worship of him, the consumer of all, whose way is dark, who is pure of birth, and follows various paths.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಡೆಯಿಲ್ಲದ ಪ್ರಸರಣವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ದೆರೆಟಿಯಿಲ್ಲದ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ
ಮಾತುಗಳ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ಅನಾಕೃತೇ—ಅನಿವಾರಿತೇ ಅಪ್ರತಿಹತಪ್ರಸರಃ | ತಡೆಯಿಲ್ಲದ ಪ್ರವಾಹವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಸಾಯಣರು
ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಎರಡು ಕ್ರಮದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಅನಾ ಅಪ್ರತಿಹತವಾಗಿ
ಕೃತೇ ಮಾಹಲ್ಯವುವುದು ಎಂದು ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ,

ಅಭುತೈವ್ಯೋ ಅನಾ ತ್ವಮನಾಪಿರಿಂದ್ರ ಜನುಷಾ ಸನಾವಸಿ | ಯುಧೇದಾಪಿತ್ಯನಿಚ್ಛೇತಿ |

(ಮಂ. ಸಂ. ೮-೨೧-೧೩)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅನಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅನಿಯಂತ್ರಕೇ | ತಡೆಯಿಲ್ಲದವನು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿ
ದ್ದಾರೆ. ಅನಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಸ್ಯೇನ (೧೦-೯-೪-೨) ಎಂದೂ, ಪ್ರಾಣರೂಪೇಣ ಬಲೀನ (೪-೩೦-೩) ಎಂದೂ
ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದಾದರೂ ನಮಗೆ ಆ ಅರ್ಥಗಳು ಸದ್ಯಃ ಅಪ್ರಕೃತವಾಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅನಾಕೃತೇ
ತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ ಮುಂದುವರಿಸತಕ್ಕ ಮಾತುಗಾರ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹ್ಯಾರು—ಕುಟಿಲಃ ಸೇರನಾದ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯವಾದ ಭಾವವೂ, ವ್ಯವಹಾರವೂ ಇಲ್ಲದ ವಂಚಕನೆಂದರ್ಥ.
ಹೆರಟಿಯಿಲ್ಲದ ಮಿತಿಮೀರಿ ಹರಟುವುದರಿಂದ ಆತು ಸೇರನಾದ ಮತ್ತು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೊಂದಿರು
ವುದಿಲ್ಲ. ವಕ್ರವಾಗುವುದರಿಂದ ಹ್ಯಾರು ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ತತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಯುವಂ ಪಯ ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಮಧತ್ತಂ ಪಕ್ವಮಾಮಾಯಾಮವ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಗೋಃ |

ಅಂತರ್ಯದ್ವಿನಿನೋ ವಾಮೃತಪ್ಲೋ ಹ್ಯಾರೋ ನ ಶುಚಿರೈಜತೇ ಹವಿಷ್ವಾನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೮-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯನ್ನು ಚೋರನ ಎಚ್ಚರಿಕೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹ್ಯಾರೋ ನ ಎಂದರೆ ತಸ್ಮರಂತೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹ್ಯಾರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಸ್ಮರ, ವಂಚಕೆ ಎಂಬುವು ಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ಬಂದ ಅರ್ಥಗಳು. ಈ ಪದದ ಮೂಲಾರ್ಥವು ಕುಟಿಲ, ವಕ್ರ, ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ರುತ್ವಾ ಹಿ ದ್ರೋಣೇ ಅಜ್ಞುಸೇನ್ಯಗ್ನೇ ವಾಜೀ ನ ಕೃತ್ಯೈಃ |

ಪರಿಷ್ಕೇವ ಸ್ವಧಾ ಗಯೋನ್ಯತೋ ನ ಹ್ಯಾರ್ಯಃ ಶಿಶುಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೨-೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ಹ್ಯಾರ್ಯಃ ಎಂಬ ಪದವು ಜಾತಿ ಕುಮರಿಯ ಕುಟಿಲಗತಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು

ಉತ ಸ್ವ ದುರ್ಗುಭೇಯಸೇ ಪುತ್ರೋ ನ ಹ್ಯಾರ್ಯಾಣಾಂ |

ಪುರೂ ಯೋ ದೆಗ್ವಾ ಸಿ ವನಾಗ್ನೇ ಶಶರ್ನ ಯವಸೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೯-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ಹ್ಯಾರ್ಯಾಣಾಂ ಎಂಬ ಪದವು ಕುಟಿಲಂ ಗಚ್ಛತಾಂ ಸರ್ಪಾಣಾಂ | ಕುಟಿಲವಾಗಿ ಸರಿಯುವ ಸರ್ಪಗಳ ವಕ್ರವಾದ ಗತಿಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಗುರುಬ್ಲದೇ ಕೇವಲ ಮಾತಿಗಾಗಿ ಹರಟುವ ಹರಟೇಮಲ್ಲನ ವಕ್ರವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಮತ್ತು ಅವನ ವಂಚಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಹ್ಯಾರಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ.

ವಕ್ತ್ವಾ—ಬದುಬಕ್ತ್ವಾ | ಅತಿಯಾಗಿ ಮಾತನ್ನಾಡುವವನು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಸಾಯಣರು ವಚ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ವಕಿ (ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಗತೌ ಚ) ಎಂಬ ಧಾತುವು ಇದರ ಮೂಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಾಗಿ ಕಾಣುವುದು. ವಕ್ರ ಅಥವಾ ಕೌಟಿಲ್ಯವೇ ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವಾಗಿರುವುದು. ವಚ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವಕ್ತ್ವಾ ಎಂಬ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು ವಕಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆನ್ನುವಷ್ಟು ಸಾಧುವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥವೂ ಸಹ ಎರಡನೆಯ ಧಾತುವಿಗೇ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅತಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ವಕ್ತ್ವಾ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಚ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಅಸರ್ಜಿ ವಕ್ತ್ವಾ ರಥೈ ಯಥಾಜೌ ಧಿಯಾ ಮನೋತಾ ಪ್ರಥಮೋ ಮನೀಷೀ |

ದಶ ಸ್ಯಸಾರೋ ಅಧಿ ಸಾನೋ ಅನ್ಯೇನ್ಯಜಂತಿ ವಹ್ನಿಂ ಸದನಾನ್ಯಚ್ಚೈ |

(ಮ. ಸಂ. ೯-೯೧-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾಯಮಾನಃ ಎಂದು ಸೋಮಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವ

ಶ್ರುಧೀ ಹವಮಿಂವು ಶೂರ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾ ಉತ ಸ್ವವಸೇ ವೇನ್ಯಸ್ಯಾಕ್ಯೈಃ |

ಆ ಯಸ್ತೇ ಯೋನಿಂ ಘೃತವಂತಮಸ್ವಾರೂಮಿರ್ನ ನಿನ್ಮುಪ್ಪ್ರವಯಂತಿ ವಕ್ತ್ವಾಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯೪-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ,

ಪ್ರಾಗ್ಭವೋ ನಭನೋಽ ನ ವಕ್ತ್ವಾ ಧ್ವಾ ಅಟಿನ್ಯದ್ಯುವತೀರ್ಯತಜ್ಞಾಃ |

ಧನ್ವಾನ್ಯಜ್ಞೌ ಅಪ್ಯಣಕ್ತ್ವಾಣಾ ಅಧೋಗಿಂದ್ರಃ ಸ್ತ್ರೋಽದಂಸುಸತ್ತ್ವೀಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೧೯-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಸೇನೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ವಚ್ಛಾ ಧಾತುವೇ ಮೂಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಕೌಟಿಲ್ಯ ಈ ಎರಡು ಗುಣಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಧಾತುವಿನಿಂದಲಾದರೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರಬಹುದು. ಹರಟೀಮಲ್ಲನೆಂದರ್ಥ.

ಜರಣಾಃ—ಈ ಪದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಜ್ಞಾ (ವಯೋಹಾನೌ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ವಾರ್ಧಕ್ಯವನ್ನೂ ಶೈಥಿಲ್ಯವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. [೪-೩೩-೩ ; ೧೦-೪೦-೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ] ಆದರೆ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು

ಅಥ ಪ್ರ ಜಜ್ಞೇ ತರಣಿರ್ಮಮತ್ತು ಪ್ರ ರೋಚ್ಯಸ್ಯಾ ಉಷಸೋ ನ ಸೂರಃ |

ಇಂದುರ್ಯೇಥಿರಾಪ್ಯ ಸ್ತೇದುಹವ್ಯೈಃ ಸ್ತುನೇಣ ಸಿಂಚೇತ್ಸಾರಣಾಥಿ ಧಾಮ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೨೨-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಇದರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಜರತಿಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಾ (ನಿ. ೩-೧೯) ಅಸ್ಮಾತ್ ಕರ್ಮಣಿ ಲ್ಯುಟ್ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ ಜರಣಾ ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೋತವ್ಯಃ ಎಂದು ೧-೨೬ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಜರಾಬೋಧ ತದ್ವಿದ್ವಿ ವಿಶೇವಿಶೇ ಯಜ್ಞಿಯಾಯ | ಸ್ತ್ರೋಮಂ ರುದ್ರಾಯ ದ್ವೈತೀಕಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೬-೧೦)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನುದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಜರಾಬೋಧ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ

ಜರಾ ಸ್ತುತಿಃ ಜರತೀಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ | (ನಿ. ೧೦-೮) ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಜರಣಾ ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೋತ್ರನೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಹರಟೆ ಮಲ್ಲನಿಗೂ ಸ್ತುತಿಕಾರನಿಗೂ ಇರುವ ಸಾಮಾನ್ಯಧರ್ಮವು ಯಾವುದೆಂದರೆ ಇಬ್ಬರೂ ಸಹ ಮಿತಿಯಿಲ್ಲದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾರೆಯೆಂಬುದೇ ಆಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಅನಾಕೃತಃ, ಹ್ಯಾರಃ, ಜರಣಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳು ವಕ್ತ್ವೇ ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಗೂ ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದುದೂ ಕುಟಿಲವಾದುದೂ ಶಬ್ದಪೂರಿತವಾದುದೂ ಆದ ಪ್ರಸರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಕೃಷ್ಣಂಹಪಃ—ಕೃಷ್ಣಮಾರ್ಗಸ್ಯ | ಕತ್ತಲೆಯ ಮಾರ್ಗವುಳ್ಳ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಪುನಃಪುನಃಕೃಷ್ಣತೇ ಇತಿ ಹಂಹಾಮಾರ್ಗಃ | ಎಂದು ಹಂಹಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಮಾರ್ಗವೆಂದರ್ಥವೆಂಬುದಾಗಿ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಆ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇ ಕೃಪಾಕೇ ಯಜತ್ರ ಯಕ್ಷದ್ರಾಜಸ್ತ್ವರ್ವತಾತೇವ ನು ದ್ಯೌಃ |

ಶ್ರಿಪಥಸ್ತತ್ರತರುಷೋ ನ ಜಂಹೋ ಹವ್ಯಾ ಮುಘಾನಿ ಮಾನುಷಾ ಯಜಧ್ಯೈ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೧೨-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜಂಹಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಶೀಘ್ರಂ ಗಂತಾ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಗಮನವಾಗ ವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. ಕೃಷ್ಣವರ್ತಾ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಿರುವಂತೆ ಕೃಷ್ಣಜಂಹಾಃ ಎಂಬುದೂ ಅವನ ಸ್ವರೂಪ ವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಪತ್ಮನ್—ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಜ ರೂಪವಾದ ಪೂಜಾಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ರಜಃ—ಈ ಶಬ್ದದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ೧-೧೩-೪ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರತಿಷ್ಠಾ

ಅಸ್ತಾತ್—ಸ್ವಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು ಭಂದೆಸಿಲುಜ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಕ್. ಪೃಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ತಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಕಾರ ಲೋಪ- ಬ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೀಶ ಬಂದಾಗ ಗಾತಿಸ್ತಾ ಘು— (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಯದ್ದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಜತೇ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭ್ವವ್ಯದ್ವಿತೀಯಜ—(ಉ. ಸೂ. ೩೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾತಚೋದಿತಃ—ನಾತೇನ ಚೋದಿತಃ ನಾತಚೋದಿತಃ. ಚುದ ಪ್ರೇರಣೆ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ವತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹ್ವಾರಃ—ಹ್ವೌ ಕೌಟಿಲ್ಯ ಧಾತು. ಭ್ರಾದಿ. ಹೇತುಮತಿ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಪ್. ಅಚೋಚ್ಚಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿಧ್ವಿ. ಣಿಪಂತದವೇಶಿ ನಂದಿಗ್ರಹಪಙ್ಕಾದಿಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣೀರನಿಠಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಕ್ವಾ—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ. ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ನನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ವೈತಿಗೃಹಣವು ಇತರ ನಿಮಿತ್ತಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಉಪಾತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕೌತ್ವ. ನನಿಪಾ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುವಾತ್ರ ವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಜರಣಾಃ—ಜ್ಞಾ ಧಾತುವು ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲ್ವಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯೈವೋರನಾಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅನಾದೀಶ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತು ವಿನ ಇತಿಗೆ ಗುಣ. ಕಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಲಿತ್ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚ್ ಕೌತ್ವಾಜ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಗಾಕ್ತ.

ಅನಾಕೃತೇ—ನರ್ಜಾತಸ್ವರೂಪಸಮಾಸ. ತತ್ಪ್ರಿರುಷೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪತ್ನಾ—ಪತ್ಯಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ಯಕ್ಯಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿಶ್ಚಾದಿದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ದತ್ತುಷಃ—ದಹ ಭಸ್ಮೀಕರಣೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಕ್ವಮುಕ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಛಾದಸವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಲ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಿಪ್. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ತ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಏಕಾಚೋಽ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ತ. ಷಠೋಃ ಕಃ ಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಕತ್ತ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ತ. ಷಷ್ಠೀವಚನಪರವಾದಾಗ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ತ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣಜಂಹಸೇ—ಕೃಷ್ಣಃ ಜಂಹಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಕೃಷ್ಣಜಂಹಾಃ. ಪುನಃ ಪುನಃ ಗಮ್ಯತೇ ಇತಿ ಜಂಹಾಃ ಮಾರ್ಗಃ ಹನ ಹಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಪೌನಃಪುನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ ಬಂದಾಗ ಅನೈಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಯಜ್ ಲುಜಂತದ ಮೇಲೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಾದಸವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಸದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ವಕವಚನಾಂತರೂಪ ಹೀಗೆಯೇ ಶುಚಿಜನ್ಮನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಧಾನಿ—ವಿದಿಧಾಃ ಅಧ್ವಾನಃ ಜ್ವಾಲಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವೃಧಾಪ್ತ ತಸ್ಯ ವೃಧಾನಃ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

∴

ॐ

ರಥೋ ನ ಯಾತಃ ತಿಕ್ತಭಿಃ ಕೃತೋ ದ್ಯಾನುಂಗೇಭಿರರುಷೇಭಿಯತೇ |

ಅದಸ್ಯ ತೇ ಕೃಷ್ಣಾಸೋ ದಕ್ತಿ ಸೂರಯಃ ಶೂರಸ್ಯೇವ ತ್ರೇಷ್ಠಾದೀಷತೇ

ನಯಃ || ೮ ||

ಶಬ್ದಾಃ |

ರಥಃ | ನ | ಯಾತಃ | ಶಿಕ್ಷ್ಯಭಿಃ | ಕೃತಃ | ದ್ಯಾಂ | ಅಂಗೇಭಿಃ | ಅರುಷೇಭಿಃ | ಈಯತೇ |

ಆತ್ | ಅಸ್ಯ | ತೇ | ಕೃಷ್ಣಾಸಃ | ದಕ್ಷಿ | ಸೂರಯಃ | ಶೂರಸ್ಯೌಷವ | ತ್ರೇಷಫಾತ್ | ಈಷತೇ | 1

ವಯಃ || ೮ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಶಿಕ್ಷ್ಯಭಿಃ ರಜ್ಜುಭಿಃ ಕೃತೋ ಬದ್ಧೋ ರಥೋ ನ ರಥ ಇವ | ಸ ಯಥಾ ಸ್ವೀಯೈ-
ತ್ತ ಕ್ರಾಧಿಧಿರಂಗೈರೀಯತೇ ತದ್ವದ್ಯಾತಃ ಸ್ಥಾಪಿತಃ ಸನ್ನರುಷೇಭಿರ್ಗಮನಶೀಲೈರಂಗೇಭಿಜ್ಜ್ವಾಲಾದಿರೂಪೈ-
ರವಯವೈರ್ವ್ಯಾಘ್ರಮಂತರಿಕ್ಷಮಾಜ್ಞೇನ ಹೃಷ್ಯಃ ಸನ್ನೀಯತೇ | ಗಚ್ಛತಿ | ಈಜ್ ಗತಾ || ಆತ್ ಪ್ರವೃದ್ಧ್ಯ-
ನಂತರಮಸ್ಯಾಗ್ನೇಸ್ಮೇ ಸೂರಯಃ ಸರಣಿಯೋ ಮಾರ್ಗಾಃ ಕೃಷ್ಣಾಸಃ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣಾ ಭವಂತಿ | ಯತೆ ಏವಂ
ಭವಂತಿ ತದರ್ಥಂ ದಕ್ಷಿ | ದಹತಿ ಕಾಷ್ಠಾನ್ || ಪುರುಷವ್ಯತ್ಯಯಃ | ಛಾಂದಸಃ ಶಪೋ ಲುಕ್ || ಕಿಂಚಿ
ಜ್ವಲಿತಸ್ಯಾಗ್ನೇಸ್ಮೇಷಫಾದ್ವಿಪ್ರಾತ್ರೇಜಸಃ ಸಕಾಶಾದ್ವಿಯೋ ಗಮನವಂತಃ ಪಕ್ತಿವ್ಯಗಾದಯ ಈಷತೇ |
ಗಚ್ಛಂತಿ || ಈಷ ಗತ್ಯಾದ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ || ಪಲಾಯಂತೇ | ತತ್ಪ್ರವೃದ್ಧ್ಯಂತಃ |
ಶೂರಸ್ಯ ತ್ರೇಷಫಾದ್ವಯ ಇವ | ಕಸ್ಯ ಚಿದ್ವಿಕ್ರಾಂತಸ್ಯ ದೀಪ್ರಾತ್ರೇಜಸಃ ಸಕಾಶಾದ್ವಿಕ್ರಾ ಪಲಾಯಮಾನಾ
ಇವ | ಏವಮಂತರಿಕ್ಷಂ ಸ್ವೌಶನ್ ಸರ್ವತೋ ದಹತೀತಿ ಸರ್ವದಾ ದಾನಾಗ್ನಿರೂಪೇಣ ಸ್ತೂಯತೇ ||

ಶಬ್ದಾರ್ಥ.

ಶಿಕ್ಷ್ಯಭಿಃ—ಹಗ್ನಿಗಳಿಂದ | ಕೃತಃ—ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ | ರಥೋ ನ—ರಥವು ಸುಲಭವಾಗಿ ಚಲಿಸುವಂತೆ
ಯಾತಃ—(ನಮ್ಮಿಂದ) ಸ್ಥಾಪಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಅರುಷೇಭಿಃ—ಸಂಚಾರ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ | ಅಂಗೇಭಿಃ—ಜ್ವಾಲಾ
ರೂಪಗಳಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ | ದ್ಯಾಂ—ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು | ಈಯತೇ—ಸೇರುತ್ತಾನೆ | ಆತ್—ಹೀಗೆ ವೃದ್ಧಿ
ಯಾದೊಡನೆಯೇ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಸೂರಯಃ—ಮಾರ್ಗಗಳು | ದಕ್ಷಿ—(ಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು) ಸುಡುವುದ
ರಿಂದ | ಕೃಷ್ಣಾಸಃ—(ಹೊಗೆಯಿಂದ) ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ | ಶೂರಸ್ಯ ಇವ—ಪರಾಕ್ರಮಿಯ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ
ಬೆದರಿ ದೂರವಾಗಿ ಓಡುವ ಶತ್ರುವಿನಂತೆ | ತ್ರೇಷಫಾತ್—(ಈ ಅಗ್ನಿಯು) ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ |
ವಯಃ—ಓಡಾಡತಕ್ಕ ಮೃಗ ಪಶ್ಚಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ | ಈಷತೇ—ದೂರವಾಗಿ ಓಡುತ್ತವೆ |

|| ಛಾಂದಸ್ ||

ಹಗ್ನಿಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ರಥವು ಸುಲಭವಾಗಿ ಚಲಿಸುವಂತೆ ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಸಂಚಾರ
ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಜ್ವಾಲಾರೂಪಗಳಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ವೃದ್ಧಿಯಾದೊಡನೆಯೇ
ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾರ್ಗಗಳು ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳನ್ನು ಸುಡುವುದರಿಂದ ಹೊಗೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳವಾಗುತ್ತವೆ.
ಮತ್ತು ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ಶೂರನ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಬೆದರಿ ಶತ್ರುಗಳು ದೂರವಾಗಿ ಓಡಿಹೋಗುವಂತೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯು
ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಬೆದರಿ ಓಡಾಡತಕ್ಕ ಮೃಗ ಪಶ್ಚಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ದೂರವಾಗಿ ಓಡಿಹೋಗುತ್ತವೆ.

English Translation

Like a chariot drawn by ropes, Agni, set in movement by his own revolving members (his flames) proceeds to the heavens; the paths he traverses are blackened by smoke, as he consumes (the fuel), and (beasts and) birds fly from his radiance as (enemies fly from the prowess) of a hero.

॥ విశేషవిషయములు ॥

శిక్ష్యభిః— ఈ పదకే ఈ ముక్త్యనల్లి నాయణరు రజ్జుభిః హగ్నగళింద ఎందభమాదిద్దారే. Monier Williams ఎంబ పండితను తన్నె Sanskrit—English Dictionaryయల్లి ఈ పదకే Skilful, clever, artistic ఎంబ అభవన్ను నేదలు ఊళి అనంతర (accord say=Bajju and tejas ఎండు) నాయణర అభిప్రాయవన్ను తిళిసిద్దానే. నాయణరుల సహే శిక్ష్య శబ్దకే ఇండిండు స్వళదల్లి బిట్టి లులదేదీగళల్లి ల్లా శక్తి అభవా తేజస్సు ఎండే అభవమాదిద్దారే లుదాహరణగే—

ప్రయే మే బంధ్యేషే గాం వోణితే సురయః శ్చ్యత్సిం వోణితే మాతరం |
అథా పితరమిష్యణం రుద్రం వోణితే శిక్ష్యసః ||

(మ. సం. ౫-౫౨-౯౬)

వ్యంక్త్యానృద్వా వ్యహాసి శిక్ష్యసోఽ వ్యంకతేరిక్షం వి రజాంసి ధూతయః |
వి యదజ్రో అజర నావ ఈం యథా వి చుగార్ణి మరుత్యో నాత రిష్యథ ||

(మ. సం. ౫-౫౪-౪)

ఎంబ ముక్త్యగళల్లి నాయణరు శిక్ష్యసః ఎంబ పదకే శక్త్యాః శక్తియుల్లవరు ఎండొ, మత్త

త్వం త్యా బిదేజ్యతాగ్నే శశున్య యవసే |
థామా ద యత్నే అజర వనా వ్యశ్శంతి శిక్ష్యసః ||

(మ. సం. ౬-౨-౯)

ఎంబల్లి దిప్రస్య ప్రకాశనానావ ఎండొ,

తెమస్వేరా యువతయోఽ యువానం మవ్యుచ్చమానాః శరి యంత్యాశః |
శ శుక్రేభిః శిక్ష్యభిః రేవదస్వే దిందాయాసిధ్యోఽ భృతేనిణగపుమ్ |

(మ సం. ౩-౩౫-౪)

ఎంబ ముక్త్యనల్లి శిక్ష్యభిః ఎండరి తేజోఽభిః తేజస్సుగళిందనే ఎండొ అభవమాదిద్దారే. ఈ అభవగళిల్లా Monier williams ఎంబువను ఊళిరువ అభవన్ను సమర్థిస్తుత్తదే. ఇండిండు కదేయల్లి మాత్త రజ్జుభిః ఎండు ఊళిద్దారే. ఈ అభవపు ఈ సందభకే సమంజసవగాదే.

ಅರುಷೇಣಿಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಗಮನಶೀಲೈಃ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ ಅಂಗೇಭಿಃ ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಥವಾ ಅರುಷವರ್ಣವುಳ್ಳ ಅಂಗೇಭಿಃ ಎಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಅರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಗತಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಅಶ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೭) ಗತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಉಷಸ್ಸಿನ ಪರಾಯನಾಮವಾಗಿಯೂ (ನಿ. ೨-೧೯) ಪರಿಗಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ

ವಿತಾ ಉತ್ಯಾ ಉಷಸೇ ಕೇತುಮಕ್ರತ ಪೂರ್ವೇ ಅರ್ಥೇ ರಜಸೋ ಭಾಸುಮಂಜತೇ |

ನಿಷ್ಯುಕ್ತಾನಾ ಆಯಧಾಣಿನ ವ್ಯಷ್ಣವಃ ಪ್ರತಿ ಗಾವೋಽರುಷೀರ್ಯಂತಿ ಮಾತರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯೨-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನುಗಳಹೆಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅರುಷೀಃ ಎಂಬ ಅರೋಚನಾನಾ-ಕಾಂತಿಯುತ್ಪನ್ನ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿ ಉಷಸ್ಸಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಪದವು ಕೆಲವು ಕಡೆ ವಿಶೇಷಣವೆನಿಸಬಹುದಾದರೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಯುಜಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮಮರುಷಂ ಚರಂತಂ ಪರಿ ತಸ್ಯ ಷಃ | ರೋಚಂತೇ ರೋಚನಾ ದಿವಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೬-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿರುವ ಅರುಷ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಸೂರ್ಯೋದಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಅಹಸ್ಸಿನ ದೇವತೆಯೆಂದೂ, ಸೂರ್ಯನು ಅವನ ಅಶ್ವನೆಂದೂ, ಮರುತ್ಯುಗಳು ಅವನ ಸಹಿಗಳೆಂದೂ ಭಾವಿಸಿದೆ. ಅರುಷ ಶಬ್ದವು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವೆಂದು ಅರ್ಥಕೊಡುವುದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಪರಾಯವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಶ್ವರೂಪದ ಸೂರ್ಯಪರಾಯವಾದ ಪದವಾಗಲಿ ಆಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬುದು ಅರುಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ, ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಮತ್ತು ರೂಢವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಬಹಳವಾಗಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತವ ತ್ಯೇ ಅಗ್ನೇ ಹರಿತೋ ಘೃತಸ್ಯಾ ರೋಹಿತಾಸಃ ಯಜ್ಜಂಚಃ ಸ್ತಂಚಃ |

ಅರುಷಾಸೋ ವ್ಯವಣ ಯಜುಮುಷ್ಯಾ ಆ ದೇವತಾತಿಮಹ್ಯಂತ ದಿಸ್ವಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೬-೯)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಹರಿತಃ, ರೋಹಿತಾಸಃ, ಅರುಷಾಸಃ ಎಂಬ ವರ್ಣನಾಮಗಳು ಆಯಾ ವರ್ಣದ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು

ಅವರ್ಧಯಂತುಸ್ಸುಭಗಂ ಸಪ್ತ ಯಹ್ನೀಃ ಶ್ವೇತಂ ಜಜ್ಞಾನಮರುಷಂ ಮಹಿತ್ವಾ |

ಶಿಕುಂ ನ ಜಾತಮಭ್ಯಾರುರಶ್ವಾ ದೇವಾಸೋ ಅಗ್ನಿಂ ಜನಿಮಸ್ತವ್ಯಷ್ಯ ನ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೧-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ,

ತ್ರೈಂ ನೃಚಿಕ್ಷ್ಣಾ ವ್ಯವಭಾನು ಪೂರ್ವೀಃ ಕೃಷ್ಣಾಸ್ತಗ್ನೇ ಅರುಷೋ ವಿ ಭಾಹಿ |

ವಸೋ ನೇಷಿ ಚ ಶರ್ಷಿ ಚಾತ್ಯಂಹಃ ಕೃಧೀ ನೋ ರಾಯ ಉಶಿಜೋ ಯವಿಷ್ಠ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೧೫-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ೪-೩-೧೨ ; ೧-೧೧-೫ ೪-೪೩-೬ ೫-೨೩-೫, ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರುಷವೆಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ

ದೇವತೆಯನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಎರಡು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಣೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ—

ಅಪ ಸ್ಯಸುರುಪಸೋ ನಗ್ನಿ ಹೀತೇ ರಿಣಕ್ತಿ ಕೃಷ್ಣೀರರುಷಾಯ ಪಂಥಾಂ |

ಅಶ್ವಾಮುಘಾ ಗೋಮುಘಾ ವಾಂ ಹುನೇಮ ದಿವಾ ನಕ್ತಂ ಶರುಮಸ್ಯದ್ಯುಯೋತಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೬೧-೧)

ಇಲ್ಲಿ ಅರುಷಾಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆರೋಚನಾನಾಯ ಅದ್ದೇ ಸೂರ್ಯಾಯ ವಾ ಎಂದು ಎರಡನ್ನೂ ಪಠ್ಯಾಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಆತನು,

Here Arusha shares the same half-mythological-character as Ushas, where we should speak of Dawn and morning as mere periods of time, the Vedic poet speaks of them as living and intelligent beings; half human, half divine; as powers of nature capable of understanding his prayers and powerful enough to reward his praises. I do not think that we need hesitate to take Arusha in this passage as a proper name of the morning, or of the morning sun to whom the 'dark Goddess, the Night, yields the path when he rises in the East' (The Sacred Books of the East. Vol. XXXII—P. 21-)

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ,

ವಿಶೋಶಿಶ ಈಡೈ ಮಧ್ಯರೇಪ್ಯದೈಪ್ರಕ್ತತುಮರತಿಂ ಯುವತೋಃ |

ವಿವಾ ಶಿಶುಂ ಪದಸಃ ಸೂನುಮಗ್ನಿಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕೇತುಮರುಷಂ ಯಜಞೈಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೪೯-೨)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಿಲ್ಲೆಯೂ ಸಹ ಅರುಷಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅರುಷ ಪದವು ಅಗ್ನಿಪಠ್ಯಾಯವಾದ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯೊಳವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಬೇರೆ ಅಂಕಿತನಾಮವೇ ಅಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು, ಈ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ಪದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

..... But I return to my original translation, and I prefer to see in Arusha as the representative of the rising Sun and, at the same time, of the sacrificial fire of the morning, but nevertheless as having in the mind of the poet a personality of his own. He is the child of-Dyu, originally the offspring of heaven. He is the son of strength; originally generated by the strong rubbing of the Aranis. He is the light of the sacrifice, whether as reminding man that the time for the morning sacrifice has come, or as himself lighting the sacrifice on the eastern altar of the sky. He is Arusha, originally as clothed in brilliant red colour, but gradually changed into the representative of the morning.

(S. B. E. Vol. 32—P. 25-6)

ಇದಲ್ಲದೇ, ಅರುಷೀ ಎಂದು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಕಡೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ,

ವಯಂ ಹಿ ತೇ ಅಮನ್ಮಹ್ಯಾನ್ತಾದಾ ಪರಾಕಾತ್ | ಅಶ್ವೇ ನ ಚಿತ್ರೇ ಅರುಷಿ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೩೦-೨೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉಷೋದೇವತೆಯೆಂದೂ,

ಯುಕ್ತಾಪ್ತಾ ಹ್ಯರುಷೀ ರಥೇ ಹರಿತೋ ದೇವ ರೋಹಿತಃ | ತಾಭಿದೇವಾ ಇತಾ ವಹ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೪-೧೨)

ಅಥಿ ಶ್ರಿಯಂ ನಿ ದಧುಶ್ಚಾರುಮಸ್ವಿನಿವೋ ಯದಕ್ಷೇ ಅಮೃತಾ ಅಕೃಣ್ಣನ್ |

ಅಧ ಕ್ಷರಂತಿ ಸಿಂಘವೋ ನ ಸೃಷ್ಣಾಃ ಪ್ರೇ ನೀರ್ಷೀರಗ್ನೇ ಅರುಷೀರಜಾನನ್ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಕುದುರೆಯೆಂದೂ, ಉಳಿದ ೮-೬-೧೮ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾವಾ ನ್ಯವಾದ ಕುದುರೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಅರುಷೀ ಎಂಬ ಪದದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕುರಿತು Max Mullerನು ಪುನಃ ಈ೦ತೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

Further on, where the meanings attributable to Arushi in the Veda are collected, it is said: that Arushi means a red horse, also the teams of Agni and Ushas. Now, here surely, a distinction should have been made between those passages in which Arushi means a real horse and those where it expresses the imaginary steeds of Agni. The former, it should be observed, occur in one Mandala only, and in places of somewhat doubtful authority. Again, two passages are set apart where Arushi is supposed to mean flames. Now, it may be perfectly true that the red horses of Agni are meant for flames, just as the red horses of Indra may be the rays of the Sun. But, in that case, the red horses of Agni, should always have been thus translated, or rather interpreted, and not in one passage only.

(S. B. E. XXXII—P. 27)

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅರುಷೇಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂಚಾರಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಎಂದಾಗರಿ, ಹೊಂಬಣ್ಣವುಳ್ಳ ಎಂದಾಗರಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಸೂರಯಃ - ಸರಣಯಃ ಮಾರ್ಗಾಃ | ಪ್ರಸರಿಸುವ ಮಾರ್ಗಗಳೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸೂರಿ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾಜ್ಞ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ರೇಭಿಃ, ಜರಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೯)

ಉಷೋ ಯೇ ತೇ ಪ್ರ ಯಾಮೇಷು ಯುಂಜತೇ ಮನೋ ದಾನಾಯ ಸೂರಯಃ |

ಅತ್ರಾಹ ತತ್ಪ್ರಣ್ಣ ಬ್ರವಾಂ ಕಣ್ವತನೋ ನಾಮ ಗೃಣಾತಿ ನೃಣಾಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೪೮-೪)

ಇದಂ ನಮೋ ವ್ಯವಭಾಯ ಸ್ವರಾಜೇ ಸತ್ಯತುಷ್ಠಾಯ ತವಸೇನಾಚಿ |

ಅಸ್ತಿದ್ವಂದೈ ವ್ಯಜನೇ ಸರ್ವವೀರಾಃ ಸ್ಮತ್ಪೂರಿಥಿಸ್ತವ ಶರ್ಮನ್ತಾಸ್ತಿಮ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೫೧-೧೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಂಸಃ, ವಿದ್ವದ್ವಿಃ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲೂ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಮಾರ್ಗಗಳು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಪ್ರಸರಣದ ಮಾರ್ಗಗಳು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತವೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ

ಯಾತೇ—ಯಾ ಪ್ರಾಪನೇ ಧಾತು. ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿಟ್ಟಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಂಗೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐನ್ ಭಾವ ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇರುಲ್ಯೇತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ.

ಅರುಷೇಭಿಃ—ಮಗತೌ ಧಾತು. ಮಹನಿಭ್ಯಾಮುಷನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಷನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಐನ್ ಭಾವ ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಏತ್ಯ.

ಈಯತೇ—ಈಜ್ ಗತೌ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ದಿನಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಚಾಪ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣಾಸಃ—ಕೃಷ್ಣ ವಿಲೇಖನೇ ಧಾತು. ಕೃಷ್ಣೇ ವರ್ಣೆ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನರ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜನ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜನೇರಸುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕಾಗಮ

ಧಕ್ಷಿ—ದಧ ಭಸ್ಮೀಕರಣೇ. ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಸಿಗೆ ಸಿನ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಹೋಛಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಛತ್ಯ. ಝಷ-ಪ್ರಥೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ದಕಾರಕ್ಕೆ ಛತ್ಯ. ಸ್ಥೋಞಃ ಕಃ ಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕತ್ಯ ಅದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸತ್ಯ. ಧಕ್ಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರಯಃ—ಸೂರ್ ಪ್ರಾಣಪ್ರಸನೇ ಧಾತು ಸೂರಾಃಕ್ರಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೫-೫೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ತ್ವೇಷಘಾತು—ತ್ವಿಷ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧೆಗೆ ಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ವಕಚನಾಂತರೂಪ.

ಈಷತೇ—ಈಷ ಗತಿಹಿಂಸಾದರ್ಶನೇಷು. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರೂಪಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್ದಿಗ ಲುಕ್ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭.೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ ತಿಪ್ಪಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಯಃ—ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಧಾತು. ವಾತೇರ್ದಿಫಿಚ್ಛೆ (ಉ. ಸೂ. ೫-೫೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ವ ವಿಧಾನದಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. || ೮ ||

ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ

ತ್ವಯಾ ಹ್ಯಗ್ನೇ ವರುಣೋ ದ್ಧತವ್ರತೋ ಮಿತ್ರಃ ಶಾಶದ್ರೇ ಅರ್ಯಮಾ
 ಸುದಾನವಃ |

ಯತ್ಪ್ರೀಮನು ಕ್ರತುನಾ ವಿಶ್ವಥಾ ವಿಭುರರಾನ್ವ ನೇಮಿಃ ಪರಿಭೂರಜಾ-
 ಯಥಾಃ || ೯ ||

ಪದವಾಃ

ತ್ವಯಾ | ಹಿ | ಅಗ್ನೇ | ವರುಣಃ | ದ್ಧತವ್ರತಃ | ಮಿತ್ರಃ | ಶಾಶದ್ರೇ | ಅರ್ಯಮಾ | ಸುದಾನವಃ |
 ಯತ್ | ಸೀಂ | ಅನು | ಕ್ರತುನಾ | ವಿಶ್ವಥಾ | ವಿಭುಃ | ಅರಾನ್ | ನ | ನೇಮಿಃ | ಪರಿಭೂಃ |
 ಅಜಾಯಥಾಃ || ೯ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಯಾ ಬಲು ವರುಣೋ ರಾತ್ಮೈಭಿಮಾನೀ ದೇವೋ ದ್ಧತವ್ರತಃ ಸ್ವೀಕೃತವರ್ಷ-
 ಣಾದಿಕವರ್ಷ ಭವತಿ | ತಥಾ ಮಿತ್ರೋಽಕರಭಿಮಾನೀ ದೇವಃ ಶಾಶದ್ರೇ | ಶಾತಯತಿ ತಮಃ || ಕಥ್ಯ
 ಶಾತನೇ | ಛಂದಸೋ ಲಿಪ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ರುಟ್ | ತುಜಾದಿತ್ಯಾದಿಭ್ಯಾಸದೀರ್ಘಃ || ತಥಾ
 ಯಮೋಭಯೋರ್ಮಧ್ಯವರ್ತಿ ದೇವಃ ಸುದಾನವಃ ಶೋಭನದಾನೋ ಭವತಿ || ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಬಹು-
 ವಚನಂ || ಯದ್ವಾ | ಏತೇ ವರುಣಾದಯಃ ಸುದಾನವಃ ಶೋಭನದಾನಾಃ ಸ್ವಸ್ತುಕಾರ್ಯಕರ್ತಾರಸ್ತಸ್ಯಯಾ

ಹಿ ಶಾಶ್ವತೇ | ತೀಕ್ಷ್ಣೋಕ್ತಿಯಂತೇ | ಹಿಶಬ್ದೋ ಮಂತ್ರಾಂತರಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯೋತನಾರ್ಥಃ | ತ್ವಮಗ್ನೇ
 ವರುಣೋ ಜಾಯಸೇ | ಬು. ೫.೩.೧ | ಇತಿ ಹಿ ಮಂತ್ರಾಂತರಂ || ಶದೀಃ ಕರ್ಮಣಿ ಚಾಂದ್ರಸೋ ಲಿಟ್ |
 ಇರಯೋ ರ ಇತಿ ರೇಭಾವಃ | ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಾಭಾವಃ || ವರುಣಃದೀನಾಮಗ್ನಿಯುಕ್ತೌ ಉಪಪತ್ತಿ-
 ಮಾಹ | ಯದ್ಯಸ್ಯಾತ್ಯಾರಣಾತ್ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಸೀಂ ಸರ್ವತಃ ಕೃತುನಾ ಕರ್ಮಣಾ ನಿಶ್ಚಥಾ ವಿಶ್ವ ಇವ
 ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕ ಇವ ವಿಭುಮಿತ್ರಾರ್ಯಮಾನ್ಯನಾ ಸರ್ವವ್ಯಾಪೀ ಪರಿಭೂಃ ಸ್ವತೇಜಸಾ ಸರ್ವತಃ ಪರಿಭಾವಿತಾ
 ಸನ್ನನುಕ್ರಮೇಣಾಜಾಯಥಾಃ ಜಾಯಸೇ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಸಿ | ತತ್ರ ದ್ವಿಷ್ಟಾಂತಃ | ಅರಾನ್ವಥಸ್ಯ ಚಕ್ರಾನ್ನೇ-
 ಮಿರ್ವ ನಾಶ್ಯವಲಯ ಇವ | ಸ ಯಥಾ ವ್ಯಾಪ್ಯ ತಿಷ್ಠತಿ ತದ್ವದಯಮಗ್ನಿವರ್ವರಾಣಾದೀನ್ಯಾಪ್ಯ ತಿಷ್ಠತಿ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, | ತ್ವಯಾ ಹಿ—ನಿನ್ನಿಂದಲೇ (ನಿನ್ನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ) | [ವರುಣಃ—
 ವರುಣನು | ದ್ಯುತವ್ರತಃ—(ತನ್ನ ವರ್ಷಣಾದಿ) ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ | ಮಿತ್ರಃ—
 ಅಕರಭಿಮಾನದೇವನಾದ ಮಿತ್ರನು | ಶಾಶ್ವತೇ—ಕತ್ತಲನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | ಅರ್ಯಮಾ—ಅರ್ಯಮನು |
 ಸುದಾನವಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ದಾನಿಯಾಗಿ (ಆಗುತ್ತಾನೆ) |] ಅಥವಾ [ದ್ಯುತವ್ರತಃ—ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು
 ನಿರ್ವಹಿಸುವ | ವರುಣಃ—ವರುಣನು | ಸುದಾನವಃ—ಉದಾರವಾದ ದಾನಿಗಳಾದ | ಮಿತ್ರಃ—ಮಿತ್ರನು
 (ಮತ್ತು) | ಅರ್ಯಮಾ—ಅರ್ಯಮನೂ ಸಹ | ತ್ವಯಾ ಹಿ—ನಿನ್ನಿಂದಲೇ | ಶಾಶ್ವತೇ—ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ
 ಚೈತ್ಯವುಳ್ಳವರಾಗುತ್ತಾರೆ |] ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ಸೀಂ—ಸುತ್ತಲೂ | ಕೃತುನಾ—ಸಕಲ
 ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ | ಅರಾನ್—ರಥದ ಶಂಕುಗಳನ್ನು | ನೇಮಿಃ ನ—ಚಕ್ರದ ವಲಯವು ಸುತ್ತವರಿಯುವಂತೆ |
 ವಿಶ್ವಥಾ—ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕನಾಗಿಯೂ | ವಿಭುಃ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿಯೂ | ಪರಿಭೂಃ—(ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ)
 ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಮಾರಿಸುತ್ತಾ | ಅಜಾಯಥಾಃ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗದ್ದೀಯೆ.

ಉಪಾಖ್ಯಾಯಿಕೆ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುವ ವರುಣನೂ, ಉದಾರವಾದ ದಾನಿಗಳಾದ
 ಮಿತ್ರನೂ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮನೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಚೈತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.
 ನೀನೂ ಸಹ ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ರಥದ ಶಂಕುಪಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ಚಕ್ರದವಲಯವು ಸುತ್ತವರಿಯುವಂತೆ ನಿನ್ನ ಸಕಲ
 ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕನಾಗಿಯೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಎಲ್ಲಾ
 ಕಡೆಯೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದವನಾಗಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗದ್ದೀಯೆ.

English Translation

By you Agni, Varuna, observant of his duties, and Mitra and
 Aryaman, bountiful divinities, are animated, so that you have been born
 comprehending them all universally in all (their) functions, and encom-
 passing (them all) as the circumference (encompasses) the spokes
 (of a wheel).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಬುಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಅನ್ವಯದ ಪ್ರಕಾರ ವರುಣ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ತಮ್ಮ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ಹೇಳಿ ಅಗ್ನಿಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಪರೈವಸಾನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ. ಈ ಅನ್ವಯದಂತೆ ವರುಣನು ಧೃತವ್ರತನು; ಮಿತ್ರನು ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು ಮತ್ತು ಅರ್ಯಮನು ಸುದಾನಿಯು. ಈ ಅನ್ವಯಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದು.

ವರುಣನು ಧೃತವ್ರತನೆಂದು ಬುಕ್ಕಂಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಸಕಲವಾದ ನೈತಿಕವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ನೇತೃವಾಗಿಯೂ ಶಿಕ್ಷಕನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಆನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ತ್ರಮಗ್ನೇ ರಾಜಾ ವರುಣೋ ಧೃತವ್ರತಸ್ತಂ ಮಿತ್ರೋ ಭವಸಿ ದಸ್ಮ ಈಡ್ಯಃ |

ತ್ರಮರ್ಮಾ ಸತ್ವತಿಯಸ್ಯ ಸಂಭುಜಂ ತ್ರಮಂಶೋ ವಿದಥೇ ದೇವ ಭಾಜಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೧-೪)

ಎಂಬ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಧೃತವ್ರತನಾದ ವರುಣನೂ, ಈಡ್ಯನಾದ ಮಿತ್ರನೂ ಮತ್ತು ಸತ್ವತಿಯಾದ ಅರ್ಯಮನೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಗಿರುವರು ಎಂದು ಹೇಳುವಂತೆ ಈ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತ್ರಯಾ ಹ್ಯಗ್ನೇ ವರುಣೋ ಧೃತವ್ರತಃ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರುಣಾದಿಗಳ ವ್ಯವಹಾರಶಕ್ತಿಗಿಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮೂಲಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ಸೋಽಗ್ನೇರೇಕೋ ಭಾಗೋಽಥ ಯದ್ವಾರುಣೋ ಛವಮಯಶ್ಚ ರುಭಗದತಿ ಯೋ ವೈ ವರುಣಃ
ಸೋಽಗ್ನಿಃ ಸೋಽಗ್ನೇರ್ವೀತೀಯೋ ಭಾಗಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೨-೪-೧೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಅಗ್ನಿಗೂ ವರುಣನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಮಿತ್ರಾಪುರುಷರಿಗೂ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರುತವಾಗಿರುವ,

ಕ್ರತೊದಿಕ್ಷೌ ಹ ವಾ ಅಸ್ಯ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ | ಏತನ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಸ ಯದೇವ ಮನಸಾ ಕಾಮಯತ
ಇದಂ ಮೇ ಸ್ಯಾದಿದಂ ಕುರ್ವಿಯೇತಿ ಸ ಏವ ಕ್ರತುರಥ ಯದಸ್ಯೈ ತತ್ಸಮ್ಯಧ್ಯತೇ ಸ
ದಕ್ಷೋ ಮಿತ್ರ ಏವ ಕ್ರತುರ್ವರುಣೋ ದಕ್ಷೋ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಮಿತ್ರಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ವರುಣಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೧-೪-೧)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನು ಸಂಕಲ್ಪಕಾರಕನೆಂದೂ ಆ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ವರುಣನು ಕ್ರಿಯಾಕಾರಕನೆಂದೂ ಅವರವರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಮಿತ್ರಃ ಶಾಕಪ್ತೇ—ಅಪರಭಿಮಾನೀ ದೇವಃ ತಮಃ ಶಾಕಯತಿ ಮಿತ್ರನು ಅಪರಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ರಾತ್ರಿಯ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕವನೆಂದೂ ಅವನ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಸ್ವರೂಪಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪುರುಷನು ರಾತ್ರ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯೆಂದು ಅವರ ಜೊತೆಯಿಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ.

ప్రాణానాహ్నేశా యదుపాగ్భృంతర్యామా మిత్రోరజరజనయద్దురుణో రాత్రిం
తత్యో వా ఇదం వ్యాజ్యేద్యన్మిత్రావరుణో గృత్యేతే వృజ్యేత్యై |

(శ్లో. సం. ౬-౪-౪)

ఎంబ సంహితావాక్యగళల్లూ మత్తు బ్రాహ్మణగళల్లూ ఛేళరువుదన్నూ ముందే ఇదే ఆధ్యాయద
౧౫౧-౧౫౩ నే సూక్తగళల్లె వివరిసలగుత్తే.

ఎరజనే ఆన్వయద ప్రకార మిత్రే శాశద్రే ఎత్తను కత్తలన్నూ అన్నియ సహాయదించి నాశ
మాదుత్తానే ఎన్నువుదర బదలు, త్వయా హి మిత్రే, వరుణః, ఆర్యమా శాశద్రే, ఈ దీవతగళల్లా
నిన్నెందలే జ్యేతన్యగొళ్ళుత్తారే ఎందు అన్నియన్నూ సంబోధిసదేకాగుత్తదే.

ఊపఊషోః హి వసోః అగ్రమేషి త్వం యమయోరభవోః విభావా |

మతాయ సప్త దధిషే పదాసి జనయన్మిత్రం తన్నౌ స్వాయీ ||

(మ. సం. ౧౦-౪-౪)

ఇత్తాది మక్కుగళల్లె మిత్రాదిగళల్లె జనకనాదుదరింద అన్నియే ఇవరిగి జ్యేతన్యకారకనెందు ఛేళరువుద
రింద ఎరజనేయ అన్వయవూ సాధ్యవగుత్తదే.

మక్తుః ఊత్తరాధదల్లి విభుః, పరిభూః ఎంబ విశేషణగళింద అన్నియ సర్వవ్యాపకత్వవూ
సర్వశ్రేష్ఠత్వవూ సూచితవారిది. మత్తు కర్మగళల్లె అన్నియన్నూ రథద శంకు మత్తు వలయగళిగే
ఛోలెలిసరువుదరింద యాగాదికర్మగళిగూ అన్నిగూ ఇరకక్య తాదాత్మ్యవూ, నిమితవూదుదు అభిన్న
వామూదు అద సంబంధవూ తిళియుత్తదే.

యజ్ఞవ్వు ఎత్తత్వత్వన్నూ ప్రతిబింబిసత్తదే. యజ్ఞవేదియు యజ్ఞద నాభియూదుదరింద విత్త్యే
నాభియూగురుత్తదే. ఈ నాభియల్లి ప్రతిష్ఠితనాద అన్నియు విత్తద సకల తత్వకన్య కేంద్రనాగియు మత్తు
సర్వవ్యాపకనాగియు ఇరుత్తానే. సూర్యజంద్రాది సకల గ్రహగళూ ఈ కేంద్రవన్నే తమ్మ జలనగళిగే
ఆత్మయవన్నూ గిట్టుకొందిరుత్తవే.

ద్యౌర్వ త్రేవ్యేషోఽగ్నిశ్శితే | తస్యాప ఏవ పరిశ్రిత్యోః యథా హ వా ఇదం క్షోఃశః
సముద్భుత ఏవమిమో లోకా అష్టశంతస్తద్వ్యా ఇమాం లోకాన్సరేణాపస్తాః పరి-
శ్రిత్యోః దేవా యజుష్యత్యే ఇష్టకా యదేవ్యతేస్మింల్లోకేఽన్యం తత్కూదదోలాహా
నక్షత్రాణి పురిషమాకుతయః సనిధి ఆదిత్యోః లోకం పృథా తద్వ్యా ఏతత్సర్వ-
మాదిత్యేమేవాభిసంపద్యేతే కేత్యేవోఽగ్నిః ||

(శ. బ్రా. ౧౦-౫-౪-౨)

సర్వాణి హ త్రేవ భూతాని | సర్వే దేవా ఏషోఽగ్నిశ్శిత ఆపౌః వ్యే సర్వే దేవా-
స్సర్వాణి భూతాని తా ద్యేతా ఆప ఏవ్యేషోఽగ్నిశ్శితస్యే నాన్యూ ఏవ పరిశ్రితస్తాః
షష్టిశ్చ త్రిణి బే తతాని భవంతి..... యోఽయం హిరణ్మయః పురుషః ||

(శ. బ్రా. ౧౦-౫-౪-౪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವನಾಗಿಯೂ, ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷನಾಗಿಯೂ ಈ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ಸರ್ವವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ನಡೆಯುವುದಾಗಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಥಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿಯ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಹೋತೃವು, ಅಗ್ನಿಯೇ ಅಧ್ವರೃವು, ಇವನೇ ಯಜ್ಞವು-ಎಂದು ಸಕಲ ಯಜ್ಞಾಂಗಗಳೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸುತ್ತುವುದು ಅಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರಿಂದ ಈ ರಥನೇಮಿಯ ಉಪಮಾನವು ಉಚಿತವಾಗಿದೆ.

ದಿವಶ್ಚಿತ್ತೇ ಬೃಹತೋ ಜಾತವೇದೋ ವೈಶ್ವಾನರ ಪ್ರ ರಿರಿಚೇ ಮಹಿತ್ವಂ |

ರಾಜಾ ಕೃಷ್ಣೀನಾಮಸಿ ಮಾನುಷೀಣಾಂ ಯುಧಾ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವರಿವಶ್ಚಕಥಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೯-೫)

ವೈಶ್ವಾನರ ತವ ಧಾಮಾನ್ಯಾ ಚಕೇ ಯೇಭಿಃ ಸ್ವರ್ವಿದಭವೋ ವಿಚಕ್ಷಣಿ |

ಜಾತ ಅಸ್ಮಿಣೋ ಭುವನಾನಿ ರೋದಸೀ ಅಗ್ನೇ ತಾ ನಿಶ್ವಾ ಪರಿಭೂರಸಿ ತ್ವನಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೩-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಭುತ್ವವನ್ನೂ ಪರಿಭಾವಿತ್ವವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಸಕಲ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳನ್ನೂ ವಿಾರಿಸುತ್ತಾನೆಂದಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಃ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಗ್ನೇ-ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧೃತವ್ರತಃ-ಧೃತಂ ವ್ರತಂ ಯೇನ ಸಃ ಧೃತವ್ರತಃ ಬಹುವ್ರೀಣಾ ವ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಾಕದ್ವೇ-ಶರಲ್ಪ ಶಾತನೇ ಧಾತು ಭಂದಸಿಲುಜ್ಲಲಜ್ಲಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟಃ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಟಸ್ತುರುಪಯೋಗೇರಿರೇಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿರಾಡೀಶ. ಅವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ಆಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಅದಿಹಲ್‌ಲಿಪ ಬಂದಾಗ ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರುಟಾಗಮು. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಧ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುದಾನವಃ-ಶೋಭನಂ ದಾನು ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುದಾನು. ದಾಇ ದಾನೇ ಧಾತು. ದಾಭಾಭ್ಯಾಂ ನುಃ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಇ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವೈತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಬಹುವಚನಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಾಶವೇ— ಎರಡನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯು ಬೇರೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಶದ್ಭ್ಯ ಶಾಶನೇ ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಛಂದಸವಾಗಿ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಟ. ಇರಿಯೋಲೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರೇ ಆದೇಶ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ವರಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ವಿಶ್ವಭಾ— ಇವಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯೇ ಪೂರ್ವವಿಶ್ವೇಮಾತ್ಕಾಲ್ ಭಂದಿಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾಲಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಿಭೂಃ— ಪರಿ ಸರ್ವತಃ ಭಾವಿತಾ ಪರಿಭೂಃ ಭೂಸತ್ಯಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ರಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಜಾಯಿಥಾಃ— ಜನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಛಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಠ್. ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷವಿಕಚನದಲ್ಲಿ ಧಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ವಿಕ ರಣ. ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಯದ್ಗೋಗಿವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಸಾತ್ವೈರ್ಯದ್ಯದಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತ ವೆಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತನಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೯ ||

-----:0:-----

। ಸಂಹಿತಾಶಾಃ ।

ತ್ವಮುಗ್ಧೇ ಶಶಮಾನಾಯ ಸುಸ್ತತೇ ರತ್ನಂ ಯವಿಷ್ಯ ದೇವತಾತಿವಸ್ತಸಿ ।

ತಂ ತ್ವಾ ನು ನನ್ಯಂ ಸಹಸೋ ಯುವಸ್ತಯಂ ಭಗಂ ನ ಕಾರೇ ಮಹಿರತ್ನ ಧೀಮಹಿ || ೧೦ ||

ರದಪಃಃ

ತ್ವಂ | ಅಗ್ನೇ | ಶಶಮಾನಾಯ | ಸುಸ್ತತೇ | ರತ್ನಂ | ಯವಿಷ್ಯ | ದೇವತಾತಿಂ | ಇನ್ವ ಸಿ |

ತಂ | ತ್ವಾ | ನು | ನನ್ಯಂ | ಸಹಸಃ | ಯುವಸ್ | ವಯಂ | ಭಗಂ | ನ | ಕಾರೇ | ಮಹಿರತ್ನ | ಧೀಮಹಿ || ೧೦ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯವಿಷ್ಯ ಯುವತಮು ತ್ವಂ ಶಶಮಾನಾಯ ತ್ವಾಂ ಸ್ತುವತೇ | ಶಶಮಾನಃ ಕಂಸ-ಮಾನ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೬-೮ | ಸುಸ್ತತೇ ತ್ವದರ್ಥಮಭಿಷವಂ ಕುರ್ವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ತದ್ಯಾ-

ಗಾರ್ಥಂ ರತ್ನಂ ರಮಣೀಯಂ ಹವಿದೇವತಾತಿಂ ದೇವೇಷು ತಾಯಮಾನಂ ವಿಷ್ಣುಯಗಮಾಣಮಿನ್ದ್ರಸಿ
 ವ್ಯಾಪ್ನೋಷಿ | ಅಸ್ತತ್ಪ್ರತ್ನಂ ಹವಿದೇವಾನ್ಪ್ರಾಪಯಿಸೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಇನ್ದ್ರತಿವ್ಯಾಗ್ರಪ್ರಿಕರ್ಮಾ ಇನ್ದ್ರತಿ
 ನನಿಷ್ಟೇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಲಾತ್ | ಹೇ ಸಹಸೋ ಯುವನ್ | ಯುವಶಬ್ದೇನೋಕ್ತೈರ್ಲಕ್ಷ್ಯಂತೇ |
 ಮಥನಕಾಲೇ ಬಲೇನೋತ್ಪನ್ನ ಬಲಸ್ಯ ಮಿಶ್ರಯಿತರ್ವಾ | ಯದ್ವಾ | ಸಹಸಸ್ತುತ್ರ ಯುವನ್ನಿತ್ಯತರಣ
 ಮಹಿರತ್ನಾಸ್ತತ್ಪ್ರದೇಯಮಹದ್ರಮಣೀಯಧನ ನವ್ಯಂ ನವತರಂ ಸ್ತುತ್ಯಂ ವಾ ತಂ ತಾದ್ವೈಶಂ ಹವಿ-
 ಭುಜಂ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ವಯಂ ಯಜಮಾನಾಃ ಕಾರೇ ಶಬ್ದೇ ಸ್ತೋತ್ರಲಕ್ಷ್ಯಣೇ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಧೀಮಹಿ |
 ಸ್ತಾಪಯಾಮಃ | ಹವಿಷ್ಣುದಾನಸಮಯೇ ಕ್ಷಿಪ್ರಮೇವ ಸ್ತುಮ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದ್ವಿಷ್ಯಾಂತಃ | ಭಗಂ
 ನಾದಿತ್ಯಮಿವ | ಯದ್ವಾ | ಮಹಾಂತಂ ರಾಜಾನಮಿವ | ತಂ ಯಥಾ ಸ್ತುವಂತಿ ತದ್ಭುತ್ ||

ಪ್ರಕವಾರ್ಥ

ಯವಿಷ್ಯ-ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದ | ಅಗ್ನೀ-ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ- ನೀನು | ಶಶಮಾನಾಯ-
 (ನಿನ್ನನ್ನು) ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನೂ | ಸುಸ್ತುತೇ-(ನಿನಗಾಗಿ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನ
 ನಿಗೋಷ್ಠರ | ರತ್ನಂ-ರಮಣೀಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು | ದೇವತಾತಿಂ-ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಾಗಿರುವಂತೆ |
 ಇನ್ದ್ರಸಿ-(ಅವರಿಗೆ) ಸೇರಿಸುತ್ತೀಯೆ | ಸಹಸಃ ಯುವನ್-ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೂ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿ
 ಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದುದಿಂದ ನಿತ್ಯಯುವಕನಾದವನೂ | ಮಹಿರತ್ನಂ-(ನನುಗೆ ಕೊಡಬಹುದಾದ) ಪ್ರಭುತವಾದ
 ಧನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನವ್ಯಂ-ನೂತನನಾದವನೂ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹನಾದವನೂ | ತಂ
 ಹವಿಸ್ಸಿನ ಸ್ತೀಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನೂ ಆದ | ತ್ವಾ-ನಿನ್ನನ್ನು | ವಯಂ-ಯಜಮಾನರಾದ ನಾವು | ಕಾರೇ-
 ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ | ಭಗಂ ನ-ಭಗನನ್ನು ಅಥವಾ ಲೋಕರಾಜನನ್ನು ಇರಿಸುವಂತೆ | ನು-ಜಾಗ್ರತಿ
 ಯಾ | ಧೀಮಹಿ-ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇರಿಸುತ್ತೇನೆ. (ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇನೆ).

ಃ ಛಾಂದಸ್ :

ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನೂ, ನಿನಗಾಗಿ ಸೋಮ
 ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನಿಗೋಷ್ಠರ ರಮಣೀಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಾಗಿ
 ರುವಂತೆ ಆವರಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೂ, ಯುವಕನೂ, ಪ್ರಭುತವಾದ ಧನವುಳ್ಳ
 ವನೂ, ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹನಾದವನೂ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಸ್ತೀಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು
 ಯಜಮಾನರಾದ ನಾವು ದೊರೆಯನ್ನು ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಂತೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರ
 ಮಾಡುತ್ತೇನೆ

English Translation

Most youthful Agni, for the good of him who praiseth you and offer :
 you libations, you make the precious (offering) acceptable to the gods :
 new-born of strength, we glorify you who is to be lauded : to whom rich
 offerings (are to be presented :) we glorify you in (our) hymn as (men
 eulogize) a powerful prince.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಶಶಮಾನಾಯ - ಶಶಮಾನಃ ಶಂಸಮಾನಃ (ನಿ. ೬-೮) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಉದಹರಿಸಿ ಸ್ತುವತೇ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿವ್ಹಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಯೋ ವಾಂ ಯಜ್ಞೈಃ ಶಶಮಾನೋ ಹ ದಾಶತಿ ಕವಿರ್ಹೋತಾ ಯಜತಿ ಮನ್ಮದಾಧನಃ |
ಉಪಾಹ ತಂ ಗಚ್ಛಥೋ ವೀಥೋ ಅ ಧ್ವರಮಚ್ಚಾ ಗಿರಃ ಸುಮತಿಂ ಗಂತಮಸ್ತಯೋ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೨೧-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವಾದುದು ಶಶಮಾನಃ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿವ್ಹಾರೆ (ನಿ. ೬-೮).

ಮುಕ್ತನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗಾಗಿ ರಮಣೀಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದೂ, ಅದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅವನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಉಪಕಾರವೂ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಇನ್ಯಸಿ-ಇನ್ಯತಿಃ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಕರ್ಮಾ | (ನಿ. ೨-೧೮) ಅಸ್ತತ್ಪ್ರತಂ ಹವಿಃ ದೇವಾನ್ ಪ್ರಾಪೆಯಿಸೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಕಲದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಹಂಚಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಈ ಪದವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ನವ್ಯಂ-ನವಂ, ನೂತನಂ ಇತ್ಯಾದಿ ನವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ (೩-೧೯) ಕ್ಷಿಪ್ರೋತ್ಪನ್ನಂ ನೂತನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಈಗ ತಾನೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸ್ತುತ್ಯವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದು.

ಕಾರೇ-ಸ್ತೋತ್ರೇಲ್ಲಕ್ಷಣೇ ಶಬ್ದೇ | ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಥೀವಮಿ-ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ನಿನ್ನನ್ನು ವಿಮಾನನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದರ್ಥ. ಕ್ರಿಯತೇ ಇತಿ ಕಾರಃ ಎಂದು ಮಾಡತಕ್ಕ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಈ ಪದವು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯಾಗಬಹುದು, ಯುದ್ಧಕ್ರಿಯೆಯಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಕ್ರಿಯೆಯಾಗಬಹುದು. ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸಹಾಮಾ ಪ್ರಪ್ಸು ತರಣೀರ್ವಾ ವ್ಯಾನಶೀ ರೋದಸೀ ಮೇಹನಾವಾನ್ |

ಭಗೋ ನ ಕಾರೇ ಹವ್ಯೋ ಮತೀನಾಂ ಪಿತೇವ ಚಃರುಃ ಸುಹವೋ ವಯೋಧಾಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೩-೪೯-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯತೇ ಇತಿ ಕಾರಃ ಯಜ್ಞಾಃ; ತಸ್ಮಿನ್ ಯಜ್ಞೇ ಎಂದು ಕಾರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವೆಂಬರ್ಥವನ್ನೂ,

ಜಯೇಮ ಕಾರೇ ಪುರುಹುತ ಕಾರಿಣೋಽಭಿ ತಿಜೇಮ ದೂಥೈಃ |

ನೈಭಿರ್ವ್ಯತ್ರಂ ಹನ್ಯಾಮ ಶೂತುಮಾಮ ಚಃವೇರಿಂವೈ ಪ್ರೇಣೋ ಧಿಮಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೮-೨೧-೧೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಾರೇ | ಕೀರ್ಯಂತೆ ಆಯುಧಾನ್ಯತ್ರೈ ಇತಿ ಕಾರಃ ಯುದ್ಧಂ ತಸ್ಮಿನ್ ಜಯೇವ | ಆಯುದ್ಧ ಗಳು ತೀತ್ರ ವಾಗಿ ಬಿಡಲ್ಪಡುವುದಾದ್ದರಿಂದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕಾರಃ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಾವು ಜಯಿಸೋಣ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನೂ ಕಾರ ಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರತ್ರೆಯೆಯಿಂದರ್ಥ.

ಭಗಂ ನೆ—ಇಲ್ಲಿ ಭಗ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕೃತರಲ್ಲಬ್ಬನಾದ ಭಗದೇವನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮಹಾತ್ಮನಾದ ರಾಜನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಭಗೋ ಭಜತೇಃ | (ನಿ. ೧-೭) ಪೂಜಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವದನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಭಗದೇವನೂ ಹಾಗೆಯೇ ಪೂಜನಾದ ರಾಜನೂ ಸ್ತೋತ್ರ ವಿಸಯನಾಗುವುದರಿಂದ ಎರಡೆರಡೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸ್ತೋತ್ರವಿಸಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇವೆಂದು ಹೇಳಲಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಶತಮಾನಾಯೆ—ಶತಮಾನಃ ಶತಮಾನಃ (ನಿರು. ೬-೮) ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಲದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಜ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂಶೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕನಚನಾಂತರೂಪ.

ಸುಸ್ತುತೇ—ಮುಜ್ಞಾ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ಯಾದೇಃಷಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸತ್ಯ. ಲದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಚುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚುವಿಕರಣ. ಸಾವಧಾತುಕಮಪಿತಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕನಚನಾಂತರೂಪನುಮಾ ರೂಪವಾದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯದ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರತ್ನಮ್—ರಮಯಂತಿ ರತ್ನಮ್. ರಮೇಶ್ಚಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ನಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯವಿಷ್ಠಂ—ಆತಿರಯೇನ ಯುವಾ ಯವಿಷ್ಠಃ ಯುವನ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಅತಿಶಾಯಿನೇ ತಮ್— (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವೂಲಿದೂರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದಿ ಪರವಾದುದಕ್ಕೆ (ನನ್) ಲೋಪಃ; ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಆಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಆನಾದೇಶ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವತಾತಿಮ್—ಸರ್ವದೇವಾತ್ಪಾತಿಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾತಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇವ್ಯಸಿ—ಇವಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಧಾತು. ಇವ್ಯಸಿ ನನಕ್ಷ (ನಿರು. ೨-೧೪-೧) ಎಂದು ವ್ಯಾವೃತ್ತಿವರ್ತಕ ಧಾತುಗಳೊಡನೆ ಸೂಚನಾಗಿದೆ. ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲಿತ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕನಚನಾಂತರೂಪ ಅತಿಶಯದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನವ್ಯಮ್—ಭವೇ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಹಸೋ ಯುವನ್—ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ ಸ್ಮರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹಸೋ ಎಂಬ ಪದ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಪರಾಂಗವದ್ಯಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿರತ್ನ—ಮಹಿ ರತ್ನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಮಹಿರತ್ನಃ. ಸಂಬುದಿಯಲ್ಲಿ ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧೀಮಹಿ—ದುಧಾಙ್ ಧಾರಣವೋಪನಯೋಃ ಧಾತು ಲಿಙ್ ಉತ್ತಮವುರವ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಙಃ ಸೀಯುಟ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀಯುಟಾಗಮ. ಲೋಪೋವ್ಯೋವಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರ ಲೋಪ. **ಛಂದಸ್ಕುಭಯುಥಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಕ್ಷೇಪೋ ಇರುವುದರಿಂದ **ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ-ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಾತ್ವ. ಶಬ್ಧ ಏಕರಣ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್ದಿಗೇ ಉಕ್ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸಂಕ್ಷೇಪ ಇರುವುದರಿಂದ **ಅತೋ ಲೋಪಃ ಇಟಿ ಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಧೀಮಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆತಿಜಂತದ ಪದದಿಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ. ||೧೦||

ಸಂಹಿತಾಂಕಿತಃ

ಅಸ್ಮೀ ರಯಿಂ ನ ಸ್ವರ್ಥಂ ದಮೂನಸಂ ಭಗಂ ದಕ್ಷಂ ನ ಪಪ್ಪಚಾಸಿ
ಧರ್ಣಸಿಂ |

ರತ್ನೀನಿವ ಯೋ ಯಮುತಿ ಜನ್ಮನೀ ಉಭೇ ದೇವಾನಾಂ ಶಂಸಮೃತ ಆ ಚಿ

ಸುಕ್ರತುಃ || ೧೧ ||

ಸಂಹಿತಃ

ಅಸ್ಮೀ ಇತಿ | ರಯಿಂ | ನ | ಸ್ವರ್ಥಂ | ದಮೂನಸಂ | ಭಗಂ | ದಕ್ಷಂ | ನ | ಪಪ್ಪಚಾಸಿ | ಧರ್ಣಸಿಂ |

ರತ್ನೀನ್ ಇವ | ಯಃ | ಯಮುತಿ | ಜನ್ಮನೀ ಇತಿ | ಉಭೇ ಇತಿ | ದೇವಾನಾಂ | ಶಂಸಂ | ಮುತೇ | ಆ |

ಚಿ | ಸುಕ್ರತುಃ || ೧೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಮಗ್ನೇ ಆಸ್ತಾಸು ಸ್ವರ್ಥಂ ಸುಷ್ಪ್ರರಣೀಯಂ ದಮೂನಸಂ ದಮನೀಯಮು-
ಪಾಜ್ಯಂ || ದಮೇರೂನಸಿಃ | ಉ. ೪-೨೩೪ | ಇತ್ಯೊನೆಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ || ರಯಿಂ ನ ಪಪ್ಯಚಾಸಿ ಧನಂ
ಯಥಾ ಸಂಪ್ಯಣಕ್ತಿ | ತಥಾ ಭಗಂ ಸರ್ವಭರ್ತೃಜನೀಯಂ ದಕ್ಷಂ ನೋತ್ಪಾದವಂತಂ ಪ್ರಬುದ್ಧಂ ವಾ
ಧರ್ಣಸಿಂ ವಿದ್ಯಾದಿಧಾರಣಕೃತಲಂ ಪುತ್ರಂ ಯಥಾ ಪಪ್ಯಚಾಸಿ ಸಂಪ್ಯಣಕ್ತಿ | ಉಭಯಮಪಿ ದದಾಸೀತ್ಯ
ರ್ಥಃ || ಪ್ರಚೀರ ಸಂಪರ್ಕೇ | ಲೇಟ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ಲೋಕಃ | ಇದಾನೀಂ
ಪರೋಕ್ಷೇಣಾಹ | ಯೋಗ್ಯೋ ರಶ್ಮೀರಿವ ಸ್ವಕೇಯಾನೈಶ್ಚೀನ್ಯಥಾ ಯಮತಿ ನಿಯಮಯತಿ ವಿಸ್ತಾರಯತಿ
ತದ್ವ್ಯಕ್ತ ಸ ಉಭೇ ಜನ್ಮನೀ ಜನನಾಧಾರಭೂತಾವುಭೌ ಲೋಕಾವಿಹಲೋಕಕರ್ತರಲೋಕಾ ಯಮತಿ ನಿಯ-
ಚ್ಛತಿ | ತಥಾ ಸುಕ್ತತುಃ ಶ್ಲೋಭನಕರ್ಮಾಯಮ್ಯತೇಽಸ್ಮದೀಯಯಜ್ಞೇ ದೇವಾನಾಂ ದೇವಸಂಬಂಧಿನಂ
ಶಂಸಂ ಸ್ತವಂ ಚಾ ಯಮತಿ ಆಯಚ್ಛತಿ ಸರ್ವದಾ ದದಾತಿ | ಯದ್ವಾ | ಪೂರ್ವಾರ್ಥೇ ಪಪ್ಯಚಾಸೀತ್ಯಪಿ
ಪರೋಕ್ಷತ್ವಾಯ ಪ್ರಥಮಪುರುಷತಯಾ ಯೋಜ್ಯಂ ||

ಪ್ರತಿರದಾರ್ಥ

(ಅಗ್ನೇ-ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ತ್ವಂ-ನೀನು) | ಅಸ್ಮೇ-ನಮಗೆ | ರಯಿಂ ನ-ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ
ಸ್ವರ್ಥಂ-ಬಹಳ ಅಪೇಕ್ಷಿತನಾದವನೂ | ದಮೂನಸಂ-ಸಾಧುವಾದವನೂ | ಭಗಂ-ಪ್ರೀತಿಸಾತ್ರನಾದವನೂ |
ದಕ್ಷಂ-ಸಮರ್ಥನಾದವನೂ | ಧರ್ಣಸಿಂ-ವಿದ್ಯಾಧಾರಣೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದವನೂ ಆದ ಪುತ್ರನನ್ನು | ಪಪ್ಯ-
ಚಾಸಿ-ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತೀಯೆ | ಯಃ-ಯಾವ ಆದೇ ಅಗ್ನಿಯು | ರಶ್ಮೀಃ ಇವ-ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು
ವಿಸ್ತಾರಪಡಿಸುವಂತೆ | ಉಭೇ ಜನ್ಮನೀ-ತನ್ನ ಜನನಗಳಾದ ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ | ಯಮತಿ-ನಿಯಮಿಸಿ
ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ (ಹಾಗೆಯೇ) | ಸುಕ್ತತುಃ-ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು | ಋತೇ-ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞ
ದಲ್ಲಿ | ದೇವಾನಾಂ-ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ | ಶಂಸಂ ಚ-ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ಸಹ | ಆ (ಯಮತಿ)-
ನಿಯಮಿಸಿ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ನಮಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಧನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಡುವಂತೆ ಬಹಳ ಅಪೇಕ್ಷಿತ
ನಾದವನೂ, ಸಾಧುವಾದವನೂ, ಎಲ್ಲರ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾದವನೂ, ಸಮರ್ಥನಾದವನೂ, ವಿದ್ಯಾಧಾರಣೆಗೆ ಯೋಗ್ಯ
ನಾದವನೂ ಆದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತೀಯೆ. ಆದೇ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಪಡಿಸು
ವಂತೆ ತನ್ನ ಜನನಗಳಾದ ಎರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ (ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನೂ) ಸಹ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು
ತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಯುಕ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ಸಹ ನಿಯಮದಿಂದ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

In like manner as you confer upon us riches, (so you bestow upon us) a well-disposed, obedient; and energetic (son); the receptacle (of

learning and other merits), one who is the performer of holy rites. Agni, who regulates as it were his own rays, (and the condition of) both (his) births, (or heaven and earth), he regulates at (our) sacrifice the adoration of the gods.

! ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು !

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಾದಿಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯ ಔದಾತ್ಯವೂ, ದ್ವೈವಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯೂ ಮತ್ತು ಭಕ್ತರ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿ ವಿಸ್ತರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಅನುಗ್ರಹವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

ಸ್ವರ್ಥಂ—ಸುಷ್ಕಂ ಅರಣೇಯಂ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಧೈಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವ್ಯವಹಾರವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಪುತ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಅರ್ಥ ಧಾತು ವಿಧಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವ್ಯವಹಾರಕ್ರಿಯೆಯುಳ್ಳ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅರ್ಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದರ್ಥವಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನಾರ್ಜಿಸುವ ಎಂದಾಗಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಬಹುದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ (ನಿ. ೧-೧೮) ನಿರ್ವಚನದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದಮನಸಂ—ದಮನೀಯಂ ಉಪಾಚ್ಯಂ | ಸಾಧುವಾದವನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ ದಮನಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದಮನನಾ ವಾ ದಾನಮನಾ ವಾ ದಾಂತಮನಾ ವಾ | ಅಪಿ ವಾ ದಮ ಇತಿ ಗೃಹನಾಮ ತನ್ನನಾಃ ಸ್ಯಾತ್ | (ನಿ. ೪-೫) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಈ ಪದದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಇದೇ ಭಾಗದ ೧-೧೪೦-೧೦ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಂಯಮದಿಂದ ಕೊಡಿದವನೂ ವಿನಯಪೂರಿತನೂ ಆದ ಪುತ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಭಗಂ—ಭಗೋ ಭವತೇಃ ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವನ್ನುದಹರಿಸಿ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿವಾಕ್ಯನಾದ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಧರ್ಷಸಿಂ—ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಧರ್ಷಸಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೨-೯). ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಧಾರಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅ ಧರ್ಷಸಿಬ್ಬುಹದ್ವಿವೋ ರರಾಣೋ ವಿಶ್ವೇಭಿರ್ಗನ್ತೋಮುಭಿರ್ಹವಾನಃ |
ಗ್ನಾ ವಸಾನ ಓಷಧೀರಮೃಧ್ರಿಸ್ತ್ರಿದಾತುಶ್ಯಂಗೋ ವೈಷಘೋ ವಯೋಧಾಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೫-೪೨-೧೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರ್ವಸ್ಯ ಧಾರಕಃ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿಯೂ,

ಅ ವಚ್ಯಸ್ಯ ಮಹಿ ಪ್ತರೋ ವೈಷೇಂದೋ ದ್ಯುಮ್ನವತ್ತಮಃ | ಆ ಯೋನಿಂ ಧರ್ಷಸಿಃ ಸದಃ |
(ಮು. ಸಂ. ೯-೨-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧರ್ಷ ತ್ವಂ ಧಾರಕನಾದ ನೀನು ಎಂದು ಸೋಮನನ್ನುದ್ದೇಶಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಧಾರಕಕ್ರಿಯೆಗೋ ಸೂಚಿಸತಕ್ಕ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ

ವಿದ್ಯಾದಿಧಾರಣಕೃತಲಂ ಪುತ್ರಂ | ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಧರಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಪುತ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸಪ್ತಚಾಸಿ—ಹಿಂದೆ ಸಪ್ತಚಾನಾಸಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಭಿವ್ಯವಾದ ಸಂಬಂಧಸೂಚಕಾರ್ಥವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಪುತ್ರನಿಗೂ ನಮಗೂ ಸಂಬಂಧವಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರೇ ಅತ್ಯಂತ ಆದರಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದ ಪುತ್ರನನ್ನನುಗ್ರಹಿಸುವುದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ; ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟೇ ಕೊಡುತ್ತೀಯೆ ಎಂಬ ಭರವಸೆಯೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಸ್ತುವಿಶ್ರವಸ್ತಮಂ ಉವಿಬ್ರಹ್ಮಾಣಮುತ್ತಮಂ |
ಅತೊರ್ತಂ ಶ್ರಾವಯತ್ವತಿಂ ಪುತ್ರಂ ದದಾತಿ ದಾಶುಜೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೨೫-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯ ನೈರ್ಮಲತೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಅತೂರ್ತನೂ, ಉತ್ತಮನೂ, ಪಿತಾದಿಗಳಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ತರತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಪುತ್ರನನ್ನನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರವ ಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಭರವಸೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಉಭೇ ಜನ್ಮನೀ ಯಮತಿ—ಜನಾನಾಧಾರಭೂತೌ ಉಭೌ ಲೋಕೌ ಯಮತಿ ನಿಯಚ್ಛತಿ | ತನ್ನ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಮಿಸಿ ವಿಪ್ರರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ.

ಅಜೋ ನ ಕ್ಷ್ವಂ ದಾಧಾರ ಸ್ಯಥಿವೀಂ ತತ್ಸಂಭ ದ್ಯಾಂ ಮಂತ್ರೇಭಿಃ ಸತ್ಯೈಃ |
ಪ್ರಿಯಾ ಪದಾನಿ ಪಶ್ಯೋ ನಿ ಸಾಹಿ ವಿಶ್ವಾಯುರಗ್ನೇ ಗುಹಾ ಗುಹಂ ಗಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೬೭-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಧಿಸಿರುವಂತೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದನು ಮತ್ತು ತನ್ನ ರತ್ನಗಳನ್ನು ವಿಪ್ರರಿಸುವಂತೆ ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಬೆಳಗಿಸಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಶಂಸಂ ಚಿ ಆ ಯಮತಿ—ಸ್ತವಂ ಚಿ ಆಯಚ್ಛತಿ ಸರ್ವದಾ ದದಾತಿ | ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹ್ವಾನರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಆರಿಸುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಹೋತೃವಾಗಿರುವುದೆಂದಲೂ.

ನಾಗ್ನ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಹೋತಾ ತದ್ವೇಯಂ ನಾಕೋಽಯಮಗ್ನಿಃ ಸ ಹೋತಾ ಸ ಮುಕ್ತಿಃ
ಸಾತಿಮುಕ್ತಿಃ | (ಬೃ. ಉ. ೩-೧-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳ ಸ್ತುತಿಯಕ್ಕಿಗೂ ಹೋತೃವಿಗೂ ತದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅಗ್ನಿಯು ಹೋತೃವೂ, ವಾಗಧಿ ದೇವತೆಯೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ವಿಪ್ರರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಸ್ಮೇ—ಅಸ್ಮದ್ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮೀ ಒಪುವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ತುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—
(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೇಖನ. ಮಪರ್ಯಂತದ ಲೇಖಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ದಮೂನಸಮ್—ದಮು ಉಪಶಮೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ದಮೋರೂಪನಿಃ (ಛ. ಸೂ. ೪-೬೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಊನನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನ್ವಿ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಾ. ದಮೂನಸ ರಬ್ಬವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ

ಪಪ್ಯಚಾಸಿ—ಪ್ಯಚೇ ಸಂವರ್ಣೇ ಧಾತು. ಲೇಟೀಮಧ್ಯನುವುರುವ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲೇಟೀನ್ಯಡಾಹಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ—ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಶ್ಲೂ ಅದೇಶ. ಶ್ಲೂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುನಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಉರಕ್— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಮವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ. ಆದಿಪಲ್‌ಶೇಷ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲರಾ ವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರ್ಣಸಿಮ್—ಧೃಣ್ ಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಸಾನೆಸಿರ್ಧಸಿ ಪರ್ಣಸಿ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೫೪೭) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅಸಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಯಮತಿ—ಯಮ ಉಪಶಮೇ ಧಾತು. ಲಚ್ ಪ್ರಥಮವುರುವಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಭಕ್ತೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಃ ಎಂದು ಯಚ್ಚಿಬ್ಬದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯತ್ಪ್ರಾನ್ವಿತ್ಯಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶವ್. ತಿವ್. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ

ಜನ್ಯನೀ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ. ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋನ್ಯಸಿ ದೈತ್ಯಂತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಮ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ

ಶಂಸಮ್—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಶಲಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘರ್ಷ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಕ್ರಪೇಃ—ಶೋಭನೇ ಕ್ರತುಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಕ್ರತಃ. ಕ್ರತ್ವಾದಯಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೮) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

ಸಂಹಿತಾಃ

ಉತ ನಃ ಸುದ್ಯೋತ್ಪ್ನಾ ಜೀರಾತ್ಪೋ ಹೋತಾ ಮಂದ್ರಃ ಶೃಣವಚ್ಚಂದ್ರ

ರಥಃ |

ಸ ನೋ ನೇಷ್ವನೇಷ್ವತಮೈರಮೂರೋಃ ಗ್ನಿರ್ವಾಮಂ ಸುವಿತಂ ವಸ್ಯೋಃ

ಅಚಿ || ೧೨ ||

ಪದವಾರ್ಥಃ

ಉತ | ನಃ | ಸುದ್ಯೋತಾ | ಜೀರೃತಶ್ಚಃ | ಹೋತಾ | ಮಂದ್ರಃ | ಶ್ರುಣವತ್ | ಚಂದ್ರರಥಃ |

ಸಃ | ನಃ | ನೇಷತ್ | ನೇಷ್ವತಮ್ಯಃ | ಅಮೂರಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ವಾಮಂ | ಸುವಿತಂ | ವಸ್ಯಃ | ಅಚ್ಯು ||೧೨||

1 ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಃ :

ಉತಶದ್ಯೋತೃರ್ಥಃ | ಸ ಚಿ ಸಂಭವನಾಯಾಂ | ಸೋಽಗ್ನಿರ್ನೋಽಸ್ಯದೀಯಮಾಹ್ವಾನ-
ಮುತ ಶ್ರುಣವತ್ | ಅಸಿ ನಾನಾ ಶ್ರುಣುಯಾತ್ | ಯದ್ವಾ | ನೋಽಸ್ಮಾನ್ ಶ್ರಾವಯೇತ್ | ದೇವೇಷು
ಮಧ್ಯೇ ಪ್ರಪ್ಯಾಪಯೇತ್ || ಶ್ರುಣೋತೇರ್ಲೇಟ್ಯಥಾಗಮಃ || ಕೀದೃಶೋಽಯಂ | ಸುದ್ಯೋತಾ
ಸುದ್ಯೋತಮಾನಃ || ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತಾ | ಅನ್ಯೇಛೋಽಸಿ ದ್ಯುಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಮನಿನ' || ಜೀರಾಶ್ಚಃ ಶೀಘ್ರ-
ಗಮನಾಶ್ಚಃ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾ ಮಂದ್ರೋ ಮದನಶೀಲಃ ಚಂದ್ರರಥಃ ಸುವರ್ಣಮಯ-
ರಥೋವೇತಃ | ಕಿಂಚಾಯಮಮೂರೋಽಮೂಠಬಲೋ ವಸ್ಯೋ ವಸನೀಯಃ ಸ ಪ್ರಸಿದ್ಯೋಽಗ್ನಿ-
ರ್ನೇಷತ್ಸ್ಮರತೃರ್ಥಂ ನೇತ್ರಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ವಾ ನೋಽಸ್ಮಾನುತ ನೇಷತ್ | ಅಸಿ ನಾಮ
ನಯೇತ್ | ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪಾರಂ ಪ್ರಾಪಯೇತ್ || ನಯತೇರ್ಲೇಟ್ಯಥಾಗಮಃ | ಸಿಬ್ಬಹುಲಮಿತಿ ಸಿಪ್ ||
ಕಿಮರ್ಥಂ | ವಾಮಂ ವನನೀಯಂ ಸುವಿತಂ ಸುಷ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ಯಂ ಸವ್ಯಃ ಕಾಂಕ್ಷಣೀಯಂ ಸ್ವರ್ಗಮಚ್ಛಾಛಿ-
ಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ನೇಷತ್ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ಸುದ್ಯೋತಾ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ | ಜೀರಾಶ್ಚಃ—ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳಾದ ಆಶ್ವಗಳುಳ್ಳವನೂ |
ಹೋತಾ—(ದೇವತೆಗಳಿಗೆ) ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ | ಮಂದ್ರಃ—ಹರ್ಷಯುಕ್ತನೂ | ಚಂದ್ರರಥಃ—
ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ರಥಯುಕ್ತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ನಃ—ನಮ್ಮ(ಆಹ್ವಾನವನ್ನು) | ಉತ ಶ್ರುಣವತ್—
ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಕೇಳಲಿ ಅಥವಾ (ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ) ಪ್ರಕಟಿಸಲಿ | ಅಮೂರಃ—ಅತ್ಯಂತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ
ವನೂ | ವಸ್ಯಃ—ಸೌಮ್ಯನಾದವನೂ | ಸಃ—ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ನೇಷತ್ಮ್ಯಃ—ಮಾರ್ಗ
ರಚಕಗಳಾದ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ವಾಮಂ—ಅಪೇಕ್ಷಿತ
ವಾದುದು | ಸುವಿತಂ—ವೈಭವದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಬಹುದಾದುದು ಆದ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ | ಅಚ್ಯು—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ
ಹೋಗಿ ನೇರಲಃ | ನೇಷತ್—ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಲಿ.

ಛಂದಃ

ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ, ಶ್ರೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳಾದ ಆಶ್ವಗಳುಳ್ಳವನೂ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಮು
ವವನೂ, ಹರ್ಷಯುಕ್ತನೂ, ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ರಥಯುಕ್ತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಋಷಿಗಳಿಗೆ

ವಾಗಿ ಕೇಳಲಿ. ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಆವರೂ ಸೌಮ್ಯನಾದವನೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕಗಳಾದ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿತವಾದುದೂ, ವೈಭವದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಬಹುದಾದುದೂ ಆದ ಪೃಥ್ವಿಯ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಲಿ.

English Translation

May he who is one with light, who has fleet horses, the invoker (of the gods), full of joy, and borne in a golden chariot, listen to us : may that irresistible, yet placable Agni, conduct us, by the most efficacious (means), to that desirable and accessible (heaven).

ವಿಶೇಷವಿವರಣೆ

ಮುಕ್ತನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಜೀರಾಶ್ವಃ ಇತ್ಯಾದಿವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ.

ಜೀರಾಶ್ವಃ—ಜೀರಶಬ್ದವು ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಹಿತವಾಗಿದೆ. (೧. ೨-೯) ಜೀರಃ, ಜೀರಂ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ, ಜೀರಾಶ್ವಃ, ಜೀರಾಶ್ವರಃ, ಜೀರದಾನುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಮಪ್ರಪದವಾಗಿಯೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ದಿವಿಸ್ತ್ಯಂತಂ ಯಜ್ಞಮಸ್ಮಾಕಮಕ್ಶಿನಾ ಜೀರಾಧ್ವರಂ ಕೃಣುತಂ ಸುಮ್ಮಮಿಷ್ಯಯೇ |
ಪ್ರಾಜೀನರಶ್ಚಿಮಾಹುತಂ ಭೃತೇನ ತದ್ವೇವಾನಾಮವೋ ಅದ್ಯಾ ವ್ಯಣೇವಹೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೬-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಕರ್ಮವನ್ನು ಜೀರಾಧ್ವರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಎಂದು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜೀರಾಧ್ವರವೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣುಗಳಿಂದ ತಡೆಯಾಗದೆಯೂ, ಹಂಸಾರಹಿತವಾದುದೂ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದಾದುದೂ ಆಗಿ ನೆರವೇರಿಕೊಂಡಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪೃಷ್ಠೇ ತಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾ ವವಕ್ಷಿರೇ ಮಿತ್ರಾಯ ವಾ ಸದಮಾ ಜೀರದಾನವಃ |
ಪೃಷವಶ್ವಾಸೋ ಅನವಭ್ರೂರಾಧಸ ಋಜಿಸ್ಪಾಸೋ ನ ವಯುನೇಷು ಧೂರ್ಷವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೪-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜೀರದಾನವಃ ಎಂದು ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅತಿಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಯಜಮಾನನ ರಾಷ್ಟ್ರಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸತಕ್ಕವರೆಂದರ್ಥ. ಇದರಂತೆಯೇ ಜೀರಾಶ್ವಃ, ಜೀರಾಶ್ವಂ ಎಂದು ಸಮಪ್ರಪದಗಳೂ ಸದ ಅಗ್ನೌ ದಿವೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿವೆ. ಅಥವಾ ಅವರ ರಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದೂ ಉಂಟು ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಆ ವಾಂ ರಥಂ ಪುರುಮಾಯಂ ಮನೋಜವಂ ಜೀರಾಶ್ವಂ ಯಜ್ಞಿಯಂ ಜೀವಸೇ ಹುನೇ |
ಸಹಸ್ತಕೇತುಂ ವನಿನಂ ಶತದ್ವಿಸುಂ ಶ್ರುತ್ವೀವಾನಂ ವರಿವೋಧಾಮಫಿ ಪ್ರಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೯-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕೆಲವು ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಘ್ರವಾಗಿ ಓಡತಕ್ಕ ಕುದುರೆಗಳುಳ್ಳವೆಂದು ಅಪ್ಪಿನೇದೇವತೆಗಳ ರಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ಯನಲ್ಲಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಕುದುರೆಗಳೇ ವಾಹನಗಳಾಗಿ ಉಳ್ಳವನೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಜೀರಾಶ್ವ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಘೃತಶ್ಯಷ್ಟ, ವಾತಜೂತ, ಸ್ವಶ್ವ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಅವನ ವಾಹನಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಸುದ್ಯೋತ್ಕಾ—ಸುದ್ಯೋತನಾನಃ | ಅತ್ಯಂತವಾಗಿಯೂ, ಅತಿಶಯವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಶ್ರುಚಿವೃತತಮಶ್ರುಚಿವಿಫಪ್ತಃ ಶುಚಿಃ ಕವಿಃ | ಶುಚೀ ರೋಚತ ಅತುತಃ | ಉದಗ್ನೇ ಶುಚೀ-
ಯಸ್ತವ ಶುಕ್ವಾ ಭ್ರಾಜಂತ ಈರತೇ | ತವ ಜ್ಯೋತೀಗ್ಂಷ್ಯಚ್ಚಿಯಃ | ಆಯುರ್ಧಾ ಅಗ್ನೇ-
ಸ್ಯಾಯುರ್ನು ದೇಹಿ ವಚೋದಾ ಅಗ್ನೇಽಸಿ ವಚೋಽ ಮೇಸಂ ತ್ವಮಗ್ನೇ ಸೂರಸ್ಯ
ವರ್ಚಸಾಗಧಾಸ್ತಮ್ಯಷಿಣಾಗ್ ಸ್ತುತೇನ ಸಂ ಪ್ರಿಯೇಣ ಧಾಮ್ನಾ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ವರ್ಣನೆಯು ಅವನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೂ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಕಾಶನೂ, ರೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾಶಕಾರಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಮುಖ್ಯಗುಣವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಮಂದ್ರಃ—ಮಂದ್ರಶಬ್ದವು ವಾರ್ಷನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೩) ಮಧುರವಾದುದೂ, ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದುದೂ ಆದ ವಾಕ್ಯಂದರ್ಥ. ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವವೆಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಅವರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅರ್ಥವು ಮಾತ್ರ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅನರ್ವಾಣಂ ವೃಷಧಂ ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ ವರ್ಧಯಾ ನವ್ಯಮುಕ್ತಃ |

ಗಾಥಾನ್ಯಃ ಸುರುಚೋ ಯಸ್ಯ ದೇವಾ ಅಶ್ಯಣ್ತಿಂತಿ ನವಮಾನಸ್ಯ ಮುರ್ತಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯೦-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ಯನಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ವಾಕ್ಯುಳ್ಳವನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದೇ ವಿಶೇಷಣವು ೪-೧೧-೫ ಮತ್ತು ೫-೨೫-೨ರಲ್ಲೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದಾಗ ರಮಣೀಯವೂ ಹರ್ಷದಾಯಕವೂ ಆದ ಜ್ವಾಲಾರೂಪವಾದ ಜಿಹ್ವೆಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ಯನಲ್ಲಿ ಮಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಮಣೀಯವಾದುದೂ ಮಾನಸಿಕವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರ್ಥ.

ಚಂದ್ರರಥಃ—ಚಂದ್ರಶಬ್ದವು ಹಿರಣ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೧೦) ಚಂದ್ರರಥನೆಂದರೆ ಸುವಣನಿಯನಾದ ರಥವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ ಅಥವಾ ಚಂದ್ರಕೃಂದತೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ (ನಿ. ೧೧-೫) ಕಾಂತಿಯುತವಾದುದೂ ರಮ್ಯವಾಗುವುದೂ ಆದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಂದ್ರಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದೆಂದು ನಿರತತ್ರಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸಾಯಣರು ಋ. ಸಂ. ೬-೬೫-೨ನೇ ಮುಕ್ಯನಲ್ಲಿ

ಉಷಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವ ಚಂದ್ರರಥಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಕಾಂತಿರಥಾಃ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆಯೇ,

ಚಂದ್ರಮಗ್ನಿಂ ಚಂದ್ರರಥಂ ಹರಿವ್ರತಂ ವೈಶಾನರಮಪ್ಸುಷದಂ ಸ್ವರ್ವಿದಂ |
ವಿಗಾಹಂ ತೂರ್ಣಂ ತವಿಷೀಧಿರಾವೃತಂ ಭೂರ್ಜಿಂ ದೇವಾಸ ಇಹ ಸುಶ್ರಿಯಂ ದಿಧುಃ |
(ಮ. ಸಂ. ೩-೩-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವೈಶಾನರಾಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವ ಚಂದ್ರರಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಆಹ್ವಾ ದಿಕಃ ರಥಃ ಯಸ್ಯ | ಸಂತೋಷದಾಯಕವಾದ ರಥವುಳ್ಳವನೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬಹುದು.

ಶೃಣುವತ್—ಶೃಣುಯಾತ್ ಯದ್ವಾ ಶ್ರಾವಯೇತ್, ದೇವೇಷು ಮಧ್ಯೇ ಪ್ರಾಪ್ಯಾಕಯೇತ್ | ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ತಾನು ಗಮನಿಸಿ ಕೇಳಲಿ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕೇಳುವಂತೆಮಾಡಲಿ ಎಂದರೆ ಅವರ ಮುಂದೆ ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ವಸ್ಯಃ—ಕಾಂತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ವಸ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ವಸನೀಯಃ ಎಂದರೆ ಸೌಮ್ಯರೂಪವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಮೂರಃ—ಅಮೂಢಬಲಃ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮೂರನೆಂದರೆ ಮೂಢನೆಂದೂ, ಅಮೂರನೆಂದರೆ ಮೂಢವಲ್ಲದ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಜ್ಞ ನಾದವನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಮೂರಾ ಆಮೂರ ನ ವಯಂ ಚಿಕಿತ್ಸೋ ಮಹಿತ್ಸೆಮಗ್ನೇ ತ್ವಮಂಗ ವಿಶ್ವೇ |
ಶಯೇ ವವಿಶ್ವರತಿ ಜಿಹ್ವಯಾದಿಸ್ತೀರಿತ್ಯತೇ ಯುವತಿಂ ವಿಶ್ವತಿಃ ಸನ್ |
(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೪-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದಹರಿಸಿ ಮೂಢಾ ವಯಂ ಸ್ತೋಮೂಢಸ್ತಮಸಿ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಾಜ್ಞ ನಾದ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು.

ನೇಷತೆವ್ಯಃ—ಅತ್ಯೇರ್ಥಂ ನೇತ್ಯೇಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ವಾ | ಪೂರ್ವದರ್ಶಕಗಳಾದವೂ ಉತ್ತಮವಾದವೂ ಆದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸುದ್ಯೋತ್ಪಾ—ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ಯುತ್ಯಂತೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪುಗಂತಲಭೂಪಥಸ್ಯ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಭೂಪಥಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಕೃತ್ವಾದಯಶ್ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಒರುತ್ತದೆ.

ಜೀರಾಶ್ಯಃ—ಜೀರಃ ಅಶ್ಯಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಜೀರಾಶ್ಯಃ ಜುಂಬುದು ಸೌತ್ರಧಾತು. ಜೋರೀಚೆ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃತ್ತಿಕಾರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಜ್ಯಾ ಧಾತುವಿಗೆ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಕಿಜ್ಯಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಜೀರೀತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪-೬) ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಂದ್ರೇ—ಮದೀ ಹರ್ಷೇ. ಧಾತು. ಸ್ವಾಯಿತಂಚಿ ವಂಚಿ—(ಉ ಸೂ. ೨-೧೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶೃಣವತ್—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಕ್ಶ ಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಡಾಟೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಶ್ರುವಃ ಶ್ಯಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಶ್ಯ ಅದೇಶ, ಶ್ಯ ನಿಕರಣ. ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಣತ್ಯ. ಅದರ ಉಲಕಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ಶೃಣವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಂದ್ರರಥಃ—ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸಃ. ಪೂರ್ವಪದವು ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೀಷತ್—ನೀಷ್ ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಕ್ಶ ಲೋಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಲೋಪ. ಲೇಟೋಡಾಟೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪)—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಸಿಬ್ಬಹುಂತು ಲೇಟಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿವ್. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕೆಯೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇತಿಗೆ ಗುಣ. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಯ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೀಷತಮ್ಯೈ—ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಣನೌ —ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ಯತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸುವಿತಮ್—ಇಷ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಯಲ್ಲಿ ಕ್ಷಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ವಾದೀನಾಂ ಛಂದಃ ಸ್ಯುಶಸಂಖ್ಯಾನಮ್—ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣನಿರುವುದರಿಂದ ಉವಜಾದೇಶ. ಗತಿರನಂತರಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸೂಶಮಾನಾತ್ ಕ್ಷಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಸ್ಯಃ—ಯತೋನಾವಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅಸ್ಮಾವ್ಯಗ್ನಿಃ ಶಿಮೀವದ್ಧಿರಕ್ವೇಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಪ್ರತರಂ ದಧಾನಃ |

ಅಮೀ ಚ ಯೇ ಮಘನಾನೋ ವಯಂ ಚ ಮಿಹಂ ನ ಸೂರೋ ಅತಿ

ನಿಷ್ವತನ್ಯುಃ || ೧೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಅಸ್ಮಾವಿ | ಅಗ್ನಿಃ | ಶಿಮೀವತ್ಽಭಿಃ | ಅಕ್ವೇಃ | ಸಾಂಽರಾಜ್ಯಾಯ | ಪ್ರತರಂ | ದಧಾನಃ |

ಅಮೀ ಇತಿ | ಚ | ಯೇ | ಮಘನಾನಃ | ವಯಂ | ಚ | ಮಿಹಂ | ನ | ಸೂರಃ | ಅತಿ | ನಿಃ | ತತನ್ಯುಃ || ೧೩ ||

ಇಯಂಽಭಾಷ್ಯಂ

ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಶಿಮೀವದ್ಧಿರಕ್ವೇಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಪ್ರತರಂ ದಧಾನಃ | ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಶಿಮೀವದ್ಧಿರಕ್ವೇಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಪ್ರತರಂ ದಧಾನಃ | ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಶಿಮೀವದ್ಧಿರಕ್ವೇಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಪ್ರತರಂ ದಧಾನಃ || ಅಯಮ ಚ ಚೈಂದ್ರಸೀತೈಮುಪ್ರತೈಯಃ || ಕಿಂಚೇಮಮಗ್ನಿಮಮೀ ಚ ಪುರೋವರ್ತಮಾನಾ ಯುಪ್ಪಿಜಃ ಪುತ್ರಾವಯೋ ವಾ ಯೇ ವಯಂ ಚ ಪೂರ್ವಂ ಸ್ತೋತ್ರೈಶ್ಚೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ವಯಮಪ್ಯತೈರ್ಧಂ ನಿಷ್ವತನ್ಯುಃ | ಶಬ್ದಯಂತು || ನಿಷ್ವರ್ತವಃ ಸ್ತನಿಃ ಶಬ್ದ-ಕರ್ಮಾ || ಇತಃ ಪರಮಪ್ಯತೈಶ್ಚೈವಾತ್ರಾದಯೋ ವಯಂ ಚಾಗ್ನಿಂ ಸ್ತುಮ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದ್ವಿಷ್ಟಾಂತಃ | ಮಿಹಂ ನ ಸೂರಃ | ಮಿಹಂ ಮೇಹನತೀಲಂ ಮೇಘಂ ಯಥಾ ಸೂರಃ ಸೂರ್ಯೋ ವ್ಯಪ್ತೈರ್ಧಂ ಶಬ್ದಯತಿ ತದ್ಭಕ್ತಃ || ಲಿಜಃ ಚಾಂದ್ರಸೋ ವಿಕ್ರಣಸ್ಯ ಶ್ರುಃ | ಅಭಿನಿಸಃ ಸ್ತನಃ ಶಬ್ದಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ | ಪಾ. ೨.೩.೪೬ | ಇತಿ ಪತ್ರಂ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ—ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವಕ್ಕೆ | ಪ್ರತರಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು | ದಧಾನಃ—ಹೊಂದಿರುವ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಶಿಮೀವದ್ಧಿಃ—ಹವಿಷ್ಠದಾನಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ | ಅಕ್ವೇಃ—ಪ್ರಾಚೀನ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ | ಅಸ್ಮಾವಿ—ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ (ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) | ಅಮೀ ಚ—ಎವಂಽಗಿ ರುವ ಈ ಯುಕ್ತಿಕೃಗಳೂ ಅಥವಾ ಸಮ್ಯಕ್ಪುತ್ರಾದಿಗಳೂ | ಮಘನಾನಃ—(ಅಗ್ನಿಯು ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ) ಧನವಂತ ರಾದ | ಯೇ ವಯಂ ಚ—ಭಕ್ತರಾದ ಈ ನಾವುಗಳೂ ಕೂಡ | ಸೂರಃ—ಸೂರ್ಯನು | ಮಿಹಂ ನ—(ವ್ಯಪ್ತೈರ್ಧಂ ವಾಗಿ) ಮೇಘವನ್ನು ಗರ್ಜಿಸುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವಂತೆ | ಅತಿ—ಬಹಳ (ಗಂಭೀರವಾದ) ಶಬ್ದದಿಂದ | ನಿಷ್ವ-ತನ್ಯುಃ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸಾರ್ವಭೌಮನಾದ ಶ್ರಭುವಾಗಿರಲು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಾವು ಹವಿಷ್ಠದಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ, ಪೂಜೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಮತ್ತು ಪುನಃ ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎದುರಿಗಿರುವ ಈ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳೂ, ಮತ್ತು ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಧನವಂತರಾದ ನಾವುಗಳೂ ಸಹ ಸೂರ್ಯನು ವೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಮೇಘವನ್ನು ಗರ್ಜಿಸುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವಂತೆ ಬಹಳ ಗಂಭೀರವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation

Agni, possessing eminent (fitness) for supreme sovereignty, has been glorified by us with holy rites, and with hymns: Let all who are present, as well as we ourselves, enriched (by his favour), shout aloud (the praise of Agni), as (loudly as) the sun (causes) the rain-cloud (to thunder)

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಪ್ರತರಂ—ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರತರಮತ್ಯರ್ಥಂ ದೇವಾನಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಎಂದೂ ನಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದಿರಬೇಕಾದ ಪದವು ಆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲೆ ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಪದವಿಯ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಪ್ರ ಸಮ್ರಾಜೋ ಅಸುರಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಂ ಪುಂಸಃ ಕೃಷ್ಣೀನಾಮನುಮಾದ್ಯೈಸ್ಯ |

ಇಂದ್ರಸ್ಯೇವ ಪ್ರ ತವಸ್ಯೈತಾನಿ ವಂದೇ ದಾರುಂ ವಂದಮಾನೋ ವಿವಕ್ಮಿ ||

(ಮಂ. ೧-೬-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ,

ಅಗ್ನಿರ್ಹ ದೈವಿನಾಂ ವಿಶಾಂ ಪುರ ಏತೀತ್ಯೆಗ್ನಿರ್ಹಿ ದೇವತಾನಾಂ ಮುಖಂ |

(ಶ. ಬ್ರ. ೩-೨-೩-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮೇಲಾದ ಸಾರ್ವಭೌಮನಾಗಿರತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಪ್ರತರಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ.

ಶಿಮೀವದ್ಧಿ:—ಶಿಮೀತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಶಿಮೀ ಶಕ್ತಿಃ (ನಿ. ೨-೧) ಇತಿ ತೆನ್ನಾಮುಸು ಪಾಶಾತ್ | ಹವಿಷ್ಠದಾನಾದಿ ಕರ್ಮವದ್ಧಿಃ | ಹವಿಷ್ಠದಾನವೇ ಮುಂತಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ನಿರುಕ್ತವಚನದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಅರ್ಕ್ಯಃ—ಅರ್ಚನಸಾಧನೈರ್ಮಂತ್ರೈಃ | ಪೂಜೆಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಅರ್ಕೋ ದೇವೋ ಭವತಿ ಯದೇನಮರ್ಚಂತಿ |
 ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಯದನೇನಾರ್ಚಂತಿ |
 ಅರ್ಕಮನ್ಯಂ ಭವತ್ಯರ್ಚಂತಿ ಭೂತಾನಿ |
 ಅರ್ಕೋ ವ್ಯಕ್ತೋ ಭವತಿ ಸಂವೃತ್ತಃ ಕಟುಕಿಮ್ನಾ |

(ನಿ. ೫-೪)

ಪೂಜಾ ವಿಷಯವಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಕವೇ ಪೂಜಾಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಕವೇ ಮಂತ್ರವು, ಭೂತಗಳಿಗೆ ಚೈತನ್ಯ ದಾಯಿಯಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಕವೇ ಅನ್ಯವು. ಕಟುವಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಕವೇ ವೃಕ್ಷವು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ,

ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣೋಽರ್ಚಂತೈರ್ಕಮರ್ಕಿಣಃ |

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಸ್ತ್ವಾ ಶತಕೃತ ಉದ್ವಂಶಮಿವ ಯೇಮಿರೇ |

(ಮು ಸಂ. ೧-೧೦-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಕವ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅರ್ಕವ ಪ್ರಭಾವವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದೆಂದು ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಎತರೇಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ—

ಅಥಾತಃ ಶಿರಃ | ತದ್ಗಾಯತ್ರೀಷು ಭವತ್ಯೈಗ್ರಂ ವೈ ಭಂದಸಾಂ ಗಾಯತ್ರೈಗ್ರಮಂಗಾನಾಂ ಶಿರಃ |

ತದರ್ಕವತೀಷು ಭವತ್ಯೈಗ್ನಿರ್ವಾ ಅರ್ಕಃ | ತಾ ನವ ಭವಂತಿ ನವ ಕಪಾಲಂ ಶಿರಃ |

(ಐ. ಅ. ೧-೪-೧)

ಎಂದು ಇಂದ್ರಮಿದ್ವಾಧಿನೋ ಬೃಹದಿಂದ್ರಮರ್ಕೇಭಿರರ್ಕಿಣಃ | (ಮು. ಸಂ. ೧-೭-೧) ಎಂಬ ಮುಕ್ತವಾದ ೯ ಮುಕ್ತಗಳೂ ಅರ್ಕಮಂತ್ರಗಳೆಂದೂ, ಅನೇ ಶಿರಶತ್ಯಕ್ತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದೂ, ಗಾಯತ್ರೇವ ಪ್ರಧಾನವಾದ ತತ್ತ್ವವಾಗಿ ಈ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಆ ಗಾಯತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಕ ಮಂತ್ರಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಮಿಹಂ ನ—ಮೇಹನಶೀಲಂ ಮೇಘಂ ಯಥಾ | ವೃಷ್ಟಿಯವ್ನು ಸುಖಸತಕ್ಕ ಮೇಘಂತೆ ಎಂದು ಯಜುನಾನನ ಗಂಭೀರವಾದ ಸ್ತುತಿಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮೇಘನಾದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಸ್ತಾವಿ—ಪೂರ್ವ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಾದಯವ್ನಿ ಲುಪ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿಣ್ಧಾಸಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಚಿಣಾದೇಶ. ಅಚೋಞ್ಚಾತಿ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಚಿಣೋಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತರಬ್ಬಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ವಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಜಾತಪ್ಪರ ಎರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಿಮಾವದ್ವಿಃ—ಶಿಮ್ಯಃ ಏಷಾಂ ಸಂತಿ ಇತಿ ಶಿಮಾವಂತಃ ತದಿಸ್ಯಾಸ್ತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಭಂದಿಸೀರಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಷಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ಇದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ರೈಃ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. **ಕೈದಾಧಾರಾಚಿಃ**—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತರಮ್—ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತರಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ **ಅಮು ಚಿ ಚೈಂದಸಿ** (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೪-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತರಸಿನ ಮೇಲೆ ಅಮು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾದಿಂದ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಧಾನಃ—ದುಧಾರ್ಥ ಧಾರಣಶೈಃಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಝಿ ವಿಕರಣ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯಿ—ಸಮ್ರಾಜೋ ಭಾವಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಮ್. **ಗುಣವಚನಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ**—(ಪಾ.ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯಂಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇತ್ಯಾನ್ವಿನಿರ್ವಿತ್ಯಮ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. **ಪಶ್ಯಿಸ್ತಾನದಲ್ಲಿ** ಚತುರ್ಥಿ ಬಂದಿದೆ.

ಮಿಹಮ್—ಮಿಹ ಸೇಚಿನೇ. ಧಾತು. ಮೇಹತಿ ಸಿಂಚತಿ ಇತಿ ಮಿಹಾ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಕನಚನಾಂತರೂಪ.

ನಿಷ್ಕತನ್ಯುಃ—ನಿಸ್ ಉಪಸರ್ಗ. ತನ ಧಾತುವು ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಕ್ರಿಯಾದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಲಿಪ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಜುಸಾದೇಶ. **ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಝಿ ಆದೇಶ. **ಶ್ಲಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಯೈ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. **ಲಿಜಃ ಸಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. **ಉಸ್ಯಪದಾತಾಂತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. **ಅಭಿನಿಶಃ ಸ್ತನಃ ಶಬ್ದಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ತಿಜ್ಜಿತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಭಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೩ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೪೧ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

నూరనలవత్తేరడనేయ సూక్తవు

సమిద్ధ ఇతి త్రయోదశఙ్కం త్రైతియం సూక్తమానుష్యభం | ప్రథమాయాః సమిన్దా - మకూల్యగ్నిదేవతా సమిద్ధ్యగ్నిః | ద్వితియోదినాం తనూనసాన్యారాశం ఇళోల బర్హి- దేవదేవ్యారః లుషాసానకృతా ద్వివ్యో యోలకారౌ ప్రజీతసౌ తిస్మో దేవ్యః సరస్వతిఃకాధారత్య- స్తృష్ట్యా వనస్వతిః స్వాహాకృతితిత్వేతాః క్రమేణ దేవతాః | అఙ్కాయా ఇంద్రః | తిస్మో దేవ్య ఇత్యేస్య వివరణం సరస్వతిఃకాధారత్య ఇతి | అత్తానుక్రమణికా | సమిద్ధ అప్రియ అనుష్య- భమంక్యేంద్రితి || అత్త్రేవృతనూనసాదాదిధియగ్న్జా వయవనాచిధియగ్న్జా ఛవోలజ్యేతే | అతః స వచ దేవతేతికాత్తక్యే మతేం అగ్నిరేవ సమిదాదిధియజ్యేతే | అతః స వచ దేవతేతి కా- ప్తూణేమృతం నిదుక్తే కిందేవతాః ప్రయాణానుయాజా ఇతి బృందోదేవతా ఇత్యాదిపక్షాం- తరం బురుధా ప్రదశ్యక కవభేణ బృహ్మణాది జోలదాద్యత్య ఇతరే పక్షా అథవాదా అగ్నేయా వనేతి సిద్ధాంతితే అథ కిందేవతాః ప్రయాణానుయాజా ఇత్యాదినా ని ౨౦|| పశావంఙ్గిరీ- గ్నోత్పేలక్ష్మణా నామేతామీలసూక్తం | ఏకాదశ ప్రయాణా ఇతి బుండే సూక్తిం | సమిద్ధ్యో అద్వీతి సవేషాం యథయఃషి వా | అ. ౨-౨ | ఇతి | అత్త్ర యథయఃషిగ్రుణాత్ || అప్రియ- క్తాని త్రివిధాని | తత్త్ర వాసిష్ఠాత్త్రేయవాద్యృక్యగార్థమదాని జిత్వారి నారాశంసవంతి | మృధాతిధ్యేభృతమసప్యేషికాణే నారాశంసతనూనసాదుభయవంతి | ఇతరాణే తనూనసా- త్త్యంకితి | తత్త్రేత్త్యంక్యం ద్విభృతమసత్కాదుభయవత్ ||

అనువాదవు—సమిద్ధ్యో అగ్నేః ఎంబ ఈ సూక్తవు ఇప్త్యేందనేయ అనువాకదల్లి మూరనేయ సూక్తవు. ఇదల్లి కదిమూరు ముక్కుగళరువవు మోదలనేయ ముక్కుగే సమిన్దానుకనావ సమిద్ధ్యో గ్నియే దేవతేయం ఎరడనేయ ముక్కునింద దన్నేరడనేయ ముక్కుగళగే క్రమవగా తనూనసాత్, నరా శంసః, ఇళః, బర్హిః, దేవదేవ్యారః, లుషాసానకృతా, ద్వివ్యోయోలకారౌ ప్రజీతసౌ, సరస్వతిఃకాధారత్యః ఎంబ మూరు మంది దేవతేయరు, త్రష్ట్యా, వనస్వతిః, స్వాహాకృతిః ఎంబువరు దేవతేగళు. కేనయ ముక్కుగే ఇంద్రను దేవతేయం. తిస్మో దేవ్యః ఎందరే సరస్వతిః, ఇళా, భారతిః ఎంబ మూరు మంది దేవతేయం. అనుక్రమణికేయల్లి—సమిద్ధ అప్రియ అనుష్యభమంక్యేంద్రితి ఎంబు ఘేగళుచ్చమ. ఇద్ధ్య తనూనసాత్ మోదలంబ ర్భుగళు యజ్ఞావయవగళాద్వంద ఇవేల్లచా యజ్ఞవస్నే సూతేసుత్త్రవే. అరుదరించ ఈ సూక్తక్యే యజ్ఞావే దేవతేయంబు కాత్తక్యే ఎంబువర మత్తు. సమిదాదిపదగళు అగ్నిగే అన్యయసుప్తందరం అగ్నియే ఈ సూక్తక్యే దేవతేయంబు కాకనూణే ఎంబువర మత్తు. నిరుక్తల్లి— కిం దేవతాః ప్రయాణానూయాజాః ఎంబు ఈ సూక్తక్యే ప్రయాణ మత్తు అనుయాజ అమతిగళే దేవతేగళంబు వివరిం ఆదర సనుభగణేగాని బృహ్మణావార్యగళు లుదమంబుల్లబ్ధరువవు. ముక్కుగళల్లి

ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಈ ಮಕ್ಕಳುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದವು ಎಂದು ಪಕ್ಕಾಂತರವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದು. (೨. ೮-೨೧) ಪಶುಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಅಂಗರಾಮುಷಿಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನರಾದವರು ಈ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶೌತಸೂಕ್ತದ ವಿಚಾರದ ಶ್ವಯೋಜಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸಮಿಧ್ಯೋ ಅದ್ಯೋತಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಯಥೆಯುಷಿವಾ | ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿನೃತವಾಗಿರುವುದು. (೮. ೩-೨) ಇಲ್ಲಿ ಯಥೆಯುಷಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ—ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವುವು. ಅತ್ರಾಳಲ್ಲಿ ಮುಷ್ಯ. ಅತ್ರಿ ವಾಧ್ಯಶ್ಚ, ಗೃತ್ಸಮದ ಎಂಬ ಮುಷಿ ದೃಷ್ಟವಾದ ನಾಲ್ಕು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು ನರಾಶಂಸ (ನರಾಶಂಸ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ) ಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು. ಮೇಘಾತಿಥಿಃ ದೀರ್ಘತಮಾ, ಎಂಬ ಮುಷಿದೃಷ್ಟವಾದ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು ನರಾಶಂಸ ಮತ್ತು ತನೂನಮಾತ್ ಎಂಬ ಉಭಯದೇವತಾಕವಾದವು. ಉಳಿದ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು ತನೂನಮಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತಾಕವು. ಆಮದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿರುವ ದೀರ್ಘತಮ ಎಂಬ ಮುಷಿದೃಷ್ಟವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತವು ನರಾಶಂಸ ಮತ್ತು ತನೂನಮಾತ್ ಎಂಬ ಉಭಯದೇವತಾಕವಾಗಿರುವುದು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೪೨

ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಂ

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೧ || ಸೂಕ್ತ—೧೪೨ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೧೦, ೧೧ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಷ್ಯಂಷ್ಯ—೧೩ |

|| ಮುಷಿ—ದೀರ್ಘತಮಾ ದೀರ್ಘಃ ||

|| ದೇವತಾ—೧. ಸಮಿತ್ | ೨. ತನೂನಮಾತ್ | ೩. ನರಾಶಂಸಃ | ೪. ಇಳಃ | ೫.

ಬರ್ಹಃ | ೬. ದೇವೀದ್ವಾರಃ | ೭. ಉಷಾಸಾನಶ್ವಾ | ೮. ದೈವಾ,

ಹೋತಾರೌ ಪ್ರಚೇತಸೌ | ೯. ತಿಸ್ತೋ ದೇವಃ ಸರಸ್ವತೀಠಾಭಾರತಃ |

೧೦. ತೃಷ್ಣಾ | ೧೧. ವನಸ್ಪತಿಃ | ೧೨. ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ | ೧೩. ಇಂದ್ರಃ |

|| ಛಂದಃ—ಅನುಷ್ಪನ್ ||

ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು

ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತಾ ಛಾಂದಸ ೨ ವೇದಿಕೆಗಳು 73-74 ಮತ್ತು 528ರಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆವೆ. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೧೦ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ-ಇದ್ಯಃ (ಸಮಿದ್ಯೋಗ್ನಿರ್ವಾ) ನರಾಶಂಸಃ, ತನೂನಮಾತ್, ಇಳಃ, ಬರ್ಹಃ, ದೇವೀದ್ವಾರಃ, ಉಷಾಸಾನಶ್ವಾ, ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಪ್ರಚೇತಸೌ, ತಿಸ್ತೋ ದೇವಃ ಸರಸ್ವತೀಠಾಭಾರತಃ, ತೃಷ್ಣಾ, ವನಸ್ಪತಿಃ, ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ ಎಂಬ ದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿವೆ ಆದರೆ ನರಾಶಂಸಃ ಮತ್ತು ತನೂನಮಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸಃ ಎಂಬ

ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ನರಾಹಂಸ ಮತ್ತು ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಉಭಯದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸುತ್ತಿ ಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಆಪ್ತೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಮೂರುವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತೇಗಿಂದರೆ—ನಸಿಷ್ಕ, ಆತ್ರಿ, ವಾಧ್ಯಶ್ಚ, ಗೃಹ್ಯಮದ ಎಂಬ ಮುಷಿ ಪ್ರಣೀತಗಳಾದ ಆಪ್ತಿಸೂಕ್ತಗಳು ಎಂದರೆ—

- ೧) ಜುಷಸ್ತನಃ ಸಮಿಧಮಗ್ನೇ—ಮು. ಸಂ. ೭-೨ (ಮೈತ್ರಾವರುಣೇರ್ಷಿಷ್ಕಃ)
- ೨) ಸುಸಮಿದ್ಧಾಯ ಶೋಚಿಷೇ—ಮು. ಸಂ. ೫-೫ (ವಸುಶ್ರುತ ಆತ್ರೀಯಃ)
- ೩) ಇಮಾಂ ಮೇ ಆಗ್ನೇ ಸಮಿಧಂ—ಮು. ಸಂ. ೧೦ ೭೦ (ಸುಮಿತ್ರೋ ವಾದ್ರ್ಯಶ್ಕಃ)
- ೪) ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿ ನಿರ್ಘಟೇ—ಮು. ಸಂ. ೨-೨ (ಗೃಹ್ಯಮನಃ)

ಎಂಬ ಈ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಒಂದು ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನರಾಹಂಸ ಎಂಬ ದೇವತಾಕವಾದ ಒಂದೊಂದು ಮುಳ್ಳುಗಳಿವೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ನರಾಹಂಸವಂತಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ—ನರಾಹಂಸ ದೇವತೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತುತಿಸುವ ಆಪ್ತೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

೧) ಸುಸಮಿದ್ಧೋನ ಆ ವಹ—ಮು. ಸಂ. ೧-೧೩ (ಪೇಠಾಕಥಿಃ ಕಾಪ್ತಾ :)

೨) ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನ ಆ ವಹ—ಮು. ಸಂ. ೧-೧೫೨ (ದೀರ್ಘತಮಾ ಲಿಚಥ್ಯಃ) ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಆಪ್ತೀಸೂಕ್ತಗಳು ಎರಡನೆಯ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನರಾಹಂಸ ಮತ್ತು ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಉಭಯ ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಮುಳ್ಳುಗಳಿವೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಆಪ್ತೀಸೂಕ್ತಗಳು ನರಾಹಂಸ ಮತ್ತು ತನೂನ ಪಾತ್ ಎಂಬ ಉಭಯವಿಧ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಪುಸ್ತಕವಾಗಿವೆ. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಉಭಯದೇವತೆಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ (ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ತಂತ್ರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಯಾಜ ಹೋಮಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡು ಹೋಮಗಳಿದ್ದಂತಾಯಿತು.

- (೧) ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯ ರಾಜಸಿ—ಮು ಸಂ. ೧-೧೮೮ (ಆಗಸ್ಟ್ರೋ ಮೈತ್ರಾವರುಣಿಃ)
- (೨) ಸಮಿತ್ಯಮಿತ್ಯಮನಾ— ಮು. ಸಂ. ೩-೪ (ಗಾಧಿನೋ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ)
- (೩) ಸಮಿದ್ಧೋ ವಿಶ್ವತಸ್ತುತೀ— ಮು ಸಂ. ೯-೫ (ಕಾಶ್ಯಪೋಽಸಿತೋ ದೇವರೋ ವಾ)
- (೪) ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯ ಮನುಷೋ— ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦ (ಜನುವಗ್ನಿರ್ಭಾರ್ಗವಃ)

ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಗಳು ಮೂರನೆಯ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತಾಕವಾದ ಮುಳ್ಳು ಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುವವು (ನರಾಹಂಸದೇವತಾಕವಾದ ಮುಳ್ಳುಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ). ಅದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ತನೂನ ಪಾತ್ಯಂತಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಎಂದರೆ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನೇಳೆಗೊಂಡ ಆಪ್ತೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಈ ಆಪ್ತೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಹೋಮಸೂತುವಾಗ ವಿಶ್ವಾಸ (ಹನ್ನೊಂದು) ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಠಿಸುವರು. ವಿಶ್ವಾಸವದಾನಾನ್ಯವದ್ಯಂತಿ ದಶ ನೈ ಪಶೋಃ ಸ್ವಾಣಾ ಆತ್ಮೈಕಾದಶಃ (ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೬-೨-೧೦-೩) ಎಂದು ಶ್ಲೋಕೀಯಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಈ ಆಪ್ತೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪಠ

ಹೋಮನುಮಾಡುವಾಗ ಒಂದು ವಿಶೇಷನಿಯಮವಿರುವುದು. ಆಯಾ ಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ಆಯಾ ಮುಖಪ್ರದೇಶವಾದ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿರುವುದು (ಅ. ೩-೨) ಪ್ರಕೃತವಾದ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತವು ಅಂಗರಾಮುಖಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನರಾದವರು ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಹೊಂದಿರುವ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ನಮಗಿರುವ ಆಧಾರಗಳು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿವೆ. ಒಂದನೆಯದು? ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು; ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ನಿರುಕ್ತಾದಿನಿರ್ವಚನವಾಕ್ಯಗಳು. ಈ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಆಧಾರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಾದಿನಿರ್ವಚನವಾಕ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿವೆ.

ವಿಶರೇಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ಈ ಪದವನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿವರಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತದ್ಯದಾ ಪ್ರೀಣಾತಿ ತೆಸ್ಮಾದಾಪ್ರಿಯೋ ನಾಮ |

(ಕೌ. ಬ್ರಾ ೧೦-೩)

ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವ ಸಾಧನವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರಿಂದು ಕೌಷೀತಕಿಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ,

ಅಪ್ರೀಭಿರಾಪ್ನು ವನ್ | ತದಾಪ್ರೀಣಾಮಾಪ್ರಿತ್ವೇಂ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ ೨-೨-೮-೬)

ಎಂದು ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ,

ಯದೇತಾನ್ಯಾಪ್ರಿಯಂ ಆಜ್ಯಾನಿ ಭವಂತಿ | ಆತ್ಮಾನಮೇವೇತೈರಾಪ್ರೀಣಾತಿ |

(ತಾ ಬ್ರಾ ೧೫.೮-೨)

ಎಂದು ತಾಂಡ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಅಪ್ರೀ ಎಂಬ ಪದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವಿಶರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪ್ರೋಮಯಾಗಶಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರವು ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಅಪ್ರಿಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಸೋಮನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾಗಮಾಡಬೇಕಾದ ಪಠುವಿನ ವರ್ಣನೆಯಾದಮೇಲೆ (೨-೩) ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. (೨-೪) ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ,

ಅಪ್ರೀಭಿರಾಪ್ರೀಣಾತಿ | ತೇಜೋ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಮಾಪ್ರಿಯಿಸ್ತೇಜಸ್ಯೈವೈನಂ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸಮರ್ಥಯತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಅಪ್ರೀಯಕ್ಕುಗಳು ತೇಜೋಮಯವಾದವೂ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವೂ ಆಗಿವೆ. ಅಂತಹ ಮಕ್ಕುಗಳಿಂದ (ಹೋತ್ರವು) ತೃಪ್ತಿಕಾರಣನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯತ್ಯಪ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾಗಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅನಂತರ

ಸಮಿಧಾ, ತನೂನಪಾತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಣಾದಿತ್ವಗಳೊಡನೆ ತಾಡಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮುಕ್ತಂಛತಿಯ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೂ ಇವುಗಳ ಫಲವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾ ಇವುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿರುವ ಮುಷಿಗಳ ವಿಷಯವನ್ನೂ ವಿತರೇಯಪ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದೆ.

ತಾಭಿರ್ಮುಖಯುಷ್ಯಾಪ್ರೀಣೇಯಾದ್ಯದ್ಯುಘಯುಷ್ಯಾಪ್ರೀಣಾತಿ ಯಜಮಾನಮೇವ ತದ್ವಂಧುಕಾಯಾ ನೋತ್ಪ್ರಜತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಮುಷಿಪ್ರಣೀತವಾದ ಈ ಮುಕ್ತುಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧದಿಂದ ಬಿಡಿಸದೇ ಕಾಪಾಡುತ್ತಾ ನೆಂದು ಈ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರ ಫಲವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತಗಳು ಒಂದೇ ಮುಷಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದವಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮುಷಿಗಳು ಈ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ನೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಮಾಡಿದರು. ಆದರೂ ಸಹ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ಸ್ವರೂಪವೂ, ಇವುಗಳ ಪಠನದ ಫಲವೂ ಉಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಈ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಪ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿದೆಯೆಂದು ನಿರೂಪಕಾರರ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಥಾತ ಅಪ್ರಿಯಃ | ಅಪ್ರಿಯಃ ಕಸ್ಮಾದಾಪ್ನೋತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇವಾ | ಅಪ್ರೀಧಿರಾಪ್ರೀಣಾತಿತಿ ಚಿ ಪ್ರಾಹ್ಮಣಂ |

(ಐ. ೮-೪)

ಎಂದು ನಿರೂಪಕಾರರು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಬೇರೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲವೇ, ಕಾತ್ಯಕೈ, ಶಾಕಪೂಣಿ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಷಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಾತ್ಯಕೈಗಳು ಯಾಜ್ಞಿಕರೇ ಆದರೂ ಸಹ ಅವರು ಪ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರತಕ್ಕ ನಿರ್ವಚನಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಆಯಾ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿ ಯಾಸ್ಕರು ಕೊನೆಗೆ ತಮ್ಮ ಖಚಿತವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅಪ್ರೀದೇವತೆಗಳ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಪ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಹೀಗಿವೆಯೆಂದು ಮೊದಲು ಅವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇತೀಮಾ ಅಪ್ರೀದೇವತಾ ಅನುಕ್ರಾಂತಾಃ | ಅಥ ಕಿಂ ದೇವತಾಃ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಾಃ ? ಅಗ್ನೇಯಾ ಇತ್ಯೇಕೇ | ಅಗ್ನೇಯಾ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅಗ್ನೇಯಾ ಅನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚಿ ಪ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಛಂದೋದೇವತಾ ಇತ್ಯೇಶರಂ | ಛಂದಾಸಿ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಶ್ಚಂದಾಂಸ್ಯನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚಿ ಪ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಋತುದೇವತಾ ಇತ್ಯೇಶರಂ | ಋತವೋ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಋತವೋನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚಿ ಪ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಪಶುದೇವತಾ ಇತ್ಯೇಶರಂ | ಪಶವೋ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಪಶವೋನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚಿ ಪ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಪ್ರಾಣದೇವತಾ ಇತ್ಯೇಶರಂ | ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ

ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಅನುಯಾಜಾಃ ಇತಿ ಚಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಆತ್ಮದೇವತಾ ಇತ್ಯೇಪರಂ | ಆತ್ಮಾ
ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಆತ್ಮಾ ವಾ ಅನುಯಾಜಾಃ ಇತಿ ಚಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಆಗ್ನೇಯಾ ಇತಿ ತು
ಸ್ಥಿತಿಃ | ಭಕ್ತಿಮಾತ್ರಮಿತರಂ |

(ನಿ. ೮-೨೨)

ಎಂದು ಅಯಾಮತನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ನೊದಲು,

ತವ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅನುಯಾಜಾಶ್ಚ ಕೇವಲ ಉರ್ಜಸ್ವಂತೋ ಹವಿಷಃ ಸಂತು ಭಾಗಾಃ |

ತವಾಗ್ನೇ ಯಜ್ಞೋಽಪಿಯಮಸ್ತು ಸರ್ವಸ್ತುಭ್ಯಂ ನಮಂತಾಂ ಪ್ರದಿಶತ್ಕೃತಸ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೧-೧೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವಾದುದರಿಸಿ ಇದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪ್ರಯಾಜ ಮತ್ತೂ ಅನುಯಾಜ ಮಂತ್ರಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿವೆ. ಎಂದು ತಾವು ತನ್ನ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅನಂತರ ಇತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ನಾಶ್ಯದಿಂದ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸಮರ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವರು ಭಂದೋದೇವತೆ ಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದೂ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೩-೨-೯), ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಮುಕ್ತಾತ್ಮಕವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದೂ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೩-೨-೮), ಇತರರು ಯಾಗಪಶುನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದೂ (ಕೌ. ಬ್ರಾ. ೩-೪) ಕೆಲವರು ಪ್ರಾಣಾತ್ಮಕವಾದ ದೇವತೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದೂ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೧, ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೬-೨೬) ಮತ್ತು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು ಆತ್ಮವನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದೂ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೫-೪) ಹೇಳಿರುವುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಸಾಧುವಾದ ಮತವೆಂದು ತಮ್ಮ ಬುಚಿತವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಕಾತ್ಯಾಯನರ ಸರ್ವಾನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಆಪ್ತ ಮತ್ತು ಆಪ್ತೀ ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ (ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಆಪ್ತೀಸೂಕ್ತದ ಎಂದರೆ ೧-೧೪೨ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.) ನರಾಶಂಸ ದೇವತೆಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಮುಕ್ತಗಳಿಗೆ ಆಪ್ತ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದೂ, ಮತ್ತು ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಮುಕ್ತಗಳಿಗೆ ಆಪ್ತೀ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದೂ ಪ್ರಸ್ತಿಯಿರಬೇಕೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ,

ದ್ವಿತೀಯೇ ದ್ವಾದಶರ್ಚೇ ತು ಪ್ರತ್ಯೈಚಂ ಯಾಸ್ತು ದೇವತಾಃ |

ಸ್ತೂಯಂತೇ ಹ್ಯಗ್ನಿನಾ ಸಾರ್ಥಂ ತಾಸಾಂ ನಾಮಾನಿ ಮೇ ಶ್ರುಣು ||

ಪ್ರಥಮಾಯಾಂ ಸ್ತುತಶ್ಚೇದ್ಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾಂ ತನೂನಪಾತ್ |

ನರಾಶಂಸಸ್ತೀಯಾಯಾಂ ಚಿತುರ್ಭ್ಯಾಂ ಸ್ತೂಯಂತೇ ತ್ವಿಳಃ ||

ಬರ್ಹಿರೇವ ತು ಪಂಚಮ್ಯಾಂ ದ್ವಾರೋ ದೇವ್ಯಸ್ತತೋಽನ್ಯಯಾ ||

ನಕ್ರೋಷಾಸಾ ತು ಸಪ್ತಮ್ಯಾಮೃಷ್ಯಮ್ಯಾಂ ಸಂಸ್ತುತಾ ಸಹ |

ದೇವ್ಯಾವಿತಿ ತು ಹೋತಾರೌ ನವಮ್ಯಾಮೃಷಿ ಸಂಸ್ತುತಾಃ ||

ತಿಸ್ತೋ ದೇವ್ಯೋ ದಶಮ್ಯಾಂ ತು ಜ್ಞೇಯಸ್ತುಷ್ಪವ ತು ಸ್ತುತಃ |

ಏಕಾದಶ್ಯಾಂ ತು ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಸ್ತುತಂ ವಿದ್ಯಾದ್ವಿನಸ್ತುತಿಂ ||
 ದ್ವಾದಶ್ಯಾಂ ತು ಸ್ತುತಾ ದೇವೀರ್ವಿದ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಜ್ಞಾತ್ಯತಿರೀತಿ |
 ಸೂಕ್ತೇಽಸ್ಮಿನ್ಪ್ರತ್ಯೈಚಂ ಯಾಸ್ತು ದೇವತಾಃ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಾಃ ||
 ತಾ ಏವ ಸರ್ವಾಸ್ತಾಪ್ರೀಷು ದ್ವಿತೀಯಾ ತು ವಿಳಲ್ಪತೇ |

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೧೧೬ ರಿಂದ ೧೨೧)

ಎಂದು ಇದ್ದಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಸೂಕ್ತದ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿರುವುದನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಇತೀಮಾನ್ಯೇಕಾದಶ್ಯಾಪ್ರೀಸೂಕ್ತಾನಿ | ತೇಷಾಂ ವಾಸಿಷ್ಠಮಾತ್ರೇಯಂ ವಾಧ್ಯೈಶ್ಚಂ ಗಾರ್ಕ್ಷ-
 ಮದಮಿತಿ ನಾರಾಶಂಸವಂತಿ ; ಮೈಥಾತಿಥಂ ದೈರ್ಭೌತಮಸಂ ಪ್ರೈಷಿಕಮಿತ್ಯುಥಯಂತ್ಯ-
 ತೋಽನ್ಯಾನಿ ತನೂನಪಾತ್ಯಂತಿ ತನೂನಪಾತ್ಯಂತಿ |

(ನಿ. ೮-೨೨)

ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವಸಿಷ್ಠ, ಅಪ್ರಿ, ವದ್ಯೈಶ್ಚ ಮತ್ತು ಗೃತ್ವೇಮವ ಇವರಿಂದ ವ್ಯಷ್ಟವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳು ನರಾಶಂಸಪರವಾದವು. ಮೇಧಾತಿಥಿ ಮತ್ತು ದೀರ್ಭೌತಮಸಂ ಈ ಬುಧಿಗಳಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದವೂ ಮತ್ತು ಪ್ರೈಷಿಕಮಿತ್ಯುಥೂ ಸಹ ತನೂನಪಾತ್ ಮತ್ತು ನರಾಶಂಸ ಎಂಬ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದವು. ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಕೇವಲ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತಾಪರವಾದವು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ (ಪ್ರೈಷಿಕಮಿತ್ಯುಥೂ ಸೇರಿಸಿದರೆ) ಹನ್ನೊಂದು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿಯೂ,

ಪ್ರೈಷೈಃ ಸಹಾಪ್ರೀಸೂಕ್ತಾನಿ ತಾನ್ಯೇಕಾಂಶ ಸಂತಿ ಚ |
 ಯಜೂಂಷಿ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತಂ ವಾ ವಶೈತಾನೀತರಾಣಿ ತು ||
 ಸೌತ್ರಾಮುಷ್ಯಾನಿ ತು ತ್ರೀಣಿ ಸ್ವಾಜಾಪಶ್ಯಾಶ್ಚಮೇಧಿಕೇ |
 ಪುರುಷಸ್ಯ ತು ಯನ್ಯೇಥೇ ಯಜುಃಪ್ವೇವ ತು ತಾನಿ ಷಟ್ ||
 ಅತ್ರೈವ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತಂ ಸ್ಯಾನ್ನ ಯಜುಃಪ್ವಾದ್ರಿಯೇತ ತತ್ |
 ತೇಷಾಂ ಪ್ರೈಷಗತಂ ಸೂಕ್ತಂ ಯಚ್ಚ ದೀರ್ಭೌತಮಾ ಜಗೌ ||
 ಮೇಧಾತಿಥೌ ಯದುಕ್ತಂ ಚ ತ್ರೀಣೈವೇರ್ಭಯಂತಿ ತು |
 ಋಷಾ ಗೃತ್ವೇಮದೇ ಯಚ್ಚ ವಾಪ್ರೈಷೈ ಚ ಯದುಚ್ಯತೇ ||
 ನರಾಶಂಸವದತ್ತೇಕ್ಷ ದದರ್ಶ ಚ ಯದಾರ್ವಕಃ |
 ತನೂನಪಾದಗಸ್ತ್ಯೈ ಜಮದಗ್ನಿಶ್ಚ ಯಜ್ಜಗೌ ||
 ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಬುಷಿಯಚ್ಚ ಜಗೌ ವೈ ಕಾಶ್ಯಪೋಽಸಿತಃ |
 ಮೇಧಾತಿಥೇರ್ಬಚಾಂ ಯಾಸ್ತು ಪೋಕ್ತಾ ದ್ವಾದಶ ದೇವತಾಃ ||
 ಸಂಪದ್ಯಂತೇ ಯಥಾಗ್ನಿಂ ತಾಃ ಸಂಪದಂ ತಾಂ ನಿಬೋಧತ |

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೊಂದು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹತ್ತು ಸೂಕ್ತಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ನರಾಶಂಸೆ, ತನೂನಸಾತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿದವೂ ಮತ್ತು ಮೇಧಾತಿಥ್ಯಾದಿ ಬುಷಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಣೀತವಾದವೂ ಆದ ಸೂಕ್ತಗಳ ಕ್ರಮವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತವು ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿಯೂ, ಎಲ್ಲಾ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಸಾರಾಂಶವನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಶೇಖರಿಸಿ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಇದೆ. ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನೂ ವಿಧಾಗಿಸಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ ಮೊದಲು ಹೋತಾ ಯಕ್ಷತ್ | ಎಂಬ ಒಂದು ಋತುವಾದ ಮಂತ್ರಭಾಗವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ ಅನಂತರ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಮೊದಲು ಪ್ರೈಷ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ದೇವತಾ, ದೇವತೆಯ ವಿಶೇಷಣ, ಮತ್ತು ಕರ್ತವ್ಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅನಂತರ ಇಂತಹ ದೇವತಾತ್ವಕವಾದ ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳ ಉದ್ದಿಶ್ಯವೇನು, ಅವುಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೇನು, ಅವುಗಳ ಪರಿಣೆಗಳೆಂದೆ ಆಗತಕ್ಕ ಲಾಭವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನೂ ಅಥವಾ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಸಂಖ್ಯೆ	ದೇವತಾ	ವಿಶೇಷಣಗಳು
೧.	ಅಗ್ನಿಃ (ಸಮಿತ್)	ಸಮಿಧಾ, ಸಮಿಧಾ, ಸಮಿದ್ಧಃ
೨.	ಅಗ್ನಿಃ (ತನೂನಸಾತ್)	ಅದಿತೇಃ ಗರ್ಭಂ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾಂ
೩.	ಅಗ್ನಿಃ (ನರಾಶಂಸೆ)	ಸೌಶಸ್ತ್ರಂ ನ್ಹಃ ಪ್ರಣೇತ್ರಂ
೪.	ಅಗ್ನಿಃ (ಇಳಃ)	ಈಳತೋ ದೇವಃ, ಹವ್ಯವಾಟ್, ಅಮೂರಃ
೫.	ಬರ್ಹಿಃ	ಸುಸ್ಮರೀಮ, ಊರ್ಣಮ್ರದ, ದೇವೇಭ್ಯಃ, ಸ್ವಾಸಪ್ತಂ
೬.	ದೇವೀದ್ವಾರಃ	ಮುಷ್ಠಾಃ, ಕವಪ್ಯಃ, ಕೋಷಧಾನಿನಃ
೭.	ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ	• ಬೃಹತೀ, ಸುವೇಶಸಾ ಪತಿಭ್ಯಃ ಯೋನಿಂ ಕೃಣವಾನೈಃ ಸಂಸ್ಕಯಮಾನೇ
೮.	ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ	ಮಂದ್ರಾ, ಪೋತಾರಾ, ಕವೀ, ಪ್ರಣೀತಸಾ
೯.	ತಿಸ್ತೋ ದೇವೀಃ	ಅಪಸಾಂ ಅಪಸ್ತಮಾಃ ದೇವೀಃ
೧೦.	ತ್ವಷ್ಟಾ	ಅಚಿಪ್ಯಃ, ಅಪಾಕಃ, ರೇತೋಧಾಃ, ವಿಶ್ರವಸ್, ಯತೋಧಾಃ, ಪುರೂೂಪಃ, ಅಪಾಮಕರ್ಶನ
೧೧.	ವನಸ್ಪತಿಃ	ಧಿಯೋ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾ, ಸ್ವದಾನಾ ಸ್ತುಧಿತಿಃ, ದೇವೇಭ್ಯಃ ಮತುಧಾ ಹವ್ಯವಾಟ್, ಯಜ್ಞಸ್ಯ, ಆಮುಃ ಕಲ್ಪಮಾನಃ
೧೨.	ಅಗ್ನಿಃ (ಸ್ವಾಹಾ)	ಅಜ್ಯಸ್ಯ ಮೇದಸಃ ಸ್ವಾಹಾ

ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತವು ಸಕಲವಾದ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಮುಖ್ಯಾಂಶಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಒಂದು ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ರಚನಾಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ವೈಲಿಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞತಾರ್ಯದ್ವಿ

అవుగళ ప్రయోజనగళే అప్లదే అవుగళ కావ్యాత్మకవాద స్వరూపవన్నో అవుగళ విషయదల్లి ఆధునిక పండితురు ఊళిరువ అధిపుయగళన్నో సహ ఈ సూక్తద (౧-౧౪౨) వివరణీయాదనంతర సూక్తద కేసనీయల్లి ఊళిలూగుత్తదే.

:౦:

సంకతాచారః

సమీధ్యో అగ్నే ఆ వహ దేవా అద్య యతస్మజే ।

తంతుం తనుష్ఠ పూర్వం సుతసోమాయ దాతుషే ॥ ౧ ॥

శబదాః ।

సంకతః । అగ్నే । ఆ । వహ । దేవానా । అద్య । యతస్మజే ।

తంతుం । తనుష్ఠ । పూర్వం । సుతసోమాయ । దాతుషే ॥ ౧ ॥

శాబ్దికార్థాః

దే అగ్నే సమిధ్యః సమ్యగ్నిహిత వితన్నానుకర్షణముద్వ్యాప్తిన్యూగదినే దేవానా దేవిషాం భోజ్యక్తనాగ్నిదినా వహ అస్మద్యజ్ఞం ప్రతి ప్తాశయి । యతస్మజే యాగాయోద్యోతస్మజే యజమానాయ తదర్థం । ఆవాహ్య జ సుతసోమాయ యాగార్థముధిషుతసోమాయ దాతుషే దేవిధాత్రవతే । యద్యపిదానిమేవాహుయంతే దేవాః తథాపి పూర్వానుష్ఠానాశ్చక్షయా భావ్యపేక్షయా వా దాతుష ఇత్యుచ్యతే । దేవిధాత్రే వా యజమానాయ తదర్థం పూర్వం పూర్వేభ్యో దేవేభ్యో హితం పూర్వకాలినం వా తంతుం యజ్ఞం తనుష్ఠ । విస్తారయ ॥

ప్రతిపదార్థాః

అగ్నే—అట్టి అగ్నియే । సమిధ్యః—(జీన్నాగి ప్రజ్వలితనాగి) సమిద్దనీండు ప్రబ్బాతనాద నిను । అద్య—ఈ యాగకాలవల్లి । యతస్మజే—యాగకాగి సొట్టిన్ను హిడిదిరువ యజమానని గాగి । దేవానా—(దేవిషున్ను స్మీళంసువ) దేవతీగళన్ను । ఆ వహ—కరతండు శేరిసు ! (మత్త) సుతసోమాయ—సోమరుసవన్ను హుడిరువవనని । దాతుషే—పవనన్ను ఆర్పిసువవనని ఆద యజమాననిగాగి । పూర్వం—ప్రాజ్ఞేనవద । తంతు—యజ్ఞవన్ను । తనుష్ఠ—విస్తరి నేరవఃఠసు.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಜ್ಜಲಿತನಾಗಿ ಸಮಿದ್ಧನೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದ ನೀನು ಈ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾಗಕ್ಕಾಗಿ ಸೌಖ್ಯನೊಡನೆ ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆತಂದು ಸೇರಿಸು. ಮತ್ತು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಂಚಿರುವವನೂ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವಿತ್ತರಿಸಿ ನೆರವೇರಿಸು.

English Translation

Agni, who is Samiddha, bring the gods to-day (to the worhipper), whose ladle is uplifted : extend (the merit of) former sacrifice to the giver (of the Soma libation) is poured forth.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಸಮಿದ್ಧಃ—ಸಮ್ಯಗ್ನೀಶಿತಃ ಏತನ್ನಾಮುಕಃ ತ್ವಂ | ಸಮಿದ್ಧಃ : ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸಮಿದ್ಧಾನ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ.

ಇಧ್ಯೋ ಯಃ ಸರ್ವಮೇವಾಗ್ನಿರಯಂ ಹೀಧ್ಯಃ ಸಮಿದ್ಯತೇ |
ಧ್ವಾತೇವೈಕತ್ವತಂ ರೂಪಂ ಧ್ವಾತೋ ಹೀಧ್ಯಃ ಸಮಿದ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೧೫೮)

ಕಾಷ್ಠರೂಪವಾದ ಇಧ್ಯಕ್ಕೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಸಮಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇಲ್ಲಿ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಧ್ವಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಇಧ್ಯಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಊದಿವನಂತರ ಪ್ರಜ್ಜಲಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ಕಾರರು ಇಧ್ಯ ಸಮಿದ್ಧ ಎಂಬ ಪದಗಳ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿರ್ವಚನವು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನುಸರಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲೂ,

ತಾಸಾಮಿದ್ಯಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮೀ ಭವತಿ | ಇಧ್ಯಃ ಸಮಿಂಧನಾತ್ |

(ನಿ. ೮-೫)

ಎಂದು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಥಮದೇವತೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಪ್ರೌಷ್ಠ-ಸೂಕ್ತದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ

ಹೋತಾ ಯಜ್ಞವಗ್ನಿಗ್ಂ ಸಮಿಧಾ ಸುಷಮಿಧಾ ಸಮಿದ್ಧಂ ನಾಭಾ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾಃ ಸಂಗಥೇ ವಾಮಸ್ಯ |
(ತೈ. ಬ್ರ. ೩-೬-೨೧)

ಎಂದು ಸಮಿಧಾಭ್ಯವಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಥಮಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಯೆಂದೊಡಗೂಡಿವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾಗಮಾಡಿರೆಂದು ಸಂಜೋಧಿಸಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಇದ್ದವೆಂಬ ಅಂಕಿತನಾಮವು ಅಸ್ತ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರೌಢ ಸೂಕ್ತವಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ನಾಮವಿಲ್ಲ. ಸರ್ವಾನುಕ್ರಮಣೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ—

ಸುಸಮಿದ್ಧ ಇತಿರ್ದೈ ಸಮಿದ್ಧೋ ವಾ ಅಗ್ನಿ.....ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯೈಚಿಂ ದೇವತಾಃ |

ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಈ ಪದವ ಪ್ರಯೋಗವು ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಶೌನೇ-ಕರೂ, ಕಾಶ್ಯಾಯನರೂ ಇದನ್ನು ಸುಯೋಗಿಸಿರುವುದರಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವುದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸಮಿದ್ಧ ಅಥವಾ ಸುಸಮಿದ್ಧನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಸಮಿಧ್ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಮು. ಸಂ. ೩-೪-೧; ೭-೨-೧; ೧೦-೭೦-೧ ಎಂಬ ಉಳಿದ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಸಮಿದ್ಧಾಭ್ಯವಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಬೇಕಾದುದು ಮೊದಲನೆಯ ಕರ್ತವ್ಯ-೧೧೩-೧; ೧-೧೪೨-೧; ೩-೪-೧; ೧೦-೧೦೧-೧ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಗಳ ಪ್ರಾರಂಭದ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಸಮಿದ್ಧೋ ನ ಅ ವಹ ದೇವಾ ಅಗ್ನೇ ಹವಿಷ್ಮತೇ (ಮು ಸಂ. ೧-೧೩-೧) ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ವಹಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಈ ದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿಯೇ ಅಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನಂತಲೂ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿದ್ದೇ ಇದೆ. ಈ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಉಪಹಂಸಿ ಅನಂತರ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ

ಯ್ಜ್ಞೇರ್ದೈ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಃ (ನಿ ೮-೫) ; ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಲೈಃ (೮-೫) ಎಂದು ಆಯಾ ಮುಖಗಳ ಮತವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಅಗ್ನೇಯಾ ಇತಿ ತು ಸ್ಥಿತಿಃ (ನಿ. ೮-೨೨) ಎಂದು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಏತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಸಮಿಧೋ ಯಜತಿ | ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಸಮಿಧಃ | ಪ್ರಾಣಾ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಸಮಿಂಧತೇ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚಿ ಪ್ರಾಣಾನೇವ ತತ್ರೈಕಾತಿ ಪ್ರಾಣಾನ್ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಮಿಧ್ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯಾದರೂ ಕೂಡ ಉಳಿದ ಅನೇಕ ಅಧಾರಗಳಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ತಂತುಂ—ತಂತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥವಾದಿದ್ದಾರೆ. ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಲ್ಲದೆ ಅನುಸ್ಮೃತವಾದುದೂ, ನಾನಾವಿಧವಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ವಿವ್ತಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆಯತಕ್ಕದ್ದೂ ಅಮದರಿಂದ ತಂತುವೆಂಬ ಹೆಸರು. ಈ ಎರಡು ಗುಣಗಳೂ ಇರತಕ್ಕ ಪದಾರ್ಥಗಳೆಲ್ಲಾ ತಂತುವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ತಂತುಂ ತನ್ನನ್ನಜಸೋ ಭಾನುಮನ್ನಿಹಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮತಃ ಸಭೋ ರಕ್ತ ಧಿಯಾ ಕೃಶಾನ್ |
ಅನುಲ್ಪಣಂ ವಯತ ಜೋಗುವಾಮಪೋ ಮನುರ್ಭವ ಜನಯಾ ದೈವ್ಯಂ ಜನಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೫೭-೬)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನುದಹಂಸಿ ಏತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ತೆಂತುಂ ತನ್ನನ್ನಜಸೋ ಭಾನುಮನ್ನಿಹೀತಿ ಸ್ರಾಜಾಪಶ್ಯಾಂ ಶಂಸತಿ ಪ್ರಜಾ ವೈ ತೆಂತು: ಪ್ರಜಾ
ಮೇವಾಸ್ಮಾ ಏತತ್ಸಂಕನೋತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಯಜ್ಞ, ಪ್ರಕಾಶ, ಪ್ರಜಾಸಂತತಿ ಎಲ್ಲವೂ ತೆಂತುಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು
ಮೇಲಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಮಿಧ್ವಃ—ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಇಂಧನ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಅನಿಧಿಶಾಂ ಹಲ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಲೋಪ ರ್ಘುಷ್ವಸ್ತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಧತ್ಯ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಷ್ವಸ್ತ. ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಸಮ್)
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಹ—ವಪೆ ಪ್ರಾಪಣೀ. ಧಾತು. ಲೋಟಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಹಂತದ
ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯತಸ್ತುಚೇ—ಯತಾ ಸ್ತುಕ್ ಯೇನ ಸಃ ಯತಸ್ತುಕ್. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ತನುಷ್ವ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ. ಧಾತು. ಲೋಟಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಚ್ಚುತಿಚ್ಚಃ
ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಚ್ಚಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ

ಪೂರ್ವ್ಯಮ್—ಪೂರ್ವ್ಯಕೃತಮಿನಯೌ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.
ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸುತಸೋಮಾಯ—ಸುಜ್ ಅಭಿವರ್ಣೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ.
ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾಶುಷೇ—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು. ದಾಶ್ಯಾನ್ ಸಾಹ್ಯಾನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಕ್ತಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿವಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ವಸೋಃ
ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಾಸಿವಸಿ-
ಘೋಸಾನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ಯ. || ೧ ||

। ಸಂಹಿತಾಪಠಃ ।

ಘೃತವಂತನುಪ ಮಾಸಿ ಮಧುಮಂತಂ ತನೂನಪಾತ್ ।

ಯಜ್ಞಂ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಮಾವತಃ ಶಶಮಾನಸ್ಯ ದಾಶುಷಃ ॥ ೨ ॥

ಽದಃಃ

ಘೃತವಂತಂ | ಉಪ | ಮಾಸಿ | ಮಧುಮಂತಂ | ತನೂನಪಾತ್ |

ಯಜ್ಞಂ | ವಿಪ್ರಸ್ಯ | ಮಾವತಃ | ಶಶಮಾನಸ್ಯ | ದಾಶುಷಃ ॥ ೨ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ತನೂನಪಾತ್ | ತನೂನಪಾಡಾಜ್ಯಮಿತಿ ಕಾತ್ಯಕೃಪಕ್ಷೇ ತನ್ನೋ ಗಾವೋ ಭೋಗಾನಾಂ ಶಾಸು ಜಾಯಮಾನಪಾತ್ ಶಾಭ್ಯ ಉತ್ಪನ್ನಂ ಕ್ಷೀರಂ ಕ್ಷೀರಾತ್ಪರ್ಷಿಂಶ್ಯಾಜ್ಯಸ್ಯ ನಪ್ಪೃತ್ಯಂ | ತದ್ವಾ-
ನೈಜ್ಞಃ | ಅಗ್ನಿಪಕ್ಷ ಆಪಸ್ವಸ್ಯ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಶಾಭ್ಯ ಓಷಧಿವನಸ್ತತಯಃ | ತೇಭ್ಯೋಽಗ್ನಿರಿತಿ
ನಪ್ಪೃತ್ಯಂ | ಅರಣೀಭ್ಯಾಮಿತಿ ಭಾವಃ | ಏತೆನ್ನಾಮಕ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಮೇಧಾವಿನಃ ಶಶಮಾ-
ನಸ್ಯ ಶಂಸಮಾನಸ್ಯ ಶ್ವಾಂ ಸ್ತುವತೋ ದಾಶುಷೋ ಹವಿರ್ದತ್ತವತೋ ಮಾವತೋ ಮತ್ಸದ್ಯತಸ್ಯ
ಯಜಮಾನಸ್ಯ || ಯುಷ್ಮದಸ್ಯದ್ವ್ಯಾಂ ಭಂದಸಿ ಸಾದ್ಯತ್ಯ ಇತಿ ಮತುಷ್ | ಆ ಸರ್ವನಾಮ್ನ ಇತ್ಯಾತ್ಯಂ ||
ಘೃತವಂತಂ ಕ್ಷರದಾಜ್ಯೋಪೇತಂ ಮಧುಮಂತಂ ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತಂ ಸೋಮಾದಿಮಧುರವ್ರವ್ಯೇಣ
ತದ್ವಂತಂ ಯಜ್ಞಮುಪೋಪೇತೈ ಮಾಸಿ | ನಿರ್ಮಿಮಾವೇ | ಮಿತೋ ಭವಸಿ ವಾ | ಸಂಪೂರ್ಣತರ್ಯಂತಂ
ತಿಷ್ಠಸೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಮಾ ಮಾನೇ | ಆದಾದಿಕಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ತನೂನಪಾತ್—' ತನೂನಪಾತ್ ' ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯೇ | ವಿಪ್ರಸ್ಯ—ಮೇಧಾವಿಯೂ | ಶಶ-
ಮಾನಸ್ಯ—(ನಿಸ್ಸನ್ನು) ಸ್ತುತಿ ಸುವವನೂ | ದಾಶುಷಃ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ | ಮಾವತಃ—ನನ್ನಂತೆ
ಯೇ (ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದಕೂಡಿ) ಇರುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನ | ಘೃತವಂತಂ—ಅಜ್ಜಿಂದ ಪೂರಿತವಾದುದೂ |
ಮಧುಮಂತಂ—ಸೋಮಾದಿ ಮಧುರ ವ್ರವ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ | ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಉಪ—ದಯ
ಮಾಡಿ | ಮಾಸಿ—ಯಜ್ಞ ಸಮಾಪ್ತಿಯವರೆಗೂ ಇರು.

ಛಾಂದೋ

' ತನೂನಪಾತ್ ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮೇಧಾವಿಯೂ, ನಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ತೂಜಿಸುವವನೂ,
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ, ನನ್ನಂತೆಯೇ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನ ಅಜ್ಜಿಂದ ಪೂರಿತ

ವಾದುದೂ, ಸೋಮಾದಿ ಮಧುರ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಅದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿ ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿಯವರೆಗೂ ಇಲ್ಲರು.

English Translation

Tanunapat, be present at this well-flavoured and butter-fed sacrifice, (the offering) of a pious offerer (of oblations); glorifying you-

ಎಣಿಕೊಡುವವನು:

ತನೂನಪಾತ್—ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ನಿರುಕ್ತದ ಆಧಾರವನೇಲೆ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯನಾಗಿ ತನೂನಪಾತ್ ಅಜ್ಯಂ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಪಕ್ಷೇ ತನ್ನೋ ಗಾವೋ ಭೋಗಾನಾಂ ಶಾಸು ಜಾಯಮಾನತ್ವಾತ್ | ತಾಭ್ಯಃ ಉತ್ಪನ್ನಂ ಕ್ಷೀರಂ ಕ್ಷೀರಾತ್ಪೇಷಿಃ ಇತಿ ಅಜ್ಯಸ್ಯ ನಪ್ತೃತ್ವಂ | ತೆದ್ವಾನಾ ಯಜ್ಞಃ | ತನೂನಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಯವೆಂಬ ಕಾತ್ಯಕೈರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿದರೆ, ಆಗ ತನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೋವೆಂದೂ, ಅದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಕ್ಷೀರದಿಂದ ಆಜ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಯ. ಅಥವಾ ಅಜ್ಯಯುತವಾದ ಯಜ್ಞವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಸಾದಿತ್ಯನಂತರಾಯಾಃ ಪ್ರಜಾಯಾ ನಾಮಧೇಯಂ ನಿರ್ಣಿತಮಾ ಭವತಿ (ನಿ. ೮-೫) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಪಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೌತ್ರನೇಂಬರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಗೋಜನ್ಯವಾದ ಕ್ಷೀರದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಜ್ಯವೆಂದರ್ಥ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಪಕ್ಷೇ ಆಪಸ್ತನ್ಯ ಉಚ್ಯಂತೇ | ತಾಭ್ಯಃ ಓಷಧಿವನಸ್ವತಿಯಃ ತೇಭ್ಯೋಽಗ್ನಿರಿತಿ ನಪ್ತೃತ್ವಂ | ಅರಣೇಭ್ಯಾಂ ಇತಿ ಭಾವಃ | ತನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೀರು ಎಂಬ ಅರ್ಥ. ಅದರಿಂದ ಓಷಧಿವನಸ್ವತಿಗಳು (ಅರಣಿಗಳು) ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅವುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಜನನವಾಗುವುದರಿಂದ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂಬುದಾಗಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹದ್ರೀವತಿಯಲ್ಲಿ,

ಆಯಂ ತನೂನಪಾದಗ್ನಿರಸೌ ಹಿ ತನನಾತ್ಮನುಃ |

ತತಸ್ತು ಮಧ್ಯಮೋ ಜಜ್ಜೀ ಸ್ಥಾನೇಽಯಂ ಮಧ್ಯಮಾತ್ರತೇ ||

ಅನಂತರಾಂ ಪ್ರಜಾಮಾಹುರ್ನಸಾದಿತಿ ಕೃಪಣ್ಯವಃ |

ನಪಾದಮುಷ್ಯಚೈವಾಯಂ ಅಗ್ನಿಸ್ತೇನ ತನೂನಪಾತ್ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೬ ರಿಂದ ೨೭)

ತನೂನಪಾದಯಂ ತ್ವೇವ ನಾಮ್ನಾ ಯಚ್ಚೈತ್ಯಸೌ ತನುಂ |

ನಸಾದಿತಿ ಪ್ರಜಾ ಮಾಹುರಮುತೋಽಸ್ಯ ಚ ಸಂಭವಂ |

(ಬೃ ದೇ. ೩-೧)

ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯು ದಿವ್ಯಲೋಕದ ಅಗ್ನಿಗೆ ನಪಾತ್ (ಪೌತ್ರನು) ಹೇಗೆಂದರೆ, ದಿವ್ಯಾಗ್ನಿಯು ಪ್ರಸರಣಕ್ರಿಯುತ (ತನನಾತ್) ನಡುವುದರಿಂದ ತನುವೆಂಬ ಪರಾಕಾಶವಾದುದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆತನಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವಾದ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಆವನಿಂದ ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗೆ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ತನ್ನ ದೇಹದಿಂದ ತಾನೇ ಪ್ರಸವಿಸಿ ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದಲೂ ಸವ

ತೆನೊನಸಾತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರೇಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ರೂಪದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಮತ್ತು ನರಾಶಂಸರೂಪದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನೂ ಮುಂದಿನ ಮುಕ್ತನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾಸಿ—ನಿರ್ಮಿವೀರ್ಷೇ ಮಿತೋ ಭವಸಿ ವಾ | ಸಂಪೂರ್ತಿಪರೈಂತಂ ತಿಷ್ಠಸೀತಿ ವಾ | ಯಜ್ಞವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೆರವೇರುವವರೆಗೂ ಇದು ಎಂದರ್ಥ.

ವಿಪ್ರಸ್ಯೈ—ವಿಪ್ರಶಬ್ದವು ಮೇಧಾವಿನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೯) ಮೇಧಾವಿಯೂ ಸ್ತುತಿ ಕಾರನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನ.

ಮಾವತಃ—ಮತ್ಪ್ರದ್ಯಶಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ | ನನ್ನಂತೆಯೇ ಕ್ರದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಯಜಮಾನನ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ರುತಿಯಾ

ಘೃತವಂತಮ್—ಘೃತಮಸ್ಯಾಸ್ತಿ ಇತಿ ಘೃತವಾನ್. ತಮ್. ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾಸಿ—ಮಾ ಮಾನೇ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರದ್ಯತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್, ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತೆನೊನಸಾತ್—ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞಮ್—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಯಜಯಾಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವೀಕ್ರಿಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಾವತಃ—ಯುಷ್ಮದ್ವಸ್ತದೋಃ ಸಾದ್ಯಶ್ಶೇ ವತುವಾ ವಾಚ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೬೫-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾದ್ಯಶ್ಯಾರ್ಥೋಪವಾಗ ಅಸ್ಯದ್ವಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವತುವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಮಾದೇಶ. ಆ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವತುವಾ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಆತ್ಮ. ವತುವಾ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಕಮಾನಸ್ಯೈ—ಶಂಸಮಾನ ಎಂದಾಗುವಲ್ಲಿ ಶಕಮಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ದಾಶುಷಃ—ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಸಪ್ತೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಶುಚಿಃ ಸಾವಕೋ ಅದ್ಭುತೋ ಮಧ್ವಾ ಯಜ್ಞಂ ಮಿಮಿಕ್ಷತಿ |

ನರಾಶಂಸಸ್ತ್ರಿರಾ ದಿವೋ ದೇವೋ ದೇವೇಷು ಯಜ್ಞಿಯಃ || ೩ ||

ಠಪಪಾಠಃ

ಶುಚಿಃ | ಸಾವಕಃ | ಅದ್ಭುತಃ | ಮಧ್ವಾ | ಯಜ್ಞಂ | ಮಿಮಿಕ್ಷತಿ |

ನರಾಶಂಸಃ | ತ್ರಿಃ | ಆ | ದಿವಃ | ದೇವಃ | ದೇವೇಷು | ಯಜ್ಞಿಯಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದೇವೇಷು ಮಧ್ಯೇ ಶುಚಿಃ ಶುದ್ಧೋ ದೀಪ್ತೋ ವಾ ಸಾವಕೋಽನ್ಯಸ್ಯಾ ಪೂತಸ್ಯ ಶೋಧ-
ಯತಾದ್ಭುತೋಽಭೂತ ಇವ ಅದ್ಭುತೇಣ ಭವಿತಾ | ಅಶ್ಚರ್ಯಭೂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ದೇವೋ ದ್ಯೋತನ
ತೀಲೋ ಯಜ್ಞಿಯೋ ಯಜ್ಞಸಂಪಾದನಾರ್ಥಃ ಈದೈಶೋ ನರಾಶಂಸೋ ನಶ್ಯೇ ಕರ್ಮನೇತ್ಯಭಿ-
ರ್ಬುತ್ಸಿಗ್ನಿಃ ಶಂಸನೀಯೋಽಗ್ನಿದೀಪೋ ದ್ಯುಲೋಕಾದಾಗತ್ಯ ಮಧ್ವಾ ಮಧುರೇಣ ರಸೇನ ಯಜ್ಞ
ಮಸ್ತದೀಯಂ ತ್ರಿರಾ ಮಿಮಿಕ್ಷತಿ | ತ್ರಿವಾರಂ ಸಮಂತಾತ್ಪಿಂಚತಿ | ಸ್ವದಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ |
ಮಧುರೇಣ ಫಲೇನ ತ್ರಿರಾ ಮಿಮಿಕ್ಷತಿ | ಯೋಜಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ನರಾಶಂಸೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಕಾತ್ಯ-
ಕೈಶ್ಚೇ ಯಜ್ಞಾಭಿವಾನೀ ದೇವೋ ದ್ಯೋತಮಾನೋ ದ್ಯುಲೋಕಾದಾಗತ್ಯಾನುಕ್ತಿಯಮಾನಂ
ಯಜ್ಞಂ ತ್ರಿರಾ ಮಿಮಿಕ್ಷತಿ | ಅಯಂ ನರಾಶಂಸೋ ದೇವಸ್ತ್ರಿರಾ || ಉಪಸರ್ಗವಶಾನ್ಯೋಗ್ಯಕ್ರಿಯಾ-
ಧ್ಯಾಪಾರಃ || ತ್ರಿವಾರಮಾಗಚ್ಛತಿ | ತ್ರಿರಾಹರತಿ ವಾ ಫಲಂ | ಅವತಿಷ್ಠಂ ಪೂರ್ವವನ್ನೇಯಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ | ಶುಚಿಃ—ಶುದ್ಧನಾದವನೂ | ಸಾವಕಃ—(ಅನ್ನವನ್ನು) ಶುದ್ಧ
ಮಾಡುವವನೂ | ಅದ್ಭುತಃ—ಅದ್ಭುತನೂ | ದೇವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ | ಯಜ್ಞಿಯಃ—ಯಜ್ಞ ಸಂಪಾ
ದನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನೂ ಆದ | ನರಾಶಂಸಃ—(ಬುತ್ಸಿಕ್ಮಗಳಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗುವ) ನರಾಶಂಸನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ
ಅಗ್ನಿಯು | ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಬಂದು | ಮಧ್ವಾ—ಮಧುರವಾದ ರಸದಿಂದ ಅಥವಾ ಫಲದಿಂದ |
ಯಜ್ಞಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ತ್ರಿಃ—ಮೂರು ಸಲ | ಆ ಮಿಮಿಕ್ಷತಿ—ಸುತ್ತಲೂ ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಮೂರು
ಯಜ್ಞಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಫಲವನ್ನೂ ತರುತ್ತಾನೆ.

ಃ ಛಾಪಾರ್ಥಃ ||

ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಶುದ್ಧನಾದವನೂ, ಅನ್ನವನ್ನು ಶುದ್ಧಮಾಡುವವನೂ, ಅದ್ಭುತನೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ
ಯಜ್ಞಸಂಪಾದನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನೂ, ನರಾಶಂಸನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಬಂದು
ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಧುರವಾದ ಫಲದೊಡನೆ ಮೂರು ಸಲ ಸೇರಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The pure, purifying, wonderful Narashansa, an adorable god among gods, (having come) from heaven, thrice mixes the sacrifice with the sweet (juice of the Soma).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ನರಾಶಂಕಃ—ನರೈಃ ಶಂಕನೀಯಃ (ಅಗ್ನಿಃ) | ನರರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ನರಾಶಂಕೋಗ್ನಿಯೇಚ್ಛೋ ವಾ | ನರಾಶಂಕನೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಮತ ಈ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ನಿರೂಪಿಸುವುದು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ನರಾಶಂಕೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಶಾಕ್ತೈಃ | ನರಾ ಅಸ್ಮಿನ್ನಾಸೀನಾಃ ಶಂಕಂಶಿ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕ್ತಪೂಜಾಃ | ನರೈಃ ಪ್ರಶಸ್ತೋ ಭವತಿ | (ನಿ. ೮-೭) ನರರು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಪ್ರಶಸ್ತಿಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನರಾಶಂಕನೆಂಬ ಹೆಸರಿಂದು ಶಾಕ್ತೈಃ, ನರರಿಂದ ಪ್ರಶಸ್ತನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರಿಂದು ಶಾಕ್ತಪೂಜೆಯೂ ಹೇಳಿರುವುದಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ ಈ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿ ಅನಂತರ,

ನರಾಶಂಕಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮೇಷಾಮುಪ ಸ್ತೋಷಾಮ ಯಜತಸ್ಯ ಯಜ್ಞೈಃ |
ಯೇ ಸುಕ್ರತವಃ ಶುಚಿಯೋ ಧಿಯಂಧಾಃ ಸ್ವದಂತಿ ದೇವಾ ಉಭಯೋನಿ ಹವ್ಯಾ ||

(ಮು. ಪಂ. ೭-೨-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ನರಾಶಂಕದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳಲ್ಲೊಂದು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು

ನರಾಶಂಕಸ್ಮಿ ತಶ್ಚೈನಮೇನಮೇವಾಶ್ರಿತಶ್ಚೈಃ |
ಬಹಿದ್ಧಾರಶ್ಚ ದೇವೈಃ ಅಗ್ನಿಮೇನಮೇವ ತು ಸಂಶ್ರಿತಾಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೧೦೭)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಕನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿರುವನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು

ಪೃಥಕ್ಶ್ವೇನ ಸಮಾಪ್ಯಸ್ತು ಯಜ್ಞೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯತೇ ಸ್ವಭಿಃ |
ಸ್ತುವಂತ್ಯಾಪ್ನೀಷು ತೇನೇವಂ ನರಾಶಂಕಂ ತು ಕಾರವಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೮)

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವೀರಶಕ್ತ ಸಕಲ ನರರಿಂದಲೂ ಸಹ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಕೃತಕಾರರು ಇವನನ್ನೂ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ನರಾಶಂಕನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಆಶ್ರಿತನುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ, ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಇವರೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನರಾಶಂಸಮಿಹೈಕೇ ತು ಅಗ್ನಿಮಾಹುರಥೇತರೇ |
 ನರಾಃ ಶಂಸಂತಿ ಸರ್ವೇನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಾಸೀನಾ ಇತಿ ವಾದ್ಧರೇ ||
 ಏತಮೇವಾಹುರನ್ಯೇನ್ಯಗ್ನಿಂ ನರಾಶಂಸೂ೨ಧ್ಯರೇ ಹ್ಯಯಂ |
 ನರೈಃ ಪ್ರಶಸ್ಯೇ ಅಸೀನ್ಯೈರಾಹುತ್ಕೃತೃರ್ವರ್ತಿಣೀ ನರಃ ||

(ಬೃ. ದೇ ೨-೨ ರಿಂದ ೩)

ಕೆಲವರು ನರಾಶಂಸನನ್ನು ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನರರು ಸೇರಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೆಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೇರತಕ್ಕ ನರಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ನರಾಶಂಸನೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ. ಮೂರನೆಯದು ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ಮತಗಳ ಸಮನ್ವಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಯಣರು ಮೂರನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಋ. ಸಂ. ೧.೧೪-೯ನೇ ಮಕ್ಕನ್ನು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವಾಗ

ನರಾಶಂಸಮೇತನ್ನಾಮಕಂ ದೇವವಿಶೇಷಂ ಯದ್ವಾ ಅವಯವಾರ್ಥವ್ಯುಕ್ತೃತ್ಯಾ ಸದಸಸ್ತತಿ-
 ದೇವತಾಪರೋಽಯಂ ಶಬ್ದಃ | ಅತ್ರ ಅಗ್ನಿವತ್ ಸದಸಸ್ತತೇರಪಿ ನರೈಃ ಶಸ್ಯಮಾನತ್ಯಾತ್
 ನರಾಶಂಸಸ್ತ್ವಂ | ಏತಮೇವಾಭಿಪ್ರಾಯಂ ಹೃದಿ ನಿಧಾಯ ಜ್ಞಾಹ್ಯೇಣಮೇವಮಾಮ್ನಾ-
 ಯತೇ—ಪ್ರಜಾ ವೈ ನರೋ ವಾಕ್ ಶಂಸಃ | (ಐ. ಬ್ರಾ. ೬-೨೭) ಇತಿ |

ನರಾಶಂಸನೆಂದರೆ ಈ ಹೆಸರಿನ ದೇವತಾವಿಶೇಷವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸದಸಸ್ತತಿಯೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗ ಬಹುದು. ಸದಸಸ್ತತಿಯೂ ನರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಭಾವವು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಿಂದ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯವು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಈ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು ಎಂದು ಮೂರನೆಯ ಅರ್ಥ ವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಆದರೆ ಸುಕ್ಲಂಹಿತೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು.

ನರಾಶಂಸಃ ಪ್ರತಿ ಧಾಮಾನ್ಯಂಜನ್ ತಿಸ್ರೋ ದಿವಃ ಪ್ರತಿ ಮಹ್ಯಾ ಸ್ವರ್ಚಿಃ |
 ಘೃತಪುಷ್ಪಾ ಮನಸಾ ಹವ್ಯಮುಂದನ್ನೂರ್ಧನೈಜ್ಞ ಸಮನಶ್ಚು ದೇವಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸುಕ್ತಿಸ್ವಲ್ಪೂ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹತ್ತು ಅಪ್ಪೀ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ನರಾಶಂಸನು ಆರು ಸಲವೂ, ತೆನೊನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಆರು ಸಲವೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೇ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯು ಯಾವ ರೀತಿ ಬಿಳಿಯಿತು ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಹೇಗೆ ಈ ವಿಷಯ ವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದು ವಿವರಾರ್ಥವಾದುದು.

ಪ್ರಯೋಜ ತತ್ಪದ ನಿಯಮವನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗಮನಿಸಿದರೆ ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಹ್ವಾನಿಸುವುದು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರತಿ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಬೇಕು ಮತ್ತು

ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯ ಅಂಶಗಳು, ಮೊದಲನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅತ್ಯಾಧಿಪತ್ಯದಿಂದ ಇವರನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. ಹಾಗ್ (Haug) ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು (ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಪರಿವರ್ತನಕಾರನು) ಇವರನ್ನು ಅಗ್ನಿಭಿನ್ನವಾದ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ, ಆದರೆ ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸಾಧುವಾಗಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಇನ್ನೊಂದಂಶವೇನೆಂದರೆ, ತೆನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಪವಿತ್ರ ಅಭಿಷೇಕಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸಂಭೋಧನಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನರಾಶಂಸ ಪವಿತ್ರ ಫಲವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ತೆನೂನಪಾತ್ ದೇವತೆಗೆ ಕೆವಿ, ಸುಜಿಹ್ವೆ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಮಾತ್ರವಿದ್ದು ನರಾಶಂಸನಿಗೆ ಪ್ರಿಯ, ಶುಚಿ, ದೇವ, ದೇವತೆವತು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ನರಾಶಂಸನು ಕವಿಗಳಿಗೆ ಪರಿಚಿತನಾದವನೂ, ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯ ರೂಪವೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮ್ಮುಖನಾಗಿರುವವನೂ ಆಗಿ ತೆನೂನಪಾತನು ಅಷ್ಟು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗದವನೂ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತೈ ತೈಕ್ಷಣ್ಯೇ ಗೋಚರನಾಗದವನೂ, ಕೇವಲ ಯಜಮಾನರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನು ವಹಿಸುವವನೂ ಆಗಿರಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಂಶದ ಹೊತೆಗೆ ಕಲ್ಪನೆಯೂ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಮಧುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನೇ ಮಧುಪೂರಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದೇ ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರತಿಧಾಮಾನ್ಯಂಜನ್ (೨-೨-೨); ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ನರಾಶಂಸನ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯನ್ನು ಬೆಳಗಿಸುವವನೆಂದೂ,

ತೆನೂನಪಾತ್ಯಥ ಋತಸ್ಯ ಯಾನಾನ್ಯಧ್ಯಾ ಸಮಂಜಸ್ತನ್ಮುಧಯಾ ಸುಜಿಹ್ವೆ |

ಮನ್ನಾನಿ ಭೀಭಿರತ ಯಜ್ಞಮ್ಯಂಘರ್ ದೇವತಾ ಚ ಕೃಣಾಹ್ಯಧ್ವರಂ ನಃ |

(ಋ. ಸಂ ೧೦-೧೦೦-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಪ.ಕೃಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ತೆನೂನಪಾತನು ಋತದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಮಧುಕರವಾಗಿ ಮಾಡುವನೆಂದೂ ಅವರವರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸ್ವರೂಪವಿಶೇಷಗಳು ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ

ಹೋತಾ ಯಜ್ಞತ್ತನೂನಪಾತಮದಿತೇರ್ಗರ್ಘಂ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾಂ | ಮಧ್ಯಾದ್ಯೈ ದೇವೈಃ

ದೇವೇಭ್ಯೋ ದೇವಯಾನಾನ್ಸಥೋ ಅನಕ್ತು ವೇತ್ವಾಪ್ಯಸ್ಯ ಹೋತೇಶ್ಯುಃ |

(ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೨)

ಹೋತಾ ಯಜ್ಞನ್ವರಾಶಂಸಂ ನೃಶಪ್ತಂ ನ್ನ-ಗ್ಃಪ್ರೇಣೇತ್ರಂ | ಗೋಭಿವಪಾವಾನ್ತಾನ್ಮಿಶ್ರೀಶ್ಯೇಃ

ಶಕ್ತೀವಾನ್ಶ್ಯೈಃ ಪ್ರಥಮಯಾವಾ ಹಿರಣ್ಯೈಶ್ಯೈಃ ನೇತ್ವಾಪ್ಯಸ್ಯ ಹೋತೇಶ್ಯುಃ |

(ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೆನೂನಪಾತನು ಅದಿತಿಪುತ್ರನೆಂದೂ, ದೇವಪಥವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸುವನೆಂದೂ; ನರಾಶಂಸನು ಪ್ರಥಮಯಾವನೆಂದೂ (ಅಗ್ರಯಾವಾ ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೦-೨) ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರತಿಭಿಯಾಗಿ ಮಾಡುವುದನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಥಮತಃ ಒರತಕ್ಕವನೆಂದೂ ಆದುದರಿಂದಲೇ ನರರ ನೇತ್ರವೆಂದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ತನೂನಸಾತಂ ಯಜತಿ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ತನೂನಸಾತ್ಸ ಹಿ ತನ್ವಃ ಸಾತಿ ಪ್ರಾಣಮೇವ ತಕ್ಷಿಣಾತಿ
ಪ್ರಾಣಂ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತನೂನಸಾತಿಗೂ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು,
ನರಾಶಂಸಂ ಯಜತಿ ಪ್ರಜಾ ವೈ ನರೋ ವಾಕ್ಯಂಸಃ ಪ್ರಜಾಂ ಚೈವ ತದ್ವಾಚಂ ಚ ಪ್ರೀಣಾತಿ
ಪ್ರಜಾಂ ಚ ವಾಚಂ ಚ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನರಾಶಂಸಿಗೂ ಪ್ರಜೆಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳ
ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸುತ್ತಾ Haug ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

"It clearly follows from this distinction between the invocation of these two deities—
both representing a particular kind of Agni that certain gotras regarded Tanunapet as their
tutelary deity or rather as one of their deified ancestors."

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರತಿಯಾ

ಪಾವಕಃ—ಪಾವಯತಿ ಇತಿ ಪಾವಕಃ ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅತೋಽಷ್ಟಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ
ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಯಾವೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ.
ಉಂಘಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋವಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ:

ಮಧ್ವಾ—ಮಧು ಲ್ಲವು ಅದ್ವಯದಾತ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕನಚನ ಪರಮಾದಾಗ ಆಗಮಾನು-
ಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ನಚನದಿಂದ ಸುಮಾಗಮು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ವಾ ನಚನಮ್** ಎಂಬ
ನಚನದಿಂದ ನಾಭಾವವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಯಣಾವೇಶ.

ಮಿಮಿಕ್ಷತಿ—ಮಿದ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನು—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಸನ್. **ಸನ್ಜಿಹೋಃ** (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಅದಿಹಲ್ ಶೇಷ
ಹೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ತ. **ಷಘೋಃ ಕಃ ಸಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಛಕಾರಕ್ಕೆ ಕತ್ತ. ಕಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ತ. ಅತಿಬಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತ
ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನರಾಶಂಸಮ್—ನರ ಶಬ್ದವು ಸೈ ನಯೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಅವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಶಂಸಂತಿ
ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ಶಂಸಃ **ಹಲಶ್ಚ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಿಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನರಾಣಾಂ ಶಂಸಃ ನರಾ
ಶಂಸಃ ತಮ್. **ಉಭೇ ವನಸ್ಯತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ
ಪದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿ—ದ್ವಿತ್ರಿಚತುರ್ಭುಃ ಸುಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಭ್ಯಾನ್ವಯಿ ತೋರು
ವಾಗ ಸುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.

దివః—ఊదిదంపవాది—(పా. సూ. ౬-౧-౧౬౧) ఎంబుదరింద విభక్తిగీ ఊదాత్తస్వర బరుత్తదే

యజ్ఞ యః—యజ్ఞాయ అహః యజ్ఞ యః యజ్ఞ త్విగ్గా యః ఘోషా (పా. సూ. ౬-౧-౬౧) ఎంబుదరింద ఛ ప్రత్యయ. ఆయనోయోనిః—(పా. సూ. ౬-౧-౨) ఎంబుదరింద అదక్రే ఇయాదీత. యస్యేతి బే ఎంబుదరింద అకార లోఽప. ప్రత్యయద ఆద్యుదాత్తస్వరదింద ఇకార ఊదాత్తవాగుత్తదే. ॥౧॥

—:—

సంహితాపాఠః

ఈళితో అగ్నే ఆ వదేంద్రం చిత్తమిహ ప్రియం ।

ఇయం హి త్వా మతిమమోఽత్థా సుజిహ్వు వఙ్మతే ॥ ౪ ॥

పదపాఠః

ఈళితః | అగ్నే | ఆ | వద | ఇంద్రం | చిత్తం | ఇహ | ప్రియం |

ఇయం | హి | త్వా | మతిః | మమ | అత్థ | సుజిహ్వు | వఙ్మతే ॥ ౪ ॥

శాబ్దాభిప్రాయం

దే అగ్నే ఈళితః సవ్యేః స్తుత్య ఇశ్వామకస్త్యనిహస్మిన్మజ్జే చిత్తం బాంసీరియం ప్రియం ప్రిణయితారమస్మాన్ దవిః స్వీకర్తుం వా ప్రితియుక్తమింద్రేనా వహ | ఆప్తయే | దే సుజిహ్వు ఛేతనానీన లోభనజ్వల ఇయం మమ మతిమమనోఽథనా స్తుతిరూపా నాక త్వా త్వామఙ్గాభిముఖ్యేన స్వాప్త్యం వఙ్మతే | మతిరేనాస్మదిల్యోఽత్యే ॥ ౪ ॥ పునరాకాంక్షః | వఙ్మతేయోకి సంప్రసారణాజ్ఞేతి పునర్వరూపశ్యే వా భందసీతి వికల్పిత్యాదభావే యన్ ॥ అత్త పురోడాదాదిదేభిమానియజ్ఞ పరతయో వా వ్యాప్యేయం | ఏవమత్తేరత్తే యజ్ఞాంగ్యయజ్ఞ-సంబంధిదేవతాభిత్త యజ్ఞ ఏవోఽత్యేత ఇతి తత్తేరత్తేన వ్యాప్యేయం ॥

కృతపాఠం

అగ్నే—ఎల్లీ అగ్నేయః | ఈళితః—(వకలంఠలం స్తుత్యనాగి) ఇవసేమ ప్రసన్ననావ సీనః | ఇహ— ఈ యజ్ఞదర్శి | చిత్తం— విస్వయకరనాదవనం | ప్రియం— ప్రితియుక్తనాదవనం ఆద | ఇంద్రం—ఇంద్రుని | ఆ వద—కరేమకొండు బా | సుజిహ్వు—(ఛేతనానీనదింద్ర) త్రిఘ్నావ ఇహే యుక్త అగ్నేయః | ఇయం హి మమ మతిః—ధ్యానపునర్వరూపం ఈ నన్న స్మోఽప్రకాశవద వాక్కు ! త్వా అత్థ—నిన్న ఆభిముఖనాగి | వఙ్మతే—పఠితనాగుత్తదే.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತನಾಗಿ ಇಳನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ನೀನು ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ಮಯಕರನೂ, ಪ್ರೀತಿಯುಕ್ತನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ. ಫಲಿತವಾನದಿಂದ ಪ್ರಪ್ತಲಿತವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಧ್ಯಾನಪೂರ್ವಕವಾದ ಈ ನನ್ನ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯ ನೀನು ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

English Translation

Agni, who is Ilita, bring hither Indra, the wonderful, the beloved :
this my praise is recited, bright-tongued, before you.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈಳಿತೇ—ಸರ್ವೈಃ ಸ್ತುತೈಃ ಇಹ ನಾಮಕೇ ತ್ವಂ | ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತೃನಾದವನೂ, ಈಳಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಈಳಿ ಈಟಿಟೀಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ ; ಇಂಥತೇ ವಾ | ಸ್ತುತೃರ್ಥಕವಾದ ಈಡ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಜ್ವಲನಾರ್ಥಕವಾದ ಇಂದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. (ನಿ. ೮-೮) ಎಂದು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೩ನೇ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಈ ಪದದ ಸಂಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಥಮತಃ, ಸಮಿಧ್ ಎಂಬ ಪದವಂತೆ ಈ ಪದಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತಾರೂಪವಾದ ನಿರ್ದೇಶವಿಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗವಿದ್ದಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಯಾಗನಿರ್ವಹಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಾಯವೂ ನೆರವೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಗಬೇಕಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನು ಸ್ತುತಾರೂಪವಾಗಿಯೇ ಸ್ತುತೃನಾದನು. ಪೂರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು (೧) ಸಮಿಧ್ಯನಾಗಬೇಕು. ಅನಂತರ (೨) ತೆನೂಸಪಾತ್ ಅಥವಾ ನೆರಾಶಂತೆ ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯದಿಂದ ಯಾಗದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಮಧುಪೂರಿತಗಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅವನು ಯಾಗಕ್ಕೆ ಕರೆತರಬೇಕು. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅವನು ಈಡ್ಯನಾಗಲೇಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಅವನು ಯಜಮಾನರಿಂದ (೩) ಈಳಿತೆನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ).

ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಈಡ್ ಧಾತುನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಪದವು ಎಂಟು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತೆನಾದವನು ಅಥವಾ ಸ್ತುತೃನಾದವನು ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ, ಮತ್ತು ಒಂದುಕಡೆ ಅಗ್ನಿಯ ದಾತೃವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೈಕೃತವಾದ,

ಪ್ರ ದೀಧಿತಿರ್ವಿಶ್ವನಾರಾ ಜಿಗಾತಿ ಹೋತಾರಮಿಳಿ ಪ್ರಥಮಂ ಯಜಢ್ಯೈ |

ಅಚ್ಚಾ ನನೋಭಿವ್ಯರ್ಷಭಂ ವಂದಢ್ಯೈ ಸ ದೇವಾನ್ಯಷ್ಟದಿಷಿತೋ ಯಜೀಯಾನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೪-೩)

ಎಂಬ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನನೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಸಹ ಅ ಮುಕ್ತನ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯಾದ ಅಗ್ನಿಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥವು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಸಂಪ್ರದಾಯದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿಪರಾಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ಹೋತಾಯುಷ್ವದಗ್ನಿಮಿದ ಈಡಿಶೋ ದೇವೋ ದೇವಾಗ್ಂ ಅವಕ್ಷದ್ಗ್ನೋ ಹವ್ಯವಾಡಮೂರಃ |
 ಉಪೇಮಂ ಯಜ್ಞಮುಪೇನಾಂ ದೇವೋ ದೇವಹೂತಿಮವತು ವೇಶ್ವಾಪ್ಯಸ್ಯ ಹೋತಶ್ಯಃ |
 (ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨೧)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ಇದೇಶ್ಯೇತನ್ನಾಮಕಮಗ್ನಿಂ ತ್ವತೀಯಪ್ರಯಾಜದೇವಂ ಎಂದು ಅಗ್ನಿ ಪರ್ವಾಯನಾಮವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ಇಳೋ ಯಜತ್ಯೆನ್ನಂ ವಾ ಇಳೋನ್ಯನ್ನಮೇವ ತತ್ಪ್ರೀಣಾತ್ಯೆನ್ನಂ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |
 (ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಇಳೇ ಎಂದರೆ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಹವೀರೂಪವ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಈ ಅನ್ನದ ಅರ್ಪಣೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಅನ್ನಲಾಭವಾಗುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ, ಯಾಪ್ಯರು ಈ ಪದಕ್ಕೂ ಇಂಥಾ ಧಾತುನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು ಸರಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾತ್ಯಕೈರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಯಾಪ್ಯರು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ,

ಇಳಿಶ್ವಪ್ತುಷಿಕ್ಯತಂ ರೂಪಂ ಈದೇಶ್ವ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ |
 ಇಳಾವಾಂಸ್ತೇನ ವೋಕ್ಶೋಗ್ನಿರಿಡಿನಾ ವೃದ್ಧಿಕರ್ಮಣಾ ||
 (ಬೃ. ದೇ. ೩-೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ಅರ್ಪಣೆಯವೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಪರ್ವಾಯನಾಮವೆಂದೂ ತೋರಿಸಿದೆ, ಮತ್ತು ಇಳಾವಾನ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಗೋಮಾ ಅಗ್ನೇವಿಮಾ ಅಶ್ವೀ ಯಜ್ಞೋ ನೈವಶ್ವಶಾ ಸದಮಿದಪ್ರವೃಷ್ಯಃ |
 ಇಳಾವಾ ಏಮೋ ಅಸುರ ಪ್ರಜಾನಾನ್ವೀರ್ಷೋ ರಯಃ ಪೃಥುಬುಧ್ಃ ಸಧಾವಾನ್ |
 (ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಳಾವಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಅಂಕವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಸಂಸ್ಕರದಾಯಭೇದಗಳು ಕಂಡರೂ ಸಹ ಅಪ್ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿದೇವತಾ ಪರ್ವಾಯನಾಮವೆಂದು ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಮತಿಃ—ಮನನಸಾಧನಾ ಸ್ತುತಿರೂಪಾ ವಾಕ್ |

ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ, ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದುದೂ ಅದ ವಾಕ್ಯೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಈಳಿತೇ—ಈಡ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಧಧಾತುಕ- ಸ್ವೇದ್ಯಲಾಭೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋವಾತ್ಪ್ರವಾಗುತ್ವೇ.

ವಹ—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಹ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಿತ್ರಂ—ಚಿರ್ ಚಯನೇ. ಧಾತು. ಅಮಿಚಿಮಿದಿಶಸಿಭ್ಯಃ ಕೃಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮತೀ—ಮನು ಅನಯೋಧನೇ. ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ರಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಂತ್ರೇವ್ಯವೇಷಪಚಮನ-(ಪಾ.ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಚ್ಯಾ—ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಜಿಹ್ವ—ಲೋಽನಾಃ ಜಿಹ್ವಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಜಿಹ್ವಃ ಗೋಸ್ತ್ರಿಯೋರುಪಪರ್ಜನಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ದ್ರಸ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದಿಯಲ್ಲ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿ—ಪಾದಪೂರಣೇ ಚವೈತುಹಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹಿ ಎಂಬುದು ಪಾದಪೂರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ.

ವಚ್ಯತೇ—ವಚ ಪಂಥಾನಣೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್. ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಾ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಆಗ ಯಕ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಶಾಃ

ಸ್ತ್ರೀಣಾನಾಸೋ ಯತಸ್ತುಚೋ ಬರ್ಹಿಯಜ್ಜೀ ಸ್ವಧ್ಧರೇ |

ವ್ಯಂಜೇ ದೇವವ್ಯಚಿಸ್ತಮುಮಿಂದ್ರಾಯ ಶರ್ಮ ಸಪ್ರಥಃ || ೫ ||

ಠದಶಾಃ

ಸ್ತ್ರೀಣಾನಾಸಃ | ಯತಸ್ತುಚಃ | ಬರ್ಹಿಃ | ಯಜ್ಜೀ | ಸ್ವಅಧ್ಧರೇ |

ವ್ಯಂಜೇ | ದೇವವ್ಯಚಿಃಸ್ತಮಂ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಶರ್ಮ | ಸ್ವಪ್ರಥಃ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸ್ವಧ್ವರೇ ಶೋಭನಪ್ರಾಯೇಣೇಯಾದ್ಯವಾಂತರಯಾಗವತಿ ಯಜ್ಞೇ ಸೋಮಯಾಗೇ ಬರ್ಹಿಷ್-
ಛಾನ್ ಸ್ತೃಣಾನಾಸೇ ಅಸ್ತರಂತೋ ಯತಸ್ತುಚೋ ನಿಯಮಿತಜುಹ್ವಾದಿಸಾಪ್ರಾ ಋತ್ವಿಜೋ ದೇವವ್ಯು-
ಚಸ್ತಮುಖತಯೇನ ದೇವಗಾಮಿನಂ ಸಪ್ರಥೇ ಸರ್ವತೋ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಶರ್ಮ ಸುಖಸಾಧನಂ ಗೃಹ-
ಮಿಂದ್ರಾಯ ವ್ಯಂಜೇ | ವಿವರ್ಜಯಂತಿ | ಸಂಪಾದಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿರದಾರ್ಥ

ಸ್ವಧ್ವರೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದವೂ, ಪೀಠಿಕಾರೂಪವಾದವೂ ಆದ ಪ್ರಾಯಣೇಯಾದಿ ಯಾಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ |
ಯಜ್ಞೇ—ಈ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ | ಬರ್ಹಿಃ—ದರ್ಭಾಸನಗಳನ್ನು | ಸ್ತೃಣಾನಾಸೇ ಹರಡುತ್ತಲೂ | ಯತ-
ಸ್ತುಚೇ—ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಜುಹ್ವಾದಿ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದವರಾಗಿಯೂ ಆದ ಋತ್ವಿಜುಗಳು | ದೇವವ್ಯುಚಸ್ತಮಂ-
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬರಮಾಡಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಆರಾಧಿಸುವುದೂ | ಸಪ್ರಥೇ—ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ | ಶರ್ಮ—ಸುಖ
ಸಾಧನವಾದುದೂ ಆದ ಯಜ್ಞಗೃಹವನ್ನು | ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ | ವ್ಯಂಜೇ—ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಛಾಪಾರ್ಥ

ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದವೂ, ಪೀಠಿಕಾರೂಪವುಳ್ಳವೂ ಆದ ಪ್ರಾಯಣೇಯಾದಿ ಯಾಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಸೋಮ
ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜುಗಳು ದರ್ಭಾಸನಗಳನ್ನು ಹರಡಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಜುಹ್ವಾದಿ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬರಮಾಡಿ ಪದೇಪದೇ ಅವರನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಆರಾಧಿಸುವುದೂ, ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ, ಸುಖ
ಸಾಧನವಾದುದೂ ಆದ ಯಜ್ಞಗೃಹವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

The priests, bearing ladles, are strewing the sacred grass in this holy
sacrifice, to prepare a god-frequented and well-spread abode for Indra.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಬರ್ಹಿಃ—ಇದ್ಧ, ಈಳೇ ಎಂಬ ಭಾವನೆಗಿಂತ ಈ ಸಾಧನವು ಹೆಚ್ಚು ಮೂರ್ತರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಬರ್ಹಿ
ಯೆಂದರೆ ದರ್ಭಾಸನವೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ದೇವೀಃ ದ್ವಾರಃ ಎಂದು ದ್ವಾರಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಸ್ತೆವಿಳನಾದ ಅಂತವನ್ನು
ಆರೋಪಮಾಡುವಂತೆ ಬರ್ಹಿಗಳೆ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ದೇವತೆಗಳ ಆವನವೆಂಬ ಫಲವು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.
ಅದೂ ಅಲ್ಲವೇ, ದೇವತೆಗಳ ಆಗಮನಕ್ಕಾಗಿ ದ್ವಾರಗಳು ಇತರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲವೇ ತಾನೇ ತೆರೆದುಕೊಂಡು ದಾಯವನ್ನು
ನಾಡಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಅತೀತನವಾದ ದ್ವಾರಗಳಿಗೆ ದೈವಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ ಹೊರತು ತಮ್ಮಷ್ಟಕ್ಕೆ
ತಾನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ವಿಶಾಲವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಬರ್ಹಿಯ ವಿಷಯವಲ್ಲ
ಮಾತ್ರ ಈ ಶಕ್ತಿಯ ಆರೋಪವಿಲ್ಲ. ಋತ್ವಿಜುಗಳು ಇದನ್ನು ಹೆರಡಬೇಕು. ಕೇವಲ ಈ ಋತ್ವಿಜಲ್ಲೇ ಅಲ್ಲವೇ,
ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಇತರ ಋತ್ವಿಜುಗಳೂ ಸಹ ಋತ್ವಿಗಾದಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂತಲೇ ಬರ್ಹಿಯ ಅಪ್ಪಣೆಯಾಗಬೇಕೆಂದು
ವರದವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ೨೮೧೫ ಹೇಗೆ—

ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿರೋಜಸಾ ಸಹಸ್ರವೀರಮಸ್ತೃಣನ್ | ಯತ್ರಾದಿತ್ಯಾ ವಿರಾಜಥ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೮೮-೪)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಮ. ಸಂ. ೯-೫-೪ ರಲ್ಲಿ ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರಾಚೀನನೋಜಸಾ ಪವಮಾನಃ ಸ್ತೃಣನ್ ಹರಿಃ | ಎಂದೂ, ಮತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಬರ್ಹಿಯನ್ನು ಹೆರಡುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಬರ್ಹಿಯು ಪಾರ್ಥಿವನಾದುದೂ, ಅಚೇತನವಾದುದೂ, ಆದರೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪವಿತ್ರವಾದ ಸ್ಥಾನರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರೈಷ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ,

ಹೋತಾ ಯತ್ತದ್ಬರ್ಹಿಃ ಸುಷ್ಪರೀನೋರ್ಣಮ್ತದಾ ಅಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ವಿ ಚಿಪೈ ಚಿ ಪ್ರಥತಾಗ್ಂ
ಸ್ತಾಸಸ್ಯಂ ದೇವೇಭ್ಯಃ | ಏನೋನದದ್ಯ ವಸನೋ ರುದ್ರಾ ಅದಿತ್ಯಾಃ ಸದಂತು ಪ್ರಿಯ-
ಮಿಂದ್ರಸ್ಯಾಸ್ತು ವೇತ್ಸಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರ್ಯಜ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೧)

ಬರ್ಹಿರ್ನಾಮಕಂ ಚಿಪೈರ್ಪ್ರಯೋಜದೇವಮಗ್ನಿಂ ಎಂದು ಅಗ್ನಿ ಪರಾಯವಾದುದೂ ದೇವತಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ಆಸನವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಬರ್ಹಿಯಜತಿ, ಪಶನೋ ವೈ ಬರ್ಹಿಃ ಪಶೂನೇವ ತೆತ್ತ್ರೀಣಾತಿ ಪಶೂನ್ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂದು ಪುಟ್ಟುವೇಯತಕ್ಕದ್ದೂ, ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆದ ಪಶುವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಕೊಂಚವೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಬರ್ಹಿಃ ಪರಿಬರ್ಹಣಾತ್ | ವೇಗವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದ ದರ್ಭಕ್ಕೆ ಬರ್ಹಿಯೆಂದು ಹೆಸರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (ಐ. ೮-೮) ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ,

ಬರ್ಹಿರೇನಾಯಮಗ್ನಿಸ್ತು ಸರ್ವಂ ಹಿ ಪರಿಬೃಂಹಿತಂ |

ಅನ್ನೇನ ಯದುತೋ ವಾ ಸನ್ನಿಧ್ಯೇನ ಪರಿಬೃಂಹಿತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೫)

ಸಮಪ್ರವಾಸ ಅನ್ನವೂ ತದ್ರಾಪ್ಯವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅಹುತ್ಯನಂತರ ಇದ್ದಿಂದ ಪೂರಿತವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ಬರ್ಹಿ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಕೇವಲ ದೇವತೆಗಳ ಆಸನವಾದ ಬರ್ಹಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಇವರು ದೇವತಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಅಗ್ನಿ ಪರಾಯವಾದುದೂ ಆದ ಆಸನವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ತೃಣಾನಾಸಃ—ಆಸ್ತರಂತೆ | ಹೆರಡುವವರಾಗಿ,

ಸಪ್ರಥಃ—ಸಪ್ರಥಾಃ ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಥಃ | ಸುತ್ತಲೂ ವಿಷ್ಕೃತವಾಗಿ ಹೆರಡಿರುವುದೆಂದರ್ಥವೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿ (ಐ. ೬-೮).

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಸಪ್ತಥಾ ಅಸಿ ಜುಷೋ ಯೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ | ತ್ವಯಾ ಯಜ್ಞಂ ವಿತಸ್ತತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೩-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಥಾಃ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ವಿಶಾಲವಾಗಿ ಹರಡಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸುಖಸಾಧನವಾದ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಯತಸ್ತುಚಃ—ಧಾರತಾಃ, ವ್ಯಕ್ತೆ ಬರ್ಹಿಷಃ, ಯತಸ್ತುಚಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುತ್ತಿಷ್ಠಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತ ವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞ ಕ್ಯಾಗಿ ಜುಷಾದಿಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಆಹುತ್ಯರ್ಪಣಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವ ಮುತ್ತಿಷ್ಠಗಳಿಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸ್ತೌತಾನಾಸಃ—ಸ್ತೌತಾ ಇತ್ಯಾದಿನೇ. ಧಾತು. ಕ್ರಾೃದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್ತಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ. ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸಾ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾವು. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.

ಯತಸ್ತುಚಃ—ಯತಾಃ ಸ್ತುಚಃ ಯೈಷ್ಟೇ ಯತಸ್ತುಚಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸ್ವಧ್ಯರೇ—ಶೋಭನಃ ಅಧ್ಯರಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಸ್ವಧ್ಯರಃ. ನೆಚ್ಚಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ

ವ್ಯಜ್ಞ—ವ್ಯಜೇ ವರ್ಜನೇ. ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲಠಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಏಕವಚನ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಲೋಪಶ್ಚುಆತ್ಮನೇವದೇವ- (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ತಥಃ—ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಅಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಾ ಸಹ ವಕತ ಇತಿ ಸಪ್ತಥಃ-ತೇನ ಸಹೇತಿ ತುಲ್ಯಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ. ಪೋಪಸರ್ಜನಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಭಾಪ- ಗತಿ ಕಾರಕೋಪ. ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ವಿ ಶ್ರಯಂತಾನ್ಯತಾವ್ಯಧಃ ಪ್ರಯೈ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಮುಹೀಃ |
ಸಾವಕಾಸಃ ಪುರುಸ್ಸುಯೋ ದ್ವಾರೋ ದೇವೀರಸಶ್ಚತಃ || ೬ ||

ಪದಪಾಠಃ

ವಿ | ಶ್ರಯಂತಾಂ | ಯುತ್ಸವ್ಯಧಃ | ಪ್ರಯೈ | ದೇವೇಭ್ಯಃ | ಮುಹೀಃ |
ಸಾವಕಾಸಃ | ಪುರುಸ್ಸುಹಃ | ದ್ವಾರಃ | ದೇವೀಃ | ಅಸಶ್ಚತಃ || ೬ ||

| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ದ್ವಾರೋ ದೇವೀರ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದ್ವಾರಾಭಿಮಾನಿನೋ ದೇವತಾ ವಿ ಶ್ರಯಂತಾಂ | ವಿವಿಧಂ ಶ್ರಯಂತು | ವಿವೃತಾ ಭವಂತು | ಕಿಮರ್ಥಂ | ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಯೈ ಪ್ರಯಾತುಂ ದೇವಾನಾಂ ಸ್ವಾಪ-
ಣಾಯ || ಪ್ರಯೈ ರೋಹಿಷ್ಯೈ ಅನ್ಯಥಿಷ್ಯೈ | ಸಾ. ೩-೪-೧೦ | ಇತಿ ನಿಸಾತಿತಃ || ಕೀದೃಶ್ಯಸ್ತಾಃ | ಯುತ-
ವ್ಯಧೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವರ್ಧಯಿತ್ರೈಃ ಪೂಜ್ಯಾಃ ಮುಹೀರ್ಮಹತ್ಯಃ ಸಾವಕಾಸ ಶೋಭಯಿತ್ರೈಃ ಪುರು-
ಸ್ಸುಯೋ ಬಹುಸ್ಸೈಹಣೀಯಾಃ ಅಸಶ್ಚತೋಽಸಜ್ಯಮಾನಾಃ ಪರಸ್ಪರವಿಪ್ರಕೃಷ್ಣಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪತಿಪಾಠಃ

ಯುತವ್ಯಧಃ—ಯಜ್ಞಪು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮುಡುವವರೂ | ಮುಹೀ—ಮಹತ್ತಾದ ಆಕಾರವುಳ್ಳ
ವರೂ | ಸಾವಕಾಸಃ—ಶುದ್ಧಿ ಮಾಡುವಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೂ | ಪುರುಸ್ಸುಹಃ—ಅನೇಕರಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತರಾದವರೂ |
ಅಸಶ್ಚತಃ—ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳದೇ ವಿವಿಕ್ತವಾಗಿರುವವರೂ (ಆದ) | ದ್ವಾರೋದೇವೀಃ—(ಯಜ್ಞಗೃಹದ) ದ್ವಾರಾಭಿಮಾನ
ದೇವತೆಗಳು | ದೇವೇಭ್ಯಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ಪ್ರಯೈ—ಪ್ರವೇಶಕ್ಕಾಗಿ | ವಿಶ್ರಯಂತಾಂ—ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ
ದೂರ ಪರಿಮೆ ದಾರಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡಲಿ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಜ್ಞವನ್ನದ್ದಿಗೆ ಕಾರಣರಾದವರೂ, ಮಹತ್ತಾದ ಆಕಾರವುಳ್ಳವರೂ, ಶುದ್ಧಿ ಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೂ,
ಅನೇಕರಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತರಾದವರೂ, ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳದೇ ವಿವಿಕ್ತವಾಗಿರುವವರೂ ಆದ ಯಜ್ಞಗೃಹದ
ದ್ವಾರಾಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ದೂರಪರಿಮೆ ದಾರಿಯನ್ನು
ಮಾಡಿಕೊಡಲಿ

English Tranlation

Let the bright, separable doors, the augmenters of sacrific, the purifiers
of rites, the desired of many, be set open for the gods to enter.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ದ್ವಾರೋ ದೇವೀಃ—ಯಜ್ಞಗೃಹದ ದ್ವಾರಾಭಿಮಾನದೀವತೆಗಳೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ದ್ವಾರಗಳು ಯಜ್ಞಗೃಹದ ದ್ವಾರಗಳೇ ಅಥವಾ ಇದು ಕೇವಲ ಅಲಂಕಾರವಾದ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿದೆ. ಒಂದುವೇಳೆ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೃಹದ್ವಾರಗಳೆಂದರ್ಥವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಗ ಆಪ್ತೀಸೂಕ್ತಗಳ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಸಹ ಈಗ ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಾರ್ವಕವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯಾದ್ಯಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ, ಬರ್ಹಿ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿ ಈ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ದೇವತಾರೋಪಣೆಯಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಪಾರ್ಥಿವವಾಯುನೂ ಅದರೂ ಯಾಗಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಶುದ್ಧಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಯು ಶುದ್ಧವಾದ ದೈವಿಕಾಂಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಆ ನದಿಯ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರತು ನದಿಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದೇವಾತ್ಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯೊಡನಿರುವುದರಿಂದ ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಹೋತೃವನ್ನೂ ದೇವತೆಯೆಂದೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ದೇವೀ ದ್ವಾರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವಾಗಿದೆ. ಈ ದ್ವಾರಗಳು ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುಗಳೇ ಆಗಿದ್ದರೆ, ಬರ್ಹಿ, ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿ ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ವಿಶೇಷವಾದ ಸ್ಥಾನವು ಇವಕ್ಕೇತಕ್ಕೆ ಎಂಬ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯು ಏಳುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಾಂಗಗಳಾದ ಕೆಲವು ಉಪಕರಣಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ದೇವತ್ವದ್ಯಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ, ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ವೇದಿಯ ಹೆಸರೇ ಇಲ್ಲವಾಗಿದೆ.

ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶವೇನೆಂದರೆ ದ್ವಾರಗಳು ಎಂದು ಬಹುವಚನವಲ್ಲವೆ.

ಸಪ್ತ ಹೋತಾರೌ ಮನಸಾ ವ್ಯಜಾನಾ ಇನ್ದಂತೋ ವಿಶ್ವಂ ಪ್ರತಿ ಯನ್ವೃತೇನ |
 ಸ್ಯಪೇಶಸೋ ವಿಧಥೇಷು ಪ್ರ ಜಾತಾ ಅಭೀಷಮಂ ಯಜ್ಞಂ ವಿ ಚಿರಂತ ಪೂರ್ವೀಃ ||

(ಬೃ. ಸಂ. ೩-೪-೫)

ಎಂಬ ಆಪ್ತೀಸೂಕ್ತದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೀಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಸಹ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ. ಮತ್ತು ಈ ದ್ವಾರದೇವತೆಗಳ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ,

- ೧) ವಿ ಶ್ರಯಂತಾಂ ಋತಾವ್ಯಥೋ ದ್ವಾರೋ ದೇವೀರಸಕ್ಷತಃ ಯಜ್ಞಕಾಡ್ಯದ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಿ ಎಂದು ೧-೧೩-೬ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ
- ೨) ದುರೋ ಘೃತಾನ್ಯಕ್ಷರನ್ | ಉದಕಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿದರು ಎಂದು ೧-೧೮೮-೨ರಲ್ಲೂ
- ೩) ಪ್ರ ಪ್ರ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರೇಣೇತ ನ | ಯಜ್ಞವನ್ನು ಫಲದಿಂದ ತುಂಬಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ೫-೫-೫ ರಲ್ಲೂ
- ೪) ಇನ್ದಂತೋ ವಿಶ್ವಂ ಪ್ರತಿ ಯನ್ವೃತೇನ | ಸಕಲವಿಧವನ್ನು ಉದಕದಿಂದ ಡೈತ್ಯಸ್ಯಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ೩-೪-೨ರಲ್ಲೂ

ಹೀಗೆ ಇನ್ನು ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ಅವರ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಈ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಕೇವಲ ಅಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿಯೂ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿಯೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆರೋಪಿತವಾದವೆಂದೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಂಶವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಕೆಲವರ ಮತವಾಗಿದೆ ಅಲ್ಲದೆ,

ಸಮಿದ್ಯೋ ಅಸ್ಯ ಮನುಷೋ ದುರೋಣೇ ದೇವೋ ದೇವಾನ್ ಯಜಸಿ ಜಾತವೇದಃ |

ಆ ಚ ವಹ ಮಿತ್ರಮಹತ್ತಿ ಕಿತ್ತಾಸ್ತೈಂ ದೂತಃ ಕವಿರಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಮನುಷೋ ದುರೋಣೇ | ಮಾನವನ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಲೌಕಿಕವಾದ ಈ ಗೃಹದ್ವಾರಗಳಿಗೆ ಈ ಔಪಚಾರಿಕವಾದ ಭಾಷೆಯು ಅತ್ಯುಕ್ತೀಕೃತಿಯಾಗಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದು. ನೈವೇಶಸೇ, ಮುತಾವ್ಯಥಃ, ಪಾವಕಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಸಹ ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವು ವಿಮರ್ಶಕರ ಮತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳ ಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ ಅಥವಾ ಖಂಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವೈದಿಕಸಂಪ್ರದಾಯ ಪಾಲನೆಗೆ ಮೂಲರಾದ ವೈದಿಕಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದು.

ಸ್ವಾಧ್ಯೋಽ ವಿ ದುರೋ ದೇವಯಂತೋಽಶಿತ್ರಯೂ ರಥಯುದೇವತಾತಾ |

ಪೂರ್ವೀ ಶಿತುಂ ನ ಮಾತೇರಾ ರಿಹಾಣೇ ಸಮಗ್ರುವೋ ನ ಸಮನೇಷ್ಯಂಜನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೭-೨೫)

ಎಂಬ ಅಪ್ಪೀಸೂಕ್ತದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಗೃಹದ್ವಾರಾಣಿ ಇತ್ಯೇರ್ಥಃ | ಯಜ್ಞಗೃಹದ್ವಾರಗಳಿಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು ವೈಶಿಶ್ಯಯುಃ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನಾಃ ಎಂಬುದು ಕರ್ತೃವೆಂದೂ ಅವರು ಯಜ್ಞಗೃಹದ್ವಾರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ನಿಂತರೆಂದು ಅನ್ವಯವೆಂದೂ ವಿನಂಬಿದ್ದಾರೆ. ಅಂಗ್ಲಪಂಡಿತರಾದ Oldenberg, Grassman ಮತ್ತು Ludwig ಎಂಬವರೂ ಸಹ ಇದೇ ವಿನರಣೆಯನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆ,

ನಿರಾಟ್ಟಂಮ್ರಾಡ್ವಿಭೀಃ ಪ್ರಭ್ವೀರ್ಬಹ್ವೀಶ್ಚ ಭೂಯಸೀಶ್ಚ ಯಾಃ | ದುರೋ ಘೃತಾನ್ಯಕ್ಷೇರ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೮೮-೫)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ನಿರಾಟ್ ಸಂಮ್ರಾಟ್ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಎರಡು ಕದಗಳ ಹೆಸರಿಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಇವು ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಇಳಿದುಬರುವ ಸ್ವರ್ಗದ್ವಾರಗಳೆಂದಿದ್ದಾನೆ. (History of Ancient Sanskrit Literature. P, 245). ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ,

ಹೋತಾಯಂಕ್ಷದ್ವರ ಋಷ್ವಾಃ ಕವಸ್ಯೋಽಕೋಷಧಾವನೀರುದಾತಾಫಿರ್ಜಿಹತಾಂ ವಿ ಹೇಷೋಫಿಃ

ಶ್ರಯಂತಾಂ | ಸುಸ್ರಾಯಾಣಾ ಅಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ವಿಶ್ರಯಂತಾಮೃತಾವ್ಯಧೋ ವಿಯಂ-

ಶ್ವಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರೈಃ |

(ಶ್ರೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ದುರೋ ದ್ವಾರಸಂಜ್ಞಾಕಾಃ ಪಂಚಮಪ್ರಯೋಜದೇವತಾ-
 ಸ್ತದ್ರೂಪಮಗ್ನಿಂ ದ್ವೈಪ್ರೋ ಹೋತಾ ಯಜತು | ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅತಾಥಃ
 ಉಚ್ಚಿತತಾಂ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದವು ಇದು ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಂಚಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿರೋಧಿಸು
 ತದೆ. ಇದರಿಂದ ದ್ವಾರವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಬಾಗಿಲುಗಳೆಂಬುದು ಅಲಂಕಾರಿಕವಾದುದು ಎಂದೆನ್ನಬಹುದೆಂದು
 ಒಂದು ಮತವಾಗಿದೆ. ಏತರೇವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ದುರೋ ಯಜತಿ ವೃಷ್ಟಿರ್ವ್ಯ ದುರೋ ವೃಷ್ಟಿಮೇವ ತಪ್ತೀಣಾತಿ ವೃಷ್ಟಿಮನ್ನಾ ದ್ಯೈಂ
 ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂದು ದ್ವಾರವೆಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯೆಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥವು ಹೇಗಾಗುವುದೆಂದು ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ.
 ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ದ್ವಾರೋ ಜನತೇರ್ವಾ ದ್ವನತೇರ್ವಾ ನಾರಯತೇರ್ವಾ | ಮುಂದಕ್ಕೆ ಒತ್ತು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು
 ಕೊಡುವ ಜು ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ, ಮುಂದುವರಿ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದ್ವು ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ ಅಥವಾ
 ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವ್ಯ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು,

ವ್ಯ ಚಿಸ್ತೀರುರ್ವಿಯಾ ವಿ ಶ್ರಯಂತಾಂ ಪತಿಭ್ಯೋ ನ ಜನಯಃ ಕುಂಭಮಾಣಾಃ |
 ದೇವೀರ್ವಾರೋ ಬೃಹತೀರ್ವಿಶ್ವಮಿನ್ವಾ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಭವತ ಸುಪ್ರಾಯಣಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ದ್ವಾರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ, ಗೃಹದ್ವಾರ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಃ |
 ಕಾತ್ಯಕೈಶ್ಚರ ಮತದಂತಿ ಗೃಹದ್ವಾರವೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಮತದಂತಿ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ
 ಸಹ ಮತಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೮-೧೦) ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಿಷ್ಟೆ,

ದ್ವಾರಸ್ತು ದೇವ್ಯೋ ಯಾಃ ಪೋಕ್ತಾ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ತಾಸ್ತು ಪತ್ನಯಃ |
 ಅಗ್ನಾಯೇಮನುವತರ್ತಂತೇ ತಥಾಗ್ನಾಯ್ಯಗ್ನಿಮೇವ ಚ ||
 ಅಗ್ನೌ ಧ್ರುವಂ ಸ್ಥಿತಾಸ್ತಾಸ್ತು ಸಂಸ್ತೂಯಂತೇಽಗ್ನಿನಾ ಸಹ |
 ಸ್ತಾಧಾನ್ಯಂ ತಾಸು ಚೈವಾಗ್ನೇ ಸ್ತುತಿವ್ಯೇವ ಹವಿಷ್ಟು ಚ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೬೦೦ದ ೭)

ಈ ದ್ವಾರಗಳು ದೇವಪತ್ನಿಯೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಅಗ್ನಾಯಿಯನ್ನು ಇವರು ಅನುಸರಿಸುವರೆಂದೂ,
 ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲೇ ಸ್ಥಿರರಾಗಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯು
 ಸಮಯಕ್ರಮವಾಗಿದೆ.

ಅಸತ್ತತಃ—ಅಸಜ್ಜಮಾನಾಃ ಪರಸ್ಪರಂ ವಿಪ್ರಕೃಷ್ಣಾಃ | ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳುವ ವಿವಿಕ್ತವಾಗಿರು
 ವವರು ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಶ್ರಯಂತಾಮ್—ಶ್ರೀಞ್ ಸೇನಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋತಾವೃಥಃ—ಋತಂ ವರ್ಧಯಂತಿ ಇತಿ ಋತವೃಥಃ ವೃಥು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವವಿತ್ಯರ್ಥಕನಾದ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಪಪದ ಸಮಾಸ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದ್ವೈತ್ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

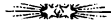
ಪ್ರೈಯೈ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ. ಧಾತು. ಪ್ರೈಯೈ ರೋಹಿಷ್ಯೈ ಅವ್ಯಥಿಷ್ಯೈ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಕೃನ್ನೇಜಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹೀಃ—ಮಹೇಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾಂದಸವಾಗಿ ಅತಿಗೆ ಲೋಪ. ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ.

ಪಾವಕಾಸಃ—ಜಸ್ಮ ಪರವಾದಾಗ ಆಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಪುರುಸ್ಪುಹಃ—ಸ್ಪುಹ ಈವ್ನಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಕ್ಶತಃ—ಗ್ನಿಷ್ಣಾ ಸಸ್ತ ಗತೌ ಧಾತು. ಜಕಾರಕ್ಕೆ ನ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಚಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನ ವಿದ್ಯಂತೇ ಸಶ್ಚಂತಃ ಗಚ್ಚಂತಃ ಯೇಷು ಅಸಕ್ಶತಃ ನೆಞ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ೬-೨-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಸದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಶಾಠಃ

ಆ ಭಂದಮಾನೇ ಉಪಾಕೇ ನಕ್ರೋಷಾಸಾ ಸುಪೇಶಸಾ |

ಯಹ್ವೀ ಋತಸ್ಯ ಮಾತರಾ ಸೀದತಾಂ ಬರ್ಹಿರಾ ಸುಮತ್ || ೭ ||

ಶಬ್ದಾಃ |

ಆ | ಭಂದಮಾನೇ ಇತಿ | ಉಪಾಕೇ ಇತಿ | ನಕ್ರೋಷಾಸಾ | ಸುಪೇಶಸಾ |

ಯಹ್ವೀ ಇತಿ | ಋತಸ್ಯ | ಮಾತರಾ | ಸೀದತಾಂ | ಬರ್ಹಿರಾ | ಆ | ಸುಮತ್ || ೭ ||

ಕಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಭಂದಮಾನೇ ಸರ್ವೈಃ ಸ್ತೂಯಮಾನೇ ಉಪಾಕೇ ವರಸ್ವರಂ ಸನ್ನಿಹಿತೇ ಸುಸೇಶಸಾ ತೋಛನ-
ರೂಪೇ | ಸೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ | ಯೆಹ್ವೇ ಮಹತ್ಯಾ ಅಪತ್ಯರೂಪೇ ವಾ ಪ್ರತಿದಿನಂ ಜಾಯಮಾನ-
ತ್ಯಾತ್ | ಯೆಹುರಿತ್ಯಪತ್ಯನಾಮ ಯದುಃ ಸೂನುರಿತಿ ತನ್ನ ಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಉತಸ್ಯ ಮಾತರಾ
ಯೆಜ್ಜಸ್ಯ ನಿರ್ಮಾತ್ಯಾ | ತಾಭ್ಯಾಮಾಗಮನಾದ್ಯೆಜ್ಜಸ್ಯ ಸಂಪೂರ್ತೇಯಜ್ಜ ಮಾತ್ಯತೈಮುಪಚೇರ್ಯತೇ |
ಯೆಜ್ಜ | ಅತಿರಾತ್ರಾದೀನಾಮಹೋರಾತ್ರಸಾಧ್ಯತ್ಯಾತ್ | ನಕ್ರೋಷಾಸಾ ಉಕ್ತಗುಣವಿಶಿಷ್ಟೇ ಅಹೋ-
ರಾತ್ರದೇವತೇ ಸುಮತ್ ಸ್ವಯಮೇವ | ಅಸ್ಮಾಭಿರಪ್ರಾರ್ಥಿತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಸುಮದ್ಬರ್ಹಿ-
ರಾಸ್ತೃತಂ ದರ್ಭಮಾ ಸಮಂತಾದಾ ಸೀದತಾಂ | ಉಪವಿತಾಂ | ಯದ್ವಾ | ಋತಸ್ಯೇತಿ ಕರ್ಮಣಿ
ಷಷ್ಠೀ | ಯಜ್ಜ ಮಾ ಸೀದತಾಂ | ಅಸಾದ್ಯ ಚ ಬರ್ಹಿರಾಸ್ತೃತಂ ದರ್ಭಂ ಸ್ವಯಮೇವಾ ಸೀದತಾಂ ||

ಪ್ರತಿವಹಾರ್ಥ

ಅ ಭಂದಮಾನೇ—ಸಕಲಿಂವಲೂ ಹೊಗಳಲ್ಪಡುವವರೂ, | ಉಪಾಕೇ—ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೇ
ಇರುವವರೂ, | ಸುಸೇಶಸಾ—ಮನೋಹರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರೂ | ಯೆಹ್ವೇ—ಮಹತ್ವಾದ ಆಕಾರವುಳ್ಳವರೂ |
ಅಥವಾ (ನಿತ್ಯವೂ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ) ಅಪತ್ಯರೂಪವುಳ್ಳವರೂ | ಉತಸ್ಯ—ಯಜ್ಜಕ್ಕೆ | ಮಾತರಾ—
ನಿರ್ಮಾಣಕಾರಣರೂ ಆದ | ನಕ್ರೋಷಾಸಾ—ರಾತ್ರಿಯ ಮತ್ತೂ ಆಹಸ್ತಿನ ದೀನತಿಗಳೇ, | ಸುಮತ್—
(ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸದಿದ್ದರೂ ಸಹ) ನೀವಾಗಿಯೇ | ಬರ್ಹಿಃ—ವರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ | ಅ ಸೀದತಾಂ—
ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿ. | ಅಥವಾ ಸುಮತ್—ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ಹರಡಿದ | ಬರ್ಹಿಃ—ವರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ |
ಅ ಸೀದತಾಂ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿ

ಭಾಷಾರ್ಥ

ಸಕಲಿಂವಲೂ ಹೊಗಳಲ್ಪಡುವವರೂ, ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೇ ಇರುವವರೂ ಮನೋಹರವಾದ
ರೂಪವುಳ್ಳವರೂ, ಮಹತ್ವಾದ ಆಕಾರವುಳ್ಳವರೂ, ಯಜ್ಜಕ್ಕೆ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರಣರೂ ಆದ ಎಲ್ಲ ಆಕಾರವುಳ್ಳದೇವತೆ
ಗಳೇ, ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸದಿದ್ದರೂ ಸಹ ನೀವಾಗಿಯೇ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಮುನಾದಿ ವಿಸ್ತರವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ನಮ್ಮ
ದರ್ಭಾಸನಗಳ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿ.

English Translation

Beautiful night and morning, ever hymned, ever associated, progeny
(of time), parents of sacrifice, sit down of your own good-will on the sacred
grass.

| ವಿಕೇಷವಸಯಗಳ ||

(ಅ) ಭಂದಮಾನೇ—ಸರ್ವೈಃ ಸ್ತೂಯಮಾನೇ | ಸಕಲಿಂವಲೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಂದು ನಕ್ರೋ-
ಷಾಸಾ ಎಂಬ ದೀನತಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಚಿತ, ಗಾಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಚಿತಕರ್ಮಸಾಮಗ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ
ಏರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨.೧೧) ಭಂದಮಾನಾ ಎಂದರೆ ಸ್ತೂತಾವಿಸಯವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭಂದನಾ |

ಭಂದನಾ ಭಂದತೇಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಣಃ | (೧. ೫-೨) ಭಂದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಆ ವಿವೇಶ ರೋದಸೀ ಭೂರಿವರ್ಪಸಾ ಪುರುಪ್ರಿಯೋ ಭಂದತೇ ಧಾಮಭಿಃ ಕವಿಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೩-೪)

ಸ ಭಂದನಾ ಉದಿಯತಿ ಪ್ರಜಾವತೀರ್ವಿಶ್ವಾಯುರ್ವಿಶ್ವಾಃ ಸುಭರಾ ಅಹದಿವಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೯-೮೬-೪೧)

ಎಂಬ ಎರಡು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದ ಪ್ರಯೋಗದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೧. ೫-೨)

ಸುಮತ್ — ಸ್ವಯಮೇವ | ಅಸ್ಮಾಭಿರಸ್ಮಾರ್ಥಿತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸದಿದ್ದರೂ ನೀವಾಗಿಯೇ ಎಂದು ಉಪಾಸನಕ್ರಮಗಳ ಔದಾರ್ಯವನ್ನೂ ಅಭಿಮಾನವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಸುಮತ್ಪ್ರಿಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ (೧. ೬-೨೨) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸುಮತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಯಂ ಎಂದರೆ ತಾನಾಗಿಯೇ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಇದೊಂದೇ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೇ ಕಲ್ಯಾಣ, ಶೋಭನೆ ಅಥವಾ ಭದ್ರೆ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಪರ್ಯಾಯಪದವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸುಮದ್ರಃ ಸಮದ್ರಃ ಸುಮದೆಶುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ,

ಅಮೇವ ನಃ ಸುಹವಾ ಆ ಹಿ ಗಂತನ ನಿ ಬಹಿಷಿ ಸದತನಾ ರಣಿಷ್ವನ |

ಅಥಾ ಮಂದಸ್ತ ಜುಜುಷಾಣೋ ಅಂಧಸಸ್ತೃಷ್ಠದ್ವೇವೇಭಿರ್ವನಿಭಿಃ ಸುಮದ್ರಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೩೬-೩)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಸುಮದ್ರಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಶೋಭನೆಗಣಃ ಎಂದೂ,

ವಿಭಾವಾ ದೇವಃ ಸುರಣಃ ಪರಿ ಕ್ಷೀರಗ್ನಿರ್ಬಭಿವ ಶವಸಾ ಸುಮದ್ರಃ |

ತಸ್ಯ ವ್ರತಾನಿ ಭೂರಿಪೋಷಿಣೋ ವಯಮುಪ ಭೂಷೇಮ ದಮ ಆ ಸುವ್ರತೈಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೩-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಮದ್ರಃ ಎಂದರೆ ಶೋಭನೆಗಣಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸುಮತ್ ಪದವು ಶೋಭನೆ, ಕಲ್ಯಾಣ ಈ ಪದಗಳ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉಪಾಸನಕ್ರಮದೇವತೆಗಳ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ಆಗಮನಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪದದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಉಸಾಕೇ—ಈ ಪದವು ಅಂಕಿತನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (೧. ೩-೯) ಪರಸ್ಪರಂ ಸನ್ನಿಹಿತೇ | ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೇ ಇರುವವರು ಎಂದರ್ಥ.

ಸುಪೇಶಸಾ—ಪೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ | ಪಿಂಶತೇರ್ವಿಪಿತಿಂ ಭವತಿ | ಸಂಸ್ಕೃತವಾದುದು ಮಕ್ಕಳು ಪರಿಷ್ಕೃತವಾದದ್ದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪಿಶ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸೌಂದರ್ಯವುಳ್ಳ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇದೇ ಮಕ್ಕಳನ್ನುದಹರಿಸಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೧. ೮-೧೧) ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಯೆಹ್ನೀ—ಮಹತ್ವಾ ಅಪತ್ಯರೂಪೇ ವಾ | ಅತಿ ಮಹತ್ವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಶಿಶುರೂಪದವರು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಸದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮಹನ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩) ಮತ್ತು ತುಕ, ತೋಕಂ ಇತ್ಯಾದ್ಯಪತ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧) ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನೂ ಉಪಸ್ಥಾನ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಉಪ ವ ವಿವೇ ವಂದ್ಯೋಭಿಃ ಶೂಷ್ಯಃ ಪ್ರ ಯೆಹ್ನೀ ದಿವ್ಯಾ ತಯುದ್ಧಿರಕ್ಯೇಃ |

ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ವಿದುಷೀವ ವಿಶ್ರಮಾ ಹಾ ವಶತೋ ಮರ್ತ್ಯಾಯ ಯಜ್ಞಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೧-೭)

ಉತ ಯೋಷಣೇ ದಿವ್ಯೇ ಮಹೀ ನ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಸುದುಘೇವ ಧೇನುಃ |

ಬರ್ಹಿಷವಾ ಪುರುಹೂತೇ ಮಘೋನೀ ಆ ಯಜ್ಞಯೇ ಸುವಿತಾಯ ಶ್ರಯೇತಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ದೇವತೆಗಳ ಮಹತ್ವಾದ ಸ್ವರೂಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು,

ದ್ವೀ ವಿರೂಪೇ ಚಿರತಃ ಸ್ವರ್ಥೇ ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ ವತ್ಸಮುಪ ಧಾಪಯೇತೇ |

ಹರಿರನ್ಯಸ್ಯಾಂ ಭವತಿ ಸ್ತುಧಾವಾಚ್ಯಾಕ್ರೋ ಅನ್ಯಸ್ಯಾಂ ದದ್ವಿಶೇ ಸುಮರ್ಶಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೫-೧)

ಪುನಃ ಪುನರ್ಜಾಯಮಾನಾ ಪುರಾಣೀ ಸಮಾನಂ ವರ್ಣಮಭಿಶುಂಭಮಾನಾ |

ಶ್ರುಷ್ಣೀವ ಕೃತ್ಸುರ್ವಿಜ ಆಮಿನಾನಾ ಮರ್ತಸ್ಯ ದೇವೀ ಜರಯಂತ್ಯಾಯುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೨-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯೂ ಉಷಸ್ಯ ಸಹ ಪವೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಶಿಶುರೂಪವಾಗುವರೆಂಬ ಅಂಶವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಅದುದರಿಂದ ಯೆಹ್ನೀ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು

ನಕ್ರೋಷಸಾ—ಈ ದೇವತೆಗಳ ಇತರ ವಿಶೇಷಣಗಳೊಡನೆ ಬುತಸ್ಯ ಮಾತರಾ ಎಂ- ವಿಶೇಷಣವು ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದುದು

ದ್ವವತಾಂ ತ ಉಷಸಾ ನಾಜಯಂತೀ ಅಗ್ನೇ ನಾತಸ್ಯ ಸಠ್ಯಾಭಿರಚ್ಛಿ |

ಯಾತ್ನೀಮಂಜಂತಿ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಹವಿರ್ಭಿರಾ ವಂಘುರೇವ ತಸ್ತುತುರ್ಮರೋಣೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೪-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಅವರಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ನಿಕಟಸಂಬಂಧವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಅವರನ್ನು ಅಹ್ವಾನಿಸಿರುವ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ (ಇಂತಹ ಮುಕ್ತುಗಳು ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತಿವೆ) ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಬಹು ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಜ್ವಲಿತ ನಾಗತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಅತ್ಯಂತ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅವರು ತಮ್ಮ ನಡುವೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿ ಓಡಿಬರುವುದಾಗಿ ಅಲಂಕಾರಿತವಾದ ವರ್ಣನೆಯು,

ನಕ್ರೋಷಾಸಾ ವರ್ಣಮಾನೇವ್ಯಾಗ್ನೇ ಧಾಪಯೇತೇ ಶಿತಮೇಕಂ ಸಮೀಚೀ |

ಗ್ಯಾವಾಶ್ರಾಮಾ ರುಕ್ಮೋ ಅಂತರ್ವಿ ಭಾತಿ ದೇನಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯೆನ್ನೈವಿಹೋದಾಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯-೬೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಶಿತ ರೂಪವಾಗ ಅಗ್ನಿಗೆ ವೇವಿವಾಸಮಾಡಲು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತಾರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅವರು ಯಜ್ಞಕರ್ತರ ಸಮೀಪವರ್ತನಿಯರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ಅಂಶದ ವರ್ಣನೆಯು ಪುನರಾವರ್ತನವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ —

ಅ ಸುಷ್ಪಯಂತೀ ಯಜತೇ ಉಪಾಕೇ ಉಪಾಸಾನಕ್ತಾ ಸದತಾಂ ನಿ ಯೋನೌ |

ದಿವ್ಯೇ ಯೋಷತೇ ಬೃಹತೀ ಸುರುಕ್ಮೇ ಅಧಿ ಶ್ರಿಯಂ ಶುಕ್ರಪಿತಂ ದಧಾನೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೦-೬)

ಎಂಬ ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ವಿಸಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಉಪಾಸಾನಕ್ತಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಗೌಣವಾದ ಸ್ಥಾನವಿಲ್ಲದೇ ಅತಿಮುಖ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನವಿರುವುದೆಂದು ಈ ಅಂಶದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಸ್ಥಾನಲಾಭವು,

ಹೋತಾ ಯಶ್ವದುಪಾಸಾನಕ್ತಾ ಬೃಹತೀ ಸುಪೇಶಸಾ ನ್ಯಾಗಂ ಪತಿಭ್ಯೋ ಯೋನಿಂ ಕೃಷ್ಣಾನೇ ||

ಸಗ್ಂಸ್ಯಯಮಾನೇ ಇಂದ್ರೇಣ ದೇವೈರೀದಂ ಬರ್ಹಿಃ ಸೀದತಾಂ ವೀತಾಮಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತೇರುಃ ||

(ದೈ ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨೧)

ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿ ಉಪಾಪತ್ರರು ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರಾದಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಅಹೋರಾತ್ರೇ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ೮,೧೧ ರಲ್ಲೂ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ನಕ್ತೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲೂ ಸಹ, ಇವರನ್ನು ಈಶತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ನಕ್ರೋಷಾಸೌ ಚ ಯೇ ದೇವ್ಯಾವಾಗ್ನೇಯಾಗ್ನೇವ ವ ತೇ ಸ್ತೃತೇ |

ಶ್ಯಾವ್ಯಾಗ್ನೇಯೋ ಹಿ ಕಾಲಸ್ಯ ತಸ್ಯೈವೋಷಾಃ ಕಲೇವ ತು ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೮)

ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ನಕ್ತೆ ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧಿಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ಯಾವಿಯು (ರಾತ್ರಿದೇವತೆ ೧-೬-೧) ಅಗ್ನಿಯೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ, ಮತ್ತು ಉಷಃ ಕಸ್ಯಾದುಚ್ಚೇತೀತಿ ಸತ್ಯಾ ರಾತ್ರೀರಪರಃ ಕಾಲಃ (ನಿ. ೨-೧೮) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯದಿಂದ ಉಷಸ್ಸು ಆ ರಾತ್ರಿಯ ಅವರಕಾಲವೆಂದೂ ತಿಳಿದ ವಿಸಯವಾಗಿದೆ.

ತಮ ಉಚ್ಚೈತ್ಯುಷಾ ನಕ್ತಾನಕ್ರೀಮಾಂ ಹಿಮಬಿಂದುಭಿಃ |

ಅಶಿ ವಾನ್ಮಕ್ತವರ್ಷೇತಿ ನಇದಾ ಪೂರ್ವಾಙ್ಗೋರಿವಂ ಭವೇತ್ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೯)

ಈ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿತ ಕತ್ತಲನ್ನು ಓಡಿಸುತ್ತಾಳೆ. ರಾತ್ರಿಯು ಹಿಮಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೆನೆಯುವಂತೆಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗುವಂತೆಯೂ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಅಥವಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ವರ್ಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನೆಳೆ ಪದದೊಡನೆ ಅರ್ಥೋ ಧಾತುವು ಸೇರಿ ಅವ್ಯಕ್ತವರ್ಣರೇಖ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಸಾ ಹಿ ದೋಷಾ ಭವತ್ಯಾದೌ ನಿಶೀರ್ಭೇ ಸಾ ತಮಸ್ತೀಳಿ
ನಾಮ್ನಾ ಭವತ್ಯುಷಾಶ್ಚೈವ ಸೈಷಾ ಸ್ರಾಗುಂದಯಾದ್ರವೇಃ ||

(ಬೃ ದೇ. ೩-೧೦)

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗೆ (ಪ್ರ)ದೋಷಾ ಎಂದೂ, ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ತಮಸ್ತೀಯೆಂದೂ ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ನೊದಲು ಉಪಸ್ಥಿತೆಂದೂ ಹೆಸರು. ದೋಷಾ, ತಮಸ್ತೀ, ಶ್ಯಾವೀ, ನೆಕ್ತಾ ಇವೆಲ್ಲಾ ರಾತ್ರಿ ನಾಮಗಳೆಂದು ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (ನಿಘಂಟು ೧-೭).

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆನು ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಂತುಂ ತತಂ ಸಂವಯಂತೀ (೨ ೩-೬) ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಕ ವಿಪ್ರರಣೆಗೆ ಉಪಾಸಾನಕ್ತಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ವಿನಯಿಸಿ.

ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರಿಯಾ

ಭಂದಮಾನೇ—ಭದಿ ಕಲ್ಯಾಣಿ. ಸುಪೇ ಚ. ಧಾತು. ಭವ್ವದಿ. ಲಿಟಿ ರಾಜಾಚಾರೀಶ ಇದಿತ್ಯೋನುಮ್-ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮು. ಶಪ್ ವಿಕರಣಾ ಆನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾಗಮು. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ರೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ರವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಾ ವಿಕನಚ ನಾಂತರೂಪ.

ಉಪಾಕೇ—ಅಂತೋದಾತ್ರಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಕ್ಯೋಷಸಾ—ನಕ್ಯಂ ಚ ಉಪಾಶ್ಚ ನಕ್ಯೋಷಸಾ. ದ್ವಿಪಚನ ಔಕಾರ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾವೇಶ. ಪೂರ್ವಪದದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ದಿರ್ಭವೂ ಭಾಂದವನಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಸುಪೇಶಸಾ—ಶೋಭನಂ ಪೇಶಃ ರೂಪಂ ಯಯೋಸ್ತೇ | ಓದಿನಂತೆ ಆಕಾರಾವೇಶ. ನೆಳೆ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ರಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಅದ್ಯುದಾತ್ರಂ ದ್ವೈಚ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅದ್ಯುದಾತ್ರಸ್ವರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾತರಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾವೇಶ.

ಸೀದತಾಮ್—ಪಠ್ಯಾ ಏಕರಣಗತ್ಯವನಾದನೇಕು. ಲೋಪ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿಪಚನದಲ್ಲಿ ಲ್ವಿಧ್ಯಾನ್ ಎರುವುದರಿಂದ ತಾಮಾವೇಶ. ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀದಾವೇಶ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ರೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ರವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಂಟುಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೨ ||

। ಸಂಹಿತಾಃ ।

ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಾ ಜುಗುರ್ವಣೇ ಹೋತಾರಾ ದೈವ್ಯಾ ಕವೀ ।

ಯಜ್ಞಂ ನೋ ಯಕ್ಷತಾಮಿಮಂ ಸಿದ್ಧ್ರಮದ್ಯ ದಿವಿಸ್ಪೃಶಂ ॥ ೮ ॥

ಠವಾಃ ।

ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಾ | ಜುಗುರ್ವಣೇ ಇತಿ | ಹೋತಾರಾ | ದೈವ್ಯಾ | ಕವೀ ಇತಿ |

ಯಜ್ಞಂ | ನಃ | ಯಕ್ಷತಾಂ | ಇಮಂ | ಸಿದ್ಧ್ರಂ | ಅದ್ಯ | ದಿವಿಸ್ಪೃಶಂ ॥ ೮ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಾ ದೇವಾನಾಂ ಮಾದನೇಜ್ಞಾಲ್ ಜುಗುರ್ವಣೇ ಭೃಶಂ ಗೃಣತಾಂ ಸ್ತುವತಾಂ ಯಜ್ಞಮಾನಾನಾಂ ಸಂಭಕ್ತಾರೌ || ಗೃಣತೇರ್ಯಜ್ಞಾಂ ಗುಣಾತ್ ಕ್ವಿಪಿ ಜ್ಞಾನದಸೀ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನಪ್ಪವದೇ ವನತೇಶ್ವಂದಸಿ ವನಸನರಕ್ತವುಠಾಮಿತೀನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ || ಕವೀ ಮೇಧಾವಿನೌ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿನ್ಯೌ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ದೇವಸಂಬಂಧಿನೌ ಹೋತಾರೌ ಆಯಂ ಚ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ತ್ಯುಘಂ ಸಿದ್ಧಂ ಫಲ. ಸಾಧನಭೂತಂ || ಸಿದ್ಧಃ ಸ್ವಾಯಿತಂಚೀತ್ಯಾದಿನಾ ರಕ್ || ದಿವಿಸ್ಪೃಶಂ ದ್ಯುಲೋಕನಾಸಿದೇವಾನಾಸ್ಪೃಶಂತಃ | ತೈರ್ವಪಿಷಃ ಸ್ವೀಕ್ರಿಯಮಾಣತ್ವಾದಿತಿ ಭಾವಃ | ಈದೃಶಂ ನೋದ್ರಸ್ಯದೀಯಮಿಮಂ ಯಜ್ಞಮದ್ಯ ಯಕ್ಷತಾಂ | ಅನುತಿಷ್ಠತಾಂ ಪೂಜಯತಾಂ ವಾ | ಸಮೃಜ್ಞಿರ್ವಾಹಯತಾಮಿತ್ಯೇರ್ಥಃ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಾ—(ದೇವತೆಗಳಿಗೆ) ಹರ್ಷವನ್ನಂಟುಮಾಡುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳವರೂ | ಜುಗುರ್ವಣೇ—ಸ್ತೋತ್ರನೂಡತಕ್ಕೆ 'ಯಜಮಾನರನ್ನ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವವರೂ | ಕವೀ—ಮೇಧಾವಿಗಳೂ | ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು (ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ಕರೆಯುವವರೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ | ಸಿದ್ಧಂ—ಫಲದಾಯಕವಾದುದೂ | ದಿವಿಸ್ಪೃಶಂ—ವೇವಲೋಕದಲ್ಲ (ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ) ಸೇರುವುದೂ ಆದ | ನಃ ಇಮಂ ಯಜ್ಞಂ—ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಅದ್ಯ—ಈಗ | ಯಕ್ಷತಾಂ—ನೆರವೇರಿಸಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ವೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನಂಟುಮಾಡುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳವರೂ, ಭಕ್ತರಾದ ಯಜಮಾನರನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವವರೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ಸಹ ಫಲದಾಯಕವಾದುದೂ, ವೇವಲೋಕದಲ್ಲ ವೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸೇರುವುದೂ ಆದ ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಈಗ ನೆರವೇರಿಸಲಿ.

English Translation.

May the two pleasing-tongued receivers of praise, the divine and sage invocers (of the gods), officiate to-day at this our sacrifice, which confers (rewards) and attains heaven.

! ವಿಶೇಷವಪಯುಗಳು !

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ—ದೇವಸಂಬಂಧಿನಾ ಹೋತಾರಾ! ಅಯಂ ಚ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನೈಶ್ಚ ಇತ್ಯುಭೌ! ದೇವಸಂಬಂಧಿಗಳೂ ಹೋತೃಗಳೂ ಆದ ಸಾರ್ಥಿವಾನ್ನಾ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ತವಾದ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯ ಎರಡು ರೂಪಗಳೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಧುನಿಕರಾದ ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು ಇದಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ತಮ್ಮಲ್ಲೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದವನ್ನೂ ತೋರಿದ್ದಾರೆ. Geldner ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅವನ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ, Haug ಎಂಬುವನು ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಯನವೆಂದೂ, Oldenberg ಎಂಬುವನು ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹಾಯಕನಾದ ಮೈತ್ರಾವರುಣನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವೊಂದೂ ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲ.

ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದೇ ಈ ಹೋತೃಗಳ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ಯಜ್ಞಂ ನೋ ಯಜ್ಞತಾ-ಮಿಮಂ | ಎಂದು ೧-೧೩-೮; ೧-೧೮೮-೨ನೇ ಮುಕ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ, ದೇವಾನ್ಯಜಂತಾನ್ವತುಘಾ | ಎಂದು ೨-೩-೨ ನೇ ಮುಕ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾಪನವು ಮಾನವನಾದ ಹೋತೃವಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಅಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿ ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ—

ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಾಚಾ ಮಿಮಾನಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನುಷೋ ಯಜಿಷ್ಯತಿ |
ಪ್ರಚೋದಯಂತಾ ವಿದಥೇಷು ಕಾರೂ ಪ್ರಾಚೀನಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರದಿಶಾ ದಿಶಂತಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಕದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞೋತ್ಸವದ ಕರು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾನವನಾದವರು (ಅಳಿಯವರು) ಎಂದಿರುವುದೂ ಇದೇ ಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರ ಮತವಾಗಿದೆ

ಹೀಗೆ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯಗಳು ಎರಡು ಹೋತೃಗಳಿಗೂ ಸವಾನವಾಗಿದ್ದರೂ, ಮಾನವನಾದ ಹೋತೃವಿನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ, ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಸಹ ಇಲ್ಲವಿರೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವು ದೇವ-ಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ದೇವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮಾ ಸ್ಯಂಜೇ ಸಪ್ತೈಶ್ಚೈಶ್ಚಾಸುಃ ಸ್ವಧಯಾ ಮದಂತಿ |
ಋತಂ ಶಸಂತ ಋತಮಿತ್ತ ಆಹುರನು ವ್ರತಂ ವ್ರತಸಾ ದೀಧಾನ್ಯಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಪರವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

೧-೧೩-೪ ರಲ್ಲು ಹೋತಾ ಮನುರ್ಹಿತಃ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಹೋತೃಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಹೋತಾ ಯತ್ಪ್ರದ್ವೈನ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಮಂದ್ರಾ ಪೋತಾರಾ ಕವೀ ಪ್ರಚೇತಸಾ | ಸ್ವಿಷ್ಟ-
ಮಿದ್ಯಾನ್ಯೈಃ ಕರದಿವಾ ಸ್ವಭಿಗೂರ್ತಮನ್ಯ ಊರ್ಜಾ ಸತವಸೇನುಂ ಯಜ್ಞಂ ದಿವಿ ದೇವೇಷು
ಧತ್ತಾಂ ವೀತಾಮಾಜ್ಯಸ್ಯೈ ಹೋತರೈಃ |

(ಶ್ರೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಹೋತೃವು ಅನ್ನರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹವನ್ನಾಗಿಸುವುದರೊಂದೂ, ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಲೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯವಿಧಿಯನ್ನು ಮಾನವನಾದ ಹೋತೃವಿಗೂ ದೇವಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ.

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಯಜತಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾಂ ವೈ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾನೇವ
ತಕ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾಂ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂದು ಈ ಹೋತೃಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸತಕ್ಕವನು ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೆ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳ ಸುಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ನಿರೂಪಿಸಿಲ್ಲ.

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ದೈವ್ಯೈ ಹೋತಾರಾವಯಂ ಚಾಗ್ನಿರಸೌ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ |

(ನಿ. ೮-೧೨)

ಎಂದು ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವ ಆಧಾರವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಾರ್ಥವವಾದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥನಾದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲೆಯೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನನುಮೋದಿಸುತ್ತಾ,

ದೈವ್ಯಾ ನಿತಿ ತು ಹೋತಾರಾವಗ್ನೀ ಸಾರ್ಥವವಮಧ್ಯಮೌ |

ದಿವ್ಯಾದಗ್ನೀರ್ಹಿ ಜಜ್ಞಾತೇ ದೈವ್ಯೈ ತೇನೇಹ ಜನ್ಮನಾ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೧)

ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಹೋತೃಗಳೂ ಸಾರ್ಥವ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮರಾದ (ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರಾದ) ಅಗ್ನಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಜುಗರ್ವಣೇ—ಭೃಶಂ ಗೃಣಿತಾಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಸಂಭಕ್ತಾರೌ | ಸ್ವೀತ್ರಮಾಹತಕ್ಕ ಯಜ
ಮಾನರನ್ನಸುಗ್ರಹಿಸುವವನೆಂದರ್ಥ.

ಸಿದ್ಧಂ—ಫಲಸಾಧನಭೂತಂ | ಫಲದಾಯಕವಾಸುದೆಂದರ್ಥ. ನಿರೂಪಕಾರರು—

ದ್ಯಾವಾ ನಃ ಪ್ರೃಥಿವೀ ಇಮಂ ಸಿದ್ಧಮದ್ಯ ದಿವಿಸ್ತ್ವೀತಂ | ಯಜ್ಞಂ ದೇವೇಷು ಯಚ್ಚೈತಾಂ |

(ಋ ಸಂ. ೨-೪೧-೨೦)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನುದದರಿಸಿ ಸಿದ್ಧಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಫಲ ಸಾಧಕವಾದ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥ.

ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಾ—ದೇವಾನಾಂ ಮಾದನಜ್ಞಾಛೌ | ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಜ್ಞಾಛಿ ಗಳುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥ. ಮಂದ್ರ, ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವೆ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನ ಇದೇ ಭಾಗದ ೧-೧೫-೧೬ ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಾ ಎಂಬ ಪದವು ಮಾನವನಾದ ಹೋತೃವಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದು ಅಸಂಭವವಾದ್ದರಿಂದ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೌ | ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಎರಡು ರೂಪಗಳೇ ಆಗಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಆಗ ಮಾತ್ರ ಈ ವಿಶೇಷವು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಾ—ಮದೀ ಹರ್ಷೇ ಧಾತು. ಸ್ವಾಯಿತೆಚ್ಚಾ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಂದ್ರಾ ಚಿಹ್ವಾ ಮಯೋಸ್ತೌ ಮಂದ್ರಜಿಹ್ವಾ ಬಹುವ್ರೀಹೌ—(ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಜುಗುರ್ವಣೇ—ಗ್ನಾ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಭೃಶಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಧಾತೋರೇಚಾಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ ಬಂದಾಗ ಯಜೋಚಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ಯೈವಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಲುಕ್ ಬಂದಾಗ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಜುಗುರ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವನ ಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ಜುಗುರ್ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭಂದಿಸಿವನಸನರಕ್ತಮಘಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜುಗುರ್ವಣೆ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಟ್ ಕೌಪ್ಯಾಜ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ- ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ಹೋತಾರಾ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ಕೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ದೈವ್ಯಾ—ದೇವ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸಂಬಂಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪೃಷ್ ಠ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ತದ್ವಿತ್ತೇಪೃಷಾ ಮಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಲೋಪ. ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಯಜ್ಞಕಾಮ್—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಮ. ಧಾತು. ಲೋಪ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲಬ್ಧ್ಯಾದ್ಯವನಿರುವುದರಿಂದ ತಾಮಾಚೇಶ. ರಪ್ ವಿಕರಣ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಅಲೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೧೬೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾನುಷ್ಠ್ಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಚೋಃಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಖರಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಚತ್ವರ್. ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ. ಅತಿಹಂತದ ಪದದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಭಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿದ್ಧಮ್—ಷಿಧ ಗತ್ಯಾಮ್. ಧಾತು. ಸ್ಥಾಯಿತಂಚಿವಂ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತ್ಯಾದೇಃ ಷಃ ಷಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸಪ್ತ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಿವಿಸ್ತೃತಮ್—ದಿವಿ ಸ್ವೃತತಿ ಇತಿ ದಿವಿಸ್ತೃಕ್. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತೆಪ್ಪುರವೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅಲೂಕ ಗತಿಕಾರಕೋಪವದಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

ಸಂಹಿತಾಶ್ಲೋಕಃ

ಶುಚಿರ್ದೇವೇನೇಷ್ಟರ್ಷಿತಾ ಹೋತ್ರಾ ಮರುತ್ಸು ಭಾರತೀ |

ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಮಹೀ ಬರ್ಹಿಃ ಸೀದಂತು ಯಜ್ಞಯಾಃ || ೮ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಶುಚಿಃ | ದೇವೇಷು | ಅರ್ಷಿತಾ | ಹೋತ್ರಾ | ಮರುತ್ಸು | ಭಾರತೀ |

ಇಳಾ | ಸರಸ್ವತೀ | ಮಹೀ | ಬರ್ಹಿಃ | ಸೀದಂತು | ಯಜ್ಞಯಾಃ || ೮ ||

ನಾಮಾಠಾಭಾಷ್ಯಂ

ಶುಚಿಃ ಶುದ್ಧಾ ಮರುತ್ಸು ವಿರುದ್ಧಲಕ್ಷಣಯಾಮರಣೇಷು ದೇವೇಷು ದ್ಯೋತನಶೀಲೇಷು ಸ್ತೋತ್ರೇಷು ಮರುತ್ಸು ಬುತ್ರಿಕ್ಷು ವಾರ್ಷಿತಾ ನಿಯತಾ ಹೋತ್ರಾ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಿಕಾ ಭಾರತೀ ಭರತ-ಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೀ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಾ ವಾಕ್ ತಥೇಳಾ ಸಾರ್ಥಿನೀ ಪ್ರೌಷಾದಿರೂಪಾ ಮಹೀ ಮಹತೀ ಸರಸ್ವತೀ | ಸರ ಇತ್ಯುದೇಕನಾಮ | ತದ್ವತೀ ಸ್ತನಿತಾದಿರೂಪಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ಚಿ ವಾಕ್ ಏತಾಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಾನವಾಗಭಿಮಾನಿದೇವತಾ ಯಜ್ಞಯಾ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಾಃ ಸತ್ಯೋ ಬರ್ಹಿಃ ಸ್ತೀರ್ಣಂ ಸೀದಂತು | ಉಪ-ವಿಶಂತು ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮರುತ್ತು—ಅಮರರಾದವರೂ | ದೇವೇಷು—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದವರೂ ಆದ ಸ್ತ್ರೋತೃಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಮರುತ್ತುಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ | ಅರ್ಪಿತಾ—ನಿಯತವಾಗರುವವಳೂ, | ಶುಚಿ-ಶುದ್ಧಾತ್ಮಳೂ | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಿಕೆಯೂ ಆದ | ಭಾರತೀ—ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಳೂ, ಆದಿತ್ಯಸಂಬಂಧಿನಿಯೂ ಆದ ವಾಗ್ಧೀವತಿಯೂ | ಇಳಾ—ವಾರ್ಧಿವಸ್ತುಳಾದ ವಾಗ್ಧೀವತಿಯೂ | ಮಹೀ—ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ | ಸರಸ್ವತೀ—ನಾರಾಧ್ಯವಿಕವಾದ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಸ್ಥಳಾದ ವಾಗ್ಧೀವತಿಯೂ ಸಹ | ಯಜ್ಞಿ—ಯೋ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾಗ | ಬರ್ಹಿಃ—ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ | ಸೀದಂತು—ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ.

ಛಾಂದಸ್

ಅಮರರಾದವರೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದವರೂ ಆದ ಸ್ತ್ರೋತೃಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಮರುತ್ತುಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ನಿಯತವಾಗರುವವಳೂ, ಹೋಮಸಂಪಾದಿಕೆಯಾದವಳೂ ಆದ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಳೂ, ಆದಿತ್ಯಸಂಬಂಧಿನಿಯೂ ಆದ ವಾಗ್ಧೀವತಿಯೂ, ವಾರ್ಧಿವಸ್ತುಳಾದ ವಾಗ್ಧೀವತಿಯೂ ಮತ್ತು ಮಹತ್ತಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವಳೂ ಮಾಧ್ಯವಿಕವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳ ವಾಗ್ಧಿಮಾನದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾಗಿ ಬಂದು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ದರ್ಭಾಸನದಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ.

English Translation

May the pure Hotra, placed among the gods, and Bharati, among the Maruts, and may the adorable Ila, Saraswati, and Mahi, sit down upon the sacred grass.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು:

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಮತ್ತು ೧-೧೮೮ನೇ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಆಶ್ವೀ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀಃ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ ಇಳಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಭಾರತೀ ಎಂಬುವರೇ ಈ ಮೂವರು. ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾದ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಭಾರತೀ ಎಂಬ ದೇವತೆಗೆ ಹೋತಾ, ಶುಚಿ, (ಮರುತ್ತು, ದೇವೇಷು) ಅರ್ಪಿತಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ, ಸರಸ್ವತೀ ಎಂಬ ತೇವತೆಗೆ ಮಹೀ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮಹೀ ಎಂಬ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗರದೆ ಭಾರತೀ ದೇವತೆಯ ಪರ್ಮಾಯಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಎಂಬುದನ್ನು ತ್ರುತ್ಯಾಧಿಪಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಿವರಿಸಬಹುದು. ಆಶ್ವೀ ಸೂಕ್ತಗಳ ಮುಖ್ಯಾಂಶಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ :-

ಹೋತಾಯಕ್ಷತ್ರಿಸ್ತೋ ದೇವೀರಸಸಾಮಸಸ್ತಮಾ ಅಚ್ಚಿದ್ರಮದ್ಯೇದಮಪಸ್ತನ್ನೇಶಾಂ | ದೇವೇ-
ಭ್ಯೋ ದೇವೀರ್ದೇವಮಪೋ ವಿಯಂತ್ಪಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತೇರ್ಯಃ ||

(ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೨)

ಎಂದು ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಕೇನಲ ತಿಸ್ತೋ ದೇವೀಃ ಎಂದು ಮೂತ್ರವಿದೆ. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಇಡಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಭಾರತೀತ್ಯೇವಂರೂಪಾಸ್ತಿಸ್ತೋಽಪ್ಯವಪ್ರಯಾಜದೇವ್ಯಸ್ತದ್ಯೂಪಮಗ್ನಿಂ ದೈವ್ಯೋ ಹೋತಾ ಯಜತು | ಇಡಾ, ಸರಸ್ವತೀ ಮತ್ತು ಭಾರತೀ ಎಂಬ ಮೂವರು ಅಪ್ಯವಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಅಪಸಾಂ ಅಪಸ್ತಮಾಃ | ಕರ್ಮವತೀನಾಂ ಮಧ್ಯೇಽತೀಶ ಯೇನ ಕರ್ಮವತ್ಯಃ | ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮವತಿಯೆಂದೂ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಏಕರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಲ್ಲ.

ತಿಸ್ತೋ ದೇವೀರ್ಯಜತಿ ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಸಾನೋ ವ್ಯಾನಸ್ತಿಸ್ತೋ ದೇವ್ಯಸ್ತಾ ಏವ ತತ್ರೀಣಾತಿ
ತಾ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂದು ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳೂ, ಪ್ರಾಣ ಅಪಾನ ಮತ್ತು ವ್ಯಾನ ಎಂಬ ಜೀವಂತತ್ವಗಳೂ ತಾಧಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಆ ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಎಂಬ ೧೦-೧೦-೮ನೇ ಋಕ್ಸುಧರಹಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಏತು ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಭಾರತೀ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ | ಭರತ ಆದಿತ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಭಾ ಇಳಾ ಚೆ ಮನುಷ್ಯವದಿದ ಚೇತಯಮಾನಾ ತಿಸ್ತೋ ದೇವ್ಯಃ ಬರ್ಹಿರಿವಂ ಸುಖಂ ಸರಸ್ವತೀ ಚೆ ಸುಕರ್ಮಾಣಾ ಅಸೀದಂತು | (ಐ. ೮-೧೩) ಭರತನ (ಸೂಕ್ಯನ) ಪ್ರಧಾರಣವಾದ ದೇವತೆಯೂ, ಇಳಿಯೂ, ಸರಸ್ವತಿಯೂ ಬರ್ಹಿಯನ್ನಲಂಕರಿಸಿ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲ.

ತಿಸ್ತಸ್ತು ದೇವ್ಯೋ ಯಾಃ ಪೋಶಾಸ್ತಿಸ್ತಾನ್ಯೇವಹ ಸಾ ತು ವಾಕ್ |

ತ್ರಿವಿಧೇನೋಚ್ಚೈತೇ ನಾಮ್ನಾ ಜ್ಯೋತಿಃಷು ತ್ರಿಷು ವರ್ತಿನೀ ||

ಅಗ್ನಿಮೇವಾನುಗೇಳಾ ತು ಮಧ್ಯಂ ಪ್ರಾಸ್ತಾ ಸರಸ್ವತೀ |

ಅಮೂ ಸ್ಥಿತಾಧಿ ಲೋಕಂ ತು ಭಾರತೀ ಭವತಿ ಹ್ಯಸಾ ||

ಸ್ಯಷಾ ತು ತ್ರಿವಿಧಾ ವಾಗ್ವೈ ದಿವಿ ಚೆ ವ್ಯೋಮಿಷ್ಠಿ ಚೇಹ ಚೆ

ವ್ಯಸ್ತಾ ಚೈವ ಸಮಸ್ತಾ ಚೆ ಭಜತೈಗ್ನೀನಿಮಾನಸಿ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೨೦ಂದ ೧೪)

ತ್ರಿಸ್ತೋ ದೇವ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಇರುವ ವಾಗಧಿವೇವತೆಗಳು. [ವಾಕ್ಯಿನ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೨೦ಂದ ೨೨ನೇ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ].

ಅಯಂ ಪ್ರಯೋಗಸ್ತೇತೇಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ತ್ರಿಷು ವರ್ತತಾಂ |

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೯೦)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳು ಒಂದೇ ವಾಗಧಿದೇವತೆಯ ರೂಪಾಂತರಗಳು. ಇವರಲ್ಲಿ ಇಳಿಯು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿದಳು. ಸರಸ್ವತಿಯು ಮಧ್ಯಲೋಕವನ್ನಾ ಕ್ರಮಿಸಿದಳು ಮತ್ತು ಭಾರತಿಯು ದ್ಯುಲೋಕವ್ಯಥಾವಳು. ಆದರೂ ಸಹ,

ದೇವ್ಯಸ್ತ್ರಿಸ್ತಃ ಶ್ರಿತಾಶ್ಚೈನಂ ತ್ವಷ್ಟಾ ಚೈವೈತದಾಶ್ರಯಃ |

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೧೦೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಮೂರು ಲೋಕದ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿಯೆ: ಮುಕ್ತಾಯಮಾಡಿದೆ.

ಮಹೀ—ಮಹತೀ ಮಹತ್ತಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ ಎಂದು ಸರಸ್ವತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಹೀ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಯೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ವಿಶೇಷಣವೆಂದೂ ಇನ್ನೆ ಕೆಲವರ ಮತ. ಮ. ಸಂ ೭-೨-೬ ಮತ್ತು ೯-೫-೬ನೇ ಅಪ್ಪಿರ್ಮೂರ್ತುಗಳ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಉಷಾಸಾನಶ್ಚಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ಇಥಾ ಸರಸ್ವತೀ ಮಹೀ ತಿಸ್ತ್ರೋ ದೇವೀರ್ಮಯೋಧುವಃ | ಬರ್ಹಿಃ ಸೀದೆನ್ತ್ಯಸ್ತ್ರಿಸ್ತ್ರಿದಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೩-೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅನುಪೂರ್ವಿಯಿರುವ ಮ. ಸಂ. ೫-೫-೮ ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಭಾರತೀ ಎಂಬ ನದೀಶವಿವೃದ್ಧಿರುವುದರಿಂದ ಮಹೀ ಎಂಬುದು ಭಾರತೀ ದೇವತೆಯ ಪರ್ಯಾಯಪದವೆಂದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು,

ಭಾರತೀ ಶವಮಾನಸ್ಯ ಸರಸ್ವತೀಞಾ ಮಹೀ |

ಇಮಂ ನೋ ಯಜ್ಞಮಾ ಗಮಸ್ತಿಸ್ತ್ರೋ ದೇವೀಃ ಸುಪೇಶಸಃ ||

(ಮುಂ. ಸಂ ೯-೫-೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಇಥಾ—ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮೇವಾನುಗೇಞಾ (೩-೧೩) ಇಳಿಯು ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿದಳು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ,

ಪ್ರ ದೀಧಿರ್ವಿಶ್ವವಾರಾ ಜಿಗಾತಿ ಹೋತಾರಮಿಳಃ ಪ್ರಥಮಂ ಯಜಥೈ |

ಅಚ್ಯಾ ನಮೋಭಿವ್ಯರ್ಷಥಂ ವಂದಥೈ ಸ ದೇವಾನ್ಯಜ್ಞದಿಷಿತೋ ಯಜೀಯಾನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೪-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಳಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹವೀರೂಪವಾದ ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮತ್ತು ೭-೧೦-೮ ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಘೃತಹವ್ಯಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ, ೧೦-೭೦-೮ ರಲ್ಲಿ ಘೃತೆಶದೀ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಥಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹವಿಸ್ಸೆಂದರ್ಥಮಾಡಬಹುದಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ,

ಉತ್ತಾನಾಯಾಮವ ಭೂ ಚಿಕಿತ್ಸಾನ್ವಯೈಃ ಪ್ರವೀತಾ ವ್ಯವಣಂ ಜಜಾನ |
ಅರುಷಸ್ತೋರೇ ರುಶದಸ್ಯ ಪಾಪ ಇಳಾಯಾಸ್ತುತ್ರೋ ವಯುನೇಽಜನಿಷ್ಯ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೩-೨೯-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಲೆಯ ಪುತ್ರನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾರತೀ—ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿದ್ದ ಅದಿತ್ಯನ ಪ್ರಭೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. (ಭರತಃ ಅದಿತ್ಯಃ ತಸ್ಯ ಭಾಃ) Macdonell ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ Vedic Mythology ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಭರತವಂಶದವನೆಂದ ಅರ್ಥಪಟ್ಟಿಟ್ಟ ಹವಿಸು ಎಂದೂ, (P. 87) Grassmann ಎಂಬವನು ವಾಗ್ದೇವತೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿಿದ್ದಾರೆ. ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ತಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಭಾರತಃ ಶರ್ಮ ಯಂಜೆನ್ಯೋ ಕ್ಷೇತ್ರಾತ್ಸೋಮೈಶ್ಚೇತಂ |
ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ಸುನವಾಮೇತ್ಯಾಹ ನರೇ ನರಾಯ ಸ್ವತಮಾಯ ನೈಷಾಂ |

(ಮಂ. ಸಂ. ೪-೨೫-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾರತಃ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತತ್ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ದೇವತೆಗೆ ಭಾರತೀ ಎಂದು ಹೆಸರಿಡಬಹುದೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ.

ಸರಸ್ವತೀ—ಸರ ಇತ್ಯುಪಕನಾಮ | ತದ್ವತೀ ಸ್ತನಿತಾದಿರೂಪಾ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾ ಚಿ ವಾಕ್ | ಸರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದರ್ಥ. ಉದಕವನ್ನು ಕೃವಳೂ ಮತ್ತು ಗುಡುಗು ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದವುಳ್ಳವಳೂ ಆದ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ವಾದ ವಾಗ್ದೇವತೆಯ ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸರಸ್ವತಿಯು ದೇವತಾತ್ಮಕಳಾದ ನದಿಯೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಅಥವಾ ದೇವ್ಯಸ್ತ್ರೀಶ್ಚಿ ಶ್ರೀಶಾಕ್ತ್ಯೆನಂ (ಬೃ. ದೇ. ೧-೧೦೮) ಈ ಮೂವರೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯು ಪೃಥ್ವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಬ್ರೂಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಭಾರತಿಯು ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಭೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಿಡಿಲುನುಂತುಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಇಳಿಯೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಮೂವರೂ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳೆಂದೂ ಕೆಲವರ ಮತ. ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ತದ್ರೂಪವನ್ನೊಂ ಎಂದಿರುವುದನ್ನು ಮೇಲೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ ||

ಅರ್ಪಿತಾ—ಉಂಭಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧೧-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ಪ್ರಸ್ಥರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಳಾ—ಈಡ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುಸ್ಥರ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಾಪಂಚೈವ ಹಲಂತಾನಾಂ ಯಥಾ ವಾಚಾ ದಿತಾ ನಿಶಾ (ಕೌ. ೨-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಲಂತವಾದರೂ ಛಾಪ್ ಬರುತ್ತದೆ.

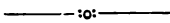
ಸರಸ್ವತೀ—ಸ್ತು ಗತೌ ಧಾತು. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸರಸ್ವತು ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ಪ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ಸರಃ ಅಸ್ಮಾ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ. ತದಸ್ಮಾಸ್ತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಸೌ ಮ-

ಶೈರ್ಭೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಕ್ಷಾ ಇರುವುದರಿಂದ ರುಕ್ಮಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಗಿ-ತಕ್ಷ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಜಾಣ್. ಮುಖಜ್, ಜಾಣ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಹೀ-ಮಹತೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಂದಸವಾಗಿ ತಕಾರಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಯೆಸ್ಯೇತಿ ಚಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ಜಾಣ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೀದಂತು-ಷದಲ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಏರುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ. ಅಂತಾದೇಶ. ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ-(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸೀದಾದೇಶ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯೆಜ್ಜಿಯಾಃ-ಯಜ್ಜ ತ್ರಿಗ್ವ್ಯಾಂ ಘೋಷಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯೆನೇಯೀ-(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಯೆಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತನ್ನಸ್ತುರೀಪಮದ್ಭೃತಂ ಪುರು ವಾರಂ ಪುರು ತ್ಯನಾ |
 ತ್ವಷ್ಟಾ ಪೋಷಾಯ ವಿ ಸ್ಯತು ರಾಯೇ ನಾಭಾ ನೋ ಅಸ್ತಯುಃ || ೧೦ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತನ್ | ಸ್ತು | ರೀ | ಪ | ಮ | ದ | ಭ | ರ | ತ | ಮ್ | ಪು | ರು | ವ | ಅ | ರ | ಮ್ | ಪು | ರು | ತ್ಯ | ನಾ |
 ತ್ವ | ಸ್ತ | ಪೋ | ಷಾ | ಯ | ವಿ | ಸ್ಯ | ತು | ರಾ | ಯೇ | ನಾ | ಭಾ | ನೋ | ಅ | ಸ್ತ | ಯುಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ ||

ನೋಸ್ಯದರ್ಭಂ ತಕ್ತಾದ್ಯತಂ ತುರೀಪಂ ತೂರ್ಣಂ ವ್ಯಾಪ್ಯದ್ಭೃತಂ ಸದ್ಯ ಅವಿಭವದರ್ಭತ-
 ವಿವ ಸತ್ | ಯದ್ವಾ | ಮಹನ್ನಾನ್ಯತತ್ | ಸಾರತೋ ಮಹತ್ | ಪುರು ವಾರಂ ಬಹುನಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾ-
 ಮರ್ಥಾಯೈವಾರಮಲಂ ಸಮರ್ಥಂ | ಯದ್ವಾ | ಪುರು ವಾರಂ ಬಹು ಪ್ರಭೂತಂ ಚ | ವಾತಲ್ಪಶ್ಚಾ ಫೇ |

ಅರಂ ಅಲಂ | ತೈನಾತ್ಮನಾ ಪುರು | ಬಹುಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣಮೇತತ್ | ಈದೈತಮುದಿಕಂ ತೈಷ್ಠಾ
 ವ್ಯಷ್ಟ್ಯಾದೇಃ ಕರ್ತಾ | ತೈಷ್ಠ್ಯಶಬ್ದೋ ಯಾಸ್ಯೇನೈವಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ | ತೈಷ್ಠ್ಯ ತೋರ್ಣಮಶ್ನುತ ಇತಿ
 ನೈರುಕ್ತಾಸ್ತ್ರಿಸ್ವೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವೈದಿಕಮರ್ಣಸ್ತ್ವಪ್ತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಕರೋತಿಕಮರ್ಣಃ | ೧. ಏ-೧೩ | ಇತಿ |
 ತನ್ನಾಮಕೋ ವೈದ್ಯತೋಽಗ್ನಿ ರಶ್ಮಯುರಸ್ಮಾನ್ಯಾಮಯಮಾನೋ ದೇವೋ ನಃ ಪೋಷಾಯಾಸ್ತತ್ಪು-
 ಸ್ವಯೇ ರಾಯೇ ಸಮೃದ್ಧಯೇ ಚ ನಾಭಾ ನಾಭಾ ವ್ಯಸ್ಯೇರ್ಬಂಧಕೇ ಮೇಘಸ್ಯನಾಭಿಸ್ತಾನೇವಸ್ತುತೆ-
 ಮುಕ್ತಲಕ್ಷಣಮುದಿಕಂ ವಿ ಷ್ಯತು | ವಿವಿಧಂ ಗಮಯತು || ಸೋಽಂತಕಮರ್ಣಿ | ಓತಃ ಶೈನೀತ್ಯೋ-
 ಕಾರಲೋಪಃ | ಉಸರ್ಗಾತ್ಪನ್ನೋತಿತಿ ಷತ್ವಂ || ಯದ್ವಾ | ನೋ ನಾಭಾಸ್ತತ್ಪೆಂಬಂಧಿಯೆಷ್ಟು ನಾಭಾ-
 ವುತ್ತರನೇದ್ಯಾಂ ರಾಯೇ || ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥಿ || ರಾಯೋ ಗಮಾದಿಧನಸ್ಯ ಪೋಷಾಯ
 ಪುಷ್ಪಯೇ || ಸ್ಯತಿರುಪಸ್ಯೋ ವಿವೋಚಿನಾರ್ಥಃ || ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣಂ ವ್ಯಷ್ಟಿಂ ಮುಂಚಿತು ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ತೈಷ್ಠಾ—ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವೃಷ್ಟಿ ನಿರ್ಮಾಪಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಅಸ್ಮಯುಃ—ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅಭಿ-
 ಮಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಪೋಷಾಯ—ಪುಷ್ಟಿಗಾಗಿಯೂ | ರಾಯೇ—ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕಾಗಿಯೂ |
 ನಾಭಾ—ಮೇಘದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ [(ಅಥವಾ) ನಃ—ನಮ್ಮ | ನಾಭಾ—ಯೆಷ್ಟು ನಾಭಿಯಾದ ಉತ್ತರ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ |
 ರಾಯೇ—ಗಮಾದಿಧನಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಪೋಷಾಯ—ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೂ] | ನಃ—ನಮಗಾಗಿ | ತತ್—ಪ್ರಸಿದ್ಧ
 ವಾದುದೂ | ತುರಿಪಂ—ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಳುವುದೂ | ಅದ್ವೈತಂ—ವಿಸ್ಮಯಕರವಾದುದೂ | ಪುರುವಾರಂ—
 ಅನೇಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸಾಕಾಗಬಹುದಾದುದೂ ಅಥವಾ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭೂತವಾದುದೂ | ತೈನಾ ಪುರು—ತಾನಾ
 ಗಿಯೇ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಒಳ್ಳೆಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದೂ ಅದ ಮಳೆಯನ್ನು | ವಿ ಷ್ಯತು—ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಸುಂಸಲಿ.

ಃ ಭಾವಾರ್ಥಃ

ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ ನಮ್ಮ ಪುಷ್ಟಿಗಾಗಿಯೂ, ಅಭ್ಯುದಯ
 ಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಹ ಮೇಘದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೂ, ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಳುವುದೂ, ವಿಸ್ಮಯಕರವಾದುದೂ,
 ಅನೇಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸಾಕಾಗಬಹುದಾದುದೂ, ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭೂತವಾದುದೂ ಅದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅಧಿಕವಾಗಿ
 ಸುಂಸಲಿ.

English Translation

May Twashti, favourably disposed towards us, send to us, for our
 nourishment and prosperity, the quick (falling) wonderful, abundant (water),
 in the centre (of the cloud, effecting) of itself much (good).

ವಿಕೇಷವಿಷಯಗಳು

ತೈಷ್ಠಾ—ತೈಷ್ಠಾ ನವಮಪ್ರಯೋಜದೇವಃ ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತ
 ವಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕೈದು ವಿಕೇಷಣಗಳಿಂದ ಈ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

త్వస్య దేవతేయ విషయదర్శి న్యేయక్రికవాద అభిప్రాయగళన్న తిళిసువ శ్చుతివాక్యగళి ఉ కళగి లుదావ్యతవారువువు. ఆస్తిసూక్రసంబంధవాద దేవతేయన్ను మాత్ర నిర్దేశితువువారిగి

ఘోరితావిక్రత్తస్మాదమటిష్ఠముసాకగం రీతేధాం ఏశ్రవసం యిరీధాం |
పురురుసవకామకళనగం సుపూరిషః పూరిష్యః శ్చాత్పునిరీధా ఏర్షివేరిత్యాచ్యశ్య
ఘోరితేర్షజ |

(శ్రి. బ్రా. ౩-౬-౩)

అంబ మంత్రదర్శి అటిష్ఠం, ఆసాకం, రీతేధాం, ఏశ్రవసం, యిరీధాం, పురురుసం, ఆకా
మకళనం అంబ వికేషణగళివే. ఇవుగళి—

అటిష్ఠం—అందరి బేరిష్ఠనరికేతం, బాంబిల్కరికేతం, సిరం, ఆంబలవల్లవే సిరవారిగి
తల్కననందా,

ఆసాకం—అందరి ఆబాలం, స్పాష్టం | బాలనల్లదే పూష్టనందం,

రీతేధాం—ఏన్నువుదక్కే పుక్తాదిదిరిజశ్య యజమానే ధారయితారం | యుక్ష్ణకళనల్లి
పుక్తాది బిరిజవన్ను బిత్తువననందా,

ఏశ్రవసం—అంబుదక్కే వివిధకిరితిరియిక్రం | బగిబగియ కిరితిరియక్రనందం,

యిరీధాం—అందరి యజమానే యిరిషః ధారయితారం | యుక్ష్ణకళనం యిరిధాం
యాగువంతి మారువననందా,

పురురుసం—అన్నువుదక్కే బరురుసం ఏధవిధవాద రుషవుళ్ళననందా,

ఆకామకళనం—అందరి కామాణాం ఆనాశయితారం | యజమానన ఇప్పూర్ణగళన్ను
సాధకగిరిళిసువననందా ఏవరిసిదే.

ఈ వికేషణగళి త్వస్మైనిన న్యేయక్రికవాద పురుజవన్ను తిళిసువత్తే. సురుక్తలారుడు త్వస్మై
రల్లద ఏస్మత్రియన్ను తీరింసుత్తా (౮-౪) త్వస్మా తురిణమత్తుత ఇతి న్నిరుక్తాః | శ్చివేరివా
శ్చాద్విరిక్రమణిస్త్యక్తేరివా శ్చాత్ కిరితిరితికమణిః | వగనాగి వ్యాపిసుపువరిం ద ఈ ఘోరితి
న్యేరుక్తలారిర మత. అధమా ప్రికాతిసు అంబర్ణవుళ్ళ శ్చివ్ ధాతువినిదాగరి. కర్తర్ణకవాద త్వేర్
ధాతువినిదాగరి ఏవ్వన్నాగబరుదేదు ఘోరివ్వారి. ఈ నిరిషనగళిం ద త్వస్మైపు వేగనాగి వ్యాపి
సువననందా, ప్రికాతిసువననందా, మత్తు నిరివాతనీం దా అర్ణవాగువుదు. ఈ దేవతేయ యావ
రిగికక్కే సిరింవనీం ద తీరింసులు మారుమిరిక్రస్యశ్చేరిత్యాదుమర్ణమేరి జి శ్చానేరి సమామూతః |
అగ్నిరితి తాకపురిణిః | ఆంతుక్రస్యవాద దేవతేగళి గుంబిగి సిరిం దవనీం దు కిరివరిణ, అగ్నియిం దు ఐక
పురిణయిం దు ఘోరిరువ ముకగళన్ను తిరిసివ్వారి. బ్రికదేరినతేయల్లి రుషవనీం దు వాతననననీం దిసుత్తా,

ತ್ವಷ್ಟಾ ರೂಪವಿಕರ್ತಾ ಚ ಯೋಽಸೌ ಮಾಧ್ಯಮಿಕೇ ಗಣೇ |

ಸ್ತುತಃ ಸ ಚ ನಿವಾತೇನ ಸೂಕ್ತಂ ತಸ್ಯ ನ ವಿಧ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೨೫)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಲೋಕದ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿರತಕ್ಕವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು,

ತ್ವಷ್ಟಾ ತು ಯಶ್ಚಯಮೇವ ಪಾರ್ಥಿವೋಽಗ್ನಿರಿತಿ ಸ್ತುತಿಃ |

ಪಾರ್ಥಿವಸ್ಯಾಸ್ಯ ವರ್ಚಃ ಸ್ಯುಃ ಕಸ್ಯಾಪ್ಯುಕ್ ಚಾರ್ತವೇಷು ಚೆ ||

ತ್ವಿಷಿತಶ್ಚಕ್ಷತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ತೋರ್ಣಮತ್ಯುತ ಏವ ವಾ |

ಕರ್ಮಸೂತ್ರಾರಣೋ ವೇತಿ ತೇನ ನಾಮೃತದತ್ನುತೇ ||

ಯಃ ಸಹಸ್ರತಮೋ ರಶ್ಮೀ ರವೇಶ್ಚಂಪ್ರಮುಪಾತ್ರಿತಃ |

ಸೋಽಪಿ ತ್ವಷ್ಟಾರಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಪರಂ ಚೇಹ ಚ ಯನ್ಯಥಾ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೧೫ ರಿಂದ ೧೭)

ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಗೆ ಯಾವ ಸ್ತುತಿಯೋ ಆದೇ ತ್ವಷ್ಟ್ಯವನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ, ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ದೇವತೆಯೆಂಬ ಸೂಚನೆಯೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಋತುಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಇವನನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಅಂಶವೆಂದೇ ವರ್ಣಿಸಿದೆ, ಎಂದು ಅನಂತರ ತ್ವಷ್ಟ್ಯ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ನಿರ್ವಚನನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. ಚಂದ್ರವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಸೂರ್ಯನ ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿಯು ಮಧುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವಂತೆ ತ್ವಷ್ಟ್ಯವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ ಎಂದೂ ಸಹ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ನಿರುಕ್ತೋಕ್ತವಾದ ಶಾಕಪೂಜೆಯ ಮತವನ್ನು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುನೋದಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಮೊದಲು ಅಪ್ರೀದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ, (೫-೨) ಅನಂತರ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ (೫-೫) ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥವಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ (೫-೬) ಸೇರಿಸಿದೆ.

ತ್ವಷ್ಟ್ಯ ಮತ್ತು ದಧೀಚಿಮುಷಿಯ ಕಥೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ೧-೧೩ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ಯಜತಿ ವಾಗ್ವೈ ತ್ವಷ್ಟಾ ವಾಗ್ವೀವಂ ಸರ್ವಂ | ತ್ವಾಪ್ತ್ವೀಂ ವಾಚೇನೇವ ತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ವಾಚಂ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತ್ವಷ್ಟ್ಯವಿಗೂ ವಾಕ್ಯಿಗೂ ಶಾಬಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಒಂದು ಮತವಾಗಿದೆ.

ಯ ಇನೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ ರೂಪೈರಪಿಂಶದ್ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |

ತಮದ್ಯು ಹೋತೇರಿಷಿತೋ ಯಜೇಯಾನ್ ದೇವಂ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಿಹ ಯಕ್ಷಿ ವಿದ್ವಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗೆ ದಿವ್ಯಜನ್ಮವಿದೆಯೆಂದೂ, ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇವನು ತನ್ನ ಪ್ರಾಕ್ರಮವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆಂದೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ತ್ವಷ್ಟ್ಯವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು,

ಇಹ ತೈಷ್ಠಾರಮುಗ್ರಿಯಂ ವಿಶ್ವರೂಪಮಪಹ್ನಯೇ | ಅಸ್ಮಾಕಮಸ್ತು ಕೇವಲಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೩-೧೮)

ತೈಷ್ಠಾರಮುಗ್ರಜಾಂ ಗೋಪಾಂ ಪುರೋಯಾನಾನಮಾ ಹುವೇ |

ಇಂದುರಿಂದ್ರೋ ವ್ಯಪಾ ಹರಿಃ ಪವಮಾನಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೯-೫೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಿಯ, ಅಗ್ರಜ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತೈಷ್ಠಾರೂಪಾಣಿ ಹಿ ಪ್ರಭುಃ ಪಶೂನ್ವಿಶ್ವಾನ್ಮಾನಜೇ | ತೇಷಾಂ ನಃ ಸ್ವಾತಿಮಾ ಯಜ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೮೮-೯)

ತೈಷ್ಠಾರೂಪಾಣಿ ವಿಳರೋತಿ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೯-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ತೈಷ್ಠ್ಯವಿನ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಅವನಿಗೆ ವಿಶ್ವರೂಪನೆಂಬ ವಿಶೇಷ ಣವೂ ಇದೆ. (ಮ. ಸಂ. ೧-೧೩-೧೦).

ತುರೀಪಂ—ತುರೀಪ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಶಬ್ದವೈಶ್ವಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಗಣಿಸಿದರೆ, ತೋರ್ಣಂ ವ್ಯಾಪಿ | ವೇಗವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಳುವುದು ಅಥವಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದು. ಧಾಪ್ಯಕಾರರ ಮತದಂತೆ ಮಳೆಯಾಗಬಹುದು ಅಥವಾ ರೇತಸ್ಸಾಗಬಹುದು ಈ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ಧಾಪ್ಯಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ನೂಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ,

ತನ್ನ ಸ್ತುರೀಪಮಧ ಪೋಷಯಿತ್ಯು ದೇವ ತೈಷ್ಠರ್ವಿ ರರಾಣಃ ಸೈಶ್ವ |

ಯತೋ ವೀರಃ ಕರ್ಮಣ್ಯಃ ಸುದಕ್ಷೋ ಯುಕ್ತಗ್ರಾವಾ ಜಾಯತೇ ದೇವಕಾಮಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೪-೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ತುರೀಪ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಾರಕವಾದ ರೇತಸ್ಸಿನರ್ಥನೂಡಿದ್ದಾರೆ. ವೈಶ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ರೇತೋಧಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ತೈಷ್ಠ್ಯವಿನ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಗುಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಸಾಧು. ಕಾನುವುದು ಅದೂ ಅಲ್ಲವೇ,

ತೈಷ್ಠ್ರೇ ಸ್ವಾಹಾ, ತೈಷ್ಠ್ರೇ ತುರೀಪಾಯ ಸ್ವಾಹಾ. ತೈಷ್ಠ್ರೇ ಪುರುರೂಪಾಯ ಸ್ವಾಹಾ |

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೧೫)

ಎಂಬ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತೈಷ್ಠ್ಯವಿಗೂ ತುರೀಪಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ತುರೀಪ ಪದಕ್ಕೆ ರೇತಸ್ಸೆಂದೇ ಅರ್ಥನೂಡಿದೆ. Keith ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ To Tvaashtra, the Seminal ಎಂದೇ ಅರ್ಥನೂಡಿದ್ದಾನೆ. ಅರ್ಥವು ಮಧ್ಯಲೋಕದ ದೇವತೆಯಾದ್ದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿಸತನಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ನೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ಲೋಕ

ಅರಮ್—ವಾಲಮೂಲ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮.೨.೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ಅಲಂ ಎಂಬುದು ಸ್ವರೂಪ.

ತೈನಾ—ಆತ್ಮನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಮಂತ್ರೇಷ್ವಾಜ್ಯಾದೇರಾತ್ಮನಃ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೪-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ವೇಷ್ವಾ—ಶ್ವೇಷ ದೀವೌ ಧಾತು. ಅಥವಾ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ಆದಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವೋಷಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪೋಷಾಯ—ಪುಷ ಸ್ಪಷ್ಟ ಧಾತು. ಹಲಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಷ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇತ್ಯಾದಿವುಗಳಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಿಷ್ಯತು—ಪೋಷಂತಕರ್ಮಣಿ ಧಾತು. ಲೋಪ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಏಕಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತ. ದಿನಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಯನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಓತೇ ಶ್ಯಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಧಾತ್ವಾವೇಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸತ್ವ ಸ್ಯತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಸುನೋತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ವ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಹಂತನಿಘಾತಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗೇಣ ಧಾತ್ವರ್ಥಃ ಬಲಾದನ್ಯಃ ಪ್ರತೀಯತೇ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ವಿ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದಾಗ ವಿವೋಚನಾರ್ಥ ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ರಾಯೇ—ರೈ ಶಬ್ದ. ಚತುರ್ಥೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ವತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ಬಂದಿದೆ

ನಾಥಾ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ತಾ ದುದರಿಂದ ಟಿ ಲೋಪ

ಅಸ್ಮಯಃ—ಆಸ್ಮಾನ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾನಾದಾದಾಗ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್. ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚಂತದವೇ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೋ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೦ ||

ಅಂಕ ಶಾಖಾಃ

ಅವಸ್ತುಜನ್ಮಸ ತ್ವನಾ ದೇವಾನ್ಯಕ್ತಿ ವನಸ್ತತೇ |

ಅಗ್ನಿಹರ್ವ್ಯಾ ಸುಸೂದತಿ ದೇವೋ ದೇವೇಷು ಮೇಧಿರಃ || ೧೧ ||

ಇದಃ ಶಾಖಾಃ

ಅವಸ್ತುಜನ್ಮ | ಉಪ | ತ್ವನಾ | ದೇವಾನ್ | ಯಕ್ತಿ | ವನಸ್ತತೇ |

ಅಗ್ನಿಃ | ಹವ್ಯಾ | ಸುಸೂದತಿ | ದೇವಃ | ದೇವೇಷು | ಮೇಧಿರಃ || ೧೧ ||

ಸಾಯಂಶಾಖಾಃ

ಹೇ ವನಸ್ತತೇ ವನಾನಾಂ ಪಾಲಕ ಯೂಪಾಭಿಮಾನಿದೇವಾಗ್ನೇ ಅವಸ್ತುಜನ್ಮ ಸ್ವೈರಂ ವರ್ತಯ-
ನ್ನೈತ್ವಿಜಃ ಸ್ವಸ್ತಕರ್ಮಸು ವ್ಯಾಪಾರಯನ್ ತ್ವನಾತ್ವನಾ ದೇವಾನ್ವ ವಿಭುಃ ಉಪ ಯಕ್ತಿ | ಉಪೇತ್ಯ
ಯಜ || ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಉಕ್ || ದೇವೋ ದ್ಯೋತಮಾನೋ ಮೇಧಿರೋ ಮೇಧಾವಾ-
ನಗ್ನಿರಾಹವನೀಯೋ ದೇವೇಷುಭಯೇಷಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಹವ್ಯಾ ಹವೀಂಹಿ ಸುಸೂದತಿ | ಪ್ರೇರಯತಿ |
ಸ್ವೀಕರೋತಿ || ಷೂದ ಪ್ರರಣೇ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಕ್ತುಃ | ಲೇಬೋಽದಾಖಾವಿತ್ಯ ಡಾಗಮಃ ||
ಯದ್ವಾ | ಯೂಪಾಗ್ನಿ ರೇವ ಪರೋಕ್ಷೇಣೋಚ್ಯತೇ | ಸೋಽಗ್ನಿಹರ್ವನೀಂಹಿ ಸುಷ್ವ ಸ್ವೀಕರೋತಿ ||

ಪ್ರತಿಪಾಠಃ

ವನಸ್ತತೇ—ಯೂಪಾಭಿಮಾನದೇವನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅವಸ್ತುಜನ್ಮ—(ಯುಕ್ತಿಕ್ರಮಗುಣ್ಣು) ಅವರವರ
ಕರ್ತವ್ಯದಲ್ಲಿನುತ್ಪಾ | ತ್ವನಾ—ನೀನಾಗಿಯೇ (ಬಂದು) | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಉಪ—ಸಮೀಪಿಸಿ |
ಯಕ್ತಿ—ಯಾಗಮಾಡು | ದೇವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾಪನೂ | ಮೇಧಿರಃ—ಮೇಧಾವಂತನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಿಃ—
ಅಗ್ನಿಯು | ದೇವೇಷು—ದೇವತೆಗಳನಡುವೆ | ಹವ್ಯಾ—ಹವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು | ಸುಸೂದತಿ—ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ |
ಅಥವಾ (ದೇವತೆಗಳನಡುವೆ ಹವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ಹಂಚುತ್ತಾನೆ).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯೂಪಾಭಿಮಾನದೇವತೆಯಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯುಕ್ತಿಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಅವರವರ ಕರ್ತವ್ಯದಲ್ಲಿನುತ್ಪಾ
ನೀನಾಗಿಯೇ ಯುಜ್ಯ ಗೃಹ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೈರಿಹಿ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡು ಪ್ರಕಾಶಮಾಪನೂ, ಮೇಧಾ
ವಂತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹಂಚಲು ಹವಿಷ್ಣುನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Vanaspati, here present of your own accord, convey our offerings to the gods; the divine and intelligent Agni accepts (the oblations) for the deities.

|| ವಿಶೇಷವಿವರಣೆ ||

ವನಸ್ಪತೇ—ವನಸ್ಪತಿಯು ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಬಹಳ ವಿಮರ್ಶನಾಡಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು ಈ ಪದವೆ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕೆಲವು ಅಧುನಿಕರಿಂದ ವಾತ್ಸಾತ್ಯ ವಿವಾಂಸರು ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಪಶುಯಾಗವು ಪ್ರಬಲವಾಗಿದ್ದು ಅಪ್ರೀತಕೃತಗಳು ಅಂತಹ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ವಲ್ಪವಾದ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಯಾಗಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟತಕ್ಕ ಯೂಪಸ್ತಂಭ ವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ ಆದರೆ ಇದು ಯಜ್ಞ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಸ್ತಂಭವೇ ಅಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅನಂತರ ಅವುಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ವನಸ್ಪತಿಯು ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಬಹುದು. ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ,

ಹೋತಾ ಯುಕ್ಷದ್ವನಸ್ಪತಿಮುಪಾಪಸ್ರಕ್ಷದ್ಧಿಯೋ ಜೋಷ್ಠಾರಗಂ ಶಶಮಂ ನರಃ| ಸ್ವದಾಪ್ಸ್ಯಧಿತಿ-
ರ್ಬುತುಥಾದ್ಯ ದೇವೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹನ್ಯಾಧಾಪ್ಸೇತ್ಪಾಪ್ಯಸ್ಯ ಹೋತೃಶ್ಚ |

(ಕೈ. ಬ್ರಾ. ೨. ೬-೨-೨)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ. ವನಸ್ಪತಿ ಯೂಪಾಧಾರಭೂತಂ ದಶಮಸ್ತ್ರಯಾಜದೇವತಾತ್ಮಕ-
ಮಗ್ನಿಂ ದೈವ್ಯೋ ಹೋತಾ ಯಜತು ವನಸ್ಪತಿಯು ಯೂಪಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತವಾದದ್ದು ಮತ್ತು ಹತ್ತನೇ ಪ್ರಯಾಜದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ಅಗ್ನಿ. ಇವನನ್ನು ದೇಶಿಸಿ ಹೋತೃವು ಯಾಗವಾಗದರೆ ಎಂದು ವನಸ್ಪತಿಗೆ ಧಿಯೋ ಜೋಷ್ಠಾ, ಸ್ವದಾತ್ ಸ್ವಧಿತಿಃ, ದೇವೇಭ್ಯಃ ಬುತುಥಾ ಹವ್ ನಾಹ್, ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಅಯುಃ ಕಲ್ಪನಾಃ | ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿವೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಧಿಯೋ ಜೋಷ್ಠಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬುದ್ಧೀಃ ಪ್ರೀಣಾಯಿತಾರಂ | ಬುದ್ಧಿಗಿ ಹರ್ಷದಾಯಕನೆಂದೂ, ಸ್ವಧಿತಿಃ—ಸ್ವಧಿತಿಯಿಂದ (ವನ್ತ್ರಾಯುಃ ಅಥವಾ) ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿ ದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದದ್ದೆಂದೂ, ಬುತುಥಾ—ಬುತೌ ವಿಹಿತೇ ಕಾಲವಿಶೇಷೇ ಅದ್ಯ ಅಸ್ಥಿನ್ಯಮಣಿ ಸ್ವದಾ ದಸ್ಯಾಭಿದೀಯಮಾನಂ ಹವಿಃ ಸ್ವದಯತು | ಕಿಂಚಿ ದೇವೋ ವನಸ್ಪತಿರ್ದೇವೇಭ್ಯೋ ದೇವಾರ್ಥಂ ಹನ್ಯಾಹವೀಂಷ್ಯನಾದ್ಯಹತು | ಈ ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತಗಾದ ಹವಿಷ್ಯಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲಿ ಎಂದು ಮಂತ್ರಾರ್ಥ. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಅಯುಃ ಕಲ್ಪನಾಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಯಜ್ಞದ ಅಯುಷ್ಯನ್ನು ಬೆಳೆಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವಿಧವಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೂ ವನಸ್ಪತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವೆ ಎತರೇಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ವನಸ್ಪತಿಃ (೨೪) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮೊದಲು ವನಸ್ಪತಿತ್ವದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಅಪ್ರೀತಕೃತದಲ್ಲಿ

ವನಸ್ಪತಿಯ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ ಮು. ಸಂ. ೨-೩೭-೩ ನೇ ಮುಕ್ತನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ವನಸ್ಪತಿಕಲ್ಪದ ನಿರ್ವಹನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ (ನಿ. ೮-೩) ವನಾನಾಂ ಪಾತಾ ವಾ ಪಾಲಯಿತಾ ವಾ | ವನಂ ವನೋಲತೇಃ | ವನಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭುನಾಗುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಪಾಲನನುದರಿಂದಾಗಲಿ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದು (ಅಗ್ನಿಯು) ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಪಡೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಅಪ್ಪೀಸೂಕ್ತದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸುವಾಗ (೮-೧೮) ತತ್ ಕೋ ವನಸ್ಪತಿಃ, ಯೂಪ ಇತಿ ಕಾತ್ಯಕೈಃ ಅಗ್ನಿರಿತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ಎಂದು ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಕಾತ್ಯಕೈರ ಮತವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕೆ,

ಅಂಜಂತಿ ತ್ಯಾಮಧ್ಯರೇ ದೇವಯಂತೋ ವನಸ್ಪತೇ ಮಧುನಾ ದೈವೈನ |
ಯದ್ಧೂರ್ವಸ್ತಿಷ್ಠಾ ದ್ರವಿಣೇಹ ಧತ್ತಾದ್ಯದ್ಯಾ ಕ್ಷಯೋ ಮಾಶುರಸ್ಯಾ ಉಪಸ್ತೇ |

(ಮು. ಸಂ. ೩-೮-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ವನಸ್ಪತಿಕವಕ್ಕೆ ಯೂಪವೆಂದೇ ಸಂದೇಹಿ ಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನಂತರ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಮತವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು

ವನಸ್ಪತೇ ರಶನಯಾ ನಿಯೂಯಾ ದೇವಾನಾಂ ಪಾಥ ಉಪ ವಕ್ಷಿ ವಿದ್ಯಾನ್ |
ಸ್ವಪಾತಿ ಧೇವಃ ಕೃಣಿವದ್ವಿಲಂಘ್ಯವತಾಂ ಧ್ಯಾವಾಸ್ಥಧಿನೀ ಹವಂ ಮೇ ||

(೧೦-೭೦-೧೦)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಯೂಪವೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಆದರೆ ಯೂಪಾಂತರ್ಗತವಾದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ನಿರುಕ್ತವಲ್ಲ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ವನಸ್ಪತೀಃ | ಯತ್ ಪುನರೇತದುಕ್ತಂ ಯೂಪಾಂಜನೀಯಾಯಾಂ ' ಯೂಪೇ ವನಸ್ಪತಿಕಲ್ಪಃ ' ಇತಿ | ಅತ್ರ ಬ್ರೂಮಃ— ಅಗ್ನಿರೇವಾಸೌ ಯೂಪಾಂತರ್ಗತೋ ಯೂಪಾತ್ಸನಾ ವರ್ತಮಾನೋ ಯೂಪಾಂಜನೀಯಾಯಾಂ ವನಸ್ಪತಿಕಲ್ಪೇನೋಚ್ಯತೇ | ಇಲಿ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಯೂಪಾಂತರ್ಗತನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹದ್ರೀವತಾಕಾರರು.

ವನಸ್ಪತಿಂ ತು ಯಂ ಪ್ರಾಹುರಯಂ ಸೋಽಗ್ನಿವನಸ್ಪತಿಃ |
ಅಯಂ ವನಾನಾಂ ಹಿ ಪತಿಃ ಪಾತಾ ಪಾಲಯಿತೀತಿ ವಾ ||
ಅಗ್ನಿಗೃತ್ವಮದೇನಾಯಂ ವನಸ್ಪತೀತಿಲತಃ |
ಮಂದಸ್ಯೇತ್ಯಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಪೃಚ್ಛತಿಸ್ಯ ತೃತೀಯಯಾ ||
ಯೂಪವತ್ತರುಪಚ್ಛೈವ ಸ್ತುತಿಯಾಸ್ಯ ಪ್ರಸಂಗಜಾ |
ಸರ್ವೇಣಾಂಜತಿ ಸೂಕ್ತೇನ ಕೈತೀಯೇ ಸಾ ತು ಮಂಡಲೇ ||

(ಬೃ. ವೇ. ೩-೨೬೦ಂವ ೨೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮು. ಸಂ. ೧-೧೩-೧೧ನೇ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಅಪ್ರೀದೇವತೆಯು ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಮತ್ತು ಮು. ಸಂ. ೨-೩೨-೨ನೇ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಗೃತ್ವಮದನೂ ವನಸ್ಪತಿಶಬ್ದದಿಂದ ಈ ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆಂದೂ, ಮೂರನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕೆಲವು ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯೂಪ ಅಥವಾ ವ್ಯಕ್ತವೆಂದರ್ಥವೆಂದೂ ಅದೂ ಸಹ ಪ್ರಸಂಗಜವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಅಲ್ಲದೆ,

ಇದೈಷ ಪವಮಾನೋಽಗ್ನಿಮಧ್ಯಮೋಽಗ್ನಿ ವನಸ್ಪತಿಃ |

ಅಮುಷ್ಮಿನ್ನೇವ ನಿಪ್ರೈಸ್ತು ಲೋಕೇಽಗ್ನಿ ಶೃತಿರುಚ್ಯತೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೬೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಮಧ್ಯಮಲೋಕದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ತೋರಿಸಿ, ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವೇ ಇಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಸಸ್ಯರ್ಷ ಮುನಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ೧೦-೨೦-೧೦ನೇ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ರಶನಯಾ ನಿಯೂಯ ದೇವಾನಾಂ ಉಪವಕ್ಷಿ | ಎಂಬುದರಿಂದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಲಪಿಸು ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಯೂಪವನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಡಿರಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ, ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಪಠವನ್ನು ಕಟ್ಟು ಮತ್ತು ಬಿಚ್ಚು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ. ಅದೇ ಅಲ್ಲದೇ ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೂ ಪದ ಯಾವ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ಞ ಪಠವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ೧-೧೩-೧೧ ; ೨-೩೨-೧೦ ; ೨-೩೨-೪ ; ೨-೨೧-೧೦ ಈ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸೆಂದೂ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹವ್ಯವೆಂದೂ, ೧-೧೮೮-೧೦ ; ೫-೫-೧೦ ರಲ್ಲಿ ಹವ್ಯಾಪಿ ಎಂದೂ, ೧೦-೨೦-೧೦ ; ಮತ್ತು ೧೦-೧೧೦-೧೦ನೇ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಃಷಿಯೆಂದೂ, ಅಜ್ಞಾಧ್ಯಾಹುತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸತಕ್ಕ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆಯೇ ಎನಹ ಪಶ್ಚಾದ್ಯಾಹುತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪದದಿಂದ ಅಹುತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿಲ್ಲ.

ವನಸ್ಪತಿಸದಕ್ಕೆ ಯೂಪವೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಲು ಶಮಿತಾ ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಲೌಕಿಕವಾದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲುವುದು, ನಾಶಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲದೆ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೧-೧೬೨-೯ ಮತ್ತು ೧೦ನೇ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಛೇದಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅರ್ಥವಿದೆ. ೫-೪೩-೪ನೇ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಸೋಮ ಲತೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವೆಂದೆಂದೂ, ೫-೮೫-೧೦ರಲ್ಲಿ ಚರ್ಮವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವ ಚಮ್ಮಾರನೆಂದು ಕೇವಲ ಉಪಮಾ ನಾಚಕವಾಗಿಯೂ ಅಗಿರುತ್ತದೆ. ಪಶುಚ್ಛೇದನವೃತ್ತಿಯನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿರುವ ಪಠಮಾರಕನಿಗೆ ಪಶ್ಯಾವನಾಗಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಎಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ, ಈ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಅಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ,

ವನಸ್ಪತಿರವಸ್ಪಜನ್ನು ಪಸ್ಮಾದ್ಗ್ನಿರ್ಹವಿಃ ಸೂದಯಾತಿ ಪ್ರ ಛೇಭಿಃ |

ತ್ರಿಧಾ ಸಮುಕ್ತಂ ನಯತು ಪ್ರಜಾನನ್ನೇವೇಭ್ಯೋ ದೈವ್ಯಃ ಶಮಿತೋಪ ಹವ್ಯಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೨-೩-೧೦)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶಮಿತಾ ಎಂದರೆ ಹವಿಷ್ಠಃ ಸಂಸ್ಕಾರ್ತಾ, ಯದ್ವಾ ದೈವ್ಯಃ ಶಮಿತ್ಯೈಶ್ಚಾನಾಮಕೋಽಗ್ನಿಃ | ಅಗ್ನಿವ್ಯೇ ದೇವಾನಾಂ ಶಮಿತಾ ಇತಿ ಶ್ಲೋಕೇ | ಎಂದು ಅಗ್ನಿ ಪರ್ವಾಯವಾದ ಪದವೆಂದೂ,

ಉಪಾವಸ್ಯಜ ತೈನ್ಯಾ ಸಮಂಜಸಾ ದೇವಾನಾಂ ಪಾಥ ಯತುಥಾ ಹವೀಂಃ |
ವನಸ್ವತಿಃ ಶಮಿತಾ ದೇವೋ ಅಗ್ನಿಃ ಸ್ವದಂತು ಹವ್ಯಂ ಮಧುನಾ ಘೃತೇನ ||

(ಮ. ಪಂ. ೧೦-೧೧೦-೧೦)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶಮಿತಾ ಏತನ್ನಾಮಕಃ ದೇವಃ ಯದ್ವಾ ಶಾಮಿತ್ರಃ ಅಗ್ನಿಃ ಎಂದೂ ಸಾಮಾನ್ಯರು ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಶಮಿತಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಶುಮಾರಕನೆಂದರ್ಥವಾಗಿ ವನಸ್ವತಿಯೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕಟ್ಟಿಯೂಪಸ್ತಂಭನೆಂದರ್ಥಮಾಡಲು ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ.

ಅವಸ್ಯಜನ್—ಸ್ವೈರಂ ವರ್ತಯನ್ ಯತ್ಪಿಜಃ ಸ್ವಸ್ತಕರ್ಮಸು ವ್ಯಾಪಾರಯನ್ | ಯತ್ಪಿಶ್ಯುಗಕನ್ನು ಅವರವರ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ರಿಸುತ್ತಾ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅವಸ್ಯಜನ್—ಸ್ಯಜ ಏಕಗ್ಗೇ ಧಾತು. ಲಭರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ಎಂಬುವಂವ ಶ ಏಕರಣ. ಇದು ಜಾತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ ಚೋದಾತ್ವವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಆಪ) ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತೈನ್ಯಾ—ಅತ್ಯನಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರೇಷ್ಯಾಜ್ಯಾದೇರಾತ್ಮನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಯಕ್ತಿ—ಯಜ ವೇದಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಭ್ರಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಫುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುವಂವ ಏಕರಣಕ್ಕೆ (ರಪ್) ಲುಕ್. ವ್ರಕ್ಚೈಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ಯ. ಷಢೋಃಕಃಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಕತ್ಯ. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ಯ. ಅತಿಹಂತವ ಪರ ದಕ್ಷಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

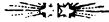
ವನಸ್ವತೇ—ಪಾರಸ್ವರ ಪ್ರಭೃತೀನಿ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಟ್ ಸಹಕವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಿಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹನ್ಯಾ—ಹನ್ಯಾನಿ ಎಂದು ರೂಪನಾದಾಗ ಶೇಕ್ರಂವಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಸುಷೂದತಿ—ಪೂದ ಕ್ಷರಣೇ. ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಫುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕರಣಕ್ಕೆ (ರಪ್) ಲ್ಲ ಆದೇಶ. ಲ್ಲ ಎಂಬುವಂವ ಧಾತು

ವಿಗ್ ದ್ವಿತ್ವ. ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಲೇಟೀಲೀಡ್ಯಾಹಿಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೇಧಿರಃ—ಮೇಧೈ ಮೇಧಾಹಂಸನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಇರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿರ್ವತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವೈದಾತ್ಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೧೧ ||

ಸಂಹಿತಾಗಾಥೆ |

ಪೂಷ್ಣೋತೇ ಮರುತ್ವತೇ ವಿಶ್ವದೇವಾಯ ವಾಯವೇ |

ಸ್ವಾಹಾ ಗಾಯತ್ರವೇಪಸೇ ಹವ್ಯಮಿಂದ್ರಾಯ ಕರ್ತನ || ೧೨ ||

| ಸದಪಃ |

ಪೂಷ್ಣೋತೇ | ಮರುತ್ವತೇ | ವಿಶ್ವದೇವಾಯ | ವಾಯವೇ |

ಸ್ವಾಹಾ | ಗಾಯತ್ರವೇಪಸೇ | ಹವ್ಯಂ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಕರ್ತನ || ೧೨ ||

| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಪೂಷ್ಣೋತೇ ಪೂಷ್ಣಾ ತದ್ವತೇ || ಅನೋ ನುಡಿತಿ ನುಟ್ | ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಧ್ಯಾಂ ಮತುಬಿತಿ ಮತುಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ || ಮರುತ್ವತೇ ಮರುದ್ವಿಪ್ಪದ್ವತೇ ವಿಶ್ವದೇವಾಯ ಸರ್ವದೇವಸಂಘಾಯ ವಾಯವೇ ಗಮನ ಶೀಲಾಯ ವಾಯುದೇವಾಯ ಚ ತಥಾ ಗಾಯತ್ರವೇಪಸೇ | ವೇಪ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ | ಗಾಯತ್ರಶಬ್ದ ಇತರಸಾನೋಪಲಕ್ಷಣಃ | ಗಾಯತ್ರಂ ವೇಪೋ ರೂಪಂ ಯಸ್ಯ ತಾದೈಶಾಯೀಂದ್ರಾಯ ಹವ್ಯಂ ಹವಿಃ ಪ್ರದಾತುಂ ಸ್ವಾಹಾ ಕರ್ತನ | ಸ್ವಾಹಾಕಾರಂ ಕುರುತ ಋತ್ವಿಜಃ || ಕರೋತೇರ್ಲೋಟಿ ತಪ್ತನಪ್ತನಘನಾಶ್ಚೇತಿ ತನಬಾದೇಶಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಪೂಷ್ಣೋತೇ—ಪೂಷದೇವನೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದೂ | ಮರುತ್ವತೇ—ಮರುದ್ವೇವನಿಗಳೊಡನೂ ಆವ | ವಿಶ್ವದೇವಾಯ—ಸಕಲದೇವತೆಗಳ ಸಂಘಕ್ಕೂ | ವಾಯವೇ—ವಾಯುದೇವನಿಗೂ | ಗಾಯತ್ರವೇಪಸೇ—ಗಾಯತ್ರರೂಪವಲ್ಲವು | ಇಂದ್ರಾಯ—ಇಂದ್ರನಿಗೂ | ಹವ್ಯಂ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲು | ಸ್ವಾಹಾಕರ್ತನ—ಸ್ವಾಹಾಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿ.

। భావార్థ ।

పూజదేవనోదనోదగోదిదుషా. మరుద్దేవతేగళోదనే క్షోదిదుషా ఆద సర్వదేవతేగళ
సంభక్త్యా వాయుదేవనోదా, గాయత్ర్యుదపదల్లిరవ ఇంద్రనిగం సతే తవస్సన్న అపిసలు స్వాహాకార
వన్ను మాదిరి.

English Translation

(Priests), present the oblation with Swaha to Indra, in the form of
the Gayatra, along with Pushan and the Maruts; also the assembled gods,
and to Vayu.

విశేషవిషయములు

గాయత్ర్యవేదేవసే—వేదే ఇతి రూపనాను | గాయత్ర్యత్రయః ఇతరసామోదేవలక్షణః |
గాయత్ర్యం వేదేః రూపం యస్య తాదృతాయ ఇంద్రాయ | గాయత్ర్యుదపదల్లిరవ ఇంద్రనిగం ఎందు
సాయణురు వివరించుచున్నది. గానదించ తృప్తిపదతత్కవను, గానదించ శ్రీశ్యవాద రూపవన్ను తోందు
వవను ఎందు తాత్పర్యవారుత్తదే. ఇదే విశేషణపు,

ఆ త్వృద్ధ్య సేబిర్భుభాం యవే గాయత్ర్యవేదేవసం |

ఇంద్రం ధేనుం సుదుభానున్యామిశమురుధారామరంకృతం ||

(మ. సం. ౯-౧-౧౦)

ఎంబ ముక్తివల్లని ఇంద్రుని స్వరూపవన్ను తిలసుత్తదే. ఆచరి అల్లి సాయణురు గాయత్ర్యవేదేవసం ఎంబ
పదవన్ను ధేనుం ఎంబ పదకృ విశేషణవన్నుని వాది ప్రత్యవేగం అతితయవాద వేగపుల్లదేందు
అర్థమాదిచ్చుచున్నది. ఇల్లి ఇంద్రునిగ విశేషణవారుపుదే సాధువేందు తిలవర మత. మ. సం. ౯-౨-౪౮
నే ముక్తివల్లి గాభ్రవసం ఎంబ పదపు సతే ఇంద్రునిగ విశేషణవారు గాతవ్యయతసం ఎంబర్థవన్ను
కొడువంతే ఇల్లియని గాయత్ర్యవేదేవసం ఎంబ పదపు అదే తాత్పర్యవన్ను కేరితుత్తా ఇంద్రునిగ
విశేషణవారుగిదే.

స్వాహా కర్తవ—స్వాహాకారం కురుతే | ఇవద విశేష విషయగళన్ను ముందివ ముక్తివల్లి
వివరించుచున్నది.

వ్యాకరణసూక్తియ

పూజణ్యతే—పూజా అస్య అస్తి ఇతి పూజణ్యతా తదస్యాస్తి—ఎంబుదరింద మతువా ప్రత్యయ
అనోణుటో ఎంబుదరింద మతువా పరవాదాగ నుటాగము. ద్ర్యనుద్ధాగం మతువా (వా. సం.
౬-౧-౧౬౬) ఎంబుదరింద మతుటిగి టుదాత్పర్య బరుత్తదే. ఆతుర్థివికవకనాంతరద.

విత్తదేవాయ—విత్తే దేవాయః యస్య సః విత్తదేవః బరువ్విణ్ దో ప్రకృత్యా పూజపదవో
(వా. సం. ౬-౬-౧) ఎంబుదరింద పూజపదప్రకృతివర్తక బరుత్తదే.

ಗಾಯತ್ರವೇವೇದೇ—ಗಾಯತ್ರಂ ವೇದಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಗಾಯತ್ರವೇವಾಃ ತಸ್ಯೈ ಗಾಯತ್ರವೇವೇದೇ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಕರ್ತನ—ದುಕ್ತೌ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್‌ನುಧ್ಯಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ತಪ್ಪನಪ್ಪನಭನಾಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತನಬಾದೇಶ. ಇದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕೆಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇತಿಗೆ ಗುಣ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಾನ್ಯಾ ಗಹ್ಯಪ ಹವ್ಯಾನಿ ವೀತಯೇ |

ಇಂದ್ರಾ ಗಂಹಿ ಶ್ರುಧೀ ಹವಂ ತ್ವಾಂ ಹವಂತೇ ಅಧ್ವರೇ || ೧೩ ||

ಪದಸಾಠಃ

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಾನಿ | ಅ | ಗಹಿ | ಉಪಿ | ಹವ್ಯಾನಿ | ವೀತಯೇ |

ಇಂದ್ರ | ಅ | ಗಹಿ | ಶ್ರುಧಿ | ಹವಂ | ತ್ವಾಂ | ಹವಂತೇ | ಅಧ್ವರೇ || ೧೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಾನಿ | ಸ್ವಾಹೇತ್ಯೇವಂಪೂರ್ವಾ ಕೃತಿಃ ಕರಣಮುಚ್ಚಾರಣಂ ಯತ್ಕೃ-
ಮಾಣದೇವತಾನಾಂ ತಾಃ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ | ತದ್ವಂತಿ ಹವ್ಯಾನಿ ಹವೀಂಃ | ಅತ್ರ ಪ್ರಯಾಜೇಷು
ವಷಟ್ಕಾರಪ್ರದಾನಾತ್ಪ್ರಾಣಾಕೃತಂ ಹವಿರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತದ್ವವಿರುಪೇತ್ಯ ವೀತಯೇ ಭಕ್ತನಾಯಾ ಗಂಹಿ |
ಅಗಚ್ಛಿ || ಗಮೇಶ್ವಾಂದಸಃ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ || ತಥಾ
ಹೇ ಇಂದ್ರ ಅ ಗಂಹಿ | ಸ್ತೋತ್ರಾಣ್ಯುಭಿಲಕ್ಷ್ಯಾಗಚ್ಛಿ | ಅಗತ್ಯ ಹವಮ್ಸ್ತದೀಯಮಾಹ್ವಾನಂ ಶ್ರುಧಿ |
ಶ್ರುಣು | ಯತಸ್ತ್ವಾಮಧ್ವರೇಽಹಂಸಾತ್ಯೇ ಯಾಗೇ ಹವಂತೇ ಅಧ್ವಯಂತಿ ಋತ್ವಿಜಃ ಅತಃ ಶ್ರುಧಿ ||
ಹೃದಯತೇರ್ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರೇ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ! ಸ್ವಾಹಾಕೃತಾನಿ—ಸ್ವಾಹಾಕಾರಗಳೊಡನೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ | ಹವ್ಯಾನಿ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ವಿಶೇಯೇ—ಭಕ್ತಿಸುವುವಕ್ಕಾಗಿ | ಉಪ—ಸಮಾಪಕ್ಕೆ | ಆ ಗಹಿ—ದಯಮಾಡು | ತ್ವಾಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಅಭ್ಯರೇ—ಅಹಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ | ಹವಂತೇ—(ಮುಕ್ತಿಕೃತಗಳು) ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ | (ಆದುದರಿಂದ) | ಆ ಗಹಿ—ದಯಮಾಡು (ಮತ್ತು) | ಹವಂ—ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು | ಶ್ರುಧಿ—ಕೇಳು.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸ್ವಾಹಾಕಾರಗಳೊಡನೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಭಕ್ತಿಸುವುವಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡು. ನಿನ್ನನ್ನು ಅಹಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿಕೃತಗಳು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಆದುದರಿಂದ ದಯಮಾಡಿ ಬಂದು ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳು.

English Translation

Approach, Indra, to partake of the oblations consecrated with Swaha ; approach and hear the invocation, as they invoke you to the sacrifice.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಾನಿ—ಸ್ವಾಹಾ ಇತ್ಯೇವಂಪೂರ್ವಾ ಕೃತಿಃ ಕರಣಮುಚ್ಚಾರಣಂ ಯಕ್ಷ್ಯಮಾಣ-ದೇವತಾಣಾಂ ತಾಃ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ | ತದ್ವಂತಿ ಹವ್ಯಾನಿ | ಆಹುತೃರ್ಪಣಕ್ಕೆ ಪಠಿಸತಕ್ಕ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಹವ್ಯಗಳೆಂದು ಹವ್ಯಾನಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅನ್ವೀಷೂಕ್ತಗಳ ಕೊನೆಯ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪಠಿಸತಕ್ಕ ಪದವಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಎಂದರೆ; ೧-೧೩-೧೨ರಲ್ಲು ಸ್ವಾಹಾ ಕೃತೋತನ ಎಂದೂ, ೧-೧೪-೨-೧೨ ರಲ್ಲು ಸ್ವಾಹಾ ಕರ್ತನ ಎಂದೂ ೩-೪-೧೧, ೭-೨-೧೧ ಮತ್ತು ೧೦-೭-೧೧ನೇ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕರಣಾರ್ಥಕದ್ವಿಯೂ ೨-೩-೧೧ ರಲ್ಲಿ ಹವ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ವಾಗಿಯೂ; ೧೦-೧೧೦-೧೧ರಲ್ಲು ಹವಿಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹವ್ಯಾನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಈ ಪದದ ವಿನಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಪದವಿಂದ ವೇದವಿಶೇಷವಾದ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದು ಕೆಲವರೂ ಈ ಪದದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಕೆಲವರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರೌಢಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ,

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷ್ಯದಗ್ನಿಗ್ನ್ ಸ್ವಾಹಾಜ್ಯಸ್ಯ.....ವಿಯಂತು ಹೋತರ್ಯಃ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೬-೩-೨)

ಎಂದು ಪಠಿಸಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಯೋಗಯಂ ಸ್ವಾಹಾಶಬ್ದೋದಿತಃ ಉತ್ರಮಪ್ರಯಾಜದೇವಃ ಅಗ್ನಿಃ ತಂ ದೈವ್ಯೋ ಹೋತಾ ಯಜತು | ಸ್ವಾಹಾ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ ಎಂದು ವಿಸರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು

ಸ್ವಾಹಾಕೃತೆಯೇ | ಸ್ವಾಹೇತ್ಯೇತತ್ ಸು ಆಹೇತಿ ನಾ, ಸ್ವಾ ನಾಗಾಹೇತಿ ನಾ, ಸ್ವಂ ಸ್ವಾಹೇತಿ ನಾ, ಸ್ವಾಹುತಂ ಹವಿರ್ಬುಧೋತಿತಿತಿ |

(ನಿ. ೮-೨೧)

ಸುಷ್ಮವಾಗಿ ಪಠಿಸಿದನೆಂದಾಗಲಿ, ಸುಷ್ಮವಾಗಿದೆಯೆಂದು ವಾಕ್ಯೇ ಹೇಳಿದುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪೂತನಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ವಿನಯಿ ೧೦-೧೧-೧೧ನೇ ಮುಕ್ತವಾದುದೆಂದೂ ಈ ಭಾವವನ್ನು ವಿರದಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದೃಷ್ಟಿ,

ಸ್ವಾಹಾಕೃತೀರೈವತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ನೈ ಸ್ವಾಹಾಕೃತೆಯೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯೋನೇವ ತದೈಜ್ಞಮಂತತೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೪)

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯಿಂದ ಆಹುತಿಯು ಸವನಾಪ್ರವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಾಗಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಆದೇ ಉಪಸ್ಥಂಭಕವಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಂಯಾದ ಆಧಾರವನೇಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವುದು ಎಂದು ವಿನಯಿಸಿದೆ. ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ,

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯೋಽನೇಕಾಕ್ವ ವಿದುಷಾಂ ಮತಯೋಽಭವನ್ |
ತತ್ತೈವಂ ತೈಯಮೇವಾಗ್ನಿಭವತಿತಿ ವಿನಿಶ್ಚಯೇ ||
ಆಯಂ ಹಿ ಕರ್ತಾ ಸ್ವಾಹಾನಾಂ ಕೃತಿಸ್ತಾಸಾಮಿದ್ಯೈಕಜಾ |
ಆಯಂ ಪ್ರಸೂತಿಭೂತಾನಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಮಯಮವ್ಯಯೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೨೯೦ಂದ ೩೦)

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಒಂಚೇ ವಿಧವಾಗಿಲ್ಲ. ಅವರೂ ಸಹ ಈ ಪದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸಕಲವಾದ ಭಾವವೂ ಸಹ ಈ ವಾರ್ಧಿವಾಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸ್ವಾಹಾಕರ್ತನಾಮವೆಂದಲೂ, ಇವನೇ ಇದರ ಕೃತಿಯೂ ಆದುದೆಂದಲೂ ವಾರ್ಧಿವಾಗ್ನಿಯು ಈರೀತಿ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ, ಎಂದು ಅಗ್ನೀಯೇ ಇತಿ ತು ಸ್ಥಿತಿ (ನಿ. ೮-೨೨) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ವಾಹಾಕಾರಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಅಪ್ಪಿ(ಸೂಕ್ತ)ಗಳ ಕೊನೆಯ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಷ, ಮರುತ್ತುಗಳು, ವಾಯು ಸೂರ್ಯ, ಇಂದ್ರ, ವರುಣ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಉದ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ, ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ,

ಪುರೋಗಾ ಅಗ್ನಿದೇವಾನಾಂ ಗಾಯತ್ರೇಣ ಸಮಜ್ಯತೇ | ಸ್ವಾಹಾಕೃತೇಷು ರೋಚತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೮-೧೧)

ಸದ್ಯೋ ಜಾತೋ ವ್ಯಮಿಮೀತ ಯಜ್ಞದುಗ್ನಿದೇವಾನಾನಾಮಭವತ್ಪುರೋಗಾಃ |

ಅಸ್ಯ ಯೋತೇಃ ಪ್ರದಿಶ್ಯತಸ್ಯ ವಾಟಿ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಂ ಹವಿರವಂತು ದೇವಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಪುರೋಗನೇಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯ ಪ್ರಧಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಅ ಯಾಹ್ಯಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾನೋ ಅರ್ವಾಜಂವ್ರೇಣ ದೇವ್ಯಃ ಸರಥಂ ತುರೇಥಃ |
ಬರ್ಹರ್ನ ಆಸ್ತಾಮದಿತಿಃ ಸುಪುತ್ರಾ ಸ್ವಾಹಾ ದೇವಾ ಅಮೃತಾ ಮಾದಯಂತಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪-೧೧)

ಅಗ್ನೇ ವಹ ವರುಣಮಿಷ್ಟಯೇ ನ ಇಂದ್ರ ದಿವೋ ಮರುತೋ ಅಂತರಿಕ್ಷಾತ್ |
ಸೀದಂತು ಬರ್ಹರ್ವಿಶ್ವ ಆ ಯಜತ್ರಾಃ ಸ್ವಾಹಾ ದೇವಾ ಅಮೃತಾ ಮಾದಯಂತಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೦-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಹರ್ಷಗೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಮಜ್ಜದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟ ದಿವ್ಯವಾದ ಸ್ವಾನನಿಯೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

(ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ)

ಉಪಸಂಹಾರ

ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಮತ್ತು ಉದ್ದಿಶ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಮೊದಲು ಅವು ದೇವತೆಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಬಂಧುಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಸಮಾಧಾನಗೊಳಿಸುವ ಸಾಧನವೆಂದು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಅವುಗಳ ರಹಸ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಶ್ರಮವೆಂದು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

" It is possible that Apri hymns may have been the songs of reconciliation and that they were called Apri, i.e., appeasing hymns, not because of their appeasing the anger of Gods but the enmities of the members of the same or different families. However it may be, they indeed prove an active intercourse between the ancient families of India long before the final collection of the ten books.....The original purpose of the Apri hymns and the motive for allowing the priests to choose, are difficult to discover "

(Ancient Sanskrit Literature P. 246-7)

ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಿಗಿರುವ ಸ್ವಾನಮಾನಗಳ ವಿಷಯವಲ್ಲಿಯೂ, ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಚೀನವೈದಿಕ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿಯೇ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿದ್ದರೂ ಸಹ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲದರಲ್ಲೂ ಅನೇಕ ಸಮಾನಾರ್ಥಕರಗಳಿರುವುವು ಅವುಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಮಾದರಿಯೂ ಸಂಸ್ಕಾರವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ ವೆಂದಾಗಲಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮತ್ತು ಅರನೇ ಮಂತಲಗಳ ಗುಣಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ

ಮಂಡಲಗಳ ಮುಷ್ಠಿಗಳಿಲ್ಲದ ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಮನೆತನದ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ಆಪ್ತಿಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಎಂಟನೇ ಮಂಡಲದ ಕಾಣ್ವಸಂತತಿಯವರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಆಪ್ತಿಸೂಕ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವರು ೧-೧೩ ನೇ ಸೂಕ್ತವನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ನಾಲ್ಕು ಮತ್ತು ಆರನೇ ಮಂಡಲದ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾದ ಮುಷ್ಠಿಗಳಿಗೆ ಇದರ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ನಾಮದೇವ ಮತ್ತು ಭಾರದ್ವಾಜ ಸಂತತಿಯವರು ಈ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಇನ್ನಾವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಲಿ (ಭಾರದ್ವಾಜನು ಅಂಗಿರಸಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಸೂಕ್ತವನ್ನೇ) ಪಠಿಸುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು.

ಆಪ್ತೀ ಮತ್ತು ಆಪ್ತೇ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ಮಂತ್ರಗಳು—

ಕಾತ್ಯಾಯನರು ಸರ್ವಾನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಏತದಾಪ್ತಿಸೂಕ್ತಂ ಏತೇನಾನ್ಯಾನುಕ್ರಮ್ಯದೈವತಾನಿ ಏಕಾದಶಕಾನಿ ತು ನಾರಾಶಂಸಾನಿ ಆಪ್ತೇಶ್ಯೋಕ್ತಾನಿ ಅತನೂನಪಾತ್ವಂತಿ | ನಾರಾಶಂ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಆಪ್ತೇನು ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ, ತನೂನಪಾತ್ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಆಪ್ತೀ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ನಿರೂಪಿಸಿರುವ ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳೇ ಇಲ್ಲ.

ಆಪ್ತೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು ದೇವತಾಪಠವಾಗುವುದೇ ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತ ಪಠವಾಗುವುದೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯೂ ಸಹಜವಾದುದಾಗಿದೆ. ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ನೊವಲು ಸೂಕ್ತಪಠವಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ದೇವತಾನಿರ್ದೇಶಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಕರ್ಮದ ಸ್ವರೂಪ—ಆಪ್ತೀ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವಂತೆ ಗೌಣವಾದ ಸ್ವಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಮುಖ್ಯವಾಗದ ಸ್ವಾನವನ್ನೇ ಹೊಂದಿದ್ದಿತೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಪ್ರಯೋಜಾಹುತಿಗಳಿಗೂ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಆಹುತಿಗಳಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ೧-೧೩-೮; ೧-೧೮-೭; ೧-೧೪-೨-೮; ೨-೪-೮; ೫-೫-೭; ೯-೫-೮ ಈ ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಂ ಯಜ್ಞಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೂ, ೫-೫-೨; ೨-೪-೫ ನೇ ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ನಃ ಯಜ್ಞಂ ಎಂಬುದೂ, ೧-೧೩-೨; ೭-೨-೭; ೧೦-೧೧೦-೮ ನೇ ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಆಸ್ಮಿನ್ ಯಜ್ಞೇಃ ಎಂಬುದೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಆಯುತ್ಯರ್ಪಣವಲ್ಲಾಗಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಸ್ವಾನವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದೇ ಹೊರತು ಪ್ರಯೋಜಾಹುತಿಗಳಂತೆ ಗೌಣವಾದ ಸ್ವಾನವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ತ್ರಿಧಿವಾ ಅವಿಮಿಕ್ಷತಿ (೧-೧೪-೨-೩); ತ್ರಿರಹನ್ನಾಯಜಂತೀ (೨-೪-೨) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಈ ಕರ್ಮವು ದಿನದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಕೊಳ್ಳಬಹುದೆಂದೂ; ಸಮಿದ್ವೋ ಅದ್ಯ ಮನುಷೋ ದುರೋಹೇ (೧೦-೧೧೦-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಯಜ್ಞಗೃಹವಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಸಾಧಾರಣವಾದ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬಹುದೆಂದೂ, ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಮಿತ್ಸಮಿತ್ಸುಮನಾ ಮೋಧ್ಯಸ್ಯೇ ಶುಚಾಶುಚಾ ಸುಮತಿಂ ರಾಸಿ ವಸ್ತುಃ |

ಆ ದೇವ ದೇವಾನೈಜಘಾಯ ವಕ್ಷಿ ಸಖಾ ಸಖೀನ್ಸುಮನಾ ಯಜ್ಞೈಗ್ನೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೪-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನನ್ನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮುಷಿಯು ಕಾವ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕ್ಷಲನವೂ ಮತ್ತು

ಬುವಸ್ವ ನಃ ಸಮಿಧಮಗ್ನೇ ಅದ್ಯೈ ಶೋಚಾ ಬ್ರಹ್ಮದೈವತಂ ಧೂಮಮುಣ್ಣಿನ್ |

ಉಪ ಸ್ವೈಕ ದಿವ್ಯಂ ಸಾನು ಸೂಪೈಃ ಸಂ ರಕ್ತಿಭಿಸ್ತತನಃ ಸೂರೈಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಕಿರಣವೂ ಸೂರ್ಯಕಿರಣವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಪ್ರಸರಿಸುವ ವರ್ಣನವೂ. ಸಹ ಮಂತ್ರಗಳ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇದೇ ವರ್ಣನೆಗಳು ಈ ಯಾಗವು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಪೂರ್ವ್ಯಂ ತಂತುಂ ತನುಷ್ಯ (೧-೧೪೨೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಈ ಯಾಗವು ಪ್ರಾರಂಭವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಯಜ್ಞವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರಲು ದೇವಹೋತೈವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಹಾಯವೆಂದು ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಆಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯಾದ ನಂತರ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಕಡೆಗೆ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತಾನೆ. (೨-೨-೧) ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆತರುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಮಾನವರ ಸಮನಾದುದರಿಂದ (೩-೪-೧) ಈ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಕೃತಿಶಾತಲ್ಯಂ—ಅಪ್ಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಒಂದು ಬೇರೆಯಾಗಿ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಮತ್ತು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮುಷಿಸಂತತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ವಾಕ್ಯರಚನೆಯೂ ಘೈಯವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಅಧಿಕವಾದ ಸಾಮರಸ್ಯವೂ ಸ್ವಾರಸ್ಯವೂ ಇವುಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

(ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೂ ಉಳಿದ) ಎಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಭುಕ್ತುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಹೆಚ್ಚೊಂದಿರುವುದೂ ಮತ್ತು ಸಮೀಪ್ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬುದೊಂದಿಗೂ ಮುಕ್ತಾಯವಾಗುವುದೂ ಕಾವ್ಯವೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಕಲಾಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಒಂದು ನಿಯತವಾದ ನಿಯಮವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಛಂದಸ್ಸಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲ. ೧-೧೩ ; ೧-೧೮ ; ೫-೫ ; ೯-೫ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳು ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲೂ, ೧-೧೪೨ ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲೂ, ೨-೩ ; ೩-೪ ; ೭-೨ ; ೧೦-೭೦. ಮತ್ತು ೧೦-೧೧೦ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳು ತ್ರಿಷ್ಠುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲೂ ರಚಿತವಾಗಿವೆ.

ದೇವಾನ್ ಆವಹ, ದೇವಾನ್ ವಕ್ತೃ, ವಿಪ್ರಾ ಯಜ್ಞೇಷು ಮಾನುಷೇಷು ಕಾರುಃ, ಇತ್ಯಾದ್ಯನೈಕ ಮಂತ್ರಭಾಗಗಳು ಪುರಾಣವರ್ತನೆಯಾಗಿವೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರಿಯಾ

ಗಣಿ—ಗವಲ್ಯು ಗಕೌ ಘಾತು. ಲೋಪಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನದ್ವಿ ಸಿಗಿತಿ ಉ ಅಪೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಕಿತಿ ಉಕ್ತಾ. ಅನುದಾತ್ಪ್ರೋಶದೇಶ—(ಮಾ. ಸಂ. ೬-೪-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಗಿ ಷಾತ್ಪವಿರುವುದರಿಂದ ಆದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀತನಿ ಧಾರುಣದ ಅನುಪಾಸಕವಾದ ಮುಕ್ತಾರಕ್ತೆ ಲೋದ. ಅಸಿದವದತ್ತಾ-

ಭಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಅತೋ ಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿ ಏಕದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೀತಯೇ—ವೀ ಗತಿಪ್ರಜನಕಾಂತ್ಯಸನಪಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಮಂತ್ರೇವ್ಯವೇಷಪಚೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨.೨.೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಿನ್ನಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಇಂದ್ರ—ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬.೧.೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರುಢಿ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. **ಶ್ರುತ್ಯಣು**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬ ೪.೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಕ್ಕೆ ಷಾತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಪಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಜಃ ಎಂದು ನಿಶೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಪಿತ್ವ ವಿಧಾನನಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹವಮ್—ಹೈಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇತಿಗೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಹವಂತೇ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮನುರುಷಮಹನಚನದಲ್ಲಿ ಧು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಓಗೆ ವತ್ಯ. ಝೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶವ ವಿಕರಣ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಅತಿಪಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಧ್ವರೇ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರಃ ಹಿಂಸಾ ಯತ್ರ ಅಧ್ವರಃ ತಸ್ಮಿನ್. ನಜ್ಜಾಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೧೩ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೂರನಲನತ್ತಿರದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರನಲನತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

— ೧೦ —

ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಮಿತೈಷ್ಯಚಫಂ ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಮಪ್ಪವಾಗ್ನೇಯಂ ತು ತತ್ತಿಷ್ಟಬಂತಮಿತಿ | ತು ತದಿತ್ಯುಕ್ತತ್ಯಾದಿದಮಾದಿಸೂಕ್ತಾಪ್ಯಕಸ್ಯಾಗ್ನಿ-
ರ್ದೇವತಾ | ಅಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಠಿಷ್ಟಾಸ್ತಿಷ್ಟಬಂತಪರಿಭಾಷಯಾ ಜಗತ್ಯೇ || ಸ್ವಾತರನುನಾಕಾಪ್ತಿನ-
ತಸ್ತಯೋರುಕ್ತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ || ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಅಗ್ನಿಮಾರುತೇ ಶಸ್ತ್ರ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಜಾತನೇದಸ್ಯ-
ನಿನಿದ್ಯಾನೇಯಂ | ಅಥ ಯಥೇತಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ತಿಕಂ | ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಂ ನವ್ಯಸೀಮಾಶೋ ಹಿ ಪ್ಲೇತಿ ತಿಸ್ರಃ | ಅ. ೫-೨೦ | ಇತಿ || ದಶರಾತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಥಮೇದಸ್ಯಹನಿ ಜಾತನೇದಸ್ಯನಿನಿದ್ಯಾನಂ ಅಶ್ರಮೇಧಿಕೇ
ಮಧ್ಯಮೇದಹನಿ ಚ ನಿನಿದ್ಯಾನಂ | ತಥಾ ಚಾಚಾರ್ಯಾತಿದೇಶಃ | ಐಶಾಹಿಕಾನ್ಯುಪಸಂಕಸ್ಯ ತೇಷು
ನಿನಿದೋ ದಧ್ಯಾದೇವಮೇವಾಗ್ನಿ ಮಾರುತೇ | ಅ ೧-೧೦ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾದದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಮಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಎಂಬುವನೇ ಮುಖಿಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಮಪ್ಪವಾಗ್ನೇಯಂ ತು ತತ್ತಿಷ್ಟಬಂತಂ ಎಂಬ ಹೇಳಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ತು ತತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತ ಮೊದಲಾಗೊಂಡು ಮುಂದಿನ ಎಂಟು ಸೂಕ್ತಗಳು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯ ಮಕ್ಕು ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಛಂಧಸ್ಸವು—ಉಂಧ ಮಕ್ಕುಗಳು ಜಗತೀಭವಿಸ್ಸಿನವು. ಪಾತ್ರರನುವಾಕ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನಶಕ್ತುಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಕ್ತುಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಜಾತನೇದಸ್ಸಂಭವಾದ ನಿನಿದ್ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ರಮೀಯನ ಶ್ರುತಸೂತ್ರದ ಯಥೇತಂ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಂ ನವ್ಯಸೀಮಾಶೋ ಹಿ ಪ್ಲೇತಿ ತಿಸ್ರಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೫-೨೦) ಇದಲ್ಲದೆ ದಶರಾತ್ರವೆಂಬ ಹತ್ತುದಿನಪರ್ಯಂತವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ದಿವಸ ಜಾತನೇದಸ್ಸಂಭವಾದ ನಿನಿದ್ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಅಶ್ರಮೇಧ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದದಿನಪದಲ್ಲಿ ನಿನಿದ್ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ರಮೀಯನ ಶ್ರುತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯಾತಿದೇಶ ವಿನರಸೆವಾಡುವಾಗ—ಐಶಾಹಿಕಾನ್ಯುಪಸಂಕಸ್ಯ ತೇಷು ನಿನಿದೋ ದಧ್ಯಾದೇವಮೇವಾಗ್ನಿ ಮಾರುತೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೧೦-೧೦).

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೪೩

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೪೩ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೧೨ ॥

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಂತ್ಯ—೮ :

॥ ಮುಕ್ತ—ದೀರ್ಘಕಮಾ ದಿಚಕ್ಯ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿ ॥

॥ ಭಂಡ—೧.೨. ಜಗತಿ | ಅ. ತ್ರಿಪ್ತುರ್ ॥

ಸಂಹಿತಾಗಾರಃ

ಪ್ರ ತವ್ಯಸೀಂ ನವ್ಯಸೀಂ ಧೀತಿಮಗ್ನಯೇ ವಾಚೋ ಮತಿಂ ಸಹಸಃ

ಸೂನವೇ ಭರೇ |

ಅಪಾಂ ನಾಪಾದ್ಯೋ ವಸುಭಿಃ ಸಹ ಪ್ರಿಯೋ ಹೋತಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ

ನ್ಯಸೀದದೃಷ್ಟಿಯಃ || ೧ ||

॥ ಪದಪಠಃ ॥

ಪ್ರ | ತವ್ಯಸೀಂ | ನವ್ಯಸೀಂ | ಧೀತಿಂ | ಅಗ್ನಯೇ | ವಾಚಃ | ಮತಿಂ | ಸಹಸಃ | ಸೂನವೇ | ಭರೇ |

ಅಪಾಂ | ನಾಪಾತ್ | ಯಃ | ವಸುಭಿಃ | ಸಹ | ಪ್ರಿಯಃ | ಹೋತಾ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ | ನಿ | ಅಸೀದತ್ |

ಮುಕ್ತಿಯಃ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಹಮಗ್ನಯೇ ತವ್ಯಸೀಂ ತವೀಯಸೀಮತಿಶಯೇನ ವರ್ಧಯಿತ್ರೀಂ || ತವತಿವ್ಯದ್ವ್ಯರ್ಥಃ ಸೌತ್ರೋ ಧಾತುಃ | ಅಪಾತ್ಪ್ರಜಂತಾತ್ಪ್ರಜಂದಸೀತೀಯಸುನ್ | ತುರಿವ್ಯೇಮೇಯಃ ಸ್ಥಿತಿ ತೈಲೋಪಃ | ಭಂದಸ ಈಕಾರಲೋಪಃ || ನವ್ಯಸೀಂ ನವತರಾಮಪೂರ್ವಾಂ ಧೀತಿಂ ಯಾಗಲಕ್ಷಣಾಮುಕ್ತಗುಣಕಂ ಕರ್ಮ ಪ್ರ ಭರೇ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಕರೋಮಿ | ತಥೋಕ್ತಲಕ್ಷಣಂ ವಾಚೋ ಮತಿಂ ಸ್ತುತಿರೂಪಂ ಕರ್ಮ

ಭರೇ | ಕೀದ್ಯಶಾಯಾಗ್ನಿಯೇ | ಸಹಸೋ ಬಲಸ್ಯ ಸೂನವೇ ಪುತ್ರಾಯ | ಕಿಂಚ ಯೋಽಗ್ನಿರಸಾಂ
ನಪಾತ್ ತಾಸಾಂ ನಸ್ತಾ | ಅದ್ವೈ ಓಷಧಯಃ ಓಷಧೀಭ್ಯೋಽಗ್ನಿರಿತ್ಯಗ್ನೇರ್ನಪ್ತೃತ್ವಂ | ಅಥವಾ |
ಅಪಾಂ ನ ಸಾತೆಯತಾ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿರೂಪೇಣ ಪ್ರವರ್ಷಕತ್ವಾದಿತಿ ಭಾವಃ | ತಥಾ ಪ್ರಿಯೋ ಯಜ್ಞ-
ಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರೀಣಿಯತಾ ಪ್ರಿಯತಮೋ ವಾ ತಸ್ಯ ಹೋತಾ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಃ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ಮುಪ್ತಿಯಃ
ಪ್ರಾಪ್ತಕಾಲಃ ಪ್ರಾಪ್ತಪ್ರದಾನಸಮಯಃ ಸನ್|ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ವೇದಿಲಕ್ಷಣಾಯಾಂ ವಸುಭಿರ್ನಿವಾಸಯೋಗ್ಯೋ-
ರ್ಗವಾದಿಧನ್ಯಃ ಸಹಿತೋ ನೈಸೀದತ್ | ನಿತರಾಂ ಸೀದತಿ ||

ಪ್ರತಿಪಾರ್ಥ

(ಅಹಂ—ನಾನು) | ಸಹಸಃ—ಬಲವ | ಸೂನವೇ—ಪುತ್ರನಾದ | ಅಗ್ನಿಯೇ—ಅಗ್ನಿಗೆ (ಅಗ್ನಿ
ಯನ್ನ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ) | ತವ್ಯಸೀಮ್—ಅತ್ಯಂತ ವೀರ್ಯದಾಯಕವಾದುದೂ | ನವ್ಯಸೀಮ್—ಅತ್ಯಂತ ನೂತನ
ವಾದುದೂ ಆದ | ಧೀತಿಮ್—ಯಾಗರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನೂ | ವಾಚೀಮತಿಂ—ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಕರ್ಮ
ವನ್ನೂ | ಪ್ರಭರೇ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತೇನೆ. (ಮತ್ತು) | ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು | ಅಪಾಂ
ನಪಾತ್—ನೀರುಗಳ ಪೌತ್ರನೂ, | ಪ್ರಿಯಃ—(ಯಜಮಾನನಿಗೆ) ಸಂತೋಷದಾಯಕನೂ ಅಥವಾ ಪ್ರಿಯ
ತಮನೂ | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂವಾದಕನಾಗಿಯೂ ಆಗಿರುವನೋ (ಆ ಅಗ್ನಿಯು) | ಋತ್ವಿಯಃ—ಸಕಾಲಕ್ಕೆ
ಸರಿಯಾಗಿ ಇದ್ದುಕೊಂಡು | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ—ವೇದಿರೂಪವಾದ ನೆಲದಮೇಲೆ | ವಸುಭಿಃ—ವಾಸಸ್ಥಾನಾದಿ ಧನ
ಗಳೊಡನೆ | ನೈಸೀದತ್—ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಕೃತ್ವಪುತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅತ್ಯಂತ ವೀರ್ಯದಾಯಕವಾದುದೂ, ನೂತನವಾದುದೂ ಆದ
ಯಾಗರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನೂ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯನೊಡನೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತೇನೆ. ನೀರು
ಗಳ ಪೌತ್ರನೂ, ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಂತೋಷದಾಯಕನೂ, ಹೋಮಸಂವಾದಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ
ಸಕಾಲಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಗವಾದಿಧನಗಳೊಡನೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

English Translation

I offer devoutly to Agni, the son of strength, an invigorating and
most man-rejoicing, with words of adoration : (that Agni), the grandson of

ಆಶ್ರಲಾಯನ ಶೌತಸೂತ್ರದ (೫-೨೦) ಆಧಾರವನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಜಾತವೇದಸ್ಯನಿವಿದ್ ಮಂತ್ರ ವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಮಾರುತಕಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರನಿವಿದ್ ಮಂತ್ರವೂ ಒಂದು ಭಾಗವಾದುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಜಾತವೇದಸ್ಯನಿವಿದ್ವಾನೀಯಂ | ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ,

ವೈಶ್ವಾನರಾಯ ಪೃಥುಸಾಜಸೇ ವಿಪೋ ರತ್ನಾ ವಿಧತೆ ಧರುಣೇಷು ಗಾತವೇ |

ಅಗ್ನಿರ್ಹಿ ದೇವಾ ಅಮೃತೋ ದುವಸ್ಯತ್ಯೇಥಾ ಧರ್ಮಾಣಿ ಸನತಾ ನ ದುದುಷತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೩-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವು ವೈಶ್ವಾನರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಸೂಕ್ತವೂ ಮತ್ತು

ಆಪೋ ಹಿ ಪ್ತಾ ಮಯೋಛುವಸ್ತಾ ನ ಊರ್ಜೇ ದಿಧಾತನ | ಮಹೇ ರಣಾಯ ಚಕ್ಷಸೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಜಾತವೇದಸ್ಯಂ ಬ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವು.

ಈ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೂ, ಇದಕ್ಕೆ ಹೇತುಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ಪೂರ್ವಕಥೆಯು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವಲ್ಲೂ, ರತವಪಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಥಾವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನ್ನೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಸ್ತೋತ್ರದ ಮೂಲಕಥೆಯು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಕಿರೀತಿಯಿದೆ—

ವೈಶ್ವಾನರೀಯೇಣಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ ಪ್ರತಿಶದ್ಯತೇ ವೈಶ್ವಾನರೋ ವಾ ಏತದ್ವ್ರತೇ ಸಿಕ್ತಂ ಸ್ತಾಚ್ಯಾ-
ವಯತ್ರಸ್ಯಾದೈವೈಶ್ವಾನರೀಯೇಣಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ ಪ್ರತಿಶದ್ಯತೇ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೫)

ವೈಶ್ವಾನರನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಜಿಲ್ಲಿದ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನ ಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಅದರ ಹಿಂದಿನ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಆ ಸನ್ನಿವೇಶವೇನೆಂದರೆ,

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ಸ್ಯಾಂ ದುಹಿತರಮಭ್ಯಧ್ಯಾಯದ್ವಿವಮಿತ್ಯನ್ಯೇ ಆಹುರುಷಸಮಿತ್ಯನ್ಯೇ ತಾಮೃತ್ಯೋಃ
ಭೂತ್ವಾ ರೋಹಿತಂ ಭೂತಾಮಭ್ಯೈತ್ತಂ ದೇವಾ ಅಸ್ಯನ್ಯಕ್ತತಂ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಕರೋ-
ತಿತಿ ತೇ ತಮೈಚ್ಛನ್ಯೇ ಏನಮಾರಿಷ್ಯತ್ಯೇತಮನ್ಯೋನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಾವಿಂದಂಸ್ತೇಷಾಂ ಯಾ ಏವ
ಘೋರತಮಾಸ್ತನ್ಯೇ ಅಸಂಸ್ತಾ ಏಕಥಾ ಸಮಭರಂಸ್ತಾಃ ಸಂಭೃತಾ ಏಷ ದೇವೋಽಭವತ್ತದ-
ಸ್ಯೈತದ್ವ್ಯೂತವನ್ನಾಮು |

ಒಂದು ಸಲ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ದುಹಿತವನ್ನೇ ನೋಡಿ ನೋಡಿಸಿ ಹೆಣ್ಣುಜಿಂಕೆಯಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಯಾದ ಅವಳನ್ನು ತಾನು ಗಂಡುಜಿಂಕೆಯಾಗಿ ಅವಳನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿದನು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಇವನ್ನು ಎಂದೂ ನಡೆಸುವ

ಅಕ್ಕತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಘೋರರೂಪಗಳ ಸಂಘಟನಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಛಾತ ವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಇವನು ಭೂತಪತಿಯಾದನು,

ತೆಂ ದೇವಾ ಅಬ್ಜುವನ್ನಯಂ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರಕ್ಕತಮಕರಿಮಂ ವಿಧ್ಯೇತಿ ಸ ತಥೇತ್ಯೈಬ್ರವೀತ್ಸ ವೈ
ಪೋ ವರಂ ವ್ಯಾಘಾ ಇತಿ ವ್ಯಣೇಷ್ಯೇತಿ ಸ ಏತಮೇವ ವರಮವ್ಯಣೇತ ಪಶೂನಾಮಾಧಿಪತ್ಯಂ
ತದಸ್ಯೈತತ್ಪಶುಮನ್ನಾಮು ||

ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಅಕ್ಕತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸ ಬೇಕೆಂದರು. ಅವನು ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ತನಗೆ ಪಶುಪತಿಯಾಗುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ವರದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡಬೇಕೆನ್ನಲು ಅದಕ್ಕೆ ಅವರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯು ದೊರೆಯಿತು.

ತಮಭ್ಯಾಯುತ್ಯಾವಿಧ್ಯತ್ಸೈ ವಿದ್ವ ಊರ್ಧ್ವ ಉದಪ್ರೇತ್ತಮೇತಂ ಮೃಗ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಯ ಉ
ಏವ ಮೃಗನ್ಯಾಧಃ ಸ ಉ ಏವ ಸ ಯಾ ರೋಹಿತ್ಯಾ ರೋಹಿಣೀ ಯೋ ಏವೇಷುಸ್ತ್ರೀ-
ಕಾಂಡಾ ಸೋ ಏವೇಷುಸ್ತ್ರೀಕಾಂಡಾ |

ಆಗ ಭೂತಪತಿಯು ತ್ರಿಕಾಂಡರೂಪದಲ್ಲಿರುವ (three pointed arrow) ತನ್ನ ಶೂಲದಿಂದ ಪ್ರಜಾ ಪತಿಯನ್ನು ಚುಚ್ಚಿದನು. ಒಡನೆಯೇ,

ತದ್ವಾ ಇದಂ ಪ್ರಜಾಪತೇ ರೇತಃ ಸಿಕ್ತಮಧಾವತ್ಪ್ರೇರೋಽಭವತ್ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ಜುವನ್ನೇದಂ ಪ್ರಜಾ-
ಪತೇ ರೇತೋ ದುಷದಿತಿ ಯದಬ್ಜುವನ್ನೇದಂ ಪ್ರಜಾಪತೇ ರೇತೋ ದುಷದಿತಿ ತನ್ನಾಮುಷಮ-
ಭವತ್ರೇನ್ಯಾದುಷಸ್ಯ ಮಾದುಷತ್ರೇ ಮಾದುಷಂ ಹ ವೈ ನಾಮೈತದೈನ್ಯಾನುಷಂ ಸನ್ನಾನುಷ-
ಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಸರೋಕ್ಷೇಣ ಸರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ ಇವ ಹಿ ದೇವಾಃ | (೧. ಬ್ರಾ. ೨-೨೩)

ಆ ಒಡನೆಯೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ರೇತಸ್ಸು ದುರುಲಾರಂಭಿಸಿತು. ಅವು ಒಂದು ಸರಪ್ಪೇ ಆಯಿತು. ಆಗ ದೇವತೆ ಗಳು ಆ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಪೃಥ್ವಪತಿವಲ್ಲಿಟ್ಟು ಅನುಸರಿಸಿದ.

ತದಗ್ನಿನಾ ಪರಾಧಧಸ್ತನ್ಮರುತೋಽಧೂನ್ಯಂಶ್ವದಗ್ನಿರ್ನ ಪಾಙ್ಯಾವಯತ್ತದಗ್ನಿನಾ ವೈಶ್ವಾನರೇಣ
ಪರಾಧಧಸ್ತನ್ಮರುತೋಽಧೂನ್ಯಂಶ್ವದಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಾನರಃ ಪಾಙ್ಯಾವಯತ್ತಸ್ಯ ತದ್ದೇತಸಃ
ಪ್ರಥಮಮದದೀಪ್ಯೇತ ತದಸಾವಾದಿತೋಽಭವತ್.....

(೧. ಬ್ರಾ. ೨-೨೩)

ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆ ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಪೂರಿತವಾದ ಆ ಸರಪ್ಪನ್ನು ಸುತ್ತವರಿಯುವಂತೆಯೂ ಮರುತ್ತನ್ನು ಅದನ್ನು ಊದುವಂತೆಯೂ ಮಾಡಿದರು. ಅಗ್ನಿಯು ಅದನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ವೈಶ್ವಾನರನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮರುತ್ತು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು ಎಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವು ಉಕ್ತ ವಾಗಿದೆ. ಆಮದರಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರನಾಯ ಪೃಥ್ವಪಾಪಸೇ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೧) ಎಂದು ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭ ವಾಗುವ ವೈಶ್ವಾನರ ನಿವಿಧ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸೈದ್ಧಾನ್ಯವಾಗಿಯು ಸ್ವತನಾಗಿದಂತೆ. ಮತ್ತೆ,

ಜಾತೇವೇದಸ್ಯಂ ಶಂಕತಿ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸೃಜತ ತಾಃ ಸೃಷ್ಟಾಃ ಪರಾಚ್ಛೈ ವಿನಾಯೆನ್ನ
ನ್ಯಾವರ್ತಂತೆ ತಾ ಅಗ್ನಿನಾ ಪರೈಗಚ್ಛಿತ್ತಾ ಅಗ್ನಿಮುಪಾವರ್ತಂತೆ ತೇನೇನಾ ದ್ಯೌಃಪ್ರಾಪ್ತಾಃ
ಸೋರೈಬ್ರವೀಜ್ಞಾತಾ ವೈ ಪ್ರಜಾ ಅನೇನಾವಿದಮಿತಿ ತಜ್ಞಾತೇವೇದಸ್ಯಮಧವತ್ತಜ್ಞಾತೇವೇದಸೋ
ಜಾತೇವೇದಸ್ತುಂ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೬)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಸೃಷ್ಟವಾದವರೆಲ್ಲರೂ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಪುನಃ
ಬರಲೇ ಇಲ್ಲ. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಮತ್ತುನರಿಯಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದರು ಪ್ರಜಾಪತಿ
ಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ತಿಳಿದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಜಾತೇವೇದಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆದುದರಿಂದ
ಪ್ರತಮ್ಯಸೀಂ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಈ
ಅಗ್ನಿನಾರುತ ನಿಂದಿವಾ ಮಂತ್ರವ ಉದ್ಧಿಶ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ
ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಹ ವೈ ಸ್ಯಾಂ ದುಹಿತರಮುಧಿವಧ್ಯಾ | ದಿವಂ ವೋಷಸಂ ನಾ ಮಿಥುನ್ಯೇನಯಾ
ಸ್ಯಾಮಿತಿ ತಾಗ್ಂ ಸಂಬಧೂವ | ತದ್ವೈ ದೇವಾನಾನಾಮಾಗ ಅಸ | ಯ ಇತ್ಯೆಗ್ಂ ಸ್ತಾಂ
ದುಹಿತರಮಸ್ಮಾಗ್ಂ ಸ್ವಸಾರಂ ಕರೋತಿತಿತಿ | ತೇ ಹ ದೇವಾ ಊಚುಃ | ಯೋರಯಂ
ದೇವಃ ಪಶುನಾಮೀಷ್ಟೈರತಿಸಂಧಂ ನಾ ಅಯಂ ಚರತಿ ಯ ಇತ್ಯೆಗ್ಂ ಸ್ತಾಂ ದುಹಿತರ-
ಮಸ್ಮಾಗ್ಂ ಸ್ವಸಾರಂ ಕರೋತಿ ವಿಧ್ಯೇಮಮಿತಿ ತಗ್ಂ ರುದ್ರೋರಭ್ಯಾಯತ್ಯ ವಿನಾಃ ತಸ್ಯ
ಸಾಮಿ ರೇತಃ ಪ್ರಚಸ್ಕಂದ ತಥೇನ್ನೂನಂ ತದಾಸ | ತಸ್ಮಾದೇತದ್ಯುಷಿಣಾಭ್ಯನೂಕ್ತಂ | ಸಿತಾ
ಯಸ್ತಾಂ ದುಹಿತರಮಧಿಷ್ಟನ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ ರೇತಃ ಸಂಜಗ್ಮಾನೋ ನಿಷಿಂಚದಿತಿ ತದಾಗ್ನಿ-
ಮಾರುತಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ತಸ್ಮಿಂಸ್ತದ್ಯಾಃ ಪ್ಯಾಯತೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೪-೧ ರಿಂದ ೪)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಮಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಕಾವನೋಹಿತನಾಗಲು ದೇವತೆಗಳು ಇದನ್ನು ಪಾಪವೆಂದು ತಿಳಿದು ರುದ್ರನನ್ನು
ಕಾರಿತು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ತಿಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದರು. ಆಗ ರುದ್ರನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಚುಚ್ಚಲು ಅವನ ಬೀಜವು ಕೆಳಗೆ
ಬಿದ್ದುಹೋಯಿತು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು

ಸಿತಾ ಯಸ್ತಾಂ ದುಹಿತರಮಧಿಷ್ಟನ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ ರೇತಃ ಸಂಜಗ್ಮಾನೋ ನಿ ಷಿಂಚತ |
ಸ್ಯಾಧ್ಯೋರಜನಯನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ದೇವಾ ವಾಸ್ಯೋಷ್ವತಿಂ ವ್ರತಶಾಂ ನಿರತಕ್ಷನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೧-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ “ ತಂದೆಯಾದವನು ತನ್ನ ಮಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಂಭೋಗಿಸಲು ಅಲೌಕಿಕವಾಗಿ ಅವನು ತನ್ನ ಬೀಜ
ವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಬೀಳಿಸಿಕೊಂಡನು ” ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರವು ಅಗ್ನಿಮಾರುತವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ
ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಐತರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಜಾತೇವೇದಸ್ಯಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದೂ, ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಸೂಕ್ತವನ್ನು
ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದುದೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶ್ತವದ ಪ್ರಧಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಜಾತವೇದಸೇ ಸುನವಾಮ ಸೋಮಮಿತಿ ಜಾತವೇದಸ್ಯಾಂ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪ್ರೋಕ್ತಸ್ಯ ಶಂಸತಿ ಸ್ವಸ್ತಿಯನಂ ವೈ ಜಾತವೇದಸ್ಯಾಃ ಸ್ವಸ್ತಿಶಾಯೈ | ಸ್ವಸ್ತಿಯನಮೇವ ತತ್ಪುರುತೇ ಸ್ವಸ್ತಿ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ಪಾರಮತ್ಪುತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ಪ್ರ ತಪ್ತಸೀಂ ನವ್ಯಸೀಂ ಧೀತಿಮಗ್ನಯ ಇತಿ ಜಾತವೇದಸ್ಯಂ ಪ್ರೇತಿ ಪ್ರಥಮೇದಹನಿ ಪ್ರಥಮಸ್ಯಾಹೋ ರೂಪಂ | ಸಮಾನಮಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ ಧವತಿ ಯಚ್ಚಾಗ್ನಿಷ್ಠೋಮೇ ಯದ್ವೈ ಯಜ್ಜೇ ಸಮಾನಂ ಕ್ರಿಯತೇ ತತ್ಪ್ರಜಾ ಅನು ಸಮನಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಸಮಾನಮಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ ಧವತಿ |

ಜಾತವೇದಸ್ವಸ್ತಿದೇಶದ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶ್ವವು ಮಂಗಳಾತ್ಮಕವಾದುದು, ಕ್ಷೇಮಕಾರಿಯಾದುದು, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದುವರಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಸೂಕ್ತದ ಮಹಿಮೆಯು ಅಧಿಕವಾದುದು.

ಅಪಾಂ ನಪಾತ್— ಅದ್ವೈ ಓಷಧಯೇ, ಓಷಧೀಭ್ಯೋಽಗ್ನೀಃ ಇತ್ಯಗ್ನೀಃ ನಪ್ಪೌತ್ವಂ | ಉದಕಗಳಿಂದ ಓಷಧಿಗಳ, ಓಷಧಿಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉದಕಗಳಿಗೆ ನಪ್ಪುವಾ (ಪೌತ್ರನಾ) ದನು. ಅಥವಾ ಅಪಾಂ ನ ಪಾತಯಿತಾ ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿ ರೂಪೇಣ ಪ್ರವರ್ಷಕೌದಾಶಿ ಧಾವಃ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ವೈದ್ಯುತ್ಯಾಗ್ನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರೇಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅಪಾಂ ನಪಾತ್ ಎಂಬುದರ ವಿವರಣೆಯು ತೆನೂನಪಾತ್ ಎಂಬುದರ ವಿವರಣೆಯಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ತನೂನಪಾದಯಂ ತ್ವೇವ ನಾಮ್ನಾ ಯಚ್ಚೈತ್ಯಸೌ ತನುಂ |

ನಪಾದಿತಿ ಪ್ರಜಾ ಮಾರುರಮುತೋಽಸ್ಯ ಚ ಸಂಧವಾತ್ ||

(ಬ್ರ. ದೇ. ೨.೧)

ತನ್ನಿಂದ ತಾನೇ ಮುಟ್ಟಿದುವರಿಂದ ತನ್ನ ಪುತ್ರನೇ ಆಗಿ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಇದೇ ವಿವರಣೆಯು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯು ೧೦ ನೇ ಭಾಗದ ಮ. ಸಂ. ೧-೧೨೨-೪ ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈಗ ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯೇ ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯ ಅಂಶವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವ್ರತಿ ಪತ್ತಿಯಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತೀವೇವತೆಯಾದ ತೆನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸುತ್ತಾ ಈ ದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಬೃಹದ್ದೇವತಾದಿಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಇವೊಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಯಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭದ ದೇವತೆಯು ಇವೊಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವತೆಯಂತೆ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಯೊಂದಿಗೆ ಏಕೈವವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ಅಂಶವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ ಹೇಳಲೂ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತವಂತೆ ಅಪಾಂನಪಾತ್ ದೇವತೆಯೂ ತೆನೂನಪಾತ್ ದೇವತೆಯೂ ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ವಿವರಣೆಯು ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಪಾಂ ನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಗೆ ಮುಕ್ತಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸ್ಥಾನವಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು. ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೈತಿಸಿರುವ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾಂನಪಾತ್ ದೇವತೆಯು ಅನೇಕ ಸಲ ಅಪ್ಪಾಸ್ವತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಅಂಶವು ತಿಳಿದುಬರುವುದು.

ಪ್ರ ನಃ ಪೂಷಾ ಚರಥಂ ವಿಶ್ವದೇವೈಶ್ಚೋಽಪಾಂ ನಸಾದವತು ವಾಯುರಿಷ್ಟಯೇ |
ಅತ್ಪಾನಂ ವಸ್ಯೋ ಅಭಿ ವಾತಮರ್ಚತೆ ತದಿತ್ತಿನಾ ಸುಹವಾ ಯಾಮನಿ ಶ್ರುತಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯೩-೧೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಪೂಷನೂ ಅನಂತರ ಅಪಾಂನಸಾತನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದ ೨ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ (೧೦-೯೨-೨) ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞದ ವರ್ಧಕನೆಂದು ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ೩ನೇ ಮಂಡಲದ ೭ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೩ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಜವಿಕಸಾತ್, ಅಹಿಬುಧ್ವ್ಯಾ, ಸಮುದ್ರ, ಅಪಾಂನಸಾತ್ ಮತ್ತು ಪೈಶ್ಚಿ ಈ ದೇವತೆಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೂ, ಇಂದ್ರಾಸ್ತಗಿಗಳು ಮೊದಲನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ, ನಾಲ್ಕನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾತ್ರವೂ ಅಹ್ವಾನಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ (೭-೩೪) ೮ ಮತ್ತು ೧೪ ನೇ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೂ, ೧೫ ನೆಯದರಲ್ಲಿ ಅಪಾಂನಸಾತನೂ ರಕ್ಷಕರಾಗಿಯೂ ಮಿತ್ರರಾಗಿಯೂ ಇರುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ೬ನೇ ಮಂಡಲದ ೫೨ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೪ ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಪಾಂನಸಾತನೊಂದಿಗೆ ಇತರದೇವತೆಗಳು ಅಹ್ವಾನಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ೬ ಮತ್ತು ೧೨ ನೆಯದರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ೨ ನೇ ಮಂಡಲದ ೩೧ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೬ ನೇ ಮಂಡಲದ ೫೦ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಅಪಾಂನಸಾತನನ್ನೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯೂ ಅಪಾಂನಸಾತನೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

೨ನೇ ಮಂಡಲದ ೩೫ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಕೇವಲ ಅಪಾಂನಸಾತ್ದೇವತಾಕವೇ ಆಗಿದೆ. ೧೫ ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೇ ಹೊರತು ಉಳಿದ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ಅಗ್ನಿಯ ಹೆಸರೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದಾದರೆ ೧೧ ಮತ್ತು ೧೨ ನೇ ಮುಕ್ತುಗಳು ಮಾತ್ರವಾಗಿವೆ; ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿಯ ವರ್ಣನೆಯೂ ಸಹ ಸಾಕ್ಷಾತ್‌ಗನ್ನಿಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು Blomfield ಎಂಬ ಸಂಶಿಕ್ಷಕನು ಈ ರೀತಿ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ.

“While Agni became more and more conspicuous, Apam Napat seems to have waned in popularity, until he was so forgotten that a confusion arose concerning the two uses of the expression (ಅಪಾಂ ನಸಾತ್) and Apam Napat, “the son of the waters” was swallowed up in Agni, a ‘son of the waters as he was occasionally (twice in the Rik) called, since he too, because of his original lightning nature, was supposed to have been born of the rain—clouds. To the same source is to be traced the myth of his hiding in the waters, for this myth probably had no connection originally with Apam Napat, beyond the mere fact that both he and Agni were forms of lightning which, appearing when the thunderstorm was at its height, seemed to disappear in the clouds from which they came.

The conclusion seems to be warranted, therefore, that Agni and Apam Napat were once distinct Gods—Gods, of the lightning, who were, however, associated with each other and

were much alike in certain particulars, and that this association, and resemblance ultimately resulted, possibly at the close of the Vedic Period, in a confusion and Union of the two, as a result of which Apam Napat was absorbed by Agni."

(Journal of American Oriental Society. Vol. XIX. (2) p. 144.)

ತವ್ಯಸೀಂ—ತವೀಯೀನ ಅತಿಶಯೇನ ವರ್ಧಯಿತ್ರೀಂ | ತವತಿವ್ಯದ್ಯೈರ್ಭಃ | ವೀರ್ಯದಾಯಕ ವೆಂದಾಗಲಿ, ವೃದ್ಧಿ ಕಾರಕವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಿ ಧೀತಿಂ, ಮತಿಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.

ಸ ಶೇವ್ಯಧಮುಧಿ ಧಾ ದ್ಯುಮ್ಯಮಸ್ಯೇ ಮಹಿ ಕ್ಷತ್ರಂ ಜನಾಷಾಳಿಂಧ್ರ ತವ್ಯಂ |
ರಕ್ಷಾ ಚ ನೋ ಮಘೋನಃ ಸಾಹಿ ಸೂರೀನ್ವಾಯೇ ಚ ನಃ ಸ್ವಸತ್ಯಾ ಇವೇ ಧಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೫೪-೧೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ತವ್ಯಂ ಕ್ಷತ್ರಂ | ಪ್ರವೃದ್ಧಂ ಬಲಂ | ಪ್ರವೃದ್ಧ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿಯುತ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ

ಧೀತಿಂ—ಯಾಗಕ್ಷಲಪಾಂ ಉಕ್ತಗುಣಕಂ ಕರ್ಮ | ಉಕ್ತವಾದುದೂ ಯಾಗರೂಪವಾದುದೂ ಅವ ಕರ್ಮವನ್ನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಧೀತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ, ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥವೂ ಉಂಟು. [ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೮) ಅಂಗುಳಿ ನಾಮಗಳಲ್ಲೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ] ನಿರುಕ್ತಕಾರರು, ಕರ್ಮ, ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂಬೆರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ಇರತಕ್ಕ ಎರಡು ಮಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ

ಇಯಂ ಶುಷ್ಕೇರ್ಭಿರ್ಭಸಖಾ ಇನಾರುಜಶ್ಚಾನು ಗಿರೀಪಾಂ ತವಿವೇಧಿರೂರ್ಮಿಭಿಃ |
ಪಾರಾವತೆಸ್ತೀಮವಸೇ ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ ಸರಸ್ವತೀಮಾ ವಿವಸೇಮ ಧೀತಿಭಿಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೬೧-೨)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಧೀತಿಭಿಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಭಿಃ ಎಂದೂ,

ಮತಸ್ಯ ಹಿ ಶುರುಧಃ ಸಂತಿ ಪೂರ್ವೀರ್ಭತಸ್ಯ ಧೀತಿವ್ಯಜಿನಾನಿ ಹಂತಿ |
ಮತಸ್ಯ ಶ್ಲೋಕೋ ಬಧಿರಾ ತರ್ವ ಕರ್ಷಾ ಬುಧಾನಃ ಶುಚಿಮಾನ ಆಯೋಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೪-೨೨-೮)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವತಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವಲ್ಲೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಯಾಗರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಸಂವರ್ಧ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಶ್ನಾಯಾ ||

ತವ್ಯಸೀಂ— ಸೂತ್ರನಾತ್ರ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ತನಧಾತುವು ವೃದ್ಧೈರ್ಭವಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮ್ವೀರ್ಭಾತ್ಯಚ್ಛಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ಯಚ್ಛಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುಕ್ರವೆನಿಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ಯವಂತದ ಮೇಲೆ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ತುರಿವ್ಯೇಮೇಯಸ್ವಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಯಸುನ್ ಪರವಾದಾಗ ತ್ಯಚಿಗ ಲೋಕ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ದಶ್ಯ ಲೋಕ. ಛಂದಸ

ವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಈಯಸುನ್ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನವ್ಯಸೀಮ್— ಅಶರಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಯಸುನ್ ಬಂದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಕಾರಲೋಪ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ.

ಮತಿಮ್—ಮಂತ್ರೇ ವ್ಯವೇಷೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಭರೇ— ಛೃಷ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಖಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪಾಮ್—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಸಾತ್— ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಶತ್ಯಬಂದರೆ ಪಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಜಾ ನೋಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ **ನಘ್ರಾಣ್ ನಸಾತ್**— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪಾಧಾವದೋಡನೆ ನಿವಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ಪೃಥಿವ್ಯಾಮ್—ಪೃಥಿವೀ ಶಬ್ದ ಐಷಮತವಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಯಣಾ ದೇಶ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಅನುದಾತ್ತ ಬಂದುದರಿಂದ **ಉದಾತ್ತಯನೋ**— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸೀದತ್— ಪದಲ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. **ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ**— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್ ಬರುತ್ತದೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಕ್ಕೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. **ಶಪ್** ಏಕರಣ. **ಪಾಘ್ಯಧ್ಯಾ**— (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸೀದಾದೇಶ. ಯಃ ಎಂದು ಯಚ್ಚಬ್ಬಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮುತ್ರಿಯಃ— ಮುತು ಶಬ್ದ. **ಯಜ್ಞತ್ರಿಗ್ಯಾಂಘ್ರಣಿಷಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಆಯನೇಯಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಯಣಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಠಃ

ಸ ಜಾಯಮಾನಃ ಪರಮೇ ವೈಮನನ್ಯಾನಿರಗ್ನಿರಭವನ್ಮಾತರಿಶ್ವನೇ |

ಅಸ್ಯ ಕ್ರತ್ವಾ ಸಮಿಧಾನಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾ ಪ್ರ ದ್ಯಾವಾ ಶೋಚಿಃ ಪೃಥಿವೀ

ಅರೋಚಿಯತ್ || ೨ ||

ಠಪಠಃ

ಸಃ | ಜಾಯಮಾನಃ | ಪರಮೇ | ವಿನ್ಮಮನಿ | ಅವಿಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಅಭವತ್ | ಮಾತರಿಶ್ವನೇ |

ಅಸ್ಯ | ಕ್ರತ್ವಾ | ಸಂಧಾನಸ್ಯ | ಮಜ್ಜನಾ | ಪ್ರ | ದ್ಯಾವಾ | ಶೋಚಿಃ | ಪೃಥಿವೀ ಇತಿ |

ಅರೋಚಿಯತ್ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೋಽಗ್ನಿರ್ಜಾಯಮಾನೋಽರಣೀಧ್ಯಾಮುತ್ಪದ್ಯಮಾನಃ ಕಾಷ್ಠೇಷು ವಾ ಸ್ವಾಯು-
ರ್ಭೂತಃ ಸಸಾ ತದಾನೀಮೇವ ಪರಮ ಉತ್ಕೃಷ್ಟೇ ವೈಮನನಿ ವಿವಿಧರಕ್ಷಣವತಿ ವೇದಿದೇಶೇ ಮಾತರಿ-
ಶ್ವನೇಽಂತರಿಕ್ಷಸಂಚಾರಿಣೇ ವಾಯವೇ ಪ್ರಥಮಮಾವಿರಭವತ್ | ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೋಽಭೂತ್ | ತ್ವಮಗ್ನೇ
ಪ್ರಥಮೋ ಮಾತರಿಶ್ವನ ಅವಿಭವ | ಯ. ೧-೩೧-೩| ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತ್ಯಂತರಪ್ರಸಿದ್ಧೇ | ವಾಯುಸಂಯೋ-
ಗಾತ್ಪ್ರೇಲ್ಪಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಭವಾ ಮಾತರಿ ಫಲಸ್ಯ ನಿರ್ಮಾತರಿ ಯಜ್ಜೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಚೇಷ್ಟತತಿ ಮಾತೆ-
ರಿಶ್ವಾ ಯಜಮಾನಃ | ತದರ್ಥಂ | ಕಿಂಚಿ ಸಮಿಧಾನಸ್ಯೇಂಧನೈಃ ಸಮ್ಯಗ್ವರ್ಧಮಾನಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಮಜ್ಜನಾ |
ಬಲನಾನ್ಯುತತ್ | ಬಲವತಾ ಕ್ರತ್ವಾ ಕ್ರತುನಾ ಕರ್ಮಣಾ ಜ್ವಾಲನಾದಿವ್ಯಾಪಾರೇಣ ಶೋಚಿದ್ಯಾವಾ
ಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾಂ ಚಿ ಪೃಥಿವೀಂ ಚಿ ಸ್ವಾರೋಚಿಯತ್ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣಾದೀಪಯತ್ || ಮಧ್ಯೇ ಶೋಚಿಃ-
ತಬ್ಬಶ್ಯಾಂದಸಃ || ಮಜ್ಜನಾ ಕ್ರತ್ವಾ ಸಮಿಧಾನಸ್ಯೇತಿ ವಾ ಯೋಜ್ಯಂ | ಪ್ರಬಲೇನ ಸಮಿಂಧನಾದಿ-
ವ್ಯಾಪಾರೇಣ ಸಮಿಧ್ಯಮಾನಸ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸಃ—ಹಿಂದೆ ವರ್ಣಿತನಾದ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಜಾಯಮಾನಃ—ಉತ್ಪನ್ನನಾದನೆಯೇ,
ಪರಮೇ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ | ವೈಮನನಿ—ಆಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ಮಾತರಿಶ್ವನೇ—ವಾಯುವಿಗೆ ಎಮುಗಾ |
ಅವಿಃ ಅಭವತ್—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದನು | [ಅಥವಾ ವೈಮನನಿ—ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ | ಮಾತರಿಶ್ವನೇ—ಯಜಮಾನ
ನಿಗೆ ಎಮುಗಾ | ಅವಿಃ ಅಭವತ್—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದನು |] (ಸುತ್ತು) ಮಜ್ಜನಾ—ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ | ಕ್ರತ್ವಾ—
ಜ್ವಾಲನಾದಿ ಕಾರ್ಯದಿಂದ | ಸಮಿಧಾನಸ್ಯ ಅಸ್ಯ—ಇಂಧನಗಳಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಕ್ರತ್ವಾ—ಜ್ವಾಲ
ನಾದಿಕಾರ್ಯದಿಂದ | ದ್ಯಾವಾ—ಮೃಗೋಕನನ್ನೂ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥಿವಿಯನ್ನೂ | ಪ್ರ ಅರೋಚಿಯತ್—
ಬೆಳಗುತು |

ಛಾಂದೋಗ್ಯ

ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದನು. ಇಂಥನಗಳಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ತೇಜಸ್ಸು ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ಜ್ವಾಲನಾದಿವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ಬೆಳಗಿಸಿತು.

English Translation

As soon as born, was that (Agni) manifested to Matarishwan in the highest atmosphere, and his radiance, kindled by vigorous effort, spread through heaven and earth.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು:

ಈ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ವ್ಯೋಮದಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವನೆದುರಿಗೆ ಅವಿಭಾಜಿತನಾದನು, ಅಂತರ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದ ಇವನ ತೇಜಸ್ಸು ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿಗಳನ್ನು ಬೆಳಗುವುದು ವರ್ಣವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅಸ್ತ್ರಯಗಳು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ವ್ಯೋಮನಿ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಮಾತರಿಶ್ವನೇ—ಮಾತರಿಶ್ವನೆದುರಿಗೆ ಅವಿರಭವತ್ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ವ್ಯೋಮನಿ—ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ, ಮಾತರಿಶ್ವನೇ—ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ, ಅವಿರಭವತ್ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು.

(೧) ವ್ಯೋಮದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವ್ಯೋಮಶಬ್ದವು ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೧೦) ವ್ಯಾಪಿಸು, ಅಚ್ಚಾದಿಸು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವ್ಯೇಷ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದರ್ಥ.

ಶ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಮಾತರಿಶ್ವನ ಅವಿಭವ ಸುಕ್ತತೋ ಯಾ ವಿವಸ್ವತೇ |
ಅರೀಜೀತಾಂ ದೋದಸೀ ಹೋತೈವೂರೈಽಸಘೋರ್ಭಾರಮಯಜೋ ಮಹೋ ವಸೋ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೧-೨೧-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅವಿಭಾವವು ವಿದ್ಯುದ್ರೋಷದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ವಾಯುವಿಗಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಷ್ಟದಿ,

ವಹ್ನಿಂ ಯಶಸಂ ವಿವಿಧಸ್ಯ ಕೇತುಂ ಸಪ್ತಾವ್ಯಂ ದೂತೆಂ ಸದ್ಯೋಅರ್ಥಂ |
ದ್ವಿಜನ್ಮಾನಂ ರಯಿಮಿವ ಪ್ರಶಸ್ತಂ ರಾತಿಂ ಭರವ್ಯೈಗವೇ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೧-೬೦-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಭೈಗು ಮತ್ತು ಮನು ಇವರ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತವಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಕರೆತಂದು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಉಪಕಾರ

ಮಾಡಿದುದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಆಧಾರಗಳಿವೆ.

(೨) ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಓಚಿತ್ಯವಿದೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಆಧಾರಗಳ ಸಮರ್ಥನೆಯದೆಯೇ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದೆ ;

ಪ್ರೋಮನಿ—ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರೋಮನಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವೇದಿದೇಶೇ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಕವಾದ ಅವ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಈ ರೂಪವು ನಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ವಿವಿಧರಕ್ಷಣವತಿ ವೇದಿದೇಶೇ | ನಾನಾವಿಧವಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೇದಿಪ್ರದೇಶವೆಂದು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವ ಪ್ರಯೋಗವು ಮುಕ್ತಂಹತಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇರುವುದು ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಇಯಂ ವೇದಿಃ ಪರೋ ಅಂತಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಯಂ ಯಜ್ಞೋ ಭುವನಸ್ಯ ನಾಥಃ |

ಅಯಂ ಸೋಮೋ ವೃಷ್ಣೋ ಅಶ್ವಸ್ಯ ರೇತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಯಾಂ ವಾಚಃ ಪರಮಾಂ ಪ್ರೋಮನು |

(ಋ ಸಂ. ೧.೧೬೪-೩೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರೋಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪಷ್ಟಂ ರಕ್ಷಕಂ ಸ್ಥಾನಂ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ,

ಋತೇನ ಋತಂ ಧರಣಿಂ ಧಾರಯಂತ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶೋಕೇ ಪರಮೇ ಪ್ರೋಮನಾ |

ದಿವೋ ಧರ್ಮನ್ ಧರುಣೋ ಸೇದುಷೋ ನ್ನ ಇತ್ಯೈರಜಾತಾ ಅಥ ಯೇ ನನಕ್ಷುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೫-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಷ್ಟೇ ಸ್ಥಾನೇ ಉತ್ತರವೇದ್ಯಾಂ | ಉತ್ಪಷ್ಟವಾದ ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಪೃಕ್ವತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರೋಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೇದಿಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಅಗ ಮಾತರಿಶ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತರಿ ಫಲಸ್ಯ ನಿರ್ವಾತರಿ ಯಜ್ಞೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಚೇಷ್ಟತೇ ಇತಿ ಮಾತರಿಶ್ಯಾ ಯಜಮಾನಃ | ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಫಲಕ್ಕೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಮಾತರಿಶ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದೊಡನೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯು ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಅವಿಭವಿಸಿದನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಡಬಹುದು.

ಪ್ರೋಮಸದಿತ್ಯೇಷ ವೈ ಪ್ರೋಮಸದ್ಯೋಮ ವಾ ಏತತ್ಪದ್ಯನಾಂ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇಷ ಅಸನ್ನಶ್ಚ ಪತಿ |

(ಐ ಬ್ರಾ. ೧೮-೨೦)

ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ಮೊದಲನೆಯ ಅನ್ವಯವಂತೆ ಮಾತರಿಶ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಯುವೆಂದರ್ಥವಾದರೆ, ಅಗ್ನಿಗೂ ಈ ಮಾತರಿಶ್ಯ ನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವೇನೆಂಬುದನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಯು ಇವನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಅವಿಭವಿಸಿದನೆಂದರೆ, ಇಬ್ಬರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಇತಿಹಾಸವನ್ನೇ ಕೊಂಡು ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಇಬ್ಬರಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವಿರುವುದಾಗಿಯೂ ಕೆಲವು ಆಧಾರಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದು ವ್ಯುತಃ ಸಮಿಧಾ ಯಜ್ಞೋ ಅದ್ಯಾದ್ಯಷ್ಟನ್ ಪ್ರೋ ಅಥಿ ನಾಭಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ |

ಮಿತ್ರೋ ಅಗ್ನಿರೀಡ್ಯೋ ಮಾತರಿಶ್ಯಾದೂತೋ ವಕ್ಷ್ಯದ್ಯಜಘಾಯ ದೇವಾನ್ |

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಮಾತೆರೈತರಿಕ್ಷೇ ಶ್ವಸಿತಿ ಪ್ರಾಣಿತಿ ಸೂರ್ಯರೂಪೋಽ ಚೇಷ್ಟತ ಇತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಅಥವಾ ಮಾತೆರೈರಣ್ಯಾಂ ಶ್ವಸಿತಿ ನಿವಸತಿತಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ಸೂರ್ಯರೂಪವಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮಾತೆರೈರೂಪವಾದ ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಗ್ನಿಃ ಈ ಹೆಸರಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಾರರೂ ಸಹ ಇದೇ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ನಿರ್ವಚನಕ್ಕೆ ಆಧಾರವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ತಂ ಶುಕ್ಲಮಗ್ನಿ ಮವಸೇ ಹವಾಮಹೇ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾನಮುಕ್ತ್ಯಾಂ |

ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ ಮನುಷೋ ದೇವಶಾತೆಯೇ ವಿಶ್ರಂ ಶ್ರೋತಾರಮತಿಥಿಂ ರಭಸ್ಯದಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೬-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಸ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪುರುವಾರಪುಷ್ಪಿಃ | ಎಂದು ಮ. ಸಂ. ೧-೯೬-೪ ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಗೂ ಮಾತರಿಶ್ವನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ (೧-೧೪೨-೨) ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ,

ಉದಸ್ತಂಭೀತ್ವಮಿಥಾ ನಾಕಮ್ಯಷ್ಟೋಽಗ್ನಿ ಭವನ್ನುತ್ತೇನೋ ರೋಚಮಾನಾಂ |

ಯದೀ ಭೃಗುಭ್ಯಃ ಪರಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಗುಹಾ ಸಂತಂ ಹವ್ಯನಾಹಂ ಸಮೀಧೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೧-೧೦)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರೂ ಬೀರೆಬೀರೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ವಿಶವಾಗಿದೆ. [ಆದರೆ ಇದು ಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಮಾತೆ ರಿಶ್ವರಿಕೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅಥವಾ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಃ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುವ ೨-೨೧ ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಾಕ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ.]

ಮಾತರಿಶ್ವನೇ ಇತರ ಗುಣಗಳನ್ನೂ, ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ಮುಂದೆ ಅವಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುವುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಜಾಯಮಾನಃ— ಇಸೇ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್ಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ವನ್ ವಿಕರಣ ಜ್ಞಾನೋರ್ಜಾ—(ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾದೇಶ. ಅನೇ ಮುಕ್ತ್(ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೨೨) ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಆದಾತಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತಾಗಮ. ಅಮಪದೇಶದ ಪದದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ ಅನುವಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ವನ್ ಸಿತಾನುದುರಿಂದ ಅದ್ವಯಾತ್ವಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾತರಿಶ್ವನೇ—ಮಾತರಿ ಶ್ವಯತಿತಿ ಮಾರಿಶ್ವಾ. ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತನಾಗಿ ಸಿವಾತಕವಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥಿಃ ಏಕಸಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕವ ಉವಾತ್ವ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ರೌತ್ಯಾ-ಕ್ರತು+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ವಾಚನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನಾಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಯಥಾದೀಶ.

ಸಮಿಧಾನಸ್ಯ-ಇಾಇಂದೀ ದಿವೌ ಧಾತು, ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಣಾತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿಧಿತಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರ ರೋಪ. ಶಾನಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವೀಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಜ್ಜನಾ-ಟುಮಸ್ತೋ ಶುದ್ಧ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಮನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ-ದ್ಯೌಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ದಿವೋದ್ಯಾವಾ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೨೯)ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದ್ಯಾವಾದೀಶ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋಚಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಬಂದಿದೆ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ವಸರ್ವದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರೋಚಿಯತ್-ರುಚ ದೀಪ್ತ ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವಾಗ ಚಿತ್. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ. ಲಹ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

----- :೦: -----

ಸಂಹಿತಾಶಾಸ್ತ್ರೀ

ಅಸ್ಯ | ತ್ವೇಷಾ | ಅಜರಾ | ಅಸ್ಯ | ಭಾನವಃ | ಸುಸಂದ್ಯತಃ | ಸುಪ್ರತೀಕಸ್ಯ | ಸುದ್ಯುತಃ |
 ಭಾತ್ವತ್ವಸೋ | ಅತ್ಯಕ್ತುರ್ನ | ಸಿಂಧನೋಃಗ್ನೀ | ರೇಜಂತೇ | ಅಸಸಂತೋ |
 ಅಜರಾಃ || ೩ ||

ಪದಗಾಢಃ

ಅಸ್ಯ | ತ್ವೇಷಾಃ | ಅಜರಾಃ | ಅಸ್ಯ | ಭಾನವಃ | ಸುಸಂದ್ಯತಃ | ಸುಪ್ರತೀಕಸ್ಯ | ಸುದ್ಯುತಃ |
 ಭಾತ್ವತ್ವಸಃ | ಅತಿ | ಅಕ್ತುಃ | ನ | ಸಿಂಧವಃ | ಅಗ್ನೀಃ | ರೇಜಂತೇ | ಅಸಸಂತಃ | ಅಜರಾಃ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಸ್ಯ ಸ್ವಯಮಾನಸ್ಯಾಗ್ನೇಷ್ಟೇಷಾ ದೀಪ್ತಯೋಽಜರಾ ಜರಾರಹಿತಾ ಅಜೀರ್ಷಾಃ |
 ಅವಿರತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ನ ಇಹೋ ಜರಮರೀತ್ಯಾದಿನೋತ್ರ ರಪದಾದ್ಯು ದಾತ್ರ ತ್ವಂ || ತಥಾ ಸುಪ್ರತೀ-
 ಕಸ್ಯ ತೋಛನಮುಖಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಭಾಸನೋ ರಶ್ಮಯಃ | ದೀಪ್ತೇರುಕ್ತತ್ವಾದತ್ರ ನಿಷ್ಕುಲಿಂಗಾ ಅವ-
 ಗಂತವ್ಯಾಃ | ತೇ ಚ ಸುಸಂದೈಶಃ ಸುಷ್ಣ ಸಮ್ಯಗ್ನಿಷ್ಠಾರಃ | ಸರ್ವತೋ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
 ಸುದ್ಯುತಃ ಸುಷ್ಣ ಸರ್ವತೋ ದ್ಯೋತಮಾನಾಃ | ತಥಾಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಭಾತ್ವಕ್ಷಸಃ | ತ್ವಕ್ಷ ಇತಿ ಬಲನಾಮ
 ತ್ವಕ್ಷಃ ಶರ್ಧ ಇತಿ ಬಲನಾಮಸು ಸಾಲಾತ್ | ಭಾಸಮಾನಬಲಾಃ | ಅಕ್ತುರಿತಿ ರಾತ್ರೀನಾಮ್ನುತತ್ ಅಕ್ತು-
 ರೂರ್ಮ್ಯೇತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ವಾತ್ | ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ | ಅಕ್ತುಂ ಜಗದಂಜಕಂ ನೈಶಂ
 ತಮೋಽತ್ಯತಿಕ್ರಮ್ಯ ಸಿಂಧವಃ ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತು ವಂತೋಽಸಂತೇ ಸ್ಯವ್ಯಾಪಾರೇಪ್ರಸ್ತ-
 ಪಂತೋಽವಿರತಾಃ ಅತ ಏವಾಜರಾ ನ ರೇಜಂತೇ | ನ ಕಂಪಂತೇ | ದಾಹಪಾಕಾದಿಷು ನ ಚಲಂತಿ
 ನ ಚಾಲ್ಯಂತೇ ನಾನ್ಯೈಃ | ಯದ್ವಾ | ನಶಬ್ಧೋ ದ್ಯುಷ್ಪಾಂತವಚನಃ | ಭಾತ್ವಕ್ಷಸೋ ಭಾ ಏವ
 ತ್ವಕ್ಷೋ ಬಲಂ ಯಸ್ಯ ತಾದೃಶಮ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸಿಂಧವೋ ನ ರಶ್ಮಯ ಇವ | ತೇ ಯಥಾ ಸ್ಯಂದನೇತಿಲಾ
 ವ್ಯಾಪ್ತಮಂತೋಽಕ್ತುರಿತಿ ಅಂಜಕಂ ತಮೋಽತಿಕ್ರಮ್ಯಾಸಂತೋ ರೇಜಂತೇ ತದ್ವಿದ್ಯಾತ್ವಕ್ಷಸೋಽ
 ಸ್ಯಾಗ್ನೇರುಕ್ತಲಕ್ಷಣಾ ದೀಪ್ತಯೋಽಪಿ ಸರ್ವತ್ರ ರೇಜಂತೇ | ಕಂಪಂತೇ | ವ್ಯಾಪ್ತು ವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪಾಠಃ

ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಯ | ಶ್ವೇಷಾಃ—ದೀಪ್ತಿಗಳು | ಅಜರಾಃ—ಕ್ಷಯರಹಿತವಾದುವು | ಸುಪ್ರತೀಕಸ್ಯ—
 ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಯ | ಭಾನವಃ—ಕಿರಣಗಳು (ಕಿಡಿಗಳು) | ಸುಸಂದೈಶಃ—ಎಲ್ಲ
 ರಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗುವಂತೆ ವ್ಯಾಪಿಸುವುವೂ | ಸುದ್ಯುತಃ—ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶವಾಗುವವೂ ಆಗಿವೆ | ಅಗ್ನೇಃ—
 ಅಗ್ನಯ | [ಭಾತ್ವಕ್ಷಸಃ—ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳು | ಅಕ್ತುಃ—(ಜಗತ್ತನ್ನು) ವ್ಯಾಪಿಸುವ ತಮಸ್ಸನ್ನು |
 ಅತಿ—ದೂಡಿಕೊಂಡು (ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡು) | ಸಿಂಧವಃ—ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕವೂ ಅಸಂತೇಃ—(ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ)
 ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದವೂ | ಅಜರಾಃ—ಕ್ಷೀಣವಾಗದಿರುವವೂ ಆಗಿ | ನ ರೇಜಂತೇ—(ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ)
 ಹಂಚಿಯುವುದಿಲ್ಲ | [(ಅಥವಾ) ಭಾತ್ವಕ್ಷಸಃ—ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಬಲವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನ | ಸಿಂಧವೋ ನ—
 ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆ | ಅಕ್ತುಃಅತಿ—ತಮಸ್ಸನ್ನು ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡು | ಅಸಂತೇಃ—ಕೊಂಡವೂ (ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ)
 ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ | ರೇಜಂತೇ—ಕಂಪನರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ ||]

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಯ ದೀಪ್ತಿಗಳು ಕ್ಷಯರಹಿತವಾದುವು. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಕಿಡಿರೂಪವಾದ
 ಕಿರಣಗಳು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗುವಂತೆ ವ್ಯಾಪಿಸುವುವೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶವಾಗುವವೂ ಆಗಿವೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯ
 ತೇಜಸ್ಸು, ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಬಲವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವ ತಮಸ್ಸನ್ನು
 ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಅಕ್ಷೀಣವಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

His radiance is undecaying ; the rays of him who is of pleasing aspect, are everywhere visible and bright : the intensely shining, all-pervading, unceasing, undecaying (rays) of Agni, desist not (from their functions).

। ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ।

ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸೂ, ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಅವನ ಶಕ್ತಿಯು ಕಗ್ಗತ್ತಲನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತಾ ಸತತವಾಗಿ ಕರ್ತವ್ಯೋನ್ಮುಖವಾಗಿರುವುದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಸುಪ್ರತೀಕಸ್ಯ—ಪ್ರತೀಕಂ ಮುಖಂ ಪ್ರಕಾಶಾಖ್ಯಂ ದರ್ಶನಂ ವಾ | ಪ್ರತಿೇಕಶ್ಚೈ ಮುಖ ವೆಂದಾಗಲಿ, ಕಾಂತಿಯುತವಾದ ಅವಿಭಾವವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು

ಯಾವನಾತ್ಮಮುಷಸೋ ನ ಪ್ರತೀಕಂ ಸುಪ್ರಕೋಽಭಿವಶತೇ ಮಾತುರಿಶಃ |

ಶಾವಪ್ತಧಾತ್ಯುಪ ಯಜ್ಞಮಾಯನ್ ಪ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಹೋತುರದರೋ ನಿಷೀದನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೨೪-೧೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ದಪಂಸಿ ಕಾಂತಿಯುತವಾದ ಅವಿಭಾವವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅವಿಭೂತವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಮುಖವೆಂದು ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾನವಃ—ಭಾನುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನೆಂದೂ, ಕಿರಣಗಳೆಂದೂ ಎರಡರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಪಪ್ತನ್ವೈರುಣಾ ಭಾನವೋ ವೃಥಾ ಸ್ವಾಯುಜೋ ಅರುಷೀರ್ಗಾ ಆಯುಕ್ಷತ |

ಅಕ್ತೆನ್ನುಷಾಸೋ ವಯುನಾನಿ ಪೂರ್ವಥಾ ರುಶಂತಂ ಭಾನುಮರುಷೀ ರಶಿಶ್ರಯಃ |

(ಮ.ಸಂ. ೧-೯೨-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಪೋದೇವತೆಗಳ ಹೊಂಬಣ್ಣದ ಪ್ರಭೆಗಳು ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಚಿಮ್ಮುವಂಥ ಅನಂತರ ಅವರು ತಮ್ಮ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಶುಭ್ರವರ್ಣವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನೊಡನೆ ಒಂದಾದರು, ಎಂಬುದಾಗಿ ಭಾನುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡರ್ಥವೂ ಒಂದೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ

ಕವಿಶಸ್ತ್ರೋ ಬೃಹತಾ ಭಾನುನಾ೨ಗಾ ಹನ್ಯಾ ಜುಷಸ್ವ |

(ಐ. ಪ್ರಾ. ೨-೧೨)

ಮಹತ್ತಾದ ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ದಯಮಾಡು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾಯುತವಾದ ಕಿರಣಗಳೆಂದರ್ಥ.

ಸುಸಂದೃಶಃ—ಸುಷ್ಪ ಸಮ್ಯಗ್ರನ್ವಾರಃ | ಸರ್ವತೋ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗುವಂತೆ ವ್ಯಾಪಿಸುವುವು ಎಂದರ್ಥ.

ಅಕ್ತುಃ—ಈ ಪದವು ಶ್ರಾವಣ, ಕ್ಷಮಾ, ಶರವಣೀ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೩ ರಾತ್ರೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೧-೧೪) ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಾತ್ರಿಯೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಕತ್ತಲು, ಕಿರಣ, ಆಯುಧ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅಂಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅವರಿಸು, ಮುಚ್ಚು, ಬಳಿ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳ ರುವುದರಿಂದ ಛಾಯೆಯಿಂದ ಮುಚ್ಚುವ ಕತ್ತಲೆಯೆಂದೂ, ಸುತ್ತಲೂ ಆವರಿಸತಕ್ಕ ಕಿರಣವೆಂದೂ, ದೀಹವನ್ನು ಆವರಿಸುವ ಆಯುಧವೆಂದೂ ಅರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಘನೇವ ವಿಷ್ಕೃತಿ ಜಹ್ಯುರಾನ್ತು ಪುರ್ಜಂಭ ಯೋ ಅಸ್ತಧುಕ್ |
ಯೋ ಮತರ್ಯಃ ಶಿಶೀತೇ ಅತ್ಯೈಕ್ತುಭಿರ್ಮಾ ನಃ ಸ ರಿಪುರೇಶತ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೬-೧೬)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಅಕ್ತುಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅವರಕ್ಕೆರಾಯುಧೈಃ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕತ್ತಲು, ಕತ್ತಲಿನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ರಾತ್ರಿ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ.

ಉತ್ತಾನಾಯಾಮಜನಯನ್ನುಷೂತಂ ಭುವದಗ್ನಿಃ ಪುರುಪೇಶಾಸು ಗರ್ಭಃ |

ಶಿಶಿಣಾಯಾಂ ಚಿದಕ್ತುನಾ ಮಹೋಭಿರಪರೀವೃತೋ ವಸತಿ ಪ್ರಚೇಶಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೧೦-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ತುನಾ, ಅಂಜನಾದಕ್ತುಸ್ತಮಃ | ವ್ಯಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಅಕ್ತುವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಕತ್ತಲೆಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭೆಯು ಹೊರದೂಡುತ್ತದೆ.

ಅಸಸಂತಃ—ಸ್ತವ್ಯಾಪಾರೇಷು ಅಸ್ತಪಂತಃ ಅವಿರತಾಃ | ತನ್ಮು ತನ್ಮು ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಸ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಕಾರ್ಯತತ್ಪರತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಎಂದರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಅತಿ ನಾಯೋ ಸಸತೋ ಯಾಹಿ ಶಶ್ವತೋ ಯತ್ರೇ ಗ್ರಾನಾ ವದತಿ ತತ್ರೇ ಗಚ್ಛತಂ ಗೃಹಮಿಂದ್ರಕೃ
ಗಚ್ಛತಂ |

ಏ ಸೂನ್ಯತಾ ದದ್ಯತೇ ರೀಯತೇ ಘೃತಮಾ ಪೂರ್ಣಯಾ ನಿಯುತಾ ಯಾಥೋ ಅಧ್ವರಮಿಂದ್ರಕೃ
ಯಾಥೋ ಅಧ್ವರಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೩೫-೭)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಸಸತಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಲಸ್ಯಾದಿನಾ ನಿಧ್ರಾಂ ಕುರ್ವತಃ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತಹ ಅಲಸ್ಯವೂ ನಿಧ್ರೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಸತತವಾಗಿ ತನ್ಮು ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿರುವುದೆಂದರ್ಥ.

ಛಾತ್ರೈಕ್ಷುಃ—ತ್ವೈಕ್ಷು ಇತಿ ಬಲನಾಮ, 'ತ್ವೈಕ್ಷುಃ, ಶರ್ಧಃ' ಇತಿ ಬಲನಾಮಸು (ನಿ.೨-೯) ಪಾಠಾತ್ | ಛಾತ್ರವಾನಬಲಾಃ | ತ್ವೈಕ್ಷು ಕಬ್ಬುವು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳೆಂದರ್ಥ,

ఇంద్రియం వియోగమాత్మేనైతే తేజోఽవ వా అగ్నిరింద్రియం వియోగమింద్ర లుభే వియోగే |

(శ. బ్రా. ౫-౨-౩-౯)

ఇత్తాద్రివాక్యగళి వణోగిరువంతే అగ్నియ తేజోఽరోదపవాద శక్తిగళు ఇల్లం వణోగతవాగవే.

ఈ మక్తేనైలి లుత్తరాధ్యక్తే ఎరడు విధవాద అన్నయవు సాధ్యవేందు సాయణరు తోఁగిసిద్ధాఠి. వేదలనేయదాగి,

సింధవః, అసంఠేః, అజరాః, ఎంబ పదగళు భాత్తేక్షసః ఎంబ పదక్తే విశేషణగళాగి, ప్రవహిపతక్తేషు, తమ్మ వ్యాపారగళిలి విఘ్నీత్రియిల్లదవు, క్షీణవాగదే ఇరువువు అద తేజోఽరోదపవాద శక్తిగళు, న రేణంతే—తమ్మ తాధ్యగళంద డంజరియవుదిల్ల ఎందు నివేధరోదపదల్లియూ, ఎరదనేయదాగి ;

న శబ్దోఽ దృష్టాంతవఱనః | భాత్తేక్ష సోఽ భా ఏవ త్తేజోఽవ బలం యస్య తాదృశస్యా-
దిత్యేష్య సింధవోఽవ న రక్తయ ఇవ | తే యథా స్యందనసీఠలా వ్యాప్తిమంతః అక్తురతి
అంజశం తమః అతిక్రమ్య అసంఠోఽ రేణంతే తద్భక్త భాత్తేక్ష సోఽగ్నోఽగ్నిః సు-
లక్ష్ణా దిఽప్తయోఽఽపి సర్వత్ర రేణంతే కంపంతే వ్యాప్తు వంతిఽత్యథః |

ఇల్లి నే రల్లవు దృష్టాంతవఱనవు. తేజోఽరోదపవాద బలవుళ్ళే సూర్యన రక్తిగళు యావ ల్లిఠి తమస్సన్న భేదిసికొండు కేంఠవు తమ్మ కతవ్యగళిలి విఘ్నీత్రియిల్లిదే కంపనరోదపదంద జగత్తన్ను వ్యాపిసువువోఽ అదరంకే అగ్నియ తిరణగళిలి వ్యాపిసువువందభవేందు సాయణరు వివరిసిద్ధాఠి.

వాకరణశ్రుతియా

తేజోఽవ—త్రిశ దిఽప్తై ధాతు. పఠాదియల్లి సేనిరువుదంద అహ ప్రత్యయ. అదన్ను నివిక్షిఁ కరిసి ధాతువిన లభాఽవధిగి గుణ. ఱిత్తాదుదంద అంకొఽవాత్త స్వర బరుత్తదే.

అజరాః—న విద్యతే జలా యోఽహం తే అజరాః సర్వాస్తర బాధకవాగి నోఽగ్నిఽజరమః— (పా. సూ. ౬-౨-౧౧౬) ఎంబుదంద లుత్తరపద అద్యవాత్త స్వరబరుత్తదే.

అశ్య—లూడిందపదాది—(పా. సూ. ౬-౧-౧౧౧) ఎంబుదంద విభక్తిగి లుత్తరస్వర బరుత్తదే.

భానవః—భా దిఽప్తై ధాతు. దాభాభ్యాంఽనుః (లు. సూ. ౨-౩-౨౨) ఎంబుదంద ను ప్రత్యయ ప్రత్యయస్వరంద అంకొఽవాత్త సాగుత్తదే.

సుసంద్యతః—ద్యుఠో ప్రేక్షణో ధాతు. క్షిపా ప్రత్యయ. గతికంఠకొఽవపదాత్కల్పక (పా. సూ. ౬-౨-౧౧౯) ఎంబుదంద కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వర బరుత్తదే. ప్రథమా బధుపవహంతకరిద.

సుప్తతీఠశ్య—తీఠోఽభనం ప్రతిఠం యస్య సః సుప్తతీఠః తస్య. త్ర త్వాదయేక్య (పా. సూ. ౬-౨-౧౧౮) ఎంబుదంద లుత్తరపద అద్యవాత్త స్వర బరుత్తదే.

ಭಾತೃಕ್ಷಸಃ—ಭಾಃ ಏವ ತೃಕ್ಷಃ ಬಲಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಭಾತೃಕ್ಷಾಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೇಜಂತೇ—ರೇಜ್ಯ ಕಂಪನೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ
ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಸಂತೇ—ನ ಸಸಂತಃ ಅಸಸಂತಃ. ವಸ ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಾ
ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ಞಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾಗಾಥಃ

ಯಮೇರಿರೇ ಭೃಗವೋ ವಿಶ್ವವೇದಸಂ ನಾಭಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಭುವನಸ್ಯ
ಮಜ್ಜನಾ |

ಅಗ್ನಿಂ ತಂ ಗೀರ್ಭಿರ್ಹಿಮುಹಿ ಸ್ವ ಆ ದಮೇ ಯ ಏಕೋ ವಸ್ವೋ
ವರುಣೋ ನ ರಾಜತಿ || ೪ ||

| ಋಪಾಃ |

ಯಂ | ಅೃಈರಿರೇ | ಭೃಗವಃ | ವಿಶ್ವವೇದಸಂ | ನಾಭಾ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ಭುವನಸ್ಯ | ಮಜ್ಜನಾ |

ಅಗ್ನಿಂ | ತಂ | ಗೀರ್ಭಿಃ | ಹಿಮುಹಿ | ಸ್ವೇ | ಆ | ದಮೇ | ಯಃ | ಏಕಃ | ವಸ್ವಃ | ವರುಣಃ | ನ |

ರಾಜತಿ || ೪ ||

| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ವಿಶ್ವವೇದಸಂ ಸರ್ವಧನಂ | ವೇದ ಇತಿ ಧನನಾಮ ವೇದೋ ವರಿವ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸು
ಪಾಶಾತ್ | ತಾಪ್ತಂ ಯಮಗ್ನಿಂ ಭೃಗವೋ ಭೃಗುಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನಾಃ ಪಾಪಸ್ಯ ಛರ್ಜಕಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ
ವೇದ್ಯಾಃ | ಏಕದೇಶೇ ಕೃತ್ಸಕಬ್ಧಃ | ಯದ್ವಾ | ಏತಾವತೀ ವೈ ಪೃಥಿವೀತ್ಯಾದಿಶ್ರುತೇರ್ವೇದ್ಯಾಃ

ಪೃಥಿವೀಶ್ವಂ | ತಸ್ಯಾ ನಾಭಾವೃತ್ತೇರನೇದ್ಯಾಂ ಭುವನಸ್ಯ ಭೂತಜಾತಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾ ಬಲೇನ ನಿಮಿ-
 ತ್ರೇನಾ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನೇರಿರೇ ಆರಿತವಂತಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ ತಮಗ್ನಿಂ ಸ್ತ್ರೀ ಸ್ವಕೀಯೇ ದಮೇ ಗೃಹ
 ಉತ್ತರವೇದ್ಯಾಂ ಗೀರ್ಧೀ ಸ್ತುತಿಧಿರಾ ಹಿನುಹಿ | ಪ್ರಾಪ್ನುಹಿ || ಹಿ ಗೃಹಾ ವೃದ್ಧೌ ಚ | ಉತಕ್ತ
 ಪ್ರತ್ಯಯಾಚ್ಯಂದಸಿ ವಾನಚನಮಿತಿ ಹೇರ್ಲುಗಧಾವಂ || ಯೋಽಗ್ನಿ ರೇಕೋ ವುಖ್ಯಃ ಸನ್ ಏಕ
 ಏವ ನಾ ವಸ್ಯೋ ವಸನೋ ಗವಾದಿಧನಸ್ಯ ರಾಜತಿ ಅಶ್ವರೋ ಭವತಿ | ಪ್ರದಾತುಮಿತಿ ಶೇಷಃ |
 ರಾಜತೀಶ್ಚೈಶ್ಚರ್ಮಾ ಕ್ಷಿಯತಿ ರಾಜತೀತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಲಾಶ್ | ತತ್ರ ದೈಷ್ಟ್ಯಾಂತಃ | ವರುಣೋ
 ನ ವಾರಕ ಅದಿತ್ಯ ಇವ | ಸ ಯಥಾ ಸರ್ವಸ್ಯೇಷ್ಟೇ ತದ್ವಶ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು | ವರುಣೋ ನ—ಅದಿತ್ಯನಂತೆ | ಏಕಃ—ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರಭುವಾಗದ್ದು
 ಕೊಂಡು | ವಸ್ಯಃ—ಗವಾದಿ ಧನಕ್ಕೆಲ್ಲಾ | ರಾಜತಿ—ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ, | (ಮತ್ತು) ವಿಶ್ವವೇದಸಂ—
 ಸಕಲ ಧನವನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವ | ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಭೃಗವಃ—ಭೃಗುವಿನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ
 ಋಷಿಗಳೆಲ್ಲಾ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ವೇದಿಕೆಯ | ನಾಭಾ—ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ | ಭುವನಸ್ಯ—ಸಕಲ ಭೂತ
 ಜಾತಗಳ | ಮಜ್ಜನಾ—ಶಕ್ತಿಯಿಂದ | ಆ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಆರಿರೇ—ಸ್ಮಾಪಿಸಿದ್ದಾರೋ |
 ತಂ ಅಗ್ನಿಂ—ಅ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಸ್ತ್ರೀ ದಮೇ—ನಿನ್ನ (ಅಗ್ನಿಯ) ಸ್ವಗೃಹವಲ್ಲ (ಉತ್ತವೇದಿಕೆಯಲ್ಲ) | ಗೀರ್ಧೀಃ—ಸ್ತುತಿ
 ಗಳೊಡನೆ | ಆ ಹಿನುಹಿ—ಬರವಾಡಿ ಸ್ಥಾಪಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು ಅದಿತ್ಯನಂತೆ ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರಭುವಾಗದ್ದುಕೊಂಡು ಗವಾದಿಧನಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯನಾಗಿ
 ದ್ದಾನೆಯೋ, ಮತ್ತು ಸಕಲ ಧನವನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಭೃಗುವಿನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಋಷಿ
 ಗಳೆಲ್ಲಾ ವೇದಿಕೆಯ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಸ್ಮಾಪಿಸಿದ್ದಾರೋ, ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಿನ್ನ ಸ್ವಗೃಹವ
 ಉತ್ತರವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಗಳೊಡನೆ ಬರವಾಡಿ ಸ್ಥಾಪಿಸು.

English Translation

Bring to his own abode with hymns that Agni, the possessor of all
 riches, whom the descendants of Bhr.gu placed by the strength of all beings
 upon the navel of the earth : for, like Veruna, he reigns sole (monarch) over
 (all) treasure.

|| ವಿಕೀರ್ಣಸಂಕಲನ ||

ಈ ಹುಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವುದನ್ನೂ, ಸಕಲ ಧನಕ್ಕೂ ಒಡೆಯನಾಗಿರುವುದನ್ನೂ
 ಸ್ತುತಿಗೆ ಅನಂತರ ಇಂತಹ ವಿಶ್ವವೇದಸ್ಥಾಪನೆಯೂ, ವೇದಿಕೆಯ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಪಠನಾದವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿ
 ಯನ್ನು ಬರವಾಡು ಎಂದು ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೆ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ವರುಣೋ ನೆ—ವರುಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ವಾರಕನಾದ ಅದಿತ್ಯನಿಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭುತ್ವವು ಅದಿತ್ಯನ ನಿಕಮಾತ್ರ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ರಾಜತಿ—ಕ್ಷಿಯತಿ, ರಾಜತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಐಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೧) ಈಶ್ವರಾಭವತಿ—ಎಲ್ಲಾ ಧನಕಲ್ಯಾಣ ಈಶ್ವರನಾಗಿದ್ದಾನೆ

ಸಪ್ತ ಕ್ಷುರಂತಿ ಶಿತವೇ ಮರುತ್ಪತ್ತೇ ಪಿತ್ರೇ ಪುತ್ರಾಸೋ ಅಪ್ಯವೀವತ್ಸನ್ನತಂ |
ಉಭೇ ಇದಸ್ಯೋಭಯಸ್ಯ ರಾಜತ ಉಭೇ ಯತೇತೇ ಉಭಯಸ್ಯ ಪುಷ್ಯತೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೩-೨)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ರಾಜತೇ ಎಂಬ ಪದವು ಈಶಾತೇ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ಕಾರರ ತೋರಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭೃಗವಃ ಈರಿರೇ—ಭೃಗುಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನಾಃ ಸ್ವಾಪಿತವಂತಃ ಭೃಗುವಂಶೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಮುಷಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಥಮತಃ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಪಿಸಿದರೆಂಬ ಹಿಂದಿನ ಕಥೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಅಯಮಿವ ಪ್ರಥಮೋ ಧಾಯಿ ಧಾತ್ಯಭಿರ್ಹೋತಾ ಯಜಿಸ್ಯೋ ಅಧ್ಯರೇಷ್ಟೀದ್ಯಃ | ಯಮಪ್ಯ-
ವಾಸೋ ಭೃಗವೋ ವಿರುರುಚುರ್ವನೇಷು ಚಿತ್ರಂ ವಿಭುವಂ ವಿಶೇವಿಶೇ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೨೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾನಾಕೃಗಳಲ್ಲಿ ಭೃಗುಗಳು ಹೋತ್ಸವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಸ್ವಾಪಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸುಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಠ,

ವಧುಷ್ಪಾ ಭೃಗವಃ ಮಾನುಷೇಷ್ವಾ ರಯಿಂ ನ ಚಾರುಂ ಸುಹವಂ ಜನೇಭ್ಯಃ |
ಹೋತಾರಮಗ್ನೇ ಅತಿಥಿಂ ವರೇಣ್ಯಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಶೇವಂ ದಿವ್ಯಾಯ ಜನ್ನನೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೮-೬)

ದ್ವಿತಾ ಯದೀಂ ಕೇಸ್ರಾಸೋ ಅಭಿದ್ಯವೋ ನಮಸ್ಯಂತ ಉಪವೋಚಂತೆ ಭೃಗವೋ ಮಥ್ನಂತೋ ದಾಶಾ ಭೃಗವಃ |

ಅಗ್ನಿರೀಶೇ ವಸೂನಾಂ ಶುಚಿಯೋ ಧರ್ಣರೇಷಾಂ |

ಪ್ರಿಯಾ ಅಪಿಥೇರ್ವನಿಸೀಷ್ಟ ಮೇಧಿರ ಆ ವನಿಸೀಷ್ಟ ಮೇಧಿರಃ ||

(ಮ ಸಂ. ೧-೧೨೭-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಭೃಗುಗಳು ಮಥನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಪಿಸಿದುದೂ ಮತ್ತು ಈ ಭೃಗುಗಳಿಗಾಗಿ ಮಾತರಿತ್ತನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೂರದೇಶದಿಂದ ಕರೆತಂದುದೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪುತವಾಗಿದೆ. ಆ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಭೃಗವಃ—ಭೃಷ್ಣಾದೀೇ ಹವಿಷಾಂ ಪಾಪಾನಾಂ ಭರ್ಜಕಾ ವಾ ! ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವರು ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರು ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಮುಖಗಳಿಗೆ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳೂ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಇವರಿಗೆ ಈ ಹೆಸರಿದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

“ ಅರ್ಚಿಸಿ ಭೃಗುಃ ಸಂಬಭೂವ ಭೃಗುರ್ಭೃಜ್ಯಮಾನೋ ನ ದೇಹೇ ”

(ನಿರುಕ್ತ. ೩-೧೭)

ಪ್ರಾರೋತ್ತಮನಾದ ಭೃಗುವು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದರೂ ದಗ್ಧನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರು ಎಂದು ಭೃಗುಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಹಣವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅದ್ಭುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯು ಮಹತ್ವಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವಂತೆಯೇ ಪಾಪನಾಶಕ್ಕೂ ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತದೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಅಥಾಂಗಾಧೀರಭ್ಯೂಹತಿ | ಭೃಗೂಣಾಮಂಗಿರಸಾಂ ತಪಸಾ ತಪ್ಯದ್ವಮಿತ್ಯೇತದ್ವೈ ತೇಜಿಸ್ಸಂ ತೇಜೋ ಯದ್ವೈಂಗಿರಸಾಂಗ್ ಸುತಪ್ತಾನ್ಯಸನ್ನಿತಿ ತಸ್ಮಾದೇನಮಭ್ಯೂಹತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೧೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭೃಗುಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನರು ಅಗ್ನಿಯ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾಯುತವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವರೆಂದೂ ಮತ್ತು,

ಅಯಮಿಹ ಪ್ರಥನೋ ಧಾಯಿ ಧಾತೈಫಿರ್ಹೋತಾ ಯಜಿಷ್ಠೋ ಅಧ್ಯರೀಚ್ಚೀಡ್ಯಃ | ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರೈತೀರಿಯ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ದಹಿಸಿ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೩-೪-೧೪) ಮತ್ತು ಕ್ರೈ. ಸಂ. (೧-೫-೫-೧).

ದ್ವೇ ಅಗ್ನೀರ್ಜುಹೋತಿ | ದ್ವಿಸಾವ್ಯಜಮಾನೋ ಯಜಮಾನೋಽಗ್ನಿರ್ಯಾವಾನಗ್ನಿರ್ಯಾವತ್ಯಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾ ತಾವತ್ಯೈತದ್ಯಜ್ಞಗ್ಂ ಸಗ್ನ್ಯಾಪಯತೀಷ್ಟೋ ಯಜ್ಞೋ ಭೃಗುಫಿರ್ಮ್ಯೋಽಗ್ನಿರಾಹುತಃ ಪಿಪತುಃ ನ ಇತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧-೩೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಭೃಗುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಯಾಗವನಾದಿವ ಕ್ರಮವೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಾಥಾ ಭುವನಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾ ಈರಿರೇ—ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಭೃಗುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಕ್ರಮವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಾಥಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವೇದಿಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ.

ಉತ್ತರಂ ಪರಿಗ್ರಾಹಂ ಪರಿ ಗೃಹ್ಣಾತ್ಯೇತಾವತೀ ವೈ ಪೃಥಿವೀ ಯಾವತೀ ವೇದಿಸ್ತಸ್ಯಾ ಏತಾವತ ವಿವ |

(ಕೈ. ಸಂ. ೨-೬-೪-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ವೇದಿಯೆಂದು ಹೇಳುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಪೃಥಿವೀರೂಪವಾದ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಭೂತಜಾತಗಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೂಡಿಸಿ ಭೃಗುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು.

ಯದ್ವೇವೈತಮತ್ರಾಹರಂತಿ | ಯಾನ್ವೈ ಶಾನ್ವಸ್ತ ಪುರುಷಾನೇಕಂ ಪುರುಷಮಕುರ್ವನ್ನಯ-
ಮೇವ ಸ ಯೋಽಯಮಗ್ನಿಸ್ಥೀಯತೇಽಥ ಯಾಮೇಷಾಂ ಶಾಮೂರ್ಧ್ವಾಗ್ನ್ ಶ್ರಿಯಗ್ಂ
ರಸಗ್ಂ ಸಮುದಾಹನ್ನೇಷ ಸ ಯಮೇತಮತ್ರಾಗ್ನಿಮಾಹರಂತಿ ತದ್ವಿದೇತಮತ್ರಾಹರಂತಿ
ಯೈವೈತೇಷಾಗ್ಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಶ್ರೀರೋಽ ರಸಸ್ತಮೇತದೂರ್ಧ್ವಗ್ಂ ಸಮುದ್ವ-
ಹಂತಿ ತದಸ್ಯೈತಚ್ಚಿರ ಆತ್ಮಾಯಮಗ್ನಿಸ್ಥಿತ ಆತ್ಮಾನಮೇವಾಸ್ಯೈತತ್ಸಂಸ್ಕೃತೈ ಶಿರಃ ಪ್ರತಿ
ದಧಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೨-೩-೫೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಮಸ್ತ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸತಕ್ಕ ಸಪ್ತ ಪುರುಷರ ಸತ್ತ್ವವೆಂದು ವಿವರಿಸಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಈಶಿರೇ—ಈರ ಗತೌ ಪ್ರೇರಣೇ ಚ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಟಸ್ಪೂರ್ಯೋರೇ ಶಿರೇಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇರೇ ಆದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವವೇದಸಮ್—ವಿಶ್ವಂ ವೇದಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಿಶ್ವವೇದಾಃ ತನ್ಮಾ ವಿಶ್ವವೇದಸಮ್. ಬಹುವ್ರಿಣಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾಥಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

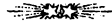
ಮಜ್ಜನಾ—ಟುಮ್ಸಾಜೋ ಶುದ್ಧೌ ಧಾತು. ಔಪಾದಿಕ ಮನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಮ್ನದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ಯತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಗೀರ್ಭಃ—ಗ್ಯಾ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಋಗತ ಇದ್ವಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ಯ, ಗಿ೮ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಿಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಹಲಿ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ

ಹಿನುಹಿ—ಹಿ ಗತೌ ವೃದ್ಧೌ ಚ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಹಿ ಹಿ ಆದೇಶ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯ ಕ್ತುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತು ಏಕರಣ, ಉತ್ಕಲ್ಪ ಪ್ರತ್ಯಯೋಚ್ಚಂದಿಸಿ ನಾ ವಚನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೬-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೇ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕರಣವು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜುತ್ರಾಗುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಸ್ಯಃ—ವಸು ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ವಸ್ಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ನಾ ವಚನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನುಮ್. ಗುಣಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ.

ರಾಜತಿ—ರಾಜ ಧಾತುವು ಐಶ್ವರ್ಯ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಿಯಾಗಿದೆ. ಕ್ಷಯತಿ ರಾಜತಿ (ನಿರು. ೨-೨೧-೪) ಎಂದು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಲಟ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯಃ ಎಂದು ಯಜ್ಞಪ್ರಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಸ್ತಾನ್ವಿತೈವಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿರ್ಭಾತ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪಾ, ತಪಾ ಓಕ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಃ

ನ ಯೋ ವರಾಯ ಮರುತಾಮಿವ ಸ್ತನಃ ಸೇನೇವ ಸ್ತಷ್ಟಾ ದಿವ್ಯಾ

ಯಥಾಶನಿಃ |

ಅಗ್ನಿಜಂಭೈಸ್ತಿಗಿತೈರತ್ತಿ ಭರ್ವತಿ ಯೋಧೋ ನ ಶತ್ರುಂವನವಾ

ನ್ಯುಂಜತೇ || ೫ ||

ಪದವಾಃ

ನ | ಯಃ | ವರಾಯ | ಮರುತಾಂಯವ | ಸ್ತನಃ | ಸೇನಾಇವ | ಸ್ತಷ್ಟಾ | ದಿವ್ಯಾ | ಯಥಾ | ಅಶನಿಃ |
ಅಗ್ನಿಃ | ಜಂಭೈಃ | ತಿಗಿತೈಃ | ಅತ್ತಿ | ಭರ್ವತಿ | ಯೋಧಃ | ನ ಶತ್ರುಂ | ನಃ | ವನಾ | ನಿ | ಋಂಜತೇ |
|| ೫ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ

ಯೋಽಗ್ನಿವರಾಯ ವರಣಾಯ ನಿಗ್ರಹಾಯ ನ ಶತ್ನೋ ನ ಭವತಿ | ತತ್ರ ವೃಷ್ಟಾಂತತ್ರಯಮುಚ್ಯತೇ | ಮರುತಾಂ ಸ್ತನ ಇವ | ಸ ಯಥಾಗ್ರಾಹ್ಯಶ್ವವೃತ್ | ತಥಾ ಸ್ತಷ್ಟಾ ವೈರಿಕ್ಷಯಾರ್ಥಂ ಪ್ರಬಲೇನಾತಿ ಸ್ತಷ್ಟಾ ಸೇನೇವ | ಸಾ ಯಥಾನ್ಯೈರನಿರೋಧಾ ತದ್ವತ್ | ತಥಾ ದಿವ್ಯಾ ದಿವಿ ಭವಾಶನಿಯಥಾ ಪತತೈವ ನ ನಿವಾರ್ಯತೇ ತದ್ವತ್ | ಅದೈಕ್ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಮಸ್ತೀತಿ ವರ್ತಯತಿ | ಅಯಮಗ್ನಿಸ್ತಿಗಿತೈಸ್ತೀಕ್ಷೀಭೂತೈಃ || ಅಂತ್ಯನಿಕಾರಶ್ಚಾಂದಸಃ || ಜಂಭೈರಂತ್ಯೈರ್ದರ್ಶನೇಯಾಭಿಜ್ಯೌರಾಭಿರತ್ತಿ | ಅಸ್ಮದ್ವಿರೋಧಿನೋ ಭಕ್ತಯತಿ | ತಥಾ ಭರ್ವತಿ | ಹಿಂಸ್ರಿ || ಭರ್ವ ಹಿಂಸಾಯಾಂ || ಯಾಸ್ಯಸ್ತ್ರಾಹ ಭರ್ವತಿರತ್ತಿಕರ್ಮೇತಿ | ನಿ ೯-೨೩ | ಯದ್ಯಸ್ಯತ್ತಿ ಭರ್ವತೋಽರವನಮೇವಾಧಃ ತಥಾಃ ತವನಾಂತರಭೇದೋಽವಗಂತವ್ಯಃ | ತತ್ರ ವೃಷ್ಟಾಂತೇ | ಯೋಧೋ ನ ಸಂಪ್ರಕರ್ಶಾ ಶೂರ

ಇವ | ಸ ಯಥಾ ಶತ್ರುನ್ನವತಿ ಭಕ್ಷಯತಿ ತದ್ವತ್ | ಕಿಂಚಿ ಸೋಽಗ್ನಿವನಾ ವನಾನಿ ವೃಕ್ಷಾದಿಸಮೂ-
ಹಾನ್ ನೈಂಜತೇ | ನಿತರಾಂ ಪ್ರಸಾಧಯತಿ | ದಹತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಬುಂಜತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮೇತಿ
ಯಾಸ್ಯಃ ||

ಶ್ರುತಪವಾರ್ಥ

ಯೇ—ಯಾವ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು | ಮರುತಾಂ—ಮರುತ್ತುಗಳ | ಸ್ಯನೇ ಇವ—ನಿರೋಧಿಸಲಸಾಧ್ಯ
ವಾದ ಗರ್ಜನೆಯಂತೆಯೂ | ಸ್ಯಷ್ಟಾ—(ಶತ್ರು ನಾಶಕ್ಕಾಗಿ) ಸಿದ್ಧವಾದ | ಸೇನಾ ಇವ—ಪ್ರಬಲವಾದ ಸೇನೆ
ಯಂತೆಯೂ | ದಿವ್ಯಾ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ | ಅಶನೀ ಯಥಾ—ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಸಿಡಿಲ
ನಂತೆಯೂ | ವರಾಯ ನ—ನಿರೋಧಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದುದು. (ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಪ್ರಸಾರವುಳ್ಳದ್ದು) | ಅಗ್ನಿಃ—
ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ತಿಗಿತ್ಯೇಃ—ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ | ಜಂಭೈಃ—ದಂತಗಳಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ | ಯೋಧಃ—
ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ಯೋಧನು | ಶತ್ರುನ್ ನ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಂಸಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುವಂತೆ | ಅತ್ತಿ—(ನಮ್ಮ
ವಿರೋಧಿಗಳನ್ನು) ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ | ಭವತಿ—ಹಂಸಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತದೆ. | (ಮತ್ತು) ಸಃ—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು |
ವನಾ—ವನದ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು | ನೈಂಜತೇ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದಹಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಮರುತ್ತುಗಳ ಗರ್ಜನೆಯು ಯಾವ ರೀತಿ ನಿರೋಧಿಸಲಸಾಧ್ಯವೋ, ಶತ್ರುನಾಶಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ
ಪ್ರಬಲವಾದ ಸೇನೆಯು ಹೇಗೆ ದುರ್ದಮ್ಯವೋ, ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಸಿಡಿಲು ಯಾವ ರೀತಿ
ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯವೋ ಅದರಂತೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಸಾರವೂ ಸಹ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದುದು. ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ
ಯೋಧನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಂಸಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುವಂತೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ದಂತಗಳಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆ
ಗಳಿಂದ ನಮ್ಮ ವಿರೋಧಿಗಳನ್ನು ಹಂಸಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ವನದ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ
ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Agni, who, like the roaring of the winds, like a victorious host, like
the thunderbolt in heaven, is not to be arrested, devours and destroys (our
foes) with sharpened teeth, and, as a warrior (annihilates his enemies) he,
(Agni), lays waste the woods.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ, ಅಪ್ರತಿಹತವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಮರುತ್ತುಗಳ ಗರ್ಜನೆಯ ಪ್ರಬಲ
ವಾದ ಸೇನೆಯ ವೇಗಕ್ಕೂ, ನಿರೋಧಿಸಲಶಕ್ಯವಾದ ಸಿಡಿಲಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ಯೋಧನು
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಂಸಿಸಿ ನಾಶಪಡಿಸುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಭಯಂ
ಕರವಾದುದೂ, ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಅಕರ್ಷಕವೂ ಆದ ವರ್ಣನೆಯಾಗಿದೆ. ಇದೇ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ತ್ರೈತೀರೀಯ
ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಕರ್ಷಕವಾಗಿರುವಂತೆ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ತವ ಭ್ರಮಾಸ ಅಶುಯಾಸತಂತ್ಯನು ಸ್ವೈಶ ದ್ವಪತಾ ಶೋಕುಚಾನಃ | ತಪೂಗ್ಂಷ್ಯಗ್ನೇ ಜುಹ್ವಾ
ಪತಂಗಾನಸಂದಿತೋ ವಿಸ್ವಜ ವಿಷ್ವಗುಲ್ಕಾಃ |

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧-೨-೧೩)

ಮತಾನಾ ಧರ್ತಾ ಕೃಷ್ಣೀನಾಮುತ ಮಧ್ಯ ಇದ್ವಃ | ಸಾಧ್ವೀಮಕರ್ದೇವವೀಶಿಂ ನೋ ಅದ್ಯ
ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಜಿಹ್ವಾಮುನಿದಾಮ ಗುಹ್ಯಾಂ | ಸ ಅಯುರಾಗಾತ್ಸನ್ನರಭಿವಸಾನೋ ಭದ್ರಾಮಕ-
ರ್ದೇವದೂಶಿಂ ನೋ ಅದ್ಯ | ಅಕ್ರಂದದಗ್ನಿಸ್ತನಯಸ್ನಿವ ದ್ಯೌಃ ಕ್ಷಾಮಾ ರೇರಿಹದ್ವೀರುಘ-
ಸ್ಸಮಂಜನ್ | ಸದ್ಯೋ ಜಜ್ಞಾನೋ ವಿ ಹೀಮಿದ್ಯೋ ಅಮೃದಾ ರೋದಸೀ ಧಾನುಸಾ
ಭಾತ್ಯಂತಃ |

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೪-೨)

ಸಕ್ತ್ವಿಕಾನಸ್ತನ್ಯತೋರೋಚಿನಸ್ತಾ ಅಜರೇಭಿರ್ವಾದದ್ವಿಯವಿಷ್ವಃ | ಯಃ ಪಾವಕಃ ಪುರುತಮಃ
ಪುರಾಣೆ ಸ್ಯಥೂನ್ಯಗ್ನೀರನುಯಾತಿ ಭರ್ವನ್ |

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧-೩-೧೪-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮೇಲಿರುವ ಗರ್ಜನೆಯಂತೆ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಲೂ, ಕುಪ್ತವಾದ
ವಸ್ತ್ರದಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತಲೂ, ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೂ, ಲತೆಗಳನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಲೂ,
ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ಕಂಪನರೂಪವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಸರಿಸುತ್ತಾನೆಂಬ ವರ್ಣನೆಯು
ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆಯೇ ಅರ್ಕರ್ಷಣೆ ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಯಂಕರವೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರೂಪ
ಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ವರಾಯೆ—ವರಣಾಯೆ, ನಿಗ್ರಹಾಯೆ (ನೆ) ತಡೆಯಲು, ನಿರೋಧಿಸಲು ಎಂದರ್ಥ. ಅಪೇಕ್ಷಪಟ್ಟು,
ಅರಿಸು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವ್ಯರ್ಜಾ (ವರಣೇ) ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ, ತಡೆಗಟ್ಟು, ಮರೆಮಾಡು, ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು
ಕೊಡುವ ವ್ಯರ್ಜಾ (ಅವರಣೇ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ
ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಯಸ್ತಾ ಚೇಕಾರ ಸ ಕುಹ ಸ್ವಿದಿಂದ್ರಃ ಕಮಾ ಜನಂ ಚೇರಿತಿ ಕಾಸು ವಿಕ್ತು |

ಕಸ್ತ್ರೇ ಯಜ್ಞೋ ಮನಸೇ ಶಂ.ವರಾಯೆ ಕೋ ಅರ್ಕ ಇಂದ್ರ ಕತಮಃ ಸ ಹೋಶಾ ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೨೧-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವರಾಯೆ ತವ ವರಣಾಯೆ ಈ ಕೇವಲಕಃ ಅರ್ಕಃ ಮಂತ್ರಃ ಸಮರ್ಥೋ ಭವತಿ | ನಿಷ್ಪನ್ನ
ವರಿಸಿ ನೀನು ಒಲಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಮಂತ್ರವು ಸಮರ್ಥವಾದುದು ಎಂದು ವ್ಯರ್ಜಾ ಧಾತುವು ಅರಿಸು,
ವರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇವರಂತೆಯೇ ೬-೪೪-೨೧ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವರಾಯೆ ಎಂದರೆ ಶ್ರೀಷ್ಠಾಯೆ
ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಷಾ ಮಂದಸ್ವಾಪು ತೇಽರಂ ವರಾಯೆ ಮನ್ಯವೇ | ಭುವತ್ತೆ ಇಂದ್ರ ಶಂ ಹ್ಯದೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೨೨-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಗಳಲ್ಲಿ ವರಾಯ ಶತೃನಿನಾರಕಾಯ ಮನ್ಯವೇ ಕ್ರೋಧಾಯ ಎಂದು ನಿವಾರಕವಾದ, ತಡೆಗಟ್ಟುವ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಗಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಿವಾರಿಸಲು, ತಡೆಗಟ್ಟಲು (ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು) ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ, ಅಶನಿಃ ಯಥಾ—ಸಿಡಲಿನ ವೇಗವು ತಡೆಯಲು ಯಾರಿಂದಲೂ ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ, ಹೇಗೆ ಸಿಡಿಲು ಹೊಡೆದೇ ತೀರಬೇಕೋ ಅದರಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಸರವೆಂದು ಅವರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ತಿಗಿತ್ಯೇ—ನಿಶಿತ್ಯೇಸ್ತ್ರೀಕ್ಷ್ಮೈಃ | ಬಹಳ ಹರಿತವಾದ ಎಂದರ್ಥ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಪದವು ಆಯುಧಕ್ಕೆ ನಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಯೋ ನಃ ಸನುತ್ಯ ಉತ ವಾ ಜಿಘತ್ಸು ರಭಿಞ್ವಾಯ ತಂ ತಿಗಿತೇನ ವಿದ್ಯುಃ |

ಬೃಹಸ್ಪತ ಆಯುಧೈರ್ಜೇಷಿ ಶತ್ನೋನ್ಮುಠ್ಪ್ರಹೇ ರೀಷಂತಂ ಪರಿ ಧೇಹಿ ರಾಜನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೦-೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಲ್ಲಿ ತೀಕ್ಷ್ಣವೆನ ಆಯುಧವೆನ ಎಂದು ಆಯುಧದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಗಲ್ಲಿಯೂ ಜಂಭೈಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಕೋರಿ ಹೆಲ್ಲು ಆಯುಧವೆಂತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಇಂತಹ ಕೋರಿ ಹೆಲ್ಲುಗಳಂತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಇವಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ನಿಶೇಷಣವು ಉಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಭರ್ವತಿ—ಅವಯತಿ, ಭರ್ವತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಅತ್ತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯).

ಭಕ್ತಿಸು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಪೃಥೂನ್ಯಗ್ನಿರನುಯಾತಿ ಭರ್ವನ್ ಎಂದು ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ತೈತ್ತಿರಿಯವಂಶತಾನಾಕ್ಯವಲ್ಲೂ ಸದ (೧-೩-೧೪-೪) ಭರ್ವನ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಸಕಲವಾದ ಲತೆಗಳನ್ನು, ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಯು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ಲೋಕಃ

ವರಾಯ—ವ್ರಿಯತೇ ಇತಿ ವರಃ ವೃಜ್ ಧನೇ ಧಾತು. ಗುಹವೃದ್ಧಿಸ್ಥಿಗಮುಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರವರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಪ್ಪರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ವಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸೃಷ್ಟಾ—ಸೃಜಿ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ರಕ್ಷಭೃಕ್ಷೆ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ಯ. ಸ್ಪೃಷ್ಟದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟತ್ಯ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿಸರ್ಗಮಾಡಿಹಾಗೆ ಅದಂತನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಟಾಪ್.

ದಿವ್ಯಾ—ದಿವಿ ಭವಾ ದಿವ್ಯಾ. ದಂಡಾದಿಗುಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೬೬) ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಪರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅದಂತನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಟಾಪ್.

ಅಶನಿಃ—ಅಶ ಭೋಜನೇ ಧಾತು ಅರ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಿಗಿತ್ಯೇ—ತಿಜ ನಿಶಾನೇ (ತಿಕ್ವೀಕರಣ)ಧಾತು. ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಕುತ್ಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅತ್ತಿ—ಅದ ಭಕ್ತಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರ್ವತಿ—ಭರ್ವ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಯಾಸ್ವರೂ— ಭರ್ವತಿರತ್ತಿಕರ್ಮಾ (ನಿರು. ೯-೨೨) ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶವ್ ಅತ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಯೋಧಃ—ಯುಧ ಸಂಪ್ರಹಾರೇ ಧಾತು. ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಥಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವನಾ—ಶುಗೆ ತಿ ಆದೇಶ ಬಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಶ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಲೋಪ.

ಬುಞ್ಜಾತೇ—ಬುಞ್ಜಾ ಧಾತುವು ಪ್ರಸಾಧನಕ್ರಿಯಾವಾಚಿಯಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

----- :-:-----

ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ

ಕು₁ವಿ₂ನ್ನೋ₃ ಅ₄ಗ್ನಿ₅ರು₆ಚ₇ಛ₈ಸ್ತು₉ ವೀ₁₀ರ₁₁ಸ₁₂ದ್ವ₁₃ಸು₁₄ಷ್ಕ₁₅ವಿದ್ವ₁₆ಸು₁₇ಭಿಃ₁₈ ಕಾ₁₉ಮು₂₀ಮಾನವ₂₁ರ₂₂ತ್ |
 ಚೋ₂₃ದಃ₂₄ ಕು₂₅ವಿ₂₆ತ್ತು₂₇ತು₂₈ಜ್ಯಾ₂₉ತ್ಸಾ₃₀ತಯೇ₃₁ ಧಿ₃₂ಯಃ₃₃ ಶು₃₄ಚಿ₃₅ಪ್ರ₃₆ತೀ₃₇ಕಂ₃₈ ತ₃₉ಮು₄₀ಯಾ₄₁
 ಧಿ₄₂ಯಾ₄₃ ಗ್ಯ₄₄ಣೇ || ೬ ||

ಪದವಾಕ್ಯಃ

ಕು₁ವಿ₂ತ್ | ನಃ₃ | ಅ₄ಗ್ನಿಃ₅ | ಉ₆ಚ₇ಛ₈ಸ್ತು₉ | ವೀಃ₁₀ | ಅ₁₁ಸ₁₂ತ್ | ವಸುಃ₁₃ | ಕು₁₄ವಿ₁₅ತ್ | ವ₁₆ಸು₁₇ಭಿಃ₁₈ | ಕಾ₁₉ಮುಂ₂₀ |
 ಅ₂₁ವ₂₂ರ₂₃ತ್ |

ಚೋದಃ | ಕುವಿತ್ | ತುತುಜ್ಯಾತ್ | ಸಾತಯೇ | ಧಿಯಃ | ಶುಚಿಪ್ರತೀಕಂ | ತಂ | ಅಯಾ | ಧಿಯಾ |
ಗೃಣೇ || ೬ ||

ಸಾರ್ವಜನಿಕಭಾವನೆ

ಅಯಮಗ್ನಿರ್ಗೋಪ್ಯಾಕಮುಚಿತಸ್ಯೋಕ್ತಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ ಕುವಿದ್ವತುನಾರಂ ವೀಃ ಕಾಮು-
ಯಿಶಾಸತ್ | ಭವತು || ಅಸ್ತೀರ್ಲೇಟ್ಯುಡಾಗಮಃ || ಯದ್ವಾ | ಉಚಿತಸ್ಯೋಕ್ತನಾಮಕಸ್ಯ ಮಹರ್ಷೇ-
ಗೋಪ್ಯಾಕಮುಚಿತಸ್ಯ ನ ಇತಿ ಸಂಬಂಧಃ | ತಥಾ ವಸುರ್ವಾಸಯಿತಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಸುಸ್ತಾನೀಯೋ
ವಾ ವಸುಭಿರ್ವಾಸಯಿತ್ಯಭಿಧಾನೈಃ ಕಾಮಮತ್ಯರ್ಥಮಭಿಮತಂ ವಾ ಕುವಿದತಿಪ್ರಭೂತಮಾವರತ್ |
ಅವ್ಯನೋತು | ಅಭಿಮತಪ್ರದಾನೇನ ಕಾಮಂ ನಿವರ್ತಯಿತ್ಯಿತ್ಯರ್ಥಃ || ವ್ಯನೋತೀರ್ಲೇಟ್ಯುಡಾಗಮಃ |
ಛಾಂದಸೋ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ || ಅಯಮಗ್ನಿಶ್ಲೋಕೋಪ್ಯಾಕಂ ಕರ್ಮಸು ಪ್ರೇರಕಃ ಸನ್ ಧಿಯಃ
ಕರ್ಮಾಣಿ ಸಾತಯೇ ಲಾಭಾಯ ಕುವಿದ್ವತು ತುತುಜ್ಯಾತ್ | ತ್ವರಯತು | ಪ್ರೇರಯಿತ್ಯಿತ್ಯರ್ಥಃ ||
ತುಜಿ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಃ | ಛಾಂದಸಃ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ || ಶುಚಿಪ್ರತೀಕಂ ಶೋಭನಾವಯಂ ಶೋಭನಜ್ವಾಲಂ
ತಮಗ್ನಿಮಯಾ ಧಿಯಾನಯಾ ಸ್ತುತಿರೂಪಯಾ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ಗೃಣೇ | ಉಚ್ಚಾರಯಾಮಿ |
ಸ್ತುತಿಯಾತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪಾದ

ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಉಚಿತಸ್ಯ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಕುವಿತ್—ಯಾವಾಗಲೂ |
ವೀಃ—ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನಾಗಿ | ಅಸತ್—ಅಗಲಿ | ವಸುಃ—ಧನದಾತನಾದ ಅಥವಾ (ಸಕಲರಿಗೂ) ವಾಸಸ್ತಾನ
ವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು | ವಸುಭಿಃ—ಧನಗಳಿಂದ | ಕಾಮಂ—ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು | ಕುವಿತ್—ಅತ್ಯಧಿಕ
ವಾಗಿ | ಅವರತ್—ತುಂಬಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲಿ | ಚೋದಃ—(ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಮಗೆ) ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ |
ಧಿಯಃ—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು (ನೆರವೇರಿಸು) | ಸಾತಯೇ—ಫಲಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ | ಕುವಿತ್—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ |
ತುತುಜ್ಯಾತ್—ಪ್ರೇರಿಸಿ ನೆರವೇರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ | ಶುಚಿಪ್ರತೀಕಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು
ತಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅಯಾ ಧಿಯಾ—ಈ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ(ಧ್ಯಾನದಿಂದ)ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ | ಗೃಣೇ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲಿ. ಧನದಾತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲಧನ
ಗಳಿಂದಲೂ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ತುಂಬಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲಿ. ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಪ್ರೇರಕ
ನಾಗಿ ಯಜ್ಞಫಲಕ್ಕಾಗಿ ನಮಗೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸಲಿ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಈ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ನಾನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation

May Agni be ever desirous of our praise ; may the giver of wealth
satisfy our utmost expectation with riches ; may the inspirer (of our devotion)

hasten our rites fruition. I glorify him, the radiant-limbed (Agni), with this laudation.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಉಚಿತಸ್ಯ—ಉಚಿತಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ | ಯದ್ವಾ ವಿಶಿಷ್ಟಮಕಸ್ಯ ಮಹರ್ಷೇರ್ಗೋತ್ರಪ್ರಭವಸ್ಯ ನಃ | ಸ್ತೋತ್ರದ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಉಚಿತನೆಂಬ ಮಹರ್ಷಿಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ನಮ್ಮ ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವೇ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಕುವಿಶ್—ಈ ಪದವು ಈ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೇ ಪುನರಾವರ್ತಿತವಾಗಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಬಹುವಾರಂ ಅನೇಕವೇಳೆ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಅತಿಪ್ರಭುತಂ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೂರನೆಯ ಪದಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುತವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಕುವಿಶ್ ಪದವನ್ನು ಬಹುನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೩-೧೨)

ಉಪೇನುಸ್ಯಕ್ಷಿ ವಾಜಯಿರ್ವಚಿಸ್ಯಾಂ ಚಿನೋ ದಧೀತ ನಾದ್ಯೋ ಗಿರೋ ಮೇ |
ಅಪಾಂ ನಪಾದಾಶುರೇಮಾ ಕುವಿಶ್ವ ಸುಪೇಶಸಸ್ಯರಿತಿ ಜೋಷಿದ್ಧಿ ||
(ಮ. ಸಂ. ೨-೫-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಲಂ ಪ್ರಭುತವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವೂ, ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿರುವ—

ಶ್ವಾ ಆ ರುದ್ರಸ್ಯ ಮೀಳ್ತು ಮೋ ವಿನಾಸೇ ಕುವಿಶ್ವಸಂತೇ ಮರುತಃ ಪುನರ್ನಃ |
ಯಶ್ಚೈಸ್ತರ್ತಾ ಜಿಹೀಳಿರೇ ಯದಾವಿರವ ತದೇನ ಈಮಹೇ ತುರಾಣಾಂ ||
(ಮ. ಸಂ. ೭-೫೮-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಕೃತ್ಯಃ, ಪುನಃಪುನಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧಿಯಃ—ಕರ್ಮಾಣಿ | ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು (ನೆರವೇರಿಸಲು) ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಪದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧) ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಮಹೋ ಅರ್ಣಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರಚೇತಯತಿ ಕೇತುನಾ | ಧಿಯೋ ವಿಶ್ವಾ ವಿರಾಜತಿ ||
(ಮ. ಸಂ. ೧-೩-೧೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವನ್ನು ದರಿಸಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ | (ನಿ. ೧೧-೨೭) ನಮ್ಮ ಸಕಲವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾಯುತವಾದ ಧ್ಯಾನಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ,

ಫಲಸ್ತಥಃ ಪರಿಪತಿಂ ವಚಿಸ್ಯಾ ಕಾಮೇನ ಕೃತೋ ಅಭ್ಯಾನಲರ್ಕಂ |
ಸ ನೋ ರಾಸಚ್ಚಿರುಫಕ್ಷಂದ್ರಾಗ್ರಾ ಧಿಯೋಧಿಯಂ ಸೀಷಧಾತಿ ಪ್ರ ಪೂಷಾ ||
(ಮ. ಸಂ. ೬-೪೯-೮)

ಪಾವಿರವೀ ತನ್ಯತುರೇಕಪಾದಜೋ ದಿವೋ ಧರ್ತಾ ಸಿಂಧುರಾಪಃ ಸಮುದ್ರಿಯಃ |
ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ ಶೃಣವನ್ ವಚಾಂಸಿ ಮೇ ಸರಸ್ವತೀ ಸಹ ಧೀಭಿಃ ಪುರಂಧ್ರಾಃ |
(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೫-೧೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಬುಚ್ಛಿಪತೀಕಂ—ಶೋಭನಜ್ವಾಲಂ ಶೋಭನಾವಯವಂ | ರಮ್ಯವಾದುದೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಇರತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಮುಖ್ಯವಾದುದು.

ತುತುಜ್ಯಾತ್—ತೈರಯತು, ಪ್ರೇರಯತು | ಪ್ರೇರಿಸಿ ನಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ಲೋಕ

ವೀಃ—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಮ ಧಾತು ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್‌ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುಸ್ವರ ದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಸತ್—ಆಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಕ್ಲ ಲೋಪಃ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ, ಲೇಟೋಡಾಟೊ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಆಸತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಸುಃ—ವಸ ನಿವಾಸೇ ಧಾತು. ಶ್ನಾಸ್ಪೃಷ್ಠಿ ಹಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನೈತ್ಯಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆ ವರತ್—ವೈಷ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಆಪ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇಕಾರ ಲೋಪ ಆದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇತಿಗೆ ಗುಣ. ರಸರನ್ನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವರತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿವಾತ್ಪ್ರೈದ್ಯದ್ಯದಿ—(ಪಾ ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕುವಿತ್ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಓತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಸತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಜುಚೋದಾತ್ತವತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಆ) ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚೋದಃ—ಚುದ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು. ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘುಪಥಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತುತುಜ್ಯಾತ್—ತುತು ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು. ಲಿಪ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಕ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಯಾಸುಟಿಪರ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವ ನಿವಕರಣ. ಆದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ಯಾದಿ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕುವಿತ್ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾತಯೇ—ಊತಿಜೂತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ಶುಚಿಪ್ರತೀಕಮ್—ಶುಚಿಃ ಪ್ರತೀಕಮ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಬಹುವ್ರೀಹ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾನುಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಧಿಯಾ—ತೃತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಿತ್ಯತೀಯಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಘೃತಪ್ರತೀಕಂ ವ ಯತಸ್ಯ ಧೂರ್ಷದಮಗ್ನಿಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಸಮಿಧಾನ
ಯಂಜತೇ |

ಇಂಧಾನೋ ಅಕ್ರೋ ವಿದಥೇಷು ದೀದ್ಯಚ್ಚುಕ್ರನರ್ಣಾಮುದು ನೋ
ಯಂಸತೇ ಧಿಯಂ || ೭ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಘೃತಪ್ರತೀಕಂ | ವಃ | ಯತಸ್ಯ | ಧೂರ್ಷದಂ | ಅಗ್ನಿಂ | ಮಿತ್ರಂ | ನ | ಸಂಽಧಾನಃ | ಯಂಜತೇ |
ಇಂಧಾನಃ | ಅಕ್ರಃ | ವಿದಥೇಷು | ದೀದ್ಯತ್ | ಶುಕ್ರನರ್ಣಾಂ | ಉತ್ | ಊಂ ಇತಿ | ನಃ | ಯಂ-
ಸತೇ | ಧಿಯಂ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಘೃತಪ್ರತೀಕಂ ಘೃತೋಪಕ್ರಮಂ ಪ್ರಯಾಜಾದಿಽಗ್ನಿಚ್ಚೈರ್ಹೂಯಮಾನತ್ಯಾತ್ | ಯದ್ವಾ | ಪ್ರತೀಕಮಂಗಂ | ದೀಪ್ರಜ್ವಾಲಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ ವೋ ಯುಷ್ಮತ್ಸಂಭಂಧಿನ ಯತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಧೂರ್ಷದಂ ಧುರಿ ನಿರ್ವಹಣೇ ಸೀದಂತಂ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಹಕಮಗ್ನಿಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಮಿತ್ರಮಿವ ಸಮಿಧಾನ ಇಧ್ವಿದ್ಧೀರ್ವಿಪಯಮಾನ ಯಂಜತೇ | ಪ್ರಸಾಧಯತಿ | ಯಂಜತಿಃ ಪ್ರಸಾಧನಕರ್ಮಾ | ಇಂಧಾನಃ ಸಮ್ಯಗ್ನೀಪ್ಯಮಾನೋಽಕ್ರೋ ಜ್ವಾಲಾಸಮಿದಾದಿಭಿರಾಕ್ರಾಂತೋಽಸ್ಮೈರನಾಕ್ರಾಂತೋ ವಾ || ಕ್ರಮೇ-ಶ್ಚಾಂದಸೋ ಡಃ || ವಿದಥೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು ವೇದಯತ್ಯು ಸ್ತೋತ್ರೇಷು ನಿಮಿತ್ತಧೂತೇಷು ದೀದ್ಯತ್ ಸ್ವಯಂ ದೀಪ್ಯಮಾನೋಽಕ್ರೋ ವಿದಿಯಾಂ ಧಿಯಂ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ಯಾಗಾದಿವಿಷಯಾಂ ಶುಕ್ರನರ್ಣಾಂ ಶುಕ್ರ-ನರ್ಣಾಂ ನಿರ್ಮಲಾಂ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋಮಾದಿ ಕರ್ಮ ವೋದಂ ಯಂಸತೇ | ಉದ್ಯೋಜಯತ್ಯೇವ || ಯಮೇರ್ಲೇಟ್ಸಿಡಾಕಮಃ | ಸಿಪ್ || ಉಶಬ್ದೋಽವಧಾರಣೇ | ಧೀರಿತಿ ಕರ್ಮನಾಮು | ಧೀಃ ಶಮಾತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಲಾತ್ ||

ಪ್ರತಿಪವಾರ್ಥ

ಸಮಿಧಾನೇ—(ಇದ್ವ್ಯಗಳಿಂದ) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಮುತ್ತಿಕೈ | ಘೃತಪ್ರೇತೀಕಂ-
ಘೃತೋಪಹಾರದಿಂದ ಮಿನುಗುತ್ತಿರುವವನೂ (ಮತ್ತು) | ವೇ—ನಮ್ಮ | ಋತಸ್ಯ—ಯಜ್ಞದ | ಧಾರ್ಷದಂ—
ಇಗ್ನಿಸ್ಥಾನವನ್ನು ನಟಿಸಿ ನಿರ್ವಹಿಸುವವನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಮಿತ್ರಂ ನ—ಮಿತ್ರನಂತೆ |
ಬಂಜತೆ—ಅಲಂಕರಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ | ಇಂಧಾನೇ—ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದವನೂ | ಆಕ್ರೇ—(ಸಮುದಾದಿಗಳಿಂದ)
ತುಂಬಿದವನೂ (ಮತ್ತು) | ವಿದಿಥೇಷು—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ | ದೀದ್ಯತ್—(ತಾನಾಗಿಯೇ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವವನೂ
ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ಧಿಯಂ—(ಯಾಗವಿಷಯಕವಾದ) ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನೂ | ಶುಕ್ರವರ್ಣಾಂ—ಶುದ್ಧವಾದ ಜ್ಯೋತಿ
ಷ್ಠೋಮಾದಿಕರ್ಮವನ್ನು | ಉದು ಯಂಸತೇ—ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಬೆಳಗಿಸುತ್ತಾನೆ ||

ಪ್ರತಿಪವಾರ್ಥ

ಘೃತೋಪಹಾರದಿಂದ ಮಿನುಗುತ್ತಿರುವವನೂ, ಯಜ್ಞದ ಭಾರವನ್ನು ನಟಿಸಿ ನಿರ್ವಹಿಸುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿ
ಯನ್ನು ಮುತ್ತಿಕೈ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರನಂತೆ ಅಲಂಕರಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದವನೂ, ಸಮುದಾದಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದವನೂ
ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾಗವಿಷಯಕವಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನೂ
ಮತ್ತು ಶುದ್ಧವಾದ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠೋಮಾದಿಕರ್ಮವನ್ನೂ ಸಹೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿ
ಬೆಳಗಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The kindler (of the sacrificial fire) propitiates Agni, of glistening form ;
the upholder of your ceremony, like a friend ; well kindled and well supplied
(with fuel) ; blazing brightly at holy rites, he illumines our pure and pious
observances.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸಮಿಧಾನೇ— ಇದ್ವ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಎಂದು
ಮುತ್ತಿಕೈಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಪದವು ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ
ಕರ್ಮಣಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸ ನೋ ರೇವತ್ಸಮಿಧಾನೇ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ಸಂದವಸ್ತಾನ್ರಯಮನ್ಯಾಸು ದಿವಿಡಿ |

ಅ ನಃ ಕೃಣುಷ್ಯ ಸುವಿತಾಯ ರೋದಸೀ ಅಗ್ನೇ ಹನ್ಯಾ ಮನುಷೋ ದೇವ ವಿತಯೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨-೬)

ಎಂಬ ಮುತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ೩-೪-೧೧ ; ೫-೮-೪ ; ೫-೮-೬ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲೂ ಸಹೆ
ಅನ್ಯಾಥೀ ಸಮ್ಯಗಿದ್ಯಮಾನಃ ಸನ್ | ಮುತ್ತಿಕೈಗಳಾದ ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿ ಎಂದು ಅಗ್ನಿ ವಿಶೇಷಣ
ವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕರ್ತವ್ಯ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತಾ ಮುತ್ತಿಕೈಗೆ

ಧೂರ್ಷಪದಂ—ಧುರಿ ನಿವರ್ಹಣೇ | ಸೀದಂತಂ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕಂ ಅಗ್ನಿಂ | ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಯಜ್ಞ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲೂ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞೇನ ವರ್ಧತೆ ಜಾತವೇದಸಮಗ್ನಿಂ ಯಜಧ್ವಂ ಹವಿಷಾ ತನಾ ಗಿರಾ |

ಸಮಿಧಾನಂ ಸುಪ್ರಯಸಂ ಸ್ವರ್ಣರಂ ದ್ಯುತ್ವಂ ಹೋತಾರಂ ವೃಜನೀಷು ಧೂರ್ಷಪದಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬಲಸ್ಯಕರ್ತಾರಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಗ್ನಿಪಾಟವೇ ಸತಿ ಶಾರೀರಂ ಬಲಂ ಧವತೀತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಶಕ್ತ್ಯುತ್ಪಾದಕನೆಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೩೨-೭ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಧೂರ್ಷಪದಂ ಧ್ವದ್ಯಶ್ಚಯೋರ್ವಹನದೇಶೇ ಸೀದಂತಂ | ಅಶ್ವಿಗಳ ವಹನಪ್ರದೇಶವಾದ ಕಪ್ಪುಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವುದೆಂದು ರಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಣಾಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ.

ಪೃತಪ್ರತೀಕಂ—ಪ್ರತೀಕ ಶಬ್ದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮುಖಪರಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಂಗವೆಂದರ್ಥ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತೀಕಮಂಗಂ ದೀಪ್ತಜ್ವಾಲಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರ್ಥ. ಅಜ್ವಾಹುತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುವವರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ.

ಪೃತಶಬ್ದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದು (ನಿ. ೨-೨೪) ಉದಕವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ರಃ—ಜ್ವಾಲಾಸಮಿದಾದಿಭಿರಾಕ್ರಾಂತೇ, ಅನ್ಯೈಃ ಅನಾಕ್ರಾಂತೇ | ಜ್ವಾಲಾಸಮಿದಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಸಿಸಿರುವವನು ಅಥವಾ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಪ್ರಸರವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳ ಅಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗದವನು ಎಂದರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅಕ್ರ ಅಕ್ರಮಣಾತ್ (ನಿ. ೬-೧೭) ಶಕ್ತುಗಳು ಬಂದು ಅಕ್ರಮಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿ,

ಅಕ್ರೋ ನ ಬಭ್ರಿಃ ಸಮಿಥೇ ಮಹೀನಾಂ ದಿದೃಕ್ಷೇಯಃ ಸೂನವೇ ಭಾಖುಜೀಕೇ |

ಉದುಸ್ರಿಯಾ ಜನಿತಾ ಯೋ ಜಜಾನಾಸಾಂ ಗರ್ಭೋ ನೃತಮೋ ಯಹ್ಯೋ ಅಗ್ನಿಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೧-೧೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅಗ್ನಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾಕಾರದ ಶಕ್ತಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಥವಾ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುವಂತೆ ಅನ್ಯರು ಅಕ್ರಮಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕ್ರ ವೆಂದು ಹೆಸರಾದರೆ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಸರಣವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿದಥೇಷು—ಯಜ್ಞೇಷು | ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ ವೇದಯತ್ನು ಸ್ತೋತ್ರೇಷು ನಿಮಿತ್ತ ಭೂತೇಷು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿದಥ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ಇವು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ

ನಿರ್ವಹಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅನುಸರಿಸಿವೆ. ಯಜ್ಞಃ, ವೇದನಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಜ್ಞವಾಗುವಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೯), ಮತ್ತು ವಿದಧಾನಿ ವೇದನಾನಿ | ವಿದಧ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನವೆಂದರ್ಥವೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಲು (ನಿ. ೬-೨).

ಹೋತಾ ದೇವೋ ಅವತೈಃ ಪುರಸ್ತಾದೇತಿ ಮಾಯಯಾ | ವಿದಧಾನಿ ಪ್ರಚೋದಯನ್ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೩-೨೭-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಹದರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕವಾದ ವಿದ್ಧಾತುಃವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ವಿದಧಾನಿ ವೇದಿತವ್ಯಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ಅರಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಕರ್ಮಗಳೂ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಎಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುವರು. ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರೂ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾದ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಹಣವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳೂ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು,

ಅಮಾದೇಷಾಂ ಭಿಯಸಾ ಭೂಮಿರೇಜತಿ ನೌರ್ನ ಪೂರ್ಣಾ ಕ್ಷರತಿ ವೈಧಿಯತೀ |

ದೂರೇದ್ವಶೋ ಯೇ ಚಿತೆಯಂತ ಏಮಭಿರಂತಮಾಹೇ ವಿವಿಧೇ ಯೇತಿರೇ ನರಃ |

(ಮಂ. ಸಂ. ೫-೫೯-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ವಿವಿಧೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ (ಯಜ್ಞಃ) ಸಭೆ (the great sacrificial assembly) ಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಇದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಇತರ ಜರ್ಮನ್ ಪಂಡಿತರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಇದರ ಮೂಲಧಾತುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಕೊನೆಗೆ Vidatba may have been the name of a sacred act, as Vedā is of sacred knowledge. But the fact remains that it is best translated by assembly, particularly an assembly for sacrificial purposes.

(Sacred Books of the East. Vol. 32 P. 349-50).

ಪವಿತ್ರವಾದ ಜ್ಞಾನವೆಂಬುದು ವೇದರಬ್ಧಾರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪವಿತ್ರವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯೆಂಬುದು ವಿವಿಧರಬ್ಧಾರ್ಥವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೆ ಯಜ್ಞ ಸಭೆಯೆಂಬುದೇ ಈ ಪದದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಿದ್ದಾನೆ.

Hermann Oldenberg ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು Vedic Hymns ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಮಂ. ಸಂ. ೧-೩೧-೬ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿವಿಧೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದರಿಸಿ ಅನಂತರ ಅವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

On the derivation and meaning of ವಿದಧ Various opinions have been pronounced in the last years which have been collected by prof. Max Muller in his note on R. V. V. 59'2 (S. B.

E. Vol- 32 P. 349 sq.) without trying to discuss here all different theories, I proceed to state my own opinion ;

I propose to derive ವಿದಳ from ವಿ+ಘ; The Verb ವಿ+ಘ means 'to distribute, to arrange, 'to Ordain'; ' thus the original meaning of ವಿದಳ must be like the meaning of ವಿಧಾನ, 'distribution, disposition, ordinance; In V. 3-6, we read ವಿದಳೇಷು ಅಷ್ಟಾಂ : this phrase receives its explanation by VII. 66-11 we may call attention also to VI- 51-2 within the sphere of the Vedic poets' thoughts, the most prominent example of something most artificially ವಿಹಿತ was the sacrifice. ಯಜ್ಞ and ವಿದಳ, 'Sacrifice' and 'ordinance' became nearly synonymous. (III 3-3) finally ವಿದಳ seems to mean 'the act of disposing of any business' or the like; this meaning appears, I believe, in some passages like the well-known phrase, ಬೃಹದ್ದೇವೇನ ವಿದಳೇ ಸುವೀರಾಃ—may we with Valiant men mightily raise our voice a the determining of ordinances. Thus the word ವಿದಳ and ಸಘಾ approach each other in their meaning; a person influential in council is called both ವಿದಳ್ಯ and ಸಘೇಯು ."

(Sacred Books of the East- Vol. 46. P. 27)-

ಈ ಲೇಖನದ ಮುಖ್ಯಸಾರಾಂಶವೇನೆಂದರೆ,

ವಿದಳ ಶಬ್ದವು ಧಾ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ನಿಸ್ವಸ್ವವಾಗಿದೆ. ವಿಧಾ ಎಂದರೆ ಹೆಂಡತು, ನಿಯಮಿತು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿದುಮವಾಲನೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ವಿದಳ ಮತ್ತು ವಿಧಾ ಈ ಎರಡು ಪದಗಳ ಅರ್ಥಗಳೂ ಒಂದೇ ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು,

ವಯಮಗ್ನೇ ವನುಯಾಮ ತ್ರೋತಾ ವಸೂಯೋಪೋ ಹವಿಷಾ ಬುಧ್ಯಮಾನಾಃ |
ವಯಂ ಸಮಾಕ್ಯೇ ವಿದಳೇಷ್ಯಹ್ಯಾಂ ವಯಂ ರಾಯಾ ಸಹಸಸ್ತುತ್ರೈ ಮರ್ತಾನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೬-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿದಳೇಷ್ಯಹ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೂ,

ವಿ ಯೇ ದಧಾಃ ಶರದಿಂ ಮಾಸಮಾದಹರ್ಯಜ್ಞಮುಕ್ತಂ ಚಾಪ್ಯಚಿಂ |
ಅನಾಪ್ಯಂ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಮಮಾ ಕ್ಷತ್ರಂ ರಾಜಾನ ಆಶತ |

(ಮ. ಸಂ. ೭-೬೬-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿ—ದಧಾಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಮಾನಾರ್ಥದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು, ವಿಹಿತ ವಿದಳ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಅರ್ಥಗಳೂ ಒಂದೇ ಆಗಿ, ಶಾಸ್ತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಯಜ್ಞವೇ ವಿದಳನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಯಜ್ಞ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ ಸಘೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿಯಿತು ಎಂದು ಈ ಪಂಡಿತನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ವಿದಳವೆಂದರೆ ಸಭೆಯೆಂದಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಸೈಯತ್ರಿಕವಾದ ಗೃಹ ಎಂಬರ್ಥವೇ ಸರಿಯಾದುದು ಎಂದು Bloomfield ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು Max Muller ಮತ್ತು Oldenberg ಮತ್ತು Oldenberg ಎಂಬಬೃದ್ಧರೂ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ದೋಷಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ—

The word ವಿವೃತ contains the root ವಿವ in its ordinary sense of 'get, acquire'. Instead of this, the radical idea underlying the word was generally felt to be 'come-together, 'assemble'. Again, the false start from the notion of 'assemblage' resulted in an approximation of the word to other words for assemblage, especially to ಸಭಾ with which ವಿವೃತ was almost identified. We shall see that there are decided points of contact between the words ವಿವೃತ and ಸಭಾ but the contact is that of extreme opposites in a way. ವಿವೃತ refers to home matters; ಸಭಾ generally to public matters.

In the interpretation of a term that figures prominently in the mystic—hieratic sphere of the Veda it is peculiarly necessary to search for its uses outside of that sphere, if there be such uses. In X—55-26, the bride after the wedding ceremony proper, as the newly married couple are about to travel to their new home is addressed with the words "Mav Pushan taking thee by the hand lead thee home, may the Asvins lead thee forth on their car. Go to your house in order that thou mayst be mistress of the house".

Now ವಿವೃತ here, can but have one meaning, 'household' or something very like it. It certainly cannot refer to anything in the nature of a public gathering similar to the ಸಭಾ. In the phrase ಬೃಹಸ್ಪದೇವ ವಿವೃತೇ ಸುವೀಶಾ (R. V. 2-1-16), the word ಸುವೀಶಾ refers to family relation^s not to public life.

Thus far, it may not be doubted, the word appears in the language of ordinary life. But it is found to a very much greater extent in the sacerdotal sphere: indeed, as all interpreters from Yaska on, have agreed, it often has a meaning very close to Yagna 'Sacrifice' itself. This is as it should be. In as much as the sacrifice is a private, home affair, it is very natural ವಿವೃತ the house the premises the establishment should figure prominently in connection with the sacrifice. ಈ ಲೇಖನ ಸಾರಾಂಶವೇನೆಂದರೆ ವಿವೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಭಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೆಲವರು ಹೇಳಿರುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಗೃಹವೆಂದರ್ಥ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪದವು ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದನ್ನು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಪೂಷಾ ತ್ರೇತೋ ನಯತು ಹಸ್ತಗೃಹ್ಯಾಶ್ವಿನಾ ತ್ವಾ ಪ್ರವಹತಾಂ ರಥೇನ |

ಗೃಹಾನ್ ಗಚ್ಛ ಗೃಹಪತ್ನೀ ಯಥಾಸೋ ವತಿನೀ ತ್ವಂ ವಿವೃತಮಾ ವದಾಸಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೨೬)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಪೂಷನೂ, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಪತಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಕ್ಷೇಮದಿಂದ ಕರೆಸೊಯ್ಯಲಿ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು ವಿಶದವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ಯೇ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಪೂಜ್ಯೋ ಗೋಲಗ್ರಾಮಶ್ಚ ಪೇತಸಮಗ್ನೇ ರಾಶಿಮುಪಸೃಜಂತಿ ಸೂರಯಃ |

ಅಸ್ಮಾನ್ನಾ ತಾಂಕ್ವ ಪ್ರ ಹಿ ನೇಷಿ ವಸ್ಯೆ ಅ ಬ್ರಹ್ಮದೈವೇನು ವಿವರ್ಧೇ ಸುವೀರಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೦೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸುವೀರಾಃ ಎಂದರೆ ಶೋಭನಪುತ್ರಾದಿಸಹಿತಾಃ ಎಂದರ್ಥವಾದಿರುವುದರಿಂದ ಗೃಹವೆಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾರ್ಯವು ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಗೃಹವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್ತಾದಿಗಳು ಯಜ್ಞಪಠ್ಯಾಯಶಬ್ದವೆಂದು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಹೀಗೆಂಬುದಾಗಿ ವಾಸ್ತಾತ್ಯರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪಂಡಿತರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಗೃಹ, ಯಜ್ಞ, ಸಭಾ ಎಂಬ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಿಲ್ಲವೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ತಪ್ಪೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಅರ್ಥಗಳಿಲ್ಲವೂ ಇವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ೧೦-೮೫-೨೬ ಮತ್ತು ೨೭ ; ೭-೮೪-೩ ಇತ್ಯಾದಿಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಗೃಹವೆಂದೂ, ೧೦-೧೦೮-೬, ೧೦-೧೧೦-೭ ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಯಜ್ಞಗೃಹವೆಂದೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಸಭಾ ಎಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಘೃತಪ್ರತೀಕಮ್—ಘೃತಾತ್ ಪ್ರತೀಕಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತಮ್. ಬಹುವ್ರಿಣಿಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತಿಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಧೂರ್ಷದಮ್—ಧೂಂ ಸೀದತಿ ಇತಿ ಧೂರ್ಷದ್. ಕದಾಲ್ಯ ವಿಶರಣಿ ಗತ್ಯವಸಾದನೇನು ಧಾತು. ಸತ್ಯೋದ್ವಿಷದ್ಭುತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಖಂತ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ವಿಪ್, ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದಪ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂ ಇಧಾನಃ—ಞಾಇಧೀ ದೀವ್ತೌ ಧಾತು. ತಾಚ್ಚೀತ್ಯದ್ವಲ್ಲಿ ಚಾನತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿವಿತಾಂತಲ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಲೋಪ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿದ್ದ ಕೃದಪ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋಷ್ಣಾತೇ—ಋಂಽ ಭೂಷಣೇ ಧಾತು. ಲುಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿತಿಂತ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಂಧಾನಃ—ಇಾಇಂಧೀ ದೀವ್ತೌ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ ಲಿಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಮ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಮ್ ಏಕರಣ. ಅನುದಾತ್ಯೇತ್ಯಾದ ಧಾತುವಿನ ಪದದಲ್ಲಿ ಲಸಮ್ ಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ಯೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ರಮೇ—ಕ್ರಮ ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪೇ ಧಾತು. ಅನ್ಯತ್ರಾಪಿದ್ಯತ್ಯತೇ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಚಪ್ರತ್ಯಯ (ಧಾಂದಸವಾಗಿ ದ ಪ್ರತ್ಯಯ) ತಿತ್ತ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ನಕ್ರ; ಅಕ್ರ; ಕೃದುತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದರ್ಥೇಷು—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಷಾದಿಕ ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಾತ್ಯ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂವಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಾಂತ ರೂಪ.

ಶುಕ್ರವರ್ಣಾಮ್—ಶುಕ್ರ; ವರ್ಣ; ಯಸ್ಯಾ; ಸಾ. ತಾಮ್ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯನ್ವಿಃಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಂಸತೇ—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತ- ಅತ್ಯನೇಪದಾನಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ. ಲೇಟೋಽಡಾಟಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಸಿಬ್ಬಕುಲಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದಿಂದ ಸಿಪ್. ಧಾತು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಆನುಸ್ವಾರ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಕಂಠಾಪಾಠಃ

ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ನಪ್ರಯುಚ್ಛದ್ಧಿರಗ್ನೇ ಶಿವೇಭಿರ್ನಃ ಸಾಯುಭಿಃ ಸಾಹಿ
ಶಗ್ನೈಃ |

ಅದದ್ಭೇಭಿರದ್ಭುಪಿತೇಭಿರಿಷ್ಟೇಽನಿಮಿಷದ್ಭಿಃ ಪರಿ ಸಾಹಿ ನೋ ಜಾಃ || ೮ ||

ಕಂಠಾಪಾಠಃ

ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ | ಅಪ್ರಯುಚ್ಛತ್ಃಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಶಿವೇಭಿಃ | ನಃ | ಸಾಯುಭಿಃ | ಸಾಹಿ | ಶಗ್ನೈಃ |

ಅದದ್ಭೇಭಿಃ | ಅದ್ಭುಪಿತೇಭಿಃ | ಇಷ್ಟೇ | ಅನಿಮಿಷತ್ಃಭಿಃ | ಪರಿ | ಸಾಹಿ | ನಃ | ಜಾಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಅಪ್ರಯುಚ್ಛನ್ನಸ್ತಾಪ್ರಮಾದ್ಯನ್ || ಯುಚ್ಛ ಪ್ರಮಾದೇ || ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಸನ್ನಪ್ರಯುಚ್ಛದ್ಧಿರಪ್ರಮಾದ್ಯದ್ಧಿರನವಧಾನರಹಿತೈಃ ಶಿವೇಭಿರ್ಮಂತ್ರಕಲ್ಯಾಣೈಃ ಶಗ್ನೈಃ ಸುಖಕರೈಃ ಸಾಯುಭೀ ರಕ್ಷಣಪ್ರಕಾರ್ಥೋಽಸ್ಯಾನ್ವಾಹಿ | ರಕ್ಷ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಇಷ್ಟೇ ಸರ್ವರೇಷಣೇಯಾಗ್ನೇ ಜಾ ಜಾಯಮಾನೋಽಸ್ಯಾಧಿರ್ದೀಪ್ಯಮಾನಃ ಸನ್ನದದ್ಭೇಭಿರಹಿಂಸಿತೈರದ್ಭುಪಿತೇಭಿಃ ಕೇನಚಿದಪ್ಯಪರಿಧೂತೈಃ ||

ದ್ವಪ ದ್ವಸ್ತ ಉತ್ಕ್ಲೇಶೇ ತೌದಾದಿಕಃ || ಅನಿಮಿಷದ್ವಿನಿಮೇಷರಹಿತೈರನಲಸಸ್ವಭಾವೈಃ ಈದೃಶೈರ್ಲಕ್ಷಣೈಃ
ನೋಽನ್ಯಸ್ಯಾಸ್ತರಿ ಪರಿತಃ ಸಾಹಿ | ಸಾಲಯ | ಯದ್ವಾ | ಉಪಯೋಜರಿ ಜಾಯಂತ ಇತಿ ಜಾಃ | ನೋ
ಜಾ ಅಸ್ತತ್ಪಂಚಭಿನೀಃ ಪುತ್ರಸೌತ್ರಾದಿರೂಪಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪರಿ ಸಾಹಿ | ಪರಿತೋ ರಕ್ಷ | ನ ಕೇವಲಮ-
ಸ್ಯಾನ್ ಕಿಂತ್ಯಸ್ಮತ್ಪುತ್ರಸೌತ್ರಾದೀನಸಿ ರಕ್ಷ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ! ಅಪ್ರಿಯುಚ್ಛಿನ್—(ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಅಜಾಗರೂಕನಾಗಿದೆ | ಅಪ್ರಿಯುಚ್ಛಿನ್—ಅಜಾಗರೂಕವಲ್ಲದವೂ | ಶಿವೇಭಿಃ—ಕಲ್ಯಾಣಕರವಾದವೂ | ಶಗ್ನೈಃ—ಸುಖಕರವಾದವೂ ಆದ | ಸಾಯುಭಿಃ—ರಕ್ಷಣಾಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಸಾಹಿ—ಕಾಪಾಡು | ಇಷ್ಟೇ—ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿತನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ! ಜಾಃ—ನಮ್ಮಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ | ಅದಭ್ಯೇಭಿಃ—ಆಪ್ರತಿಪದವಾದವೂ ಅದ್ವಿಪಿ-
ತೇಭಿಃ—ಪರವರನಾಗದಿರುವವೂ | ಅನಿಮಿಷದ್ವಿಃ—ಜಡಸ್ವಭಾವವಲ್ಲದವೂ ಆದ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಪರಿ—ಸುತ್ತಲೂ | ಸಾಹಿ—ರಕ್ಷಿಸು | [ಅಥವಾ ನಃ—ನಮಗೆ ಸೇರಿದ ಜಾಃ—ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು | ಪರಿ ಸಾಹಿ—ಸುತ್ತಲೂ ರಕ್ಷಿಸು.]

ಉವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಜಾಗರೂಕನಾಗಿದ್ದು ಅಜಾಗರೂಕವಲ್ಲದವೂ, ಕಲ್ಯಾಣಕರವಾದವೂ, ಸುಖಕರವಾದವೂ ಆದ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡು. ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆ, ಆಪ್ರತಿಪದವಾದವೂ, ಪರವರನಾಗದಿರುವವೂ, ಜಡಸ್ವಭಾವವಲ್ಲದವೂ ಆದ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಸುತ್ತಲೂ ರಕ್ಷಿಸು.

English Translation

Agni, never heedless (of us), guard us with never heedless, auspicious, and joy-bestowing cares : do you, who are desired (by all), protect us, and those born of us, with unobstructed, unovercome, and never-slumbering (vigilance).

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಆ ರಕ್ಷಣಾಕ್ರಮವನ್ನು ಅಪ್ರಿಯುಚ್ಛಿನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಪ್ರಿಯುಚ್ಛಿನ್—ಯುಚ್ಛಿ ಪ್ರಮಾದೇ | ಅಪ್ರಿಯುಚ್ಛಿನ್ | ಅಸ್ತದ್ರಕ್ಷಣೇ ಜಾಗರೂಕಶ್ಚನ | ಪ್ರಮಾದ, ಅಜಾಗರೂಕನಾಗಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಯುಚ್ಛಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಅಜಾಗರೂಕನಾಗುತ್ತಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ತ್ವಂ ದೂತಸ್ತುಮು ನಃ ಪರಸ್ತುಮು ವಸ್ಯ ಅ ವ್ಯಷಭ ಪ್ತುಕೇತಾ |
ಅಗ್ನೇ ತೋಕಸ್ಯ ನಸ್ತನೇ ತನೂನಾಮಪ್ರಯಚ್ಛನ್ನೀವ್ಯದ್ಭೋಧಿ ಗೋಪಾಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೨-೯-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ರಕ್ತಿಸರ್ಜಿಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಶಗ್ನೋಃ—ಶಗ್ನ ಶಬ್ದವು ಸುಖ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩. ೧-೩) ಸಾಯಣರು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸುಖ ಅಥವಾ ಸುಖಕರವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ,

ತಂ ಶಗ್ನಾಸೋ ಅರುಷಾಸೋ ಅಶ್ವಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿಂ ಸಹವಾಹೋ ವಹಂತಿ |
ಸಹೃದ್ಯಸ್ಯ ನೀಲವಶ್ವಧಸ್ತಂ ನಭೋ ನ ರೂಪಮರುಷಂ ವಸಾನಾಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೭-೯-೭-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು

ಏಹ ಹರೀ ಬ್ರಹ್ಮಯುಜಾ ಶಗ್ನಾ ವಕ್ಷತಃ ಸಖಾಯಂ | ಗೀರ್ಭಃ ಶ್ರುತಂ ಗಿರ್ವಣಸಂ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೨-೨-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸುಖಕರ ಅಥವಾ ಶಕ್ತ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರು,

ಪರ್ವತಾಽವಾ ಸರಸ್ವತೀ ಯಜತಾ ಗಂತು ಯಜ್ಞಂ | ಹವಂ ದೇವೀ ಜುಜುಷಾಣಾ ಘೃತಾಚೀ
ಶಗ್ನಾಂ ನೋ ವಾಚಮುಶತೀ ಶೃಣೋತು ||

(ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧-೮-೨೨-೨)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಿಯ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು

ತಪಸಾಸ್ಯಾನುಪರ್ತಯೇ | ಶಿವೇನಾಸೋಪವರ್ತಯೇ | ಶಗ್ನೇನಾಸ್ಯಾಭಿವರ್ತಯೇ |

(ಶ್ಲೋ. ಬ್ರಾ. ೧-೫-೫-೨)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರತಕ್ಕ ಶಗ್ನ ಪದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿ ವಿಶೇಷ ಎಂಬರ್ಥವಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದ ಈ ಪದವು ಶಕ್ತ್ಯರ್ಥವಾದ ಶಕ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಶಕ್ತ್ವವಾದ ಅಥವಾ ಸಮರ್ಥವಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ ಆದರೆ,

ರಥವಾಹನಂ ಹವಿರಸ್ಯ ನಾಮ ಯತ್ರಾಯುಥಂ ನಿಹಿತಮಸ್ಯ ವರ್ಮ |

ತತ್ರಾ ರಥಮುಪ ಶಗ್ನಂ ಸದೇಮು ವಿಶ್ವಾಹಾ ವಯಂ ಸುಮನಸ್ಯಮಾನಾಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೭೫-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸುಖಕರವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತನಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸುಖಕರ ಅಥವಾ ಸಮರ್ಥ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಇಷ್ಟೇ—ಸರ್ವೇಃ ಏಷಣೀಯಾಗ್ನೇ | ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ, ಎಂದರೆ ದೇವಮಾನವಾದಿ ಸಕಲರಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿತನಾದವನೇ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ.

ಅದೆಬ್ಬೇಳಿಃ—ಅಹಿಂಸಿತ್ಯೈಃ ಯಾರಿಂದಲೂ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡದಿರುವ ಎಂದು ಸಾಯುಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಹಿಂಸಿಸು, ನಾಶಪಡಿಸು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವ ದೆರ್ಭಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿಯೇ ಇವೆ. ಅಹಿಂಸಿತವಾದುದು, ನಾಶನಾಡಲ್ಪಡದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅದೆಬ್ಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಛಾಂದಸವೇ ಆಗಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ಅದೆಬ್ಬೇಳಿಃ ಸಾಯುಭಿಃ ಅಥವಾ ಅದೆಬ್ಬೇಳಿಃ ಗೋಪಾಭಿಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಗಳು ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಅದೆಬ್ಬೇಳಿಃವ ಗೋಪಾಭಿರಿವ್ಯೇಷ್ಯಾತ್ಸಾಹಂ ಸಾಹಿ ತ್ರಿಷಫಸ್ಯ ಸೂರೀನ್ |
ರಕ್ಷಾ ಚ ನೋ ದಮುಷಾಂ ಶರ್ಧೋ ಅಗ್ನೇ ವೈಶ್ವಾನರ ಪ್ರ ಚ ತಾರೀಃ ಪ್ರವಾನಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೮-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಪಾಭಿಃ ಎಂಬುದರ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ಯನಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಅದೆಬ್ಬೇಳಿಃ ಸವಿತಃ ಸಾಯುಭಿಷ್ಯಂ ಶಿವೇಳಿರಿದ್ಯ ಪರಿ ಸಾಹಿ ನೋ ಗಯಂ | ಹಿರಣ್ಯಚಿಪ್ಪಃ ಸುನಿತಾಯ ನಮ್ಯಸೇ ರಕ್ಷಾ ಮಾಕಿನೋ ಅಘಶಂಸ ಈಶತ |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೭೧-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯುಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಅದ್ಯಪಿತೇಳಿಃ — ಕೇನಚಿದಪ್ಯಪರಿಧೂತ್ಯೈಃ — ಯಾರಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲ್ಪಡದಿರುವುದೂ ಅಥವಾ ಯಾರಿಗೂ ಪರವಶವಾಗದಿರುವುದೂ ಆದ ಎಂದು ರಕ್ಷಣಾ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅನಿಮಿಷದ್ವಿಃ—ನಿಮೇಷರಹಿತೈಃ ಈದ್ರೈಃ ಲಕ್ಷಣೈಃ| ಜಡಸ್ವಭಾವವಿಲ್ಲದವೂ, ಶಿಫುವಾಗಿ ಫಲಕಾರಿಯಾಗತಕ್ಕವೂ ಆದ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅಪ್ರಯುಚ್ಯನ್—ಯುಚ್ಯ ಪ್ರಮಾದೇ ಧಾತು ಲದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತ ಪ್ರಕೃತಿಯು. ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ. ನ ಪ್ರಯುಚ್ಯನ್ ಅಪ್ರಯುಚ್ಯನ್. ತತ್ತುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಿವೇಳಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸಾಧಾಪ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇರೂಪೈಶ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯೈ.

ಸಾಯುಭಿಃ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಕೃವಾಸಾಜಿಮಿ—(ಉ.ಸೂ. ೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅತೋಯುಕೋಚಿನ್** ಕೃತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂಶಾನಯವನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋವಾತ್ಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾಹಿ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿವಶನಾಂತಯುಷ. ತಿಠಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದಭ್ಯೇಭಿಃ—ದಂಭು ದಂಭನೇ ಧಾತು. ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿದಿತಾಂಹಲ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ನಕಾರಲೋಪ. ಝಷಸ್ತು ಛೋ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಧತ್ತ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಜಸ್ತು. ನಜ್ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಭಿಸಿಗೆ ವರ್ಸಾಧಾನ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಏತ್ಯ.

ಅದೃಪಿತೇಭಿಃ—ದೃಪ. ದೃಂಫ ಉತ್ಕ್ಲೇಶೇ ಧಾತು ತುದಾದಿ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ಯಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ನ ದೃಪಿತಾಃ ಅದೃಪಿತಾಃ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ. ವರ್ಸಾಧಾನ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಏತ್ಯ.

ಇಷ್ಟೇ—ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಧಾತು ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೃತ್ಯದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಟ್ತ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಏರ್ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾಃ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ದೃತಿ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಉಪಪದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಛ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೮ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೂರನಲವತ್ತನೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

—ಎ—

ನೂರನಲವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಏತಿ ಪ್ರ ಹೋತೇತಿ ಸಪ್ತಚಿಂ ಸಂಚಿಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ ಜಾಗತಂ | ಪೂರ್ವತ್ರಾ-
ಗ್ನೇಯಂ ತು ತದಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದಿದಮಸ್ಯಾಗ್ನೇಯಂ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ಏತಿ ಪ್ರ ಸಪ್ತ ಜಾಗತ-
ಮಿತಿ || ಪ್ರಾತರನುನಾಕಾಶ್ಚಿನಶ್ವಯೋರ್ವಿನಿಯೋಗ ಉಕ್ತಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಏತಿ ಪ್ರ ಹೋತಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಬುಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉಚಫ್ಯುಪುತ್ರನಾನ ದೀರ್ಘತಮನೇ ಮುಷಿಯು. ಜಗತೀಭಂಧಸ್ತು. ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ— ಏತಿ ಪ್ರ ಸಪ್ತ ಜಾಗತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನುನಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿನಶ್ವನುಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು.

—ಎ—

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೪೪

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೪೪ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೧೩ ॥

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಶ್ಲೋಕ—೨ ॥

॥ ಮಹಿಮಾ—ದೀರ್ಘತಮಾ ದೀರ್ಘಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ॥

॥ ಭಂದಮಾ—ಜಗತೀಃ ॥

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಏತಿ ಪ್ರ ಹೋತಾ ನ್ತತ್ರಮಸ್ಯ ಮಾಯಯೋದ್ಧಾರ್ಘ್ಯಂ ದಧಾನಃ ಶುಚಿ-
ಪೇಶಸಂ ಧಿಯಂ |

ಅಭಿ ಸ್ತುಚಃ ಕ್ರಮತೇ ದಕ್ಷಿಣಾನ್ವತೋ ಯಾ ಅಸ್ಯ ಧಾಮ ಪ್ರಥಮಂ ಹ
ನಿಸತೇ || ೧ ||

ಕವಿತಾಃ

ಏತಿ | ಪ್ರ | ಹೋತಾ | ನ್ತತ್ರಂ | ಅಸ್ಯ | ಮಾಯಯಾ | ಊದ್ಧಾರ್ಘ್ಯಂ | ದಧಾನಃ | ಶುಚಿಪೇಶಸಂ |
ಧಿಯಂ |

ಅಭಿ | ಸ್ತುಚಃ | ಕ್ರಮತೇ | ದಕ್ಷಿಣಾನ್ವತೇಃ | ಯಾಃ | ಅಸ್ಯ | ಧಾಮ | ಪ್ರಥಮಂ | ಹ
ನಿಸತೇ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಯಂ ಹೋತಾ ಹೋಮನಿಷ್ಠಾದಕೋದ್ಧಾರ್ಘ್ಯವ್ಯವಸ್ಥಾಪನಾಧಿಕಾರಿ ಕವಿಪ್ರವಾಸಾದಿರೂಪಂ
ಕರ್ಮ ಕರ್ತುಂ ಮಾಯಯಾ ಕರ್ತವ್ಯವಿಶೇಷಪ್ರಜ್ಞಯಾ ಯುಕ್ತಃ ಸರ್ವವೈತಿ | ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಗಚ್ಛತಿ

ಹೋತುಂ | ಮಾಯೇತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮ ಮಾಯಾ ವಯನಮಿತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಸಾಕಾತ್ | ಕೀದ್ರಶೋದ್ರ-
ಯಂ | ಊರ್ಧ್ವಾಮಸುರ್ಯಾರೂಢಾಂ ಶುಚಿವೇಶಸಂ ಶೋಭನರೂಪೋವೇತಾಂ | ವೇಶ ಇತಿ ರೂಪ-
ನಾಮ | ಧಿಯಂ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ದಧಾನಃ | ಆ ಚತುರ್ಥಾತ್ಯಮ್ಗೋದ್ರಭಿಸಮೀಕ್ಷೇತೇದಂ ಕರಿಷ್ಯತಿತ್ಯಕ್ತ-
ತ್ಯಾತ್ | ಆಗತ್ಯ ಚ ದಕ್ಷಿಣಾವೃತಃ ಪ್ರಾದಕ್ಷಿಣ್ಯೇನ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಸ್ತುಚೋ ಜುಹ್ವಾದೀಃ ಕ್ರಮತೇ |
ಗೃಹ್ಯಾತಿ | ಕೀದ್ರ್ಯಶ್ಯಃ ಸ್ತುಚಃ | ಯಾಃ ಪ್ರಥಮಂ ಸಾತ್ಯಸಾದನಕಾಲೇದ್ರ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಧಾಮ ಸ್ಥಾನಂ
ನಿಂಸತೇ || ನಿಂಸ ಚುಂಬನ ಇತಿ ಧಾತುಃ || ಚುಂಬಂತಿ | ಭಜಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪ್ರಥಮಮನುಷ್ಯೇಯ-
ಕ್ರಮಂ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಪ್ರೈತಿ ಪಶ್ಯತ್ಪ್ರೈಚಃ ಕ್ರಮತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹಶಬ್ಧಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧೌ | ಯದ್ವಾ | ಹೋತಾ
ದೇವಾನಾಮಾಹ್ಯಾತಾಯಮಗ್ನಿರಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ವ್ರತಂ ಕರ್ಮ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋಮಾದಿ ಪ್ರಜ್ಞಾ-
ವಿಶೇಷೇಣ ಯುಕ್ತಃ ಸನ್ನೇತಿ | ಯಜ್ಜ ದೇಶಂ ಪ್ರತ್ಯಾಗಚ್ಛತಿ | ಕೀದ್ರಶೋದ್ರಯಂ | ಊರ್ಧ್ವಾಮೂರ್ಧ್ವ-
ವರ್ತಿ ಶುಚಿವೇಶಸಂ ಶೋಭನರೂಪೋವೇತಂ ಧಿಯಂ ಜ್ಯಾಲಾಚಲನಾದಿರೂಪಂ ಕರ್ಮ ದಧಾನೋ
ಧಾರಯಮಾಣಃ | ಆಗತ್ಯ ಚ ದಕ್ಷಿಣಾವೃತ ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣಾಃ ಸ್ತುಚೋ ಫುತಪೂರ್ಣಾ ಜುಹೂಪಪದಾ-
ದಿಕಾ ಅಭಿಕ್ರಮತೇ | ಆಕ್ರಮತೇ | ಫುತಂ ಸ್ವೀಕರ್ತುಂ ಜ್ಞಾಲಾಃ ಪ್ರಸರ್ಪತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಾಃ ಸ್ತುಚಃ
ಪ್ರಥಮಂ ಪೂರ್ವಂ ಹವಿರಾಸಾದನಕಾಲೇದ್ರ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಧಾಮ ಸ್ಥಾನಂ ವೇದಿಲಕ್ಷಣಂ ನಿಂಸತೇ ಚುಂಬಂತಿ
ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ಹಶಬ್ಧಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧೌ || ಚಿಸಿ ಚುಂಬನೇ | ಆದಾದಿತ್ಯಾಚ್ಛೈಪೋ ಲುಕ್ | ಇದಿತ್ಯಾನ್ಮುನ್ ||

ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥ

ಊರ್ಧ್ವಾಂ—ಔನ್ನತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದುೂ | ಶುಚಿವೇಶಸಂ—ಗಂಭೀರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು ಆದ |
ಧಿಯಂ—ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು | ದಧಾನಃ—ಹೊಂದಿರುವ | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಧ್ವರ್ಯುವು |
ಅಸ್ಯ—ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ | ವ್ರತಂ—ಹವಿಸ್ಪ್ರದಾನಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು (ನಿರವೇರಿಸಲು) | ಮಾಯಯಾ-
(ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯದಲ್ಲಿ) ವಿಶೇಷವಾದ ಅನುಭವವುಳ್ಳ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಪ್ರೈತಿ—ಮುಂದುವರಿಯು
ತ್ತಾನೆ | (ಮತ್ತು) ಯಾಃ—ಯಾವ ಜುಹ್ವಾದಿ ಪಾತ್ರೈಗಳು | ಪ್ರಥಮಂ—ಪಾತ್ರೈಗಳನ್ನು ಇಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ
(ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಾಗ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು) | ಅಸ್ಯ—ಈ ಆಗ್ನಿಯ | ಧಾಮ—
ಸ್ಥಾನವನ್ನು | ನಿಂಸತೇ—ಮುಟ್ಟುತ್ತವೆಯೋ | (ಅಂತಹ) ದಕ್ಷಿಣಾವೃತಃ—ಪ್ರದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ |
ಸ್ತುಚಃ—ಜುಹ್ವಾದಿಗಳನ್ನು | ಕ್ರಮತೇ—ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ | [ಅಥವಾ ಊರ್ಧ್ವಾಂ—ಉನ್ನತವಾಗಿ ಮೇಲೆ
ಕೈದಿರುವುದೂ | ಶುಚಿವೇಶಸಂ—ಮನೋಹರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು ಆದ | ಧಿಯಂ—ಜ್ಞಾಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರು
ವವನೂ | ಹೋತಾ—(ದೇವತೆಗಳಿಗೆ) ಅಪ್ಪಾನವನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ ಆದ ಆಗ್ನಿಯು | ಅಸ್ಯ—ಈ ಯಜ
ಮಾನನ | ವ್ರತಂ—ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋಮಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ಮಾಯಯಾ—ತನ್ನ ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ
ತಿಳಿದುಕೊಂಡು | ಪ್ರೈತಿ—ಮುಂದುವರಿದು ಬರುತ್ತಾನೆ | (ಅನಂತರ) ಯಾಃ—ಯಾವ ಜುಹ್ವಾದಿ ಪಾತ್ರೈಗಳು |
ಪ್ರಥಮಂ—ಮೊದಲು (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಇಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) | ಅಸ್ಯ—ಆಗ್ನಿಯ | ಧಾಮ—ಸ್ಥಾನವನ್ನು | ನಿಂಸತೇ-
ಮುಟ್ಟುತ್ತವೆಯೋ (ಅಂತಹ) ದಕ್ಷಿಣಾವೃತಃ—ಪ್ರದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ | ಸ್ತುಚಃ—(ಫುತಪೂರ್ಣಗಳಾದ)
ಜುಹ್ವಾದಿಗಳನ್ನು | ಅಭಿ ಕ್ರಮತೇ—ಅಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಜ್ಞಾಲೆಯನ್ನು ಹರಡುತ್ತಾನೆ.)]

• ಭಾವಾರ್ಥ •

ಹೋಮ ಸಂವಾದಕನಾದ ಅಧ್ಯಯನು ಔನ್ನತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಗಂಭೀರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದಲೂ, ಹವಿಷ್ಯದಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ಬೇಕಾದ ವಿಶೇಷ ಅನುಭವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಗಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಹವಿಷ್ಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಾಗ ಎಲ್ಲ ಕೈಯೆಲ್ಲಾ ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿವೇದಿಕೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟುವುದೂ ಮತ್ತು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣವಾಗಿ ಇಟ್ಟಿರುವುದೂ ಆದ ಬುಹಾರ್ವದಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The ministering priest, (qualified) by experience, and possessing) exalted and graceful devotion, proceeds (to celebrate) his, (Agni's) worship. having cumambulated (the altar), he takes up the ladles which are first to present the oblations.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಏತಿ ಪ್ರ ಸಪ್ತ ಜಾಗತಂ | (ಅನುಕ್ರಮಣಿಕಾ) ಪ್ರಾತರನುನಾಕಾಶ್ವಿನಸ್ತಯೋರ್ವಿನಿಯೋಗ ಉಕ್ತಃ | (ಸಾ. ಭಾ. ಪೀಠಿಕಾ)

ಅಶ್ವಿನ ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನ್ಯಯೋಗವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಅಗ್ನಿ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕಥಾಸಂಭವವು ಏತರೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಕುರಿತ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿವ್ಯೇ ಸೋಮಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ದುಹಿತರಂ ಸ್ವಾಯಚ್ಚತ್ಸೂರ್ಯಾಂ ಸಾವಿತ್ರೀಂ ತಸ್ಯೈ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ವರಾ ಆಗಚ್ಯಂತ್ಸಸ್ಯಾ ಏತತ್ಸಹಸ್ರಂ ವಹತುಮನ್ಯಾಕರೋದ್ಯದೇತದಾಶ್ವಿನಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇನಾಶ್ವಿನಂ ಹೈವ ತದ್ಯದರ್ವಾಕ್ಸಹಸ್ರಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸತ್ಸಹಸ್ರಂ ವೈವ ಶಂಸೇದ್ಯಯೋ ವಾ ಪ್ರಾಶ್ಯ ಘೃತಂ ಶಂಸೇದ್ಯೇಥಾ ಹ ವಾ ಇದಮನೋ ಷಾ ರಥೋ ವಾಕ್ಶೋ ವರ್ತಕ ಏವಂ ಹೈವಾಕ್ಶೋ ವರ್ತತೇ | ಶಕುನಿರಿವೋತ್ಪ್ರತಿಷ್ಯನ್ನಾಹ್ವಯೀತ |

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಮಗಳಾದ ಸೂರ್ಯೆಯನ್ನು ಸೋಮನಿಗೆ ವಿವಾಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೊಡಲು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದಾಗ ಸಕಲದೇವತೆಗಳೂ ಅವಳನ್ನು ತಾವು ವಂಸಬೇಕೆಂದು ಅನೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಬಂದರು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಶ್ವಿನ ಶಸ್ತ್ರವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಹಸ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದೂ, ಅವಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗಬಾರದೆಂದೂ ಒಂದು ನಿರ್ಬಂಧವನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿದನು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರಥಚಕ್ರವು ತೈಲಿಸಂಚಿತವಾದವಂತರ ಹೇಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಚಲಿಸಬಲ್ಲದೋ ಹಾಗೆ ಘೃತವಾನಾನಂತರ ಸುಲಭವಾಗಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬಹುದಾದಂತರ

ಮೊದಲು ಫೃತಪಾನನನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಪತಿಸಬೇಕು. ಮತ್ತು ಪಕ್ಷಿಯು ಹಾರುವುದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾದಾಗ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಲಭುವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಇವಳನ್ನು ಮೋಹಿಸುವ ವರನೂ ಆ ಗುಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕೆಂದನು.

ತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾ ನ ಸಮಜಾನತ ಮಮೇದಮಸ್ತು ಮಮೇದಮಸ್ತಿಸ್ತೀತಿ ತೇಂಜಾನಾನಾ ಅಬ್ರುವ-
ನ್ನಾಜಿಮಸ್ಯಾಯಾಮಾಹೇ ಸ ಯೋ ನ ಉಚ್ಚೇಷ್ಯತಿ ತಸ್ಯೇದಂ ಭವಿಷ್ಯತಿತಿ ತೇನ್ದಗ್ನೇರೇ-
ವಾಧಿ ಗೃಹಪತೇರಾದಿತ್ಯಂ ಕಾಷ್ಠಾಮಕುರ್ವತ ತಸ್ಮಾದಾಗ್ನೇಯೋ ಪ್ರತಿಪದ್ಯವತ್ಯಾಸ್ತಿಸಸ್ಯಾ-
ಗ್ನಿರ್ಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ ರಾಜೇತಿ |

ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಹೋರಾಟಮಾಡಲಿಷ್ಟಪಡದೆ ಎಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಒಂದು ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಆ ಓಟದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಜಯಿಸುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಇವಳನ್ನು ವಂಸಲು ಅರ್ಹನೆಂದೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಒಂದು ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಆಗ ಗೃಹಪತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಸೂರ್ಯನವರಿಗೆ ಓಡಿದರು. ಅವರು ಒಂದೆಲೇ ಪ್ರಥಮಮಂತ್ರ.

ಸ ತ್ವಂ ದಕ್ಷಸ್ಯಾವ್ಯಕೋ ವೃಥೋ ಭೂರರ್ಯಃ ಪರಸ್ಯಾಂತರಸ್ಯ ತರುಷಃ |
ರಾಯಃ ಸೂನೋ ಸಹಸೋ ಮರ್ತ್ಯೇಷ್ವಾ ಭರ್ಧಿಯಚ್ಚ ವೀತೆಹನ್ಯಾಯ ಸಪ್ರಥೋ
ಭರದ್ವಾಜಾಯ ಸಪ್ರಥಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೨-೨)

ಎಂಬ ಪುಕ್ಕು ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಒಂದು ಮತವೂ, ಅಲ್ಲದೇ

ಅಗ್ನಿಂ ಮನ್ಯೇ ಪಿತರಮಗ್ನಿಮಾಪಿಮಗ್ನಿಂ ಭ್ರಾತರಂ ಸದಮಿತ್ಸಹಾಯಂ |
ಅಗ್ನೇರನೀಕಂ ಬೃಹತಃ ಸಪರ್ಯಂ ದಿವಿ ಶುಕ್ರಂ ಯಜತಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ||

(ಮು- ಸಂ. ೧೦-೨-೨)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಮತ. ಆದರೆ ಇದು ಗ್ರಾಹ್ಯವಲ್ಲ.

ತತ್ರನ್ನಾದ್ಯತ್ಯಂ ತಸ್ಮಾದಾಗ್ನಿರ್ಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ ರಾಜೇತ್ಯೇತಯೈವ ಪ್ರತಿಪದ್ಯೇಕ
ಗೃಹಪತಿಸತೀ ಪ್ರಜಾತಿಮತೀ ಶಾಂತಾ ಸರ್ವಾಯಃ ಸರ್ವಾಯುತ್ಸಾಯ | ಸರ್ವಮಾ-
ಯುರೇತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ಅಗ್ನಿರ್ಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದೇ ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಸಕಲಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಡೆದು ದೀರ್ಘಾಯುಗಳಾಗುತ್ತಾರೆಂದಿದೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ,

ತಾಸಾಂ ವೈ ದೇವತಾನಾಮಾಜಿಂ ಧಾವಂತೀನಾಮಭಿಸ್ಪ್ಯಾನಾಮಗ್ನಿರ್ಮುಖಂ ಪ್ರಥಮಃ
ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತೆ ತಮಶ್ಚಿನಾಮನ್ಯಾಗಚ್ಚಿಕಾಂ ತಮಬ್ರುತಾಮಪೋದಿಹ್ವಾವಾಂ ನಾ ಇದಂ
ಜೇಷ್ಯಾಂ ಇತಿ ಸ ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತಸ್ಯ ವೈ ಮಮೇಹಾಪ್ಯಸ್ತೀತಿ ತಥೇತಿ ತಸ್ಮಾ ಅಸ್ಯೇತ್ತಾ-
ಕುರುತಾಂ ತಸ್ಮಾದಾಗ್ನೇಯಮಾಶ್ಚಿನೇ ಶಸ್ಯತೇ |

ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಈ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಓಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂದಾದನು. ಆಗ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ನಮಗೆ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಡಿ. ಇದರಲ್ಲಿ ನಾವು ಜಯಿಸಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡು ಎಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡರು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿದನು. ಆದರೆ ಆ ಜಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನೂ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡನು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅತ್ತಿನಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೂ ಒಂದು ಭಾಗವಿದೆ. (ಇವರಂತೆಯೇ ಉಪಸ್ಥಿಗೂ ಲಭಿಸಿದ ಭಾಗದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಉಪೋದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಅತ್ತಿನ ಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮುಗ್ಧೀದ್ರ ಸಂಹಿತೆಯ ೧೦ನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೨ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.)

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಆಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ.

ತದಾಹುರೈಚ್ಛಸ್ಯತೆ ಆಗ್ನೇಯಂ ಶಸ್ಯತೆ ಉಪಸ್ಯಂ ಶಸ್ಯತೆ ಐಂದ್ರಮಥ ತಸ್ಮಾದೇತದಾತ್ತಿನ-
ಮಿತ್ಯಾಚ್ಛತೆ ಇತ್ಯತ್ತಿನೋ ಹಿ ತದುದಜಯಿತಾಮುತ್ಪಿನಾವಾತ್ಸುವಾತಾಂ ಯದತ್ತಿನಾ ವಾತ್ಸು
ವಾತಾಂ ತಸ್ಮಾದೇತದಾತ್ತಿನಮಿತ್ಯಾಚ್ಛತೇ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೭ ರಿಂದಲೆ)

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಉಪಸ್ಯನ್ನೂ ಉಪೇತಿಸಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಅತ್ತಿನಶಸ್ತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು ಕೇಳಿ ಬಂದಿತು ಎಂಬ ಆಕ್ಷೇಪಣೆ ಬಂದರೆ ಇದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಜಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಿಲ್ಲಾ ಈ ಹೆಸರು ಎಂಬುದೇ ಸಮಾಧಾನ.

ಶುಚಿವೇಶಸಂ—ವೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ (ನಿ. ೩-೧೩) ಶೋಭನರೂಪೋವೇಶಾ—ಗಂಭೀರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ ಎಂದು ಧಿಯಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ,

ಅ ಸುಪ್ತಯಂತೀ ಯಜತೇ ಉಪಾಕೇ ಉಪಾಸಾನಕ್ತಾ ಸದಿತಾಂ ನಿ ಯೋನೌ |

ದಿವ್ಯೇ ಯೋಷಣೇ ಬೃಹತೀ ಸುರುಕ್ಮೇ ಅಧಿ ಶ್ರಿಯಂ ಶುಕ್ರಪಿತಂ ದಧಾನೇ ||

(ಮು ಸಂ. ೧೦-೧೦-೬)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಶುಕ್ರವೇಶಸಂ ಶ್ರಿಯಂ ಶೋಚತೇರ್ಜುಲತಿಕರ್ಮಣಾಃ | ವೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ರೂಪವೆಂದರ್ಥವಾಗಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೮-೧)

ಧಿಯಂ—ಪ್ರಜ್ಞಾಂ | ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು. ಈ ಪದವು ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೩-೧) ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೧೧-೨೭) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನೂ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ತೋರಿಸುವ ಮಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ

ಮಾಯಯಾ—ಮಾಯಾತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮ | ಮಾಯಾ, ವಯನಂ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಲಾತ್
(ನಿ. ೩-೧), ನಿರುಕ್ತಕಾರರು

ಮೂರ್ಧಾ ಭೂಪೋ ಭವತಿ ನಕ್ತಮಗ್ನಿಸ್ತತಃ ಸೂರೋ ಜಾಯತೇ ಸ್ವಾತರುದ್ಯನ್ |

ಮಾಯಾಮೂ ತು ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಪೋತಾಸುಪೋ ಯಕ್ತೂರ್ಗಕ್ತ ರತಿ ಪ್ರಜಾನನ್ ||

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಸ ಏವ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ತ್ರೇಶಾಂ ಮನ್ಯಂತೇ | ಎಮ ವಿವರಿಸಿ ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಕಬ್ಬಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ ೭-೨೭). ಅಲ್ಲದೆ—

ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಜತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಿಷುರೂಪೇ ಅಹನೀ ದ್ಯೌರಿವಾಸಿ |
ನಿಶ್ರಾ ಹಿ ಮಾಯಾ ಅವಸಿ ಸ್ವಧಾವೋ ಭದ್ರಾ ತೇ ಪೂಷನ್ನಿಹ ರಾತಿರಸ್ತು ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೫೮-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ (ನಿ. ೧೨-೧೭) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮಾಯಾ ಕಬ್ಬಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂಬರ್ಥವಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ವಂಚನೆ, ಮೋಸ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಉಂಟು.

ಅರೋರವೀದ್ಯೌಷ್ಣೋ ಅಸ್ಯ ವಜ್ರೋಮಾನುಷಂ ಯನ್ಮಾನುಷೋ ನಿಜೂರ್ವಾತ್ |
ನಿ ಮಾಯಿನೋ ದಾನವಸ್ಯ ಮಾಯಾ ಅಪಾದಯತ್ಪಿವಾನಸ್ತು ತಸ್ಯ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೧೧-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಯಾವಿನಃ ದಾನವಸ್ಯ ವಂಚನಾನಿ | ಮಾಯಾವಿವೇದದ ದಾನವನ ಮೋಸ ಕೃತ್ಯಗಳಿಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಏತಿ—ಇನ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿನ್ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮಾಯಯಾ—ಮಾ ಮಾನೇ ಧಾತು. ಮಾಘಾಸಿಭೈರೀಯಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ರೈಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ದಧಾನಃ—ದುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ವವಿಕರಣ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾವಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶುಚಿವೇಶವಮ್—ಶುಚಿ ವೇಶಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಶುಚಿವೇಶಾಃ ತಮ್. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಒರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸುಚಿಃ—ಸು ಗತೌ ಧಾತು. ಚಿಕ್ ಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇತಾರ ಕಕಾರ ಇತ್ ಸಂಕ್ಷೇಪಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಚ್ ಶ್ವವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಮತೇ—ಕ್ರಮು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಕ್ಷಿಣಾವೃತಃ—ವಕ್ಷಿಣಾಂ ಎಂಬುವು ಆಜಂತ ಅನ್ಯಯ. ಆಜ್ ಉಪಸರ್ಗ. ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ಷ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಮಾಸವಲ್ಲ ಕ್ಷದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಂಸತೇಃ—ದೇವಿ ಚುಂಬನೇ ಧಾತು. ಇದಿತೋ ನುಮ್‌ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯೇಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಆತ್ಮನೇ-ಶಬ್ದೇಷ್ವನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭.೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆತಾವೇಶ. ಟಿಗೆ ಎತ್ತ. ಹೆ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುದಾತ್ವೇತ್ತಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ವವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಃ

ಅಭೀವ್ಯುತಸ್ಯ ದೋಹನಾ ಅನೂಷತ ಯೋನೌ ದೇವಸ್ಯ ಸದನೇ ಪರೀ-
ವೃತಾಃ |

ಅಪಾಮುಪಸ್ಯೇ ವಿಭೃತೋ ಯದಾವಸದಧ ಸ್ವಧಾ ಅಧಯದ್ಯಾಭಿರೀ-
ಯತೇ || ೨ ||

ಪದಾಃ

ಅಭಿ | ಈಂ | ಋತಸ್ಯ | ದೋಹನಾಃ | ಅನೂಷತ | ಯೋನೌ | ದೇವಸ್ಯ | ಸದನೇ | ಪರೀವೃತಾಃ |
ಅಪಾಂ | ಉಪಸ್ಯೇ | ವಿಭೃತಃ | ಯತ್ | ಅ | ಅವಸತ್ | ಅಧ | ಸ್ವಧಾಃ | ಅಧಯತ್ | ಯಾಭಿಃ |
ಈಯತೇ || ೨ ||

ವಾಯುಭಾಷ್ಯಂ

ಋತಸ್ಯೋದಕಸ್ಯ ದೋಹನಾ ಧಾರಾ ಯೋನಾವುತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನೇ ದೇವಸ್ಯ ಸದನೇ ದ್ಯೋತ-
ಮಾನಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ ಪರೀವೃತಾಸ್ವದ್ವಿಭಿಃ ಪರಿತೋ ವ್ಯಾಪ್ತಾಃ ಸತ್ಕೋಽಭ್ಯನೂಷತ | ಅಭಿನನಾ
ಭವಂತಿ | ಅಭವಂತೈವ ಸ್ಥೂಯಂತೇ ವಾ | ಕದೇತ್ಯತ ಆಹ | ಯದ್ಯದಾಸಾಮುಪಸ್ಯ ಉದಕಾನಾ-
ಮುತ್ಪಂಗೆಽಂತರ್ವಿಭೃತೋ ವಿಶೇಷೇಣ ತಾಭಿರ್ಧಾರ್ಯಮಾಣಃ ಸನ್ನವಸತ್ ಅಕ್ರಮ್ಯ ನಿವಸತ್ಕಯ-
ಮಗ್ನಿಃ ತದಾನೀಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಧಾಧುನಾ ಸ್ವಧಾ ಅವ್ಯತೋಪಮಾ ಅಪೋಽಧಯತ್ | ಹಿಬತಿ ಸರ್ವೋ
ಲೋಕಃ | ತಾ ವಿಶೇಷ್ಯಂತೇ | ಯಾಭಿಃ ಸಹೇಯತೇಽಯಮಗ್ನಿಃ ಸಂಗಜ್ಜತೇ ವಾ ಭೂಮಿಂ ತಾ ಅಧ-
ಯತ್ | ವಿವ್ಯದಾತ್ಮನೋದಕಾನಿ ಜಗತ್ಪಾಯಯತ ಇತ್ಯೇಗ್ನೇಃ ಸ್ತುತಿಃ ||

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

(ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು) | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಅಪಾಂ ಉಪಸ್ಥೇ—ನೀರುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ | ವಿಧ್ಯತೇ—(ಅವುಗಳಿಂದ) ವಿಶೇಷವಾದ ಆದರದಿಂದ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗ | ಆ ಅವಸತ್—(ಅವುಗಳನ್ನು) ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಾನೆಯೋ (ಆಗ) | ಬುತಸ್ಯ—ನೀರಿನ | ದೋಹನಾಃ ಧಾರಿಗಳು | ಯೋನೌ—(ತಮ್ಮ) ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ | ದೇವಸ್ಯ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಆದಿತ್ಯನ | ಸದನೇ—ನಿವಾಸಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಪರೀವೃತಾಃ—(ಅವನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ) ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗ | ಅಭಿ ಈಂ ಅನೂಷತೆ—ನೂತನವಾಗ ಪಂಚ್ಯತಗಳಾಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತವೆ | ಅಥ—ಅನಂತರ | ಯಾಭಿಃ—ಯಾವ ನೀರುಗಳೊಡನೆ | ಈಯತೇ—(ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು) ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆಯೋ | ಸ್ವಧಾಃ—(ಅಂತಹ) ಅಮೃತೋಪಮವಾದ ವೃಷ್ಟಿಯ ನೀರುಗಳನ್ನು | ಅಥಯತ್—(ಸಕಲ ಲೋಕವೂ) ಕುಡಿಯುತ್ತದೆ ||

ಭುವಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಯು ನೀರುಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷವಾದ ಆದರದಿಂದ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗ ಯಾವಾಗ ಅವುಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಾನೆಯೋ, ಆಗ ನೀರಿನ ಧಾರಿಗಳು ತಮ್ಮ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ ಆದಿತ್ಯನ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅವನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿ ನೂತನವಾದ ಪಂಚ್ಯಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿಯೇಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಅನಂತರ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ನೀರುಗಳೊಡನೆ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಒಡನೆಯೇ ಸಕಲ ಲೋಕವೂ ಅಮೃತೋಪಮವಾದ ವೃಷ್ಟಿಯ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತದೆ.

English Translation

The drops of rain, enveloped (by the solar rays), are renewed in the dwelling of the divine (sun), their birth-place: when he, (Agni), abides cherished on the lap of the waters, then (the world) drinks the nectareous (rain). with which he, (as the lightning), associates.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಪಂಚ್ಯತಗಳಾಗುವ ಉದಕಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಮೇಘರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಉದಕಾರ್ತಗಳನ್ನೂ, ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿರುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಪಾಂ ಉಪಸ್ಥೇ—ಉದಕಾನಾಮುತ್ತಂಗೇ ಅಂತಃ | ಉದಕಗಳ ನಡುವೆ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ವಿದ್ಯುರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಅಪಾಮುಪಸ್ಥೇ ಮಹಿಷಾ ಅಗ್ನಿಭೃತ ವಿಶೋ ರಾಜಾನಮುಪ ತಸ್ತುರ್ಬಗ್ನಿಯಂ |

ಆ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿ ಮುಧರದ್ವಿಸ್ತತೋ ವೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೮-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನುದವರಿಸಿ ಅಸಾಮುಪಸ್ಥೇ ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ಮಹತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕ ಆಸೀನಾ | ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಯತ್ರೋಪಗಮ್ಯ ತಿಷ್ಠಂತ್ಯಾತಃ ಸೋಽಸಾಮುಪಸ್ಥಃ | ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಃ ತಸ್ಮಿನ್ನಸಾಮುಪಸ್ಥೇ | ಉದಕಗಳೆಲ್ಲಾ ಎಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಕೊಂಡು ನಿಲ್ಲುತ್ತವೆಯೋ ಅಂತಹ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಋತಸ್ಕ—ಉದಕಸ್ಯ | ಉದಕನ. ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಸಕ್ಕ, ಯಜ್ಞ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲದೆ ಉದಕವೆಂಬರ್ಥವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು, ನಿರುತ್ತಾರಾರೂ ಅರ್ಣಃ, ಕ್ಷೋದಃ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ (ನಿ. ೨-೨೪) ಅನಂತರ,

ರಮಧ್ಯಂ ಮೇ ವಚಿಸೇ ಸೋಮ್ಯಾಯ ಋತಾವರೀರಪ ಮುಹೂರ್ತಮೇವೈಃ |

ಪ್ರ ಸಿಂಧುಮಚ್ಚಾ ಬೃಹತೀ ಮನೀಷಾವಸ್ಯುರಹ್ಯೇ ಕುಶಿಕಸ್ಯ ಸೊನುಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೩-೩೩-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನುದವರಿಸಿ ಋತಾವರೀಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಋತೇದಿಂದ ಎಂದರೆ ಉದಕದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನದಿಗೆ ಈ ಹೆಸರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ಯಧಾಃ—ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ ೨-೨೪) ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ ೩-೯) ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಮೃತೋಪಮವಾದ ಉದಕಗಳಿಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದೋಹನಾಃ—ದುಹ ಪ್ರಸ್ಥೂರಣೇ ಧಾತು. ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುನ್ಮೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧೇಗೆ ಇುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ವೈತ್ಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನೂಷತೆ—ಠಿ ಸ್ತೌತೌ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ಯನೇಷದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಉಪ್. ಅತ್ಯನೇಷದೇಷ್ವನತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ. ಛಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ಕುಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಗಾಜ್ಯುಟಾದಿಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಜಾದ್ವದ್ವಾದ ವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಸಿಚಿಗೆ ಇಚಭಾವವೂ ಧಾತುವಿನ ಉಲಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಹಂತದ ಪರವತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸದನೇ—ಪದಾಲ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಫೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರೀವೃತಾಃ—ವೃಹ್ ಪರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿ-ರಸಂತೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಪರಿ) ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಷಾಮು-ದ್ವೈತ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಫೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ.

ಅಪಾಂ—ಪಶ್ಯೇಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಊಡಿದಂಪದಾಃ—ಪಾಃ ಸೂ. ೬-೧-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಪಸ್ಥೇ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಆತಶ್ಚೋಪಸರ್ಗೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಸಪ್ತವಿವಿವಚನ ನಾಂತರೂಪ

ವಿಭೃತೇ—ಭೃಷ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ವಿ) ಸ್ವಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅವಸತ್—ವಸ ನಿವಾಸೇ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಬ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗನಿರವುಪದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗನು ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಧಯತ್—ಧೇಬ್ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಲಬ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತತ್ತ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ವಿಚೋಯೇನಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಯಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಹಂತದ ಪದದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈಯತೇ—ಈಜ್ ಗತೌ ಧಾತು ದಿವಾದಿ ಕೃನ್ ವಿಕರಣ ಲಬ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯುಕ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃನ್ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾನ್ದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

::

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯುಯೂಷತಃ | ಸವಯಸಾ ತದಿದ್ವಪುಃ | ಸಮಾನಮರ್ಥಂ | ವಿತರಿತ್ರತಾ | ಮಿಥಃ |

ಅದೀಂ ಭಗೋ ನ ಹವ್ಯಃ | ಸಮಸ್ಮದಾ ವೋಳ್ತುರ್ನ ರಶ್ಮೀನ್ಮನುಯಂಸ್ತ |

ಸಾರಥಿಃ || ೩ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯುಯೂಷತಃ | ಸವಯಸಾ | ತತ್ | ಇತ್ | ವಪುಃ | ಸಮಾನಂ | ಮರ್ಥಂ | ವಿತರಿತ್ರತಾ | ಮಿಥಃ |

ಅತ್ | ಈಂ | ಭಗಃ | ನ | ಹವ್ಯಃ | ಸಂ | ಅಸ್ತತ್ | ಅ | ವೋಳ್ತಃ | ನ | ರಶ್ಮೀನ್ | ಸಂ | ಅಯಂಸ್ತ |

ಸಾರಥಿಃ || ೩ ||

ಇಯಿಽಭಾಷ್ಯಂ

ಸವಯಸಾ ಸಮಾನವಯಸ್ಯಾ | ವಯಃಶಬ್ದೇನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಸಮಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯೇ ತದಿತ್ತಿದಾನೀಮೇವ ಯದಾ ಪ್ರವೃದ್ಯೋ ಭವತಿ ತದಾನೀಮೇವ ಸಮಾನಮರ್ಥಂ ಸಮಾನಪ್ರಯೋಜನಂ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಂ ಮಿಥಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ವಿತರಿತ್ತತಾ ಭೃಶಂ ತರಂತಾ ಹೋತ್ರೈವ್ಯಯೋರ್ವ ಪುರಗ್ನೇಃ ಶರೀರಂ ಯುಯೂಷತಃ | ಸ್ವಸ್ವನ್ಯಾಸಾರೇಣ ಮಿಶ್ರಯತುಮಿಚ್ಛತಃ | ಪ್ರೌಷಾನಂತರಂ ಯಾಜ್ಯಾದಿಸಾತೋ ಹೋತುರ್ವ್ಯಾಪಾರಃ ವಷಟ್ಕುರಾನಂತರಂ ಹೋಮೋದ್ಯಯೋರ್ಲಿತಿ ವಿಧಾಗಃ | ಅತ್ರೇದಮನುಸಂ-
ಧೇಯಂ | ಸವಯಸಾ ಸಮಾನವಯಸ್ಯಾ ಮಿಥಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಸಮಾನಪ್ರಯೋಜನಂ ಸುಖಪ್ರಾಪ್ತಿಂ ವಿತರಿತ್ತತಾ ವಿಶೇಷೇಣ ಶರೀತುಮಿಚ್ಛಂತಾ || ತರತೀರ್ಯಜ್ಞಲಾಗಂತಾಚೈತರಿ ದಾಧ್ಯಾಕ್ಯಾದೌ ನಿಶಾತ್ಯತೇ | ದ್ವಿವಚನಸ್ಯಾಕಾರಃ || ಜಾಯಾಪತೀ ತದ್ವಪುಸ್ತದೇವ ಪರಸ್ಪರಂ ಶರೀರಂ ಯುಯೂಷತಃ ಮಿಶ್ರಯತು-
ಮಿಚ್ಛತಃ ಪರಸ್ಪರಮಾಲಿಂಗತಃ | ತದ್ವದಗ್ನಿಂ ಸಾಕಂ ಹೋತ್ರೈವ್ಯಯೋ ಯುಯೂಷತಃ | ಅದೀಮ-
ನಂತರಮೇವ ಹವ್ಯ ಅಹವನೀಯೋದ್ಯಗ್ನಿಃ ಸಾರಥಿಃ ಸರಣಶೀಲಃ ಸಾರಥಿವದ್ಯಜ್ಞಾತ್ಯೈಕೈ ರಥಸ್ಯ ನಿರ್ವಾಹಕೋ ವಾ ಸನ್ನಸ್ತದಸ್ಯಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿನೋ ರಶ್ಮೀನ್ ರಶ್ಮಿವದಾಯಿತಾ ಘೃತಧಾರಾ ಅ ಸರ್ವಸಃ ಸಮಯಂಸ್ತ | ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ವೀಕರೋತಿ | ತತ್ರ ದ್ಯಷ್ಟಾಂತದ್ವಯಮುಚ್ಯತೇ | ಭಗೋ ನ ಸರ್ವಸಃ ಸೇವನೀಯ ಅದಿತ್ಯಃ ಸ ಯಥಾ ಸರ್ವತಃ ಪೂಜಾಮಾದಿತ್ರೇ ತದ್ವತ್ | ಸಾರಥೀ ರಥಸ್ಯ ಯಂತಾ ವೋಠುವಾರ್ವಾಹಕಸ್ಯಾರ್ಥಾದೇ ರಶ್ಮೀನ್ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಾನಿವ | ತಾನ್ಯಥಾ ಸ್ವೀಕರೋತಿ ತದ್ವದಯಮಗ್ನಿರಪಿ ಹವೀಂಷಿ ಸಮಯಂಸ್ತ ||

ಪ್ರತಿರ್ದಾರ್ಥ

ತದಿತ್—ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಮೊಡನೆಯೇ | ಸವಯಸಾ—ಸಮಾನವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರೂ | (ಮತ್ತು) ಸಮಾನಂ ಅರ್ಥಂ—ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಒಂದೇ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು | ಮಿಥಃ—ಪರಸ್ಪರ ವಾಗಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರೂ | ವಿತರಿತ್ತತಾ—ಶ್ರದ್ಧಾಶ್ರಮಗಳಿಂದ ಸಾಧಿಸುವವರೂ ಆದ ಹೋತ್ರೈವ್ಯ ಮತ್ತು ಅದ್ವೈಯಗಳು | [(ಇಥವಾ) ಸವಯಸಾ—ಒಂದೇ ವಯಸ್ಸಿನವರೂ | ಸಮಾನಂ ಅರ್ಥಂ—ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಒಂದೇ ಸುಖವನ್ನು | ಮಿಥಃ—ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರೂ | ವಿತರಿತ್ತತಾ—ಪ್ರೇಮ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಸಾಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವರೂ ಆದ ದಂಪತಿಗಳು] | ವಪುಃ—ತಮ್ಮ ಶರೀರಗಳನ್ನು | ಯುಯೂಷತಃ—(ಆಲಿಂಗನದಿಂದ) ಒಂದುಗೂಡಿಸಲ್ಪಿ ಸುವಂತೆ | ವಪುಃ—ಅಗ್ನಿಯ ಶರೀರವನ್ನು | ಯುಯೂಷತಃ—(ತಮ್ಮ ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ) ಒಂದುಗೂಡಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ | ಅದೀಂ—ಒಡನೆಯೇ | ಹವ್ಯಃ—ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಅಸ್ತತ್—ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತನಾದುದೂ | ರಶ್ಮೀನ್—ಕಿರಣಗಳಂತೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿದುದೂ ಆದ ಘೃತದ ಧಾರಗಳನ್ನು | ಭಗೋ ನ ಸಂ—ಆವಿತ್ತುಮ (ಎಲ್ಲರ ಪೂಜೆಯನ್ನೂ) ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆಯೂ | ಸಾರಥಿಃ—ರಥದ ಸಾರಥಿಯು |

ವೋಳ್ವುಕ ನ - (ರಥದ) ವಾಹಕಗಳಾದ ಕುದುರೆಗಳ (ಲಗಾಮುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ) ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ ಸದ | ಆ ಸಮಯಂಶ್ಚ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರವೃತ್ತಿಶತದೊಡನೆ ಯೇ, ಸಮಾನವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರೂ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಒಂದೇ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಒಪ್ಪಿಬಿಟ್ಟರೂ ಶ್ರದ್ಧಾಶ್ರಮಗಳಿಂದ ಸಾಧಿಸುವವರೂ ಆದ ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರೃಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಶರೀರವನ್ನು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಒಂದುಗೂಡಿಸಲು ಇಷ್ಟಪಡುತ್ತಾರೆ. ಒಡನೆಯೇ, ಸಕಲರ ಪೂಜೆಯನ್ನೂ ಆದಿತ್ಯನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆಯೂ, ಸಾರಥಿಯು ರಥದವಾಹಕಗಳಾದ ಕುದುರೆಗಳ ಲಗಾಮುಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ, ದೆವಸ್ಥಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದವೂ, ಕಿರಣಗಳಂತೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ದರಡಿದವೂ ಆದ ಘೃತದ ಧಾರಿಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The two (priests, the Hotri and Adhwaryu), of equal honour, and alike assiduous, labouring mutually for a common object, combine the form of Agni (with their respective functions); whereupon he to whom the oblation is to be offered, collects the drops (of clarified butter), as Bhaga (accepts the worship of all), or as a charioteer (gathers the reins of the horses) that draw (the car).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ಮತತ್ಪರತೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ—ಸಮಸಾ, ಸಮಾನ ಅರ್ಥವು ವಿಧವಿತ್ತಂತೂ (ಹೋತೃಧ್ವರೃಯ)ವುಳ್ಳ ಯುಯೂಪತಃ | ಹೋತೃಧ್ವರೃಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಐಕ್ಯಮಾಡಿಸಲು, ಎಂದರೆ ಸೇವಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ದಂಪತಿಗಳು ತಮ್ಮ ಶರೀರಗಳನ್ನು ಆಲಿಂಗಿಸದಿಂದ ಒಂದುಗೂಡಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವಂತೆ ಹೋತೃಧ್ವರೃಗಳು ತಮ್ಮ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯೊಂದಿಗೆ ಐಕ್ಯಮಾಡುವರೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮಸಾ—ಹೋತೃಧ್ವರೃಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದವರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಯಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದರ್ಥವಾಗಬೇಕು. ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಾವುದೆಂದರೆ, ಪ್ರೈಷಾನಂತರ ಯಾಜ್ಞಾದಿಪಾಠದ ಪಠವು ಹೋತೃವಿನ ವ್ಯಾಪಾರವು; ಮತ್ತು ಸವಟ್ಯಾರ ಪಠವಾದಮೇಲೆ ಹೋತೃನು ಮಾತತಕ್ಕದ್ದು ಅಧ್ವರೃವಿನ ವ್ಯಾಪಾರ. ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದವರೆ ಸಮಾನವಯಸ್ಕರೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯುಯೋಪತಃ—ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಧಾತು ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್. ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಜ್ಜನಗಮಾನಂಸನಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಸ್ವಂತದ ಮೇಲೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯಧಾತೃಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸವಯಾ—ಸವಾನಂ ವಯಃ ಯಯೋಸ್ತೌ. ಸವಯಸೌ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಜೌ) ಆಕಾರಾದೇಶ. ಬದುವ್ರಿಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿತರಿತ್ರತಾ—ವಿ ಉಪಸರ್ಗ. ತ್ವಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು ಆತಿರಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಧಾತೋ-ರೀಕಾಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್. ಯಜೋಃಚಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ಯಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಲುಕ್ ಯಜ್ಞಿಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ರುಗ್ರಿಕ್ರಾ ಚಿ ಲುಕಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಧ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರಿಕಾಗಮ ಯಜ್ ಲುಪಂತದ ಮೇಲೆ ಲದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯಧಾತೃಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾವಿಸಮಾದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಯೈ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ಅಜೋಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ವಾತೋ-ಯುಶ್ರತ್ಯಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆನಾದೇಶ. ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯಧಾತೃಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತತ್ — ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಆವಃ) ಲುಕ್.

ಪೋಲ್ಯುಃ—ಪವ ಪ್ರಾಪಣೀ ಧಾತು. ಕರ್ತನಿಯಲ್ಲಿ ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹೋಠಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ರುಪವಸ್ತುಥೋಃ-ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ಮೃತ್ತದಿಂದ ಧತ್ವ. ದೋಠೇ-ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಧಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಸಹಿವಹೋರೋದವರ್ಣಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಓತ್ವ. ಪೃಷ್ಠೀವಚನಾಂತರೂಪ.

ಧಾಧತಿಃ—ದರ್ಧತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ರದು ನಿಪಾತಿಕವಾಗಿದೆ.

ಅಯಂಸ್ತ—ಯಮ ಉಪಸರ್ಗ ಧಾತು. ಛಂವಸಿ ಲುಪ್ ಲಙ್ ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ದರ್ಶನಾನಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಲುಪ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭ್ನಿಗೆ ಸಿಪಾದೇಶ. ಧಾತು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಏವನಸ್ವರ. ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ, ಆತಿಪಾತದ ಪರವನ್ನಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಗಾಥೆ

ಯಮಿಾಂ ದ್ವಾ ಸವಯಸಾ ಸಪರ್ಯತಃ ಸಮಾನೇ ಯೋನಾ ಮಿಥುನಾ
ಸಮೋಕಸಾ |

ದಿವಾ ನ ನಕ್ಷಂ ಪಲಿತೋ ಯುನಾಜನಿ ಪುರು ಚರನ್ವಜರೋ ಮಾನುಷಾ
ಯುಗಾ || ೪ ||

| ಸಮೋಕಃ |

ಯಂ | ಈಂ | ದ್ವಾ | ಸವಯಸಾ | ಸಪರ್ಯತಃ | ಸಮಾನೇ | ಯೋನಾ | ಮಿಥುನಾ | ಸಂಕ್ಷಮಕಸಾ |
ದಿವಾ | ನ | ನಕ್ಷಂ | ಪಲಿತಃ | ಯುನಾ | ಅಜನಿ | ಪುರು | ಚರನ್ | ಅಜರಃ | ಮಾನುಷಾ | ಯುಗಾ |
|| ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯಮಿಾನೋನಮಗ್ನಿಂ ದ್ವಾ ದ್ವೌ ಸವಯಸಾ ಸಮಾನವಯಸ್ಯೌ ಸಮಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯೌ ವಾ
ಸಮಾನೇ ಯೋನಾ ಯೋನೌ ಫಲಸ್ಯೋತ್ತೈತ್ತಿಸ್ತಾ ನೇ ಯಜ್ಞೇ ವರ್ತಮಾನಾ ಮಿಥುನಾ ದಂಪತಿ ಇವೈಕ-
ಕಾರ್ಯೋದ್ಯುಕ್ತೌ ಸಮೋಕಸಾ ಸಮಾನನಿವಾಸೌ ದೇವಯಜನಸ್ಯಾನ್ ಈದೃಶೌ ಹೋತ್ರೈದ್ಯಯೋ
ಸಪರ್ಯತಃ ಪೂಜಯತಃ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಹವಿಷ್ಯದಾನೇನ ಚ ಪ್ರೀಣಯತಃ | ಕದೇಶ್ಯಾಹ | ದಿವಾ
ನಾಹನೀವ ನಕ್ಷಂ ರಾತ್ರಾವು | ಸರ್ವದೇಶ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ಪೂಜ್ಯಮಾನೋಽಗ್ನಿಃ ಪಲಿತಃ ಪೂರ್ವ-
ಮಂಗಾರಾವಸ್ಥಾಯಾಂ ಜೀರ್ಣೋಽಪಿ ಸಮಿಂಧನಾನಂತರಂ ಯುನಾ ತರುಣಶ್ಚೇಜಸಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಮಿಶ್ರ-
ಯಿತಾ ವಾಜನಿ | ಜಾಯತೇ | ಏವಂಜಾತೋಽಯಂ ಮಾನುಷಾ ಯುಗಾ ಮನೋಃ ಸಂಬಂಧಿನಿ
ಯುಗಾನಿ ಜಾಯಾಪತಿರೂಪಾಣಿ ಹೋತ್ರೈದ್ಯಯುರೂಪಾಣಿ ವೇದಿಶ್ಯ ಪುರು ಚರನ್ ಬಹ್ವಾಜ್ಯಾದಿಕಂ
ಭಕ್ತಯನ್ ಅಜರೋಽಜೀರ್ಣೋ ಜರಾರಹಿತೋ ವರ್ತತೇ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸವಯಸಾ—ಒಂದೇ ವಯಸ್ಸುಳ್ಳವರೂ ಅಥವಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರೂ | ಸಮಾನೇ ಯೋನಾ—
ಸಮಾನವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವರೂ | ಮಿಥುನಾ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು (ಒಂದೇ
ಕರ್ಮವನ್ನು) ನೆರವೇರಿಸುವವರೂ | ಸಮೋಕಸಾ—ಸಮಾನವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವರೂ ಆದ | ದ್ವಾ—(ದಂಪತಿ
ಗಳಂತಿರುವ) ಹೋತ್ರ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಯಗಳಿಬ್ಬರೂ ಸಹ | ಯಮೀಂ—ಯಾವ ಇವೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದಿವಾ ನ—
ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸುವಂತೆಯೇ | ನಕ್ಷಂ—ರಾತ್ರಿಕಾಲವಲ್ಲೂ ಸಹ (ಸದಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ) | ಸಪರ್ಯತಃ—

ಹವಿಸ್ತದಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ | ಪಲಿತೇ—(ಪ್ರಾರಂಭದ ಅಂಗಾರಾಹವೈಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ) ಜೀರ್ಣನಾಗದ್ದೂ ಸಹ | ಯುವಾ—(ಇವುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದನಂತರ) ತರುಣನಾಗಿ | ಅಜನಿ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ | (ಮತ್ತು) ಮಾನುಷಾ ಯುಗಾ—ಮಾನವರಾದ ದಂಪತಿಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಹೋತ್ರದ್ವಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ | ಪುರು—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಆಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು | ಚರ್ಮ—ಭಕ್ತಿಸುತ್ತಾ | ಅಜರೇ—ಜರಾಹತನಾಗಿ (ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಒಂದೇ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರೂ, ಸಮಾನವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವರೂ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಒಂದೇ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವರೂ ಸಮಾನವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ದಂಪತಿಗಳಂತಿರುವ ಹೋತ್ರ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರ್ಯಗಳಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೆಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾರಂಭದ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಅಂಗಾರಾಹವೈಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಜೀರ್ಣನಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಇವುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದನಂತರ ತರುಣನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಮಾನವರಾದ ದಂಪತಿಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಹೋತ್ರದ್ವಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಆಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಭಕ್ತಿಸುತ್ತಾ ಜೀನ್ಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ.

English Translation

He, whom the two, a pair of equal power, dwelling in the same place, and engaged in the same ceremony, worship night and day : he, whether old or young, has been engendered for the sake of mortal couples, accepting many (oblation), and exempt from decay.

ವಿಕೀರ್ಣವಶಯಗಳು

ಯೋನಾ—ಯೋನಿ ಶಬ್ದವು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೧-೨೪) ಗೃಹ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೧-೧೨) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಸ್ಥಾನಸಂವರ್ಧನ. ಫಲಸ್ಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನೇ ಯಜ್ಞೇ | ಫಲಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ ಯಜ್ಞವೆಂದು ನಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಏತರೇಯವ್ರಾಹ್ಮಣವಲ್ಲ,

ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರತಿ ಸಹಸೇ ತುರಾಯೇತಿ ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಕತಿ ತದ್ವಾ ಏತದೈಜಮಾನಜನನಮೇವ ಸೂಕ್ತಂ ಯಜಮಾನಂ ಹ ವಾ ಏತೇನ ಯಜ್ಞಾದ್ಯೇವಯೋನೈ ಪ್ರಜನಯತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೯)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ನಾಯಣರು ದೇವಲೋಕಸ್ಥಾನಾರ್ಥಂ ಯಜಮಾನಂ ಪ್ರಜನಯತಿ | ತಸ್ಮಾದೈಜಮಾನ ಜನನತೈ | ದೇವಲೋಕವಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನು ಆ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದಂತಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನ ಈ ಹೊಸ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಯಜ್ಞವು ದೋಷಭೂತವಾಯಿತು. ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ ಇತರ ಅರ್ಥಗಳಿಂದಲೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಸ್ಪಷ್ಟತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಬಹುದು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಯೋನಿನಿರಂತರಿಕ್ಷಂ ಮಹಾನವಯವಃ ಪರಿನೀತೋ ವಾಯುನಾ | ಆಯಮಪೀತರೋ ಯೋನೀ-ರೀತಸ್ಮಾದೇವ ಪರಿಯುತೋ ಭವತಿ ||

(೧-೨-೮)

ವಾಯುವಿನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದುದೂ ಮಹತ್ವಾದುದೂ ಆದ ಅವಯವವಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಯೋಗನಿಯಮ ಹೆಸರು. ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಯೋಗಿನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಇದೇ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯು—

ಋತಸ್ಯ ದೇವಾ ಅನುವೃತಾ ಗುರ್ಭಾವತ್ತೇರಿಷ್ಟಿದ್ಯೌರ್ನ ಭೂಮಾ |

ವರ್ಧಂತೀಮಾಸಃ ಪನ್ನಾ ಸುಶಿತ್ತಿಮೃತಸ್ಯ ಯೋನಾ ಗರ್ಭೇ ಸುಜಾತಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೬೫-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಋತಸ್ಯ ಯೋನಾ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗಿನಿತ್ಯದಕನಾಮಾ | ಋತಸ್ಯ ಯಜ್ಞ ಸ್ಯಾನ್ನ ಸ್ಯ ವಾ ಕಾರಣಭೂತೇ ಜಲೇ | ಯಜ್ಞ ಕ್ಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅನ್ನ ಕ್ಯಾಗಲಿ ಕಾರಣಭೂತವಾದುದರಿಂದ ಜಲಕ್ಕೆ ಯೋಗಿನಿಯೆಂಬ ಹೆಸರೆಂದೂ,

ದೇವಂ ವೋ ದೇವಯಜ್ಞಯಾಗ್ನಿಮೀಲೀತ ಮರ್ತ್ಯಃ |

ಸಮಿದ್ಧಃ ಶುಕ್ರ ದೀದಿಹ್ಯುತಸ್ಯ ಯೋಗಿನಿಮಾಸದಃ ಸಸಸ್ಯ ಯೋಗಿನಿಮಾಸದಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೫-೨೧-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಯೋಗಿನಿ ಕಾರಣಂ, ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನವೆಂದೂ,

ದುರೋಕಶೋಚಿಃ ಕೃತುರ್ನ ನಿಶ್ಯೋ ಜಾಯೇವ ಯೋನಾವರಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯೈ |

ಚಿಶ್ಯೋ ಯದಭ್ರಾಟ್ಚೈತೋ ನ ವಿಶ್ವಾ ರಥೋ ನ ರುಕ್ಮೀ ತ್ರೇಷಃ ಸಮತ್ಸು |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೬೬-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಗೃಹವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ, ಮು. ಸಂ. ೧-೧೪೦-೧. ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯಜ್ಞ ಸ್ಥಾನವೆಂದರ್ಥ. ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರೈ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಸಮಾನೇ ಯೋನಾ ಎಂದಿದೆ.

ಸವೋಕಸಾ— ಸಮಾನನಿನಾಸೌ ದೇವಯಜನಸ್ಯಾಸೌ | ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಯಜ್ಞ ಸ್ಯಾನವುಳ್ಳ ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರೈ ಓಕ ಇತಿ ನಿವಾಸನೋಚೈತೇ | (ನಿ. ೨-೩-೩) ನಿವಾಸಸ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಓಕವೆಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರು. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಾ ನಿವಾಸಸ್ಯಾನಗಳಿಗೂ ಈ ಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾನವನಿಗೆ ಸ್ವಗೃಹ ದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಅಭಿಮಾನವಿರುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಲು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾದ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ.

ನಹಿ ಗ್ರಭಾಯಾರಣಃ ಸುಶೇವೋನ್ಯೋವರೋ ಮನಸಾ ಮಂತವಾ ಉ |

ಅಥಾ ಚಿದೋಕಃ ಪುನರಿಕ್ಷ ಏತ್ಯಾನೋ ವಾಜ್ಯಭೀಷಾಳಿತು ನವ್ಯಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೭-೪-೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವ್ಯವಹರಿಸಿ ಅಥ ಸ ಓಕಃ ಪುನರೇವ ತದೇತಿ ಯತ ಆಗತೋ ಭವತಿ | (ನಿ. ೩-೩) ಸ್ವೀಕೃತ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಎಂದಿದ್ದರೂ ಸ್ವಗೃಹವಲ್ಲಿಯೇ ಅಭಿಮಾನವಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಗೇ ವಾಸಿಸ್ತು ಹೋಗುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಗೃಹವು ಪೂರ್ಣವಾದ ಅಭಿಮಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವು. ಸರ್ವವಿಧವಾದ ಫಲಕ್ಕೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದಲೂ ಯಜ್ಞ ಗೃಹ ದಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅಭಿಮಾನವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಓಕ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದ್ವಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರದೇಶ.

ಸಪರ್ಯತೇ—ಸಪರ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕಂಡ್ವಾದಿ. ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯಾಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಾಕ್. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಕ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಯೋನಾ—ಯು ಮಿತ್ರಣೇ. ಧಾತು. ವಹಿತ್ತಿತ್ತಯು—(ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕೆಗೆ ಗುಣ. ನಿತ್ಯ ಅತಿವೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ರಮೀ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಡಾದೇಶ.

ಮಿಥುನಾ—ಮಿಥ ಎಂಬುದು ಸೌತ್ರಧಾತು. ಶ್ರುಧಿಸಿಶಿಮಿಥಿಭ್ಯಃ ಕಿಕ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ಯ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಔ) ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಸಮೋಕಸಾ—ಸವಾನಂ ಓಕಃ ಯಯೋಸ್ತೌ ಸಮೋಕಸಾ ಬಹವೀರ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಪಲಿತೇ—ಲೋಷ್ಯಪಲಿತೌ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿವಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಾವಾ—ಯು ಮಿತ್ರಣೇ. ಧಾತು. ಕನಿನ್ಯಯುವ್ಯಪಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಜನಿ—ಜನೀ ಪ್ರಾಪ್ತಾರ್ಥವೇ. ಧಾತು. ಭಾನಂಸವಾಗಿ ವರ್ತನಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್. ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನಸರಜಾರ್ಥಗ ದೀಪಜನಬುಧ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಚೆಣಾದೇಶ.

ಚಿಣೋ ಲುಕ್ (ಪಾ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣಿಪ ಪರವಾಪ ತಲಬ್ಬಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಪಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುರು—ನಿಪಾತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾವಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ.

ಚೇರನ್—ಚರ ಗತಿಭಕ್ತಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮನಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಲಾವರ್ಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಜರಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಜಲಾ ಯಸ್ಯಸಃ ಅಜರಃ. ನಪ್ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ನಪ್ಪಾಂಜರಮರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾನುಷಾ—ಮಾನುಷಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ. ಯುಗಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತಮಿಾಂ ಹಿನ್ವಂತಿ ಧೀತಯೋ ದಶ ವ್ರಿತೋ ದೇವಂ ಮರ್ತಾಸ ಊತಯೇ
ಹವಾಮುಹೇ |

ಧನೋರಧಿ ಪ್ರವತ ಆ ಸ ಋಣ್ವತ್ಯಭಿವ್ರಜದ್ಭಿವ್ರಯುನಾ ನವಾಧಿತ || ೫ ||

ಸದಪಾಠಃ

ತಂ | ಈಂ | ಹಿನ್ವಂತಿ | ಧೀತಯಃ | ದಶ | ವ್ರಿತಃ | ದೇವಂ | ಮರ್ತಾಸಃ | ಊತಯೇ | ಹವಾಮುಹೇ |
ಧನೋಃ | ಅಧಿ | ಪ್ರವತಃ | ಆ | ಸಃ | ಋಣ್ವತಿ | ಅಭಿವ್ರಜತ್ಯಾಭಿಃ | ವಯುನಾ | ನವಾ | ಅಧಿತಃ |
|| ೫ ||

! ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ದೇವಂ ದ್ಯೋತಮಾನಂ ತಮೇನಮಗ್ನಿಂ ದಶ ಧೀತಯೋ ದಶಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಅಂಗಲಯೋ
ವ್ರಿತೋ ವಿಶಃ ಪರಸ್ಪರ ಸ್ತಿಸ್ತಾ ಹಿನ್ವಂತಿ | ಸ್ತ್ರೀಣಿಯಂತಿ ಮಥನಕಾಲೇ | ತಥಾ ಮರ್ತಾಸೋ ಮನುಷ್ಯಾ
ವಯಂ ಯಜಮಾನಾ ಊತಯೇ ರಕ್ಷಣಾಯ ಹವಾಮುಹೇ | ಆಹ್ವಯಾಮಾಃ | ಕೋಸ್ಯ ವಿಶೇಷ
ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಅಯಮಗ್ನಿರ್ಧನೋರ್ಧನುಷಃ ಸಕಾಲಾತ್ಪ್ರವತ ಆ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಗಚ್ಛತೋ ಬಾಣಾನಿವ |
ಶಾನ್ಯಥಾ ಶತೋರುಪರಿ ಮುಂಚಂತಿ || ಆ ಇತ್ಯುಪಮಾರ್ಥೇ || ತದ್ವತ್ಕೋಸ್ಯಧಿಧನುಃಸ್ಥಾನೀಯಾನ್ವಿ-
ಜಶರೇರಕಾಲಾತ್ಪ್ರವತಃ ಪ್ರಕೃಷ್ಟವೇಗವತೋ ರಶ್ಮೀನ್ವಣ್ವತಿ | ಗಮಯಂತಿ || ರಿವಿಗತ್ಯರ್ಥಃ || ಅತ್ರಾಂ-
ತರ್ಥಾವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥೋಪಯಂ | ಇದಿತ್ಯಾನ್ಮಮ್ | ಛಾಂದಸಂ ರೇಫಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಅಭಿಶಬ್ದೋಪ-
ನರ್ಥಕೋ ಧಾತ್ವರ್ಥಮಾತ್ರಾನುವಾದೀ || ಕಿಂಚೈವಂ ಪ್ರವ್ರಜ್ಯೋಸ್ಯಗ್ನಿರಭಿವ್ರಜದ್ಭಿರನುಷ್ಣಾನಾರ್ಥಮಭಿತಃ
ಸಂಚರದ್ವಿಜ್ಞೇಯಮರ್ಥಮಭಿಗಚ್ಛದ್ಭಿವ್ರಾ ತದರ್ಥಂ ನವಾ ನವಾನಿ ನೂತನಾನಿ ವಯುನಾ ವಯು-
ನಾನಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನ್ಯನುಷ್ಣಾನವಿಷಯಾಣ್ಯಧಿತ | ಧಾರಯತಿ | ಜ್ಞಾಪಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ |
ಅಭಿವ್ರಜದ್ಭಿರಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಗಚ್ಛದ್ಭಿರ್ಯೋಗತಾದಿಭಿಃ ಕ್ರಿಯಮಾಣಾನಿ ನವಾನಿ ವಯುನಾನಿ ಪ್ರಜ್ಞಾ-
ವಿಶಿಷ್ಟಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿನೈವಧಿತ | ಧತ್ತೇ || ಧಾತೌಪ್ರಾಂಚಸೇ ಲುಜಃ ಸ್ಥಾಘ್ನೋರಿಚ್ಛೇತೀತ್ಯಂ | ಉತ್ತರಸ್ಯ
ಸಿಚಃ ಕಿತ್ತ್ವಂ | ಹ್ರಸ್ವಾಂಧಾದಿತಿ ಸಲೋಪಃ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ದೇವಂ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ | ತಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ದಶಧೀತಯಃ—ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳೂ ಸಹ
ವ್ರಿತಃ—ಪರಸ್ಪರ ಬೇರೆಬೇರಿಯಾದರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು | ಹಿನ್ವಂತಿ—ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ | ಮರ್ತಾಸಃ—
ಯಜ್ಞಕರ್ತರೂ ನೂತನರೂ ಆದ ನಾವೂ ಸಹ | ಊತಯೇ—ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ | ಹವಾಮುಹೇ—(ಅಗ್ನಿ

ಯನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ | ಧನೋಃ—ಧನುಸ್ಸಿನಿಂದ (ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟು) | ಪ್ರವತೆ ಅ—ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗತಕ್ಕ ಬಾಣಗಳಂತೆ | ಸಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಋಣ್ಣಾತಿ—(ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು) ವೇಗವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | ಅಭಿವ್ರಜದ್ವಿಃ—(ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕಾಗಿ) ಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುವವರಿಂದ (ಅವರಿಗಾಗಿ) | ನವಾ—ನೂತನವಾದ | ವಯುನಾ—(ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ) ವಿಷಯಗಳನ್ನು | ಅಧಿತೆ—ತಿಳಿಯುವಂತೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ | [ಅಥವಾ ಅಭಿವ್ರಜದ್ವಿಃ— ಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಹೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ (ಪಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟು)] | ನವಾನಿ — ನೂತನಗಳಾದ | ವಯುನಾನಿ—ಸ್ತ್ರೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು | ಅಧಿತೆ—ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ ||

ಭವಾರ್ಥ

ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳೂ ಸಹ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ನಾವೂ ಸಹ ಅವನನ್ನು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ. ಧನುಸ್ಸಿನಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಬಾಣಗಳು ತಿವ್ರವಾಗಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತೆ ಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಹೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಪಠಿತಗಳಾದುದೂ ನೂತನಗಳಾದುದೂ ಅವ ಸ್ತ್ರೋತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The ten fingers intertwined propitiate that divine (Agni), whom we mortals invoke for protection : he darts (his rays) like swift (arrows) from a bow, and accepts the new praises (uttered) by those who crowd round the altar.

ವಿಶೇಷವಚನಗಳು

ದಶಕೀತಯಃ—ಧೀತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ, ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂಬರ್ಥಗಳಿರುವವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೯-೧) ಈ ಪದವು ಅಂಗುಳಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ಐ. ೩. ೮). ಇಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳೆಂದರ್ಥ.

ವ್ರಿತಃ—ಈ ಪದವೂ ಅಂಗುಳಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ಐ. ೩. ೮) ಇಲ್ಲ ಪರಸ್ಪರ ವಿಕ್ಷಿಪ್ತಾಃ | ಬೇರೆಬೇರೆ ಬಿಡಿಸಿದ್ದರೂ ಸಹ ಎಂನು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಧೀತಿಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಾಯಾಠರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಋಣ್ಣಾತಿ—ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ರಿವಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ಹೊಂದಿಸು, ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಕ್ವಾಣಾ ರುದ್ರೇಭಿರ್ವಸುಭಿಃ ಪುರೋಹಿತೋ ಹೋತಾ ನಿಷತ್ತೋ ರಯಿವಾಳಮರ್ತ್ಯಃ | ರಥೋ ನ ವಿಕ್ಷೃಂಜಸಾನ ಆಯಿಷು ನ್ಯಾನುಷಗ್ನ್ಯಾ ದೇವ ಯುಣ್ಣತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೨-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಗಮಯತಿ ಎಂಬರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಸರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ.

ಈ ಮುಕ್ತನ ಉತ್ತರಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಾಗುವುವು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಇರತಕ್ಕ ಬುಟ್ಟಿಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಸುತ್ತಲೂ ಇರತಕ್ಕ ಹೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೂ ನೂತನವಾದವೂ ಆದ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವಯುನಾ—ಕೇತೇ, ಕೇತೇ (ನಿ. ೩-೧೩) ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕಾಶವ ಸ್ತುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ವಯುನಂ ವೇತೇಃ ಕಾಂತಿವಾ ಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ | (ನಿ. ೫-೧೫) ಹೆಣೆಡುಹಾಕು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವಿಧ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಅನೇಕ ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆಂದು ನಿರೂಪಕಾರರು ತೋರಿಸಿ—

ಸ ಇತ್ತಮೋಽವಯುನಂ ತತಸ್ತತ್ಸೂರ್ಯೇಣ ವಯುನವಚ್ಚೇಕಾರ |

ಕದಾ ತೇ ಮರ್ತಾ ಅಮೃತಸ್ಯ ಧಾಮೋಯಶ್ಚಂತೋಽ ನ ವಿನಂತಿ ಸ್ಯಧಾವಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೨೧-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನಿಂದಹರಿಸಿ ಸ ತಮೋಽಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ತತಸ್ತತ್ಸೂತಂ ಸೂರ್ಯೇಣ ಪ್ರಜ್ಞಾನವಚ್ಚೇಕಾರ (ನಿ. ೫-೧೫) ಕತ್ತಲಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಗೋಚರಾತಿತವಾದುದನ್ನು ಪ್ರಜ್ಞಾವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞಾವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಧಿತೆ—ಜ್ಞಾಪಯಂತಿ | ಮುಟ್ಟಿಗಾದಿಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಒಂದರ್ಥವೂ, ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಧತ್ತೇ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಹಿಂವಂತಿ—ಹಿವಿ ಪ್ರೀಣನೆ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೀಕ. ಇದಿತ್ತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮು. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧೀತಯಃ—ದುಧಾಞ್ ಧಾರಣಶೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಸಾ— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಈತ್ವ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶಃ—ಛಾಂದಸಗಾಗಿ ರೇಘವು ಮಧ್ಯೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರಾಪ.

ಮರ್ತಾಸಃ—ಅಜ್ಜ ಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗಮು.

ಊತೆಯೇ—ಅವ ರಕ್ಷಣೆ. ಧಾತು. ಊತಿಜೂತಿಸಾತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದ ಕ್ರಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ

ಹವಾಮಹೇ—ಹೈಂ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಷ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ತ. ಶಪ್ ಏಕರಣ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ, ಅಪಾದೇಶ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವನೋಃ—ಧನ ಧಾನ್ಯೇ ಧಾತು ಭೈಮ್ಯಶೀ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪ್ರವತಃ—ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ. ವನ ಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ಕ್ರಿಸ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರ ಪೂರ್ವವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ರಿಸ್. ಗಮಾದೀನಾಮಿತಿವತ್ಪ್ರಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೦—೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಗ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಕಾಗಮ. ಕೃದು ತ್ವರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅ—ಇದು ಉಪಮಾ (ಸಾಧ್ಯಶೈ)ರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಋಶ್ಯತಿ—ರಿಂ ಗತೌ. ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ಏಕರಣ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಋವರ್ಣಾನ್ಯಸ್ಯ ಋತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನುಮಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಮನ್ವತಿ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಧಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿರೇಶ ಜನಕ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಧಾತ್ವರ್ಥವನ್ನೇ ಅನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಅಭಿವಜದ್ವಿಃ—ವ್ರಜ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಸರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪೌದ್ರಿಸಮಾಸಸಾಧಾಗ ಕೃದುತ್ವರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಯುನಾ—ನವಾ | ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಿ ಅದೇಶ ಬಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಕ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಅಧಿತ—ದುಧಾಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲರ್ಜಲರ್ಜಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಜಾದೇಶ. ಸ್ವಾಘೋರಿಚ್ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ವ ; ಪರದಲ್ಲರುವ ಸಿಚಿಗೆ ಕಿತ್ವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಹ್ರಸ್ವಾದಂಗಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲರುವ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತ್ವಂ ದ್ಯುಗ್ನೇ ದಿವ್ಯಸ್ಯ ರಾಜಸಿ ತ್ವಂ ಸಾರ್ಥಿವಸ್ಯ ಪಶುಪಾಞವ ತ್ಮನಾ |
 ಏನೀ ತ ಏತೇ ಬೃಹತೀ ಅಭಿಶ್ರಿಯಾ ಹಿರಣ್ಮಯಾ ವಕ್ಶ್ಯರೀ ಬರ್ಹಿರಾಶಾತೇ |

|| ೬ ||

೮೮೫೪ಃ

ತ್ವಂ | ಹಿ | ಅಗ್ನೇ | ದಿವ್ಯಸ್ಯ | ರಾಜಸಿ | ತ್ವಂ | ಸಾರ್ಥಿವಸ್ಯ | ಪಶುಪಾಞವ | ತ್ಮನಾ |
 ಏನೀ | ಇತಿ | ತೇ | ಏತೇ | ಇತಿ | ಬೃಹತೀ | ಇತಿ | ಅಭಿಶ್ರಿಯಾ | ಹಿರಣ್ಮಯಾ | ಇತಿ | ವಕ್ಶ್ಯರೀ | ಇತಿ |
 ಬರ್ಹಿಃ | ಅಶಾತೇ | ಇತಿ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ದಿವ್ಯಸ್ಯ ದಿವಿ ಭವಸ್ಯ ದೇವಾದೇವಿದ್ಯುದಾತ್ಮನಾ ವೃಷ್ಟ್ಯಾದೇವಾ ರಾಜಸಿ |
 ಈಶಿಷೇ | ಐಶ್ವರ್ಯನಾನ್ಯತತ್ | ತಥಾ ಸಾರ್ಥಿವಸ್ಯ ಸ್ಪೃಥಿವೀಸಂಬಂಧಿನೋ ಮನುಷ್ಯಾದೇ ರಾಜಸಿ |
 ಈಶ್ವರೋ ಭವಸಿ | ಕಿಮನ್ಯತಂತ್ರತ್ಯೇನ ನೇತ್ಯಾಹ | ತ್ಮನಾತ್ಮನೈವ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನೈವ | ತತ್ರ
 ದ್ಯುಷ್ಟಾಂತೇ | ಪಶುಪಾ ಇವ | ಪಶುಪಾಲಕೋ ಯಥಾ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನೈವ ಪಶುನಾಂ ನಿರೋಧನಿರ್ಗ-
 ಮನಾದಿನ್ಯಾಪಾರೇಷು ಸಮರ್ಥೋ ಭವತಿ ತದ್ಭತ್ | ಏತದ್ವೃಷ್ಟ್ಯಾಂತೇನಾತ್ಯಂತಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಮುಕ್ತಂ
 ಭವತಿ | ಕಿಂಚ ಯಸ್ಮಾದೇವ ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ತವ ಬರ್ಹಿರ್ಯಜ್ಞಮೇತೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧೇ ಏನೀ ಏತವೇರ್ವೇ ಶುಭೇ
 ದ್ಯಾನಾಪ್ತೃಥಿವ್ಯಾವಾಶಾತೇ | ಅಶ್ನುವಾತೇ | ವ್ಯಾಪ್ನುತಃ || ವರ್ಣಾವನುಡಾತ್ರಾದಿತಿ ಬಾಲ್ಯ ತಕಾರಸ್ಯ
 ಸಕಾರಶ್ಚ || ಕೀದೃಶ್ಯೌ ತೇ | ಬೃಹತೀ ಮಹತ್ಯಾವತಿನಿಸ್ತ್ರತೇ ಅಭಿಶ್ರಿಯಾ ಪ್ರಾಪ್ತೌಶ್ಚರ್ಯೇ ಅಭಿತಃ
 ಸೇವ್ಯೇ ವಾ ಹಿರಣ್ಮಯಾ ಹಿತರಮಣೀಯೇ ವಕ್ಶ್ಯರೀ ಅತಿಕುಶಲಂ ಶಬ್ದಿಯಂತ್ಯಾ || ವಚೇವನಿಹಿ ವನೋ
 ರ ಚೇತಿ ಐಬ್ರೀಘಾ | ಛಂದಸಂ ಕುತ್ವಂ | ವಕಿ ಕೌಟಿಲ್ಯ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಾ ಛಂದಸೋ ನುಮುಭಾವಃ ||
 ಈದೃಶ್ಯೌ ದ್ಯಾನಾಪ್ತೃಥಿವ್ಯೌ ಬರ್ಹಿರಶ್ನುವಾತೇ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಏಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಪಶುಪಾ ಇವ—ಪಶುಪಾಲಕನು ಪಶುಗಳಮೇಲೆ ತನ್ನ
 ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವಂತೆ | ತ್ಮನಾ—ನಿನ್ನ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ | ದಿವ್ಯಸ್ಯ-
 ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾದಿಗಳಿಗಿಲ್ಲಾ ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳಿಗಿಲ್ಲಾ | ರಾಜಸಿ ಹಿ—ಪ್ರಭುವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದೀಯೆ

ತ್ವಂ—ನೀನು | ಸಾರ್ಥಿವಸ್ಯ—ಭೂಮಿಯಮೇಲಿರುವ ಮಾನವಾದಿಗಳಿಗಲ್ಲಾ ಈಶ್ವರನಾಗಿದ್ದೀಯೆ | ಬೃಹತೀ—
ಆತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾದವೂ | ಅಭಿ ಶ್ರಿಯಾ—ವಶ್ಯರೈಯುಕ್ತವಾದವೂ ಅಥವಾ ಸುತ್ತಲೂ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವವೂ |
ಹಿರಣ್ಯಯೀ—ಹಿತಕರವೂ. ರಮಣೀಯವೂ ಆದವೂ | ವಶ್ಯರೀ—ಮನೋಹರವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವವೂ | ಏನೀ-
ಪ್ರಕಾಶಮಾನವೂ ಆದ | ವಿತೀ—ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಬರ್ಹೀ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಆಶಾತೇ—
ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಹರಡುತ್ತವೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ :

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪಶುಪಾಲಕನು ಪಶುಗಳಮೇಲೆ ತನ್ನ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನುಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವಂತೆ
ನೀನೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ದೈವಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾದಿಗಳಿಗೂ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ
ಮಾನವಾದಿಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಆತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾದವೂ, ಪೂಜ್ಯವಾದವೂ, ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಿತಕರವಾ
ದವೂ, ಮನೋಹರವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವವೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವೂ ಆದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ನಿನ್ನ ಯಜ್ಞವನ್ನು
ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಹರಡುತ್ತವೆ.

English Translation

You Agni, reign over (the dwellers in) heaven, and over those of
earth, according to your own (will), as a herdsman over his (herd) and those
two, (heaven and earth), bright, vast, adorable, beneficent, and sounding
(agreeably), partake of the oblation.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಭಿಶ್ರಿಯಾ—ಸ್ಯಾಪ್ತೈಶ್ಯರೈ ಆಭಿಶೇ ಸೇವ್ಯೇ ವಾ | ವಶ್ಯರೈಯುಕ್ತವಾದವೂ ಅಥವಾ ಸರ್ವಶಃ
ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವವೂ ಆದ ಎಂದು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ವಿಶೇಷಣವು
ಪೂಜ್ಯವಾದ ಅಧಾರ ಅಥವಾ ಆಶಯ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿ
ಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಪೃತವತೀ ಭುವನಾನಾಮಭಿಶ್ರಿಯೋರ್ವೀ ಪೃಥ್ವೀ ಮಧುದುಘೇ ಸುಪೇಶಸಾ |

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ವರುಣಸ್ಯ ಧರ್ಮಾಣಾ ವಿಸ್ವಭಿತೇ ಆಚರೇ ಭೂರಿರೀತಸಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬.೭೦-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಸಕಲಲೋಕಗಳಿಗೂ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಆಶ್ರಯವೆಂದು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇವರಂತೆಯೇ
ಪೃತ್ವಂ ಯೇಶಾರಮೀದ್ಯಂ ಜುಷ್ಯಮಗ್ನಿಂ ಕವಿಕೃತುಂ | ಅಧ್ಯರಾಣಾಮಭಿಶ್ರಿಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೪-೭)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಲೋಕಪೂಜ್ಯನಾದ ಅವನ ಗುಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ವಶ್ಯರೀ—ಅತಿಶುಕ್ತಲಂ ಶಬ್ದಯಂತ್ಯಾ | ಅತಿಶುಕ್ತಲವಾಗಿ ಎಂತೆ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕವು
ಎಂದು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಸುಗಮ ವಚ್ಛ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಿ ಅಥವಾ ವಕಿ ಧಾತುವಿನಂ

ವಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ವಕಿ ಕೌಟಿಲ್ಯ ಇತ್ಯೆಸ್ಮಾದ್ಭಾ ಛಾಂದಸೋ ನಮಭಾವಃ | ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳುವಂತೆ ಇವರ ಮೂಲವು ವಕಿ ಧಾತುವಾದರೆ ವಕ್ತ್ರೇ ಅಥವಾ ಕೌಟಿಲ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥಬರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಅತಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದವಾಡತಕ್ಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವಕ್ತ್ರೇ ಮತ್ತು ವಕ್ತ್ರೇ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಚ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತಂ ಪೃಚ್ಛಂತೀ ವಪ್ರಹಸ್ತಂ ರಥೇಷ್ವಾಮಿಂದ್ರಂ ವೇಪೀ ವಕ್ತ್ರೇ ಯಸ್ಯ ನೂ ಗೀಃ |
ತುವಿಗ್ರಾಭಂ ತುವಿಕೂರ್ಮಿಂ ರಭೋದಾಂ ಗಾತುಮಿವೇ ನಕ್ಷತೇ ತುಮ್ವಚ್ಛಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೨೨-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಕ್ತ್ರೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗುಣಾನಾಂ ವಕ್ತ್ರೇ ಈಡ್ವಿತೀ ಗೀಃ ಸ್ತುತಿಃ | ಗುಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿತಕ್ಕಿದ್ದು ಎಂದು ಸ್ತುತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಚ್ ಧಾತುವೇ ಇವರ ಮೂಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದೇ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ವಕ್ತ್ರಾ ಎನ್ನುವ ಪದವೂ ಸಹ,

ಅಸರ್ಜಿ ವಕ್ತ್ರಾ ರಥೇ ಯಥಾಜ್ಞಾ ಧಿಯಾ ಮನೋತಾ ಪ್ರಥನೋ ಮನೀಷೀ |
ದಶ ಸ್ತಸಾರೋ ಅಧಿ ಸಾನೋ ಅನ್ಯೇಽಚಂತಿ ವಹ್ನಿಂ ಸದನಾನ್ಯಚ್ಛಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೯-೯೧-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾಯಿಮಾನಃ ಎಂದು ಸೋಮಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ,

ಶ್ರುಧೀ ಹವಮಿಂದ್ರ ಶೂರ ಪೃಥ್ಯಾ ಉತ ಸ್ತವಸೇ ವೇನ್ಯಸ್ಯಾಕ್ರೈಃ |
ಆ ಯಶ್ವೇ ಯೋನಿಂ ಘೃತವಂತಮಸ್ವಾರೂರ್ಮಿರ್ನ ನಿನ್ಮೈದ್ರೈವಯಂತಿ ವಕ್ತ್ರಾಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೪-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವಾಡತಕ್ಕ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ, ಮತ್ತು,

ಪ್ರಾಗ್ನುಪೋ ನಭನ್ಯೋಃ ನ ವಕ್ತ್ರಾ ಧ್ಯಸ್ತಾ ಅಪಿನ್ಯದ್ಯುವತೀರ್ಯತಜ್ಞಾಃ |
ಧನ್ಯಾನ್ಯಜ್ಞೈ ಅಪ್ಯಣಕ್ತೃಷಾಣಾ ಅಧೋಗಿಂದ್ರಃ ಸ್ತರೈೋಃ ವಂಸುಪಶ್ವೀಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೪-೧೯-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವಾಡತಕ್ಕ ಸೇನೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ವಚ್ ಧಾತುವೇ ಈ ಪದದ ಮೂಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಜಸಿ—ಈ ಪದವು ಐಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೧) ಈಶ್ವರೋ ಭವಸಿ | ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದೀಯೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ರುತಿಯಾ

ದಿವ್ಯಸ್ಯ—ದಿವ ಭವಂ ದಿವ್ಯಮ್. ಭವೇ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ; ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಷ್ಚಿ (ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ರಾಜಸಿ—ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುವವಕವಚನಾಂತರೂಪ ಹಿ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧ ವಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್‌ಸಿವ್ ಅನು ದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪಾರ್ಥಿವಸ್ಯ—ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಯಂ ಪಾರ್ಥಿವಃ. ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇತ್ಯಾ ಇೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧೪-೫-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ವಿತ್ಯೇಷ್ಯಚಾಮಾದೀಃ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿವೃದ್ಧಿ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರಲೋಪ. ಉತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿ- ನಿಫತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವಿದಾತ್ಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಿಷ್ಠೀವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪಶುಪಾಃ—ಪಶೂನಾ ಪಾತೀತಿ ಪಶುಪಾಃ ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಕಾರಾಂತವುಲಿಂಗಲಬ್ಧ.

ತೈನಾ—ಆತ್ಮನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಮಂತ್ರೇಷ್ಯಾಜ್ಯಾದೇರಾತ್ಯನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಏನೀ—ಏತರಬ್ಧ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ವರ್ಣಾದನುದಾತ್ತಾತ್ಮೋಪಧಾತ್ಮೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐನ್. ತತ್ಪನ್ನಿಯೋಗನಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಐನ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮತೀ—ಬ್ರಹ್ಮನೈವತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಏಂದಿರುವ ಐನ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಭಿಪ್ರಿಯಾ—ಪ್ರಿಣ್ ಸೇನಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕಿಬ್ಬಚಿಪ್ಚೆ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಪ್. ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರಾಧಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃತೀಯಾ ವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಕ್ತರೀ—ವಚ ಪರಿಭಾಸಣೇ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈಕೃಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವನಿವ ಪ್ರತ್ಯಯ ವನೋರ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಐನ್, ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆರಡೂ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವಕಿ ಕೌಟಿಚ್ಯೇ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದರೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ವನಿವ. ಐನ್, ರತ್ಪ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಸರವಾದಾಗ ಸ್ವೂರ್ವಸರ್ವೋದೀರ್ಘ.

ಆಶಾತೇ—ಆಶೂ ವ್ಯಾವೌ ಧಾತು. ಛಂವಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥರೂಪ ಲಟ್. ಪ್ರಥಮವುರುವವಕವಚನಾಂತರೂಪ ಆಶಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಟಸ್ತರೂಪೋ—ಎಂಬುದರಿಂದ

೦ಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಅಗಮಾನುಶಾಸನಮನಿತ್ಯವ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಸುಹಾಗಮ ಬರುವು
ದಿಲ್ಲ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದ್ದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಭಾತಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

ಗಂಹಿತಾಶಾಃ

ಅಗ್ನೇ ಜುಷಸ್ವ ಪ್ರತಿ ಹರ್ಯ ತದ್ವಚೋ ಮಂದ್ರ ಸ್ವಧಾವ ಯತಜಾತ
ಸುಕ್ರತೋ |

ಯೋ ವಿಶ್ವತಃ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಸಿ ದರ್ಶತೋ ರಣ್ಣಃ ಸಂದ್ಯಷ್ಟ್ವಾ ಪಿತುಮಾ ಇವ
ಕ್ಷಯಃ || ೭ ||

ಽದಶಾಃ

ಅಗ್ನೇ | ಜುಷಸ್ವ | ಪ್ರತಿ | ಹರ್ಯ | ತತ್ | ವಚಃ | ಮಂದ್ರ | ಸ್ವಧಾವಃ | ಯತಜಾತ | ಸುಕ್ರತೋ
ಇತಿ ಸುಕ್ರತೋ |

ಯಃ | ವಿಶ್ವತಃ | ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಃ | ಅಸಿ | ದರ್ಶತಃ | ರಣ್ಣಃ | ಸಂದ್ಯಷ್ಟ್ವಾ | ಪಿತುಮಾನ್ ಇವ | ಕ್ಷಯಃ ||೭||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಜುಷಸ್ವ | ಸೇವಸ್ವ ಹವಿಃ | ಪ್ರೀತೋ ಭವ ವಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ | ಕಿಂಚಿ ತತ್ತಾದ್ಯಶಂ
ಪ್ರಿಯಿಕರಂ ವಚೋ ವಾಗ್ಗ್ರೂಪಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಪ್ರತಿ ಹರ್ಯ | ಪುನಃ ಕಾಮಯಸ್ವ | ಹೇ ಮಂದ್ರ ಮಾದನ.
ಶೀಲ ಸ್ತುತ್ಯೇ ವಾ ಹೇ ಸ್ವಧಾವೋ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ನವನ್ ಹೇ ಯತಜಾತ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಮುಕ್ತೇನ್ನ ಹೇ
ಸುಕ್ರತೋ ಶೋಭನಕರ್ಮನ್ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞ ವಾ | ಯ ಈದ್ಯುತಸ್ತ್ವಂ ವಿಶ್ವತಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸ್ಥಾವರ-
ಜಂಗಮಸ್ಯ ಜಗತಃ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಸಿ ಅಭಿಮತ ಅನುಕೂಲೋಽಸಿ | ನ ಪರಾಜುಷಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ
ದರ್ಶತೋ ದರ್ಶನೀಯಃ ಸರ್ವೈಃ ಕಿಂಚಿ ಸಂದ್ಯಷ್ಟ್ವಾ ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನೇ ರಣ್ಣೋ ರಮಣೀಲೋ ರಮ-
ಯಿತಾ ವಾ ಭವಸಿ ಸರ್ವಸ್ಯ | ಯದ್ವಾ | ತವ ಸಂದ್ಯಷ್ಟ್ವಾ ಸತ್ಯಾಂ ಸರ್ವೋ ಜನಃ ಕ್ಷಯೋ ನಿವಾಸ-
ವಾನ್ಯವತಿ | ತತ್ರ ದ್ಯಷ್ಟಾಂತಃ | ಪಿತುಮಾನಿವ | ಅತಿಪ್ರಭೂತಾನ್ನಾನ್ನಾನಿ ಯಥಾ ಸರ್ವೈವಶ್ಚವ್ಯೋ
ಗಂತವ್ಯಕ್ವ ಭವತಿ ತದ್ವತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಂತ್ರೈ—ಹರ್ಷದಾಯಕನೂ ಅಥವಾ ಪೂಜ್ಯನೂ | ಸ್ವಧಾವಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನೂ |
 ಬುತಜಾತೆ—ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೂ | ಸುಕ್ತೈತೋ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನೂ ಅಥವಾ
 ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಜುವಸ್ತು—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸೇವಿಸು (ಅಥವಾ ತೃಪ್ತನಾಗು)
 (ಮತ್ತು) ತಿತ್—ಹಿತಕರವಾದ | ವಚಃ—ವಾಗ್ವಾಕ್ಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಪ್ರತಿಹರ್ಮ್ಯ—ಆಜೇಕ್ಷಿಸಿ ಸ್ವೀಕರಿಸು |
 ಯಃ—ಇಂತಹ ನೀನು | ವಿಶ್ವತಃ - ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ | ಪ್ರತ್ಯೆಚ್ಛಸಿ—ಅನುಕೂಲನಾಗಿ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿಯೇ
 ಇದ್ದೀಯೆ | ದರ್ಶತಃ—(ಸಕಲರಿಗೂ) ಗೋಚರನಾಗಿ | ಸಂದೈಷ್ವೈ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ | ರಣ್ಣಿಃ—
 ಮನೋಹರನಾಗಿದ್ದೀಯೆ (ಮತ್ತು) | ಪಿತುಮಾನಿವ—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದವನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ
 ಅತ್ರಯದಾತನಾಗಿರುವಂತೆ | ಶ್ವಯೇಃ—ವಾಸಸ್ಥಾನನಾಗಿದ್ದೀಯೆ |

ವಾಚಾರ್ಥ

ಸಕಲರಿಗೂ ಹರ್ಷದಾಯಕನೂ, ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನೂ, ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ
 ವನೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸೇವಿಸು ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ವಾಗ್ವಾಕ್ಯ
 ವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ತೃಪ್ತನಾಗು. ನೀನು ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ ಅನುಕೂಲನಾಗಿ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿಯೇ
 ಇದ್ದೀಯೆ. ಸಕಲರಿಗೂ ಗೋಚರನಾಗಿ ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಮನೋಹರನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಭೂತವಾದ
 ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದವನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅತ್ರಯದಾತನಾಗಿರುವಂತೆ ನೀನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ವಾಸಸ್ಥಾನನಾಗಿದ್ದೀಯೆ

English Translation

Agni, you confer happiness, you accept oblations, you were born
 for sacrifice, and are the performer of good works ; be pleased (with this rite),
 attend to this prayer : for you are in presence of all (the world), are visible
 (to all) are pleasant in their sight, and are their refuge, like a (bountiful)
 distributor of food.

ವಚನ ವಚಯಗಳು

ರಣ್ಣಿಃ—ರಮಣೀಕರಃ ರಮಯಿತಾ ವಾ | ಹವಿರಾದಿಗಳಿಂದ ತಾನು ರಮಿಸುವವನು ಅಥವಾ ದೀವ
 ಮಾನವಾದಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಪುರೂಷದಿಂದ ರಮಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೆಂದರ್ಥ.

ಬುತಜಾತೆ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನೆಂದೂ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದವನೆಂದೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು
 ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ.

ಪ್ರತಿಹರ್ಮ್ಯ—ಕಾಮಯಿ | ಆಜೇಕ್ಷಿಸು ಎಂದರೆ ಆಹರದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸು. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ಆ ರುದ್ರಾಸ ಇಂದ್ರವಂತಃ ಸಜೋಷಸೋ ಹಿರಣ್ಯರಥಾಃ ಸುವಿತಾಯಿ ಗಂತನ |

ಇಯಂ ಪೋ ಅಸ್ತೈತ್ಸ್ರತಿ ಹರ್ಮ್ಯತೇ ಮತಿಸ್ತೃಪ್ತಜೇ ನ ದಿವ ಉತ್ಸಾ ಉದನ್ಯತೇ |

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನುದಹರಿಸಿ ಪ್ರತಿಹರ್ಯತೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಶಾಪಮಯತೇ ಆವರಿಸಿ ಅನೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವಂತೆ (ನಿ. ೧೧-೧೬) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಂದ್ರ—ಮಾದನಶೀಲ ಸ್ತುತ್ಯೆ ವಾ | ಹರ್ಷದಾಯಕನಾದ ಅಥವಾ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ, ನಿರುಕ್ತಕಾರರು

ದೇವೀಂ ನಾಚಮಜನಯಂತ ದೇನಾಸ್ತಾಂ ವಿಶ್ವರೂಪಾಃ ಪಶವೋ ವಂದತಿ |

ಸಾ ನೋ ಮಂದ್ರೇಷಮೂರ್ಜಂ ಮಹಾನಾ ಧೇನುರ್ನಾಗಸ್ಯಾನುಪ ಸುಷ್ಪುಕ್ಯೈತು ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೧೦೦-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಂದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮದನ ಎಂದರೆ ಹರ್ಷಜನಕವಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (೧೧-೨೦) ಸಾಯಣರು ಇದೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಮದನಾ, ಸ್ತುತ್ಯಾ, ಹರ್ಷಯಿತ್ರೀ ವಾ ಎಂಬ ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವೇ ಪದವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಾಚನಾನುಗುಣಿಯೂ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೨-೨೩).

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ

ಜುಷಸ್ತು—ಜುಷೀ ಸ್ತ್ರೀತಿಪೇನಯೋಃ ಧಾತು. ಲೇಟಾ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷನುಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಆಮಂತ್ರಿಸಂಕ್ಷೇಪಯುಕ್ತ ಸಂಬಂಧ್ಯಂತವು ಇರುವುದರಿಂದ **ಆಮಂತ್ರಿಸಂತೆ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಇಷ್ಟಂತಾ ಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ತಿಖಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ತಾಸ್ಯನುದಾತೇತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಹರ್ಯ—ಹರ್ಯ ಗತಿಕಾಂತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲೋಟಾ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷನುಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಖಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಂದ್ರ—ಮದಿ ಸ್ತುತಿಪೋದಸ್ತಪ್ಪ ಕಾಂತಿಗತಿಷು. ಧಾತು. ಸ್ವಾಯಿತಂಚಿವಂಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೩-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಸಂಬಂಧ್ಯಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಆಮಂತ್ರಿಸತ್ಯೈಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಾತ್ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ತಧಾವಃ—ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಬಂದಾಗ **ವೂದುವಧಾಯಾತ್ವ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಪ್ರ. ಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲಿ **ಮತುವನೋರುಸಂಬುದ್ಯಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ಪ್ರ. ಪೂರ್ವದ ಆಮಂತ್ರಿಸತ್ಯೈ ಅವಿದ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಾತ್ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋತಜಾತ—ಋತಾಂಯ ಯಜ್ಞಾಯ ಜಾತಃ ಋತಜಾತಃ ಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಆದ್ಯವಾತ್ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಕ್ರತೋ—ಶೋಭನಃ ಕ್ರತುಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಕ್ರತುಃ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಥಗುಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಏಕಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಅನಂತಿ ತಾದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವತಃ—ಪಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಿ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸಿಪ್. **ತಾಸಸ್ಮೋ**—ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಧಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದರ್ಶತಃ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀ ಧಾತು. **ಭ್ಯಮ್ಯದ್ಯಶಿ**—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. **ಚಿತಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧ ೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಜ್ಜಿಃ—ರವಿ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿಶೋ ನಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅಟ್ ಕುಪ್ಯಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮ್ ದೃಷ್ಟಾ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀ ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ಷಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃಕ್ಷ ಭೃಷ್ಣ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಶಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ವತ್ಯ. ತಾವಂ ಚಿ ನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಸಮ್) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

ರಜ್ಜಿಗೆ ಸೂರನಲವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುವು.

ನೂರನಲವತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ತಂ ಪೃಚ್ಛತೇತಿ ಪಂಚಿರ್ಚಂ ಪಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅಶಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ತಂ ಪೃಚ್ಛತ ಪಂಚಾಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಪುಚಿತಿ | ದೀರ್ಘತಮಾ ಋಷಿಃ | ಪೂರ್ವತ್ಯಾಗ್ನೇಯಂ ತು ತದಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದಿದಮನ್ಯಾಗ್ನೇಯಂ | ಅಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಪುಪ್ | ತಿಷ್ಠಾಸ್ತಿಷ್ಪುಬಂತಪರಿಭಾಷಯಾ ಜಗತ್ಕಃ || ಸ್ವಾತರನಮಾಶಾಸ್ತಿನತಪ್ತಯೋರಸ್ಯ ವಿನಿಯೋಗ ಉಕ್ತಃ ||

ಅನುವಾದವು—ತಂ ಪೃಚ್ಛತ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾದದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಮುಕ್ಯಗಳಿರುವುವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ತಂ ಪೃಚ್ಛತ ಪಂಚಾಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಪುಪ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಾಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಆಗ್ನೇಯೇ ದೇವತೆಯು. ಕೂನೆಯ ಮುಕ್ಯ ತ್ರಿಷ್ಪುಪ್ ಭಂದಸ್ಸವು. ಉಳಿದ ಮುಕ್ಯಗಳು ಜಗತಿರ್ಭಂದಸ್ಸಿನವು. ಪ್ರಾತರನಮಾಶ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನತಪ್ತ ಮಂತ್ರ ಪರನಗಣಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತವ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೪೮

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨೧ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೪೮ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೧೪ ॥

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಂತ್ಯ—೫ ॥

॥ ಮುಷಿ—ದೀರ್ಘತಮಾ ದೀರ್ಘಃ ॥

॥ ದೀವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ॥

॥ ಛಂದಃ—೧೪. ಜಗತಿಃ ॥ ತ್ರಿಪುಸ್ಪಃ ॥

ಸಹಿತವಾಃ ॥

ತಂ ಪೃಚ್ಛತಾ ಸ ಜಗಾಮಾ ಸ ವೇದ ಸ ಚಿಕಿತ್ವಾ ಈಯತೇ ಸಾ ನ್ವೀಯತೇ |

ತಸ್ಮಿನ್ನಂತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನಿಷ್ಟಯಃ ಸ ವಾಜಸ್ಯ ಶವಸಃ ಶ್ರುಷ್ಣಿಣಸ್ಪತಿಃ ||೧೧||

॥ ಶವವಾಃ ॥

ತಂ | ಪೃಚ್ಛತ | ಸಃ | ಜಗಾಮ | ಸಃ | ವೇದ | ಸಃ | ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ | ಈಯತೇ | ಸಃ | ನು | ಈಯತೇ |

ತಸ್ಮಿನ್ | ಸಂತಿ | ಪ್ರತಿಷಃ | ತಸ್ಮಿನ್ | ಇಷ್ಟಯಃ | ಸಃ | ವಾಜಸ್ಯ | ಶವಸಃ | ಶ್ರುಷ್ಣಿಣಃ | ಸತಿಃ ||೧೧||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಯಜಮಾನಾಃ ತಮಗ್ನಿಂ ಪೃಚ್ಛತ | ಯತ್ಸೇರ್ಗಾದಿವಿಷಯಂ ಪ್ರವೃತ್ಯಮಸ್ತಿ ತತ್ | ತಸ್ಮೈವ ಪ್ರವೃತ್ಯತ್ಪ್ರೇಕ್ಷತಿಸಯಮಾಹ | ಸ ಜಗಾಮ | ಸ ಸರ್ವತ್ರ ಗಚ್ಛತಿ | ಅತಃ ಏವ ಸ ವೇದ | ಸ ಚ ಪ್ರವೃತ್ಯಂ ಜಾನಾತಿ | ಕಿಮಿತರಸಾಧಾರಣ್ಯೇನ ನೇತ್ಯಾಹ | ಸ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ ಸ ಏವ ಚೇತನಾವಾನ್ | ಸ ವಿಶೇಷಜ್ಞ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ಏನೇಯತೇ | ಜ್ಞೇಯಸಕಾಶಂ ಗಚ್ಛತಿ | ಪುನರ್ಗತಿರೇವ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಸಃ ಸೋಽಗ್ನಿರೇವ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರವಿಯತೇ | ಯದ್ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಜ್ಞೇಯಮಸ್ತಿ ತಮರ್ಥಂ ಜ್ಞಾತುಂ ಶೀಘ್ರ-ಮೇವ ಗಚ್ಛತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಿಯತೇ | ಸೇವ್ಯತೇ | ತಥಾ ಶೀಘ್ರಮನುಸೇವ್ಯತೇ | ಯಸ್ಮಾದಯಮುಕ್ತರೂಪಃ ತಸ್ಮಾತ್ತಮೇವ ಪೃಚ್ಛತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ತಾವೇಕ್ಷಿತಾಃ ಕಾಮಾಃ ಸಂತೀತ್ಯಾಹ | ತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ಪ್ರತಿಷಃ ಪ್ರಶಾಸನಾನಿ ನಿಯಮನಸಾಮರ್ಥ್ಯಾನಿ ಸಂತಿ | ಅಸಾಧ್ಯಂ ನಿಯಮ್ಯಾಪಿ ಸಾಧ-ಯತುಂ ಶಕ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ತಸ್ಮಿನ್ನೇನಾಗ್ನಿವಿಷಯ ಏವ್ಯನ್ಯಾ ಭೋಗಾಃ ಸರ್ವಫಲಸಾಧಕಾ

ಯಾಗಾ ವಾ ಸಂಕ್ತಿ | ಕಿಂಚಿ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ವಾಜಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯ ತವಸೋಽ ಬಲಸ್ಯ ಚ ಪತಿಃ ಪಾಲಯಿತಾ ದಾತಾ |
 ಕಿಂಚಿ ಶುಷ್ಕಿಣೋಽ ಬಲವತೋಽ ರಾಜಾದೇರಪಿ ಪತಿಃ ಸ್ವಾಮಿಾ | ಯಸ್ಮಾದಯಂ ಮಹಾನೇಧಾವತ್ಸ್ಯಾ-
 ತ್ತಮೇವ ಪೃಷ್ವಾ ಪುರುಷಾರ್ಥಂ ಸಾಧಯತೇತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ತೇ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಪೃಚ್ಛತೇ—(ನೀವು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ) ಕೇಳಿ (ತಿಳಿದು
 ಕೊಳ್ಳಿ) | ಸಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಜಗಾಮು—(ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ | ಸಃ—ಅವನು | ವೇದ-
 (ಸಕಲವನ್ನೂ) ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ | ಸಃ—ಅವನು | ಚಿಕಿತ್ಸಾನ್—ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ |
 ಈಯತೇ—(ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ವಿಷಯದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ) | ಸಃ—ಅವನು | ನು—ಜಾಗ್ರತೆ
 ಯಾಗಿಯೇ | ಈಯತೇ—(ಯಜಮಾನನಿಗೋಷ್ಠರ) ಹೋಗುತ್ತಾನೆ | ಅಥವಾ (ತಿಳಿವಳಿಕೆಗಾಗಿ) ಸೇವಿಸಲ್ಪಡು
 ತಾನೆ | ತಸ್ಮಿನ್—ಆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ | ಪ್ರತಿಷಃ—ನಿಯಮನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೂ ಕೂಡ | ಸಂಕ್ತಿ—ಇವೆ | ತಸ್ಮಿನ್—
 ಅವನಲ್ಲಿ | ಇಷ್ಟಯೇ—ಸಕಲಭೋಗಗಳೂ ಅಥವಾ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಯಾಗಗಳೂ (ಇವೆ) | ಸಃ—ಅವನು |
 ವಾಜಸ್ಯ—ಅನ್ನಕ್ಕೂ | ತವಸ್ಯ—ಬಿಲಕ್ಕೂ | ಪತಿಃ—ದಾತನಾಗಿದ್ದಾನೆ | ಶುಷ್ಕಿಣಃ—(ರಾಜನೇ ಮೊದಲಾದ)
 ಬಲಶಾಲಿಗಳೂ ಸಹ (ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸಿ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ವಿಶೇಷವಾದ
 ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ವಿಷಯದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನನಿಗೋಷ್ಠರ
 ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನಲ್ಲಿ ನಿಯಮನಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದೆ. ಅವನು ಸಕಲ ಭೋಗಗಳೂ ನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು
 ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಬಿಲಕ್ಕೂ ದಾತನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಬಲಶಾಲಿಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ.

English Translation

Ask (of Agni what you desire), for he goes (everywhere), he knows
 (all things): possessed of intelligence, he proceeds (to ascertain what is to
 be done), and is had recourse to (by his worshippers); for in him is the power
 of restraining (unreasonable desires), in him (is the power of granting)
 enjoyment; he is the giver of food and of strength; the protector of the
 mighty.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪ್ರತಿಷಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಯಮನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಅಜ್ಞಾರ್ಥವಾದ ಶಾಸ್
 ಥಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ.

ಸ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಪರಿ ವ್ಯತ ತಂತುಂ ತನ್ನಾನಸ್ತ್ರಿವ್ಯತಂ ಯಥಾ ವಿದೇ |
ನಯನ್ಸೃತಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷೋ ನವೀಯಸೀಃ ಪರ್ತಿರ್ಜನೀನಾಮುಪ ಯಾತಿ ನಿಷ್ಕ್ಯುತಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೯-೮೬-೨೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಂಸನಾ ಅಭಿಮತಾನಿ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಶಂಸ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷಃ ಎಂದಾಗಿರಬೇಕು.

ತವೇನೇ ಸಪ್ತಸಿಂಧವಃ ಪ್ರತಿಷಂ ಸೋಮ ಸಿಸ್ತತೇ | ತುಭ್ಯಂ ಧಾವಂತಿ ಧೇನವಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೯-೬೬-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಪ್ತನವಿಗಳೂ ಸೋಮನ ಆಕ್ಷೆಯನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತಲಿರುವುದು ಹೇಳುವಾಗ ಪ್ರತಿಷಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಾಸನಂ ಅಜ್ಞಾಂ ಎಂದೂ,

ಯ ಆತ್ಮವಾ ಬಲವಾ ಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವ ಉಪಾಸತೇ ಪ್ರತಿಷಂ ಯಸ್ಯ ದೇವಾಃ |

ಯಸ್ಯ ಧಾವಂತಾಮೃತಂ ಯಸ್ಯ ಮೃತೈಃ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಶಾಸನಂ-ಅಜ್ಞಾಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ನಿಯಮವನ್ನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಿಯಮನೇಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯ ನಿಯಮನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಇಷ್ಟಯಃ—ಇಷ್ಟವ್ಯಾ ಭೋಗಾಃ ಸರ್ವಫಲಸಾಧಕಾ ಯಾಗಾ ವಾ | ಅವೇಕ್ಷಿತಗಳಾದ ಭೋಗಗಳು ಅಥವಾ ಸಕಲವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಯಾಗಗಳು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಷ್ಟಿ ಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ (ನಿ. ೩-೧೯) ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಇಷ್ಟ ಧಾತು ವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೇ ಅಥವಾ ಯಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ (Oldenbrg. Z. D. M. G. L XII. 473) ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.

ನಿತ್ಯೇ ಚಿನ್ನು ಯಂ ಸವನೇ ಜಗೃಭ್ರೇ ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿರ್ವಧಿರೇ ಯಜ್ಞಿ ಯಾಸಃ |

ಪ್ರ ಸೂ ನಯಂತೆ ಗೃಭಯಂತ ಇಷ್ಟಾವಶ್ರಾಸೋ ನ ರಥ್ಯೋ ರಾರಹಾಣಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪೮-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಾವ್ ವಿಪಣಿಸಾಧನೇ ಯಜ್ಞೇ | ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಸಾಧನವಾದ ಯಜ್ಞವೆಂದೂ,

ನ ಯಸ್ಯ ಸಾರ್ಜನೀನೋರವಾಲಿ ನ ಮಾತರಾಪಿತರಾ ನೂ ಚಿದಿಷ್ಟಾ |

ಅಥಾ ನಿತ್ಯೋ ನ ಸುಧಿತಃ ಪಾಸಕೋ ೩ ೨ ಗ್ನಿರ್ದೀವಾಯ ಮಾನುಷೀಷು ವಿಕ್ಷು |

(ಮ. ಸಂ. ೪-೬-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಸ್ಯ ಇಷ್ಟಾ ಪ್ರೇಷಣೇ | ಎಂಬರ್ಥವೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟ ಧಾತುವೇ ಮೂಲವೆಂದಿದೆ.

ಯಾಃ ಸರೂಪಾ ವಿರೂಪಾ ಏಕರೂಪಾ ಯಾಸಾಮಗ್ನಿರಿಷ್ಟಾ ನಾಮಾನಿ ವೇದ |
ಯಾ ಅಂಗಿರಸಸ್ತಪನೇಹ ಚಕ್ರುಸ್ತಾಭ್ಯಃ ಸರ್ಜನ್ಯ ಮಹಿ ತರ್ಮಾ ಯಚ್ಛ |

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೬೯-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾಗವೆಂಬರ್ಥವಾಗಿ ಯಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಛೋಗಗಳು ಮತ್ತು ಯಾಗಗಳು ಎಂದು ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ — ಚೇತನಾವಾನ್ | ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನು, ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಎಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪೃಚ್ಛತೆ — ಪೃಚ್ಛ ಇತ್ಯಾನ್ಯಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಚನಾಂತರೂಪ. ಅಖಂತಹ ಪದವಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಗಾಮ — ಗಮಾಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಛಂದಸಿಲುಪ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಚನದ ರೂಪ. ಅಖಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೇದ — ವಿವ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಚನದಲ್ಲಿ ವಿದೋ ಲಿಟೋ ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾಲಾಬೇರೆ. ಪುಗಂತಲಿಘಾನಿವಧಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಖಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ — ಚಿತ್ ಜ್ಞಾನೇ ಇವಕ್ಕೆ ಛಂದಸವಾಗಿ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಕ್ವಮಿತ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಕ್ವಸುರಾದೇರೆ. ಪ್ರಥಮಾನಿವಚನಾಂತರೂಪ. ವಸುವಿನಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಯತೇ — ಅಜ್ ಗತೌ ಧಾತು ದಿವಾದಿ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಚನಾಂತರೂಪ. ಅಖಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಶಿಷಃ — ಶಾಪ ಅನುನಿಷ್ಟೌ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಾಪ ಇದರ್ಥ. ಹಲೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಿಗೆ ಇತ್ಯ. ಶಾಪಿಸಿಘಸೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾರ್ಥಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಮಿತ್ಯರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಷ್ಟಯಿ — ಇಷ್ಟು ಇಷ್ಟಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುತ್ರೈದಿವ ಆದಕ್ಕೆ ಟಿಕಾರಾದೇರೆ. ಮುತ್ತೇವ್ಯನ್ — (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

। ಸಂಹಿತಾಪಠಃ ।

ತಮಿತ್ಯುಚ್ಚಂತಿ ನ ಸಿನೋ ವಿ ಪೃಚ್ಛತಿ ಸ್ವೇನೇವ ಧೀರೋ ಮನಸಾ
ಯದಗ್ರಭೀತ್ |

ನ ಮೃಷ್ಯತೇ ಪ್ರಥಮಂ ನಾಪರಂ ವಚೋಽಸ್ಯ ಕ್ರತ್ವಾ ಸಚತೇ ಅಪ್ರ-
ದ್ಯಸಿತಃ || ೨ ||

೧೪೩೩:

ತಂ | ಇತ್ | ಪೃಚ್ಛಂತಿ | ನ | ಸಿಮಃ | ವಿ | ಪೃಚ್ಛತಿ | ಸ್ವೇನೇವ | ಧೀರಃ | ಮನಸಾ | ಯತ್ |
ಅಗ್ರಭೀತ್ |

ನ | ಮೃಷ್ಯತೇ | ಪ್ರಥಮಂ | ನ | ಅಪರಂ | ವಚಃ | ಅಸ್ಯ | ಕೃತ್ವಾ | ಸಚತೇ | ಅಪ್ರದ್ಯಸಿತಃ || ೨ || ii

ನಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಪೂರ್ವಮಂತ್ರೇಽಗ್ನಿಂ ಪೃಚ್ಛತೇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಅತ್ರ ತು ಸೋಽನುನಯೇನ ಪ್ರಷ್ಯನ್ಯ ಇತ್ಯಾಹ |
ತಮಿತ್ತಮೇನಾಗ್ನಿಂ ಪೃಚ್ಛಂತಿ ಸ ತು ನಾನ್ಯಂ ಪೃಚ್ಛತಿ ಪ್ರಶ್ನಸಮಯೇಽಪಿ | ಸಿಮಃ ಸರ್ವಜನೋ ನ ವಿ
ಪೃಚ್ಛತಿ | ವಿಪರೀತಂ ನ ಪೃಚ್ಛತಿ | ಪೃಷ್ಠೋಽಪಿ ಧೀರೋ ಧೀಮಾನಯಂ ಸ್ವೇನೇವ ಮನಸಾ | ಇವಶಬ್ದ
ಏನಾರ್ಥಃ | ಸ್ತಕೀಯಯೈವ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಯತ್ ಯತ್ಕಾರ್ಯಮಗ್ರಭೀತ್ ವದಾಮಿತ್ಯಾದಿತ್ವೇ ತದೇವ
ಪ್ರತಿಬ್ರೂತೇ ನ ತು ಪ್ರಶ್ನಾನುಕೂಲಂ | ಸ್ವತಂತ್ರೇಶ್ವರ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಯದ್ವಾ | ಪ್ರಷ್ಠಾ ಧೀಮಾನ್
ಸ್ವೇನ ಮನಸಾ ನಾಚಾ ನಾಚ್ಯಂ ವಿಚಾರ್ಯ ಯದಗ್ರಭೀತ್ ಯದ್ವಾಕ್ಯಂ ವಕ್ರವ್ಯತ್ವೇನ ಸ್ವೀಕಾರ್ಯಾತ್
ತದೇವಾಗ್ನಿಂ ಪೃಚ್ಛತಿ ನ ತು ಬಹು ಭಾಷತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪರನಾಕ್ಯಾಸಹ್ಯುಕ್ತಮಾಹ | ಅಯಮಗ್ನಿಃ
ಪ್ರಥಮಂ ವಚಃ ಸ್ವನಾಕ್ಯಾತ್ಪೂರ್ವಭಾವಿ ವಚನಂ ನ ಮೃಷ್ಯತೇ | ನ ಸಚತೇ | ತಥಾಪರಂ ವಚಃ
ಸೋಽಕ್ಮನಂತರಭಾವಿ ಪ್ರತಿವಚನಂ ನ ಮೃಷ್ಯತೇ | ಯಸ್ಯಾದಯಮೇವಂವಿಧಸ್ತಸ್ಯಾದಪ್ರದ್ಯಸಿತೋಽ-
ಪ್ರದ್ಯಪ್ತಃ | ಯದ್ವಾ ತೇನ ಶಿಕ್ಷಿತೋಽನುದ್ಧಂಡಃ ಸರ್ವೋ ಲೋಕೋಽಸ್ಯ ಮಹಾನುಭಾವಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ
ಕ್ರತ್ವಾ ಕ್ರತುನಾ ರಕ್ಷಣಾದಿಕರ್ಮಣಾ ಸಹ ಸಚತೇ | ಸಂಚ್ಛತೇ | ಬೀವತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ತಮಿತ್—ಅ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ | ಪೃಚ್ಛಂತಿ—(ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದನ್ನು ಸಕಲರೂ) ಕೇಳುತ್ತಾರೆ | ಸಿಮಃ-
ಸಕಲ ಜನವೂ (ಯಾರೂ ಕೂಡ) | ನ ವಿ ಪೃಚ್ಛತಿ—ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನೂ ಕೇಳುವುದಿಲ್ಲ | ಧೀರಃ—

బుద్ధివంతనాద అగ్నియు | స్వేనేవ మనసా—తన్న బుద్ధియించలే | యత్—యావ విషయవన్న | అగ్నిభీత్—(హేళదేశిందు) నిశ్చయ మాదికొందిరువనో అదన్న మాత్ర హేళుత్తానే | [అథవా ధీరః—బుద్ధివంతనాద వ్రాత్నీకను | స్వేనేవ మనసా—తన్న స్వబుద్ధియించలే | యత్—(కేళలు యోగ్యవాద) యావ ప్రశ్నీయన్న | అగ్నిభీత్—విచారమాది నిష్కర్షియరువనో ఆ ప్రశ్నీయన్నే కేళు త్తానే]] (ఈ అగ్నియు) | ప్రథమం చటిః తన్న వాక్యకీంత పూర్వభావియాద మాతన్న | నే మ్యుష్యతే—సహిసువుదిల్ల | ఆపరం—తన్న వాక్యానంతర బరతక్య ప్రత్యుత్తరవన్న | నే—సహిసువుదిల్ల | అప్రద్యపితః—అపంకార రహితనాదవను (మాత్ర) అథవా అవనింద తిక్షితనాదవను (మాత్ర) | అస్యే—ఈ అగ్నియ | కృత్వా—రక్షణఃది కర్మగళంద | శటితే—కూడికొళ్ళుత్తానే (రక్షితనాగుత్తానే).

భావః

శకలరూ కూడ తావు తిళిదుకొళ్ళుచీకాదువన్న ఈ అగ్నియన్నే కేళి తిళిదుకొళ్ళుత్తానే. అయోగ్యవాద ప్రశ్నీయన్న యారూ కేళువుదిల్ల. వ్రాక్షనావ అగ్నియు తన్న మన్ననింద మాత్ర నిశ్చయమాదికొందిరువ విషయవన్న హేళుత్తానే. అదల్లదీ, అదక్కే పూర్వభావియాద వాక్యవన్నాగరి, అదావమేలే బరువ ప్రత్యుత్తరవాద వాక్యవన్నాగరి సహిసువుదిల్ల. అపంకార రహితనాదవను మాత్ర ఈ అగ్నియ రక్షణిగే వాత్తనాగుత్తానే.

English Translation

They ask of Agni, but no one asks improperly ; for a sensible man (replies to solicitation) as he has determined in his own mind ; Agni tolerates not a speech that anticipates (his reply), nor endures a rejoinder : he who is devoid of arrogance is favoured by his protection.

విశేషవిషయము

సిమః—సర్వజనః ఎందు సిమ శబ్దకే సర్వవేదధర్మాదిదే. అదే శ్రీశ్శవేంబధ్ధావో అనేక కడెగల్లదే.

యందిచ్చె స్థాగనాగుదజ్ న్యగ్నా హుయసే నృభిః |

సిమా పురూ నృషోతులై అస్మానవేర్షసి ప్రతర్థ తువర్తే ||

(మ. సం. ౮-౪-౧)

ఎంబ్లి సాయణుడు ఈ శవద అర్పణవన్న వివరించువాగ సిమ ఇతి నృ శ్రీశ్శవేమాజితే | ఎందు ఇతర వ్యాఖ్యాకారర మతవన్నదజరిగి శ్రీశ్శేంద్ర శ్రీశ్శనావ ఇంద్రసేందు అర్పమాదిద్దారే.

ತೇಭ್ಯೋ ಗೋಧಾ ಅಯಂ ಕರ್ಷದೇತದ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪ್ರತಿಸೀಯಂತೈಸ್ನೈಃ |

ಸಿಮ ಉಕ್ತೋಽವಸ್ಯಷ್ಟಾ ಅದಂತಿ ಸ್ವಯಂ ಬಲಾನಿ ತನ್ಯಃ ಶೃಣಾನಾಃ ||

(ಮು ಸಂ ೧೦-೨೮-೧೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಿಮಃ—ಸಿಮಾನ್ ಶ್ರೇಷ್ಠಾನ್ | ಯದ್ವಾ | ಸಿಮಶಬ್ದಃ ಸರ್ವಶಬ್ದಪ್ರಾಯಃ | ಸರ್ವಾನ್ | ಎಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸರ್ವ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಸಿಮಃ ನ ವಿಪ್ರಚ್ಛೇತಿ | ಯಾರೂ ಕೂಡ ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳುವುದಿಲ್ಲ ವೆಂದರ್ಥ.

ಸ್ವೇನೇವ ಧೀರೋ ಮನಸಾ ಯದಗ್ರಭೀತ್ | ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅಪ್ಪಯವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಧೀರಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿರೇಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪ್ರಾಚ್ಛನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಹೇಳಬೇಕಾದುದನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಧೀರಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಾಶ್ನಿಕನಿಗೆ ವಿರೇಣ ವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕನು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನೇ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಧೀರಃ—ಧೀಮಂತಃ ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತೋ ವಾ | ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ, ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತರಾದ ಎಂದು ಧೀರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರತಿಯಾ

ಪ್ರಚ್ಛಂತಿ—ಪ್ರಚ್ಛ ಇತ್ಯಪ್ಪಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. ತುದಾದಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನದಲ್ಲಿ ಅಂತಾದೇಶ. ತುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ನಿಕರಣ. ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ತಿಜಂತನಿಭಾತಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧೀರಃ—ದುಧಾಣ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಸುಸೂಧಾಗ್ರಭಿಭ್ಯಃ ಕ್ರನ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಘಮೂಷ್ಣಾಗಾಸಾ--(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವೈದಾತ್ತಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ರಭೀತ್—ಗ್ರವ ಉಪಾದಾನೇ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಙ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಙ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಛಗ್ಗೆ ಸಿಪಾದೇಶ. ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇದ್ಯಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮು ಅಸ್ತಿಸಿಹೋಪ್ಪಕ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮು. ಇಟಿಈಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಹ್ಯೂಂತಕ್ಷಣ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಜೇಧ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಗೆ ಅಡಾಗಮು. ಹ್ಯಗ್ರಹೋರ್ಭಕ್ತಂದಸಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಛಾತು ದಕಾರಕ್ಕೆ ಭತ್ತ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಜೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಡಾಗಮು ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ವೈದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೃಷ್ಯತೇ—ಮೃಷ ತಿತಿಕ್ಲಾಯಾಂ ಧಾತು. ದಿವಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನಂತರೂಪ. ಇಜಂತನಿಭಾತಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಃ—ಪ್ರಥ ಪುಷ್ಯಾಸೌ. ಧಾತು. ಪ್ರಥೇರಮಚ್ (ಉ. ಸೂ. ೫-೭೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಚ್ಛಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತೇ (ಉ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಚಃ—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ದಾತು. ಸರ್ವಧಾತುನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಬರುವ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿಶ್ಚಾ ಮುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ರತ್ತಾ—ಕ್ರತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತ್ವತಿಯಾವಿಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ವಾ ವಚನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನಾಭಾವ ಭಾರದಿರಾವುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ.

ಸಚತೇ—ಸಚ ಸಮವಾಯೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ ತಿಬಂತನಿಭಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪ್ರದ್ವಪಿತಃ—ದ್ವಪ ಉತ್ಕೇಲೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದಕ್ಕೆ ಠದಾಗಮ ಪ್ರಕರ್ಷಣ ದ್ವಪಿತಃ ಪ್ರದ್ವಪಿತಃ ಆ ಮೇಲೆ ನಚ್ಚತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇ ಶುಲ್ಕಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ವಯಪೂರ್ವಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾಃ

ತಮಿದ್ಗಚ್ಚಂತಿ ಜುದ್ಧಗಿಸ್ತಮರ್ವತೀರ್ವಿಶ್ವಾನ್ಯೇಕಃ ಶೃಣವದ್ವಚಾಂಸಿ ಮೇ |
ಪುರುಪ್ಪ್ರೃಷ್ಠಕುರಿಯಜ್ಜಸಾಧನೋಚಿದ್ರೋತಿಃ ಶಿಶುರಾದತ್ತ ಸಂ ರಥಃ |

|| ೩ ||

ಪದಗಣೆ

ತಂ | ಇತ್ | ಗಚ್ಚಂತಿ | ಜುದ್ಧಃ | ತಂ | ಅರ್ವತೀಃ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ಏಕಃ | ಶೃಣವತ್ | ವಚಾಂಸಿ | ಮೇ |
ಪುರುಪ್ಪ್ರೃಷ್ಠಃ | ತಕುರಿಃ | ಯಜ್ಜ್ವರಸಾಧನಃ | ಅಚ್ಚಿದ್ರೋತಿಃ | ಶಿಶುಃ | ಆ | ಅದತ್ತ | ಸಂ | ರಥಃ |

|| ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಜುಹೋತ್ಸ್ಯದೀಯಾ ಜುಹೂಪಭೃದಾದಯಸ್ತಮಿತ್ರಮೇವೋದಿಶ್ಯಾಪೂರ್ಣಾಃ ಸಕ್ರೋ
ಗಚ್ಚಂತಿ ಸ್ತ್ರೀಣಯಿತುಂ | ಯದ್ವಾ | ಹೂಯಂತೆ ಇತಿ ಜುದ್ಧ ಅಹುತಯಃ ಸೋಮಾದಿಯಾಃ |
ಅಥವಾ ಜುಹ್ವಾದಿಷು ಸ್ಥಿತಾನಾಂ ಜ್ವಾನ್ಯಸ್ಯಾಶ್ರಯಾಶ್ರಯಾಣೋರಭೇದೇನ ಜುದ್ಧ ಇತ್ಯೇಚ್ಚಂತೇ ಮಂಚಾಃ
ಕೋಶಂತೀತಿವತ್ | ತಾ ಅಸಿ ತಮೇವ ಗಚ್ಚಂತಿ ಅಸ್ಯ ಸರ್ವದೇವತಾತ್ಮಕತ್ವಾತ್ | ಅತ್ರೈವೇತರದೇವ-

ಶಾರ್ಫಮುಪಿ ಹೂಯಮಾನಂ ಚೇತಿ ಭಾವಃ | ಕಿಂಚಾರ್ವತೀಃ ಸ್ವಾಪ್ತಿಮತ್ಯಃ ಸ್ತುತಯಸ್ತಮುತ್ಪಮೇ-
ನಾಗ್ನಿಂ ಗಚ್ಛಂತಿ ಸರ್ವದೇವತಾತ್ಮಕತ್ವಾದೇವ | ಸ ಏವೈಕೋಽಯಮಗ್ನಿರ್ವಿಶ್ವಾನಿ ಮೇ ಮದೀಯಾನ್ವಿ
ವಚಾಂಸಿ ಸ್ತೋತ್ರೈರೂಪಾಣಿ ಶ್ರುಣುವತ್ | ಶ್ರುಣೋತಿ | ಅಗ್ನೇಃ ಸರ್ವದೇವತಾತ್ಮಕತ್ವಂ ತೈತ್ತಿರೀಯಾ
ಅಹುಃ | ತೇ ದೇವಾ ಬಿಭೃತೋಽಗ್ನಿಂ ಸ್ವಾನಿಶನ್ ತಸ್ಮಾದಾಹುರಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಇತಿ | ತೈ. ಸಂ.
೬-೨-೨-೬ | ತಥಾತ್ರೈವ ಪುರಸ್ತಾದಾಮ್ನಾಸ್ಯತೇ | ತ್ವಮಾಗ್ನೇ ವರುಣೋ ಜಾಯಸೇ ಯತ್ತ್ವಂ ಮಿತ್ರೇ |
ಯ. ೫-೩-೧ | ಇತ್ಯಾ ದಿಕೋಽಸ್ಯ ನಿಶೇಷ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಪುರಾಪ್ರೈಮೋ ಬಹುಪ್ರೈಷಭಾಕಃ | ಯದ್ವಾ
ಬಹುಪ್ರೇಷಣಃ | ಸರ್ವಸ್ಯಾಜ್ಞಾ ಪಯಿತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತುರಿಸ್ತಾರಯಿತಾ || ತರತೇರಂತರ್ಯಾಥಾದಾದ್ಯ-
ಗಮಹನ ಇತಿ ಕಿನ್ಸ್ರತ್ಯಯಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂವಸೀತ್ಯುತ್ಪಂ || ಯಜ್ಞಸಾಧನೋ ಯಜ್ಞಸಾಧಕಃ
ಅಗ್ನೌಧೀನತ್ವಾದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಅಜ್ಞಿದ್ರೋತಿರವಿಚ್ಛಿನ್ನರಕ್ಷಣಃ ಶಿಶುಃ ಶಿಶುವತ್ಪ್ರಿಯಕಾರೀ ಶೋಚಿಯತಾ
ವಾ ಶತ್ರುಣಾಂ ಏವಂಘೂತೋಽಗ್ನಿಃ ಸಂ ರಭೋ ಯಜ್ಞಾದಿಸಂರಂಭವಾನ್ ಸನ್ನಾದಿತ್ವ | ಅದತ್ತೇ |
ಹನಿದಾದಿಕಂ ಸ್ವೀಕರೋತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಜುಹ್ವೇ—(ಆಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ) ಜುಹ್ವಾದಿವಾಕ್ಯಗಳು ಅಥವಾ ಸೋಮಾದ್ಯಾಹುತಿಗಳು ಅಥವಾ
ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆಜ್ಞಾದಿಗಳು | ತಮಿತ್—ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ | ಗಚ್ಛಂತಿ—(ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ)
ಹೋಗುತ್ತವೆ | ಅರ್ವತೀಃ—ಸ್ತುತಿಗಳೆಲ್ಲವೂ | ತಂ—ಅವನನ್ನೇ (ಸೇರುತ್ತವೆ) | ಏಕಃ—(ಸಕಲದೇವತೆಗಳಿಗೂ)
ಏಕಮಾತ್ರಪ್ರತಿಧಿಯಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು | ಮೇ—ನನ್ನ | ವಿಶ್ವಾನಿ ವಚಾಂಸಿ—ಸಕಲ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು |
ಶ್ರುಣುವತ್—ಕೇಳುತ್ತಾನೆ | ಪುರಾಪ್ರೈಷಃ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುವವನೂ | ತತುರಿಃ—(ಸಂಸಾರದಿಂದ)
ದಾಟಿಸುವವನೂ | ಯಜ್ಞಸಾಧನಃ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವವನೂ, ಅವನವನೂ ಅಥವಾ (ಶತ್ರುಗಳನ್ನು)
ತತ್ಪ್ರರಕ್ಷಣೆಯುಳ್ಳವನೂ | ಶಿಶುಃ—ಮಗುವಿನಂತೆ (ಪ್ರಿಯಕಾರಿಯಾಗಿ) ಇರುವವನೂ ಅಥವಾ (ಶತ್ರುಗಳನ್ನು)
ಶೋಕನಮಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ಸಂ ರಭಃ—(ಘುಂಜಾದಿಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ) ಸಲಕರಣೆಗಳೊಡನೆ
ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಆ ಅದತ್ತ—(ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು) ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ ||

ಭಾಷಾರ್ಥ

ಆಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಜುಹ್ವಾದಿ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅವನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ
ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿಧಿಯಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ನನ್ನ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯ
ಗಳನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಅವೆಲ್ಲವೂ ಅವನನ್ನೇ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾದವನೂ, ಸಂಸಾರದಿಂದ
ಎಲ್ಲರನ್ನು ದಾಟಿಸುವವನೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವವನೂ, ಅವನವರಣದ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನೂ,
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಶೋಕಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಲಕರಣೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ
ಕೊಂಡು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

To him the (sacrificial) ladles are directed ; to him (our) praises are addressed ; he alone hears all my prayers ; he is the instigator of many, the transporter (across the world), the instrument of sacrifice, the unintermitting preserver (of mankind), and (gentle as) an infant : provided with the preparations (of sacrifice), he accepts the oblation.

|| ವಿಶೇಷವಿವರಣೆ ||

ಅರ್ಪಣೆ:—ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಸ್ತುತಿಯೇ | ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮೀಪವತಕ್ಕ ಸ್ತುತಿಗಳೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅರ್ಪಣೆ: ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಗಳೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಗಳ ವೇಗವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಗೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರಬಹುದು.

ತತುರಿ:—ತಾರಯಿತಾ | ಸಂಸಾರದಿಂದ ದಾಟಿಸುವವನು.

ಏಕಃ ನೇ ವಿಶ್ವಾನಿ ವಚಾಂಸಿ ಶ್ರಣವತ್—ಏಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಏಕನಾತ್ರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು ನನ್ನ ಸಕಲ ಸ್ತೋತ್ರವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಏಕನಾತ್ರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ ಸಾಯಣರು ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನೀಃ ಸರ್ವದೇವತಾತ್ಮಕತ್ವಂ ತೈತ್ತಿರೀಯಾ ಅಪುಃ | ತೇ ದೇವಾ ಬಿಭೃತೋಽಗ್ನಿಂ ಪ್ರಾವಿಶನ್ ತಸ್ಮಾದಾಹುರಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಇತಿ | ಫೇತಿಗ್ನಿಂದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತರಾದುದರಿಂದ ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಅವನೊಬ್ಬನೇ ಏಕನಾತ್ರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದನೆಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿದೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಯದೀಂ ಗಣಸ್ಯ ರಶನಾಮಜೀಗಃ ಶುಚಿರಂಕ್ತೇ ಶುಚಿಭಿರ್ಗೋಭಿರಗ್ನಿಃ |

ಅದ್ವೈತಾ ಯುಜ್ಯತೇ ನಾಜಯಂತೈತ್ತಾನಾಮೂರ್ಧ್ಯೋ ಅಧಯಜ್ಜುಹೂಭಿಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೧-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನೇಲಿಸ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಏಕಃ ಶ್ರಣವತ್ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಶಿಶುಃ— ಶಿಶುವಕ್ತ್ರಿಯಕಾರೀ | ಮಗುವಿನಂತೆ ಪ್ರಿಯಕಾರಿಯಾದವನೆಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಶೋಚಯಿತಾ ನಾ ಶತೋಽಣಾಂ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡರ್ಥಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿದೆ.

ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಹ್ಯೇನಂ ಮಂಥಂತಿ | ಶಿಶುಂ ಜಾತಮಿತಿ ಶಿಶುರಿವ ನಾ ಏವ ಪ್ರಥಮಜಾತೋ ಯದಗ್ನಿಃ |

(ಮ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬)

ಎಂದು ಏತರಿಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಗುಣವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಶಿಶುವೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಮಗುರೂಪವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಪೂಜ್ಯನೂ ಹೌದು ಎಂಬುವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ನಿರುತ್ತರಾರರು,

ಶಿಶುಃ ಶಂಸನೀಯೋ ಭವತಿ | (ಐ. ೧೦-೩೯) ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಅರ್ಹವಾದುದರಿಂದ ಶಿಶುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ—

ಶಿಶೀತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ವಾನಕರ್ಮಣಃ | ಚಿರಲಬ್ಧೋ ಗರ್ಭೋ ಭವತಿ |

(ಐ. ಸಂ. ೧೦-೩೯)

ವುರುವೆಂದ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ದಾನರೂಪವಾಗಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಶಿಶುವೆಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದೂ ಸಹ ಈ ಪದವ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ ವಕ್ಷ್ಯಮುಪಧಾಪಯೇತೇ| ತಯೋರೇತೌ ವತ್ಸಾ | ಅಗ್ನಿಶ್ಚಾ ದಿತ್ಯಶ್ಚ | ರಾತ್ರೇರ್ವತ್ಸಃ | ಶ್ವೇತ ಆ ದಿತ್ಯಃ | ಅಹ್ನೋಽಗ್ನಿಃ |

(ಶ್ವೇ. ಅ. ೧-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ಶಿಶುಭಾವನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ.

ಎರಡನೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶೋಚಯಿತಾ ವಾ ಶತ್ಪ್ರಾಣಾಂ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರಿನು ಹೇಳಿದೆ.

ನ ತಸ್ಯೆ ಮಾಯಯಾ ಚಿನ ರಿಪುರೀಶೀತ ಮರ್ತ್ಯಃ |

ಯೋ ಅಗ್ನಿಯೇ ವದಾಶ ಹವ್ಯದಾತಿಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೨-೧೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಹುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂತಹ ಶತ್ರುವಾದರೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯು ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರನು, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಜಯಿಸಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯು ಹಿಂಸಿಸಲು ಶಕ್ತನು ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಗಚ್ಛಂತಿ—ಗಮುಲ್ಯ ಗಣೌ ಧಾತು. ಲುಟ್ ಪ್ರದನುವುರುಪಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜುಹ್ವೆ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಹುವಃ ಶ್ವವಚ್ಛೆ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಶ್ವವದ್ಯಾವ. ಇದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ಯಾದಿ. ಉದಾತ್ತಸ್ವಾರದ್ವಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ (ಅನುದಾತ್ತ) ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

అవసతి—మ గతో ధాతు. అన్యేభ్యోఽపిద్వ్యక్తంతే (వా. సూ. ౩-౨-౭౫) ఎంబుదరింద వనిచా. స్త్రీశ్చ వివక్షా. మాదిదాగా మన్యేభ్యోజాఽహా ఎంబుదరింద బాఽహా. అవసాన్త్యసావసాః (వా. సూ. ౬-౪-౧౨౬) ఎంబుదరింద త్వ అంతాదీత. మకార ఇత్. జహ పరవాదాగ సుసాం సులుక్ (వా. సూ. ౬-౧-౩౯) ఎంబుదరింద పూర్వవనిణాదీర్భ బరుత్తదీ.

శృణోవత్—శృ ప్రవణీ ధాతు. లోట ప్రధనుపురుషవికవజననింద తివ ప్రత్యయ. ఇతేశ్-లోలః (వా. సూ. ౩-౪-౯౬) ఎంబుదరింద ఆదర ఇకారకృ లోలప లేటినిలడాటో (వా. సూ. ౩-౪-౯౪) ఎంబుదరింద అదర ఇకారకృ గురి. తనాదీర మనణావన్న సెమ త్రికరిషి వికరణాకారకృ ఇత్. తిబంతసిభాతస్వర బరుత్తదీ.

తతురిః—త్వ ప్లవనతరణయోః ధాతు. పుయోఽజకవ్యాపార తోలూవుదరింద అంతర్భావిత గ్యోర్థకవాద ధాతు. అద్యగమవనజన—(వా. పా. ౩-౨-౧౬౧) ఎంబుదరింద కిన్ ప్రత్యయ లిద్వ ధ్రావమరువుదరింద ధాతువిగ్ ద్విత్వ. బతులం ఛందశి ఎంబుదరింద ధాతువిగ్ లుక్. రవరవాగి బరుత్తదీ. సిత్రాదుదరింద శ్వాత్వాదినికృమ్ ఎంబుదరింద ఆద్యచాత్వస్వర బరుత్తదీ.

యన్తాసాధనః—యన్తాం సాధయతి రతి యన్తాసాధనః సాధ సంపద్యో ధాతు. గ్యంతవ సేలే ల్యూట్ ప్రత్యయ. యువ్నోరనాకో (వా. సూ. ౬-౧-౧) ఎంబుదరింద అనాదీత. ఖేరనిషి ఎంబుదరింద ణిటిగే లోలప. తితి (వా. సూ. ౬-౧-౧౬౩) ఎంబుదరింద ప్రత్యయద పూర్వకృ లుదాత్వస్వర బరుత్తదీ. సమాసపదస్తి కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వర బరుత్తదీ.

అజ్యద్వెలూతిః—భద్రా లూతిః యస్య సః భద్రలూతిః న భద్రలూతిః అభద్రలూతిః తత్పురుషే-తుల్కార్థ—(వా. సూ. ౬-౨-౨) ఎంబుదరింద నచా పూర్వపదప్రకృతిస్వర బరుత్తదీ.

అదత్త—డుదాణా దాదే. ధాతు. భాందపవని వకపమానార్థదలి అచ ప్రధనుపురుష వికవజనాంతరూప. అతిబంతవ పరదర్శిరువుదరింద సిభాతస్వర బరుత్తదీ. || ౩ ||

—సంహితా—

సంహితావారి

లు¹ప¹సా¹యం¹ జ¹ర¹తి¹ య¹త్వ¹నూ¹ర¹త¹ స¹ద్యో¹ జ¹ా¹త¹స్త్¹త్వ¹ర్¹ య¹జ్యో¹భిః¹ |
అ¹భి¹ త్వా¹ం¹తం¹ మృ¹త¹తే¹ నా¹ం¹ద్యో¹ ము¹దే¹ య¹ది¹ం¹ గ¹జ్యో¹త్వ¹త¹ర-
సి¹స్తి¹తం¹ || ౪ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಉಪ್ಪಸ್ವಾಯಂ | ಚರತಿ | ಯತ್ | ಸ್ವಾಪರತ | ಸದ್ಯಃ | ಜಾತಃ | ತತ್ಪಾರ | ಯುಜ್ಯೇಭಿಃ |

ಅಭಿ | ಶ್ರಾಂತಂ | ಮೃಶತೇ | ನಾಂದ್ಯೇ | ಮುದೇ | ಯತ್ | ಈಂ | ಗಚ್ಛಂತಿ | ಉಶತೀಃ | ಅಪ್ಪಿ-
ಸ್ತೀತಂ || ೪ ||

ನಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯದ್ಯದಾಧ್ವರ್ಯುರಾಪಸ್ವಾಯಂ ಚರತಿ ಉಪಸ್ವಾಯೋಪಸ್ವಾಯಾನುತಿಷ್ಠತಿ ಉತ್ಪತ್ಯನು-
ಕೂಲಿವ್ಯಾಪಾರಂ ಕರೋತಿ | ಕದೇಶ್ಯಾಹ | ಯತ್ ಸಮಾರತ ಸಮಾಗಚ್ಛತ ಮಥನೇನಾವಿರಭವತ್ ||
ಸಮೋ ಗಮ್ಯುಜ್ಯೇತ್ಯೇರಾತ್ಮನೇಪದಂ || ಸದ್ಯಸ್ವದಾನೀಮೇವ ಜಾತ ಉತ್ಪನ್ನಃ ಸನ್ ಯುಜ್ಯೇಭಿ-
ಯೋಽಕೃತಂ ಸಂಬದ್ಧಂ ಸಮರ್ಥಃ ಫಲ್ವಮಿಶ್ರಯಿತುಮರ್ಥ್ಯೋಜೋಭಿರ್ವಾ ಯುಕ್ತಃ ಸನ್
ತತ್ಪಾರ | ಅರಣ್ಯೋಗೂಢಃ ಸನ್ ಚಚಾರ | ಯದ್ವಾ | ಯುಜ್ಯೇಭಿರಶ್ವೇರ್ಜಾತಮಾತ್ರ ಏವ ಸರ್ವತ್ರ
ಸಂಚಚಾರ || ತ್ವರ ಚ್ಛದ್ಗತಾ | ಲಿಟಿ ಇಲಿ ರೂಪಂ || ಏವಂ ಪ್ರವೃದ್ವೋಽಯಂ ಶ್ರಾಂತಂ ಶ್ರಾಂತಂ
ಶಾಂತಂ ನಾ ಯಜಮಾನಂ ನಾಂದ್ಯೇ ನಂದನೀಯೇ ಕರ್ಮಣಿ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ಮುದೇ ತಸ್ಯ
ಸಂತೋಷಯಾಭಿ ಮೃಶತೇ | ಅಭಿವರ್ಶನಂ ಕರೋತಿ | ಫಲಪ್ರದಾನೇನೇತಿ ಧಾವಃ | ಯಥಾ ಲೋಕೇ
ಗುರ್ವಾದಿಃ ಶ್ರಾಂತಂ ಶಿಷ್ಯಾದಿಗಳಂ ಸ್ವೃಶತಿ ತದ್ವತ್ | ಕದೇತಿ ಚೇತ್ ಉಚ್ಛೇತೇ | ಯದ್ಯದಾಪಿಸ್ತೀತಂ
ವ್ಯಾಸ್ಯ ವರ್ತಮಾನಮೀನಮಗ್ನಿ ಮುಶತೀಃ ಕಾಮಯಮಾನಾ ಅಜ್ಯಧಾರಾಃ ಸ್ತುತಯೋ ವಾ ಗಚ್ಛಂತಿ
ಪ್ರಾಪ್ನುಂತಿ ತದಾಭಿ ಮೃಶತೇ ||

| ಏತೇಷುವಚಯಗಳಃ |

ಯತ್—ಯಾವಾಗ (ಅಧ್ವರ್ಯುವು) | ಉಪಸ್ವಾಯಂ—(ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಗೆ) ಅನುಕೂಲನಾದ ವ್ಯಾಪಾರ
ವನ್ನು | ಚರತಿ—ಪೂಜಾತೃನೆಯೋ (ಆಗ) | ಸಮಾರತ—(ಅಗ್ನಿಯು) ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು | ಸದ್ಯಃ—
ಒಡನೆಯೇ | ಜಾತಃ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ | ಯುಜ್ಯೇಭಿಃ—ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಅಥವಾ
ಫಲಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ತತ್ಪಾರ—(ಅರಣ್ಯಗಳ ನಡುವೆ) ಸಂಚರಿಸಿದನು (ಮತ್ತು) | ಯತ್—ಯಾವಾಗ |
ಅಪಿಸ್ತೀತಂ—(ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲೆಯೂ) ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ | ಈಂ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಉಶತೀಃ—ಅವೆನ್ನಿಸುವ
ಅಜ್ಯಧಾರಿಗಳು ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಗಳು | ಗಚ್ಛಂತಿ—ಸಮೀಪಿ ಹೋಗುತ್ತವೆಯೋ (ಆಗ) | ಶ್ರಾಂತಂ—(ಯಜ್ಞ
ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ) ಬಳಲಿದ ಅಥವಾ ಪ್ರಸನ್ನಚಿತ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು | ನಾಂದ್ಯೇ—ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾದ
ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಮುದೇ—(ಯಜಮಾನನ) ಸಂತೋಷಾರ್ಥವಾಗಿ | ಅಭಿಮೃಶತೇ—ಸಂಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಗೆ ಅನುಕೂಲನಾದ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದೊಡನೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯು
ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು. ಮತ್ತು ಒಡನೆಯೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸಂಚರಿಸಿದನು.

ಮತ್ತು ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಜ್ಞಧಾರೆಗಳು ಸಮೀಪಿಸಿದೊಡನೆಯೇ, ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಬಳಲಿದ ನಾದರೂ ಪ್ರಸನ್ನಚಿತ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನ ಸಂತೋಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. (ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ)

English Translation

When (the priest) proceeds to effect his development, he is (at once) manifested ; and as soon as engendered, is associated with his objects : he provides for the gratification (of his worshipper), placidly engaged in the agreeable (rite), when the (oblations) that desire (his acceptance) reach him present (at the sacrifice).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಉಪಸ್ಥಾಯಂ—ಉಪಸ್ಥಾಯಾನುತಿಷ್ಠತಿ | ಉತ್ತತ್ಪ್ರಾಣಿಸುಕೂಲವ್ಯಾಪಾರಂ | ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯರೈವ ಕುಳಿತು ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದೆಂದರ್ಥ.

ಸಮಾರತ—ಸಮಗಚ್ಛತೆ | ಮಥನೇನಾವಿರಭವತ್ | ಅರಣಿಗಳ ಮಥನವಾದೊಡನೆಯೇ ಅವಿಭಾಗತ ನಾದನು ಎಂದರ್ಥ. ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಯಥಾತುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಈ ಸವವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಇಂದ್ರೇಷಿತೇ ಪ್ರಸವಂ ಭಿಕ್ಷಮಾಣೇ ಅಜ್ಞಾ ಸಮುದ್ರಂ ರಥೈವ ಯಾಥಃ |

ಸಮಾರಾಣೇ ಊರ್ಮಿಭಿಃ ಪಿನ್ನಮಾಣೇ ಅನ್ಯಾ ನಾಮನ್ಯಾಮಪ್ಯೇತಿ ಶುಭ್ರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩.೩೩-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಥಾತುವಿಗೆ ಇದೇ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಪರಸ್ಪರಂ ಸಂಗಚ್ಛಂತ್ಯಾ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಎದುರಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅವಿಭಾಗತನಾದನು ಎಂದರೆ ಎದುರಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು, ಅಗ್ನಿಯು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಯುಜ್ಯೇಭಿಃ—ಯೋಕ್ತಂ ಸಂಬಂಧಂ ಸಮರ್ಥೈಃ ಫಲೈಃ, ಮಿಶ್ರಯಿತುಮರ್ಥೈಸ್ತೇಜೋ-ಭಿರ್ವಾ | ತಾನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಅಥವಾ ಫಲಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು.

(as being joined with abilities, that may be associated with their objects, or with energies fit to be connected with their consequences, or with his horses joined to his Car. Tr. Wilson)

ತತ್ಪಾರ—ಗತ್ಯರ್ಥವಾದ ತ್ವರ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಸಂಚಿಚಾರ | ಸಂಚರಿಸಿದನೆಂದರ್ಥವು. ಯದ್ವಾ ಯುಜ್ಯೇಭಿರಶ್ವೈರ್ಜಾತಮಾತ್ರೈವ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚಿಚಾರ | ತನ್ನ ರಥಾತ್ಮಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸಂಚರಿಸಿದನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗದು.

ಅಪಿಪ್ತಂ—ನ್ಯಾಪ್ಯೇವ ತೇ ಮಾನಂ | ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು.

ಶ್ರಾಂತಂ—ಶ್ರಾಂತಂ ಶಾಂತಂ ವಾ ಯಜಮಾನಂ |

ಯಜ್ಞ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಬಳಲಿದ ಅಥವಾ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನ ಚಿತ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಶ್ರಾಂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃದ್ಧನಾದ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಅಥಾ ಗಾವ ಉಪಮಾತಿಂ ಕನಾಯಾ ಅನು ಶ್ರಾಂತಸ್ಯ ಕಸ್ಯ ಚಿತ್ತರೇಯಾಃ

ಶ್ರುಧಿ ತ್ವಂ ಸುದ್ರವಿಣೋ ನಸ್ತ್ಯಂ ಯೋಳಾಶ್ಚಘ್ನಸ್ಯ ವಾವೃಧೇ ಸೂನ್ಯತಾಭಿಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೬೧-೨೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃದ್ಧಸ್ಯ ಶ್ರಾಂತಸ್ಯ ವಾ | ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಉಶತೀಃ—ಗಾಮಯಮಾನಾ ಆಜ್ಯಧಾರಾಃ ಸ್ತುತಯೋ ವಾ | ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೇರಲು ಬಯಸುವ ಆಜ್ಯಧಾರೆಗಳು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೆಂದರ್ಥ.

ನಾಂದ್ಯೇ—ನಂದನೀಯೇ ಕರ್ಮಣಿ | ಸಂತೋಷದಾಯಕವಾದ ಕರ್ಮನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಕರ್ಮವು ದೇಹಕ್ಕೆ ಶ್ಲೇಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದರೂ ಸಹ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆಯೇ,

ತ್ರಿವರ್ತಿಯಾರ್ತಂ ತ್ರಿರನುವೃತೇ ಜನೇ ತ್ರಿಃ ಸುಪ್ರಾಯೇ ಶ್ರೇಧೇವ ಶಿಕ್ಷತಂ |

ತ್ರಿನಾಸ್ತ್ಯಂ ವಹತಮಸ್ತಿನಾ ಯುವಂ ತ್ರಿಃ ಪೃಷ್ಠೋ ಅಸ್ಮೇ ಅಕ್ಷರೇವ ಪಿಸ್ತತಂ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೩೪-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಾಂದ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಂದನೀಯಂ, ಸಂತೋಷಕರಂ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥ.

ಅಭಿವ್ಯಕ್ತೇ—ಅಭಿವರ್ತನಂ ಕರೋತಿ | ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಗುರ್ವಾದಿಃ ಶ್ರಾಂತಂ ಶಿಷ್ಯಾದಿಕಂ ಸ್ತೃತತಿ ತದ್ವತ್ | ಗುರುಗಳಾಗಲಿ ತಂದೆಯಾಗಲಿ ಶ್ರಾಂತನಾದ ಎಂದರೆ ಬಳಲಿದ ಶಿಷ್ಯನನ್ನು ಅಥವಾ ಪುತ್ರನನ್ನು ಆದರದಿಂದ ಮುಟ್ಟುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಹ ನಾಂದ್ಯವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಆದರದಿಂದ ಅಭಿವರ್ತನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ರುತಿಯಾ

ಉಪಸ್ಥಾಯಮ್—ಉಪಸ್ಥಾಯ ಉಪಸ್ಥಾಯ ಉಪಸ್ಥಾಯಮ್. ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿಧ್ಯತೋಃ ಧಾತು. ಅಭಿ-
ವ್ಯೇಷಣೀ ಇಮುಲ್ (ಪಾ ಸೂ. ೨-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಮುಲ್ ಆತೋ ಯುಕ್ತಚಿಹ್ನಕ್ಕೆ ತೋಃ
(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕ್ತಾಗಮು. ಇಮುಲನಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಲಿತ್ತಾ
ದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಘನಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.
ಪ್ರಾವಿಸನಾಸವಾದಾಗ ಕೈದುತ್ವರಪದಸ್ತುಕೈತಿವ್ಯರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಿರತಿ—ಚರ ಗತಿಭ್ರಮಣಿಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಮಾರತ—ಸು ಗತೌ ಧಾತು. ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವವಾಗಿರುವುದರಿಂದ **ಸಮೋಗಮ್ಯುಚ್ಛಿ-ಘ್ಯಾಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನ ದಲ್ಲಿ ಆರತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗನಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಡಾಗಮ. ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತವೃದ್ಧ ತಿಜಂತ ಪರವಾದುದರಿಂದ **ತಿಜಃಚೋ-ದಾತ್ತವತಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಸ್ನಾರ—ತ್ಸರ ಚ್ಯದ್ಯಗತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪಿಗೆ ಣಲಪೇಛ. ಧಾತು ವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ **ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುಚ್ಯೇಭಿಃ—ಯುಜೌ ಯೋಗೇ ಧಾತು. ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯುತೋಲ್ಯನಾವಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಫಿಸ್ ಪರವಾದಾಗ **ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಏನುಭಾವ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ **ಬಹುವಚನೇ ರ್ಯುಚ್ಯೇತ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕ್ತ.

ಶಾಂತಮ್—ಶಾಂತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಛಂದಸವಾಗಿ ರೀಫಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೃಶತೇ—ಮೃಷ ಅಮರ್ಶನೇ. ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುದೇ—ಮುದ ಪರ್ಷೇ ಧಾತು. ಕ್ಷಿಸ್ಚಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚತುರ್ಥಿವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. **ಸಾವೇಕಾಚೆತ್ಯತಿ ಯಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಚ್ಛಂತಿ—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ ಯದ್ಯೋಗನಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಾರ್ಥಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉಶತೀಃ—ವಶ ಕಾಂತೌ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಲಟ್ಗೆ ಶತ್ವಾದೇಶ. **ಆದಿಪ್ರಚ್ಯತಿಭ್ಯಃ ಶವಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಗೆ ಉಕ್. **ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಾತ್ರವಾದುದರಿಂದ **ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾಮಯಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಕ್ಕೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಙ್. ನುಮಾರಹಿತವಾದ ಶತ್ವವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಐಙ್ ಬಂದುದರಿಂದ **ಶತುರನುಮೋ-ನೆದ್ಯ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಛಸ್ ಪರವಾದಾಗ **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ.

ಅನಿಸ್ಥಿತಮ್—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ. ಧಾತು. ಧಾತೃಾದೇಶಃಷಃಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸತ್ತ್ವ-
ಇದಕ್ಕೆ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ. ದೈತಿ ಸ್ಯತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ಯ. ಉಪಸರ್ಗಾ-
ತ್ ಸುನೂತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ತ್ವ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

:o:

ಸಂಹಿತಾಪಠಃ

ಸ ಈಂ ಮೃಗೋ ಅಪ್ಯೋ ವನಗುರು ಸತ್ತ್ವಚ್ಯುಪಮಸ್ಯಾಂ ನಿ ಧಾಯಿ |
ವ್ಯಬ್ರವೀದ್ವಯುನಾ ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯೋಽಗ್ನಿವಿದ್ವಾ ಋತಚಿದ್ಧಿ ಸತ್ಯಃ || ೫ ||

| ಸದಪಾಠಃ |

ಸಃ | ಈಂ | ಮೃಗಃ | ಅಪ್ಯಃ | ವನಗುಃ | ಉಪ | ತ್ವಚಿ | ಉಪ್ರಮಸ್ಯಾಂ | ನಿ | ಧಾಯಿ |
ವಿ | ಅಬ್ರವೀತ್ | ವಯುನಾ | ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ವಿದ್ವಾನ್ | ಋತೃಚಿತ್ | ಹಿ | ಸತ್ಯಃ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಸ ಈಂ ಸ ಏವಾಗ್ನಿ ರುಪಮಸ್ಯಾಮುಪಮಾಯಾಮುಪಮಾಸ್ವದಾಯಾಂ ತೈಚ್ಯೋಷಧ್ಯಾದಿಭಿರಾ-
ಚ್ಯಾದಿತಾಯಾಂ ವೇದ್ಯಾಮುಪ ನಿ ಧಾಯಿ | ಉಪಸ್ಯಾ ಸ್ಯತೆ ಉತ್ತರತ್ತೋಪಭೋಗಾಯ | ಕೀದೃಶಃ ಸಃ |
ಮೃಗೋ ಮಾರ್ಜಯಿತಾಸ್ತೇಷಣಿಲೋ ವಾ | ಮೃಗೋ ಮಾರ್ಷ್ವೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣಃ | ನಿ. ೧-೨೦ | ಇತಿ
ಯಾಸ್ಯಃ | ಅಪ್ಯ ಅಪ್ಯೋ ಗಂತವ್ಯಃ | ಅಸಃ ಕರ್ಮ ತತ್ರ ಸಾಧುವರ್ವಾ | ವನಗುರ್ವನಗಮಿಾ || ಋಚ್ಯು-
ತೇರ್ಗಮೇಶ್ವೇದಂ ರೂಪಂ | ಯದ್ವಾ | ಗಮೇರೇವ | ಉಪಪದಸ್ಯ ರುಡಾಗಮಶ್ಚಾಂದಸಃ || ಏವಂ-
ಭೂತೋಽಗ್ನಿ ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯೋ ಮರಣಭರ್ಮೇಭ್ಯೋ ಯಜಮಾನಾದಿರೂಪೇಭ್ಯೋ ವಯುನಾನಿ ಪ್ರಜ್ಞಾ-
ನಾನ್ಯನುಷ್ಠೇಯಜ್ಞಾನಾನಿ ವ್ಯಬ್ರವೀತ್ | ವಿಶೇಷೇಣ ಬ್ರವೀತಿ | ಉಪದಿಶತಿ | ವಯುನನಿತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾ-
ನಾಮ ವಯುನಮುಭಿಷ್ಠೇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್ | ಈದೃಕ್ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಮಸ್ತೀತಿ ವರ್ತಯತಿ | ಅಯ-
ಮಗ್ನಿವಿದ್ವಾನ್ ಸವಜ್ಞ ಋತಚಿದ್ಧಿಜ್ಞ ಸ್ಯೋದಕಸ್ಯ ವಾ ಚೇತಿತಾ ಜ್ಞಾತಾ ಸತ್ಯಃ | ಸತ್ ಕ್ರಿಯ-
ಮಾಣಂ ಕರ್ಮ | ತತ್ರ ಸಾಧುಃ | ಸತ್ಯ ಭವೋ ವಾ | ಸತ್ ಫಲಂ ತದರ್ಹತಿತಿ ವಾ | ಸಮ್ಯಕ್ಫಲಪ್ರದ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯ ಇಂದ್ರಿಯಮುಕ್ತಸಾಮರ್ಥ್ಯೋವೇತಸ್ತಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಜ್ಞೋಪದೇಶೋ ಯುಕ್ತಃ | ಹಿಶಬ್ಧಃ
ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮೃಗಃ—ಅನ್ವೇಷಣಕುಶಲನೂ | ಅಪ್ಯಃ—(ಸುಲಭವಾಗಿ) ಸಮೀಪಿಸಬಹುದಾದವನೂ ಅಥವಾ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ | ವನಗುಃ—ವನದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ ಆದ | ಸ್ತೌಂ—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು | ಉಪಮುಸ್ಯಾಂ—ಮಾದರಿಯಾಗುತ್ತೇ | ತೈಚಿ—ಚರ್ಮಚೀಲದಂತಿರುವ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ | ಉಪ ನಿಧಾಯಿ—ಸ್ವಾಹಿತ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ | ವಿದ್ಯಾನ್—ಸರ್ವಜ್ಞನೂ | ಋತೇಚಿತ್—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವನೂ ಅಥವಾ ತಿಳಿದವನೂ | ಸತ್ಯೈ—ಸತ್ಯಶೀಲನೂ ಅಥವಾ ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿರುವವನೂ ಅಥವಾ ಫಲಾರ್ಹನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಿ ಹಿ—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಮರ್ತ್ಯೇಭ್ಯಃ—ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಮಾನವರಿಗೆ | ವಯುನಾ—(ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದ) ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು | ಮೃತ್ವಿವೀತ್—ವಿಶೇಷವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಮಾಡಿದನು.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅನ್ವೇಷಣಕುಶಲನೂ, ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಮೀಪಿಸಬಹುದಾದವನೂ, ವನದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾದರಿಯಾಗಿರುವ ಚರ್ಮಚೀಲದಂತಿರುವ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಯಜ್ಞದ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಸತ್ಯಶೀಲನೂ ಆದ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಮಾನವರಿಗೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದ ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಮಾಡಿದನು.

English Translation

He, the searcher, the accessible, the dweller in woods, has been placed (amidst the fuel), as in the similitude of (an enveloping) skin: the wise Agni. the appreciator of sacrifice, the voracious, has declared to mortals (the knowledge of) their religious duties.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಮೃಗಃ—ಮೃಗೋ ಮಾರ್ಷ್ಠೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣಃ (ನಿ. ೧-೨೦) ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಮೃಗ್ಯ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ನಿತ್ಯಂ ಹ್ಯಸೌ ಗಚ್ಛತಿ ಇವನು ನಿತ್ಯಸಂಚಾರಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅನ್ವೇಷಣ ಶೀಲೋ ವಾ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಆಹಾರವಾದ ವೈಕ್ವಲತಾದಿಗಳನ್ನು ಅನ್ವೇಷಣ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲನು ಎಂದೂ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ,

ವನಗುಃ—ವನಗಾಮೀ | ವನದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು.

ಜಾಮೀ ಸಿಂಧೂನಾಂ ಭ್ರಾತೇವ ಸ್ಯಸ್ಯಾಮಿಭ್ಯಾನ್ನ ರಾಜಾ ವನಾನ್ಯತ್ತಿ |
ಯದ್ಯಾತಜಾತೋ ವನಾ ವ್ಯಸ್ಮಾದಗ್ನಿಹರ್ ದಾತಿ ರೋಮಾ ಪೃಥಿಮ್ಯಾಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೩೫-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬುಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ವನದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ವನಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣ ಗಳು ಅಗ್ನಿಯು ವ್ಯವಹರಿಸುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ತೆನೂತ್ಯೇವ ತಸ್ಯ ರಾ ವನಗರ್ಭ ರಶನಾಭಿರಭ್ಯಧೀತಾಂ |

ಇಯಂ ತೇ ಅಗ್ನೇ ನವ್ಯಸೀ ಮನೀಷಾ ಯುಕ್ತಾ ರಥಂ ನ ಶುಚಿಯದ್ಧಿರಗೈಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೪-೬)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನು ದಹಿಸಿ ವನಗರ್ಭ ವನಗಾಮಿನಿ (ಅಗ್ನಿಮಂಥನಾ ಬಾಹೂ) ಎಂದು ಅಗ್ನಿಸ್ತುತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೫-೧೪).

ಸ ಈಂ—ಸ ವಿವಾಗ್ನಿರೂಪಂ ಎಂದು ನಿರ್ಧಾರ ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಈಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ.

ಅಥ ಯೇ ಶ್ವನ್ವತ್ತೇಽರ್ಥೇಽಮಿತಾಕ್ಷರೇಷು ಗ್ರಂಥೇಷು ವಾಕ್ಯಪೂರಣಾ ಅಗಚ್ಚಂತಿ ಪದ ಪೂರಣಾಸ್ತೇ ಮಿತಾಕ್ಷರೇಷ್ವನರ್ಥಕಾಃ ಕಮೀಮಿದ್ವಿತಿ | (ನಿ. ೧-೯).

ಈ ನಿರುಕ್ತಭಾಷ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ—ಅನ್ಯೈರೇವ ಪದ್ವಿವಿವತ್ತೇಽರ್ಥೇ ಸಮಾಪ್ತೇ ಸತಿ ಯೇ ಶಬ್ದಾ ಈಮಿತಾಕ್ಷರಾದಯಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಾಸ್ತೇ ಶಬ್ದಾ ಅಮಿತಾಕ್ಷರೇಷು ಛಂದೋರಾಹಿತೈಃನ ಪರಿಮಿತಾಕ್ಷರ-ರಹಿತೇಷು ಶಬ್ದಾಹ್ಮಣಾದಿವಾಕ್ಯೇಷು ವಾಕ್ಯಪೂರಣಾರ್ಥಾ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾಃ | ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದವೂ, ಅಕ್ಷರ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದವೂ ಆದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಜಾತೀಯ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈಂ ಎಂಬ ಪದವು ಕೇವಲ ವಾಕ್ಯಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಮಿತಾಕ್ಷರೇಷು ಛಂದೋಯುಕ್ತೇಷು ಗ್ರಂಥೇಷು ಪಾದಪೂರಣಾರ್ಥಾಃ | ತೇ ಚ ಕಮೀಮಿತಾಕ್ಷರಾದಯಃ | ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದವೂ, ಅಕ್ಷರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನಿಯಮವುಳ್ಳವೂ ಆದ ಮಕ್ಕುಗಳು ಮತ್ತು ಸಜಾತೀಯವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಾದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು ಎಂದು ಈಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಋತಚಿತ್—ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಉದಕಸ್ಯ ವಾ ಚೇತಿಶಾ ಜ್ಞಾತಾ | ಯಜ್ಞವನ್ನು ಅಥವಾ ಉದಕವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು. ಈ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವಯುನಾ—ವಯುನಮಿತಿ ಶ್ವಜ್ಞಾನಾನು | ವಯುನ ಶಬ್ದದ ವಿಶೇಷವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನಿರ್ಹಿ ವಯುನಾ ವ್ಯಬ್ರವೀತ್—ಅಗ್ನಿಯು ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪವೇಶಿಸಿದನು.

ಅಥಾಸ್ಯ ಹಸ್ತಂ ಗೃಹ್ಣಾತಿ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರ್ಯಸ್ಯಗ್ನಿರಾಚಾರ್ಯಸ್ತನಾಹಮಾಚಾರ್ಯಸ್ತನಾ-ಸಾವಿತ್ಯೇತೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೫-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಚಾರ್ಯನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅವನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನಗಳೂ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು ಎಂದಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮೃಗೇ—ಮೃಗಜಾ ಶುದ್ಧೌ. ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಗತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಮೃಗ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಯಾಸ್ಯರೂ ಮೃಗೋ ಮಾಪ್ಯೇರ್ಗತಕರ್ಮಣಃ (ನಿರು. ೧-೨೦) ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಕೌತ್ಯ.

ಅಪ್ಯೇ—ಅಪ್ಪು ಸಾಧುಃ ಆಪ್ಯಃ ತತ್ರೇಸಾಧುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ಆಪಲ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಯತೋಲ್ಯ-ನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವನಗುಃ—ವನಂ ಗಚ್ಛತಿ ವನಗುಃ ಪುಧಾತು ಗಮಲ್ಯ ಧಾತು ಇವುಗಳಿಗೆ ಔಸಾದಿಕಪ್ರತ್ಯಯ ದಿಂದ ಈ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಗಮಲ್ಯ ಧಾತು. ಛಂದಸವಾಗಿ ಉಪಪದವಾದ ವನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಮುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ವಚ್—ಸಪ್ರಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚೇ— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾಯೀ—ಡುಧಾಳ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಛಂದಸವಾಗಿ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲುಪ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿಣ್ಧಾವಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಚಿಣಾದೇಶ. ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ಕೈಶೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಚಿಣೋ ಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜೋಗೇಲ್ಯಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಪಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

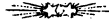
ಅಬ್ರವೀತ್—ಬ್ರೂೞ್ ನ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು. ಛಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಪ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್. ಇಕಾರ ಯೋಪ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಬ್ರುವ ಈಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಟಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕೆಗೆ ಗುಣ, ಆವಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ತಿಪಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದ್ವಾನ್—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಲಪಿಗೆ ಶತ್ವ ಬಂಧಾಗ ವಿಧೇಃ ಶತುರ್ವಸುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಸುರಾದೇಶ. ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯತಚಿತ್—ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುತಂ ಚೇತಿ ಇತಿ ಪುತಚಿತ್. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೌತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಮುತ್ತರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸತ್ಯೇ—ಸತ್ಯ ಭವಃ ಸತ್ಯಃ ಅಥವಾ ಸತ್ ಅರ್ಥತಿ ಸತ್ಯಃ ಭವೇ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪ ೪ ೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸೂರನಲನಕ್ರಿಯದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ಸೂರನಲನಕ್ರಿಯದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

— — —

ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಮಿತಿ ಸಂಚರ್ಚಂ ಷಷ್ಠಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ | ಅಗ್ನೇಯಂ ಪೂರ್ವತ್ಯಾ-
ಗ್ನೇಯಂ ತು ತದಿಷ್ಟ್ಯಕ್ತತ್ಯಾತ್ | ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಮಿತ್ಯನುಕ್ರನುಣಿಕಾ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾತ್ಪಿನತಸ್ತ-
ಯೋಶ್ಚೈಷ್ಟ್ಯಭೇ ಛಂದಸೀದಮಾದಿಸೂಕ್ತತ್ರಯಸ್ಯ ವಿನಿಯೋಗಃ | ಅಥೈತಸ್ಯಾ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರತಂ |
ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಮಿತಿ ತ್ರೀಣಿ | ಅ ೪-೧೩ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಮಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚರ್ಯಃ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು. ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮತ್ತು ಆತ್ಮಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಕ್ಕುಗಳ ಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತವೂ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಎಂದರೆ ಒಟ್ಟು ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯವುಳ್ಳದ್ದು. ಅಥೈತಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಖಂಡದ ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಮಿತಿ ತ್ರೀಣಿ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೧೩).

— — — : ೦ : — — —

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೪೬

— — —

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೧ || ಸೂಕ್ತ—೧೪೬ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೧೫ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಕ್ಕುಂಖ್ಯೆ—೫ ||

|| ಮುಷಿ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚರ್ಯಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

ಕಂಠಾಧಾರಃ

ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಂ ಗೃಣೇಷೇನೂನಮಗ್ನಿಂ ಪಿತೋರುಪಸ್ಥೇ |
 ನಿಷತ್ತಮಸ್ಯ ಚರತೋ ಧ್ರುವಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ದಿವೋ ರೋಚನಾಪ್ರವಾಂಸಂ |
 || ೧ ||

ಕಂಠಾಧಾರಃ

ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ | ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಂ | ಗೃಣೇಷೇ | ಅನೂನಂ | ಅಗ್ನಿಂ | ಪಿತೋಃ | ಉಪಸ್ಥೇ |
 ನಿಷತ್ತಂ | ಅಸ್ಯ | ಚರತಃ | ಧ್ರುವಸ್ಯ | ವಿಶ್ವಾ | ದಿವಃ | ರೋಚನಾ | ಅಪ್ರವಾಂಸಂ || ೧ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ

ಅನಯಾಗ್ನಿಯೇಷ್ಣ ರೂಪೇಣ ಸ್ತೂಯತೇ | ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ ಸವನತ್ರಯರೂಪಮೂರ್ಧಾತ್ರಯೋವೇತಂ || ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ಪಾದ್ವನ್ಮೂರ್ಧಸು ಬಹುವ್ರೀಹಾವಿತ್ಯೇತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ || ಕಿಂಚ ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಂ ನಿಯಾಮಕಸಪ್ತಚ್ಚಂದೋಯುಕ್ತಂ ಅನೂನಮವಿಕಲಂ ಸಂಪೂರ್ಣಭಲಂ ಅಗ್ನಿಮಗ್ನಿ-ಸಾಧ್ಯಮಂಗನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಂ ವಾ ಪಿತೋರುಪಸ್ಥೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರುತ್ಥಂಗೇ ನಿಷತ್ತಂ ನಿಷಣ್ಣಂ | ಮಧ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಭೂಮಿಸ್ತಪ್ತವ್ಯೇಣ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ತದೇವತಾಭಿಕ್ಷ ರಾಧ್ಯತ್ವಾದಿ ಯಾವರ್ತ | ಕಿಂಚ ಧ್ರುವಸ್ಯ ನಿಷ್ಕಲಸ್ಯ ಚರತೋ ಹವಿರ್ಭಕ್ಷಯತೋಽಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಸಂಬಂಧಿನಂ ಯಜ್ಞಂ ದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಾಧಾರತಾನಿ ವಿಶ್ವಾನಿ ರೋಚನಾನಿ ದೇವವಿಮಾನಾನ್ಯಾಪ್ರವಾಂಸಂ ಸರ್ವತಃ ಪೂರಯಿತಾರಂ ಗೃಣೇಷೇ | ಗೃಣೇಹಿ | ಸ್ತುಹಿ | ಯದ್ವಾ | ಅಯಮಗ್ನಿರೇವೋಚ್ಯತೇ | ತ್ರಿಮೂರ್ಧವದತ್ತ ಕ್ಷಿತ್ಯಂತರಿಕ್ಷದ್ಯುಲೋಕಾಖ್ಯಸ್ಥಾನತ್ರಯೋವೇತಂ | ಲೋಕತ್ರಯವ್ಯಾಪ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿ-ಸ್ಥಾನತ್ರಯವರ್ತಿನಂ ವಾ | ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಂ ಸಪ್ತಜ್ವಾಲಂ ಅನೂನಮನೂನಂ ಪಿತೋದ್ಯಾಪ್ತವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರುಪಸ್ಥ ಉತ್ಥಂಗೇ ನಿಷತ್ತಂ || ನಸತ್ತನಿಷತ್ತೇತಿ ನಿಪಾತನಾನ್ವಿಷ್ಣಾನತ್ಪಾಭಾವಃ || ನಿಷಣ್ಣಂ ಅಪ್ರಿವಾಂಸಂ ಸರ್ವತಃ ಪೂರಯಂತೆಂ ಕಾಮಾನಂ ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣವಿಶಿಷ್ಟಮಗ್ನಿಂ ಗೃಣೇಷೇ | ಗೃಣೇಹಿ | ಸ್ತುಹಿ | ಕಿಂಚ ಚರತಃ ಸರ್ವತ್ರ ಜ್ವಾಲಾಭರ್ಗಚ್ಯತೋ ಧ್ರುವಸ್ಯ ಧ್ವತತ್ಪಾದವಿಚಲಿತಸ್ಯ ದಿವೋ ದ್ಯೋತಮಾನಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ವಿಶ್ವಾ ಸರ್ವಾಣಿ ರೋಚನಾ ರೋಚನಾನಾನಿ ತೇಜಾಂಸಿ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತವಂತೀತಿ ಶೇಷಃ | ಈದೃತಮಗ್ನಿಂ ಸ್ತುಹೀತ್ಯಂತರಾತ್ಮನಃ ಪ್ರೈಷಃ ||

ಪ್ರತಿರೂಪ

ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ-ಸವನತ್ರಯ ರೂಪವಾದ ಮೂರುತಲೆಯುಳ್ಳವನೂ (ತಥವಾ)ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕವುಳ್ಳವ (ದ್ಯಾವೃ) ಸೂ (ಅಧವಾ) ವಕ್ಷಿಮಗ್ನಿ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ, ಅಹವನೀಯ

ಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳುಳ್ಳವನೂ | ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಂ—ಎಳು ಛಂದಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳವನೂ ಅಥವಾ ಎಳು ಜ್ವಾಲೆಗಳೆಳ್ಳವನೂ | ಅನೂನಂ—ವಿಕಲರಹಿತನೂ | ಪಿತೃಣಃ—ದ್ರಾವ್ಯವಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳ ತೊಡೆಯಮೇಲೆ (ನಡುವೆ) | ನಿಷತ್ತೈಂ—ಕುಳಿತಿರುವವನೂ, (ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನೂ) | ಆ ಪಪ್ಪಿವಾಂಸಂ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ಪೂರೈಸುವವನೂ ಆದ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಗೃಣೇಷೆ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು | ಚರತಃ—ಪವಿಸ್ಸನ್ನು ಸೇವಿಸುವವನೂ ಅಥವಾ (ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಸಕಲದೇಶದಲ್ಲೂ) ಸಂಚರಿಸುವವನೂ | ಧ್ರುವಸ್ಯ—ಅಚಲನಾಗಿರುವವನೂ | ದಿವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಆದ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯ | ಎಶ್ವಾ ರೋಚನಾ—ಸಮಸ್ತ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೂ (ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ).

ಃಪಾರ್ಥ

ಸವನತ್ರಯರೂಪವಾದ ಮೂರು ತಲೆಯುಳ್ಳವನೂ, ಸಪ್ತಚ್ಚಂದಾತ್ಮಕನೂ, ವಿಕಲರಹಿತನೂ, ದ್ರಾವ್ಯವಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳ ನಡುವೆಯಿಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನೂ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು. ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ, ಅಚಲನೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಆದ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಸಮಸ್ತ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೂ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

Glorify the three-headed, seven-rayed Agni ; who is subject to no diminution, seated on the lap of his parents, (heaven and earth) ; and gratifying all (desires) ; as the universal radiance of the divine (Agni), whether moving or stationary, (spreads around).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ—ಅನಯಾಗ್ನಿಯರ್ಚ್ಛ ರೂಪೇಣ ಸ್ತೂಯತೇ | ಈ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೂ ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಯಜ್ಞಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೂ ಅನಂತರ ಸಾಕ್ಷಾದಗ್ನಿಪ್ರಾಂಶ್ಯಯವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ | ಸವನತ್ರಯರೂಪಮೂರ್ಧತ್ರಯೋಜೇತೆಂ | ಯದ್ವಾ | ಅಯಮಗ್ನಿರೇವೋಚೈತೇ | ತ್ರಿಮೂರ್ಧವದತ್ರ ಕ್ಷಿತ್ಯಂತರಿಕ್ಷದ್ಯುಲೋಕಾಖ್ಯಾಸ್ಥಾನತ್ರಯೋಜೇತೆಂ ಲೋಕತ್ರಯ-ವ್ಯಾಪ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಧಿಸ್ಥಾನತ್ರಯವರ್ತನಂ ವಾ || ಸವನತ್ರಯರೂಪವಾದ ಮೂರು ತಲೆಯುಳ್ಳವನೂ, ಅಥವಾ ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನೂ ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ, ಆಹವನೀಯಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳುಳ್ಳವನೂ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. Oldenberg ಎಂಬ ಜರ್ಮನ್ ಪಂಡಿತನು ಈ ಋಕ್ಸನ್ನು ಅಂಶಭಾಷೆಗೆ ಪರಿವರ್ತಿಸುವುದಿವಿಶೇಷ ವಿಷಯವನ್ನು ಬರೆಯುವಾಗ ಸಾಯಣರ ಈ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

Sayana refers the three heads of Agni to the three Savanas, or the three worlds, or the three sacrificial fires. The last explanation seems to be most probable. ಈ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದು ಎಂದರೆ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ, ಆಹವನೀಯ ಎಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳ

ಕುಳ್ಳನನು ಎಂಬರ್ಥವೇ ಹೆಚ್ಚು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ನೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥಗಳು ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ದಿವಸ್ವರಿ ಪ್ರಥಮಂ ಜಜ್ಜೇ ಅಗ್ನಿ ರಸ್ಯದ್ವಿತೀಯಂ ಪರಿ ಜಾತನೇದಾಃ |
ತೃತೀಯಮಪ್ಸು ನೈಮಾಣಾ ಅಜಸ್ರಮಿಂಧಾನ ಏನಂ ಜರತೇ ಸ್ವಾಧೀಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೫-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕ, ಪೃಥ್ವೀಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತಃಪ್ರಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ

ದಿವಸ್ವರಿ ಪ್ರಥಮಂ ಜಜ್ಜೇ ಅಗ್ನಿ ರಿತಿ | ಸ್ವಾಣೋ ವೈ ದಿವಃ ಸ್ವಾಣಾಮ ನಾ ಏಷ ಪ್ರಥಮ-
ಮಾಜಾಯತಾಸ್ಯದ್ವಿತೀಯಂ ಪರಿ ಜಾತನೇದಾ ಇತಿ ಯದೇನಮದೋ ದ್ವಿತೀಯಂ ಪುರುಷ-
ವಿಧೋಽಽಜನಯತ್ತ್ವತೀಯಮಪ್ಸುತಿ ಯದೇನಮದಸ್ತ್ವತೀಯಮದ್ಯೋಽಽಜನಯನ್ಯೋ-
ಮಾಣಾ ಅಜಸ್ರಮಿತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೈ ನೈಮಾಣಾ ಅಗ್ನಿ ರಜಸ್ರ ಇಂಧಾನ ಏನಂ ಜರತೇ ಸ್ವಾಧೀಃ ||
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೬-೪-೩)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮೇಲಿನ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿ ಮೂರುಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಈ ಅಂಶವು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದಲೂ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ತ ರಶ್ಮಿಂ—ನಿಯಾಮಕಸಪ್ತಚ್ಛಂದೋಯುಕ್ತಂ ಅಥವಾ ಸಪ್ತಜ್ವಾಲಂ | ಏಳು ಭಂದದನ್ನುಗಳುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ಏಳು ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. Oldenberg ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು

The seven reins (rays) are, according to Sayana, the seven metres or the seven flames of Agni. The last explanation is recommended by III—6-2. But it is possible also to think of the seven Priests.

ಸಪ್ತ ಹೋತಾರಃ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದೇ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾ,

ಆ ರೋದಸೀ ಅಪ್ಪಣಾ ಜಾಯಮಾನ ಉತ ಪ್ರ ರಿಕ್ವಾ ಅಥ ನು ಪ್ರಯಜ್ಯೋ |
ದಿವಶ್ಚಿದ್ಗೇ ಮಹಿನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಚ್ಯಂತಾಂ ತೇ ವಹ್ಯಯಃ ಸಪ್ತಜಿಹ್ವಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಪ್ತಜಿಹ್ವಾತ್ವಕವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಇದೇ ಅಲ್ಲವೇ,

ಆ ಯಸ್ಮಿನ್ಸಪ್ತ ರಶ್ಮಯಸ್ತೃತಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನೇತರಿ |
ಮನುಷ್ಯದ್ವೈವ್ಯಮುಷ್ಯಮಂ ಪೋತಾ ವಿಶ್ವಂ ತದಿನ್ಸತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಪ್ತ ರಶ್ಮಿವದ್ಯಾಸ್ವಾ ಹೋತೃತಾಃ ಸ್ಪಸ್ತಕರ್ಮಭಿಃ ಸರ್ವತೋ ವ್ಯಾಸ್ವಾ ಭವಂತಿ | ಸಪ್ತ ರಶ್ಮಿಗಳಂತೆ ಸಪ್ತಹೋತೃಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವರು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಪ್ತ ಹೋತೃಗಳುಳ್ಳ ಎಂದೂ ಅಗುವುದು.

ಸಪ್ತ ತೇ ಅಗ್ನೇ ಸಮಿಧಸ್ಸಪ್ತ ಜಿಹ್ವಾಸ್ಸಪ್ತ ಋಷಯಸ್ಸಪ್ತ ಧಾಮ ಪ್ರಿಯಾಣಿ | ಸಪ್ತ
ಹೋತ್ರಾಸ್ಸಪ್ತಧಾ ತ್ವಾ ಯಜಂತಿ ಸಪ್ತ ಯೋನೀಲಾ ಪೃಣಿಸ್ವಾ ಘೃತೇನ |
(ಕೃ. ಸಂ. ೧-೫-೩೨)

ಎಂಬ ಕೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ,

ಕಾಲೀ ಕರಾಲೀ ಚ ಮನೋಜನಾ ಚ ಸುಲೋಹಿತಾ ಯಾ ಚ ಸುಧೂಮ್ರವರ್ಣಾ |
ಸ್ಥುಲಿಂಗಿನೀ ವಿಶ್ವರಾಚೀ ಚ ದೇವೀ ಲೇಲಾಯಮಾನಾ ಇತಿ ಸಪ್ತ ಜಿಹ್ವಾಃ ||

(ಮುಂಡಕ. ೧-೨-೪)

ಎಂದು ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಎಳು ಜಿಹ್ವೆಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪಾಯೂಪಸ್ವೇನಾನಂ ಚಕ್ಷುಶ್ಶೋತ್ರೇ ಮುಖನಾಸಿಕಾಭ್ಯಾಂ ಪಾಣಿಃ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಾತಿಷ್ಠತೇ
ಮಧ್ಯೇ ತು ಸಮಾನಃ | ಏವ ಹ್ಯೇತಮ್ನ ತಮನ್ನಂ ಸಮಂ ನಯತಿ ತಸ್ಮಾದೇತಾಃ ಸಪ್ತಾರ್ಚಿ-
ನೋ ಭವಂತಿ |

(ಪ್ರಶ್ನ ೩-೫)

ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಪ್ತಸ್ವರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಶಿತ್ತೋಃ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ,

ಸ ರೋಚಯಜ್ಜನುಷಾ ರೋದಸೀ ಉಭೇ ಸ ಮಾತ್ತೋರಭವತ್ಪುತ್ರೈ ಈಡ್ಯಃ |
ಹವ್ಯವಾಳಗ್ನಿ ರಜರಶ್ಚ ನೋಹಿತೋ ದೂಳಭೋ ವಿಶಾಮತಿರ್ಧಿವಿಭಾವಸುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ

ಅಗ್ನೇ ದಿವಸೂನುರಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಶ್ವನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಉತ ವಿಶ್ವವೇದಾಃ |

ಋದಗ್ನೇನಾ ಇಹ ಯಜಾ ಚಿಕಿತ್ಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೫-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇನ್ನೂ ಹೀಗೆಯೇ ೧೦-೧-೨ ; ೧೦-೨-೨ ; ೧೦-೧೪೦-೨ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದುದಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶಿತ್ತೋಃ ಎಂದರೆ ಪಿತೃಗಳಾದ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದರ್ಥ. ಆರಣ್ಯಗಳ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಬಹುದು.

ಆ ಪಪ್ತಿನಾಂಸಂ—ಸರ್ವತಃ ಪೂರಯಂತಂ ಕಾಮಾನಾಂ | ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಸರ್ವಪ್ರವೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವವನೆಂದರ್ಥ. ಪ್ತಾ—ಸಾಲಿನಪೂರಣಯೋಃ ಎಂಬ ಪೂರಣಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ತಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಪಪ್ತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಪೂರಕವು ಎಂದರೆ ತುಂಬಿಕೊಡುವುದವು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ನೈ ಚೆ ಕ್ಷ್ವಾ ಏಷ ದಿವೋ ಮಧ್ಯ ಆಸ್ತ ಅಪೆಪ್ಪಿವಾನೋದೇಸೀ ಅಂತೆರಿಕ್ಷಂ |
 ಸ ವಿಶ್ವಾಚೀರಭಿ ಚೆವ್ಯೇ ಭೈಶಾಚೀರಂತೆರಾ ಪೂರ್ವಮಪರಂ ಚೆ ಕೇತುಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೩೯-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಪೆಪ್ಪಿವಾನಾ ಸ್ತುತೀಜನಾ ಪೂರಯನ್ ಎಂವರ್ಧವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಮಾನಾಂ ಪೂರಯಿ-
 ತಾರಂ ಎಂವರ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚರತಃ ಧ್ರುವಸ್ಯ—ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವಾದ ಗುಣಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸದ್ವಿಜ್ಞಾನಿ
 ಗಳ ರೂಪದ ಸಂಚಾರವೂ, ಮೂಲರೂಪವಾಗಿಯೂ ಅಚಲಸ್ವರೂಪವೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರತಿಯಾ

ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಮ್—ತ್ರಯಃ ಮೂರ್ಧಾನಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾ. ತಮ್ ದ್ವಿತ್ರಿಭ್ಯಾಂ ಪಾದ್ವನ್-
 ಮೂರ್ಧಸು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ತರಶ್ಮಿಮ್—ಸಪ್ತರಶ್ಮಯಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತಮ್. ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ.
 ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗ್ನಾಣೇಷೇ—ಗ್ನಾ ರಜ್ಜೀ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಫಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.
 ಫಾಸಃ ಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸೇ ಅದೇಶ. ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃಶ್ಚಾ-ಎಂಬುದರಿಂದ
 ಾವಿಕರಣ. ಸ್ವಾದೀನಾಂಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಈಹಲ್ಯಘೋಃ
 (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಈತ್ಯ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ
 ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನೂನಮ್—ನ ಉನಃ ಽನೂನಃ ತಮ್. ನಲೋಪೋ ನಶಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬಂದಾಗ
 ತಸ್ಮಾನ್ನದತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಪರಕ್ಕೆ ಸುಡಾಗಮ. ಅನ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಷತ್ತಮ್—ಸದಲ್ಯ ವಿರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಮ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯ. ದಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ
 ಬಂದರೂ ನಸತ್ತನಿಷತ್ತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನತ್ತ ಬರುವು
 ದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚರತಃ—ಚರ ಗತಿಭಕ್ತೇಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಕರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲತ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಷ್ಠಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.
 ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನಿಶ್ವಾ—ನಪುಂಸಕದ್ವಲಿ ತಿ ಆವೇಶ ಬಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ
 ಲೋಪ.

ದಿವಃ—ಊದಿದಂ ಸದಾದಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಘಟಿಗೆ ಉದಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲೋಚನಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತೆಗೆ (ಜಸ) ಆಕಾರಾ ವೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪಸ್ವಿವಾಂಸಮ್—ಅಪ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಪ್ರಾ ಪೂರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಕ್ವಸುಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಕಾಚಾದುದರಿಂದ ವಸ್ತೀಕಾಚಾದ್ಯಸಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ದ್ವಿವಚನೇ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾನಿವದ್ವಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ವಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದು ತ್ವರಪದಪ್ರತ್ಯಕ್ತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತವೆ. ದ್ವಿತ್ವೀಯಾವಕನಚನ ಪರವಾದಾಗ ಅತ್ಯಸಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಭ. ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಸುಮಾಗಮು. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಶಾಸ್ತ್ರಃ

ಉಕ್ವಾ ಮಹಾ ಅಭಿ ವವಕ್ಷೇ ಏನೇ ಅಜರಸ್ತಸ್ಯಾವಿತಲೂತಿಯುಷ್ಃ |

ಉನ್ಯಾಃ ಪದೋ ನಿ ದಧಾತಿ ಸಾನೌ ರಿಹಂತ್ಯುಧೋ ಅರುಷಾಸೋ ಅಸ್ಯ |

|| ೨ ||

ಪದವಾಳಃ

ಉಕ್ವಾ | ಮಹಾನ್ | ಅಭಿ | ವವಕ್ಷೇ | ಏನೇ | ಇತಿ | ಅಜರಃ | ತಸ್ಯಾ | ಇತೇಽಲೂತಿಃ | ಯುಷ್ಃ |

ಉನ್ಯಾಃ | ಪದಃ | ನಿ | ದಧಾತಿ | ಸಾನೌ | ರಿಹಂತಿ | ಉಧಃ | ಅರುಷಾಸಃ | ಅಸ್ಯ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉಕ್ವಾ ಸೇಕ್ತಾ | ಫಲಪ್ರದಾನಸಮರ್ಥ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಆತ ಏವ ಮಹಾನ್ ಮಹಿಮಾ ಸ್ವರೂಪೋಽದ್ವೈತ್ಯವ್ಯವಧಿಸದ್ಯತೋಽಯಮಗ್ನಿರೇನೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಭೃಭಿಕ್ರಮ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ಯ ವವಕ್ಷೇ | ವಹತಿ | ವ್ಯಾಪ್ನೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ವಹತೇರ್ಲೇಟಿ ಚಾಂದಸಃ ಶಪಃ ಶ್ವಃ | ಲೋಪಸ್ತ ಅತ್ಯನೇಪದೇ-ಷ್ಠಿತಿ ತಲೋಪಃ | ಸಿಬ್ಬಹುಲಮಿತಿ ಸಿನ್ || ವ್ಯವ್ಯಾಧಿಪ್ರದಾನೇನ ಹವಿವಹನೇನ ಚ ಲೋಕದ್ವಯಸ್ಯ ವಾಸಿನೋ ದೇವಾನ್ಮನುಷ್ಯಾಂಕ್ವ ರಕ್ಷತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಾಯಮಜರೋ ಜರಾರಹಿತನು ಯಸ್ಮೋ ಮಹಾನ್ ಪೂಜ್ಯಃ | ಮಹನ್ಯಾಮೈತತ್ ಯುಷ್ಃ ಉಕ್ಷ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಸಾಶಾತ್ | ತಥೇತಲೂತಿಃ ಪ್ರಾಪ್ತರಕ್ಷಣಃ ಸನ್ ತಸ್ಯಾ | ಸ್ವಿತೋ ವರ್ತತೇ | ಯದ್ವಾ | ಉಕ್ತಗುಣೋಽಯಮಿತಲೂತಿರತ ಏವ ಗಮನವಾನಸ್ಯ-ದ್ವೇವಯಜನಾಭಿಮುಖಗಮನವಾನ್ ತಸ್ಯಾ | ವರ್ತತೇ | ತದನಂತರಮುನ್ಯಾ ನಿಶ್ಚಯಾಯಾ ಭೂಮ್ಯಾಃ

ಸಾನೌ ಸಮುಚ್ಛ್ರೈತೇ ಪ್ರದೇಶೇ ವೇದಿಲಕ್ಷಣೇ ಪದೋ ನಿ ದಧಾತಿ | ಪದಾನಿ ಸ್ವಾ ಪಯಂತಿ ಕರೋತಿ |
 ಕಿಂಚಾಸ್ಯಾಗ್ನೇರರುಷಾಸೋರೂಷಾ ಅರೋಚನಾ ಊಧರೂಧಃಸ್ವಾ ನೀಯಮಂತರಿಕ್ಷಂ ರಿಹಂತಿ ಲಿಹಂತಿ
 ಯದ್ವಾ | ಅಸ್ಯೋಧರೂಧಃಸ್ವಾ ನೀಯಂ ಯಜ್ಞ ಮರುಷಾಃ ಅರೋಚನಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಯಜಮಾನಾ
 ರಿಹಂತಿ | ಅಭಿಮತಸ್ಯರ್ಗಾದೀನಿ ಲಿಹಂತಿ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ಉಕ್ಷಾ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ಸುರಿಸಿಕೊಡುವನೂ | ಮಹರ್ಷಿ—ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವನೂ ಆದ
 ಅಗ್ನಿಯು | ಏನೇ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡನ್ನೂ | ಅಭಿ ವವಕ್ಷೇ—ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ | ಅಜರಃ—ಮುಟ್ಟಿಲ್ಲ
 ದವನೂ | ಋಷ್ಯಃ—ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ಇತೆಊತಿಃ—ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು (ಅಥವಾ)
 ಯಜ್ಞದೇಶವಾದ ಈಕಡೆಗೆ ಬರುವವನಾಗಿ | ತಸ್ಯೋ—ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ | ಉರ್ವಾಃ—ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪೃಥಿವಿಯು |
 ಸಾನೌ—ಶಿಖರದಂತೆ ಎತ್ತರವಾದ ವೇದಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಪದಃ—ಪಾದಗಳನ್ನು | ನಿ ದಧಾತಿ—ಇಡುತ್ತಾನೆ | ಅಸ್ಯ—
 ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಅರುಷಾಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳು | ಊಧಃ—ಕೆಚ್ಚಲಿನಂತಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು |
 ರಿಹಂತಿ—ಮುಚ್ಚಿ (ವ್ಯಾಪಿಸಿ) ತ್ತವೆ | (ಅಥವಾ) ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಊಧಃ—ಕೆಚ್ಚಲಿನಂತಿರುವ ಯಜ್ಞ
 ವನ್ನು | ಅರುಷಾಃ—(ತಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ) ಬೆಳಗುವ ಯಜಮಾನರು | ರಿಹಂತಿ — (ಪ್ರರ್ಗಾದಿಗಳನ್ನು)
 ಮುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ.

ಉಪಾಖ್ಯ

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿಕೊಡುವನೂ, ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿ
 ಗಳೆರಡನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಮುಟ್ಟಿಲ್ಲದವನೂ, ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ
 ಕೊಂಡು ಇದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪೃಥಿವಿಯು ಶಿಖರದಂತೆ ಎತ್ತರವಾದ ವೇದಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪಾದಗಳನ್ನು
 ಇಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳು ಕೆಚ್ಚಲಿನಂತಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

The great showerer (of benefits) has pervaded these two (worlds):
 undecaying and adorable, he is (ever) present, bestowing protection: he
 places his foot on the summit of the earth, and his radiant (flames) lick the
 udder (of the firmament).

ವೇದವಿವರಣೆ

ಉಕ್ಷಾ—ಸೇಕ್ವಾ | ಫಲಪ್ರದಾತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕವನು. ಸೇಚನ
 ಎಂದರೆ ಸುರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಉರ್ವ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು
 ಸುರಿಸುವ ದೇವತೆಗಳೆಂದರ್ಥ. ಉಕ್ಷನ' ರುಬವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಮಹನ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ.
 (ನಿ. ೨-೧೨) ಮತ್ತು,

ವೃಷಾಕಸಾಯಿ ರೇವತಿ ಸುಪುತ್ರ ಅದು ಸುಸುಷ್ಪೇ |

ಘಸತ್ತೆ ಇಂದ್ರ ಉಕ್ಷಣಃ ಪ್ರಿಯಂ ಕಾಚಿತ್ಪರಂ ಹವಿರ್ವಿಶ್ವಸ್ಯಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೧೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಹರಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಉಕ್ಷಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಉಕ್ಷಣ ಉಕ್ಷತೇವ್ಯದ್ವಿ ಕರ್ಮಣಃ ಉಕ್ಷಂತ್ಯು ದಕೇನೇತಿ ವಾ (ನಿ ೧೨-೯) ವೃದ್ಧಿಯಾಗು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಉಕ್ಷಣ ಧಾತು ಎಂದೆ ನಿಸ್ಪನ್ನವಾಗುವುದೆಂದೆ ಉದಕದೊಂದಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗತಕ್ಕ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಉಕ್ಷಣ ಶಬ್ದವು ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸೇಚನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೇ ಜಜ್ಞೇ ರೇ ದಿವ ಋಷ್ಯಾಸ ಉಕ್ಷಣೋ ರುದ್ರಸ್ಯ ಮರಾ ಅಸುರಾ ಅರೇಪಸಃ |

ಪಾನಕಾಸಃ ಶುಚಿಯಃ ಸೂರ್ಯಾ ಇವ ಸತ್ಯಾನೋ ನ ದ್ರೆಪ್ತಿನೋ ಘೋರವರ್ಪಸಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೬೪-೨)

ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕೇತುಂ ಪ್ರಥಮಂ ಪುರೋಹಿತಂ ಹವಿಷ್ಮಂತ ಈಳತೇ ಸಪ್ತ ವಾಜಿನಂ |

ಶೃಣ್ವಂತಮಗ್ನಿಂ ಘೃತಪೃಷ್ಠಮುಕ್ಷಣಂ ಪೃಣಂತಂ ದೇವಂ ಪೃಣತೇ ಸುವೀರ್ಯಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೨-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ಷಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೇಚನ ಅಥವಾ ಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದು ಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಾಪವಾನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರ್ಥ.

ಅಭಿ ವವಕ್ಷೇ—ಅಭಿಕ್ರಮ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ಯ ವಹತಿ | ವ್ಯಾಪ್ತೋತಿತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿ ದ್ದಾನೆಂದರ್ಥ. ವವಕ್ಷೇ ಎಂಬ ಪದವು ವಹ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವಚಿ ಪರಿಧಾವಣೇ ಎಂಬ ಧಾತು ಎಂದಾಗಲಿ ನಿಸ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಕಿಮಿತ್ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಪರಿಚಕ್ಷ್ಯಂ ಭೂಕ್ತೈ ಯದ್ಭವಕ್ಷೇ ಶಿಸಿವಿಷ್ಣೋ ಅಸ್ಮಿ |

ಮಾ ವಪೋ ಅಸ್ಮದಪ ಗೂಹ ಏತದ್ಯೋದನ್ಯೂರೂಪಃ ಸಮಿಥೇ ಬಭೂಥ |

(ಮ. ಸಂ. ೭-೧೦೦-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ವವಕ್ಷೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಬ್ರೂಷೇ ಹೇಳುತ್ತೀಯೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿ ವಹ್ ಧಾತುವೇ ಇದರ ಮೂಲವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರೆ,

ಸದ್ಯೋ ಜಾತ ಓಷಧೀಭಿರ್ವವಕ್ಷೇ ಯದೀ ವರ್ಧಂತಿ ಪ್ರಸ್ಯೋ ಘೃತೇನ |

ಆಸ ಇವ ಪ್ರವತಾ ಶುಂಭಮಾನಾ ಉರುಷ್ಯದಗ್ನಿಃ ಸಿತ್ರೋರುಪಸ್ಥೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨.೫.೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ವವಕ್ಷ್ಯೇ—ಉಚ್ಯತೇ ವಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂದೂ,

ವವಕ್ಷ್ಯೇ ಇಂದ್ರೋ ಅಮಿತಮ್ನಣೀಷ್ಯು ೧ ಭೇ ಆ ಪಸೌ ರೋದಸೀ ಮಹಿಶ್ವಾ |
ಅತೈದ್ರದಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ವಿ ರೇಚ್ಯೈಫಿ ಯೇ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾ ಬಭೂವ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೩-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉನಾಹ ವಹಿಸಿದನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿಯೂ ವಹ್ಯ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅಭಿ ವವಕ್ಷ್ಯೇ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪ್ಯ ವಹತಿ | ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಋಷ್ಯಃ—ಈ ಪದವು ಮಹನ್ನಾ ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩) ಪುಸ್ತಕಾಂತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಮಹಾನ್ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ರಮ್ಯವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಉರುಂ ನೋ ಲೋಕಮನು ನೇಷಿ ವಿದ್ವಾನ್ತ್ಸರ್ವಜ್ಯೋತಿರಭಯಂ ಸ್ತಸ್ತಿ |
ಋಷ್ವಾ ತ ಇಂದ್ರ ಸ್ಯವಿರಸ್ಯ ಜಾಹೂ ಉಪ ಸ್ಥೇಯಾಮ ಶರಣಾ ಬ್ರಹಂತಾ ||

(ಋ. ೬-೪೭-೮)

ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕವನ್ನದಹರಿಸಿ ಋಷ್ವಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದರ್ಶನೀಯೌ ರಮ್ಯವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥವಾದಿ ದ್ದಾರೆ.

ಅನಾನುದೋ ವ್ಯಪಭೋ ದೋಧತೋ ವಧೋ ಗಂಧೀರ ಋಷ್ಯೋ ಅಸಮಷ್ಟ್ಯಕಾವ್ಯಃ |
ರದ್ರಚೋದೇ ತ್ಸ ಭನೋ ವೀಳಿತಸ್ವೈಫುರಿಂದ್ರಃ ಸುಯಜ್ಞ ಉಷಸಃ ಸ್ವರ್ಜಸತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೧-೪)

ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಮಹಾನ್ ಎಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಎರಡು ಗುಣಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಉನ್ಯಾಃ—ವಿಸ್ತೃತಾಯಾಃ ಭೂಮ್ಯಾಃ | ಎಂದು. ಉರ್ವೀ ಶಬ್ದವು ಪೃಥ್ವಿಗಾಗಲಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕಾಗಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಉರ್ವೀ ನ ಸ್ಯಧ್ವೀ ಬಹುಲೇ ಗಧೀರೇ ಮಾ ವಾಮೇತೌ |

(. ಬ್ರಾ. ೪-೨೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅವುಗಳು ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ರಿಹಂತ್ಯೋಧೋ ಅರುಷಾಸೋ ಅಸ್ಯ—ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಅಸ್ಯ ಅರುಷಾಸಃ—ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಗಳು. ಊರ್ಧ್ವ ಕೆಳಗಿಳಿಸಿತೆಂದು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ರಿಹಂತಿ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಅಸ್ಯ ಊರ್ಧ್ವಃ ಈ ಅಗ್ನಿಯ

ಕೆಚ್ಚೆ ಲಿನಂತಿರುನ ಯಜ್ಞವನ್ನು, ಅರುಷಾಸಃ—ತಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಬೆಳಗುವ ಯಜಮಾನರು, ರಿಹಂತಿ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ ಎಂದೂ ಅಗುತ್ತದೆ ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವೇ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. Oldenberg ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಅರುಷಾಸಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ His horses or flames of Agni ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

ಅರುಷಾಸಃ—ಅರುಷ ಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೭). ಅರುಷ ಶಬ್ದವು ನಾನಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಮುಳ್ಳಂಟಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ೧-೧೪೧-೮ ನೇ ಮುಕ್ತನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಉಕ್ತಾ—ಉಕ್ತ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಶ್ವನ್ನು ಕ್ಷ್ಣ್ ಸ್ಲೀಹನ್ (ಉ ೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿವಾತಿಸುವಾಗಿದೆ.

ಮಹಾನ್+ಅಭಿ—ದೀರ್ಘಾಪಟಿ ಸಮಾನಪಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಆತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ವವಕ್ಷೇ—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗಿ ಶ್ಲು ಅದೇಶ. ಶ್ಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಲೋಪಸ್ತ ಅತ್ಯನೇಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಿಬ್ಬರುಲಂಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್. ಹೋಠಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ಷಠೋಃಕೇಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಠಕಾರಕ್ಕೆ ಕತ್ವ ಅದನ್ನು ನಿಮತ್ತೀಕರಿಸಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ. ವವಕ್ಷೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಚರಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಚರಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ನೆಇಠೋ ಜರವುರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಸ್ಥಾ—ತ್ಥಾ ಗತಿನಿಪ್ಪತ್ತಾ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಹಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇತೆಊತೀ—ಇಣ್ ಗತಾ ಧಾತು. ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಾ ಊತೀ ಯೇನ ಸಃ ಇತೆಊತೀಃ ಬಹುವ್ರೀಹಾಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರ್ವಾ—ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಅನುವಾತ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಯೋಣೋಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪದಃ—ಊಡಿಂಪವಾದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಶಪ್) ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಧಾತಿ—ದಧಾಞಾ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಹಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಿಹಂತಿ—ರಿಹ ಕತ್ವನೆಯುದ್ದನಿಂದಾಹಂನಾದಾನೇಷು. ಧಾತು. ತ್ವದಾದಿ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹು ವಚನಾಂತರೂಪ. ಅಥವಾ ಲಿಹ ಆಸ್ವಾದನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಲಶಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ಪಾದಾದಿ ಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರುಷಾಸಃ—ರುಷ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಹೋಷಂತೀತಿ ರುಷಾಃ ನ ರುಷಾಃ ಅರುಷಾಃ ಇಗುಪಥ- ಜ್ಞಾಪ್ರೀಕಿರಃ ಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಆಜ್ಞ ಸೇರ- ಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕಾಗಮ. || ೨ ||

----- 10: -----

| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಸಮಾನಂ ವತ್ಸಮುಭಿ ಸಂಚರಂತೀ ವಿಷ್ವಗ್ನೇನೂ ವಿ ಚರತಃ ಸುಮೇಕೇ |

ಅನಪವೃಜ್ಯಾ ಅಧ್ವನೋ ಮಿಮಾನೇ ವಿಶ್ವಾನ್ಯೇಕಾ ಅಧಿ ಮಹೋ ದಧಾನೇ |
|| ೩ ||

ಪಠನಾಃ

ಸಮಾನಂ | ವತ್ಸಂ | ಅಭಿ | ಸಂಚರಂತೀ ಇತಿ ಸಂಚರಂತೀ | ವಿಷ್ವಕ್ | ಧೇನೂ ಇತಿ | ವಿ | ಚರತಃ |
ಸುಮೇಕೇ ಇತಿ ಸುಮೇಕೇ |

ಅನಪವೃಜ್ಯಾನ್ | ಅಧ್ವನಃ | ಮಿಮಾನೇ ಇತಿ | ವಿಶ್ವಾನ್ | ಕೇತಾನ್ | ಅಧಿ | ಮಹಃ | ದಧಾನೇ
ಇತಿ || ೩ ||

ಪಾಠನಿರೂಪಣೆ

ಸಮಾನಮೇಕಮೇವ ವತ್ಸಂ ವತ್ಸಸ್ಥಾನೀಯಂ ಪುತ್ರವದ್ವಿಷ್ವಹೇತುಮಗ್ನಿಮುಭಿಮುಖಂ ಸಂಚ- ರಂತೀ ಸಂಚರಂತ್ಯಾ ದ್ವೇ ಧೇನೂ ಅಗ್ನಿ ಹಿತಕರಣೇನ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ಯೌ ಪತ್ನೀಯಮಾನಲಕ್ಷಣೇ ಧೇನೂ ವಿಷ್ವಗ್ನಿ ಚರತಃ | ಸಂಚರತಃ | ಸ್ತನಪಾನಾದಿಸವ್ಯಶೀಂಧನಪ್ರತ್ಯೇಪಸಂಮಾರ್ಜನಾದಿನಾ ಸಮ್ಯಗ್ವರ್ಧಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶ್ಯಾ ತೇ | ಸುಮೇಕೇ ಶೋಭನಕರ್ಮಣಾ ಶೋಭನಮೇಹನೇ ವಾ | ಸ

ಕುಶಲೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಾನಪವ್ಯಜ್ಯಾನಪವರ್ಜನೀಯರಹಿತಾನ್ || ನೌಘ್ನುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪ್ರರಪದಾಂ-
ತೋದಾತ್ತತ್ವಂ || ಅಧ್ಯನೋ ಮಾರ್ಗಾನಗ್ನೇಃ ಸ್ತಾಂತಪ್ರದೇಶಾನ್ ಕೇಶಾದ್ಯಮೇಧ್ಯರಹಿತಾನಿಮಾನೇ
ಸಂಪಾದಯಿತ್ಯಾಂ | ಕಿಂಚಿ ವಿಶ್ವಾನ್ಯೇತಾನ್ ಸರ್ವಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ ಪ್ರವರ್ಧನವಿಷಯಾಣಿ ಮಹೋ
ಮಹಾಂತ್ಯಧ್ಯಧಿಕಂ ಧಾನೇ ದಧಾರಯಂತ್ಯಾ | ಈದೃಶ್ಯಾವಧ್ಯಯುಜಮಾನರೂಪೇ ಜಾಯಾಪತಿ-
ರೂಪೇ ವಾ ಧೇನೂ ವಿಷ್ವಗ್ನಿ ಚರತಃ ||

ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥ

ಸುಮೇಕೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರೂ ಅಥವಾ ಉಪಚಾರ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲರೂ | ಮತ್ತು
ಅನಪವ್ಯಜ್ಯಾನ್—ಪಠ್ಯಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲದಿರುವ (ಕಶ್ಚಲ ರಹಿತಗಳಾದ) | ಅಧ್ಯನಃ—(ಅಗ್ನಿಯು) ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು |
ಮಿಮಾನೇ—ಪಠ್ಯರೂಪಿ ಸಂಪಾದಿಸುವವರೂ | ವಿಶ್ವಾನ್ ಕೇಶಾನ್—(ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವ) ಸಕಲ ಜ್ಞಾನ
ಗಳನ್ನೂ | ಮಹಃ—ಮಹತ್ವಾಗಿಯೂ | ಅಧಿ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿಯೂ | ದಧಾನೇ—ಹೊಂದಿದವರಾಗಿಯೂ |
ಸಮಾನಂ—(ಇಬ್ಬರಿಗೂ) ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿ | ವತ್ಸಂ—ಕರುವಿನಂತೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅಥಿ ಸಂಚರಂತೀ—(ಎದುರುಗೊಂಡು) ಹೋಗುವವರಾಗಿಯೂ (ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಾ) | ಧೇನೋ—
ಗೋವುಗಳಂತೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವವರಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿ ಇಬ್ಬರೂ (ಅಥವಾ)
ಹೋತ್ರಧ್ವರ್ಯುಗಳಿಬ್ಬರೂ | ವಿಷ್ವಕ್—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ವಿ ಚರತಃ—(ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇರಾದ ಸಿದ್ಧತೆ
ಗಳಿರದನೆ) ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಉಪಚಾರ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲರೂ, ಕಶ್ಚಲರಹಿತಗಳಾಗಿ ಪಠ್ಯಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲದ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾರ್ಗ
'ಗಳನ್ನು ಪಠ್ಯರೂಪಿ ಸಂಪಾದಿಸುವವರೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವ ಸಕಲಜ್ಞಾನಗಳನ್ನೂ ಮಹತ್ವಾಗಿಯೂ
'ರಾಗಿಯೂ ಹೊಂದಿದವರಾಗಿಯೂ, ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾದರೂ ಕರುವಿನಂತೆ
ವಾದುದೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ಎದುರುಗೊಂಡು ಹೋಗುವವರಾಗಿಯೂ,
ಇನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಗೋವುಗಳಂತೆ ಇರುವವರೂ ಆದ ಹೋತ್ರ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರ್ಯು ಇವ
ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ

English Translation

which come together approaching their
) ; pointing out the paths that are
possessing more than the great

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು

ಸುಮೇಕೇ—ಶೋಭನಕರ್ಮಾಣೌ ಶೋಭನಮೇಹನೇ ವಾ | ಪರಿಚರಣಕುಶಲೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಉಪಚಾರಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲರು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಪದವು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾದ ಏಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಚ್ಛಿದ್ರಾ ಶರ್ಮ ಜರಿತಃ ಪುರೂಣಿ ದೇವಾ ಅಜ್ಞಾ ದೀದ್ಯಾನಃ ಸುಮೇಧಾಃ |

ರಥೋ ನ ಸಸ್ಥಿರಭಿ ವಕ್ಷಿ ವಾಜಮಗ್ನೇ ತ್ವಂ ರೋದಿಸೀ ನಃ ಸುಮೇಕೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೧೫-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಶೋಭನರೂಪೋಪೇಶೇ ಸ್ವಕೀಯಪ್ರಧಾಭಿಃ ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತೇ | ತನ್ನ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಾ ರಮ್ಯವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರಧ್ವಜ್ಯಗಳಾಗಿ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿಯಾಗಲಿ (ಧೇನೂ) ಅವರ ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸುರೂಪರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಯಃ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿರಬಹುದು.

ಮಿಮಾನೇ—ಸಂಪಾದಯಿತ್ಯೌ | ಪರಸ್ಕರಿಸಿ ಸಂಪಾದಿಸತಕ್ಕವರು.

ವಿಷ್ವಕ್—ಸರ್ವತಃ | ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ತವ ಭ್ರಮಾಸ ಆಶುಚಾ ಪತಂತ್ಯನು ಸ್ವೈಕ ಗೃಷ್ಣತಾ ಶೋಶುಚಾನಃ |

ತಪ್ತೂಂಷ್ಯಗ್ನೇ ಜುಹ್ವಾ ಪತಂಗಾನಸಂದಿತೋ ವಿ ಸ್ವಜ ವಿಷ್ವಗುಲ್ಮಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೪-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸರ್ವತಃ ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರಧ್ವಜ್ಯಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಉಪಚರಿಸುವರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಧೇನೂ—ಈದೈಶ್ಯ ಅಧ್ಯರ್ಯಯಜಮಾನರೂಪೇ, ಜಾಯಾಪತಿರೂಪೇ ವಾ ಧೇನೂ | ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರುವಿಗೂ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಹೋತ್ರ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯರ್ಯನನ್ನಾಗಲಿ ಧೇನುವಿಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಗೂ ಇವರಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವು ಅಷ್ಟು ವಾಕ್ಯಲ್ಯುಪೋರ್ಣವಾದುದೆಂದೂ, ಕರುವಿನ ಆಗಮನವು ಧೇನುವಿಗೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾಗುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಅವಿಭಾಷವು ಇವರಿಗೂ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ಪದವನ್ನು ಪ್ರೀಣಿಯಿತ್ಯೌ ಹರ್ಷದಾಯಕಾ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ—

ಮಹಾನ್ಸಧಸ್ಥೇ ಧ್ರುವ ಆ ನಿಷತ್ಪೋಂಕೆದ್ಯಾಣವಾ ಮಾಹಿನೇ ಹರ್ಮಮಾಣಃ |

ಅಸ್ತೃಣೇ ಸಪತ್ನೀ ಅಜರೇ ಅಮೃಕ್ತೇ ಸಬರ್ದೇಘೇ ಉರುಗಾಯಸ್ಯ ಧೇನೂ |

(ಮ. ಸಂ. ೩-೬-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ವತ್ಸರೂಪದಲ್ಲಿ ವರ್ಷತನಾಗಿ ಧೇನೂ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರೀಣಯುತ್ಯೌ ಎಂದರ್ಥವೂದಿದೆ.

**ಮಾತಾ ಚ ಯತ್ರ ದುಹಿತಾ ಚ ಧೇನೂ ಸಬರ್ದುಘೇ ಧಾವಯೇತೇ ಸಮೀಚೇ |
ಋತಸ್ಯ ತೇ ಸದಸೀಕೇ ಅಂತರ್ಮಹದ್ವೇನಾನಾಮಸುರತ್ತಮೇಕಂ ||**

(ಮು. ಸಂ. ೩-೫೫-೧೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಜಗತೇ ಪ್ರೀಣಯುತ್ಯೌ ಜಗತ್ತಿಗೆಲ್ಲಾ ಹರ್ಷದಾಯಕರಾದ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋತ್ಯುನಲ್ಲಿಯೂ ಹರ್ಷದಾಯಕತ್ವವೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಗುಣವಾಗಿದೆ. ಹೋತೃ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿಯೂ ವತ್ಸರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂದ ಎದುರಾಗೊಂಡು ಉಪಚರಿಸಿದರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರಿಯಾ ||

ವತ್ಸಮ್—ವದ ನೃಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. **ವ್ಯಾತ್ಯೈವದಿ**—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಖರಿಚಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಂಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂಚಿರಂತೀ—ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಪ್ರೀತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಗಿತೆಕ್ಕೆ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಃ. **ತಸ್ಯಾನ್ವೋನಿತ್ಯಮ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲನಾರ್ಥಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಸ್ಯಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ವಕ್—ಅಂಚು ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ವಿಷು ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ **ಋತ್ವಿಕ್-ದಧ್ಯಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, **ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲಿಉ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರ ಲೋಪ. **ಕ್ಷಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಕುಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ.

ಚಿರತೇ—ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಂಶತನಿಧಾತುಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

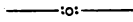
ಸುಮೇಕೇ - ಮಿಪ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶೋಭನಂ ಮೇಕೇ ಯಯೋಸ್ತೇ ಸುಮೇಕೇ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಇತ್ ಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ **ಅದ್ಯದಾತ್ತಂ ದ್ಯೌಚ್ಛಿಛಂಭಂದಸಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅನಪವ್ನಜಾನ್—ನ ಅಪವ್ನಜಃ ಅನಪವ್ನಜಃ ನೆಚ್ಛೋಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಭ್ಯನೇ—ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. **ಅದೇರ್ಧಚೆ** (ಉ. ಸೂ. ೪-೨೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃನಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಕಾರ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. **ನಸಂಯೋಗಾದ್ಯಮಂಶಾತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲ್ಪೀಪನಿಷೇಧಬರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅನಿವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಿಮಾನೇ—ಮಾಹ್ ಮಾನೇ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಲಿ ವಿಕರಣ. **ಭೃಷಾಮಿತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಹೀಗೆಯೇ ದಧಾನೇ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಧಾತ್ವ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಾನಚ್ ಬಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಹಃ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. **ಸಾವೇಕಾಚೆಸ್ತ್ರತೀಯಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಶಾಹಿ:

ಧೀರಾಸಃ | ಪದಂ | ಕವಯೇ | ನಯಂತಿ | ನಾನಾ | ಹೃದಾ | ರಕ್ಷಮಾಣಾಃ | ಅಜುರ್ಯಂ |

ಸಿಸಾಸಂತಃ | ಪರ್ಯಪಶ್ಯಂತ | ಸಿಂಧುಮಾವಿರೇಭ್ಯೋ | ಅಭವತ್ಸೂರ್ಯೋಃ | ನ್ಯನ್ || ೪ ||

ಓದಗಾಣಿಃ

ಧೀರಾಸಃ | ಪದಂ | ಕವಯಃ | ನಯಂತಿ | ನಾನಾ | ಹೃದಾ | ರಕ್ಷಮಾಣಾಃ | ಅಜುರ್ಯಂ |

ಸಿಸಾಸಂತಃ | ಪರಿ | ಅಪಶ್ಯಂತ | ಸಿಂಧುಂ | ಅವಿಃ | ಏಭ್ಯಃ | ಅಭವತ್ | ಸೂರ್ಯಃ | ನ್ಯನ್ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಧೀರಾಸೋ ಧೀರಾ ಧೀಮಂತಃ ಪ್ರಯೋಗಜ್ಞಾ ಅಧ್ಯರ್ಯಾದಯೋಽಜುರ್ಯಮಜುರ್ಯಮಜೀರ್ಣಮೇನಮಗ್ನಂ ಪದಂ ಸ್ಥಾನಂ ವೇದಿಲಕ್ಷಣಂ ನಯಂತಿ | ಪ್ರಾಪಯಂತಿ | ಮಥನವೇಶಾ-ದ್ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದ್ಯಾ | ಅಥನಾ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಲಕ್ಷಣಾ ಯಜಮಾನಾದಯಃ ಪದಮಾಸ್ತದಂ ಸರ್ವಕಾಮಾ-

ನಾಮಾಸ್ತದಮೇನಂ ಗಮಯಂತಿ | ಕೀದೈಶಾಸ್ತ್ರೇ | ಕವಯಃ ಕ್ರಾಂತವರ್ತಿನೋ ಮೇಧಾವಿನಃ ಅನೂ-
ಚಾನಾ ನಾ | ಯೇ ವಾ ಅನೂಚಾನಾಸ್ತ್ರೇ ಕವಯ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಕಿಂಚಿ ನಾನಾ ಹೃದಾ ಬಹುಪ್ರಕಾ-
ರಯಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ರಕ್ಷಮಾಣಾ ಧಾರಯಿಮಾಣಾಃ | ಕಿಂಚೈವಂದೂಪಾಸ್ತ್ರೇ ಸಿಂಧುಂ ಸ್ಯಂವಮಾನಂ ಯಜ್ಞ-
ದ್ವಾರಾ ಫಲಾನಿ ಸ್ವವಂತಮಗ್ನಿಂ ಸಿಷಾಸಂತಃ ಸಂಭಕ್ತುಮಿಚ್ಛಂತಃ || ಸನತೇಃ ಸನಿ ಸನೀವಂತರ್ಥೇತಿ
ವಿಕಲ್ಪನಾದಿದಿಭಾವಃ | ಜನಸನಖನಾಮಿತ್ಯಾತ್ಮಂ || ಪರ್ಯಪಶ್ಯಂತೆ | ಪರಿತಃ ಪಶ್ಯಂತಿ | ಶುಕ್ರೂಷಂತೆ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ ಸೂರ್ಯಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತಾಯಮಗ್ನಿರೇಭ್ಯ ಏವಂ ಕುರ್ವದ್ಭ್ಯೋ ನೈಷ್ಠೈಭ್ಯೋ
ನೇತ್ಯೈಭ್ಯ ಅವಿರಭವತ್ | ತೇಷಾಮನುಗ್ರಹೇಣ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೋಽಭವತ್ || ನೈನಿತ್ಯೈತ್ರ ವಚನವ್ಯತ್ಯಯಃ ||
ನೈನ್ಪ್ರಾಣೇನೋಽನುಗ್ರಹೀತುಮಿತಿ ವಾ ಯೋಜ್ಯಂ ||

೨೩೩೩೩೩೩

ಕವಯಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳೂ | ಧೀರಾಸಃ—ಪ್ರಯೋಗಕುಶಲರೂ ಆದ ಅಧ್ಯರೈವೇ ಮೊದಲಾವವರು
ಅಥವಾ ಯಜಮಾನಾದಿಗಳು | ಅಜುರೈವಂ—ನಾಶರಹಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಹೃದಾ—ತಮ್ಮ ಹೃದಯಗಳಲ್ಲಿ |
ನಾನಾ—ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ | ರಕ್ಷಮಾಣಾಃ—ಆದರಿಸುತ್ತಾ | ಪದಂ—ವೇದಿಕೆಗೆ | ನಯಂತಿ—ತಂದು ಸೇರಿಸು-
ತ್ತಾರೆ | [ಅಥವಾ] ಪದಂ—(ಸಕಲವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಿಗೂ) ಆಸ್ವದನಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ನಯಂತಿ—ಒಯ್ಯು-
ತ್ತಾರೆ.] (ಮತ್ತು) ಸಿಂಧುಂ—(ಯಜ್ಞದ ಮೂಲಕ ಫಲಗಳನ್ನು) ಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು |
ಸಿಷಾಸಂತಃ—ಸೇವಿಸಿಟ್ಟಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ | ಪರೈವಶ್ಯಂತೆ — ಸುತ್ತಲೂ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ (ಆದುದರಿಂದ) |
ಸೂರ್ಯಃ—ಸೂರ್ಯರೂಪದ ಅಗ್ನಿಯು | ಏಭ್ಯಃ ನೈಷ್ಠೈ—ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾದ ಇವರಿಗೆ | ಅವಿರಭವತ್—
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು.

|| ಛಾಂದೋ ||

ಮೇಧಾವಿಗಳೂ, ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲರೂ ಆದ ಅಧ್ಯರೈವೇ ಮೊದಲಾವವರು ನಾಶ
ರಹಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಹೃದಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಆದರಿಸುತ್ತಾ ವೇದಿಕೆಗೆ ತಂದು ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ.
ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದ ಮೂಲಕ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸಿಟ್ಟಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ
ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಕಲವನ್ನೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ
ರಾದ ಈ ಸೂರ್ಯರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡನು.

English Translation

Experienced sages bring the invincible (Agni) to his station (on the altar); cherishing him in manifold (ways) in their hearts: desirous of propitiating him they worship the (boon)-shedding (Agni); and to those men he is manifest as the Sun.

ಧೀರಾಸಃ—ಧೀರೋ ಧೀರಮಾನ್ | ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನೆಂದರ್ಥ (ನಿ. ೩-೧೨). ಈ ಪದವು ಮೇಧಾವಿ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ (ನಿ. ೩-೯) ಸಾಯಣರು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗಜ್ಞಾ ಅಧ್ಯರ್ಥಾದ್ಯಯಃ | ಪ್ರಯೋಗ ಕುಶಲರಾದ ಅಧ್ಯರ್ಥವೇ ಮೊದಲಾದ ಮುಕ್ತಿಯುಗಳೆಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದಾರೆ.

ಈಗನ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಧೀರ ರಬ್ಬಕ್ಕೆ ಧೈರ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಜ್ಞ, ವಿವೇಕಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಧೀರನು ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದುದರಿಂದಲೂ ಭಯವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ನಿರ್ಭಯನಾಗಿರುವುದು, ಅಪತ್ಯಾಲದಲ್ಲೂ ಪ್ರಶಾಂತಚಿತ್ತನಾಗಿರುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಧೈರ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯುವಾ ಸುನಾಸಾಃ ಪರಿವೀತ ಆಗಾತ್ಯ ಉ ಶ್ರೇಯಾನ್ಯವತಿ ಜಾಯಮಾನಃ |
ತಂ ಧೀರಾಸಃ ಕವಯ ಉತ್ಸಯಂತಿ ಸ್ವಾಧ್ಯೋ ೩ ಮನಸಾ ದೇವಯಂತಃ ||

(ಮು ಸಂ. ೩-೮-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಿಯುಗಳಲ್ಲೂ,

ಶ್ರೇಯಶ್ಚ ಪ್ರೇಯಶ್ಚ ಮನುಷ್ಯಮೇತಸ್ಮಾ ಸಂಪರೀತ್ಯ ವಿವಿನಕ್ತಿ ಧೀರಃ |
ಶ್ರೇಯೋ ಹಿ ಧೀರೋಽಭಿಪ್ರೇಯಸೋ ವ್ಯಣೇತೇ ಪ್ರೇಯೋ ಮಂದೋ ಯೋಗಕ್ಷೇಮಾ-
ದ್ವೈಣೇತೇ ||

(ಕಠ. ೨-೨)

ಮಹಾಂತಂ ವಿಭುಮಾತ್ಮಾನಂ ಮತ್ಪಾ ಧೀರೋ ನ ಕೋಚಿತಿ |

(ಕಠ. ೫-೪)

ಇತ್ಯಾದ್ಯಪನಿಷದ್ವ್ಯಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಧೀರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧೀರಮಾನ್ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಪಾರ್ಥಂ—ಅಜೀರ್ಣಂ | ನಾರರಹಿತಂ | ನಾರರಹಿತನಾದ ಎಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.

ಸಿಂಧುಂ—ಸಿಂಧುಃ ಸ್ವವಣಾತ್ | ಪ್ರವಹಿಸುವುದರಿಂದ ನದಿಗೆ ಸಿಂಧುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದುದರಿಂದ ನದೀ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದಮಾನಂ ಯಜ್ಞದ್ವಾರಾ ಫಲಾನಿ | ಯಜ್ಞದ ಮೂಲಕ ಫಲಗಳು ಪ್ರಸಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.

ಪದಂ ನಯಂತಿ | ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಪದಂ ಸ್ವಾನಂ ವೇದಿಲಕ್ಷಣಂ ನಯಂತಿ | ವೇದಿರೂಪವಾದ ಸ್ವಾನಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುತ್ತಾರೆಯೆಂದೂ ಅಥವಾ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಯಜಮಾನಾದಯಃ ಸರ್ವಕಾಮಾನಾಮಾಸ್ವದಮೇನಂ ನಯಂತಿ | ಸಕಲವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಾರೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಪರೈಪಶ್ಯಂತೆ—ಪರಿತಃ ಪಶ್ಯಂತಿ | ಶುಕ್ರವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸುತ್ತಲೂ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆಯೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಧೀರಾಸಃ—ದುಧಾಜ್ ಧಾರಣವೋಪನಯೋಃ ಧಾತು. ಸುಸೂಧಾಗ್ಯಧಿಭ್ಯಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿಶ್ವತುವರಿಂದ ಘಮಾಸ್ಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಈತ್ಯ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕಾಗಮು. ಇಷ್ಟ್ಯಾ-ದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕನಯಃ—ಕು ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಅಚೇಇಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ.

ನಯಂತಿ—ನೇಜ್ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ನೋನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ನತ್ಯ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಧ್ವರಪ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹೃದಾ—ಹೃದಯಶಬ್ದ. ತೃತೀಯಾವಕಚನ ಪರವಾದಾಗ ಪೆದ್ದೆನ್ನೋಮಾಸ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೃದಾದೇಶ. ಊಡಿದಂಕದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರತ್ತಮಾಣಾಃ—ರತ್ತ ಪಾಲನೇ ಧಾತು. ಲದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶವ ವಿಕರಣ. ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾಗಮು. ತಾಸ್ಯಸುದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ಥಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಜುರ್ಯಮ್—ಜ್ಜ್ಜ್ ವಯೋಪಾನೌ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಚೋಚ್ಚಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ನ ವಿವೃತೇ ಜುರ್ಯಂ ಜರಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಜುರ್ಯಃ ತಮ್. ನೇಜ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿಷಾಸಂತಃ—ಷಣ ಸಂಭಕ್ತೌ ಧಾತು. ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಚಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸರ್. ಸನೀವಂತರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮು. ವಿಶಲ್ಪವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜನಸನಪನಾಂ ಸನ್ ರ್ಘುಲೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಯ. ಸಸ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ಸನ್ನಂತದ ಮೇಲೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಆದಕ್ಕೆ ಶತ್ರಾದೇಶ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪತ್ಯಂತೆ—ವೃತ್ತಿಕ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಯನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಧ್ವರಪಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಶಂಕದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿಂಧುಂ—ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ತವಣೇ ಧಾತು. ಸ್ಯಂದೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಧಕ್ಕೃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ದಕ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೀಕ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸೂರ್ಯ—ಪೂರ್ವ ಪ್ರಸವೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ಯಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸತ್ವ. ರಾಜ-ಸೂಯಸೂರ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಬಂಶವಾಗಿ ನಿವಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ಸ್ನೇಹ—ವಚನ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿಗೆ ತ್ವತೀಯಾಬಹುವಚನ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಅನ್ಯ ಗೃಹೀತಂ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾಗುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ದಿ॒ದ್ವಿ॒ಕ್ಷೇ॒ಣ್ಯಃ | ಪರಿ॑ ಕಾ॒ಷ್ಠಾ॒ಸು | ಜೇ॒ನ್ಯಃ | ಈ॒ಳೇ॒ನ್ಯೋ | ಮ॒ಹೋ॑ ಅ॒ರ್ಭಾಯ॑
ಜೀ॒ವಸೇ॑ |

ಪು॒ರು॒ತ್ಯಾ | ಯದ॑ಭ॒ವತ್ಸು॑ರ॒ಹೈಭ್ಯೋ॑ ಗ॒ರ್ಭೇ॑ಭ್ಯೋ ಮ॒ಘನಾ॑ ವಿ॒ಶ್ವ-
ದರ್ಶ॑ತಃ || ೫ ||

೮೮೮

ದಿ॒ದ್ವಿ॒ಕ್ಷೇ॒ಣ್ಯಃ | ಪರಿ॑ | ಕಾ॒ಷ್ಠಾ॒ಸು | ಜೇ॒ನ್ಯಃ | ಈ॒ಳೇ॒ನ್ಯಃ | ಮ॒ಹಃ | ಅ॒ರ್ಭಾಯ॑ | ಜೀ॒ವಸೇ॑ |
ಪು॒ರು॒ತ್ಯಾ | ಯತ್ | ಅ॒ಭವತ್ | ಸೂಃ | ಅಹ | ಏ॒ಭ್ಯಃ | ಗ॒ರ್ಭೇ॑ಭ್ಯಃ | ಮ॒ಘನಾ॑ | ವಿ॒ಶ್ವದರ್ಶ॑ತಃ |
|| ೫ ||

| ಸಾಯಃಅಭಾವಂ |

ಅಯಮುಗ್ಧಃ ಕಾಷ್ಠಾಸು ಪರಸ್ಪರಂ ಕ್ರಾಂತ್ಯಾ ವರ್ತಮಾನಾಸು ದಶಸು ದಿಶ್ವು ದಿದ್ವಿಕ್ಷೇಣ್ಯಃ | ಅನುಗ್ರಹಯುಕ್ತ್ಯಾ ದರ್ಶನಯುಕ್ತೋ ಭವತಿ | ಯದ್ವಾ | ದ್ವಿಷ್ಟುಮೇಷ್ಟನ್ಯೋ ದರ್ಶನೇಚ್ಛಾವಿಷಯ-ಭೂತಃ || ದ್ವಿಶೇಃ ಸಂತಾತ್ಪ್ರತ್ಯಾರ್ಥೇ ತವೈಕೇನ್ಯೇನೈತಿ ಕೇನ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ || ಅತಃ ಏವ ಜೇನ್ಯಃ ಸರ್ವತ್ರ ಸ್ವಾಮರ್ಭವನಶೀಲೋ ಭವತಿ ಜಯಶೀಲೋ ವಾ | ಕಿಂಚಿ ಪ್ರದಾನಸಮಯ ಈಳೇನ್ಯಃ ಸ್ತುತೀ ಭವತಿ | ಕಿಮರ್ಭಮೇವಂ | ಮಹೋ ಮಹತೋ ದೇವಾದೇರ್ಭಾಯಾರ್ಭಕಸ್ಮಾಲ್ಯಸ್ಯ

ಯಜಮಾನಾದೇವಾ ಜೀವಸೇ ಜೀವನಾಯ | ಹವಿರ್ವಹನೇನ ಧನಪ್ರದಾನೇನೇತಿ ವಿವೇಕಃ | ತತ್ತೋ-
ಪಪತ್ತಿಮಾಹ | ಯದಹ ಯಸ್ಮಾಕ್ಷೈಲು ಪುರುತ್ರಾ ಬಹುಷು ದೇಶೇಷು || ದೇವಮನುಷ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ
ತ್ರಾಪ್ತೈಯಃ || ಮಘನಾ ಹವಿರ್ವಕ್ತೃಣಾನ್ನಾನಾ ವಿಶ್ವದರ್ಶತಃ ಸರ್ವವಿಷಯವ್ರಪ್ತವ್ಯವಾನಯಮಗ್ನಿ-
ರೇಭ್ಯೋ ಗರ್ಭೇಭ್ಯಃ || ಇಷ್ಟೈರ್ಭೇ ಚಕೃರ್ಥಿ || ಏಷಾಮೃತ್ರಿಜಾಂ ಗರ್ಭವಚ್ಚಿಶುವವತ್ಯೇಂತರಕ್ಷಣೇ-
ಯಾನಾಂ ಸೂರಭವತ್ ಪ್ರಸವಿತೋತ್ಪಾದಯಿತಾಭವತ್ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾನ್ನಾನಾ ಹೃದಾ ರಕ್ಷಮಾಣಾಃ
ಕವಯಃ ಪದಂ ನಯಂತೀತಿ ಪ್ರೂರ್ವತ್ರ ಸಂಬಂಧಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು) | ಮಹಃ—(ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸುವುದರಿಂದ) ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ
ಅರ್ಥಾಯ—ಅಲ್ಪರಾದ ಮಾನವರಿಗೂ | ಜೀವಸೇ—ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ | ಕಾಮಾಸು—ಹತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ |
ಪರಿ ದಿದ್ಯಕ್ಷೇಣ್ಯಃ—(ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯಿಂದ) ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಿರುವವನು (ಅದ್ವ
ರಿಂದಲೇ) | ಜೇನೈ—(ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ) ಅವಿಭೂತನಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗಿಯೂ | ಈಶೇನೈಃ—
ಪೂಜ್ಯನಾಗಿಯೂ (ಅಗರುತ್ತಾನೆ) | ಯತ್ ಅಹ—ಅದ್ದರಿಂದಲೇ | ಪುರುತ್ರಾ—ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ |
ಮಘನಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನದೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ವಿಶ್ವದರ್ಶತಃ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೋಚರನಾಗುವ
ಅಗ್ನಿಯು | ಏಭ್ಯಃ ಗರ್ಭೇಭ್ಯಃ—ಗರ್ಭದ ಶಿಶುವಿನಂತೆ ಒಕ್ಕೆಯ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಈ ಮುಕ್ತಿಗಾದಿಗಳಿಗೆ |
ಸೂಃ ಅಭವತ್—ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿ ಆಗಿದ್ದಾನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ :

ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸಿ ಹಂಚುವುದರಿಂದ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವು
ದರಿಂದ ಅಲ್ಪರಾದ ಮಾನವರಿಗೂ ಜೀವಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ದತ್ತುದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಸಹ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಇಷ್ಟದಿಂದಿರುವವನು. ಆಮದರಿಂದ ಅನವ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಅವಿಭೂತನಾಗಿಯೂ,
ಪೂಜ್ಯನಾಗಿಯೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ, ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನದೊಡನೆ
ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸಕಲರಿಗೂ ಗೋಚರನಾಗಿ ಗರ್ಭದ ಶಿಶುವಿನಂತೆ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಈ ಮುಕ್ತಿಗಾದಿಗಳಿಗೆ
ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

He is willing to be seen in the (ten) regions (of space); the victorious,
the adorable, the source of life to great and small: inasmuch as in many
places the opulent (possessor of sacrificial food), who is visible to all,
is the parent of that (pious) progeny.

ವಿವೇಕವಿಷಯಗಳು

ಅರ್ಥಾಯ—ಅರ್ಥಕಸ್ತು ಅಲ್ಪಸ್ಯ ಯಜಮಾನಾದೇಃ | ಅರ್ಥಕ ಶಬ್ದವು ಅಲ್ಪ, ಹೃಷ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ
ಸೂತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩) ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ಕನೀನಕೇವ ವಿದ್ರಭೇ ನವೇ ದ್ರುಪದೇ ಅರ್ಭಕೇ | ಬಭ್ರೂ ಯಾಮೇಷು ಶೋಭೇತೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೩೨-೨೫)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನು ದಹಿಸಿ ಅರ್ಭಕೇ ಅವೃದ್ಧೇ | ಇನ್ನೂ ದೊಡ್ಡದಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಸಣ್ಣದು ಅಥವಾ ಸಣ್ಣ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾ ಕ್ರಮಿಸುವುದು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ (೨. ೪-೧೫). ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ತ್ವದೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಮಾನವರು ಅಲ್ಪರಿಂದರ್ಥ.

ಕಾಷ್ಠಾಸು—ಈ ಪದವು ದಿಗ್ಭ್ರಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (೨. ೨-೧೬). ತತ್ರ ಕಾಷ್ಠಾ ಇತ್ಯೇತದೇ-ನೇಕಸ್ಯಾಪಿ ಸತ್ತೈಸ್ಯ ನಾಮ ಭವತಿ |

ಕಾಷ್ಠಾ ತಿಶೋ ಭವಂತಿ ಕ್ರಾನ್ತಾಸ್ಥಿತಾ ಭವಂತಿ |

ಕಾಷ್ಠಾ ಉಪದಿಶೋ ಭವಂತೀತೇತರಂ ಕ್ರಾನ್ತಾಸ್ಥಿತಾ ಭವಂತಿ |

ಆದಿತ್ಯೋಽಪಿ ಕಾಷ್ಠೋಚ್ಯತೇ ಕ್ರಾನ್ತಾಸ್ಥಿತೋ ಭವತಿ |

ಆಜ್ಯಂತೋಽಪಿ ಕಾಷ್ಠೋಚ್ಯತೇ ಕ್ರಾನ್ತಾಸ್ಥಿತೋ ಭವತಿ |

ಅಪೋಽಪಿ ಕಾಷ್ಠಾ ಉಚ್ಯಂತೇ ಕ್ರಾನ್ತಾಸ್ಥಿತಾ ಭವಂತೀತಿ ಸ್ತಾವರಾಣಾಂ ||

ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡು ವಿವರಿಸಿ ಹರಡಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಷ್ಠಾ ಎಂದರೆ ದಿಕ್ಕೆಂದೂ, ಪರಸ್ಪರ ವಾಗಿ ಹೆಣೆದುಕೊಂಡು ವಿವರಿಸಿ ಹರಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಪದಿಕ್ತಗಳೆಂದೂ, ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೆಂದೂ, ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾ ಕ್ರಮಿಸಿ ಸ್ಥಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪವಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ನಡೆಯಬೇಕಾದ ದೂರವನ್ನು ದಾಟಿರುವುದರಿಂದ ಗಮ್ಯಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ಕಾಷ್ಠವೆಂದು ಹೆಸರು.

ತ್ಯಾಮಿದ್ವಿ ಹವಾಮಹೇ ಸಃತಾ ವಾಜಸ್ಯ ಕಾರವಃ |

ತ್ಯಾಂ ವೃತೇಷ್ಠಿಂವ್ರ ಸತ್ತೈಕಿಂ ನರಸ್ತೃಂ ಕಾಷ್ಠಾಸ್ವರ್ವತಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೪೬-೧)

ಉಪೋ ಹ ಯದ್ವಿಧಠಂ ವಾಜಿನೋ ಗುರ್ಧಿಭರ್ನಿಪ್ರಾಃ ಪ್ರಮತಿಮಿಚ್ಛಮಾಣಃ |

ಅರ್ವಂತೋ ನ ಕಾಷ್ಠಾಂ ನ ಕ್ಷಮಾಣಾ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಜೋಹುವತೋ ನರಸ್ತೇ |

(ಮು. ಸಂ. ೭೯೩-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಷ್ಠಾ ಶ್ರುತೈ ಆಜ್ಯಂತವಾ ವ ಪ್ರದೇಶ (Destination) ಎಂದರೆ ಕುವರಗಳ ಗಮ್ಯಸ್ಥಾನವಾದ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯೆಂದರ್ಥವಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ತಂ ವಾ ವಿವತಮಾಃ ತಿಸಿತಾ ಬತಾಭೂರತಿಸಿತಾಮಹೋ ಬತಾಭೂಃ ಪರಮಾಂ ಬತ ಕಾಷ್ಠಾಂ ಪ್ರಾಪಚ್ಚಿಯಾ ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ |

(ಬೃ. ಉ. ೬-೪-೨೮)

ಮಹತಃ ಪರಮವ್ಯಕ್ತಮವ್ಯಕ್ತಾತ್ಪುರುಷಃ ಪರಃ |

ಪುರುಷಾನ್ವ ಪರಂ ಕಿಂಚಿತ್ಸಾ ಕಾಷ್ಠಾ ಸ ಪರಾ ಗತಿಃ ||

(ಕಠ. ೩-೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಷ್ಠಾ ಎಂದರೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಗಮ್ಯಸ್ಥಾನ ಎಂದರೆ ಪರಮಪದವೆಂದರ್ಥ. ಹೀಗಿರುವ ನಾನಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಾಷ್ಠಾಸು ಎಂದರೆ ದಶದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಎಂದರ್ಥ.

ಜೇನೈಃ—ಸರ್ವತ್ರ ಸ್ವಾದುರ್ಭವನತೀಲೋ ಭವತಿ ಜಯತೀಲೋ ವಾ | ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ಅವಿ ಭೂತನಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಜಯತೀಲನಾಗಿಯೂ ಎಂದು ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನು ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಜನೀ ಸ್ವಾದುರ್ಭಾವೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಜೀ ಜಯೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಸ್ಪನ್ನನಾಗಬಹುದೆಂದು ಧಾಪ್ಯಕಾರರ ಮತ. ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಇರುವುದು.

ಜನಿಸ್ಯ ಹಿ ಜೇನೋ ಅಗ್ರೇ ಅಹ್ನಾಂ ಹಿತೋ ಹಿತೇಷ್ಟರುಷೋ ವನೇಷು |

ದಮೇದಮೇ ಸಪ್ತ ರತ್ನಾ ದಧಾನೋಽಗ್ನಿ ರೋತಾ ನಿ ಪಸಾದಾ ಯಜೀಯಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜೇನೈ ಉಕ್ತಾದನೀಯಃ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗಿ ವಿಕೀರ್ಣವಾಗಿಯೂ,

ಹೋತಾಜನಿಸ್ಯ ಚೇತನಃ ಸಿತಾ ಪಿತ್ವೈಷ್ಯ ಉತಯೇ |

ಪ್ರಯುಕ್ತೈಷ್ಠೀನೈಃ ವಸು ಶಕೇಮ ನಾಜಿನೋ ಯಮಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೫-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಜೇತವ್ಯಂ ಧನಂ ಎಂದೂ,

ತೇ ಹಿಸ್ತೀರೇ ಅರುಣಂ ಜೇನೈಃ ವಸೈಕಂ ಪುತ್ರೈ ತಿಸ್ತೈಷಾಂ |

ತೇ ಧಾಮಾನ್ಯಮತಾ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಮದದ್ವಾ ಅಭಿ ಚಿಕ್ಷುತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦೧-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಜಯತೀಲಂ ಅಥವಾ ಜಯಿಸಾಧನಂ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವಾದರೂ ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ವಿಭ್ಯಃ ಗರ್ಭೇಭ್ಯಃ—ಅಗ್ನಿ ಕಾರ್ಯಾಂತರ ಇವರಿಗೆ ಸ್ವಸ್ವರೂಪವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಇವರ ಮುತ್ತಿಗ್ರಾಹದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಕಾರಣನಾದನೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರತಿಯಾ

ದಿದ್ವಿಕ್ಷೇಣೈಃ—ದ್ವಿರ್ದಶ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀ ಧಾತು. **ಧಾತೋಃಕರ್ಮ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್. ಸನ್ಯಜಿಗೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉರದಪ್ಪ. ಇತ್ಯಾದಿ. ದಿದ್ವಿಕ್ಷ ಎಂದು ಸನ್ನಂತಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿವಾಗ ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತನ್ನಕೇನ ಕೇನೈ-

(పా. సూ. ౩-౪-౧౪) ఎంబుదరింద కేన్య ప్రత్యయ. ఆత్యో లోలబః (పా. సూ. ౬-౪-౪౮) ఎంబుదరింద సనన ఆకారకృ లోలబ ఆటో కుస్మాజ్ ఎంబుదరింద ప్రత్యయ నకారకృ ఇత్వ. ప్రత్యయద ఆద్యుదాత్తస్వర బరుత్తదే.

జీన్యః—జని ప్రాదుభావో ధాతు. ఇదకృ టిణాదిక ఏన్యప్రత్యయపు ధాతువిన టిగి (అన్) లోలపవు బరుత్తదే. ఇదు భట్టిభాస్వరమిచ్చర మత. అథనా జి జయే ధాతు. కృత్యల్కు టిలొ బతులం (పా. సూ. ౩-౩-౧౧౩) ఎంబల్లి బతువజన సామధ్యుదింద కతరయల్లి ఆజీలొయత్ (పా. సూ. ౩-౧-౯౬) ఎంబుదరింద యత్ ప్రత్యయపు నుడాగమవు బరుత్తదే. సావధాతుకాధధాతుకయొలొః ఎంబుదరింద ధాతువన ఇకిగి గుణ. యత్యోలనావః (పా. సూ. ౬-౧-౨౧౩) ఎంబుదరింద ఆద్యుదాత్తస్వర బరుత్తదే.

ఈళీన్యః—ఈడ స్తుకౌ ధాతు. ఇదకృ టిణాదిక ఏన్య ప్రత్యయ. ప్రత్యయద ఆద్యుదాత్తస్వర బరుత్తదే.

మరుః—మరుజః ఎంబల్లి ఛాందసవాగి అతిగి లొలబ. అథనా మరుజుజాయాం ధాతు. క్షిచ్ ప్రత్యయ. వషిః ఏకవచనాంతరంబ.

బీలవసే—జీవ ప్రాణధారణే ధాతు. ఇదకృ కఃమనా నివల్ననూదిదిగా తుమథీలసేసేసేసే (పా. సూ. ౩-౪-౯) ఎంబుదరింద అసే ప్రత్యయ. ప్రత్యయద ఆద్యుదాత్తస్వర బరుత్తదే. ఏజంతవాదు దరింద కృన్యేజంతః ఎంబుదరింద అన్యయసంజ్ఞేయన్ను ఘోండుత్తదే.

పురుకా—దీలవ మనుష్య పురుషపురు—(పా. సూ. ౫-౪-౫౬) ఎంబుదరింద క్రా ప్రత్యయ. ప్రత్యయస్వరదింద అంత్యోదాత్తవాగుత్తదే. అన్యయసంజ్ఞేయన్ను ఘోండుత్తదే.

అభవత్—యద్యోగవిరువుదరింద నిఛాతస్వర బరువుదిల్లి. ఆదాగమ లుదాత్తనాదుదరింద ఆద్యుదాత్తనాగుత్తదే.

సలొ—సలజ్ ప్రసవే ధాతు. క్షిచ్ జి ఎంబుదరింత క్షిచ్ ప్రత్యయ.

విభ్యః—సుపాం సుపూల భవంతి ఎంబి వచనదింద వన్యర్థదల్లి జతుర్థిః బందిదే.

విత్తదరఫః—విత్త్యైః దరఫసీయః విత్తదరఫః ద్యుర్ ప్రేక్షణే ధాతు. భ్యవ్యుద్ధి—(ఁ. సూ. ౩-౩-౯౦) ఎంబుదరింద ఇదకృ ఆతజా ప్రత్యయ. మరుద్భృధాదియల్లి నేరరువుదరింద మరుద్భృధా-దిలనాం భంవస్యవసంఖ్యానమ్ (పా. సూ. ౬-౨-౧౦౬-౨) ఎంబుదరింద పువర్వపదాంత్యోదాత్తస్వర బరుత్తదే. ||౫||

ఇల్లిగి నలనలవత్పారనీయ సుక్తచ్చ ముగిదుదు.

ನೂರನಲವತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಕಥಾ ತ ಇತಿ ಸಂಚರ್ಚಂ ಸಪ್ತಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಮಾಗ್ನೇಯಂ ತ್ರೈಷ್ಠುಭಂ |
ಕಥೇತ್ಯನುಕ್ತಮಣಿಕಾ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಪ್ತಿನಶಸ್ತ್ರಯೋರಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ವಿನಿಯೋಗಸ್ಮಿಮೂರ್ಧಾನಮಿತಿ
ತ್ರೀಣೇತ್ಯನೇನೋಕ್ತಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಕಥಾ ತೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಪುಕ್ತುಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಥ್ಯಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ತ್ರೈಷ್ಠುವ್ ಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಥಾ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ (ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತ) ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳು (೧೪೬, ೧೪೭, ೧೪೮ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳು) ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮತ್ತು ಅಪ್ತಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ವಿನಿಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೪೭

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨ || ಸೂಕ್ತ—೧೪೭ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೧೬ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಪುಕ್ತಂತ್ಯ—೫ ||

|| ಮಹಿಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚಥ್ಯಃ : ||

|| ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಭಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಠುವ್ ||

ಸಂಹಿತಾಃ

ಕಥಾ ತೇ ಅಗ್ನೇ ಶುಚಿಯಂತ ಆಯೋರ್ದದಾಶುರ್ವಾಜೇಭಿರಾಶುಷಾಣಾಃ |
ಉಭೇ ಯತ್ತೋಕೇ ತನಯೇ ದಧಾನಾ ಋತಸ್ಯ ಸಾಮನ್ತ್ರಣಿಯಂತ
ದೇವಾಃ || ೧ ||

೧೨೩೨

ಕಥಾ | ತೇ | ಅಗ್ನೇ | ಶುಚಿಯಂತಃ | ಆಯೋಃ | ದದಾಶುಃ | ವಾಜೇಭಿಃ | ಅಶುಷಾಣಾಃ |
ಉಭೇ ಇತಿ | ಯತ್ | ತೋಕೇ ಇತಿ | ತನಯೇ | ದಧಾನಾಃ | ಋತಸ್ಯ | ಸಾಮನ್ | ರಣಿಯಂತ |
ದೇವಾಃ || ೧ ||

ಶಾಖಾಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತೇ ತವ ಸಂಬಂಧಿನೋ ರಶ್ಮಯಃ ಶುಚಿಯಂತೋ ದೀಪ್ತಿಂ ಸರ್ವತ್ರ ಚಕ್ಷಾಣಾಃ
ಪ್ರಕಟಿಯಂತ ಅಶುಷಾಣಾ ಆಶು ಶೀಘ್ರಂ ಸಂಭಕ್ತಾರ ಆಶೂನ್ಸಂಭಕ್ತಾರೋ ವಾ | ವಾಯ್ಯಾದೇರಪಿ
ಶೀಘ್ರಂ ಸಂಭಕ್ತಾರ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಸಮಂತಾಚ್ಚೋಷಯಿತಾರಃ | ಯದ್ವಾ | ಸರ್ವಂ ವ್ಯಾಪ್ತು-
ವಂತಃ || ಅಶ್ವೋತೇರ್ಲಿಪಿಃ ಕಾನಚ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನೋಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸಿಚ್ಚೇತಿ ದ್ವಿವಿಕರಣತಾ | ಅರ್ಜ್-
ಪೂರ್ವಾಂತೇರ್ಭಾವಿತಣ್ಯಾರ್ಥಾಚ್ಚಿಪ್ತೇಃ ಶಾನಚಿ ಛಾಂದಸಃ ಶಪೋ ಉಕ್ತಃ | ಅಶುಚಿಶ್ಚೋಷವದಾಪ್ತ-
ನತೇಃ ಕರ್ಮಾಣ್ಯಾನ್ || ಈದೃಶಾ ರಶ್ಮಯೋ ವಾಜೇಭಿರನ್ನೈಃ ಸಹಿತಮಾಯೋರಾಯುರಾಯುಷ್ಯಂ ||
ಕಮುಣಿ ಪಷ್ಠೀ || ಕಥಾ ಕೇನೋಪಾಯೇನ ದದಾಶುಃ | ದವತಿ || ದಾಶು ದಾನೇ | ಛಾಂದಸೋ ಲಿಪಿ ||
ತಮುಸಾಯಮನುಗೃಹಾಣೇತ್ಯರ್ಥಃ | ರಶ್ಮೀನಾಂ ಪರಪ್ರದಾನಂ ಕುತ್ರ ದೃಷ್ಟಮಿತಿ ಚೇತ್ ಉಚ್ಯತೇ |
ಯದ್ಯಸ್ಯಾದುಭೇ ಉಕ್ತೇ ಅನ್ಯಾಯುಷೀ ತೋಕೇ ಪುತ್ರೇ ತನಯೇನವಚ್ಚೇದೀನ ಕುಟುಂಬಸ್ಯ
ವಿಸ್ತಾರಕೇ | ಯದ್ವಾ | ತೋಕೇ ಪುತ್ರೇ ತನಯೇ ತತ್ಪುತ್ರಾದಾ ಚ | ದಧಾನಾ ಧಾರಯಂತೋ ದೇವಾ
ವ್ಯವರ್ತಾರೋ ಯದವಾನಾ ಋತಸ್ಯ ಯದ್ವಾಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನಿ ಸಾಮನ್ ಸಾಮ್ನಿ ರಥಂತರಾದೌ ರಣ-
ಿಯಂತ ರಮಂತೇ ರಮಯಂತಿ ಶಬ್ದಯಂತ್ಯೇವ ವಾ | ಯಸ್ಯಾದನ್ಯಾಯುಷ್ಯತ್ರಾದಿ ಸಹಿತಾಃ ಸೋಮೇ-
ನೇವ್ಯಾಃ ಸಾಮ್ನಿ ರಮಂತೇ ತಸ್ಯಾಪ್ರಶ್ಮಯೋ ದದತೀತ್ಯವಗಮ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾದೃಶಾಂಶ್ಚುರೀಯೋ-
ಸ್ತಶ್ಮೀನ್ ಮಾನುಷ್ಯನುಗೃಹಾಣೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಃ

ಅಗ್ನೇ—ವೃಶ್ಚಿ ಅಗ್ನಿಃ | ಯತ್—ಯಾದ ಸಿಪ್ತ ಉಪಕಾರಕಗಳಾದ ರಶ್ಮಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ |
ಉಭೇ—ಅಪ್ನು ದುಪ್ತು ಅಯುಷ್ಯಗಳನ್ನು | ತೋಕೇ—ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿಯೂ | ತನಯೇ—ಮಾತ್ರ ದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ |

ದಧಾನಾಃ—ಹೊಂದಿದವರಾಗಿ | ದೇವಾಃ—ಭಕ್ತರಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು | ಋತೈಃ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ | ಸಾಮನ್—ರಥಂತರಾದಿ ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ಸಾಮಗಳ ಪಠಣದಿಂದ) | ರಣಯಂತೆ—ಸಂತೋಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾ ರಿಯೇ (ಅಂತಹ) | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಶುಚಿಯಂತೆ—(ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ) ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹರಡುವುದು | ಆಶು-ಷಾಣಾಃ—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ (ವಾಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಅವಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದು ಆದ ರಶ್ಮಿಗಳು | ವಾಜೇಭಿಃ—ಅನ್ನಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದ | ಆಯೋಃ—ಅಯುಸ್ಸನ್ನು | ಕಥಾ—ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ | ದದಾಶುಃ—ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತವೆ ? ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹರಡುವುದು, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ವಾಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿಯ ರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದು ಆದ ನಿನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಅನ್ನವನ್ನೂ ಅಯುಸ್ಸನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ತಮ್ಮ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ಇವು ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವರು, ಮತ್ತು ಈ ಭಾಗ್ಯಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾ ರಥಂತರಾದಿ ಸಾಮಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಾನವನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಆದರೆ ಯಾವ ಉಪಾಯದಿಂದ ನಿನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಹೀಗೆ ಅನ್ನಾಯುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುವು? ಆ ಉಪಾಯಗಳನ್ನು ನಮಗೂ ತಿಳಿಸು.

English Translation

How have your shining and evaporating (rays), Agni, supported life (and supplied) food; so that, enjoying both, the devout (worshippers), possessing sons and grandsons, may repeat the hymns of the sacrifice.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ತೋಕೇ ತನಯೇ— ತುಕ, ತೋಕಂ, ತನಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಹದಿನೈನು ಅಪತ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (೧. ೩-೨) ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಪುತ್ರನೆಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಆದರೆ ಸ್ವಲ್ಪಲದ್ಯಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವೂ ಒಂದೇ ಆದರೂ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳೆಂದು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಆದೂ ಅಲ್ಲದೇ ತೋಕಂ ತುದ್ಯೋತೇಃ | ತನಯಂ ತನೋತೇಃ | ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇವುಗಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವರು. ಇದನ್ನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ತೋಕಂ ಇತಿ ಪುತ್ರಃ ಸ ಹಿ ನಿತ್ಯಂ ಪಿತ್ರಾ ವಿನಯಂತಾ ತುದ್ಯೋತೇ ಇದಂ ಕುರ್ವಿದಂ ಮಾ ಕಾರ್ಷೀರಿತಿ | ತನಯಂ ತನೋತೇಃ ಪೌತ್ರಂ | ತದ್ಯೌತಿತರಂ ಪಿತುಃ ಸಕಾಶಾತ್ ತತಂ ಭವತಿ | ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ತಂದೆಯು ಯಾನಾಗಲೂ ಇವನ್ನು ಮಾಡು, ಇದನ್ನು ಮಾಡಬೇಡ ಎಂಬ ನಿರ್ಬಂಧವನ್ನುಟ್ಟು ನಿಯಮವ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಮಗನಿಗೆ ತೋಕಂ ಎಂದೂ, ಸಂತತಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಬೆಳೆಸಲು ಸಾಧನ ಮಾಡದರಿಂದ ಪೌತ್ರನಿಗೆ ತನಯನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೧. ೧೦-೨)

ರಣಯಂತೆ—ರಮಯಂತಿ | ಹರ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶಬ್ದಯಂತೈವ ವಾ | ಅಥವಾ ಹರ್ಷಸೂಚಕವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ರಮಣೀಯವಾಮಮು ಎಂಬುದರ ಮೂಲಾರ್ಥದ ನೇಲೆ ರಣ ಶಬ್ದವು ಯುದ್ಧ

ಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ದೇವತೆಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಜಯವು ಸಿದ್ಧವು ಎಂಬ ಹರ್ಷವಿರುವುದರಿಂದ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯೂ ರಮಣೀಯವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಈ ಪದವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತಿ ವ ಏನಾ ನಮಸಾಹಮೇಮಿ ಸೂಕ್ತೇನ ಥಿಕ್ತೇ ಸುಮತಿಂ ತುರಾಣಾಂ |
ರರಾಣತಾ ಮರುತೋ ವೇದ್ಯಾಭಿರ್ನಿ ಹೇಲೋ ಧತ್ತೇ ವಿ ಮುಚೆಧ್ವಮಶ್ವಾನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೭೧-೧)

ಕೃತೇ ಚಿದತ್ತೇ ಮರುತೋ ರಣಾಶಾನವದ್ಯಾಸಃ ಶುಚಿಯಃ ಪಾವಕಾಃ |
ಪ್ರ ನೋಽವತಃ ಸುಮತಿಭಿರ್ಯಜಶ್ವಾಃ ಪ್ರ ವಾಜೇಭಿಸ್ತೀರತಃ ಪುಷ್ಯಸೇ ನಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೫೭-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಹರ್ಷಧ್ವನಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಈ ಪದವು ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಆದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತು ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ರಥಂತೆರಾದಿ ಸಾಮಗ್ರ್ಯವನ್ನು ಪತಿಸುವಾಗ ಹರ್ಷಧ್ವನಿಯನ್ನು ಪ್ರ ಕಟಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥ.

ಅಶುಷಾಣಾಃ—ಅಶು ಶೀಘ್ರಂ ಸಂಭಕ್ತಾರಃ | ವಾಯ್ವಾದೇರಸಿ ಶೀಘ್ರಂ ಸಂಭಕ್ತಾರ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ವಾಯ್ವಾದಿಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಅವಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವುವು ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕಥಾ—ಕಿಮ್ ಶಬ್ದ. ಧಾಹೇಶ್ ಚಿ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಧಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವಾಗ್ನಿರೋ ವಿಭಕ್ತೀಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿ-ಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಕಿಮಃಕಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಾದೇಶ

ಶುಚಿಯಂತಃ—ಶುಚಿರ ಪೂತೀಭಾವೇ ಧಾತು. ಇಗುಪಧಾತ್ ಕಿತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೨೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತವಿಧಾಸದಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶುಚಿಂ ದೀಪ್ತಿಂ ಕರೋತಿ ಇತಿ ಶುಚಿಯತಿ ತತ್ಪರೋತಿ ತಿದಾಚಿಷ್ಟೆ ಎಂಬ ಪಚನದಿಂದ ಷೆತ್. ಇಷ್ಟವದ್ವಾಸವಿರುವುದರಿಂದ ಇತಾರ (ಟಿಗಿ)ಕ್ಕೆ ರೋಪ. ಷೆ ಪಿತದ ಮೇಲೆ ಲಟಿಗೆ ಶತ್ರಾದೇಶ. ಷೆತ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಪ್ರಥಮಾಬಮಪಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಯೋಃ—ಇನ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಛಂದಸೀಣಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಚೋಽಷ್ಟಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಅಯಾವೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ತೃಃ ಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಷ್ಮೀ ಬಂದಿದೆ.

ದಮಾತಃ—ದಾಕೃ ದಾನೇ ಧಾತು ಛಂದಸಿಉಪ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಾದೇಶ. ಧಾತುಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದ್ವಿ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾಜೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸಿ ವಾಕ್ಯ ಧಾತು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಹುವಚನೇ-
ರ್ದುಲೈತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿತ್ವ

ಅಶುಷಾಣಾಃ—ಅಶುಷಾಣಾಃ ಅಶುಷಾಣಾಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ **ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಞಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨ ೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾನಜಾದೇಶ. **ವ್ಯಕ್ತಿಯೋ ಬಹುಲಂ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಿಚ್ ಈ ಎರಡು ವಕರಣಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ಚಿತಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಅಚ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಶುಷ ಶೋಷಣೇ ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶಾನಜ್ಞಾ. **ಬಹುಲಂ ಭಂದಿಸಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ರೂಪವು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಅಶು ಶಬ್ದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ, ಪಣ ಸಂಭಕ್ತೌ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ **ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವ್ಯದ್ವಿ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತನಯೇ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತು. **ವಲಿಮಲಿತನಿಭ್ಯಃ ಕಯನ್** (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ದಧಾನಾಃ—ದುಧಾನ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟಿಗೆ ಶಾನಜಾದೇಶ. **ಶ್ಲೋ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾಮನ್—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಸಪ್ತಮೀ) ಲುಕ್ ನಜುಸಂಬದ್ವ್ಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರಣಯಂತೆ—ರಣ ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. **ಹೇತುಮತಿಚಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಲಪ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. **ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯಮಾಜಯೋಗೇಽಸಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಿಚ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೧ ||

:o: _____

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಬೋಧಾ ಮೇ ಅಸ್ಯ ವಚಿಸೋ ಯವಿಷ್ಯ ಮಂಹಿಷ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಭೃತಸ್ಯ ಸ್ವಧಾವಃ |

ಸೀಯತಿ ತ್ವೋ ಅನು ತ್ವೋ ಗೃಣಾತಿ ವಂದಾರುಸ್ವೇ ತನ್ವಂ ವಂದೇ

ಅಗ್ನೇ || ೨ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಬೋಧೆ | ಮೇ | ಅಸ್ಯ | ವಚಿಸಃ | ಯವಿಷ್ಯ | ಮಂಹಿಷ್ಯಸ್ಯ | ಪ್ರಭೃತಸ್ಯ | ಸ್ವಧಾವಃ |

ಪೀಯತಿ | ತ್ವೇ | ಅನು | ತ್ವೇ | ಗೃಣಾತಿ | ವಂದಾರುಃ | ತೇ | ತನ್ನಂ | ವಂದೇ | ಅಗ್ನೇ || ೨ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಯುವಿಷ್ಯ ಯುವತಮ ಹೇ ಸ್ವಧಾವೋ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ನೇನ ತದ್ವನ್ನಗ್ನೇ ಮೇ ಮದೀಯಸ್ಯ ಮಂಹಿಷ್ಯ ಸ್ವಾತಿಶಯೇನ ಪೂಜನೀಯಸ್ಯ ಪ್ರಭೃತಸ್ಯ ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಸಂಪಾದಿತಸ್ಯಾಸ್ತೇದಾನೀಂ ಕ್ರಿಯಮಾಣಸ್ಯ ವಚಿಸೇ ಸ್ತುತಿರೂಪಸ್ಯ ವಚನಸ್ಯ || ಕರ್ಮಣಿ ಪಷ್ಕೀ || ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣಂ ವಚೋ ಬೋಧ | ಬುದ್ಧಸ್ಯ | ಸ್ತುತೋ ಭವೇತ್ಕರ್ಥಃ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಲೋಕೇ ತ್ವೇ | ಅತ್ರ ಯಾಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರೇ ನೇಮ ಇತ್ಯರ್ಥಸ್ಯೇತ್ಯುಕ್ತೈಃ ತದೇವೋದಾಜಹಾರ | ನಿ. ೩.೨೦ | ಏಕೋ ಜನಃ ಪೀಯತಿ | ವಧಕರ್ಮ್ಯುತತ್ | ಹಿಸ್ತಿ | ಯಜ್ಞಾದಿನಾ ನ ಪೂಜಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತ್ವ ಏಕೋಽನು ಗೃಣಾತಿ | ಅನುಕೂಲಮುಚ್ಚಾರಯತಿ | ತಯೋರ್ಮರ್ಥ್ಯೇ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ವಂದಾರುವಂದನೀಲೋಽಹಂ ತೇ ಕವ ತನ್ನಂ ತನುಂ ತವ ಮೂರ್ತಿಂ ವಂದೇ | ಸ್ತಾಮಿ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ಯುವಿಷ್ಯ—ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದವನೂ | ಸ್ವಧಾವಃ—ಹವಿಸ್ಸನರೂಪದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಮೇ—ನನ್ನ | ಮಂಹಿಷ್ಯಸ್ಯ—ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯವಾದುದೂ | ಪ್ರಭೃತಸ್ಯ—ಅತಿಶಯವಾದ ಆದರದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದುದೂ ಆದ | ಅಸ್ಯ ವಚಿಸೇ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು | ಬೋಧ—ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಸ್ವೀಕರಿಸು (ಲೋಕದಲ್ಲ) | ತ್ವೇ—ಕೆಲವು ಜನರು | ಪೀಯತಿ—(ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಡಿ ನಿನ್ನನ್ನು) ಅಲಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ | ತ್ವೇ—ಇನ್ನು ಕೆಲವರು | ಅನುಗೃಣಾತಿ—(ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ನೆರವಾಗಿ) ಹೊಗಳುತ್ತಾರೆ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ (ಅವರ ನಡುವೆ) | ವಂದಾರುಃ—ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ನಾನು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ತನ್ನಂ—ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು | ವಂದೇ—ಸ್ತುತಿಸಿ ಹೊಗಳುತ್ತೇನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅತ್ಯಂತ ಯುವಕನಾದವನೂ, ಹವಿಸ್ಸನರೂಪದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನನ್ನ ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯವಾದುದೂ, ಅತಿಶಯವಾದ ಆದರದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದೂ ಆದ ಈ ಸ್ತೋತ್ರ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಶ್ಲಾಘಿಸು. ಲೋಕದಲ್ಲೆ ಕೆಲವರು ನಿನ್ನನ್ನು ಅಲಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ನಿನ್ನನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ, ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾನು ಮಾತ್ರ ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾ ನಿನ್ನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಹೊಗಳುತ್ತೇನೆ.

English Translation

Youthful (Agni), to whom oblations are due, appreciate this my reverential and earnest praise: one man reviles (you), another propitiates (you); I, your worshipper, glorify your person.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ವಂದಾರು:—ವಂದನಶೀಲಃ ಅಹಂ | ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ನಾನು ಎಂದು ಸ್ತುತಿಕಾರನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇದೊಂದು ಸ್ವಕಥೆ ಎನಹ ಉಳಿದೆದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಂದಾರು ಶಬ್ದವು ಸ್ತೋತ್ರಪ್ರಶ್ಲಾಸನೆಯಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಕ ಉ ಶ್ರವತ್ಕತಮೋ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ ವಂದಾರು ದೇವಃ ಕತಮೋ ಜುಷಾತೇ |

ಕಸ್ತೇವಾಂ ದೇವೀಮಮೃತೇಷು ಪ್ರೇಷಾಂ ಹೃದಿ ಶ್ರೇಷಾಮು ಸುಷ್ಪೃತಿಂ ಸುಹವ್ಯಾಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೪-೪೩-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವಂದನಶೀಲಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೆನ್ನಂ—ತೆನಂ ತೆನ ಮೂರ್ತಿಂ ವಂದೇ | ನಿನ್ನ ಮೂರ್ತಿಗೆ ವಂದಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಪೂಜಕನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇರತಕ್ಕ ಮೂರ್ತಿಯು ಯಾವ ರೀತಿಯದು, ಪುರುಷವಿಧಾಃ ಸ್ಯೂರಿತ್ಯೇಕಂ (ನಿ. ೭-೬) ಇತ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನೆಯಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಪೀಠಿಕಾಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಬೋಧ—ಬುಧ ಅವಗಮನೇ ಧಾತು. ಛಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ ಬಂದಾಗ ಅತೋ ಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ದ್ಯುಬೋತಸ್ಮಿ ಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಚಸಿ—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು- ಔಣಾದಿಕ ಅಸುನ್ ಪೃತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ವೈದಾತ್ಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಮ್ಯೇನಿಭಕ್ತಿಬಂದಿದೆ.

ಯವಿವಿಷ್ಯ—ಅತಿಶಯೇನ ಯುವಾ ಯವಿವಿಷ್ಯಃ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರಥಮ. ಸ್ತೂಲದೂರಯು—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದಿಗೆ (ವನ್) ಲೋಪ. ಪೂರ್ವದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಚವಾ ದೇಶ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಂಹಿಷ್ಯಸ್ಯ—ಮಂಹಿ ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತ್ವಚ್ ಪ್ರಥಮ ಅತಿಶಯೇನ ಮಂಹಿತಾ ಮಂಹಿಷ್ಯಃ ತುಕ್ಲಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೫೯) ತ್ವಜಂತದ ಮೇಲೆ ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರಥಮ. ತುರಿಷ್ಯೇಮೇಯಃಸು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಯನ್ ಪರವಾದಾಗ ತ್ವಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಪ್ರಥಮ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ವೈದಾತ್ಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಭೃತಸ್ಯ—ಛೃತ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿವ್ಯಾಪ್ರತ್ಯಯ ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಪ್ರ) ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವೀನಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸ್ವಧಾವಃ—ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ **ಮಾದುಪಧಾಯಾ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ **ಮತುಪಸೋರುಃಸಂಬುಧೌ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ಸ. ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೀಯತಿ—ವೀ ಪಾನೇ. ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ವಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತ್ಯನ್ ಏಕರಣ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೃಣಾತಿ—ಗೃಣ ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. ಕ್ರಾೃದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾನಿಕರಣ. **ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಂದಾರುಃ—ವದಿ ಅಭಿವಾದನಸ್ತುತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಶ್ವವಂದ್ಯೋರಾರುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಪ್ಪೇಶಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತನ್ವಮ್ - ತನ್ವಾದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಸೈವಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಯಶಾವೇಶ. ಉದಾತ್ತ-ಸ್ವರಿತೆಯೋರ್ಯುಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೬-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಂದೇ—ವದಿ ಅಭಿವಾದನಸ್ತುತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತಪರವಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಯೇ ಸಾಯವೋ ಮಾಮತೇಯಂ ತೇ ಅಗ್ನೇ ಪಶ್ಯಂತೋ ಅಂಧಂ
ದುರಿತಾದರಕ್ಷನ್ |

ರರಕ್ಷ ತಾನ್ ಸುಕೃತೋ ವಿಶ್ವವೇದಾ ದಿಷ್ಟಂತ ಇದ್ರಿಪವೋ ನಾಹ ದೇಭುಃ |
|| ೩ ||

| ಪದವಾಃ |

ಯೇ | ಸಾಯವಃ | ಮಾಮತೇಯಂ | ತೇ | ಅಗ್ನೇ | ಪಶ್ಯಂತಃ | ಅಂಧಂ | ದುಃಶ್ವಇತಾಃ | ಅರಕ್ಷನ್ |
ರರಕ್ಷ | ತಾನ್ | ಸುಕೃತಃ | ವಿಶ್ವವೇದಾಃ | ದಿಷ್ಟಂತಃ | ಇತ್ | ರಿಪವಃ | ನ | ಅಹ | ದೇಭುಃ || ೩ ||

ಕಾಯಾಭ್ಯಾಸಂ

ಅತ್ರೇತಿಹಾಸವಾಚಕ್ಷತೇ | ಉಚ್ಚೈಃ ಬೃಹಸ್ಪತಿನಾಮಾನ್ ದ್ವಾವೃಷೀ ಆಸ್ಮಾಂ | ತತ್ರೋಚೈಃ ಸೈಃ
ಮಮತಾ ನಾಮ ಭಾರ್ಯಾ | ಸಾ ಚಿ ಗರ್ಭಿಣೀ | ತಾಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಗೃಹೀತ್ವಾರಮಯತ | ಶುಕ್ರನಿಗಮ-
ನಾವಸರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಗರ್ಭಸ್ಥಂ ರೀತಂ ಪ್ರಾವಾದೀತ್ ಹೇ ಮುನೇ ರೀತೋ ಮಾ ತ್ಯಾಕ್ಷೀಃ ಪೂರ್ವಮಹಂ
ವಸಾಮಿ ರೀತಸಂಕರಂ ಮಾ ಕಾರ್ಷೀರಿತಿ | ಏವಮುಕ್ತೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಬಲಾತ್ಪ್ರತಿರುದ್ಧೇರೀತಸ್ಯಃ ಸ್ವ
ಶಶಾಪ | ಹೇ ಗರ್ಭ ತ್ವಂ ಯತೋ ರೀತೋನಿರೋಧಮಕರೋಃ ಅತಸ್ತಸ್ಯಂ ದೀರ್ಘಂ ತಮಃ ಪ್ರಾಪ್ನುಹಿ
ಜಾತ್ಯಂಧೋ ಭವೇತಿ | ಏವಂ ಶಪ್ತೋ ಮಮತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತಮಾ ಅಜಾಯತ | ಸ ಚೋತ್ಸತ್ತಸ್ತ-
ಮೋವ್ಯಥಯಾಗ್ನಿಮಸ್ತೋಷೀತ್ | ಸ ಚ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಸ್ವೀತೇ ಅಂಧ್ಯಂ ಪರ್ಯಹರದಿತಿ | ತದಿದಮತ್ರೋ-
ಚೈತೇ | ಹೇ ಆಗ್ನೇ ತೇ ತವ ಸಂಬುಧಿನೋ ಯೇ ಸಾಯವಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ ಪಾಲಯಿತೋ ರಶ್ಮಯೋ
ಮಾಮತೇಯಂ ಮಮತಾಯಾಃ ಪುತ್ರಂ ದೀರ್ಘತಮಸಮಂಧಂ ಪಶ್ಯಂತೋಽಂಧೀಽಯಂ ಆತೋಽ-
ಸ್ಯಾಭೀ ರಶ್ಮಣೀಯ ಇತ್ಯವಗಚ್ಚಂತೋ ದುರಿತಾಮೃತ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಮ್ಪುಃಪಾದರಕ್ಷನ್ ತಾನ್ಸುಕ್ಯತಃ ಸುಖ-
ಕರ್ತೃನ್ ವಿಶ್ವವೇದಾ ವಿಶ್ವಪ್ರಜ್ಞೋ ರರಕ್ಷ | ರಕ್ಷತಿ | ಅಸ್ಮಾಽಲನಾಯೇತಿ ಭಾವಃ | ತೈರಸಾನಸಿ
ರಕ್ಷ್ಯತ್ಯತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ರಕ್ಷಿತಾನಸ್ಮಾನ್ ದಿಪ್ಸಂತೋ ದಂಭಿತುಮಿಚ್ಛಂತೋ ರಿಪವಃ ಕಾಮಾದಯೋ
ನಾಹ ದೇಭುಃ | ಅಹೇತಿ ವಿನ್ಯಗ್ರಹಾರ್ಥೀಯಃ | ನ ಋಲು ದಂಭಿತುಂ ಶಕ್ಯಂತತಿ || ದನ್ಯು ದಂಭೇ |
ಶ್ರಂಥಿಗ್ರಂಥಿದಂಭಿಸಂಜೇನಾಮಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಕಾ. ೧-೨-೬-೧ | ಇತಿ ಲಿಟಃ ಕಿತ್ವಾದನಿದಿತಾಮಿತಿ
ನಲೋಪಃ | ತಸ್ಯಾಸಿದ್ವಿತ್ಯಾದೇತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಲೋಪಯೋರಪ್ರಾಪ್ತೌ ದಂಭೇಶ್ಲೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಸಾ. ೬-೪-
೧೨೦-೫ | ಇತಿ ತೌ ವಿಧೀಯೇತೇ || ಯದ್ವಾ | ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟಾ ದೀರ್ಘತಮಾಃ ಸ್ವಯಮೇವಾಪ್ತಾನ್
ಪರೋಕ್ಷತಯಾ ಬ್ರವೀತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಆಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಆಗ್ನಿಯೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಯೇ ಸಾಯವಃ—ಪಾಲಕಗಳಾದ ಯಾವ ರಶ್ಮಿಗಳು |
ಮಾಮತೇಯಂ—ಮಮತೆಯ ಪುತ್ರನಾದ ದೀರ್ಘತಮಸ್ತನ್ನ (ಆಜ್ಞಾನಾಂಧಕಾರವನ್ನು) | ಅಂಧಂ ಪಶ್ಯಂ-
ತಃ—ಇವನು ಕುರುಡನು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು | ದುರಿತಾತ್—(ಅಂಧಕಾರದ) ದುಃಖದಿಂದ | ಅರಕ್ಷನ್—
ರಕ್ಷಿಸುವುದೋ | ತಾನ್ ಸುಕ್ಯತಃ—ಸುಖಕಾರಕಗಳಾದ ಆ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು | ವಿಶ್ವವೇದಾಃ—ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದ
ವನು | ರರಕ್ಷ—ಕಾಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (ಹೀಗೆ ನಾವೂ ಸಹ ಕಾಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ) | ದಿಪ್ಸಂತಃ—(ನನ್ನನ್ನು)
ಹಿಂಸೆಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುವ | ರಿಪವಃ—(ಕಾಮಾದಿರೂಪದ) ಶತ್ರುಗಳು | ನಾಹ ದೇಭುಃ—ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ
ಹಿಂಸಿಸಲಾರದು.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಆಗ್ನಿಯೇ, ಪಾಲಕಗಳಾದ ಯಾವ ನಿನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳು ಮಮತೆಯ ಪುತ್ರನಾದ ದೀರ್ಘ ತಮಸ್ತನ್ನ
ಇವನು ಕುರುಡನು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಕನಿಕರದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಅಂಧಕಾರದ ದುಃಖದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸದೋ,
ಸುಖಕಾರಕಗಳಾದ ಆ ಸಕಲ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು ಕಾಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಹೀಗೆ ನಾವೂ ಸಹ ಕಾಮಾಡಿ-
ಕೊಂಡರೆ, ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಬೇಕೆಂದು ಆವೇಶ್ಚಿರುವ ರತ್ನಗಳು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಹಿಂಸಿಸಲಾರದು.

English Translation

Your fostering (rays), Agni, beholding the blind son of Mamata, relieved him of the affliction : he who knows all things protects the pious, and (their) malevolent enemies are unable to do them harm.

ವಿಕೀರ್ಣವಚನಗಳು

ಮಾಮತೇಯಂ ಅಂಧಂ ಪಶ್ಯಂತಃ ದುರಿತಾತ್ ಅರಕ್ಷ್ಮನ್-ಮಮತಾ ಎಂಬುವಳ ಪುತ್ರನಾದ ದೀರ್ಘ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಅವನು ಕುರುಹನು ಎಂದು ತಿಳಿದು ದಯೆಯಿಂದ ಅವನನ್ನು ಆ ದುಃಖದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿದವು ಎಂದು ಅಗ್ನಿ ರಶ್ಮಿಗಳ ರಕ್ಷಣಾಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದ ಪೂರ್ವಕಥೆಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷ್ಮತೇ | ಉಚಿಘೈಬೃಹಸ್ಪತಿನಾಮಾನೌ ದ್ವಾವೃಷೀ ಆಸ್ತಾಂ | ತತ್ರೋಚಿ-
ಘೈಸ್ಯ ಮಮತಾ ನಾಮ ಭಾರ್ಯಾ | ಸಾ ಚಿ ಗರ್ಭಿಣೀ | ತಾಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಗ್ಯಗೋತ್ತಾರಮಯತ್ |
ಶುಕ್ರವಿರ್ಗಮನಾವಸರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಗರ್ಭಸ್ಯ ರೇತಃ ಪ್ರಾವಾದೀತ್ | ಹೇ ಮುನೇ ರೇತೋ ಮಾ
ತ್ಯಾಕ್ಷೀ ಪೂರ್ವಮಹಂ ವಸಾಮಿ ರೇತಃಸಂಕರಂ ಮಾ ಕಾರ್ಷೀರಿತಿ | ಏವಮುಕ್ತೋ ಬೃಹ-
ಸ್ಪತಿರ್ಬಲಾತ್ಪ್ರತಿರುದ್ಧರೇತಸ್ಯಃ ಸನ್ ಶಶಾಪ | ಹೇ ಗರ್ಭ ತ್ವಂ ಯತೋ ರೇತೋನಿರೋಧ
ಮಕರೋಃ ಅತಸ್ತುಂ ದೀರ್ಘಂ ತಮಃ ಪ್ರಾಪ್ನುಹಿ ಜಾತ್ಯಂಧೋ ಭವೇತಿ | ಏವಂ
ಶಪ್ತೋ ಮಮತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತಮಾ ಅಜಾಯತ | ಸ ಚೋತ್ಸನ್ನಸ್ತಮೋವ್ಯಥಯಾಗ್ನಿ-
ಮಸೌಷೀತ್ | ಸ ಚಿ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಪ್ರೀತ ಅಂಧ್ಯಂ ಪಶ್ಯಹರದಿತಿ | ತದಿದಮತ್ರೋಚ್ಯತೇ |

ಉಚಿಘೈ ಮತ್ತು ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಮುಖಗಳಿದ್ದರು. ಮಮತಾ ಎಂಬ ಉಚಿಘ್ನನ ಪತ್ನಿಯು ಗರ್ಭಿಣಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಅವಳನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಹಿಡಿದು ರಮಿಸಿದನು. ರೇತಸ್ಸಿನ ನಿರ್ಗಮನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಳಗಿದ್ದ ಗರ್ಭವು " ಎಲೈ ಮುಷಿಯೇ ನಾನು ಪೂರ್ವದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿದ್ದೇನೆ. ದಯವಿಟ್ಟು ನನ್ನ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ತಡೆದುಕೊ" ಎಂದಿತು. ಅದರ ನಿರೋಧಕ್ಕಾಗಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಕುಪಿತನಾಗಿ ಅವನ್ನು ದೀರ್ಘವಾದ ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಡತಕ್ಕ ಅಂಧನಾಗಿ ಜನಿಸಬೇಕೆಂದು ಶಪಿಸಿದನು. ಅದರಂತೆಯೇ ಮಮತೆಗೆ ದೀರ್ಘತಮಾ ಎಂಬ ಅಸ್ವರ್ಥನಾಮದ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಿದನು. ಅವನು ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ಅಂಧಕಾರದಿಂದ ತಪಿಸುತ್ತಾ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಅಗ್ನಿಯು ಆ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ತುಷ್ಟನಾಗಿ ಅವನ ಅಂಧತ್ವವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದನು, ಆ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಇದೇ ಕಥೆಯನ್ನು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರೂ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.
ದ್ವಾವುಚಿಘೈಬೃಹಸ್ಪತೇ ಯುಷಿಪುತ್ಯೈ ಬಭೂವತುಃ |
ಆಸೀದುಚಿಘೈಭಾರ್ಯಾ ತು ಮಮತಾ ನಾಮ ಭಾರ್ಗವೀ ||

ತಾಂ ಕನೀಯಾನ್ಸುಹಸ್ವತಿರ್ಮೃಘನಾಯೋಪಚೇಕ್ರಮೇ |
 ಶುಕ್ರಸ್ಯೋತ್ಸರ್ಗಕಾಲೇ ತು ಗರ್ಭಸ್ತಂ ಪ್ರತ್ಯುಭಾಷತ ||
 ಇಹಾಸ್ಮಿ ಪೂರ್ವಸಂಭೂತೋ ನ ಕಾರ್ಯಃ ಶುಕ್ರಸಂಕರಃ |
 ತಚ್ಚುಕ್ರಪ್ರತಿಷೇಧಂ ತು ನ ಮಮುಷ್ಯ ಬೃಹಸ್ವತಿಃ ||
 ಸ ವ್ಯಜಹಾರ ತಂ ಗರ್ಭಂ ತಮಸ್ತೇ ದೀರ್ಘಮಸ್ತಿಸ್ತಿತಿ |
 ಸ ಚ ದೀರ್ಘತಮಾ ನಾಮ ಬಭೂವರ್ಷಿರುಚೈಭ್ಯಜಃ ||
 ಸ ಜಾತೋಽಽಭ್ಯತಪದ್ವೇನಾನಕಸ್ಮಾದಂಧತಾಂ ಗತೇ |
 ದಮದೇನಾಸ್ತು ತನ್ನೇತ್ರೇ ತತೋಽನಂಧೋ ಬಭೂವ ಸಃ ||
 ಸ ನೇದಿಷವ ಇತ್ಯೆಸ್ಮಾಚ್ಚ ತುರ್ಭಿರ್ಜಾತವೇದಸಂ |

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೧೧-೧೬)

ಈ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ವತಿ ಮತ್ತು ಉಚ್ಯರು ಸಹೋದರರಿಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘತಮಸ್ತು ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನೆಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನೆಂದೂ, ಮತ್ತು ಆ ದೇವತೆಗಳು ಇವನಿಗೆ ನೇತ್ರಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಮಾನುತೇಯಂ ದುರಿತಾದವರನ್ ಎಂಬುದರ ಕಥಾಸಂದರ್ಭವು.

ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯವಾಗಿ Oldenberg ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

Dirghatamas, the son of Mamata, is the reputed author of this section of the first Mandala which belongs indeed to a family of priests claiming descent from him. The story of the blindness of Dirghatamas and of the distress into which he fell is told in the Mahabharata I-4179 Seq.

Considering the construction of the whole verse from the grammatical point of view only, one will scarcely be tempted to translate otherwise than we have done. But it is rather strange that Agni is represented here as saving those very guardians by the aid of whom he has saved Mamateya. The meaning which one should expect to find expressed, is rather that Agni, as he saved Mamateya by his guardians, has saved also and will save, all pious worshippers. This meaning may be established if we consider the construction of the verse as similar to that of I-37-12.

Thus, we may, I believe, translate here, "Agni, with such guardians as thine who have seen and saved the blind son of Mamata from distress, he, the possessor of all wealth (i.e. Agni) has saved all those who have done good deeds".

(The Vedic Hymns. P. 171-2)

ಮತ್ತು ದುರಿತಾತ್—ದುರಿತರಬೃಹಸ್ವತಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ದುರ್ಗತಿಗಮನವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೬-೧೨)

ವೈಶ್ವದೇವೀ ಸೂನ್ಯತಾಮಾರಭಧ್ಯಂ ಶುದ್ಧಾ ಭವಂತೋ ಯಶ್ಚಿಯಾಸಃ ಪಾವಕಾಃ |
ಅತಿಕ್ರಾಮಂತೋ ದುರಿತಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ಶತಂ ಹಿಮಾಃ ಸರ್ವವೀರಾ ಮದೇವು ||

ಎಂಬ ಶ್ರುತಿನಾಕೃತವನ್ನು ದೆಹಲಿ ದುರಿತ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಇದಕ್ಕೆ ವಾಪ್ಯಾ ನಮಾಶ್ರುತ ದುರಿತಾನಿ—ದುರ್ಗಾತಿಪ್ರಾಪಕಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ದುಃಸ್ಥಿತಿಗೀತರತಕ್ಕದ್ದೂ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಿ ರತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಕರ್ಮಗಳೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ

ದಿಶ್ವಂತೇ—ದಂಭಿತುಮಿಚ್ಛಂತೇ ರಿಪವಃ ಕಾಮಾದಯಃ | ನಮ್ಯನ್ತು ಹಿಂಸಿಪಲಿಚ್ಛಿಸುವ ಕಾಮಾದಿ ಶತ್ರುಗಳು ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕರಣ

ಪಾಯವಃ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಕೃವಾಪಾ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೋ ಯುಕ್ತಾಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕ್ತಾಗಮ. ಪಾಯು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾಮತೇಯಮ್—ಮಾಮತಾಯಾಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುನಾನ್ ಮಾಮತೇಯಃ. ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋ ಧಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯನೇಯೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಮಾನೇಶ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕಿತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿನ್ಯದ್ವಿ. ದ್ವಿತೀಯಾ-ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಶಶ್ಯಂತೇ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಆದಕ್ಕೆ ಶಶ್ಯಾದೇಶ. ಶವ್ ವಿಕರಣ ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಶ್ಯಾದೇಶ ಲಸಾರ್ಥಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ.

ದುರಿತಾತ್—ದುರ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಇಣ್ ಗತೌ. ಕ್ಷಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪವಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಆರಕ್ಷಣ್—ರಕ್ಷ ಪಾಲನೇ. ಧಾತು. ಲಪ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯಚ್ಚೈಶ್ಚ ಸಂಬಂಧ ವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರರಕ್ಷೆ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಣ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಕೃತಃ—ರೋಧನಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಇತಿ ಸುಕೃತಃ ದುಕ್ರದ್ಧಾ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕ್ತಾಗಮ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಿಶ್ವನೇದಾಃ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಯೋಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ.

ವಿಪ್ರಂತಃ—ದಂಭು ದಂಭನೇ. ಧಾತು. **ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್. **ಸನ್ಯಜೋಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. **ದಂಭ ಇಚ್ಛೆ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ಯ. **ಹಲಂತಾಚ್ಛೆ** (ಪಾ ಸೂ. ೧-೨೧-೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನಿಗೆ ಕಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ **ಅನಿದಿತಾಂಹ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಧ್ಯಾಸಸ್ಯ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಖರಿಚಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ವರ್ಥ. ಸನ್ನಂತದ ಮೇಲೆ ಲವರ್ಧದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಸನ್ ನಿಶ್ಚಾದುದರಿಂದ **ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೇಭುಃ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತನಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಋಮವಚನದಲ್ಲಿ ಉಪಾದೇಶ. ಸಂಯೋಗ ವಿದ್ವರೂ **ಶ್ರುಂಥಿಗ್ರಂಥಿದಂಭಂಜೀನಾಮಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್** (ಶಾ. ೧-೧-೬-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ಯಾತಿ ದೇಶ ಬರುವುದರಿಂದ **ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ **ಅತ ಏಕಹಲ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯಾಧ್ಯಾಸ ಬಾರದಿರುವಾಗ **ದಂಭೇಶ್ಚೇತಿ-ವಕ್ತವ್ಯಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೦-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯಾಧ್ಯಾಸ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಷಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯೋ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಅರರಿವಾ ಅಘಾಯುರರಾತೀನಾ ಮುಚ್ಚಿಯತಿ
ದ್ವಯೇನ |

ಮಂತ್ರೋ ಗುರುಃ ಪುನರಸ್ತು ಸೋ ಅಸ್ಮಾ ಅನು ಮೃಕ್ಷೀಷ್ಟ ತನ್ವಂ
ದುರುಕ್ತ್ಯೈಃ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಯಃ | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ಅರರಿವಾನ್ | ಅಘ್ರಯುಃ | ಅರಾತಿವಾ | ಮುಚ್ಚಿಯತಿ | ದ್ವಯೇನ |

ಮಂತ್ರಃ | ಗುರುಃ | ಪುನಃ | ಅಸ್ತು | ಸಃ | ಅಸ್ಮೈ | ಅನು | ಮೃಕ್ಷೀಷ್ಟ | ತನ್ವಂ | ದುಃಸುಕ್ತ್ಯೈಃ ||೪||

ನಾಯಕಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ನೋದ್ಯಸ್ಯಾನ್ಯುಷ್ಣದ್ವೈಕ್ರಿತಾನ್ ಯೋಽಘಾಯುರ್ಮಾರಣಾದಿರೂಪಪಾಪೇಚ್ಚಾನ್ ಆ
 ಅರರಿವಾನದಾತಾ | ಅಸ್ಮದ್ವಾನಪ್ರತಿಬಂಧಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ರಾತೇಶ್ಚಾಂದಸಸ್ಯ ಲಿಟಿಃ ಕ್ರಮಃ || ಅರಾತೀನಾ
 ಸ್ವಯಮದಾನನಾನ್ || ಭಂದಸಿ ವನಿಪಮಿಚ್ಛಂತೀತಿ ಮತ್ತೇರ್ಥೋಯೋ ವನಿನ್ || ಶತ್ರುತ್ವಮಾಚರಣ
 ಯಃ ಶತ್ರುದ್ವರ್ಯೇನ ಮಾನಸವಾಚಿಕಭೇದೇನ ದ್ವಿವಿಧೇನ | ನ ದದಾಮಿತಿ ಮಾನಸೋ ಮಂತ್ರಃ |
 ನಿಂದಾಧ್ಯಾರೋಪೇಣ ದಾನನಿವಾರಣಂ ವಾಚಿಕೋ ಮಂತ್ರಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಾಯಾಹೇತುಕೇನ ವಿರುದ್ಧ-
 ರೂಪೇಣ ದ್ವಿವಿಧೇನ ಮಂತ್ರೇಣ | ಯೋ ವಿರುದ್ಧಮಾಚರತಿ ತನ್ನ ಸಂಕೀರ್ತಯತಿ ಯಚ್ಛೈಶ್ಚಿಯಂ
 ಬ್ಬುತೇ ತನ್ನ ಕರೋತಿ ಅನ್ಯತ್ಕರೋತ್ಯನ್ಯದ್ವೈತ್ಯೇವಂ ಮಂತ್ರಸ್ವರೂಪದ್ವೈನಿಧ್ಯಂ | ಪೂರ್ವಂ ಮಾನಸ-
 ವಾಚಿಕಭೇದೇನ ಇದಾನೀಂ ವಾಚಿಕಕಾಯಿಕಭೇದೇನೇತಿ ವಿವೇಕಃ | ಈದೃಶೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ಯಃ ಶತ್ರು-
 ಮರ್ಚಯತಿ ಭರ್ತೃಯತಿ ವಿಧೇಯಾಕರೋತಿ ವಾಸಾನ್ | ಸ ಮಂತ್ರೈಕದೇಶೋ ಮಾನಸರೂಪೋಽ-
 ಸ್ಮೈ ಪುನರ್ಗುರಾರಸ್ತು || ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥಿ || ಪ್ರಯೋಕ್ತುರೇವ ಪುನರ್ಗರಿತಾಸ್ತು | ತಥಾ
 ದುರುಕ್ತೈರ್ದುರ್ವಾರ್ತೈರ್ನಿಂದಾರೂಪೈರ್ವಾಚಿಕೈಸ್ತನ್ಯಂ ಸ್ಯಕೀಯಾಂ ತನುಮನು ಮೃಕ್ಷೀಷ್ಯ | ಅನು-
 ಮಾರ್ಷ್ಯ | ಅನುಕ್ರಮೇಣ ಲಂಪತು | ಯದ್ವಾ | ಸ ದ್ವಿವಿಧೋ ಮಂತ್ರೋಽಸ್ಮೈ ಪ್ರಯೋಕ್ತುರೇವ
 ಗುರುಗರಿತಾಸ್ತು | ಅನ್ಯಾನ್ಯೈಸ್ತನ್ಯೈಕ್ಯಾರಾಯ ಪ್ರಯುಕ್ತಾನಿ ನಿಷ್ಕುರಭಾಷಣಾನಿ ಸಂತಿ | ತೈರ್ದುರ್-
 ರುಕ್ತೈಃ ಸೋಽರಾತಿಃ ಸ್ವತನುಮೇವಾವಲಂಪತು | ಸ್ವಾತ್ಮಾನಮೇವಾವೃತ್ಯೈ ದಹತ್ವೈತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ — ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನಃ — (ನಿನ್ನ ಭಕ್ತರಾದ) ನಮ್ಮನ್ನು | ಅಘಾಯುಃ — ಪಾಪಿಷ್ಠನೂ |
 ಅರರಿವಾನ್ — ನಮ್ಮ ಹೆಚ್ಚಿನ ದಾನವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸುವವನೂ | ಅರಾತೀನಾ — ತಾನೂ ಸಹ ದಾನಮಾಡದಿರು
 ವವನೂ ಆದ | ಯಃ — ಯಾವ ಶತ್ರುವು | ದ್ವಿಯೇನ — ಮಾನಸಿಕವೂ, ವಾಚಿಕವೂ ಆದ ಎರಡು ವಿಧವಾದ
 ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ (ಅಥವಾ) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲೊಂದು, ಅಸಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಬಾಯಿನಲ್ಲೊಂದು ಹೀಗೆ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ
 ವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ | ಮರ್ಚಯತಿ — (ನಮ್ಮನ್ನು) ದೂಷಿಸಿ ಗಾಬರಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | ನಃ ಮಂತ್ರಃ —
 ಅವನ ಮಾನಸರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವು | ಅಸ್ಮೈ ಪುನಃ — ಅವನಿಗೇನೇ | ಗುರುಃ - ಭಾರವಾದ ಹೊರೆಯಾಗಿ |
 ಅಸ್ತು — ಪರಿಣಮಿಸಲಿ (ಹಾಗೆಯೇ) | ದುರುಕ್ತೈಃ — ದುರ್ವಾರ್ತೆಗಳಿಂದ | ತನ್ಯಂ — ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನೇ | ಅನು
 ಮೃಕ್ಷೀಷ್ಯ — ದಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

ಭಾಷಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಭಕ್ತರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಪಿಷ್ಠನೂ, ನಮ್ಮ ಹೆಚ್ಚಿನ ದಾನವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸುವ
 ವನೂ, ತಾನೂ ಸಹ ದಾನಮಾಡದಿರುವನೂ ಆದ ಯಾವ ಶತ್ರುವು ಮಾನಸಿಕವೂ ವಾಚಿಕವೂ ಆದ ಎರಡು ವಿಧ
 ವಾದ ದುಷ್ಕಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ದೂಷಿಸಿ ಗಾಬರಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅವನ ಮಾನಸರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವು
 ಅವನಿಗೇನೇ ಭಾರವಾದ ಹೊರೆಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಲಿ, ಹಾಗೆಯೇ, ಅವನ ದುರ್ವಾರ್ತೆಗಳಿಂದ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನೇ
 ದಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

English Translation

When a wicked (man), with twofold (malignity of thought and speech), obstructing our offerings, and refraining from gifts (himself) reviles us, may his prayer be heavy on him and involve his person (in the consequences of) his evil works.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಅಘಾಯೀ—ಮಾರಣಾದಿರೂಪಪಾವೇಚ್ಛಾವಾನ್ | ನಮ್ಮಗಳ ನಾಶವನ್ನೆವೇಕ್ರಿಸುವ ಪಾಪಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. ಈಗಿನ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಅಘಾಯೀ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಘ ರೂಪವಾದ ಆಯುವುಳ್ಳವನು ಎಂದರೆ ಪಾಪರೂಪವಾದ ಜೀವನವುಳ್ಳವನೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಘಾಯೀರಿಂದ್ರಿಯಾರಾಮೋ ಮೋಘಂ ಪಾರ್ಥ ಸ ಜೀವತಿ |

(ಭ. ೧೬. ೩-೧೬)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಘಾಯೀ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಅಘಂ ಪಾಪಂ ಆಯೀ ಜೀವನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಘಾಯೀಃ ಪಾಪಜೀವನಃ | ಪಾಪಪೂರಿತವಾದ ಜೀವನವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಗೀತಾಶ್ಲೋಕದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಆದರೆ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಆ ವಿಧವಾದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಅಘಂ ಇಚ್ಛತೀತ್ಯಘಾಯೀ ನಮಗೆ ಕೆಡಕನ್ನು ಕೋರುವ ಪಾಪಿವ್ಯನು ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಯಸ್ತ ಇಧಂ ಜಭರತ್ಸಿಷ್ಟಿದಾನೋ ಮೂರ್ಧಾನಂ ನಾ ತತಪತೇ ತ್ವಾಯಾ |

ಭುವಸ್ತಸ್ಯ ಸ್ತಕವಾಃ ಪಾಯುರಗ್ನೇ ವಿಶ್ವಸ್ಯಾತ್ಪ್ರೀಮುಘಾಯತ ಉರುಷ್ಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಅಘಾಯತಃ ಪಾಪಮಿಚ್ಛತಃ | ಪಾಪಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲಿವುಳ್ಳ, ಎಂದಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪಾಪಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದರೆ ಮೇಲಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ ಪಾಪಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ.

ಅರರಿವಾನ್—ರರಿವಾನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದಾನವಾನ್ ಎಂದರ್ಥ. ಅರರಿವಾನ್ ಎಂದರೆ ಅದಾನವಾನ್ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಪುನಃ ಅರಾತೀ ವಾ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಆ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವಯಂ ಅದಾನವಾನ್ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ, ಅರರಿವಾನ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಗಾನಪ್ರತಿಬಂಧಕನೆಂದರ್ಥವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮರ್ಚಯತಿ—ಭರ್ತ್ಸಯತಿ ವಿಧೇಯೀಕರೋತಿ ವಾಸ್ಮಾನ್. ನಮ್ಮನ್ನು ಬೆದರಿಸಿ ಆ ಬೆದರಿಕೆಯಿಂದ ನಾವು ಶಕ್ತುವಾದ ಆತನಿಗೆ ವಿಧೇಯರಾಗಿರಬಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. [ಅಂತವು ಶಕ್ತುವೆಂದರೆ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು. ಮತ್ತು ಆ ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಭಾವವು ಅವನ ಮೇಲೆ ಹಿಂತಿರುಗಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ]. ಇದೇ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು,

ಯೋ ನ ಅಗೋ ಅಭ್ಯೇನೋ ಭಠಾತ್ಯಧೀದಿಘಮಘಶಂಸೇ ದಧಾತೆ |
 ಏಹೀ ಚಿಕಿತ್ಸೋ ಅಭಶಸ್ತೀಮೇತಾಮುಗ್ಧೇ ಯೋ ನೋ ಮರ್ಚಯತಿ ದ್ವೆಯೇನ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೩-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅನುಪೂರ್ವಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಮರ್ಚಯತಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಬಾಧತೇ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಯಾವ ಶತ್ರುವು ನಮಗೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಪಾಪವನ್ನು ಕೋರುತ್ತಾನೆಯೋ ಯಾರು ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂತಹ ಶತ್ರುವನ್ನೇ ನೀನು ಹಿಂಸಿಸು ಎಂದಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಅರರಿವಾನ್—ರಾ ದಾನೇ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್, ಕೃಪುಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಕೃಪುರಂದೇಶ. ವಸ್ಯೇಕಾಚಾಭ್ಯಸಾಮ್ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಾಗುವು. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನದಲ್ಲಿ ರರಿವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನ ರರಿವಾನ್ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಚ್ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಘಾಯಃ—ಅಘಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾನಾದಿದಾಗ ಸುಪೇಅತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನ ಛಂದಸ್ಯ ಪುತ್ರೈಸ್ಯೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆತ್ವಾಭ್ಯಾತ್ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಪಂತದ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಾಚ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಪರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರಾತೀ ವಾ—ರಾತಿಃ ದಾನಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾನಾದಿದಾಗ ಛಂದಸಿ ವನಿಪಮಚ್ಯಂತಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಮುಕ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ನನಿಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನ್ಯೇಷಾಮುಪಿ ದ್ವಿತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದಿಘ್. ರಾತಿವಾ ಎಂದು ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನದಲ್ಲಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಚ್ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರ್ಚಯತಿ—ಮರ್ಚ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ ಚುರಾದಿ. ಸತ್ಯಾಪೇಷಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ವೈತ್ಯಾನ್ವಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಂತ್ರಪ್ರತಿವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಚ್ ಸ್ಪರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದ್ವೆಯೇನ—ದ್ವೈ ಅವಯವೌ ಯಸ್ಯ ದ್ವಿತ್ವಿಭ್ಯಾಂ ತಯುಗ್ಯು ಅಯುಜ್ಜಾ (ಪಾ ಸೂ. ೫-೨-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಯುಗ್ಯು ಅಯುಜ್ಜೇಶ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಚಿತ್ವಾದಿ ಮದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವೇಯಾವಕವಚನಾರ್ಥವಾಗಿ.

ಮಂತ್ರೈಃ—ಮತ್ರಿ ಗುಪ್ತಪರಿಧಾಪಣೇ ಧಾತು. ನಂದಿಗೃಹಪೇಚಾದಿಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯವಾದೀನಾಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತು—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಣಂತನಿಧಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತು—ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಪಷ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೃಕ್ಷೀಷ್ಟ—ಮೃಜೂ ರುದ್ಧಾ ಧಾತು. ಲಿಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಜಃಸೀ-ಯುಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀಯುಟಾಗಮ. ಸುಟ್ ತಿಥೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನುಟಾಗಮ. ಯಲೋಪ ವೃಕ್ಷಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಜ—ಎಂಬುದರಿಂದ. ಪತ್ಯ. ಷಢೋಃಕಃಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕತ್ಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕಂಸಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ಯ. ಅತಿಣಂತ ಪರವಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಧಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತನ್ಯಮ್—ತನ್ಯಾದೀನಾಂ ಛಂದಕ್ಕುಪೇಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೀಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿ-ತೆಯೋಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುರುಕ್ತ್ಯೇಃ—ವಚ ಪರಿಧಾಪಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಯುಲ್ಪಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಚಿಸ್ವಪಿಯಿಜಾದೀನಾಂ-ಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಕ್ಯಮುತ್ತರಪವ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಉತ ವಾ ಯಃ ಸಹಸ್ಯ ಪ್ರವಿದ್ವಾನ್ಮತೋಣ ಮರ್ತಂ ಮರ್ಚಯತಿ ದ್ವ-

ಯೇನ |

ಅತಃ ಪಾಹಿ ಸ್ತವಮಾನ ಸ್ತುವಂತಮಗ್ನೇ ಮಾಕೇನೋಣ ದುರಿತಾಯ
ಧಾಯಾಃ || ೫ ||

ಛಂದಃಪಾಠಃ

ಉತ | ವಾ | ಯಃ | ಸಹಸ್ಯ | ಪ್ರವಿದ್ವಾನ್ | ಮರ್ತಂ | ಮರ್ತಂ | ಮರ್ಚಯತಿ | ದ್ವಯೇನ |

ಅತಃ | ಸಾಹಿ | ಸ್ತವಮಾನ | ಸ್ತುವಂತಂ | ಅಗ್ನೇ | ಮಾಹಿಃ | ನಃ | ದುಃಸ್ವಾತಾಯ | ಧಾಯಾಃ || ೫ ||

ಇಂದ್ರಾಭಾಷ್ಯಂ

ಪೂರ್ವಮಂತ್ರೇ ದ್ವಿವಿಧಕುಟಿಲಮಂತ್ರೇಣ ಕರ್ತಾರಂ ತನ್ನಂತ್ರಣಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತು ಮಸ್ಯಾ-
ನಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ಅತ್ರ ತು ತನ್ನಂತ್ರಣಾತ್ಪಾಹೀತ್ಯಗ್ನಿಃ ಪ್ರಾರ್ಥ್ಯತೇ | ಉತವಾ ಹೇ ಸಹಸ್ಯ | ಸಹ ಇತಿ
ಬಲನಾಮ | ತತ್ರ ಭವಾಗ್ನೇ ಯೋ ಮರ್ತ್ಯೋ ಮರಣಧರ್ಮಾ ಮನುಷ್ಯಃ ಪ್ರವಿದ್ವಾನ್ ಮಾಯಾ-
ಮಂತ್ರಣಂ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಜಾನನ್ ದ್ವಯೇನ ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತ್ಯಾ ದ್ವಿವಿಧಮಂತ್ರೇಣ ಮರ್ತಂ ಮನುಷ್ಯಂ
ಮರ್ಚಯತಿ ವಿಧೇಯಾಕರೋತಿ ಭರ್ಷಯತಿ ವಾ ಅತಸ್ತದ್ಭವಾಪ್ತರ್ಷನಾತ್ರತ್ಯರ್ತುಃ ಸಕಾಶಾದ್ವಾ ಹೇ
ಸ್ತವಮಾನ ಸ್ತೂಯಮಾನಾಗ್ನೇ ಸ್ತುವಂತಂ ಸ್ತುತಿಂ ಕುರ್ವಂತಂ ಮಾಂ ಸಾಹಿ ರಕ್ಷ | ಕಿಂಚಿ ನೋಽಸ್ಯಾ-
ನ್ಪುರಿತಾಯ ತತ್ಕೃತಾಯ ದುರ್ಮಂತ್ರಣಪ್ರಯುಕ್ತದುಃಖಾಯ ಸಮರ್ಥಂ ಮಾರ್ಕಿಧಾರ್ಯಾಃ | ಮಾ
ಸ್ಯಾಪಯ | ದುರಿತಭಾಜನಂ ಮಾ ಕಾರ್ಷೀರಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಧಿ ಧಾರಣೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನೇಹ | ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ |
ನ ಮಾಜ್ಯೋಗ ಇತ್ಯದಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿಪವಾರ್ಥ

ಉತ ವಾ— ಅಥವಾ | ಸಹಸ್ಯ—ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಃ ಮರ್ತ್ಯಃ—ಯಾವ
ಮಾನಸನು | ಪ್ರವಿದ್ವಾನ್—ವಂಚಕರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು | ದ್ವಯೇನ—ಮಾನ
ಸಿಕವೂ ಮತ್ತು ವಾಚಿಕವೂ ಆದ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ | ಮರ್ತಂ—ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಾನಸನನ್ನು |
ಮರ್ಚಯತಿ—ಗಾಬರಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | ಅತಃ—ಭಯಗೊಳಿಸುವ ಆ ಮಂತ್ರದ್ವಯದಿಂದ | ಸ್ತವಮಾನ—
ಸ್ತುತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸ್ತುವಂತಂ—ಸ್ತುತಿಮಾಡತಕ್ಕ ನನ್ನನ್ನು | ಸಾಹಿ—ರಕ್ಷಿಸು
(ಮತ್ತು) | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ದುರಿತಾಯ—ದುರ್ಮಂತ್ರದ ದುಃಖಕ್ಕೆ | ಮಾಹಿಃ ಧಾರ್ಯಾಃ—ಪಾತ್ರರನ್ನಾಗಿ
ಮಾಡಲೇಬೇಡ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶಕ್ತು ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ದುಷ್ಪಮಾನನನು ವಂಚಕರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ
ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಮಾನಸಿಕವೂ ಮತ್ತು ವಾಚಿಕವೂ ಆದ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಾನ
ಸನನ್ನು ಗಾಬರಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಎಲೈ ಸ್ತುತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡತಕ್ಕ
ನನ್ನನ್ನು ಭಯಗೊಳಿಸುವ ಆ ಮಂತ್ರದ್ವಯದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸು. ಮತ್ತು ನಮ್ಮನ್ನು ದುರ್ಮಂತ್ರದ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರ
ರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಡ.

English Translation

When, Son of Strength, a man skilful (in deception) assails another
man with a doubly (maligant prayer), do you, Agni, duly propitiated,
protect him: who worships you (from its effects); consign us not to
misfortune.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು:

ಸಹಸ್ಯ—ಸಹ ಇತಿ ಬಲನಾಮ | ತತ್ರ ಭವಾಗ್ನೇ | ಶಕ್ತ್ಯುತ್ಪನ್ನನಾದವನೇ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಯತಃ ಕಾರಣಾನ್ಮಥನಕಾಲೇ ಬಲೇನೋತ್ಪನ್ನಃ ಅತೋ ಬಲಾಯ ಧಾಯೇತೇ | ಆರಣ್ಯಗವ ಮಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸಹಸಸ್ತುತ್ರ, ಸಹಸಾ ಜಾಯಮಾನಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ದುರಿತಾಯ—ಶತ್ರುಕೃತಾಯ ದುರ್ಮಂತ್ರಣಪ್ರಯುಕ್ತದುಃಖಾಯ | ಶತ್ರುವಿನಿಂದ ಉಚ್ಚರಿತ ವಾದುದೂ ಕೆಡಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೂ ಆದ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ದುಃಖಕ್ಕೆ.

ಮಾಕೀ ಧಾಯೀ—ಅಥ ಸರ್ವಪದಸಮಾಮ್ನಾತಂ ಎಂದು ಹಿಳಂ, ನುಕಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಒಂಭತ್ತು ಪದಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದೆ. (ನ. ೩-೧೩) ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಗಳೂ, ಸಂಬಂಧಸೂಚಕಾವ್ಯಯಗಳೂ ಸೇರಿವೆ. ಮಾಕೀ ಎಂಬ ಪದವು ಆ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಮಾಕೀ ಧಾಯೀ ಎಂದರೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ (ನಮನ್ನ ದುಖ ಪಾತ್ರರನ್ನಾಗಿ) ಮಾಡಬೇಡ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಯಾರೂ ಕೂಡ ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವಂತೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡಬೇಡ ಎಂದದಾಗಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತಿ ಸ್ತುತೋ ವಿಸೃಜ ತೂರ್ಣತನೋ ಭವಾ ಸಾಯುವಿರ್ತೋ ಅಸ್ಯಾ ಅದಬ್ಧಃ |

ಯೋ ನೋ ದೂರೇ ಆಘಶಂಸೋ ಯೋ ಅಂತ್ಯಗ್ನೇ ಮಾಕಿಷ್ಟೇ ವ್ಯಥಿರಾ ದಧರ್ಷೀತ್ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೪-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಮಾಕೀ ಎಂದರೆ ನೆ ಕೆತ್ತಿದ ಹಿ ಯಾರೂಕೂಡ (ಹಿಂಸಿಸದಿರಲಿ) ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಹಸ್ಯ—ಸಹಃ ಬಲಮ್. ತತ್ರ ಭವಃ ಸಹಸ್ಯಃ ಭವೇ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಬುದಿಯಲ್ಲಿ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರವಿದ್ವಾನ್—ಪ್ರಕರ್ಷಣಾ ವೇತ್ತಿ ಪ್ರವಿದ್ವಾನ್. ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ವಿದೇಃಶತುರ್ವಸುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ವವಿಗೆ ವಸರಾದೇಶ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರತ್ಯುಕ್ತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರ್ತಃ—ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಧಾತು. ಅಸಿಹಸಿಮ್ಯ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿವಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯ ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾಹಿ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಷತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ತವಮಾನೆ—ಪೂಜಾ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಲಠರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾಗಮ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

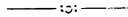
ಸ್ತವಂತಮ್—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಠರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಕೃ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಾರ್ವ-ಧಾತುಕಮುಪಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭ್ಯವಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಜಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನೇ—ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಪ್ಯಮಿಕ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರಿತಾಯಿ—ದುರ್ ಉಪಸರ್ಗ ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಕೃ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಧಾಯೀ—ಧಿ ಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಲುಕ್ ಮಧ್ಯಮವುರುವವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಕ್ಕೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಚ್ಚಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಲ್ಪ್ರತ್ಯೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ. ಇಟಿಈಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಸಿಚಿವ್ಯದ್ವಿಃ ಪರಸ್ಯೋಪದೇಷು (ಪಾ. ಪಾ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಅಚ್ ಪರವಾಮುದರಿಂದ ಆಯಾದೇಶ. ನಮಾಜ್ ಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ||೫||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೂರನಲವತ್ತೇನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರನಲವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಮುಘೀದ್ಯದಿತಿ ಪಂಚಚ್ಛಮಷ್ಟಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ದ್ವೈರ್ಘತಮಸಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಮಾಗ್ನೇಯಂ | ಮುಘೀ-
ದ್ಯದಿತ್ಯನುಕ್ರಮಣಿಕಾ || ಸೂಕ್ತತ್ರಯಮಧ್ಯಸ್ಯ ತ್ವತೀಯತ್ರೇನ ಪೂರ್ವಂ ವಿನಿಯೋಗ ಉಕ್ತಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಮುಘೀದ್ಯತ್ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾವಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಮುಕ್ಯಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಾ ಛೇಚಘ್ಯಃ ಎಂಬುವನು ಮುಖಿಯು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ತು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮುಘೀದ್ಯೋಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೂ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತವಂತೆಯೇ ವಿನಿಯೋಗವು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೪೮

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೪೮ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೧೭ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಷ್ಕಿ—೫ ॥

॥ ಮುಕ್ತಂಷ್ಕಿ-ದೀರ್ಘತಮಾ ಛೇದಕಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ॥

॥ ಭಂವೇ—ತ್ರಿಪುಜ್ಞಃ ॥

ಽಂಟಾಶಾಪಃ

ಮಥೀದ್ಯದೀಂ ವಿಷ್ವೋ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಹೋತಾರಂ ವಿಶ್ವಾಪ್ಸುಂ ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಂ |

ನಿ ಯಂ ದಧುರ್ಮನುಷ್ಯಾಸು ವಿಕ್ತು ಸ್ವಂ ನಿ ಣಿ ಚಿತ್ರಂ ವಪುಷೇ ವಿಭಾವಂ |

॥ ೧ ॥

ಪದಾಃ

ಮಥೀತ್ | ಯತ್ | ಈಂ | ವಿಷ್ವಃ | ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ಹೋತಾರಂ | ವಿಶ್ವಾಪ್ಸುಂ | ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಂ |

ನಿ | ಯಂ | ದಧುಃ | ಮನುಷ್ಯಾಸು | ವಿಕ್ತು | ಸ್ವಃ | ನಿ | ಚಿತ್ರಂ | ವಪುಷೇ | ವಿಭಾವಂ | ॥ ೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೋತಾರಂ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾರಂ ವಿಶ್ವಾಪ್ಸುಂ | ಅಸ್ತೀತಿ ರೂಪನಾಮ | ನಾನಾರೂಪಂ ಸಾರ್ಥವನೈದ್ಯದ್ಯುತಜಾತರಾದಿಭೇದೇನಾಹವನೀಯಾದಿಭೇದೇನ ವಾ | ಯದ್ವಾ | ಕಾಲೀಕರಾಲ್ಯಾದಿರೂಪೇಣ ಜ್ವಾಲಾನಾಂ ನೈರೂಪ್ಯಾದ್ವಿಶ್ವರೂಪತೇಂ | ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಂ ಸರ್ವದೇವಯೋಗ್ಯಕ್ರಿಯಾಸಾಧುಂ ಯದೀಂ ಯಮೇನಮಗ್ನಿಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ವೈಷ್ವಾ ದಿನಿರ್ವಾತ್ರಂತರಿಕ್ಷಶ್ವಸನೋ ವಾಯುರ್ವಿಷ್ವಃ ಕಾಷ್ಠೇಷ್ವಂತಃಪ್ರವಿಷ್ವಃ ಸನ್ ಮಥೀತ್ ಅಮಥಾತ್ | ಪ್ರಾವರ್ಧಯದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಮಥೇ ವಿಲೋಡನೇ | ಹೃದ್ಯಂತಕ್ಷಣೇತಿ ವೃದ್ಧಿಪ್ರತಿವೇದಃ || ಪುನಃ ಸ ಏವ ವಿಕೇಷ್ಯತೇ | ಯಮಗ್ನಿಂ ಮನುಷ್ಯಾಸು ಮತಾ

ಕರ್ಮ ಕುರ್ಮತೀಷು ವಿಕ್ಷುಪ್ತಗ್ರಾಸಾಸು ಪ್ರಜಾಸು ಪೂರ್ವಂ ವಪುಷೇ ಯುಜ್ಯಸಿದ್ಧಯೇ ನಿ ದಧುಃ
 ಧಾರಯಂತಿ ಯಜಮಾನಾಃ | ಮನುಷ್ಯಶಬ್ದೋ ನಿರುಕ್ತೇ ಬಹುಧಾ ನಿರುಕ್ತಃ | ಮನುಷ್ಯಾಃ ಕಸ್ಯಾನ್ಯತ್ರಾ
 ಕರ್ಮಾಣಿ ಸೀವಂತಿ ಮನಸ್ಯಮಾನೇನ ಸ್ವಪ್ನಾ ಮನೋರಪತೈಂ ಮನುಷೋ ವಾ || ನಿ. ೩.೭ | ಇತಿ |
 ಯದ್ವಾ | ಪೂರ್ವಂ ದೇವಾ ಮನುಷ್ಯಾಸು ಮನೋರಪತೈರ್ಭೂತಾಸು ವಿಕ್ಷು ಪ್ರಜಾಸು ಪ್ರಾಣಿಷು ವಪುಷೇ
 ಸ್ವರೂಪಾಯ ಯಾಗಾದಿಸ್ವರೂಪಪ್ರಕಾಶಾಯ ಶರೀರಧಾರಣಾಯ ವಾ ಜಾತರಾಗ್ನಿರೂಪೇಣ ನಿ ದಧುಃ |
 ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸ್ಪರ್ಣ ಸ್ಪರ್ಶಂ ಸ್ಪೀರಣಂ ವಾ | ಅದಿತ್ಯಮಿವ ಚಿತ್ರಂ ಜಾಯಂತೀಯಂ
 ವಿಭಾವಂ ವಿವಿಧಪ್ರಕಾಶವಂತಂ ಯಥಾ ಪ್ರಕಾಶಾದಿಸಾಧನಾಯ ಧಾರಯಂತಿ ತದ್ವತ್ | ಸ್ವಶಬ್ದಂ ಯಾಸ್ಯ
 ಏವಂ ನಿರುನಾಚಿ | ಸ್ವರಾದಿತೋ ಭವತಿ ಸು ಅರಣಃ ಸು ಅರಣಃ ಸ್ವತೋ ರಸಾಸ್ವತೋ ಧಾಸಂ,
 ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಸ್ವತೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾ | ನಿ. ೨-೧೪ | ಇತಿ | ಈದೃಶಂ ಯಂ ನಿ ದಧುಸ್ತಂ ಮಥೀದಿತಿ
 ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪಾದ

ಹೋತಾರಂ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವವನೂ | ವಿಶ್ವಾಪ್ತಂ—ಪಾರ್ಥಿವ, ವೈದ್ಯಕ
 ಜಾತರಾದಿ ಭೇದಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಕಾರಿ, ಕರಾಳಾದಿ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ವೈರೂಪ್ಯದಿಂದ ನಾನಾವಿಧವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ |
 ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಂ—ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಪೂಜೆಗೂ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದವನೂ (ಮತ್ತು) | ಯಂ—ಯಾವನನ್ನು |
 ಮನುಷ್ಯಾಸು—ಮಾನವರಾದ | ವಿಕ್ಷು—ಮುತ್ತಿಗಾದಿ ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ | ವಪುಷೇ—ಯಜ್ಞಶರೀರದ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ |
 ಅಥವಾ [ಯಂ—ಯಾವನನ್ನು | (ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು) | ಮನುಷ್ಯಾಸು—ಮನುವಿನ ಸಂತತಿಯಾದ |
 ವಿಕ್ಷು—ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ | ವಪುಷೇ—ಯಾಗಾದಿ ಸ್ವರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ |] ಚಿತ್ರಂ—ಮನೋಹರನಾದವನೂ |
 ವಿಭಾವಂ—ನಾನಾವಿಧವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನೂ ಆದ | ಸ್ವಶಬ್ದಂ—ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತೆ | ನಿ ದಧುಃ—
 ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ, ಅಂತಹವನೂ ಆದ | ಯಾದೀಂ—ಯಾವ ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಮಾತೇರಿತ್ಯಾ—ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸಂಚಾರಂ
 ಯಾದ ವಾಯುವು | ವಿಷ್ವಕ—(ಕಾಪಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರವೇಶಿಸಿ | ಮಥೀತ್—ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಕೆರಳಿಸಿದನು ||

ಉಪಾರ್ಥ

ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವವನೂ, ನಾನಾವಿಧವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ, ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ
 ಪೂಜೆಗೂ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದವನೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ಹಿಂದೆ ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕಾಗಿ ಮನೋಹರವಾಗಿ
 ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತೆ ಯಾವನನ್ನು ಮನುವಿನ ಸಂತತಿಯವರಾದ ಮಾನವರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ
 ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೋ ಅಂತಹವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವಾಯುವು ಕಾಪಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ
 ಕೆರಳಿಸಿದನು.

English Translation

The wind, penetrating (amidst the fuel), has excited (Agni), the
 invoker (of the gods) the multifarious, the minister of all the deities, whom
 they have established amongst mortal worshippers for the accomplishment of
 sacrifice, like the wonderful and variously radiant sun.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವಾಪ್ನಂ—ಅಸ್ತಿಸ್ತಿಕಿ ರೂಪನಾಮ | ನಾನಾರೂಪಂ ಸಾರ್ಥವನ್ವಿದ್ಯುತಜಾತರಾದಿಭೇದೇನ,
ಅಹವನೀಯಾದಿಭೇದೇನ ವಾ | ಯದ್ವಾ | ಕಾಲೀಕರಾಲೌದಿರೂಪೇಣ ಜ್ವಾಲಾನಾಂ ವೈರೂಪ್ಯಾದ್ವಿಶ್ವ-
ರೂಪತ್ವಂ | ಸಾರ್ಥವ, ವೈದ್ಯುತ ಮತ್ತು ಜಾತರಾದಿಭೇದಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣಾಂಗಿ, ಗಾವಪಕೃ ಮತ್ತು
ಆಹವನೀಯ ಎಂಬ ಭೇದಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಕಾಲೀ, ಕರಾಳೀ ಇತ್ಯಾದಿ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ವೈರೂಪ್ಯದಿಂದ ನಾನಾವಿಧವಾದ
ರೂಪವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀಣಿ ಜಾನಾ—ಇತ್ಯಾದಿವರ್ಣನೆಗಳು ಜಗತ್ತಿನ ಮೂಲತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯ
ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅವಿಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅವು ಯಾವುವೆಂದರೆ,

ತ್ರಿಸ್ಥಾನಂ ಚೈನಮರ್ಚಂತಿ ಹೋತ್ರಾಯಾಂ ವ್ಯಕ್ತಬರ್ಹಷಃ |
ಇಹೈವ ಪವಮಾನೋಽಗ್ನಿರ್ಮಧ್ಯಮೋಽಗ್ನಿರ್ವನಸ್ತತಿಃ ||
ಅಮುಷ್ಮಿನ್ನೇವ ವಿಪ್ರೈಸ್ತು ಲೋಕೇಽಗ್ನಿಃ ಶುಚಿರುಚ್ಯತೇ |
ಇಹಾಗ್ನಿಭೂತಸ್ತೃಷ್ಠಿಭಿರೋಕೇಃ ಸ್ತುತಿಭಿರೀಳಿತಃ ||
ಚಾತನೇದಾಃ ಸ್ತುತೋ ಮಧ್ಯೇ ಸ್ತುತೋ ವೈಶ್ವಾನರೋ ದಿವಿ |

(ಛ. ದೇ. ೧-೬೫೦ಂದ ೬೭)

ಈ ಮೂರು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅವಿಭಾವಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪವಮಾನಾಗ್ನಿಯೆಂದೂ, ಮಧ್ಯಮಲೋಕವರ್ತಿ
ಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ವನಸ್ತತಿಯೆಂದೂ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅಗ್ನಿಃಶುಚಿಯೆಂದೂ ಪ್ರಸ್ತಿಯಿದೆ. ಈ ಮೂರು
ಪ್ರಭೇದಗಳೂ ಶೈತ್ರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ,

ಅಗ್ನಯೇ ಪವಮಾನಾಯ ಪುರೋಡಾಶಮಷ್ಟಾಕಪಿಲಂ ನಿರ್ವಪೇದಗ್ನಯೇ ಸಾವಕಾಯಾ-
ಗ್ನಯೇ ಶುಚಿಯೇ |

(ಶೈ. ಸಂ. ೨-೨-೪)

ಪವಮಾನ, ಶುಚಿ, ಪಾವಕ ಎಂಬ ವಿಭಾಗದಿಂದ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನಿ, ಜಾತನೇದಸ ಮತ್ತೂ
ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ದಿವಸ್ತರಿ
ಪ್ರಥಮಂ ಜಜ್ಜೀ (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೪೮-೧; ಶೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೪-೫) ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು
ಬಡದಾನಲ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಅದಿತ್ಯೇರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾನೆ
ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹರಿಣಂ ಜಾತನೇದಸಂ ಪರಾಯಣಂ ಜ್ಯೋತಿರೀಕಂ ತಪಂತಂ |

(ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ ೧-೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿರತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವಿಶ್ವರೂಪನೆಂದೂ, ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿ
ಗಳುಳ್ಳವನೆಂದೂ ಸರ್ವಜ್ಞನೆಂದೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು,

ಕಾಲೇ ಕರಾಲೇ ಚ ಮನೋಜವಾ ಚ ಸುಲೋಹಿತಾ ಯಾ ಚ ಸುಧೂಮ್ನವರ್ಣಾ |
ಸ್ವುತಿಂಗಿನೀ ವಿಶ್ವರುಚೀ ಚ ದೇವೀ ಲೇಲಾಯಮಾನಾ ಇತಿ ಸತ್ತ ಜಿಹ್ವಾಃ ||

(ಮುಂಡಕ. ೧-೨-೪)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಗಳ ನಾನಾವಿಧವಾದ ವೈರೂಪ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾಪ್ತುಂ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಈ ಅಂಶಗಳ ವರ್ಣನೆಯಾಗಬಹುದು. ವಿಶ್ವಾಪ್ತುನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ವೈರೂಪ್ಯವು ಶತವಧ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈರಿತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ತಮಬ್ರವೀದ್ಯದ್ರೂದ್ರೋಽಸೀತಿ | ತದ್ಯದಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಾಕರೋದ್ರೂದ್ರೈಶ್ಚಮಭವದಗ್ನೀ
ರುದ್ರೋ ಯದರೋದೀತ್ಸ್ಯಾದ್ರೂದ್ರಃ ಸೋಽಬ್ರವೀಜ್ಞಾಪ್ತಿಯಾನ್ವಾತೋಽಸ್ಮಿ ಧೇಹ್ಯೇವ
ಮೇ ನಾಮೇತಿ |

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಗ್ನಿಗೆ ರುದ್ರನೆಂದು ಕರೆಯಲು ಅಗ್ನಿಯು ನಾನು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನು. ಬೇರೆ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಡು ಎನ್ನಲು,

ತಮಬ್ರವೀತ್ಸೈರ್ವೋಽಸೀತಿ | ತದ್ಯದಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಾಕರೋದ್ರೂದ್ರೈಶ್ಚಮಭವದ್ರೂದ್ರೋ ವ್ಯ
ಸರ್ವೋಽದ್ರೂದ್ರೋ ಹೀದಗ್ ಸರ್ವಂ ಜಾಯತೇ ಸೋಽಬ್ರವೀಜ್ಞಾಪ್ತಿಯಾನ್ವಾ ಅತೋಽಸ್ಮಿ
ಧೇಹ್ಯೇವ ಮೇ ನಾಮೇತಿ |

ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ' ನೀನು ಸರ್ವನು ' ಎಂದನು. ಅಗ್ನಿಯು ತಾನು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕ ನೆಂದೂ, ಬೇರೆ ಹೆಸರಿನಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಕರೆಯಬೇಕೆಂದೂ ಹೇಳಲು, ಪ್ರಜಾಪತಿಯು

ತಮಬ್ರವೀತ್ಸೈಶ್ಚಪತಿರಸೀತಿ | ತದ್ಯದಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಾಕರೋದ್ರೂದ್ರೈಶ್ಚಮಭವ-
ನ್ನೋಽಷಧಯೋ ವ್ಯ ಪಶುಪತಿಶ್ಚಸ್ಯಾದ್ರೂದ್ರಾ ಪಶವ ಓಷಧೀರ್ಲಭಂತೇಽಥ ಪತೀಯಂತಿ
ಸೋಽಬ್ರವೀಜ್ಞಾಪ್ತಿಯಾನ್ ವಾ |

ಓಷಧಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನೀನು ಪಶುಪತಿಯಾಗಿರುವೆ. ಓಷಧಿಗಳಿಗೆ ಪಶುಪತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರಿರುವುದರಿಂದ ನೀನೂ ಅದೇ ಹೆಸರು ಎಂದನು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ತಾನು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕ ನೆಂದೂ, ಬೇರೆ ಹೆಸರಿನಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಕೇಳಲು,

ತಮಬ್ರವೀದುಗ್ರೋಽಸೀತಿ | ತದ್ಯದಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಾಕರೋದ್ರಾಯುಶ್ಚದ್ರೂದ್ರೈಶ್ಚಮಭವದ್ರೂ-
ಯುರ್ವಾ ಉಗ್ರಶ್ಚಸ್ಯಾದ್ರೂದ್ರಾ ಬಲವದ್ವಾತ್ಯುಗ್ರೋ ವಾತೀತ್ಯಾಹುಃ ಸೋಽಬ್ರವೀಜ್ಞಾಪ್ತಿಯಾನ್
ಯಾನ್ |

ಉಗ್ರವಾಗಿ ಬೀಸತಕ್ಕ ವಾಯುವೇ ನೀನಾಮದರಿಂದ ನೀನಿಗೆ ಉಗ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಎನ್ನಲು ಪುನಃ ಅಗ್ನಿಯು ಬೇರೆ ನಾಮಧೇಯವಿರಬೇಕೆನ್ನಲು,

ತಮಬ್ರವೀದಶನಿರಸೀತಿ | ತದ್ಯದಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಾಕರೋದ್ರಿದ್ಯುಶ್ಚದ್ರೂದ್ರೈಶ್ಚಮಭವದ್ರಿದ್ಯುಶ್ಚಾ ಅಶ-
ನಿಶ್ಚಸ್ಯಾದ್ರೂದ್ರಾ ವಿದ್ಯುಶ್ಚದ್ರೂದ್ರಃ ಅವಧೀರಿತ್ಯಾಹುಃ |

ವಿದ್ಯುದಾತ್ಮಕವಾದ ಆತನಿಯೇ ನೀನಾದುದರಿಂದ ನಿನಗೆ ಆತನಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಎನ್ನಲು ಅಗ್ನಿಯು ಅದಕ್ಕೂ ತೃಪ್ತನಾಗದಿದ್ದಾಗ,

ತಮಬ್ರವೀದ್ಯವೋದ್ಯೋಗೀತಿ | ತದ್ಯದಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಾಕರೋತ್ತೇರ್ಜನ್ಯಸ್ತದ್ರೂಪಮಭವತ್ಪೇರ್ಜನ್ಯೋ
ವೈ ಭವಃ ಪೇರ್ಜನ್ಯಾದ್ವಿದಂ ಸರ್ವಂ ಭವತಿ ಸೋದ್ರಬ್ರವೀತ್ ||

ಪೇರ್ಜನ್ಯತ್ವನಾದ ಭವನೇ ನೀನು ಎಂದನು, ಆಗಲೂ ಅಗ್ನಿಯು ತಾನು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನೆನ್ನಲು,

ತಮಬ್ರವೀದ್ಯವೋದ್ಯೋಗೀತಿ | ತದ್ಯದಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಾಕರೋಚ್ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತದ್ರೂಪಮಭವ-
ತ್ಪ್ರಜಾಪತಿವ್ಯಃ ಚಂದ್ರಮಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿವ್ಯಃ ಮಹಾನ ದೇವಃ ಸೋದ್ರಬ್ರವೀತ್ ||

ಚಂದ್ರಾತ್ಮಕನಾಗಿರುವ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ನೀನು ಎಂದನು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ನಾನು ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕನು, ಬೇರೊಂದು ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಡೆಂದನು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು,

ತಮಬ್ರವೀದೀಶಾನೋದ್ಯೋಗೀತಿ | ತದ್ಯದಸ್ಯ ತನ್ನಾಮಾಕರೋದಾದಿತ್ಯೈಸ್ತದ್ರೂಪಮಭವದಾ-
ದಿತ್ಯೋ ವಾ ಈಶಾನ ಆದಿತ್ಯೋ ಹ್ಯಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯೇಷ್ಟೇ | ತಾನ್ಯೇತಾನ್ಯಷ್ಟಾ-
ವಗ್ನಿರೂಪಾಣಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೧-೩೦೦೦ಂದ ೧೭)

ಸಕಲ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವ ಆದಿತ್ಯನೇ ನೀನು ಎಂದನು. ಈರಿತ ರುದ್ರ, ಸರ್ವ, ಪಶುಪತಿ, ಉಗ್ರ, ಮಹಾದೇವ, ಆತನಿ, ಭವ, ಮತ್ತು ಈಶಾನ ಎಂಬ ಎಂಟು ವಿಶೇಷ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಎಂಟು ಹೆಸರುಗಳು. ತಾನ್ಯೇತಾನ್ಯಷ್ಟಾವಗ್ನಿರೂಪಾಣಿ | ಈ ಎಂಟೂ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಶೇಷರೂಪಗಳು ಎಂದು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಿನರಣೆಯಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನೊಬ್ಬನು ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ನಾನಾವಿಧವಾದ ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ.

ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಂ—ಸರ್ವದೇವಯೋಗ್ಯಕ್ರಿಯಾಸಾಧುಂ | ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಪೂಜೆಗೂ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದವನು.

ತ್ವಾಮಗ್ನಿ ಆದಿತ್ಯಾಸ ಅಸ್ಯಂ ನಿ ತ್ವಾಂ ಜಿಹ್ವಾಂ ಶುಚಯಶ್ಚ ಕ್ರಿಶೀ ಕವೇ |

ತ್ವಾಂ ರಾತಿಷಾಚೋ ಅದ್ವರೇಷು ಸಕ್ಶಿಶೀ ತ್ರೇ ದೇವಾ ಹವಿರದಂತ್ಯಾಹುತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ವರ್ಧಿಸಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗಾಗಿಯೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ.

ಸ್ಯಃ—ಸ್ಮರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ | ಸು ಆರಣಃ,—ಸು ಈರಣಃ | ಸ್ಮೃತೋ ರಣಾನ್, ಸ್ಮೃತೋ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ | ಸ್ಮೃತೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾ | ಅತ್ಯಂತ ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ, (ತಮಸ್ಸನ್ನು), ಚಮುರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ರಸಗಳೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ, ತೇಜೋಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ

ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಬೀರಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಪ್ರಕಾಶದೊಡನೆ ಒಳಗೊಳಗುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ವೇ ಎಂದರೆ ಅದಿತ್ಯ ನೆಂದರ್ಥ. (ನಿ. ೨-೧೪). ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅಹಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಸ್ವೇಸರಾಣಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ವೇ ಅದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಸ ವಿಶಾಂ ಸಾರಯತಿ (ನಿ. ೫-೪) ಅದಿತ್ಯನು ಇವುಗಳನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವೇಸರಾಣಿ ಎಂದರೆ ಅಹಸ್ತುಗಳು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮುಕ್ತುಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪವನ ಕೇವಲ ಅದಿತ್ಯಪರ್ಮಾಯವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ.

ವನ್ಯಾಸೋ ನ ಯೇ ಸ್ವೇಜಾಃ ಸ್ವತವಸ ಇಷಂ ಸ್ವರಭಿಜಾಯಂತೆ ಧೂತಯಃ

ಸಹಸ್ರಿಯಾಸೋ ಅಸಾಂ ನೋರ್ಮಯ ಆಸಾ ಗಾಪೋ ವಂದ್ಯಾಸೋ ನೋಕ್ಷಣಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೮-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಗವೆಂದೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ವಿಯೂ ಅರ್ಥವಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನೆಂಬರ್ಥವು ಸಂಭವಿಸಿ.

ಮಾತರಿತ್ಯಾ ಮುಧೀತ್—ಅಂತರಿಕ್ಷಸಂಚಾರಿಯಾದ ವಾಯುವು ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಕೆರಳಿಸಿದನು. ಮಾತರಿತ್ಯಾ ಗುಣಾ ಸಂತಂ ಹವ್ಯವಾಹಂ ಸಮೀಧೇ | (ಮು. ಸಂ. ೩-೧೧೦) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮಾತರಿತ್ಯನು ಅಗ್ನಿಮಥನವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಕಥಾ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಹಿಂದೆಲ್ಲಾ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮುಧೀತ್— ಮುಧೇ ವಿಲೋಡನೇ ಧಾತು. ಲುಖ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಲ್ಲಿ ತಿಪ್. ಇಕಾರಲೋಪ. ಸಿಚಿಗ್ ಇಡಾಗಮ. ಅಪ್ಯಕ್ತಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ. ಇಟಿಈಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗ್ ಲೋಪ. ದ್ಯುಂತ್ವೇಣಶ್ಚ—(ಮಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸಮಾಜೋಯೋಗೇಶಿ (ಮಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗಮ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ವಃ—ವಿಶ ಪ್ರಸೇರನೇ ಧಾತು. ನಿಷ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ರಕ್ಲಭ್ಯಸ್ತೈಷ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ತ್ವ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ವುತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೋತಾರಮ್—ಹೋದ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ರಚ್ಚೇ ಚ ಧಾತು ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಃ ಧರ್ಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕೆಗ್ ಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಶ್ಚಾದುದರಿಂದ ಅದ್ವೈದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾಪ್ತುಮ್—ವಿಪ್ಲೇ ಅಪ್ಪವಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಿದ್ವಾಪ್ತುಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಧುಃ—ಡುಧಾಡ್ ಧಾರಣಸೋಪಾಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಖ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಮಹುವಚನಾಂತರದ ಸಹಿತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮನುಷ್ಯಾಸು—ಮನುಷ್ಯಶಬ್ದವು ನಾನಾರೂಪಿಯಾಗಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಮನ ಜ್ಞಾನೇ, ಹಿವು ತಂತುಸಂತಾನೇ ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಪೋದರಾದಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಮನಸ್ಯ-ಮಾನೇನ ಸೃಷ್ಟಾಃ ಅಥವಾ ಮನೋರಸತ್ವಂ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಮನುಷ್ಯಭವಾಃ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಭವೇ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ವಿಕ್ರಮ್—ವಿಕ್ರ ಶಬ್ದ, ಸಪ್ತಮೀಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ ಸಾವೇಕಾಚಿತ್ಸೃತಿರಿಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧ ೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವೇ—ನೈಜ್ ಸ್ವೇರೌ ಸ್ವರಿತೌ (ಫಿ. ಸೂ. ೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಿತ್ರಮ್—ಚಿತ್ ಚಯನೇ ಧಾತು. ಅಮಿಚಿಮಿಚಿಶ-(ಉ.ಸೂ. ೪-೬೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತೃ ಪತ್ಯಯ. ಕಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ||೧||

ಶಿಲಾಶಾಖಾಃ

ದದಾನಮಿನ್ಮ ದದಭಂತ ಮನ್ಮಾಗ್ನಿವರೂಢಂ ಮಮ ತಸ್ಯ ಚಾಕನ್ |

ಜುಷಂತ ವಿಶ್ವಾನ್ಯಸ್ಯ ಕರ್ಮೋಪಸ್ತುತಿಂ ಭರಮಾಣಸ್ಯ ಕಾರೋಃ || ೨ ||

೯೮೩ಃ

ದದಾನಂ | ಇತ್ | ನ | ದದಭಂತ | ಮನ್ಮ | ಅಗ್ನಿಃ | ವರೂಢಂ | ಮಮ | ತಸ್ಯ | ಚಾಕನ್ |

ಜುಷಂತ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ಅಸ್ಯ | ಕರ್ಮ | ಉಪ್ಸ್ತುತಿಂ | ಭರಮಾಣಸ್ಯ | ಕಾರೋಃ || ೨ ||

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಮನ್ಮ ಮನನೀಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಹವಿರಾದಿಕಂ ವಾ ದಿದಾನಮಿದಗ್ನಿಯೇ ಕುರ್ವಾಣಮೇವ ಮಾಂ ದಂಭಿತಾರೋ ವೈರಿಣೋ ನ ದದಭಂತ | ದಂಭಿತುಂ ಹಿಂಸಿತುಂ ನ ಪ್ರಭವಂತಿ | ದಂಭೇರ್ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ಲಃ | ವ್ಯಕ್ತಿಯೇನಾಂದೇಶಃ || ಮಮ ಕೋರತಿಶಯ ಇತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ತಸ್ಯ ತಾದ್ಯಶ್ಚ ಪ್ರದಾತುರ್ಮಮ ವರೂಢಂ ವರಣೀಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಕಮಯಮಗ್ನಿಶ್ಚಾಕನ್ | ಅತ್ಯರ್ಥಂ ಕಾಮಯತೇ || ಕನತಿಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮ ಅಸ್ಯಾದ್ಯಜ್ಞೋಲುಗಂತಾಲ್ಪಜ್ಞಾಂ ದಸೋರ್ದದಭವಃ | ಬಹುಲಾದೇವ ನಾ ಛಾಂದಸಸ್ತುಜಾದಿತ್ವಾದಿಭ್ಯಾಸದೀರ್ಘಃ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾನ್ಮ ದಭ್ನು ವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ನ

కేవలమగ్నిరేవ కామయతే కేంతు సర్వే దేవాః కామయంతే ఇత్యాద | లుపస్తృతిం ధర్మాణ్య కుర్వాణ్య కారీణః స్మృతౌతురస్య యజమానస్య మమ విత్వాని సర్వాణి కవిష్టృ-
నాదాదిరూపాణి జుషంతే సర్వే దేవాః | అత్యో న దదేభంతేత్కథాః ||

శ్రుతిపదార్థ

మన్మ—శ్రద్ధే యిందకూడిద స్మృత్యవన్న అథవా కవిష్టన్న | దేదానమిత్—(అగ్నిగి) అర్పి
సువననే ఆద నన్నన్న | న దదేభంతే—(హంసకరాద శక్తు గళు) హంసకలు సమర్థరాగువుదిల్లి (ఏక
కేందరి) | తస్య—ఆ రితియిల్లి అర్పిసువ | మమ—నన్న | వరూథం—ప్రియవాద స్మృత్యాదిగళన్న |
అగ్నిః—అగ్నియ | జాకాన్—అతిశయవాగ అవేక్షిసుత్తానే (అల్లదే) | లుపస్తృతిం—(అవర) స్మృత్య
వన్న | ధర్మాణ్య—పరిశతక్యవనూ | కారీణః—కీర్తనకారనూ | అస్య—యజమాననూ ఆద
నన్న | విత్వాని కర్మా—సకలవాద (కవిష్టుగళన్న మత్తు స్మృత్యగళన్న అర్పిసువ) కర్మగళన్న |
జుషంతే—(సకలదేవతేగళన) సేవిసి తృప్తియన్న ఘోదుత్తారే.

భాషార్థ

శ్రద్ధాపూర్వకవాద స్మృత్యవన్న అగ్నిగి అర్పిసువ నన్నన్న హంసకరాద శక్తు గళు హంసకలు
సమర్థరాగువుదిల్లి. ఏకకేందరి ఆరితియిల్లి అర్పిసువ నన్న ప్రియవాద స్మృత్యాదిగళన్న అగ్నియ
అతిశయవాగ అవేక్షిసుత్తానే. అల్లదే, దేవతేగళ స్మృత్యవన్న పరిశతక్యవనూ, కీర్తనకారనూ, యజ
మాననూ ఆద నన్న సకలకర్మగళన్నూ సక దేవతేగళ సేవిసి తృప్తియన్న ఘోదుత్తారే.

English Translation

Let not (my enemies) prevail against me, when presenting
acceptable (oblations), for (Agni) is desirous of my so offered adoration, and
all they (the gods) are gratified by the (pious) acts of me, the reciter of
their praise, and the celebrator (of the sacrifice).

! వికీర్షవచయగళు |

మన్మ—మననిరేయం స్మృత్యేం కవిరాదికం నా ! ధ్యానాత్కర్మవాద స్మృత్య అథవా శూన్య
వాద కేవలాదిగళు ఎందు అర్థమాడిది. మన్మ రట్టకే మస్మన ఇచ్చియేందు అపయనార్థవాదరూ
మక్లంఘతావాక్యగళి ఈ పదప్రయోగవు శ్రీకృష్ణవాద ఆధిలాసేయన్న తోరిసువ వస్తువన్న నిర్దో
తిసువుచాది. నిరుక్తకారరూ,

లుప స్థాగాత్తు మన్మేంద్రధాయ మన్మ దేవానామాతా లుప వికేతృశ్శః |

అస్మైనేం విస్త్వా యజయోద మదంతి దేవానాం పుష్కై ఛేకృమా సుబంధుం |

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ದಹಿಸಿ ಮನ್ವತೃಬ್ಧದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದುರ್ಗಚಾರ್ಯರು ಈ ಪದವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಮನ್ವೆ—ಮನನೀಯಮರ್ಥಜಾತಂ | ಅದೃತವಾದ ವಸ್ತುವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದೃತವಾದ ವಸ್ತುವು ಯಜ್ಞಫಲವಾಗಬಹುದು, ಸ್ತುತಿಯಾಗಬಹುದು, ಹವಿಸ್ಸಾಗಬಹುದು. ೧-೧೬-೨ ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಮನನೀಯಂ ಫಲಂ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ, ೧-೨೬-೨, ೧-೧೨೬-೨, ೧-೧೪೦-೧, ೧-೧೫೧-೧ ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮನ್ವನಾ ಮನ್ವಘ್ನಿ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಪೂಜ್ಯವಾದ ಮನಃಪ್ರವೃತ್ತಿಯೆಂದರ್ಥವಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲೂ ಸಹ ಪೂಜ್ಯವಾದುದೂ, ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ತುತಿಯೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹವಿಸ್ಸೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಃ ಪ್ರತ್ನೇನ ಮನ್ವನಾ (ಐ. ಬ್ರ. ೧-೪) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದದ ಅತಿಶಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ವರೂಢಂ—ವರೂಢಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಗೃಹನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೩). ಈ ಪದವು ವರಣಾರ್ಥಕವಾದ ವ್ಯಾಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ವರಿಸುವುದೂ, (To choose) ಆವರದಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದೂ ಆದ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿಗಾದರೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಬಹುದು. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಂತೆ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ತೌ ಇಯಾನೋ ಮಹಿ ವರೂಢಮೂತಯ ಉಪ ಘೇದೇನಾ ನಮಸಾ ಗೃಣೇಮಸಿ |

ತ್ರತೋ ನ ಯಾನ್ವಂಚಿ ಹೋತ್ಸನಭಿಷ್ಠಯ ಅವನರ್ತದವರಾಙ್ಗಾ ಕ್ಷಿಯಾವಸೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨೪-೧೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಂ ವರಣೀಯಂ ಛನಂ ಎಂದೂ,

ಮಾ ತೇ ಅಸ್ಯಾಂ ಸಹಸಾವನ್ನರಿಷ್ಠಾವಘಾಯ ಭೂಮ ಹರಿವಃ ಪರಾದೈ |

ತ್ರಾಯಸ್ಯ ನೋದ್ರವ್ಯ ಕೇಭಿವರೂಢೈಸ್ತವ ಪ್ರಿಯಾಸಃ ಸೂರಿಷು ಸ್ಯಾಮು |

(ಮ. ಸಂ. ೨-೧೯-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಾರಯಂತ್ಯುಪದ್ರವೇಭ್ಯಃ ಇತಿ ವರೂಢಾನಿ ರಕ್ಷಣಾನಿ ಉಪದ್ರವಗಳಿಂದ ಕಾಮಾಡತಕ್ಕ ರಕ್ಷಣೆಗಳೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಹೀಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವರಣೀಯವಾದ ಎಂದರೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಕಾರೋಃ—ಸ್ತೋತೌಃ ಅಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಮಮ | ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನೂ ಯಜ್ಞಕರ್ತನೂ ಆದ ನನ್ನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಕಾರಶಬ್ದವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರೈ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ (ನಿ. ೩-೧೯) ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಕೆವಿಗಳು ಸೂಕ್ತದ್ರವ್ಯಗಳಾದ ಮುಷಿಗಳು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗ್ನೇಸ್ತು ಯಾನಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಪಂಚಿ ನಾಮಾನಿ ಕಾರವಃ |

ಷಡ್ವಿಂಶತಿಸ್ಥೇಂದ್ರೈಸ್ಯ ಪ್ರಾಹುಃ ಸೂರೈಸ್ಯ ಸಸ್ತು ಚಿ |

(ಬೃ. ದೇ. ೨೦-೨೨)

ಪೃಥಕ್ಪ್ರೇನ ಸಮಾಸ್ಯಸ್ತು ಯಜ್ಞೇ ಯಚ್ಚೈಸ್ಯತೇ ನೃಭಿಃ |
 ಸ್ತುವಂತ್ಯಾಪ್ರೀಷು ತೇನೇಮಾ ನರಾಶಂಸಂ ತು ಕಾರವಃ ||
 (ಬೃ. ದೇ. ೨.೨೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರಾಗಳು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಕವಿವರಿಯುವುದು ಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮುಕ್ಲಂಹತಿಯಲ್ಲಿಯೂ,

ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆದಧಿ ಗೃಣಂತಿ ಕಾರವೋ ವಯೋ ವದಂತ ಮತುಘಾ ಶಕಂತಯಃ |
 ಉಭೇ ನಾಚ್ ವದತಿ ಸಾಮಾಗಾ ಇವ ಗಾಯತ್ರಂ ಚ ತ್ರೈಷ್ಠಭಂ ಚಾನಾ ರಾಜತಿ |
 (ಮ. ಸಂ. ೨-೪೨-೧)

ವಿ ಚೇದುಚ್ಚೈತೈಶ್ಚಿನಾ ಉಷಾಸಃ ಪ್ರ ನಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಕಾರವೋ ಭವಂತೇ |
 ಊರ್ಧ್ವಂ ಧಾನಂ ಸವಿತಾ ದೇವೋ ಅಶ್ರೇಷ್ಟ್ಯುಹವಗ್ನಯಃ ಸಮಿಧಾ ಜರಂತೇ |
 (ಮ. ಸಂ. ೭-೨೨-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಪಾರಾಃ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದದಾನಮ್—ದುದಾಣ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಲದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್ಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಲ ವಿಕರಣ. ವ್ಯತ್ಯಯ ದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದದಭಂತೆ—ದಂಭು ದಂಭನೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತಾ ದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಕರಣಕ್ಕೆ ಶ್ಲ ಅದೇಶ. ಶ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅತಿ ಹಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮನ್ಮ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಐಜಾವಿಕವಾದ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾದಿ ನಿಘಾತೈಂ (ಪಾ. ಸೂ ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವರೂಘಮ್—ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಜ್ಞವೃಜ್ಞಾಭ್ಯಾಮೂಘನ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಘನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕೆಗೆ ಗುಣ ರವರನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಾಕನ್—ಕನ ಕಾಂತೆ ಧಾತು. ಕಾಂತಿಃ ಇಚ್ಛಾ ಭೃಣಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗಿ ಧಾತೋ(ರೇಕಾಚೆ— (ಪಾ ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಚ್ ಬಂದಾಗ ಯಜೋಲೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಮಿತ್ತಿ ಕವಾಗಿ ಲಾಕ್. ಯಚ್ ಲುಗಂತದ ಮೇಲೆ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಚ್. ಅಥವಾ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸಿಗಿ ಶ್ಲ ಅದೇಶ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯಮಾಣಯೋಗೇನಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆವಾಗಮು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಹಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬುಷಂತೆ—ಬುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲಬ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ —ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ಸಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಪಸ್ತುತಿಮ್—ಸ್ತುತ್ಯಾ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಸ್ತಿಯಾಂ ಕ್ಷಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಾದೌ ಚಿ ನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಉಪ) ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರಮಾಣಸ್ಯ—ಭೃಣ್ ಭರಣೇ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾಸಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಬ್ ವಿಕರಣ. ಅನೇಮುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾಗಮ. ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ರೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ಥಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಕಾರೋಃ—ಡುಕ್ಯಾ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಕೃನಾಸಾ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಚೋಽಪ್ಲೂತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ||೨||

ಕಂಟಕಾಶಾಃ

ನಿತ್ಯೇ ಚಿನ್ನು ಯಂ ಸದನೇ ಜಗೃಭ್ರೇ ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿದ್ಧರೇ ಯಜ್ಜಿಯಾಸಃ |
ಪ್ರ ಸೂ ನಯಂತ ಗೃಭಯಂತ ಇಷ್ಟಾವಶ್ವಾಸೋ ನ ರಥ್ಯೋ ರಾರ-
ಹಾಣಾಃ || ೩ ||

• ಶಬ್ದವಾಕ್ಯಃ •

ನಿತ್ಯೇ | ಚಿತ್ | ನು | ಯಂ | ಸದನೇ | ಜಗೃಭ್ರೇ | ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿಃ | ದಧಿರೇ | ಯಜ್ಜಿಯಾಸಃ |
ಪ್ರ | ಸು | ನಯಂತ | ಗೃಭಯಂತಃ | ಇಷ್ಟಾವಶ್ವಾಸಃ | ನ | ರಥ್ಯಃ | ರಾರಹಾಣಾಃ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯಜ್ಜಿಯಾಸೋ ಯಜ್ಜಿಯೋಗ್ಯಾ ಯಜಮಾನಾ ಯುಕ್ತಿಜೋ ವಾ ಯಂ ಮಥನೇನೋತ್ತನ್ನ-
ಮಗ್ನಿಂ ನಿತ್ಯೇ ಚಿತ್ತದನೇ ನಿತ್ಯೆ ಏವ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಲಕ್ಷಣೇಗ್ನಾ ಸಾದನಸ್ಥಾನೇ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಜಗೃಭ್ರೇ
ಗೃಹ್ಲಂತಿ || ಗೃಹೇರ್ಲಿಟೇರಯೋ ರ ಇತಿ ರೇಭಾವಃ | ಹೃಗೃಹೇರ್ಲಿಟೇ ಇತಿ ಭತ್ತಂ || ನಿತ್ಯಂ ಗತತ್ರಿಯೋ
ದ್ವಿಯತೇ ನಿತ್ಯಂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯನಿತಿ ಸೂತ್ರಾದ್ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋ ನಿತ್ಯಃ | ತದಾಶ್ರಯತಾತ್ಪದನಮಪಿ ನಿತ್ಯ

ಮುಚ್ಚತೇ | ಗ್ನುಹೀತ್ಯಾ ಪ್ರತಸ್ತೀಭಿಃ ಪ್ರಶಂಸಾಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿರ್ದಧೀರೇ | ಧಾರಯಂತ್ಯಾಹವನೀಯಾರ್ಥಂ |
 ಧೃತ್ಯಾ ಚೇಷ್ಟಾನೇಷಣಿಸಾಧನೇ ಯಜ್ಞೇ ನಿಮಿತ್ತೈರ್ಭೂತೇ ಸತಿ ಗೃಭಯಂತ ಯತ್ಪಿಜಃ ಪ್ರ ಸೂ ನಯಂತೆ |
 ಸುಷ್ಕು ಪ್ರಣಯಂತೆ | ತತ್ರ ದ್ವಿಷ್ಟಾಂತಃ | ರರಹಾಣಾ ರಂತಸಾ ಗಚ್ಛಂತಃ || ರಹಿ ಗತಾ | ಛಾಂದಸಸ್ಯ ಲಿಟಃ
 ಕಾನಿಚ್ | ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿ ಸುಮಭಾವಃ || ರಥ್ಯೋ ರಥವಂತಸ್ತತ್ರ ನಿಯುಕ್ತಾಃ || ಛಂದಸೀ-
 ವನಿಸಾವಿತಿ ರಥಶಙ್ಕಾನೈತ್ಯರ್ಥೀಯ ಈಕಾರಃ || ಅಶ್ವಾಸೋ ನಾಶ್ಯಾ ಇವ | ತೇ ಯಥಾ ದ್ಯಷ್ಟಾ ರಥ-
 ಸ್ಯಾಮಿನಮಭಿಮತದೇಶಂ ನಯಂತಿ ತದ್ಭಕ್ ||

ಪ್ರತಿರಹಾರ್ಥ

ಯಜ್ಞ ಯಾಸಃ—ಯಜ್ಞ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಯಜಮಾನರು ಅಥವಾ ಮುಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು | ಯಂ—ಆರಣ್ಯ
 ಮಧನದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಯಾವ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ನಿತ್ಯೇ ಚಿತ್ ಸದನೇ—ಗಾರ್ಹಪತ್ಯರೂಪವಾದ
 ಶಾಶ್ವತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ನು—ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ | ಜಗ್ಯಭೇ—ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾರೆ. (ಮತ್ತು) | ಪ್ರತಸ್ತೀಭಿಃ—ಸ್ತೋತ್ರ
 ಗಳಿಂದ | ದಧೀರೇ—(ಆಹವನೀಯದ ಯೋಗ್ಯತಾವಂಪಾದನೆಗಾಗಿ) ಅಲ್ಲಿಯೇ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುತ್ತಾರೆ | ಇಷ್ಟಾ—ಯಜ್ಞದ
 ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ಗೃಭಯಂತಃ—(ಹೀಗೆ) ಹಿಡಿದಿರುವ ಮುಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು | ರರಹಾಣಾಃ—ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವುದು
 ರಥ್ಯಃ—ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿರುವವೂ ಆದ | ಅಶ್ವಾಸೋ ನ—ಕುಸುರಿಗಳು ರಥದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಉದ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ
 ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವಂತೆ | ಪ್ರ ಸೂ ನಯಂತ— ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು
 ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ||

ಛಾಂದಸಾರ್ಥ

ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯರಾದ ಮುಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಯಜಮಾನರು ಆರಣ್ಯ ಮಧನದಿಂದ
 ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯರೂಪವಾದ ಶಾಶ್ವತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು
 ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಆಹವನೀಯರೂಪವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ನಿಲ್ಲಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಯಜ್ಞದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ
 ಹೀಗೆ ಹಿಡಿದಿರುವ ಮುಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು. ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವುದು. ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿರುವುದು ಆದ ಕುಸುರಿಗಳು ರಥದ ಯಜ
 ಮಾನನನ್ನು ಉದ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಹ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ
 ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Him, whom the worshippers lay hold of in his perpetual abode, they
 detain by their praises, and the holders convey him diligently to the sacrifice,
 as rapid couriers, harnessed to a car, (bear the rider to his destination).

ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಗಳು

ರರಹಾಣಾಃ—ಗರ್ವ್ಹಕವಾದ ರಹಿ ಛಾತುವಿನಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ರಂತಸಾ ಗಚ್ಛಂತಃ | ವೇಗವಾಗಿ
 ಓಡತಕ್ಕ ವುಂದು ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಆ ತ್ವಾ ಜುಪೋ ರಾರಹಾಣಾ ಅಭಿ ಪ್ರಯೋ ವಾಯೋ ವಹಂತ್ರಿತ ಪ್ರೂರ್ವಸೀತಯೇ ಸೋಮಸ್ಯ ಪ್ರೂರ್ವಸೀತಯೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೩೪-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಅಗತ್ಯಲಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ

ನಿತ್ಯೇ ಚಿತ್ತದನೇ—ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಲಕ್ಷಣೇ ಅಗ್ನೌ ಸಾವನಸ್ತಾನೇ ಶಾಪ್ತತವಾದುದೂ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ರೂಪವಾದುದೂ ಅದ ಅಗ್ನಿಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಪನಾಸ್ಯನದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ.

ಇವ್ಯೋ ಇಷ್ಟಿಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕಿಯಾ

ನಿತ್ಯೇ—ತ್ಯಪ್ ನೇರ್ಧ್ರುವ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ ಎಂಬ ನಚನದಿಂದ ನಿ ಎಂಬುವಕ್ಕೆತ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿಕ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುಬಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ

ಜಗ್ಯಭೇ—ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ ಧಾತು. ಛಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಇರಿಯೋರೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರೇ ಆದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಕುಹೋಲ್ಪಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶ. ಹ್ಯಗ್ರಹೋರ್ಭಶ್ಚಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕ್ತ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂಕೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಶಸ್ತಿಃ—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿಧಿತಾಂಹಲ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರರೋಪ ತಾಪಾ ಚಿ ನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವತೀಯಾಬಹುನಚನಾಂತರೂಪ.

ಧಧೀ—ಋಧಾಣ್ ಧಾರಣೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುನಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂಕೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ—ಯಜ್ಞ ಮಹಂತಿ ಇತಿ ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ ಯಜ್ಞತ್ವಿಗ್ವ್ಯಂಘುಬಿಣ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯನೇಯೇನೀಯಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸು—ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ

ನಯಂತ—ನೇಣ್ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಛಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುನಚನಾಂತರೂಪ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಅಪಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ತಿಜಾತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೃಭಯಂತಃ—ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಣೀಂತದ ಮೇಲೆ ಲಠರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶವಾ ವಿಕರಣ. ಹ್ಯಗ್ರಹೋರ್ಭಶ್ಚಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಲನಾರ್ಥದಾತೌ ಅನ್ ದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಣೀಶ್ವರ ಉಚಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವಾಸಃ—ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ **ಅಜ್ಜನೇರಸುಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ರಥ್ಯಃ—ರಥಃ ಯೇಷಾಮಸ್ತಿ ಇತಿ ರಥ್ಯಃ **ಛಂದಸೀವನಿಪೌ** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಸರ್ಪದಲ್ಲಿ ಈಕಾರಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಯಜಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ವಾನದಲ್ಲಿ ಯಜಾದೇಶ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲೆ ಅನುದಾತ್ತವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ **ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತೆಯೋರ್ಯಣಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರರಹಾಣಾಃ—ರಹಿ ಗತೌ ಧಾತು. ಛಂದಸವಾಗಿ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ **ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಞಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾನಜಾದೇಶ. **ಆಗಮಾನುಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್** ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಇದಿತ್ತಾದರೂ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. **ಅಟ್ ಕುಪ್ಪಾಜ್** —ಸ್ತೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ಯ. **ಚಿತಿಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

:C:

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪುರೂಣಿ ದ್ರಸ್ಯೋ ನಿ ರಿಣಾತಿ ಜಂಭೈರಾದ್ರೋಚಿತೇ ವನ ಆ ವಿಭಾವಾ |

ಆದ್ರಸ್ಯ ವಾತೋ ಅನು ವಾತಿ ಶೋಚಿರಸ್ತುರ್ನ ಶರ್ಯಾಮಸನಾಮನು
ದ್ಯೂನ್ || ೪ ||

ದಶಪಠಃ

ಪುರೂಣಿ | ದ್ರಸ್ಯೋ | ನಿ | ರಿಣಾತಿ | ಜಂಭೈಃ | ಆಶ್ | ರೋಚಿತೇ | ವನೇ | ಆ | ವಿಭಾವಾ |

ಆಶ್ | ಆದ್ರಸ್ಯ | ವಾತೇಃ | ಅನು | ವಾತಿ | ಶೋಚಿಃ | ಅಸ್ತುಃ | ನ | ಶರ್ಯಾಂ | ಅಸನಾಂ | ಅನು
ದ್ಯೂನ್ || ೪ ||

| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಅತ್ರ ದಾವಾಗ್ನಿ ರೂಪೇಣಾಯಂ ಸ್ತೂಯತೇ | ದ್ರಸ್ಯ ಉಪಕ್ಷಪಯಿತಾಯಮಗ್ನಿಃ ಪುರೂಣಿ ಬಹುನಿ ವ್ಯಕ್ತಾದೀನಿ ನಿ ರಿಣಾತಿ | ನಿಶಲಾಂ ಹಿನಸ್ತಿ || ರೀ ಗತಿರೇಷಣಯೋಃ | ಪ್ರಾದಿತ್ಯಾದ್ವೈಶ್ವೇ || ಕೇನ ಸಾಧನೇನೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಜಂಭೈರ್ದ್ರಸ್ಯಾನೀಯಾಭಿರ್ಜ್ವಲಾಭಿಃ | ಅದ್ವಾಹಾನಂತರಂ ವನೇ ವ್ಯಕ್ತಾದಿ-ಸಮೂಹಾತ್ಕೇ ವಿಭಾವಾ ವಿವಿಧಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಃ ಸನ್ನೋಚಿತೇ | ದೀಪ್ತೋ ಭವತಿ | ಅದನಂತರಮಸ್ಯ ಶೋಚಿರ್ಜ್ವಲಾನುಕೂಲಂ ವಾತೋಽಗ್ನಿ ಸವಿಧೂತೋ ವಾಯುರನು ದ್ಯೂನ್ | ಅನ್ವಿತಿ ವೀಶ್ವಾರ್ಥೇ |

ಪ್ರತಿದಿನಮನುಕೂಲಂ ನಾತಿ | ಜ್ವಾಲಾ ಆದಾಯಿ ಗಚ್ಛತಿ | ತತ್ರ ದೈಷ್ಟ್ಯಾಂತಃ | ಅಸ್ತುಃ ಖೇಪ್ತುಃ ಸಕಾ-
ಶಾದಸನಾಂ ಗಚ್ಛಂತೀಂ ಶರ್ಯಾಂ ನ | ಶರೋ ನಾಮ ಹಿಂಸಾಸಾಧನಲೋಕಮಯಮಿಷುಮುಖಂ |
ತತ್ಕೈಚುರಾಂ | ಯದ್ವಾ | ಶರೋ ನಾಮಂ ವಂಶಾನಾಂತರಜಾತೀಯಃ ಕಾಷ್ಠವಿಶೇಷಃ | ತದ್ವಿಕಾರಾ-
ಮಿಷುಮಿವ | ಶರ್ಯಾ ಇಷವಃ ಶರಮಯ್ಯ ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೫-೪ | ಯದ್ವಾ | ಶರ ಏವ ಶರ್ಯಾ |
ಅಥವಾ | ಶರೋ ಹಿಂಸಾ | ತತ್ಕರೋತೀತಿ ಶರ್ಯೇಷುಃ | ತಾಂ ಯಥಾ ವಾಯುರ್ನೋದಕಜನೋಽ
ವೇಗೋ ವಾನುಕೂಲಂ ಪ್ರೇರಯತಿ ತದ್ವತ್ ||

ಪ್ರತಿವಾರ್ಥ

ದಸ್ಯುಃ—ದಾಹಾತ್ಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಪುರೂಣಿ—ಅನೇಕ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು | ಜಂಭೈಃ—ದಂತಸ್ಥಾನೀ
ಯವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ | ನಿ ರಿಣಾತಿ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ | ಆತ್—ಅನಂತರ | ವನೇ—ವೃಕ್ಷ
ಭರಿತವಾದ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ | ವಿಭಾವಾ—ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ | ರೋಚಿತೇ—ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ | ಆತ್—
ಅನಂತರ | ವಾತೇ—(ಇವನ ಸಖನಾದ) ವಾಯುವು | ಅಸ್ತುಃ—ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಡುವ ಧನ್ವಿನಿಯ ಹತ್ತಿರದಿಂದ |
ಅಸನಾಂ—ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವ | ಶರ್ಯಾಂ ನ—ಬಾಣವನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವಂತೆ | ಅನು ಬ್ಯೂನ್—ಪ್ರತಿ
ದಿನವೂ ಅನುಕೂಲವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಶೋಚಿಃ—ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು
ನಾತಿ—ಬೀಸುತ್ತಾನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ದಾಹಾತ್ಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅನೇಕ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ತನ್ನ ದಂತಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣ
ವಾಗಿ ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ವೃಕ್ಷಭರಿತವಾದ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ
ಕೂಡಲೇ, ಇವನ ಸಖನಾದ ವಾಯುವು ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಡುವ ಧನ್ವಿಷು ಹತ್ತಿರದಿಂದ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವ ಬಾಣ
ವನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವಂತೆ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಅನುಕೂಲವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು
ಬೀಸುತ್ತಾನೆ

English Translation

The destroyer, (Agni), consumes numerous (tree) by his flames and
shines with manifold radiance in the forest : the favouring wind blows (the
flames) onwards day by day, like the swift arrows of an archer.

ವೇದವಚನಗಳು

ದಸ್ಯುಃ—ದಸ್ಯು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾಹಾತ್ಮಕವಾದುದು ಮತ್ತು ದರ್ಶನೀಯವಾದುದು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದನ್ನು
ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೫೮-೪ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಜಂಭೈಃ—ಈ ಪದದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ೧-೧೪೩-೫ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದಂತಸ್ಥಾನೀ
ನೀಯವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ಶರಣಾಂ—ಶರಣ್ಯ ಅಂಗುಲಯೋ ಭವಂತಿ ಸ್ಯಜಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ಶರಣ್ಯ ಇಷವಃ ಶರಮಯ್ಯಃ |
ಶರಃ ಶ್ಯಣಾತೇಃ |

(ನಿ. ೫-೪).

ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತ ಕಾರಣ ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸುವುದರಿಂದ (ನೇರವೆರಿಸುವುದರಿಂದ) ಬೇರಳುಗಳಿಗೆ ಶರ್ಮವೆಂಬ ಹೆಸರೊಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಸೀಳು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶ್ಯಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಸ್ವನ್ನವಾಗಿ ಶರಣ್ಯ ಎಂದಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನಂತರ—

ಅಭ್ಯಥಿ ಹಿ ಶ್ರವಸಾ ತತೇರ್ಧಿಭೋಕ್ತಂ ನ ಕಂ ಚಿಜ್ಜ ನಸಾನಮುಕ್ತಿಕೇಂ |

ಶರಣ್ಯಭಿರ್ನ ಭರಮಾಣೋ ಗಭಸ್ತೋಃ ||

(ಮು. ಪಂ. ೯-೧೧೦-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವಾದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಮುಕ್ತವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಶರಣ್ಯಭಿರ್ನ ಭರಮಾಣಃ | ಶರಮಯೀಭಿಃ ಇಷುಭಿಃ ಯಥಾ ಕ್ಷಿಪ್ತ ಕಂಚಿತ್ ಅಭಿತೇರ್ಧಯೇತ್ | ಯಾರಾದರೂ ಬಾಣಗಳಿಂದ ಹೊಸಿಸಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಎಂದು ಶರಣ್ಯಭಿಃ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೆ ಬಾಣಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಸಾಯಣರು ಆ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂಗುಲೀಭಿಃ ಬೇರಳುಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಎರಡೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಶರೋ ನಾಮ ಹಿಂಸಾಸಾಧನಲೋಹಮಯಮಿಷುಮುಖಂ | ತಪ್ತೇಚುರಂ | ಯದ್ವಾ ಶರೋ ನಾಮ ವಂಶಾನಾಂತರಜಾತೀಯಃ ಕಾಷ್ಠವಿಶೇಷಃ | ತದ್ವಿ-ಕಾರಾಮಿಷುಮಿವ | ಯದ್ವಾ ಶರ ಬವ ಶರಣ್ಯ | ಅಥವಾ ಶರೋ ಹಿಂಸಾ ತಪ್ತೇರೋತೀತಿ ಶರಣ್ಯ ಇಷುಃ | ಹಿಂಸಾಸಾಧನವಾದುದೂ ಲೋಹಮಯವಾದುದೂ ಆದ ಬಾಣವೆಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಹಿಂಸಾತ್ಮಕವಾದುದೆಂದರೇ ಇದಕ್ಕೆ ಹೆಸರೊಂದಾಗಲಿ, ಈ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದಸ್ಯಃ—ದಸು ಉಪಕ್ರಮೇ ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವನಿತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ಇಸಿಯುಧೀಂಧಿ—(ಉ. ಸೂ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಿಣಾತಿ—ರಿ ಗತೀರೇವಣಿಯೋ ಧಾತು ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರಾೃದಿ-ಭ್ಯತಿಶ್ಚಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾವಿಕರಣ. ಪ್ಯಾದೀನಾಂ ಪ್ರಸ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಸ್ಯ. ಅಟ್ ಕುಪ್ಯಾಡ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ ತಿಪಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೋ ಚಿತೇ—ರುಚ ದೀವ್ರೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಪಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಧಾವಾ—ವಿವಿಧಾಃ ಛಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಿಧಾವಾ. ಆತೋ ಮನಿನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನ.ದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ವಮುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾತಃ—ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಧಾತು. ಹಸಿಮ್ನುಗ್ನಿಣ್ಯಾ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ನಿತ್ರಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾತಿ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಾತಿ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತುಃ—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ. ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಸ್ತು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ರಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಋತಲುತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ. ರಪರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ರಾತ್ಸೈಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಶರ್ಯಾಮ್—ಶರ ಏವ ಶರ್ಯಾ. ಚತುರ್ವರ್ಣಾದಿಭ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್ಯೌಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರ ಲೋಪ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಧವಾ ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯತೋನ್ಯನಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸನಾಮ್—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ. ಧಾತು. ಒಪುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಪೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಫೃತಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. || ೪ ||

::

| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ನ ಯಂ ರಿಷವೋ ನ ರಿಷಣ್ಯವೋ ಗರ್ಭೇ ಸಂತಂ ರೇಷಣಾ ರೇಷಯಂತಿ |
ಅಂಧಾ ಅಸಶ್ಯಾ ನ ದಭನ್ನಭಿಶ್ಯಾ ನಿತ್ಯಾಸ ಈಂ ಪ್ರೇತಾರೋ ಅರಕ್ಷನ್ |

|| ೫ ||

ಪವಾಠಃ

ನ | ಯಂ | ರಿಷವಃ | ನ | ರಿಷಣ್ಯವಃ | ಗರ್ಭೇ | ಸಂತಂ | ರೇಷಣಾಃ | ರೇಷಯಂತಿ |

ಅಂಧಾಃ | ಅಸಶ್ಯಾಃ | ನ | ದಭನ್ | ಅಭಿಶ್ಯಾ | ನಿತ್ಯಾಸಃ | ಈಂ | ಪ್ರೇತಾರಃ | ಅರಕ್ಷನ್ || ೫ ||

|| ನಾಯನಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ||

ಯಮಗ್ನಿಂ ಗರ್ಭೇ ಗರ್ಭವದ್ವಕ್ಷಕೇರಣಿಮಧ್ಯೇ ಸಂತಂ ವರ್ತಮಾನಂ ರಿಷವೋ ನರಾ ನ ರೇಷಯಂತಿ ನ ದುಃಖಯಂತಿ | ತಥಾ ರಿಷಣ್ಯವೋನ್ಯೇ ಹಿಂಸಕಾಃ || ದುರಸ್ಮೃದ್ವವಿಣಸ್ಮೃವ್ಯಷಣ್ಯತಿ

ರಿಷಣ್ಯತಿ | ಪಾ. ೭-೪-೩೬ | ಇತಿ ಕೃಚಿ ನಿಪಾತ್ಯತೇ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯಃ || ನ ಹಿಂಸಂತಿ | ಕೀದೈಶಾಸ್ತ್ರೇ
 ರೇಷಣಾ ಹಿಂಸನಸ್ತಭಾವಾಃ | ಯದ್ವಾ | ತ್ರೈಃ ಶ್ರಿಯಮಾಣಾ ಹಿಂಸನಸ್ತುಕಾರಾ ನ ಹಿಂಸಂತಿ | ಕಿಂಚಾಪ್ಯಾ-
 ಭಿಪ್ಯಾಭಿತಃ ಪ್ಯಾತಿಂ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಮಂಧಾ ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿರಹಿತಾ ಅವಿದ್ಯಾಂಸಃ ಅತಃ ಏವಾಪಶ್ಯಾ ಅದ್ವ-
 ಪ್ಯಾರಃ | ಯದ್ವಾ | ವಿದ್ಯಾಂಸೋಽಪ್ಯಭಾವಯಿತಾರಃ | ಅನುಪಾಸಕಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಈದೈಗ್ನೂಪಾ
 ಭಯೋಽಸಿ ನ ದಭನ್ | ನ ದಭ್ನುವಂತಿ | ನ ಹಿಂಸಂತಿ | ಲೌಕಿಕೋಪಕಾರೋಪಾಪಿ ಪ್ರಯೋಜಕತ್ವಾದಿತಿ
 ಭಾವಃ | ತತ್ಪೂಜ್ಯ ಸಾರಮಾರ್ಥಿಕಂ ರೂಪಂ ಕೇ ಜಾನಂತಿತಿ ಚೇತ್ ಉಚ್ಯತೇ | ನಿತ್ಯಾಸೋ ನಿತ್ಯಾ
 ಅವಿಚಲಿತಭಕ್ತಿಯಃ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿನಿತ್ಯಕರ್ಮರತಾ ನಾ | ಅಗ್ನಿನುಗೃಹಾತ್ಪ್ರಿಯಮಸಿ ನಿತ್ಯಾ
 ಭವಿಷ್ಯಂತೀತಿ ಭಾವಿ ನಿತ್ಯತೃಪ್ತಮಾಶ್ರಿತೈ ನಿತ್ಯಾ ಉಪಚರ್ಯಂತೇ | ತಾದೈಶಾ ಯಜಮಾನಾಃ ಪ್ರೇತಾರೋ
 ಯಜ್ಞಾದಿನಾ ತಸ್ಮಿನ್ ತರ್ಪಯಿತಾರಃ ಸಂತಃ ಈಮೇನನುರಕ್ಷನ್ | ರಕ್ಷಂತಿ | ಯಜ್ಞಾದಿರೂಪೇಣ
 ಭವಂತಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿರೂಪ

ಗರ್ಭೇ—ಅರಣ್ಯಕ ನಡುವೆ ಗರ್ಭಸ್ಥವಾದ ಶಿಶುವಿನಂತೆ ರಕ್ಷಣೀಯನಾಗಿ | ಸಂತಂ—ಇತಕ್ಕ |
 ಯಂ—ಯಾವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ರಿಶವಃ—(ಯಜ್ಞಕರ್ತರಲ್ಲದ) ಶತ್ಪುರೂಪರಾದ ಮಾನವರು | ನ ರೇಷ-
 ಯಂತಿ—ಹಿಂಸಿಸಲಾರರು | ರೇಷಣಾಃ—ಕೆಡುಕಿನ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ | ರಿಷಣ್ಯವಃ—ಇತರ ಹಿಂಸಕರೂ ಸಹ |
 ನೆ—ಹಿಂಸಿಸಲಾರರು | (ಮತ್ತು) ಅಂಧಾಃ—ಕುರುಡರಂತೆ ಜ್ಞಾನರಹಿತರಾದ ಅವಿದ್ಯಾಂಸರು | ಅವಶ್ಯಾಃ—
 ನೋಡಲು ಸಮರ್ಥರಲ್ಲದೇ | (ಅಭವಾ) ಜ್ಞಾನದಿಂದಕೂಡಿದವರಾದರೂ ಸಹ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಗಳೊಡನೆ ಪೂಜಿಸದೇ
 ಇರುವ ವಿದ್ಯಾಂಸರೂ ಸಹ | ಅಭಿಪ್ಯಾ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು | ನ ದಭನ್—ಕುಂದುವಂತೆ
 ಮಾಡಲಾರರು | ನಿತ್ಯಾಸಃ—ಶಾಶ್ವತವಾದ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಗಳುಳ್ಳ | ಪ್ರೇತಾರಃ—ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು
 ತೃಪ್ತಿಸದಿಸುವ ಯಜಮಾನರು | ಈಂ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅರಕ್ಷನ್—ರಕ್ಷಿಸಿ ಭಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅರಣ್ಯಕ ನಡುವೆ ಗರ್ಭಸ್ಥವಾದ ಶಿಶುವಿನಂತೆ ರಕ್ಷಣೀಯನಾಗಿ ಇತಕ್ಕ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಕರ್ತ
 ರಲ್ಲದ ಶತ್ಪುರೂಪರಾದ ಮಾನವನಾಗಲಿ, ಅಭವಾ ಕೆಡಕಿನ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಇತರ ಹಿಂಸಕರಾಗಲಿ ಹಿಂಸಿಸಲಾರರು.
 ಮತ್ತು ಕುರುಡರಂತೆ ಜ್ಞಾನರಹಿತರಾದ ಅವಿದ್ಯಾಂಸರು ಇವನನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಮರ್ಥರಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಸಹ
 ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಕುಂದುವಂತೆ ಮಾಡಲಾರರು. ಶಾಶ್ವತವಾದ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಗಳಿಂದ
 ಕೂಡಿದವರೂ, ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಸದಿಸುವವರೂ ಆದ ಯಜಮಾನರು ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ ಭಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

The blind (of intellect), or those who see not (physically), detract not
 from his glory, whom no enemies, no malevolent adversaries, harm, even
 whilst yet in (his) embryo (condition); for his constant encouragers defend
 him.

ಗರ್ಭೇ ಸಂತೆಂ—ಗರ್ಭವದ್ವೈಕ್ಷತೇ ಅರಣಿಮಧ್ಯೇ | ಅರಣಿಗಳ ನಡುವೆ ಗರ್ಭಸ್ಥವಾದ ಶಿಶುವಿನಂತೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದರೂ ಸಹ,

ಗರ್ಭೋ ಯೋ ಅಪಾಂ ಗರ್ಭೋ ವನಾನಾಂ ಗರ್ಭಶ್ಚ ಸ್ವಾತಾಂ ಗರ್ಭಶ್ಚರಥಾಂ |
ಅದ್ವಾ ಚಿದಸ್ಮಾ ಅಂತರ್ದುರೋಣೇ ವಿಶಾಂ ನ ವಿಶ್ವೋ ಅಮೃತಃ ಸ್ವಾಧೀಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೭೦-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ, (೧) ಅಪಾಂ ಗರ್ಭಃ ಗರ್ಭವದಂತರ್ವರ್ತಿಣ ಅಪಾಂ ನಪಾತ್ಸಂಜ್ಞಃ | ಅಶಾಂನಪಾತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಉದಕಗಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು, (೨) ವನಾನಾಂ ಅರಣ್ಯಾನಾಂ ಗರ್ಭಃ ದಾವಾಗ್ನಿ ರೂಪೇಣ ತನ್ನ ಧ್ಯೇ ವರ್ತತೇ | ವನವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ದಾವಾಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಅಂತರ್ವರ್ತಿಯಾಗಿರತಕ್ಕವನು (೩) ಸ್ವಾತಾಂ ಸ್ವಾವರಾಣಾಂ ಕಾಷ್ಠಾದೀನಾಂ ಗರ್ಭಃ ಅಂತರವಸ್ತುತಾ | ಸ್ವಾವರಗಳಾದ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವವನು. (೪) ಚರಥಾಂ ಚರಣವತಾಂ ಜಂಗಮಾನಾಂ ಗರ್ಭಃ | ಜಾಲರರೂಪೇಣ ದೇಹಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಿತಃ | ಜಂಗಮಾತ್ಮಕಗಳಾದ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿ ಜಾಲರಾಗ್ನಿ ರೂಪದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಾನಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ವರ್ತಿಯಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಕ ಇಮಂ ಪ್ರೋ ನಿಣ್ಯಮಾ ಚಿಕೇತ ವತ್ಸೋ ಮಾತ್ಸ್ಯಜನಯತ ಸ್ವಧಾಭಿಃ |
ಬಹ್ವೀನಾಂ ಗರ್ಭೋ ಅಪಸಾಮುಪಸ್ವಾನ್ಮಹಾನ್ಮವಿರ್ನಿಶ್ಚರತಿ ಸ್ವಧಾವಾನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯೫-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹ್ವೀನಾಂ ಗರ್ಭಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ಸಹ ಬಹ್ವೀನಾಂ.ಮೇಘಸ್ಥಾನಾಂ ಅಪಾಂ ಗರ್ಭಃ ವೈದ್ಯುತ ರೂಪೇಣ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯಃ ಸಃ ಅಗ್ನಿಃ | ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉದಕಗಳ ನಡುವೆ ಇರತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಓಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಬಹ್ವೀನಾಂ ಓಷಧೀನಾಂ ದಿಶಾಂ ನಾ ಗರ್ಭಃ | ಓಷಧಿಗಳೊಳಗೆ ಅಂತರ್ವರ್ತಿಯಾದವನು ಅಥವಾ ದಶದಿಕ್ಕುಗಳೊಳಗೆ ಸುಪ್ತನಾಗಿ ಗರ್ಭರೂಪದಲ್ಲಿರುವವನು ಎಂದು ಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಂಧಾಃ ಅಪಶ್ಯಾಃ—ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಅಂಧಾಃ—ಜ್ಞಾನ ಶಕ್ತಿರಹಿತಾ ಅವಿದ್ವಾಂಸಃ ಅತಃ ಏವ, ಅಪಶ್ಯಾಃ—ಅದ್ರಷ್ಟಾರಃ | ಜ್ಞಾನವೂ ಶಕ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿರತಕ್ಕ ಅವಿದ್ವಾಂಸರು ಅದ್ದರಿಂದಲೇ ಕುರುಡರು ನೋಡಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲದವರಾಗುವಂತೆ ಕರ್ಮಾದಿಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಲ ಸಮರ್ಥರು ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾದರೂ ಸಹ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಗಳೊಡನೆ ಸ್ವಾಜಿ ಸವೇ ಅಂಧಪ್ರಾಯರಾಗಿರುವ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಎಂದೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಭಿಖ್ಯಾ—ಈ ಪದವು ಸ್ವಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೭) ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿಚೇಃ ಖ್ಯಾತಿಂ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಂ | ಸರ್ವಪ್ರತ್ಯನ್ಮ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹರಡಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರೇತಾರಣಿ—ಯಜ್ಞಾದಿನಾ ತಮೇವ ತರ್ಪಯಿತಾರಃ | ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ರಿವಪಃ—ರಿವ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು ರಿವೇರಿಚ್ಛೋಕಧಾಯಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೧೨-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಇತ್ಯ.. ಅನಿವೃಂ ರವತಿ ಇತಿ ರಿವುಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಿವಣ್ಯವಃ—ರಿವ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ದುರಸ್ಯುದ್ಧವಿಣಸ್ಯವ್ಯವಣ್ಯತಿ ರಿವಣ್ಯತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ನಿವಾತಿವಾಗಿದೆ. ಕ್ವಾ ಚೈಂದಿಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂತೋ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ರೇಷಣಾಃ—ರಿವ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೀಶ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೇಷಯಂತಿ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರೇಲಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇತುಮತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಲನಾರ್ವಧಾತುಕ್ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಸ್ವರ ಉಚಯುತ್ತದೆ.

ಅಪಶ್ಯಾಃ—ನ ಪಶ್ಯಂತಿ ಇತಿ ಅಪಶ್ಯಾಃ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಭನ್—ದಂಭು ದಂಭೇ. ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಾಂವವವಾಗಿ ಲಘ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಇಕಾರಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಿಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಎಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಙಿತ್ಯಾದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸಮಾಹ್-ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಙಂತನಿಛಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿತ್ಯಾಸೇ—ನಿತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ಪ್ರೇತಾರಣಿ—ಪ್ರೀತ್ವಾ ತರ್ಪಣೇ. ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್-ಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಗುಣ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅರಕ್ಷನ್—ರಕ್ಷ ಪಾಲನೇ. ಧಾತು. ಛಾಂವವವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಘ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಙಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಛಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನೂರನವಲಕ್ಷಂಟಿನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರನಲವತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಮಹಃ ಸ ಇತಿ ಸಂಚರ್ಚಂ ನವಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ ವೈರಾಜಮಾಗ್ನೀಯಂ ದಶಕಾ-
ಸ್ತ್ರಯೋ ವಿರಾಳೇಕಾದಶಕಾ ವಾ | ಅನು. ೩.೨ | ಇತ್ಯುಕ್ತಲಕ್ಷಣಸದ್ಯಾವಾತ್ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ |
ಮಹಃ ಸ ವೈರಾಜಮಿತಿ || ವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಮಹಃ ಸ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಮುಕ್ತುಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚ್ಯನೇಂಬುವನು ಮುಷಿಯು.
ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ವಿರಾಟ್ ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಃ ಸ ವೈರಾಜಂ ಎಂದು ಹೇಳಿ
ದಶಕಾಸ್ತ್ರಯೋ ವಿರಾಳೇಕಾದಶಕಾ ವಾ ಎಂದು ವಿರಾಟ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದು.
ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೪೯

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨ || ಸೂಕ್ತ—೧೪೯ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ಪರ್ಗ—೧೮ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಷ್ಠಿ-೫ |

|| ಮುಷಿ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚ್ಯಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಛಂದಃ—ವಿರಾಟ್ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಮಹಃ ಸ ರಾಯ ಏಷತೇ ಪತಿರ್ದಗ್ನಿನ ಇನಸ್ಯ ವಸುನಃ ಪದ ಆ |

ಉಪ ಧ್ರಜಂತಮದ್ರಯೋ ವಿಧನ್ನಿತ್ || ೧ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಮಹಃ | ಸಃ | ರಾಯಃ | ಅ | ಈಷತೇ | ಪತಿಃ | ದನ್ | ಇನಃ | ಇನಸ್ಯ | ವಸುನಃ | ಪದೇ | ಅ |

ಉಪೇ | ಧ್ರಜಂತಂ | ಅದ್ರಯಃ | ವಿಧನ್ | ಇತ್ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಮಹೋ ಮಹತಃ ಪೂಜ್ಯಸ್ಯ ರಾಯೋ ಗವಾದಿರೂಪಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ಪತಿಃ ಸಾಲಕಃ ಸ್ವಾಮಿ ಸೋಽಗ್ನಿ ದನ್ ದದದಭಿಮತಂ ಪ್ರಯಚ್ಛನ್ || ದದಾತೇಃ ತತಂ ಚ್ಯಾಂದಸಃ ತಪೋ ಲುಕ್ | ತಸ್ಯ ಚ್ಯಂದಸ್ಯ ಭಯೋಽತ್ಯಾಧ್ಯಧಾತುಕತ್ಯಾದಾತೋ ಲೋಪ ಇತಿ ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ || ಅ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನಾಸ್ಯ ದ್ವೇವಯಜನಂ ಪ್ರತೀಷತೇ | ಗಚ್ಛತಿ | ಕಿಂಚೇನಸ್ಯ ಸ್ವಾಮಿನೋಽಪೀನಃ ಸ್ವಾಮಿಾ | ಸರ್ವಸ್ಯ ಪತಿರಿತ್ಯೇಧರ್ಃ | ಈದ್ರತೋಽಯಂ ವಸುನೋ ಧನಸ್ಯ ಪವ ಅಸ್ಯ ದಭೂತೇ ವೇದಿಸ್ತಾನ ಅ | ಅಶ್ರಯತಿ || ಉಪಸರ್ಗವಶಾಪ್ಯೋಕ್ತಿಯಾಧ್ಯಾಹಾರಃ || ಯದ್ವಾ | ವಸುನೋ ನಿವಾಸಯೋಗ್ಯಸ್ಯ ಧನಸ್ವಾಪೀನ ಇತಿ ಸಂಬಂಧಃ | ಯದ್ವಾ | ವಸುಪ್ರಾಪ್ತೀ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ | ಕಿಂಚೋಪ ದ್ರಜಂತಮುಪಗಚ್ಛಂತಮೇನಮಭಿಷವಾರ್ಥವದ್ರಯೋ ಗ್ರಾವನತೋ ಯಜಮಾನಾ ವಿಧನ್ತಿತ್ | ಪರಿಚರಂತೇವ || ವಿಧ ವಿಧಾನೇ | ತಾದಾಹಃ | ಲಜಃ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತ್ಯದಭಾವಃ | ನಿಘಾತಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಪೂರ್ವತ್ರ ತಚ್ಚಿ ಬ್ರಹ್ಮತೇರತ್ರ ಯಚ್ಚಿ ಜ್ಞಾಧ್ಯಾಹಾರೇಣಾಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಾದನಿಘಾತಃ | ಯದ್ವಾ | ಅದ್ರಯೋಽಭಿಷವಗ್ರಾವಾಃ ಸ್ಯತದ್ವೈರಪೋಪೇತ್ಯ ವಿಧನ್ತಿತ್ | ಪೂಜಯಂತೇವ | ಅಹ್ನಾದಂ ಜನಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಹಃ—ಮಹತ್ವಾದ | ರಾಯಃ—ಗವಾದಿರೂಪವಾದ ಧನಕ್ಕೆ | ಪತಿಃ—ಒಡೆಯನಾದ | ಸಃ—ಆಗ್ನಿಯು | ದನ್—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ಕೊಡುತ್ತಾ | ಅ—ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ | ಈಷತೇ—ಬರುತ್ತಾನೆ | ಇನಸ್ಯ—ಪ್ರಭುವಾದವನಿಗೂ ಸಹ | ಇನಃ—ಪ್ರಭುವಾದ ಆಗ್ನಿಯು | ವಸುನಃ—ಧನಕ್ಕೆ | ಪದೇ—ಅಸ್ತಭೂತವಾದ ವೇದಿಕೆಗೆ | ಅ—ಬಂದುಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ | ಉಪ ದ್ರಜಂತಂ—ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿರುವ ಈ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅದ್ರಯಃ—(ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ) ಕಬ್ಬುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಯಜಮಾನರು | (ಅಭವಾಃ) ಅದ್ರಯಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಬ್ಬುಗಳು | ಧ್ರಜಂತಂ—ಬರುತ್ತಿರುವ ಈ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು | ಉಪ—ಸಮೀಪಿಸಿ (ತಮ್ಮ ಕಬ್ಬುಗಳಿಂದ) ವಿಧನ್ತಿತ್—ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಪೂಜಿಸಿ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಛಾಂದಸ್

ಮಹತ್ವಾದ ಗವಾದಿರೂಪವಾದ ಧನಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನಾದ ಆಗ್ನಿಯು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಯಜ್ಞಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಭುವಾದವನಿಗೂ ಸಹ ಪ್ರಭುವಾದ ಆಗ್ನಿಯು ಧರಕ್ಕೆ ಅಸ್ತಭೂತವಾದ ವೇದಿಕೆಗೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿರುವ ಈ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಬ್ಬುಗಳು ತಮ್ಮ ಕಬ್ಬುಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

Agni, the lord of great wealth, the granter (of desires), comes (to the place of sacrifice) ; he, the lord of lords, comes to the place of affluence, (the altar) ; the stone prepares (the libation for him) as he approaches.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಇನೇ—ಈ ಪದವು ಈಶ್ವರ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೧). ಅಗ್ನಿಯನ್ನು— ಇನಸ್ಯ ಇನಃ ಪ್ರಭುವಾದನನಿಗೂ ಪ್ರಭುವೆಂದು ಸ್ತುತಿತಿಸಿದೆ.

ಪ್ರ ಸಮ್ರಾಜೋ ಅಸುರಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿಂ ಪುಂಸಃ ಕೃಷ್ಣೀನಾಮನುಮಾದ್ಯಸ್ಯ |

ಇಂಪ್ರಸ್ಯೇವ ಪ್ರ ತವಸಸ್ಯತಃನಿ ವಂದೇ ದಾರುಂ ವಂದಮಾನೋ ವಿವಕ್ತಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೭-೬-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ,

ಅಗ್ನಿರ್ವ್ಯ ದೇವತಾನಾಂ ಮುಖಾ, ಪ್ರಜನಯಿತಾ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸ ಉ ಏವ ಯಜಮಾನಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ, ೩-೯-೧-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಸ್ತುತಿತಿಸಿದೆ.

ಅದ್ವಯಃ—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಅಥವಾ ಅಂತಹ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಯಜಮಾನರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಸಾಧನವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಗ್ರಾವ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೩೬-೧ ನೇ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ಪದಕ್ಕೆ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದು ಅಥವಾ ಅದರ ಸಾಧನ ಎಂಬರ್ಥವು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಉತ ಸ್ಯ ತೇ ಪರುಷ್ಣಾ ಮೂರ್ಣಾ ವಸತ ಶುಂದ್ಯವಃ |

ಉತ ಸನ್ಯಾ ರಥಾನಾಮದ್ವಿಂ ಭಿಂದಂತ್ಯೋಽಪಸಾ ||

(ಮ ಸಂ. ೫-೫೨-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರ್ವತವೆಂದೂ,

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಮೇ ಮತಯಃ ಶಂ ಸುತಾಸಃ ಶುಷ್ಕ ಇಯೋತಿ ಪ್ರಭೃತೋ ಮೇ ಅದ್ವಿಃ |

ಅ ಶಾಸತೇ ಪ್ರತಿ ಹರ್ದಂತ್ಯುಕ್ತೇಮಾ ಹರೀ ವಹತಸ್ತಾ ನೋ ಅಚ್ಚ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೬೫-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಣಾಂ ಭಕ್ಷಕೋ ವಜ್ರಃ | ಶತ್ರುನಾಶಕವಾವ ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂದೂ,

ಇಂದ್ರಸ್ಯಾಂಗಿರಸಾಂ ಚೇವ್ವಾ ವಿದಿತ್ಸರಮಾ ತನಯಾಯ ಧಾಸಿಂ |

ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಭಿನದಿದ್ವಿಂ ವಿದಿದ್ಧಾಃ ಸಮುಸ್ರಿಯಾಭಿರ್ವಾವಶಂತ ನರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೬೨-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಸುರನೆಂದೂ,

ಪ್ರ ಯದ್ಭೇಷು ಪೃಷ್ಠತೀರಯುಗ್ಧಂ ವಾಜೇ ಅದ್ವಿಂ ಮರುತೋ ರಂಹಯಂತೇ |
 ಉತಾರುಷಸ್ಯ ವಿ ಸ್ಯಂತಿ ಧಾರಾಶ್ಚ ಮೇವೋದಭಿವೃಷ್ಟ್ಯಂದಂತಿ ಭೂಮು ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೮೫-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೇಘವೆಂದೂ,

ಮತಃ ಸ ರಾಯ ವಿಷತೇ ಶತಿದ್ವನ್ನಿನ ಇನಸ್ಯ ವಸುನಃ ಶಬ್ದ ಆ |
 ಉಪ ದ್ರಜಂತಮದ್ರಯೋ ವಿಗಧ್ನಿತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪೯-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಹಿಂದುವ ಕಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ ಯಜಮಾನರೆಂದೂ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿವೆ.

ಅದ್ವಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ವಜ್ರಯುಧ, ರಾಕ್ಷಸ, ಕಲ್ಲು, ಪರ್ವತ, ಮೇಘ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಾಗುವುದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ನಿರ್ವಚನಗಳನ್ನು ಈರೀತಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅದ್ವಿರಾದ್ಯಣಾತ್ಯೇತೇನ | ಆಪಿ ವಾ ಅತ್ತೇಃ ಸ್ಯಾತ್ |

(ನಿ ೪-೪)

ಸೀಳು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ದ್ವ್ಯ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ತಿನ್ನು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಡ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅದ್ವಿ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಪರ್ವತಾದಿಗಳನ್ನು ಸೀಳುವುದರಿಂದ ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ಅದ್ವಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವರಂತೆಯೇ ಭತ್ತಕೆ: ವಜ್ರಃ ಎಂದು ೧-೧೬೧-೪ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿ ಶಬ್ದ ವಿನರಣೆಯಿದೆ. ಮತ್ತು ಅತ್ತಾರಂ, ಅಸುರಂ, ಭತ್ತಕಂ ಪಣಂ ಎಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಈ ವಿನರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಯದಿಂದ್ರೈ ಚಿತ್ರ ಮೇಹನಾಸ್ತಿ ತ್ಯಾದಾತಮದ್ವಿವಃ |

ರಾಧಪ್ರನ್ನೋ ವಿದದ್ರಶ ಉಭಯಾಹಸ್ಯಾ ಭರ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೨೯-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ಯವಾದಹರಿಸಿ ಅದ್ವಿವಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಜ್ರವನ್ ಇಂದ್ರೈ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಅದ್ವಿ ಶಬ್ದದ ಮೂಲಧಾತುವು ಅಥವಾ ಧಾತುಗಳು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆನುಗುಣವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಸಲ್ಲಿ ಗ್ರಾವಂತೋ ಯಜಮಾನಾಃ | ಸೋಮರಸವಸ್ತು ಹಿಂದುವ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಯಜಮಾನರೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ದ್ರಜತಿ ಎಂಬ ಪವು ಗತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪ ದ್ರಜಂತಂ—ಉಪ ಗಚ್ಚಂತಂ | ಸಮೀಶಿಸುವ (ನಿ. ೨-೯) ಅನ್ವಯವನ್ನು ಎಂದರ್ಥ

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮಹಃ—ಮಹತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅತಿಗೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ. ಅಥವಾ ಮಹ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಯಃ—ಸ್ತುತಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಊಡಿದೆಂಪೆದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈಷತೇ—ಈಷ ಗತೌ. ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದನ್—ದುದಾಜ್ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಲಠರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನವನಾದಾಗ ಉಗಿದಿಚಾಂ ಸ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇನಃ—ಇನ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇನ್ ಸಿಂಜಿದೀರ್ಜ್—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆ—ಕಾರಕವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಆಕಾಂಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಉಪಸರ್ಗವು ಕ್ರಿಯಾಪದವೊಡನೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯತಿ ಎಂದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅಧ್ಯಾಪಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು

ದ್ವಜಂತಮ್—ಧ್ವಜ ಗತೌ ಧಾತು ಲಠರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶವ ವಿಕರಣ. ತಾಸ್ಯನುಮಾತ್ವೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ಥಧಾತುಕವು ಅನುನಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ.

ಅವ್ರಯಃ—ಅವ ಭಕ್ಷಣಿ ಧಾತು. ಆದಿರಿಡಿಭೂಶುಭಿಭ್ಯಃ ಕ್ರಿನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೦-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇನ್ ಶ್ಯಾದಿನಿರ್ವತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದನ್—ವಿಧ್ ವಿಧಾನೇ. ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮ ವುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಂತಾದೇಶ. ಇಕಾರಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತವ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ಹಿಂದೆ ತತ್ ಶಬ್ದವು ರ್ತುತವಾದುದರಿಂದ ಯತ್ ತತ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯಚ್ಚಬ್ದವು ಅಧ್ಯಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಯೋದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಮ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ||೧||

ಕಂಠಪಾಠಃ

ಸ ಯೋ ವ್ಯಷಾ ನರಾಂ ನ ರೋದಸ್ಯೋಃ ಶ್ರವೋಭಿರಸ್ತಿ ಜೀವಪೀತಸರ್ಗಃ |

ಪ್ರ ಯಃ ಸಸ್ತ್ರಾಣಃ ಶಿಶ್ರೀತ ಯೋನೌ || ೨ ||

ಠದಪಃ

ಸಃ | ಯಃ | ವ್ಯಷಾ | ನರಾಂ | ನ | ರೋದಸ್ಯೋಃ | ಶ್ರವಃಭಿಃ | ಅಸ್ತಿ | ಜೀವಪೀತಸರ್ಗಃ |

ಪ್ರ | ಯಃ | ಸಸ್ತ್ರಾಣಃ | ಶಿಶ್ರೀತ | ಯೋನೌ || ೨ ||

ಸಾಯುಜಭಾಷ್ಯಂ

ಸ ತಾದೃಶೋ ಯೋಽಗ್ನಿನರಾಂ ನ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮಿವ ರೋದಸ್ಯೋದ್ವಾರ್ವಾಪ್ಯುಥಿವ್ಯೋರಪಿ ವ್ಯಷಾ ಸೇಕ್ತಾ | ಉತ್ಪಾದಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ಸರ್ವೋತ್ಪಾದಕಃ ಶ್ರವೋಭಿಃ ಸರ್ವತ್ರ ಶ್ರುತಿಯುಮಾಣೈರ್ಯೋಽಶೋಭಿಯುಕ್ತಃ ಸನ್ನಸ್ತಿ ವರ್ತತೇ | ಸರ್ವೋತ್ಪಾದಕ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ತತ್ಪ್ರೋಪಪತ್ತಿಮಾಹ | ಯತೋಽಯಂ ಜೀವಪೀತಸರ್ಗಃ | ಜೀವೈರ್ನಾನಾದಿಭ್ಯಃ ಪೀತ ಆಸ್ತಾದಿತಃ ಸರ್ಗಃ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮೋ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ || ತ್ವತ್ರೇಯಾ ಕರ್ಮಣೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಕೃತಂ | ಪುನರ್ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸ ಏವ ಸ್ವರಃ || ಆತ್ಮಾಯಂ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮಃ | ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಸ್ವದತ್ತಂ ಹವಿರಾದಿತ್ಯಂ ಪ್ರಾಪಯ್ಯ ತದ್ವೃತ್ತಿಃ ಸಹ ವೈದ್ಯತರೂಪೇಣ ಮೇಘದ್ವಾರೋದಕೇನ ಪ್ರವರ್ಷ್ಯ ಸರ್ವಾನ್ಪ್ರಾಣನಃ ಪ್ರಾಪಯಿತಿತ್ಯತೋ ವ್ಯಷ್ಯುಃ ತ್ವಾದ್ವಾದ್ವಾರೋತ್ಪಾದಯಿತಾ | ಇದಾನೀಂ ಸಾಕ್ಷಾದುತ್ಪಾದಕತ್ವಮಾಹ | ಯೋಽಗ್ನಿಯೋಽನೌ | ಗರ್ಭಾಶಯೇ ಸಸ್ತ್ರಾಣಃ ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ಸನ್ ಶಿಶ್ರೀತ ನಿಷಿಕ್ತಂ ರೇತಃ ಪಾರಯತಿ | ನೈವಶ್ವಾದಿದೇಹಾಕಾರೇಣ ಪರಿಣಮಯಿತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ಯಾಗ್ನಿನಃ ಪಚೇತ್ ಪೂರಯೇದೇವ ನೋತ್ರದ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾದಯಂ ಸಾಕ್ಷಾದೇವೋತ್ಪಾದಕಃ | ಸ ತಾದೃಶೋಽಗ್ನಿಯುಕ್ತಸ್ಯೇ ವರ್ತಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಯೋಽಗ್ನಿನರಾಂ ನ ನರಾಣಾಂ ಕರ್ಮಸೂತ್ರಾಹಯುಕ್ತಾನಾಂ ಯಜಮಾನಾನಾಮಿವ | ನರಾ ಮನುಷ್ಯಾ ನೈತ್ಯಂತಿ ಕರ್ಮಸ್ಥಿತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ನಿ. ೫೦ | ತೇಷಾಂ ಯಥಾ ಸ್ವರ್ಗಾದ್ಯಭಿಮತವರ್ಷಕಃ ತದ್ವದ್ರೋದಸ್ಯೋರಪಿ | ಆಶ್ರಯವಾಹಿನಾ ಶಬ್ದೇನಾಶ್ರಯಣೋ ಲಪ್ತಯಂತೇ | ಭೂಲೋಕವರ್ತಿನಾಂ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನೇನ ಮೃಲೋಕವರ್ತಿನಾಂ ಹವಿಷ್ಪ್ರಾಶನೇನೇತಿ ಭಾವಃ | ಸ ತಾದೃಶೋಽಗ್ನಿಃ ಶ್ರವೋಭಿರ್ಹವಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯತಃ ಸೋಮಾಜ್ಞಾದಿಭಿರನ್ನೈನಿಮಿತ್ತಭೂತೈರ್ಜೀವಪೀತಸರ್ಗೋಽ ಜೀವವಿಶೇಷೈರ್ಯಜಮಾನೈರವಿಶೇಷೇಣ ಸರ್ವವರ್ಷಾದಿತಸ್ವಭಾವಃ ಸನ್ನಸ್ತಿ | ಪ್ರಕೃಷ್ಟೋ ವರ್ತತೇ | ಅಮುಮಗ್ನಿಂ ಹವಿರ್ಭಃ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ವಾ ಸ್ವಾಭಿಮತಾನ್ಯೋಃ ಗಾನ್ಮುಂಜತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಂಚಿ ಯೋಽಗ್ನಿಯೋಽನೌ ಸ್ವಕೀಯಸಾ ನೇ ವೇದಿಲಕ್ಷಣೇ ಸಸ್ತ್ರಾಣಃ ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ಸನ್ ಶಿಶ್ರೀತ ಸ್ವಸ್ತಿನ್ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಕಂ ಸಚಿತಿ ಸೋಽಯಮಗ್ನಿರಪಿ | ಮಹಾನುಭಾವೋ ವರ್ತತೇ ||

ಪ್ರಕರಣ

ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು | ನರಾಂ ನ—ಮಾನವರಿಗೆ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿರುವಂತೆ | ರೋದಸ್ಯೋಃ—
 ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೂ ಸಹ | ವೃಷಾ—ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ | (ಮತ್ತು) ಜೀವಪೀತಸರ್ಗಃ—ಯಾವನಿಂದ
 ಸೃಷ್ಟಿಯೆಲ್ಲಾ ಜೀವರವಿಂದ ತುಂಬಿದೆಯೋ ಅಂತಹ | ಸಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಶ್ರವೋಭಿಃ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಎಲ್ಲರಕಿವಿಗೂ
 ಬೀಳತಕ್ಕ ತನ್ನ ಯಶಸ್ವಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಅಸ್ತಿ—ಮೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆ | ಯಃ—ಯಾವ ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು |
 ಯೋನೌ—(ಎಲ್ಲರ) ಗರ್ಭಾಶಯದಲ್ಲೂ | ಪ್ರ ಸ್ಮಾರಾಣಃ—ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾ | ಶಿಶ್ರೀತೇ—ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಎಲ್ಲಾ
 ಜಿವರಾಶಿಗಳನ್ನೂ | ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | [ಅಥವಾ ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು | ನರಾ ನ—ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ
 ನಿರತರಾದ ಯಾವಜನರಿಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆಯೇ, | ರೋದಸ್ಯೋಃ—ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ
 ಇರುವವರಿಗಲ್ಲ | ವೃಷಾ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಂಚುತ್ತಲೂ ಮತ್ತು ಮಾನವರಿಗೆ ವೃಷಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ
 ಸುರಿಸುತ್ತಲೂ ಇರುವನೋ, | ಸಃ—ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು | ಜೀವಪೀತಸರ್ಗಃ—(ಯಜನರನಿಗೆ ಮಾಡುವಂತೆಯೇ)
 ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳಿಗೂ ತನ್ನ ಔದಾರ್ಯದ ಅನ್ಯಾನವನ್ನು ಸೇವಿಸುವಂತೆನಾಡುತ್ತಾ | ಶ್ರವೋಭಿಃ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ
 ತನ್ನ ಯಶಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಅಸ್ತಿ—ಮೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. (ಅಲ್ಲದೇ) | ಯಃ—ಯಾವ ಅದೇ
 ಅಗ್ನಿಯು | ಯೋನೌ—ತನ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ | ಪ್ರ ಸ್ಮಾರಾಣಃ—ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾ | ಶಿಶ್ರೀತೇ—
 (ತನ್ನಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು) ಪಕ್ವನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ]

ಭಾಷ್ಯ

ಮಾನವರಿಗೆ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿರುವಂತೆ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೂ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿರುವವನೂ, ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನೆಲ್ಲ
 ಜೀವರವಿಂದ ತುಂಬುವವನೂ ಅದ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಶಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಮೆರೆಯುತ್ತಿ
 ದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಸಕಲರ ಗರ್ಭಾಶಯದಲ್ಲೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾ ಎಲ್ಲಾ ಜಿವರಾಶಿಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

He, who is, as it were, the generator of men as well as of heaven
 and earth, of whom creation has imbibed life, abides with his glories : he it is
 who, entering into the womb (of being), procreates (all living creatures):

ವಿಶೇಷವಿವರಣೆ

ಈ ಪುಕ್ತೆಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ವೃಷಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ
 ಉತ್ಪಾದಕನೆಂದೂ, ಯೋನೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗರ್ಭಾಶಯವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿ, ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾನವರಿಗೆ
 ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿರುವಂತೆ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೂ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿರುವನೋ, ಯಾವನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯೆಲ್ಲಾ ಜೀವರವ
 ದಿಂದ ತುಂಬಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲರ ಗರ್ಭಾಶಯದಲ್ಲೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಜೀವರಾಶಿ
 ಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಒಂದರ್ಥವೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ವೃಷಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸೇಚಕೆ ಎಂದರೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ
 ಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವವನೆಂದೂ ಮತ್ತು ಯೋನೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿಕೊಡುವಂತೆ ದ್ಯಾವ್ಯಾ ಪೃಥಿವಿಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ದೇವಮಾನವಾದಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಂಚುತ್ತಲೂ ಮತ್ತು ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸುಂಸುತ್ತಲೂ ಇರುವನೋ, ಆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಪಕ್ವವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವೃಷಾ—ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಅಗಬಹುದೆಂದೂ, ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಮುಕ್ತಂಜಿತಿಯಲ್ಲಿ ನಾನಾಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದೆಂದೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಡನೆ ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮು. ಸಂ. ೧-೧೪೦-೬ನೇ ಮುಕ್ತನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯೋನೌ—ಯೋನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ತತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನ, ಗೃಹ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೂ ಉಂಟು. ನಿರುತ್ತದಲ್ಲಿ ಅರ್ಣಃ, ಕ್ಷೋದಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೧೦೧ ಉದಕನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೪).

ಮುತಸ್ಯ ದೇವಾ ಅನು ವ್ರತಾ ಗುರ್ಭುವತ್ಪರಿಷ್ಕಿದ್ಯಾರ್ಣವ ಭೂಮ |
ವರ್ಧಂತೀಮಾಶಃ ಪನ್ನಾ ಸುಶಿಶ್ವಿಮ್ಯತಸ್ಯ ಯೋನಾ ಗರ್ಭೇ ಸುಜಾತಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೬೫-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಅನ್ನಸ್ಯ ನಾ ಕಾರಣಭೂತೇ ಜಲೇ, ಯಜ್ಞಕ್ಕನ್ಯಾ ಅನ್ನಕ್ಕನ್ಯಾ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಜಲದಲ್ಲಿ ಎಂತೂ,

ದೇವಂ ಪ್ರೋ ದೇವಯಜ್ಞಯಾಗ್ನಿಮೀಳಿತ ಮರ್ತ್ಯಃ |
ಸಮಿದ್ಯಃ ಶುಕ್ರ ದೀದಿಹ್ಯಂತಸ್ಯ ಯೋನಿಮಾಸದಃ ಸಸಸ್ಯ ಯೋನಿಮಾಸದಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೫-೨೧-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯೋನಿಂ ಕಾರಣಂ ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನಂ | ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯಲು ಸಹಕಾರಿಯಾದ ಸಾಧನವೆಂದೂ, ದುರೋಕತೋಚಿಃ ಕೃತುರ್ನ ನಿತ್ಯೋ ಜಾಯೇವ ಯೋನಾವರಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯೈಃ | ಚಿತ್ಯೋ ಯದಭ್ರಾಟ್ ಛೇತೋ ನ ವಿಶ್ವಂ ರಥೋ ನ ರುಕ್ಮೀ ತೈಷಃ ಸಮತ್ಸು ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೬೬-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗೃಹವೆಂದೂ,

ಯಮೀಂ ದ್ವಾ ಸವಯಸಾ ಸಪರೈತಃ ಸಮಾನೇ ಯೋನಾ ಮಿಥುನಾ ಸಮೋಕಸಾ |
ದಿನಾ ನ ನಕ್ತಂ ಪಲಿತೋ ಯುವಾಜನಿ ಪುರೂ ಚರನ್ನೆಜರೋ ಮಾನುಷಾ ಯುಗಾ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೪೪-೪)

ಎಂಬಷ್ಟ ಫಲಕ್ಕೆ ಉತ್ತತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂದೂ, ಹೀಗೆಯೇ

ವೇದಿಷದೇ ಪ್ರಿಯಧಾಮಾಯ ಸುದ್ಯುತೇ ಧಾಸಿಮಿವ ಪ್ರ ಭರಾ ಯೋನಿಮಗ್ನಯೇ |
ವಸ್ತ್ರೀಣೇವ ನಾಸಯಾ ಮನ್ಮನಾ ಶುಚಿಂ ಜ್ಯೋತೀರಥಂ ಶುಕ್ರವರ್ಣಂ ತವೋಹನಂ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೦-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವೇದ್ಯಾಪ್ತಿಂ ಸ್ಥಾನಂ | ವೇದಿರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವೆಂದೂ ನಾನಾರ್ಥಗಳಿರುವವು.

ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವ್ಯಷಾ—ವ್ಯಸು ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಕನಿನ್ಯಾಯವ್ಯಷಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರವೋಘಿ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ. ಧಾತು. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ರವನ್ ರಜ್ಜನಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಸ್ತಿ—ಅಸ ಭುವ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ಪರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ಪರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಜೀವಸೀತಸರ್ಗಃ—ಜೀವೈಃ ಪೀತಃ ಜೀವಸೀತಃ. ಜೀವಪೀತಃ ಸರ್ಗಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಜೀವಪೀತಸರ್ಗಃ, ಪಾ ಪಾನೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಪ್ರತ್ಯಯ. ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಸರದಿಂದ ಅದೇ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ರಾಣಃ—ಸ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಞಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ಬಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಕಾನಪಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉರದತ್ತ. ಆದಿಪಲ್ಶೇಷ. ಪ್ರತ್ಯಯಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ. ಅಟ್ ಕೌಪ್ಪಾರ್ಜ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಐತ್ಯ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಿಶ್ರೀತ—ಶ್ರಾ ಪಾಕೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಛಂದಸನಾಗಿ ರ್ಜ್ಜಿ ವಿಕರಃ. ಶ್ವಾಭ್ಯೈಶ್ಚಯೋರಾತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಐತ್ಯ. ಯಚ್ಚಿಬ್ಧಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ಪರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಪ್ರಸರವಾಗುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆ ಯಃ ಪುರಂ ನಾರ್ಮಿಣೀನುದೀದೇದತ್ಯಃ ಕವಿರ್ನಭನ್ಯೋನಾರ್ವಾ |
ಸೂರೋ ನ ರುರುಕ್ವಾನ್ಯತಾತ್ಮಾ || ೩ ||

೮೮೮೮

ಆ | ಯಃ | ಪುರಂ | ನಾರ್ಮಿಣೀಂ | ಅದೀದೇತ್ | ಅತ್ಯಃ | ಕವಿಃ | ನಭನ್ಯಃ | ನ | ಅರ್ವಾ |
ಸೂರಃ | ನ | ರುರುಕ್ವಾನ್ | ಶತ್ವತ್ಯತ್ಮಾ || ೩ ||

ಪಾಠಃ

ಯೋಗ್ಯನಾರ್ಮಿಣೀಂ ನರ್ಮವತೀಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೀಮುತ್ತರವೇದಿಂ |
ಯದ್ವಾ | ನೈಕಾಂ ಮನಸಿ ಸ್ಥಿತಾಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಂ ಯಾಂ ಭೂಮಿಂ ಪ್ರತ್ಯಗ್ನ್ಯಾಗಮನ-
ಮನೀಷಾ ವಿದ್ಯತೇ ಕಾಂ | ಪುರುಂ ತತ್ಸ್ವಾನಮಾದೀದೇತ್ ವೀಶಯತಿ | ಕೀದ್ಯತೋಽಯಂ | ಅತ್ಯೋ-
ಽಪೇಕ್ಷಿತದೇಶಂ ಪ್ರತ್ಯತನೀಲಃ ಕವಿಃ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶೀ | ತತ್ರ ದೈವ್ವಾಂತಃ | ಅರ್ವಾರಣಕುಶಲೋ
ನಭನ್ಯೋ ನ ನಭಸ್ಯಾಕಾಲೇ ಭವೋ ನಭಸ್ಯಾನ್ವಾಯುರಿವ | ಕಿಂಚಿ ಶತಾತ್ಮಾ ಶತಂ ಸಹಸ್ರಮಿತ್ಯಪರಿಮಿತ-
ವಚಿನಃ | ತತ್ರ ದೈವಮಾನಗೃಹಪೇಕ್ಷಯಾ ಅಹವನೀಯಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ ವಾ ನಾನಾರೂಪತೃಂ |
ಅಥವಾ ಮಿತ್ರವರುಣಭೇದೇನಾಗ್ನೇರ್ಮಿತ್ರಾದಿರೂಪಂ ತ್ರೈಮಗ್ನೇ ವರುಣೋ ಜಾಯಸೇ ಯತ್ |
ಋ. ೫.೧-೧ | ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುಃ | ಋ. ೧.೧೫.೪-೫ | ಇತ್ಯಾವಿಶ್ವತಿಸು
ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಅಗ್ನೇರೇವೇಂದ್ರಾದ್ಯಾತ್ಮಕತ್ವಮಾಹುರಿತಿ ದ್ವಿತೀಯಮಂತ್ರಸ್ಯಾರ್ಥಃ | ಅದ್ಯತೋಯಂ
ಸೂರೋ ನ ಸೂರ್ಯ ಇವ ರುರುಕ್ವಾನ್ ದೀಪ್ಯಮಾನಃ || ರುಚಿ ದೀಪ್ತ | ಛಾಂದಸಸ್ಯ ಲಿಟಃ ಕೃಸುಃ ||
ಅತಃ ಸ ತಾದ್ಯತೋಗ್ನಿರಸ್ತಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಂ ವರ್ತತ ಇತಿ ಪೂರ್ವಶ್ಚಾನ್ವಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅತ್ಯಃ—(ಇವ್ಯಬಂದಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ) ಸಂಚರಿಸುವವನೂ | ಕವಿಃ—ವೇದಾಧಾರಿಯೂ ಆದ | ಯಃ—
ಅಗ್ನಿಯು | ನಾರ್ಮಿಣೀಂ ಪುರಂ—ಹರ್ಮದಾಯಕವಾದ ಉತ್ತರವೇದಿ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು | ಅಥವಾ (ಯಜ್ಞಾರ್ಥ
ವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ವಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು) ಯಜಮಾನರು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು | ಅರ್ವಾ—ಸಂಚರಿಸುವ
ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ | ನಭನ್ಯಃ ನ—ಅಕಾಲಗಮಿಯಾದ ವಾಯುವಿನಂತೆ | ಆ ಅದೀದೇತ್—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳಗಿ
ಸುತ್ತಾನೆ | (ಮತ್ತು) ಶತಾತ್ಮಾ—ಅಹವನೀಯ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರಾದಿ ನಾನಾ
ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು | ಸೂರೋ ನ—ಸೂರ್ಯನಂತೆ | ರುರುಕ್ವಾನ್—ವರುಣನಂತೆ.

॥ ಛಾಂದೋಗ್ಯ ॥

ಸೈಚ್ಛಿಯಿಂದ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ, ಮೇಧಾವಿಯೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ಉತ್ತರವೇದಿ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಯುವಿನಂತೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು, ನಾನಾರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಬೆಳಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

He who is wise, and goes (whersoever he will), like the rapid ethereal (wind), has lighted up the delightful spot, (the altar), and, identical with many forms, is radiant as the sun.

॥ ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಗಳು ॥

ನಾರ್ಮಿಣೀಂ— ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಕೊಂಚ ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಯಣರೇ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಮೊದಲು ನರ್ಮವತೀಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೀಂ ಉತ್ತರವೇದಿಂ | ಯಜಮಾನರಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದೂ, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದುದೂ ಆದ ಉತ್ತರವೇದಿಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಅನಂತರ ನೈಷಾಂ ಮನಸಿ ಸ್ಥಿತಾಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಂ ಯಾಂ ಭೂಮಿಂ ಪ್ರತಿ ಅಗ್ನಾತ್ಯಗಮನ-ಮನೀಷಾ ವಿದ್ಯತೇ ತಾಂ | ಯಾವ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಆಗಮನವಿರಬೇಕೆಂದು ಯಜ್ಞಕರ್ತರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಿಯಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಯೆಂದು ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಆದುದರಿಂದ ನಾರ್ಮಿಣೀಂ ಎಂದರೆ ನರ್ಮವತೀಂ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ನೈಷಾಂ ಮನಸಿ ಸ್ಥಿತಾಂ ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪದವನ್ನು ಪುರಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ. ಉತ್ತರವೇದಿರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವೆಂದರ್ಥ.

Monier Williams ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ತನ್ನ Sanskrit-English Dictionary ಯಲ್ಲಿ ನ+ಅರ್ಮ್ | ಪಾಳಾಗದೇ (ಶಿಥಿಲವಾಗದೇ) ಇರತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. Name of a Town ಎಂದು ಒಂದು ಪಟ್ಟಣದ ಹೆಸರೆಂದೂ ಊಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪಾಳುಬೀಳದಿರತಕ್ಕ ಪಟ್ಟಣವೆಂದಾಗಬಹುದು. ಪಾಣಿನಿಯಲ್ಲಿ ದತ್ತಾರ್ಮ, ಗುಪ್ತಾರ್ಮ, ಬೃಹದರ್ಮ ಎಂಬ ಪದಗಳಿವೆ. ನಾರ್ಮಿಣೀ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲು ಪಾಣಿನಿಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ನಿದುಕ್ತದಲ್ಲಾಗಲಿ ಸಂಯಾದ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲ ಆದುದರಿಂದ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಒಂದನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಅತ್ಯೇ— ಅವೇಕ್ಷಿತವೇಶಂ ಪ್ರತಿ ಅತನಶೀಲಃ | ತಾನು ಇವ್ವಬಂದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಸರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಾದಿತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಈ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ

ಏಷ ಪ್ರ ಪೂರ್ವೀರವ ತಸ್ಯ ಚಿಮ್ನಿಷೋಽತ್ಯೋ ನ ಯೋಷಾಮುದಯಂಸ್ತು ಭುವಣೇ |
ದಕ್ಷಂ ಮಹೇ ಸಾಯಿಯತೇ ಹಿರಣ್ಮಯಂ ರಥಮಾವೃತ್ಯಾ ಹರಿಯೋಗಮ್ನುಭ್ಯಸಂ |

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಎಂಬುದು ಅಶ್ವಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ,

ಅಸ್ಯ ಶ್ಲೋಕೋ ದಿವೀಯತೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಮತ್ಯೋ ನ ಯಂ ಸದ್ವಿತ್ತೈ ದ್ವಿಜೇಶಾಃ |

ಮೃಗಾಣಾಂ ನ ಹೇತಯೋ ಯಂತಿ ಚೇಮಾ ಬೃಹಸ್ಪತೇರಹಿಮಾಯಾ ಅಭಿ ದ್ಯೋನ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೯೦-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅತನಶಿಲೇ ಅದಿತ್ಯೇ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ನಭಸ್ಯೇ—ನಭಸಿ ಆಕಾಲೇ ಭವೋ ನಭಸ್ಯಾನ್ ವಾಯುರಿವ | ಆಕಾಶಸ್ಥನಾದ ವಾಯುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ನಭತಿ, ಅರ್ವತಿ (ನಿ ೨-೧೯) ಎಂದು ವರ್ಧಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನಭತಿ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಯಣರು ಈ ಆಧಾರದಮೇಲೆ,

ಗಾಯತ್ರಾ ಮ ನಭಸ್ಯಂ ೧ ಯಥಾ ವೇರರ್ಚಾಮ ತದ್ವ್ಯಾನ್ವಧಾನಂ ಸ್ವರ್ವತ್ |

ಗಾವೋ ಧೇನವೋ ಬರ್ಹಿಷ್ಯವಬ್ಬೌ ಆ ಯತ್ಸದ್ವ್ಯಾನಂ ದಿವ್ಯಂ ವಿವಾಸಾನ್ |

(ಮ. ಸಂ ೧-೧೭೩-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ನಭಸ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ನಭಸ್ಯಂ ನಭಸಿ ಭವಂ | ನಭೋವ್ಯಾಹಿನಂ ಹಿಂಸಕಂ ವಾ ರಾಕ್ಷಸಾ ದಿಕಸ್ಯ | ನಭತಿಸರ್ವಧಕರ್ಮಾಃ | ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ ರಾಕ್ಷಸನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಪದವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ,

ಪ್ರ ಬೃಹ್ಮಾಣೋ ಅಂಗಿರಸೋ ನಕ್ಷಂತೆ ಪ್ರ ಕ್ರಂದನರ್ನಭಸ್ಯಸ್ಯ ವೇತು |

ಪ್ರ ಧೇನವ ಉದಪ್ರೃತೋ ನವಂತ ಯುಜ್ಯಾತಾಮದ್ರೀ ಅಪ್ಸರಸ್ಯ ಸ್ತೇಶಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೪೨-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಭಸ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ | ಅಸ್ತದೀಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಎಂದರ್ಥವಾದಿದೆ.

ಅರ್ವಾ—ಅರ್ವಕುಶಲಃ | ಶೀಘ್ರಗಾಮಿ, ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಾಯುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅರ್ವತ್, ಅರ್ವನ್ ಎಂಬ ತಕಾರಾಂತ ಮತ್ತು ನಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಅಶ್ವಪರ್ವಾಯವಾದ ಪದಗಳಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವೈವಿಧ್ಯವನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅತ್ಯಂತ ಹಯಃ, ಅರ್ವಾ (ನಿ. ೨-೨೭) ಎಂದು ಅಪ್ಪನಾಮಗಳಲ್ಲೇ ಈ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಮುಕ್ತಂಜಿತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ವತ್, ಅರ್ವನ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಗಮನಾರ್ಹಗಳು.

ಯಸ್ಮೈ ತ್ರೈಮಾಯಜಸೇ ಸ ಸಾಧತ್ಯೈನರ್ವಾ ಕ್ಷೇತಿ ದಧತೇ ಸುವೀರ್ಯಂ |

ಸ ತೋತಾವ ನೈನಮಶ್ನೋತ್ಯೇಹತಿರಗ್ನೇ ಸಸ್ಯೇ ಮಾ ರಿಷಾವಾ ವಯಂ ತವ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯೪-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದವು ಶತ್ರುಪರ್ವಾಯವಾಗಿದ್ದು ಅನರ್ವಾ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುವಿನ ಅಧೀನವಿಲ್ಲದವನು, ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ವನ್ ಪದಕ್ಕೆ ಶತ್ರುವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು ಸಾಯಣರು,

ಅನರ್ವಾ ಪ್ರೇಹಿತಾಹ ಭಾತೃಷ್ಯೋ ವಾ ಅರ್ವಾ ಭಾತೃಷ್ಯಾ ಪನುತ್ಯೈತ್ಯು |

ಎಂಬ ತ್ರೈತ್ತೀರಿಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವನ್ನದರಿಸಿ (೧-೨೭-೧ನೇ ಮುಕ್ತನ ಭಾಷ್ಯ) ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧಾತೃವ್ಯ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಉದರಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲೂ ಇದರಂತೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಮ. ಸಂ. ೫-೫೧-೧೧; ೧೦-೯೨-೧೪ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಶತ್ರುವರ್ಥವಾಯಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದವೈತ್ಯತ್ರಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ Wilson ಮತ್ತು Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತರ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದರೆ ಅನುಚಿತವಾಗಲಾರದು. Wilson ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು,

ಕ್ರೀಳಂ ವಃ ಶರ್ದೋ ಮಾರುತಮನರ್ವಣಂ ರಥೇಶುಭಂ | ಕಣ್ವಾ ಅಭಿ ಪ್ರೆ ಗಾಯತೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೭-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದ ಮೇಲೆ ಟೀಕೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

The phrase is ಅನರ್ವಣಂ which the scholiast explains ಛ್ರೈತ್ಯವ್ಯರಹಿತಂ. Literally without a brother's son, which would be a very unintelligible epithet. Arvan is in its usual acceptation a horse; and being without horses would not be inapplicable to the Maruts, whose chariot is drawn by deer. ಛ್ರೈತ್ಯವ್ಯ may mean an enemy, but it is doubtful if ಅರ್ವನ್ can admit of such an interpretation

(Rig-Veda Translation. Vol. 1 P. 258)

ಮರುತಗಳ ವಾಹನವು ಜಿಂಕೆಗಳಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕುಮರೆಗಳಿಲ್ಲದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡುವುದು ಅನುಚಿತವಾಗ ಬಾರದು ಎಂದು ಈ ಪಂಡಿತನು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಇದೇ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪರಿವರ್ತಿಸುವ ನೇಳೆಯಲ್ಲಿ Max Muller ಪಂಡಿತನು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅಶ್ವವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಟೀಕಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

Wilson translates ಅನರ್ವಣಂ by without horses, though the commentator distinctly explains the word by without an enemy. Wilson considers it doubtful whether ಅರ್ವನ್ can ever mean enemy. The fact is, that in the Rig-Veda an-arvan never means without horses but always without hurt or free from enemies. and the commentator is perfectly right, as sense is concerned, rendering the word by 'without an enemy or unopposed' (=ಶ್ರುತ್ಯುತಃ).

(Sacred Books of the East. Vol. 32. P. 65)

ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅರ್ವನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಅಶ್ವಸಂಖ್ಯೆಯವಾಗಿರುವುದೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಶ್ವದ ವಿಶೇಷಗುಣವು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಈ ಪದವನ್ನು ವಾಯುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಶತಾತ್ಮಾ—ಇದೇ ಛಾಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ೧-೧೪೮-೧ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ವಿಶ್ವಾಪುನೇಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿಯ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೆಂದು ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಡನೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಶತಾತ್ಮಾ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅಗ್ನಿಯ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಶತಂ ಸಹಸ್ರಂ ಇತ್ಯೆವರಿಮಿತವಚನಃ | ತತ್ತದ್ಯಜಮಾನಗೃಹಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಆಹವನೀಯಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ ವಾನಾನಾರೂಪಶ್ಚಂ | ಶತಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ನೂರು ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಂದರ್ಥ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ತರ ಇಷ್ಟಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅವನರ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ ಆಹವನೀಯ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಈ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರುವುದು ಈ ವಿಶೇಷಣವಿವೆಯೆಂದೂ ಅಥವಾ,

ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುರಥೋ ದಿವ್ಯಃ ಸ ಸುಶರ್ಣೋ ಗರುತ್ಮಾನ್ |
ಏಕಂ ಸದ್ವಿಸ್ವಾ ಬಹುಧಾ ವದಂತೈಗ್ನಿಂ ಯನುಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾನಮಾಹುಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೬)

ತ್ವಮಗ್ನೇ ವರುಣೋ ಜಾಯಸೇ ಯತ್ತ್ವಂ ಮಿತ್ರೋ ಭವಸಿ ಯತ್ವಮಿದ್ಯಃ |
ತ್ವೇ ವಿಶ್ವೇ ಸಹಸಸ್ಪುತ್ತ ದೇನಾಶ್ವಮಿಂದ್ರೋ ದಾಶುಷೇ ಮರ್ತ್ಯಾಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲೂ ಮತ್ತು

ತ್ವಮಗ್ನೇ ರುದ್ರೋ ಅಸುರೋ ಮಹೋ ದಿವಶ್ವಗಂ ಶರ್ಮೋ ಮಾರುತಂ ಪೃಕ್ಷ ಅಶಿವೇ |
ತ್ವಂ ವಾತ್ಸೇರರುಣೈರ್ಯಾಸಿ ಶಂಗಯಶ್ವಂ ಪೂಷಾ ವಿಧತಃ ಪಾಸಿ ನು ತ್ನನಾ ||

(ತ್ವೈ. ಸಂ. ೧-೩-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಶೈತ್ರಿಯ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಾ ನೇ ಆಗುವುದೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿ ಶತಾತ್ಮಾ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

■ ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾಃ |

ನಾರ್ಮಿಣೀಮ್—ಮುನ್ನೇಭ್ಯೋಜೀಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜಿಪ್ ಪಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತನಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅದೀದೇತ್—ದೀದೀ ಎಂಬುದು ಛಾಂದಸಧಾತು. ದೀಪ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಛಂದಸಿಲುಜ್. **ಲಜ್ಲಿಪಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥವ್ಯಕ್ತ ಲಪ್. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ರಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇತಿಗೆ ಗುಣ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಯತ್ಪ್ರಬ್ಧಸಂಬಂಧನಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅತ್ಯ—ಅತ್ಯಃ ಪಯಃ (ನಿರು. ೧-೪-೧) ಎಂದು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ ವೇಗ ಸಾವ್ಯದಿಂದ ಗವಸನೀಲನಾದ ಕವಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ನಭನ್ಯಃ—ನಭಸಿ ಭವಃ ನಭನ್ಯಃ. ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿತ್‌ಸ್ವರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ. ಬರುತ್ತದೆ. ಛಂದಸವಾಗಿ ವರ್ಣವಿಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರಃ—ಸೂರ್ ಪ್ರಾಣಿಭವಮೋಚನೇ. ಧಾತು. ಸುಸೂಧಾ—(ಉ ಸೂ. ೨-೧೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾ ದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರುರುಕ್ವಾನ್—ರುಚ ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಛಂದಸವಾಗಿ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗಿ ಕ್ವಸುಕೃ. (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಕೌತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸುವಿನ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕನಚನಾಂತರೂಪ.

ಶತಾತ್ಮಾ—ಶತಂ ಆತ್ಮಾನಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಶತಾತ್ಮಾ ಬಹುವ್ರೀಹಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಶ್ಲೋಕಃ

ಅಭಿ ದ್ವಿಜನ್ಮಾ ತ್ರೀ ರೋಚನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ರಜಾಂಸಿ ಶುಶುಚಾನೋ
ಅಸ್ಥಾತ್ |

ಹೋತಾ ಯಜಿಸ್ಥೋ ಅಪಾಂ ಸಧಸ್ಥೋ || ೪ ||

ರವಗುಣಿಃ

ಅಭಿ | ದ್ವಿಜನ್ಮಾ | ತ್ರೀ | ರೋಚನಾನಿ | ವಿಶ್ವಾ | ರಜಾಂಸಿ | ಶುಶುಚಾನಃ | ಅಸ್ಥಾತ್ |

ಹೋತಾ | ಯಜಿಸ್ಥಃ | ಅಪಾಂ | ಸಧಸ್ಥೋ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಯಮಗ್ನಿದ್ವಿಜನ್ಮಾ ದ್ವಾಭ್ಯಾಮರಣೇಭ್ಯಾಂ ಜಾಯಮಾನಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಥನಾತ್ಪ್ರಥಮಂ ಜನ್ಮ | ಉತ್ಪತ್ತ್ಯನಂತರಂ ಸವಮಾನೇಷ್ವಾದಿಸಂಸ್ಕಾರರೂಪಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಜನ್ಮೇವ | ಏವಂ ದ್ವಿಜನ್ಮತ್ಸಂ ಅಥವಾ ದ್ವಾವಾಪೈಫಿವೀಭ್ಯಾಮುತ್ಪನ್ನತ್ವಾತ್ | ತಾದ್ಯಶೋಧ್ಯಸ್ತ್ರೀ ರೋಚನಾನಿ ತ್ರೀಣಿ ರೋಚನಾನಿ ಕ್ವಿತ್ಯಾದಿಸ್ಥಾನಾನಿ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿನಿ ಮಾಭಿ ಶುಶುಚಾನೋಽಭಿತಃ ಪ್ರಕಾಶಯನ್ | ನ ಕೇವಲಂ ತ್ರೀಣ್ಯೇವ ಕಿಂತು ವಿಶ್ವಾ ರಜಾಂಸಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯಪಿ ರಂಜನಾತ್ಮಕಾನಿ ಕ್ವಿತ್ಯಾದಿಲೋಕಾನ್ ಶುಶುಚಾನೋಽಭಿತಃ ಪ್ರಕಾಶಯನ್ ದೀಪಯನ್ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾ ಯಜಿಸ್ಥೋ ಯಷ್ಟ್ವತಮಃ ಸನ್ನಪಾಂ ಪೂಜ್ಞಸ್ಯಾದ್ಯುದಕಾನಾಂ ಸದಸ್ಯೇ ಸಹಸ್ಥಾನೇ ಯಾಗದೇಶೋಽಸ್ಥಾತ್ | ತಿಷ್ಠತಿ ||

ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಂಶು

ದ್ವಿಜನ್ಮಾ—ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು | ತ್ರೀರೋಚಿನಾನಿ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ಮೂರುರೋಚಗಳನ್ನೂ | (ಅಲ್ಲದೇ) ವಿಶ್ವಾ ರಜಾಂಸಿ—ರಂಜನಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಸಕಲ ರೋಚಗಳನ್ನೂ | ಅಥಿ ಶುಶುಜಾನೇ—ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ | ಹೋತಾ—(ದೀಪತಿಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವ ನಾಗಿಯೂ | ಯಜಿಷ್ಠೇ—ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಾಗಿಯೂ | ಅಪಾಂ ಸಧಸ್ಥೇ—ಪ್ರೋಕ್ಷಣ್ಯಾದಿ ಉದಕಗಳು ತುಂಬಿರುವ ಯಾಗ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ | ಅಸ್ಮಾತ್—ನಿಲಸಿದ್ದಾನೆ.

ಶಾಬಾರ್ಥ

ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳೂ ರಂಜನಾತ್ಮಕಗಳೂ ಆದ ಎಲ್ಲಾ ರೋಚಗಳನ್ನೂ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವನಾಗಿಯೂ, ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಾಗಿಯೂ ಪ್ರೋಕ್ಷಣ್ಯಾದಿ ಉದಕಗಳು ತುಂಬಿರುವ ಯಾಗಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿಲಸಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

He, the twofold-born, illuminating the three bright (regions), and shining over all the lustrous spheres, the adorable invoker of the gods, is present at the place where the waters are collected

ವಿಕೇವವಿಷಯಗಳು

ದ್ವಿಜನ್ಮಾ—ದ್ವ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಅರಣಿಭ್ಯಾಂ ಜಾಯಮಾನಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಥನೇನ ಅಧಾನಸಂಸ್ಕಾರೇಣ ಚ ಉತ್ಪನ್ನತ್ವಾತ್ ದ್ವಿಜನ್ಮತ್ವಂ ಅಥವಾ ದ್ವಯೋರ್ಧ್ವಾವಾಸ್ಥಿವೈರ್ಜಾಯಮಾನಃ | ಅರಣ್ಯೋರ್ವಾ ಜಾಯಮಾನಃ | ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವು ವರ್ಣತವಾಗರುವುದನ್ನು ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೪೦-೨ ನೇಮುಕ್ತಿನ ವಿಕೇವ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತ್ವೀ ರೋಚಿನಾನಿ—ಇಲ್ಲಿ ರೋಚಿನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಭಾಮಂಡಲವೆಂದು ಅರ್ಥವಾದುದುಮೇಂದೆ ತೋರುತ್ತೆ. ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಪ್ರಭೆಯನ್ನು ಬೀರತಕ್ಕ ಸ್ಥಾನಗಳು ಮೂರು. ಇವು ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುರೋಚ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ, ಆಹವನೀಯ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ ಎಂದಾಗಲಿ ಆಗಬಹುದೆಂದು ನಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತ್ರಿಮೂರ್ಧಾನಂ ಎಂಬ ಪದವ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ (ಇದೇ ಭಾಗವ ೧-೧೪೬-೧) ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಆಲ್ಲದೆ

ತ್ವೀಣಿ ಜಾನಾ ಪರಿ ಭೂಷಂತೈಸ್ಯ ಸಮುದ್ರ ಏಕಂ ದಿನೈಕಮಘ್ನು |

ಪೂರ್ವಾಮನು ಪ್ರ ದಿಶಂ ಪಾರ್ಥಿವಾನಾಮುತೂನ್ಸ್ರರಾಸದ್ವಿ ದಧಾವನುಘ್ನು |

(ಯ. ಸಂ. ೧-೧೪೫-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಕೇವವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸದೆ (ಮಗ್ಗೀದ ಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೮, ಪೇಜು ೧೬ ರಿಂದ ೧೯) ಈ ವಿಷಯ ವನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ರಜಾಂಸಿ—ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಸಿ ರಂಜನಾತ್ಮಕಾನ್ ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಲೋಕಾನ್ ಶುಶುಚಾನ್ | ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿರುವ ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಲೋಕಗಳೆಂದರ್ಥ. ರಜಃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಕ, ಉದಕೇ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಡನೆ ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೩೯-೪ ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಪಾಂ ಸಧಸ್ಥೇ—ಸಹಸ್ಥಾನೇ (ನಿ. ೩-೧೫) ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇರತಕ್ಕ ಪ್ರದೇಶವಾದುದರಿಂದ ಗೃಹೇ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಸಹ ತಿಷ್ಠಂತಿ ಯೆಸ್ಮಿನ್ ದೇವತಾಃ ಸ ಸಧಸ್ಥೋ ಯಜ್ಞಃ | ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ವಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಪಾಂ ಸಧಸ್ಥೇ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರೋಕ್ಷಣ್ಯಾದ್ಯದೇಶಾನಾಂ ಸಹಸ್ಥಾನೇ ಯಾಗೇ | ಪವಿತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಉದಕಗಳೇರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಅಪಾಂ ಸಧಸ್ಥವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತಹ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ.

ಇಮಂ ವಿಧಂತೋ ಅಪಾಂ ಸಧಸ್ಥೇ ದ್ವಿತಾವಧುರ್ಭ್ಯಗಳೋ ವಿಶ್ವಾತೋಃ |
ವಿಷ ವಿಶ್ವಾನ್ಯೈಭ್ಯಸ್ತು ಭೂಮಾ ದೇವಾನಾಮಗ್ನಿರರತಿರ್ಜೀರಾಶ್ಚಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೪-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾಂ ಸಹಸ್ಥಾನೇ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ | ವೈದ್ಯತಾಗ್ನಿಯ ಗೃಹರೂಪವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ಲೋಕ

ದ್ವಿಜನ್ಯಾ—ದ್ವೀ ಜನ್ಯೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ ದ್ವಿಜನ್ಯಾ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೋಚನಾಽನಿ—ರುಚಿ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಅನುದೇಶಕ್ಕೆ ಹಲಾದೇಃ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೨-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಚ್ ಪುತ್ರಯ. ಯುಪೋರಣಾಕೌ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಚಿತಃ (ಪಾ ಸೂ ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾ—ವಿಶ್ವಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ

ಶುಶುಚಃನಃ—ಶುಚಿ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಛಂದಸವಾಗಿ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಕಾನಚ್ ಆದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತಾತ್—ಷ್ಠಾ ಗತಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಛಂದಸಿಲುಚ್ ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥ ದ್ವಲ ಉಪ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ್ಪಪುತ್ರಯ. ಇತ್ಯಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೇಖನ. ಚಿ ಗೆ ಸಿಚಾ ದೇಶಬಂದಾಗ ಗಾತಿಷ್ಠಾ ಭೂಪಾಭೂಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಉಕ್. ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಆತಾ ಗಮ ತಿವಂತನಿಭಾತಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜಿಷ್ಠಃ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತಿ ಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತುಕ್ತೃಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚ್ಚಂದಮೇಲೆ ಇಪ್ಪನಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುರಿಷ್ಠೇನೋಯಃಸು ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚಿಗೇ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪಾನಾ—ಉದಿದಂಶದಾದಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೯-೧-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉಪಾತ್ಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಧಸ್ಯೇ—ಪ್ಯಾ ಗತಿನಿಷ್ಠತೌ. ಧಾತು. ಸುಸಿ ಸ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಧನಾವಶ್ಯ ಯೋಜ್ಯಂದಸಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಧಾವೇಶ. ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿಪ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. || ೪ ||

ಸಂಹಾರಾಃ

ಅಯಂ ಸ ಹೋತಾ ಯೋ ದ್ವಿಜನ್ಮಾ ವಿಶ್ವಾ ದಧೇ ವಾಯೋಣಿ ಶ್ರವಸ್ಯಾ |

ಮರ್ತುಃ ಯೋ ಅಸ್ಮೈ ಸುತುಕೋ ದದಾಶ || ೫ ||

ಸಂಹಾರಾಃ

ಅಯಂ | ಸಃ | ಹೋತಾ | ಯಃ | ದ್ವಿಜನ್ಮಾ | ವಿಶ್ವಾ | ದಧೇ | ವಾಯೋಣಿ | ಶ್ರವಸ್ಯಾ |

ಮರ್ತುಃ | ಯಃ | ಅಸ್ಮೈ | ಸುತುಕಃ | ದದಾಶ || ೫ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ

ಯೋ ದ್ವಿಜನ್ಮಾ ಸ ಏವ ಹೋತಾ ಹೋಮನಿಷ್ಠಾದಿಕಃ ಆರಣೇಭ್ಯಾಮುಕ್ತಸ್ತಸ್ಮೈ ವ ಗಾರ್ಹ-ಪತ್ಯದ್ವಾರಾಹವನೀಯತ್ಯಾತ್ ಆಹುತಾ ವಾ ದೇವಾನಾಂ ಸೋದ್ರಯಂ ವಿಶ್ವಾ ವಿಶ್ವಾನಿ ವಾಯೋಣಿ ವರಣೇಯಾನಿ || ಈಡವಂದವ್ಯಶಂಸಮಹಾಂ ಣೃತ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ಪ್ರತ್ಯಂ || ಶ್ರವಸ್ಯಾ ಶ್ರವಸ್ಯಯಾ | ಶ್ರವೋದ್ರವ್ಯಂ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಂ | ತದಿಚ್ಛಯಾ || ಶ್ರವಶಬ್ದಾತ್ ಕೃಜಂಶಾತ್ ಅ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿತಿ ಧಾವೇ ಆಪ್ರತ್ಯಯಃ || ದಧೇ | ಧಾರಯತಿ | ಅಸ್ಮಾ ಉಕ್ತಸ್ಯರೂಪಾಯಾಗ್ನಯೇ ಯೋ ಮರ್ತುಕೋ ದದಾಶ ದದಾತಿ ಸ ಸುತುಕಃ ಶೋಭನಪುತ್ರೋ ಭವತಿ ||

ಶ್ರುತವಾಕ್

ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು | ದ್ವಿಜನ್ಮಾ—ಎರಡುವಿಧವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವನೋ | ಸಃ—ಆವನೇ | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಭಾದಕನು ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವವನು | ಅಯಂ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು |

ಶ್ರವಣ್ಯಾ—ಹವಿಸ್ಸನರೂಪವ ಅನ್ನವನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ | ವಿಶ್ವಾ—ಸಮಸ್ತವಾದವೂ | ವಾಯೋಣಿ—ಅತ್ಯಪೇಕ್ಷಿತವಾದವೂ ಆದ ಧನಗಳನ್ನು | ದಧೇ—ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ | ಅಸ್ಮೈ—ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ | ಯಾ ಮರ್ತೇ—ಯಾವ ಮಾನಸನು | ದದಾಶ—(ಹವಿಸ್ಸನ್ನು) ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, (ಅವನು) | ಸುತುಕೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪುತ್ರಸಂಪತ್ತುಳ್ಳ ಪಿತೃವಾಗಿ ಆಗುವನು |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಾವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿದೆಯೋ, ಅವನೇ ಹೋಮ ಸಂಪಾದಕನು. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನವನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಸಮಸ್ತವಾದವೂ, ಅತ್ಯಪೇಕ್ಷಿತವಾದವೂ ಆದ ಧನಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ಯಾವ ಮಾನಸನು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪುತ್ರಸಂಪತ್ತುಳ್ಳ ಪಿತೃವಾಗಿ ಆಗುವನು

English Translation

He is the offerer of oblations, who is of twofold birth; and, through desire for (sacrificial) food, has in his keeping all good things: the man who presents offerings to him is the parent of excellent offspring.

ವಿಕೀರ್ಣ ವಿಷಯಗಳ:

ಸುತುಕೇ—ತೋರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪುತ್ರಸಂತಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ (ಆಗುತ್ತಾನೆ). ತೋರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಧನವನ್ನು ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೪೭-೧ ನೇ ಮುಕ್ತಿಯ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪುತ್ರನುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಸ ಅ ವಕ್ತ್ರಿ ಮಹಿ ನ ಅ ಚಿ ಸಕ್ತ್ರಿ ದಿವಸ್ವೌಘ್ರಿಯೋರರತಿಯರ್ವತೋಽಃ |

ಅಗ್ನಿಃ ಸುತುಕೇ ಸುತುಕೇಭಿರಕ್ವೈ ರಭಸ್ವದ್ವೀ ರಭಸ್ವೈ ಏತ ಗಮ್ಯಾಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೩-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ದಹಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಸುತುಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುತುಕುನಃ ಸುತುಕುನೈರಿತಿ ವಾ | ಸುಪ್ರಜಾಃ ಸುಪ್ರಜೋಭಿರಿತಿ ವಾ | (ನಿ. ೪-೧೪) ಗತ್ಯರ್ಥವಾದ ತುಕ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾದ ಸುತುಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳದ್ದೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳ ಕುದುರೆಗಳನ್ನೂ ಕೆಲಗೊಂದವನೂ ತಾನೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಒಂದರ್ಥವೂ, ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜನ್ಮವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಗಳೊಡಗೂಡಿದವನೂ ತಾನೂ ಪವಿತ್ರವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದವನೆಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಸಾಯಣರು ಮಾತ್ರ ತುಕೀರ್ತನುಗಳೇ | ಸುಗಮಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಯಷ್ಟು ಭಿಕ್ಷು ಸುಖೇನ ಪ್ರಾಪ್ತವ್ಯಃ | ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸುಖವಾಗಿ ಸಮೀಪಿಸಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ನ ಘಾ ರಾಜೇಂದ್ರ ಆ ದಧನೋ ಯಾ ನು ಸ್ತಸಾರಾ ಕೃಣಂತ ಯೋನಾ |

ಅಶಕ್ತಿ ದಿಸ್ಮೈ ಸುತುಕಾ ಅನೇಷನ್ನಮನ್ನ ಇಂದ್ರಃ ಸಖ್ಯಾ ವಯುಕ್ತ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೨-೮-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶೋಭನಬಲಹೇತೋನಿ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬಲಕ್ಕೆ ಹೇತುಭೂತವಾದ ಎಂದು ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದೂ,

ಆ ಸಂಯತಮಿಂದ್ರ ಣಿಃ ಸ್ತಸ್ತಿಂ ಶತ್ರುತೋರ್ಧಾಯ ಬೃಹತೀಮಮೃಧ್ರಾಂ |
ಯಯಾ ದಾಸಾನ್ಯಾರ್ಯಾಣಿ ವೃತ್ತಾ ಕರೋ ವಪ್ತಿನ್ಮುತುಕಾ ನಾಹುಷಾಣಿ |

(ಮು ಸಂ ೬-೨೨-೧೦)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುತುಕಾನಿ ಶೋಭನಹಿಂಸೋಪೇತಾನಿ | ಬಹಳ ಹಿಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗುವಂತೆ ಎಂದೂ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಮತೋದೇ ಯೋ ಅಸ್ಮೈ ಸುತುಕೋ ದದಾಶ ಯಾವ ಮಾನವನಾದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನು ಅಗ್ನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಸುತುಕನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪುತ್ರನುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆಂಬುದೇ ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದಧೇ—ಡುಧಾಂ ಭಾರಣೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಭಂದಸಿ ಲುಜ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯಜ್ಞಬ್ಜ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾಯಾಣಿ—ವೃಷ್ ವರಣೇ. ಧಾತು. ಬುಹಲೋಣ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಚೋಣ್ಯಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈದವಂದಿವೃತ್ತಸಮುಹಾಂ ಣ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರವಸ್ಯಾ—ಶ್ರವಃ ಆತ್ಮನಃ ಇತ್ಯತಿ ಶ್ರವಸ್ಯತಿ. ಸುಪಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯಚ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯಚಂತದ ಮೇಲೆ ಆಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಜಾದ್ಯಂತಸ್ಯಾಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಪ್ ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯ ಏಕವಚನಪರವಾನಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಆಲಾಪೇರ. ಕ್ಯಚ್ಪ್ರರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮರ್ತಃ—ಮೃಜ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ. ಧಾತು ಅಸಿಹಸಿಮ್—(ಉ. ಸೂ. ೩-೨೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುತುಕಃ—ಶೋಭನಂ ತೋಕಂ ಯಸ್ಯ ಸುತುಕಃ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಷೋನಿಕಾರ ಬಂದಿದೆ ದ್ವೈಚೋಕ್ತಿಸ್ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದದಾಶ—ದಾಡ್ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯಮ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ನೂರನವತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

:೦:

ಪುರು ತ್ವೇತಿ ತ್ವಚಾತ್ಮಕಂ ದಶಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ದ್ವೈರ್ಘತಮಸಮಾಗ್ನೀಯಮೌಷ್ಣಿಹಂ | ಪುರು ತ್ವಚ-
ಮೌಷ್ಣಿಹಮಿತ್ಯನುಕ್ರಮಣಿಕಾ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ಚಿನಶಸ್ತ್ರಯೋರೌಷ್ಣಿಹೇ ಭಂದಸ್ಯಸ್ಯ ವಿನಿಯೋಗಃ |
ಅಭೈತಸ್ಯಾ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಪುರು ತ್ವಾ ತ್ವಾಮಗ್ನೇ | ಅ. ೪.೧೩ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಪುರು ತ್ವಾ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇವೃತ್ತಿಗೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಮುಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಾ ದೀಚಛ್ಯಃ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು, ಅಗ್ನಿಯು
ದೇವತೆಯು, ಉಷ್ಣಿಕ್ ಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಪುರು ತ್ವಚಮೌಷ್ಣಿಹಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.
ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠನಗಳಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣಿಕ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮುಕ್ತಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ
ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ಅಭೈತಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಪುರು ತ್ವಾ ತ್ವಾಮಗ್ನೇ
ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತನಾಗಿರುವುದು.

|| ೩೦ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೫೦

|| ಮಂಡಲ—೧ | ಅನುವಾಕ—೨ | ಸೂಕ್ತ—೧೫೦ ||

|| ಅಪ್ಪಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೧೯ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂತ್ಯ—೩ ||

|| ಮುಷಿ—ದೀರ್ಘತಮಾ ದೀಚಛ್ಯಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಭಂದಃ—ಉಷ್ಣಿಕ್ ||

| ಸಂಖ್ಯಾಸಂಹಿತೆ |

ಪುರು ತ್ವಾ ದಾಶ್ವಾನೋಚೇರಿರಗ್ನೇ ತವ ಸ್ವಿದಾ |

ತೋದಸ್ಯೇನ ಶರಣಿ ಆ ಮಹಸ್ಯೆ || ೧ ||

ಠದಪಾಠಃ

ಪುರು | ತ್ವಾ | ದಾಶ್ವಾನೋ | ಪೋಚೇ | ಅರಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ತವ | ಸ್ವಿತಾ | ಆ |

ತೋದಸ್ಯೋಽವ | ಶರಣೇ | ಆ | ಮಹಸ್ಯೈ || ೧ ||

ಶಾ.ನು.೧೪.೨೦

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಪುರು ಬಹು ಪೋಚೇ | ಯದ್ವಾ | ಬಹು ದಾಶ್ವಾನಿತಿ ಸಂಬಂಧಃ | ಪುತ್ರಂ ದೇಹಿ ವಿತ್ತಂ ದೇಹೀತ್ಯಾಧ್ಯಾಶಾಸನಾನಿ ಬ್ರವೀಮೀತೈರ್ಧಃ | ಕಿಂ ತೋಷ್ಠೀಂ ನೇಶ್ಯಾಹ | ಯತೋ ದಾಶ್ವಾನಭಿಮತಂ ಹವಿರ್ದತ್ತೇ ವಾನಸ್ವಿ ಅತೋ ಪೋಚೇ | ಇತರಾಧಾರಣ್ಯೇನ ಬ್ರುವತಃ ಕಥಂ ದಾತವ್ಯಮಿತಿ ನ ಮಂತ್ರವ್ಯಂ | ಯತೋಽಹಂ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತವ ಸ್ವಿತ್ತವ್ಯವಾ ಆಭಿಮುಷ್ಯೇನಾರಿರ್ತಾ ಹವಿರಾದಿಪ್ರಾಪಣೇನ ಸೇವಕೋಽಹಂ | ತತ್ರ ದ್ವಿಷ್ಟಾಂತಃ | ಮಹಸ್ಯೈ ಮಹತಸ್ಯೋದಸ್ಯೋವ ಶಿಕ್ಷಕಸ್ಯ ಸ್ವಾಮಿನಃ ಶರಣೇಽಸ್ಯ ಗೃಹೇ ಯಥಾ ಗರ್ಭದಾಸಾದಿರಾ ಸಮಂತಾನ್ವಿಯತೋ ವರ್ತತೇ ತದ್ವದಹಮಪಿ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದಭಿಮತಂ ಬಹು ಪೋಚೇ ತ್ವಮಪಿ ತತ್ಪರ್ವಂ ದೇಹೀತೈರ್ಧಃ | ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ಬಹು ದಾಶ್ವಾಂಸ್ತಾನುೇವಾಭಿಹ್ವಯಾಮ್ಯುರಿರಿಮಿತ್ರ ಋಚೈಕೇಃ | ಈಶ್ವರೋಽಪ್ಯುರಿರೇತಿಸ್ಮಾದೇವ | ಯದಸ್ಯದೇವತಸ್ಯ ಅಗ್ನಾವಾಹುತಯೋ ಹೂಯಂತೆ ಇತ್ಯೇತಿದ್ವಿಷ್ಟಾಂತಮವಶ್ಯಕ್ ತೋದಸ್ಯೋವ ಶರಣ ಆ ಮಹಸ್ಯೈ ತುದಸ್ಯೋವ ಶರಣೇಽಧಿ ಮಹತಃ | ನಿ. ೫-೭ | ಇತಿ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತವ ಸ್ವಿತಾ—ನಿನ್ನ ಆಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ ನಿಂತು | ಮಹಸ್ಯೈ—ದೊಡ್ಡ ಸ್ವಾನದ್ದಿರುವ | ತೋದಸ್ಯೋವ ಆ ಶರಣೇ—ಯಜಮಾನನ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಅವನ) ಮನಮುಟ್ಟಿರುವ (ಸೇವಕನು ಬೇಡುವಂತೆ) | ಅರಿಃ—(ನಿನ್ನ) ಸೇವಕನಾದ ನಾನು | ಪುರು—ಅಧಿಕವಾಗಿ | ದಾಶ್ವಾನೋ—(ಹವಿ ಸ್ವಗಳನ್ನು) ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಪೋಚೇ—(ಪುತ್ತಾದಿ ಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದು) ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೊಡ್ಡ ಪದವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಯಜಮಾನನ ಮುಂದೆ ಅವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ದಾಗಿನಿಂದಲೂ ದಾಸನಾಗುವವನು ದೈವ್ಯದಿಂದ ಬೇಡುವಂತೆ ನಿನ್ನ ಸೇವಕನಾದ ನಾನೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ಆಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ ನಿಂತು ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾ ನಿನ್ನನ್ನು ಪುತ್ತಾದಿ ಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡೆಂದು ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

English Translation

Presenting many offerings, I address you, Agni, ever coming into your presence (like a servant) in the dwelling of a mighty master.

Vol. 11

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೂ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಸೇವಕನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಸೇವಕನ ದೈನ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ತೋದಸ್ಯೇವ—ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕುನ್ನೇ ಉದಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಅವರ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

ಬಹುದಾಶ್ವಾನಸ್ತಾನೋವಾಭಿಹ್ವಯಾಮ್ಯುರಿರಮಿತ್ರ ಋಚ್ಯತೇಃ | ಈಶ್ವರೋಽಪ್ಯುರಿರೀತಸ್ಮಾದೇವ |
ಯದನ್ಯದೇವತ್ಯಾ ಅಗ್ನಾನಾಹುತಯೋ ಹೂಯಂತ ಇತ್ಯೇತದ್ವಿಷ್ಟ್ಯವಮವಕ್ಯುತ್ |
ತೋದಸ್ಯೇವ ಶರಣ ಆ ಮಹಸ್ಯ—ತುದಸ್ಯೇವ, ಶರಣೇಽಧಿ ಮಹತಃ || (೧. ೫. ೭)

ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾನೊಬ್ಬ ಉದಾರಿಯಾದ ಹವಿದಾರ್ತನು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪುತ್ರಾದಿದಾನಗಳಿಗಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಾನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗ್ ಸ್ತುತಿಕರ್ತನಾದುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಶರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಉತ್ತಮನಾದ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅನಂತರ, ಅರಿಶುದ್ಧದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಋ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನುನಾದ ಅರಿಯೆಂಬ-ಪದವು ಶತ್ರುವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಸೇವಕನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಹಿಂಸಾಕಾರಕನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೂ ಅರಿಯೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುತ್ತದೆ.

ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕನೇ ಆಹುತೈರ್ವಿಧವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ದೊಡ್ಡ ಬಾವಿಯ ಆಳದಂತೆ ಆಳವಾದ ಉದರವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ತುತಿಯಿದೆಯೆಂದು ತೋರುವಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

“ತೋದಸ್ಯೇ ಇವ ಶರಣೇ ಆ ಮಹಸ್ಯ”—ತುನ್ನಸ್ಯೇವ ವಿದೀರ್ಣಸ್ಯ ಕಸ್ಯಚಿಚ್ಚ್ಯುಭ್ಯಸ್ಯ ಕೂಪ-
ಸ್ಕೋಪರಿ | ಶರಣೇ ಬಿಲೇ | ಯಥಾ ಹಿ ಶ್ರಭೇ ಬಿಲೇ ಕಸ್ತಿಸ್ತಿದ್ಭುಕ್ತಸ್ಯ ಅಪೋ ಗಚ್ಛಂತಿ,
ನ ಚ ತಸ್ಯ ಭ್ರಷ್ಟಸ್ಯ ಮಹತೋ ಗೃಹಣಶಕ್ತಿಪರಿಹಾಣಂ ಭವತಿ | ಏವಂ ತವಾನೇಕಾಶ್ವಾನೇಕ-
ದೇವತಾಶ್ವಾಹುತೀರಸ್ತಾಭಿಃ ಪ್ರದತ್ತಾಃ ಪ್ರತೀಚ್ಛತೋ ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಪರಿಹಾಣಮಸ್ತಿ |
ಅತೋ ದೇವತಾನಾಮುಸ್ತಾಕಂ ಸ್ಯಮೇನಾತಿವಿಶಿಷ್ಟೋಪಕಾರೇ ಪ್ರವೃತ್ತಃ ಅತಃ ತ್ವಾಮೇವಾ-
ಹ್ವಯಾಮಿ |

ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲು ನಾನು ಶಕ್ತನಾದುದರಿಂದ ನಾನೇ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲೂ ಶಕ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆಹ್ವಾನಿಸಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ಅವನ ಉದರವು ಆಳವಾದ ಬಾವಿಯಂತೆ ಎಷ್ಟು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸುರಿದರೂ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳಲು ಶಕ್ತನಾಗಿದೆ.

ಆದುದರಿಂದ ನಿರುಕ್ತದ ವಿವರಣೆಯಂತೆ—ತೋದವೆಂದರೆ ಕೂಪವೆಂದೂ, ಶರಣನೆಂದರೆ ಬಿಲನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಸಾಂಘಿಕ ಅರ್ಥವು ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸಾಯಣರು ತೋಡಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಿಕ್ಷಕನಾದ ಸ್ವಾಮಿಯೆಂದೂ, ಶರಣಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೃಹವೆಂದೂ, ಅರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹವಿರ್ವಾತನೂ ಸೇವಕನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮಧ್ಯೇ ಹೋತಾ ದುರೋಣೇ ಬರ್ಹಿಷೋ ರಾಳಗ್ನಿಸ್ತೋದಸ್ಯೋ ಸೋದಸೀ ಯಜಧ್ಯೈಃ |
ಆಯಂ ಸ ಸೂನುಃ ಸಹಸ ಋಶಾವಾ ದೂರಾತ್ಸೂರೈರ್ಯೋ ನ ಶೋಟಿಷಾ ತತಾನ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೧೨-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ತೋಡ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತುವ್ಯತೇ ತಪಸಾ ಪೀಡ್ಯತ ಇತಿ ತೋಡಃ ಯಜಮಾನಃ | ಅಗ್ನಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣದಿಂದ ಬಳಲಿರುವುದರಿಂದ ತೋಡಃ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನೆಂದೂ, ಅದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ,

ತೇಜಿಷ್ಠಾ ಯಸ್ಯಾರತಿರ್ವನೇರಾಟ್ ತೋದೋ ಆದ್ಯನ್ನ ವೃಧಸಾನೋ ಅದ್ಯೌತ್ |
ಅದ್ಯೋಘೋ ನ ದ್ರವಿತಾ ಚೇತತಿ ತ್ನನ್ನಮತ್ಯೋಽವತ್ರ್ಪ ಓಷಧೀಷು |

(ಮ. ಸಂ. ೬-೧೨-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ತೋಡಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕಃ ಸೂರೈಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು
ಯಾಸಿ ಕುಶ್ವೇನ ಸರಥಮವಸ್ಯುಸ್ತೋದೋ ವಾತಸ್ಯ ಹರ್ದ್ಯೋರೀಶಾನಃ |
ಋಜ್ರಾ ವಾಜಂ ನ ಗಧ್ಯಂ ಯುಯೂಷನ್ಯವಿರ್ಯದಹನ್ವಾರ್ಯಾಯ ಭೂಷಾತ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೪-೧೬-೧೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ತೋಡತಃ ಶತ್ಪ್ರೋಣಾಂ ಹಿಂಸಕಃ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಶರಣೇ—ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಬಿಲವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿ ದ್ದಾರೆ. ವಾತಕ್ಕೆ ವಿಶಾಲವಾದುದೂ ಅತ್ರಯದಾತ್ಮವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ಥಳವಿರುವುದರಿಂದ ಬಿಲ ಅಥವಾ ಗೃಹ ಎಂದು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಪ್ರಿಯಾಸ ಇತ್ತೇ ಮಘವನ್ನಭಿಷ್ಠ್ಯಾ ನರೋ ಮದೇಮು ಶರಣೇ ಸಖಾಯಃ |
ನಿ ತುರ್ವಶಂ ನಿ ಯೋದ್ಯಂ ಶಿಶೀದ್ಯತಿಥಿಗ್ವಾಯ ಶಂಸ್ಯಂ ಕರಿಷ್ಯನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೧೯-೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಗೃಹವೆಂದೂ,

ಉದುಷ್ಯ ಶರಣೇ ದಿವೋ ಜ್ಯೋತಿರಯಂಸ್ತ ಸೂರೈಃ |
ಅಗ್ನಿರ್ನ ಶುಕ್ರಃ ಸಮಿಧಾನ ಆಹುತಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೮-೨೫-೧೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ ನಭಃ | ಎಂದರೆ ಅದಿತ್ಯನಿಗೆ ವಿಶಾಲವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಶರಣಪವಕ್ಕೆ ನಭಸ್ಸೆಂದರ್ಥವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ತೋದಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅರಿಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸಾಯಣರು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ತನ್ನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿದರೂ ಸಹ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಬೇರೊಂದರ್ಥವನ್ನು ವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರತಿಬಂಧ

'ದಾಶ್ವಾನ್—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ. ಧಾತು. ದಾಶ್ವಾನ್' ಸಾಹ್ಯಾನ್ ಮೀಧ್ಯಾಂಕೃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಪು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ವೋಚೇ—ಬ್ರೂಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲುಜ್. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕ ನಚನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬ್ರುವೋವಚಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವಚ್ಯಾದೇಶ. ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತ್ರಿ ಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಪಾದೇಶ. ವಚಿ ಉಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಪ್ಪಪರವಾದಾಗ ಉಮಾಗಮ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿಸಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಕಾರಪರವಾದಾಗ ಗುಣ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯಮಾರ್ಜಯೋಗೇಲ್ಯಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರಿಃ—ಮು ಗತೌ ಧಾತು. ಅಚಿಇಃ (ಉ. ಸೂ. ೫೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಪ್ರತ್ಯಯ ಸಾರ್ವಧಾತು-ಕಾರ್ಪಧಾತುಕೆಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೋದಸ್ಯ—ತುದ ವ್ಯಥನೇ. ಧಾತು. ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘುಪಥಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಷ್ಪಿಃ ಏಕನಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಹಸ್ಯ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ. ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಅಚ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಷ್ಪಂತರೂಪ. || ೧ ||

—

ಸಂಹಿತಾಸೂತ್ರಃ .

ವ್ಯನಿಸ್ಯ ಧನಿನಃ ಪ್ರಹೋಷೇ ಚಿದರರುಷಃ |

ಕದಾ ಚನ ಪ್ರಜಿಗತೋ ಅದೇವಯೋಃ || ೨ ||

ಪದಪಾಠಃ

ವ | ಅನಿಸ್ಯ | ಧನಿನಃ | ಪ್ರಹೋಷೇ | ಚಿತ್ | ಅರರುಷಃ |

ಕದಾ | ಚನ | ಪ್ರಜಿಗತಃ | ಅದೇವಯೋಃ || ೨ ||

। ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ।

ಪೂರ್ವಮಂತ್ರೇ ಸ್ತಾಭೀಷ್ಟಂ ಬಹು ವಿಜ್ಞಾಪಯಾಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ಅತ್ರ ತು ಸ್ವವಿಲಕ್ಷಣೇಭ್ಯೋ ದಾನಾದಿರಹಿತೇಭ್ಯೋ ದಾನಂ ನ ದಾತವ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರಾರ್ಥಯತೇ | ಹೇ ಆಗ್ನೇ ತ್ವಾಂ ವಿಶೇಷೇಣ ಬ್ರವೀಮಿ | ಉಪಸರ್ಗಶ್ಚುತೇರ್ಯೋಗ್ಯೈಶ್ರಿಯಾಧ್ಯಾಹಾರಃ | ಅಥವಾ ಸನ್ನಿಹಿತತ್ವಾದ್ಯೋಚಿ ಇತ್ಯನುಷ್ಠುತೇ || ಅಸ್ತದರ್ಥಂ ಯದ್ವೈಜಿಜ್ಞಾಸನ್ ತದ್ವಿರುದ್ಧಂ ವೋಚೇ | ವತ್ಸ್ಯಮಾಣಸ್ವರೂಪಸ್ಯ ನ ದಾತವ್ಯಮಿತಿ ಬ್ರವೀಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತೇಷಾಂ ಸ್ವರೂಪವಾಹ | ಅನಿನಸ್ಯಾಸ್ವಾಮಿನಸ್ತ್ವಾಮಿನಾಂ ಕುರ್ವಾಣಸ್ಯ ತಥಾ ಧನಿನಃ ಸಮಗ್ರದಾನವತಃ | ಪೂರ್ವಮೇವ ಧನವತೋ ದಾನಸ್ಯ ನಿರರ್ಥಕತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾರ್ಯತೇ | ಯದ್ವಾ | ಯಾಗಾವ್ಯನುಪಯೋಗಿಧನವತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ ಪ್ರಹೋಷೇ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಹೋತುಮರೂಪೋಽದವತೋ ದಕ್ಷಿಣಾರೂಪೇಣ | ಯದ್ವಾ | ಪ್ರಹೋಷೇಽನಿನಸ್ಯೇತಿ ಸಂಬಂಧಃ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಹೋತುಮಸಮರ್ಥಸ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ರೇನಕಬ್ಜೇನ ತತ್ತ್ವಂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಚಿಚ್ಚೆಬ್ಜಃ ಸಮುಚ್ಚೆಯಾರ್ಥಃ ಕಿಂಚ ಕದಾ ಚನ ಪ್ರಜಿಗತಃ ಕದಾಚಿದಪಿ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ದೇವಾನಸ್ತುವತಃ | ಅತ್ರ ಚಿನೇತಿ ನಿಪಾತದ್ವಯಸಮುದಾಯಃ | ತತ್ರ ಚತಶಬ್ದಃ ಸಮುಚ್ಚೆಯೇ ನಶಬ್ದೋ ನಿವೇಧೇ | ಕಿಂಚಾದೇವಯೋಃ | ದೇವಾನಾತ್ಮನೋಽನಿಚ್ಚೆತಃ | ಏತೇಷಾಂ ನ ದಾತವ್ಯಮಿತಿ ನಿಪೋಚಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ನಿಂದಿತಾನಾಂ ಸ್ವರೂಪನಿರೂಪನೇನ ಸ್ವಸ್ಯಾತಾದ್ವಶಕ್ತ್ಯಾ ಬಹು ವೋಚಿ ಇತ್ಯೇತಮ್ಯುಕ್ತಮೇವೇತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಯದ್ವಾ | ಚಿನೇತಿ ಚಿಚ್ಚೆಬ್ಜಪರ್ಯಾಯಃ | ಉಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ದುಷ್ಯಸ್ಯಾಪಿ ಕದಾಚಿತ್ತ್ರಜಿಗತೋ ಯದಾಕದಾಚಿತ್ತ್ವಾಂ ಸ್ತುವತೋ ವಿಪೋಚೇ | ತಾದ್ವಶಸ್ಯ ದಾತವ್ಯಮಿತಿ ವಿಶೇಷೇಣ ಬ್ರವೀಮಿ | ಕಿಮು ವಕ್ತವ್ಯಮಸ್ಯದರ್ಥಮಿತಿ ಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿವಾಕ್ಯ

(ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ಅನಿನಸ್ಯ—(ನಿನ್ನನ್ನು) ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನಾಗಿ ಪೂಜಿಸದಿರುವವನೂ | ಪ್ರಹೋಷೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಯಜ್ಞದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ಅರರುಷಃ—ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡದಿರುವವನೂ ಆವ | ಧನಿನಃ—ವತ್ಸ್ಯನಂತನಿಗೂ (ಮತ್ತು) | ಕದಾಚನ—ಯಾವಾಗಲೂ | ಪ್ರಜಿಗತಃ—(ನಿನ್ನನ್ನು) ಪ್ರತಿಪದಿಸುವವನಿಗೂ (ಈ ವಿಧವಾದ) | ಅದೇವಯೋಃ—ದೈವಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಜನರಿಗೂ ಸದ (ಪ್ರತ್ಯದಿ ವತ್ಸ್ಯಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಡ) ||

ಛಂದಃ

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೈವಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಜನಗಳವರು. ನೊಡಲನೆಯು, ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನಾಗಿ ಪೂಜಿಸದೆಯೂ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡದೆಯೂ ಇರುವ ಧನಕರಗುಂಪು ಅಲ್ಲದೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸದ ಪ್ರತಿಪದಿಸದ ನಿಪಾತಕರ ಗುಂಪು ಒಂದು ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಜನರಿಗೂ ಸದ ನೀನು ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ದಯವಿಟ್ಟುಕೊಡಬೇಡ.

English Translation

(I ask you also to withhold your favour) from (those) two godless (persons), from the rich man, who, acknowledging you not as his lord, is chary of gifts at sacred rites, and from him who rarely praises (the gods).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪ್ರಹೋಷೇ—ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಹೋತುಂ | ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಜ್ಞವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವರು ಪ್ರಹೋಷಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಅಪಾದು ಶಿಶ್ರ್ಯಂಧಸಃ ಸುದಕ್ಷಸ್ಯ ಪ್ರಹೋಷಿಣಃ | ಇಂದೋರಿಂದೋ ಯವಾಶಿರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೮.೯೨-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಹೋಷಿಣ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ದೇವಾನ್ ಹವಿರ್ಭಿಜುಃಹೃತಃ ಸುದಕ್ಷಸ್ಯ ಎಂದು ಆಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಸುದಕ್ಷನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.

ಅನಿನಸ್ಯಂ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವೇದಲನೆಯದಾಗಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿ, ತ್ಯಾಂ ಅಸ್ವಾಮಿನಂ ಕುರ್ವತಃ | ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗ್ರಹಿಸದೇ ಇರತಕ್ಕ ಪುರುಷನೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಪ್ರಹೋಷೇ ಅನಿನಸ್ಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ, ಇನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದೂ ಅನಿನವೆಂದರೆ ಅಂತಹ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲು ಅಸಮರ್ಥನಾದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಪ್ರೌಚಿತಃ—ಕದಾಚಿದಪಿ ದೇವಾನ್ ಅಸ್ತುವತಃ | ಯಾವಾಗಲೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸದೇ ಇರತಕ್ಕ ನಾಸ್ತಿಕನ

ಅದೇವಯೋಃ—ದೇವಾನಾತ್ಮನೋನಿಚ್ಛತಃ | ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಗಳಿಲ್ಲದ ಮೇಲ್ಕಂಡ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ನಾಸ್ತಿಕರೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಿ—ಕ್ರಿಯಾಯೋಗವಿರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗವು ಪ್ರಯಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರವೀಮಿ ಎಂದು ಯೋಗ್ಯ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಮೋಚೇ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನಿನಸ್ಯಂ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಇನಃ ಸ್ವಾಮೀ ಯಸ್ಯ ಅನಿನಃ—ನ ಇನ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಋ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಧನಿನಃ—ಧನಮಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಧನೀ. ತಸ್ಯ. ಅತಿ ಇನಿತನಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಭುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರದೋಷೇ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ತುಮನರ್ಥತೋರುವಾಗ ತುಮರ್ಥೇ ಸೇನೇನಸೇ—
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. **ಅದೇಶ-**
ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ಯ. **ಕೃನ್ವೇಜಂತಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ
ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ವರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರರುಷಃ—ಮು ಗತೌ ಧಾತು. **ಅರ್ತೇರರುಃ** (ಉ.ಸೂ. ೪-೫೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ್ಯರ್ಥಕ
ವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಅರುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ
ಅರರುಷ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **ವೃಷಾದೀನಾಂಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. **ಷ್ಮೀ** ಏಕನಚನಾಂತರೂಪ.

ಪ್ರಜೀತಃ—ಗಾ ಸ್ತೌ ಧಾತು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಠರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಸ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಲ ಏಕರಣ.
ಶ್ಲೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ಕುರ್ಯೇಶ್ಚ್ಛಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧ್ಯಾಪಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ
ಬಂದಾಗ **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ವ. **ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಸಿಕ್** ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ **ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಥಧಾತುಕ
ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ **ಅತೋಲೋಪೇ ಇಟಿಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ
ಜಿಗತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾನಾದಿಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃದುತ್ವರ ಪದ
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದೇವಯೋಃ—ದೇವಮಾತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ. ದೇವಯತಿ. **ಸುಪ ಅತ್ಯನಃ ಕೃಚ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾತೋರುವಾಗ ಕೃಚ್. **ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಕಪಂತದ
ಮೇಲೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅತೋ ಲೋಪಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ
ನ ದೇವಯಃ ಅದೇವಯಃ ತಸ್ಯ. **ತತ್ತರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ-**(ಪಾ. ಸೂ. ೯-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನರ್ವನಾರ್ಥಕದ
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಶಾಸ್ತ್ರೀ

ಸ ಚಂದ್ರೋ ವಿಪ್ರ ನುತ್ಯೋ ಮಯೋ ವ್ರಾಧನ್ವಮೋ ದಿವಿ |

ಪ್ರಪ್ತೇತ್ತೇ ಅಗ್ನೇ ವನುಷಃ ಸ್ಯಾಮ || ೩ ||

ಒದವಾಳಿ:

ಸಃ | ಚಂದ್ರಃ | ವಿಪ್ರ | ಮರ್ತ್ಯಃ | ಮಹಃ | ವ್ರಾಧನ್ಯತಮಃ | ದಿವಿ |

ಪ್ರವ್ರ | ಇತ್ | ತೇ | ಅಗ್ನೇ | ವನುಷಃ | ಸ್ಯಾಮ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ವಿಪ್ರ ಮೇಧಾವಿನ್ ಯೋ ಮರ್ತ್ಯಸ್ತಾಂ ಯಜತೇ ಸ ಮರ್ತ್ಯೋ ಯಜಮಾನೋ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇ ಚಂದ್ರಃ ಸರ್ವೇಷಾಮಾಹ್ನಾದಕಶ್ಚಂದ್ರಸದೈತೋ ಭವತಿ | ಯದ್ವಾ | ಚಂದ್ರ ಏವ ಭವತಿ | ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಚಂದ್ರತ್ವಸ್ತಾಪ್ತಿಂ ಭಂದೋಗಾ ಆಮನಂತಿ | ಪಿತೃಲೋಕಾದಾಕಾಶಮಾ-
ಕಾಶಾಚ್ಚಂದ್ರಮಸಮೇಷ ಸೋಮೋ ರಾಜಾ | ಛಾಂ. ಉ. ೫-೧೦-೪ | ಇತಿ | ಸೋಮಲೋಕೇ ವಿಭೂತಿ-
ಮನುಭೂಯೇತಿ ಚ | ತಥಾ ಮುಂಡಕೇಽಪಿ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ತಾಪ್ತಿರಾವ್ಯಾಯತೇ | ಏಹ್ಯೇಹೀತಿ ತಮಾ-
ಹುತಯಾಃ ಸುವರ್ಚಸಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಿಭಿಯೇಜಮಾನಂ ವಹಂತಿ ತಂ ನಯಂತ್ಯೇತಾಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ
ರಶ್ಮಯೋ ಯತ್ರ ದೇವಾನಾಂ ಪತಿರೇಕೋಽಧಿವಾಸ ಇತಿ | ಏಷ ವಃ ಪುಣ್ಯಃ ಸುಕೃತೋ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕ
ಇತಿ ಚ | ಮುಂ. ಉ. ೧-೨-೫೩ | ಪುನಃ ಸ ಏವ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಮಹೋ ಮಹತೋಽಪಿ ವ್ರಾಧಂತಮಃ
ಪ್ರವ್ರದ್ವತಮಃ | ಇತರದೇವಾನಾಮಪಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತೋಽಗ್ನೇ ತೇ ತವ ಪ್ರಪ್ರೇತ್ ಪ್ರಕರ್ಷೇ-
ಣೈವ ವನುಷಃ ಸಂಭಕ್ತಾರಃ ಸ್ಯಾಮ | ಯದ್ವಾ | ಪ್ರೀಣಿಯಿತ್ಯಾ ಪ್ರಪ್ರೇತ್ ಸ್ಯಾಮ | ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾ ಏವ
ಭವೇಮು ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ವಿಪ್ರ—ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಮರ್ತ್ಯಃ—ಯಾವ ಮಾನವನು (ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ
ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ) | ಸಃ—ಆ ಮಾನವನು | ದಿವಿ—ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ | ಚಂದ್ರಃ—ಆಹ್ನಾದಕರನಾದ ಚಂದ್ರನ
ಸ್ಮಶನಾಗಿ ಅಥವಾ ಚಂದ್ರನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ | ಮಹಃ—ಅಧಿಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ | ವ್ರಾಧನ್ಯ-
ತಮಃ—ಅತ್ಯಧಿಕನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ (ಆದ್ದರಿಂದ) | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಪ್ರಪ್ರೇತ್—ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟ
ವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ವನುಷಃ—ಆರಾಧಕರಾಗಿ | ಸ್ಯಾಮ—ಆಗುವಂತೆ (ಆನುಗ್ರಹಿಸು) [ಅಥವಾ
ಪ್ರಪ್ರೇತ್ ಸ್ಯಾಮ—ನಿನ್ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟರಾಗುವಂತೆ (ನನ್ನನ್ನು ಆನುಗ್ರಹಿಸು)]

ಭಾವಾರ್ಥ

ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾವ ಮಾನವನು ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ,
ಆ ಮಾನವನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆಹ್ನಾದಕರನಾದ ಚಂದ್ರನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಅಧಿಕವನ್ನು ಪಡೆದ
ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಧಿಕನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವೂ ಸಹ ನಿನ್ನನ್ನು ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟ
ವಾದರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆರಾಧಿಸಿ ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತೆ ಆನುಗ್ರಹಿಸು.

English Translation

Sage Agni, the mortal (who propitiates you) becomes a moon in heaven, the most eminent of the great (deities) : may we, therefore, ever be in an especial manner your worshippers.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ವ್ರಾಧನ್ನಮಃ—ವ್ರಾಧನ್ನಿತಿ ಮಹನ್ನಾಮು | ಮಹನ್ನಾಮುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಅತಿಶಯವಾದ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಶ್ರುತಸಾಹಿತ್ಯವಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಪರವಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಶತ್ರುಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಇಮೇ ಯೇ ತೇ ಸು ನಾಯೋ ಬಾಹ್ಯೋಽಪಸೋಽಂತರ್ನದೀ ತೇ ಪತಯಂತ್ಯುಕ್ಷಣೋ ಮಹಿ
ವ್ರಾಧಂತ ಉಕ್ಷಣಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೩೫-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ರಾಧನ್ನಃ ಎಂಬ ಪದವು ವಾಯುವಿನ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಮಹಿ ವ್ರಾಧನ್ನಃ—ಅತಿಪ್ರಭೂತಂ ವರ್ಧಮಾನಾಃ | ಅತಿ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗತಕ್ಕ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು

ಸ ವ್ರಾಧತೋ ನಮುಷೋ ದಂಸುಜೂಶಃ ಶರ್ಧಶ್ಶರೋ ನರಾಂ ಗೂರ್ತೃವಾಃ |
ವಿಸ್ತೃಪ್ಯರಾತಿಯಾತಿ ವಾಲ್ದಸ್ಯತ್ಯಾ ವಿಶ್ವಾಸು ಪೃತ್ಯು ಸದಮಿಚ್ಛೋಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೩೨-೧೦)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಕಾನ್ ಮಹತಃ ಅಪಿ | ಹಿಂಸಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲರಾದಾಗ್ಯೂ ಸಹ ಎಂದು ಶತ್ರುಪರ್ಯಾಯವಾದ ಪದವಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಶತ್ರಾಯಂತೋ ಅಥಿ ಯೇ ನಶ್ಶತಸ್ತೇ ಮಹಿ ವ್ರಾಧಂತ ಓಗಣಾಸ ಇಂದ್ರ |

ಅಂಧೇನಾಮಿತ್ರಾಸ್ತಮಸಾ ಸಚಂತಾಂ ಸುಜ್ಯೋತಿಷೋ ಅಕ್ತವಸ್ತಾ ಅಭಿ ಪ್ಯಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೯-೧೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ವ್ರಾಧನ್ನಃ ಅಸ್ಮಾನ್‌ಬಾಧಮಾನಾಃ | ನಮ್ಮನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಹಿಂಸಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಶ್ರುತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ರಾಧನ್ನಮಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸತಕ್ಕ ಮಾನವನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸತಕ್ಕ ನಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ವ್ರಾಧನ್ನಮಃ— ಶ್ರವ್ಯದ್ರತಮಃ | ಇತರದೇನಾನಾಮಹಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ | ಅಧಿಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಧಿಕನಾಗುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ.

ಚಂದ್ರೇಃ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅರಾಧಿಸುವವನು ಸರ್ವೇಷಾಂ ಅಹ್ಲಾದಿಕಶ್ಚಂದ್ರೇಶ್ಯತೋ ಭವತಿ | ಎಚ್ಚರಿಗೂ ಅಹ್ಲಾದವನ್ನಂಟುಮಾಡುವ ಚಂದ್ರನ ಕಾಂತಿಯಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥವು ನಿರೂಪದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನನುಸರಿಸಿದೆ. ನಿರೂಪದಲ್ಲಿದೆ—

ಚಂದ್ರಶ್ಲೋಕದತೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ | (ನಿ ೧೧-೫).

ಕಾಂತಿಯುತನಾದೂ ರಮ್ಯನಾದೂ ಆದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಂದ್ರ ವೆಂಬ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಅರಾಧಕನು ಕಾಂತಿಯುತನಾಗುತ್ತಾನೆಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಚಂದ್ರ ಏವ ಭವತಿ | ಯಜಮಾನನು ಚಂದ್ರನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ ಯಜಮಾನನಾಂ ಚಂದ್ರತ್ವಸಾಪ್ತಿಂ ಛಾಂದೋಗಾ ಆಮನಂತಿ | ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೆ ಚಂದ್ರತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಛಾಂದೋಗರು ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಸಿತ್ವಲೋಕಾದಾಕಾಶಮಾಕಾಶಾಚ್ಚಂದ್ರಮಸಮೋಷ ಸೋಮೋ ರಾಜಾ |

(ಭಾ. ಉ., ೫-೧೦-೪)

ಸೋಮಲೋಕೇ ವಿಭೂತಿಮನುಭೂಯ |

(ಪ್ರ. ಉ. ೮-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಸಾಯಣರು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ರುತಿಯಾ

ಚಂದ್ರಃ—ಚಂದ್ರಿ ಆಹ್ಲಾದನೇ. ಧಾತು. ಸ್ವಾಯಿತೆಂಚಿವಂಚಿ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಃ—ಡುವನ್ ಬೀಜಸಂತಾನೇ. ಧಾತು. ಋಜ್ವೇಂದ್ರಾಗ್ರಪಟ್ಟವಿಪ್ರೇ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಿತೈಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಃ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್‌ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಷಷ್ಠಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಪ್ತ್ಯತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವ್ರಾಧಂತಮಃ—ವ್ರಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಷಾದಿಕ ಅತಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಆಕಾಗಮ. ಅತಿಶಯೇನ ವ್ರಾಧತ್ ವ್ರಾಧಂತಮಃ ಅತಿಶಾಯಿನೇ ತಮುಭಿಷ್ಠನೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ದಿವಿ—ಊಡಿಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವನುಷಃ—ವನ ಸಂಭಕ್ತಿ. ಧಾತು. ಬಹುಲಗೃಹಣನಾಮುರ್ಧ್ಯದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಔಷಾದಿಕ ಉಪಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ

ಸ್ಯಾಮು—ಆಸ ಭುವಿ. ಧಾತು. ವಿಧಿರಿಪ್ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಹಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ನೂರವವತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

:೦:

ಮಿತ್ರಂ ನ ಯಮಿತಿ ನವರ್ಚಮೇಕಾದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ ದ್ವಿಘ್ನತಮಸಂ ಜಾಗತಂ ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ |
ಅದ್ಯಾ ಮೈತ್ರೈವ | ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ಮಿತ್ರಂ ನವ ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಹಿ ಜಾಗತಂ ಮೈತ್ರಾ-
ದೈತಿ || ವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಮಿತ್ರಂ ನ ಯಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಮಕ್ಕಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಾ ಲಿಚಢ್ಯಃ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು. ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ದೇವತೆಯು. ಜಗತ್ತೀಭಂದಸ್ಸು. ಮೊದಲನೆಯ ಮಕ್ಕಳು ಮಿತ್ರದೇವತಾಕವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಮಿತ್ರಂ ನವ ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಹಿ ಜಾಗತಂ ಮೈತ್ರಾದೈತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೫೧

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೧ || ಸೂಕ್ತ—೧೫೧ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೨೦, ೨೧ ||

ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಂವ್ಯ—೯ ||

|| ಮುಷಿ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಲಿಚಢ್ಯಃ ||

|| ದೇವತಾ—೧ ಮಿತ್ರಃ | ೨-೯ ಮಿತ್ರಾವರುಣಂ ||

|| ಅಂದ—ಜಗತ್ತೀ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಮಿತ್ರಂ ನ ಯಂ ಶಿಮ್ಯಾ ಗೋಷು ಗವ್ಯವಃ ಸ್ವಾಧ್ಯೋ ವಿದಥೇ ಅಪು

ಜೀಜನನ್ |

ಅರೇಜೇತಾಂ ರೋದಸೀ ಪಾಜಸಾ ಗಿರಾ ಪ್ರತಿ ಪ್ರಿಯಂ ಯಜತಂ

ಜನುಷ್ವಾನುವಃ || ೧ ||

ಪದವಾರ್ಥಃ

ಮಿತ್ರಂ | ನ | ಯಂ | ಶಿಮ್ಯಾ | ಗೋಷು | ಗವ್ಯವಃ | ಸುತೃಅಧ್ಯಃ | ವಿದಧೇ | ಅಪ್ಸುಸು | ಜೀಜನನ್ |

ಅರೇಜೇತಾಂ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಪಾಜಸಾ | ಗಿರಾ | ಪ್ರತಿ | ಪ್ರಿಯಂ | ಯಜತಂ | ಜನುಷ್ವಾಂ | ಅವಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಮಗ್ನಿಂ ಶಿಮ್ಯಾ | ಕರ್ಮನಾಮೈಕತಾ ಶಿಮಿಾ ಶಕ್ರಶಿತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ಯಾತ್ | ಪ್ರಕಾಶ. ವ್ಯಷ್ಟ್ಯತ್ಯಾದನಾದಿಕರ್ಮಣಾ ಮಿತ್ರಂ ನ ಮಿತ್ರಮಿವ ಸ್ಥಿತಂ | ಯದ್ವಾ | ಶಿಮ್ಯೇತ್ಯೇತತ್ ಕ್ರಿಯಯಾ ಸಹ ಸಂಬಧ್ಯತೇ | ಗೋಷು ಬಹ್ವೀಷು ನಿಮಿತ್ತಭೂತಾಸು ಗವ್ಯವೋ ಗಾ ಆತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೇ | ಅತ್ರ ಯದ್ಯಪಿ ಗವ್ಯವ ಇತ್ಯೇನಾಲಂ ನ ಗೋಷ್ಯತಿ ತಥಾಪಿ ಗವ್ಯವ ಇತ್ಯತ್ರೇ ಗೋಷ್ಯಾಮಿತ್ರಂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ | ತಚ್ಚೈಕಯಾ ದ್ವಿತ್ರಾಭಿರಸಿ ಸ್ಯಾತ್ | ಅತಃ ಸ್ವುಹಣೀಯಾ ಬಹ್ವ್ಯ ಇತ್ಯವಗಮಯಿತುಂ ಗೋಷ್ಯತಿ ಪದಂ | ಯಥಾ ಗವಾಮಸಿ ಗೋಪತಿಃ | ಋ ೭.೯೮.೬ | ಗಣಾನಾಂ ತ್ವಾ ಗಣಪತಿಂ | ಋ ೨.೨೩.೧ | ತಥಾ ಸ್ವಾಧ್ಯಃ ಸುಷ್ವಾಧ್ಯಾತಾರಃ ಫಲಸ್ಯೋತ್ಪಾದಯಿತಾರಃ ಶೋಭನಧ್ಯಾನಾ ವಾ ವಿದಧೇ ಯಾಗೇ- ೨ಭ್ಯಂತರಿಷ್ಟೇ ವೈದ್ಯುತರೂಪೇಣ ವರ್ತಮಾನಂ | ಅಪ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷನಾಮ ಅಪಃ ಸ್ಯಥಿನೀತಿ ತನ್ನಾಮ- ಸೂಕ್ತತ್ಯಾತ್ | ಅಗ್ನೇರಂತರಿಕ್ಷೋತ್ಪತ್ತಿಯದಗ್ನೇ ದಿವಿಜ್ಞಾ ಅಸ್ಯಪ್ತುಜಾ ವಾ | ಋ ೮.೪೩.೨೮ | ಅಪ್ಸುಗ್ನೇ ಸಥಿಪ್ತಂ | ಋ ೮.೪೩.೯ | ಇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರಾಂತರೇಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ | ಪ್ರಿಯಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಿಯತಮಂ ಪ್ರೀಣಯಿತಾರಂ ವಾ ಯಜತಂ ಯಪ್ಪವಮಗ್ನಿಂ ಜನುಷ್ವಾಂ ಜನೃಪಾಂ ಪುಣೇನಾ- ಮವಃ ಪ್ರತಿ ರಕ್ಷಣಂ ನಿಮಿತ್ತೀಕೃತ್ಯ ಶಿಮ್ಯಾ ಮಥನಾದಿಕರ್ಮಣಾ ಜೀಜನನ್ ಜನಯಂತಿ ಯಜಮಾನಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಅಪ್ತು ನಿಮಿತ್ತಭೂತಾಸು ಜೀಜನನ್ ಸರ್ವಪುಣೇನಾಮುಪಕಾರಾಯ ವ್ಯಷ್ಟ್ಯರ್ಥಂ ಚೇತ್ಯ ಛೇಃ | ಏವಮುಕ್ತೆನ್ನಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಪಾಜಸಾ ಬಲೇನ ಗಿರಾ ಭಯಂಕರಶಬ್ದೇನ ಚ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿ- ವ್ಯಾವರೇಜೇತಾಂ | ಅಕಂವೇತಾಂ | ಅಗ್ನೇಃ ಸಕಾಶಾತ್ಯಂಪನಮರೇಜೇತಾಂ ರೋದಸೀ ಹೋತೃ- ಪೂರ್ಯೇ | ಋ. ೧-೧೧-೩ | ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ನ ಚ ಸರ್ವರಕ್ಷಣಾರ್ಥಮುತ್ಪಾದಿತೋ- ಗ್ನಿಲೋಕಕದ್ವಯಸ್ಯ ಭೀತಿಮಜನಯತಾ ಕಿಮೇತದಿತಿ ವಾಚ್ಯಂ ನಿಂದಾಸ್ತುತಿತ್ಯಾತ್ | ಯಥಾ ಲೋಕಾ ಬಿಭೀತಸ್ತಥಾ ಪ್ರವೃದ್ಧೋಽಭವದಿತಿ ಸ್ತುತಾ ಪರ್ಯವಸಾನಾತ್ | ಯದ್ಯಪ್ಯತ್ಯಾಗ್ನಿರೇವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ ಮಿತ್ರಸ್ತು ಪರಂ ದೃಷ್ಟಾಂತಿತ ಏವ ತಥಾಪಿ ದ್ಯುಸ್ಮಾನಸ್ಯಾಗ್ನೇರೇವ ಮಿತ್ರತ್ವಾನಂತೈಸ್ಯ ಮೈತ್ರತೃಪ್ತನು-

ವಿರುದ್ಧಂ | ಯದ್ವಾ | ಮಿತ್ರಂ ನ ಸಖಾಯಮಿವ ಸ್ಥಿತಂ ಮಿತ್ರನಾಮಕಂ ದೇವಂ ಯಜ್ಞೇಽಂತರಿಕ್ಷೇ ಚ
ಯತಿಪಿಚ ಸ್ವಾದುರ್ಭಾವಯಂತಿ | ಶಿಷ್ಯಮೇತದ್ವಿಶೇಷೇಣ ತಥೈವ ಯೋಜನೀಯಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಗೋಷು—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಗೋವುಗಳ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ | ಗವ್ಯವಃ—ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಇಚ್ಛೆ
ಯುಳ್ಳವರೂ | ಸ್ವಾಧ್ಯಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಧ್ಯಾನಾಸಕ್ತರೂ ಆದ ಭಕ್ತರು | ವಿದಿಥೇ—ಯಾಗದಲ್ಲಿ | ಅಪ್ನು—
ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವನೂ, | ಪ್ರಿಯಂ—ಪ್ರಿಯತಮನೂ ಅಥವಾ ಹಿತಕಾರಿಯಾದವನೂ | ಯಜತೇ—ಪೂಜ್ಯನಾದ
ವನೂ | ಮಿತ್ರಂ ನ—ಮಿತ್ರನಂತೆ ಇರತಕ್ಕವನೂ | ಯಂ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | [ಅಥವಾ ಮಿತ್ರಂ ನ—
ಸೈಹಿತನಂತೆ ಇರತಕ್ಕವನಾದ | ಯಂ—ಯಾವ ಮಿತ್ರದೇವನನ್ನು] | ವಿದಿಥೇ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ | ಅಪ್ನು—
ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ | ಜನಪಾಂ—ಉತ್ಪನ್ನವಾಗತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳ | ಅವಃ ಪ್ರತಿ—ರಕ್ಷಣೆಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ |
ಶಿಷ್ಯಾ—ಮಠನಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ವ್ಯಪ್ತೃತ್ವಾದನಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ಜೀಜನಃ—ಉತ್ಪನ್ನನಾಗು
ವಂತೆಮಾಡಿದರೋ, (ಆಂತಹ ಅಗ್ನಿಯ ಅಥವಾ ಮಿತ್ರನ) | ಪಾಜಸಾ—ಬಲದಿಂದಲೂ | ಗಿರಾ—(ಭಯಂಕರ
ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ | ರೋದಸೀ—ದ್ರಾವ್ಯವಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳೆರಡೂ ಸಹ | ಅರೇಜೇತಾಂ—ಕಂಪಿಸುವವು ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಪ್ರಭೂತವಾದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧ್ಯಾನಾಸಕ್ತರಾದ ಭಕ್ತರು ಯಾಗದಲ್ಲಿ
ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತಮಗೆ ಪ್ರಿಯತಮನೂ, ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಿತಕಾರಿಯೂ ಪೂಜ್ಯನೂ, ಮಿತ್ರನಂತಿರುವನೂ ಆದ ಯನ
ಮಿತ್ರದೇವನನ್ನು ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳ ರಕ್ಷಣಾನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಮಠಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ
ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೋ, ಅವನಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ, ಭಯಂಕರವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಸಹ ದ್ರಾವ್ಯವಾಪ್ಯಧಿ
ವಿಗಳೆರಡೂ ನಡುಗಿದವು.

English Translation

Heaven and earth have been terrified by the strength and the noise (of
him), whom pious worshippers, desirous of acquiring cattle, have generated
by their (sacred) acts, amidst the waters (of the firmament). at the sacrifice.
as a friend for the preservation of living beings, the benefactor (of man), and
entitled to adoration.

ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಗಳು |

ಸ್ವಾಧ್ಯಃ—ಸುಪ್ತ ಅಧ್ಯಾತಾರಃ ಫಲಸ್ಯ ಉತ್ಪಾದಿಯತಾರಃ | ಶೋಭನಧ್ಯಾನಾ ವಾ | ಆವೇಶಿತ
ಗಣಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವವರು ಅಥವಾ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಧ್ಯಾನಾಸಕ್ತರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ
ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವು ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅಷ್ಟದೇ,

ತವ ಪ್ರತೇ ಸುಭಗಾಸಃ ಸ್ಯಾಮ ಸ್ವಾಧ್ಯೋ ವರುಣ ತುಷ್ಟವಾಂಸಃ |
 ಉಪಾಯನ ಉಪಸಾಂ ಗೋಮತೀನಾಮಗ್ನಯೋ ನ ಜರಮಾಣಾ ಅನು ದ್ಯೋನ್ |

(ಮಂ. ಸಂ. ೨-೨೮-೨)

ಯುವಾ ಸುಪಾಸಾಃ ಪರಿವೀತ ಅಗಾತ್ಸ ಉ ಶ್ರೇಯಾನ್ಯವತಿ ಜಾಯಮಾಸಃ |
 ತಂ ಧೀರಾಸಃ ಕವಯ ಉನ್ನಯಂತಿ ಸ್ವಾಧ್ಯೋಃ ಮನಸಾ ದೇವಯಂತಃ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೩-೮-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಸ್ವಾಧ್ಯೋ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಶೋಭನಧ್ಯಾನಾಃ | ಸುಷ್ಕ ಸರ್ವತೋ ಧ್ಯಾನಯುಕ್ತಾಃ |
 ಎಂವರ್ಥವನ್ನೇ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದು.

ವಿದಥೇ—ವಿದಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ, ಯಜ್ಞ, ಯಜ್ಞಸಭೆ ಇತ್ಯಾದಿನೇಕವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದನ್ನು
 ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೂ, ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರ ವಿಮರ್ಶೆಗಳೊಂದಿಗೂ ಇದೇ ಭಾಗದ ೧-೧೪೩-೨ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ
 ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮಿತ್ರಂ ನ—ಮಿತ್ರಂ ನ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಸಖನಂತೆ ಇರತಕ್ಕವನೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯ
 ದಾಗಿ ಸಕಲರಿಗೂ ಮಿತ್ರನಾಗಿರತಕ್ಕ (ಸ್ನೇಹಿತನಾಗಿರತಕ್ಕ) ಮಿತ್ರದೇವನನ್ನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ನ ವೈ ಮಿತ್ರಃ ಕಂಚಿನ ಹಿನಸ್ತಿ ನ ಮಿತ್ರಂ ಕಶ್ಚನ ಹಿನಸ್ತಿ ನೈನಂ ಕುಶೋ ನ ಕಂಟಕೋ
 ವಿಭಿನತ್ತಿ ನಾಸ್ಯ ವ್ರಣಶ್ಚ ನಾಸ್ತಿ ಸರ್ವಸ್ಯ ದೈವ ಮಿತ್ರೋ ಮಿತ್ರಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೩-೨-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನು ಸಕಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಗಮ್ಯವಃ—ಗಾಃ ಆತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಃ | ಗೋವುಗಳನ್ನು ತಾವು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವರೆಂದು
 ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥ. ಅಥವಾ, ಗಮ್ಯವ ಇತ್ಯೇತ್ರ ಗೋಸ್ಯಾಮಿತ್ರಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ | ಯಥಾ | ಗಮ್ಯವ ಎಂಬ
 ಪದದಿಂದ ಗೋಸ್ಯಾಮಿತ್ರವೂ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಏನರಿಸಿ,

ತೇವೇದಂ ವಿಶ್ವಮುಭಿತಃ ಪಶವ್ಯಂಯತ್ರೈತ್ಯಸಿ ಚಕ್ಷಸಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ |
 ಗನಾಮುಸಿ ಗೋಪತಿರೀಕ ಇಂದ್ರ ಭಕ್ತೀಮಹಿ ಕೇ ಪ್ರಯತಸ್ಯ ವಸ್ಯಃ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೨-೯೮-೬)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನು ಹದರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಗೋಪತಿತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶಿವ್ಯಾ—ಶಕ್ತಿಯಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. ಮಥನಾದಿ ರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ವ್ಯವಸ್ಥಾತ್ಮವನಾದಿ
 ಕಾಲದ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯಾಗಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಪ್ಪು ಜೀಜನನ್—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು.

ಯದಗ್ನೇ ದಿವಿಜಾ ಅಸ್ಯಪ್ಪುಜಾ ವಾ ಸವಸ್ಯತೇ | ತಂ ತ್ವಾ ಗೀರ್ಛಿರ್ಧವಾಮಹೇ |

(ಮಂ. ಸಂ. ೮-೪೩-೨೮)

ಅಶ್ವಗ್ನೇ ಸಧಿಪ್ತವ ಸೌಷಧೀರನು ರುಧ್ಯಸೇ | ಗರ್ಭೇ ಸಂಜಾಯಿಸೇ ಪುನಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೪೩-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಶುಕ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಯ ಶ್ರವನನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪಾಪನಾ ಗಿರಾ ರೋದಸೀ ಆರೇಜೇಶಾಂ—ಅಗ್ನಿಯ ರಕ್ತಿಯಿಂಥಲೂ ಭಯಂಕರವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ದ್ರಾವ್ಯವೃದ್ಧಿವಿಗಲರೂ ಸಹ ಕಂಪಿಸಿದವು.

ಶ್ವಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಮಾತರಿಶ್ವನ ಅವಿಭವ ಸುಕ್ರತೋಯಾ ವಿವಸ್ವತೇ |

ಅರೇಜೇಶಾಂ ರೋದಸೀ ಹೋಶ್ವವೂರ್ವ್ಯೇ ಸಘೋರ್ಧಾರಮಯೇಜೋ ಮಹೋ ವಸೋ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೩೧-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಶುಕ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿತ್ವತ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ರಾವ್ಯವೃದ್ಧಿವಿಗಲರೂ ಕಂಪಿಸಿದವು ಎಂದಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆ ವಿಷಯವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಶಿಕಿಯಾ

ಗಮ್ಯವಃ—ಗಾಃ ಅತ್ಯನಃ ಇಚ್ಛತಿ. ಗಮ್ಯತಿ ಇತಿ ಗಮ್ಯತಿಃ. ಸುಪ ಅತ್ಯನಃ ಕ್ಯಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ಯಚಂತದ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಾಚ್ಚೆಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಾಂತೋಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾವೇಶ. ಅತೋಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಯಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಅನಾವೇಶ. †

ಸ್ವಾಧ್ಯಃ—ಧ್ಯೈ ಚಿಂತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಸು ಅಪ್ ಇನೇರದು ಉಪಸರ್ಗಗಳು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈತ್ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ದ್ವೈತ್ಯೇ ಎಂಬ ಪದ ಸ್ವಾರಸ್ಯದಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ ಅದುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುತ್ತವೆ. ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ ಪರವಾದಾಗ ಏರನೇಶಾಚೋಸುಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಶಾವೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಯೋಃ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಯೋಃಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಪಾಪ್ರವಾದೆ ಅಲ್ಲಿ ಅಸರ್ವನಾಮವ್ಯವಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಇರುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಅದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರತಿಯೋರ್ಯಣಃ—(ಪಾ ಸೂ. ೮-೬-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಂತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದಥೇ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ರುದಿವಿದಿಭ್ಯಾಂ ಜಾತ್ (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಾಪ್ ವಿದಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಘಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ

ಜೇಜನಃ—ಜನೇ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರ್ಥವೇ. ವ್ರೇಜನಾವೃಷ್ಣಿಣಿಃ. ಣಿಪಂತದಮೇಲೆ ಉಪ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಂತಾವೇಶ. ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರರೋಪ. ಣಿತ್ರಿದ್ವೈಸ್ಮೃಭ್ಯಃ ಕರ್ತೇರಿಚಿಜ್ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೧-೪೧)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಚಜಾದೇಶ. ಮಿತ್ ಸಂಖ್ಯಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಚಿಬಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಕೋರನಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಠೆಚಿಗೆ ಠೇಜಃಪ. ಸನ್ನೆಲ್ಲಾಘುನಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನದ್ಧಾವಿರುವುದರಿಂದ ಸನ್ನತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯೇ. ದೀರ್ಘೋಽ ಲಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ-ಮಾಬ್‌ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾಡಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರೇಜೇತಾಮ್—ರೇಜ್ವ ಕಂಪನೇ. ಧಾತು. ಲಪ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿಪಚನಾಂತರೂಪ. ಅನುದಾತ್ರೇ ತ್ವಾದ ಧಾತುನಾದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ರೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ಥಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ರವಾಗುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಏರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪಾಜಸಂ—ಪಾ ರ್ಜನೇ. ಧಾತು. ಪಾತೇರ್ಬಲೇ ಜುಟಿ ಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೫-೯-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಲರೂಪಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಅಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅದಕ್ಕೆ ಜುಟಾಗಮ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯನಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಗಿರಾ—ಗ್ರಾ ನಿಗರಣೇ. ಧಾತು. ಕ್ರಿಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ತೃತೀಯಾಂತರೂಪ. ಸಾನೇಕಾಚಿತ್ಯೋಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜತಮ್—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಮ ಧಾತು. ಭ್ವನ್ವದ್ವಿತಿಯಿಜಿ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೩೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ (ಪಾ ಸೂ ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಜನುಷಾವಮ್—ಜನೀ ಪ್ರಾರ್ಥನೇ. ಧಾತು. ಜನೇರುನಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಮತ್ಸರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್. || ೧ ||

—:—

ಕಂಠ ಶಬ್ದಾಃ

ಯುದ್ಧ ತ್ಯದ್ವಾಂ ಪುರುಮಿಾಳ್ಳಸ್ಯ ಸೋಮಿನಃ ಪ್ರ ಮಿತ್ರಾಸೋ ನ ದಧಿರೇ

ಸ್ವಾಭುವಃ |

ಅಧ ಕ್ರತುಂ ವಿದತಂ ಗಾತುಮರ್ಚಿತ ಉತ ಶ್ರುತಂ ವ್ಯಸಣಾಪಸ್ತ್ಯಾ-
ವತಃ || ೨ ||

ಪದಗಾಥೆ:

ಯೆತ್ | ಹ | ತೈತ್ | ವಾಂ | ಪುರುಮಿಲ್ಲೆಸ್ಯ | ಸೋಮಿನಃ | ಪ್ರ | ಮಿತ್ರಾಸಃ | ನ | ದಧಿರೇ |
ಸುತಃ |

ಅಥ | ಕೃತುಂ | ವಿವತಂ | ಗಾತುಂ | ಅರ್ಚಿತೇ | ಉತ | ಶ್ರುತಂ | ವೃಷಣಾ | ಪಸ್ತು | ದ್ರವತಃ || ೨ ||

ಕಾಯಣಾಪ್ಯಂ

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರಣಾ ಯದ್ಯಸ್ಯಾಪ್ಯಾರಣಾದ್ವಾಂ ಯುವಾಂ ಪುರುಮಿಲ್ಲೆಸ್ಯ ಬಹುಲಾಭೀಪ್ಸಸೇಚ-
ನಸ್ಯ ಸೋಮಿನಃ ಸ್ವಾಭುವಃ ಸೋಮವತಃ ಸ್ವಾಭವನಶೀಲಸ್ಯ || ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಠೀ || ತೈದುಕ್ತಲಕ್ಷಣಂ
ಕರ್ಮ ಪ್ರ ಮಿತ್ರಾಸೋ ನ ಮಿತ್ರಾಣೀವ ಮಿತ್ರೈಭೂತಾ ಯುಕ್ತಿಃ ಪ್ರ ದಧಿರೇ ಪ್ರಕರ್ಷಣಾ ಧಾರಯಂತಿ |
ಹೇತಿ ಪೂರಣಃ | ಅಥಾತಃ ಕಾರಣಾದ್ಧಾತುಂ ಯುಷ್ಯದ್ಯಮನಮರ್ಚಿತೇ || ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥಿ ||
ಅರ್ಚಿತಃ ಪೂಜಯತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಕೃತುಂ ಕರ್ಮ ವಿವತಂ | ಜಾನೀತಂ || ವಿವೇರೋಽಪಿ
ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಃ || ಉಶಾಪಿ ಚ ಹೇ ವೃಷಣಾ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾರೌ ಯುವಾಂ ಪಸ್ತಾಪವತಃ | ಪಸ್ತುಶೀ
ಗೃಹನಾಮ ಪಸ್ತಾ ದುರೋಣಾ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತಾತ್ | ಸದಃಪ್ರಾಚೀನ ವಂಶಾದಿಗೃಹವತೋ ಯಜ-
ಮಾನಸ್ಯಾಪ್ಯಾನಂ ಸೋದತ್ತಂ ವಾ ಶ್ರುತಂ | ಶ್ರುತುಂ || ಛಾಂದಸೋ ವಿಕ್ರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ || ಯದ್ವಾ |
ಯದ್ಯಸ್ಯಾತ್ಸೋಮಿನಃ ಸೋಮವತಃ ಪುರುಮಿಲ್ಲೆಸ್ಯೈತನ್ನಾಮಕಸ್ಯ ರಾಜೋ ಮಿತ್ರಾಸೋ ನ ಮಿತ್ರಾ-
ಣೀವ ಸ್ಥಿತಾಃ ಸ್ವಾಭುವಃ ಸ್ವಾಭವನಶೀಲಾಃ ಸ್ವಪ್ನವ್ಯಾಪಾರಸಮರ್ಥಾ ದಧಿರೇ ಅಥಾತಃ ಕಾರಣಾತ್ಪಸ್ತಾ-
ರ್ಚಿತೇದರ್ಚಿತಃ ಕೃತುಂ ವಿವತಮಿತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವವತ್ ||

ಪ್ರಾಣದಾಫ

(ವಿಭಿ ಮಿತ್ರಾವರಣಾರೇ) ಯೆತ್— ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ |
ಪುರುಮಿಲ್ಲೆಸ್ಯ—ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಸುಸಂತಕೃದ್ಯಾ (ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಸುಸಂಪಂಕೆವಾಡುವುದೂ) | ಸೋಮಿ-
ನಃ—ಸೋಮರವರಿಂದ ತುಂಬಿದ್ದು | ಸ್ವಾಭುವಃ—ಆತ್ಮಸಂತೋಷದಿಂದಲೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದ್ದು ಅದ ಅಹುತಿಯಿಂದ
ಕೂಡಿದ | ತೈತ್—ಆ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು | ಪ್ರ ಮಿತ್ರಾಸೋ ನ—ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಮಿತ್ರರಂತೆ ಇರುವ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು,
ದಧಿರೇ ಹ—ನಿರವೇರಿನುತ್ಪಾರಿಯೋ | [ಅಥವಾ ಸೋಮಿನಃ—ಸೋಮರವರನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪುರುಮಿ-
ಲ್ಲೆಸ್ಯ—ಪುರುಮಿಲ್ಲೆ ನಂಬ ರಾಜನ | ಪ್ರ ಮಿತ್ರಾಸೋ ನ—ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಮಿತ್ರರಂತೆ ಇರುವವರೂ | ಸ್ವಾಭುವಃ—
ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾಗಿರುವವರೂ ಅದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು | ತೈತ್—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮ
ವನ್ನು | ದಧಿರೇ ಹ—ನಿರವೇರಿನುತ್ಪಾರಿಯೋ | ಅಥ—ಅರ್ಪಣದಿಂದಲೇ | ಗಾತುಂ—ನಿಮ್ಮ ಅಗಮನವನ್ನು
ಅರ್ಚಿತೇ—ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ (ನಿಮ್ಮನ್ನು) ಪೂಜಿಸುವ ಯಜಮಾನನನ | ಕೃತುಂ—ಕರ್ಮವನ್ನು | ವಿವತಂ—ತೀವ್ರ

ಕೊಂಡು ಶ್ಲಾಘಿಸಿ | ಉತ-ಅಲ್ಲದೆ ವೃಷಣಾ-ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರವರಾದ ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರೂರೇ! ಪಸ್ತಾವತಃ-
(ಯಜ್ಞ ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ) ಗೃಹವುಳ್ಳ ಯಜಮಾನನ (ಸೋತ್ರವನ್ನು) | ಶ್ರುತಂ-ಕೇಳಿ.

ಉವಾಚ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರೂರೇ, ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಮಿತ್ರರಂತಿರುವ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಪ್ರವಿಷತಕ್ಕದ್ದೂ, ಸೋಮರಸದಿಂದ ಕೂಡಿದದ್ದೂ, ಆತ್ಮಸಂತೋಷದಿಂದ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದದ್ದೂ ಆದ ಅಹುತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಮ್ಮ ಅಗಮನವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಯಜಮಾನನ ಕರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸಿ. ಅಲ್ಲದೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರವರಾದ ಎಲೈ ಮಿತ್ರವರೂರೇ, ಯಜ್ಞ ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗೃಹವುಳ್ಳ ಯಜಮಾನನ ಸೋತ್ರವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕೇಳಿ.

English Translation

Since they, (the priests), like friends, have prepared for you both, Mitra and Varuna, a libation) of the abundantly-flowing and spontaneous Soma juices, therefore do you consent to come to the rite of the worshipper, and listen, showerers (of blessings) to the (prayers of the) householder.

। ವತೀಷವಪಯುಗು ।

ಈ ಮುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಪುರುಮೀ-
ಳ್ಳೆ ಸ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಬಹುಭಿವಿಷ್ಯಸೇಚಿಸ್ಯಂ-ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸತಕ್ಕ ಎಂದು ಪದ್ಯಂತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ತೈತ್ ಆ ಎಂಬ ಕರ್ಮಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಾಭುವಃ ಎಂದರೆ ಸೋಮವತಃ ಸ್ವಾಭುವನಶೀಲಸ್ಯ | ಆತ್ಮಸಂತೋಷದಿಂದಲೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದ ಅಹುತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇಂತಹ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆಂದರ್ಥ.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಪುರುಮೀಳ್ಳೆ ಸ್ಯಂ ಎಂಬುದು ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿ ಪುರುಮೀಳ್ಳೆನೆಂಬ ರಾಜನ ಎಂದೂ ಸ್ವಾಭುವಃ ಎಂದರೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾಗಿರುವ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳೆಂದೂ ಇಂತಹ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವರೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪುರುಮೀಳ್ಳೆನೆಂಬವನು ಪ್ರಾಚೀನನಾದ ಋಷಿಯೆಂದು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ರಾಜನೆಂದು ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಕಥೆಯನ್ನು ಬೃಹದೈವತೆಯಲ್ಲಿ ಈರಿತೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕಥೆಯು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನ ವಿಷಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಶ್ಯಾವಾಶ್ವನಿಗೂ ಪುರುಮೀಳ್ಳೆನಿಗೂ ಸಂಭವಿಸಿದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಬೃಹದೈವತಾಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಕಥೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ರಾಜರ್ಷಿರಭವದ್ವಾಭ್ಯೋ ರಥವೀತಿರಿತಿ ಶ್ರುತಃ |

ಸ ಯಜ್ಞಮಾಣೋ ರಾಜಾತ್ರಿಂ ಅಭಿಗಮ್ಯ ಪ್ರಸಾದ್ಯ ಚಿ ||

ಆತ್ಮಾನಂ ಕಾರ್ಯಮರ್ಥಂ ಚಿ ಪ್ಯಾಪಯನ್ಮಾಂಜಲೀ ಸ್ಥಿತಃ |

ಅನ್ಯಣೇತರ್ಷಿಮಾತ್ರೇಯಂ ಅರ್ತ್ಯಿಜ್ಯಾಯಾರ್ಚನಾನಸಂ ||

ಸ ಸಪುತ್ರೋಲ್ಯಭ್ಯಗಚ್ಛತ್ತಂ ರಾಜಾನಂ ಯುಜ್ಞ ಸಿದ್ಧಿಯೇ |
 ಶ್ವಾನಾಶ್ಚಶ್ವಾಶ್ಚಿಪುತ್ರಸ್ಯ ಪುತ್ರೈಃ ಖಲ್ವರ್ಚನಾನಸಃ ||
 ಸಾಂಗೋಪಾಂಗಾನ್ಸರ್ವವೇದಾನ್ ಯಃ ಪಿಶ್ವಾಧ್ಯಾಪಿತೋ ಮುದಾ |
 ಅರ್ಚನಾಸಃ ಸಪುತ್ರೋಲ್ಯಥ ಗತ್ವಾ ನೈವಮಯಾಜಯತ್ |
 ಯಜ್ಞೇ ಚ ವಿತತೇವಪತ್ಯದ್ರಾಜಪುತ್ರೀಂ ಯಶಸ್ವಿನೀಂ |
 ಸ್ವವಾ ಮೇ ರಾಜಪುತ್ರೀ ಸ್ಯಾದಿತಿ ತಸ್ಯ ಮನೋಭವತ್ |
 ಶ್ಯಾವಾಶ್ಚಸ್ಯ ಚ ತಸ್ಯಾಂ ನೈ ಸಕ್ತಮಾಸೀತ್ತದಾ ಮನಃ |
 ಸಂಯುಜ್ಞಸ್ಯ ಮಯಾ ರಾಜಸ್ವಿತಿ ಯಾಜ್ಯಂ ಚ ಸೋಲ್ಯಬ್ರವೀತ್ ||
 ಶ್ಯಾವಾಶ್ಚಾಯ ಸುತಾಂ ದಿತ್ವಮಹಿಷೀಂ ಸ್ಯಾಂ ನೈಪೋಲ್ಯಬ್ರವೀತ್ |
 ಏ ತೇ ಮತಮಹಂ ಕನ್ಯಾಂ ಶ್ಯಾವಾಶ್ಚಾಯ ದದಾಮಿ ಹಿ ||
 ಅತ್ರೀಪುತ್ರೋಲ್ಯದುರ್ಬಲೋ ಹಿ ಜಾಮಾತಾ ಶ್ಯಾವಯೋಂತಿ |
 ರಾಜಾನಮಬ್ರವೀತ್ಸಾಪಿ ನೈವರ್ಷಿ ಕೃಲಜಾ ಹ್ಯಹಂ ||
 ನಾನೈಷೀರ್ನತು ಜಾಮಾತಾ ನೈಷ ಮಂತ್ರಾನ್ ಹಿ ದೃಷ್ಟವಾನ್ |
 ಋಷಯೇ ದೀಯತಾಂ ಕನ್ಯಾ ವೇದಸ್ಯಾಂಜಾ ಭವೇತ್ತಥಾ |
 ಋಷಿರ್ಮಂತ್ರೈದೃಶಂ ವೇದಪಿತರಂ ಮನ್ಯತೇ ಯತಃ |
 ಪ್ರತ್ಯಾಚವ್ವೇ ಸ ತಂ ರಾಜಾ ಸಹ ಸಂಮಂತ್ರೈ ಭಾರ್ಯಯಾ ||
 ಅನ್ಯಷೀರ್ನವ ಜಾಮಾತಾ ಕಶ್ಚಿದ್ಧಿವಿತುಮರ್ಹತಿ |
 ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾತ ಋಷಿಸ್ತೇನ ವೃತ್ತೇ ಯಜ್ಞೇ ನೈವರ್ಹತ ||
 ಶ್ವಾನಾಶ್ಚಸ್ಯ ತು ಕನ್ಯಾಯಾ ಮನೋ ನೈವ ನೈವರ್ಹತ |
 ತತಸ್ತೌ ತು ನಿವರ್ತೇತಾಂ ಉಭಾವೇನಾಭಿಜಗ್ಮತಃ ||
 ಶಶೀಯಸೀಂ ತರಂತಂ ಚ ಪುರುಮೀಳ್ಲಂ ಚ ಸಾರ್ಥವಂ |
 ತರಂತಪುರುಮೀಳ್ಲಾ ತು ರಾಜಾನಾ ವೈದದತ್ಕೃಷೀ ||
 ತಾಭ್ಯಾಂ ತಾ ಚಕ್ರತಃ ಪೂಜಾಂ ಋಷಿಭ್ಯಾಂ ನೈವತೀ ಸ್ವಯಂ |
 ಋಷಿಪುತ್ರಂ ಮಹಿಷ್ಯಾಶ್ಚ ದರ್ಶಯಾಮಾಸ ತಂ ನೈವಃ |
 ಅಜಾವಿಕಂ ಗವಾಶ್ಚಂ ಚಿ ಶ್ಯಾವಾಶ್ಚಾಯ ಶಶೀಯಸೀ |
 ಅತ್ರೀಂ ಯಾಜ್ಞಾರ್ಚಿತ್ ಗತ್ವಾ ಪಿತಾಪುತ್ರೌ ಸ್ಯಮಾಶ್ರಮಂ ||
 ಅಭ್ಯನಾದಯತಾಮತ್ರೀಂ ಮಹರ್ಷಿಂ ದೀಪ್ತೇವಿಜಸಂ |
 ಶ್ವಾನಾಶ್ಚಸ್ಯ ಮನಸ್ಯಾಸೀನ್ಮಂತ್ರಸ್ಯಾರ್ಥನಾದಿದಂ ||
 ನ ಲಬ್ಧವಾನಹಂ ಕನ್ಯಾಂ ಹಂತ ಸರ್ವಾಂಗಶೋಭನಾಂ |
 ಅಶ್ಯಹಂ ಮಂತ್ರೈದರ್ಶಿ ಸ್ಯಾಂ ಭವೇದ್ವರ್ಷೋ ಮಹಾನ್ಮಮು |
 ಾತ್ಯರಣ್ಯೇ ಚಿಂತಯತಃ ಪ್ತಾದುರಾಸೀನ್ಮರುದ್ರಣಃ |
 ದದರ್ಶ ಸಂಪ್ತಿಸ್ತಾರ್ಷೇ ತುಲ್ಯರೂಪಾನಿವಾತ್ಮನಃ ||
 ಸಮಾನವಯಸಶ್ಚೈವ ಮರುಕೋ ರೂಕ್ಮವೃಷಸಃ |

ಶಾಂಸ್ತುಲ್ಯವಯಸೋ ದೈಷ್ಟ್ಯಾ ದೇವಾನ್ಮುರುಷವಿಗೃಹಾನ್ ||
ಶ್ಯಾವಾಶ್ನೋ ವಿಸ್ತೀತೋಽಪ್ಯಚ್ಚೈತ್ಯೇ ವೈತಿ ಮರುತಸ್ತದಾ |
ತತಸ್ತು ಮರುತೋ ದೇವಾನ್ ರುದ್ರಸೂನೂನಬುಧ್ಯತ ||
ಯ ಈಂ ವಹಂತ ಇತ್ಯಾಭಿರ್ಬುದ್ಧ್ಯಾ ತುಷ್ಟ್ಯಾವ ಶಾಂಸ್ತುಘಾ |
ಅತಿಕ್ರಮಂ ಹಿ ತಂ ಮೇನೇ ಋಷಿರ್ವಿಪುಲಮಾತ್ಮನಃ ||

....
ರಥವೀತೇರ್ದುರ್ಹಿತರಂ ಅಗಚ್ಚೆನ್ನನಸಾ ತದಾ |
ಸ ಸವ್ವ ಋಷಿರಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯನ್ ರಥವೀತಯೇ ||

.... |
ಆದಾಯ ಕನ್ಯಾಂ ಶಾಂ ದಾರ್ಭ್ಯ ಉಪೇಯಾಯಾರ್ಚನಾಸಂ |
ಸಾದೌ ತಸ್ಯೋಪಸಂಗೃಹ್ಯ ಸ್ವೀತ್ಯಾ ಪ್ರಹ್ನಃ ಕೃತಾಂಜಲಿಃ ||
ರಥವೀತಿರಹಂ ದಾರ್ಭ್ಯ ಇತಿ ನಾಮ ಶರಂ ಚ |
ಮಯಾ ಸಂಗತಿಮಿಚ್ಛಂತಂ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತ್ಯಾಚಿಕ್ಷಿ ಯತ್ಪುರಾ ||
ತತ್ ಕ್ಷಮಸ್ವ ನಮಸ್ತೇಽಸ್ತು ಮಾ ಚಿ ಮೇ ಭಗವನ್ಮುಧಃ |
ಋಷೇಃ ಪುತ್ರೈಃ ಸ್ವಯಮ್ಯುಷಿಃ ಪಿಶಾಸಿ ಭಗವನ್ಮುಷೇಃ
ಹಂತ ಪ್ರತಿಗೃಹಾಣೇಮಾಂ ಸ್ತು ಪಾಮಿತ್ಯೇವಮಬ್ರವೀತ್ |
ಸಾದ್ಯಾ ಘೃಮಧುಸರ್ಕೈಸ್ತ ಪೂಜಯಿತ್ವಾ ಸ್ವಯಂ ನೃಪಃ ||
ಶುಕ್ಲಮಶ್ವಶತಂ ದಶ್ವಾ ಅನುಜ್ಞೇ ಗೃಹಾನ್ಪ್ರತಿ |
ಶರೀರಂಸೀಂ ತರಂತಂ ಚಿ ಪುರುಮಿಲ್ಮಂ ಚಿ ಪಾರ್ಥಿವಂ ||
ಪಷ್ಠಿಃ ಸನದಿತಿ ಸ್ತುತ್ವಾ ಜಗಾಮರ್ಷಿರಪಿ ಕ್ಷಯಂ |

(ಬೃ. ದೇ. ೫-೫೦ ೦ಂದಲಂ)

ರಥವೀತಿ ದಾರ್ಭ್ಯಸೇವ ರಾಜರ್ಷಿಯು ದೂಗಮಾಡಲು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಅತ್ರಿಮುಷಿಯಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಆತನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಅವನ ಪುತ್ರನಾದ ಅರ್ಚನಾಸನನನ್ನು ತನ್ನ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪೌರೋಹಿತೃವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ತನಗೆ ಯಜ್ಞಕಾರ ದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪುರ್ಣಿಸಿದನು. ಅವನು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ಶ್ಯಾವಾಶ್ನನೊಡನೆ ದೊರೆಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೋದನು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದನು. ಯಾಗಮಾಡತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚನಾಸನನು ದೊರೆಯ ಮಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಆಕರ್ಷಿತನಾಗಿ ಅವಳನ್ನು ಶ್ಯಾವಾಶ್ನನಿಗೆ ಮದುವೆಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಆಸೆಪಟ್ಟನು. ಶ್ಯಾವಾಶ್ನನೂ ಸಹ ಅವಳಲ್ಲಿ ನೋಡುಗೊಂಡನು. ಆಗ ತಂದೆಮಕ್ಕಳಿಬ್ಬರೂ ರಾಜನಿಗೆ ತಮ್ಮ ಆಸೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಅವನೂ ಸಹ ಆ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಅನಂತರ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುವೆನೆಂದು ಹೇಳಲು ಅವನ ಪತ್ನಿಯು ಅದಕ್ಕೊಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಶ್ಯಾವಾಶ್ನನು ಮುಷಿಯಲ್ಲವೆಂದೂ, ಮುಷಿಸಂತತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ತಮ್ಮ ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ಅನ್ಯೂಷಿಗೆ ಕೊಡಲು ಸಮ್ಮತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಅವಳು ತಿಳಿಸಿಬಿಟ್ಟಳು. ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯೂ ಸಹ ತಂದೆಮಕ್ಕಳಿಬ್ಬರಿಗೂ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನಂತರ ಅವರು ತಮ್ಮ ಊರಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದರು ಅದರ

శ్యావాశ్వను మాత్ర రాజకన్యయిల్లియే నేట్టమనస్సుల్లవనాదను. హంతిరుగువాగ దారియ్యై తకియోస నన్నొ, తరంతెనన్నొ, మత్త రాజనాద పురుమిల్లెళ్లె నన్నొ సంధిసిదరు. తరంతే మత్తు పురుమిల్లెళ్లె ఇవరిబ్బరూ సవ విదదెత్తన్నెంబ రాజన పుత్రురూ స్వయం ముఖిగళూ అగద్దరు. ఇవరిబ్బరూ సవ అగంతుక రాద తందేమక్కళ్లబ్బరిగూ నమస్సురిసి అవరన్ను సత్కరిసి పూజిసిదరు. ఆగ అంతఃపురవ స్త్రీయరూ సవ ఇవరన్ను గవాశ్యాదిదానగళింద సత్కరిసిదరు. శ్యావాశ్వను మాత్ర తనగి సుందరస్త్రియూ లభిసరిల్లవల్ల ఎందు కేరూగుత్తూ కాడినల్లి సంజరిసుత్రిద్దాగ మరుత్తుగళ సంభవన్ను సంధిసిదను. ఆగ అవరు రుద్ర పుత్రురూ, ద్వీవాంశరూ ఆద మరుత్తుగళిందు తిళిదు అవరన్ను స్తుతిసిదను. కే ష్యా నరః (౫-౬-౧) ఎంబ సూక్ష్మ ద్రష్ట్యవూదను. ఇదన్ను తిళిదు దేధన మగనాద రథవితియూ తన్న పుత్రియన్ను కేరీదు కేరిందు బందు తాను హిందీ తన్న మగళన్ను కేరిడలు నిరాకరిసిదుదన్ను క్షుమిదేకేందూ. ఆగ శ్యావాశ్వను ముఖియామదరిందలూ తన్న మగళన్ను పరిగ్రహిసలు అర్జునామదరిందలూ అవళన్ను స్త్రీకంప బీకేంపూ ప్రార్థిసిదను. శ్యావాశ్వనూ అవన తంబీయూ ఇదక్కే ఒప్పలు ఆగ అభ్యుపాద్యాదిగళ పూర్వక వాగ కన్యాదానవన్ను మాదిసిదను. ఆగ శ్యావాశ్వను పురుమిల్లెళ్లె దిగళు తనగి మాదిద సహాయశ్యాగి అవరన్ను వందిసి అవరన్ను స్తుతిసతక్క ఆరు ముక్కగళన్ను రచిసిదను. అవగళల్లి,

లుత మేల్లరదేప్పవతిమర్మమందుషిల ప్రేతి శ్యావాయే వర్తనిం |
వి రోలహితా పురుమిల్లెళ్లె యీమతునిఫిస్యాయే దిల్లెభయితసే ||

(ము. సం. ౫-౬౧-౯)

ఎంబ ముక్క పురుమిల్లెళ్లె నన్ను స్తుతిసతక్కచ్చు.

యంబాం గోలెతమః పురుమిల్లెళ్లె అత్తిద్రస్యూ దవతేల్లవనే దవిష్యాన్ |
దిశం న దిష్యావ్మజులయేవ యంతా మే దవం నావత్యోజే యోతం ||

(ము. సం. ౧౧-౬౫-౩)

ఎంబ ముక్తిన్లె పురుమిల్లెళ్లె ను అత్తినిదేవకేగళన్ను స్తుతిసి అవర రక్షణియన్ను పడదేనెందు తిళిసిదే. ఇదే కథియన్ను సాయణరు కేనింజ వృత్త్యాసమాది ఆరితే తిళిసిద్దారే.

అత్తార్కర్కం పురావృత్తేమాదురాగమసారగాః |
అజ్జనానాః పురాత్నేయోల దాభ్యోణ రథవిలెతినా ||
అత్తిజ్జాయే వృత్యోల యిజ్జేల వితతే యోత్త ఆస్తితేః |
రథవిలెతిసుతాం కన్యాం దదర్శ పితరుంతికే ||
యయోజే స్వకుమారాయ శ్యావాశ్యాయే జ తాం సుతాం |

ಸ ಪ್ರದಾನಮನಾ ಭಾರ್ಯಾಮಪ್ಯಚ್ಚೈತ್ತಿಂ ಪ್ರಯಚ್ಛಿಸಿ ||
 ಇತಿ ಪೃಷ್ಠಾ ಪುನಃ ಸ್ವಾಹ ಕಥಮಸ್ಮೈ ಪ್ರದಾಸ್ಯಸಿ |
 ಇತಃ ಪೂರ್ವಂ ಸುತಾ ದತ್ತಾ ನಾಸೀದನ್ಯಜಯೇ ಕೃಚಿತ್ ||
 ತತ್ರಥೈವೇತಿ ನಿಕ್ಷಿತ್ಯೈ ಪ್ರತ್ಯಾಚಿಷ್ಯಾರ್ಚನಾಸಂ |
 ಶ್ಯಾನಾಶ್ರಃ ಸಂಸ್ಥಿತೇ ಯಜ್ಞೇ ತೇನ ರಾಜ್ಞಾ ನಿರಾಕೃತಃ ||
 ತತ್ರೈತ್ಯಾಶಾನ್ವಿತೋ ವಿಸ್ತಸ್ತವಸ್ತೇಪೇ ಸುದಾರುಣಂ |
 ಬ್ರಹ್ಮಚರೈರತಃ ಶಾಂತೋ ಭಿಕ್ಷಾರ್ಥಂ ಪರೈಃ ದ್ವಿಜಃ ||
 ತರಂತಮಹಿಷೀಂ ಸಾಧ್ವೀಂ ಬಿಭಿಕ್ಷೇತ್ಸೌ ಶಶೀಯಸೀಂ |
 ಸಾ ಸಂಸ್ವಾಪ್ಯಾಂತಿಕೇ ಪತ್ಯೈಃ ಪೋನಾಚಾಗತವಾನ್ವಿಷಿ |
 ಇತ್ಯುಕ್ತೋ ನೃಪತಿರ್ಭಾರ್ಯಾಂ ಪ್ರತ್ಯಾಹ್ವನಂ ಪ್ರಪೂಜಯ |
 ಸಾನುಜ್ಞಾತಾ ಗವಾಂ ಯೂಥಂ ಸಾದಾದಾಭರಣಾನಿ ಚ ||
 ತರಂತೋಽಪಿ ಪುನಸ್ತಸ್ಮೈ ಸ್ವಾದಾದ್ವನಮಪೇಕ್ಷಿತಂ |
 ದತ್ತಾ ಚ ಪುರುಗೀರ್ಲಸ್ಯ ಸ್ಯಾನುಜಸ್ಯಾಂತಿಕಂ ಪ್ರತಿ ||
 ವೇರಯಾಮಾಸ ತಮ್ವಿಷಿಂ ಸೋಽಸಿ ತ್ವಾಂ ಮಾನಯಿಷ್ಯತಿ |
 ತಥೇತಿ ರಾಜ್ಞೋ ವಚನಂ ನಿಶಮ್ಯ ತದ್ಭಾರ್ಯಯಾ ದರ್ಶಿತಸರ್ವಮಾರ್ಗಃ ||
 ಗಚ್ಛನ್ ಶನೈರರ್ಥಪಥೇ ಮರುದ್ವಣಾನ್ ಸಮಾನರೂಪಾನ್ ಸ್ವದಿದ್ರಕ್ಷಯಾಗತಾನ್ |
 ವಿಲೋಕ್ಯ ವಿಶ್ರಃ ಸಭಯಃ ಪ್ರಣಮ್ಯ ಕೃತಾಂಜಲಿಃ ಕಂಟಕಾಂಗಳಸಂಘಃ ||
 ತುಷ್ಪಾವ ಹೃಷ್ಪಾವ್ನ ಮರುತೋ ವಿಶಿಷ್ಟೈರಥೈರ್ವಚೋಭುಃ ಪರಿತುಷ್ಟಚಿತ್ತಃ |
 ಸಂಸ್ವಾಸ್ಯ ಸರ್ವಂ ಸ್ವಮನೀಷಿತಂ ತದಾ ಮರುದ್ಗಣೇಭ್ಯೋ ಮುದಿತಾತ್ಮವದ್ಯೈಃ ||
 ತದಾಭವದ್ಯವಿಷಿಃ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟ್ವಾ ಶ್ಯಾನಾಶ್ರನಾಮುಕಃ |
 ಪಶ್ಚಾತ್ಪುನರ್ಗೃಹಂ ಗತ್ವಾ ಭೂಯೋ ಲಬ್ಧ್ವಾ ಗವಾಂ ಶತಂ ||
 ದಾಭ್ಯೋಽ ಮಂತ್ರೈದ್ಯಶೇ ರಾಜ್ಞಾ ಚೋದಿತಃ ಸ್ಯಸುತಾಂ ದದೌ |
 ಪುರುಮೀರ್ಲಸ್ತರಂತಕ್ಷ ತದ್ಭಾರ್ಯಾ ಚ ಶಶೀಯಸೀ ||
 ದಾಭ್ಯೋಽ ಯೋ ರಥವೀತ್ಯಾಖ್ಯಃ ಸಪ್ತ ಯೇ ಮರುತಾಂ ಗಣಾಃ |
 ತೇ ತಸ್ಮೈ ಯದ್ವದು ಸ್ಪುಷ್ಯಾಸ್ತತ್ಯೇ ಸ್ಯೇತ್ಯತ್ರ ವರ್ಣ್ಯತೇ ||

(೫ನೇ ಮಂಡಲದ ೬೧ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದ ಪೂರ್ವಪೀಠಿಕೆ)

ಬೃಹದ್ರೇವತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕಥಾವಿವರಣೆಯಿದ್ದರೂ ಸಹ ಶ್ಯಾನಾಶ್ರನು ತರಂತನ
 ಸತ್ತಿಯ ದತ್ತರ ಭಿಕ್ಷಾಟನೆಗೆ ಹೋದನೆಂಬುದು ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಯು. ಈ ಕಥೆಯು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ಯಾನಾಶ್ರನ ವಿವರಣೆಯ

ನನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಸಹ ಪುರುಮಿಲ್ಲೆನಿವ ಶ್ವಾವಾತ್ಮನಿಗೆ ಆದ ಸಹಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅವನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು ಈ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕೈಗೂಡಿದುದರಿಂದ ಪುರುಮಿಲ್ಲೆನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭವಾಗಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (ಮು ಸಂ. ೫-೬೧) ಶ್ವಾವಾತ್ಮನು ಪುರುಮಿಲ್ಲೆನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮುಕ್ತನ್ನು ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿದೆ.

ಶಸ್ತ್ರಾವತತಃ—ಶಸ್ತ್ರಾ ದುರೋಣೇ (ನಿ. ೩-೪) ಇತ್ಯಾದಿ ಗೃಹಸಮಗಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಯಕ್ಷ ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯಕ್ಷಗೃಹವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥ.

ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾನ್ ಬೃಹದ್ಭೃಃ ಸರ್ವತೇಭ್ಯಃ ಕ್ಷಯಾ ಏಭ್ಯಃ ಸುವಸಿ ಶಸ್ತ್ರಾವತತಃ |
ಯಥಾಯಥಾ ಪತಮಂತೋ ವಿಯೇಮಿರ ಏವೈವ ತಸ್ಯಃ ಸವಿತಃ ಸವಾಯ ತೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೫೪-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರಾವತತಃ ಎಂದರೆ ಗೃಹವತತಃ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪುರುಮಿಾಥಸ್ಯ—ಮಿತ ಸೇಚನೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪಾಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ **ಹೋಠಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ತ. ರ್ಭುಷಸ್ತ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ತ ಬಂದಾಗ ಹ್ಯುತ್ಪದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಥೋಥೇ ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ ೮-೩-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಧಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಥೈಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ ೬-೨-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೋಮಿನಃ—ಸೋಮಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಸೋಮಿಾ. ತಸ್ಯ ಅತ ಇನಿ ತನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ಯೋ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ

ಮಿತ್ರಾಸಃ—ಆನ್ವ ಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜನಿಗೆ ಅನುಕಾಗಮ.

ದಧಿರೇ—ದುಧಾರ್ಥ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಛಂದಸವಾಗಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹು ವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಾಭುವಃ—ಭೂ ಸತ್ರಾಯಾಂ. ಧಾತು. ಕ್ಲಿಪ್. ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋ ಕೃತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣ ಯಲ್ಲಿ ಸ್ಯೋ ಬಂದಿದೆ.

ವಿದತಮ್—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿನಚನದಲ್ಲಿ ಲಬ್ಧವ್ಯಾವಿರುವುದರಿಂದ ತಮಾಪೇಶ. ವ್ಯತ್ಯೆಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ಏಕರಣ,ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಖಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಾಸ್ವಾತಿವೇರ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗೂ ಏರಾತ್ಪದಿಲ್ಲ. ತಿವಂಶ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಗಾತುಮ್—ಗಾ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು- ತುಮುಣ್ಜಲೌಕ್ರಿ— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಚತೇ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಠರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುವಾತ್ಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀನಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸ್ವಷ್ಮರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ಬಂದಿದೆ.

ಶ್ರುತಮ್—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಮಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಐದ್ವದ್ವಾವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಪಂತವ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷಣಾ—ವೃಷ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಔನಾದಿಕ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಪಸ್ತಾಪತೇ—ಪಸ್ತಾಪ್ತಿ ಅಸ್ತ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಪಸ್ತಾಪ್ತವಾನ್ ತಸ್ಯ. ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಾಧುಪಧಾ ಯಾಕ್ತ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಪ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

—:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆ ವಾಂ ಭೂಷನ್ವಿತ್ತಯೋ ಜನ್ತು ರೋದಸ್ಯೋಃ ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ ವೃಷಣಾ
ದಕ್ಷಸೇ ಮಹೇ |

ಯದೀನ್ವೃತಾಯ ಭರಣೋ ಯದರ್ವತೇ ಪ್ರ ಹೋತ್ರಯಾ ತಿನ್ಯಾ
ವೀಣೋ ಆಧ್ವರಂ || ೩ ||

• ಪಠಪಾಠಃ •

ಆ | ವಾಂ | ಭೂಷನ್ | ವಿತ್ತಯಃ | ಜನ್ತು | ರೋದಸ್ಯೋಃ | ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ | ವೃಷಣಾ | ದಕ್ಷಸೇ |
ಮಹೇ |

ಯತ್ | ಈಂ | ಋತಾಯ | ಭರಥಃ | ಯತ್ | ಅರ್ವತೇ | ಪ್ರ | ಹೋತ್ರೆಯಾ | ಶಿಮ್ಯಾ | ವಿಠಃ |

ಅಧ್ಯರಂ || ೩ ||

ಸಾಮಗಭಾಸ್ತಂ

ಹೇ ವೃಷಣಾ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾರೋ ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ವಾಂ ಯುವಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿ ಜನ್ಮ ಜನನಮುತ್ತೇತ್ತಿಂ ರೋದಿಸ್ಯೋದ್ಯಾವಾಪ್ಯಧಿವ್ಯೋಃ ಸಕಾಶಾತ್ | ದ್ಯಾವಾಪ್ಯಧಿವೀಭ್ಯಾಮೇವ ಸರ್ವೇಷಾಮುತ್ತೇತಃ | ಯದ್ವಾ | ಮಿತ್ರೇ ಇತಿ ಸರ್ವೋಪಕಾರ್ಯಗ್ನಿರುಚ್ಯೋತೇ ವರುಣ ಇತಿ ಕಮೋ. ನಿವಾರಕ ಅದಿತ್ಯಃ | ಉಭಯೋಃ ಪೃಥಿವೀದ್ಯುಷ್ಠಾನತ್ಯಾತ್ | ತತಃ ಪೂರ್ವಮಂತ್ರೇ ಮಿತ್ರದೃಷ್ಟಾಂತೇ ತ್ವೇಗ್ನಾಃ ಸ್ತುತಃ | ಅತ ಇದಮಧಿಗಮ್ಯತೇ ಅಗ್ನಿರೇವ ಮಿತ್ರೇ ಇತಿ | ತಥಾನ್ಯತ್ಯಾಪಿ | ಅಗ್ನಿಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಕ್ಷಿತಿಷು ಪ್ರಕಂಸಂ | ಋ. ೨.೨.೩ | ಮಿತ್ರಂ ನ ಯಂ ಸುಧಿತಂ ಭೃಗವೋ ದಧುಃ | ಋ. ೬.೧೫.೨ | ಇತಿ ಚ | ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ ಸ್ತುತ್ಯಂ ತಾದ್ಯಗ್ಯವಯೋರ್ಜನ್ಮ ಮಹೇ ಮಹತೇ ದಕ್ಷಸೇ ಸರ್ವವಿಷಯಬಲಾಯ ಕ್ಷಿತಿಯೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಯಜಮಾನಾ ಆ ಭೂಷನ್ | ಸರ್ವತೋಽಲಂಕುರ್ವಂತಿ | ತ್ವಾಘಂತೆ ಇತ್ಯೇಥಃ | ಜನ್ಮನಃ ಪ್ರವಾಚ್ಯಪ್ರಮಾಹ | ಯದೀಂ ಯಸ್ಮಾದೇವ ಕಾರಣಾತ್ | ಅಥವಾ | ಈಮಿತ್ಯನರ್ಥಕಃ ಮಿತಾ-ಕ್ಷರೇಷ್ಯನರ್ಥಕಾಃ ಕಮಾಮಿದ್ವಿತಿತೈಕ್ಯಕ್ತತ್ಯಾತ್ | ಋತಾಯ ಯಜ್ಞಾಯ ಭರಥಃ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ | ಯದ್ಯ-ಸ್ಮಾಚ್ಚ ಕಾರಣಾದರ್ವತೇ ಯುಷ್ಮಾನ್ ಪ್ರಾಪ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ಚ ಭರಥೋಽಧಿಮತಂ ಫಲಂ | ಅಥವಾ | ಉಭಯತ್ರೇ ಕರ್ಮಣಃ ಸಂಪ್ರದಾನತ್ಯಾಚ್ಚ ತುರ್ಥೀ | ಯಜ್ಞಂ ಯಜಮಾನಂ ಚ ಭರಥ ಇತ್ಯೇಥಃ | ಯಸ್ಮಾಚ್ಚ ಹೋತ್ರೆಯಾ ಸ್ತುತಿರೂಪಯಾ ವಾಚಾ ಶಿಮ್ಯಾ ಹವಿಪ್ರದಾನಾದಿಕರ್ಮಣಾ ಚ ಪ್ರ ವಿಠಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಪ್ರಾಪ್ತುಃ | ತಸ್ಮಾತ್ರೈವಾಚ್ಯಂ ಜನ್ಮ ಭೂಷಯಂತೀತ್ಯೇಥಃ | ಹೋತ್ರೇತಿ ವಾಚ್ಚಮ ಹೋತ್ರಾ ಗೀರಿತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಲಾತ್ ||

ಪ್ರತಿಪಾಠಃ

ವೃಷಣಾ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ಸುರಿಸಿಕೊಡುವ ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ | ಯದೀಂ—ಯಾವಕಾರಣ ದಿಂದ | ಅರ್ವತೇ—(ನಿಮ್ಮನ್ನು) ಪೂಜಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ | ಋತಾಯ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ (ಫಲವನ್ನು) | ಭರಥಃ—ಭರಿಸುತ್ತೀರೋ | (ಮತ್ತು) ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ಹೋತ್ರೆಯಾ—ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದಲೂ | ಶಿಮ್ಯಾ—(ಹವಿಪ್ರದಾನಾದಿ) ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ (ಕೂಡಿದ) | ಅಧ್ಯರಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಪ್ರವೀಥಃ—ಸ್ತುತಿಕರಿಸುತ್ತೀರೋ (ಅಧ್ಯರಿಸಿದರೇ) | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ | ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ—ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದುದೂ | ರೋದಿಸ್ಯೋಃ—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದುದೂ ಆದ | ಜನ್ಮ—ಜನನವನ್ನು | ಮಹೇ—ಮದಕೃತ | ದಕ್ಷಸೇ—(ಸಕಲವಿಧವಾದ) ಶಕ್ತಿಗಾಗಿ | ಕ್ಷಿತಿಯೋಃ—ಮಾನವರಾದ ಯಜಮಾನರೂ | ಆ ಭೂಷನ್. ಅಲಂಕಾರ ಪೂರ್ವಕವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಶ್ಲಾಘಿಸುತ್ತಾರೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರವರಾದ ಎಷ್ಟೆ ಮಿತ್ರಾನರರೇ, ನೀವು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪೂಜಿಸುವಯಜಮಾನನನ ನೆರೆವೆರಿಸುವ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ಅದರ ಫಲವನ್ನು ಭರಿಸಿದ್ದೀರಿ. ಮತ್ತು ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಹವಿಷ್ಟ್ರದಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತೀರಿ ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದುದೂ, ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದುದೂ ಆದ ಜನನವನ್ನು ಮಹತ್ತಾದುದೂ, ಸಕಲವಿಧವಾದುದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಮಾನವನಿಂದ ಯಜಮಾನರು ತಮ್ಮ ಅಲಂಕಾರಪೂರ್ವಕವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಶ್ಲಾಘಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

For the sake (of obtaining) great vigour, showerers (of benefits), men glorify your birth from heaven and earth, which is to be extolled, inasmuch as you bestow (his desires) upon the worshipper (as the reward) of his sacrifice, and accept the rite (that is solemnized) with praise and oblation.

ವಿಕೀರ್ತನಯುಗಲ

ರೋದಸ್ಯೋಃ ಜನ್ಮ ಕ್ಷಿತೆಯಃ ಆ ಭೂಷಣ್—ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಜನ್ಮವನ್ನು ಮಾನವರಾದ ಯಜಮಾನರು ಶ್ಲಾಘಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಯಾರ ಜನ್ಮವನ್ನು ಎಂಬ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗೆ ಮೊದಲು ಮಿತ್ರಾನರರೂ ಜನ್ಮವೆಂದು ವ್ಯಷಣಾ ಎಂಬ ಪವನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ, ಯದ್ಯಾ ಮಿತ್ರ ಇತಿ ಸರ್ವೋಪಕಾರೀ ಅಗ್ನಿ ರುಚ್ಯತೇ, ವರುಣ ಇತಿ ತನೋನಿವಾರಕ ಆದಿತ್ಯಃ ಉಭಯೋಃ ಪೃಥಿವೀದ್ಭ್ಯು ಸ್ಥಾನತ್ತಾತ್ | ಅಥವಾ ಸರ್ವಗೂ ಉಪಕಾರಕನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಮಿತ್ರನೆಂದುದೇಶಿಸಬಹುದೆಂದೂ, ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ವರುಣನೆಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಬಹುದೆಂದೂ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ತಂ ದೇವಾ ಬುದ್ಧೇ ರಜಸಃ ಸುದಂಸಸಂ ದಿವಸ್ಪೃಥಿವ್ಯೋರರತಂ ನೈರೀರಿ |

ರಥಮಿವ ವೇದ್ಯಂ ಶುಕ್ರಶೋಚಿಷಮಗ್ನಿಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಕ್ಷಿತಿಷು ಪ್ರಶಸ್ಯಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨-೩)

ಮಿತ್ರಂ ನ ಯಂ ಸುಧಿತಂ ಭೃಗವೋ ವಧುವನಸ್ತುತಾವೀದ್ಯಮೂರ್ಧ್ವಶೋಚಿಷಂ |

ಸ ತ್ವಂ ಸುಪ್ರೀತೋ ವೀತಹವ್ಯೇ ಅದ್ಭುತ ಪ್ರಶಸ್ತಿಭಿರ್ಮಹಯಸೇ ದಿವೇದಿವೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೧೫-೨)

ಈ ಮಕ್ಕುಗಳನ್ನು ದಬರಿಸಿ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಿತ್ರನೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಹಿ ನಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ರೀತಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಸ ಜಿಹ್ವಯಾ ಚತುರನೀಕ ಋಂಜತೇ ಚಾರು ವಸಾನೋ ವರುಣೋ ಯತನ್ನೇರಿ |

ನ ತಸ್ಯ ವಿದ್ವಿ ಪುರವತ್ತೇತಾ ವಯಂ ಯತೋ ಭಗಃ ಸವಿತಾ ದಾಕಿ ನಾರ್ಯಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೪೮-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಗೂ ವರುಣನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದ್ದು ವರುಣಃ ತಮೋ ವಾರಕಃ ಸನ್ ತನೋವಾರಕನೆಂದರ್ಥವು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಸ್ಥಿತಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಿತ್ರೇ, ವರುಣ ಎಂದಾದರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು ಅಥವಾ ಮಿತ್ರರೂಸನಾದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವರುಣರೂಸನಾದ ಅದಿತ್ಯ ಎಂದಾದರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅರ್ವತೇ—ಯುಷ್ಮಾನ್ ಪ್ರಾಪ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ | ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸಮೀಪಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದವು ಗತಿವಿಶೇಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಶ್ವಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಅದರ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂಜಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೇಗವಾಗಿ ಸಮೀಪಿಸುವುದರಿಂದ ಹವಿಸ್ಸಿಗೂ, ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೂ ಈ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಕ್ಷಿತಿಯೇ—ಮನುಷ್ಯಾಃ (ಯಜಮಾನಾಃ). ನೆರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೫ ಮನುಷ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದು ವುರಿಂದ ಮಾನವರೆಂದರ್ಥ. (ನಿ. ೩-೬).

ಅಗ್ನಿನೇತಾ ಭಗ ಇವ ಕ್ಷಿತೀನಾಂ ದೈವೀನಾಂ ದೀವ ಬುತುಪಾ ಬುತಾವಾ |

ಸ ವೃತ್ತೇಹಾ ಸನಯೋ ವಿಶ್ವವೇದಾಃ ಪರ್ಷದ್ವಿಶ್ವಾತಿ ದುರಿಶಾ ಗೃಣಂತಂ ||

(ಮು. ಸಂ. ೩-೨೦-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾನವರಿಗೂ ದೇವಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ಕ್ಷಿತಿಸ್ಥುದಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳಾದ ಮಾನವರೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಶಿವ್ಯಾ—ಶಿವೀತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಶಮಯಿತೇರ್ವಾ ಶಕ್ನೋತೇರ್ವಾ | (ನಿ. ೫-೧೨) ಪ್ರಯಾಸ ಪಡು ಅಥವಾ ಶ್ರಮಪಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶಕ್ತವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಕ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಕರ್ಮವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ ವೃತ್ತಿಪದನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟಿವರ್ಷಣರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳಾಗಬಹುದು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಸ್ಥಿತಿ ಹವಿಸ್ಪ್ರದಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ಹೋತ್ರಯಾ—ಹೋತ್ರಾ, ಗೀಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಜ್ಞನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೧-೧೧) ಸ್ತುತಿ ರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯೆಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಭೂಷಣ—ಭೂಷ ಅಲಂಕಾರೇ. ಧಾತು, ಭಂದೆಸಿ ಲುಜ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುಸಚನಾಂತರೂಪ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಆಧಾವುಂ ಬಹುವುಧಿಶ್ಚಿ-ತಿಹಂತನಿಷಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷಿತಿಯೇ—ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು ಕ್ಷಿಜ್ ಕ್ರಾಚಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುಸಚನಾಂತರೂಪ.

ಪ್ರವಾಚ್ಯಮ್—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೆ. ಧಾತು. ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಯಜಯಾಚೆರುಚಪ್ರವಚರ್ಚಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿತಾಸ್ತರಿಕವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಣಿಟಂತದ ಮೇಲೆ. ಅಚೋ ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ವರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದತ್ತಸೇ—ದಕ್ಷ ನೃದ್ಧೌ ಶೀಘ್ರಾರ್ಥೇ ಚ. ಧಾತು. ಭೃದಿ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಅಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಹೇ—ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರಥಃ—ಭರ್ಷ ಭರಣೇ. ಧಾತು. ಭೃದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಾಸ್ಯಸು

ದಾತ್ರೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂಕ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅರ್ವತೇ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು ವನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚತುರ್ಥಿವಿಕವಚನಪರವಾದಾಗ ಅರ್ವಣಿಸ್ತೌ ಸಾವನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಅಂತಾವೇಶ.

ಹೋತ್ರಯಾ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ಹು ಯಾಮಾತ್ಸುಭಸಿಭ್ಯಸ್ತೌನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿಘಂಟು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವೀಥಃ—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿ. ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಅಠಿಂತದ ಪದವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಧ್ವರಮ್—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರಃ (ಹಿಂಸಾ) ಯತ್ಯ. ಅಧ್ವರಃ ನೆರ್ಷ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಶಾಖಾಃ

ಪ್ರ ಸಾ ಕ್ರಿ ತಿ ರ ಸು ರ ಯಾ ಮ ಹಿ ಪ್ರಿ ಯ ಋ ತಾ ನಾ ನಾ ನ್ಯ ತ ನು ಘೋ
ಷ ಧೋ ಬ್ರ ಹ ತ್ |

ಬುಜ್ಜಾಭಃ—೦ವಿ ಗತೌ ಧಾತು. **ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಮಾಗಮ. ವ್ಯತ್ಯಯ ದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಸುಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಧಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಯೋಜಕ ವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು.

ಅರೇಣವಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ರೇಣುಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಆರೇಣವಃ ನೌಷ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ತುಜಃ—ತುಜಧಾತುವು ದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಕ್ವಿಪ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೬-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸದ್ಯನ್ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗಿ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

೮—ಉಪಸರ್ಗವು ಶ್ರುತವಾದುದರಿಂದ ಗಚ್ಚಂತಿ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಸ್ವರಂತಿ—ಸ್ಯಃ ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ ಧಾತು. ಣ್ವಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ವಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಧಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಶಾಸ್ವನುದಾತ್ತೋತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉಪರತಾತಿ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್.

ನಿಮ್ನುಚಿ—ಮ್ನುಚು ಗತೌ ಧಾತು. ಣ್ವಾದಿ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ತರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಕ್ವವೀಃ—ತಕ್ವಂ ಪ್ರೇನಂ ವೇತಿ ಗಚ್ಚಂತಿ ಇತಿ ತಕ್ವವೀಃ ಹಿಂದಿನಂತೆ ವೀಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

। ಸಂಹಿತಾಃ ।

ಆ ನಾನ್ವೃತಾಯ ಕೇಶಿನೀರನೂಷತ ಮಿತ್ರ ಯತ್ರ ವರುಣ ಗಾತುನು-
ಚೇಫಃ ।

ಅವ ತ್ವನಾ ಸ್ಯಜತಂ ಸಿನ್ವತಂ ಧಿಯೋ ಯುವಂ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಮನ್ಯನಾಮಿ-
ರಜ್ಯಃ || ೬ ||

ದಶಾಹಃ

ಅ | ನಾಂ | ಋತಾಯ | ಕೇಶಿನೀಃ | ಅನೂಷತ | ಮಿತ್ರ | ಯತ್ರ | ವರುಣ | ಗಾತುಂ | ಅರ್ಚಥಃ |

ಅವ | ತ್ವನಾ | ಸ್ವಜತಂ | ಸಿನ್ವತಂ | ಧಿಯಃ | ಯುವಂ | ನಿಪ್ರಸ್ಯ | ಮನ್ಮನಾಂ | ಇರಜ್ಯಥಃ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಕೇಶಿನೀಃ ಕೇಶವತ್ಸೋ ಲ್ಯಗ್ನೇಜ್ಜ್ವಲಾ ವಾಂ ಯುನಾಮೃತಾಯ ಯಜ್ಞಾ-
ರ್ಥಮಾನೂಷತ | ಹವೀಸಮರ್ಪಣೇನಾಭಿಪೂಜಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕುತ್ರೇತಿ ತದುವಚ್ಯತೇ | ಹೇ ಮಿತ್ರ
ಹೇ ವರುಣ ಯುನಾಮೃತಾ ಯತ್ರ ಯಾಗೇ ಗಾತುಂ ಗಮನಂ ದೇವಯಜನದೇಶಂ ನಾ | ಗಾತುರಿತಿ
ಪ್ರಥಿನೇನಾನು ಗಾತುಃ ಪೂಷೇತ್ಯುಕ್ತತ್ಯಾತ್ | ಅರ್ಚಥಃ ಪೂಜಯಥಃ | ಸ್ವೀಕುರುಥ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಅಗತ್ಯ ಚ ತ್ವನಾತನ್ನೇನಾವ ಸ್ವಜತಂ ವೃಷ್ಟಿಮವಾಜ್ಞಾಪಿಂ ನಿಪ್ರಸ್ಯತಂ | ತಥಾ ಕೃತ್ಯಾ ಧಿಯೋಲ್ಯಸ್ಯದೀ-
ಯಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಸಿನ್ವತಂ | ವರ್ಧಯತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ಕೃತ್ಯಾ ನಿಪ್ರಸ್ಯ ಮೇಧಾವಿನೋ ಯಜ-
ನಾಸ್ಯ ಮನ್ಮನಾಂ ಮನನವತೀನಾಂ ಸ್ತುತೀನಾಂ ಯುವಂ ಯುನಾಮಿರಜ್ಯಥಃ | ಈಶ್ವರಾ ಸ್ವಾಮಿನಾಂ
ಭವಥಃ | ಇರಜ್ಯತಿರೈಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮಾ ಇರಜ್ಯತಿ ಪತ್ಯತ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ಯಾತ್ ||

ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ

ಮಿತ್ರ—ಎಲೈ ಮಿತ್ರನೇ | ವರುಣ . ಎಲೈ ವರುಣನೇ, (ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ) | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಯಾಗ
ದಲ್ಲಿ | ಗಾತುಂ—(ನಿಮ್ಮ) ಗಮನವನ್ನು ಅಥವಾ ಯಾಗಪ್ರದೇಶವನ್ನು | ಅರ್ಚಥಃ—ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಗೌರವಿಸು
ತ್ತೀರೋ (ಅಲ್ಲಿ) | ಕೇಶಿನೀಃ—ಕೂದಲಿನಂತಿರುವ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಗಳು | ನಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನು | ಋತಾಯ—
ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ | ಅ ಅನೂಷತೆ—(ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರ ನಾಲಕ) ಉಪಚರಿಸುತ್ತವೆ, (ನೀವು ಬಂದು) |
ತ್ವನಾ—ನಿಮ್ಮ ಸ್ವಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ | ಅವ ಸ್ವಜತಂ—(ಮಳೆಯನ್ನು) ಕೆಳಕ್ಕೆ ಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿಂ |
ಧಿಯಃ—ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ಸಿನ್ವತಂ—ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ, (ಏತಕ್ಕಂದರೆ) | ಯುವಂ—
ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ | ನಿಪ್ರಸ್ಯ—ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಯಜನಾನನ | ಮನ್ಮನಾಂ—ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರ
ಗಳಿಗೆ | ಇರಜ್ಯಥಃ—ಸ್ತಾವಿಗಳಾಗದೀರಿ

ಭಾಗಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ನೀವು ಯಾವ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಯಾಗಪ್ರದೇಶವಷ್ಟು ನಿಮ್ಮ ಆಗಮನದಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿ
ಗೌರವಿಸುತ್ತೀರೋ, ಅಲ್ಲಿ ಕೂದಲಿನ ರೂಪದ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಗಳು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಹವಿಸ್ಪ್ರದಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞ
ದಲ್ಲಿ ಉಪಚರಿಸುತ್ತವೆ. ನೀವು ಅಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡಿ ನಿಮ್ಮ ಸ್ವಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ, ನಮಗೆ ಉಪಕಾರಕವಾದ ಮಳೆ
ಯನ್ನು ಸುರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ. ಏತಕ್ಕಂದರೆ
ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಯಜನಾನನ ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಗಳಾಗದೀರಿ.

English Translation

The tresses of Agni minister, Mitra and Varuna, to your sacrifice, when you honour (with your presence) the sacrificial chamber : send down of your own accord (the rain) and prosper our offerings, for you have command over the praises of the pious men.

ವಿಕೇಶವಿಷಯಗಳು

ಗಾತುಂ—ಗಮನಂ ದೇವಯಜನದೇಶಂ ನಾ | (ಮಿತ್ರಾವರುಣರ) ಗಮನ ಅಥವಾ ಯಾಗಪ್ರವೇಶ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಗಮನವೆಂಬರ್ಥಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲೂ, ಅನುಷ್ಠಾನಮಾರ್ಗ ಅಥವಾ ದೇವಲೋಕಗಮನಮಾರ್ಗ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಗಂ ಎಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕಿರುವಂತೆಯೇ ಈ ಪದಕ್ಕೂ ಭೌತಿಕವಾದ ಮತ್ತು ನೈತಿಕವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುವು.

ಊರ್ಧ್ವೋ ವಾಂ ಗಾತುರಧ್ಯರೇ ಅಕಾರ್ಯೂರ್ಧ್ವಾ ಶೋಚೀಂಶಿ ಪ್ರಸ್ಮಿತಾ ರಜಾಂಸಿ |
ದಿವೋ ನಾ ನಾಭಾ ನೈಸಾದಿ ಹೋತಾ ಸ್ತುತೇಮಹಿ ದೇವವ್ಯಚಾ ವಿ ಬರ್ಹಿಃ ||

(ಋ ಸಂ ೩-೪-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಪುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗವೆಂಬುದಾಗಿಯೂ,

ಅರ್ಯಮಾ ನೋ ಅದಿತಿಯೆಜ್ಜಿ ಯಾಸೋಽದಿಜ್ಞಾ ನಿ ವರುಣಸ್ಯ ವೃತಾನಿ |

ಯುಯೋತ ನೋ ಅನಪತ್ಯಾನಿ ಗಂತೋಃ ಪ್ರಜಾವಾನ್ಸಃ ಪಶುಮಾ ಅಸ್ಮು ಗಾತುಃ ||

(ಋ ಸಂ. ೩-೫-೧೮)

ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುವಂತಿರದ್ದಾದೀನತ್ರೇತಿ ಗಾತುರ್ಗೃಹಂ | ಇಂದ್ರಾದಿವೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಗೃಹವೆಂದೂ,

ನೈಸ್ಮೈ ದೇವೀ ಸ್ವಧಿತೀರ್ಹೀತೇ ಇಂದ್ರಾಯ ಗಾತುರುಶತೀವ ಯೇವೋ |

ಸಂ ಯದೋಜೋ ಯುವತೇ ವಿಶ್ವಮಾಭಿರಸು ಸ್ವಧಾಪ್ನೇ ಕ್ಷಿತಯೋ ನಮಂತೆ ||

(ಋ ಸಂ ೫-೩೨-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯೆಂದೂ (ಗಾತು ಶಬ್ದವು ಪೃಥ್ವೀ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೫).

ಸ ತೇ ಜಾನಾತಿ ಸುಮತಿಂ ಯವಿಷ್ಯ ಯ ಈವತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಗಾತುನ್ವರತಾ |

ವಿಶ್ವಾನೈಸ್ಮೈ ಸುದಿನಾನಿ ರಾಯೋ ದ್ಯುಮ್ನಾನ್ಯರಿಯೋ ನಿ ದುರೋ ಅಭಿ ವ್ಯಾತ್ ||

(ಋ ಸಂ. ೪-೪-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗೀಯತೇ ಉಚ್ಚಾರ್ಯತೇ ಇತಿ ಗಾತುಃ ಸೋತ್ರೈಂ ಎಂದು ಸೋತ್ರಪ್ರವಯ್ಯವಾಗಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಪುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಗಮನಂ ದೇವಯಜನದೇಶಂ ನಾ ಎಂದು ಪಠ್ಯಯರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ.

ಇರಜ್ಯಥಃ—ಇರಜ್ಯತಿ ಪದವು ಐಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೧೧). ಪರಿಚೇರಣಕರ್ಮ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೨) ಆದರೂ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗ ವಿರುವುದು ಅಧಿಕ.

ಇರಜ್ಯನ್ನಗ್ನೇ ಪ್ರಥಯಸ್ವ ಜಂತುಭಿರಸ್ಮೇ ರಾಯೋ ಆಮರ್ತ್ಯ |
ಸ ದರ್ಶತಸ್ಯ ವಪುಷೋ ವಿ ರಾಜಸಿ ಪೃಣಕ್ಷಿ ಸಾನಸಿಂ ಕ್ರತುಂ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೪೦-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರಜ್ಯನ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮೊದಲು ಈರ್ಷ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಇರಜ್ ಧಾತು ವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಈರ್ಷ್ಯನ್ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಧಾಂ ಕುರ್ವನ್ ಇತರ ಶಕ್ತಿಗಳೊಡನೆಯೂ ತೇಜಸ್ಸುಗಳೊಡ ನೆಯೂ ಸ್ಪರ್ಧಿಸುತ್ತಾ ಬೆಳಗುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ. ಯದ್ವಾ ಇರಜ್ಯತಿಶೈಶ್ವರ್ಯ ಕರ್ಮ ಜಂತುಭಿರ್ಜಾಯಮಾಸ್ಮೇ ರಾತ್ರೀಯೈಸ್ತೇ ಜೋಭಿಃ ಇರಜ್ಯನ್ ಈಶ್ವರೋ ಭವನ್ | ನಿನ್ನ ಆತ್ಮತೇಜಸ್ಸು ನಿಂದ ಸಕಲಜಂತುಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರನಾಗಿರುತ್ತಾ ಎಂದೂ ವಿನರಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ,

ಯಸ್ಯ ಶ್ವೇತಾ ವಿಚಕ್ಷಣಾ ತಿಸ್ತೋ ಭೂಮೀರಧಿಕ್ಷತಃ |

ತ್ವಿರುತ್ತರಾಣಿ ಪ್ರಪ್ತುತುರ್ವರುಣಸ್ಯ ಧ್ರುವಂ ಸದಃ ಸ ಸಪ್ತಾನಾಮಿರಜ್ಯತಿ ನಭಂತಾಮನ್ಯಕೇ
ಸಮೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೮-೪೧-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರಜ್ಯತಿ ಈಶ್ವರೋ ಭವತಿ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತ ವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಸಕಲವಾದ ಸ್ವೋತ್ತರಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಸ್ತುತಿಕರಂಗೂ ಸ್ವಾಮಿ ಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕೇಶಿನೀಃ—ಕೇಶಾಃ ಆನಾಂ ಸಂತೀತಿ ಕೇಶಿನ್ಯಃ ಇಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಪರನಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲೂಕ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನೂಷ್ಠ—ಉ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಛಂದಸ್ಸವಾಗಿ ಲುಹ್. ಧ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅತ್ ಆದೇಶ. ಟ್ಲಿಗೆ ಸಿಹ್ ಬಂದಾಗ ಗಾಂಕುಟಾದಿಭ್ಯಃ (ಪಾ ಸೂ. ೧-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಣಾತ್ವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಛಂದಸ್ಸವಾಗಿ ಧಾತು ವಿಗೆ ದೀರ್ಘವೂ ಸಿಹಿಗೆ ಇಡಭಾವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಪಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಾತುಮ್—ಗೈ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಕಮಿಮನಿಜನಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತು ಪ್ರತ್ಯಯ ಆದೇಶಬಿಲಪದೇಶೇಶಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆಂತೋ ದಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ ಗಾತುಃ ಪೂಷಾ (ನಿರು. ೧-೧-೨೦) ಎಂದು ಪೃಥಿವೀಪರಾಂಯ ದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಚಭೇ:—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ನಿಪಾತ್ಯೈರ್-
ದೈದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತ್ಯನಾ—ಮಂತ್ರೇಷ್ವಾಙ್ಯಾದೇರಾತ್ಯನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೃಜತಮ್—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩)ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿನ್ಸೇತಮ್—ಸಿವ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶವ್ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮನ್ಯನಾಮ್—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಕೀಲಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಇರಜ್ಯಥಃ—ಇರಜ್ಯ ಧಾತುವು ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ರಿಯಾವಾಚಿಯಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

-----:0:-----

ॐಂಹಿತಾಂಃ

ಯೋ | ವಾಂ | ಯಜ್ಞೈಃ | ಶಶಮಾನೋ | ಹ | ದಾಶತಿ | ಕವಿಹೋತಾ | ಯಜತಿ

ಮನ್ಯಸಾಧನಃ |

ಉಪಾಹ | ತಂ | ಗಚ್ಛೆಥೋ | ವೀಥೋ | ಅಧ್ವರಮಚ್ಛಾ | ಗಿಃ | ಸುನುತಿಂ | ಗಂತ-

ನುಸ್ಮಯೂ || ೬ ||

೮೮೩ಃ

ಯಃ | ವಾಂ | ಯಜ್ಞೈಃ | ಶಶಮಾನಃ | ಹ | ದಾಶತಿ | ಕವಿಃ | ಹೋತಾ | ಯಜತಿ | ಮನ್ಯಸಾಧನಃ |

ಉಪ | ಅಹ | ತಂ | ಗಚ್ಛ | ಥಃ | ವೀಠಃ | ಅಧ್ವರಂ | ಅಚ್ಚ | ಗಿರಃ | ಸ್ವಮತಿಂ | ಗಂತಂ | ಅಶ್ಯಯೂ
ಇತ್ಯಶ್ಯಯೂ || ೭ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಯೋ ಹ ಯಃ ಬಲು ಯಜಮಾನೋ ವಾ ಯುನಾಮುದ್ಧಿಶ್ಯ ಯುನಾಭ್ಯಾಂ ವಾ ಯಜ್ಞೈ-
ರ್ಯಾಗೈರ್ನಿವತ್ತ ಭೂತೈಃ ಶಶಮಾನಃ ಶಂಸಮಾನೋ ದಾಶತಿ ಹವಿರಾದಿಕಂ ಸ್ವಸ್ವತ್ತಂ ನಿವರ್ತ್ಯ ಯುಷ್ಮ-
ತ್ಸೈತ್ಯಾಪಾದನಂ ಕರೋತಿ | ಯ ಏವ ಕವಿರನೂಚಾನಃ | ಯೇನ್ಮೂಚಾನಾಪ್ತೇ ಕವಯ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ |
ಅಥವಾ ಕವಿವೇದಧಾವೀ ಹೋತಾ ಸಮ್ಯಗ್ಯೋಮನಿಷ್ಪಾದಕೋ ಯಜಮಾನೋ ಮನ್ಮಸಾಧನೋ
ಮನನೀಯದ್ರವ್ಯದಕ್ಷಿಣಾದಿಸಾಧನೋವೇತಃ ಸನ್ಯಜತಿ ಸೋಮಯಾಗಾದಿಕಂ ಕರೋತಿ | ತಮೇವ
ಯಜಮಾನಂ ಸುಮತಿಂ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞಮುಪೋಪಲಕ್ಷ್ಯ ಗಚ್ಛ | ಪ್ರಾಪ್ನುಥಃ ಬಲು | ಅಧ್ವರಂ
ತದೀಯಂ ಯಜ್ಞಂ ವೀಠಃ | ಕಾಮಯೇಥೇ | ಕಿಂಚಾಶ್ಯಯೂ ಅಸ್ಮಾನ್ಯಾಮಯಮಾನಾ ಯುನಾಂ
ಗಿರಃ ಸ್ತುತೀರಚ್ಚಾಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಗಂತಂ | ಗಚ್ಛಶಂ | ತಾದ್ರಶಂ ಮಾಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಸ್ತುತೀಃ ಸ್ವೀಕುರುತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಅತ್ರ ಯದ್ಭಿ ತಮಿತಿ ಸಾಮಾನ್ಯನಿರ್ದೇಶಃ ಪ್ರತಿಭಾತಿ ತಥಾಪ್ಯಶ್ಯಯೂ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದೀರ್ಘತಮಾಃ
ಸ್ಯಾತ್ಯಾನಮೇವ ಪರೋಕ್ಷತಯೋಕ್ತವಾನಿತಿ ಗಮ್ಯತೇ | ಯದ್ವಾ | ಯೋ ದಾಶತಿ ಯಶ್ಚ ಯಜತೇ
ತಮುವೇತ್ಯ ತದೀಯಂ ಯಜ್ಞಂ ಕಾಮಯೇಥೇ | ಅತೋದ್ರಶ್ಯಯೂ ಯುನಾಂ ಸುಮತಿಂ ಮಾಂ
ಮದೀಯಾ ಗಿರಃ ಸ್ತುತೀರಚ್ಚಾಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಗಚ್ಛತಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಃ ಹ—ಯಾವನೇ ಆದರೂ ಯಜಮಾನನು | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ | ಯಜ್ಞೈಃ—
ಯಜ್ಞಗಳಿಂದ | ಶಶಮಾನಃ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ | ದಾಶತಿ—ಹವಿಷ್ಠನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, (ಮತ್ತು) | ಕವಿಃ—
ವೇದಧಾವಿಯೂ | ಹೋತಾ—ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಆದ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು | ಮನ್ಮಸಾಧನಃ—ರಮ್ಯ
ವಾದ ದಕ್ಷಿಣಾದಿಸಾಧನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಯಜತಿ—ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ, (ಆಂತಹ) |
ಸುಮತಿಂ ಶ್ರೀಷ್ಯವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾಂತನಾದ | ತೇ ಉಪ—ಆ ಯಜಮಾನನನ್ನೇ ಉಪಲಕ್ಷಿಸಿ | ಗಚ್ಛಃ—
ಹೋಗಿ | ಅಧ್ವರಂ—ಆನನ ಯಜ್ಞವನ್ನು | ವೀಠಃ—ಅವೇಕ್ಷಿಸಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ (ಆದರಂತೆಯೇ) | ಅಶ್ಯಯೂ—
ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾ | ಗಿರಃ ಅಚ್ಚ—(ನಮ್ಮ) ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಪವಲಿಸಿ | ಗಂತಂ—ದಯಮಾಡಿ
(ಆಂಗೀಕರಿಸಿ).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಾವ ಯಜಮಾನನಾಗಲಿ, ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ ಹವಿಷ್ಠನ್ನು
ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಮತ್ತು ವೇದಧಾವಿಯೂ ಹೋಮಸಂಪಾದಕನೂ ಆದ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ರಮ್ಯವಾದ

ದಕ್ಷಿಣಾದಿ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂತಹ ಶ್ರೀಷ್ಯವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನಾದ ಆ ಯಜಮಾನನನ್ನೇ ಉಪಲಕ್ಷಿಸಿ ಹೋಗಿರಿ. ಮತ್ತು ಅವನ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅದರಂತೆಯೇ ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ.

English Translation

Come to the devout (worshipper), who, glorifying you, and providing (all that is) acceptable, presents you with oblations; (to him), the sage, the invoker, who offers you worship: accept his sacrifice; favourably disposed towards us, (accept) our praises.

ಶಿವಶಾಸ್ತ್ರವಚನಗಳು ||

ಶತಮಾನಃ—ಈ ಪದವು ಅರ್ಚಿತ ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಶತಮಾನಃ ಶತಮಾನಃ (ಸುಮನಃ) ಎಂದು ನಿರೂಪಕಾರರು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನೋ ಉದಹರಿಸಿ (೬-೮) ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ಎಂದರ್ಥವಾದುದ್ದರಿಂದ.

ಮನ್ಮಸಾಧನಃ—ಮನ್ಮ ಪದಕ್ಕೆ ಮನನೀಯ, ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕವಾದುದು, ಸ್ತುತ್ಯವಾದುದು ಎಂಬರ್ಥಗಳಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮನ್ಮಸಾಧನಃ ಎಂದರೆ ಮನನೀಯವ್ರವ್ಯವ್ಯವಹಾರದಿ ಸಾಧನೋಪೇತಃ ಸನ್ ಯಜ್ಞ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿ ಬೇಕಾದ ದಕ್ಷಿಣಾದಿ ವ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯಜಮಾನನಿಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.

ರಾಯೋ ಬುಧ್ಧಃ ಸಂಗಮನೋ ವಸೂನಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕೇತುರ್ಮನ್ಮಸಾಧನೋ ವೇಃ |

ಅಮೃತತ್ವಂ ರಕ್ಷಮಾಣಾಸ ವಿನಂ ದೇನಾ ಅಗ್ನಿಂ ಧಾರಯಂತ್ರಪಿನೋದಾಂ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೯೬-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ, ಮನನೀಯಸ್ಯ ಅಭಿಲಷಿತಸ್ಯ ಸಾಧಯತಾಃ ಅಪೇಕ್ಷಿತಗಾಢ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಿ ಕೊಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಆ ಮುಕ್ತನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಶತಮಾನಃ—ಶತ ಪುನ್ಸುತಗತೌ ಧಾತು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥನಿರೂಪದಿಂದ ಇಷ್ಟ ಸ್ವರೂಪವನ್ನಪ್ಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ತಾತ್ಪರ್ಯಲೈವಯೋವಚನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಾನೌ ಪ್ರಕೃಯಿ. ಶಪ ವಿಕರಣ. ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾಗಮ. ಚಿತ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ಯರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾತೃತಿ—ದಾತೃ ಧಾಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕಜನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯೇವಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷಾತ್ಪರಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಚಿತವೆ.

ಕವೀ—ಕು ರವ್ಯೇ ಧಾತು. **ಅಚೇತಃ** (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಸಾರ್ವ-ಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇತಿಗೆ ಅವಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮನ್ವಸಾಧನಃ—ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧಿ ಧಾತು. ಲ್ಪುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯಾವೋರನಾಕೌ** (ಪಾ ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. **ಲಿಸಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಘೋರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. **ಮನ್ವಸಾಧನಂ ಯಸ್ಯ** ಸಃ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಚ್ಚೇಥಃ—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಅಹ ಎಂಬುದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಹೇತಿವಿನಿಯೋಗೇ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಪು **ತಾಸ್ಯಸುದಾತ್ತೇತ್** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೀಥಃ—ವಿ ಗತ್ಯಾದಿಸು. ಅವಾದಿ ಇಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಚ್ಚ—ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಮತಿಮ್—ತೋಭನಾ ಮತಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಮತಿಃ ತಮ್ ನೇಜ್ ಸುಧ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಂತಮ್—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯದ್ವಾವಿರುವುದರಿಂದ ತಮಾದೇಶ. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಛಂದಸವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕರೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಯಯೋ—ಅಸ್ಯಾವ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಇತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿಧಾಗ **ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ **ಅತೋಲೋಪಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ||೬||

ಸಂಹಿತಾಶಾಖಾಃ

ಯುವಾಂ ಯುಜ್ಞೈಃ ಪ್ರಥಮಾ ಗೋಭಿರಂಜತ ಋತಾವಾನಾ ಮನಸೋ
ನ ಪ್ರಯುಕ್ತಿಷು |

ಭರಂತಿ ವಾಂ ಮನ್ಮನಾ ಸಂಯತಾ ಗಿರೋಽದ್ವೈಪ್ಯತಾ ಮನಸಾ ರೇವದಾ-
ಶಾಛೇ ಹಿ ಲ ||

೮೮೩೦

ಯುವಾಂ | ಯಜ್ಞೈಃ | ಪ್ರಥಮಾ | ಗೋಭಿಃ | ಅಂಜತೇ | ಋತ್ಯವಾನಾ | ಮನಸಃ | ನ | ಪ್ರಯು-
ಕ್ತಿಸು |

ಭರಂತಿ | ವಾಂ | ಮನ್ಮನಾ | ಸಂಯತಾ | ಗಿರಃ | ಅದ್ವೈಪ್ಯತಾ | ಮನಸಾ | ರೇವತ್ | ಅಶಾಛೇ ಇತಿ |
|| ೮ ||

| ಸಾಯಜಘಾಸ್ತಂ |

ಹೇ ಋತಾವಾನಾ ಯಜ್ಞವಂತೌ ವ್ಯಷ್ಟ್ಯದಿಕವಂತೌ ವಾ ಮಿತ್ರಾವರಣೌ ಯುವಾಂ ಪ್ರಥಮಾ ಪ್ರಥಮೌ ಯಜ್ಞೈರ್ಯಜನತಾಥನೈರ್ಗೋಭಿರ್ಗೋವಿಕಾರೈಃ ಪಯಅಧಿಧರಂಜತೇ | ವ್ಯಂಜಯಂತಿ ಯಜಮಾನಾಃ | ದೇವಭಾಗಂ ಯಾಗೇಷು ಕ್ಷೀರಾದಿಭಿರ್ಯಜಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಗೋಭಿ-
ರಂಜತೇ | ಸ್ತುವಂತಿ | ತತ್ರ ದ್ವಿಷ್ಟಾಂತಃ | ಸ್ತುಯುಕ್ತಿಸು ಪ್ರಯೋಗೇಷು ಮನಸೋ ನ || ಕರ್ಮಣಿ ಸ್ಪಷ್ಟೇ || ಮನ ಇವ | ತದ್ವಿಥಾ ಪ್ರಥಮಂ ವ್ಯಂಜಯಂತಿ ಮುಖ್ಯಂ ಕುರ್ವಂತಿ ತತ್ಪೂರ್ವಕತ್ವಾತ್ಪ್ರವ-
ವಹಾರಸ್ಯ | ಕಿಂ ಚಿ ವಾಂ ಯುವಾಂ ಮಜ್ಞನಾ ಮನನವತಾ ಸಂಯತಾ ಯುವಾಮೇವ ಸಮ್ಯಗ್ಗಚ್ಛತಾ ಚಿತ್ತೇನ ಗಿರಃ ಸ್ತುತೀರ್ಭರಂತಿ | ಸಂಪಾದಯಂತಿ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದದ್ವೈಪ್ಯತಾನಾಭಿವೃತ್ತಿ
ಮನಸಾ ಪ್ರತ್ಯಷ್ಟೇನ ಚೇತಸಾ ಯುಕ್ತೌ ಸಂತೌ ರೇವದ್ವನವತ್ಸುರ್ಮಾಸ್ಮದೀಯಮಾಶಾಛೇ | ಅಶ್ವ-
ವಾಛೇ | ನ್ಯಾಷ್ಟುಥಃ | ದದಾಛೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಆ ಕ್ರೋತೇರ್ಲಿಟ್ಸುನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿ ವಚನಾದಿ-
ಭಾವಃ ||

೮೮೪೦

ಋತಾವಾನಾ—ಯಜ್ಞವನ್ತು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಅಥವಾ ವ್ಯಷ್ಟ್ಯದಿಕಗಳಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುವುದಾದ ಮಿತ್ರಾವರಣರೇ |
ಪ್ರಯುಕ್ತಿಸು—(ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮೂಲಕ ಯಾವ ಕೆಲವನಾಗಲ) ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ತರಬೇಕಾದಾಗ | ಮನಸೋ
ನ—(ಒಳ್ಳೆಯವ ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟವ ಎಂಬ ವಿವೇಚನೆಯಾಗಿ) ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾ ಪ್ರಥಮವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ |
ಯುವಾಂ—ನಿಮ್ಮಬ್ಬರನ್ನೂ | ಯಜ್ಞೈಃ—ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳಾದ | ಗೋಭಿಃ—ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳಿಂದ | ಪ್ರಥಮಾ—
ಮುಖ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ (ಆಗ್ರಸ್ಥಾನವಲ್ಲಿರಿಸಿ) | ಅಂಜತೇ—(ಮಂಜಮಾನರು) ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ | (ಮತ್ತು) ವಾಂ—
ನಿಮ್ಮನ್ನು | ಮನನಾ—ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಧ್ಯಾನದಿಂದ | ಸಂಯತಾ—ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ |
ಗಿರಃ—ಸ್ಮೋತ್ರಗಳನ್ನು | ಭರಂತಿ—ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ | (ಆಮನಂವ) ಅದ್ವೈಪ್ಯತಾ—ನಿಟ್ಟಿತ್ತಿವೇ (ಆಮನಂವ
ಪೂರ್ವಕವಾದ) ಮನಸಾ—ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ | ರೇವತ್—ಧನಯುಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ಅಶಾಛೇ ಹೊಂದಿಸಿ
ಕೊಡು

ಭಾವಾಥ್

ಯಜ್ಞ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಮಿತ್ರಾಚರಣರೇ, ಯಾವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಸಹ ಒಳ್ಳೆಯದು ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟದ್ದು ಎಂಬ ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡುವ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಸಹ ಯಜಮಾನನು ಅಗ್ರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರಿಸಿ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರಿಂದ ಸಿಟ್ಟಿಲ್ಲದೇ ಅನುಗ್ರಹ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಧನಯುಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿ ಕೊಡಿದ.

English Translation

Accepters of sacrifices, you are the first whom (worshippers) propiate with offerings, the produce of the cow, like (the application) of the mind (in the first instance) to the results (of the senses), hymns (prompted) by thoughts wholly intent upon you, celebrate (your praise): do you with humble minds, bestow upon us wealth.

ವರ್ತಮಾನಯಗಳಃ

ಮತಾನಾನ್ವಾ—ಯಜ್ಞವಂತೌ ವೃಷ್ಟ್ಯವಂತೌ ವಾ ಮಿತ್ರಾಚರಣೌ ಯಜ್ಞಾನ್ವರ್ಥವರು ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟ್ಯವದಕಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರಾದ ಎಂದು ಮಿತ್ರಾಚರಣರನ್ನು ಸಂಯೋಧಿಸಿದೆ.

ಅಧಾರಯತಂ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ ಮಿತ್ರರಾಜಾಣಾ ವರುಣಾ ಮಹೋಽಭಿಃ |
ವರ್ಧಯತನೋಷಧೀಃ ಪಿನ್ನತಂ ಗಾ ಅವ ವೃಷ್ಟಿಂ ಸೃಜತಂ ಜೀರದಾನಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೬೨-೨)

ಉತಸಃ ಗೋಪಾವಧಿ ತಿಷ್ಠಥೋ ರಥಂ ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಣಾ ಪರನೋ ವ್ಯೋದಮನಿ |
ಯವತ್ರ ಮಿತ್ರಾಚರಣಾವಥೋ ಯುವಂ ತಸ್ಮೈ ವೃಷ್ಟಿರ್ಮಧುಮತ್ತಿಸ್ತೇಽ ದಿವಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೬೩-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾಚರಣರೇ ವೃಷ್ಟ್ಯಧಿದೇವತೆಗಳೆಂದೂ, ಅವರೇ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುಂಸಿ ಲೋಕವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತಹ ವೃಷ್ಟ್ಯಧಿದೇವತೆಗಳಾದ ಮಿತ್ರಾಚರಣರನ್ನು ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಗೋಭಿಃ--ಗೋವಿಕಾರ್ಥಿಃ ಪಯ ಆದಿಭಿಃ | ಗೋವಿಕಾರವಾದ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳಿಗೂ ಗೋ ಶಬ್ದವೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವೀ (೨-೫), ಅದಿತ್ಯೈ (೨-೬) ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಿರುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧೇನುವೂ ಆದರಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನಿರುಕ್ತವಲ್ಲ,

ಆ ಧಾವತಾ ಸುಹಸ್ತೈಃ ಶುಕ್ರಾ ಗೃಭ್ಲೇತ ಮಂಥಿನಾ | ಗೋಭಿಃ ಶ್ರೀಣೇತ ಮತ್ತರಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೯-೪೬-೪)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನು ದರಹಿ ಅಲ್ಲಿ ಗೋಛಿಃ ಎಂದರೆ ಗೋಛಿಃ ಅಭಿನಿಷ್ಠನೇನೇ ಕ್ಷೀರೇಣ ಎಂದರ್ಥವಾದುದಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾಗ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ಗೋವಿಕಾರವಾದ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಂತೇ—ವ್ಯಂಜಯಂತಿ | ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಪೂಜಾದಿಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆಂದರ್ಥ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವು,

ವಿತಾ ಉತ್ಯಾ ಉಷಸಃ ಕೇತುಮಕ್ರತ ಪೂರ್ವೇ ಅರ್ಥೇ ರಜಸೋ ಭಾನುಮಂಜತೇ |
ನಿಷ್ಕೃತ್ಯಾನಾ ಆಯುಧಾನೀವ ದ್ಯಷ್ಟವಃ ಪ್ರತಿ ಗಾಪೋರೂಷೀರ್ಯಂತಿ ಮಾತರಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯೨-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ರಜಸೋ ಭಾನುಮಂಜತೇ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಉಷಸ್ಸು ತನ್ನ ಪ್ರಭೆಯಿಂದ ಅಂತಸ್ತನನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು. ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪೂಜಾಸಾಧನಗಳಿಂದ ಅಂತಸ್ಥವಾಗ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪ್ರಥಮಾ—ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ ಧಾತು. ಪ್ರಥೇರಮಚ್ (ಉ. ಸೂ. ೫-೨೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಓ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಉಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಅಂಜತೇ—ಅಂಜೂ ವ್ಯಕ್ತಿಮುಕ್ತೇ ಕಾಂತಿಗತಿಷು. ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋತವಾನಾ—ಛಂದಸೀವನಿಪ್ ಋತವಾನಂದ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ- ದ್ವೈತ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಉಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಪ್ರಯುಕ್ತಿಷು—ಯುಜ್ ಯೋಗೇ ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ಷಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಚೋಃಕಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಬಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ಪ. ಚರ್ತ್ವ. ತಾದೌ ಚಿ ನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಗತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರಂತಿ—ಭೃಜ್ ಭರಣೇ. ಧಾತು. ಭೃದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ- ವಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಸಾರ್ಥಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಂತರ್ಭಾವಿತನ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು.

ಸಂಯತಾ—ಯತೇ ಪ್ರಯತ್ನೇ ಧಾತು. ಕ್ಷಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ತ್ವತೀಯಾನಿವ ವಚನಾಂತರೂಪ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರಸದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದ್ವೈತ್ಯಾ—ನ ದ್ವೈತ್ಯತ್ ಅದ್ವೈತ್ಯತ್ ತೇನ ದ್ವೈತ್ಯ ಹರ್ಷವೋಪನಯೋಃ ಧಾತು. ವೋಪನಂ ಗಮ್ಃ ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಜ್ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವತೀಯಾವಿಶವಚನಾಂತರೂಪ.

ರೇವತ್—ರಯಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ರೇವತ್. ರಯೇರ್ಮೌತ್ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಮತುಷ್ ಪರವಾದಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಇಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಣ. ರೇಶಬ್ಬಾಚ್ಚ (ವಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೬-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಷಿಗ ಉದಾತ್ತಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಶಾಢೇ—ಆಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆಧಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ವಿತ್ಯ. ಆಗಮಾನುಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ದ್ವಿತ್ಯ ಎಂದಾಗ ನುಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿ ಇಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

-----:-----

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ರೇವದ್ವಯೋ ದದಾಥೇ ರೇವದಾಶಾಢೇ ನರಾ ಮಾಯಾಭಿರಿತಲೂತಿ
ಮಾಹಿನಂ |

ನ ವಾಂ ದ್ಯಾವೋಽಹಭಿನೋಽತ ಸಿಂಧವೋ ನ ದೇವತ್ವಂ ಪಣಯೋ
ನಾನಶುರ್ಮಘಂ || ೯ ||

• ಪಪಾಠಃ •

ರೇವತ್ | ವಯಃ | ದದಾಥೇ ಇತಿ | ರೇವತ್ | ಆಶಾಢೇ ಇತಿ | ನರಾ | ಮಾಯಾಭಿಃ | ಇತ್ಯಲೂತಿ |
ಮಾಹಿನಂ |

ನ | ವಾಂ | ದ್ಯಾವಃ | ಅಹಭಿಃ | ನ | ಉತ | ಸಿಂಧವಃ | ನ | ದೇವತ್ವಂ | ಪಣಯಃ | ನ | ಆನಶುಃ |
ಮಘಂ || ೯ ||

ಯುವಂ ದಿವೋ | ಬೃಹತೋ | ದಕ್ಷನಾಭುವಂ | ಗಾಂ ನ ಧುರ್ಯುಷ |

ಯುಂಜಾರ್ಥೇ ಅಪಃ || ೪ ||

| ಪಠಪಠಃ |

ಪ್ರ | ಸಾ | ಕ್ಷಿತಿಃ | ಅಸುರಾ | ಯಾ | ಮಹಿ | ಪ್ರಿಯಾ | ಋತ್ವನಾನ್ | ಋತಂ | ಆ | ಘೋಷಃ |
ಬೃಹತ್ |

ಯುವಂ | ದಿವಃ | ಬೃಹತಃ | ದಕ್ಷಂ | ಆಝುವಂ | ಗಾಂ | ನ | ಧುರಿ | ಉಪ | ಯುಂಜಾರ್ಥೇ ಇತಿ |
ಅಪಃ || ೪ ||

ನಾಯಾಫಾಸ್ಯಂ

ಹೇ ಅಸುರಾಸುರಾ ಬಲವಂತಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಯುವಯೋರ್ಯಾ ಕ್ಷಿತಿರ್ದೇವಯಜನರೂಪಾ ಮಹಿ ಮಹದತ್ಯೈಧಿಕಂ ಪ್ರಿಯಾ ಪ್ರಿಯತೆರಾ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ರೀ ವಾ ಸಾ ಕ್ಷಿತಿಃ ಪ್ರ | ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಸಂಸಾದಿತಾ ಉಪಸರ್ಗಶ್ಚ ತ್ರೇರ್ಯೋಗ್ಯ ಕ್ರಿಯಾಧ್ಯಾಹಾರಃ || ತಾಮಾಸೀದತಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಯಾಗಭೂಮಿದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯೇತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಆಸಾಧ್ಯ ಚ ಹೇ ಋತಾವಾನಾವೃತವಂತಾ ಯುವಾಂ ಬೃಹತ್ಪ್ರವೃದ್ಧಮಸ್ತು- ದೀಯಂತಿ ಯಜ್ಞಮಾ ಘೋಷಃ | ಅವೈಕಲ್ಯೇನ ಸಂಸಾದಿತ ಇತಿ ಸ್ತುತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯತೋ ಯುವಂ ಯುವಾಂ ಬೃಹತೋ ಮಹತೋ ದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯ ಧುರಿ ದಕ್ಷಂ ತರ್ಪಣವಹನೇ ಸಮರ್ಥಂ | ಅಥವಾ ಬೃಹತೋ ದಿವೋ ಮಹತೋ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯ ದೇವಾನ್ ದಕ್ಷಂ ಪ್ರೀಣಯತುಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಯದ್ವಾ | ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಠೀ | ದಿವೋ ದ್ಯೋತನಾತ್ಮಕಂ ಬೃಹತಃ ಪ್ರಭೂತಂ ದಕ್ಷಮಭಿಮತಸಾಧನ- ಸಮರ್ಥಂ | ಅಭುವಂ ಸರ್ವತೋ ಭವನಶೀಲಮಪಃ ಕರ್ಮ ಸೋಮಯಾಗರೂಪಮುಪ ಯುಂಜಾರ್ಥೇ ಸೇವೇಥೇ ತತ್ರತ್ಯಂ ಹವಿಃ ಸ್ವೀಕುರುಥ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಉಪಯೋಗೇ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಧುರಿ ಶಾಬ್ದೀರಬಲಸ್ಯ ನಿರ್ವಾಹೇ ತದರ್ಥಂ ಗಾಂ ನ ಧೇನುಮಿವ | ತಾಂ ಯಥೋಪಯುಂಜತೇ ಕದ್ಯತ್ | ಯದ್ವಾ | ವಿಕಾರೇ ಪ್ರಕೃತಿಶಬ್ದಃ | ಕ್ಷೀರಾದಿಕಮಿವ | ತಸ್ಮಾದ್ವತಮ ಘೋಷಃ ||

ಪ್ರಕರಣಾರ್ಥ

ಅಸುರಾ—ಕತ್ತಿವಂತರಾದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ | ಯಾ—ಯಾವ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಯು | ಮಹಿ—ಮಹತ್ವಾ ಗಯಾ | ಪ್ರಿಯಾ—ಪ್ರಿಯಕರವಾಗಿಯೂ | (ಇದೆಯೋ) | ಸಾ—ಆ ದೇವಮಹದರೂಪವಾದ ಭೂಮಿಯು | ಪ್ರ— ಆತ್ಮತ್ವವೃದ್ಧವಾಗಿ ಸಂಸಾದಿತವಾಗಿದೆ | ಋತಾವಾನಾನ್—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ನೀವು | ಬೃಹತ್—ವಿಸ್ತಾರ

ವಾಗ ನೆರವೇರಿಸಿದ | ಉತ್ತಮಂ—(ನಮ್ಮ) ಯಜ್ಞವನ್ನು | ಆ ಘೋಷಘೋಷ—(ವೈಭವದಿಂದ ನೆರವೇರಿತು ಎಂಬುದಾಗಿ) ಪ್ರಕಟಪಡಿಸಿ | ಯುವಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ | ಬೃಹತೇ—ವಿಸ್ತಾರವಾದ | ದಿವಃ—ದ್ಯುಲೋಕದ ಪ್ರದೇಶದೊಂದಿಗೆ | ದತ್ತಂ—(ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲು) ಸಮರ್ಥವಾದುದೂ | ಅಭುವಂ—ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದೂ ಆದ | ಅಪಃ—(ಸೋಮಯಾಗ ರೂಪವಾದ) ಕರ್ಮವನ್ನು | [ಅಥವಾ ದಿವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದೂ | ಬೃಹತೇ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ | ದತ್ತಂ (ಅಭಿಮತಾರ್ಥವನ್ನು ಒದಗಿಸಲು) ಸಮರ್ಥವಾದುದೂ | ಅಭುವಂ ಅಪಃ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು] | ಧೃಠಿ—ಹೊರನು ಭಾವಿಸಿದನೆ | ಗಾಂ ನ—ಗೋವನ್ನು ಸೇರಿಸುವಂತೆ | (ಅಥವಾ) ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನು ಗೋವಿನೊಡನೆ ಯೋಜಿಸುವಂತೆ | ಉಸ ಯಂಜಾಥೇ—ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತೀರಿ.

ಉವಾರ್ಥ

ಶಕ್ತಿವಂತರಾದ ನಿತ್ಯವರೂಣರೇ, ಮಹತ್ವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಿಯಕರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶವು ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಸಂವಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ನೀವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿದ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಯಜ್ಞವು ವೈಭವದಿಂದ ನೆರವೇರಿತು ಎಂದು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸಿ ಹೇಳಿರಿ. ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಅಭಿಮತಾರ್ಥವನ್ನು ಒದಗಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾದುದೂ ಸಕಲಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದೂ ಆದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ದ್ಯುಲೋಕದೊಡನೆ ದೇವತೆಗಳ ತೃಪ್ತಾರ್ಥವಾಗಿ ಗೋವಿನೊಡನೆ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಸೇರಿಸುವಂತೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತೀರಿ.

English Translation

Powerful divinities, most acceptable to you both is that spot, (where you are worshipped): accepters of sacrifice, proclaim the great ceremony (as duly performed); for you two connect the efficacious and comprehensive rite with the vast heaven, like a cow with a burthen.

ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಗಳು

ಅಸುರಾ—ಅಸುರೌ ಬಲವಂತೌ ಮಿತ್ರಾವರರುಣೌ | ಎಂದು ಅಸುರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಯುತರಾದವರು ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸತಕ್ಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉವಾಹರಣೆಗೆ—

ಅರ್ಚಾ ದಿವೇ ಬೃಹತೇ ಶೂಷ್ಯಂಽಪಃ ಸ್ವಕ್ಷತ್ರಂ ಯಸ್ಯ ಧೃಷತೋ ದೃಷನ್ಮನಃ |

ಬೃಹಚ್ಚೈವಾ ಅಸುರೋ ಬರ್ಹಣಾ ಕೃತಃ ಪುರೋ ಹರಿಭ್ಯಾಂ ವ್ಯಪಭೋ ರಥೋ ಹಿ ಪಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೫-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಸ್ತೋತ್ರ ಅಸುರರಬೃಹವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವೀರಪಡನಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಸುರಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ನಿರಸಿತಾ | ಯದ್ವಾ | ಅಸುಃ ಪಾಶೋ ಬಲಂ ನಾ ತದ್ವಾನ್ | ರೋ ಮತ್ಪರ್ಥಿಯಃ ತಾನ್ ರಾತಿ ದದಾತಿತ್ಯರ್ಥಃ |

ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದೂಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಅಸು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣ, ಬಲ ಎಂಬರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣ ವುಳ್ಳವನು ಬಲವುಳ್ಳವನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥ. ಅಥವಾ ಅಸವಃ ಎಂದರೆ ಉವಕಗಳು. ಅವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಅಸುರ ಎಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ವಿಧವಾದ ನಾನಾಶಕ್ತಿಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದವು ಇವನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಬಹುದು.

ಪ್ರ ವೇಧಸೇ ಕವಯೇ ವೇದ್ಯಾಯ ಗಿರಂ ಭೇರೇ ಯಶಸೇ ಪೂರ್ವ್ಯಾಯ |
ಘೃತಪ್ರಸತ್ತೋ ಅಸುರಃ ಸುಶೇಷೋ ರಾಯೋ ಧರ್ತಾ ಧರುಣೋ ವಸ್ತೋ ಅಗ್ನಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೫-೧)

ಅಹಾ ಯದಿಂದ್ರ ಸುದಿನಾ ವ್ಯುಚ್ಚಾನ್ತ ಧೋ ಯತ್ಕೇತುಮುಪಮಂ ಸಮತ್ಸು |
ನ್ಯಂಗ್ನಿಃ ಸೀದದಸುರೋ ನ ಹೋತಾ ಹುವಾನೋ ಅತ್ರ ಸುಭಗಾಯ ದೇವಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೦-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಲವಾನ್ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಋ. ಸಂ. ೭-೫೭-೨೪ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞಾವಾನ್ ಎಂದೂ, ೧-೧೨೭-೨ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದಾನಶೀಲನೆಂದೂ, ೩-೫೭-೮ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲಾತ್ಮ್ಯ ಸಂವತ್ಸರಃ ಎಂದು ಕಾಲಪರ್ಮಾಯವಾಗಿಯೂ, ೮-೨೦-೧೭ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಘ ಪರ್ಮಾಯವಾಗಿಯೂ ೧೦-೮೨-೫ ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದೈತ್ಯ ಪರ್ಮಾಯವಾಗಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ವಿ ಸುಪರ್ಣೋ ಅಂತರಿಕ್ಷಾಣ್ಯುದ್ಧಿ ಭೀರವೇಷಾ ಅಸುರಃ ಸುನೀಥಃ |

ಕ್ಷೇಷದಾನೀಂ ಸೂರೈಃ ಕಸ್ತಿ ಕೇತ ಕತಮಾಂ ದ್ಯಾಂ ರಶ್ಮಿರಸ್ಯಾ ಕತಾನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೫-೭)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸುರಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಾಣಿಃ | ಸಕಲರಿಗೂ ಪ್ರಾಣಿದಾತನು ಎಂದು ಸೂರೈನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಅವ ತೇ ಹೇಳೋ ವರುಣ ನಮೋಭಿರವ ಯಜ್ಞೇಭಿರೀಮಹೇ ಹವಿಭಿಃ |

ಪ್ರಯನ್ತ ಸ್ಯ ಭ್ಯಮಸುರ ಪ್ರಚೇತಾ ರಾಜಸ್ವೇನಾಂಸಿ ತ್ರಿಭಃ ಕೃತಾನಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೧೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನಿಷ್ಟಪ್ರೇಷಣಶೀಲಃ | ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ವರುಣನಿಗೆ ಅಸುರ ನೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುವಂತೆ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಬಲವಂತೌ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಮಿತ್ರಾವರುಣಿರೇ ಎಂದು ಸಂಜೋಧಿಸಿದೆ.

ಋತಾನಾನ್—ಋತವಂತೌ | ಋತ ಶ್ಲೋಕವು ಎಂದರೆ, ಋತ ರೂಪವಾದ ನಿಯಮವುಳ್ಳವರೆಂದಾಗಲಿ ಯಜ್ಞವುಳ್ಳವರೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೂ ಋತಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿರುವಾಗ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಿಯಾ

ಅಸುರಾ—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ. ಧಾತು. **ಅಸೇರುರನ್** (ಉ. ಸೂ. ೧-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಜೋಧನಾ ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇರ. **ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿ—ಸುಹ ಪೂಜಾರ್ಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ **ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇತ್ಯಾನ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯತವಾನ್—ಯತಂ ಅನಯೋಃ ಅಪ್ಪಿ ಇತಿ ಋತಾವಾನ್ೌ. **ಛಂದಸೀ ವನಿಪೌ** ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ವನಿಪೌ ಪ್ರತ್ಯಯ **ಅನ್ಯೇಷಾಮುಪಿ ದ್ಯುಕ್ಯತೇ** (ಪಾ ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಘೋಷಘಃ—ಘುಷಿಂ ವಿಕಲ್ಪನೇ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುವನಮ್—ಪ್ರಥಮಾಯಾಕ್ಶ ದ್ವಿವಚನೇ **ಭಾಷಾಯಾಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೮) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆತ್ಮ ಎಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಪರ್ಯಂತ ಪರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಬೃಹತಃ—ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. **ಬೃಹನ್ನತತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್** ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧುರಿ—ಸಾವೇಶಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಂಜಾಥೇ—ಯುಜಲ್ ಯೋಗೇ. ಧಾತು. ರುದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆಧಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. **ರುಧಾಥಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ. **ಶ್ವಮ್** ಏಕರಣ. ಮತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ **ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ತಿಹಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾಯುಜ್ಯಾಪ್ತಂ

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣ್ ಯುವಾಂ ರೇವದ್ವನವದ್ವಯೋಽನ್ಯಂ ದಧಾಥೇ | ಉಭಯಂ ಚ ಧಾರ-
ಯುಭಃ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದ್ವೇವದ್ವನವತ್ | ಸಹದೈಷ್ಟ್ಯತ್ಯಾದ್ವಯಂ ಇತಿ ಗಮ್ಯತೇ | ಧನಮಿಚ್ಛ-
ಮನ್ಯಂ ಹೇ ನರಾ ನೇತಾರಾ ಯುನಾಮಾಶಾಭೇ | ಅಶ್ವವಾಭೇ | ಅಶ್ವಭ್ಯಂ ದಿದಾಭೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಕೀಡ್ಯಶಂ | ಮಾಯಾಭಿಯರ್ವಯೋಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಭಿರಿತಲೂತೀತೋಽಸ್ಮದಭಿಮುಖಂ ಗಮನವತ್ ಇತೋ
ರಕ್ಷಣವದ್ವಾ ಮಾಹಿನಂ | ಮಹನ್ನಾ ಮೈತತ್ | ಅತಿಮಹತ್ | ಈದ್ರಶೋರ್ಯರ್ವಯೋರೇತಾದ್ವೈಶಂ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಕುತ ಇತ್ಯತ ಅಹ | ವಾಂ ಯುವಯೋರ್ದೇವತ್ವಮಹಭಿರಹೋಭೀ ರಾತ್ರಿಭಿಃ | ಆತ್ಮಾಹಃ-
ಶಬ್ದೇನ ರಾತ್ರಿಭಿರ್ದೇಯತೇ ದ್ಯೋಶಬ್ದೇನಾಹಃಪ್ರಥಮಭಿಧಾನ್ಯಾತ್ | ತಾಭಿಃ ಸಹಿತಾ ದ್ಯಾವೋ ದಿವಸಾ
ನಾನಶುಃ | ನ ಸ್ಯಾಪ್ತುವಂತಿ | ಅಹಶ್ಚ ರಾತ್ರಿಶ್ಲೋಭೇ ನ ತರತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಉತಾಪಿ ಚ ಸಿಂಧವಃ
ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾ ನದ್ಯೋಃ ನ ಜೈವಾನಶುಃ | ತಥಾ ಯುವಯೋರ್ದೇವತ್ವಂ ಪಣಯೋಽಸುರಾ ಅಪಿ
ನಾನಶುಃ | ಮಘಂ ಧನಂ ಚ ನಾನಶೀರೇ | ಲೋಕತ್ರಯೇ ಯುವಯೋಃ ಪರಾಭವಿಕಾರೋ ನ ಕೇಽಪಿ
ಸಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ) ರೇವತ್—ಧನಯುಕ್ತವಾದ | ವಯಃ—ಅನ್ಯವನ್ನು | ದಧಾಥೇ—ಹೊಂದಿ
ದ್ದೀರಿ (ಆದುದರಿಂದ) ನರಾ—ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾದ ನೀವು | ಮಾಯಾಭಿಃ—ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞೆಗಳಿಂದ | ಇತ
ಲೂತಿ—ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಯೊಡನೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಿರುವುದೂ | ಮಾಹಿನಂ—ಮಹತ್ತಾದುದೂ | ರೇವತ್—ಧನ
ಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ ಅನ್ಯವನ್ನು | ಆಶಾಭೇ—(ನಮಗೆ) ಒದಗಿಸಿಕೊಡಿ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ | ದೇವತ್ವಂ-
ದಿವ್ಯವಾದ ಪೂಜ್ಯತ್ವವನ್ನು | ಅಹಃ—ರಾತ್ರಿಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ | ದ್ಯಾವಃ—ಹಗಲುಗಳು | ನ ಅನಶುಃ—
ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಸಿಂಧವಃ—ನದಿಗಳೂ | ನ—ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ | ಪಣಯಃ—ಅಸುರರೂ
ಕೂಡ | ನ—ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ (ಆಲ್ಲದೇ) | ಮಘಂ—(ನಮ್ಮಲ್ಲಿರುವ) ಧನವನ್ನೂ ಸಹ ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾವಾರ್ಥ :

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ನೀವು ಧನಯುಕ್ತವಾದ ಅನ್ಯಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದೀರಿ. ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ
ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾದ ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞೆಗಳ ನೆರವಿನೊಡನೆಯೂ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಯೊಡನೆಯೂ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತಿರು
ವುದೂ ಮಹತ್ತಾದುದೂ ಮತ್ತು ಧನಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಆದ ಅನ್ಯವನ್ನು ನಮಗೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಡಿ. ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ
ದಿವ್ಯವಾದ ಪೂಜ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹಗಲು ಅಥವಾ ರಾತ್ರಿಗಳಾಗಲಿ, ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಗಳಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಸುರರಾಗಲಿ
ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಮ್ಮ ಧನವನ್ನೂ ಸಹ ಅವು ಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಮ್ಮನ್ನು ಮಾರಿಸುವವರು ಮೂರಲೋಕ
ದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ

English Translation

You distribute food, accompanied by riches ; you bestow upon us
leaders (of sacrifice); wealth, ample, and defended by your wise provisions
[33] Vol. 11

the days with the nights have not attained your divinity ; neither have the rivers, nor have the Asuras, and they have not obtained (your) wealth.

ವಿಕೇಷವಿವರಣೆಗಳು

ಮಾಯಾಭಿಃ—ಮಾಯೇತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮು | ಮಾಯಾ, ವಯನಂ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಠಾತ್.
(ನಿ. ೩-೧೩) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಮಾಯಾಮೂ ತು ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಂ (೧೦-೮೮-೬) ಎಂಬ ಮುಕ್ತೆನ್ನುದಹರಿಸಿ ಸ ಏವ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ತ್ರೇತಾಂ ಮನ್ಯಂತೇ | ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೬-೨೬). ಅಲ್ಲದೇ,

ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯದೈವತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಿಷುರೂಪೇ ಆಹನೀ ದ್ಯೌರಿವಾಸಿ |
ವಿಶ್ವಾ ಹಿ ಮಾಯಾ ಅವಸಿ ಸ್ಯಧಾವೋ ಭದ್ರಾ ತೇ ಪೂಷನ್ನಿಹ ರಾತಿರಸ್ತು ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೮೮-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತೆನ್ನುದಹರಿಸಿ (ನಿ. ೧೨-೧೬) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮಾಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಪದವು ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ತೊಂಭತ್ತು ಸಲ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಪದವು ನಾಲ್ಕು ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದಾಗಿ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಸೃಷ್ಟಿ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ, ಕೇವಲ ಭೌತಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಅಥವಾ ಕುತಂತ್ರನೆಂದೂ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರಜಾಲ ವಿದ್ಯೆಯೆಂದೂ ಸಹ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಸೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಮಾ ಧಾತಾವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿಯೆನ್ನಬಹುದು.

ಈ ಪದವು ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ವಿಕೇಷಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಅವರಿಗೆ ವಿಕೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಋತಸ್ಯ ಬುದ್ಧ ಉಷಸಾಮಿಷಣ್ಯೈಸ್ತೌಷಾ ಮಹೀ ರೋದಸೀ ಆ ವಿವೇಶ |
ಮಹೀ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ಮಾಯಾ ಚಂದ್ರೇವ ಭಾನುಂ ವಿ ದಧೇ ಪುರುತ್ತಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೬೧-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ತು ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿದೆ.

ಮಾಯಾ ವಾಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ದಿವಿ ಶ್ರಿತಾ ಸೂರೈಃ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚರತಿ ಚಿತ್ರಮಾಯಾಧಂ |
ತಮಭ್ರೇಣ ವ್ಯಷ್ಟ್ಯಾ ಗೂಹಘೋ ದಿವಿ ಪರ್ಜಸ್ಯ ದ್ರಷ್ಟಾ ಮಧುಮಂತ ಈರತೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೬೩-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೂ ಸೃಷ್ಟಿಶಕ್ತಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ ಹೀಗೆಯೇ,

ಪೂರ್ವಪರಂ ಚರತೋ ಮಾಯಯ್ಯೈಶಾ ಶಿಶೂ ಕ್ರೀಳಂಶಾ ಪರಿ ಯಾತೋ ಅಧ್ಯರಂ |

ವಿಶ್ವಾನ್ಯನ್ಯೋ ಭುವನಾಭಿಚ್ಛಯುತೋರನ್ಯೋ ವಿದಧಜ್ಜಾಯತೇ ಪುನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೧೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರು ತಮ್ಮ ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೊಂದಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ದೇವತೆಗಳ ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯುಪ್ಪರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಸುರರ ವಂಚನೆ, ಕಾಸಟ್ಟಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ತ್ರಂ ಮಾಯಾಭರನವ್ಯ ಮಾಯಿನಂ ಶ್ರವಸ್ಯಶಾ ಮನಸಾ ವೃತ್ತಮುದೇಯಃ |

ಶ್ವಾಮಿನ್ನರೋ ವೃಣತೇ ಗವಿಷ್ಟಿಷು ಶ್ವಾಂ ವಿಶ್ವಾಸು ಹವ್ಯಾಸ್ತಿಷ್ಟಿಷು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೨-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಂಚಕನಾದ ಶತ್ರುವನ್ನು ಸಿನ್ನ ಪ್ರಜ್ಞಾವಿಶೇಷದಿಂದ ನಾಶಮಾಡಿದೆ ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾನುರೂಪ ಅತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಯಾಭಿ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಈ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಅವರು ಸಿಂಧುಗಳಿಗಿಂತಲೂ, ನದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ, ಅಮರರಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದಧಾಥೇ—ದುಧಾತ್ ಧಾರಣಿಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲಟ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಪಂತನಿಧಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನರಾ—ನೈ ನಯೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಬುತೋಜಾಸರ್ವನಾಮಸ್ಮಾಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಇತಲೂತಿ—ಇತಃ ಊತಃ ಯಸ್ಯ ತತ್. ಇತಲೂತಿ. ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾಹಿನಮ್—ಮತು ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಮಹೇರಿನಣ್ ಚೆ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತಲೂಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ವ್ಯತ್ಯಯ ದಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವತ್ವಮ್—ದೇವಾನಾಂ ಛಾವಃ ದೇವತ್ವಮ್. ತಸ್ಯಭಾವಸ್ತೃತಲೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಚಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನಶುಃ—ಆಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಪಾದೇಶ. ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಅತ ಆದೇಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅಶೋತೇಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಡಾಗಮ. ಅತಿಶಂಕದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

ಸೂರವನತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಯುವಂ ವಸ್ತ್ರಾಣೀತಿ ಸಪ್ತಚರ್ಚಂ ದ್ವಾದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ | ಅನಾದೇಶಪರಿಭಾಷಯಾ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ | ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಪೂರ್ವತ್ರ ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಹೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ || ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ || ಮೈತ್ರಾವರುಣೇ ಪಶಾವಾದ್ಯಾ ವಸಾಯಾಜ್ಯಾ | ಪ್ರದಾನಾನಾಮಿತಿಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಯುವಂ ವಸ್ತ್ರಾಣೀಪೀವಸಾ ವಸಾಥೇ ಪ್ರ ಬಾಹವಾ ಸಿಸ್ತತಂ ಜೀವಸೇ ನಃ | ಆ. ೩-೮ | ಇತಿ || ಸೈವ ಸಮಾವರ್ತನೇ ನವ ವಸ್ತ್ರಧಾರಣೇ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಯುವಂ ವಸ್ತ್ರಾಣೀ ಪೀವಸಾ ವಸಾಥೇ ಇತ್ಯೆಹತೇ ವಾಸಸೀ ಆಚ್ಯಾದ್ಯು | ಆ. ಗ್ಯ. ೩-೮-೯ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಯುವಂ ವಸ್ತ್ರಾಣೀ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡ ನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಮಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉಚ್ಛ್ರಯತನಾದ ದೀರ್ಘತಮಾಃ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ದೇವತೆಯು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ತು. ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು ಮತ್ತು ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನು ದ್ವೀತಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪಶುವಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಮಕ್ಕನ್ನು ವಸಾಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶೌತಸೂಕ್ತದ ಪ್ರದಾನಾನಾಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಯುವಂ ವಸ್ತ್ರಾಣೀ ಪೀವಸಾ ವಸಾಥೇ ಪ್ರ ಬಾಹವಾ ಸಿಸ್ತತಂ ಜೀವಸೇ ನಃ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತ ದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೩-೮) ಮತ್ತು ಇದೇ ಮಕ್ಕನ್ನು ಸಮಾವರ್ತನವೆಂಬ ಗೃಹ್ಯಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧಾರಣಮಾಡುವಾಗ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶೌತ ಸೂಕ್ತದ ಯುವಂ ವಸ್ತ್ರಾಣೀ ಪೀವಸಾ ವಸಾಥೇ ಇತ್ಯೆಹತೇ ವಾಸಸೀ ಆಚ್ಯಾದ್ಯು ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ಗ್ಯ. ೩-೮-೯).

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೫೦

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨ || ಸೂಕ್ತ— ೧೫೨ ||

|| ಅಪ್ಯಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೨೨ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂ ಪ್ಪಿ—೭ |

|| ಋಷಿ—ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚ್ಯುಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ |

|| ಭಂದ— ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

ಸಂಹಿತಾವಳಿ

ಯುವಂ ವಸ್ತ್ರಾಣಿ ಪೀವಸಾ ವಸಾಥೇ ಯುವೋರಚ್ಚಿದ್ರಾ ಮಂತವೋ ಹ
ಸರ್ಗಾಃ |

ಅನಾತಿರತಮನ್ಯತಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ಯತೇನ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಸಚೇಥೇ || ೧ ||

ಸಹಜಃ

ಯುವಂ | ವಸ್ತ್ರಾಣಿ | ಪೀವಸಾ | ವಸಾಥೇ ಇತಿ | ಯುವೋಃ | ಅಚ್ಚಿದ್ರಾಃ | ಮಂತವಃ | ಹ | ಸರ್ಗಾಃ |

ಅವ | ಅತಿರತಂ | ಅನ್ಯತಾನಿ | ವಿಶ್ವಾ | ಯತೇನ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಸಚೇಥೇ ಇತಿ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಪೀವಸಾ ಪೀನೌ ಯುವಂ ಯುವಾಂ | ಯದ್ವಾ | ಪೀವಸಾ ಪೀನಾನ್ಯಚ್ಚಿ-
ನ್ನಾನಿ | ವಸ್ತ್ರಾಣ್ಯಾಚ್ಚಾದನಯೋಗ್ಯಾನಿ ವಾಸಾಂಸಿ ವಸಾಥೇ | ಅಚ್ಚಾದಯಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಪೀವಸಾ
ಸ್ಥೂಲೇನ ಪ್ರಭೂತೇನ ತೇಜಸಾ ವಸ್ತ್ರಾಣಿ ದಧಾಥೇ | ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಾನಿ ವಸ್ತ್ರಾಣ್ಯನೀಯಾನಿ ತೇಜಾಂಸಿ
ಧಾರಯಥ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ಯುವಯೋಃ ಸರ್ಗಾಃ ಸೃಷ್ಟಯ ಅಚ್ಚಿದ್ರಾ ಅಚ್ಚಿನ್ನಾ ಮಂತವೋ ಹ
ಮನನೀಯಾಶ್ಚ | ಈದೃಶೌ ಯುವಾಂ ವಿಶ್ವಾ ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯನ್ಯತಾನಿ ಸತ್ಯಾನ್ಯಪ್ರಿಯಾಣಿ ಸಾಸಾನ್ಯ-
ವಾತಿರತಂ | ನಾಶಯತಂ || ವಿಶ್ವೇತ್ಯೇತ್ಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಮೃತ್ಯೇಕ ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾಷ್ಯೇ ಹ್ರಸ್ವತೈಂ ಚ ||
ಯತೇನ ಫಲೇನ ತತ್ಪ್ರಾಧನೇನ ಯಜ್ಞೇನ ವಾ ಸಚೇಥೇ | ಸಂಗಚ್ಛೇಥೇ | ಅಸೃಷ್ಟ್ಯಂ ಯೋಜಯಥ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ | ಪೀವಸಾ—ದೃಢಕಾಯರಾದ | ಯುವಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ |
[ಅಥವಾ ಯುವಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ | ಪೀವಸಾ—ಹರಿಯದೇ ಆಚ್ಚಾದನಯೋಗ್ಯಗಳಾದ | ವಸ್ತ್ರಾಣಿ—ವಸ್ತ್ರ
ಗಳನ್ನು | ಅಥವಾ ಪೀವಸಾ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ (ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ) (ತೇಜೋರೂಪವಾದ) | ವಸ್ತ್ರಾಣಿ—ವಸ್ತ್ರ
ಗಳನ್ನು] | ವಸಾಥೇ—ಧರಿಸಿದ್ದೀರಿ | ಯುವೋಃ—ನೀಮಿಬ್ಬರ | ಸರ್ಗಾಃ—ಸೃಷ್ಟಿಗಳು | ಅಚ್ಚಿದ್ರಾಃ—ದೋಷ
ರಹಿತವಾಗಿಯೂ | ಮಂತವೋ ಹ—ಮನೋಹರವಾಗಿಯೂ ಇನೆಯಿರುವ (ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ) | ವಿಶ್ವಾ—ಸಮಸ್ತ
ವಾದ | ಅನ್ಯತಾನಿ—ಅಸತ್ಯಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಅಪ್ರಿಯವಾದ ವಾಚಗಳನ್ನು | ಅವ ಅತಿರತಂ—ನಾಶಮಾಡುತ್ತೀರಿ |
ಯತೇನ—ಯಜ್ಞದೊಡನೆ ಅಥವಾ ಆದರ ಫಲವೊಡನೆ | ಸಚೇಥೇ—(ನಮ್ಮನ್ನು) ನೀಡಿವಿರುತ್ತೀರಿ (ನೀರಿನುತಿರ)

ಛ:ವಾರ್ಥ

ಅಚ್ಛಿ ಮಿತ್ರಾ ವರುಣರೇ, ದೃಢಕಾಯರಾದ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದೂ ತೇಜೋರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದೀರಿ. ನಿಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪಗಳು ದೋಷರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಮನೋಹರವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ಸಕಲವಾದ ಪಾಪಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತೀರಿ ಯಜ್ಞದೊಡನೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ನಾವು ಆದರ ಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀರಿ.

English Translation

Robust Mitra and Varuna, you wear vestiments (of light); your natures are to be regarded as without defect; you annihilate all untruths; you associate (us) with sacrifice.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸಾಯಣರು ಪೀವಸಾ ಎಂಬ ಪದದ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಯುವಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ವಸ್ತ್ರಾಣಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಆಗಲೂ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಪೀವಸಾ ವಸ್ತ್ರಾಣಿ ಪೀನಾ ಅಚ್ಛಿ-ನ್ನಾನಿ ಆಚ್ಛಾದನೆಯೋಗ್ಯಾನಿ ನಾಸಾಂಸಿ ವಸಾಥೇ | ಹರಿಯದೇ ಆಚ್ಛಾದನೆಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ವಸ್ತ್ರಗಳೆಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ. ಅಥವಾ ಪೀವಸಾ ಸ್ಥೂಲೇನ ಪ್ರಭೂತೇನ ತೇಜಸಾ ವಸ್ತ್ರಾಣಿ ದಧಾಥೇ ಅವಿಚ್ಛಿ-ನ್ನಾನಿ ವಸ್ತ್ರಾಣಿ ನೀಯಾನಿ ತೇಜಾಂಸಿ ಧಾರಯಥ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭೂತವಾದುದೂ ತಮ್ಮ ತೇಜೋರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಪೀವಸಾ ಶಬ್ದವು ಸ್ಥೂಲವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಗ್ನೇರ್ವರ್ಮ ಪರಿ ಗೋಭಿರ್ವಯಸ್ವ ಸಂ ಪ್ರೋರ್ಬುಷ್ಯ ಪೀವಸಾ ಮೇದಸಾ ಚ |
ನೇತ್ತಾ ಧೃಷ್ಟುಹರಸಾ ಜರ್ವಷಾಣೋ ದಧ್ಯಗ್ನಿಧಕ್ಷ್ವನ್ನೈರೈಂಖ್ಯಾತೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೬-೭)

ಗತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪೀವಸಾ-ಸ್ಥೂಲೇನ ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾದುದೂ ತೇಜೋರೂಪವೂ ಆದ ವಸ್ತ್ರಗಳೆಂದರ್ಥ.

ಅವ ಅತಿರತಂ—ಅವತಿರತಿಃ—ವಧಕಿವರ್ವಾ | ಅಸತ್ಯಗಳನ್ನು ಅಪ್ರಿಯಗಳಾದ ಪಾಪಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತೀರೆಂದರ್ಥ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ರೂಪವು ತೇಜೋಮಯವಾಗಿದೆ. ಅವರ ಸೃಷ್ಟಿಗಳು ದೋಷರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಮನೋಹರವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಅವರು ಅಸತ್ಯಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವನ್ನೂ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಹರಡುತ್ತಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ಲೋಕಾಃ

ಯಾವಮ್—ಪ್ರಥಮಾಯಾಶ್ಚ ದ್ವಿವಚನೇ ಭಾಷಾಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆಶ್ಚವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಸ್ಯಾಚೇ—ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃಷ್ಟ್ರನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿಶ್ಚಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೀವಸಾ—ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗಿ ಲುಕ್.

ವಸಾಥೇ—ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ ಧಾತು. ಅದಾವಿ. ಆತ್ಮನೇ ಪದೀ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ವಸಾಥೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುಪೋಃ—ಯುಪ್ಪದ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಷ್ಯೇದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಪೋಃಭವಂತಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಪಷ್ಯೇದ್ವಿವಚನ ಆದೇಶವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಆದೇಶವಾಗುವುದರಿಂದ ಯೋಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶೇಷೇಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ (ಆದ್) ಲೋಪ. ಉದಾತ್ತ ನಿವೃತ್ತಿಪ್ರಸ್ತರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತ್ಯಲೋಪ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಚ್ಛಿದ್ರಾಃ—ನ ಚ್ಛಿದ್ರಾಃ ಆಚ್ಛಿದ್ರಾಃ ತತ್ಪುರುನೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಂತವೇ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಕಮಿಮನಿಜನಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತು ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸರ್ವಣ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸರ್ಗಾಃ—ಸ್ವಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಘರ್ಷ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿವೃತ್ತಿ ಕರಿಸಿ ಲಘೂಪಘೂರ ರವರವಾಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಚೇಚೋಃಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾತ್ಯ. ಇತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆತಿರತಮ್—ತಿರ ಧಾತುವು ವಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಪ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವ—ವಿಶ್ವ+ಮತೇನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಋತೈಕೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿ ಛಾಂ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಿಶ್ರಾವರಣಾ—ದೇವತಾದ್ಯಂದೈಚೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಆನಜಾ ದೇಶ. ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ತರ ಒರುತ್ತದೆ.

ಸಚೇಛೇ—ತಚ ಸಮವಾಯೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಶಂತನಿಧಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

----- :o: -----

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ |

ಏತಶ್ಚನ ತ್ವೋ ವಿ ಚಿಕೇತದೇಷಾಂ ಸತ್ವೋ ಮಂತ್ರಃ ಕವಿಶಸ್ತ ಋಷಾವಾ-
ವಾನ್ |

ತ್ರಿರಶ್ರಿಂ ಹಂತಿ ಚತುರಶ್ರಿರುಗ್ರೋ ದೇವನಿದೋ ಹ ಪ್ರಥಮಾ ಅಜೂ-
ರ್ಯನ್ || ೨ ||

| ಓದಾಠಃ |

ಏತಶ್ | ಚನ | ತ್ವಃ | ವಿ | ಚಿಕೇತಶ್ | ಏಷಾಂ | ಸತ್ವಃ | ಮಂತ್ರಃ | ಕವಿಽ ಶಸ್ತಃ | ಋಷಾವಾನ್ |

ತ್ರಿಃ ೨ ಅಶ್ರಿಂ | ಹಂತಿ | ಚತುಃ ೨ ಅಶ್ರಿಃ | ಉಗ್ರಃ | ದೇವಽ ನಿಧಃ | ಹ | ಪ್ರಥಮಾಃ | ಅಜೂರ್ಯನ್ ||೨||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಏಷಾಮೇತಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ || ಬಹುವಚನಂ ಪೂಜಾರ್ಥಂ | ಯದ್ವಾ | ತದನುಚರಾಪೇಕ್ಷಯಾ
ಬಹುವಚನಂ || ಏತಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ತ್ವಶ್ಚ ನೈಕ ಏವೈತದ್ವೈತ್ಯಮಾಣಂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯರೂಪಂ ಕರ್ಮಾ ವಿ ಚಿ-
ಕೇತಶ್ | ವಿಶೇಷೇಣ ಚೇತತಿ | ಅನುತಿಷ್ಠತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಸ ಏಕಃ ಸತ್ವೋಽದಾಧ್ಯಃ
ಸತ್ವೈ ಭವೋ ವಾ ಮಂತ್ರೋ ಮನನವಾನ್ ಕವಿಶಸ್ತಃ ಕವಿನಿರ್ಮೇಧಾವಿಭಿಃ ಶಂಸನೀಯ ಋಷಾವಾನ್
ಹಿಂಸಾವಾನ್ | ಅನೇನ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಸ್ಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಸ್ಯ ಸಂಭಾವಿತಾ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾರ್ಥವದಿತ್ಯುಕ್ತಂ | ಕಿ
ತದಿತ್ಯಾಕಂಕಾಹ | ತ್ರಿರಶ್ರಿಂ | ಅಶ್ರಿತ್ರಯೋಪೇತಮಾಯುಧಂ ತ್ರಿರಶ್ರಿ | ತವ್ಯಂತಂ || ಮತ್ಪರ್ಥೋ ಲುಪ್ಯತೇ |
ಉಪಲಕ್ಷಣನೇತಶ್ ಸರ್ವಾಯುಧಸಂಪನ್ನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏತನ್ನಾಮಾನಂ ವಾ | ಚತುರಶ್ರಿಸ್ತೋಽ
ಸ್ಯಧಿಕಾಯುಧವಾನ್ | ನ ಕೇವಲಮಾಯುಧಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಕಿಂತೂಗ್ರಃ ಸ್ವಯಮುದ್ಧಾರಣಬಲೋ
ಹಂತಿ | ಹಿಂಸ್ರ್ಯತಿಬಲಂ ಶಕ್ತುಂ | ಕಿಂಚಿ ಯುವಯೋರೇಕಸ್ಯೈವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನ ದೇವನಿದೋ ಹ
ದೇವನಿದಿಕಾಸ್ತು ಪ್ರಥಮಾಃ ಸಮರ್ಥಾಃ ಸಂತೋಽಸ್ಯಜೂರ್ಯನ್ | ಸ್ವಯಮೇವ ಚೀರ್ಣಾ ಭವಂತಿ ||

ಜೀರ್ಯಕೇಃ ಕೃವಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತ್ಯುತ್ವಂ || ಯುವಯೋರ್ಮುಢ್ಯ ಏಕೋಽಪಿ ಮಹಾಬಲಃ |
ಮಿಲಿತಯೋಸ್ತು ಸಾಮುರ್ಘ್ಯೇ ಕಿಮು ವಕ್ತೃವ್ಯಮಿತಿ ಭಾವಃ | ಅಥವಾ | ಏಷಾಂ ಯುವಯೋರೇತದುತ್ಪ-
ರತ್ರ ವಕ್ತೃಮಾಣಂ ಸಾಮುರ್ಘ್ಯಮೇಕಃ ಸತ್ಯಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ವಿ ಚಿಕೇತ್ | ವಿಶೇಷೇಣ ಜಾನಾತಿ | ಶೇಷಂ
ಪೂರ್ವವತ್ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಏಷಾಂ—ಈ ಮಿತ್ರಾಚರಣರ ನಡುವೆ (ಅಥವಾ) ಇವರ ಭಕ್ತರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ | ಸತ್ಯೈಃ—ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪನೂ
(ಅಥವಾ) ಸತ್ಯಮಾರ್ಗಾವಲಂಬಿಯೂ (ಅಥವಾ) ಸಜ್ಜನರ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವನೂ | ಮಂತ್ರೈಃ—ವಿಚಾರಪರನೂ |
ಕವಿಶಶ್ಚೈಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ | ಋಷಾವಾನ್—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ಹಿಂಸಿಸತಕ್ಕವನೂ
ಆದ | ತ್ರೈಃ ಚೇನ—ಒಬ್ಬನೇನೇ | ವಿಶೇತ್—ಈ ಸಾಮುರ್ಘ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕರ್ಮವನ್ನು | ವಿ ಚಿಕೇತ್—
ವಿಶೇಷರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ | (ಆದಾದರೋ) ತ್ರಿರಶ್ರಿಂ—ಸರ್ವಾಯುಧ ಸಂಪನ್ನನಾದರೂಸಹ (ಅಥವಾ)
ತ್ರಿರಶ್ರಿಯೆಂಬ ಶತ್ರುವನ್ನು | ಚೇತುಶ್ಚೈಃ—ಅಧಿಕೃತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಆಯುಧವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ | ಉಗ್ರೈಃ—
ಭಯಂಕರನಾಗಿಯೂ | ಹಂತಿ—ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ | ದೇವನಿದೋ ಹ—ದೇವನಿಂದಕರಾದರೋ | ಪ್ರಭಮಾಃ—
ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ | ಅಜೂರೈನ್—(ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತಾವಾಗಿಯೇ) ಪ್ರೀಣಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಈ ಮಿತ್ರಾಚರಣರ ನಡುವೆ, ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪನೂ, ವಿಚಾರಪರನೂ, ಮೇಧಾವಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡು
ವವನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಒಬ್ಬನೇನೇ ಸಾಮುರ್ಘ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ವಿಶೇಷ
ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಶತ್ರುವು ಸರ್ವಾಯುಧಸಂಪನ್ನನಾದರೂ ಸಹ ಇವನು ಆದ
ಕ್ರೀತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಆಯುಧವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, ಭಯಂಕರನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಶತ್ರುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ದೇವನಿಂದ
ಕರೆಬ್ಬರೂ ಸಹ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಇವನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತಾವಾಗಿಯೇ
ಪ್ರೀಣಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

He amongst those (who are your followers), who observes truth, who
is considerate, who is commended by the wise, who is able to (inflict) harm
carefully weighs (the means whereby), fierce and well-armed, he slays (a foe)
less efficiently accoutred, and (by which) the revilers of the gods, however
mighty, may perish.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸತ್ಯೈಃ—ಅಪಾರ್ಥೈಃ ಸತ್ಯೈ ಭವೋ ವಾ | ಬಾಧಾತೀತನೂ ಅಥವಾ ಸತ್ಯರೂಪರ ನಡುವೆ ಇರತಕ್ಕವನೂ
ಎಂದೂ ಈ ಪದದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಬಾಧಾತೀತನಾಗಬೇಕಾದರೂ ಸಹ ಅವನು ಅಸತ್ಯಾತ್ಮಕನಾಗದೆ,
ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪನೂ ಸತ್ಯಮಾರ್ಗಾವಲಂಬಿಯಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕು. ಸತ್ಯಶಬ್ದವು ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಶ್ರೇಷ್ಠ
ವಾದುದೂ ನೈತಿಕವಾಗುದೂ ಆದ ಆರ್ಹತಿಯನ್ನೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ತೊರಿಸುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡೇ

ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂತಹ ಉತ್ತಮವಾದ ಅರ್ಪಿತೆಯುಳ್ಳವರು ಆಚರಿಸುವ ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಸತ್ಯರೂಪವಾಗಿಯೇ ಇರುವುವು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರೂ ಸಹ ಸತ್ಯಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಸತ್ಯಂ ಕಸ್ಯಾತ್ ಸತ್ಯೈ ತಾಯತೇ ಸತ್ತ್ವಭವಂ ಭವತೀತಿ ವಾ |

(ನಿ. ೩-೧೩)

ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ಹರಡಿರುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸತ್ಯವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಿರ್ವಚನದ ಪ್ರಕಾರ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಫಲವೂ ಸಹ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಲಭಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸದ್ಗುಣಗಳ ಸತ್ಯಕರ್ಮಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಸದಾತ್ಮಕವಾದ ಫಲ ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಸತ್ಯಮಾರ್ಗವಲಂಬಿಯಾದ ದೈವಭಕ್ತನಿಗೂ ಅಸತ್ಯಮಾರ್ಗವಲಂಬಿಯಾದ ದೈವನಿಂದಕನಿಗೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ದೈವನಿಂದಕನ ಶಕ್ತಿಯು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೇ ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಕೊನೆಮುಟ್ಟಿ ತಾನಾಗಿಯೇ ಕ್ಷೀಣಿಸುತ್ತದೆಂದೂ, ದೈವಭಕ್ತನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದೆಂದೂ ಆ ವೃದ್ಧಿಯು ಅವನ ಸತ್ಯಜೀವನದ ಫಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಪರವಾಗಿಯೂ, ಫಲಪರವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಈ ಭಾವವು ಯಾವ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ತೇ ದೇವಾ ಉತ್ಪ್ರಜ್ಯಾನ್ವತಂ | ಸತ್ಯಮನ್ಯಾಲೇಭಿರೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧-೧೩)

ತದೈತ್ತತ್ತೈತ್ಯಂ | ತ್ರಯೀ ಸಾ ವಿದ್ಯಾ ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ ಯಜ್ಞಂ ಕೃತ್ವೇದಿಂ ಸತ್ಯಂ ತನವಾಮಹಾ ಇತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೯-೫-೧-೧೪)

ದೇವತೆಗಳು ಅಸತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಜ್ಞಿಸಿ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ದೃಢವಾಗಿ ಆನಲಂಬಿಸಿದರು. ತ್ರಯೀ ಎಂದು ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ನೇದಿಗಳೇ ಈ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪಗಳಾಗಿವೆಯಾದ್ದರಿಂದ ವೇದೋಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನಾಚರಿಸಿ ಸತ್ಯವನ್ನು ಹರಡೋಣ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಆಶಿಸಿದರು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಸತ್ಯಕ್ಕೂ ಅಚರಣೆಗೂ ಇರತಕ್ಕ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಇಂತಹ ಶುದ್ಧವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದವನೂ, ಸಕಲಸಂಪನ್ಮುಕ್ತವಾದವನೂ ಆದ ಶ್ರೀಯಶ್ವನ್ನೂ ಪಡೆಯಬಹುದೆಂದೂ ಆಶಿಸಿವೆ.

ನಾಭಿರ್ಯತಸ್ಯ ಸಪ್ತಥಾ ಇತಿ | ಸತ್ಯಂ ನಾ ಋತಂ ನಾ ಋತಂ ಸತ್ಯಸ್ಯ ನಾಭಿಃ ಸಪ್ತಥಾ ಇತ್ಯೇವೈತದಾಹ ಸ ನೋ ವಿಶ್ವಾಯುಃ ಸಪ್ತಥಾ ಇತಿ ಸ ನಃ ಸರ್ವಾಯುಃ ಇತ್ಯೇವೈತದಾಹ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೩-೧-೧೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಿನರಣೆಗಳಿಂದ ವಿಸ್ತರಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಸತ್ಯಕ್ಕೂ ಇರುವ ತಾನಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಇಂತಹ ಸತ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಸತ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯ ಫಲರೂಪವಾಗಿ ದೊರಕುವುದೆಂದೂ ಸತ್ಯಲಕ್ಕೂ ಸತ್ಯನುರ್ಮಕ್ಕೂ ಇರುವ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಗೂ ಸಹ ವಿಶ್ವನಿಯಮವನ್ನೂ ಅವಶ್ಯ ಕಾರಣವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನವೂ ಸಹ ಸತ್ಯದಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದನ್ನೂ ಸಹ ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸಖಾ ಹ ಯತ್ರ ಸಖಿಭಿರ್ನವಗ್ನೈರಭಿಜ್ಞ್ವಾ ಸತ್ಯಭಿರ್ಗಾ ಅನುಗ್ಮನ್ |
ಸತ್ಯಂ ತದಿಂದ್ರೋ ದಶಭಿರ್ದಶಗ್ನೈಃ ಸೂರ್ಯಂ ವಿವೇದ ತಮಸಿ ಕ್ಷಿಯಂತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೯-೫)

ಸ ಇದ್ವೇವಾನಾಂ ಸಧಮಾದ ಆಸನ್ನೈತಾವಾನಃ ಕವಯಿಃ ಪೂರ್ವಾಸಃ |
ಗೂರ್ಲಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪಿತರೋ ಅನ್ವವಿಂದಪ್ಸ್ಮೈತ್ಯಮಂತ್ರಾ ಅಜಯನ್ನುಷಾಸಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨೬-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಶುಕ್ರಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಮುಷಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸಹ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದು ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿದುದರ ಫಲವಾಗಿ ಸಂಪತ್ಯನ್ನು ಪಡೆದರೆಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳು ಬಹಳವಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಸತ್ಯದಿಂದಲೇ ನಮಗೆ ಶುಭವಾಗಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ.

ಅಥಾ ಯಥಾ ನಃ ಪಿತರಃ ಪರಾಸಃ ಪ್ರತ್ಯಾಸೋ ಅಗ್ನಿ ಯತಮಾಶುಷಾಃ |
ಶುಚೀದಯನ್ನೀಧಿಕಿಮುಕ್ತರಾಸಃ ಕ್ಷಮಾ ಭಿಂದಂತೋ ಅರುಣೇರಪ ವ್ರನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೧೬)

ನಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಯಿಂದ ಯಾವ ಒಳ್ಳೆಯ ಫಲಗಳನ್ನು ಪಡೆದರೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಈಗಲೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ತತ್ಪತ್ಯೈಮಸ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಲಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಧರ್ಮರಾದ ಅಗ್ನಾದಿದೇವತೆಗಳ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

ಅಜೋ ನ ಕ್ವಂ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಂ ತಪ್ತಂಭ ದ್ಯಾಂ ಮಂತ್ರೇಭಿಃ ಸತ್ಯೈಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೭-೩)

ಕವಿಮಗ್ನಿಮುಪಸ್ತುಹಿ ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಣಮಧರೇ | ದೇವಮಮಿವಚಾತನಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩-೭)

ದೇವೋ ನ ಯಃ ಸವಿತಾ ಸತ್ಯಮನ್ನಾ ಕೃತ್ಯಾ ನಿಪಾತಿ ವೃಷನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |
ಪುರಾಪ್ರಸೂರೋ ಅಮರ್ತಿನಃ ಸತ್ಯೇ ಅತ್ಯೇವ ಶೇವೋ ದಿಧಿಷಾಯೋ ಭೂತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೩-೨)

ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಾದಿದೇವತೆಗಳೂ ಸತ್ಯದಿಂದಲೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾರೋಹಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದುದನ್ನೂ, ಲೋಕರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದುದನ್ನೂ ಮಾನವರೂ ಅದೇ ಸತ್ಯವಾಗುವುದನ್ನು ಸಂಪದವೇಕೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸಿದರೆ ತ್ವೇ ಚನ ಏತತ್ ವಿ ಚಿಕೇತತ್ | ಇತರರ ಸಪಾಯವೂ ಬೇಕಲ್ಲದೇ ಒಬ್ಬನೇ ಸಕಲಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ಬಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭರವಸೆಯಿದೆ.

ಮುಘಾನಾನ್—ಮುಘಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ Monier Williams, Dictionary ಯಲ್ಲಿ Violence, passion ಎಂಬುದಾಗಿ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಒಂದು ತೀವ್ರವಾದ ಶಕ್ತಿಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಬಹುದು. ಮುಘಾನಾನ್ ಎಂಬ ಪದವು ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ,

ಅಂದ್ರಃ ಸುಶಿಶ್ರೋ ಮುಘನಾ ತರುತ್ತೋ ಮಹಾವ್ರಾತಸ್ತುನಿಕೂರ್ಮಿರ್ಬಾಘಾನಾನ್ |
ಯದುಗ್ರೋ ಧಾ ಬಾಧಿತೋ ಮರ್ತ್ಯೇಷು ಕ್ಷೌರಿ ತ್ಯಾ ತೇ ವ್ಯಷಭ ವಿಶ್ಯಾಚಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೩೦-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸಾಯಣರು ಶತ್ರುವಿಷಯಹಿಂಸಾವಾನ್ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಹಿಂಸೆಮಾಡತಕ್ಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರಬಹುದು.

ತ್ವಃ—ತ್ವ ಇತಿ ವಿನಿಗ್ರಹಾರ್ಥಿಯಂ ಸರ್ವನಾಮಾನುದಾತ್ತಂ ಅರ್ಥನಾಮೇತ್ಯೇಕೇ | (ನಿ. ೧-೭)
ಎಂದು ನಿಯುಕ್ತಕಾರರು,

ಬುಜಾಂ ತ್ವಃ ಪೋಷಮಾಸ್ತೇ ಪುಪುಷ್ಠಾನ್ ಗಾಯತ್ರಂ ತ್ಯೋ ಗಾಯತಿ ಶಕ್ಯೇಷು |
ಬ್ರಹ್ಮಾ ತ್ಯೋ ವದತಿ ಜಾತವಿದ್ಯಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾಂ ವಿ ಮಿಮೀತ ಉ ತ್ವಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೩೧-೧೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯದಹರಿಸಿ ತ್ವಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಕಃ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಅಘಾಋ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥೇ ಭವತಿ | ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೆಂದು ನಿಯುಕ್ತಕಾರರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೧-೯).

ತ್ರಿರಶ್ರಿಂ—ಅಶ್ರಿತ್ರಯವುಳ್ಳ ಶತ್ರುವೆಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಅಥವಾ ತ್ರಿರಶ್ರಿಯೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಶತ್ರುವನ್ನು ಎಂದಿನ್ನೊಂದರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪದವು ಅಂಕಿತನಾನುವಾಗಿ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ.

ದೇವನಿದಃ—ನಿಯುಕ್ತಕಾರರು,

ಸ್ಯಯಂ ಸೋ ಅಸ್ಯದಾ ನಿದೋ ವಧೈರಜೀತೇ ದುರ್ವತಿಂ |

ಅವ ಸ್ರನೇದಘತಂಸೋಽವತೆರಮವ ಪ್ತುದ್ರಮಿವ ಸ್ರನೇತ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೨೯-೬)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ನಿವೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಂದಿತಾರಂ ದೂಷಿಸುವವರನ್ನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಕುತ್ಸಾರ್ಥಕನಾದ ಬೆಡ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ದೇವನಿವೇ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿಂದಿಸುವವರು ಎಂದರ್ಥ.

ಅಜೂರೈನ್—ಸ್ವಯಮೇವ ಜೀರ್ಣಾ ಭವಂತಿ | ತಮ್ಮಪ್ರಕೃತಿ ಕಾನೇ ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಚಿಕೇತೆ—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆತ್ವಲೋಪಃ ಪ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೫-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಡಾಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆವಾಗಮ. ಶ್ರು ವಿಕರಣ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತೀಯ. ಲಭೂಪಧಗುಣ. ತಿಖಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬಿಷಾಮ್—ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಅನುಚರರನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬಹುವಚನ ಬಂದಿದೆ.

ಸತ್ಯೇ—ಸತ್ಯ ಭವಃ ಸತ್ಯ. ಭವೇಭಂದಸೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕವಿಶಸ್ತ್ರೇ—ಕಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು ಕ್ತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರ ಲೋಪ. ಕವಿಃ ಶಸ್ತ್ರಃ ಕವಿಶಸ್ತ್ರಃ ಕೃದುತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಘಾವಾನ್—ನ್ಯೂನ್ ಹಂತೀತಿ ಮುಘಾ. ಮುಘಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಮುಘಾವಾನ್. ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ತ್ರಿರಶ್ರಿಮ್—ತ್ರಯಃ ಅಶ್ರಯಃ ಯಸ್ಯ ತತ್ ತ್ರಿರಶ್ರಿ. ತದಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ತ್ರಿರಶ್ರಿಃ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಮತ್ಪರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ.

ಹಂತಿ—ಹನ ಹಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಖಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಗೈಃ—ಉಚ ಸಮನಾಯೇ ಧಾತು. ಉಪ್ರೇಂದ್ರೇ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ವಂತ್ ವಾಗಿ ನಿವಾತಿಸವಾಗಿದೆ. ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರವೂ ಅದರಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವನಿವೇ—ದೇವಾನಾ ನಿಂದಂತಿ ಇತಿ ದೇವನಿವೇ ಣಿವಿ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಗಮಾನುಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃದುತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಜೂರ್ಯನ್—ಜ್ಞಾನ್ ವಯೋಹಾನ್ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂತ್ಯಲೋಪ. ದಿವಾಡಿಭ್ಯೇ ಕ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಉತ್ಪ್ರ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಆವಾಗಮ. ತಿಖಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಸಾರ್ಥಃ

ಅಪಾದೇತಿ ಪ್ರಥಮಾ ಪದ್ವತೀನಾಂ ಕಸ್ತದ್ವಾಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಚಿಕೇತ |
 ಗರ್ಭೋ ಭಾರಂ ಭರತ್ಯಾ ಚಿದಸ್ಯ ಋತಂ ಸಿಪತ್ಯನ್ವತಂ ನಿ ತಾರೀತ್ || ೩ ||

ಪದಗಾಥೆ:

ಅಪಾತ್ | ಏತಿ | ಪ್ರಥಮಾ | ಪತ್ ೨ ವತೀನಾಂ | ಕಃ | ತತ್ | ನಾಂ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಅ | ಚಿಕೇತ |
 ಗರ್ಭಃ | ಭಾರಂ | ಭರತಿ | ಅ | ಚಿತ್ | ಅಸ್ಯ | ಋತಂ | ಸಿಪತಿ | ಅನ್ವತಂ | ನಿ | ತಾರೀತ್ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಪದ್ವತೀನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾದೀನಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಾ
 ಪ್ರಥಮಭಾವಿನ್ಯಸಾತ್ ಪಾದರಹಿತೋಷಾಃ | ಪ್ರತಿದಿನಂ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿವತ್ ಸ್ವಸ್ಯಾಃ ಪರಿಭ್ರಮಣಾ-
 ಭಾವಾತ್ ಸೂರ್ಯಗಮನೇನೈವ ಸ್ವಗಮನಾದಪಾದಿತಿ ಚೈತಿತಿ ಚೋಪಚರ್ಯತೇ | ತತ್ರಾದ್ಯಕಂ
 ಯುವಯೋಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಕರ್ಮ ಕ ಅ ಚಿಕೇತ | ಕ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಜಾನಾತಿ || ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ || ತತು-
 ತ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಯೋರಹೋರಾತ್ರೇವತ್ರಾದೇವತ್ರಾದಹೋರಾತ್ರಯೋರಂತರಾಲ್ಪಯೋಷ-
 ಸ್ತ್ರಾದೇತತ್ಕರ್ಮತ್ರಂ | ಕಿಂಚಾಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಭಾರಂ ನಿರ್ವಹಂ ಗರ್ಭೋ ಯುವಯೋರ್ಗರ್ಭ-
 ಸ್ಥಾನೀಯಃ ಶಿಶುರಾದಿತ್ಯಃ | ಅಹೋರಾತ್ರಯೋರ್ಮರ್ಥ್ಯಕಾಲ ಉತ್ಪತ್ತೇಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಮೇವ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ-
 ತ್ವಾತ್ ಅಹೋರಾತ್ರೇ ವೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಸ ಅಥರತಿ ಚಿತ್ | ಸಮಂತಾನಿ ವರ್ತಯೇವ |
 ಹರತಿ ವಾಸ್ಯ ಭಾರಂ ಜಾಡ್ಯಂ | ಚಿದಿತ್ಯವಧಾರಣೇ | ತತ್ಪ್ರಥಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ಜಗತಃ
 ಪ್ರಕಾಶಗಮನಾದಿರೂಪಂ ಸಿಪತಿ | ಪೂರಯತಿ | ಅನ್ಯತಮುಕ್ತವಿಲಕ್ಷಣಮಂಧಕಾರಂ ಗಮನಾದಿ-
 ನಿರೋಧಂ ಚ ನಿ ತಾರೀತ್ | ನಿತರತಿ | ನಿಮಜ್ಜ ಯತಿ | ನಾಶಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಶಿಶೋರ್ಜಗದ್ಭಾವಹನ-
 ರೂಪಂ ಕರ್ಮ ಯುಷ್ಮತ್ಪ್ರಾಮರ್ಶ್ಯಾದಿತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ

ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—ನಿಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣೇ | ಪದ್ವತೀನಾಂ—ಪಾದರಹಿತಳು ಮಾನವಾದಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ |
 ಪ್ರಥಮಾ—ಪ್ರಥಮಭಾವಿಯಾದ ಸೂಚಿಗಳು | ಅಪಾತ್—ಪಾದರಹಿತಳಾದ ಉಷೋದೇವತೆಯು | ತತ್—
 ಈ ಸತ್ಯಾಂಶವು | ನಾಂ—ನಿಮಿತ್ತವು ಕರ್ಮವು (ನಂಬುದಾಗಿ) | ಕಃ—ಯಾವನು | ಅ ಚಿಕೇತ—ಚಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿ
 ಯುತ್ತಾನೆ | (ಅನೂ ಅಜ್ಜಿವೆ) ಅಸ್ಯ—ಈ ಲೋಕದ | ಭಾರಂ—ನಿರ್ವಹಣದ ಭಾರವನ್ನು | ಗರ್ಭಃ—(ನಿಮಿ-
 ತ್ವು) ಗರ್ಭಸ್ಥಾನದ ಶಿಶುವಾದ ಆದಿತ್ಯನು | ಅ ಭರತಿ ಚಿತ್—ಎಂಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೇ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ |

(ಹೇಗೆಂದರೆ) ಮಿತಂ—(ಜಗತ್ತಿಗೆ) ಪ್ರಕಾಶನಾದಿ ಸತ್ಯವನ್ನು ! ವಿಚಾರ—ತುಂಬುತ್ತಾನೆ | ಅನ್ಯತೆ—ಅಂಧ ಕಾರ ರೂಪವಾದ ಅಸತ್ಯವನ್ನು | ನಿ ತಾರೀತ್—ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾರವರೇ, ವಾದಗಳುಳ್ಳ ಮಾನವಾದಿ ಸಕಲವ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ಸೂಚಕಳು ವಾದರಹಿತಳಾದ ಉಪೋದೇವತೆಯು ಎಂಬ ಈ ಸಂತ್ಯಾಂಕವು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಕೆಲಸವು ಎಂಬುದಾಗಿ ಯಾವನು ತಿಳಿಯ ಬಲ್ಲನು ? ಆದೂ ಅಲ್ಲದೇ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶನಾದಿ ಸತ್ಯವನ್ನು ತುಂಬುತ್ತಲೂ, ಅಂಧಕಾರ ರೂಪವಾದ ಅಸತ್ಯವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಲೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಗರ್ಭರೂಪದ ಶಿಶುವಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಈ ಲೋಕದ ನಿರ್ವಹಣದ ಧಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Who knows, Mitra and Varuna, that it is your doing, that the footless dawn is the precursor of footed beings; and that your infant (progeny, the sun), sustains the burthen of this (world): he diffuses (the) truth (of light) and disperses the falsehood (of darkness.)

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪದ್ಧತೀನಾಂ ಪ್ರಥಮಾ—ಪಾದವತೀನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾದೀನಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಭಾವಿನೀ | ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲಾಗಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಾಗಲಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಸಕಲ ವ್ರಾಣಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಅವಿಭವಿ ಎಸಿ ಅವುಗಳನ್ನೆಬ್ಬಿಸುವವಳು.

ಆ ಭಾ ಯೋಪೇವ ಸೂನಯ್ಯಾ ಯಾತಿ ಪ್ರಭುಂಜತೀ |
ಜರಯಂತೀ ವೃಜನಂ ಪದ್ಧದೀಯತ ಉತ್ತಾತೆಯತಿ ಪಕ್ಷಣಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೪೮-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳುಗಳಲ್ಲಿ ಗೃಹಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕುಶಲಳಾದ ಗೃಹಿಣಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ತಾನು ಮೊದಲು ಎನ್ನು ಇತರರನ್ನು ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಉಪಸ್ಥು ಉದಯಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಅವಿಭವಿ ಸುಪ್ರವಾಗರತತಕ್ಕ ಸಕಲ ಪಕ್ಷಿಮೃಗಮಾನವಾದಿಗಳನ್ನೂ ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಅಪಾತ್—ಪಾದರಹಿತಾ ಉಷಾಃ | ಪ್ರತಿದಿನಂ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿವತ್ ಸ್ವಸ್ಥಾಃ ಪರಿಭ್ರಮಣಾ-
ಭಾವಾತ್ ಸೂರ್ಯಗಮನೇನೈವ ಸ್ವಗಮನಾತ್ ಅಪಾತ್ ಇತಿ ಚ ಏತಿ ಚ ಉಪಚರ್ಮತೇ | ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರಿಂತೆ ಸ್ವಯಂ ಸಂಚಾರವಿಲ್ಲದೇ ಸೂರ್ಯಭ್ರಮಣವೊಂದಿಗೇ ತನ್ನ ಭ್ರಮಣವನ್ನೂ ವೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷವೆಂದು ನಾಯಾರರು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ

ಅಸ್ಯ ಭಾರಂ ಗರ್ಭಃ ಆ ಭರತಿ ಚಿತ್ | ಈ ಲೋಕದ ಭಾರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನದ ಶಿಶು ರೂಪನಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಹೋರಾತ್ರಯೋರ್ಮಧ್ಯಕಾಲೇ ಉತ್ಪತ್ತೇಃ ತಾಭ್ಯಾಂ ಏವ ಮಿತ್ರಾವರುಣತ್ವಾತ್ |

ಅಹೋರಾತ್ರೇ ವೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ |

(ತೈ. ಸಂ. ೩-೪-೧೦-೧)

ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಮಿತ್ರನು ಅಹರಭವಾನದೇವತೆಯೆಂದೂ ವರುಣನು ರಾತ್ರಿಭವಾನದೇವತೆಯೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ

ಶ್ರೀ ರೋಚನಾ ವರುಣ ಶ್ರೀರುತ ದ್ಯೌನ್ ಶ್ರೀಣಿ ಮಿತ್ರ ಧಾರಯುರ್ಥೋ ರಜಾಂಸಿ |
ನಾವ್ಯಧಾನಾನವಮತಿಂ ಪ್ಲಪ್ತಿಯಸ್ಯಾನು ವ್ರತಂ ರಕ್ಷಮಾಣಾವಜುರ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬೯-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಳಷ್ಟೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ನೂರು ಲೋಕಗಳ ಭಾರವನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯಾದಿ ಗ್ರಹಗಳು ಲೋಕಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಮಾಡಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಇವರೇ ಕಾರಣರು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಅಂಶವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಋತಂ—ಜಗತಃ ಪ್ರಕಾಶಗಮನಾದಿರೂಪಂ ಸತ್ಯಂ | ಋತಶ್ಚೈ ಇರತಕ್ಕ ಯಜ್ಞ, ಉಪಕ. ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರಕಾಶ, ಸಕಲವಿಧವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ಇವುಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸಲ್ಪಡುವ ಸತ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸತ್ಯದ ವೃದ್ಧಿಗೂ ಅನ್ಯತವ ನಾಶಕ್ಕೂ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಅದಿತ್ಯನು ಕಾರಣವಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಪಿಪರ್ತಿ—ಪಿಪರ್ತಿ ಪಪ್ಪುರೀತಿ ಪ್ಪಣಾತಿನಿಗಮೌ ವಾ ಪ್ಪೀಣಾತಿನಿಗಮೌ ವಾ | ವೃದ್ಧಿಪದಸು ಅಥವಾತ್ಯಪ್ಪಿಪದಸು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೆಂದು ನಿರೂಪಿಸಿ ಅಧಾರವೊಡನೆ (ನಿ.-೫-೬೪) ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಪಾತ್—ನ ವಿದ್ಯುತೇ ಪಾದಃ ಯಸ್ಯ ಅಪಾತ್. ಬಹುವ್ರಿಹಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಅಂತ್ಯಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ನೆಇಸುಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಏತಿ—ಇಱ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕಸನಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪದ್ವತೀನಾಮ್—ಪತ್ ಪಾದಃ ತತ್ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಸ್ವತ್ವಾ. ಝಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕುಟನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ತ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಮಕುಟಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಖಿಳೇತಿ—ಕಿಕ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಭಾಂದಸವಾಗಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕಸನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲಲಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರತೀ—ಭೃಗ್ವಾ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಪಿಂಶನಿಭಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿಪರ್ತಿ—ತ್ಯ್ವಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ವಂ ವಿಕರಣ. ಶ್ಲೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅರ್ತಿಪಿಪೆರ್ತೋಲ್ಯಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ತಿಪಾ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇತಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿತ್ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಭಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬.೧.೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಾರೀತ್—ತ್ಯಾ ಪ್ಪವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಛಂದಸಿಲಾಜ್ಲಾಲಜಿ ಅಟಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ್ ತಿಪಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಕ್ತ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚ್ ಬಂದಾಗ್ಯ ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಲ್ಯಕ್ತೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಡಾಗದು. ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃಪಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಇಟಿಆಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಆಡಾಗಮು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಪಿಂಶನಿಭಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

----- :o: -----

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪ್ರಯಂಕಮಿತ್ವರಿ ಜಾರಂ ಕನೀನಾಂ ಪಶ್ಯಾಮುಸಿ ನೋಪನಿಪದ್ಯಮಾನಂ |
ಅನವಪ್ಯಗ್ನಾ ವಿತತಾ ವಸಾನಂ ಪ್ರಿಯಂ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ಧಾಮು ||೪||

ಪದಾಠಃ

ಪ್ರ ೨ ಯಂತಂ | ಇತ್ | ಪರಿ | ಜಾರಂ | ಕನೀನಾಂ | ಪಶ್ಯಾಮುಸಿ | ನ | ಉಪ ೨ ನಿಪದ್ಯಮಾನಂ |
ಅನವ ೨ ಪ್ಯಗ್ನಾ | ವಿ ೨ ತತಾ | ವಸಾನಂ | ಪ್ರಿಯಂ | ಮಿತ್ರಸ್ಯ | ವರುಣಸ್ಯ | ಧಾಮು || ೪ ||

ಸಾಯಿಭಾಷ್ಯಂ

ಕನೀನಾಂ ಕಮನೀಯಾನಾಂ ದೀಪ್ತಾನಾಂ ಕನ್ಯಾಕಾಸ್ತಾನೀಯಾನಾಮುಪಸಾಂ | ಕನತೇಃ ಕಾಂತಿ-
ಕರ್ಮಣಿ ಇಷ್ಠಾ | ಕೃದಿಕಾರಾದಿಕ್ರೀನ ಇತಿ ಜೀವ | ಅಮಿ ಕನ್ಯಾಶಬ್ದಸ್ಯ ವಾ ಛಂದಸಂ ಸಂಪ್ರೇಸಾರಣಂ ||
ತಾಸಾಂ ಜಾರಮಾದಿತ್ಯಂ ಪ್ರಯಂಕಮಿತ್ ಪ್ರಗಚ್ಛಂತನೇವ ಪರಿ ಪಶ್ಯಾಮುಸಿ | ವಯಂ ಪರಿಪಶ್ಯಾಮಃ |
ಉಪನಿಪದ್ಯಮಾನಂ ಕ್ಷಣಮಾತ್ರಮುಸಿ ನಿಷೀದಂತಂ ನ ಪಶ್ಯಾಮಃ | ಏತದಪಿ ತಯೋಃ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ |

ವುನಸ್ತದೇವ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಅನವಶ್ಯಗ್ಗಾನವಶ್ಯಗ್ಗಾನಿ ಅತಃ ಏವ ವಿತತಾನಿ ತೇಜಾಂಸಿ ವಸಾನಮಾ-
ಚ್ಚಾದಯಂತಂ ಪ್ರಿಯಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಿಯುಭೂತಂ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ಚ ಧಾಮ ತೇಜಃಸ್ಥಾನಭೂತಂ |
ಯದ್ವಾ | ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮೇತಿ ಸಂಬಧ್ಯತೇ | ತಯೋಃ ಪ್ರೇಮಸ್ಥಾನಂ | ಈದೃಶಮಾದಿತ್ಯಂ ಯುಷ್ಮದ್-
ನುಜ್ಜಯಾ ಸಂಚಿರಂತಂ ಪಶ್ಯಾಮಸಿ ||

ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ

ಕನೀನಾಂ—ಕನ್ಯಾಕಾರೂಪದಲ್ಲಿ ಮನೋಹರವಾಗಿರತಕ್ಕ ಉಷಸ್ಸುಗಳಿಗೆ | ಜಾರಂ—ಪ್ರಿಯನಾವನೂ |
ಅನವಶ್ಯಗ್ಗಾ—ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳದೆ | ವಿತತಾ—ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು | ವಸಾನಂ-
ಧರಿಸಿರುವನೂ | ಪ್ರಿಯಂ—ಸಕಲರಿಗೂ ಬೇಕಾದವನೂ | ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ—ಮಿತ್ರವರುಣರಿಗೆ |
ಧಾಮ—ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿರುವನೂ | [ಅಥವಾ] ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮ—(ಮಿತ್ರವರುಣರಿಗೆ) ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾದ
ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದವನೂ] ಆದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು | ಪ್ರಿಯಂತ ಮಿತ್—(ಸರ್ವದಾ) ಸಂಚರಿಸುವವನನ್ನಾಗಿಯೇ | ಪರಿ
ಪಶ್ಯಾಮಸಿ—ಯಾವಾಗಲೂ ನೋಡುತ್ತೇನೆ | ಉಪನಿಷದ್ಯಮಾನಂ—(ಕ್ಷಣಮಾತ್ರವಾದರೂ) ವಿಶ್ರಾಂತಿಗಾಗಿ
ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ | ನ—ನಾವು ನೋಡುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

ಧಾಮಾರ್ಥ

ಮನೋಹರವಾಗಿ ಕನ್ಯಾಕಾರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಉಷಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯತಮನೂ, ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಅಂಟಿ
ಕೊಳ್ಳದೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನೂ, ಮಿತ್ರವರುಣರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ
ವನೂ, ಆದ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ನಾವು ಸರ್ವದಾ ಸಂಚರಿಸುವವನನ್ನಾಗಿಯೇ ನೋಡುತ್ತೇನೆ. ಕ್ಷಣಮಾತ್ರವಾದರೂ
ಅವನು ವಿಶ್ರಾಂತಿಗಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ನಾವು ನೋಡುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

English Translation

We behold the lover of the maiden (dawns), ever in movement, never
resting for an instant, wearing inspearable and diffusive (radiance), the
beloved abode of Mitra and Varuna.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಕನೀನಾಂ—ಕನ್ಯಾಕಾನಾಂ | ಕನ್ಯಾ ಕಮನೀಯಾ ಭವತಿ | ಕ್ಷೇಯಂ ನೇಶನ್ಯೇತಿ ವಾ | ಕಮನೀ
ನಾನೀಯಂತ ಇತಿ ವಾ | ಕನತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ ! (ನಿ. ೪-೧೫). ಅಕರ್ಷಕವಾದ ದೇವರಿ
ವುದರಿಂದಲಾಗಲಿ, ಯಾರಿಂದ ಕೈಹಿಡಿಯಲ್ಪಡುವಳು (ಅಥವಾ ಅವಳ ಪ್ರಿಯನಿಂದ ಕೈಹಿಡಿಯಲ್ಪಡುವಳು) ಎಂಬುವುದ
ರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಕಾಂತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಕನ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಕನ್ಯಾ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಶೋಭಿಸುವವಳ
ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಕನ್ಯಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿ
ದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು,

ಕನೀನಕೇವ ವಿವ್ರಧೇ ನವೇ ದ್ರುಪದೇ ಅರ್ಭಕೇ | ಬಭ್ರು ಯಾಮೋಷು ತೋಭೇಶೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೩೨-೨೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಕನೀನಕಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಲ್ಬಂಡ ನಿರ್ವಹವನು ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಂತಹ ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕಳೂ, ಕನ್ಯಾರೂಪದವಳೂ ಆದ ಉಷಸ್ಸಿಗೆ ಆದಿತ್ಯನು ಪ್ರಿಯನಾದ ಜಾರನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದೂ ಅವಳು ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಮೋಹಿತಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಯೆಂದೂ,

ನಾಜಿನೀವತೀ ಸೂರೈಸ್ಯ ಯೋಷಾ ಚಿತ್ತಾಮುಖಾ ರಾಯಿ ಈಶೇ ವಸೂನಾಂ |

ಬುಸಿಷ್ಟುತಾ ಜರಯಂತೀ ಮುಘೋನುಷಾ ಉಚ್ಯತಿ ವಕ್ರೈರ್ಭಗ್ಯಣಾನಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೭೫-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅನವಶ್ಯಗ್ನಾ—ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಅಂಟಿಕೊಂಡು ಒಂದೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ ವಿಪ್ರತ್ಯವಾಗಿ ಹರಡಿರುವುದೆಂದರ್ಥ. (Not closely united but spreading all around). ಈ ಪದದಿಂದಲೇ ಹರಡಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೂ ವಿತೆತಾ ಎಂಬ ಪದವು ಪ್ರಸರದ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪ್ರಿಯಂತೆಂ—ಇಹ ಗತಾ ಧಾತು. ಲದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಹೋ ಯಣ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಣ್. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ವ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ರರಸದಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಸಾರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾರಮ್—ಜರಯಂತೀ ಜರಣಿ ಆದಿತ್ಯಃ ಧಾರಜಾರಿ ಕರ್ತರಿ ಣಿಲುಕ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೨೦-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘನಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸುವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಷಾಪ್ರತ್ಯೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಪ್ರಸಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಕನೀನಾಮ್—ಕನ ಕಾಂತ್ಯಾದಿಮ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಇನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿಹಾಗ ಕೃದಿಕಾರಾದೇಕ್ರಿಸ್ತೆ; ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇನ್. ಅಥವಾ ಕನ್ಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಟ್ಟೀಟಕುವಚನ ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಛಾಂವಸವಾಗಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಶ್ಯಾಮಸಿ—ದೃಶಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷಮಕುವಚನದಲ್ಲಿ ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಸಾ ವಿಕರಣ. ಸಾಘಾಧ್ಯಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪದ್ಯಾದೇಶ ಅತೋದೀರ್ಘೋಯಿಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಂತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಇದಂತೋಮಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಕಾಗಮ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರಸಾರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶಾಸ್ತುನುದಾತ್ಪ್ರೇತ—(ಪಾ. ಪಾ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ಪ್ರವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಪ್ರಸಾರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷದ್ಯಮಾನಮ್—ಉಪ, ನಿ, ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗತ್ಯರ್ಥವಾದ ಪದ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್‌ಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿವಾಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಶೈನ್ ವಿಕರಣ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ವಿಕರಣ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದು ತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನವಸ್ಥೆಗ್ಲಾ—ನರ್ಷತಕ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. ತುತ್ತುರುಷೇ(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶೇಷ್ಯಂದೆಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೇ ಲೋಪ.

ವಿತತಾ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಠಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗತಿರನಂತೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ವಿ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಿಗೇ ಲೋಪ.

ವಸಾನಮ್—ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ ಧಾತು. ಲಟಿಗೆ ಶಾನ್‌ಚಾದೇಶ. ಅನುದಾತ್ತೀತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಧಾಮು—ನಾಮನ್ ಸೀಮನ್ ವ್ಯೋಮನ್ ರೋಮನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನಂತವಾಗಿ ನಿಸಾತಿತವಾಗಿದೆ. || ೪ ||

ಸಂಹಿತಾಶಾಸ್ತ್ರೀಃ

ಅನಶ್ವೋ ಜಾತೋ ಅನಭೀಶುರವಾ ಕನಿಕ್ರದತ್ವತಯದೂರ್ಧ್ವಸಾನುಃ |
ಆಚಿತ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಜುಜುಷುರ್ಯುವಾನಃ ಪ್ರ ಮಿತ್ರೇ ಧಾಮ ವರುಣೇ
ಗೃಣಂತಃ || ೫ ||

ದಶವಾಕಃ

ಅನಶ್ವಃ | ಜಾತಃ | ಅನಭೀಶುಃ | ಅರ್ವಾ | ಕನಿಕ್ರದತ್ | ಪತಯತ್ | ಊರ್ಧ್ವಽ ಸಾನುಃ |

ಆಚಿತ್ತಂ | ಬ್ರಹ್ಮ | ಜುಜುಷುಃ | ಯುವಾನಃ | ಪ್ರ | ಮಿತ್ರೇ | ಧಾಮ | ವರುಣೇ | ಗೃಣಂತಃ || ೫ ||

। ಸಾಯ.ಉಭಾಷ್ಯಂ ।

ಸ ಏವಾದಿತ್ಯೋಽನಸ್ತೋ ಯದ್ಯಪಿ ಶೀಘ್ರಗಾಮ್ಯಶ್ಚರಹಿತೇ ತಥಾನಧೀಕುರಾಲಂಬನಾಧಾರ-
ಪ್ರಗ್ರಹಸ್ಥಾನೀಯರತ್ತಿರಹಿತೇ ತಥಾಪ್ಯರ್ವಾ ಜಾತೇ ಶೀಘ್ರಗಮನವಾನ್ ಸಂಸನ್ನಃ | ತಥಾವಿಧೋಽಯ-
ಮಾದಿತ್ಯೇಃ ಕನಿಕ್ರದದತ್ಯರ್ಥಂ ಕ್ರಂದಯಿನ್ || ಕ್ರಂದೀರ್ಯಜ್ಜಲಗಂಠಾಚ್ಚೈತರಿ ದಾಧರ್ಯಾದೌ ನಿಪಾ-
ತ್ಯೇತೇ || ಊರ್ಧ್ವಸಾನುರುಪಯುರ್ಪರಿ ಸಮುಚ್ಚ್ರಯಾಣಃ ಸನ್ ಪತಯುತ್ | ಗಚ್ಛತಿ | ಅಚಿತ್ತಂ
ಚಿತ್ತಾವಿಷಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಿವೃಥಮುಕ್ತರೂಪಂ ಕರ್ಮ ಮಿತ್ರೇ ವರುಣೇ ಚ ಉಭಯೋರ್ಧಾಮು
ತೇಜಃಸ್ಥಾನಂ ಯುವಾನೋ ಮಿಶ್ರಯಂತಸ್ತಯೋರ್ಧಾಮ್ನಾತ್ಮೀರೋಪಯಂತಃ ತಥಾ ಪ್ರ ಗೃಣಂತೋ
ಯುವಯೋಸ್ತೇಜಃ ಪ್ರಥವಮಿತಿ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸ್ತುವಂತೋ ಜುಜುಷುಃ | ಸೇವಂತೇ | ಮನುಷ್ಯಾಃ
ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ನಿರಾಲಂಬಾಂತಂಕ್ಷಸಂಚಾರಾತ್ಮಕಂ ಕರ್ಮ ವರುಣಮಿತ್ರಯೋರಧೀನಮಿತಿ ಸ್ತುವಂ-
ತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅನಶ್ಚಃ—(ಅದಿತ್ಯನು) ಆಶ್ಚರಹಿತನಾಗಿಯೂ | ಅನಧೀಕಾಃ—ಕಡಿವಾಣದಂತೆ ಅಲಂಬನರೂಪವಾದ
ರಶ್ಮಿಗಳಿಲ್ಲದವನಾಗಿಯೂ (ಅದರೂ ಕೂಡ) | ಅರ್ವಾ ಜಾತೇ—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸಂಚಾರಮಾಡತಕ್ಕವನಾಗಿಯೂ |
ಕನಿಕ್ರದದತ್—ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಿಯೂ | ಊರ್ಧ್ವಸಾನುಃ—ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ಹತ್ತುವವನಾ-
ಗಿಯೂ | ಪತಯುತ್—ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ | ಅಚಿತ್ತಂ—ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದೇ ಗೂಢವಾದ ತತ್ತ್ವವುಳ್ಳ |
ಬ್ರಹ್ಮ—ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವನ್ನು | ಮಿತ್ರೇ ವರುಣೇ—ಮಿತ್ರಾವರುಣರ | ಧಾಮು—ತೇಜೋರೂಪದ ವಾಸಸ್ಥಾನ
ದೊಂದಿಗೆ | ಯುವಾನಃ—ಒಂಸುಗೂಡಿ ಸುತ್ತಲೂ | ಪ್ರ ಗೃಣಂತೇ—(ಸಕಲವೂ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಪ್ರಭಾವವು
ಎಂಬುದಾಗಿ) ಹೊಗಳುತ್ತಲೂ | ಜುಜುಷುಃ—(ಮನವರು) ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ ||

ಉಪಾಂಶ

ಅದಿತ್ಯನು ಆಶ್ಚರಹಿತನಾಗಿಯೂ, ಕಡಿವಾಣದಂತೆ ಅಲಂಬನರೂಪವಾದ ರಶ್ಮಿಗಳಿಲ್ಲದವನಾಗಿಯೂ ಆದುದೂ
ಕೂಡ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸಂಚಾರಮಾಡತಕ್ಕವನಾಗಿಯೂ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಿಯೂ, ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ
ಹತ್ತುವವನಾಗಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದೇ ಇರುವ ಗೂಢವಾದ ತತ್ತ್ವವುಳ್ಳ ಯಜ್ಞ
ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಈ ಅದಿತ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಒಂದುಗೂಡಿಸುತ್ತಲೂ,
ಈ ಸಕಲವೂ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಪ್ರಭಾವವು ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೊಗಳುತ್ತಲೂ ಸದ ಮೂನವರು ಈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನು
ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Without steeds, without stay, (he is nevertheless) borne swift-moving
and loud-sounding; he travels, ascending higher and higher, connecting
the inconceivable mystery (of sacred rites) with the radiance (abiding) in
Mitra and Varuna, (which men), eulogizing, glorify.

! ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯನ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಅನೇಕ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅದಿತ್ಯನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯನ ವಹಿತೆಯೂ ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಆದ ಉಪಕಾರಗಳೂ ಮಿತ್ರಾವರಣಿರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಆಗಿದೆ ಎಂಬ ಸ್ತುತಿಯೂ ಇದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ Bloomfield ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ. ಮೊದಲು ಆತನು ಈ ಮುಕ್ತಿಯ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಅನುಪೂರ್ವಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವ

ಅನಶ್ವೋ ಜಾತೋ ಅನಭೀಶುರುಕ್ಲೋಷಿ ರಥಸ್ಥಿಚಕ್ರಃ ಪರಿ ವರ್ತತೇ ರಜಃ |

ಮಹತ್ತರೋ ದೇವ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರವಾಚನಂ ದ್ಯಾಮೃಭವಃ ಪೃಥಿವೀಂ ಯಜ್ಞ ಪುಷ್ಯಥ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೨೬-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಈ ಎರಡು, ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಾವ್ಯವ್ಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

These two stanzas seem to me to offer a clear case of relative date. In IV. 36-1 The Ribhus are said to have fashioned a chariot fit to be praised in hymns, because without horse and bridle it courses with three wheels about the air. Because it is three-wheeled it seems to be the chariot of the Asvins. (cf. I. 120-10) That sort of a Vehicle is, the lord knows, marvellous enough, but it will readily pass in the light of mythic fancies and ethnological parallels elsewhere. Similarly in VI. 66-7, the Maruts are described along the same line of fancy, even more energetically, as crossing the 'air without span of deer or horses, without charioteer and without bridle. In I. 152-5, the mystery is heightened to the second power, as it were-

Any attempt to extract a picture with clear outline out of I. 152-5, will prove quite futile. The Pada is built by a secondary Poetaster upon the previously existing Pada of IV. 36-1, he 'goes' his model 'one better' and loses himself in mock mythic fatuity— one of the standard failings of his class. Something like "the steed, which is after all no horse, and goes without bridle"; or, 'the steed which is born of no horse' Etc.

(Rig-Veda Repetitions Vol. I P. 146-147)

ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿದ V]. 36-1ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು,

ಅನೇನೋ ಪೋ ಮರುತೋ ಯಾಮೋ ಅಶ್ವಾನಶ್ಚೈದ್ಯಮಜತ್ಯರಥಿಃ |

ಅನವಸೋ ಅನಭೀಶುರುಕ್ಲೋಷಿ ರೋದಸೀ ಪಥ್ಯಾ ಯಾತಿ ಸಾಧನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೬೬-೬)

ఎంబ ముక్తినల్లియు వణిసరువ భావగళప్పు టుత్తమవద రేతీయల్లి ప్రకృతవద ముక్తివ వణనీయల్లి భావపు అభివ్యక్తవాగ్లి. వణనీయం సత అంతత టుత్తమవద త్రేణిగీ వేరతక్కద్దల్లి. ఆ వణనీయంద ఒందు నిక్కృష్టవద తీత్రపు మనస్సిగీ డొళియువుదిల్లి ఎంబదే ఆ అభివ్యాయద ముఖ్యవద సారాంత

వేరిలన అభివ్యాయందల్లి కేంజమట్టిగీ సత్యాంతవిద్దరం సత, “ any attempt to extract a picture with clear outline out of I. 152-5, will prove quite futile ” ఈ ముక్తివ వణనీయంద ఒందు నిర్దిష్టవద తీత్రవే గొణిజరిసువుదిల్లి ఎందు డేళువప్ప బిళాగ్లి.

అతిత్తం బ్రహ్మ మిత్తావరుణే ధామ యువానః—మనస్సిగీ గొణిజరవాగదే గుణధవద తత్త్వచ్చ యుక్తకమగవన్న మిత్తావరుణర తేణిగొణధవవద స్వానదొందిగీ ఒంబగుడిసుత్తా ఎంబ వణనీయల్లి ఒందు అధ్యాత్మికవద తత్త్వచ్చ డేళల్లిట్టిదే. అతిత్తం గుణధవారివుదూ సాధారణవద దృష్టిగీ గొణిజరవారివుదూ అద తత్త్వద విషయవన్న డేళిది ఎందు మఱియే డేళిదూనే.

బ్రహ్మ—బ్రహ్మ రబ్దకే డిందే డేళిరువ నానాథగళల్లి ఇల్లి యుక్తకమగవేందథగమాదిదే. నిరుక్తకారరు టుదకరిసిరువ,

యోమథవణ మనుషికా దధ్యజ్ఞ ధియేమత్తత |

తస్మిన్ బ్రహ్మణే పుణవథేంద్రే టుక్తా సమగ్నతాజ్ఞనను స్వరాజ్యం |

(మ. సం. ౧-౮-౧౬)

ఎంబ ముక్తినల్లి బ్రహ్మణి ఎంబుదకే యాస్వరు కమగణి ఎందథగమాదిరువంతే ఇక్ష్యం య:క్షకమగవేందథగ.

వ్యాకరణప్రక్రియ

అనర్థక—న విద్యంతే అర్థా: యస్య స: సజ్జాశుభావృ' (పా. సూ. ౬-౨-౧౬౨) ఎంబుదరింద టుత్తరపదాంతోదాత్తస్వర బరుత్తదే. డిగియే న విద్యతే అభిరు: ఎంబల్లియూ టుత్తరపదాంతోదాత్త స్వర బరుత్తదే.

జాతక—జనిత వ్రానుభావనే ధాతు నిసా ప్రత్యయ. ప్రత్యయస్వరంది అంతోదాత్తవారిగుత్తదే

కనిక్రదత—క్రది అర్థానే రొణిదనే జ ధాతు. అతిరయార్థకొణిరువారి ధాతొణిరేణాజిక్తి (పా. సూ. ౩-౧-౨౨) ఎంబుదరింద యజ్ బందాగి యజ్కొణిజిజి ఎంబువంది అదకే టుజ్. యజ్ టుగంతద వేణి రత్త ప్రత్యయ వివక్తామూదిదాగ దాధర్తిదధర్తి- (పా. సూ. ౬-౪-౬౫) ఎంబుద రింద నిసాతికవారిది. అభ్యాసా నామూది(పా. సూ. ౬-౧-౧౮)ఎంబుదరింద అద్యదాత్తస్వర బరుత్తదే.

పతయేత్—పక్త్యగతా ధాతు. జురారి. అనంతవద ధాతు. సత్యజ్ఞాపాత ఎంబుదరింద స్వాధ్ధ ద్లి ణిజ్ ణిజంతద వేణి లిణిజ్. ప్రధనుపురుషవికరతనదల్లి తిజ్. ఇతక్త లొణిజి (పా. సూ. ౩-

೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಅಲೋಪಿಡಾಟಿ (ವಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಶಬ್ದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಟಿಗೆ ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ. ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ವಾನಿವದ್ವಾವಿರುವುದರಿಂದ ಣಿಷ್ಠಾ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಊರ್ಧ್ವಸಾನುಃ—ಬಹುವ್ರಿಹಿಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರಿಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ—(ವಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಚಿತ್ತಮ್—ನಪ್ಯಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಪರಾದಿತ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ವಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮ—ಬೃಹಿ ವೃದ್ಧಾ ಧಾತು ಬೃಂಹೇನೋಚ್ಚ (ಉ ಸೂ ೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನ.ನಿನಿಂದ ಬಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ಯ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಬಂದಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜುಜುಷುಃ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಹಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುವಾನಃ—ಯು ಮಿತ್ರಣೇ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್ತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಚಿತ್ತು ಧಾತು ಭ್ವನಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಜಾದೇಶ. ವೃಷಾದಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೃಣಂತಃ—ಗೃಣ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಕ್ರಾೃದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ನಾ ವಿಕರಣ. ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ವಾ. ಸೂ. ೬-೨-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (ವಾ. ಸೂ. ೬-೪ ೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾವಾಚಃ

ಆ ಧೇನವೋ ಮಾನುತೇಯವಂವಂತೀರ್ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಿಯಂ ಪೀಪಯನ್ನಸ್ತೀ-

ನ್ನೂಧನ್ |

ಪಿತೃಣಿ ಭಿಕ್ಷೇತ ವಯುನಾನಿ ವಿದ್ವಾನಾಸಾವಿನಾಸನ್ನದಿಮುರುಷ್ಯೇತ್ |

|| ೬ ||

೮೨೫ಃ

ಆ | ಧೇನವಃ | ಮಾನುತೇಯಂ | ಅವಂತೀಃ | ಬ್ರಹ್ಮಂ ಪ್ರಿಯಂ | ಪೀಪಯನ್ | ಸಸ್ತೀನ್ | ಊಧನ್ |

పితృః | భిక్షేత | వయసుని | విద్వాన్ | ఆసా | ఆ ౨ వినాసన్ | ఆదితిం | లురుప్యేత్ || ౬ ||

నాయణభాష్యం

మామతేయం మమకాయాః పుత్రం దిలభాతమసం మాం బ్రహ్మప్రియం పరివృథ్యశ్చ
 కర్మాణః ప్రియతమం పరివృథ్యశ్చగ్నేః ప్రిణయితారం నావంతిరచంత్యేః ప్రిణయంత్యో-
 ధేనపౌణ గావః సస్మిన్ స్వశిలయే లూధన్నాధస్యా పిలపయన్ | సర్వత ఆస్యాయయింతు ||
 స్యాయితేర్ణః బాండవః పిలభావః || లూధ్నిలగతేన క్షిరేణ యునాభ్యాం ప్రదేయేన
 నీలైశ్చాస్త్రక్తంత్రిత్యేథ్యం మిత్రావరుణాభ్యాం పయస్యేతి త్పితృః | ఏవం ప్రవత్తృహవిఫయూనా-
 న్యనుష్ఠానవిషయజ్ఞానాని విద్వాన్జ్ఞానన్ రుతలీషోణ భక్షణేయ ఇత్యవగజ్యన్ దిలభా-
 తమాః పితృః పితోరుతలీష్యస్యాన్నస్య తాద్యగన్నమాసాస్యేన భక్షయింతుం భిక్షేత | యోజితే
 యుష్మాన్ | శింబి వినాసన్ యునాం పరిచిరన్నదితిమఘండితేమన్యూనమలత్యేనోర-
 ష్యేత్ | యథా శిష్యం భిక్షేత యథా బి కర్మా సమాపనేన రక్షేత్ తథాపిలపయన్నిత్యేథ్యః ||

బ్రహ్మసభా

బ్రహ్మప్రియం—యజ్ఞ కర్మదల్లి శ్రద్ధేయిల్లవనూ (అథవా) అగ్నియన్న తృప్తిపదిమవనూ |
 మామతేయం—మమతేయ పుత్రనూ ఆవ దిలభాతమస్యన్న | ఆవంతి—రక్షిం సంక్షోభగోళిమవ |
 ధేనవః—గోధవుగు | సస్మిన్—తమ్మ తమ్మ | లూధన్—కేళ్లలుగళ్లి | ఆ పిలపయన్—(మిత్రా
 వరుణర పౌణిగే బేకావ) క్షిరగళన్న తంబికోళ్లి | (ఈ సహాయంది) | వయునాని—(నేరవేరిప
 బేకావ) యజ్ఞక్రియేగళ జ్ఞానగళన్న | విద్వాన్—పడియకొండు (కురలీషవన్న తన్నదీకేంబ తిళ
 వళకేయన్న హొంది) | పితృః—కుతమాడివమేలి లుళివ అన్నవన్న | ఆసా—స్వంతవాగి బాయంది
 తన్నపువక్కి | భిక్షేత—బీడలి | (వ త్పు) ఆ వినాసన్—(నిమ్మన్న) పూజిసత్తా | ఆదితిం—నన్యూనవి
 బ్దదే పూణావావ యజ్ఞక్రియేయన్న | లురుప్యేత్— ముగిసి రక్షిపలి.

భాషాభ

యజ్ఞ కర్మదల్లి శ్రద్ధేయిల్లవనూ, మమతేయపుత్రనూ ఆవ దిలభాతమస్యన్న రక్షిం సంక్షోభ
 గోళిమవ గోధవుగు తమ్మ తమ్మ కేళ్లలుగళ్లి మిత్రావరుణర పౌణిగే బేకావ క్షిరగళన్న తంబి
 కోళ్లి. ఈ సహాయంది రివేరిపబేకావ యజ్ఞక్రియేగళ జ్ఞానవన్న హొంది తుతానంతర లుళివ
 అన్నవన్న తాను తన్నపువక్కి నిమ్మ ఆసామతియన్న బీడలి. మత్పు నిమ్మన్న పూజిసత్తా ఆఘండవావ
 యజ్ఞక్రియేయన్న ముగిసలి.

English Translation

May the milch cows, propitious to the devout son of Mamata, be
 possessed of well-filled udders : knowing the rites (necessary to be performed),

let him beg (the residue) of the offerings for his eating, and worshipping (you both) complete the perfect (ceremony).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಿಯಂ—ಪರಿವೃಥಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಪ್ರಿಯತಮಂ, ಪರಿವೃಥಸ್ಯ ಅಗ್ನೇಃ ಪ್ರೀಣಯಿತಾರಂ ನಾ | ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನ, ಕರ್ಮ, ಸ್ತುತಿ, ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಿರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೌಷ್ಕಲ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದ ಕರ್ಮಪರವಾಗಿಯಾಗಲಿ, ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿಯಾಗಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಬೃಹಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಕರ್ಮ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಪೂಜೆಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವವನು ಆಮದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಿಯನೆಂದು ದೀರ್ಘತಮಸ್ತುಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಪೂಜಾ ವಿಷಯಕವಾದ ಕರ್ಮಪ್ರಿಯನೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ದೀರ್ಘತಮಸ್ತುಗೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಭಕ್ತಿಯಿರಲು ಕಾರಣವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಹಿಂದಿನ ಕಥೆಯಿದೆ.

ಸ ವ್ಯಾಜಹಾರ ತಂ ಗರ್ಭಂ ತಮಸ್ತೇ ದೀರ್ಘಮಸ್ತಿಸ್ತಿತಿ |
 ಸ ಚ ದೀರ್ಘತಮಾ ನಾಮ ಬಭೂವರ್ಷಿರುಚಿಭೃಜಃ ||
 ಸ ಜಾತೋಽಭ್ಯಪತದ್ವೇವಾನಕಸ್ಮಾದಂಧತಾಂ ಗತೇ |
 ದದುರ್ದೇವಾಸ್ತು ತನ್ನೇತ್ವೇ ತತೋನಂಧೋ ಬಭೂವ ಸಃ ||
 ಸ ವೇದಿಷದ ಇತ್ಯಸ್ತೌಚ್ಚ ತುರ್ಭಿರ್ಜಾತವೇದಸಂ |

(ಬೃ. ದೇ. ೪-೧೪-೦೦-೧೭)

ಗರ್ಭಣಿಯಾದವನೂ ಉಚ್ಚಭೃಶ್ಚಾಯೋ ಅದ ಮಮತೆಯಲ್ಲಿ ನೋಹಿತನಾಗಿ ಉಚ್ಚಭೃತನ ಭ್ರಾತೃವಾದ ಬೃಹತ್ ಸ್ತತಿಯು ಮಮತೆಯಲ್ಲಿ ರಮಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಒಳಗಿದ್ದ ಗರ್ಭವು ಬೃಹತ್ಸ್ತತಿಯ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ತಡೆದುದೂ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಬೃಹತ್ಸ್ತತಿಯು ಆ ಗರ್ಭಕ್ಕೆ ನೀನು ದೀರ್ಘತಮಸ್ತಾಗಿ (ಎಂದರೆ ಹುಟ್ಟು ಕುರುಡನಾಗಿ) ಹುಟ್ಟು ಎಂದು ಶಾಪಕೊಟ್ಟಿ ಎಸೆಯುವನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆ ಶಾಪದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಂಧನಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದೊಡನೆಯೇ ದೀರ್ಘತಮಸ್ತು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಲು ಅವರು ಬಂದು ಇವನನ್ನು ಅನಂಧನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಒಡನೆಯೇ ವೇದಿಸದೇ ಪ್ರಿಯಧಾವಮಾಯು ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೦, ೧೪೧ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಜಾತವೇದಸ್ತನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿದ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವನು. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ವಿಶೇಷವಾದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದು ದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನ ಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಸಂತ್ಯಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಿಯಂ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಮಾಮತೇಯಂ ಎಂಬುದರ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಧೇನವಃ—ಧೇನುಧಯತೇವಾಃ, ಧಿನೋತೇವಾಃ| ಧಯತೇವಾ ವತ್ಸೇನೇತಿ ; ತರ್ಪಯತೈಸಾ ಸಯಸಾ | (೧. ೧೧-೪೨) ಕರುವಿನಿಂದ ಹಾಲು ಹೀರಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತರೆ ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ ಗೋವುಗಳಿಗೆ ಧೇನುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಯುವಂ ತಾಸಾಂ ದಿವ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ವಿಶಾಂ ಕ್ಷಯಘೋ ಅಮೃತಸ್ಯ ಮಜ್ಜನಾ |
ಯಾಭಿರ್ಧೇನುಮಸ್ತಂಘಿಸ್ತಘೋ ನರಾ ತಾಭಿರೂಷು ಊತಿಭಿರಶ್ಚಿನಾ ಗತೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೩-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪವಾದ ಗೋವನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಧೇನುವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂದರೆ ಬಂಡೆ ಯಾಗಿದ್ದ ಹಸುವನ್ನು ಕ್ಷೀರದಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ ಕರುವಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆಯೂ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಧೇನು ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನೂ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರೂ ಪಹ,

ಉಪ ಪ್ರಯೇ ಸುದುಘಾಂ ಧೇನುಮೇತಾಂ ಸುಹಸ್ತೋ ಗೋಧುಗುತ ದೋಹದೇನಾಂ |
ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಸವಂ ಸವಿತಾ ಸಾವಿಷನ್ನೋಲ್ವಭೀದ್ನೋ ಭರ್ಮಸ್ತದು ಸು ಪ್ರ ಘೇಚಿಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೧೪-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಸುದುಘಾಂ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಕರೆಯತಕ್ಕ ಇತ್ಯಾದಿವಿಕೇಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧೇನು ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(ಆ) ಪೀಪೆಯನ್—ಆಪ್ಯಾಯಿಯಂತು | ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳಲಿ ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಪೈಠ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತೆ ಪುಷ್ಯಲವಾಗಿ ಕೆಚ್ಚಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷೀರವು ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ ವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಮಿತ್ರಾವರುಣಾಭ್ಯಾಮಾಗೋಮುಗ್ಧ್ಯಾಂ ಪಯಸ್ಯಾ |

(ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೭-೨೨೨-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಕೆಚ್ಚಲಿನ ಕ್ಷೀರದಿಂದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ಕೃಷ್ಣಿಗೊಳಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಕ್ಷೀರಗಳನ್ನು ಧೇನುಗಳು ಪುಷ್ಯಲವಾಗಿ ಪಡೆದಿರುವಂತಾಗಲಿ ಮತ್ತು ಆರೀತಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವಯುನಾನಿ—ವಯುನ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨.೧೩). ವಯುನಂ ವೇತೇಃ ಕಾಂತಿವಾ ಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ | (ನಿ. ೫-೧೫) ಹೆಣೆಸುಹಾಕು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವೀ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತ ಕಾರರೂ,

ಸ ಇತ್ತೆಮೋಽವಯುನಂ ತತಸ್ತತ್ಸೂರ್ಯೇಣ ವಯುನವಚ್ಛೇಕಾರ |

ಕದಾ ತೇ ಮರ್ತಾ ಅಮೃತಸ್ಯ ಧಾಮೇಯಕ್ಷಂತೋ ನ ಮಿನಂತಿ ಸ್ಯಧಾವಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೬-೨೧-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಸ ತಮೋಽಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ತತಸ್ತತ್ಸೂತಂ ಸೂರ್ಯೇಣ ಪ್ರಜ್ಞಾನವಚ್ಛೇಕಾರ (ನಿ. ೫-೧೫) ಕತ್ತಲಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಗೋಚರಾತಿತಮಾದುದಯು ಪ್ರಜ್ಞಾವಿಧಿಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಸುವ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತವಲ್ಲ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕಾದ ಯಜ್ಞ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ಎಂಬರ್ಥ.

ಪಿತ್ತೇ—ಪಿತು ಶಬ್ದವು ಅನ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯) ಇಲ್ಲಿ ಹುತೇತಿವ್ಯಮನ್ನಂ | ಹೋವು ಮಾಡುವಂತರ ಉಳಿದ ಅನ್ವವನ್ನು ಎಂದರ್ಥ.

ಆದಿತಿಂ—ಆದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದೀನಾ (ನಿ. ೪-೨೨) ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಚನದಂತೆ ದೀನವಲ್ಲದ್ದು, ಬಂಡಾತ್ಮಕವಾಗದೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದು, ಕ್ಷಯಿಸದಿರುವುವು ಎಂಬರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿ, ಆದಿತಿಯೆಂಬ ದೇವತಾಕಾ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸತಕ್ಕ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಬುದಿತಮು ನ್ಯೂನಮೇತತ್ವಮ್ | ನ್ಯೂನವಿಲ್ಲದೇ ಪೂರ್ಣವಾದ ಈ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಎಂನು ವಿನರಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಸೂತ್ರಿಯಾ

ಮಾಮತೇಯಮ್—ಮಮತಾಯಾಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್ ಮಾಮತೇಯಃ ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋರ್ಥಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಆಯನೇಯೀ-**(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಏಯಾದೇಶ. ಕಿತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕಸಚನಾಂತರೂಪ.

ಅವಂತೀಃ—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಬಂದಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲೆ ಉಗಿತಕ್ಕ ಎಂಬುದರಿಂದ ಐವ್. ಇದಕ್ಕೆ ಐವ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಾರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೀಪಯನ್—ಓಪ್ಯಾಯೇ ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣೆಚ್. ಛಂದಸವಾಗಿ ಲೋಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಕ್. ಛಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪೀಛಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಪ್ರಿದ್ವಿಸ್ತುಭ್ಯಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಚೈಗೆ ಚೆಚ್. ಚೆಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. **ಣೇರನಿಟಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಣೆಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಸ್ಮಿನ್—ಸ್ಮಿಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಛಂದಸವಾಗಿ ವರ್ಣಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಊಥನ್—ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಲುಕ್

ಪಿತ್ತೇಃ—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಪೇಕಿಚೈ (ಉ. ಸೂ. ೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತೆನ್ನಾ ದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಷಷ್ಠೀಏಕವಚನ ಪರವಾವಾಗ ಯಣಾದೇಶ.

ಛಿಕ್ಷೇತೆ—ಛಿಕ್ಷು ಯಾಚನೇ ಧಾತು. ಲಿಪ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಯಾನಾನಿ—ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಅಜಿಯಮಿ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೨೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಜೀವ್ಯಘ್ನಾ ಪೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೀಛಾವ. ಆದಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಮಾದೇಶ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಮ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಸಾ—ಆಸ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಪದೇನ್ಯೋಮಾಸ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಸನ್ ಆದೇಶ. **ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ದಾದೇಶ ದಿಶ್ವಾದುದರಿಂದ ಟಿಗೆ

ಲೋಕ. ಅನುದಾತ್ತ ಪರನಾದಾಗ ಉದಾತ್ತಲೋಕವಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯಚ ಯತ್ತೋದಾತ್ತಲೋಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆ ವಿವಾಸನ್—ವಿವಾಸ ಪರಿಚರಣಕ್ರಿಯಾಯಾಂ. ಧಾತು ಲಭರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ ನಾದಾಗ ಕೃದುತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರುಷ್ಯೇತ್—ಉರುಷ್ಯತೀ ರಕ್ಷಾಕರ್ಮಾ (ನಿ. ರು ೫-೨೩) ಎಂದು ಯಾಸ್ಯರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಲಿಪ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಪಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆ | ನಾಂ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಹವ್ಯಜುಷ್ಠಿಂ | ನಮಸಾ | ದೇವಾ | ಅವಸಾ | ವವೃತ್ಯಾಂ |

ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಬ್ರಹ್ಮ | ಶ್ವತನಾಸು | ಸಹ್ಯಾ | ಅಸ್ಮಾಕಂ | ವೃಷ್ಟಿಃ | ದಿವ್ಯಾ | ಸುಸಾರಾ |

|| ೬ ||

ಪದಪಾಠ

ಆ | ನಾಂ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಹವ್ಯಜುಷ್ಠಿಂ | ನಮಸಾ | ದೇವಾ | ಅವಸಾ | ವವೃತ್ಯಾಂ |

ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಬ್ರಹ್ಮ | ಶ್ವತನಾಸು | ಸಹ್ಯಾ | ಅಸ್ಮಾಕಂ | ವೃಷ್ಟಿಃ | ದಿವ್ಯಾ | ಸುಸಾರಾ || ೬ ||

ಸಾಮಾನ್ಯಭಾಷ್ಯಂ

ಮೃತ್ಯಾವರುಣಶ್ಚೌ ವಸಾಯಾ ಏಷಾನುವಾಕ್ಯಾ | ಸೂಕ್ತಿಕಂ ಚ | ಆ ನಾಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಹವ್ಯಜುಷ್ಠಿವಾ ಯಾತೆಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಅ. ೨. ೮ | ಇತಿ ||

ಹೇ ದೇವಾ ದೇವನಶೀಲೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ವಾಂ ಯುನಾಂ ಹವ್ಯಜುಷ್ಠಿಂ ಹವಿಸೇವಾಂ ನಮಸಾ ನಮಸ್ಯಾ ರೋಪಲಕ್ಷಿತೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣಾವಮಾ ರಕ್ಷಣೇನ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇನಾ ವವೃತ್ಯಾಂ | ಆವರ್ತಯೇಯಂ | ಯದ್ವಾ | ನಮಸ್ಯಾ ರೇಣಾವಮಾನ್ನೇನ ಚಾ ವವೃತ್ಯಾಂ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿ ಬ್ರಹ್ಮೇದಾನೀಂ ಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ಪರಿವೃಥಂ ಕರ್ಮಾ ಶ್ವತನಾಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಸಹ್ಯಾಃ | ಸಹ್ಯಾತ್ | ಶತ್ರುನಭಿಭೂಯಾತ್ | ಅನೇನ ಕರ್ಮಣಾ ಶತ್ರುನಭಿವೇಯ- ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಾಸ್ಮಾಕಂ ದಿವ್ಯಾ ದಿವಿ ಭವಾ ವೃಷ್ಟಿಃ ಸುಸಾರಾ ಸುಷ್ಪ ಸಾರಯಿತ್ರೀ ಧವತ್ಸಿತಿ ಶೇಷಃ | ವೃಷ್ಟೌ ಸತ್ಯಾಂ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿದ್ವಾರಾ ಕರ್ಮಸಮಾಪ್ರೇರಿತಿ ಭಾವಃ ||

|| ೪೩೫ದಾರ್ಥ ||

ದೇವಾ— ದೇವತಾತ್ವದಾದ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ— ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ | ವಾಂ—ನಿಮಗೆ | ಹವ್ಯಜುಷ್ಠಿಂ—ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅರ್ಪಣೆಯನ್ನು | ನಮಸಾ—ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದೊಡನೆಯೂ | ಅವಸಾ—ರಕ್ಷಣಾನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೂ | ಅಥವಾ [ನಮಸಾ—ನಮಸ್ಕಾರದೊಡನೆಯೂ | ಅವಸಾ—ಅನ್ನದೊಡನೆಯೂ] | ಆ ವವ್ಯತ್ಯಾಂ—(ನಾನು) ನೆರವೇರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಗಲಿ | ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮ್ಮ | ಬ್ರಹ್ಮ—ಈ ಕರ್ಮವು | ಪೃತನಾಸು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಸಹ್ಯಾಃ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ಸೋಲಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಲಿ | ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮಗೆ | ದಿವ್ಯಾ—ದ್ಯುಲೋಕವಲ್ಲವ | ವೃಷ್ಟಿಃ—ಮಳೆಯು | ಸುಸಾರಾ—ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತೆ (ಬೀಳಲಿ) ||

ಭಾಷಾರ್ಥ

ದೇವತಾತ್ವದಾದ ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ನಿಮಗೆ ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಸುಯೋಗವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಗುವಂತೆ ನನ್ನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ. ನಮ್ಮ ಈ ಕರ್ಮವು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಲಿ. ನಮಗೆ ದ್ಯುಲೋಕವಲ್ಲಿರುವ ಮಳೆಯು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತೆ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಬೀಳಲಿ.

English Translation

Divine Mitra and Varuna, may I render the oblation acceptable to you with reverence and prayer; may the sacred rite enable us (to overcome) in battles, and may the heavenly rain be to us the means of satisfying our wants.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನುದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪಶುವಿನ ವಸಾಹೋಮದಲ್ಲಿ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪುರೋನುಪಾಹ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ—ಆ ವಾಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಹವ್ಯಜುಷ್ಠಿಮಾ ಯಾತಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೩-೮).

ಹವ್ಯಜುಷ್ಠಿಂ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ತೃಪ್ತಿದಾಯಕವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಅರ್ಪಣೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಆ ನೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಹವ್ಯಜುಷ್ಠಿಂ ಘೃತೈರ್ಗವ್ಯಾತಿಮುಕ್ಷತಮಿಳಾಃ |

ಪ್ರತಿ ವಾಮತ್ರ ವರಮಾ ಜನಾಯ ಪೈಣೇತಮುದ್ಧೋ ದಿವ್ಯಸ್ಯ ಚಾರೋಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೧-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹವ್ಯಜುಷ್ಠಿಂ ಹವಿಸ್ಸೇವನವಂತೆ ಯಜ್ಞಂ | ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸೇವಿಸತಕ್ಕ ಯಜ್ಞವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇಮಾ ಹ್ಯಾ ಜಾತೇವೇದೋ ಜುಷ್ಠೇತಿ ಹವ್ಯಜುಷ್ಠಿಮಾಶಾಸ್ತ್ರೇ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎಲೈ ಜಾತವೇದಸ್ಯೇ, ದೇವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ಹವ್ಯಜುಷ್ಠಿಯು ಅಂತಹ ಪ್ರಾರ್ಥನೆನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ಪುರಿಭಾಷಿಕವಾದ ಪದವಾಗಿದೆ.

ನಮಸಾ—ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ನಮಸ್ಕಾರೋಪಲಕ್ಷಿತೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣಾ ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದೊಡನೆ ಎಂಥವನಾದಿ ಅನಂತರ ಯದ್ವಾ ನಮಸ್ಕಾರೇಣ (ಕೇವಲ) ನಮಸ್ಕಾರದಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅವಸಾ—ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ರಕ್ಷಣೆಯೆಂದೂ ಅನಂತರ ಯದ್ವಾ ಅನ್ವೇಷಣೆ ಚ | ಅಥವಾ ಅನ್ವೇಷಣೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಬುಹ್ಯ—ಬುಹ್ಯಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಬುಹಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿ ಎಲ್ಲಾ ನಿಧದಲ್ಲಿಯೂ ಪೌಷ್ಕಲ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕರ್ಮವೆಂಥವಾದುದಿದೆ.

ಪೃತನಾಸು—ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಂತೇ ಅತ್ರ ಯೋದ್ಯಾರಃ ಇತಿ ಪೃತನಾಃ ಸಂಗ್ರಾಮಾಃ | ಯೋಧರು ಸೇರಿ ಗುಂಪುನಾಶವು ಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಯುವಕ್ಕೆ ಪೃತನಾ ಎಂಬ ಹೆಸರೇಂದು ಒಂದು ಕಡೆಯೂ (ಮ. ಸಂ. ೩-೪೯-೨).

ಇಮಂ ನದೋ ಮರುತಃ ಸಕೃತಾ ವ್ಯಥಂ ಯಸ್ಮಿನ್ನಾಯಃ ಶೇವ್ಯಧಾಸಃ |
ಅಭಿ ಯೇ ಸಂತಿ ಪೃತನಾಸು ದೊಡ್ಡೋ ನಿಶ್ಚಾಹಾ ತತ್ಪ್ರವಾದಭಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ ೩-೭೩-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೃತನಾಸು ಸೇನಾಸು ತದುಪಲಕ್ಷಿತೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು | ಪೃತನಾ ಎಂದರೆ ಸೇನೆಗಳೆಂದೂ ಅವುಗಳಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಿತಗಳಾದುದರಿಂದ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೂ ಪೃತನಾ ಎಂಬ ಹೆಸರೇಂದೂ ಸಾಯಿಣರು ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಸಂಗ್ರಾಮ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೩-೯).

ಸುಪಾರಾ—ಸುಷ್ಯ ಪಾರಯಿತ್ರೀ | ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆಯೂ, ಈ ನಿರ್ವಹಣಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭೂತವಾದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಾಗಿಯೂ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಸಾಧಕನಾಗಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಸತಿಯೂ

ಹವ್ಯಜುಷ್ಪಿವಾ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ರೀನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೃತ್ಯದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಟಕಾರಾವೇಶ. ತಾದೌಚನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಮಸಾ—ಇಮು ಪ್ರವೃತ್ತೇ ರಬ್ಧೇ ಚ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಆಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿಶ್ಚಾರದಿಂದ ಆದ್ಯು ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾನುಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅವಸಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಗೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ವಪ್ಯತ್ಯಾವ್—ವೃತು ವರ್ತನೇ ಧಾತು. ಲಿಪ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಚನಚನಕ್ಕೆ ತಸ್ಯ ಧಸ್ಯ ಧಮಿಸಾಂ— ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವನೇಶ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪರಸ್ಯೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸಿಗೆ ರ್ಛ ಅದೇಶ. ಶ್ರು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಯಾಸುಬಾಗವು ಆದ ಬಾತ್ಯವು ಎಂದ ಲಭ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಾರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ

ಸಹ್ಯಾಃ—ಸಹ ಮರ್ಸಣೇ ಧಾತು. ವೃತ್ತಯದಿಂದ ತಿಪಿಗೆ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಭವೆಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಸ್ವತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ತಿಪಂತನಿಭಾತಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷ್ಟಿಃ—ವೃಷು ಸೇಚನೇ ಧಾತು ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ರೀನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರೀನ್. ಮಂತ್ರೇವ್ಯವೇಷಪಚೆ— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರೀನ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಿವ್ಯಾಃ—ದಿವ ಭವಾ ದಿವ್ಯಾ. ಭವೇಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಪರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷಾನೂಡಿದಾಗ ಅದಂತನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಟಾವ್.

ಸುಸಾರಾಃ—ಪ್ಠಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು, ಇದಕ್ಕೆ ಣೆಚ್ ಬಂದಾಗ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಣೆಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ ಸೂ. ೯-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣೆಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಚಿಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ನೂರನವತ್ತನೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಯಜಾಮಹೇ ನಾಮಿತಿ ಚತುರ್ಯಚಿಂ ಚತುರ್ದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಭೃತಮಸಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ
ನೈತ್ಯಾವರಣಂ | ಯಜಾಮಹೇ ಚತುಷ್ಟಮಿತೈನುಕ್ರಮಣಿಕಾ || ವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಯಜಾಮಹೇ ನಾಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಮಕ್ಕಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಭೃತಮನು ಮುಷಿಯು. ಮಿತ್ರಾವರಣಂ ದೇವತೆಯು. ತ್ರೈಷ್ಟುವ್ ಭವದಷ್ಟು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಯಜಾಮಹೇ ಚತುಷ್ಟಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

|| ೬೦ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೫೩

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೧ || ಸೂಕ್ತ—೧೫೩ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ— ೨೩ ||

• ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಂಖ್ಯೆ-೪ ||

• ಮುಷಿಃ—ದೀರ್ಭೃತಮಾ ದೇವತೆ ||

• ದೇವತಾ—ಮಿತ್ರಾವರಣಂ ||

• ಭಂದ—ತ್ರಿಷ್ಟುವ್ ||

ಸಂಹಿತಾಪಠಃ

ಮುಹೀ ಅತ್ರ ಮುಹಿನಾ ವಾರಮೃಣ್ಣಘೋಷರೇಣವಸ್ತುಜ ಆ ಸದ್ವಿನ್ಯೇನವಃ |
 ಸ್ವರಂತಿ ತಾ ಉಪರತಾತಿ ಸೂರ್ಯಮಾ ನಿಮ್ನುಚಿ ಉಷಸಸ್ತಕ್ಷವೀರಿವಗಣ||

ಪವಸಾಠಃ

ಮುಹೀ ಇತಿ | ಅತ್ರ | ಮುಹಿನಾ | ವಾರಂ | ಮುಣ್ಣಘಃ | ಅರೇಣವಃ | ತುಜಃ | ಆ | ಸದ್ವಿನ್ | ಧೇನವಃ |
 ಸ್ವರಂತಿ | ತಾಃ | ಉಪರತಾತಿ | ಸೂರ್ಯಂ | ಆ | ನಿಮ್ನುಚಿಃ | ಉಷಸಃ | ತಕ್ಷವೀರೀವ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಯುವಾನಾಂ ಮುಹೀ ಮಹತ್ಯಾಂ || ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚೇನ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣ
 ದೀರ್ಘಃ | ಈದೂತೌ ಚಿ ಸಪ್ತಮ್ಯುರ್ಥೇ | ಪಾ. ೧-೧-೧೯ | ಇತಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯತಾಂ || ಅತ್ರಾಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ
 ಮುಹಿನಾ ಮಹತ್ತೇನ ಯಾ ಧೇನೂರ್ವಾರಂ ವರನೇಯಂ ಪ್ರದೇಶಮೃಣ್ಣಘಃ ಗಮಯಥಃ || ಅಂತೆ-
 ಭಾರವಿತಣ್ಯುರ್ಥೋರ್ವಯಂ || ಗಮನಾದಿವ್ಯವಹಾರಸ್ಯ ತಯೋರಧೀನಶ್ವಾತ್ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರಭಿಮಾನಿ-
 ದೇವತ್ವಾಚ್ಚ ಮಿತ್ರಾವರುಣಯೋಃ | ತಾ ಏತಾ ಧೇನವೋ ಗಾವಃ ಸಾಯಂಕಾಲೇ ಯುಷ್ಮನ್ನಹತ್ತೇನಾ-
 ರೇಣವೋನವದ್ಯಾಸ್ತೃಷಾದ್ಯನಪಹಾರೇಣಾನಷ್ಟಾ ನಾ ತುಜಃ ಕ್ಷೀರಾಣಾಂ ಪ್ರದಾತ್ಯಃ || ತುಜದರ್ಶನ
 ಕರ್ಮಾ || ಸದ್ವಿನ್ ಸದ್ವಿನಿ ಗೋಷ್ವ ಆ | ಅಶ್ರಿತಾ ಆಗಚ್ಚಂತಿ ನಾ || ಉಪಸಗರ್ಗತೃತೇಯೋರ್ಗೃಕ್ರಿಯಾ-
 ಧ್ಯಾಹಾರಃ || ತಾ ಏವಂಕಾರಿತಾ ಧೇನವ ಉಪರತಾತುಪರತಾತ್ || ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕಾ || ಮೇಘಾನಾಂ
 ವಿಸ್ತಾರವತ್ಯಂತರಿಕ್ಷೇ ಮೇಘಾಚ್ಚನ್ನೇ ಸತಿ ಸೂರ್ಯಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತಾರಂ ಸುವೀರ್ಯಂ ಶೋಭನ
 ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ನಾ | ಸುವೀರ್ಯೋ ಮಾರ್ಧಾ ಯಥಾ ಗೋಪಾಯತ ಇತಿ ತತ್ಪ್ರಿಯಸ್ಯ ಸೂರ್ಯತ್ಪ್ರ-
 ಮಿತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ | ಆದಿತ್ಯಮಭಿಲಕ್ಷ್ಮಿ ಸ್ವರಂತಿ | ಶಬ್ದಯಂತಿ ಸುಖಸಂಚಾರಾಯ | ಸ್ವೃ ಶಬ್ದೋ-
 ಪತಾಪಯೋಃ | ಧಾನಾದಿಕಃ || ಕಸ್ತಿನ್ಯಾಲ ಇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ನಿಮ್ನುಚಿ ಉಷಸಃ | ಸರ್ವೇಷ್ಯಪಿ
 ಸಾಯಂಕಾಲೇಷೂಷಕಾಲೇಷು ಚ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ತಕ್ಷವೀರಿವ | ತಕ್ಷಾ ಸ್ತೇನಃ | ತಸ್ಯ
 ವೇಗಾ ಗಂಕಾ ಮನುಷ್ಯಃ | ಸ ಯಥಾ ಕ್ರೋಶತಿ ತದ್ವಕ್ | ಏವಂ ನಿರುಧಾಸಾಂ ಗನಾಂ ಸುಖಚಾರೋ
 ಯುಷ್ಮದಾಯತ್ರ ಇತಿ ತಯೋಃ ಸ್ತುತಿಃ ||

೮. ೩. ೪. ೨

(ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ) ಮುಹೀ—ವಿಸ್ತಾರವಾದ | ಅತ್ರ—ಈ ಸ್ಥಳವಿಯಲ್ಲ | ಮುಹಿನಾ—ನಿಮ್ನು
 ಮೂಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ | (ಧೇನೂನು— ಗೋಷುಗಳನ್ನು) | ವಾರಂ—(ಅವುಗಳಿಗೆ) ಪ್ರಿಯವಾದ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಗೆ |
 [32] Vol. 11

ಯಜ್ಞಧೇವೇ-ಸೀರಸುತ್ತೀಂ | ಧೇನವಃ-ಆ ಗೋವುಗಳು | ಅರೇಣವಃ-(ತಪ್ಪುರಾದಿಗಳಿಂದ) ಹಂಸಿಸಲ್ಪಡದೇ
ಅಭವಾ ಕದಿಯಲ್ಪಡದೇ | ತುಜಃ-ಕ್ಷೀರಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವುಗಳಾಗಿ | ಸದೈನ್-ಕೊಟ್ಟಿಗಿಗಳಲ್ಲಿ | ಆ ಬಂದು
ಸೇರುತ್ತವೆ | ಶಾಃ-ಇಂತಹ ಧೇನುಗಳು | ಉಪರಶಾತಿ-ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಮೇಘಗಳಿಂದ ಅವಂತವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ |
ನಿಮ್ಮುಚಃ-ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಉಷಸಃ-ಉಷಃಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ | ಆ ಸೂರ್ಯಂ-ಸೂರ್ಯನನ್ನು
ಕುಂತು | ತಕ್ಕೈವೀರಿವ-ಕಳ್ಳನನ್ನು ಹುಡುಕುವವನು (ಇತರರ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ) ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ |
ಸ್ವರಂತಿ-(ತಮ್ಮ ಸುಖವಾದ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಬೆಳಕಿಗಾಗಿ) ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಅಲೈ ನಿವ್ರತಾರುಣರೇ, ನಿವ್ರತರವಾದ ಈ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಯಲು ಹೋದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ನಿಮ್ಮ
ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಕೊಟ್ಟಿಗಿಗೆ ತಂದು ಸೇರಿಸುತ್ತೀರಿ. ಆ ಗೋವುಗಳು ತಪ್ಪುರಾದಿಗಳಿಂದ
ಕದಿಯಲ್ಪಡದೆಯೂ, ದುಷ್ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಿಂದ ಹಂಸಿಸಲ್ಪಡದೆಯೂ ಕ್ಷೀರಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವುಗಳಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿಗಿಗಳಲ್ಲಿ
ಬಂದು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಧೇನುಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಮೇಘಗಳಿಂದ ಅವೃತವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಯಂಕಾಲಗಳ
ಲ್ಲಿಯೂ, ಉಷಃಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಕುಂತು ಬೆಳಕಿಗಾಗಿ, ಕಳ್ಳನನ್ನು ಹುಡುಕುವವನು ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ
ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

English Translation

you bring (the cattle) to their acceptable (pasture) upon earth, whence
the milk-yielding cows, protected by your power, return unharmed to their
stalls : they cry to the sun (in heaven) above, both at evening and at dawn,
as one (cries aloud) who detects a thief.

ವಿಶೇಷ ವಿವರಣೆ

ಅರೇಣವಃ-ರೇಣು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧೂಳು ಎಂದರ್ಥ. ಇದೇ ಅರ್ಥವು ವಿಷ್ಣುವ್ರತವಾಗಿ ಕೊಳೆ, ಮಾಲಿನ್ಯ,
ಪಾಪ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದವು ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅರೇಣವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ
ಧೂಳಿಲ್ಲದೆ ಇರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಮಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಅಹಿಂಸಾಃ ಹಿಂಸಾಮಾತ್ರದಿಂದಿರುವವರ
ಎಂಬರ್ಥವಲ್ಲೂ ಈ ಪದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅವ ಸ್ವಯಂಕಾ ದಿವ ಆ ವೃಧಾ ಯಯುರಮರ್ತ್ಯಾಃ ಕಶಯಾ ಚೋದತ ತೈನಾ |
ಅರೇಣವಸ್ತುನಿಜಾತಾ ಅಚುಚ್ಯವ್ಯುರ್ವ್ಯಾನ್ವಿ ಚಿನ್ಮರುತೋ ಭ್ರಾಜದ್ಯಷ್ಟಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೭೮-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅರೇಣವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮರುಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಸಾಪಾಃ ಪಾಪಹಿತರು, ಶುದ್ಧಾತ್ಮರು
ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ತೈಂ ಚಿದಶ್ವಂ ನ ವಾಜಿನಮರೇಣವೋ ಯಮತ್ನೇತ |
ದ್ವೈಲೈಂ ಗ್ರಂಥಿಂ ನ ವಿಸ್ಯತಮತ್ತಿಂ ಯವಿಸ್ಯಮಾ ರಜಃ ||

(ಋ. ಪಂ. ೧೦-೧೪೩-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಹಿಂಶ್ಯಮಾನಾಃ ಹಿಂಸೆಗೆ ಸಿಲುಕದವರೂ ಪ್ರಬಲರೂ ಆದ ಅಸುರರು ಎಂದು ಅಸುರರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾಗೆ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಪದವು ಧೇನವಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅನವಧ್ಯಾಃ ಸಾಪರಹಿತವಾದವು ಎಂದರೆ ಶುದ್ಧವಾದವು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಅಥವಾ ತಸ್ಯ ರಾಜ್ಯನವಹಾರೇಣ ಅನಿಷ್ಟಾ ವಾ ಚೋರಾದಿಗಳಿಂದ ಅಪಹರಿಸಲ್ಪಡದಿರುವವು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ.

ತುಜಃ—ತುಜಶಬ್ದವು ಹಿಂಸಾರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದ ವಜ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೧).
ತುಜತಿಃ ದಾನಕರ್ಮಾಃ ಎಂದು ದಾನಾರ್ಥಕವೂ ಆಗಿದೆ,

ಆ ನಸ್ತುಜಂ ರಯಿಂ ಭರಾಂಶಂ ನ ಪ್ರತಿಜಾನತೇ |
ವ್ಯಕ್ತಂ ಪಕ್ತಂ ಫಲಮಂಕೀವ ಧೂನುಹೀಂದ್ರ ಸಂಪಾರಣಿಂ ವಸು ||

(ಋ. ಪಂ. ೩-೪೫-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತುಜಃ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ದಾಧಕೆಂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಂಸಿಸತಕ್ಕ ಎಂದು ಸಂದಬ್ಯಕ್ತನಾದ ವ್ಯಕ್ತನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಜ್ಜಾಯ ರೋದಸೀ ಅನು ಷ್ಯಾದಾರೇ ಸ್ಯಾಮ ಮರಿತಸ್ಯ ಭೂರೀಃ |
ಭೂರಿ ಚಿದ್ವಿ ತುಜತೋ ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ ಸುವಾರಾಸೋ ವಸವೋ ಬರ್ಹಣಾವಕಾ ||

(ಋ. ಪಂ. ೩-೩೯-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತುಜತಃ ಎಂದರೆ ಭೂರಿಪ್ರದಸ್ಯ ಅರ್ಥವಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪ್ರಧನವಾದ ಧರವನ್ನು ದಾನವಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ದಾನಾರ್ಥಕವಾಗೆ ತುಜಃ ಎಂಬ ಪದವು ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಎಂದು ಧೇನುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಋಗ್ವಿಭುಃ—ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ರಿವಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ಹೊಂದಿಸು, ತಲಿಸು, ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು ಇತ್ಯಾಪ್ಯರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಪವಮಾನೋ ಅಭಿ ಸ್ತುಧೋ ವಿಲೋ ರಾಜೀವ ಸೀದತಿ |
ಯಾದೀಮೃಣ್ವಂತಿ ವೇಧಸಃ |

(ಋ. ಪಂ. ೯-೭-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಗಮಯತಿ ಪ್ರೇರಯತಿ | ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ (ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿಗೇ) ಸರಿಸುತ್ತೀರಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿಮ್ಮುಚಿಃ—ಮುಚಿಃ ಗತೈರ್ಥಃ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ನಿಮೋಚನೇ ನಿತರಾಂ ಗಮನೇ | ಸಾಯಂ ಮಿತ್ಯೈರ್ಥಃ | ಗತೈರ್ಥಕವಾದ ಮುಚ್ಛಾ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಸೂರ್ಯನ ಅಂತ್ಯಗಮನವು ಎಂದರ್ಥವಾಗಿ ಸಾಯಂಕಾಲವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಯದದ್ಯೈ ಸೂರ್ಯ ಉದ್ಯತಿ ಪ್ರಿಯಕ್ಷತ್ರಾ ಬುತಂ ದಧ |

ಯನ್ನಿ ಮುಚಿ ಪ್ರಬುಧಿ ವಿಶ್ವವೇದಸೋ ಯದ್ವಾ ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ದಿವಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೨೭-೧೯)

ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಪ್ರಾತರ್ಹವಾಮಹೇ ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಮಧ್ಯಂದಿನಂ ಪರಿ |

ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ನಿಮ್ಮುಚಿ ಶ್ರದ್ಧೇ ಶ್ರದ್ಧಾಪಯೇಹ ನಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೧-೫)

ಇತ್ಯಾದಿಬುಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಮಯವೇಲಾಯಾಂ ಸಾಯಂ ಸಮಯೇ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯಕಾಲವಾದ ಸಾಯಂಕಾಲ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅವೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಕ್ಕವೀಃ—ತೈಪುಕ, ತೆಪ್ಪಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ತ್ರೀನ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತಮಾಗಿ (ನಿ. ೩-೧೯) ತಕ್ಕನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಲ್ಪನೆಂದರ್ಥ. ತಸ್ಯ ವೇತಾ ಗಂತಾ ಮನುಷ್ಯಃ | ಅಂತಹ ಕಲ್ಪನನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಹೋಗತಕ್ಕ ಪುರುಷ ನೆಂದರ್ಥ.

ಶ್ಯಾಂ ಶ್ವಾರೀ ದಸಮಾನೋ ಭಗಮೀಟ್ಟೀ ತಕ್ಕವೀಯೇ !

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೩೪-೫)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ತೆಪ್ಪರಾಣಾಂ ಗಮನಂ ಎಂದಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತೆಪ್ಪರಾನುವಿಶ್ಯಾಗಮನಂ ಎಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಮಹೀ ಅತ್ತೆ—ಮಹೀ ಲಬ್ಧಕ್ಕೆ ಸಪ್ತನಿಗಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪರ್ವಾರ್ಧಭಾಗ ಬರುತ್ತದೆ ಆಗ ಈದೂತಾ ಚಿ ಸಪ್ತಮ್ಯುರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ತಪ್ತೈಗ್ಯಾ ಅಚಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಸಂಧಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿನಾ—ಮಹತ್ ಶಬ್ದವು ಪೃಥ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ತಸ್ಯ ಭಾವಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಾದಿಭ್ಯ ಇಮನಿಚ್ ನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಮನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟೀಕೆ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಆಗ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವೇಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪೋಪ ಬಂದಾಗ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿ ಸ್ವರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಾದಸವಾಗಿ ಮಹಾರ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಜಾಮಹೇ ವಾಂ ಮಹಃ ಸಜೋಷಾ ಹವ್ಯೇಭಿರ್ಮಿತ್ರಾನರೂಪಾ
ನಮೋಭಿಃ |

ಘೃತೈಘೃತಸ್ತೂ ಅಧ ಯದ್ವಾಮಸ್ಯೇ ಅಧ್ವರ್ಯವೋ ನ ಧೀತಿಭಿರ್ಭ-
ರಂತಿ || ೧ ||

೧.ದಪಃ.

ಯಜಾಮಹೇ | ವಾಂ | ಮಹಃ | ಸಜೋಷಾಃ | ಹವ್ಯೇಭಿಃ | ಮಿತ್ರಾನರೂಪಾ | ನಮೋಽಭಿಃ |

ಘೃತೈಃ | ಘೃತಸ್ತೂ ಇತಿ ಘೃತಸ್ತೂ | ಅಧ | ಯತ್ | ವಾಂ | ಅಸ್ಯೇ ಇತಿ | ಅಧ್ವರ್ಯವಃ | ನ |

ಧೀತಿಭಿಃ | ಭರಂತಿ || ೧ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಘೃತಸ್ತೂ ಘೃತಸ್ಯ ಸ್ತಾನಯಿತಾರ್ ಮಿತ್ರಾನರೂಪಾ ಮಹೋ ಮಹಾಂತ್ ವಾಂ ಯಜಾ
ಮಹೇ | ಪೂಜಯಾಮೋ ಯಜಮಾನಾ ಯತ್ಪಿಜಗ್ಧ | ಕೀದೃಶಾಃ | ಸಜೋಷಾಃ ಸಮಾನಪೀತಿ
ಯುಕ್ತಾಃ | ಕೇನ ಸಾಧನೇನೇತಿ ತಮಚ್ಯುತೆ | ಹವ್ಯೇಭಿಃ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಭಿರ್ನಮೋಭಿರ್ನಮಸ್ಯಾರೋ
ಪಲಕ್ತೈಃ | ಅಥಾಪಿ ಚ ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಪಾರಣಾದ್ವಾಂ ಯುವಮಧ್ವರ್ಯವೋಽಸ್ಯದೀಯಾ ಅಧ್ವರ್ಯ-
ವೋಽಪಿ | ಅತ್ರ ನಸಮೋಽಸ್ಯಭೀ | ತೇಽಪಿ ಧೀತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿಃ ಸ್ವಕೀರ್ಯೈರ್ಭರಂತಿ ಪೋಷಯಂತಿ
ತಸ್ಮಾದ್ಯಜಾಮಹೇ ||

೨.ತಿಗವಾರ್ಥ

ಘೃತಸ್ತೂ—ಘೃತವನ್ನು (ಉದಕವನ್ನು) ಸುಂದಾ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವವರೂ | ಮಹಃ—ಮಹಾ
ತ್ವರೂ ಅದ ಮಿತ್ರಾನರೂಪೇ | ಸಜೋಷಾಃ—(ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದರಲ್ಲಿ) ಒಂದೇವಿಧವಾದ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳ
ನಾವು ನಮೋಭಿಃ—ನಮ್ಮಾರಪೂರ್ವಕಗಳಾದ | ಘೃತೈಃ—ಉದಕಗಳಿಂದಲೂ | ಹವ್ಯೇಭಿಃ—ಪುರೋಡಾ
ಶಾದಿಗಳಿಂದಲೂ | ಮಹಃ—ಮಹಾತ್ವರಾದ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮನ್ನು | ಯಜಾಮಹೇ—ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ | ಅಧ—
ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ | ಯತ್—ಯಾನ ಅದೇ ಕಾರಣದಿಂದ (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮನ್ನು | ಅಸ್ಯೇ ಅಧ್ವರ್ಯವಃ
ನ—ನಮ್ಮ ಯುಗದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ಅಧ್ವರ್ಯಗಳೂ ಕೂಡ | ಧೀತಿಭಿಃ—ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ಭರಂತಿ—
ಪೋಷಿಸುತ್ತಾರೆ ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಘೃತವನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಹೆಚ್ಚುವರೂ ಮಹಾತ್ಮರೂ ಆದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಒಂದೇವಿಧವಾದ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಯುಳ್ಳ ನಾವು ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕಗಳಾದ ಉಪಕಗಳಿಂದಲೂ, ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ನಮ್ಮ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳೂ ಕೂಡ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪೋಷಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

Mighty Mitra and Varuna, dispensers of butter, we worship you, rejoicing, with oblations; with reverential homage, and with (offerings of) water; so that our ministrant priests may propitiate you by (our) devotions.

(ವಿಶೇಷವಚಯಗಳ.)

ಘೃತಸ್ತೂ—ಘೃತವನ್ನು ಉಪಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೪) ಘೃತಸ್ಯ ಸ್ನಾವಯಂತಾರೌ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ | ಉಪಕವನ್ನು ಸುರಿಸು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೆಂದರ್ಥ. ಇದೇ ಪದವು.

ಅರ್ಚಾಮಿ ವಾಂ ವರ್ಧಯಾಪೋಃ ಘೃತಸ್ತೂ ದ್ವ್ಯಾವಾಭೂಮೀ ಕೃಣುತಂ ರೋದಿಸೀ ಮೇ |
ಅಹಾ ಯದ್ವ್ಯಾಪೋಃಸುನೀತಿ ಮಯನ್ನಧ್ಯಾ ನೋ ಅತ್ರ ಸಿತರಾ ಶೀತಾಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೨-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯಷ್ಟ್ಯದಕಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತ್ರಾಃ | ಎಂದು ದ್ವ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಧೀತಿಭಿಃ—ಸ್ಯತೀಯೈಃ ಕರ್ಮಭಿಃ | ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ. ಧೀತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ, ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಉಂಟು. [ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಂಗುಳಿ ನಾನುಗಳಲ್ಲೂ ಈ ಪದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ನಿ. ೩-೮] ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಕರ್ಮ, ಪ್ರಜ್ಞೆ ಎಂಬೆರಡರ್ಥಗಳೂ ಇರತಕ್ಕ ಎರಡು ಮಕ್ಕಳಿಗನ್ನು ಉಪದೇಶಿ ವಿವರಿಸುವುದನ್ನು ಇದೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೪೩-೧ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ (p. 295) ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾಗ ರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯಜಾಮಹೇ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣವಾನೇಷು ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುಪದೇಶದ ಪದದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯ-ನುದಾತ್ತೇ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತು ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮಹಃ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ರೈಪ್ಪೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ-ಭವಂತಿ ಎಂಬ ಪಚನದಿಂದ ದ್ವಿಪಚನಕ್ಕೆ ಬಹುವಚನಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ.

ಸರ್ವೋಪಾಃ—ಸಮಾನಂ ಜೋಷಃ ಯೇಷಾಂ ತೀ | ಸರ್ವೋಪಾಃ ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಸಮಾನಸ್ಯ ಛಂದಸ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನತಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸಧಾವ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹವ್ಯೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ವಸ್ ಛಾವ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎತ್ತ.

ಘೃತಸ್ಯೂ—ಘೃತಂ ಸ್ಯಾವಯತಃ ಇತಿ ಘೃತಸ್ಯೂ. ಸ್ತು ಪ್ರಸ್ತವಣೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂದೋಧನಾದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರಂತಿ—ಭೃಷ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಹುನಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ವೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಸ್ತ್ರನುದಾತ್ತೇಶ್ (ವಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲವಾರ್ಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಶ್ಲೋಕಃ

ಪ್ರಸ್ತುತಿರ್ವಾಂ ಧಾಮ ನ ಪ್ರಯುಕ್ತಿರಯಾಮಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ
ಸುವೃಕ್ತಿಃ |

ಅನಕ್ತಿ ಯದ್ವಾಂ ವಿದಥೇಷು ಹೋತಾ ಸುನ್ಮಂ ವಾಂ ಸೂರಿರ್ವೃಷ್ಣಾ-
ವಿಯಕ್ಷನ್ || ೨ ||

|| ೨ ||

ಪ್ರಸ್ತುತಿಃ | ವಾಂ | ಧಾಮ | ನ | ಪ್ರಯುಕ್ತಿಃ | ಅಯಾಮಿ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಸುವೃಕ್ತಿಃ |
ಅನಕ್ತಿ | ಯತ್ | ವಾಂ | ವಿದಥೇಷು | ಹೋತಾ | ಸುನ್ಮಂ | ವಾಂ | ಸೂರಿಃ | ವೃಷ್ಣಾ |
ವಿಯಕ್ಷನ್ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ವಾಂ ಯುವಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿನೋ ಯಾಗಸ್ಯ ಪ್ರಸ್ತುತಿಃ ಪ್ರಸ್ತಾವನಾ ಕರೋಮಾತಿ ಸಂಕಲ್ಪ ಏವ ನ ಪ್ರಯುಕ್ತಿಃ ಕೃತ್ವೇಪ್ರಯೋಗೋ ನ ಸಂಶನ್ಯಃ | ಶಾವಕ್ವೇವ ಯುವಯೋ-

ಧಾರ್ಮ ಮ ತೇಜಃಸ್ಯಾನಮಯೋನಿ | ಪ್ರಾಪ್ನೋಮಿ | ಸುವ್ರಕ್ರಿಯರ್ವಯೋಃ ಶೋಭನಾರ್ಜಕಕ್ಶ
ಯುಷ್ಮತ್ತರಿಗ್ರಹಾದಸ್ಮಿ | ಯದ್ಯದಾ ತು ವಿದಥೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು ವಾಂ ಯುವಾಂ ಹೋತಾ ಹೋಮ-
ನಿಷ್ಠಾದಕೋಽಯಮಧ್ಯಯುರ್ನಕ್ತಿ ಹವಿಷಾಗಚ್ಛತಿ | ಹೋಮಂ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ |
ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತ್ಯೈತನ್ನಾಮಕ ಯುಕ್ತಿಕ್ ಶಸ್ತಾದಿನಾ ವಾಮನಕ್ತಿ ವ್ಯಂಜಯತಿ | ತದಾ ಸೂರಿ-
ಯುಷ್ಮನ್ನಾಹಾತ್ಯೈವಿದಿಯುಷ್ನ್ ಯಾಗಂ ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛನ್ನದಂ ಹೇ ವೃಷಣೌ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿ-
ತಾರೌ ವಾಂ ಯುವಯೋಃ ಸುಮ್ಮಂ ಯುಷ್ಮತ್ಸಂಪಂಧಿ ಸುಖಂ ದೇವತ್ವಲಕ್ಷಣಮಯೋಮೀತಿ ಶೇಷಃ ||

! ಶ್ರುತವಾರ್ತ |

ವಾಂ—(ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾನರೂಢಿರೇ)ನಿಮ್ಮನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ (ನೂಡಬೇಕಾದ ಯಾಗದ) | ಪ್ರಸ್ತುತೀ—ಪ್ರಸ್ತು
ಪನಾರೂಪವಾದ ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರವೇ, | ನ ಪ್ರಯುಕ್ತೀ—ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ವಿಧಿಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದಂತೆ ಆಗುವ
ದಿಲ್ಲ. (ಆದರೆ, ಅಷ್ಟುಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ) | ಧಾಮ—(ನಿಮ್ಮ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು | ಅಯಾಮಿ—
ಹೊಂದುತ್ತೇನೆ. | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ವಿದಥೇಷು—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮನ್ನು | ಹೋತಾ—
ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಧ್ಯಯುವು ಅಥವಾ ಹೋತೃವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಯುಕ್ತಿಕ್ಕು | ಅನಕ್ತಿ—ದವಿಸ್ಸನ್ನು
ಅರ್ಪಿಸಿ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ (ಆಗ) | ವೃಷಣೌ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾನರೂಢಿರೇ |
ಸೂರೀ—ನಿಮ್ಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ | ಇಯುಕ್ತನ್—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ
ನಾನು | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ | ಸುಮ್ಮಂ—(ದೇವತ್ವರೂಪವಾದ) ಸುಖವನ್ನು (ಹೊಂದುವೆನು.) |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾನರೂಢಿರೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ನೂಡಬೇಕಾದ ಯಾಗದ ಪ್ರಸ್ತುತನಾರೂಪವಾದ ಸಂಕಲ್ಪ
ಮಾತ್ರವೇ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ವಿಧಿಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದಂತೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಷ್ಟನ್ನು ಮಾಡಿದ ಮಾತ್ರ
ದಿಂದಲೇ, ನಾನು ನಿಮ್ಮ ತೇಜೋರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ಯಾವಾಗ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ
ನಿಮ್ಮನ್ನು ಹೋಮಸಂಪಾದಕನಾದ ಅಧ್ಯಯುವು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಆಗ, ಎಲೈ
ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಮಿತ್ರಾನರೂಢಿರೇ, ನಿಮ್ಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ
ವನೂ ಆದ ನಾನು ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ದೇವತ್ವರೂಪದ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದುವೆನು.

English Translation

The purpose of worshipping you, Mitra and Varuna, is not the perfor-
mance, but (even by so much) I may attain to your glory, and there is
acquittance (of my duty); for when the priest offers you oblations in sacrifici-
ces, then the pious man, showers (of benefits), being desirous of worshipping
you. (obtains) felicity.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪ್ರಸ್ತುತಿ: ನ ಪ್ರಯುಕ್ತಿಃ—ಪ್ರಸ್ತುತಿಯು ಪ್ರಯುಕ್ತಿಯಾಗಲಾರದು ಎಂದು ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಆದರೂ ಸಹ ಕೇವಲ ಪ್ರಸ್ತುತಿಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಮಿತ್ರಾನರುಗಳ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಅವರ ಧಾಮವನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದೆಂಬ ಭರವಸೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಒಂದು ಅಂಗವಾದ ಪ್ರಸ್ತುತಿಯೇ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಮಿತ್ರಾನರುಗಳ ಧಾಮವನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದಾದರೆ, ಕರ್ಮವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದರೆ ಅದರ ಫಲವು ಇನ್ನೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಪ್ರಸ್ತುತಿ: ಪ್ರಸ್ತಾವನಾ; ಕರೋಮೀತಿ ಸಂಕಲ್ಪ ಏವ—ಕರ್ಮವನ್ನು ಪೂರ್ಣಿಯಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂಬ ಪ್ರಸ್ತಾವನಾರೂಪವಾದ ಸಂಕಲ್ಪವೆಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಂದರೇನು? ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಸ್ಥಾನ ಎಂಬುದನ್ನು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಇಂತಹ ಪ್ರಸ್ತಾವನನ್ನು ಪಠಿಸುವವರು ಪ್ರಸ್ತುತಿಕಾಮರೆಂದು ಛಾಂದೋಗ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತಾವದ ಉತ್ತರಿಯನ್ನೂ ಪ್ರರೂಪವನ್ನೂ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಕಥಾರೂಪದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಋಕ್ಕೇ ನಾ ಇದಮಗ್ರೇ ಸಾಮ ಚಾಸ್ತಾಂ ಸೈವ ನಾಮ ಋಗಾಸ್ತೀದವೋ ನಾಮ ಸಾಮ ಸಾ ವಾ ಋಕ್ಕಾನ್ವೋಪಾವದನ್ನಿಧುನಿಂ ಸಂಭವಾವ ಪ್ರಜಾತ್ಯಾ ಇತಿ ನೇತ್ಯೈಶ್ಚ ವಿಲಕ್ಷ್ಯಾನು ಜ್ಞಾಯಾನ್ವಾ ಅತೋ ಮನು ಮಹಿಮೋತಿ ತೇ ದ್ವೇ ಭೂತ್ಯೋಪಾವದತಾಂ ತೇನ ಪ್ರತಿಚನ ಸಮವದತೆ ತಾಸ್ತಿಸ್ತೋ ಭೂತ್ಯೋಪಾವದಂಸ್ತುತ್ಸಿ ಸ್ಯಥಿಃ ಸಮಭವದ್ಯುತ್ಸಿ ಸ್ಯಥಿಃ ಸಮಭವತ್ತೆ ಸ್ಯಾತ್ಸಿ ಸ್ಯಥಿಃ ಸ್ತುವಂತಿ ತಿಸ್ಯಭಿರುದ್ಯಾಯಂತಿ ತಿಸ್ಯಭಿರ್ಹಿ ಸಾಮ ಸಂಮಿತಂ ತಸ್ಮಾದೇಕಸ್ಯ ಬಹ್ಯೋಜಿಯಾ ಭವಂತಿ ನೈಕಸ್ಯೈ ಬಹವಃ ಸಹ ಪತಯೋ ಯದ್ವೈತತ್ಯಾ ಚಾಮುಕ್ತ ಸಮಭವತಾಂ ತತ್ಯಾ ಮಾಭವತ್ತೆತ್ಯಾಮ್ನಃ ಸಾಮುಕ್ತಲ, ಸಾಮಸ್ತವತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ ಯೋವೈ ಭವತಿ ಯಃ ಶ್ರೇಷ್ಠ ತಾಮಶ್ಚತೇ ಸ ಸಾಮಸ್ತವತ್ಯಸಾಮನ್ಯ ಇತಿ ಹಿ ನಿವಂತಿ | ತೇವೈ ಪಂಚಾನ್ಯದ್ಯುತ್ಯಾ ಪಂಚಾನ್ಯದ್ಯುತ್ಯಾ ಕಲ್ಪೇತಾಮಾಹಾವಕ್ತ ಹಿಂಕಾರಕ್ ಪ್ರಸ್ತಾವಕ್ ಪ್ರಥಮಾ ಚ ಋಗುದೀರ್ಥಕ್ ಮಧ್ಯಮಾ ಚ ಪ್ರತಿಹಾರಶ್ಲೋತ್ರಮಾ ಚ ನಿಧನಂ ಚ ವಷಟ್ಕಾರಕ್ ಇತಿ ||

(ಐ. ಬ್ರ. ೧೨.೧೩)

ಪಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಋಕ್ಕು ಸ್ತೋತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಾಮವು ಪುರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇವು ಸಂತಾನೋಪೈತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಋಕ್ಕು ಸಾಮವೆಂದಿಗಿ ಒಂದಾಗಿ ನೇರಲು ಬಯಸಿತು. ಆಗ ಸಾಮವು ತನ್ನ ಪುಂಸ್ವರ ಹಿರಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಆದಾಗಬಂದಿತು. ತಾನು ಎರಡು ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಋಕ್ಕು ಪುನಃ ಸಾಮವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಆಗಲೂ ಸಾಮವು ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿತು ಪುನಃ ಮೂರಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಸಾಮವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಆಗ ಅದರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿಂದ ಎರಡೂ ಕಲೆತಾಗಿ ಪಂಚಾವಯವಗಳುಳ್ಳ ಎರಡು ಶಸ್ತ್ರಗಳ ಸಮೂಹಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು ಅವೇ ಪ್ರಸ್ತಾವನಿಗಳು. ಇವು ಯಾವವೆಂದರೆ,

ತೇ ವೈ ತ ಏವ ವಕ್ತ್ರಮಾಣಾಃ ಶಸ್ತ್ರಾವಯವಾಃ ಪಂಚಸಂಖ್ಯಾತಾ ಅಸ್ಯ ತೈರ್ಭಗೇವ ಶಸ್ತ್ರರೂಪಂ ಭೂತ್ಯಾ ವರ್ತಂತೇ | ತಥಾ ಹಿಂಕಾರಾನಯಃ ಪಂಚ ಸಾಮಾಂಶಾ ನೈಶ್ಚರ್ದನಾವಯವಾಃ

ಅನ್ಯಪ್ಪ್ರೇಥಕಾನುರೂಪಂ ಭೂತ್ಯಾ ವರ್ತಂತೇ ಚ |ತದೇತತ್ತ್ವಂಚಿಕಂ ಶಸ್ತ್ರ
ಸ್ವರೂಪಂ | ಉದ್ಧಾತ್ಯಾ ಪಠಿತನ್ಯಃ ಸಾನ್ಮು ಆದೌ ಹಿಮಿತ್ಯೇವಂಶಬ್ದೋ ಹಿಂಕಾರಃ |
ಗಾತವ್ಯಃ ಸಾಮಾವಯವಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಉದ್ಧಾತ್ಯಾ ಗಾತವ್ಯ ಉದ್ಧೀಥಃ | ಪ್ರತಿಹತ್ಯಾ
ಗಾತವ್ಯಃ ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಅಂತೇ ಸವೈರ್ಗಾತವ್ಯೋ ಭಾಗೋ ನಿಧನಂ | ತದೇತತ್ತ್ವಂಚಿಕಂ
ಸ್ತೋತ್ರೈಸ್ವರೂಪಂ | (ಐ ಬ್ರಾ ೧೨-೧೩ ರ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ)

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ಧಾತ್ಯನಿಂದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದರೂಪದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ ಹಿಂಕಾರವು ವೇದಲನೆಯದು. ಸಾಮಾವಯವರೂಪವಾದುದೂ, ಪ್ರಸ್ತೋತ್ರನಿಂದ ಗಾನಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಪ್ರಸ್ತಾವವು ಎರಡನೆಯದು. ಉದ್ಧಾತ್ಯವು ಪಠಿಸಬೇಕಾದುದು ಉದ್ಧೀಥವೆಂಬ ಮೂರನೆಯದು. ಪ್ರತಿಹಾರವೆಂಬುದು ಪ್ರತಿಹತ್ಯವು ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ನಾಲ್ಕನೆಯದು. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಗಾನಮಾಡಬೇಕಾದ ಐದನೆಯದು ನಿಧನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಐದು ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದಾದ ಪ್ರಸ್ತಾವನನ್ನು ಪ್ರಸ್ತೋತ್ರವು ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ

ಅಭಿ ತೇ ಮಧುನಾ ಪಯೋಽಥವರ್ಣೋ ಅಶಿಶ್ರಯುಃ | ದೇವಂ ದೇವಾಯ ದೇವಯು ||

(ಮು. ಸಂ. ೯-೧೧-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿ ತೇ ಮಧುನಾ ಪಯ (ಹಿಂ) ಎಂಬುದು ಪ್ರಸ್ತೋತ್ರವಿನಿಂದ ಪಠಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಪ್ರಸ್ತಾವವೆಂಬ ಅವಯವ. ಇದ್ದು ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿದ ಮಂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದು ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿರುವುದೋ ಆ ದೇವತೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ ಇದ್ದರೆ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇಲ್ಲ; ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ಅದರಿಂದ ಅನರ್ಥವೂ ಉಂಟು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತಿಸ್ತು ಚಾಕ್ರಾಯಣನು ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿ ಪಂಚಾನಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಾಮದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಪ್ರಸ್ತುತಿಗೂ ಅದರಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧಜ್ಞಾನದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಆ ಜ್ಞಾನಾಭಾವವಿದ್ದು ಕೇವಲ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸಿದರೆ ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ತೊಂದರಿಯನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಸ್ತಾವದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಪ್ರಸ್ತುತಿ ಕಾಮನ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಕಥಾಭಾಗವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಶಂಕಲಾಚಾರ್ಯರೂ ಸಹ—

ಉದ್ಧೀಥೋಪಾಸನಪ್ರಸಂಗೇನ ಪ್ರಸ್ತಾವಪ್ರತಿಹಾರವಿಷಯಮುಪ್ರಸಾಸನಂ ವಕ್ಯವ್ಯಮಿತೀದಂ-
ಮಾರಭ್ಯತೇ |

(ಭಾ. ಉ ೧೧-೧ ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯ)

ಉದ್ಧೀಥವ ಉಪಾಸನಾಪ್ರಸಂಗವಾಗಿ ಆದರೆ ಅಂಗಳಾದ ಪ್ರವ್ತಾವಾದಿಗಳ ಉಪಾಸನೆಯೂ ಅಗತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಚಾಕ್ರಾಯಣನ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ತಮ್ಮ ಉಪೋದ್ಭಾತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಕಥಾಭಾಗವು ಈರೀತಿಯಿದೆ.

ಮಟಚೀಹತೇಷು ಕುರುಷ್ವಾಟಿಕ್ಯಾ ಸಹ ಜಾಯಯೋಷಸ್ತಿಹರ್ ಚಾಕ್ರಾಯಣ ಇಥೈಗ್ರಾಮೇ
ಪ್ರದ್ರಾಣಿಕ ಉನಾಸ | ಸ ಹೇಭ್ಯಂ ಕುಲಾಷ್ವಾನಾದಂತಂ ವಿಭಿಕ್ಷೇ ತಂ ಹೋನಾಚ |

ನೇತೋಲ್ಯನೈ ವಿದ್ಯೋತೇ ಯಚ್ಚ ಯೇ ಮ ಇಮ ಉಪನಿಹಿತಾ ಇತಿ | ಏತೇಷಾಂ ಮೇ ದೇಹಾತಿ ಹೋನಾಚಿ | ಶಾನ್ಸ್ಮೈ ಪ್ರದಧೌ ಹಂತಾನುಮಾನಮಿತ್ಯುಚ್ಚಿಷ್ಟಂ ವ ಮೇ ಸೀತಂ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಹೋನಾಚಿ || ನ ಸಿದೇತೇಲ್ಯಪ್ಪುಚ್ಚಿಷ್ಟಾ ಇತಿ ನ ನಾ ಅಜೀವಿಷ್ಯಮಿಮಾನಪಾದನ್ನಿತಿ ಹೋನಾಚಿ ಕಾಮೋ ಮ ಉದಪಾನಮಿತಿ | ಸ ಹ ಪಾದಿತ್ಯಾತಿತೇಷಾಞ್ಚಾಯಾಯಾ ಆಹ-
 ಹಾರ ಸ್ಯಾಽ ಏವ ಸುಭಿಶ್ಚಾ ಬಭೂವ ಶಾನ್ಸ್ಮೈತಿಗ್ರಹ್ಯ ನಿವಧೌ | ಸ ಹ ಸ್ವಾತಃ ಸಞ್ಚಾಹಾನ ಉನಾಚಿ ಯದ್ವಶಾನ್ಸ್ಮೈ ಲಭೇಮುಹಿ ಲಭೇಮುಹಿ ಧನಮಾತ್ರಾಂ ರಾಜಾಸೌ ಯತ್ಪ್ರಯೋಗೇ ಸ ಮಾಸರ್ವೈರ್ಯಾತ್ಸ್ಯಿಷ್ಟ್ಯರ್ವಣೇತೇತಿ | ತಂ ಜಾಯೋನಾಚಿ ಹಂತೇ ಸತ ಇಮ ಏವ ಕುಲ್ಯಾಷಾ ಇತಿ ತಾನ್ಪಾದಿತ್ಯಾಮುಂ ಯಜ್ಞಂ ವಿತತನೋಯಾಯ |

ತತೋದ್ಗಾ ತೈನಾಸ್ತಾನೇ ಸ್ತೋಷ್ಯಮಾಣಾನುಪೋಪವಿನೇಶ ಸ ಹ ಪ್ರಸ್ತೋತಾರಮುನಾಚಿ | ಪ್ರಸ್ತೋತಯೋ ದೇವತಾ ಪ್ರಸ್ತಾವಮನ್ವಾಯಿತ್ಯಾ ತಾಂ ಚೇದವಿದ್ವಾನ್ ಪ್ರಸ್ತೋಷ್ಯಸಿ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಪತಿಷ್ಯತಿತಿ |

ಏವಮೇವೋದ್ಧಾತಾರಮುನಾಚೋದ್ಗಾ ತಯೋ ದೇವತೋದ್ಧೀಥಮನನ್ವಾಯಿತ್ಯಾ ತಾಂ ಚೇದ-
 ವಿದ್ವಾಸುದ್ಧಾಸ್ಯಸಿ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಪತಿಷ್ಯತಿತಿ | ಏವಮೇವ ಪ್ರತಿಹರ್ತಾರಮುನಾಚಿ ಪ್ರತಿಹರ್ತರನ್ವ ದೇವತಾ ಪ್ರತಿಹಾರಮನ್ವಾಯಿತ್ಯಾ ತಾಂ ಚೇದವಿದ್ವಾನ್ಪ್ರತಿಹರಿಷ್ಯಸಿ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಪತಿಷ್ಯತಿತಿ ತೇ ಹ ಸಮಾರತಾಸ್ತೋಷ್ವೀಮಾಸಾಂಚಕ್ರೀರೇ ||

(ಭಾ. ಉ. ೧.೧೦, ೧೧)

ಕುರುದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಟಿಕೆಯೆಂಬ ಪಶ್ಚಿಮೀಡಗೂಡಿದ ಉಷ್ಣಪ್ರಾಕ್ರಾಯಣನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ದಂಪ್ತನು ಇದ್ದನು. ಒಂದುಬಲ ಬಿರುಗಾಳಿಯಿಂದ ತೊಂದರೆಯುಂಟಾಗಲು ಚಾಕ್ರಾಯಣನು ದಾರಿದ್ರ್ಯ ಸ್ವೀತಿಕವಾಗಿ ತನ್ನ ಊರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಧನಿಕನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ತನ್ನದಕ್ಕೆ ಏನಾದರೂ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಬೇಡಿದನು. ಆಗ ಅಲಸಂದಿಯನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದ ಆ ಧನಿಕನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಆ ಧಾನ್ಯವನ್ನುಳಿದು ಇನ್ನೇನೂ ಇಟ್ಟಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಚಾಕ್ರಾಯಣನು ಅದರಲ್ಲೇ ಕೊಂಡ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಬಂಧಿಗಳು ಧನಿಕನು ಕೊಂಡ ಮಾತ್ರ ಕೊಟ್ಟನು. ಅನಂತರ ಕುಡಿಯಲು ನೀರಿನೆಯೆಂದು ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ತೋರಿದನು. ಚಾಕ್ರಾಯಣನ. ಆದು ಕುಡಿದು ಮಿಕ್ಕೆ ಎಂಜಲು ನೀರೊಂದು ತನ್ನಗೆ ಬೇಡವೆಂದೂ ತೇಳಿದಾಗ ಧನಿಕನು ಅಲಸಂದಿಯೂ ತಾನು ತಿಂದುಳಿದ ಶಿಷ್ಟವಸ್ತುವೇ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲಾಗಿ, ಅತ್ಯಗತ್ಯವಿದ್ದರಿಂದ ಜೀವನಾಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮಾತ್ರ ತಿಷ್ಟವಾದರೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾನು ಧಾನ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹಾಗೆಯೂ, ಅವೇ ನ್ಯಾಯವು ನೀರಿಗೆ ನೀರುಪ್ರವಿಶ್ಚವೆಂದೂ ಹೇಳಿ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಗೂ ಸವ ಕೊಂಡ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಅವಳು ತನ್ನ ಆವಾರವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ ತನ್ನಗೆ ಬೇಡವೆಂದಳು. ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಮೊರೆಯು ಯಜ್ಞಮಾಡುವನೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಚಾಕ್ರಾಯಣನು ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನಗೆ ಪಾರಿಣೀಕೃತ್ಯ ದೊರೆಯಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದನು. ಅಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಉಪಾತ್ಮನು ಗಳಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ, " ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಧೈರಿಸಿ ಪ್ರಸ್ತಾವವನಪವಾಪ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೋ ಆ ದೇವತೆಯು ನೋಡುವಾಪ ಸರೂಪವನು. ತಿಳಿಯದೇ ಸುಸಾವನವು ಕೂಡಿದರೆ ನೀರು, ಕತಿಯು ಸಿದ್ಧವು ಬೇಕುಹುನು "

ಎಂದು ಪ್ರಸ್ತೋತ್ತವಿಗೂ, ಹೀಗೆಯೇ “ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪವನ್ನರಿಯದೇ ಉದ್ದೀರ್ಘ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಹಾರಗಳನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿದರೂ ಅವರವರ ತಲೆಯು ಸಿಡಿದು ಬಿಳುವುದು ” ಎಂದು ಎಚ್ಚರಿಸಿ ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿ ಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕೂ ದೇವತಾದಿ ವಿಷಯಕವಾದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೂ | ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಇರುವ ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾದುದೂ ಅವಿನಾಭಾವವಾದುದೂ ಆದ ಸಂಬಂಧವೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ರಾಜಸಭೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತಾತ್ಪ್ರಕರ ಸಂವಾದದಲ್ಲಿ ಸಾಮದ ಸ್ವರೂಪವು ವಿರದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಭೌತಿಕತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾವಯವಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ

ಲೋಕೇಷು ಪಂಚವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೀತ ಪೃಥಿವೀ ಹಿಂಕಾರಃ, ಅಗ್ನಿಃ ಪ್ರಸ್ತಾವೋಽಂತರಿಕ್ಷ ಮುದ್ದೀರ್ಘಃ|ಅದಿತ್ಯಃ ಪ್ರತಿಹಾರೋ ದ್ಯೌರ್ನಿಧನನುತ್ಯೋಧ್ಧೀರ್ಘಃ| ಅಥಾವತ್ರೇಷು ದಾರ್ಹಿಂಕಾರ ಆದಿತ್ಯಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ |

ವೃಷ್ಯೈಃ ಪಂಚವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೀತ ಪುರೋವಾತೋ ಹಿಂಕಾರೋ ಮೇಘೋ ಜಾಯತೇ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ |

ಋತುಷು ಪಂಚವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೀತ ವಸಂತೋ ಹಿಂಕಾರೋ ಗ್ರೀಷ್ಮಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ |
ಶಶುಷು ಪಂಚವಿಧಂ ಸಾಮೋಪಾಸೀತ ಅಜಾ ಹಿಂಕಾರೋಽವಯಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ |
ಪ್ರಾಣೇಷು ಪಂಚವಿಧಂ ಪರೋವರೀಯಃ ಸಾಮೋಪಾಸೀತ ಪ್ರಾಣೋ ಹಿಂಕಾರಃ
ವಾಕ್ತ್ವೈಶ್ಚಾವಃ |

(ಭಾ. ಉ. ೨-೪-೨. ರಿಂದ ೭)

ಪೃಥಿವೀತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೂ, ವೃಷ್ಣಿತತ್ತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಘವೂ, ಮತುಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರೀಷ್ಮವೂ, ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಷಗಳೂ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಕೂ ಸಹ ಪ್ರಸ್ತಾವರೂಪಗಳಾಗಿವೆ.

ಅಥ ಯತ್ರೈಥಮೋದಿತೇ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವಸ್ತದಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಾ ಅನ್ವಾಯತಾಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ಪ್ರಸ್ತುತಿ-
ಕಾಮಾಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಧಾಜಿನೋ ಹ್ಯೇತಸ್ಯ ಸಾಮ್ನಃ ||

(ಭಾ. ಉ. ೨-೯-೨)

ಸೂರೋದಯವಾದನಂತರ ಪಠಿಸತಕ್ಕ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತಾವವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮಾನವನಿಗೂ ಇದಕ್ಕೂ ಬಹಳ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವರು ಪ್ರಸ್ತುತಿಕಾಮರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಮದ ಅನಯವವಾದ ಪ್ರಸ್ತಾವದ ಪಠನಲ್ಲಿಯೂ ನಿರತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಭೌತಿಕತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿ ಸಾಮಾವಯವಗಳಿಗೂ ಇರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅನಂತರ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿಗಳಿಗೂ ಇರುವ ತಾದಾತ್ಮ್ಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದೆ.

ಮನೋ ಹಿಂಕಾರೋ ವಾಕ್ತ್ವೈಶ್ಚಾವಃ | ಸ ಯ ಏವನೇತದ್ವಾಯತ್ರಂ ಪ್ರಾಣೇಷು
ಪ್ರೋತ್ರಂ |

ಅಭಿಮಂಥತಿ ಸ ಹಿಂಕಾರೋ ಧೂಮೋ ಜಾಯತೇ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ..... | ಸ ಯ ಏವ-
ಮೇತದ್ವೈಥಂತರಮಗ್ನೌ ಪೋತಂ |

ಉಪಮಂತ್ರಯತೇ ಸ ಹಿಂಕಾರೋ ಜ್ವಾಲಯತೇ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ..... | ಸ ಯ ಏವಮೇ-
ತದ್ವಾನುದೇವ್ಯಂ ಮಿಥುನೇ ಪೋತಂ |

ಉದ್ಯಸ್ತಿಯಂಕಾರ ಉದಿತಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ :..... | ಸ ಯ ಏವ ಮೇತದ್ವೈಥದಾದಿತ್ಯೇ ಪೋತಂ |
..... |

ತ್ರೆಯೇ ವಿದ್ಯಾ ಹಿಂಕಾರಸ್ತ್ರಯ ಇಮೇ ಲೋಕಾಃ ಸ ಪ್ರಸ್ತಾವೋಽನ್ಯಾರ್ಥಾಯುರಾದಿತ್ಯಃ ಸ
ಉದ್ಗೀರ್ಣೇ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ವಯಾಂಸಿ ಮರೀಚಿಯಃ ಸ ಪ್ರತಿಹಾರಃ ಸರ್ವಾ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪಿತರ-
ಸ್ತ್ರನ್ನಿಧನಮೇತತ್ಪ್ರಾಮ ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಪೋತಂ | ಸ ಯ ಏವಮೇತತ್ಪ್ರಾಮ ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್
ಪೋತಂ ವೇದ ಸರ್ವಂ ಹ ಭವತಿ ||

(ಧಾ. ಎ. ೨-೧೧೦೦ವ ೨೧)

ಪ್ರಾಣಗಲ್ಲಿ ಪೋತವಾದ (ಹೇದಂತೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ) ಗಾಯತ್ರೀಸಾಮಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯೂ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪೋತವಾದ
ರಥಂತರಸಾಮಕ್ಕೆ ಧೂಮವೂ, ಮಿಥುನದಲ್ಲಿ ಪೋತವಾದ ವಾಮದೇವ್ಯಸಾಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೂ, ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ
ಪೋತವಾದ ಬೃಹತ್ಪ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಉದಿತನಾದ ಸೂರ್ಯನೂ, ಹೀಗೆಯೇ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ
ಪೋತವಾದ ಸಾಮಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯ (ಪೃಥ್ವಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ) ಇವೂ ಪ್ರಸ್ತಾವ
ಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಸ್ತಾವದ ಮಹಿಮೆ.

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ, ಪ್ರಸ್ತೋತ್ಸವಿನಿಂದ ಪರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದುದೂ
ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾರಂಭಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪರಿಸರ್ಜಿತವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ತುತಿಮಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ
ಪ್ರಸ್ತುತಿಯೆಂದು ಕರೆದಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರಸ್ತುತಿಯ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೇ ಇದ್ದರೂ ಸಹ ಅದರಿಂದಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತಿಯ
ಪರಿಪೂರ್ಣತೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದರಿಂದ ಆಗುವ ಕೇವಲ ನಷ್ಟಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲದೆ, “ ಯಾ ದೇವತಾ ಪ್ರಸ್ತಾವಮನ್ವಾ-
ಯಕ್ತಾ ತಾಂ ಚೇದವಿದ್ಯಾನ್ವೈಸ್ತೋಷ್ಯಸಿ ಮೂರ್ಧಾ ತೇ ವಿಪತಿಷ್ಯತಿ ” ಯಾವ ದೇವತೆಯೊಡನೆ ಪ್ರಸ್ತಾ-
ವವು ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ದೇವತಾಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪರಿವಹನ ತಲೆಯು ನಿಜವು
ಬಿಳುವುದು ಎಂದು ಹಿಂದಿಯೇ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇತ್ತೀಯೂ ಸಹ ಪ್ರಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತಿಗೆ
ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯನಿಯಮವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಮಿತ್ರಾವರೂಢರನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿ ಕೇವಲ
ಪ್ರಸ್ತುತಿಪಠನಕ್ಕೂ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಈ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರಯುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ
ಸಹ ವಾಂ ಧಾಮ ಅಯಾಮಿ | ನಿಮ್ಮ ತೇಜೋಲೋಕವಾದ ಸ್ವಾಧನನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಯುಕ್ತೀಃ—ಪ್ರಯುಕ್ತೀಃ ಕೃತ್ವೇ ಪ್ರಯೋಗಃ | ಕರ್ಮಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಸತಕ್ಕ ಮಂತ್ರಗಳ ಪ್ರತ್ಯೇಕ
ವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ, ಜಾಗೆಯೇ ಅವುಗಳೆಲ್ಲದರ ಪರಸ್ಪರಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಅಂತು ಅವುಗಳೆಲ್ಲದರ ಸಾಮರಸ್ಯವೂ
ಕರ್ಮವನ್ನಾಚರಿಸಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪುರ್ಣಾರ್ಥತೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯುಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ವಿಧ್ಯಾಕ್ತ

ವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದಿಲ್ಲದೆ, ಕೇವಲ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಒಂದೊಂದು ಮಂತ್ರ ಪಠನದಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂಕಾರದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗಲೂ ಸಹ

ತಿಸ್ರೋ ಮಾತ್ರಾ ಮೃತ್ಯುಮತ್ಯಃ ಪ್ರಿಯುಕ್ತಾ ಅನ್ಯೋನ್ಯಸಕ್ತಾ ಅನವಿಪ್ರಿಯುಕ್ತಾಃ |

ಕ್ರಿಯಾಸು ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರಮಧ್ಯಮಾಸು ಸಮ್ಯಕ್ಪ್ರಿಯುಕ್ತಾಸು ನ ಕಂಪೇತೇ ಜ್ಞಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನ-ಉ. ೫-೬)

ಈ ಮೂರು ಮಾತೃಗಳನ್ನು (ಆಕಾರ ಉಕಾರ ಮಕಾರ) ಒದಂಕೊಂದರ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನರಿಯದೆ ಒಂದಾದ ಮೇಲೊಂದನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೆ ಅದರಿಂದ ಅನರ್ಥವಾಗುವುದು. ಬಾಹ್ಯಕ್ರಿಯೆಯಾಗಲಿ ಅಂತರಿಕವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಾಗಲಿ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಾಗಲಿ, ಅದರೊಂದಿಗೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬೆರೆಸಿ ಅಂತರಿಕವಾದ ಧ್ಯಾನಾದಿಗಳಿಗೂ, ಬಾಹ್ಯವಾದ ಆಚರಣೆಗಳಿಗೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಅದರ ಮಹತ್ವವಿರುವುದು ಎಂದು ತೋರಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಿಯುಕ್ತಿಯೆಂದರೆ ಕೃತ್ಸ್ಮ ಪ್ರಯೋಗಃ ಪುಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಅಥವಾ ಹೊಂದಿದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯೆಂದರ್ಥ.

ಧಾಮ—ತೇಜಃಸ್ಥಾನಂ ! ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಧಾಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರುವ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾನರೂರ ತೇಜೋರೂಪವಾದುದೂ ಸುಖದಾಯಕವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ಥಾನವೆಂದರ್ಥ.

ಅನೇಕ್ರಿ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವೇದನಲೆನೆಯದಾಗಿ, ಹವಿಷಾ ಆಗಚ್ಛತಿ | ಹೋಮಃ ಕರೋತಿ | ಹವಿರ್ಧಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಹೋತಾ ಶಸ್ತ್ರಾದಿನಾ ವಾಂ ಅನೇಕ್ರಿ ವ್ಯಂಜಯತಿ | ಹೋತ್ರವಾದವನು ಶಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ನಿಮ್ಮಿಗೂ ಕಥನವನ್ನು ಮಾಡಿ ನಿಮ್ಮ ಪ್ರರೂಪವು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂರಿಸಿ—ಯುಷ್ಮನ್ಯಾತ್ಮೈವಿತ್ | ನಿಮ್ಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಎಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಸೂರಿ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ರೇಳೆ, ಜರಿತಾ, ಕಾರುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೯) ಪಠಿಸಿದೆ. ಪ್ರಾಜ್ಞರು, ವಿನೇಕಿಗಳು, ಮೇಧಾವಿಗಳು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೂರಿಶಬ್ದವನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ದೇವತೆಗಳ ತತ್ತ್ವಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ವಿಶ್ವದ ರಹಸ್ಯತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸುವ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಚಾಕ್ಷುಷವೂ ಮಾನಸಿಕವೂ ಆದ ದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಮುನಿಗಳ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಒಂದು ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ತದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಮಂ ಪದಂ ಸದಾ ಪಶ್ಯಂತಿ ಸೂರಯಃ | ದಿವೀವ ಚಕ್ಷುರಾತೇಕಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೨-೨೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾತೃಗಳೆಂದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಮುನಿಗಳ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಇರತಕ್ಕ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇಯುಕ್ಷನ್—ಯಾಗಂ ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛನ್ | ಯಜ್ಞನಾಡಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ,

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ರುತಿಯಾ

ಪ್ರಸ್ತುತಿಃ—ಪ್ಲುಷ್ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ರೀನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಯುಕ್ತೀಃ—ಯುಜೌ ಯೋಗೆ ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ರೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ಪರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕ ವಾಗಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಯಾಮಿ—ಅಯ ಗತೌ ಧಾತು. ವ್ಯಕ್ತಿಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ಪರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ ಮಿಪ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಪ್ಪರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸುವೃಕ್ತೀಃ—ವೃಜೇ ವರ್ಜನೇ ಧಾತು. ಕ್ರೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚೋರೇಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುಪ್ಪ, ಚರ್ತ್ವ. ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನಕ್ರೀ—ಅಂಜೂ ವ್ಯಕ್ತಿಮೃಕ್ಷಣಕಾಂತಿಗತಿಷು ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಮ್ ವಿಕರಣ. ಮಿದಚೋಂಶ್ಯಾ-ತ್ವೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ವಾನ್ನೇಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚೋರೇಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುಪ್ಪ. ಚರ್ತ್ವ. ಅನಕ್ರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ಪರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕರಣಪ್ಪರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿದಭೇಷು—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಷಾದಿಕ ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ವ ಅದಿಲಿವಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಪ್ಯದಾತ್ತಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರಿಃ—ಸೂರ್ ಪ್ರಾಣಿಪ್ರಸವೇ ಧಾತು. ಸೂಜ್ಯ ಕ್ರೀಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಪ್ಪರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಯುಕ್ತನ್—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಯಸ್ಯಂ ಇಚ್ಛತಿ ಇಯುಕ್ತತಿ. ಇಯುಕ್ತತಿ ಇಯುಕ್ತನ್ ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್. ಸನ್ನೇಜೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಅವಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಾದಿಲಿ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾವಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ಯದಾತ್ತಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಠಃ

ಪೀಠಾಽಯ ಧ್ವೇನುರದಿತಿರ್ಯುತಾಯ ಜನಾಯ ಮಿತ್ರಾನರೂಪಾ ಹವಿದೇ |

ಹಿನ್ದೋತಿ ಯದ್ವಾಂ ವಿದ್ಧೇ ಸಪರ್ಯನ್ತೃ ರಾತಹವ್ಯೋ ಮಾನುಷೋ

ನ ಹೋತಾ || ೩ ||

ಶದಪಾಠಃ

ಪೀಪಾಯ | ಧೇನುಃ | ಅದಿತಿಃ | ಋತಾಯ | ಜನಾಯ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಹವೀಽದೇ |

ಹಿನ್ದೋತಿ | ಯತ್ | ವಾಂ | ವಿದ್ಧೇ | ಸಪರ್ಯನ್ | ಸಃ | ರಾತೃಹವ್ಯಃ | ಮಾನುಷಃ

ನ | ಹೋತಾ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಋತಾಯ ಯುಷ್ಮತ್ಸಂಬಂಧಿಯಜ್ಞಾಯ ಹವಿದೇ ಹವಿಷೋ ದಾತ್ರೇ || ಆತೋ ಮನಿಸ್ತಿತಿ ವಿಚ್ | ಭತ್ ಆತೋ ಧಾತೋರಿತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ || ಜನಾಯ ಯಜಮಾನಾಯ ಚ ಧೇನುಃ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ರಿ ಗೌರದಿತಿರದೀನಾ ಬಹುಕ್ವೀರಾ ಸತಿಃ ಪೀಪಾಯ | ಕ್ಷೀರೇಣ ಪುನಃಪುನರಾಪ್ಯಾಯತಾಂ || ಪ್ಯಾಯತೇಶ್ಯಾಂದಸಃ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಖ್ | ಲಿಡ್ಯಜೋಶ್ವೇತಿ ಪೀಭಾವಃ || ಪಯಸ್ಯಾದಿಹವಿಷ್ಯಂ ಯಜ್ಞಂ ಪಯೋವ್ರತಾದಿಷು ಯಜಮಾನಂ ಚೇತ್ಯರ್ಥಃ | | ಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಾಲ ಇತಿ ಚೇತ್ ತತ್ರಾಹ | ಯದ್ಯದಾ ಸ ಪ್ರಸಿದ್ಯೋ ರಾತಹವ್ಯ ಏತನ್ನಾಮಾ ರಾಜಾ ಸಪರ್ಯನ್ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಪೂಜಯನ್ ಮಾನುಷೋ ಹೋತಾ ನ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಂಬಂಧೇತನ್ನಾಮಕೆ ಋತ್ರಿಗಿವ ವಿದ್ಧೇ ಯಜ್ಞೇ ವಾಂ ಹಿನ್ದೋತಿ ಹವಿರಾದಿನಾ ಪ್ರೀಣಯತಿ | ತದಾ ಪೀಪಾಯೀತ್ಯಾಹ ||

ಪ್ರತಿವಾಕ್ಯಃ

ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ—ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಸಃ ರಾತಹವ್ಯಃ—ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ರಾತಹವ್ಯನೆಂಬ ದೊರೆಯು | ಸಪರ್ಯನ್—ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಶ್ಲಾಘಿಸುತ್ತಾ | ಮಾನುಷಃ ಹೋತಾ ನ—ಮಾನವನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಹೋತಾ ಎಂಬ ಮುತ್ತಿಕ್ಕಿನಂತೆ | ವಿದ್ಧೇ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ | ಹಿನ್ದೋತಿ—(ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ) ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆಯೇ, (ಆಗ) | ಋತಾಯ—ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ | ಹವಿದೇ—ಹವಿಷ್ಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ | ಜನಾಯ—ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಧೇನುಃ—ಧೇನುವು | ಅದಿತಿಃ—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಕ್ಷೀರಕೃತ್ರಿಗಾಗಿ | ಪೀಪಾಯ—(ಆ ಕ್ಷೀರದಿಂದ) ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳಲಿ |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ರಾತಹವ್ಯನೆಂಬ ದೊರೆಯು ಸ್ತುತಿಯೊಡನೆ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸುತ್ತಾ ಮುತ್ತಿಕ್ಕಾದ ಹೋತೃವಿನಂತೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸತಕ್ಕ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವನ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿಯವ ಧೇನುವು ಪ್ರಭೂತವಾದ ಕ್ಷೀರಗಳಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳಲಿ.

English Translation

Let the productive milch cow, Mitra and Varuna, furnish abundant nutriment to the pious man who presents you with oblations, as when Ratahavya, glorifying you, propitiates you in the solemnity, like the ministrant priest of a man (who institutes the rite).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ರಾತೆಹವ್ಯೇ—ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ರಾತೆಹವ್ಯೇ ಎಂಬ ಪವಿತ್ರ ದಾನಾರ್ಥಕವಾದ ರೈಧಾಕುವಿನಿಂದ ನಿತ್ಯವೂ ವಾಗಿ ದಾನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಹವಿಸ್ಸುಳ್ಳ ಎಂದು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಹವಿಸ್ಸುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಾಗಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಏತೆನ್ನಾಮಾ ರಾಜಾ ಈ ಹೆಸರಿನ ದೊರೆಯು ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಈತನ ವಿಷಯವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ. ರಾತೆಹವ್ಯೇ ನೆಂಬ ಮುಷಿಯು ಐದನೇ ಮಂಡಲದ ೬೫ ಮತ್ತು ೬೬ನೇ ಸೂಕ್ತಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ರಾತೆಹವ್ಯೇಯ್ಯಾತ್ರೇಯ್ಯಾಪ್ಯಂ ಮೈತ್ರಾವರಣಾಂ | ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಆತ್ರೇಯನಂಶದವನಾದ ರಾತೆಹವ್ಯೇಯ ಮುಷಿಯಿಂದ ರಚಿತವಾದದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ತಾ ವಾಮೇಷೇ ರಥಾನಾಮರ್ವಿಣಂ ಗವ್ಯೂತಿಮೇಷಾಂ |

ರಾತೆಹವ್ಯೇ ಸುಪ್ಪುತಿಂ ವಧ್ಯಕ್ ಸ್ತೋಮೈರ್ಮನಾಮಹೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೬೬-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮುಷಿಯು ತನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ನಿರ್ವೀತಿಸಿ ತನ್ನ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಕಸ್ಮಾ ಅದ್ಯ ಸುಜಾತಾಯ ರಾತೆಹವ್ಯೇಯ ಪ್ರ ಯಯುಃ | ಏನಾ ಯಾಮೇನ ಮರುತಃ ||

(ಮ. ಸಂ ೫-೫೨-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ದತ್ತೆಹವಿಷ್ಯೆನೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ವಿದಥೇ—ವಿದಥಶ್ಚುಪ್ತು ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ, ಈ ಪದಕ್ಕಿರುವ ಬೇಬೇಲಿ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಹ ಇವೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧-೧೪೩-೬ನೇ ಮುಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (pp. 331—324). ವಿದಥೇ-ಯಷ್ಟೇ | ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಅದಿತಿಃ—ನ್ಯೂನವಿಲ್ಲದ ಮೌಷ್ಠ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಪದವಿ ನಿರ್ವಚನಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪೀಷಾಯಃ—ಕ್ಷೀರೇಣ ಪುನಃಪುನಃ ಅಪ್ಯಾಯತಾಂ | ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಕ್ಷೀರದಿಂದಲೇ ನಿರ್ವಹಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ, ಹವಿರ್ವಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಇದನ್ನೇ ನಂಬಿರುವ ಯಜಮಾನನನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಸುತ್ತಿವೆ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಆದರಿಸುವಂತಾಗುವ ತೃಪ್ತಿ ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಈ ಪದವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಪೀಪಾಯ ಸ ತ್ರವಸಾ ಮತ್ಯೇಷು ಯೋ ಅಗ್ನಿಯೇ ದದಾಶ ವಿಪ್ರ ಉಕ್ತೈಃ |
ಚಿತ್ರಾಭಿಸ್ತಮೂತಿಭಿಶ್ಚಿತ್ರೋಚಿವ್ರಜಸ್ಯ ಸಾತಾ ಗೋಮತೋ ದಧಾತಿ ||

(ಮು. ಸಂ. ೬-೧೦-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಈ ಎರಡರ್ಥವೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೀರದ ಪೌಷ್ಪಲ್ಯವೂ ಆದರಿಂದ ಯಜಮಾನಾದಿಗಳ ಹರ್ಷವೂ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಪೀಪಾಯ—ಓಪ್ಯಾಯೀ ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಭಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟೇ (ಪಂ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್, ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಕೈಶ್ಚಪದಾನಾಂಣಿಲ - ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಲಾದೇಶ. ಲಿಡ್ಯಜ್ಯೂಲಿಕ್ಶ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪೀಪಾಪ. ವ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಆಚೋಷ್ಯಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಆದಕ್ಕೆ ಆಯಾದೇಶ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದಿತಿ—ನ ದಿತಿಃ ಅದಿತಿಃ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ವಯ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹವಿದೀ—ಹವಿಃ ದದಾತಿ ಇತಿ ಹವಿದಾರ್ಥಿ ಆತೋ ಮನಿನೌವನಿಪ್‌ಕ್ವನಿಪಶ್ಚ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾಜ್ ದಾನೇ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಕಾರಾಂತರಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪದಾತ್‌ಕ್ಯತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಆತೋಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಹಿನೋತಿ—ಹಿ ಗತೌ ವೃದ್ಧೌ ಚ ಧಾತು ಸ್ವಾದಿ. ಶ್ವವಿಕರಣ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಪರ್ಯನ್—ಸಪರ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕಂಡ್ವಾದಿ. ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋಯಿಕ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಟಿಗೆ ಶಕ್ರಾದೇಶ. ಪ್ರಥಮಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಯಕ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ರಾತಹವ್ಯಃ—ರಾತಂ ಹವ್ಯಂ ಯೇನ ರಾತಹವ್ಯಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾನುಷಃ—ಮನೋಃ ಸಂಬಂಧೀ ಮಾನುಷಃ ಮನೋಜಾರ್ಥತಾವಚ್ ಇ್ಯೌತೌಷುಕ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ವನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಸುಕಾಗಮು. ಆದಿನ್ಯದ್ವಿ. ಜಾತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆವ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಉತ ವಾಂ ವಿಕ್ಷು ಮದ್ಯಾಸ್ವಂಧೋ ಗಾವ ಆಪಶ್ಚ ಪೀಪಯಂತ ದೇವೀಃ |

ಉತೋ ನೋ ಅಸ್ಯ ಪೂರ್ವ್ಯಃ ಪತಿರ್ದನ್ವೀತಂ ಪಾತಂ ಪಯಸಃ

ಉಸ್ತ್ರಿಯಾಯಾಃ || ೪ ||

ಪದಪಾಠ

ಉತ | ವಾಂ | ವಿಕ್ಷು | ಮದ್ಯಾಸು | ಅಂಧಃ | ಗಾವಃ | ಆಪಃ | ಚ | ಪೀಪಯಂತ | ದೇವೀಃ |

ಉತೋ ಇತಿ | ನಃ | ಅಸ್ಯ | ಪೂರ್ವ್ಯಃ | ಪತಿಃ | ದನ್ | ವೀತಂ | ಪಾತಂ | ಪಯಸಃ | ಉಸ್ತ್ರಿಯಾಯಾಃ || ೪ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ |

ಉತಾಪಿ ಚ ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ವಾಂ ಯುವಾಮಂಧೋಽದನೀಯಮನ್ವಂ ಪಯೋರೂಪಂ ಪುರೋಡಾಶಾದಿರೂಪಂ ವಾ ದೇವೀದ್ಯೋತನತೀಲಾ ಗಾವ ಆಪಶ್ಚ ವೀರ್ಯಾದಿಪ್ರವರ್ಧಕಾನ್ಯುದೇಶಾನಿ ಚ ಮದ್ಯಾಸು ಯುಷ್ಮಾಭಿರ್ಮದನೀಯಾಸು ವಿಕ್ಷು ಪ್ರಜಾಸು ಯಜಮಾನಲಕ್ಷಣಾಸು ತಾಸಾಮಭಿವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಪೀಪಯಂತ | ಆಪ್ಯಾಯಯಂತು | ಉತೋ ಅಪಿ ಚ ನೋಽಸ್ತತ್ಪ್ರಂಭಿಂನೋಽಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪೂರ್ವ್ಯಃ ಪೂರ್ವಕಾಲಿನಃ ಪತಿಃ ಪಾಲಕೋಽಗ್ನಿರ್ದನ್ ದಾತಾ ಭವತ್ಪತಿ ಶೇಷಃ | ಅಗ್ನಿ ಹೂಯಮಾನತತ್ಪಾತ್ನೇರ್ವಿಷ್ಣಾವಾಂಸು ಹವಿಷಾಂ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದ್ವೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ವೀತಂ | ಭಕ್ತಯತಂ ಪುರೋಡಾಶಿಕಂ | ಉಸ್ತ್ರಿಯಾಯಾಃ - ಕ್ಷೀರಾದ್ಯುತ್ಪಾದಿಸ್ತಾ ಗೋಃ ಪಯಸಃ ಪಯಃ ಪಾತಂ | ಯದ್ವಾ | ಭನೀರ್ಭೂತಂ ಪಯಸ್ಯಾಯಾ ವೀತಂ ಸ್ತವಮ್ನೂಪಂ ಪಾತಂ ||

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ

ಉತ—(ಎತ್ತಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ) ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ, | ದೇವೀಃ—ಪ್ರಕಾರಮಾನಗಳಾದ | ಗಾವಃ—ಗೋವುಗಳೂ, | ಆಪಶ್ಚ—ಉದಕಗಳೂ ಸಹ | ಮದ್ಯಾಸು—(ನಿವೃದ್ಧಿ) ಹರ್ಷಗೊಳಿಸತಕ್ಕ | ವಿಕ್ಷು—ಯಜಮಾನರೂಪರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ | ಅಂಧಃ—ಭಕ್ತಿಸಲೂ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಆಸ್ತದಿಂದ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಷ್ಟರನ್ನೂ | ಪೀಪಯಂತ—ತುಂಬಿಸಲಿ | ಉತೋ—ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಅಸ್ಯ—ಈ ಯಜ್ಞದ | ಪೂರ್ವ್ಯಃ—ಪ್ರಾಚೀನನಾದವನೂ | ಪತಿಃ—ಪಾಲಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು | ದನ್—(ಹವಿಸ್ಸನ್ನು) ವಾಸನಾಹವನನಾಗಲಿ | ವೀತಂ—(ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು) ಭಕ್ತಿಸಲಿ | ಉಸ್ತ್ರಿಯಾಯಾಃ—ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಗೋವಿನ | ಪಯಸಃ—ಕ್ಷೀರವನ್ನು | ಪಾತಂ—ಕುಡಿಯಲಿ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ವಿಶ್ವಾವರೂರೇ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ಗೋವುಗಳೂ, ಉದಕಗಳೂ ಸಹ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಹರ್ಷಗೊಳಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನರೂಪರಾದ ಪುಷ್ಪಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ತುಂಬಿಸಲಿ. ಅಲ್ಲದೆ, ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಾಚೀನನಾದವನೂ ಪಾಲಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದಾನಮಾಡುವವನಾಗಲಿ; ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲಿ. ಮತ್ತು ಗೋವಿನ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಕೂಡಿಯಲಿ.

English Translation

May the divine cows, and the waters, supply you with (sacrificial) food, for the prosperity of the people whom you favour; or may (Agni) the former protector of this (our patron), be the donor (of the oblation): eat (of the butter and curds), drink of the milk of the cows-

|| ವಿಶೇಷವಚನಗಳು ||

ದೇವೀಃ— ದ್ಯೋತನಶೀಲಾಃ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ದೇವೋ ದಾನಾದ್ಯಾ, ದ್ಯೋತನಾದ್ಯಾ, ದ್ಯುಶ್ಶಾನೋ ಭವತೀತಿ ವಾ | ದಾನಾರ್ಥಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ತೇಜೋಯುತನಾಗಿರುವುದು ಎಂದಾಗಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದ್ಯುಲೋಕವಾಸಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ದೇವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆಂದು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ. (ನಿ. ೨-೧೫) ಅಗ್ನಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದರೆ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ದಾನಾರ್ಥಕವಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ದ್ಯೋತನಾರ್ಥವಾಗಲಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸಾಯಣರು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಶ್ವು—ಪ್ರಜಾಸು | ಯಜಮಾನಲಕ್ಷಣಾಸು | ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಮಾನವರ (ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ). ಈ ಪದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (೨-೨).

ಪೀಪಯಂತೆ—ಆಪ್ಯಾಯಂತು | ಮೊದಲು ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಅನ್ನವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಅನಂತರ ಅದರಿಂದ ತೃಪ್ತಿಯೂ ಹರ್ಷವೂ ಲಭಿಸಲಿ ಎಂದು ಆಶಿಸಿದೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ, ಹರ್ಷ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಉಂಟೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಚನಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಂಧಃ—ಅಂಧಃ, ವಾಜಃ ಇತ್ಯಾದ್ಯನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಪಠಿಸಿದೆ. (ನಿ. ೨-೯) ಅಂಧ ಇತ್ಯೆನ್ನನಾಮಾಧ್ಯಾನೀಯಂ ಭವತಿ | ಅಧ್ಯಾನೀಯಂ ಪ್ರಾರ್ಥನೀಯಂ | ಅತ್ಯಂತವಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿರುವುದರಿಂದಲೂಸಹ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅಂಧಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದು ಈ ನಿರ್ವಚನದ ಸಮರ್ಥನೆಗೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು (ನಿ. ೫-೧),

ಅಧ್ವರೈವೋ ಭರತೇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಮಾತುತ್ರೇಭಿಃ ಸಿಂಚಿತಾ ಮದ್ಯಮಂಧಃ |

ಕಾನೀಂ ಹಿ ನೀರಃ ಸದಮಸ್ಯ ಪೀತಕಿಂ ಜುಹೋತ ವೃಷ್ಟೇ ತದಿವೇಶ ವಪ್ಸಿ ||

(೧: ಪಂ ೨-೧೫-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅಥ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮೇಲ್ಮಂಡಲೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತಮೋಲ್ಯಪ್ಪಂಥ ಉಚ್ಯತೇ ನಾಸ್ತಿಸ್ಥಾ ಧ್ಯಾನಂ ಧವತಿ | ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಏಕಾಗ್ರಚಿತ್ತನಾಗರಲ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ತಮಸ್ಸಿಗೂ ಅಂಧವೆಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ,

ಸ್ತ್ರಿಯಃ ಸತೀಸ್ತೌ ಉ ಮೇ ಪುಂಸ ಆಯಃ ಪಶ್ಯದಕ್ಷಣ್ಯಾನ್ನೇ ನಿ ಚೇತಿದಂಧಃ |

ಕವಿರ್ಯಃ ಪುತ್ರಃ ಸ ಈಮಾ ಚಿಕೇತ ಯಸ್ತಾ ವಿಜಾನಾಶ್ಚ ಪಿತುಷ್ಚಿತಾ ಸತ್ | |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧೬)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅಂಧ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಮಸ್ಸಿಂದರ್ಥವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪಯೋರೂಪಂ ಪುರೋಡಾಶಾದಿ ರೂಪಂ ವಾ | ಪಯೋರೂಪವಾದ ಅನ್ನವೆಂದಾಗಲಿ ಪುರೋಡಾಶಾದಿರೂಪ ವಾದ ಅನ್ನವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪೂರ್ವ್ಯಃ - ಈ ಪದವು ಪುರಾಣನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೯).

ಲೋಕಾದಿಮಗ್ನಿಂ ತಮುನಾಚೆ ತಸ್ಮೈ ಯಾ ಇಷ್ಟಾ ಯಾವತೀರ್ವಾ ಯಥಾ ವಾ |

(ಕಶೋಪನಿಷತ್. ೧-೧೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮಸ್ತಲೋಕಕ್ಕೂ ಅಧಿಭೂತನೆಂದು ಸ್ತುತಿಸುವುವು. ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಲೋಕಾನಾಮಾದಿಂ ಪ್ರಥಮಶರೀರತ್ವಾದಿಗ್ನಿಂ ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೂ ಪ್ರಥಮಶರೀರವಾದ ಅಗ್ನಿ ಯನ್ನು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿವಾರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಮಹತ್ತರವೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ-ಅಘ್ನಾ ಯಃ, ಉಸ್ರಾ, ಉಸ್ರಿಯಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಗೋ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಪಠಿತ ವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೮) ಉಸ್ರಿಯೇತಿ ಗೋನಾಮ | ಉಸ್ರಾ ನಿರೋಲ್ಯಸ್ಯಾಂ ಭೋಗಾಃ | ಸುಖಸಾಧನವಾದ ಕ್ಷೀರವು ಹರಿಯುವುದರಿಂದ ಉಸ್ರಿಯಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇದೇ ಮಕ್ಕನ್ನುದ ಹರಿಸಿ ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೪-೧೯).

ದ್ಯಾಕರಣಕ್ರಮಾ

ವಿಕ್ರಮಃ-ವಿಶಶಬ್ದ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮದ್ಯಾಸು-ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ. ಧಾತು. ಗದಮದಚರಿಯಮಶ್ಯಾಸುಸರ್ಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯ ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷಾನಾಡಿವಾಗ ಟಾತ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೀಶಯಂತೆ-ಓವ್ಯಾಯೇ ವೃದ್ಧಾ. ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋದಿವೃದ್ಧರಿಂದ ಲೇತುವತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಛಂದಸ್ಸನಾಗಿ ಪೀಶವ. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್-ಲಜ್ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಕರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚಂತವಲೇ ಲಿಪ್. ಪ್ರಕೃತವುರುವ

ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿತ್ತಿದ್ವಿಸ್ತು—ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲ. ಚ್ಲ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಕಮಾಜ್ಞೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವೀ:- ಇದಕ್ಕೆ ಜನ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಧೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೂರ್ವ್ಯಃ—ಪೂರ್ವೇ ಭವಃ ಪೂರ್ವ್ಯಃ ಪೂರ್ವ್ಯಃ ಕೃತಮಿನಯಾಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದನ್—ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶತ್ವಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ಶ್ಚ) ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಅತೋಲೋಪಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೀತಮ್—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಸು ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ವೀತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಾತಮ್—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಮಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೇ ಲುಕ್. ಶಪ್ ಪರವಾಗುವುದರಿಂದ ಪಿಬಾದೇಶಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ—ವಸಂತೀತಿ ಉಸ್ರಿಯಾಃ ವಸ ನಿವಾಸೇ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ರಿಯುಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಪತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಷ್ಕೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ || ೪ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೫೩ನೇ ಸೂಕ್ತ ಮುಗಿದುದು.

ನೂರ ಐವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಮಿತಿ ಪದ್ಮಚಂ ಪಂಚದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ ದ್ವೈರ್ಭೂತಮಸಂ ತ್ರೈಷ್ಠುಭಂ ವೈಷ್ಣವಂ |
 ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾ | ವಿಷ್ಣೋಃ ಪದ್ಮೈಷ್ಣವಂ ಹೀತಿ || ಅಭಿಪ್ಸವಪದಹೇಷೂಕ್ಯೇಷು ತೈತೀಯಸ-
 ವನೇ ಸ್ತೋಮಾವ್ಯದ್ಯಾವಚ್ಯಾವಾಕಸ್ಯ ಸ್ತೋಮಾತಿಶಂಸನಾರ್ಥಮಿದಮಾದಿಸೂಕ್ತದ್ವಯಂ ವಿನಿಯುಕ್ತಂ |
 ಸ್ತೋಮೇ ವರ್ಧಮಾನ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ತೀತಂ | ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಮಿತಿ ಸೂಕ್ತೇ ಪರೋ ಮಾತ್ರಯೇತ್ಯ-
 ಚ್ಯವಾಕಃ | ಅ. ೨-೯ | ಇತಿ || ತಥಾ ತೈತೀಯಸವನೇ ಸ್ತೋಮಾತಿರೇಕ ಉತ್ತರೋತ್ತರಸಂಸ್ತೋಪ-
 ಗಂತವ್ಯಾ ಆತಿರಾತ್ರಾ ತತೋಽಪ್ಯತಿರಿಕ್ತೇ ತದರ್ಥಮೇವ ಶಸ್ತ್ರಮುಪಜನಯಿತವ್ಯಂ | ತತ್ರೈತದೇವ
 ಸೂಕ್ತಂ ಸೋಮಾತಿರೇಕ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ತೀತಂ | ಮಹಾ ಇಂದ್ರೋ ನೈವದ್ವಿಸ್ತೋರ್ನು ಕಂ | ಅ. ೩-೨ |
 ಇತಿ || ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರ ಅದ್ಯಾ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ಅಥ ಯಥೇತಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ತೀತಂ | ವಿಷ್ಣೋರ್ನು
 ಕಂ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರ ವೋಚಂ ತಂತುಂ ತನ್ನನ್ನಜಸೋ ಭಾನುಮನ್ನಿಹ | ಅ. ೫-೨೦ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು-ವಿಷ್ಣೋರ್ನುಕಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾದದಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದನೆಯ
 ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಆರು ಮಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉಚ್ಯತವುತ್ರನಾದ ದೀರ್ಘತಮಸ್ಥಂಬುವನು
 ಮಹಿಯು. ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಯು. ತ್ರಿಪ್ತುಷ್ಠಾ ಭಂದಸ್ತು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ-ವಿಷ್ಣೋಃ ಪದ್ಮೈಷ್ಣವಂ ಹೀತಿ
 ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಭಿಪ್ಸವಪದಹವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತಿಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ತೈತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ
 ಸ್ತೋಮವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಮಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅಚ್ಯವಾಕನೆಂಬ ಮುತ್ತಿಜನು ಸ್ತೋಮಾತಿಶಂಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ
 ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಿಸೂತ್ರದ ಸ್ತೋಮೇ ವರ್ಧಮಾನೇ
 ಎಂಬ ಖಂಡದ ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಮಿತಿ ಸೂಕ್ತೇ ಪರೋ ಮಾತ್ರಯೇತ್ಯಚ್ಯವಾಕಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತ
 ವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೨-೯) ಮತ್ತು ತೈತೀಯಸವನಶಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾತಿರೇಕನೆಂಬ ಕರ್ವದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ನಡೆಯ
 ಬೇಕಾಗಿರುವ ಆತಿರಾತ್ರಸಂಭವಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು,
 ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಿಸೂತ್ರದ-ತತ್ರೈತದೇವ ಸೂಕ್ತಂ ಸೋಮಾತಿರೇಕ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಮಹಾ ಇಂದ್ರೋ
 ನೈವದ್ವಿಸ್ತೋರ್ನು ಕಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ
 ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಮಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಿಸೂತ್ರದ-ಅಥ ಯಥೇತಂ ಎಂಬ
 ಖಂಡದ ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಂ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರ ವೋಚಂ ತಂತುಂ ತನ್ನನ್ನಜಸೋ ಭಾನುಮನ್ನಿಹ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ
 ದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ- ೫-೨೦).

|| ಓಂ ||

ಸೂಕ್ತ—೧೫೮

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೨೧ || ಸೂಕ್ತ—೧೫೮ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೨೪ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಂತ್ಯ—೬ ||

|| ಯಜ್ಞಃ—ದೀರ್ಘತಮಾ ದೀರ್ಘಃ ||

|| ದೇವತಾ—ವಿಷ್ಣುಃ ||

|| ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪಃ ||

ಸಂಹಿತಾವಾಃ

ವಿಷ್ಣೋನುರ್ ಕಂ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರ ವೋಚಂ ಯಃ ಸಾರ್ಥಿವಾನಿ
ವಿನುಮೇ ರಜಾಂಸಿ |

ಯೋ ಅಸ್ಯಭಾಯದುತ್ತರಂ ಸಧಸ್ಥಂ ವಿಚಕ್ರಮಾಣಸ್ತ್ರೇಧೋರುಗಾಯಃ |
|| ೧ ||

ಪದವಾಃ

ವಿಷ್ಣೋಃ | ನು | ಕಂ | ವೀರ್ಯಾಣಿ | ಪ್ರ | ವೋಚಂ | ಯಃ | ಸಾರ್ಥಿವಾನಿ | ವ್ರಮಮೇ | ರಜಾಂಸಿ |
ಯಃ | ಅಸ್ಯಭಾಯತ್ | ಉತ್ತರಂ | ಸಧಸ್ಥಂ | ವ್ರಚಕ್ರಮಾಣಃ | ತ್ರೇಧಾ | ಉರುಗಾಯಃ || ೧ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ನರಾಃ ವಿಷ್ಣೋನ್ಯಾಪನಶೀಲಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ವೀರ್ಯಾಣಿ ವೀರಕರ್ಮಾಣಿ ನು ಕಮತಿಶೀಘ್ರಂ
ಪ್ರ ವೋಚಂ | ಪ್ರಬ್ರವೀಮಿ | ಅತ್ರ ಯದ್ಯಪಿ ನು ಕಮಿತಿ ಪದದ್ವಯಂ ತಥಾಪಿ ಯಾಸ್ಯೇನ ನವೋತ್ತರಾಣಿ
ಪದಾನಿ | ನೈ. ೩-೧೨ | ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಶಾಖಾಂತರ ಏಕತ್ರೇನ ಸಾಠಾಚ್ಚ ನು ಇತ್ಯೇತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾರ್ಥೇ
ನು ಕಮಿತಿ ಪದದ್ವಯಂ | ಕಾನಿ ತಾನೀಶಿ ತತ್ರಾಹ | ಯೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಾರ್ಥಿವಾನಿ ಪೃಥಿವೀಸಂಬಂಧೀನಿ

ರಜಾಂಸಿ ರಂಜನಾತ್ಮಕಾನಿ ಕ್ಷತ್ರಾಧಿಲೋಕತ್ರಯಾಭಿಮಾನೀನ್ಯಾಗ್ನಿವಾಯ್ವಾದಿತ್ಯೈರೂಪಾಣಿ ರಜಾಂಸಿ
 ವಿಮಮೇ ವಿಶೇಷೇಣ ನಿರ್ಮಮೇ | ಅತ್ರ ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾ ಅಪಿ ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯಾಃ | ತಥಾ ಚ
 ಮಂತ್ರಾಂತರಂ | ಯದೀಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಅವಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಂ ಪರಮಸ್ಯಾ ಮುತ ಸ್ಯಃ |
 ಋ. ೧.೧೦೮-೯ | ಇತಿ ತ್ರೈತ್ತೀಯೋಽಪಿ | ಯೋಽಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಸ್ಯಾಯೋಷೈತ್ಯಪಕ್ರಮ್ಯ ಯೋ
 ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಂ ತ್ರತೀಯಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಿತಿ | ತ್ರೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೨-೧ | ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕತ್ರಯಸ್ಯ
 ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವಂ | ಕಿಂಚ ಯಶ್ಚ ವಿಷ್ಣುರುತ್ತರಮುದ್ಧತತರಮತಿವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಸಧಸ್ಥಂ ಸಹ-
 ಸ್ಯಾನಂ ಲೋಕತ್ರಯಾಶ್ರಯಭೂತಮಂತರಿಕ್ಷಮಸ್ಯಭಾಯತ್ ತೇಷಾಮಾಧಾರತ್ವೇನ ಸ್ತಂಭಿತವಾನ್ |
 ನಿರ್ಮಿತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅನೇನಾಂತರಿಕ್ಷಾಶ್ರಿತಂ ಲೋಕತ್ರಯಮಪಿ ಸ್ಯಪ್ಪವಾನಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಯದ್ವಾ |
 ಯೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಾರ್ಥಿವಾನಿ ಪೃಥಿವೀಸಂಬಂಧೀನಿ ರಜಾಂಸಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಧಸ್ತನಸಪ್ರಲೋಕಾನಿಮಮೇ
 ವಿವಿಧಂ ನಿರ್ಮಿತವಾನ್ | ರಜಃಶಬ್ದೋ ಲೋಕವಾಚೀ ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೆ ಇತಿ ಯಾಶ್ಲೋ-
 ನೋಕ್ತತ್ಯಾತ್ | ಕಿಂಚ | ಯಶ್ಲೋಕ್ತತ್ರಮುದ್ಧತತರಮುತ್ತರಭಾವಿನಂ ಸಧಸ್ಥಂ ಸಹಸ್ಯಾನಂ ಪುಣ್ಯಕೃತಾಂ
 ಸಹನಿವಾಸಯೋಗ್ಯಂ ಭೂರಾದಿಲೋಕಸಪ್ತಕಮಸ್ಯಭಾಯತ್ ಸ್ತಂಭಿತವಾನ್ | ಸ್ತಪ್ಪವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ ||
 ಸ್ಯಂಭೇಃ ಸ್ತಂಭುಸ್ತಂಭುತಿ ವಿಹಿತಸ್ಯ ಶ್ವಃ ಭಂವಸಿ ಶಾಯಜುಪೀತಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇನ ಶಾಯಜಾದೇಶಃ ||
 ಅಥವಾ ಸಾರ್ಥಿವಾನಿ ಪೃಥಿವೀನಿಮಿತ್ತಕಾನಿ ರಜಾಂಸಿ ಲೋಕಾನ್ ವಿಮಮೇ | ಭೂರಾದಿಲೋಕತ್ರಯ-
 ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಭೂಮ್ಯಾಮುಪಾರ್ಜಿತಕರ್ಮಭೋಗಾರ್ಥತ್ವಾದಿತರಲೋಕಾನಾಂ ತತ್ಕಾರಣತ್ವಂ | ಕಿಂಚ
 ಯಶ್ಲೋಕ್ತತ್ರಮುತ್ಯುಪ್ಪತರಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಮುಪರಿಭೂತಂ | ಅಪುನರಾವೃತ್ತೇಸ್ತುಶ್ಲೋ-
 ಕೈಷ್ವತ್ವಂ | ಸಧಸ್ಯಮುಪಾಸಕಾನಾಂ ಸಹಸ್ಯಾನಂ ಸತ್ಯಲೋಕಮಸ್ಯಭಾಯತ್ | ಸ್ತಂಭಿತವಾನ್ |
 ಧ್ರುವಂ ಸ್ಥಾಪಿತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ತ್ರೇಧಾ ವಿಚಕ್ರಮಾಣಿಸ್ತಪ್ತಕಾರಂ ಸ್ತಸ್ಯಷ್ಟಾಂಲ್ಲೋ-
 ಕಾನಿನಿಧಂ ಕ್ರಮಮಾಣಃ || ವಿಷ್ಣೋಶ್ವೇಧಾ ಕ್ರಮಣಮಿದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಕ್ರಮೇ | ಋ. ೧-೨೨-೧೭ |
 ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಅತವೋರೂಗಾಯ ಉರುಭೂರ್ಮಹದ್ವಿರ್ಗೀಯಮಾನಃ ಅತಿಪ್ರಭೂತಂ
 ಗೀಯಮಾನೋ ವಾ | ಯ ಏವಂ ಕೃತವಾನ್ ತಾದೃಶಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರ ವೋಚೆಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯೇ—ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು | ಸಾರ್ಥಿವಾನಿ—ಪೃಥಿವಿಗೆ ಸೇರಿದ | ರಜಾಂಸಿ—ರಂಜನಾತ್ಮಕರಾದವರೂ
 ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯರೂಪವದ್ದಿರುವವರೂ ಆದ ಮೂರು ಲೋಕವ ಅಥವಾನಿರ್ದೇಶಿತಗಳನ್ನೂ |
 ಅಥವಾ [ಪೃಥಿವಿಗೆ ಅಧೋಭಾಗವದ್ದಿರುವ ಸಪ್ರಲೋಕಗಳನ್ನೂ] ಅಥವಾ [ಪೃಥಿವೀನಿಮಿತ್ತಕಗಳಾದ ಭೂ
 ಲೋಕ, ಭುವಲೋಕ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಲೋಕಗಳನ್ನೂ] ವಿಮಮೇ—ವಿಶೇಷವಿಧಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ. (ಮತ್ತೂ
 ಯೇ—ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು | ತ್ರೇಧಾ—ಮೂರುಸಲ | ವಿಚಕ್ರಮಾಣಃ—(ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ)
 ನಿಧವಿಧವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಲೂ | ಉರುಗಾಯೇ—ಸುಖಾತ್ಮರಾದ ಸ್ತುತಿಸ್ತುತಿಸುತ್ತಲೂ | ಉತ್ತರಂ—
 ಅತಿವಿಸ್ತಾರವಾದ | ಸಧಸ್ಥಂ—ಲೋಕತ್ರಯಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯವಾದ ಅಂತರವನ್ನು | ಅಸ್ಯಭಾಯತ್—ನಿರ್ಮಿಸಿ
 ದನೋ (ಅಂತರ) | ವಿಷ್ಣೋಃ—(ಸಕಲ ವಿದ್ವವನ್ನೂ) ವ್ಯಾಪಿಸುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ವೀರ್ಯಾಣಿ—ವೀರ್ಯಕರ್ಮ
 ಗಳನ್ನು (ಸುವಿದ್ವತ್ಯಗಳನ್ನು) | ನು ಕಂ - ಅತಿ ವಿಘ್ನವಾಗಿ | ಪ್ರವೋಚೆಂ—ಹೂಗುಂಪುತಿ ದರಿಮತ್ತೇನೆ ||

ಛಾಂದೋಗ್ಯ

ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೂ, ಮತ್ತು ಮೂರುಸಲ ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಲೂ ಮತ್ತು ಮಹಾತ್ಮರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಲೂ ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವೀರೈಕ್ಯಮಗಳನ್ನು ನಾನು ಅತಿ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಪಠಿಸಿ ಹೊಗಳುತ್ತೇನೆ.

English Translation

Earnestly I glorify the exploits of Vishnu, who made the three worlds; who sustained the lofty aggregate site (of the spheres); thrice traversing (the whole); who is praised by the exalted.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾತಿರೀಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರ ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಮುಕ್ಯಗಳು (ತೃತೀಃ) ಶಸ್ತ್ರವಂತದಲ್ಲಿ ಅನುರೂಪ ಮುಕ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ಶೌತಸೂತ್ರದ- ಸೋಮಾತಿರೀಕೇ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ-ಪ್ರ ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತವತೇ ವೀರ್ಯೋಣೇತಿ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾನುರೂಪಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಾಗುವುದು. (ಆ. ೬-೭) ಮತ್ತು ವಾಜವೇಯೇನಾಧಿಪತ್ಯ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರ ತತೇ ಅದ್ಯ ತಿಸಿವಿಷ್ಣುವಾನು ಪ್ರ ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತವತೇ ವೀರ್ಯೋಣ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದೇರೀತಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಆ. ೯-೯).

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವಿಷ್ಣುಪರವಾದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಮೊದಲನೆಯದು. ಹಿಂದೆ ೧-೨೨ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೧೬ರಿಂದ ೨೧ನೇ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಸ್ತುತಿಯಿದ್ದು ಆ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಮುಗ್ಧೀದ ಸಂಹಿತೆಯ ೩ನೇ ಭಾಗದ ೧೧೯, ೧೨೪-೧೨೬, ೧೩೦ರಿಂದ ೧೩೪ನೇ ವೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ವಿಷ್ಣುಪರವಾದ ೨ ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಇಂದ್ರವಿಷ್ಣುವನ್ನೊದ್ದೇಶಿಸಿದ ೧ ಸೂಕ್ತವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿಲ್ಲದೇ ಇರತಕ್ಕ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಅಧಿಕವಾದ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಹತ್ತ್ವವೇನು, ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ಥಾನವೇನು ಎಂಬ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಈ ದೇವತೆಯ ಸ್ಥಾನ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ವೈದಿಕ ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಂಧಿತಿಗಳ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಇದೇ ಭಾಗದ ವೂರ್ವಪೀಠಾಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಮುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಅಂಶಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ೧-೩೨-೧ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರಾಣಿ ಪ್ರಪೋಚಿಂ ಎಂದು ಹಿರಣ್ಯಸ್ತೂಪ ಅಂಗಿರಸನು ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಿದಂತೆ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಂ ವೀರಾಣಿ ಪ್ರಪೋಚಿಂ | ಎಂದು ದೀರ್ಘತಮ ಔಚ್ಯನು ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಆಗ್ನಿ-ಮಾರುತಶಸ್ತ್ರೇ ಅಧ್ಯಾ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಆಗ್ನಿಮಾರುತ ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿನಿಯೋಗವೆಂದು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ಶೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (೫-೨೦) ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ವತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಯಯೋರೋಜಸಾ ಸ್ತುಭಿತಾ ರಜಾಂಸೀತಿ ವೈಷ್ಣುವಾರುಣೇವುಚಂ ಶಂಸತಿ ವಿಷ್ಣುವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದುರಿಷ್ಟಂ ಸಾತಿ ವರಾಣಃ ಸ್ವಿಷ್ಟಂ ತಯೋರುಭಯೋರೇವ ಶಾಶ್ವೈಃ |

“ ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಂ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರಪೋಚಿ ”ಮಿತಿ ವೈಷ್ಣವೀಂ ಶಂಸತಿ ಯಥಾ ವೈಮತೈಮೇವಂ
 ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವಿಷ್ಣುಸ್ತದ್ಯಥಾ ದುಷ್ಕೃತ್ಯಂ ದುರ್ಮತೀಕೃತಂ ಸುಕೃತ್ಯಂ ಸುಮತೀಕೃತಂ ಕುರ್ವ-
 ನ್ನಿಯಾದೇವವೇವೈತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದುಷ್ಪುತಂ ದುಃಶಸ್ತಂ ಸುಷ್ಪುತಂ ಸುಶಸ್ತಂ ಕುರ್ವನ್ನೇತಿ
 ಯಾದೇತಾಂ ಹೋತಾ ಶಂಸತಿ |

(ವಿ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೧೪)

ಪ್ರಾಪಂಚಿಕವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆವು ಎಂದರೆ, ಮತೌ ಬುದ್ಧೌ ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವೇನ ಪ್ರತಿಫಾತಂ ಕಾರ್ಯಂ
 ಮತೈಂ | ಯಥಾ ಮತೈಂ ಕಾರ್ಯಂ ಲೋಕೇ ಫಲಪರ್ಯವಸಾಯಿ ಭವತಿ ತಥಾ ವಿಷ್ಣುರಪಿ ಫಲಪರ್ಯವಸಾ-
 ಯೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸುಯಾದ ವಿನೇಚನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಾರ್ಯವು ಯಾವ ರೀತಿ ಫಲಸಾಧಕವಾಗುತ್ತದೆಯೋ
 ಅದಂತೆಯೇ ವಿಷ್ಣುವೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಮಾಮಕನಾಗುತ್ತಾನೆ ಅಲ್ಲದೆ,
 ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮತಿಯುಳ್ಳವನು ಕ್ಷೇತ್ರದ ದೋಷಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಯಾವರೀತಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಸ್ಯಗಳ
 ಬೆಳೆವಡಿಗೆಗೆ ಕಾರಣನಾಗುತ್ತಾನೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ರೀತಿ ಸನ್ಮಂತ್ರಿಯು ದುರ್ಮಂತ್ರಿಯಿಂದ ಕೆಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
 ರಾಜಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸಂಪದಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅದರಂತೆಯೇ ವಿಷ್ಣುವೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗತಕ್ಕ
 ದೋಷಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಪರಿಸಿ ಯಜ್ಞವು ಸಫಲವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದೆಂದರೆ, ಯದ್ಯದಾ ವೈಷ್ಣವೀ-
 ಮೇತಾಂ ಹೋತಾ ಶಂಸತಿ | “ ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಂ ವೀರ್ಯಾಣಿ ” ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುಪ್ರಶಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಮುಕ್ತನ್ನು
 ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿದೆ. ಯಃ ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ ವಿಮಮೇ ರಜಾಂಸಿ | ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ
 ವೀರ್ಯಕರ್ಮಗಳು.

ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ ರಜಾಂಸಿ—ಇವಕ್ಕೆ ನಾಯಣರು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲ
 ನೆಯದಾಗಿ, ಪೃಥಿವೀ ಸಂಬಂಧಿನಿ ರಂಜನಾತ್ಮಕಾನಿ ಕ್ಷಿತ್ಯಾದಿಲೋಕತ್ರಯಾಭಿಮಾನಿನಿ ಆಗ್ನಿವಾಯು-
 ದಿತ್ಯದೂಷಾಣಿ | ಪೃಥಿವಿಗೆ ಸೇರಿದವರೂ, ರಂಜನಾತ್ಮಕರಾದವರೂ, ಮತ್ತು ಆಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯ
 ರೂಪದಲ್ಲಿರುವವರೂ ಅವ ವೂರುಲೋಕದ ಅಭಿಮಾನಿವೆವೆಗಳನ್ನೂ ವಿಮಮೇ— ನಿರ್ಮಿಸಿದವನು ಎಂದು
 ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಲೋಕತ್ರಯಕ್ಕೂ ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಹೇಗೆ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅಶಂಕೆಗೆ
 ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಯದಿಂದಾಗ್ಯೇ ಆವಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಂ ಪರಮಸ್ಯಾಮುತೆ ಸ್ತಃ |
 ಅತಃ ಪರಿ ವೃಷಣಾನಾ ಹಿ ಯಾತಮಥಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಿಬತಂ ಸುತಸ್ಯ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೦೮-೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅವಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಎಂದೂ, ಮಧ್ಯಮಸ್ಯಾಂ
 ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ | ಎಂದರೆ ಅಂತಂಕ್ಷವಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಪರಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಎಂದರೆ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ
 ಎಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅತ್ರ ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದಃ ತ್ರಿಪಥಿ ಲೋಕೇಷು ವರ್ತತೇ | ಇಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ
 ಶಬ್ದವು ಲೋಕಗಳೆನೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆಂದು ಪುನಃ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಅವೂ ಅಲ್ಲವೆ.

ವಿತ್ತಾಯನೀ ಮೇಷಿ ತಿಕ್ತಾಯನೀ ಮೇಷ್ಯವತಾನ್ಮಾ ನಾಥಿತಮವತಾನ್ಮಾ ವ್ಯಥಿತಂ ವಿದೇರಗ್ನಿ-
 ನರ್ಭೋ ನಾಮಾಗ್ನೇ ಅಂಗಿರೋ ಯೋಗ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಸ್ಯಾಯುಷಾ ನಾನ್ಮೇಹಿ
 ಯತ್ತೇನಾದ್ಯಷ್ಟಂ ನಾನು ಯಜ್ಞಿಯಂ ತೇನ ತ್ವಾ ದಧೇಗ್ನೇ ಅಂಗಿರೋ ಯೋ ದ್ವಿತೀ-

ಯಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮೃತ್ಯಾಯುಷಾ ನಾಮ್ನೇಹ ಯತ್ರೇನಾ ವೃಷ್ಟಂ ನಾಮ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೨-೧)

ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ; ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿ-
ವ್ಯಾಂ ; ತೈತ್ತೀಯಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಎಂದು ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿ
ದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾರ್ಥವಾನಿ ರಜಾಂಸಿ ಎಂದರೆ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ರಂಜನಾತ್ಮಕರಾದವರೂ,
ಅಭವಾನಿದೇವತೆಗಳೂ ಆದ ಅಗ್ನಿವಾಯಾದಿತ್ಯರನ್ನು ವಿಮಮೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದೂ,

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯಚ್ಯಂತೇ | ಲೋಕಗಳಿಗೆ ರಜಸ್ಸೆಂದು ಹೆಸರು ರೂಢಿಸುವುದೆ
ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹರಿಸಿ, ಸಾರ್ಥವಾನಿ ಪೃಥಿವೀಸಂಬಂಧಿನಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಧಸ್ತನ ಸಪ್ತಲೋ-
ಕಾನ್ ವಿಮಮೇ ಪೃಥ್ವಿಯ ಅಧೋಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಆತಲ, ವಿತಲ, ಸುತಲ, ರಸಾತಲ, ತಲಾತಲ, ಮಹಾತಲ
ಮತ್ತು ಪಾತಾಳಗಳೆಂಬ ಏಳು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು ಎಂದೂ ಅಥವಾ,

ಮೂರನೆಯದಾಗಿ, ಸಾರ್ಥವಾನಿ ಪೃಥಿವೀನಿಮಿತ್ತಕಾನಿ ರಜಾಂಸಿ ಲೋಕಾನ್ ವಿಮಮೇ | ಭೂ-
ರಾದಿ ಲೋಕತ್ರಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಭೂಮ್ಯಾಂ ಉಸಾರ್ಜಿತಕರ್ಮಭೋಗಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ಇತರಲೋಕಾನಾಂ
ತತ್ಕಾರಣತ್ವೇ | ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆ ನೆರವೇರಿಸಿದ ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಫಲಗಳನ್ನನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಆಯಾ
ಕರ್ಮಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿಯೂ ಭೂರಾದಿ ಲೋಕಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಆ ಲೋಕಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗೆಲ್ಲಾ
ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಹೇತುವಾದಂತಾಯಿತು | ಆದುದರಿಂದ ಪೃಥ್ವೀನಿಮಿತ್ತಕಗಳಾದ ಭೂರಾದಿಲೋಕತ್ರಯಗಳನ್ನು
ವಿಮಮೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು ಎಂದೂ ಸಹ ಮೂರು ವಿಧಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ರಜಾಂಸಿ—ರಜೋ ರಜತೇಜ್ಯೋತೀ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ | ಉದಕಂ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ | ಲೋಕಾ
ರಜಾಂಸ್ಯಚ್ಯಂತೇ ||

(ನಿ. ೪-೧೯)

ಬೆಳಗು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಂಜಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ರಜಸ್ ತತ್ಯುಕ್ತೆ ಜ್ಯೋತಿಯೆಂದೂ, ಉದಕ
ವೆಂದೂ, ಲೋಕಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗತಕ್ಕ ಇನ್ನೂ ಇತರ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ
ಸಹ ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಇವೇ ಭಾಗದ ಹಲನೇ ವೇದಿನಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಯುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ
ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಲೋಕಗಳೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ತ್ರೀಣಿ ಛಾಂತಿ ರಜಾಂಸ್ಯಸ್ಯ ಯತ್ರೇವಾನಿ ತು ತೇಜಸಾ |

ತೇನ ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಪ್ರಾತು ವಿಷ್ಣು ಮೇನಂ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೨-೨೪)

ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ರಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಕವೆಂದರ್ಥ
ವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಹುಕ್ತಿಸ್ವರಿಯೂ ಸಹ ಅದೇ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

ತ್ರೇಧಾ ವಿಚಿತ್ರಮಾಣಃ—ಸ್ವಸ್ವಪ್ನಾನ್ ಲೋಕಾನ್ ವಿವಿಧಂ ಕ್ರಮಮಾಣಃ | ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಎಂದರ್ಥ.

ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಿತ್ರಮೇ ತ್ರೇಧಾ ನಿ ದರ್ಥೇ ದದಂ | ಸಮೂಹೈ ಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭)

ಇತ್ಯಾದಿಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ತ್ರಿಭಿಃ ಪ್ರಕಾರೈಃ ಪಾದಂ ಪ್ರಪ್ತಿಸ್ವಾನಾನ್ | ಮೂರು ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಪಾದಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಸಂಚರಿಸಿದನು ಅಥವಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಉರುಗಾಯಃ—ಉರುಭಿಃ ಮಹದ್ಭಿಃ ಗೀಯಮಾಣಃ | ಮಹಾತ್ಮಿರುಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲವುವವನು ಎಂದೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಉರುಶ್ಚುಕ್ಕೆ ಪ್ರಭೂತವೆಂದರ್ಥವೂ ಅತಿಪ್ರಭೂತಂ ಗೀಯಮನೋ ವಾ | ಅತ್ಯತಿಶಯವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿಯೂ ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲವುವವನೆಂದೂ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಉತ್ತರಂ—ಉತ್ತರ ಉದ್ದಿತೆರೋ ಭವತಿ | ಉದ್ದಿತೆರೋನ್ಯೋ ಉಪರಿಷ್ಠಾವಸಸ್ಥಾನಾತ್ | ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾಗತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. (ನಿ. ೨-೧೧). ಮತ್ತು,

ಅಷ್ಟಿರ್ವೇಣೋ ಹೋತ್ರನ್ಮುಷಿನಿಷೀದನ್ ದೇನಾಸಿದೇವಸಮತಿಂ ಚಿಕಿತ್ಸಾನ್ |

ಸ ಉತ್ತರಸ್ಥಾದಧರಂ ಸಮುದ್ರಮಪೋ ದಿವ್ಯಾ ಅಸ್ಯಜದ್ವರ್ಷ್ಯಾ ಅಭಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೯೮-೫)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರ ಶ್ಚುಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ತರಸಮುದ್ರ, ಅಧರ ಸಮುದ್ರವೆಂಬ ಎರಡು ವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಉತ್ತರಶ್ಚುಕ್ಕೆ ಉಪರಿವರ್ತಮಾನಾತ್ ಮೇಲ್ಭಾಗ ದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉದ್ದಿತೆರಂ ಉರ್ಧ್ವಧಾಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಸರಿಸಿರತಕ್ಕ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿ ಸಧಸ್ಥಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಅತಿವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿರತಕ್ಕ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಸಧಸ್ಥಂ— ಸಹಸ್ಥಾನಂ ಲೋಕತ್ರೆಯಾಶ್ರಯಭೂತಮಂತರಿಕ್ಷಂ | ಸಧಸ್ಥಶ್ಚುಕ್ಕೆ ಸಹಸ್ರಾನ ವಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ಯಾಯವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತಿಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೂದಿ ಸೇರುವ ವೇದಿಕಾ ರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ಸಧಸ್ಥವೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು (೨-೧೫).

ಕುಹ ಸಿದ್ಧೋಷಾ ಕುಹ ವಸ್ತೋರಶ್ಮಿನಾ ಕುಹಾಘಸಿಕ್ತಂ ಕರತೇ ಕುಹೋಷತುಃ |

ಕೋ ವಾಂ ಶಯುತ್ರಾ ವಿಧವೇವ ದೇವರಂ ಮಧ್ಯಂ ನ ಯೋಷಾ ಕೃಣುತೇ ಸಧಸ್ಥ ಆ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೪೦-೨)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಸಧಸ್ಥಶ್ಚುಕ್ಕೆ ಸಹಸ್ರಾನವೆಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವೇದಿರೂಪವಾದ ಸಧಸ್ಥ ವೆಂದು ಸಾಯಣರು, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ವಾಸಿಸುವ ಗೃಹರೂಪವಾದ ವಾಸ್ತಾನವೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ತ್ರಿಷಧಸ್ಥಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೂ ಸಹ (೬-೮-೨; ೬-೧೨-೨ ಇತ್ಯಾದಿ

ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ) ಲೋಕೇಷು ಸಹಾವಸ್ಥಾನಂ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಲೋಕತ್ರಯಕ್ಕೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಅಶ್ರಯಭೂತವಾದ ಅಂತರಕ್ಷವೆಂದೂ ಅಥವಾ, ಸಹಸ್ಥಾನಂ ಪುಣ್ಯಕೃತಾಂ ಸಹನಿವಾಸಯೋಗ್ಯಂ ಭೂರಾದಿಲೋಕಸಪ್ತಕಂ | ಸುಕೃತಿಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ವಾಸಮಾಡಬಹುದಾದ ಏಳುಲೋಕಗಳೆಂದೂ, ಅಥವಾ ಉತ್ತರಂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟೈತರಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಮುಪರಿಭೂತಂ ಸಹಸ್ಥಾನಂ ಸತ್ಯಲೋಕಂ | ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಮೇಲ್ನಾಗಿದ್ದಿರುವುದೂ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ಅದ ಸತ್ಯಲೋಕವೆಂದೂ ಸಹ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಷ್ಣೋಃ—ಅಥ ಯದ್ವಿಸಿತೋ ಭವತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣುಭವತಿ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಶತೇರ್ವಾ ವ್ಯಕ್ತೋತೇರ್ವಾ | ವ್ಯಾಪಿಸು ಅಥವಾ ಎಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಏಕೈವಾಗುನಂತೆ ಪ್ರವೇಶಿಸು ಸಂಬರ್ಧವನ್ನು ಕೊಡುವ ವಿಶ್ ಧಾತು ವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವ್ಯಶ್ (ವಿ + ಅಶೂ) ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿವೃತ್ತನಾಗುವೆಯೆಂದು ನಿರೂಪಿಸಿದರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ--

ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚತಮೇ ತ್ರೇಧಾ ನಿ ದರ್ಭೇ ಶವಂ |

ಸಮೂಕ್ತಮಸ್ಯ ಸಾಂಸುರೇ ||

(ಮು ಸಂ. ೧. ೨೩. ೧೬)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವ್ಯಾಪಸತಿ(ಲತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ನು ಕಂ—ಈ ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ ಇಲ್ಲಿ ಅತಿಶೇಘ್ರಂ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ನು ಕಂ ಇತಿ ಪದದ್ವಯಂ | ತಥಾಸಿ ಯಾಸ್ಯೇನ 'ನನೋತ್ತರಾಣಿ ಪದಾನಿ' (ನಿ. ೩. ೧೩) ಇತ್ಯುಕ್ತವ್ಯಾತ್ ಶಾಖಾಂತರೇ ಏಕತ್ರೇನ ಪಾಠಾಚ್ಚ ನು ಇತ್ಯೇ-ತಸ್ಮಿನ್ನೇನಾರ್ಥೇ ನು ಕಂ ಇತಿ ಪದದ್ವಯಂ | ನು ಕಂ ಎಂಬ ನಿಪಾತವ್ಯಯವಿದ್ದರೂ ಸಹ ನಿರೂಪಕಾರರು ನುಕಂ ಎಂದು ಸರ್ವಪದಸಮಾಮ್ನಾತವೆಂದು ಸೇರಿಸಿರುವ ಒಂಭತ್ತು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದೇ ನಿಯಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ನುಕಂ ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವನ್ನೂಗಿಮಾಡಿ ಕೇವಲ ನು ಎನ್ನು ವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೋ ಅವನ್ನೇ ನುಕಂ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ಹೇಳಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಿಷ್ಣೋಃ—ವಿಷ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ಲಿ. ಧಾತು. ವಿಷೇಃ ಕಿಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೩-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿಚ್ಚ ವಿಧಾನದಿಂದ ಲಘುಪಢಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿಪ್ ಎಂದು ಹಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆನು ವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾಕ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಷ್ವೀ ವಿಕವಚನಾಂತರದ.

ವೀರ್ಯಾಣಿ—ಶೂರ ವೀರ ವಿಕ್ರಾಂತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಣಿಚ್ಚ ಬಂದಾಗ ಆಚೋರಿಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ಚ ಲೋಕ. ತಿತ್ ಸ್ಮರಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಮರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವೀರಶಬ್ದವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯತೋನಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾಕ್ರಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು (ಮು. ಸಂ. ೧. ೩೬-೧) ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ

ವೋಚಮ್—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. (ಅಭವಾ) ಬ್ರೂಷ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಚ್ಯಾದೀಶ.) ಲುಪ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮಾದೀಶ. ಅಸ್ಯ ತಿವಕ್ತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಚಟಾದೀಶ. ವಚ ಉಮ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚ ಪರಮಾದಾಗ ಉಮಾಗಮ. ಗುಣ. ತಿಚಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾರ್ಥಿನಾನಿ—ಸೃಢಿವ್ಯಾಃ ಇಮಾನಿ ಸಾರ್ಥಿನಾನಿ. ಸೃಢಿವ್ಯಾಃ ಇವಾಂ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ವಿತ್ಯೇಷ್ವಚಾನಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಸ್ವದ್ಧಿ. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿಸ್ವಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಮಮೇ—ಮಾಚ್ ಮಾನೇ ಧಾತು. ಲಬ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಮಮೇ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ವ್ಯಾತ್ಯಾದಿಸ್ವಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಜೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಚಿಚೋದಾತ್ತವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗತಿಗೆ (ವಿ) ಅನುದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಯಭಾಯಿತ್—ಸ್ಯಭಿ ಪ್ರತಿಬಂಧೇ ಧಾತು. ಲಬ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಸ್ತಂಭು ಸ್ತಂಭು ಸ್ತಂಭು—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಶ್ಚಾ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಛಂದಸಿ ಶಾಯಿಚಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಾಯಿ ಚಾದೀಶ. ಅಗಮಾನುಶಾಸನಮನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಸುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ವ್ಯಾಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಧಸ್ತಮ್—ಷ್ಠಾ ಗತಿನೃತ್ಯಾ ಧಾತು. ಸುಪಿ ಸ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಲೋಪ. ಸಧಮಾದಸ್ತಯೋಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಧಾದೀಶ. ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಿಚಕ್ರಮಾಣಃ—ಕ್ರಮು ಪಾವವಿಕ್ರೇವೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಚರ್ಫದಲ್ಲಿ ವಾಚಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸಿಗೆ ಶ್ಲ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ಯಾದಿ. ಚಿತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ರೇಧಾ—ತ್ರಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಧಾಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಘಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ರಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರುಗಾಯಃ—ಗಾ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಅಚೋ ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಪ್ರ ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತವತೇ ವೀರ್ಯೇಣ ವ್ಯುಗೋ ನ ಭೀಮಃ ಕುಚರೋ
ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ |

ಯಸ್ಯೋರುಷು ತ್ರಿಷು ವಿಕ್ರಮಣೇಷ್ವಧಿಕ್ತಿಯಂತಿ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ||೨||

ರಜನಾಃ

ಪ್ರ | ತತ್ | ವಿಷ್ಣುಃ | ಸ್ತವತೇ | ವೀರ್ಯೇಣ | ವ್ಯುಗಃ | ನ | ಭೀಮಃ | ಕುಚರಃ | ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ |

ಯಸ್ಯ | ಉರುಷು | ತ್ರಿಷು | ವಿಕ್ರಮಣೇಷು | ಅಧಿಕ್ತಿಯಂತಿ | ಭುವನಾನಿ | ವಿಶ್ವಾ || ೨ ||

| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ತೃತೀಯಸವನೇ ಸೋಮಾತಿರೇಕ ಏವ ಶಕ್ರಮುಪಜನಯಿತ್ವಮ್ | ತತ್ರ ಪ್ರ ತದಿತ್ಯಯಮನು-
ರೂಪಸ್ತುಚಃ | ಸೋಮಾತಿರೇಕ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಪ್ರ ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತವತೇ ವೀರ್ಯೇಣೇತಿ
ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾನುರೂಪಾ | ಅ. ೬-೭ | ಇತಿ || ವಾಙ್ಮನೋನಾಧಿಪತ್ಯಕಾನು ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ |
ಪ್ರ ತತ್ರೇ ಅಧ್ಯುತಿಪಿವಿಷ್ಣು ನಾಮ ಪ್ರ ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತವತೇ ವೀರ್ಯೇಣ | ಅ. ೯-೯ | ಇತಿ ||

ಯಸ್ಯೇತಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣತ್ಯಾ ಸ ಇತಿ ಅವಗಮ್ಯತೇ | ಸ ಮಾಹಾನುಭಾವೋ ವೀರ್ಯೇಣ
ಸ್ಯಕೀರ್ಯೇನ ವೀರಕರ್ಮಣಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೂಪೇಣ ಸ್ತವತೇ | ಸ್ತೂಯತೇ ಸರ್ವೇಃ || ಕರ್ಮಣಿ ವ್ಯತ್ಯ-
ಯೇನ ಶಪ್ || ವೀರ್ಯೇಣ ಸ್ತೂಯಮಾನತ್ರೇ ದ್ವಿಷ್ಯಾಂಕಃ | ಮೃಗೋ ನ ಸಿಂಹಾದಿವ | ಯಥಾ ಸ್ಯು-
ರೋಧಿನೋ ಮೃಗಯಿತಾ ಸಿಂಹೋ ಭೀಮೋ ಭೀತಿಜನಕಃ ಕುಚರಃ ಕುಚಿತಹಿಂಸಾದಿಕರ್ತಾ ದುರ್ಗ-
ಪ್ರದೇಶಗಂತಾ ನಾ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ ಪರ್ವತಾದ್ಯುನ್ನತಪ್ರದೇಶಸ್ಥಾಯಾ ಸರ್ವೇಃ ಸ್ತೂಯತೇ | ಅಸ್ಮಿನ್ನರ್ಥೇ
ನಿರುಕ್ತಂ | ಮೃಗೋ ನ ಭೀಮಃ ಕುಚರೋ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ | ಮೃಗ ಇವ ಭೀಮಃ ಕುಚರೋ ಗಿರಿಷ್ಠಾ ಮೃಗೋ
ಮಾಪ್ತೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣೋ ಭೀಮೋ ಬಿಭೃತ್ಯಸ್ಮಾದ್ವೀಷೋಽಪ್ಯೇತಸ್ಮಾದೇವ | ಕುಚರ ಇತಿ ಚರತಿ-
ಕರ್ಮ ಕುಚ್ರಿತಮಧು ಚೇದ್ದೇವತಾಭಿಧಾನಂ ಕ್ಷಾಯಂ ನ ಚರತೀತಿ ನಾ | ಗಿರಿಷ್ಠಾ ಗಿರಿಸ್ಥಾಯಾಃ ಗಿರಿಃ
ಪರ್ವತಃ ಸಮುದ್ದೀರ್ಣೋ ಭವತಿ ಪರ್ವವಾನ್ ಪರ್ವತಃ ಪರ್ವ ಪುನಃ ಪೃಣಾತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ವಾ |
ನಿ. ೧-೨೦ | ಇತಿ || ತದ್ವದಯಮಪಿ ಮೃಗೋಽನ್ವೇಷ್ಯಾ ಶತ್ರುಣಾಂ ಭೀಮೋ ಭಯಾನಕಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ
ಭೀತ್ಯಪಾದಾನಭೂತಃ | ಪರಮೇಶ್ವರಾದ್ವೀತಿರ್ಭೀಷಾಸ್ತಾದ್ವಾತಃ ಪವತೇ | ತ್ರೈ. ಅ. ೮.೮.೧ | ಇತ್ಯಾದಿ-
ಶ್ರುತಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ | ಕಿಂಚ ಕುಚರಃ ಶತ್ರುವಧಾದಿಕುಚ್ರಿತಕರ್ಮಕರ್ತಾ ಕುಷು ಸರ್ವಾಸು ಭೂಮಿಷು

ಲೋಕತ್ರಯೇ ಸಂಚಾರೀ ವಾ ತಥಾ ಗಿರಿಷ್ಯಾ ಗಿರಿನಮುಚ್ಛ್ರಿತಲೋಕಸ್ತಾಯಾ | ಯದ್ವಾ | ಗಿರಿ
ಮಂತ್ರಾದಿರೂಪಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಸರ್ವದಾ ವರ್ತಮಾನಃ | ಈದ್ರಿಶೋಲಯಂ ಸ್ವಮಹಿಮ್ಯಾ ಸ್ತೂಯತೇ |
ಕಿಂಚ ಯಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರುರುಷು ವಿಸ್ತೀರ್ಣೇಷು ತ್ರಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ವಿಕ್ರಮಣೇಷು ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪೇಷು
ವಿಶ್ವಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಭುವನಾನಿ ಭೂತಜಾತಾನ್ಯಧಿಕ್ಷಿಯಂತಿ ಅಶ್ರಿತ್ಯ ನಿಸಸಂತಿ ಸ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತೂಯತೇ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಸ್ಯ—ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ಉರುಷು—ಆತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾದವೂ | ತ್ರಿಷು—ಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆಗಳು
ಳ್ಳವೂ ಆದ | ವಿಕ್ರಮಣೇಷು—ಪಾದಗಳ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳಲ್ಲಿ | ವಿಶ್ವಾ—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಭುವನಾನಿ—ಭೂತಜಾತ
ಗಳೂ (ಅಥವಾ) ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚಗಳೂ | ಅಧಿ ಕ್ಷಿಯಂತಿ—ನೆಲಿಸಿ ನಿಂತವೆಯೋ | (ಮತ್ತು) ಯಃ—ಯಾವ
ವಿಷ್ಣುವು | ಮ್ಯಗೋ ನ—ಸಿಂಹಾದಿ ವನಮೃಗದಂತೆ | ಭೀಮಃ—(ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ) ಭಯಂಕರನೂ | ಕುಚರಃ—
(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ನೀಚವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಿಸುವವನೂ ಅಥವಾ ದುರ್ಗಮವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ |
ಗಿರಿಷ್ಯಾಃ—ಪರ್ವತಗಳ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವನೂ | [(ಅಥವಾ) ಕುಚರಃ—ಮೂರುಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ
ಸಂಚರಿಸುವವನೂ | ಗಿರಿಷ್ಯಾಃ—ಮಂತ್ರರೂಪಗಳಾದ ವ್ಯಾಕೃಗಳಲ್ಲಿರುವವನೂ ಅಗಿರುವನೋ |] ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ—
ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವು | ವಿಶ್ವೇಣಿ—(ತನ್ನ) ವಿದ್ಯಕರ್ಮಗಳೊಡನೆ | ಪ್ರಸ್ತವತೇ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೊಗಳ
ಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾದವೂ ಮೂರು ಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳವೂ ಆದ ಪಾದಗಳ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳಲ್ಲಿ
ಸಮಸ್ತವಾದ ಭೂತಜಾತಗಳೂ ನೆಲಿಸಿ ನಿಂತವೆಯೋ, ಮತ್ತು ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು ಸಿಂಹಾದಿ ವನಮೃಗದಂತೆ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ
ಭಯಂಕರನೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಹಿಂಸಿಸುವವನೂ ಮತ್ತು ಪರ್ವತಗಳ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವವನೂ
ಅಗಿರುವನೋ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ವಿದ್ಯಕರ್ಮಗಳೊಡನೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೊಗಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Vishnu is therefore glorified, that by his prowess he is like a fearful, ravenous, and mountain-haunting wild beast, and because that in his three paces all worlds abide.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು :

ಮ್ಯಗೋ ನ ಭೀಮಃ ಕುಚರೋ ಗಿರಿಷ್ಯಾಃ | ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುಚರವಾದುದೂ, ಗಿರಿಷ್ಯವಾದುದೂ
ಆದ ಮ್ಯಗಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಕುಚರ, ಗಿರಿಷ್ಯ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.
ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ಕುಚರಃ—ಕೃತ್ರಿಕತೆಹೊಂದಿಕರ್ತೃ, ದುರ್ಗಮಪ್ರದೇಶಗಂಠಾ ವಾ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಬರುವಾಗ ಹಿಂಸೆ
ಮಾಡತಕ್ಕ ಅಥವಾ ಇತರರಿಂದ ಸಂಚರಿಸಲನುಭವವಾದ ದುರ್ಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ವರು. ಮ್ಯಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಾ

వాగిదీ. నిరుక్తకారయ ఇదే వాక్యవన్నదకరిసి ఈ పదకే ఉరితి నివహనవన్న తోలరిసిద్దారీ. కుచర ఇతి బరతికమర కుత్తితం | అథ బేద్యేవతాభిధానం | క్షాయం న బరతితితి | (ని. ౧-౨౦) ఇదు మృగకే విలేషణవారదర వక్రవాగి సంబరిసతకృచ్చేందథ. దీవతాపరవాగి అథవనాడిదరి ఎత్తి తానే సంబరిసలార ఎందథవాగుత్తదీ. విష్ణువు సవవ్యాపకనాదుదరింద అవన సంబారకే విష్ణు తదీయరలారదు. ఆదువరింద ఈ విలేషణవు విష్ణువిగి అత్యుతవాగిదీ.

గిరిష్ఠాః—గిరిః సవవతేః సముద్గిణ్ణోః భవతి | లూర్ఘ్వముఖవాయూ అత్తరవాయూ ప్రసరిసిరువుదరింద సవవతకే గిరి యెంబ ఠేసరు. [వేఘ్ణోఽపి గిరిలేకస్మాదీవ-ఇదే కారణదింద వేఘ్ణోఽపి గిరియెంబ ఠేసరు. ని. ౧-౨౦] మృగవు గిరిష్ఠాయీయాదుదరింద గిరిష్ఠాః ఎంబ విలేషణవివే. విష్ణువు సవ కుచరనూ గిరిష్ఠనూ అగురువుదరింద మృగకే తోలరిసిదీ. ఎరదనీయదాగి—

కుషు సవవసు భూమిషు లోణకత్తయే సంబారి | కు శ్చుకే లోణకవందథవారు వుదరింద సకలలోణకదర్లియూ సంబరిసతకృవనీ. దూ. గిరిష్ఠః—మంత్రాదిరిసాయాం వాటి సవవదా వత్తమానః || గిల్ల శ్చుకే మంత్రరూపవదా వాక్యేందథవారువుదరిందలూ విష్ణువు మంత్రరూపవదా వాక్యేందర్లి ప్రతిష్ఠాపితనాగురువుదరిందలూ గిరిష్ఠనీందూ సవ వివరిసిదీ.

గిరిష్ఠాః ఎంబ పదవు విష్ణువిగి విలేషణవారి ఇదియెంబ ముక్తిందర్లి మాత్ర లువయోగిసిదీ. లులిదీదేగలి ఈ పదవు సోమలతిగి విలేషణవారువుదర్లి ఠేకృ.

పరి సువనోణ గిరిష్ఠాః పవిత్త్రే సోమోణ అక్షాః | మదీషు సవవధా ఆసి |

(మ. సం. ౯-౧౪-౧)

ఇత్యాది ముక్తిగల్లి గిరి శ్చుకే సోమరసవన్ను ఠిండువ కల్లు ఎందథమాది ఇంతక గిరిగళ ఎందరి రసవన్ను ఠిండువ కల్లుగళ నడువ ఇరతకే సోమవేందూ,

అశావ్యంకుమాదాయాప్సు దక్షోణ గిరిష్ఠాః | క్షేణోణ న యోణిమాసదత్ ||

(మ. సం. ౯-౨౩-౪)

ఇత్యాది కడిగళి గిరి శ్చుకే సవవతవందథమాది సవవతే జాతేః ఇంతక సవవతదర్లి ఠింట్టద సోమ వేందూ అథవమాదిదీ. ప్రకృతవదా ముక్తిందర్లి సవవతస్థాయీయాదాగలి అథవ మేఘ్ణోఽపి గిరిః (ని. ౧-౨౦) ఎందరువుదరింద వేఘ్ణోఽపి అథవవారి విష్ణువిగి విలేషణవారిదీ.

మృగోణ న—మృగోణ మాఖ్యేగర్ణతికమరణః | మృగ అన్వేషణే ఎంబ గత్తథకవద మృగ ధాతవినింద నిష్పన్నవారి సవవదా సంబారియెంబథవన్ను కేసాత్తదీ.

భీమః—భీతికనకః | భయంకరనూ. మృగవదయెంబు మృగోణన్వేషణా శత్కొణాం భీమోణ భయనకః సవవేషణం భీత్కేఠాదానీఘోతః | వనబరవదా మృగవు ఇవర పూఠిగళిగి

ಭೀತಿಪನಕವಾಗಿದುವಂತೆಯೂ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಶತ್ರುಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಸಂಚರಿಸುವಂತೆಯೂ ವಿಷ್ಣುವೂ ಸಹ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಅನ್ವೇಷಣಮಾಡುವವನು ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯಕಾರಕನು. ಈವಲ ಶತ್ರುಗಳು ಮಾತ್ರ ಇವನಿಗೆ ಭಯಪಡದೆ ಸಕಲರೋಕಗಳೂ ಸಹ ಇವನಿಗೆ ಭಯಪಟ್ಟು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ನಿಯಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತವೆ.

ಭೀಷಾಸ್ವಾದ್ಯಾತಃ ಪವತೇ | ಭೀಷೋದೀತಿ ಸೂರ್ಯಃ | ಭೀಷಾಸ್ವಾದ್ಗ್ನಿಶ್ಚೇಂದ್ರಶ್ಚ | ಮೃತ್ಯು-
ಧರ್ವಾತಿ ಪಂಚಮ ಇತಿ ||

(ಶ್ಲೋ. ಅ. ೮-೮-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಾಯ್ಕಾದಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಈ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಭಯಪಟ್ಟು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ನಿಯತವಾದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತ್ರಿಪ್ತು ವಿಕ್ರಮಣೇಷು—ತ್ರಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪೇಷು—ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳಲ್ಲಿ (ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಅಧಿಕ್ಷಿಯಂತಿ). ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಗಳು ಯಾವುವು? ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಎಂಬ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿದೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು ಇದಕ್ಕೆ (ಸೂರ್ಯನ) ಉದಯ, ಉಚ್ಚಸ್ಥನಾಗುವುದು. ಅಸ್ತ ಎಂಬ ಸೂರ್ಯನ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

This stepping of Vishnu is emblematic of the rising, the culminating and setting of the sun.

[Max Muller. Sacred Books of the East. Vol. XXXII. p-133]

ದೀರ್ಘವಾಧಾದಿ ಪ್ರಾಚೀನಪಂಡಿತರೂ ಸಹ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆಯೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುವುದಾದಿಂಥ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಮಾರೋಹಣೇ ವಿಷ್ಣುಪದೇ ಗಯತಿರಸೀರ್ಷಾರ್ಣವಾಭಃ |

(ನಿ. ೧೨-೧೯)

ಎಂದು ದೀರ್ಘವಾಧರ ಮತವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಮರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಸಮಾರೋಹಣೇ—ಉದಯಿಗಿರುವುದ್ಯನು ಪದಮೇಕಂ ನಿಧತ್ತೇ | ವಿಷ್ಣುಪದೇ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೀ೨೦ತರಿಕ್ಷೇ | ಗಯತಿರಸಿ—ಅಸ್ತಂಗಿಂ | ಉದಯಾಚಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಯರೂಪದಲ್ಲಿಡತಕ್ಕ ಒಂದು ಪಾದವೂ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಸ್ಥನಾಗಿದಂತಕ್ಕ ಇನ್ನೊಂದು ಪಾದವೂ, ಅಸ್ತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಾಚಲದಲ್ಲಿಡತಕ್ಕ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವೂ ಸಹ ತ್ರೇಧಾ ನಿಧಧೇ ಪದಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ದೀರ್ಘವಾಧರ ಮತವೆಂದು ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೇ,

ವಿಷ್ಣುಪ್ರಿಧಾ ನಿಧತ್ತೇ ಪದಂ ತ್ರೇಧಾಭಾನಾಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿನೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಃ |

(ನಿ. ೧೨-೧೯)

ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಮ್ಯೂಲೋಕಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಸೂರ್ಯನ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪವು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಮತವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಇದಕ್ಕೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ಸಾರ್ಥಿವೋಽಗ್ನಿಭೂತಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಯುಕ್ತಿಂಚಿದಸ್ತಿ ತದ್ವಿಕ್ರಮತೇ | ಅಂತರಿಕ್ಷೇ
ವಿದ್ಯುದಾತ್ಮನಾ, ದಿವಿ ಸೂರ್ಯಾತ್ಮನಾ | ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಈ ರೂಪಗಳಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕ
ಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವ,

ವಿಷ್ಣುಮುಖಾ ವೈ ದೇವಾಶ್ಚಂದೋಭಿ ರಿಮಾಂಲೋಕಾನನಪಜಯ್ಯಮಭ್ಯಜಯನ್ ಯದ್ವಿ-
ಷ್ಣುಕ್ರಮಾನ್ತಮತೇ ವಿಷ್ಣುರೇವ ಭೂತ್ಯಾ ಯಜಮಾನಶ್ಚಂದೋಭಿರಿಮಾಂಲೋಕಾನನಪ-
ಜಯ್ಯಮಭಿಜಯತಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ಕ್ರಮೋಸ್ತುಭಿಮಾತಿಹೇತ್ಯಾಹ ಗಾಯತ್ರೀ ವೈ ಪೃಥಿವೀ
ತ್ರೈಷ್ಠಾಭವಂತರಿಕ್ಷಂ ಜಾಗತೀ ದ್ಯೌರಾನುಷ್ಠುಭೀರ್ದೀಶ್ಚಂದೋಭಿರೇವೇಮಾಂಲೋಕಾನ್
ಯಥಾಪೂವಮಭಿ ಜಯತಿ |

(ತ್ರೈ. ಸಂ. ೧-೭-೨-೪)

ಆನ್ಯಾ ದೇವತಾಸೀಥೋಽಬ್ರವೀದ್ವಿಷ್ಣವೇಹೀದವನಾ ಹರಿಷ್ಯಾಪೋ ಯೇನಾಯಮಿದಮಿತಿ ಸ
ವಿಷ್ಣುಸ್ತೇಧಾತ್ಮಾನಂ ವಿ ನ್ಯಥತ್ತೆ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತೃತೀಯಮಂತರಿಕ್ಷೇ ತೃತೀಯಂ ದಿವಿ ತೃತೀಯ
ಮಭಿಸರ್ಯಾಂವರ್ತಾದ್ಯೌಬಿಭೇದ್ಯತ್ರೈಪ್ರಿವ್ಯಾಂ ತೃತೀಯಮಾಸೀತ್ತೇನೇಂದ್ರೋ ವಜ್ರಮುದ-
ಯಚ್ಚದ್ವಿಷ್ಣುನಸ್ಥಿತಸ್ತೋಽಬ್ರವೀನ್ಮಾ ವೇ ಪ್ರ ಹಾರಸ್ತಿ ವಾ ಇದಂ ||

(ತ್ರೈ. ಸಂ. ೨-೪-೧೨-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ,

ಯದ್ವೇವ ವಿಷ್ಣುಕ್ರಮಾನ್ತಮತೇ | ಯಜ್ಞೋನೈ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ ದೇವೇಭ್ಯ ಇಮಾಂ ವಿಕ್ರಾಂತಿಂ
ವಿಚಕ್ರಮೇ ಯೈಷಾಮಿಯಂ ವಿಕ್ರಾಂತಿರಿದಮೇವ ಪ್ರಥಮೇನ ಪದೇನ ಪಶ್ಚಾಧಾಥೇದ-
ಮಂತರಿಕ್ಷಂ ದ್ವಿತೀಯೇನ ದಿವಮುತ್ರೇನೈತಾನ್ಯೋನೈಷ ವಿಶಸ್ತೌ ವಿಷ್ಣುರ್ದ್ವಂಜಂ ವಿಕ್ರಾಂತಿಂ
ವಿಕ್ರಮತೇ ತಸ್ಮಾದ್ವಿಷ್ಣುಕ್ರಮಾನ್ತಮತೇ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೯-೩-೯)

ಯದ್ವೇವ ವಿಷ್ಣುಕ್ರಮವಾತ್ಪ್ರೇ ಭವತಃ | ವಿಷ್ಣುಕ್ರಮೈರ್ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿವಂ ಲೋಕಮ-
ಸೃಜತ ವಾತ್ಪ್ರೇಣಾಗ್ನಿಂ ವಿಷ್ಣುಕ್ರಮೈರ್ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರಂತರಿಕ್ಷಮಸೃಜತ ವಾತ್ಪ್ರೇಣಾ
ನಾಯುಂ ವಿಷ್ಣುಕ್ರಮೈರ್ವೈ ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ದಿವಮಸೃಜತ ವಾತ್ಪ್ರೇಣಾದಿತ್ಯಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೬-೭-೪-೭)

ಇತ್ಯಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಶಾಕಪೂಣಿಯವರ ಮತದಂತೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರುಪಾದಗಳಿಗೂ, ಪೃಥಿವೀ,
ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಗಳಿಗೂ, ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು
ತೋರಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು

ಆ ಯೋ ವಿನಾಯ ಸಚಿಥಾಯ ದೈವ್ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ವಿಷ್ಣುಃ ಸುಕ್ರತೇ ಸುಕ್ರತೈರಃ |
ನೇಧಾ ಆಜಿನತ್ರಿಷಧಸ್ಥ ಆರೈವ್ಯತಸ್ಯ ಭಾಗೇ ಯಜಮಾನಮಾಭಜತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೬-೫)

ఎంబ ముక్కినల్లి విష్ణువేల క్షేత్రాదిమూరు లోకగళన్నో ఆక్రమిసుత్తాసేంద్రా ఘోషి. మేలే లుదఠంబి గురువ శకపథబ్రాహ్మణ్యంబు ౬-౨-౨ నే మంత్రిదల్లి లుక్రమిగురువంతే విష్ణువిన పావత్రయవే క్షేత్రాది లోకగళగళ స్వస్తిగూ స్థితిగూ ఘోషువాగురువుదు ఎంబ అంశవన్ను ప్రకృతవాద ముక్కినల్లి అధిష్ఠియంతి భువనాని విత్తా | శకల లోకగళగళ విష్ణువిన మూరు విక్రమగళ రంపవల్లిరువ ఆధారవన్ను ఆక్రమిసినె ఎంచు విష్ణువిక్రమగళ మఠత్వనన్ను స్తుతిసిది.

చాకరణప్రక్రియా

స్తవతే—మృగా స్తుతౌ ధాతు. కర్మాణ్యుల్లి లిట్ ప్రథమపురుషవికవచనదల్లి త ప్రత్యయ. టిగే ఏత్త. వ్యక్త్యయోల బహులమ్ ఎంబుదరింద యుక్కిగే బదలాగ శహ్ వికరణ బరుత్తది. శావర్ణ-ధాతుశాధారణాతుకయోల: ఎంబుదరింద ఇక్కిగే గుణ. అనాదేత. తిఠంకనీభాతస్వర బరుత్తది.

ధిమః—ధిమదయోల ఆశాదానే (పా. సూ. ౩-౪-౨౪) ఎంబుదరింద ధిగాదిక మళా ప్రత్యయదింద సిద్ధవాగుత్తది.

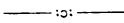
కుఞ్చరః—కుఞ్చితం చరతితి కుఞ్చరః చర గతిభక్త్యయోల: పశాదియల్లి శేరిరువుదరింద ఆహ్ ప్రత్యయ. తిత్తాదుదరింద అంతోదాత్తస్వర బరుత్తది. కుఞ్చ చరతితి వా కుఞ్చరః,

గిరిష్యాః—ష్యా. గతిస్యత్తా ధాతు క్షిప్ జి ఎంబుదరింద ఇదక్కే క్షిప్ ప్రత్యయ. గిరౌ తిష్ఠతి ఇతి గిరిష్యాః కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వర బరుత్తది.

విక్రమణీశం—క్రము వాదవిక్సేవే ధాతు. భావార్థదల్లి ల్యుట్ ప్రత్యయ యువోల-నాకౌ (పా. సూ. ౨-౧-౧) ఎంబుదరింద అదక్కే అనాదేత. అట్ శుస్వాజ్—సుక్రదింద ప్రత్యయ సశారక్కే ణత్త. లితి (పా. సూ. ౬-౧-౧౯౩) ఎంబుదరింద ప్రత్యయద పూర్వక్కే లుదాత్తస్వర బరుత్తది. ప్రాదిసమాసవాదాగ కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వర బరుత్తది.

అధిక్షియంతి—క్షి నివాసగత్యోల: ధాతు తుదాది. లిట్ ప్రథమపురుషవికవచనాంతరంబ యద్యోగవిరువుదరింద సిఘాతస్వర బరువుది. వికరణస్వర లుళియుత్తది. లుదాత్తవుక్కి తిఠంక పర వాదుదరింద తిఠాబోలదాత్తవతి (పా. సూ. ౮-౧-౨౧) ఎంబుదరింద గతిగే (అధి) సిఘాతస్వర బరుత్తది.

విత్తా—నపుంశదల్లి తి అదేత బంధు రుపవాదాగ శేక్రందేసి బహులం (పా. సూ. ౬-౧-౨౦) ఎంబుదరింద తిగే లోలః || ౨ ||

೪೦೬ ಶಾಖಾಃ |

ಪ್ರ ವಿಷ್ಣವೇ ಶೂಷಮೇತು ಮನ್ಮು ಗಿರಿಕ್ಷಿತ ಉರುಗಾಯಾಯ ವ್ಯಷ್ಟೇ |

ಯ ಇದಂ ದೀರ್ಘಂ ಪ್ರಯತಂ ಸಧಸ್ತಮೇಕೋ ವಿಮಮೇ ತ್ರಿಭಿರ್ದೇಭಿಃ |

|| ೩ ||

೪೦೭ ಶಾಖಾಃ |

ಪ್ರ | ವಿಷ್ಣವೇ | ಶೂಷಂ | ಏತು | ಮನ್ಮು | ಗಿರಿಕ್ಷಿತೇ | ಉರುಗಾಯಾಯ | ವ್ಯಷ್ಟೇ |

ಯಃ | ಇದಂ | ದೀರ್ಘಂ | ಪ್ರಯತಂ | ಸಧಸ್ತಂ | ಏಕಃ | ವಿಮಮೇ | ತ್ರಿಭಿಃ | ಇತ್ | ಪದೇಭಿಃ |

|| ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಷ್ಣವೇ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕಾಯ ಶೂಷಮಸ್ತೃತ್ಯುತ್ಯಾದಿಜನ್ಯಂ ಬಲಂ ಮಹತ್ವಂ ಮನ್ಮ ಮನನಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಮನನೀಯಂ ಶೂಷಂ ಬಲಂ ವಾ ನಿಷ್ಕಮೇತು | ಪ್ರಾಪ್ನೋತು || ಕರ್ಮಣಃ ಸಂಪ್ರದಾನ-
ತ್ವಾಚ್ಚತುರ್ಥಿ | ಕೀದ್ಯಶಾಯ | ಗಿರಿಕ್ಷಿತೇ ವಾಚಿ ಗಿರಿವದುನ್ಮತಪ್ರದೇಶೇ ವಾ ತಿಷ್ಠತೇ ಉರುಗಾಯಾಯ
ಬಹುಭಿರ್ಗೀಯಮಾನಾಯ ವ್ಯಷ್ಟೇ ವರ್ಷಿತ್ರೇ ಕಾಮಾನಾಂ | ಏವಂ ಮಹಾನುಭಾವಂ ಶೂಷಂ
ಪ್ರಾಪ್ನೋತು | ಕೋಽಸ್ಯ ವಿಶೇಷ ಇತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ಯೋ ವಿಷ್ಣುರಿದಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ದೃಶ್ಯಮಾನಂ ದೀರ್ಘಮ-
ತಿವಿಸ್ತೃತಂ ಪ್ರಯತಂ ನಿಯತಂ ಸಧಸ್ತಂ ಸಹಸ್ರಾನಂ ಲೋಕತ್ರಯಮೇಕ ಇದೇಕ ಏವಾದ್ವಿತೀಯಃ
ಸನ್ ತ್ರಿಭಿಃ ಪದೇಭಿಃ ಪಾಢ್ಯವಿಮಮೇ ವಿಶೇಷೇಣ ನಿರ್ಮಿತವಾನ್ ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಃ--ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು | ಇದಂ--ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕ | ದೀರ್ಘಂ--ಅತಿವಿಸ್ತಾರವಾ
ದುದೂ | ಪ್ರಯತಂ--ದೀರ್ಘಕಾಲವಿರತಕ್ಕದ್ದು | ಸಧಸ್ತಂ--ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಇರುವುದೂ ಆದ ಮೂರು
ಲೋಕಗಳನ್ನೂ | ಏಕ ಇತ್--(ಯಾರ ಸಹಾಯವೂ ಇಲ್ಲವೆ) ಒಬ್ಬನೇನೆ | ತ್ರಿಭಿಃ ಪದೇಭಿಃ--ಮೂರು
ಪಾದಗಳಿಂದ | ವಿಮಮೇ--ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ ಅಂತಹ | ಗಿರಿಕ್ಷಿತೇ--ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಿನರ್ತಕವನೂ
ಅಥವಾ ಗಿರಿಯಂತೆ ಉಷ್ಣತಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವನೂ | ಉರುಗಾಯಾಯ--ಅನೇಕರಿಂದ ಪೃತಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ |
ವ್ಯಷ್ಟೇ--(ಕಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ಸುರಿಸುವವನೂ ಆದ | ವಿಷ್ಣವೇ--ವಿಷ್ಣುವನ್ನು | ಶೂಷಂ--ಮಹತ್ತಾದ
ಬಲವೂ | ಮನ್ಮ--ಮನನೀಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವೂ | ಏತು--ಸಮೀಪಿಸಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಲಿ. (ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅರ್ಪಿತ
ವಾಗಲಿ) |

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಗೋಚರವಾಗತಕ್ಕ ಅತಿವಿಸ್ತಾರವಾದುದೂ, ದೀರ್ಘಕಾಲವಿರತಕ್ಕದ್ದೂ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಇರುವುದೂ ಆದ ಮೂರುಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಯಾರ ಸಹಾಯವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಒಬ್ಬನೇ ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ತನ್ನ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮಹತ್ತಾದ ಬಲವೂ, ಮನ ನೀಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವೂ ಅರ್ಪಿತವಾಗಲಿ.

English Translation

May acceptable vigour attend Vishnu, who abides in prayer, the hymned of many, the showerer (of benefits), who alone made, by three steps this spacious and durable aggregate (of the three worlds).

! ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶೂಷಂ—ಅಸ್ಮತ್ಕೃತ್ಯಾದಿಜನ್ಯಂ ಬಲಂ ಮಹತ್ತ್ವಂ | ನಮ್ಮ (ಯಜ್ಞಕರ್ತರ) ಯಾಗಾದಿಕ್ರಮ ಜನ್ಯವಾದ ಬಲವೆಂದರ್ಥ. ಶೂಷಶಬ್ದವು ಓಜಃ, ಪಾಪಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಐ. ೩-೯), ಶಿಂಜಾತಾ, ಶತರಾ, ಇತ್ಯಾದಿ ಸುಖನಾಮಗಳಲ್ಲೂ (ಐ. ೩-೧೩) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಏಕಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಸುತೇಸುತೇ ನ್ಯೋಕಸೇ ಬೃಹದ್ಬೃಹತೆ ವಿದರೀಃ | ಇಂದ್ರಾಯ ಶೂಷಮರ್ಚೇತಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೯-೧೦)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಬಲಂ ಪರಾಕ್ರಮಂ ಸೌತಿ ಇಂದ್ರನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಶೂಷಪದಕ್ಕೆ ಬಲವೆಂದೂ,

ಪ್ರ ಮನ್ನಹೇ ಶವಸಾನಾಯ ಶೂಷಮಾಂಗೂಷಂ ಗಿರ್ವಣಸೇ ಅಂಗಿರಸ್ಯತ್ |

ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ ಸ್ತುವತ ಲುಗ್ಮಿಯಾಯಾರ್ಚಾಮಾರ್ಕಂ ನರೇ ವಿಶ್ವತಾಯ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೬-೨೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶೂಷಂ ಆಂಗೂಷಂ, ಸುಖಪೇತುಭೂತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಎಂದು ಶೂಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಖವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬಲವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಮನ್ನ—ಮನನೀಯಂ | ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕವಾದುದು. ಮನನೀಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಮನನೀಯಂ ಶೂಷಂ ವಾ | ಸ್ತೋತ್ರಕೃತೃಗಳಿ ಅಥವಾ ಶೂಷಕೃಗಳಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರಬಹುದು

ಪ್ರಯತಂ—ಯಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿದರೆ ವಿಶ್ರುತಂ, ದತ್ತಂ, ನಿಯತಂ | ವಿಪ್ರಾರವಾಗಿರುವುದು, ಕೊತಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಮತ್ತು ನಿಯತವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದು ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಿಯತಂ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಇದು ಸಪಶ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದೆಂದೆ

ನಿಯಮೇನ ಸುಮಷ್ಟ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿನಕೃತ್ಯೂ ಸವಿನ್ಯಾನವಾಗಿರತಕ್ಕವೂ ಆವ ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಸಮೂಹವೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಗಿರಿಕ್ಷಿತೇ—ವಾಚಿ ಗಿರಿವದುನ್ವತದೇಶೇ ವಾ ತಿಷ್ಠತೇ | ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸರ್ವತದಂತೆ ಉನ್ನತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವವನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಿ **ವಿಷ್ವವೇ** ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಏಕ ಇತ್ ತ್ರಿಭಿಃ ಪದೇಭಿಃ ವಿಮಮೇ—ಅದ್ವಿತೀಯನಾಗಿ ಎಂದರೆ ಇತರರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇ ತಾನೊಬ್ಬನೇ ತನ್ನ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. **ವಿಮಮೇ—**ವಿಶೇಷಣೇನಿರ್ಮಮೇ ಅತಿಶಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದರ್ಥ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಏತು—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಲೋಹಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ವವೇ—ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ **ಸಂಪ್ರದಾನೇ ಚತುರ್ಥೀ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀ ಬಂದಿದೆ.

ಮನ್ನ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ, ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಮನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಿರಿಕ್ಷಿತೇ—ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ಷಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಸಿತಿ-ಕೃತಿ ತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕಾಗಮ. ಪ್ರಥಮವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ತತ್ಪುರುಷೇಕೃತಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಅಲುಕ್. ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷ್ಟೇ—ವೃಷು ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಕ್ಷನಿನ್ಯಯುವೃಷಿ-(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿರ್ವತ್ಯನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆಲ್ಪೋ-ಪೋನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಪ್ರಯತಮ್—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ಕ್ಷ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನುದಾತ್ಯೋಪದೇಶವನತಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗತೀನಂತರಃ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಪ್ರ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಮಮೇ, ಸಧಸ್ಥಮ್—ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ಪದೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸಿ ಐನ್ ಛಾಂ ಏಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಸ್ಯ ತ್ರೀ ಪೂರ್ಣಾ ಮಧುನಾ ಪದಾನ್ಯಕ್ಷೀಯಮಾಣಾ ಸ್ವಧಯಾ
ಮದಂತಿ |

ಯಾ ಉ ತ್ರಿಧಾತು ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಮೇಕೋ ದಾಧಾರ ಭುವನಾನಿ
ವಿಶ್ವಾ || ೪ ||

|| ೪ ||

ಯಸ್ಯ ತ್ರೀ ಪೂರ್ಣಾ | ಮಧುನಾ | ಪದಾನಿ | ಅಕ್ಷೀಯಮಾಣಾ | ಸ್ವಧಯಾ | ಮದಂತಿ |

ಯಃ | ಊಂ ಇತಿ | ತ್ರಿಧಾತು | ಪೃಥಿವೀಂ | ಉತ | ದ್ಯಾಂ | ಏಕಃ | ದಾಧಾರ | ಭುವನಾನಿ | ವಿಶ್ವಾ |
|| ೪ ||

ಸಾಮಾನ್ಯಭಾಷ್ಯಂ

ಯಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮಧುನಾ ಮಧುರೇಣ ದಿವ್ಯೇನಾಮೃತೇನ ಪೂರ್ಣಾ ಪೂರ್ಣಾನಿ ತ್ರೀಣ ಪದಾನಿ
ಸಾದಿಸ್ತೇಷಣಾನ್ಯಕ್ಷೀಯಮಾಣಾಕ್ಷೀಯಮಾಣಾನಿ ಸ್ವಧಯಾನ್ನೇನ ಮದಂತಿ ಮಾದಯಂತಿ ತದಾತ್ರಿತ-
ಜನಾನ್ | ಯ ಉ ಯ ಏವ ಪೃಥಿವೀಂ ಪ್ರಖ್ಯಾಶಾಂ ಭೂಮಿಂ ದ್ಯಾಮುತ ದ್ಯೋತನಾತ್ಮಕಮಂತರಿಕ್ಷಂ
ಚ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಜಾತಾನಿ ಚತುರ್ವಶ ಲೋಕಾಂಕ್ಷ | ಯದ್ವಾ | ಪೃಥಿವೀಶಶ್ಚೀ-
ನಾಥೋವತೀಸ್ಯತೆಲವಿತಲಾಧಿಸಪ್ತ ಭುವನಾನ್ಯುಪಾಶ್ವಾನಿ | ದ್ಯುಶಚ್ಚೇನ ತದನಾಂತರರೂಪಾಣಿ ಭೂರಾದಿ
ಸಪ್ತ ಭುವನಾನಿ | ಏವಂ ಚತುರ್ವಶ ಲೋಕಾನ್ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯುಪಿ ತತ್ರೈತ್ಯಾನಿ ಭೂತಜಾತಾನಿ |
ತ್ರಿಧಾತು | ತ್ರಯೋಣಾಂ ಧಾತುನಾಂ ಸಮಾಹಾರಸ್ತ್ರಿಧಾತು | ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ತೇಜೋರೂಪಧಾತುತ್ರಯ-
ವಿಶಿಷ್ಟಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ದಾಧಾರ | ಧೃತವಾನ್ || ತುಜಾದಿತ್ಯಾದಿಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಉತ್ಪಾದಿ-
ತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಛಂದೋಗಾರಣ್ಯಕೇ | ತತ್ರೇಜೋರಸ್ಯಜತ ತದನ್ನಮಸ್ಯಜತ ತಾ ಆಶ ಐಕ್ಷಂತೇತಿ
ಭೂತತ್ರಯಸ್ಯಷ್ಟಿಮುಕ್ತ್ಯಾ ಹಸ್ತಾಹಮಿಮಾಸ್ತಿಸ್ತ್ರೋ ದೇವತಾಸ್ತುಸಾಂ ತ್ರಿವ್ರತಂ ತ್ರಿವ್ರತಮೇಕೈಕಾಂ
ಕರವಾಣೇತ್ಯಾದಿನಾ ತ್ರಿವ್ರತ್ಯೇವಸ್ಯಷ್ಟಿರುಪಪಾದಿತಾ | ಛಾ. ಉ. ೬-೨-೩ ; ೬-೩-೩ | ಯದ್ವಾ |
ತ್ರಿಧಾತು ಕಾಲತ್ರಯಂ ಗುಣತ್ರಯಂ ವಾ ದಾಧಾರೇತ್ಯನ್ವಯಃ ||

|| ೪ ||

ಯಸ್ಯ ಯಾನ್ ಆದೇ ವಿಷ್ಣುವಿನಃ | ಮಧುನಾ—ಮಧುರವಾದ ಅಮೃತದೊಡನೆ | ಪೂರ್ಣಾ—
ತುಂಬಿದ | ಪದಾನಿ—ಮೂರು ಪಾದಗಳ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣಗಳು | ಅಕ್ಷೀಯಮಾಣಾ—ನಾರಂಜಿತಗಂಧಿಮುಕ್ತಿಯು |

ಸ್ವಧಯಾ—ಪವತ್ರವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ | ಮುದಂತಿ—(ಆಶ್ರಿತಜನರನ್ನು) ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತನೆ | ಯ ಉ—
ಯಾವ ಅದೇ ವಿಷ್ಣುವು | ಪೃಥಿವೀಂ—ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ದ್ಯಾಂ—ಪ್ರಕಾಶ
ಮಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ | [ಅಥವಾ ಪೃಥಿವೀಂ—ಅಧೋವರ್ತಿಗಳಾದ ಅತಲವಿತಲಾದಿ ಸಪ್ತ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ |
ದ್ಯಾಂ—ಮೇಲುಭಾಗದ ಭೂರಾದಿ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ |] ವಿಶ್ವಾ—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಭುವನಾನಿ—(ಹದಿ
ನಾಲ್ಕು) ಲೋಕಗಳನ್ನೂ | ತ್ರಿಧಾತು—ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ರೇಷೋರೂಪವಾದ ಮೂರುಧಾತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರು
ವಂತೆ | ಏಕಃ—ಒಬ್ಬನೇ | ದಾಧಾರ—ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ (ಎತ್ತಿಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ) ||

ಭಾವಾರ್ಥ

ಮಧುರವಾದ ಅಮೃತದೊಡನೆ ತುಂಬಿವೂ, ನಾಶರಹಿತವಾಗಿರುವೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರು ಪಾದ
ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೆಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಆಶ್ರಿತ ಜನರನ್ನು ಪವಿತ್ರವಾದ ಅನ್ನದಾನದಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು
ಅದೇ ವಿಷ್ಣುವು ಕೆಳಭಾಗದ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮೇಲುಭಾಗದ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಹೀಗೆ ಸಮಸ್ತವಾದ
ಹದಿನಾಲ್ಕುಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ರೇಷೋರೂಪವಾದ ಮೂರು ಧಾತುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ
ಎತ್ತಿಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ

English Translation

Whose three imperishable paces, filled with ambrosia, delight
(mankind) with sacred food; who verily alone upholds the three elements,
aud earth and heaven.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಮಧುನಾ ಪೂರ್ಣಾ ಪದಾನಿ ಸ್ವಧಯಾ ಮುದಂತಿ-ದಿವ್ಯೇನ ಅಮೃತೇನ ಪೂರ್ಣಾನಿ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇ-
ಪಣಾನಿ ಅನ್ನೇನ ಆಶ್ರಿತಜನಾನ್ ಮಾದಯಂತಿ | ದಿವ್ಯವಾದ ಅಮೃತದಿಂದ ಅಥವಾ ಅಮೃತದಂತೆ ಮಧುರ
ವಾದ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೆಗಳು ಭಕ್ತರಾದಿಗಳನ್ನು ಅನ್ನದಿಂದ ಹರ್ಷಗೊಳಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೆಗಳ ಸ್ವರೂಪ
ವನ್ನೂ ಅದರ ಫಲವನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಸ್ವಧಯಾ—ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ನದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅಸ್ವವೆಂಬರ್ಥವು
ಅಷ್ಟು ಉಚಿತವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರೇ ಸ್ವಧಯಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅತ್ತೀಯೇನ
ತೇಜಸಾ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣೇನ ಅನ್ನೇನ ವಾ ಎಂದು ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲ
ನೆಯ ಅರ್ಥವೇ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಉದೇಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ
(ನಿ. ೨-೨೩), ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಸೇರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಧಾತುಕ್ಕೆ
ಸ್ವಮಹಿಮೆ, ಸ್ವತೇಜಸ್ಸು ಅಥವಾ ಸ್ವಾಶ್ರಯೆ ಎಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಶಶ್ವಪ್ಪುರೋಷಾ ವ್ಯುನಾಸ ದೇವ್ಯುಥೋ ಅದ್ಯೇದಂ ವ್ಯಾಪೋ ಮಘೋನೀ |

ಅಥೋ ವ್ಯುಚ್ಛಾದುತ್ತರಾ ಆನು ದ್ಯೂನಜರಾಮೃತಾ ಚರತಿ ಸ್ವಧಾಭಿ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೧೩-೧೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ತಿನ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅತ್ಮಿಯೈಸ್ತೇಜೋಭಿಃ | ತನ್ನ ಸ್ವತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಯದಂತರಿಕ್ಷೇ ಪತಃಭಃ ಪುರುಭುಜಾ ಯದ್ವೇಮೇ ರೋದಸೀ ಅನು |

ಯದ್ವಾ ಸ್ವಧಾಭಿರಧಿಕಿಷ್ಯ ಭೋ ರಥಮತ ಆ ಯಾತಮಪ್ತಿನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೦-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅತ್ಮಿಯೈಸ್ತೇಜೋಭಿರ್ಬಲ್ಯವರ್ಣಾ ಸಾರ್ಥಂ | ನಿಮ್ಮ ಸ್ವತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಸ್ವಕೃತಿಗಳೊಡನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ನ ಮೈತ್ಯುರಾಸೀದವ್ಯತೆಂ ನ ತರ್ಹಿ ನ ರಾತ್ರಾ ಅಹ್ಮ ಅಸೀತ್ಪ್ರಕೇಶೇ |

ಅನೀದವಾತೆಂ ಸ್ವಧಯಾ ತದೇಕಂ ತಸ್ಮಾದ್ವಾನ್ಯೆನ್ನ ಪರಃ ಕಿಂ ಚಿನಾಸ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೯-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಾಯಾಣರು ಸ್ವಸ್ಮಿನ್ ಧೀಯತೇ ದ್ವಿಯತೇ ಅತ್ಮೈ ವರ್ತತೇ ಇತಿ ಸ್ವಧಾ | ಸ್ವಾಶ್ರಯಾ ವಲಂಬಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಸ್ವಧಾ ಎಂದು ಈಶ್ವರನ (ಪರಬ್ರಹ್ಮನ) ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಶಕ್ತಿಯಾದ ಮಾಯೆಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಬೇಯೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸು, ಮಹಿಮೆ ಅಸಾಧಾರಣವಾದುದೂ ಲೋಕರಕ್ಷಕವಾದುದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿ ಇವುಗಳಿಂದ ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹರ್ಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಶ್ರೀಣೈಕ ಉರುಗಾಯೋ ನಿ ಚಕ್ರಮೇ ಯತ್ರ ದೇವಾಸೋ ಮದಂತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೯-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಹರ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲಾ ನಿಷ್ಕವಿನ್ ಪಾದಕ್ಷೇಪಣ ವದ್ವಿ ತು ಎಂದಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಸ್ವಧಾಂ ಅನು ; ಅಥವಾ ಅನು ಸ್ವಧಾಂ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿರುವಾಗ ಸಹಜವಾಗಿ, ಸ್ವಧಾವತಃ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಎಂಬರ್ಥಗಳಾಗುವುದೆಂಬುದನ್ನು ೮-೨೦-೬ ; ೭-೫೬-೧೩ ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು ಬುದ್ಧರೂ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ೪-೨೬-೪. ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರಥವೆಂದೂ ೧೦-೨೭-೧೯ರಲ್ಲಿ ಸೇನೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದೆಂಬುದನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತ್ರಿಧಾತು—ತ್ರಯಾಣಾಂ ಧಾತುನಾಂ ಸಮಾಹಾರಸ್ತಿದಾತು | ಸ್ವಧಿವ್ಯಪ್ತೇಜೋರೂಪಧಾತು. ತ್ರಯವಿಕಿಷ್ಣಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ | ಸ್ವಧಿನೀ, ಅಪ್ ಮತ್ತು ತೇಜಸ್ಸು ಈ ಮೂರು ಭೂತಗಳ ಸಮಸ್ತಿ ತತ್ತ್ವವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು, ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ

ತದೈಕ್ಷತ ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ ತತ್ತೇಜೋಽಸ್ಯಜತ ತತ್ತೇಜಃ ಐಕ್ಷತ ಬಹು ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ ತದಪೋಽಸ್ಯಜತ | ತಾ ಆಪ ಐಕ್ಷಂತ ಬಹುಃ ; ಸ್ಯಾಮ ಪ್ರಜಾ-

ಯೇಮಹೀತಿ ತಾ ಅನ್ನಮಸ್ಯಜಂತೆ | ಸೇಯಂ ದೇವತ್ಯೈಕ್ಷತೆ ಹಂತಾಹಮಿಮಾಸ್ತಿಸ್ತೋ
ದೇವತಾ ಅನೇನ ಜೇವೇನಾತ್ಮನಾನುಪ್ರವಿಶ್ಯ ನಾಮರೂಪೇ ವ್ಯಾಕರವಾಣೇತಿ | ತಾಸಾಂ
ತ್ರಿವೃತಂ ತ್ರಿವೃತಮೇಳೈಕಾಂ ಕರವಾಣೇತಿ ಸೇಯಂ ದೇವತೇಮಾಸ್ತಿಸ್ತೋ ದೇವತಾ ಅನೇ-
ನೈವ ಜೇವೇನಾತ್ಮನಾನುಪ್ರವಿಶ್ಯ ನಾಮರೂಪೇ ವ್ಯಾಕರೋತ್ |

(ಛಾ. ಉ. ೬-೩-೨, ೩)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ವಹಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅನ್ನ, ಅಪ್ ಮತ್ತು ತೇಜೋರೂಪಗಳ ತತ್ತ್ವತ್ರಯವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು
ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಧರಿಸಿದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಮಹತ್ತ್ವವು ಇಲ್ಲೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯುಜರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.
ಈ ವಿವರಣೆಯು ತ್ರಿಧಾತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರತಕ್ಕ ಅನೇಕ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಾತ್ರ. ಇದೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ
ಸಾಯುಜರೇ ಯದ್ವಾ | ತ್ರಿಧಾತು ಕಾಲತ್ರಯಂ ಗುಣತ್ರಯಂ ವಾ ದಾಧಾರೇತ್ಯನ್ವಯಃ | ಭೂತಭವಿಷ್ಯವೃತ್ತ
ಮಾನಗಳೆಂಬ ಕಾಲತ್ರಯವನ್ನಾಗಲಿ, ಸತ್ತ್ವರಜಸ್ತಮೋಗುಣಗಳನ್ನಾಗಲಿ ತನ್ನ ವ್ಯಾಪಕತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದ
ನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗ್ನಿ ರಸ್ಮಿ ಜನ್ಮನಾ ಜಾತವೇದಾ ಘೃತಂ ಮೇ ಚಕ್ಷುರಮೃತಂ ಮ ಆಸನ್ |

ಅರ್ಕಸ್ತ್ರಿಧಾತೂ ರಜಸೋ ವಿವಾನೋಽಜಸ್ತೋ ಘರ್ನೋ ಹವಿರಸ್ಮಿ ನಾಮ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೨೬-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಧಾತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣಾಪಾನವ್ಯಾನಾತ್ಮನಾ ತ್ರಿಧಾ ವರ್ತಮಾನೋಽಕೋಽಽರ್ಕನೀ-
ಯೋ ಯಃ ಪ್ರಾಣೋಽಸ್ಮಿ ಸೋಽಪಿ ಅಹಮೇವಾಸ್ಮಿ | ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ ಮತ್ತು ವ್ಯಾನ ಈ ಮೂರು ರೂಪ
ಗಳ ಪ್ರಾಣತತ್ತ್ವವೆಂದೂ,

ಯದ್ವೇನಾಃ ಶರ್ಮ ಶರಣಂ ಯದ್ವದ್ರಂ ಯದನಾತುರಂ |

ತ್ರಿಧಾತು ಯದ್ವರೂಢ್ಯಂ ೧ ತದಸ್ಮಾಸು ವಿ ಯಂತನಾನೇಹಸೋ ವ ಊತಯಃ ಸು ಊತಯೋ
ವ ಊತಯಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೪೭-೧೦)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸತ್ತ್ವರಜಸ್ತಮೋರೂಪವಾದ ತ್ರಿಗುಣವೆಂದೂ, ಅರ್ಥವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಅಲ್ಲದೇ

ಆ ಧರ್ಣಸಿರ್ಬುಹದ್ವಿವೋ ರರಾಣೋ ವಿಶ್ವೇಭಿರ್ಗನ್ಮೋಮುಭಿರ್ಹವಾನಃ |

ಗ್ನಾ ವಸಾನ ಓಷಧೀರಮೃಘಸ್ತ್ರಿಧಾತುಶೃಂಗೋ ವ್ಯಷಭೋ ವಯೋಧಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೪೩-೧೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಜಾಲೆಯ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತ್ರಿಧಾತು ಶೃಂಗಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ತ್ರಿಪ್ರಕಾರ ಶೃಂಗವದನ್ನು ತೆ-
ಲೋಹಿತಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣವರ್ಣಜ್ವಾಲಃ | ಶುಕ್ಲ, ಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ಲೋಹಿತ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿಯೂ
ಉನ್ನತವಾಗಿಯೂ ಎದ್ದಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ತ್ರಿರಾ ದಿವಃ ಸವಿತರ್ವಾರ್ಯಾಣಿ ದಿವೇದಿವ ಆ ಸುವ ತ್ರಿನೋ ಅಹಃ |

ತ್ರಿಧಾತು ರಾಯ ಆ ಸುವಾ ವಸನಿಸಿ ಭಗ ತ್ರಾತರ್ಥಿಷಣೇ ಸಾತಯೇ ಧಾಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೫೬-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಸೂನಿ ಧನಾನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ತ್ರಿಧಾತೂನಿ ಪಶುಕನಕರತ್ನಭೇದೇನ ತ್ರಿಪ್ರಕಾರಾಣಿ | ಪಶು, ಚಿನ್ನ ಮತ್ತು ರತ್ನ ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಧನನಿಂದರ್ಥವಾದಿದೆ.

ತವ ತ್ರಿಧಾತು ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌರ್ವೈಶ್ವಾನರ ವ್ರತಮಗ್ನೇ ಸಚಿಂತೆ |
ತ್ವಂ ಭಾಸಾ ರೋದಸೀ ಆ ತತಂಭಾಜಸ್ರೇಣ ಶೋಚಿಷಾ ಶೋಶುಚಾಃಃ |

(ಮ. ಸಂ. ೭-೫-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರನ ವ್ರತವನ್ನು ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ಸೇವಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ತ್ರಿಧಾತು, ಪೃಥಿವೀ, ದ್ಯೌಃ ಎಂದು ತ್ರಿಧಾತುವನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷಪರ್ವಾಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ

ತಸ್ಯ ಯೋ ಯೋನಿರಾಶಯ ಆಸಿ | ತಮನು ಪರಾಮೃಶ್ಯ ಸಂಉಶ್ಯಾಚ್ಚಿನತ್ಸೈಷೇಷ್ವಿರಭವತ್ತದ್ಯ-
ದೇತಸ್ಮಿನ್ನಾಶಯೇ ತ್ರಿಧಾತುರಿವೃಷಾ ವಿದ್ಯಾಶೇತ ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವೈಧಾತವೇ ನಾಮ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೫-೫-೬)

ವೈಶ್ವಾನರನ ವಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ತ್ರಯ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ ವಿದ್ಯೆಯ ಆಧಾರವಿದ್ದುದರಿಂದ ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿತದ ಇಷ್ಟಿಗೆ ತ್ರೈಧಾತವೇ ಇಷ್ಟಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂಬ ಅಂಶವು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ನಾಕೃಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತತೋ ವೈ ಸ ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾಗ್ ಶ್ರೇಧಾದುಹಸ್ತೈ ತ್ರಿಧಾತೋಸ್ತಿದಾತುತ್ವಂ ಯಂ
ಕಾಮಯೇತಾನಾಂ ದಸ್ತೈದಿತಿ ತಸ್ಮಾ ಏತಂ ತ್ರಿಧಾತುಂ ನಿರ್ವಪೇದಿಂದ್ರಾಯ ರಾಜ್ಞೇ
ಪುರೋಡಾಶಂ |

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೩-೬-೧)

ಎಂಬ ತ್ರೈತ್ತಿರಿಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿಧಾತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಿಸ್ರ ಏತಾಸ್ತ್ರಿಧಾತೋರ್ದೇವತಾ ಲೋಕತ್ರ-
ಯಾತ್ಮಿಕಾಃ | ತತಃ ಋತು ತ್ರಿಧಾತು ದೇವತಾನಾಂ ತ್ರಿತ್ಯಾತ್ವೈಜಾಪತಿಃ ಲೋಕತ್ರಯವ್ಯಾಪೀ ವ್ಯಾಪ್ತಾ-
ನಿಮಾನ್ ಲೋಕಾಂಸ್ತೈಧಾದುಹತ್ ತ್ರಿಪ್ರಕಾರಮದುಹತ್ | ತ್ರಯೋ ಧಾತವೋ ಧನಾನ್ಯಸ್ಮಿಸ್ತಿತಿ
ತ್ರಿಧಾತುಃ, ಶ್ರೇಧಾ ಧಾತವ್ಯತ್ಯಾತ್ಪುರೋಡಾಶಸ್ಯ | ಯದ್ವಾ ಸರ್ವಾಧಾರಲೋಕತ್ರಯಾತ್ಮಕತ್ಯಾತ್
ತ್ರಿಧಾತುಃ ||

(ತೈ. ಸಂ. ಛಾಕ್ಯ)

ಲೋಕತ್ರಯವಲ್ಲಿರತಕ್ಕವರೂ, ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರೋಡಾಶರೂಪ ಅನ್ನವನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದನು, ಎಂದು ತ್ರಿಧಾತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಕ, ಅನ್ನ, ಭೂತ-
ತ್ರಯ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದೆ.

ಹೀಗೆ ತ್ರಿಧಾತು ಶಬ್ದವನ್ನು ನಾನಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ
ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವ್ಯಪ್ರೇಷೋರೂಪವಾದ ತಕ್ಷಗಲಿಂದಲಿ, ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನಃಕಾಲಗಿಂದಲಿ,

ಸತ್ತೈರಜಸ್ತಮೋರೂಪವಾದ ಗುಣಗಳಿಂದಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಲತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೊಡಗೂಡಿದ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಆಥವಾ, ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿದ ೭-೫-೪ನೇ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಿಧಾತುವೆಂಬ ಪದವು ಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ದ್ಯೌಃ ಎಂಬುದರೊಂದಿಗೆ ಇದ್ದು ಅಂತರಿಕ್ಷವದ್ಯಾಯವಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ತ್ರಿಧಾತು, ಪೃಥಿವೀಂ ಉತದ್ಯೌಂ ಎಂದು ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಹೆಸರನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಂತರಿಕ್ಷ ವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಆಗಿರಬಹುದು. ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕಗಳೆಲ್ಲವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ತ್ರಿಕ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ತಿ ಆದೇಶ ಬಂದು ತ್ರೀಣೆ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಷೋದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಲೋಪ. ಹೀಗೆಯೇ ಪೂರ್ಣಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ಷೀಯಮಾಣಾ—ನ ಕ್ಷೀಯಾಮಾಣಾನಿ ಅಕ್ಷೀಯಮಾಣಾನಿ. ತತ್ತೈರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕರೂಪವಾದಾಗ ತಿಗೆ ಉಪ.

ಮದೆಂತಿ—ಮದ ತೃಪ್ತಿಯೋಗೇ ಧಾತು. ಇದು ಅಂತರ್ಭಾವವಿತ್ತಣ್ಣುರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲೆಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಯಚ್ಚಬ್ಧಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಾಸ್ಯನು-ದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿಧಾತು—ದುಧಾತ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಸಿತನಿಗಮಿಸುತಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸನಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾಧಾರ—ಧೈಷ್ ಅವಸ್ಥಾನೇ ಧಾತು. ಲೆಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಣಲಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಲ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾ—ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಗೆ ಲೋಪ. ॥೪ ॥

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮುಭಿ ಸಾಘೋ ಅಶ್ಯಾಂ ನರೋ ಯತ್ರ ದೇವಯವೋ
ಮದಂತಿ |

ಉರುಕ್ರಮಸ್ಯ ಸ ಹಿ ಬಂಧುರಿತ್ಯಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪದೇ ಪರಮೇ ಮಧ್ಯ
ಉತ್ಸಃ || ೫ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತತ್ | ಅಸ್ಯ | ಪ್ರಿಯಂ | ಅಭಿ | ಸಾಘಃ | ಅಶ್ಯಾಂ | ನರಃ | ಯತ್ರ | ದೇವಯವಃ | ಮದಂತಿ |
ಉರುಕ್ರಮಸ್ಯ | ಸಃ | ಹಿ | ಬಂಧುಃ | ಇತ್ಯಾ | ವಿಷ್ಣೋಃ | ಪದೇ | ಪರಮೇ | ಮಧ್ಯಃ | ಉತ್ಸಃ || ೫ ||

ಸಾಯೀಶಾಪ್ಯಂ

ಅತಿಥ್ಯಾಯಾಂ ತವಸ್ಯೇತ್ಯೇಷಾ ಪ್ರಧಾನಸ್ಯ ಯಾಜ್ಯಾ | ಅಥಾತಿಥ್ಯೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ |
ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮುಭಿ ಸಾಘೋ ಅಶ್ಯಾಂ | ಅ- ೪-೫ | ಇತಿ ||

ಅಸ್ಯ ಮಹತೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಿಯಭೂತಂ ತತ್ಪ್ರವೃಃ ಸೇವ್ಯತ್ಯೇನ ಸ್ಪ್ರಿದಂ ಪಾಠಃ |
ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮೃತತ್ ಸಾಘೋಽಂತರಿಕ್ಷಂ ಪಥಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ನಿ. ೬-೭ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯೇನೋಕ್ತಶ್ಯಾತ್ |
ಅವಿನಶ್ಚರಂ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಶ್ಯಾಂ | ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾಂ | ತದೇವ ವಿಕೇಷ್ಯತೇ | ಯತ್ರ ಸ್ಥಾನೇ
ದೇವಯವೋ ದೇವಂ ದ್ಯೋತನಸ್ತಥಾವಂ ವಿಷ್ಣುಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೋ ಯಜ್ಞದಾನಾದಿಃ ಪ್ರಾಪ್ತು-
ಮಿಚ್ಛಂತೋ ನರೋ ಮದಂತಿ ತ್ವಪ್ರಮನುಭವಂತಿ | ತದಶ್ಯಾಮಿತ್ಯನ್ವಯಃ | ಪುನರಪಿ ತದೇವ ವಿಕೇ-
ಷ್ಯತೇ | ಉರುಕ್ರಮಸ್ಯಾತ್ಯಧಿಕಂ ಸರ್ವಂ ಜಗದಾಕ್ರಮಮಾಣಸ್ಯ ತತ್ತದಾತ್ಮನಾ ಆತ ಏವ ವಿಷ್ಣೋ-
ನ್ಯಾಸಕಸ್ಯ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ಪರಮ ಉತ್ಕೃಷ್ಟೇ ನಿರತಿತಯೇ ಕೇವಲಸುಖಾತ್ಮಕೇ ಪದೇ ಸ್ಥಾನೇ
ಮಧ್ಯೋ ಮಧುರಸ್ಯೋತ್ಪೋ ನಿಷ್ಯಂದೋ ವರ್ತತೇ | ತದಶ್ಯಾಂ | ಯತ್ರ ಕ್ರುತ್ಯುಷ್ಣಾಜರಾಮರಣ-
ಪುನರಾವಸ್ಥಾ ದಿಭಯಂ ನಾಸ್ತಿ ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರೇಣಾಮೃತಕುಲ್ಯಾದಿಭೋಗಾಃ ಪ್ರಾಪ್ತಂತೇ ಶಾವ್ಯಕ-
ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತತೋಽಧಿಕಂ ನಾಸ್ತೀತ್ಯಾಹ ಇತ್ಯೇತ್ಯಮುಕ್ತಶ್ಚಕಾರೇಣ ಸ ಹಿ ಬಂಧುಃ ಸ ಖಲು ಸರ್ವೇ-
ಷಾಂ ಸುಕೃತಿನಾಂ ಬಂಧುಭೂತೋ ಹಿತಕರೋ ವಾ ತಸ್ಯ ಪದಂ ಪ್ರಾಪ್ತವಶಾಂ ನ ಪುನರಾವೃತ್ತೇಃ |
ನ ಚ ಪುನರಾವರ್ತತ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಸ್ತಸ್ಯ ಬಂಧುತ್ವಂ | ಹಿತಪ್ತಃ ಸರ್ವಶ್ರುತಿತ್ವಸ್ಯಾಪುರಾಣಾದಿಶ್ರುತಿದ್ವಿ-
ದ್ಯೋತನಾರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಉರುಕ್ರಮಸ್ತೌ—ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ (ಜಗತ್ತನ್ನು) ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ | ವಿಷ್ಣೋಃ—ವಿಷ್ಣುವಿನ | ಪರಮೇ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ | ಪದೇ—ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ಮಧ್ಯಃ—ಮಧುರವಾದ ಆನಂದರಸದ | ಉತ್ಪ್ರೇ—ಪ್ರವಾಹವು (ಇದೆಯೋ) (ಮತ್ತು) | ಯತ್ರ—ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ದೇವಯವಃ—ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವ | ನರಃ—ಮಾನವರು | ಮದಂತಿ—ಆನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ | ಅಸ್ಯ—ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ಪ್ರಿಯಂ—(ಆವನಿಗೆ) ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾದದ್ದು | ತತ್—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ (ಸಕಲ ರಿಂದಲೂ ಸೇವಿತವಾದದ್ದು) ಆದ | ಪಾರ್ಥಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷಮಾರ್ಗವನ್ನು | ಅಶ್ಯಾಂ—ನಾನೂ ಸಹ ಹೊಂದುವಂತಾಗಿ | ಇತ್ಯಾ—ಈ ವಿಧವಾಗಿ | ಸ ಹಿ ಬಂಧಾಃ—ಆ ವಿಷ್ಣುವು (ಸಕಲ ಭಕ್ತರಿಗೂ) ಬಂಧುವಾಗಿದ್ದಾನೆ

ಭಾಷಾರ್ಥ

ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಧುರವಾದ ಆನಂದರಸದ ಪ್ರವಾಹವು ಇದೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವ ಮಾನವರು ಆನಂದವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷಮಾರ್ಗವನ್ನು ನಾನೂ ಸಹ ಹೊಂದುವಂತಾಗಲಿ. ವಿಷ್ಣುವು ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಸಕಲ ಭಕ್ತರಿಗೂ ಸಹ ಬಂಧುವಾಗಿದ್ದಾನೆ.

English Translation

May I attain his favourite path, in which god-seeking men delight ; (the path) of that wide-stepping Vishnu, in whose exalted station there is a (perpetual) flow of felicity ; for to such a degree is he the friend (of the pious).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮನನ್ನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ತರುವಾಗ ಸೋಮನನ್ನು (ಸೋಮರಾಜನನ್ನು) ಅತಿಥಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅತಿಥಿಸತ್ಕಾರದಿ ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವು ತ್ರೈ. ಸಂ. ೬.೨.೧ ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಆಗ ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಎಂಬ ಬುಕ್ಕನ್ನು ಪ್ರಧಾನಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ಅಥಾತಿಥ್ಯೇತಿ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಇದಂ ವಿಷ್ಣು ಇ ಚಕ್ರಸೇ ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮುಖ ಪಾರ್ಥೋ ಅಶ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೫).

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಆನಂದಾತಿರಯವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಅತ್ಯುತ್ಕಟವಾದ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದೆ.

ಪಾರ್ಥಃ—ಪಾರ್ಥಃ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಪಥಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ (ನಿ. ೬-೬) ಪಾರ್ಥಃ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೂ ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಪಥಿನಾಕಲ್ಪದ ನಿರ್ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೇ ತಿಳಿಸಿವೆಯೆಂದೂ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿ

ಯತಾ ಚಕ್ರರಮ್ಯತಾ ಗಾತುಮಸ್ತೌ ಶ್ಲೋನೋ ನ ದೀಯನ್ನೇತೇ ಪಾರ್ಥಃ |

ಪ್ರತಿ ವಾಂ ಸೂರ ಉದಿತೇ ವಿಧೇವಾ ನನೋಭಿರ್ವಿತ್ತಾವರುಣೋತ ಹಮ್ಯೈಃ ||

(ಮು ಸಂ. ೬.೬.೨-೫)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಇತ್ಯೆಸಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ ಎಂದು ಪಾಠಶಬ್ದವು ಅಂತರಿಕ್ಷಪರ್ವಾಯವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪಂಥಾಃ ಪತತೇರ್ವಾ, ಪದ್ಯತೇರ್ವಾ, ಪಂಥತೇರ್ವಾ (ನಿ. ೨-೨೪) ಗತ್ಯರ್ಥಗಳಾದ ಪತ್ ಅಥವಾ ಪದಅಥವಾಪಥಿ (ಪಂಥ) ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದರಿಂದಾದರೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಪಂಥಾ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಬಹುದೆಂದು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಪಾಠಃ ಎನ್ನುವ ಪದಕ್ಕೂ ಈ ಧಾತುಗಳೇ ಮೂಲವಾಗಿರುವುವು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬರ್ಥಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಉದಕ, ಅನ್ನ ಎಂಬರ್ಥಗಳೂ ಉಂಟು.

ಉದಕಮಪಿ ಪಾಠ ಉಚ್ಯತೇ ಪಾನಾತ್ | (ನಿ. ೬-೬)

ಪಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಉದಕಕ್ಕೂ ಪಾಠವೆಂದು ಹೆಸರು. ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ,

ಆ ಚಿಷ್ಟ ಆಸಾಂ ಪಾಠೋ ನದೀನಾಂ ವರುಣ ಉಗ್ರಃ ಸಹಸ್ರಚಿಕ್ಷಾಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೬-೨೪-೧೦)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಪಾಠಃ ಎಂದರೆ ಜಲವೆಂಬರ್ಥವೆಂದೂ,

ಅನ್ನಮಪಿ ಪಾಠ ಉಚ್ಯತೇ ಪಾನಾದೇವ | (ನಿ. ೬-೬)

ಸೇವನೆಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪಾ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಇದೇ ಹೆಸರೆಂದು ತಿಳಿಸಿ,

ವನಸ್ಪತೇ ರಶನಯಾ ನಿಯೂಯಾ ದೇವಾನಾಂ ಪಾಠ ಉಪ ವಕ್ಷ್ಯ ವಿದ್ವಾನ್ |

ಸ್ವದಾತಿ ದೇವಃ ಕೃಣವದ್ವಿಲಿಂಷ್ಯವತಾಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಹವಂ ಮೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೬೦-೧೦)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂಬರ್ಥವಿವಿಯೆಂದೂ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಅಂತರಿಕ್ಷಪರ್ವಾಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಲೋಕವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಿಯಭೂತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ದೇವಯಾವಃ ನರಃ ಮದಂತಿ | ದೇವಂ ದ್ಯೋತನ ಸ್ವಭಾವಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಆತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೋ ಯಜ್ಞದಾನಾದಿಃಃ ಪ್ರಾಪ್ತುಮಿಚ್ಛಂತಃ ನರಃ ತೃಪ್ತಿಮುಸು ಭವಂತಿ | ಯಜ್ಞದಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಂಡು ಅವನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲಿಚ್ಛುವ ಯಜ್ಞಕರ್ತರೆಲ್ಲರೂ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆನಂದವನ್ನುನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಉರುಕ್ರಮಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ—ಆತ್ಮಧಿಕಂ ಸರ್ವಂ ಜಗದಾಕ್ರಮಮಾಣಸ್ಯ ತತ್ರದಾತ್ಮನಾ ಆತ ವಿವ ವ್ಯಾಪಕಸ್ಯ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ | ಸಕಲ ವಿಸ್ತವನ್ನೂ ತನ್ನ ಆಕಾರದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಜಗದೀಶ್ವರನ, ಎಂದು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನರ್ತಿಸಿದೆ.

ಪರಮೇ ಪದಂ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟೇ ನಿರತಿಶಯೇ ಕೇವಲಸುಖಾತ್ಮಕೇ ಸ್ಥಾನೇ | ದುಃಖವ ಅತ್ಯಂತಾಧಾಂ ವಿದ್ಯು ಕೇವಲ ಸುಖಮುಪಯುಗಿಸುವುದೂ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೂ ಆ ವಸ್ತುವೆಂದ. ಹೇಳಿರುವುದೆಂದ

ಪಾಠಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದರ್ಥಮಾಡದೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಊರ್ಧ್ವ ಲೋಕವೆಂದರ್ಥಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪರಮಪದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಯಸ್ತು ವಿಜ್ಞಾನವಾನ್ಯವತಿ ಸಮನಸ್ಯಃ ಸದಾ ಶುಚಿಃ |
 ಸ ತು ತತ್ಪದಮಾಪ್ನೋತಿ ಯಸ್ಮಾದ್ಭೂಯೋ ನ ಜಾಯತೇ ||
 ವಿಜ್ಞಾನಸಾರಥಿಯಸ್ತು ಮನಃ ಪ್ರಗೃಹವಾನ್ಮರಃ |
 ಸೋಽಧ್ಯನಃ ಪಾರಮಾಪ್ನೋತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಮಂ ಪದಂ ||

(ಕಠ. ೩-೮-೯)

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಶಮದಮಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆತ್ಮಸಂಯಮಿಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವನ್ನು ಪಡೆದು ಪುನಃ ಸಂಸಾರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಕಠೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪರಮಪದದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಕೇವಲ ರೂಢವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವಲ್ಲ. ಈ ಪರಮಪದವನ್ನೇ ಮುಂಡಕದಲ್ಲಿ

ಸತ್ಯಮೇವ ಜಯತಿ ನಾನೃತಂ ಸತ್ಯೇನ ಪಂಥಾ ವಿತತೋ ದೇವಯಾನಃ |
 ಯೇನಾಕ್ರಮಂತ್ಯುಷಯೋ ಹ್ಯಾಪ್ತಕಾಮಾ ಯತ್ರ ತತ್ಸತ್ಯಸ್ಯ ಪರಮಂ ನಿಧಾನಂ ||

(ಮುಂಡಕ. ೩-೧-೬)

ಆಪ್ತಕಾಮರೂ, ಪರಮಾರ್ಥತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವರೂ ಆದ ಋಷಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಾದ ಈ ಸತ್ಯಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆಯೆಂದೂ, ಇದೇ ಪರಮಪದವೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ಪರಮಪದದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಉತ್ಕಃ | ಆತ್ಮಾನಂದದ ಪ್ರವಾಹವಿದೆ. ಈ ಅನಂದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ,

ಸಲಿಲ ಏಕೋಽಪ್ರಿಷ್ಠಾಽದ್ಭ್ಯೋತೋ ಭವತ್ಯೇಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ಸಮಾಡಿತಿ ಹೈನಮನುಶಶಾಸ
 ಯಾಜ್ಞವಲ್ಯೈ ಏಷಾಸ್ಯ ಪರಮಾ ಗತಿರೇಷಾಸ್ಯ ಪರಮಾ ಸಂಪದೇಷೋಽಸ್ಯ ಪರಮೋ
 ಲೋಕ ಏಷೋಽಸ್ಯ ಪರಮ ಅನಂದ ಏತಸ್ಯೈವ ಅನಂದಸ್ಯಾನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಮಾತ್ರಾಮುಪ-
 ಷೇವಂತಿ |

(ಬೃ. ಉ. ೪-೩-೨೨)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ಅನಂದವು ಈ ಪರಮಪದದಲ್ಲಿದೆ ಇನ್ನಾವ ಲೋಕಪದೆಯೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಆದರೆ ಈ ಅನಂದಲಾಭಕ್ಕೂ ಪವಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹವು ಅಗತ್ಯ. ಆ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಚರಣೆಯೂ ಶಮದಮಾದಿ ಆತ್ಮಶುದ್ಧಿಯೂ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಉತ್ಕಃ—ಉತ್ಕ ಉತ್ಕರಣಾದ್ಯೋತ್ಪದನಾದ್ಯೋತ್ಪಂದನಾದ್ಯೋನತ್ತೇರ್ವಾ | ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಚಿಮ್ಮುವುದು, ಏರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಉತ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಸ್ಯ ಧಾತು ವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಸರ್ಥ ಅಥವಾ ಸ್ಯಂದ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಉದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಉತ್ಕಃ ಎಂಬ ಪದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬುಗ್ಗೆ ಅಥವಾ ಊಟಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಶ್ರಮವಿಲ್ಲದೇ ಸ್ವತಃ ಪ್ರವಾಹವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನಿರುಕ್ತಕಾರು (ನಿ. ೧೦-೮)-

ಅದರ್ಧಮುತ್ಸಮಸ್ವಜೋ ವಿ ಖಾನಿ ತ್ವಮರ್ಣವಾನ್ಸದ್ಯಧಾನ್ ಅರಮ್ನಾಃ |
ಮಹಾಂತಮಿಂದ್ರ ಪರ್ವತಂ ವಿ ಯದ್ವಃ ಸ್ವಜೋ ವಿ ಧಾರಾ ಅವ ದಾನವಂ ಹನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೨-೧)

ಎಂಬ ಋತ್ಯನ್ನು ದಹಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮೇಘ ಎಂದರೆ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ಜಲವನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ಮೇಘವೆಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಉತ್ಪತ್ತಿವು ರೂಪನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೧೯)

ಪ್ರ ತೇ ನಾವಂ ನ ಸಮನೇ ವಚಿಸ್ತುಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಯಾಮಿ ಸವನೇಷು ದಾದ್ಯಪಿಃ |
ಕುನಿಸ್ನೋ ಅಸ್ಯ ವಚಿಸೋ ನಿಶೋಧಿಷದಿಂದ್ರಮುತ್ಸಂ ನ ವಸುನಃ ಸಿಚಾಮಹೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೬-೨)

ಎಂಬ ಋತ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಜಲಸ್ಯ ನಿಧಾನಭೂತಂ ಕೂಪಂ | ಜಲಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಶ್ರಯವಾಗತಕ್ಕ ಕೂಪವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಶತಧಾರಮುತ್ಸಮಕ್ಷೀಯಮಾಣಂ ವಿಪಶ್ಚಿತಂ ಪಿತರಂ ವಕ್ತ್ವಾನಾಂ |

ಮೇಘಂ ಮದಂತಂ ಪಿತೋರುಪಸ್ತೇ ತಂ. ರೋದಸೀ ಪಿಪ್ಶತಂ ಸತ್ಯವಾಚಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೬-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸತತಪ್ರವಾಹೋಪೇತಂ ಸ್ತೋತಃ | ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಪ್ರವಾಹವೆಂದ ಕೂಡಿದ ನದಿಯೆಂದು ಅರ್ಥ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋತ್ಯಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉತ್ಪನ್ನವೆಂದರೆ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರವಹಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ, ಪ್ರಭೂತವಾದದ್ದೂ, ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಆನೆಂದೆಂದೋಕೆವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ವಾಣೋಕದ ಆನೆಂದಾತಿಶಯದ ವರ್ಣನೆ. ಇಂತಹ ಆನೆಂದಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ವಿಷ್ವಾಣು ಸಕಲರಿಗೂ ಬಂಧುವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಸ ನೋ ಬಂಧುರ್ಜನಿತಾ ಸ ವಿಧಾತಾ ಧಾಮಾನಿ ವೇದ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |

(ಶ್ಲೋ. ಉ. ೪-೧-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಉಪನಿಷದ್ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವ ಅಂದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

• ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪಾಠಃ—ಪಾರಕ್ಷಣೀ ಧಾತು. ಉದಕ ಭೂಟ್ ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ಭುಟಾಗಮ. ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠೋಂತೆರಿಕ್ಷಂ ಪಥಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ (ನಿರು. ೬-೬) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಶ್ವಾನ್—ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಉತ್ತಮವುರೂಪವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಲಿಜಾಗಿ ಯೂಸುಟಾಗಮ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವಯವಃ—ದೇವಾನ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿನ್ಯಾನಾದಿದಾಗ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ದೇವಯತಿ ಪತಿ ದೇವಯುಃ ಕ್ಯಾಚ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-

೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಷ್ಣಂಶದ ಮೇಲೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋ ಲೋಪೇ (ಪಾ. ಸೂ.೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚನಲಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅ-ತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮದಂತಿ—ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಯತ್ರ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಬಂಧು—ಬಂಧು ಬಂಧನೇ ಧಾತು. ಕ್ಷ್ಣಪ್ತಿಸ್ತಿಸ್ಥಿರಿ-(ಉ. ಸೂ ೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಧಾನ್ಯೇನಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಸ್ತುತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯ ದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇತ್ಯಾ—ಇದಮಸ್ತಮುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಮುಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್- ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಡಾದೇಶ.

ಮಧ್ವಃ—ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ವಾ ವಚನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಷ್ಪಿವಿಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಗುಣಾದಿ ಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ. || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾಶಾಠಃ

ತಾ ನಾಂ ನಾಸ್ತುನ್ಯತ್ಕಸಿ ಗಮಧ್ಯೈ ಯತ್ರ ಗಾವೋ ಭೂರಿಶ್ಯಂಗಾ
ಅಯಾಸಃ |

ಅತ್ರಾಹ ತದುರುಗಾಯಸ್ತು ವೃಷ್ಟಃ ಪರಮಂ ಪದಮವ ಭಾತಿ ಭೂರಿ ||೬||

ಪದಶಾಠಃ

ತಾ | ನಾಂ | ನಾಸ್ತುನಿ | ಉತ್ಕಸಿ | ಗಮಧ್ಯೈ | ಯತ್ರ | ಗಾವಃ | ಭೂರಿಶ್ಯಂಗಾಃ | ಅಯಾಸಃ |

ಅತ್ರ | ಅಹ | ತತ್ | ಉರುಗಾಯಸ್ತು | ವೃಷ್ಟಃ | ಪರಮಂ | ಪದಂ | ಅವ | ಭಾತಿ | ಭೂರಿ || ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಪಶ್ವೀಯಜಮಾನ್ ನಾಂ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಂ ತಾ ತಾನಿ ಗಂತವ್ಯತ್ರೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನಿ ನಾಸ್ತುನಿ ಸುಖನಿವಾಸಯೋಗ್ಯಾನಿ ಸ್ಥಾನಾನಿ ಗಮಧ್ಯೈ ಯುವಯೋರ್ಗಮನಾಯೋಶ್ಚಸಿ | ಕಾಮಯಾಮಹೇ |

తదభ్రం విష్ణుం ప్రార్థయామ ఇత్యర్థః | తానిత్యక్తం కానిత్యాక | యత్ర యేష
 వాస్తుషు గావోః రశ్మయోః భరిత్యంగా ఆత్యంతోన్నత్యువేతా బహుభిరాశ్రయణీయా
 నాయాసోఽయనా గంతారోఽతివిస్తృతాః | యద్వా | యాసోఽ గంతారః | ఆతాదృతాః |
 ఆత్యంతప్రకాశయక్తా ఇత్యర్థః | ఆత్రాహాత్రే బలం వాస్తూధారభూతే ద్యులోకే లురుగా-
 యస్య బహుభువహాత్రే భిగావత్యస్య స్తుత్యేస్య వృక్షః కామానాం వక్షితువిష్ణోఽస్తత్తాద్యశం
 సవత్రే పురాణాదిషు గంతవ్యత్నేన ప్రసిద్ధం శరమం నిరతిశయం శబదం స్థానం భూయోతి-
 ప్రభుతమవ భాతి | స్వనుహిమ్నా స్ఫురతి | ఆయం మంత్రోఽయాస్యేన గోఽత్యిద్ధి రత్మినాజీక
 ఇతి వ్యాజీక్యాణేన వ్యాఖ్యాతః | తాని వాం వాశ్చాని కామయామహే గమనాయ యత్ర
 గావోః భరిత్యంగా బహుత్యంగా భరితి బహునోఽ నామధేయం ప్రభవతితి సతః త్యంగం
 శ్రయతేర్వా త్యణాతేర్వా తమూతేర్వా తరణాయోఽద్గతమితి చా తిరసోఽ నిగతమితి
 నాయాసోఽయనాః | తత్ర తదురుగాయస్య విష్ణోఽర్మహాగతేః శరమం శబదం సరాధ్యస్థ-
 మవభాతి భరితి | సాదః శబ్దేతేః | సి. ౩-౭ | ఇతి ||

ప్రతిపాఠః

(ఎల్లీ యజమానపత్నియరే) నాం—నినుగాగ | యత్ర—యాన ప్రదేశగళలి | భరి-
 త్యంగా—అత్యంత లున్నతవాగి ఎళువుచూ | ఆయాసః—అత్యంత విస్తృతవాదచూ అథవా అత్యంత
 ప్రకాశమానవాదచూ ఆద | గావః—రత్మిగళు (శరదిరువువోః) | తా—(ఎల్లరూ ఊగదీకేందిట్టిమవ)
 ప్రసిద్ధవాల అంతక | వాశ్చాని—సుబనివాసస్థానగళన్న | గమధ్యే—నిచూ సక అల్లి ఊగదీ
 కేదు | లుశ్చా—రాజ్యసుత్తీనే (ఆదక్యాగి విష్ణువన్ను ప్రార్థిసుత్తీనే) | ఆత్రాహ ఇల్లదరూః |
 లురుగాయస్య—ఆనేక మహాత్మరింద స్తుతిశల్పరువననా | వృక్షః—ఇష్టార్థగళన్ను కేరుమవననా
 ఆద విష్ణువన | శరమం—(ఎల్లక్రింతలూ) అత్యంత ఆతిరయవాల | శబదం—స్థానవు | భరితి—అధిక
 వాగి | ఆవ భాతి—(తన్న మహిమయించ) ప్రకాశిమత్తిదే ||

భావాఠః

ఎల్లీ యజమానపత్నియరే, అత్యంత లున్నతవాగి ఎళువుచూ అత్యంత ప్రకాశమానవాదచూ ఆద
 రత్మిగళు శరదిరువ మత్తు ఎల్లరూ అల్లిగే ఊగదీకేందిట్టిమవ ముబనివాస స్థానగళిగి నిచూ సక
 ఊగి వేరదీకేంబ లుద్దిత్యుదింద నావు విష్ణువన్ను ప్రార్థిసుత్తీనే. ఇల్లి ఆనేక మహాత్మరింద
 స్తుతిశల్పరువననా ఇష్టార్థగళన్ను సురిసికొడువననా ఆద విష్ణువన అత్యతిరయవాల స్థానవు తన్న
 మహిమయించ అధికవాగి ప్రకాశిమత్తిదే.

English Translation

We pray (to Vishnu) that you may both go to those regions where the many-pointed and wide-spreading rays (of light expand); for here the supreme
 [38] Vol. 11

station of the many-hymned, the showerer (of benefits), shines (with) great (splendour).

। ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ।

ಈ ಋಕ್ಕು ವಿಷ್ಣು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವದಕ್ಕಿಂತ ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ Roth ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿರುವನು.

"This verse occurs in a hymn to Vishnu; consequently the dual ವಾಂ cannot refer to the deity of the hymn. Durga meets the difficulty, as the commentators frequently do with inconvenient duals, by saying ವಾಂ ಇತಿ ದಂಪತಿಃ ಅಭಿವ್ರೀತ್ಯ Etc. But here we have rather a proof of the fact that, in the arrangement of the Veda, many verses have been inserted in wrong places. The verse is addressed to Mitra and Varuna; and perhaps, belonged to one of the hymns to those two Gods which immediately precede Riks in the Samhita. The verse has been introduced into the wrong place because Vishnu is referred to in it".

(Quoted in Muir's Original Sanskrit Texts Vol. IV. P. 73-74)

ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ವಾಂ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿರುವ ಈ ಋಕ್ಕು ಕೇವಲ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೆಸರಿನ ಸೂಚನೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ವಿಷ್ಣು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರಬಲ್ಲದ್ದೆ ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಇದು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಲು ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯದ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ವಾಂ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ದಂಪತಿಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಅದು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲನೆಂದು Roth ಎಂಬುವನು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಾಯಣರು ಸಹ ಹೇ ಸತ್ವೀಯಜಮಾನೌ ವಾಂ ಯುಷ್ಕದರ್ಥಂ | ಎಲೈ ಪತ್ನೀಯಜಮಾನರೇ, ನಿಮಗಾಗಿ ಎಂದು ವಾಂ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಬಹುದಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ದಂಪತಿಗಳ ಪರವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ತಾನಿ ವಾಂ ವಾಸ್ತಾನಿ ಕಾಮಯಾಮಹೇ ಗಮನಾಯ ಯತ್ರ ಗಾವೋ ಭೂರಿಶ್ಯಂಗಳಾಃ | ಬಹು-ಶ್ಯಂಗಳಾ ಭೂರಿಶ್ಯಂ ಬಹುನೋ ನಾಮಧೇಯಂ ಪ್ರಭವತೀತಿ ಸತಃ | ಶ್ಯಂಗೆಂ ಶ್ರಯತೇರ್ವಾ, ಶ್ಯಂಗಳಾತೇರ್ವಾ, ಶಮ್ನಾತೇರ್ವಾ ಶರಣಾಯೋದ್ಧತಮಿತಿ ವಾ ಶಿರಸೋ ನಿಗತಮಿತಿ ವಾಯಾಸೋಽಯನಾಃ | ತತ್ರ ತದುರುಗಾಯಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮಹಾಗತೇಃ ಪರಮಂ ಪದಂ ಪರಾರ್ಥ್ಯಸ್ತಮವಭಾತಿ ಭೂರಿ | ಪಾದಃ ಪದ್ಯತೇಃ ||

(ನಿ. ೨-೭)

ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರನುಪದವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಗಾವಃ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಆನುಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸರ್ವೇಂದ್ರಪಿ ರತ್ನಯಃ ಗಾವ ಉಚ್ಯಂತೇ | ರತ್ನಿಗಳಿಗೆ ಗಾವಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯಾದ್ದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೭) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಗಾವಃ ಎಂದರೆ ರತ್ನಿಗಳೆಂದರ್ಥ. [ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರತಕ್ಕ ಅಡಿತ್ಯಾದಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಭೂರಿಶ್ಯಂಗಾಃ, ಅಯಾಸಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಭೂರಿಶ್ಯಂಗಾಃ—ಭೂರಿಕಿ ಬಹುನೋ ನಾಮಧೇಯಂ | ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕವಾದುದು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಭೂರಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಮತ್ತು ಆಶ್ರಯಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶ್ರಿ ಧಾತುಃವಿ ನಂದಾಗಲಿ, ಹಂಸಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶ್ಛ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಶಂ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದು. ಇದು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ರಕ್ಷಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದ ಬೆಳೆದು ಹೊರಟಿರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಶ್ಯಂಗೆನೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರೂಪಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೨-೭).

ಅಯಾಸಃ—ಅಯಾಸಾಃ | ಅತ್ಯಂತ ಚುರುಕುಗತಿಯುಳ್ಳ ಎಂದು ಕಿರಣಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಯಾಸಾ ಗಂತಾರೋಚಿವಿಸ್ತೃತಾಃ | ಯದ್ವಾ ಯಾಸೋ ಗಂತಾರಃ | ಅಶಾಪ್ತಾಃ | ಅಶ್ಯಂತೇಶ್ವಕಾಕ ಯುಕ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಎಂದಾಗಲಿ; ಅಥವಾ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳದ್ದೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸತತವಾಗಿ ಗಮನಶೀಲವುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಸರ್ವತ್ರ ಗಮನಶೀಲವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಬದುವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ.

ತಪೋ ಸ್ವಗ್ನೇ ಅಂತರಾ ಅಮಿತ್ರಾನ್ ತಪಾ ಶಂಸಮರರುಷಃ ಪರಸ್ಯ |

ತಪೋ ವಸೋ ಚಿಕಿತಾನೋ ಅಚಿತ್ತಾನ್ವಿ ತೇ ತಿವ್ಂತಾಮುಜರಾ ಅಯಾಸಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೩-೯-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ರತ್ನಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಸರ್ವತ್ರ ಗಮನಾಃ ಸಂತಃ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಉಶ್ಯಸಿ—ವಶ್ಯ, ಉಶ್ಯಸಿ, ವೇತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಹದಿನೆಂಟು ಶಾಂತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೯). ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಾಮಯಾಮಾರ್ಥೇ | ವಿಷ್ಣುಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯಾಮಾರ್ಥೇ | ನಿಮಗೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ದಂಪತಿಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವಾಸ್ರೂನಿ—ಸುಖಿನಿವಾಸಯೋಗ್ಯಾನ್ವಿ | ಅತ್ಯಂತ ಸುಖಕಾರಿಯಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವೆಂದರ್ಥ. ಪದೇ ಪರಮೇ ಮಧ್ಯ ಉತ್ಕಃ | ನಿಷ್ಕವಿನ ಪರಮಪದದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಅತಿಶಯವಾದುದೂ, ಅದ್ವಿತೀಯವಾದುದೂ ಆದ ಅನಂದವು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಲಭಿಸುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವು ನಿಮಗೂ ಲಭಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆಂದೆಂದೆ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. ಯುಕ್ತ ಭೂರಿಶ್ಯಂಗಾ ಅಯಾಸಃ ಗಾವಃ (ವಿದ್ಯಂತೇ) ಅಶ್ರಾದ ಉರುಗಾಯುಷ್ಯ ಪರಮಂ ಪದಂ ಭೂರಿ ಅವಭಾತಿ | ಎಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ವರ್ಣಿಸಿದಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವೂ, ಅತ್ಯುನ್ನತವಾಗಿಯೂ ಉದ್ಭವಿಸುವವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಸರಿಸುವವೂ, ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕವುಳ್ಳವೂ ಆದ ರತ್ನಿಗಳೆಂದೆಯೇ ಅದ್ವಿತೀಯ ಅತ್ಯಂತ ಅನಂದದಾಯಕವಾದ ನಿಷ್ಕವಿನ ಪರಮಪದವೂ ಸ್ವಾಹಿತವಾಗಿಯೆಂದು ಈ ತ್ವರ್ಮ.

ಇದು ಪರಮಪದದ ವರ್ಣನೆಯಾದರೂ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೆಗಳ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಈ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೆಗಳಿಂದಲೇ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸಕಲಲೋಕಗಳ ಧಾರಣವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವುದೇ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಖ್ಯವಸ್ತುವಾಗಿದೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಚಿತ್ರಮಾಣಿ, ತ್ರಿಷು ವಿಕ್ರಮು-ಣೇಷು, ತ್ರಿಭಿರಿತ್ವೇದೀಃ, ತ್ರೀ ಪೂರ್ಣಾ ಮಧುನಾ ಪದಾನಿ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಂಶವು ವಿಚಾರಾರ್ಹವಾದುದು. ಏತಕ್ಕೇಂದರೆ, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಹ ಪೌರಾಣಿಕವಾದ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುವ ನಾಮನಾತಾರದ ವಿಶೇಷಾಂಶವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುವಾಗುವೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ನಾಮನಾತಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಥೆಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮತ್ತಾವ ವಿಧವಾದ ನಿರ್ದೇಶನಾಗಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮವು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ನಾಮನಾತಾರದ ಕಥೆಗೆ ಆಧಾರವಾದಂತಾಗಿದೆ. ಸಾಯಣರೂ ಸಹ,

ಆತೋ ದೇವಾ ಅಮತು ನೋ ಯತೋ ವಿಷ್ಣುವಿ ಚಕ್ರಮೇ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಪ್ತ ಧಾಮುಃ ||

(ಮಂ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೬)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಿನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರೇ ಸಾದತ್ತಯಕ್ರಮಣ್ಯುಃ | ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಉದದರಿಸಿರುವ ಮಕ್ಕಿನ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸರಿಸಿದ ಪಾದತ್ರಯದ ಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ನಿರ್ದೇಶನವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಆದರೆ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಮಕ್ಕನ್ನು (೧-೨೨-೧೬) ವಿವರಿಸುವಾಗ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಯಾವ ಸೂಚನೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದಲ್ಲದೇ ಯಾಸ್ವರು ಉದಹರಿಸಿರುವ ಶಾಕಪೂಣಿಯ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಔರ್ಣವಾಭನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಈ ಕಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಯಾವ ವಾಕ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ.

ಶೈತ್ರಿರೇವು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಾಮನಾತಾರದ ಕಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ದೇವಾಸುರರ ಹೋರಾಟದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಮನರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ದೇವಾಶ್ಚ ನಾ ಅಸುರಾಶ್ಚ | ಉಭಯೇ ಸ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾಃ ಪಸ್ಯುಧಿರೇ ತತೋ ದೇವಾ ಅನುಮ್ಯಮಿ-
ನಾಸುರಥ್ಯ ಹಾಸುರಾ ಮೇನಿರೇಸ್ಮಾಕಮೇನೇಧಂ ಬಲು ಭುವನಮಿತಿ || ತೇ ಹೋಚುಃ |
ಹಂತೇನಾಂ ಪೃಥಿವೀಂ ವಿಭಜಾಮಹೈ ತಾಂ ವಿಭಜ್ಯೋಪಜೇನಾಮೇತಿ ತಾನೌಕ್ಷ್ಣ್ಯೈಶ್ಚ-
ರ್ಮಾಃ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಂಚೋ ವಿಭಜಮಾನಾಃ ಅಭೇಯುಃ || ತದ್ವೈ ದೇವಾಃ ಶುಕ್ರವುಃ |
ವಿಭಜಂತೇ ಹ ವಾ ಇಮಾಮಸುರಾಃ ಪೃಥಿವೀಂ ಪ್ರೇತ ತದೇಷ್ಯಾವೋ ಯತ್ರೇವಾಮ-
ಸುರಾ ವಿಭಜಂತೇ ಕೇ ತತಃ ಸ್ಯಾಮ ಯದಸ್ಯೈನ ಭಜೇಮಹೀತಿ ತೇ ಯಜ್ಞ-
ಮೇವ ವಿಷ್ಣುಂ ಪುರಸ್ಕೃತ್ಯೇಯುಃ || ತೇ ಹೋಚುಃ | ಆನು ನೋಽಸ್ಯಾಂ
ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಾಭಜತಾಸ್ತೈವ ನೋಽಸ್ಯಾಂ ಭಾಗ ಇತಿ ತೇ ಹಾಸುರಾ ಅಸೂಯಂತೆ
ಇವೋಚುರ್ಮಾದೇವೈಷ ವಿಷ್ಣು ರಭಿಶೇತೇ ತಾವದ್ಯೋ ದದ್ಮ ಇತಿ || ನಾಮನೋ ಹ ನಿಷ್ಪ-
ರಾಸ | ತದೇವಾ ನ ಜಿಹೀಡೀರೇ ಮಹದ್ವೈ ನೋದುರೈ ನೋ ಯಜ್ಞ ಸಂಮಿತಮುದುರಿತಿ |
ತೇ ಸ್ರಾಂಚಂ ವಿಷ್ಣುಂ ನಿಪಾದ್ಯ | ಛಂದೋಭಿರಭಿತಃ ಪರ್ಮಗೃಹನ್ ಗಾಯತ್ರೇಣಿ ತ್ವಾ

ಭಂದಸಾ ಪರಿಗೃಹ್ಣಾಮಾತಿ ದಕ್ಷಿಣಶಸ್ತ್ರೈಷ್ಠುಭೇನ ತ್ವಾ ಭಂದಸಾ ಪರಿಗೃಹ್ಣಾಮಾತಿ ಪಶ್ಚಾತ್ಪಾ-
ಗತೇನ ತ್ವಾ ಚ್ಛಂದಸಾ ಪರಿಗೃಹ್ಣಾಮಾತ್ಯುತ್ತರತಃ || ತಂ ಭಂದೋಧಿರಭಿತಃ ಪರಿಗೃಹ್ಯ ||
..... ಸೌಮ್ಯಸ್ಯಾಭ್ಯರಸ್ಯ ನೇದಿಂ ಚಿಕ್ರೇ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೩-೧ ರಿಂದ ೯)

ಪ್ರಜಾಪತಿಪುತ್ರರಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಸುರರೂ ಹಿಂದೆ ಪರಸ್ಪರವಾದ ಮೇಲ್ಮೈಲಾಗಿ ಹೋರಾಟಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಸುರರು ಪ್ರಬಲರಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಯೆಲ್ಲಾ ತಮಗೇ ಸೇರಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸರು. ಅನಂತರ ವ್ಯವಭದ ಚರ್ಮದಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನೆಳೆದು ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲೇ ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪೃಥ್ವಿ ರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಮ್ಮ ಮುಂದಾಳಾಗಿರಿಸಿ ಅಸುರರಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅವರೊಂದಿಗೆ ತಮಗೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗವು ಸೇರಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡಾಗ ಅಸುರರು ಅರ್ಥಮನಸ್ಸಿನೊಡನೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಅವರ ಮುಂದಾಳಾಗಿರುವ ವಿಷ್ಣುವು ಆಕ್ರಮಿಸುವಷ್ಟು ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವುದಾಗಿಯೂ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಕೊಡುವುದಿಕ್ಕಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದರು. ವಿಷ್ಣುವು ವಾಮನರೂಪಿಯಾಗಿದ್ದನು. [ಕೇವಲ ಕೊಂಚ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಅಸುರರು ತಿಳಿದಿದ್ದರು.] ಆದರೂ ದೇವತೆಗಳು ಆದರದ ಪಿನ್ನರಾಗದೇ ಯಜ್ಞ ರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಆಕ್ರಮಿಸುವಷ್ಟು ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅವರಿಗೆ ಸಾಕೆಂದರು. ಆಗ ಅವನನ್ನು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಥನಿಂದಲೂ, ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆ ತ್ರಿಷ್ಠುಕ್ ಭಂದಸ್ಥನಿಂದಲೂ, ಉತ್ತರದ ಕಡೆ ಜಗತೀಭಂದಸ್ಥನಿಂದಲೂ, ಸಹ ಅವರಣವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದನು. ಆಗ ಪೃಥ್ವಿಯೆಲ್ಲಾ ವೇದಿರೂಪವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿತವಾದಂತಾಗಿ ಸಕಲ ವೃಥ್ವಿಯೂ ಯಜ್ಞ ರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಅನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ವೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟಂತಾಯಿತು ಎಂದು ಮುಂದೆ ಪೌರಾಣಿಕವಾದ ವಾಮನಾವತಾರದ ಕಥೆಗೂ ಅಲ್ಲಿನ ದೇವಾಮರರ ಹೋರಾಟಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಮನನು ಬಲಿಯನ್ನು ವಂಚಿಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ ಕಥಾಭಾಗಕ್ಕೂ ಆಧಾರವಾದಂತಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ

ತೇಗೃಣಾ ಪ್ರಾಂಚ್ಯೋಽಜಯನ್ | ವಸುಭಿರ್ವಕ್ಷಿಣಾ | ರುದ್ರೈಃ ಪ್ರತ್ಯಂಚಃ | ಅದಿತ್ಯೈ-
ರುಂದಂಚಃ | ಯಸ್ಯೈವಂ ವಿದುಷೋ ನೇದಿಂ ಪರಿಗೃಹ್ಣಂತಿ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೯-೨)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಇವೇ ಅಂಶವನ್ನು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ

ನ ಹ ತಯೋಃ ಕತರಶ್ಚನ ಪರಾಜಿಗೇ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋ ಯದಪಸ್ತೃಭೇಫಾಂ ತ್ರೇಧಾ
ಸಹಸ್ರಂ ವಿ ತದ್ರಿಯೇಛಾನುತಿ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಹ ವೈ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚಾ ಸುರೈರ್ಯಾಯುಧಾತೇ
ತಾನ್ ಸ್ತು ಜಿತ್ಯೋಚತಃ ಕಲ್ಪಾಮದಾ ಇಂ ತೇ ಹ ತಥೇತ್ಯಸುರಾ ಊಚುಃ ಸೋಽಬ್ರ-
ವೀದಿಂದ್ರೋ ಯಾವದೇವಾಯಂ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚಿವಿಕ್ರಮತೇ ತಾವದಸಾ ಕಮಥ ಯುಷಾತ್-
ಮಿತರಿದತಿ ಸ ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನಿಚಿಕ್ರಮೇಽಘೋ ವೇದಾನ್ಘೋ ವಾಚಂ ತದಾಹುಃ ಕಿಂ
ತತ್ಸಹಸ್ರಮಿತೀಮೇ ಲೋಕಾ ಇಮೇ ನೇದಾ ಅಘೋ ವಾಗಿತಿ ಬ್ರೂಯಾತ್ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೬-೧೫)

ಇಂದ್ರನಾಗಲಿ ವಿಷ್ಣುವಾಗಲಿ ಅಪಜಯವನ್ನು ಕಂಡವರೇ ಅಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಅಸುರರೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದಾಗ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನು ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಸಲಹೆ ಬಂದಾಗ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ಆಕ್ರಮಿತವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳುಳಿದು ಮಿಕ್ಕ ಪ್ರದೇಶವೆಲ್ಲಾ ಅಸುರರದು ಎಂದು ಒಪ್ಪಿಗೆಗೆ ಬಂದಾಗ ಆಗ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರು ಪಾದಗಳೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಇಂದ್ರನೇ ಸ್ವಾಮಿಯಾದನು. ಅಸುರರನ್ನು ಓಡಿಸಿ (ದೇವತೆಗೆ ಕೊಡನೇ) ತಾನೇ ಮೂರು ಲೋಕವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದನು ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಕಥೆ.

ಆದರೆ ವಾಮನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವೇನೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಕಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಅಧುನಿಕ ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದಗಳಿರುವುವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ನೇರೆ ಬೇರೆ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ R. N. ದಂಡೇಕರ್ ಎಂಬ ಪಂಡಿತರು ಈರಿತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

What the primary notion underlying Vishnu's dwarf-form was, it is not easy to imagine. A. Khun thought that the dwarf represented the sun-light which shrinks inot dwarf size in the evening. Oldenberg Proposed that the idea evolved out of a fable about a wide-stepping giant who could turn himself into a dwarf. This is evidently far-fetched, since a fable-motive cannot be the centre of a myth. According to Keith, Macdonell, Hillebrandt Vishnu assumed the dwarf form only by way of a stratagem in order to mislead the Asura's An ethical interpretation of this ಅವತಾರ is given by Macnicol who believes that it is suggestive of strength and safety issuing out of smallness and weekness. N. Iyyengar thinks that Vishnu seen as a little dwarf in the form of the sacrificial fire on earth takes the giant strides in the forms of Vidyut and Surya. R. Shama Shastry refers to the 'dwarfish shadow' while explaining the Avatars on the basis of astronomical phenomena.

(A Volume of Studies in Indology. Presented to Prof. P. V. Kane. P. 105).

ಇವುಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಎಫ್. ಆಯ್ಕಿಂಗಾರ್ ಎಂಬವರು ಹೇಳತಕ್ಕ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಅಂಶಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಪಂಡಿತರು ಹೇಳುವಂತೆ ಸೂಕ್ತರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಯಜ್ಞಾದಿಯು ಕ್ರಮವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಗೊಂಡು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಅನಂತರ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಉಳಿದೆರಡು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿತು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಯಜ್ಞ ರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ನೇದಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿ ಕಾರದಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸಿದನು ಎಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವರ್ಣನೆಗೆ ಅನುರೂಪವಾಗಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ನಾಸ್ಮೋನಿ—ನಸ ನಿವಾಸೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಣಜಂತನ ಮೇಲೆ ಔಜಾದಿಕ ತುನಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣೆಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಪಧಾವೈದ್ಯಿ.

ಉತ್ಸುಸಿ—ವಶ ಕಾಂತಾ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮವುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಂತೋ ಮುಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಕಾಗಮ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗ ಉಕ್ತ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಪಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಗೃಹಿಜ್ಯಾವಯಿ-ವ್ಯಥಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಮುಘೈ—ಗಮಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ತುಮನರ್ಥತೋರುವಾಗ ತುಮುರ್ಥೇನೇನೇನೇನೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧೈನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೂರಿಶೃಂಗಾಃ—ಭೂರಿಣಿ ಶೃಂಗಾಣಿ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ ಭೂರಿಶೃಂಗಾಃ ಬಹುವ್ರೀದೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ-ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಯಾಸಃ—ಅಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಪಚಾದಿ ಆಕೃತಿಗಣವಾಮುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ಜನ ಪರಮಾದಾಗ ಅಜ್ಞೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುಕಾಗಮ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.

ಛಾತಿ—ಛಾ ದೀವ್ರಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷವಿವಚನಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೫೪ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

-----:o:-----

ನೂರ ಐವತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಪ್ರ ವಃ ಪಾಂತಮಿತಿ ಪದ್ಯಚಂ ಪೋದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ ದೈರ್ಘತಮಸಂ ಜಾಗತಂ | ಪೂರ್ವತ್ರ ವೈಷ್ಣವಂ ಹೀತ್ಯುಕ್ತತ್ಯಾದ್ಯೈಷ್ಣವಂ | ಆದ್ಯಶ್ಚುಚಿ ಇಂದ್ರದೇವತಾಕಳ್ಳ | ಪ್ರ ವೋ ಜಾಗತಂ ತೈಂದ್ರ-ಶ್ಚಾದ್ಯೈಷ್ಣವಂ ಇತ್ಯನುಕ್ರಮಣಿಕಾ || ಅಭಿಪ್ಲವಿಕೇಷೂಕ್ಯೇಷು ಸ್ತೋಮಾತಿಶಂಸನ ಉಕ್ತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರ ವಃ ಪಾಂತಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಪದಿನಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಆರು ಮುಕ್ತಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚ್ಯಃ ಎಂಬುವನು ಮುಖಿಯು ಜಗತೇಥಂಸ್ವ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ವಿಸ್ತವೇ ದೇವತೆಯು. ವೇದಲನೆಯ ಮೂರು ಮುಕ್ತಗಳ. ಇಂದ್ರದೇವತಾಕಳ್ಳವು ಹೌದು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಪ್ರ ವೋ ಜಾಗತಂ ತೈಂದ್ರಶ್ಚಾದ್ಯೈಷ್ಣವಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಭಿಪ್ಲವಪದಕ ಮತ್ತು ಉಕ್ತ ಎಂಬ ಯಾಗವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತೋಮಾತಿಶಂಸನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೫೫

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨೧ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೫೫ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೨೫ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂತ್ಯ—೬ ॥

॥ ಮುಕ್ತಿ—ದೀರ್ಘತಮಾ ದೇಶಃ ॥

॥ ದೇವತಾ—೧-೩. ವಿಷ್ಣುರಿಂಪ್ರಸ್ಥ ॥ ೪-೬. ವಿಷ್ಣು ॥

॥ ಬಂದ—ಜಗತ್ತೇ ॥

ಸಂಹಿತಾಶಾಃ

ಪ್ರ ವಃ ಸಾಂತಮಂಧಸೋ ಧಿಯಾಯತೇ ಮಹೇ ಶೂರಾಯ ವಿಷ್ಣವೇ
ಚಾರ್ಚಿತ |

ಯಾ ಸಾನುನಿ ಪರ್ವತಾನಾಮದಾಭ್ಯಾ ಮಹಸ್ತುಸ್ಥತುರ್ವತೇನ ಸಾಧುನಾ |

॥ ೧ ॥

ಓದಶಾಃ

ಪ್ರ | ವಃ | ಸಾಂತಂ | ಅಂಧಸಃ | ಧಿಯಾಯತೇ | ಮಹೇ | ಶೂರಾಯ | ವಿಷ್ಣವೇ | ಚ | ಅರ್ಚಿತ |

ಯಾ | ಸಾನುನಿ | ಪರ್ವತಾನಾಂ | ಅದಾಭ್ಯಾ | ಮಹಃ | ತಸ್ತುತುಃ | ಅರ್ವತಾಇವ | ಸಾಧುನಾ | ॥ ೧ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಧ್ಯರ್ಯಾರ್ಥದಯಃ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿ ಸಾಂತಂ ಪಾಲನಸ್ತುಭಾವಂ ಪಾತವ್ಯಂ
ಛಾಂದಸೋದ್ಯಂಧಃ ಸೋಮರೂಪಮನ್ನಂ ಪ್ರಾರ್ಚಿತ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸಂಪಾದಯತ | ಕಸ್ಯೈ | ಧಿಯಾ-
ಯತೇ ಸ್ತುತೀರಿಚ್ಛತೇ ಮಹೇ ಮಹತೇ ಶೂರಾಯ ವಿಕ್ರಾಂತಾಯೇಂದ್ರಾಯ ವಿಷ್ಣವೇ ವ್ಯಾಪಕಾಯೈ-
ತನ್ನಾಮಕಾಯ ದೇವಾಯ ಚ | ಕಸ್ತಯೋರತಿತಯ ಇತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ಯಾ ಯಾವಿಂದ್ರಾವಿಸ್ಣು
ಪರ್ವತಾನಾಂ ಪ್ರೀಣನವತಾಂ ಪೂರಣವತಾಂ ನಾ ಪರ್ವತಶಯೋ ಯಾಸ್ಯೇನೈವಂ ನಿರುಕ್ತಃ | ಪರ್ವವಾನ್
ಪರ್ವತಃ ಪರ್ವ ಪುನಃ ಪೈಣಾತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ವೇತಿ | ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣಾನಾಂ ಲೋಕಾನಾಂ ಸಾನುನಿ

ಸಮುಚ್ಚ್ರಿತಪ್ರದೇಶೇ | ಸರ್ವಲೋಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥನಾ ಮೇಘಾನಾಂ ಸಮುಚ್ಚ್ರಿತಪ್ರದೇಶೇ |
 ಸರ್ವತಶ್ಚಿದೋ ಮೇಘನಾಮಸೂಕ್ತಾತ್ | ತತ್ರ ತಸ್ತತುಃ | ತಿಷ್ಠತಃ | ಕೀದೃಶೌ ಶೌ | ಅದಾಭ್ಯಾ-
 ದಂಧನೀಯೌ ಶರೈರನಭಿಭಾವ್ಯೌ ಅತ ಏವ ಮಹೋ ಮಹಾಂಶೌ | ಯದ್ವಾ | ಮಹೋ ಮಹಸಿ
 ಸ್ತುತೇದಸಿ ಸಾನುನೀತ್ಯನೇನ ಸಂಬಂಧಃ | ತತ್ರ ದ್ರವ್ಯಾಂತಃ | ಸಾಧುನ್ಯಾಭಿಮತದೇಶಪ್ರಾಪಣಸಮರ್ಥೇ-
 ನಾವತಾ ವೇಗವಶಾಶ್ವೇನೇವ | ತೇನ ಯಥಾತ್ಯುಚ್ಚ್ರಿತಂ ಪ್ರದೇಶಮಾರೋಹತಿ ತದ್ಬದುಚ್ಚ್ರಿತಂ ಪದಮಾ-
 ರೂಢೌ | ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಭ್ಯಮರ್ಚತೆ ||

। ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ ।

(ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯಾದಿಗಳೇ) | ಅದಾಭ್ಯಾ—ಅಪ್ರತಿಹತರಾವರೂ | ಮಹಃ—ಮಹಾತ್ಮರೂ ಆದ |
 ಯಾ—ಯಾವ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳಿಬ್ಬರೂ | ಸರ್ವತಾನಾಂ - ಸರ್ವತಗಳ | ಸಾನುನಿ—ತಿಖರಗಳಲ್ಲಿ | [ಅಥವಾ
 ಸರ್ವತಾನಾಂ—ಸರ್ವತಗಳಂತಿರುವ ಮೇಘಗಳ | ಸಾನುನಿ—(ಇಪ್ಪಪಟ್ಟಿ ಸ್ವಗಳಿಗೆ) ಹೋಗಲು ಸಮರ್ಥವಾದ
 (ಪಳಗದ)] | ಅವತಾ ಇವ—ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹತ್ತುತ್ತಿರುವಂತೆ |
 ತಸ್ತತುಃ—(ವೈಭವದಿಂದ) ನಿಂತಿರುವರೋ | ಅಂತಹ ಧಿಯಾಯತೇ—ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವವನೂ |
 ಮಹೇ—ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯೂ | ಶೂರಾಯ—ಶೂಕ್ರಮಿಯೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೂ | ಚೆ—ಮತ್ತು | ವಿಷ್ಣವೇ—
 ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಸಹ | ವಃ—ನಮ್ಮ | ಸಾಂತಂ—ಪೋಷಕವಾದ ಅಥವಾ ಪೋಷ್ಯವಾದ | ಅಂಧಸಃ—ಸೋಮರೂಪ
 ವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು | ಪ್ರಾರ್ಚಿತೆ—ಆರ್ಪಿಸಿರಿ.

। ಭಾವಾರ್ಥ ।

ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯಾದಿಗಳೇ, ಅಪ್ರತಿಹತರಾವರೂ ಮಹಾತ್ಮರೂ ಆದ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳಿಬ್ಬರೂ
 ಸಹ ತಿಖರಗಳಂತಿರುವ ಮೇಘಗಳ ಉನ್ನತವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪಳಗದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ಎತ್ತರ
 ವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹತ್ತುತ್ತಿರುವಂತೆ ವೈಭವದಿಂದ ನಿಂತಿರುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುವವನೂ ಪ್ರಭಾವ
 ಶಾಲಿಯೂ ಶೂಕ್ರಮಶಾಲಿಯೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಪೋಷಕವಾದ ಸೋಮ
 ರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಆರ್ಪಿಸಿರಿ.

English Translation

Offer your nutritious viands to the great hero, (Indra), who is pleased
 by praise, and to Vishnu, the two invincible deities who ride upon the
 radiant summit of the clouds, as upon a well-trained steed-

ವಕೀವ್ಯವಯಂಗಳು

ಅದಾಭ್ಯಾ—ಅದಂಭನೀಯೌ ಶರೈರನಭಿಭಾವ್ಯೌ | ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಹಿಂತರಾಗದಿರುವವರು ಮತ್ತು
 ಅಪ್ರತಿಹತರಾದವರು. ಹಿಂಸಿಸು, ನಾಶಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದೆಭ್ ಧಾತುವಿನ ನಿವೇದಾರ್ಥಕರೂಪ
 ದಲ್ಲಿ ಅದಾಭ್ಯಾ ಎಂದು ನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳಿಗೆ ವರ್ತಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪರ್ವತಾನಾಂ—ಪರ್ವತಾನಾಂ ಪರ್ವತೇ | ಪರ್ವ ಪುನಃ ಪೃಥಾತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇವಾ | ತುಂಬು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪೃ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ತೃಪ್ತಿ ಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ರೀ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಪರ್ವ ಶಬ್ದವು ನಿವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ಪರ್ವಗಳುಳ್ಳದ್ದು ಪರ್ವತವು.

ಸಾನುನಿ—ಸಾನು ಸಮುಚ್ಛ್ರಿತಂ ಭವತಿ | ಸಮನ್ನುನ್ನಮಿತಿ ವಾ | (ಊರ್ಧ್ವಂ ಸುನ್ನಂ ಪ್ರೇರಿತಂ ಭವತಿ), ಊರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಎಳುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಉನ್ನತವಾಗಿ ಪ್ರಸಂಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾನುವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಪರ್ವತಾನಾಂ ಸಾನುನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಪರ್ವತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರಣವತಾಂ ಪ್ರೀಣನವತಾಂ ವಾ ಲೋಕಾನಾಂ ಸಮುಚ್ಛ್ರಿತಪ್ರದೇಶೇ | ಪೂರ್ಣಕಾರಕಗಳಾದ ಅಥವಾ ಪ್ರೀತಿಜನಕಗಳಾದ ಲೋಕಗಳ ಉನ್ನತ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಸತ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಅಥವಾ ಮೇಘಾನಾಂ ಸಮುಚ್ಛ್ರಿತಪ್ರದೇಶೇ | ಪರ್ವತಶಬ್ದ ಮೇಘನಾಮಸು ಉಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಪರ್ವತಶಬ್ದವು ಮೇಘನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಘಗಳಿರುವ ಊರ್ಧ್ವಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಪರ್ವತಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಮರುತ್ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೇಘವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದರೂ ಸಹ ಯಾಸ್ಯ ರ ಸರ್ವಜನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ ಪೃ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಪರ್ವತಶಬ್ದವು ನಿವೃತ್ತವಾದರೆ ಅಗ ಅಂತರಕ್ಷದ ಶೂನ್ಯಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ತುಂಬುವುದೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರೀ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾದರೆ ಅಗ ವೃಷ್ಯಕ್ಷಗದಿಂದ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾನ್ಮೇಘವೆಂದಾಗದೆ ಮೇಘರೂಪದಲ್ಲಿರುವೂ ಘನೀಭೂತವಾದದ್ದೂ ಆದ ತಮಸ್ಸಿನ ಸಾಂವ್ರತಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಸಮು ತ್ಯೇ ಮಹತೀರಪಃ ಸಂ ಕ್ಷೋಣೇ ಸಮು ಸೂರ್ಯಂ | ಸಂ ವಜ್ರಂ ಪರ್ವಶೋ ದಧುಃ ||
(ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೨೨)

ವಿ ವೃತ್ತಂ ಪರ್ವಶೋ ಯಯುರ್ವಿ ಪರ್ವತಾ ಆರಾಜಿನಃ | ಚಿಕ್ರಾಣಾ ವೃಷ್ಟಿ ಪೌಂಸ್ಯಂ ||
(ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೨೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ವಜ್ರಶಬ್ದವನ್ನೂ, ಪರ್ವತಶಬ್ದವನ್ನೂ ಪಠಿಸಿದರೆ, ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಸೂಕ್ತವು ಮರುತ್ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೂ ಧೀತಿಸಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವಜ್ರಯುಧವ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಇಂದ್ರನ ಆಯುಧವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ, ಇಲ್ಲಿ ವಜ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೇಜೋರಾಶಿಯೊಪವಾದ ಆಯುಧವೆಂದೂ, ಪರ್ವತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಘನೀಭೂತವಾದ ತಮೋರಾಶಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಅಗ ವಜ್ರ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಪರ್ವತವನ್ನು ಸೀಳಿದನು ಎಂಬರ್ಥವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪರ್ವತವೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ರೂಪಕವಾಗಿದೆ. ಪರ್ವತಾಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ತಮೋ ರಾಶಿಯೆಂದರ್ಥವಾಗಬಹುದು.

ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದೀನತೆಗಳೊಡನೆ ಪರ್ವತವನ್ನೂ ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವುವುಂಟು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಇಂದ್ರಾಪರ್ವತಾ ಬೃಹತಾ ರಥೇನ ನಾಮೀಲಿಷ ಆ ವಹತಂ ಸುವೀರಾಃ |
ವೀತಂ ಹವ್ಯಾನ್ಯಧ್ಯರೇಷು ದೇವಾ ವರ್ಧೇಥಾಂ ಗೀರ್ಥಿರೀಳಯಾ ಮದಂತಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೩-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಶ್ವ ಪರ್ವತಶ್ವ ಹೀ ಇಂದ್ರಾಪರ್ವತಾ | ಎಂದು ಇಂದ್ರನೊಂದಿಗೂ,
ಸಜೋಷಸ ಆದಿತ್ಯೈರ್ಮಾದಯಧ್ವಂ ಸಜೋಷಸ ಋಭವಃ ಪರ್ವತೇಭಿಃ |
ಸಜೋಷಸೋ ದೈವೈನಾ ಸವಿತ್ರಾ ಸಜೋಷಸಃ ಸಿಂಧುಭೀ ರತ್ನೈರ್ಥೇಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೪-೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರ್ವವದ್ವಿಃ ಪರ್ವಣ್ಯರ್ಚಮಾನ್ಯೈರ್ದೇವನಿಶೇಷೈಃ ಎಂದೂ ಅದಿತ್ಯಾದೀನತೆಗಳೊಂದಿಗೂ ಸಹ ಆಹ್ವಾನವಿದೆ. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪರ್ವತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕೃತ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಲು ಸುಲಭವಲ್ಲ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪರ್ವತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಳವಂದರ್ಥ ಮಾಡಿರುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿರುವಂತಿದೆ. ಇಂದ್ರನ ವ್ಯವಹಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬಹಳವಾಗಿ ಮೇಳವದ ಪ್ರಾಂತದಲ್ಲಿಯೇ ನೆರವೇರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾ ವಿಷ್ಣುಗಳೇ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಅರ್ಥವು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಅರ್ವತಾ ಇವ—ವೇಗವತಾ ಅಶ್ವೇನ ಇವ | ಅತ್ಯಂತ ವೇಗದಿಂವ ಕೂಡಿದ ಸಂಚಾರವುಳ್ಳ ಅಶ್ವದಂತೆ ಎಂದು ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ, ಆದರೆ ಅರ್ಥವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೂ ಸಹ ಹಿಂದೆ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸಾಧುನಾ—ಅಭಿಮತದೇಶಪ್ರಾಪ್ತಾಸನಮರ್ಥೇನ | ತಮಗೆ ಅಭಿವಿಷ್ಣುವಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಎಂದು ಸಾಧು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ನಿರುತ್ತಕಾರರು,

ತುವಿಷ್ಣಂ ತೇ ಸುಕೃತಂ ಸೂಮಾಯಂ ಧನುಃ ಸಾಧುರ್ಬುಂದೋ ಹಿರಣ್ಮಯಃ |
ಉಭಾ ತೇ ಬಾಹೂ ರಣ್ಯಾ ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ಋದೂಪೇ ಚಿದ್ವದೂವೃಧಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೨-೧೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸಾಧುಃ ಸಾಧಯಿತಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು (ಧನು ಓಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ) ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಅರ್ವಾ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣದ್ರವ್ಯವಾ

ಪಾಂತಮ್—ಪಾ ಪಾನೇ ಅಥವಾ ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ರಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ಔಣಾದಿಕ್ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾವೇದ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸಾರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಂಧಸೇ—ಅವ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. **ಅದೇರ್ನುಮ್‌ಧಾಚೆ** (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ವಯಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಿಯಾಯತೇ—ಧಿಯಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಧಿಯಾಯತಿ. ಧಿಯಾಯತಿ ಇತಿ ಧಿಯಾಯನ್ ಕೃಪಂತವ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಚತುರ್ಥಿವಿಕ್ವವಚನಾಂತರೂಪ ನುಮ್ ರಹಿತವಾದ ಶತ್ವವಿನ ಪರದದ್ದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹೇ—ಮಹೆ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು ಕ್ರಿವ್‌ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಸಾವೇಕಾಚೆಸ್ತೈ-ತಿಲಯಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶೂರಾಯಂ—ಶು ಗತೌ ಧಾತು. (ಸೌತ್ರ) ಶುಸಿವಿಮಾನಾಂ ದೀರ್ಘಕೃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಚತೆ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಞಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರ್ವತಾನಾಮ್—ಪರ್ವ ಪೂರಣೇ ಧಾತು ಭ್ಯವ್ಯುದ್ಯತಿಯಿಚಿ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಕ್ಕಿಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅದಾಭ್ಯಾ—ನ ದಾಭ್ಯೈ ಅದಾಭ್ಯೈ ದಭಿ ಧಾತುವು ವಾರ್ತಿಕಪಠಿತವಾಗಿದೆ. **ಯಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತೆ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ನರ್‌ಸಮಾಸವಾದಾಗ ತಪ್ಪಿರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನರ್ ಪೂರ್ವಪದವೃತ್ತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿವಚನ (ಔ) ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ತೆಸ್ತತುಃ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಯಮ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ತಿಞಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ವತಾ ಇವಂ—ಮು ಗತೌ ಧಾತು ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವತೀಸೂಪವಚನ ಪರ್ವಾದಾಗ ಅರ್ವಣಸ್ತುಸಾವನೇಞಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾಧುನಾ—ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧೌ ಧಾತು. **ಕೈನಾಪಾಜಿ**—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವತೀಯಾವಿವಚನಾಂತರೂಪ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಠಃ

ತ್ವೇಷಮಿತ್ಥಾ ಸಮರಣಂ ಶಿಮೀವತೋರಿಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೂ ಸುತಪಾ ವಾಮು-
ರುಷ್ಯತಿ |

ಯಾ ಮರ್ತ್ಯಾಯ ಪ್ರತಿಧೀಯಮಾನಮಿತ್ತ್ಯಶಾನೋರಸ್ತು ರಸನಾಮುರು-
ಷ್ಯಥಃ || ೨ ||

ರಣಪಠಃ

ತ್ವೇಷಂ | ಇತ್ಥಾ | ಸಂಽಅರಣಂ | ಶಿಮೀವತೋಃ | ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೂ ಇತಿ | ಸುತೃಪಾಃ | ವಾಂ |
ಉರುಷ್ಯತಿ |

ಯಾ | ಮರ್ತ್ಯಾಯ | ಪ್ರತಿಧೀಯಮಾನಂ | ಇತ್ | ಕೃಶಾನೋಃ | ಅಸ್ತುಃ | ಅಸನಾಂ |
ಉರುಷ್ಯಥಃ || ೨ ||

ಶಾಂಭುಕೃತ್ಯಂ

ಸೋಮಾತಿರೀಕೇ ತ್ವೇಷಯಸವನ ಏಷಾ ನೈಕಲ್ಪಿಠೇ ಯಾಜ್ಯಾ | ತಥಾ ಚ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ತ್ವೇಷ-
ಮಿತ್ಥಾ ಸಮರಣಂ ಶಿಮೀವತೋರಿತಿ ವಾ ಯಾಜ್ಯಾ | ಅ. ೬-೭ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೂ ಶಿಮೀವತೋರಿಷ್ಟಪ್ರದಾನಾದಿಕರ್ಮವತೋರೀವಾಂ ಯುವಯೋರಿತ್ವೇಶಂ
ತ್ವೇಷಂ ಪ್ರದೀಪ್ತಂ ಸಮರಣಂ ಸಮ್ಯಗ್ಯಾಗದೀಶಗಮನಂ ಸುತಪಾ ಹುತಶಿಷ್ಟೋನೂಪೀತಯಜಮಾನ
ಉರುಷ್ಯತಿ | ರಕ್ಷತಿ | ಯಾಗೇನ ಪೂಜಯತಿ | ಯದ್ವಾ | ಶಿಮೀವತೋಃ ಪ್ರಹರಣಾದಿಕರ್ಮವತೋರೀವಾಂ
ಯುವಯೋಶ್ವೇಷಂ ದೀಪ್ತಂ ಶೌರ್ಯೇಪೇತಂ ಸಮರಣಂ ಸಮ್ಯಕ್ಪರಸ್ತರಗಮನೋಪೇತಂ ವೃಷ್ಟಿ-
ಪ್ರದಾನಾಯ ಮೇಘವಿದಾರಣರೂಪಂ ಯಜಮಾನ ಉರುಷ್ಯತಿ | ರಕ್ಷತಿ | ಸ್ತೃತೀಕೃತಃ | ಕಸ್ತಯೋ-
ರತಿಶಯ ಇತಿ ಉಚ್ಯತೇ | ಯಾ ಯಾವಿಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೂ ಮರ್ತ್ಯಾಯ ಮನುಷ್ಯಾಯ ಹವಿರ್ದಾಪ್ತೇ ಯಜ-
ಮಾನಾಯ ಪ್ರತಿಧೀಯಮಾನಮಿತ್ | ಪ್ರತಿಧಾತೆನ್ಯಂ ಫಲರೂಪಮಸನಾಮಸನಂ ಚಲನಶೀಲಂ ಪ್ರದಾನ-
ಶೀಲಮನ್ನಾದಿಕಮಸ್ತು ರಥಮತಕ್ಷೇಫ್ಫುರ್ನಿರಸಿತುರ್ವಾ ರಕ್ತೂಣಾಂ ಕೃಶಾನೋರಗ್ನೇಃ ಸಕಾಶಾದುರು-
ಷ್ಯಥಃ | ಅವಿಚ್ಛೇದೀನ ಪ್ರವರ್ತಯಥಃ | ವಹ್ನೌ ದುತಂ ಹವಿಃ ಸ್ವೀಕೃತ್ಯ ತನ್ನಬಾದೀವ ಫಲಮು
ದಾಸ್ಯಥ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೋಃ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳೇ, | ಯೋ—ಯಾವ ನೀವು | ಮುತ್ಸಾರ್ಯಯಂ—ಮಾನವನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಪ್ರತೀಧೀಯಮಾನಮಿತ್—(ಯಜ್ಞಫಲದ ರೂಪದಲ್ಲಿ) ಸ್ವೀಕರಿಸಲೇಬೇಕಾದ | ಅಸನಾಂ—ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು | ಅಪ್ತುಃ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ಹೆಚ್ಚುವ ಅಥವಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸುವ | ಕೃಶಾನೋಃ—ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕ | ಉರುಷ್ಯಥಃ—(ಸತತವಾಗಿ) ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತೀರೋ, ಅಂತಹ | ತಿಮೀವತೋಃ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದಾನಾದಿಕರ್ತವಿಗಳಿಗಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ಪ್ರಹರಣಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಗಿಲ್ಲ | ವಾಂ—ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ | ತ್ವೇಷಂ—ಪ್ರಕಾರಮಾನವಾದ ಅಥವಾ ಶೌರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಸಮರಣಂ—ಒಡಗೂಡಿದ ಅಗಮನವನ್ನು | ಸುತಪಾಃ—(ಹುತವಿಷ್ಣುವಾದ) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿದ ಯಜಮಾನನು | ಇತ್ಥಾ—ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ | ಉರುಷ್ಯತಿ—ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಛಾಂದೋ

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳೇ, ನೀವು ಮಾನವನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞಫಲನರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಲೇಬೇಕಾದ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚುವ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತೀರಿ. ಈ ರೀತಿ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಗಿಲ್ಲ ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ಪ್ರಕಾರಮಾನವಾದುದೂ, ಒಡಗೂಡಿದುದೂ ಆದ ಅಗಮನವನ್ನು ಹುತವಿಷ್ಣುವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಡಿದ ಯಜಮಾನನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಗೌರವಿಸುತ್ತಾನೆ)

English Translation

Indra and Vishnu, the devout worshipper glorifies the radiant approach of you two, who are the granters of desires, and who bestow upon the mortal who worships you an immediately-receivable (reward), through the distribution of that fire which is the scatterer (of desired blessings).

ವಿಶೇಷವಿವರಣೆ

ತೃತೀಯಪದದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾತಿರೇಕವೆಂಬ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಈ ಮಕ್ಕನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ (ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ) ಬೇಕಾದರೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದೆಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯಾನುಭೂತಸೂತ್ರವು—ತ್ವೇಷಮಿತ್ಥಾ ಸಮರಣಂ ತಿಮೀವತೋಃ ನಾ ಯಾಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗುವುದು. (ಅ. ೬-೭)

ಕೃಶಾನೋಃ—ಅಗ್ನೇಃ | ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಎಂದು ಕೃಶಾನುರಬ್ಧಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯಂವರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದವು ಅಗ್ನಿಪರ್ವಾಯವಾಗಿ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರು ಇನ್ನೂ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದರ್ಥವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಕೃಶಾನುವೆಂಬ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ನಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಕರಣವನ್ನು (೫-೩೨) ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದ ಯಾವ ಶ್ರುತಿನಾಶ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಕೃಶಾನು ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಪರ್ವಾಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಆ ಹೆಸರು ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಬರುವುದಿಲ್ಲವು ಆಗಿದೆ.

ಧನ್ವಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಕೃಶಾಸುವು ಸೋಮಪಾಲಕನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸೋಮ ವಸ್ತ್ರ ಪವನಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದ ಶೈಲನವನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಅದರ ಪುಕ್ಕವನ್ನು ಭೇದಿಸಿದ ಕಥೆಯು ಮುಕ್ತಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಈಂಥೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅವ ಯಜ್ಞೋನೋ ಅಸ್ತನೀದಧ ದ್ಯೋವಿ ಯದ್ಯದಿ ವಾತೆ ಉಪಾಃ ಪುರಂಧಿಂ |

ಸೃಜದ್ಯದಸ್ಮಾ ಅವ ಹ ಸ್ವಪಜ್ಜಾಂ ಕೃಶಾಸುರಸ್ಮಾ ಮನಸಾ ಭುರಣ್ಯಾನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೪-೨೭-೨)

ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಸೋಮಪವನರಣಕ್ಕೆ ಬಂದ ಶೈಲನವನ್ನು ಸೋಮಪಾಲಕರೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರತಿಭಟಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೃಶಾಸುವು ಮನೋವೇಗದಿಂದ ಅದನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅದರ ಪುಕ್ಕವನ್ನು ಭೇದಿಸಿದನು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ,

ಸ ಪೂರ್ವ್ಯಃ ಶವತೇ ಯಂ ದಿವಸ್ವರಿ ಶೈಲನೋ ಮಥಾಯದಿಸಿತಸ್ತ್ರೀರೋ ರಜಃ |

ಸ ಮಧ್ಯ ಅ ಯುವತೇ ವೇದಿಜಾನ ಇತ್ಯಶಾನೋರಸ್ತು ಮರ್ಸಾಹ ದಿಟ್ಟುಷಾ ||

(ಮ. ಸಂ. ೯-೭೭-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಎತರೆಯಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ಈ ಕಥೆಯು ಇನ್ನೂ ಕೊಂಚ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದು ಕೃಶಾಸುವಿನ ಆಸಾಧಾರಣವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಲಾಯತ್ರೀಂ ತ್ವಂ ನ ಇಮಂ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮಾಹರೇತಿ ಸಾ ತಥೈತ್ಯೆ-
ಬ್ರವೀತ್ತಾಂ ವೈ ಮಾ ಸರ್ವೇಣ ಸ್ವಸ್ತ್ರಯಾನೇನಾನಮಂತ್ರಯಧ್ಯಮಿತಿ ತಥೇತಿ ಸೋದವೆ-
ತತ್ತಾಂ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಣ ಸ್ವಸ್ತ್ರಯಾನೇನಾನ್ಯಮಂತ್ರಯಂತೆ ಪ್ರೇತಿ ಚೇತಿ ಚೇತ್ಯೇತದ್ವ್ಯು-
ಸರ್ವಂ ಸ್ವಸ್ತ್ರಯಾನಂ ಯತ್ರೇತಿ ಚೇತಿ ತದ್ಯೋಽಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಾಃ ಸ್ಯಾತ್ಸಮೇತೇನಾನು-
ಮಂತ್ರಯೇತ ಪ್ರೇತಿ ಚೇತಿ ಚೇತಿ ಸ್ವಸ್ತ್ರವ ಗಚ್ಯತಿ ಸ್ವಸ್ತ್ರ ಪುನರಾಗಚ್ಯತಿ |

ಸಾ ಪತಿತ್ವಾ ಸೋಮಪಾಲಾನ್ವೀಷಯಿತ್ವಾ ಪದ್ಮಾಂ ಚಿ ಮುಖೇನ ಚ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಂ
ಸಮಗೃಹ್ಣಾನ್ಯಾನಿ ಚೇತರೇ ಭಂದಸೀ ಅಕ್ಷರಾಣ್ಯಜಹಿತಾಂ ತಾನಿ ಚೋದಸವಗೃಹ್ಣಾತ್ |

ತಸ್ಯಾ ಆನು ವಿಸ್ವಜ್ಞ ಕೃಶಾಸುಃ ಸೋಮಪಾಲಃ ಸವ್ಯಸ್ಯ ಪದೋ ನಬುಚ್ಛಿದತ್ತಚ್ಚಿಲ್ಯಕೋಽ-
ಭವತ್ತಸ್ಯಾತ್ಸನಬುಮಿವ ಯದ್ವಿಶಮಸ್ರವತ್ಸಾ ವಶಾಭವತ್ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೬)

ದೇವತೆಗಳು ಸೋಮಪಾಲರನ್ನ ಪವನಿಸಿಕೊಂಡು ಬರಬೇಕೆಂದು ಗಾಯತ್ರಿಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಸ್ವಪ್ನೆಯ ವಸ್ತು ಹೇಗೆ ರೀಡ್ರಿವಾಗಿ ವಾಪಸ್ಸು ಬರಬೇಕೆಂದಾಡಿಸಿ ಕಳುಹಿದಾಗ ಶೈಲನರೂಪದ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಇಳಿದು ಸೋಮಪಾಲರನ್ನು ಬೆದರಿಸಿದಾಗ ಕೃಶಾಸುವು ತನ್ನ ಬಾಣದಿಂದ ಅದರ ನಬುವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನೆಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಉಳಿದೆಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೃಶಾಸು ಪದವು ಅಂಕಿತನಾಮವಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿರುವುದು ಅಷ್ಟೇನೂ ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಇತರ ಕೃತಿವಾಗ್ಯಗಳ ಅಧಾರದಿಂದ ತಿಳಿಯ

ಬಹುದು. ತ್ರೈತ್ತಿರಿಯಸಂಹತೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಕೃತಾನುವೆಂಬ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಬೋಧಕವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ,

ಅಥ ಸೋಮಕ್ರಯಣಾನನುದಿಶತಿ | ಸ್ವಾನ ಭ್ರಾಜಾಂಘಾರೇ ಬಂಭಾರೇ ಹಸ್ತ ಸುಹಸ್ತ ಕೃತಾನು
ವೇತೇ ವಃ ಸೋಮಕ್ರಯಣಾಸ್ತಾನ್ರಕ್ಷದ್ಧಂ ಮಾ ವೋ ದಭನ್ನಿತಿ ಧಿಷ್ಣಾನ್ಯಾನಾಂ ವಾ ಬತೇ
ಭಾಜನೇನೈತಾನಿ ವೈ ಧಿಷ್ಣಾನ್ಯಾನಾಂ ನಾಮಾನಿ ತಾಸ್ಯೇವೈಭ್ಯ ಬದಸ್ತದಿಕ್ಷತಾ |

(ಶ. ಬ್ರಾ, ೩-೨-೬-೧)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾನ, ಭ್ರಾಜ, ಅಂಘಾರಿ, ಬಂಭಾರಿ, ಹಸ್ತ, ಸುಹಸ್ತ, ಕೃತಾನು ಎಂಬವರು ಸೋಮವಾಲಕರೆಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ತ್ರೈತ್ತಿರಿಯಸಂಹತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

..... ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠೋಮವಿಕ್ರಯಣಿ ತಮೋಮಿತ್ರೋನ ಏಹಿ ಸುಮಿತ್ರಭಾ ಇಂದ್ರೇಸ್ಯೋರುಮಾ
ವಿಶ ದಕ್ಷಿಣಮುಶನ್ಮುಶಂತಗ್ನ್ ಸೋನಸ್ಯೋನಗ್ನ್ ಸ್ವಾನಭ್ರಾಜಾಂಘಾರೇ ಬಂಭಾರೇ ಹಸ್ತ
ಸುಹಸ್ತ ಕೃತಾನುವೇತೇ ವಸ್ಯೋಮಕ್ರಯಣಾಸ್ತಾನ್ರಕ್ಷದ್ಧಂ ಮಾ ವೋ ದಭನ್ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೭)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸ್ವಾನ, ಭ್ರಾಜ, ಅಂಘಾರಿ, ಬಂಭಾರಿ, ಹಸ್ತ, ಸುಹಸ್ತ, ಕೃತಾನು ಎಂಬುವರೇ ಜಾಗರೂಕರಾದ ಸೋಮರಕ್ಷಕರೆಂದು ಹೇಗೆ ಅನಂತರ,

ವಿಭೂರಸಿ ಪ್ರವಾಹಣೋ ವಹ್ಮುರಸಿ ಹವ್ಯವಾಹನಶ್ವಾತೈಲ್ಯಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಸ್ತುಘೋಲ್ಯಸಿ ವಿಶ್ವವೇದಾ
ಉತಿಗಸಿ ಕವಿರಂಘಾರಿಸಿ ಬಂಭಾರಿವಸ್ಯುರಸಿ ದುವಸ್ವಾಘ್ನಾನ್ಯೋರಸಿ ಮಾರ್ಜಾಲಿಯ-
ಸ್ತಮ್ರಾದಸಿ ಕೃತಾನುಃ ಪರಿಷದ್ಯೋಲ್ಯಸಿ ಪವಮಾನಃ ಪ್ರತೇಕ್ವಾಸಿ ನಭಸ್ತಾನಸಂಮ್ಯಷ್ಟೋಲ್ಯಸಿ
ಹವ್ಯಸೂದ ಋತಧಾಮಾಸಿ ಸುವಜೋಫ್ಯೇತಿರ್ಬಹ್ವಜೋತಿರಸಿ ಸುವರ್ಧಾಮಾಜೋಲ್ಯೇಕ-
ಷಾದಹಿರಸಿ ಬುಧ್ನಿಯೋ ರಾಬ್ರೇಣಾನೀಕೇನ ಸಾಹಿ ಮಾಗ್ನೇ ಪಿಪ್ಯಹಿ ಮಾ ಮಾ ಮಾ
ಹಿಗ್ಂಸೀಃ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೩-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂಘಾರಿ, ಬಂಭಾರಿ, ಕೃತಾನು ಇತ್ಯಾದಿ ಸಕಲರೂ ನೀನೇ ಆಗಿರುವೆಯೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಆದೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಕೃತಾನುವೇ ಮುಂತಾದ ಸೋಮವಾಲಕರು ಧಿಷ್ಣಾನ್ಯಾನಾಂ ನಾಮಾನಿ ಅಗ್ನಿವೇದಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಎಂದು ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಶ. ಬ್ರಾ - ೩-೨-೬-೧) ಅದುದರಿಂದ ಕೃತಾನುವೆಂದೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ಕೆಲವುವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕೃತಾನುಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಶೇಷಣಗಳೇ ಈ ಹೆಸರು ಬರತಕ್ಕ ಉಳಿದ ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದನ್ನೂ ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಶ್ರೀ ಸಪ್ತ ಸಸ್ತ್ರಾ ನದ್ಯೋ ಮಹೀರಪೋ ವನಸ್ತತೀನ್ ಸರ್ವಶ್ಚ ಅಗ್ನಿ ಮೂತಯೇ |
ಕೃಶಾನುಮಸ್ತ್ರೈನ್ ತಿಷ್ಠಂ ಸದಿಷ್ಠ ಆ ರುದ್ರಂ ರುದ್ರೀಷು ರುದ್ರಿಯಂ ಹವಾಮಹೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೬೪-೮)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕೃಶಾನು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ವಿಶೇಷ್ಯವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ೯-೬೬-೨ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ತುಃ ಕೃಶಾನೋಃ ಎಂದೂ, ೪-೨೭-೩ನೇ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ತ್ರಾ ಕೃಶಾನುಃ ಎಂದೂ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಸ್ತುಃ ಕೃಶಾನೋಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಗಳಿವೆ. ಉದಹರಿಸಿರುವ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ತು ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಬಾಣವನ್ನು ಎಸೆದು ಶತ್ರುವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅಸ್ತುಃ ಎಂದರೆ ನಿರಸಿತುಃ ಶತ್ರುಜ್ಞಾಂ | ಶತ್ರುಹಿಂಸಕನಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಅಸನಾಂ—ಅಸನಂ ಚಲನೆಶೀಲಂ ಪ್ರದಾನಶೀಲಮನ್ನಾದಿಕಂ | ದಾತ್ವವಿನಿಂದ ಚಲಿಸಿ ಪ್ರತಿಗುಹಿತವು ನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವ ಸ್ವಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಸನವೆಂದು ಹೆಸರಿಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪುರೂಣೆ ದೆಸ್ಮೋ ನಿ ರಿಣಾತಿ ಜಂಭೈರಾದ್ಯೋಚಿತೇ ವನ ಆ ವಿಧಾವಾ |

ಅದಸ್ಯ ವಾತೋ ಅನು ವಾತಿ ಶೋಚಿರಸ್ತುರ್ನ ಶರ್ಮಾಮಸನಾಮನು ದ್ಯೂನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧೪-೮-೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಚಲಿಸತಕ್ಕ ಜಾಣಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಉರುಷ್ಯತಿ—ಉರುಷ್ಯತೀ ರಕ್ಷಕರ್ತುರ್ (ನಿ. ೫-೬೩) ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ಸ ನೋ ಬೋಧಿ ಶ್ರುಭೀ ಹವಮುರುಷ್ಯಾಣೋ ಆಘಾಯತಃ ಸಮಸ್ಯಾತ್ |

(ಮ. ಸಂ. ೫-೨೪-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಓದಲಿಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ ಸಮುದ್ರಿಂದಲೂ ನೆಃ ನಮ್ಮನ್ನು ಉರುಷ್ಯ ರಕ್ಷಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಶ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಎರಡು ಸಲ ಬಂದಿದೆ. ವೊಪಲನೆಯದಕ್ಕೆ ಉರುಷ್ಯತಿ—ರಕ್ಷತಿ | ಯಾಗೇನ ಪೂಜಯತಿ ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿ | ಯಾಗದಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬರ್ಥವೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಉರುಷ್ಯಥಃ ಪ್ರೇರಯಥಃ ನಮಗೆ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನ ವಾಗಿ ಆತ್ಮವನ್ನು ಓದಗಿಸುತ್ತಾ ರಕ್ಷಿಸು ಎಂಬರ್ಥವೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶಿರೀವತಃ—ಶಿರೀವತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ಶಮಯತೇರ್ವಾ ಶಕ್ಯೋತೇರ್ವಾ | (ನಿ. ೫-೧೧೨)

ಪ್ರಯಾಸಪಡು ಅಥವಾ ಶ್ರಮಪಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶರ್ಮ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶಕ್ಯವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಕ್ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಪಾಂತಮನ್ಯುಸ್ತೃಪಲಪ್ರಥಮಾ ಧಾನಿಃ ಶಿರೀವಾಚ್ಚಾರುಮುಂ ಬುಚೇಶೀ |

ಸೋನೋ ನಿಶ್ಚಾನೈಸಾ ವನಾನಿ ನಾರ್ವಾಗೀಂಶ್ಚಂ ಪ್ರತಿಮಾನಾನಿ ದೇಭುಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೮೯-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಶಮೀವಾನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಯಾಕ್ತನಾದ ಎಂಬರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳು ಸರ್ವದಾ ಲೋಕರಕ್ಷಣಾದಿ ಕಾರ್ಯಯುಕ್ತರೆಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ರೇಷಮ್—ತ್ರೇಷ ದೀಪೌ ಧಾತು ನಂದಿಗೃಹಿಪಚಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ರಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲಘಾವಧಗುಣ.

ಸಮರಣಮ್—ಮು ಗೌ ಧಾತು. ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರ ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣು—ಇಂದ್ರಸ್ತೌ ವಿಷ್ಣುಸ್ತೌ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣು ದೇವತಾಂಜ್ವಂಜೇ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅನವ್ ದೇವತ್ಯಾದಂಜೇ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುತಪಾಃ—ಮುಚ್ ಅಭಿವನೇ ಧಾತು. ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸುತಂ ಪಿಪತಿ ಇತಿ ಸುತಪಾಃ ಪಾ ಪಾನೇ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ಪ್ರಸದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರುಷ್ಯತಿ—ಉರುಷ್ಯ ಧಾತುವು ರಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಹ ವಚನಾಂತರೂಪ ಅತಿಣಂತದ ಪರವಕ್ಷಿಯವುರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತಿಧೀಯಮಾನಮ್—ಡುಧಾಚ್ ಧಾರಣಪೂರ್ವಣಯೋಃ ಧಾತು. ಕರ್ವಣಯಲ್ಲಿ ಲಟಿಗೆ ಶಾಸನಾದೇಶ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್. ಘುಮಾಸ್ತೌ ಗಾ- ಸಾಜ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಈತ್ಯ. ಅನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕಾಗಮ. ತಾಸ್ಯನುಡಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಕ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ಪ್ರಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಶಾನೋಃ—ಕೃಶ ತನೂಕರಕೆ ಧಾತು. ಯನ್ಯೆ ಇ್ಯಾವನ್ಯ—(ಉ. ಸೂ. ೪.೪೪೨, ಎಂಬುದರಿಂದ ಆನುಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತುಃ—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ. ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಂಚವಿವಿಹವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಸನಾಮ್—ಪೂರ್ವೋಕ್ತಧಾತುವಿಗೆ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುವೋರನಾಕೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆನಾದೇಶ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರುಷ್ಯಭೇ—ಒಲ್ಗ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ .ದ್ವಿನಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ವ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಭಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಚಯುತ್ತದೆ || ೨ ||

-----:0:-----

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತಾ ಈಂ ವರ್ಧಂತಿ ಮುಹ್ಯಸ್ಯ ಸೌಂಸ್ಯಂ ನಿ ಮಾತರಾ ನಯತಿ ರೇತಸೇ ಭುಜೇ |

ದಧಾತಿ ಪುತ್ರೋಽವರಂ ಪರಂ ಪಿತುರ್ನಾಮ ತ್ವತೀಯಮಧಿ ರೋಚನೇ ದಿವಃ || ೩ ||

| ಪಠಪಾಠಃ |

ತಾಃ | ಈಂ | ವರ್ಧಂತಿ | ಮುಹಿ | ಅಸ್ಯ | ಸೌಂಸ್ಯಂ | ನಿ | ಮಾತರಾ | ನಯತಿ | ರೇತಸೇ | ಭುಜೇ |
ದಧಾತಿ | ಪುತ್ರಃ | ಅವರಂ | ಪರಂ | ಪಿತುಃ | ನಾಮ | ತ್ವತೀಯಂ | ಅಧಿ | ರೋಚನೇ | ದಿವಃ || ೩ ||

ಸಾಮಾನ್ಯಾಭ್ಯಾಂ

ತಾಃ ಸೋಮರೂಪಾಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ಅಹುತೆಯೋ ಯಜಮಾನೇನ ಹುತಾ ಈಮೇತದಸ್ಯೋದ್ರ್ವ್ಯಸ್ಯ ಮುಹಿ ಮಹತ್ಪಾಂಸ್ಯಂ ಪುಂಸಃ ಕರ್ಮ ವತ್ಯಮಾಣರೂಪಂ ಬಲಂ ವರ್ಧಂತಿ | ವರ್ಧಯಂತಿ | ಈಮಿತ್ಯೇ-ನರ್ಥಕೋ ವಾ | ಸ ಚೇಂದ್ರಃ ಸೋಮಸಾನಜನಿತಂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಮಾತರಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ನಿ ನಯತಿ | ನಿಕರಾಂ ಪ್ರಾಪಯತಿ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ರೇತಸೇ ಪ್ರಾಣನಾಂ ಪುತ್ರಾದ್ಯುತ್ಪಾದನಸಾಮರ್ಥ್ಯಾಯ ಭುಜೇ ತೇಷಾಂ ಭೋಗಾಯ ರಕ್ಷಣಾಯ ವಾ | ಕುತ್ರೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ದಿವೋ ದ್ಯೋತಮಾನಸ್ಯಾದಿತ್ಯ-ಸ್ಯಾಧ್ಯಧಿಕಂ ರೋಚನೇ ರೋಚಮಾನೇ ಮಃಡಲೇ | ನಾಮ ನಮನಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಸ್ವಾಪಿತಂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಪುತ್ರಃ ಪುರುತಾತಾ ಸರ್ವೋ ಜನಃ ಪಿತುಃ ಪಾಲಕಾದ್ವಿಷ್ಣೋರನುಗೃಹಾಹ್ | ಯದ್ವಾ | ಪಿತುಃ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಕತ್ಯಾತ್ಮಯಮುತ್ಪನ್ನಂ ಸತ್ ಅವರಂ ನಿಕ್ರಮ್ಯ ನಾಮ ಪಾತ್ರೇಸಂಜ್ಞಂ ಪರಂ ತಮತ್ಕೃಷ್ಯಂ ಪುತ್ರ ಇತಿ ನಾಮ ತದುಭಯಾಸೇಕ್ತಯಾ ತ್ವತೀಯಂ ಪಿತೇತಿ ನಾಮ ಧಧಾತಿ | ಧಾರ-ಯತಿ | ಶ್ರೀಣ ವಾವ ರೇಶಾಂಸಿ ಪಿತಾ ಪುತ್ರಃ ಪೌತ್ರಃ || ತೈ. ಸಂ. ೫.೬.೮.೪. | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಅಸ್ಯಾಯಮರ್ಥಃ | ಅಗ್ನೌ ದುತಾಃ ಸೋಮಾಹುತೆಯ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ದ್ಯಾವತಾತ್ಮನಃ ಸನಿತುರ್ಮೂರ್ತ್ಯಂತರಾನಿದ್ರಾಪ್ನೋ ಪೋಷಯಂತಿ | ತುಷ್ಪೌ ತಾ ಮೇಘದ್ವಾಂ ವರ್ಷತಃ | ತಯಾ

ವೃಷ್ಣಾಽ ಸಸ್ಯಾದಿದ್ರಾಽ ಪ್ರಜಃಃ ಪುತ್ರೈಶ್ಚಾತ್ರಾದಿರೂಪೇಣ ವರ್ಧಯತ ಇತ್ಯೇವಮಹಾನುಭಾವಾ-
ಮಿಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೋ ಇತಿ ||

ಶ್ರುತವಾರ್ಥ

ತಾಃ—ಸೋಮರೂಪವಾದ ಆಹುತಿಗಳು | ಆಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ | ಮಹಿ—ಮಹತ್ವಾದ | (ಈಂ) ಸೌಂಧ್ಯಂ—ಪುರುಷಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ವರ್ಧಯತಿ—ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. (ಅದೇ ಇಂದ್ರನು) ರೇತಸೇ (ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ) ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ | ಭುಜೇ—ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ | ಮಾತೆರಾ—ದ್ರಾವ್ಯಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳಿಗೆ | ನಿ ನಯತಿ—(ಈ ಶಕ್ತಿಯು) ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ | ದಿವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಆದಿತ್ಯನ | ಅಧಿ ರೋಚನೇ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳಗುವ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ | ನಾಮ—ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಈ ಉತ್ಪಾದನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು | ಪುತ್ರೈಃ—ಪುತ್ರ ರೂಪನಾದ ಸಕಲಮಾನವನೂ | ಪಿತುಃ—ಪಾಲಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ (ಅಥವಾ ಉತ್ಪಾದಿತನಾದ ತನ್ನಿಂದಲೇ | ಅವರಂ—ಕನ್ನಿಷ್ಠವಾದ ಪೌತ್ರ ಸಂಕ್ಷೇಪಯುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ | ಪರಂ—(ಆದಿತ್ಯಂತಲೂ) ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಪುತ್ರ ಸಂಕ್ಷೇಪಯುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ | ತೃತೀಯಂ—ತೆರೆದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಪಿತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ | ದಧಾತಿ—ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಾರ್ಥ

ಯಜಮಾನನಿಂದ ಆರ್ಪಿತವಾದ ಸೋಮರೂಪವಾದ ಆಹುತಿಗಳು ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ವಾದ ಪುರುಷಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಅದೇ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಸಹ ಈ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ದ್ರಾವ್ಯಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳಗುವ ಆದಿತ್ಯನ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಈ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸಕಲ ಮಾನವನೂ ಸಹ ಪೌತ್ರ ಸಂಕ್ಷೇಪಯುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ ಪುತ್ರ ಸಂಕ್ಷೇಪಯುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಪಿತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

English Translation

These (oblations) augment his, (Indra,s), mighty manhood, by which he fits the parents (of all creatures, heaven and earth), for generation and enjoyment; where-by, in the upper region of the sky, the son has an inferior and superior appellation, and a third (name) of father.

|| ವಿಶೇಷವರ್ಷಯಗಳು ||

ಈ ಹುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಹುತಿಯ ಸೇವನೆಯಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಪುಂಸ್ತ್ವಶಕ್ತಿಯು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದನ್ನೂ, ಅದೇ ಇಂದ್ರನು ದ್ರಾವ್ಯಾಪ್ಯಧಿವಿಗಳಿಗೆ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಯೋಜಿಸಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಭೋಗಕ್ಕೂ ವೃದ್ಧಿಗೂ ಕಾರಣನಾಗುವುದನ್ನೂ ಮತ್ತು ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿರೂಪವಾದ ಬೆಳೆನಣಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಹೇತುವಾಗಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮೊದಲು,

ಶಾಃ ಅಸ್ಯ ಮಹಿ ಪೌಂಸ್ಯಂ ವರ್ಧಂತಿ—ಯಜಮಾನೇನ ಸುಶಾಃ ಸೋಮರೂಪಾಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ಅಹುತಯಃ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಂ ರೂಪಂ ಬಲಂ ವರ್ಧಯಂತಿ | ಯುಜ್ಜಕರ್ತನಿಂದ ಅರ್ಚಿತಗೌಡ ಸೋಮಾಹುತಿಗಳು ಇಂದ್ರನ ಮಹದ್ಬಲವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈ ಪೌಂಸ್ಯವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಉಪಕಾರವಾಗದೆ ಯುಜ್ಜಕರ್ತನ ವೃದ್ಧಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಯೋ ನ ವೃಕ್ಷಂ ಸುಪಲಾಶಮಾಸದನ್ನೋಮಾಸ ಇಂದ್ರಂ ಮಂದಿನಸ್ತಮಾಪಷಃ |
ಪ್ರೈಷಾಮನೀಕಂ ಶವಸಾ ದವಿದ್ಯುತದ್ವಿದತ್ಸೂರ್ಮನವೇ ಜ್ಯೋತಿರಾರ್ಯಂ ||

(ಮ. ಸಂ ೧೦-೪೨-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ ಇಲ್ಲಿ ಚರ್ಮಪಾತ್ರೆಗಳಿಂದ ಅರ್ಚಿತಗೌಡ ಸೋಮಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೂ, ಇಂದ್ರನನ್ನು ವೃಕ್ಷಕ್ಕೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಪಕ್ಷಿಗಳು ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೂ ಕೊಡುವಂತೆ ಸೋಮಾಹುತಿಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಅವನನ್ನು ತೇಜೋಯುತನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ, ಎಂದು ಸೋಮಾಹುತಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಜನ್ಯವಾದ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯೂ ತೇಜಸ್ಸೂ ಯುಜ್ಜಕರ್ತನಾದ ಮಾನವನಿಗೂ ಉಪಕಾರವಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವಾಯೋಃ ಪೂತಃ ಪವಿತ್ರೇಣ | ಪ್ರತ್ಯೆಜ್ ಸೋಮೋಲಾತಿಮ್ನತ ಇತಿ ಸೋಮಾತಿಪೂತಸ್ಯ ಪುನಾತಿ
ಯಥಾರೂಪಮೇವೈನಂ ಪುನಾತಿಂದ್ರಸ್ಯ ಯುಜ್ಯಃ ಸಪೇತಿ ಯದೇವಾಸ್ಯ ತೇನೇಂದ್ರಿಯಂ
ವೀರ್ಯಮತಿಕ್ರಾಂತಂ ಭವತಿ ತದಸ್ಮಿನ್ನನಂದಧಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ ೧೨-೨-೨-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪಾಠ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ವಾಯ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂತವಾದುದೂ, ಅಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಿಸಿದುದೂ ಆದ ಸೋಮವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಖನಾಗಿವು ಅವನ ವೀರ್ಯವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಯುಜ್ಜಕರ್ತನಿಗೂ ವೀರ್ಯದಾಯಕವಾಗಿ ನಿರ್ವೀರ್ಯನಾದವನಿಗೂ ಅವನ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸೋಮಾಹುತಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಉಳಿದಿಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪೌಂಸ್ಯಂ—ಪುಂಸಃ ಕರ್ಮ | ಪುರುಷನ ಶಕ್ತಿಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ಪದವು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲೂ (ನಿ. ೨-೯), ಸಂಗ್ರಾಮಾನಾಮಗಳಲ್ಲೂ (ನಿ. ೨-೯) ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯೆಜ್ವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೇ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಸಂಗ್ರಾಮವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೂ ಸಹ ಸೋಮಾರವು ಇಂದ್ರನ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಒಂದು ಹೊಸದಾದ ವೀರ್ಯವನ್ನು ತುಂಬಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಜಯವನ್ನು ತರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನೇ ಮಂಡಲದ ೧೫ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತನೂ ಬಲಿಷ್ಠನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ

ಪ್ರ ಘಾ ನ್ನಸ್ಯ ಮಹತೋ ಮಹಾನಿ ಸತ್ಯಾ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಕರಣಾನಿ ಪ್ರೇಚಂ |
ತ್ರಿಕದ್ಭುಕೇಪ್ಯಪಿಬತ್ತುತಸ್ಯಾಸ್ಯ ಮದೇ ಅಹಿಮಿಂದ್ರೋ ಜಪಾನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨ ೧೫-೧)

ಎಂಬ ಮೊದಲನೇ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕಮ್ರಕವೆಂಬ ಕರ್ಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮಾಹುತಿಯಿಂದ ಮತ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನ ಮಹತ್ವಾದುದೂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಅಹಿನಧಾದಿರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿ.

ಆವಂತೇ ದ್ಯಾವಸ್ತಭಾಯದ್ವೈಹಂತೆನಾ ರೋದಿಸೀ ಆಪ್ಯಣದಂತರಿಶ್ವಂ |

ಸ ಧಾರಯತ್ಪೃಥಿವೀಂ ಪಶ್ಯೆಥಚ್ಚ ಸೋಮಸ್ಯ ತಾ ಮದ ಇಂದ್ರಕೃಕಾರ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೧೫-೨)

ಇತ್ಯಾದಿಬುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಮತ್ತನಾಗಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕಗಳನ್ನು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ತುಂಬುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಭಿನದ್ವಲಮಂಗಳಿರೋಭಿಗೃಣಾಸೋ (೨-೧೫-೮) ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಲಾದ್ವೈಹಂತೆ ರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿದನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ಮಹತ್ವಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಹ ಸೋಮಸ್ಯ ತಾ ಮದ ಇಂದ್ರಕೃಕಾರ | ಅಭಿಪ್ಪೆ ವಿಳವಾದ ಅಹಸ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಸೋಮಾಹುತಿಗಳ ಪ್ರಭಾವವೆಂದೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಮಾತೆರಾ.—ವಿಶ್ವದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣರಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಪರಾಯಪದವಾಗಿದೆ. ದ್ಯಾವಾ-ಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪಿತೆರಾ ಎಂದೂ (೧-೧೫-೨ ; ೩-೩-೧೧ ; ೭-೫೩-೨ ; ೧೦-೬೫-೮), ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಮಾತೆರಾ ಎಂದೂ (೯-೮೫-೧೨ ; ೧೦-೧-೭ ; ೧೦-೩೫-೩) ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ.

ಯ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಜನಿತ್ರೀ ರೂಪೈರಪಿಂತದ್ಭವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |

ತಮದ್ಯೈ ಹೋತಂಷಿತೋ ಯಜೀಯಾನ್ ದೇವಂ ಕ್ಷೆಷ್ವಾರಮಿಹ ಯುಕ್ತಿವಿದ್ಯಾನ್ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೦-೯)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜನಿತ್ರೀ ಎಂದೂ ಸಂಬೋಧಿಸಿದೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ದ್ಯೈಲೋಕಕ್ಕೆ ಪಿತೃವೆಂದೂ, ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಮಾತೃವೆಂದೂ ಸಂಬೋಧಿಸಿಯಿದೆ. (೧-೮೯-೪ ; ೧-೯೦-೭ ; ೧-೧೬೦-೨ ಇತ್ಯಾದಿ), ಐತರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಪಾಪತ್ವದ ವಿಚಾರವಾದ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವು ಕಥಾರೂಪದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ಇಮೌ ವೈ ಲೋಕೌ ಸಹಾಸ್ರಾಂ ತೌ ವ್ಯೌತಾಂ ನಾವರ್ಷನ್ ಸಮತಪತ್ರೇ ಪಂಚಪಾನಾ ನ ಸಮಜಾನಿತ ತೌ ದೇವಾಃ ಸಮನಯಂಸೌ ಸಂಯಂತಾವೇತಂ ದೇವವಿಮಾಹಂ ವ್ಯವಹೇತಾಂ ರಥಂತರೇಣೈವೇಯಮಮಾಂ ಜಿನ್ನತಿ ಬೃಹತ್ಯಾಸಾವಿಮಾಂ | ಅಸೌ ವೈ ಲೋಕ ಇಮಂ ಲೋಕಮಭಿಪರ್ಯಾವರ್ತತ | ತತೋ ವೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಅಭವತಾಂ ನ ದ್ಯಾವಾಂತರಿಶ್ವಾನಾಂತರಿಶ್ವಾದ್ಯೂಮಿಃ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೪-೨೭)

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿದ್ದು ಕೆಲವುಕಾಲ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದವು. ಅದು ಬೇರೆಯಾದೊಡನೆಯೇ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾರವೂ ವ್ಯಷ್ಟಿಪತನವೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿಂತುಹೋದವು. ಪಂಚಪಾನರೂ (ಇವರು ಯಾರೊಬ್ಬದನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ) ಪರಸ್ಪರವಾದ ಸೌಹಾರ್ದವನ್ನು ಶಾಂತಿಯುತ ಜೀವನವನ್ನೂ ಬೆಳೆಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಒಂದಾಗಬೇಕೆಂದು

ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡರು. ಆಗ ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ವಿವಾಹವು ನೆರವೇರಿತು. ಅಂದಿನಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಅಭಿನ್ನವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ತ್ರೈಲೋಕಿಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲೂ ಸಹ,

ಜಾಯಾ ಭೂಮಿಃ ಪತಿವ್ಯೋಮು | (ತ್ರೈ. ಅ. ೧-೧೦-೧)

ಎಂದು ದ್ಯಾವಾಭೂಮಿಗಳ ದಾಂಪತ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರ ದ್ಯಾವಾ ಯಜ್ಞೈಃ ಪ್ರಥಿವೀ ನಮೋಽಃ ಸಬಾಧ ಈಳೇ ಬೃಹತೀ ಯಜತ್ರೇ |

ತೇ ಚಿದ್ವಿ ಪೂರ್ವೇ ಕವಯೋ ಗೃಣಂತಃ ಪುರೋ ಮಹೀ ದಧಿರೇ ದೇವಪುತ್ರೇ ||

(ಮು. ಸಂ. ೭-೫೩-೧)

ಇತ್ಯಾದಿಬುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಮಾನವರ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಲ್ಲದೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳೆಂದು ದೇವಪುತ್ರೇ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ದಿವಃ ಅಧಿರೋಚನೇ—ದ್ಯೋತಮಾನಸ್ಯ ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ ರೋಚನಾನೇ ಮಂಡಲೇ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನ ಸಾದ ಅದಿತ್ಯೇನ ತೇಜೋಮಂಡಲದಲ್ಲಿ. ಪರಂ ಅವರಂ ತ್ರೈಲೋಕಿಯಂ ದಧಾತಿ | ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿರೂಪವಾದ ನಾಮಗಳನ್ನು (ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನು) ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳಿಗೂ ಅದಿತ್ಯನಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಅವರ ಅನುಗೃಹದಿಂದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತನ ಶ್ರೇಯಸ್ಸೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಪುತ್ರಾದಿಸಂಪತ್ತಿಗೂ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳ ಅನುಗೃಹಕಲ್ಯಾ ಇರುವ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಈರಿತ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗ್ನೌ ಹುತಾಃ ಸೋಮಾಹುತಯಃ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ದ್ವಾದಶಾತ್ಮನಃ ಸವಿತುಮೂರ್-
ತ್ಯೈಂಕರೌ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣು ಪೋಷಯಂತಿ | ತುಷ್ಟೌ ತೌ ಮೇಘದ್ವಾರಾ ವರ್ಷತಃ | ತಯಾ
ವೃಷ್ಟ್ಯಾ ಸಸ್ಯಾದಿದ್ವಾರಾ ಪ್ರಜಾಃ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿರೂಪೇಣ ವರ್ಷಯತ ಇತ್ಯೇವಂ ಮಹಾನು-
ಭಾವೌ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣು ಇತಿ |

ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಸೋಮಾಹುತಿಗಳು ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲವನ್ನು ಸೇರಿ ಸವಿತೃವಿನ ರೂಪಾಂತರಗಳಾದ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರಿಂದ ತುಷ್ಟರಾದ ಅವರು ಮೇಘವ ಮೂಲಕ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಆರು ಅನ್ನರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದೆಂದು ಈ ವಾಕ್ಯವ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ, ಇಂದ್ರ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಅದಿತ್ಯ ಇವರಿಗೆ ಇರತಕ್ಕ ಏಕತೆವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂತಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಇವರು ಯಾವ ರೀತಿ ಹೇತುವೆಂಬುದನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಿವರಣೆಯು ಸರಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಶ್ರಮವಾಕ್ಯಗಳ ಅಧಾರವೂ ಬಹಳವಾಗಿದೆ.

ಸ ಉ ಏವ ಮುಃ ಸ ವಿಷ್ಣುಃ | ತತ ಇಂದ್ರೋ ಮುಖಾನಭವನ್ಮುಖಾನಾನ್ವ ವೈ ತಂ ಮುಘವಾ-
ನಿತ್ಯಾಚಿತ್ರತೇ ಪರೋಕ್ಷಂ ಪರೋಕ್ಷಕಾಮಾ ಹಿ ದೇವಾಃ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೧-೧೩)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖಕ್ಕೂ (ಯಜ್ಞ), ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಇಂದ್ರನು ಮುಖವನ್ನುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಮುಖ(ಘ)ವಾನ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಯಾಶ್ಚದ್ವೇನಾಃ | ಜುಷ್ವಾಸ್ತನೂಃ ಪ್ರಿಯಾಣಿ ಧಾಮಾನಿ ಸಾರ್ಥಗಂ ಸಮವದದಿರೇ ತದಿದ್ರೇ ಸಂನ್ಯದಧತ್ವೇಷ ವಾ ಇಂದ್ರೋ ಯ ಏಷ ತಪತಿ ನ ಹ ವಾ ಏಷೋಽಗ್ರೇಣ ತತಾಪ ಯಥಾ ಹೈವೇದಮನ್ಯತ್ಯೈಷ್ವಮೇವಂ ಹೈವಾಸ ತೇನ್ನೈವೈತದ್ವೀರ್ಥೇಣ ತಪತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವದಿ ಬಹವೋ ದೀಕ್ಷೇರಣ ಗೃಹಪತಯ ಏವ ವ್ರತಮಭ್ಯುತ್ಥಿಚ್ಛೈ ಪ್ರಯಚ್ಛೇಯಾಃ ಸ ಹಿ ತೇಷಾಮುದ್ರಭಾಜನಂ ಧವತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೪-೨-೧೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಏಷ ವಾ ಇಂದ್ರೋ ಯ ಏಷ ತಪತಿ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಅದಿತ್ಯನೇ ಇಂದ್ರನೆಂದೂ, ದೀಕ್ಷಿತರ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ಆಹುತ್ಯರ್ಪಣವೇ ಅದಿತ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಹೇತುವೆಂದೂ ಅದಿತ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವೂ ಶಕ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವ್ಯಸ್ಥಿತನಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೂ ಸಹ ಮಾನವರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದೂ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದಿತ್ಯರೂಪನಾದ ಇಂದ್ರನು ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ತೇಜಸ್ವಿಯಾಗುವನೆಂದೂ ಸಹ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪಿತೃಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪಾಲಕಾದ್ವಿಷ್ಣೋರನುಗೃಹಾತ್ | ಪಾಲಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪುತ್ರಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ನಿಜವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದೆಂದೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಸಹ ಸಹಜವಾದುದೂ ಯಾಜ್ಞಕವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದೆಂದೂ ಸಹ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಪರಸ್ಪರಸಂಬಂಧದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಭೈವಮಭಿಪದ್ಯೆ ವ್ಯಾಚೆಯತಿ | ವಿಷ್ಣೋಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಪಶ್ಯತ ಯತೋ ವ್ರತಾನಿ ಪಸ್ತಶೇ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಯುಜ್ಯಃ ಸಪೇತಿ ವಪ್ರಂ ವಾ ಏಷ ಸ್ಯಾಹಾಸೀರ್ಷಿದ್ಯೋ ಯೂಪಮುದಿತಿಕ್ರಿಯುದ್ವಿಷ್ಣೋರ್ವಿಜಿತಿಂ ಪಶ್ಯತೇತ್ಯೇವೈತದಾಹ ಇಂದ್ರೋವೈ ಯುಜ್ಯಸ್ಯ ದೇವತಾ ನೈಷ್ವಮೋ ಯೂಪಸ್ತಗ್ ಸೇಂದ್ರಂ ಕರೋತಿ ತಸ್ಮಾದಾಹೇಂದ್ರಸ್ಯ ಯುಜ್ಯಃ ಸಪೇತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೭-೧-೧೭)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಸಹ ಪ್ರಾಕೃತವಾದ ಸಖ್ಯವಿದೆಯೆಂದೂ ನೈಷ್ವವನಾದ ಯಜ್ಞಭಾಗವು ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಸೇರತಕ್ಕದ್ದೆಂದೂ ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಫಲಕ್ಕೆ ಇಬ್ಬರೂ ಭಾಗಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಚಪಾಲಮುದೀಕ್ಷತೇ | ತದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಮಂ ಪದಗ್ಂ ಸದಾ ಪಶ್ಯಂತಿ ಸೂರಯಃ | ದಿವೀವ ಚಕ್ಷುರಾತತಂ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೭-೧-೧೮)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುವ ಅದಿತ್ಯನುಂಟಲನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರ, ವಿಷ್ಣು, ಯಜ್ಞ, ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲ ಇವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಇರತಕ್ಕ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧದ ಸಲುವಾಗಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೆ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪುತ್ರಪ್ರಾಪ್ತಿದಂತಿತಿಗಳ ವೃದ್ಧಿಯೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ರೇತಸೇ—ಪುತ್ರಾದ್ಯುತ್ಪಾದನಸಾಮರ್ಥ್ಯಾಯ | ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ
ಮಾಡಿದೆ. ಮತ್ತು ಸಾಯಣರು,

ತ್ರೀಣಿ ವಾವ ರೇತಾಂಸಿ ಪಿತಾ ಪುತ್ರಃ ಪೌತ್ರಃ |

(ಶ್ರೀ ಸಂ. ೫-೬-೧೪)

ಎಂಬ ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹಿಸಿ ರೇತಸ್ಸು—ಪಿತಾ, ಪುತ್ರೈ, ಮತ್ತು ಪೌತ್ರೈ ಎಂಬ ಮೂರುಬಗೆಯ ರೂಪಗಳನ್ನು
ಹೊಂದುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಂ, ಪರಂ ಮತ್ತು, ಅಪರಂ ಎಂಬ
ಪದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ. ರೇತಸಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪುರುಷನ ಸಂತಾನಜನಕವಾದ ವೀರ್ಯವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ ಇತರ
ಅರ್ಥಗಳೂ ಉಂಟು.

ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದವನ್ನು ಅರ್ಣಃ, ಜೋದಃ, ಕ್ಷವ್ಯ ಇತ್ಯಾದ್ಯದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ
(ನಿ. ೨-೨೭)

ದಿವೋ ನ ಯಸ್ಯ ರೇತಸೋ ದುಭಾನಾಃ ಪಂಥಾಸೋ ಯಂತಿ ಶವಸಾಪರೇತಾಃ |

ತರದ್ವೀಷಾಃ ಸಾಸಹಃ ಪೌಂಸ್ಯೇಭಿರ್ಮರುತ್ಪಾನೋ ಭವತ್ಸಿದ್ಧಿ ಊತೀ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೦೦-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಷ್ಟ್ಯದಿ ಕೆಗಳಿಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು,

ಕಥಾ ಮಾಹೇ ಪುಷ್ಪಿಂಭರಾಯ ಪೂಶ್ಣೇ ಕಮ್ರದ್ರಾಯ ಸುನಾಖಾಯ ಹವಿದೇ |

ಕದ್ವಿಷ್ಣವ ಉರುಗಾಯಾಯ ರೇತೋ ಬ್ರವಃ ಕವಗ್ನೇ ಶರವೇ ಬ್ರುಹತ್ಯೈ ||

(ಮು. ಸಂ. ೪-೩-೭)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇತಸಕ್ಕಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಕ್ಷಯಾಹೇತುವಾದ ಪಾವನೇಂದರ್ಥವನ್ನಾಡಿರಲಿ. ಸಂತಾನಜನಕವಾದ ವೀರ್ಯ
ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನೂ, ರೇತಸ್ಯಿಗಿರತಕ್ಕ ಅತಿಶಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯ ವಿನವಲಿಯನ್ನೂ ತ್ರೈವೀಯ
ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (೫-೬-೮) ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಭುರಣ್ಯತಿ—ಗಚ್ಛತಿ ಭಜತೇ ಚ | ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.
ಈ ಪದವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಗತಿಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೨-೯) ಆ ಗತಿಯಿಲ್ಲದ ಕ್ಷಿಪ್ರವಾದ ಚಲ
ನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾದ್ದರಿಂದ ಪಶ್ಚಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ಭುರಣ್ಯವೆಂಬ ಹೆಸರಿಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಭುರಣ್ಯರಿತಿ ಕ್ಷಿಪ್ರಣಾಮ | ಭುರಣ್ಯಃ ಕತುನಿರ್ಭೂಮಿಮಧ್ಯಾಂತಂ ನಯತಿ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯಾಪಿ
ಪೋಶ್ವಾ ತತ್ಸಂಪಾತೀ ಭುರಣ್ಯರನೇನ ಪಾವಕಖ್ಯಾತೇನ |

(ನಿ. ೧೨-೨೨)

ಬಹುದೂರಕ್ಕೆ ಹಾರಿ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಪಕ್ಷಿಗೆ ಭುರಣ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕಾದರೂ ಸಹ ಯಾರನ್ನಾದರೂ ಒಯ್ಯಬಲ್ಲುದು. ಪಕ್ಷಿಯೊಂದಿಗೆ ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಗಿ (ಸ್ವರ್ಗಾಭಿಮುಖವಾಗಿ) ಚಲಿಸತಕ್ಕ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಇದೇ ಹೆಸರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು

ಯೇನಾ ಪಾವಕ ಚಕ್ಷಸಾ ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಜನಾ ಆನು | ತ್ವಂ ವರುಣ ಪಶ್ಯಸಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೫೦-೬)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನನ್ನದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಭುರಣ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಲ್ಮಂಡಂತೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆಮದರಿಂದ ಈ ಉದಾಹೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಗತ್ಯರ್ಥವೇ ಇರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ದುರ್ಗಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ವಾಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯಕೃತೋ ಜನಾನನುಭುರಣ್ಯಂತಂ ಪೂರ್ವೇಷಾಂ ಪುಣ್ಯಕೃತಾಂ ಮಾರ್ಗೇಣ ದೇವಯಾನೇನ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಗಚ್ಛಂತೆಮನುಪಶ್ಯಸಿ ಎಂದು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಗಚ್ಛಂತೆ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ಮತವನ್ನು ಸುಸರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಸಾಯಣರು ಇದೇ ಮಕ್ಕನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಭುರಣ್ಯಂತಂ ಧಾರಯಂತಂ ಪೋಷಯಂತಂ ವಾ ಇಮಂ ಲೋಕಂ ಎಂದು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಧಾರಣ ಅಥವಾ ಪೋಷಣ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಥವು ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟು ಉಚಿತವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಪದವು ಧಾರಣಾರ್ಥಕವೂ, ಪೋಷಣಾರ್ಥಕವೂ ಆದ ಭುರಣ (ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದಾದುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

ಯನ್ಯಾಸತ್ಯಾ ಭುರಣ್ಯಥೋ ಯದ್ವಾ ದೇವ ಭಿಷಜ್ಯಥಃ |

ಅಯಂ ವಾಂ ವತ್ತೋ ಮತಿಭಿರ್ನ ವಿಂಧತೇ ಹವಿಷ್ಯಂತಂ ಹಿ ಗಚ್ಛಿಥಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೮-೯-೬)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭುರಣ್ಯಥಃ ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ತೋಷಯಥಃ ನೀವು ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಪೋಷಿಸುತ್ತೀರಿ ಎಂದು ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ

ಯುಪೋರತ್ತಿಕ್ತಿ ಕೇತತಿ ನರಾ ಸುಮ್ಮೇನ ಚೇತಸಾ |

ಘರ್ವಂ ಯದ್ವಾಮರೇಶಸಂ ನಾಸತ್ಯಾಸ್ವಾ ಭುರಣ್ಯತಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೭೨-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾನ್ ಎಂದು ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿಯೂ ಗತ್ಯರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು ಪದ್ಯವಸಾನದಲ್ಲಿ ಮರ್ತ್ಯಃ ಉಭೇ ಕ್ರಮಣೇ ಜಾನಾತಿ ವಿಷ್ವವಿನ ಎರಡು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪಗಳನ್ನೂ (ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳ ವಿಕ್ರಮಣಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ) ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಅಭಿಖ್ಯಾಯೆ—ಅಭಿಖ್ಯಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೨-೧೨) (ಸ್ತುತ್ಯಾದಿನಾ) ಪ್ರಖ್ಯಾಪ್ಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿ ಎಂದರೆ ಸ್ತುತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಲೋಕತಿಳಿಸುವಳಿಕೆಗೆ ಬರುವಂತೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಎಂದರ್ಥ. ವಿಷ್ವವಿನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅಭಿಖ್ಯಾ ನೋ ಮುಘವನ್ನಾಧಮಾನಾನ್ವ್ಯಾಪೇ ಯೋಧಿ ವಸುಪತೇ ಸಖೀನಾಂ |
ರಣಂ ಕೃಧಿ ರಣಕೃತ್ಯೈಶ್ಚಾಪ್ಯಾಭಕ್ತೇ ಚಿಜಾ ಭಜಾ ರಾಯೇ ಅಸ್ಮಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೨-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಖ್ಯಾ ಅಭಿಖ್ಯಾಪನೇನೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನ್ ಕುರು ನಮ್ಮ ಭಕ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ರೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಟವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರತನಾ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹೇಳಿ ನಮ್ಮ ಹೆಸರನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧಪಡಿಸು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಯುಕ್ತನ—ಗಂತ್ಯತ್ಯಾತ್ ಪಕ್ಷಸಾಧ್ಯತ್ಯಾದ್ಯಾ ಮರುತೋಽತ್ರ ವಯು ಉಚ್ಯಂತೇ | ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪಕ್ಷಿಸಾಧ್ಯತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವಯು ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದರ್ಥವಾದಿದೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ಯ, ಶಕ್ತಿ, ಆಯಸ್ಸು, ರಕ್ತಿ ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿರುವವೆಂಬುದನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದಿಗೆ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವರ್ಧಂತಿ—ವೃಧು ವೃದ್ಯೌ. ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿತ್. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಥಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿಂತದ ಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮವಿರುವ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಭಂದಸ್ಯುಭಯುಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನೇರನಿಟಿ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿ—ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೌಂಸ್ಯಮ್—ಪುಂಸಃ ಕರ್ಮ ಪೌಂಸ್ಯಮ್. ಪೃಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ವಿತ್ಯೇಷ್ವಾನಮಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿವೃದ್ಧಿ. ಇನ್ಯಾದ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಂತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾತರಾ—ಮಾನ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ನಪ್ರೌನೇಷ್ವೌ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವಜಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿಪಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಗುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಮುತೋ ಜು ಸರ್ವ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಅಪ್ತನ್ಯತ್ಯಭ್ಯಾ—ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಯಮನಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಯಂತಿ—ಣೀತ್ ಪಾಪನೇ. ಧಾತು ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮವಿರುವ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಹಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭುಜೇ—ಭುಜ ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ರಿಪಾಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ-
ಚತುರ್ಥಿಃ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಶಾಚೆಸ್ತ್ಯಂತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ
ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಧಾತಿ—ದುಧಾಣ್ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.
ವಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಧಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೯) ಎಂಬುದ-
ರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುತ್ರೇ—ಪೂಜ್ ಪವನೇ ಧಾತು. ಪುನೋಽಪ್ಪ್ರಸಕ್ತ (ಉ. ಸೂ. ೪-೯೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷ
ಪ್ರತ್ಯಯ- ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತ್ಯೇತೀಯಮ್—ತ್ಯೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಯುಕ್ತಾಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಈಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೋಚೇನೇ—ರುಚ ದೀವ್ರಿ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಯುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಯುನೋಽರನಾಕೌ
(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ
ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಃ—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ
ಬರುತ್ತದೆ || ೩ ||

-----:-----

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ತತ್ತದಿದ್‌ಸ್ಯ ಸೌಂಸ್ಯಂ ಗೃಣೇನುಸೀನಸ್ಯ ತ್ರಾತುರವ್ಯಕಸ್ಯ ಮೀಳ್ವಷಃ |
ಯಃ ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ ತ್ರಿಭಿರ್ದ್ವಿಗಾನುಭಿರುರು ಕ್ರಮಿಷ್ಣೋರುಗಾಯಾಯು
ಜೀವಸೇ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತತ್‌ತದಿದ್‌ಸ್ಯ | ಇತ್ | ಅಸ್ಯ | ಸೌಂಸ್ಯಂ | ಗೃಣೇನುಸಿ | ಇನಸ್ಯ | ತ್ರಾತುಃ | ಅವ್ಯಕಸ್ಯ | ಮೀಳ್ವಷಃ |
ಯಃ | ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ | ತ್ರಿಭಿಃ | ಇತ್ | ವಿಗಾಮ್ಯಭಿಃ | ಉರು | ಕ್ರಮಿಷ್ಯ | ಉರುಗಾಯಾಯು |
ಜೀವಸೇ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಸ್ಯ ಮಹಾನುಭಾವಸ್ಯ ತತ್ತತ್ಪ್ರಾಂತ್ಯಂ ಪುಂಸ್ತ್ವಂ ಪರಾಕ್ರಮಾತಿಶಯಂ ಗೃಣೇಮಸಿ | ಗೃಣೇಮಃ | ಸ್ತುಮಃ | ಕೀದ್ಯರಸ್ಯಾಸ್ಯ | ಇನಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸ್ವಾಮಿನಃ ಶ್ರಾತುಃ ಪಾಲಕಸ್ಯ ಅವ್ಯಕಸ್ಯ | ವ್ಯಕ್ತೋ ಹಿಂ ಸಕಃ ಶತ್ವಾದಿಃ | ತದ್ರಹಿತಸ್ಯ ಮಿಾಳ್ತುಷಃ ಸೇಕ್ತುರ್ನಿತ್ಯತರುಣಸ್ಯ | ಸ್ತುತ್ಯೇಷು ಪರಾಕ್ರಮೇಷು ಮಧ್ಯ ಏಕಮುದಾಹರತಿ | ಯೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಾರ್ಥಿವಾನಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿನಿ ಪ್ರಥನಂತಿ ವಾ | ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ರಜಾಂಸೀತಿ ಗಮ್ಯತೇ | ಲೋಕತ್ರಯಸ್ಯಾಪಿ ಪೃಥಿವೀಶ್ಚನಾಚೈತ್ಯಂ ಪೂರ್ವ ಮುದಾಹೃತಂ | ಶಾನಿತ್ರಿಭಿರ್ದ್ವಿಗಾಮಭಿಸ್ತಿಭಿರೇವ ವಿವಿಧಗಮನೈರುರು ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಕ್ರಮಿಷ್ಯ ಕ್ರಾಂತನಾನ್ | ವಿಚಕ್ರಮ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಉರುಗಾಯಾಯೋರುಗಾತವ್ಯಾಯ ಜೀವಸೇ ಲೋಕತ್ರಯರಕ್ಷಣಾಯ | ಯದ್ವಾ | ಉರುಗಾಯಾಯ || ಪಷ್ಯರ್ಥೇ ಚಿತುರ್ಥೇ || ಉರುಗಾಯಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರೀದ್ಯತಂ ಪರಾಕ್ರಮಂ | ಗೃಣೇಮಸಿ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಜೀವಸೇ ಜೀವನಾಯ ರಕ್ಷಣಾಯ ||

। ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥಃ ।

ಇನಸ್ಯ—(ವಿಶ್ವಕೈಲ್ಯಾ) ಸ್ವಾಮಿಯೂ | ಶ್ರಾತುಃ—ಪಾಲಕನೂ | ಅವ್ಯಕಸ್ಯ—ಅಹಂಸಕನೂ | ಮಿಾಳ್ತುಷಃ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ಸುಸಲು ಅತ್ಯಂತ ಸತ್ತ್ವವುಳ್ಳವನೂ | (ಮತ್ತು) ಯಃ—ಯಾರು | ಸಾರ್ಥಿವಾನಿ— ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಮೂರುಲೋಕಗಳನ್ನೂ | ತ್ರಿಭಿರ್ದ್ವಿಗಾಮಭಿಃ— ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಮೂರೇ ಮೂರುಸಲ (ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ) ಮಾಡಿದ ಸಂಚಾರದಿಂದ | ಉರು—ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವಂತೆ | ಕ್ರಮಿಷ್ಯ—ಅಕ್ರಮಿಸಿದನೋ ಅವನೂ | ಉರುಗಾಯಾಯ—ಅನೇಕರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಆದ | ಅಸ್ಯ—ಮಹಾನುಭಾವನಾದ ವಿಸ್ತು ವಿನ | ತತ್ತದಿತ್ ಸಾಂತ್ಯಂ—ಪುರುಷರೂಪದ ಆಯಾ ಪರಾಕ್ರಮಗಳನ್ನೇ | (ಉರುಗಾಯಾಯ)—ಅನೇಕ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ | ಜೀವಸೇ—(ಲೋಕತ್ರಯವು) ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ಗೃಣೇ-ಮಸಿ—ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

। ಛಂದಃ ।

ವಿಶ್ವಕೈಲ್ಯಾ ಸ್ವಾಮಿಯೂ, ಪಾಲಕನೂ, ಅಹಂಸಕನೂ, ಅತ್ಯಂತ ಸತ್ತ್ವವುಳ್ಳವನೂ, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಮೂರೇ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ಸಂಚರಿಸಿ ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವಂತೆ ಅಕ್ರಮಿಸಿದವನೂ ಅನೇಕರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಆದ ವಿಸ್ತುವಿನ ಪುರುಷರೂಪದ ಆಯಾಯ ಪರಾಕ್ರಮವ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಲೋಕತ್ರಯದ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation

Therefore, verily, we celebrate the manhood of that lord (of all), the preserver, the innocuous, the vigorous, who traversed the three regions with three wide steps, in different directions, for the many-praised (preservation of) existence.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಇನಸ್ಯ—ನಿಯುತ್ವಾನ್, ಇನಃ ಎಂದು ಈಶ್ವರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ, ಇನ ಇತ್ಯೇತತ್ ಸನಿತೆ ವಶ್ವರೈ-
ಣೀತಿ ವಾ ಸನಿತಮನೇನೈಶ್ವರೈಮಿತಿ ವಾ | (ನಿ. ೩-೧೧) ವಶ್ವರೈದಿಂದ ತುಂಬಿದವನು ಅಥವಾ ಇತರರನ್ನು
ವಶ್ವರೈದಿಂದ ತುಂಬಿಸುವವನು ; ಆದುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ (ಒಡೆಯನಿಗೆ) ಇನಃ ಎಂಬ ಹೆಸರೆಯು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು
ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ವಿಶ್ವವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ರೂಪದಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ
ತಾನು ಒಡೆಯನಾಗುವುದರಿಂದಲೂ, ವಿಶ್ವದ ಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿಗೆ ತಾನೇ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಈ
ವಿಶೇಷವು ಉಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಅವ್ಯಕಸ್ಯ—ವ್ಯಕಃ ಹಿಂಸಕಃ ಶತ್ವಾದಿಃ | ತದ್ರಹಿತಸ್ಯ | ಅಹಿಂಸಕವಾದ ಅವಿತ್ರನಲ್ಲದ ಎಂದರ್ಥ
ವಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು

ಉದೀರತಾಮವರ ಉತ್ತರಾಸ ಉನ್ನಧ್ಯಮಾಃ ಸಿತರಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ |

ಅಸಂ ಯ ಈಯಾರವ್ಯಕಾ ಉತಜ್ಞಾಸ್ತೇ ನೋಽವಂತು ಸಿತರೋ ಹನೇಷು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೧)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಮಿತ್ರಾಃ ಶತ್ರುಗಳಲ್ಲದವರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವಂತೆಯೇ ಸಾಯು
ಣರೂ ಸಹ ಅವ್ಯಕಶಬ್ದವಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅನಮಿತ್ರಃ, ಅಹಿಂಸಕಃ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿಲ್ಲಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ
ರಕ್ಷಕನೆಂದು ಭಾವರೂಪಾರ್ಥವೂ ಹಿಂಸಕನಲ್ಲದವನೆಂದು ನಿಷೇಧರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಇರುತ್ತದೆ

ಮೀಳ್ತುಷಃ—ನೇಚನಾರ್ಥಕವಾದ ಮಿಹ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಯನ್ನೇಹತಿ
ತದೈಷ್ಠತಿ (ಬೃ. ಉ. ೧-೧೧) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದರ ಮೂಲರೂಪದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.

ವಾಜಯನ್ನಿವ ನೂ ರಥಾನ್ಯೋಗಂ ಅಗ್ನೇರುಪ ಸ್ತುಹಿ | ಯಶಸ್ತಮಸ್ಯ ಮೀಳ್ತುಷಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೪-೧)

ಇವಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಫಲಸ್ಯ ನೇಕ್ತುಃ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುಂಸಿಕೊಡತಕ್ಕ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.
ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವದಾ (ರೇತಃ) ನೇಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ನೇಕ್ತುಃ ನಿತ್ಯತರುಣಸ್ಯ |
ಸರ್ವದಾ ತಾರುಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು ಎಂದು ತಾವೈಶ್ಯ ಅತ್ಯಂತ ಉದಾರವಾದ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನೆಂದು
ಆಗ್ನಾತ್ಯದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಮೂಲಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ
ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಮೀಳ್ತುಂ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಧನನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯), ಮೀಳ್ತೇ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು
ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ
ನಿರೂಪಿಸಬಹುದಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾರ್ಥವಾನಿ—ಪೃಥಿವ್ಯಾ ದೀನಿ ಪ್ರಥಿನವಂತಿ ವಾ | ಅತ್ಯಂತ ವಿಪ್ರೃತವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರತಕ್ಕ
ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಸುಂದರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಎಂದರ್ಥ. ಲೋಕತ್ರಯಿಸ್ಯಾಪಿ ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯತೈಂ ಪೂರ್ವ-

మూదాక్షరం | మూరు లోకకళగణా శృణ్వివేకబ్రవాజ్యత్వమిరువుదన్న హిందీయే (ఇదే భాగదల్లి మ. సం. ౧-౧౫౪-౧)నే ముక్తిన విశేష విషయగళల్లి) లుదాహరణగళిందిగి తిళిపి. ఇంతక మూరు లోకకళన్న సజ,

త్రిభిరిద్విగామధిః లురు క్రమిష్ట—తన్న బేరి బేరి రుపగళాద గమనగళింద ఇన్నో అత్యంత విస్తారవారువంతే నూదిదను. మక్తు తాను అవన్నేల్లా వ్యాపిసి ఆక్రమిపవను లురు విస్తీర్ణం భవతి యథా తథా క్రాంతేనాన్ | అంతరిక్షాద్విగలు అధికనాగి విస్తృతగళాగువంతే విష్ణువు తన్న వ్యాపనశక్తియింద మూదిదను ఎంబుదక్కి బృహద్దేవతాకారరు ముక్తంఘటియ ఆధారదమేలే ఒంద కథేయన్ను జేళదూరి.

సబే విష్ణోః వితరం వి క్రమస్య ద్యౌర్దోహి లోకం వజ్రాయ విష్ణుభే |

తనావ వృత్తం రిణజావ సింధునింద్రస్య యంతు ప్రసవే విస్వప్యాః ||

(మ. సం. ౪-౧౦౦-౧౩)

ఎంబ ముక్తిన్నలి వృత్తాసురన హననకాలదల్లి వృత్తను అత్యంత విస్తృతనాగి బేళిచు అవన మేలే వజ్రాయుధవన్ను ప్రయోగపరు ఇంద్రను సానుభ్యువు సాలదిద్దాగ ఇంద్రను విష్ణువన్నూ అంతరిక్షవన్నూ విస్తృతనాగి బేళిచు తనగి వృత్తాసురన హననక్కి సహాయనూడబేళిచుదు ప్రార్థిసుక్తానై. ఈ ముక్తివ ఆధారవ మేలే బృహద్దేవతీయ కథేయను కేళగి జేళరువంతిది.

త్రిణ్ లోకానభితప్యేనాన్ వృత్తస్యా స్వయా శ్చిషా |

తం నాకకవంతుమింద్రోః విష్ణుమాభ్యేత్య సోఽబ్రవిత్ |

వృత్తం తనిష్ట్యే తిష్టస్య విక్రమాద్య మమాంతికే |

లుద్యతస్యేవ వజ్రస్య ద్యౌర్దాదాతు మమాంతరం ||

తథేతి విష్ణుస్తజ్జేక్రే ద్యౌర్భాస్య వివరం దదా ||

(బృ. దే. ౬-౧౩౦౦ంద ౧౪౪)

మూరు లోకకళిని హిందవనాద వృత్తను తన్న వికారదావ:చూ హింసకవాయదూ ఆద వ్యాపనీయింద బేళిచు నింతను. ఇంద్రను అవనన్ను నిరొధిపలాగలిల్లి. అగ విష్ణువన్ను ఇంద్రను సవోఃపి తన్న స్థితియన్ను వివరిసి “ నాను వృత్తనన్ను సంహంసబేళికాది నిగను విస్తృతనాగి బేళిచు ననగి ఆ క్షాద్రక్షే సహాయ మూడు. అంతరిక్షనూ సద బేళిచు నన్ను వజ్రాయుధవ ప్రయోగక్కి అనుకూలనాగి ” ఎంబు ప్రార్థిసి దాగ విష్ణువు ఒప్పికోండు ఆదగంతీయే బేళిచను. అంతరిక్షనూ ఇంద్రనిగి బేళికాద వివదవన్ను మూది కోట్టితు. ఇదే అంరవన్ను, ముక్తంఘటియల్లి బేళింఘు కడిమల్లియూ సుఠిపిది.

లూక మాతా మఠిషమన్నవేనదమిః త్వా జుఠతి శుక్ర దేవనాః |

అథాబ్రవిఽద్యౌర్వంంద్రోః తనిష్ట్యేషాః విష్ణోః వితరం వి క్రమస్య ||

(మ. సం. ౪-౧౦౨-౧౧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತೆನ್ನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಮಾತೆಯು ಆಪ್ರತಿಹತವಾದ ವೃತ್ತನ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಕಾತುರಳಾದಾಗ ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿದ ಎರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಯ ವಿಷಯವಿದೆ. ಮತ್ತು ಇದೇ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ತ್ರೈಪ್ರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ತ್ರಿಭಿರಿದ್ವಿಗಾಮಭಿಃ ಎಂಬವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಆದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಸೀದ್ಯದಿ ವಾ ತಾವದದ್ಯಗ್ನೇರಾಸೀತ್ಸ ಸಂಭವನ್ನಗ್ನೀಷೋಮಾವಭಿ ಸಮಭವಥ ಇಷುಮಾತ್ರ ಮಿಷುಮಾತ್ರಂ ವಿಷ್ಣುಣ್ಣವರ್ಧತ ಸ ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನಾವ್ಯಕೋದ್ಯದಿಮಾನ್ ಲೋಕಾನ ವ್ಯಕೋತ್ತದ್ವೃತ್ತಸ್ಯ ವೃತ್ತತ್ವಂ ತಸ್ಮಾದಿಂದ್ರೋಽಬಿಭೇದಸಿ ತ್ವಷ್ಟಾ ತಸ್ಮೈ ತ್ವಷ್ಟಾ-ವಜ್ರಮಸಿಂಚತ್ತಪೋ ವೈ ಸ ವಜ್ರ ಅಸೀತ್ತಮುದ್ಯಂತುಂ ನಾಶಕ್ನೋದಧ ವೈ ತರ್ಹಿ ವಿಷ್ಣು-ರಣ್ಯಾ ದೇವತಾತ್ಯಸೀತ್ಪೋಬ್ರವೀದ್ವಿಷ್ಣವೇಹೀದವಮಾ ಹರಿಷ್ಯಾಪೋ ಯೇನಾಯಮಿದಮತಿ ಸ ವಿಷ್ಣುಪ್ತೇಧಾತ್ಮಾನಂ ವಿ ನ್ಯಥತ್ತ ಸೃಷ್ಟಿನ್ಯಾಂ ತೈತೀಯಮಂತರಿಕ್ಷೇ ತೈತೀಯಂ ದಿವಿ ಕೃತೀಯಮುಭಿಸ್ತರಾಂವರ್ತಾಡ್ಯಬಿಭೇದ್ಯೈತೈವ್ಯಾಂ ತೈತೀಯಮಾಸೀತ್ತೇನೇಂದ್ರೋ ವಜ್ರ-ಮುದಯುಚ್ಛದ್ವಿಷ್ಣುನುಸ್ಮಿತಸ್ಮೋಽಬ್ರವೀನ್ಮಾಮೇ ಪ್ರ ಹಾರಸ್ವಿ ವಾ ಇದಂ ಮಯಿ ವೀರ್ಯಂ ತತ್ರೇ ಪ್ರ ದಾಸ್ಯಾಮೀತಿ ತದಸ್ಮೈ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ತತ್ಪ್ರೈತ್ಯಗೃಹ್ಯಾವಧಾ ಮೇತಿ ತದ್ವಿ-ಷ್ಣವೇತಿ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರೈತ್ಯಗೃಹ್ಯಾವಸ್ಯಾಸ್ಮಿಂದ್ರ ಇಂದ್ರಿಯಂ ದಧಾತ್ವಿತಿ ಯದಂತು ರಿಕ್ಷೇ ತೈತೀಯಮಾಸೀತ್ತೇನೇಂದ್ರೋ ವಜ್ರಮುದಯುಚ್ಛದ್ವಿಷ್ಣುನುಸ್ಮಿತಸ್ಮೋಽಬ್ರವೀನ್ಮಾ-ನೇ ಪ್ರ ಹಾರಸ್ವಿ ವಾ ಇದಂ ಮಯಿ ವೀರ್ಯಂ ತತ್ರೇ ಪ್ರ ದಾಸ್ಯಾಮೀತಿ ತದಸ್ಮೈ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ತತ್ಪ್ರೈತ್ಯಗೃಹ್ಯಾ ದ್ವಿಮಾರ್ಧಾ ಇತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣವೇತಿ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರೈತ್ಯ-ಗೃಹ್ಯಾವಸ್ಯಾಸ್ಮಿಂದ್ರ ಇಂದ್ರಿಯಂ ದಧಾತ್ವಿತಿ ಯದ್ವಿವಿ ತೈತೀಯಮಾಸೀತ್ತೇನೇಂದ್ರೋ ವಜ್ರ-ಮುದಯುಚ್ಛದ್ವಿಷ್ಣುನುಸ್ಮಿತಸ್ಮೋಽಬ್ರವೀನ್ಮಾ ನೇ ಪ್ರ ಹಾರ್ಯೇನಾಹಮಿದಮಸ್ಮೈ ತತ್ರೇ ಪ್ರದಾನ್ಯಾನ್ವಾತಿ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೪-೧೨-೨)

ಹಿಂದೆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ವೃತ್ತನು ಬಹು ಬೇಗನೆ ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾ ಬದ್ಧನಿಂದ ಬಾಣವು ಹೋಗುವಷ್ಟು ವೇಗವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಬೆಳೆದನು ಆದುದರಿಂದಲೇ ಒವನಗೆ ವೃತ್ತನಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಇದನ್ನು ಕಂಡು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೆದರಿಕೆಯುಂಟಾಯಿತು ಆಗ ತೈಷ್ಠ್ಯವು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನಿರ್ವಾಣಮಾಡಿ ಅದರಿಂದ ವೃತ್ತನನ್ನು ಹೊಡೆಯುವಂತೆ ಹೇಳಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ತಪೋಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಎತ್ತಲು ಕೂಡ ಇಂದ್ರನಿಂದಾಗಲಿಲ್ಲ ಆಗ ಪಶ್ಚದಲ್ಲೇ ವಿಷ್ಣುವು ನಿಂತನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತಹವನಕ್ಕಾಗಿ ತನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಿಸ್ತೃತವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ವಿಷ್ಣುವು ಒಪ್ಪಿ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಮೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಫಲನಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನೂ, ಅಂತುಕವಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನೂ ಉಳಿದ ಮೂರನೇ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲೆಗ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತರೀಡದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನೆತ್ತಿಕೊಂಡನು

ಅನ್ಯ ವ್ಯಕ್ತನು ಹೆದರಿ ತನ್ನನ್ನು ಹೊಡೆಯಕೂಡದೆಂದೂ, ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವೆನೆಂದೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹೇಳಿ ಅದೇ ರೀತಿ ನಡೆಸಿಕೊಡಲು ಇಂದ್ರನು ಅದನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರಕ್ಷದಲ್ಲೂ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲೂ ಇರುವ ವ್ಯಕ್ತನ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ ಕಸಿದುಕೊಂಡು ವಿಷ್ಣುವಿಗೊಪ್ಪಿಸಿದನು. ಈ ರೀತಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಮೂರು ಸಲ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಮೂರು ಸಲ ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿದುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದ ಅಂಗವಾಗಿ ನೆಲನೇರಿಸತಕ್ಕ ಆಹುತಿಗೆ ತ್ರಿಧಾತುವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನಿಂತು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ವಿಪ್ರಸ್ತವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತ್ರಿಭಿರಿದ್ವಿಗಾಮಘಿಃ ಉರು ಕ್ರಮಿಷ್ಯ ಎಂದು ಶ್ಲೋಕಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ತತ್ರತ್—ನಿತ್ಯವಿಶ್ವಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿರ್ವಚನ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರಕ್ಕೆ ಆಮೈಡಿತಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಾಗ ಅನುದಾತ್ತಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗೃಣೇಮಸಿ—ಗೃಣಾ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ ಲಟ್ ಉತ್ತಮ್ನುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಂತೋಮಸಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಕಾಗಮಃ. ಕ್ರ್ಯಾದಿಧ್ಯಃ ಶ್ಚಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾ ವಿಕರಣ. ಪ್ಯಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿ ಐತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಈತ್ಯ. ಮುಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ಯ. ತಿತಿತನಿಧಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇನಸ್ಯ—ಇನ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇನ್ ಸಿಂಜಿ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಳ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾಮುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಷ್ಯವಿಕವಚನಾಂಕ ರೂಪ.

ಶ್ವಾತುಃ—ಶ್ರೈಲ್ ವಾಲನೇ. ಕರ್ತರಯಲ್ಲಿ ತ್ವಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಶೇತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಯ. ಚಿತ್ತಾಮುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಷ್ಯವಿಕವಚನಪರವಾದಾಗ ಋತ ಉತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತಮ್ನು ರಸರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ರಾತ್ ಸಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ.

ಅವ್ಯಕಸ್ಯ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ವ್ಯಕಃ ಯಸ್ಯ ಅವ್ಯಕಃ ತಸ್ಯ ನೌಘಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೧೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೀಥುಷಃ—ಮಿಹ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಧಾಶ್ವಾನ್ ಸ್ಯಾಹಾನ್ ಮೀಥ್ಯಾಂಕ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಸ್ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪಷ್ಯಯಲ್ಲಿ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ವಸೋಃ-ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಾಸವಸಿಘಸೀನಾಂಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ಯ. ವಸುವಿನ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಮಿಷ್ಟ—ಕ್ರಮು ವಾದವಿಶ್ವೇವೇ ಧಾತು. ಉಪ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿ ಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇದ್ವಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮು. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚನ ಸಲಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ರ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ಪುತ್ಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಕು-
ಮಾಜ್ಯಯೋಗೇಽಽಽ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಚ್ಚಬ್ಬಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಜೀವಸೇ—ಜೀವ ವ್ರಾಣಧಾರಣೇ ಧಾತು, ತಮನರ್ಧ ತೋರುಗಾ ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಸೇ—
(ಸಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸೇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಮೃದಾತ್ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಜಂತನಾದುದರಿಂದ ಕೈನ್ನೇಷಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

—:—

೧೦೬೦೨೫೩

ದ್ವೇ ಇದಸ್ಯ ಕ್ರಮಣೇ ಸ್ವದ್ಯತೋಽಭಿಖ್ಯಾಯ ಮತ್ಯೋ ಭುರಣ್ಯತಿ |

ತ್ವತೀಯಮಸ್ಯ ನಕಿರಾ ದಧರ್ಷತಿ ವಯಶ್ಚನ ಪತಯಂತಃ ಪತತ್ರಿಣಃ ||೫||

೧೦೬೦೩

ದ್ವೇ ಇತಿ | ಇತ್ | ಅಸ್ಯ | ಕ್ರಮಣೇ ಇತಿ | ಸ್ವದ್ಯತಃ | ಅಭಿಖ್ಯಾಯ | ಮತ್ಯೋಃ | ಭುರಣ್ಯತಿ |

ತ್ವತೀಯಂ | ಅಸ್ಯ | ನಕಿಃ | ಅ | ದಧರ್ಷತಿ | ವಯಃ | ಚನ | ಪತಯಂತಃ | ಪತತ್ರಿಣಃ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಸ್ಯ ಸ್ವದ್ಯತಃ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಾ ವ್ರಷ್ಟವಿಷ್ಣೋದ್ಯೇ ಇತ್ ಕ್ರಮಣೇ ದ್ವೇ ಏವ ಪದೀ ಮತ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯೋಽಭಿಖ್ಯಾಯ ಸರ್ವಭೂತ್ಯಾದಿನಾ ಪ್ರಖ್ಯಾಯ ಭುರಣ್ಯತಿ | ಗಚ್ಛತಿ | ಭಜತೇ | ಭುರಣ್ಯತಿಃ ಕಣ್ವಾದಿಗಳಕರ್ಮಾ ಭುರಣ್ಯತಿ ಶವತಿತಿ ತತ್ಕರ್ಮಸು ಸಾಲಾತ್ | ಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ಯಾದ್ಯು-
ಲೋಕಂ ವ್ಯಷ್ಟಾಗಮನಾದಂತರಿಶ್ಚಂ ಚೇತ್ಯುಭೇ ಕ್ರಮಣೇ ಜಾನಾತಿ | ಅಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಶ್ಚತೀಯಂ ಕ್ರಮಣಂ ದ್ಯುಲೋಕಾಖ್ಯಂ ಕೋಽಽಪಿ ಮತ್ಯೋಽನಕಿರ್ಯವಾ ದಧರ್ಷತಿ | ಬುದ್ಧ್ಯಾ ನಾಭಿಭವತಿ | ಜ್ಞಾತುಂ ನ ಶಕ್ಯೋತಿತೀರ್ಥಃ | ನ ಕೇವಲಂ ಮನುಷ್ಯ ಏವ ಅಪಿ ತು ವಯಶ್ಚನ ವೇತಾರೋ ಮರು-
ತೋಽಪಿ | ಕೀದ್ರಶಾಸ್ತ್ರೇ | ಪತಯಂತಃ ಸರ್ವತ್ರ ಗಮನಸಮರ್ಥಾಃ ತಥಾ ಪತತ್ರಿಣಃ ಪತನಶೀಲಾ ಗರುಡಾದಯೋ ವಾಯವೋ ವಾ ನಕಿರಾ ದಧರ್ಷತಿ | ಸೈವ ಶಕ್ತುವಂತಿ || ದೃಷೇರ್ಲೇಽಭ್ಯದಾಗಮಾಃ || ಸತ್ಯಲೋಕಸ್ಯಾತ್ಯಂತವಿಪ್ರಕೃಷ್ಣತ್ವೇನ ಸರ್ವೇಷಾಮವಿಷಯತ್ವಾದಿ ಭಾವಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಸ್ವರ್ವ್ಯಕ್ತಃ—ಸಕಲವನ್ನೂ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವ | ಅಸ್ಯ—ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ದ್ವೇ ಇತ್ ಕ್ರಮಣೇ—ಎರಡು ಪಾದಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ (ಎರಡು ಪಾದಗಳಿಗಿರುವ ಭೂಲೋಕ) ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ | ಮರ್ತ್ಯೇ—ಮಾನವನು | ಅಭಿಖ್ಯಾಯಿ—ಸ್ತುತಿಸಿ | ಭರಣ್ಯತಿ—(ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ) ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ | ಅಸ್ಯ—ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ತೈತೀಯಂ—ಮೂರನೆಯ ಪಾದವನ್ನಿಡುವ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು | ನಕಃ ಆ ದಿಧರ್ಷತಿ—(ಯಾವ ಮಾನವನೂ) ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ | ಪತೆಯಂತೇ—(ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಸಂಚರಿಸಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ | ವಯುಕ್ಶನ—ಮರುತ್ತುಗಳೂ | ಕೂಡ (ಅದರಂತೆಯೇ) | ಪತತ್ತಿಣಃ—ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಸಹ (ತಿಳಿಯಲಾರವು).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎರಡು ಪಾದಗಳನ್ನಿಡುವ ಭೂಲೋಕ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾನವನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವ ನ್ನಿಡುವ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಯಾವ ಮಾನವನೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಸಕಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಅದರಂತೆಯೇ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಸಹ ಇವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರವು.

English Translation

Man, glorifying (Vishnu), tracks two steps of that heaven-beholding (deity), but he apprehends not the third; nor can the soaring-winged birds (pursue it).

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಸ್ವರ್ವ್ಯಕ್ತಃ—ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಾ ದ್ರಿಷ್ಟುಃ | ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವ ಅಥವಾ ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವ ಎಂಥ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ; ಆದರೆ ಮೊದಲು ಸ್ವರ್ ಕಲ್ಪದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅದರ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅನಂತರ ಸ್ವರ್ವ್ಯಕ್ತಃ ಎಂಬ ಸಮಸ್ತಪದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು

ಸ್ತಃ, ಪೃಶ್ನೀ, ನಾಕಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಾಧಾರಣ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಪರಿಶಯವಾಗಿದೆ. ಸಾಧಾರಣಾನ್ಯು- ತ್ವರಾಣಿ ಪದ್ಧಿ ವಶ್ಯಾ ದಿತ್ಯೈಶ್ಚಿ | (ನಿ. ೨-೧೩) ಸ್ತಃ, ಪೃಶ್ನೀ, ನಾಕಃ, ಗಾಃ, (ವಿಷ್ಣುವಾ) ವಿಷ್ಣುವಂ ನಭಃ ಎಂಬ ಆರು ಪದಗಳೂ ಸಹ ದ್ಯುಲೋಕಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ ಆದಿತ್ಯಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ ಸಾಧಾರಣವಾಚಕ ಗಳಾಗಿವೆಯೆಂದು ನಿರೂಪಕಾರರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನಂತರ ಆದಿತ್ಯಪರ್ವಾಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವಾಗ ಸ್ವರ್ ಎಂಬುದರ ಮೂಲಧಾತುವೇನು ಮತ್ತು ಈ ಪದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ,

ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಸು ಅರಣಃ, ಸು ಈರಣಃ, ಸ್ವೃತೋ ರಸಾನ್. ಸ್ವೃತೋ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ | ಸ್ವೃತೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾ |

(ನಿ. ೨-೧೪)

ಬಹಳ ದೂರವರ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, (ತಮಸ್ಸನ್ನು) ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಚದುರಿಸಿ ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ರಸದೊಳಗೆ ಒಳಹೊಕ್ಕು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅದರೊಂದಿಗೆ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುವುದರಿಂದಾಗಲಿ. ತೇಜೋಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೂ ಪ್ರಸರಿಸಿ ಐಕ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಪ್ರಭೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅದಿತ್ಯೈನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಏತೇನ ದ್ಯೌನ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಮೈಲೋಕಕ್ಕೂ ಈ ಹೆಸರು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ವರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ಸ ಏನಾನಿ ಸಾರಯತಿ |

(೧. ೫-೪).

ಅಪೆಸ್ತುಗಳನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಅದಿತ್ಯೈನಿಗೆ ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ,

ಪ್ರತ್ಯೇಜ್ ದೇವಾನಾಂ ವಿಶಃ ಪ್ರತ್ಯೇಜ್ಞು ದೇಷಿ ಮಾನುಷಾನ್ | ಪ್ರತ್ಯೇಜ್ಞಿಶ್ಚಂ ಸ್ವದ್ಯೌತೇ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೨೦-೫).

ಇತ್ಯಾದಿ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲೋಕವೆಂದೂ,

ತೈನಾ ವಹಂತೋ ದುರೋ ವ್ಯೌಣ್ಣನ್ನಂತ ವಿಶ್ವೇ ಸ್ವಂದ್ಯೌತೀಕೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೬೯-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಃ-ನಭಸಿ | ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ, ಮತ್ತು

ದಾ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಬೃಹತೋ ದಾಃ ಸಹಸ್ರಿಣೋ ದುರೋ ನ ವಾಜಂ ಶ್ರುತ್ಯಾ ಅಸಾ ವೃಧಿ |

ಸೌಪೀ ದ್ಯೌನಾಪ್ಯಥಿವೀ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಕೃಧಿ ಸ್ವರ್ಣಿ ಶುಕ್ರಮಾಷಸೋ ವಿ ವಿದ್ಯುಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೨-೨-೬)

ಇತ್ಯಾದಿಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯೈನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸ್ವದ್ಯೌಶಃ ಎಂಬ ಸಮುಪ್ಪವದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವ ಅಥವಾ ಸಕಲವನ್ನೂ ವೀಕ್ಷಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ವೈಶ್ವಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನೂ ತೋರಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ,

ಸಮ್ರಾಜಾವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ರಾಜಥೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ವಿದಥೇ ಸ್ವದ್ಯೌಶಾ |

ವೃಷ್ಟಿಂ ನಾಂ ರಾಥೋ ಅಮೃತತ್ವಮೀಮಹೇ ದ್ಯೌನಾಪ್ಯಥಿವೀ ವಿ ಚರಂತಿ ತನ್ಯವಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೬೩-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವದ್ಯೌಶಾ ಎಂಬ ಪದವು ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ವಿಕೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಸ್ವರ್ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅದಿತ್ಯನಿಂದರ್ಥಮಾಡಿ, ಸ್ವದ್ಯೌಶಾ ಎಂದರೆ ತಾದೃಶಃ ಮಾದೃಶಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಂತೆ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಎಂದರೆ, ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸದೃಶರಾಗಿ ಎಂದೂ, ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸು ನೊಡನೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವರಾಗಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಪದಕ್ಕೆ Peteron ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ Oldenberg ಇತ್ಯಾದಿ ಇತರ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

1) ಸ್ವರ್ವ್ಯಶ appearing (dazzling) like the Sun (used of the Gods.) ii) looking on the Sun, i.e. alive or (Geldner) seeing with Sun's light (used of men in four places). Geldner thinks that the latter interpretation will do in all cases. ವಿದಧೇ ಸ್ವರ್ವ್ಯಶಾ is probably to be understood as "appearing dazzling at the sacrifice".

(Hymns from the Rig-Veda—II Series. P. 318)

ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಇವಲ್ಲದೆ

ಅಶ್ವಾಸ್ಯಮವತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ವತಿರ್ಮಧುಧಾರಮಭಿ ಯಮೋಜಸಾತ್ವೇಣಾ |
ತವೇವ ವಿಶ್ವೇ ಪಸಿರೇ ಸ್ವರ್ವ್ಯಶೋ ಬಹು ಸಾಕಂ ಸಿಸಿಚುರುತ್ವಮುದ್ರೀಣಂ ||
(ಮು. ಸಂ. ೨-೨೪-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ವ್ಯಶಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವಃ ಆದಿತ್ಯಃ ತಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಸೋ ದ್ರವ್ಯಾರೋ ರಕ್ತಯಃ | ಆದಿತ್ಯನ ರಕ್ತಗುಳು ಎಂದೂ,

ಶುಚಿಂ ನ ಯಾಮನ್ನಿಷಿರಂ ಸ್ವರ್ವ್ಯಶಂ ಕೇತುಂ ದಿವೋ ರೋಚನಸ್ತಾಮುಚರ್ವುಧಂ |
ಅಗ್ನಿಂ ಮೂರ್ಧಾನಂ ದಿವೋ ಅಪ್ರತಿಷ್ಕುತಂ ತಮೀಮಹೇ ನಮಸಾ ವಾಜಿನಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ||
(ಮು. ಸಂ. ೩-೨-೧೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ವ್ಯಶಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅಗ್ನಿಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದ್ದು ಸರ್ವವ್ಯಶಂ ಸರ್ವಪದಾರ್ಥವಿಜ್ಞಾನಿಯುಕ್ತಂ | ಸಕಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಂನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾಯಂಜರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ.

ಜನಾಸ್ಕಿದ್ಯೋ ಮರುತಸ್ತೋಷ್ಯೇಣ ಭೀಮಾಸಸ್ತು ನಿಮನ್ಯಪೋರಯಾಸಃ |
ಪ್ರಯೇ ಮಹೋಭಿರೋಜಸೋತ ಸಂತಿ ವಿಶ್ವೋ ವೋ ಯಾಮನಾ ಭಯತೇ ಸ್ವರ್ವ್ಯಶಾ ||
(ಮು. ಸಂ. ೨-೫೮-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೂರಸ್ಯ ದ್ರವ್ಯಾ ಸರ್ವೋ ಜೀವಸಮೂಹಃ | ಸೂರನನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಕ್ಕೆ ಸಕಲ ಜೀವಸಮೂಹ ಅಥವಾ ಸ್ವರಂತರಿಕ್ಷಂ | ತತ್ರತ್ಯತೀತಿ ವೃಕ್ಷಃ ಸ್ವರ್ವ್ಯಶಾ ಸರ್ವದೋತ್ರಿಪ್ಸನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ವರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೂ ವೃಕ್ಷವು ಯಾವಾಗಲೂ ಉರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ವ್ಯಶಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಯಶ್ಚಾ ನರಃ ಸಮಯಂತೇ ಕೃತಧ್ವಜೋ ಯಸ್ಮಿನ್ನಾ ಜಾ ಭವತಿ ಕಿಂ ಚನ ಪ್ರಿಯಂ |
ಯಶ್ಚಾ ಭಯಂತೇ ಭುವನಾ ಸ್ವರ್ವ್ಯಶಸ್ತಶ್ಚಾ ನ ಇಂದ್ರಾವರುಣಾಧಿ ವೋಚತಂ ||
(ಮು. ಸಂ. ೭-೮೩-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ವ್ಯಶಾನ್ಮುಖರಾದ ವೀರರಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾದ ಅರ್ಥಗಳ ಸಾಧ್ಯವಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ವ್ಯಶಾ ದ್ರವ್ಯಃ ಅಥವಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ದ್ರವ್ಯಃ ವಿಶ್ವೋ ಎಂಬ

ಅರ್ಥಮಾಡಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವು ಆದಿತ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವೇತಲ್ಪಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು.

ತೈತ್ತಿರಿಯಂ ನಕೀ ಆ ದಿಧರ್ಷತಿ—ತೈತ್ತಿರಿಯಂ ಕ್ರಮಣಂ ದ್ಯುಲೋಕಾಖ್ಯಂ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಜ್ಞಾತುಂ ನ ಕೋಽಪಿ ಮರ್ತ್ಯಃ ಶಕ್ನೋತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೇ ಪಾದವಿಕ್ರಮಣವಿರುವ ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಯಾವ ಮಾನವನಿಂದಲೂ, ಗರುಡಾದಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಚಾರಿಗಳಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೊನೆಗೆ ಮರುತ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ನಕೀ—ಈ ಪದವು ಸರ್ವಪದ ಸಮಾಮ್ನಾಯಾರ್ಥಕವಾದ ಪದಗಳೊಡನೆ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಾರ್ಥವಿದ್ದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೇ ಪಾದವನ್ನರಿಯಲು ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಒತ್ತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವ್ಯಾಕೃತಪ್ರತ್ಯಯಾ

ಕ್ರಮಣೇ—ಕ್ರಮು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪೇ ಧಾತು. ಧಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಷೋರ-ನಾಕಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಅಟ್ ಕುಪ್ಪಾಜ್-ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವರ್ದೃಶಃ—ದೃಶಿ೦ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಕ್ಷಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠಿವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಭಿಪ್ರಾಯ—ಖ್ಯಾ ಪ್ರಕಥನೇ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಸಮಾಸೇನ ನಚ್ಛಾ-ಪೂರ್ವೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲ್ಯುಬಾದೇಶ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭುರಣ್ಯತಿ—ಭುರಣ್ಯ ಗತ೦ ಧಾತು. ಕಂಡ್ವಾದಿ. ಭುರಣ್ಯತಿ ಶವತಿ (ನಿರು. ೧೪-೧೬) ಎಂದು ಗತಿ ಕರ್ಮಕಥಾತುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿಧರ್ಷತಿ—ಧೃಷಿ ಶ್ನೀ ವೈಯಾತ್ಯೇಃ ಧಾತು. ಜಾಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗ್ಲೈಃ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್ದಿಗಿ ಶ್ವು ಅದೇಶ ಲೇಟೋಽಡಾಹಿ೦ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘುವಧಿಗೆ ಗುಣ ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಯಃ—ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಧಾತು ವಾತೇರ್ದಿಚ್ಚೈ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ದಿತ್ವವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ (ಆ) ಲೋಪ, ವ ಕಲ್ಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪತೆಯಂತೆ—ಪತಾಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಣ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಟಿಚಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವಿದ್ದಾನೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಟಿಚಿಗೇ ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ. ತಾಸ್ಯನುಧಾತ್ವೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುಧಾತ್ವ ನಾಗುವುದರಿಂದ ಟಿಚ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ

ಪತತ್ಪ್ರೀಣಿ—ಪತಾಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು ಅವಿನಿಕ್ತಿಯೇಷಿ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪತತ್ತ್ಯಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಪತತ್ಪ್ರೀ. ಅತ ಇನಿಶನೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯಧಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. || ೫ ||

ಸಂಹಿತಾಃ ಗಾಠಃ

ಚತುರ್ಭಿಃ | ಸಾಕಂ | ನವತಿಂ | ಚ | ನಾಮುಭಿಶ್ಚಕ್ರಂ | ನ | ವೃತ್ತಂ | ವ್ಯತೀರವೀ-
ವಿಪತ್ |

ಬ್ರಹ್ಮಚೈರೀರೋ | ವಿಮಿಮಾನ | ಬುಕ್ಶಭಿಯುರ್ವಾಕುಮಾರಃ | ಪ್ರತ್ಯೇತ್ಯಾ-
ಹವಂ || ೬ ||

ದರಣಃ

ಚತುರ್ಭಿಃ | ಸಾಕಂ | ನವತಿಂ | ಚ | ನಾಮುಭಿಃ | ಚಕ್ರಂ | ನ | ವೃತ್ತಂ | ವ್ಯತೀನ್ | ಅವೀವಿಪತ್ |
ಬ್ರಹ್ಮಚೈರೀರೇಃ | ವಿಮಿಮಾನಃ | ಬುಕ್ಶಭಿಃ | ಯುರ್ವಾ | ಆಕುಮಾರಃ | ಪ್ರತಿ | ಏತಿ | ಆಹವಂ || ೬ ||

ಕಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಆಯಮಾದಿತ್ಯಾತ್ಮಾ ವಿಷ್ಣುಕ್ಲತುರ್ಭಿಃ ಸಾಕಂ ಸಂಹಿತಾಂ ನವತಿಂ ಚ | ಚತುರ್ವತಿಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏತತ್ಕಂಪ್ಯಾಕಾನ್ಯಾಲಾವಯವಾನ್ ನಾಮುಭಿಃ ಸ್ವಕೀಯನಮನಪ್ರೇಕಾರೈಃ ಪ್ರೇರಣವಿಶೇಷೈರ್ವೃತ್ತಂ ಯುಧಾ ಭವತಿ ತಥಾ ವ್ಯತೀರ್ನ್ ವಿಧಾತನಸ್ಯಭಾವಾನ್ ವೃತ್ತಂ ಚಕ್ರಂ ನ ಬಹುರೋಪೇತಂ ಚಕ್ರಮಿವ ತಂ ಯುಧಾ ಶಕ್ತೋರೂಪರಿ ಪ್ರಕ್ಷೇಪೇಣ ಭ್ರಮಯತಿ ತದ್ವಿದುಕ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಾನ್ಯಾಲಾವಯವಾನವೀವಿಪತ್ | ಕಂಪಯತಿ | ಭ್ರಮಯತಿ || ಟುನೇಪ್ಯ ಕಂಪನೇ || ಣ್ಯಂತಾಲ್ಪಿಜಾ ಚಪ್ ರೂಪಂ || ಕೇ ಪುನಶ್ಚೇ ಉಚ್ಯತೇ | ಸಂವತ್ಸರ ಏಕಃ | ಆಯನೇ ದ್ವೀ | ಪಂಚರ್ತವಃ | ದ್ವಾದಶ ವಾಸಾಃ | ಚತುರ್ವಿಂಶತ್ಯರ್ಧಮಾಸಾಃ | ತ್ರಿಂಶದಹೋರಾತ್ರಾಃ | ಅಷ್ಟಾ ಯಾಮಾಃ | ಏಕಸ್ಮಿನ್ನಿನೇ ಪರ್ಯಾವರ್ತಮಾನಾನಿ ಮೇಷಾ-

ದಿನಿ ದ್ವಾದಶ ಲಗ್ನಾನೀತಿ ಮಿಲಿತಾ ಚತುರಧಿಕನವತಿ ಸಂಖ್ಯಾಕಾನನೀವಿಪತ್ | ನನ್ನಾದಿತ್ಯೈ ಸ್ವಯಮು-
ಪೀತರವತ್ತರಿಭ್ರಮತಿ ಕಥಂ ಭ್ರಮಯತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ನೈಷ ದೋಷಃ | ಏತೇಷಾಂ ಭ್ರಾಮಕಸ್ಯ ಧ್ರುವಸ್ಯ
ವಿಷ್ಣೋರ್ಮೂರ್ತ್ಯಂತರತ್ತಾತ್ | ಅಥವಾ ಸ್ವಭ್ರಮಣಾಧೀನತ್ತಾದಿತೇರೇಷಾಂ ಪರಿಭ್ರಮಣಸ್ಯ | ಅತಃ
ಸ್ವಯಂ ಭ್ರಮಯತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಏವಂ ಕಾಲಾತ್ಮಕೋ ವಿಷ್ಣು ಬೃಹಚ್ಚರೀರೋ ವಿರಾಡಾತ್ಮನಾ ಸರ್ವ-
ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿಶರೀರಾಣಾಂ ಸ್ವಶರೀರತ್ತಾತ್ | ಬೃಹಚ್ಚರೀರತ್ರೇವೋದೇವವಾದಯತಿ | ವಿಮಿಮಾ-
ನೋ ವಿವಿಧಮಾತ್ಮಾನಂ ಮಿಮಾನೋ ದೇವತಿಯಗಾತ್ಮನಾ ವಿಭಜ್ಯ ಸ್ವಾಪಯನ್ | ಯದ್ವಾ | ಋಕ್ಸಾಘಿಃ
ಸ್ತುತಿಮದ್ವಿಮರ್ಶತ್ರವದ್ವಿವಾ ವಿಮಿಮಾನಃ | ಯದ್ಯಪಿ ವಿಭುಸ್ತ್ವಾಪಿ ಭಕ್ತಾಽಧೀನತ್ತಾತ್ ಸ್ತುತ್ಯಾ
ವಿಾಯತೇ | ಯುವಾ ಸರ್ವತ್ರ ಮಿಶ್ರಣತೀಲೋ ನಿತ್ಯತೆರುಣೋ ವಾ ಅತಃ ಏವಾಕುಮಾರೋಽನಲ್ಪಃ
ಏವಂಭೂತೋ ಮಹಾವಿಷ್ಣು ರಾಹವಮಾಹ್ವಾನಂ ಪ್ರತ್ಯೇತಿ | ಗಚ್ಛತಿ ಯಜ್ಞದೇಶಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಅನಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವು) ನಾಮುಘಿ—ತನ್ನ ಭ್ರಮಣಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ | ಚತುರ್ಭಿಃ ಸ್ವಾಕಂ ನವತಿಂ
ಚೆ—ತೊಂಭತ್ತುನಾಲ್ಪು ಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳವೂ | ವ್ಯತೀನ್—ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿರುವವೂ ಅದ ಕಾಲದ
ಅನಯವಗಳನ್ನು | ಚಕ್ರಂ ನ—ಅರಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಸುತ್ತುವ ಚಕ್ರದಂತೆ | ವೃತ್ತಂ—ವಲಯಾಕಾರವಾಗಿ ಸುತ್ತು
ವಂತೆ | ಅವೀವಿಪತ್—ಭ್ರಮಣವನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ | ಬೃಹಚ್ಚರೀರಃ—ವಿರಾಡ್ವೃಪದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನೂ |
ಋಕ್ಸಾಘಿಃ—ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ | ವಿಮಿಮಾನಃ—(ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು) ದೇವತಿಯಾಗಾದಿ ನಾನಾ
ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಪರಿಣಮಿಸುವವನೂ | ಯುವಾ—ಸರ್ವತ್ರ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವವನೂ ಅಥವಾ ನಿತ್ಯತೆರುಣನೂ |
ಅಕುಮಾರಃ—(ಆದರೆ) ತಿರುರೂಪನಲ್ಲದವನೂ ಅದ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವು | ಅಹವಂ—ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಿ |
ಪ್ರತ್ಯೇತಿ—(ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ) ಬರುತ್ತಾನೆ.

ವಾಚಾರ್ಥ

ಅನಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಭ್ರಮಣಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ತೊಂಭತ್ತುನಾಲ್ಪು ಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳವೂ, ಬೇರೆ
ಬೇರೆಯಾಗಿ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿರುವವೂ ಅದ ಸಂವತ್ಸರಾದಿಕಾಲದ ಅನಯವಗಳನ್ನು ಅರಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಸುತ್ತುವ
ಚಕ್ರದಂತೆ ವಲಯಾಕಾರವಾಗಿ ಸುತ್ತುವಂತೆ ಭ್ರಮಣಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿರಾಡ್ವೃಪದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನೂ, ಮಂತ್ರ
ರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ದೇವತಿಯಾಗಾದಿನಾನಾರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಪರಿಣಮಿಸುವವನೂ,
ನಿತ್ಯತೆರುಣನೂ ಆದರೆ ತಿರುರೂಪನಲ್ಲದವನೂ ಅದ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವು ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಿ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ
ಬರುತ್ತಾನೆ.

English Translation

He causes, by his gyrations, ninety and four periodical revolutions, like a circular wheel, vast of body, and evolving in many forms, through the praises (addressed to him); ever young, though not infantine, he comes at our invocations,

| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು |

ಇಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ನಿರುಕ್ಲಕಾರರು ಸ್ವಸೇರಾಕೆ ಎಂಬ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ,

ಸ್ವರಾದಿತೋ ಭವತಿ ಸ ಏನಾನಿ ಸಾರಯತಿ |

(ನಿ. ೫-೪)

ಅಹಸ್ತುಗಳನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಸ್ವಃ ಎಂದು ಹೆಸರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮುಖ್ಯನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಭ್ರಮಣರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಕಾಲಾದಿ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೂ ಅದ ಅಂಶವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಚತುರ್ಭುಜಾಕಂ ನವತಿಂ ಚ—ಏತತ್ಸಂಖ್ಯಾ ಕಾನ್ ಕಾಲಾವಯವಾನ್ | ಎಂದು ಕಾಲದ ಅವಯವಗಳನ್ನು ತೊಂಭತ್ತುನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದೆ. ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ—

ಸಂವತ್ಸರಃ ಏಕಃ	ವರ್ಷ	೧
ಆಯನೇ ದ್ವೀ	ಅಯನಗಳು	೨
ಸಂಚರ್ತವಃ	ಮತುಗಳು	೫
ಮಾಸಾಃ ದ್ವಾದಶ	ಮಾಸಗಳು	೧೨
ಚತುರ್ವಿಂಶತ್ಯರ್ಧಮಾಸಾಃ	ಅರ್ಧಮಾಸಗಳು	೨೪
ತ್ರಿಂಶದಮೋರಾತ್ರಾಃ	ಅಮೋರಾತ್ರಗಳು	೩೦
ಅಷ್ಟೌ ಯಾಮಾಃ	ಯಾಮಗಳು	೮
(ಏಕಸ್ಮಿನ್ನಿನೇ ಪರ್ಯವರ್ತಮಾನಾನಿ ಮೇಷಾದಿನಿ)	ಮೇಷಾದಿ ಲಗ್ನಗಳು	೧೨
ದ್ವಾದಶ ಲಗ್ನಾನಿ		—
ಮಿಲಿತ್ರಾ ಚತುರಧಿಕನವತಿಂಖ್ಯಾಕಾಃ	ಒಟ್ಟು	೯೪

ಈಗಿಂತ ಕಾಲದ ಅವಯವಗಳು ಒಟ್ಟು ತೊಂಭತ್ತುನಾಲ್ಕು.

ಮೃತೀನ್—ವಿವಿಧಾತನಸ್ವಭಾವಾನ್ | ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಿಂದಿರುವ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲಾವಯವಗಳನ್ನೂ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿದೆಯೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ತೋರಿಸುತ್ತಾ, ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಸಮಾಧಾನವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ನನ್ನಾದಿತ್ಯಃ ಸ್ವಯಮುಖಿ ಇತರವತ್ಪರಿಭ್ರಮತಿ ಕಥಂ ಭ್ರಮಯತಿ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ನೈಷ ದೋಷಃ | ಏತೇಷಾಂ ಭ್ರಾಮಕಸ್ಯ ಭ್ರವಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಮೂರ್ತ್ಯಂತರತ್ವಾತ್ | ಅಥವಾ ಸ್ವಭ್ರಮಣಾಧೀನತ್ವಾದಿತರೇಷಾಂ ಪರಿಭ್ರಮಣಸ್ಯ ಅತಃ ಸ್ವಯಂ ಭ್ರಮಯತಿ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ||

ಅದಿತ್ಯನೂ ಕೂಡ ಇತರ ಗೃಹಾದಿಗಳಂತೆ ಭ್ರಮಣಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಾನೇ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅವನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಹೇಗೆ ಮಾಡಬಲ್ಲನು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಆಶಂಕಿಸಿ, ಲೋಕದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಇತರ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂ ಸಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪಾಂತರಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಚಲನವಲನಗಳೆಲ್ಲಾ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಭ್ರಮಣವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮಾಭಾವಿಕವಾದ ವರ್ಣನೆಯೇನೂ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಕಾಲಾತ್ಮಕವಾದ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹರೂಪವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಾಲಾತ್ಮಕಃ ವಿಷ್ಣುಃ ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೂ, ವಿರಾಡಾತ್ಮನಾ ಸರ್ವದೇವ-ಮನುಷ್ಯಾದಿಶರೀರಾಣಾಂ ಸ್ವಶರೀರತ್ಯಾತ್ ಎನ್ನುವುದರಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ವಿಶ್ವದ ವ್ಯವಹಾರವೆಲ್ಲವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ವಲಂಬಿಸಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವಿವಿಮಾನಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಹ (ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ಬೇರೆ ರೂಪದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡುವ) ವಿಷ್ಣುವೇ ಹೇತುವೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಚತುರ್ದಿಕನವತಿ (೯೪) ಸಂಖ್ಯಾಕವಾದುದೂ ಚಕ್ರ ರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಕಾಲಾವಯವಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ತತ್ತ್ವಗಳೇ ಇವು ಎಂಬುವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ದ್ವಾದಶಾರಂ ನಹಿ ತಕ್ಷರಾಯ ವರ್ವತಿ ಚಕ್ರಂ ಪರಿ ದ್ಯಾನ್ಯುತ್ಸ್ಯ |

ಆ ಪುತ್ರಾ ಅಗ್ನೇ ಮಿಥುನಾಸೋ ಆತ್ರ ಸಪ್ತ ಶತಾನಿ ವಿಂಶತಿಶ್ಚ ತಸ್ಯುಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧೧)

ಸತ್ಯಾತ್ಮಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚಕ್ರಂ ಪುನಃಪುನಃ ಕ್ರಮಣಶೀಲಂ ಮಂಡಲಾಖ್ಯಂ ರಥಚಕ್ರಂ ನಾ ವರ್ವತಿ |

ಪಂಚಪಾದಂ ಪಿತರಂ ದ್ವಾದಶಾಕೃತಿಂ ದಿವ ಆಹುಃ ಪರೇ ಅರ್ಥೇ ಪುರೀಷೀಣಂ |

ಅರ್ಥೇಮೇ ಅನ್ಯ ಉಪರಿ ವಿಚಿಕ್ಷಣಂ ಸಪ್ತಚಕ್ರೇ ಷಳರ ಆಹುರಪಿತಂ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧೨)

ಪಂಚಾರೇ ಚಿಕ್ರೇ ಪರಿವರ್ತಮಾನೇ ತಸ್ಮಿನ್ನಾ ತಸ್ಯು ಭರ್ವನಾನಿ ವಿಶ್ರಾ |

ತಸ್ಯ ನಾಕ್ಷತ್ರಪೃತೇ ಭೂರಿಭಾರಃ ಸನಾದೇವ ನ ಶೀರ್ಯತೇ ಸನಾಭಿಃ ||

(ಮು ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧೩)

ಹನ್ನೆರಡು ಅರಗಳುಳ್ಳ (ಮಾಸ) ಅದಿತ್ಯನ ಚಕ್ರವು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ಪರಿಭ್ರಮಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅದು ಕ್ಷಯವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಭ್ರಮಣವುಳ್ಳದ್ದು. ಮಿಥುನರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದೂ ವಿಳನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಶಿಶುರೂಪದ್ದೂ ಆದ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ದ್ವಯವು ಈ ಕಾಲಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದೆ. ಆಯನಾದ್ಯವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಕಾಲಚಕ್ರವು ಸತತವಾಗಿ ತನ್ನ ಭ್ರಮಣವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವು. ಈ ತತ್ತ್ವವು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿಯೂ, ಅವನ ಬಾವ್ಯತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಲೂ ಇದೆ. ಈ ಕಾಲತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸಂಹಿತೆ, ಪ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಉಪನಿಷತ್ತು

ಗಲಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ಕಾಲತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞತತ್ತ್ವಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಈ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೂ ಸಹ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಧಾರನೆಂದು ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮುಚಿಸುತರ್ತುಭಿಸಂವತ್ಸರಂ ವಸಂತೇನೈವಾಸ್ಯ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಮುಚಿಸುತ ಗ್ರೀ-
ಷ್ಮೇಣ ದಕ್ಷಿಣಂ ಪಶ್ಚಂ ವರ್ಷಾರ್ಧಃ ಪುಚ್ಯೆಗ್ಂ ಶರದೋತ್ತರಂ ಪಶ್ಚಗ್ಂ ದೇವಂತೇನ
ಮಧ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಜಾ ವಾ ಆಸ್ಯ ತತ್ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಮುಚಿಸುತ ಹೃತ್ತೇಣ ದಕ್ಷಿಣಂ ಪಶ್ಚಂ ಪಶುಧಿಃ
ಪುಚ್ಯೆಂ ವಿಶೋತ್ತರಂ ಸಕ್ಷಮಾಶಯಾ ಮಧ್ಯಂ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ಸಗ್ನಿಂ ಚಿಸುತ ಋತುಧಿ-
ರೇವೈನಂ ಚಿಸುತೇದಧೋ ಏತದೇವ ಸರ್ವಮು ||

(ತೈ. ಸಂ. ೫-೬-೧೦-೧)

ವಸಂತಾದಿ ಮುತುಗಳಿಂದ ಸಂವತ್ಸರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಂತೆ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯ ಪೂರ್ವಾದಿ ಸಕಲ ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು, ಎಂದಿದೆ. ಮತ್ತು ಶಕಪಥಲಾಹ್ಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಪವಾದ ಯಜ್ಞಾಶ್ವಕ್ಕೂ ಕಾಲಾವಯವಗಳಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ,

ಉಷಾ ವಾ ಅಶ್ವಸ್ಯ ಮೇಧ್ಯಸ್ಯ ಶಿರಃ | ಸೂರ್ಯಶ್ಚಕ್ಷುರ್ವಾರ್ತಃ ಪ್ರಾಕೋ ವ್ಯಾತ್ರಮಗ್ನಿವ್ಯೇಶ್ಚಾನರಃ
ಸಂವತ್ಸರ ಆತ್ಮಾಶ್ವಸ್ಯ ಮೇಧ್ಯಸ್ಯ ದ್ಯೌಷ್ಟಪ್ತಮಂತರಿಕ್ಷಮುದರಂ ಪೃಥಿವೀ ಪಾಜಸ್ಯಂ ದಿಶಃ
ಪಾರ್ಶ್ವೇದ್ಯವಾಂತರದಿಶಃ ಪರ್ಶವ ಋತವೋದ್ಯಂಗಾನಿ ಮಾಸಾಶ್ಚಾರ್ಧಮಾಸಾಶ್ಚ ಪರ್ವಾಣ್ಯು-
ಹೋರಾಪ್ರಾಣೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ನಕ್ಷತ್ರಾಣ್ಯಸ್ತೀನಿ ನಭೋ ಮೂಗ್ಂಸಾನ್ಯೂವಧ್ಯಗ್ಂ ಸಿಕಶಾಃ
ಸಿಂಧವೋ ವಾಗೇವಾಸ್ಯ ವಾಗಹರ್ವಾ ಆಶ್ರಂ ಪುರಸ್ತಾನೈಹಿಮಾನ್ಯಜಾಯತ
ತಸ್ಯ ಪೂರ್ವೇ ಸಮುದ್ರೇ ಯೋನೀ ರಾತ್ರೀನಂ ಶಶ್ನಾನ್ವಹಿಮಾನ್ಯಜಾಯತ

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೪-೧)

ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಪವಾದ ಯಜ್ಞಾಶ್ವಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾಶ್ವರೂಪಿಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಉಪಸ್ಥೇ ಶಿರವು, ಸೂರ್ಯನೇ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ವಾಯುವೇ ಪ್ರಾಣವು, ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರನೇ ಮುಖವು, ಸಂವತ್ಸರವು ದೇಹವು, ಮುತುಗಳೇ ಅಂಗಗಳು, ಮಾಸಾರ್ಧಮಾಸಗಳೇ ಪರ್ಶವಗಳು, ಅಹೋರಾತ್ರಗಳೇ ಅಧಾರಸ್ತಂಭಗಳು, ಇತ್ಯಾದಿಶ್ವಮಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ವರ್ಣನೆಯು ಪುರೈತವಾದ (೧-೧೫೫-೬) ಪಃಕ್ವಿನ್ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಲಾತ್ಮಕೋ ವಿಷ್ಣುಃ, ವಿವಿಧ-
ಮಾತ್ಮಾನಂ ವಿಮಾನಃ ದೇವತಿರ್ಯುಗಾತ್ಮನಾ ವಿಭಜ್ಯ ಸ್ವಾಪಯನ್ ಎಂದು ವಿವರಿಸುವಂತೆ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನೊಳ-
ಗೊಂಡ ಅದಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವರ್ಣನೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ತತ್ತ್ವಪ್ರತಿಪಾದನೆಯೇ ಮುಂದೆ ಉಪನಿಷದಾದಿ
ಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವ ಧಾತಿಕ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ತತ್ತ್ವಗಳಿಗೆ ಅಧಾರವಾದುದೆಂದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ಈ ಪ್ರತಿಪಾ-
ದನೆಯನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸಿ ಈ ರೀತಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

In the elaborate rite of the piling of the fire-altars lies the most philosophic content of the Samhita, for in it finds expression the chief doctrine of the sacrificial ritual, the sacrifice as a cosmic power of the highest potency. The first expression of it is preserved

in the literature of the Purusha hymn of the Rig-Veda (X-90) where the creation of the universe is figured as the sacrifice of a Primeval Purusha, who is all that is and that shall be. This creation cannot be regarded as ever proceeding, and the year, the symbol of time, takes its part in that the three seasons, spring, summer, and autums form the ghee, the kindling sticks and the oblation, undoubtedly an attempt to recognise and explain time in its relation to the Universe.

(A. B. Keith :—The Taittiriya Samhita—I. Introduction : Harvard Oriental Series
Vol. 18-P. CXXVI)

The Satapatha Brahmana in the tenth book (X. 6-4) which deals with the secret of the fire, develops the theme more philosophically. Prajapathi is the year, for he is essentially, as the creator, time, and the year is at once the symbol of time, and the period in which the working of nature completes a round and commences again.

(A. B. Keith. The Religion and Philosophy of the Veda—Vol. II P. 466-)

ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂವತ್ಸರವು ತನ್ನ ಆದಿಯನ್ನೂ ಅಂತ್ಯವನ್ನೂ ಅಯನಾಧ್ಯನಯನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪುನಃ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಗಳಿಂದ ಅನುಸ್ಯೂತವಾಗಿಯೂ ಅನಂತವಾಗಿಯೂ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿರುವುದೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವ ಜೀವನವೂ ಸಹ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಆಧ್ಯಂತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದಾಗಿಯೂ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅನಾಧ್ಯನಂತವಾದ ಭ್ರಮಣ ಪ್ರವಾಹವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಅನುಸ್ಯೂತವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗಾಢವಾದ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವು ಅಡಗಿದೆಯೆಂದು ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾದ ಸಾರಾಂಶವಾಗಿದೆ.

ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಅವನ ದೇಹವ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಆದಿತ್ಯಾತ್ಮನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಉತ್ಪತ್ತಿವಾದ ಸಕಲ ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಅಡಗಿವೆಯೆಂದೂ, ಮತ್ತೂ, ಅಗ್ನಿ, ವಿಷ್ಣು, ಆದಿತ್ಯ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಇವೆಲ್ಲರೂ ಒಂದೇ ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವರೆಂದೂ, ವಿಶ್ವದ ವ್ಯವಹಾರಗಳೆಲ್ಲಾ ಕಾಲವೇ ಆಧಾರವೆಂದೂ, ಆ ಕಾಲವು ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಂದೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಶವೆಂದೂ ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಹರಿಣಂ ಜಾತವೇದಸಂ ಪರಾಯಾಣಂ ಜ್ಯೋತಿರೇಕಂ ತಪಂತಂ |

ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿಃ ಶತಧಾ ವರ್ತಮಾನಃ ಸ್ವಾಣಃ ಪ್ರಜಾನಾಮುದಯತ್ಯೇಷ ಸೂರ್ಯಃ ||

(ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್, ೧-೮)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ಆದಿತ್ಯನು ವಿಶ್ವರೂಪಿಯೂ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಪರಾಯಣನೂ (The final goal). ವಿಶ್ವತತ್ತ್ವವೂ, ಏಕಜ್ಯೋತಿಯೂ, ಸಹಸ್ರಾರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕನಾದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಅನಂತರ,

ಸಂವತ್ಸರೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಸ್ಯಾಯನೇ ದಕ್ಷಿಣಂ ಚೋತ್ತರಂ ಚ |

.... ||

ಪಂಚಪಾದಂ ಪಿತರಂ ದ್ವಾದಶಾಕೃತಿಂ ದಿವ ಆಹುಃ ಪರೇ ಛರ್ಧೇ ಪುರೀಷಿಣಂ |

ಅರ್ಥೇಮೇ ಅನ್ಯ ಉಪರೇ ವಿಚಕ್ಷಣಂ ಸಪ್ತಚಕ್ರೇ ಪಳರ ಅಹುರರ್ಪಿತಂ ||

(Repetition of R. V. 1-164-12)

ಮಾಸೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಸ್ಯ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷ ಏವ ರಯಿಃ ಶುಕ್ಲಃ ಸ್ವಾಣಃ |

ಅಹೋರಾತ್ರೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಸ್ಯಾಹರೇವ ಸ್ವಾಣೋ ರಾತ್ರೀವ ರಯಿಃ |

(ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ ೧-೧೦೦ದ ೧೩)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳಿಗೂ, ಮಾಸಕ್ಕೂ, ವಕ್ಷಗಳಿಗೂ, ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಕಾಲದ ಸಕಲ ಅವಯವಗಳೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅಂಶಗಳೆಂದೇ ಹೇಳಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ಅವಯವಾವಯವಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕನಲ್ಲಿ ಕಾಲಕ್ಕೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಅವಯವಾವಯವಿಸಂಬಂಧ ವನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ಆಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದಾದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಅದಿತ್ಯಾತ್ಮನು; ವಿಷ್ಣುವೂ ಅದಿತ್ಯಾ- ತ್ಮನು ಎಂದು ಅರ್ಥವೆಂದೇ ಧಿಕಗಳಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.

ಏವ ಬ್ರಹ್ಮೈಷ ಇಂದ್ರ ಏವ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇತೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಇಮಾನಿ ಚ ಪಂಚ ಮಹಾಭೂತಾನಿ ಪೃಥಿವೀ ನಾಯುರಾಕಾಶ ಆಪೋ ಜ್ಯೋತಿಂಷೀತ್ಯೇತಾನೀಮಾನಿ ಚ ಕ್ಷುದ್ರಮಿಶ್ರಾಣೀವ ||

(ಏತರೇಯೋಪನಿಷತ್ ೩-೩)

ದೇವೋ ವರುಣಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸವಿತಾ |

(ಭಾ. ಉ. ೧-೧೨೫)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸರ್ವಾತ್ಮನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಸಾಯುಣರು ಅದಿತ್ಯಾತ್ಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸರ್ವಾತ್ಮನೆಂದು ಹೇಳುವಂತೆ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯಾತ್ಮನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಸರ್ವಾತ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅದಿತ್ಯನೇ ಕಾಲಾತ್ಮಕನು-ಕಾಲಾಧಾರನು ಮತ್ತು ಕಾಲಿಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನು. ಆದುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯಾ ತ್ಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಭ್ರಮಣವನ್ನೂ ಕಾಲಗಳ ಭ್ರಮಣಗಳನ್ನೂ ಅರ್ಥವರೂಪದಿಂದ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವನೆಂದು ಸಾಯುಣರ ಸಮಾಧಾನವು, ಅಥವಾ ಸ್ವಭ್ರಮಣಾಧೀನತ್ವಾದಿತರೇಷಾಂ ಪರಿಭ್ರಮಣಸ್ಯ | ಅತಃ ಸ್ವಯಂ ಭ್ರಮತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮರ್ಪಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಿಮಾಂಸಃ—ವಿದಿವತ್ಯಾತ್ಮನಂ ಮಿಮಾಂಸ ದೇವತಿದ್ಯಗಾತ್ಮನಾ ವಿದಿವತ್ಯಾತ್ಮನಾ ಸ್ವಯಂ ನ | ಸೂಕ್ಷ್ಮ ವಾದ ತನ್ನ ಅತ್ಯಂತವನ್ನು ದೇವತಿದ್ಯಗಾದಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಾಸಗೊಳಿಸಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಪಿಸುತ್ತಾ ಎಂಥವಾದಿ. ತಾನೇ ವಿಧಿವಿಧವಾದ ಪರಿಣಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಿದ್ದರೂ ಕಾರ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಅವಸ್ಥಾಂತರಗಳನ್ನೂ ರೂಪಾಂತರಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಃ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಯೋಗಃ ।

ಚತುರ್ಥಿಃ—**ಝಲ್ಯುಪೋತ್ತಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೮೬-೧-೧೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಲಾದಿವಿಭಕ್ತೃಂತ ವಾದುದರಿಂದ ಉಪೋತ್ತಮ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯತೀನ್—ವಿ ಉಪಸರ್ಗ. ಆತ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ ಧಾತು. ಇನ್ ಸಾವ್ಯ ಧಾತುಬ್ಧಿಃ; ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ವೃತ್ತಮ್—ವೃತು ವರ್ತನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಠಾ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘುಪದಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅವೀವಿಪತ್—ಟುವೇವ್ಯ ಕಂಪನೇ ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಿಚಂತದ ಮೇಲೆ ಲುಪ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಕ್ಕೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. **ಚಿತ್ರಿದ್ವಿಸ್ತುಭ್ಯಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಚಿಪ್. ಇಚಿಚ್ಚುಪಧಾಯಾಃ **ಹ್ರಸ್ವಃ** (ಪಾ. ಸಮ. ೬-೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ವಿಚಿಇತ್ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. **ಚಿಜಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. **ಸಸ್ವಲ್ಪಘನಿ ಚಿಜ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಸ್ವದ್ವಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘೋಽ ಲಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. **ಣೀರನಿಟಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬೃಹತ್ಕರೀರಃ—ಬೃಹತ್ ಕರೀರಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವಿಮಾನಃ—ಮಾಣ್ ಮಾನೇ ಧಾತು. ಒುರೋತ್ಯಾದಿ. ಲ್ಲದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ಭೃಜಾವಿತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾನಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕ್ವದು. ತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋಕ್ಕುಭಿಃ—ಋಚ ಸ್ತತ್ರಾ ಧಾತು. **ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೈತ್ಯಂತೇ** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನ. ವಾತ್ತನಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಕುಮಾರಃ—ನ ಕುಮಾರಃ ಅಕುಮಾರಃ. ತತ್ಪುರುಷೇಕುತುಲ್ಯಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಪ್ ಸ್ವರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹವಮ್—ಅಹ ಉಪಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ಹೈರ್ಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ತದ್ವೀ ಚ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಹಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗಣ.

ಅವಾದೇಶ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಪವಸ್ತುಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ. ಅಜಯುದ್ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ||೬ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೫೫ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರ ಐವತ್ತಾನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಭವಾ ಮಿತ್ರ ಇತಿ ಪಂಚರ್ಚಂ ಸಪ್ತದಶಂ ಸೂಕ್ತಂ ದ್ವೈರ್ಭೂತಮಸಂ | ಜಾಗತಂತ್ರಿತ್ಯೈಕ್ತೃತ್ವಾ-
ದಿದಮಸಿ ಜಾಗತಂ | ವೈಷ್ಣವಂ ಹೀತ್ಯೈಕ್ತೃತ್ವಾದ್ವೈಷ್ಣವಂ | ಭವ ಪಂಚೇತ್ಯನುಕ್ರಾಂತಂ || ಉಕ್ತೈ
ತ್ವತೀಯಸನೇತ್ರಚ್ಚಾವಾಕಶಸ್ತ ಏತತ್ಕೈಶ್ಚಂ ವಿನಿಯುಕ್ತಂ | ಉಕ್ತೈ ತು ಹೋತ್ರೈಕಾಣಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ
ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಭವಾ ಮಿತ್ರೈ ಸಂ ವಾಂ ಕರ್ಮಣಾ | ಅ. ೬-೧ || ಇತಿ || ಸಾಮ್ಯಚರೋದಭಯತೋ
ಘೃತೇನ ಯಜ್ಞವ್ಯಂ ತತ್ರೋಪರಿತನೇ ಘೃತಯಾಗ ಉರು ವಿಷ್ಣೋ ವಿ ಕ್ರಮಸ್ಥೇತಿ ಪ್ರಾಕೃತಾ ಯಾಜ್ಞಾ |
ದಶಮೇಂದನಿ ತು ತಸ್ಯಾಃ ಸ್ಥಾನೇ ಭವಾ ಮಿತ್ರ ಇತ್ಯೇಷಾ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾ | ದಶಮೇಂದನೀತಿ ಖಂಡೇ
ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಉರು ವಿಷ್ಣೋ ವಿ ಕ್ರಮಸ್ಥೇತಿ ಘೃತಯಾಜ್ಞಾಸ್ಥಾನೇ ಭವಾ ಮಿತ್ರೈಃ | ಅ. ೮-೧ || ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಭವಾ ಮಿತ್ರ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಮುಕ್ತುಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಉಚ್ಚೈಶ್ವರನಾದ ದೀರ್ಘತಮಸ್ ಎಂಬವನು
ಮುನಿಯು. ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಯು. ಜಗತೀಂದ್ರನು. ಅನುಕ್ರಮದೇಕೆಯಲ್ಲಿ ಭವ ಪಂಚೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ
ವುದು. ಉಕ್ತೈ ಎಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ತ್ವತೀಯಸನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾವಾಕನೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು
ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ಉಕ್ತೈ ತು ಹೋತ್ರೈಕಾಣಾಂ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಭವಾ ಮಿತ್ರೈಃ ಸಂ
ವಾಂ.ಕರ್ಮಣಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ವಿದ್ಯತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೬-೧) ಸೋಮಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಮಾಡದೇಕಾದ
ಎರಡು ಚರುಹೋಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಘೃತಯಾಗದಲ್ಲಿ
ಉರು ವಿಷ್ಣೋ ವಿಕ್ರಮಸ್ತೈ ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪ್ರಾಕೃತಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಅದರ
ಹತ್ತನೆಯ ದಿವಸ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಉರು ವಿಷ್ಣೋ ವಿಕ್ರಮಸ್ತೈ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಭವಾಮಿತ್ರೈ ಎಂಬ
ಮುಕ್ತನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ದಶಮೇಂದನಿ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಉರು ವಿಷ್ಣೋ
ವಿಕ್ರಮಸ್ತೈತಿ ಘೃತಯಾಜ್ಞಾಸ್ಥಾನೇ ಭವಾ ಮಿತ್ರೈಃ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. (ಅ. ೮-೧)

॥ ಓಂ ॥

ಸೂಕ್ತ—೧೫೬

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೨೧ ॥ ಸೂಕ್ತ—೧೫೬ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೨ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೨೬ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಂತ್ಯ—೩ ॥

॥ ಮಹಿ—೧ೀರ್ಥತನಾ ದೀಶತ್ಯ ॥

॥ ದೇವತಾ—ವಿಷ್ಣುಃ ॥

॥ ಛಂದಃ— ಜಗತಿಃ ॥

ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಃ

ಭವಾ ಮಿತ್ರೋ ನ ಶೇವ್ಯೋ ಘೃತಾಸುತಿರ್ವಿಭೂತದ್ಯುಮ್ನಃ ಏವಯಾ ಉ
ಸಪ್ರಥಾಃ |

ಅಥಾ ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ವಿದುಷಾ ಚಿದಧ್ಯುಃ ಸ್ತೋಮೋ ಯಜ್ಞತ್ವ ರಾಧ್ಯೋ
ಹವಿಷ್ಮತಾ || ೧ ||

ಪವನಾಃ

ಭವ ಮಿತ್ರಃ | ನ | ಶೇವ್ಯಃ | ಘೃತಸುತಿಃ | ವಿಭೂತದ್ಯುಮ್ನಃ | ಏವಯಾಃ | ಉಂ ಇತಿ |
ಸಪ್ರಥಾಃ |

ಅಥ | ತೇ | ವಿಷ್ಣೋ | ಇತಿ | ವಿದುಷಾ | ಚಿತ್ | ಅಧ್ಯುಃ | ಸ್ತೋಮಃ | ಯಜ್ಞಃ | ಚಿ | ರಾಧ್ಯಃ |
ಹವಿಷ್ಮತಾ || ೧ ||

| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಹೇ ವಿಷ್ಣೋ ಮಿತ್ರೋ ನ | ಮಿತೀರ್ದುಃಖಾತ್ ತ್ವಾ ಸಖಾ ಅದಿತ್ಯೋ ನಾ ಮಿತ್ರಃ | ಪ್ರಮಿ-
ತೇಸ್ತ್ರಾಯತ ಇತಿ ನಿರುಕ್ತಂ | ೧೦-೨೧ | ತದ್ವತ್ ಶೇವ್ಯಃ ಸುಖೇ ಸಾಧುಃ ಸುಖಕರ್ತಾ ಘೃತಾಸುತಿಃ

ಘೃತಮುದಕಮಾಸೂಯತೇ ಯೇನ ಸ ತಾದ್ಯತಃ | ಯದ್ವಾ | ಘೃತಮಾಜ್ಯಮಾಘಮಜ್ಯೇನ ನೀಯತೇ ಯಸ್ಮೈ ಸ ತಾದ್ಯತಃ | ವಿಭೂತಿದ್ಯುಮ್ನಃ ಪ್ರಭೂತಯಶಾಃ ಪ್ರಭೂತಾನ್ಸೋ ವಾ | ಏವಯಾ ರಕ್ಷಣಸ್ಯ ಮಿಶ್ರಯುತಾ ಸ್ತಾಪಯುತಾ | ಸಪ್ರಥಾಃ ಸರ್ವತಃ ಪೃಥುಃ | ಪ್ರತಿವಿಶೇಷಣಂ ನೋ ಭವೇತಿ ಸಂಭಂಘಃ || ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿದ ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಉ ಇತಿ ಪಾದಪೂರಣಃ || ಹೇ ವಿಷ್ಣೋ ತ್ವಂ ಯಮಾಧಿದೈಶೋ ಭವಸಿ ಅಥಾಸ್ಮಾತ್ತೇ ತವ ಸ್ತೋಮಃ ಸ್ತೋತ್ರವಿಶೇಷೋ ವಿದುಷಾ ತೈನ್ಯಾಹಾತ್ಯೈವೇದಿತ್ಯಾ ಯಜಮಾನೇನಾರ್ಯಃ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರವರ್ಧನಾರ್ಹಃ | ಏಕವಾರಕರಣೇ ನ ಸಂಪೂರ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ತೇ ಯಜ್ಞಶ್ಚ ಹವಿಷ್ಯತಾ ತೇನ ಯಜಮಾನೇನ ರಾಧ್ಯಃ ಸಮಾರಾಧನೀಯಃ | ಯದ್ವಾ | ವಿದುಷಾ ಯೋಶ್ವಾ ಸ್ತೋಮೋ ರಾಧ್ಯೋ ಹವಿಷ್ಯತಾ ಯಜ್ಞಶ್ಚ ರಾಧ್ಯಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

(ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ) ಮಿತ್ರೋ ನ—ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಅಥವಾ ಮಿತ್ರರೂಪನಾದ ಆದಿತ್ಯನಂತೆ | ಶೇಷ್ಯಃ—ಸುವನ್ನಂಟುಮಾಡುವವನಾಗಿಯೂ | ಘೃತಾಸುತಿಃ—ಆಜ್ಯಾಹುತಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನಾಗಿಯೂ | ವಿಭೂತಿದ್ಯುಮ್ನಃ—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ | ಏವಯಾಃ-ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿಯೂ | ಸಪ್ರಥಾಃ—ಸುತ್ತಲೂ ಸುಗಮ್ಯನಾಗಿಯೂ | ಭವ—(ನಮ್ಮ) ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಗರು | ವಿಷ್ಣೋ—ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ | ಅಥ—ನೀನು ಈ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಸ್ತೋಮಃ—ವಿಶೇಷವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವು | ವಿದುಷಾ—(ನಿನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು) ತಿಳಿದಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಂದ | ಅರ್ಯಃ—ಪುನಃ ಪುನಃ ಪರಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ | ಯಜ್ಞಶ್ಚ—(ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ) ಯಾಗವೂ ಕೂಡ | ಹವಿಷ್ಯತಾ—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಂದ | ರಾಧ್ಯಃ—ನಿರವೇರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ.

ಛಾಂದಸ್

ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ನನುಗೆ ನೀನು ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಸುವನ್ನಂಟುಮಾಡುವವನಾಗಿಯೂ, ಆಜ್ಯಾಹುತಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಭೂತವಾದ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿಯೂ, ಸುತ್ತಲೂ ಸುಗಮ್ಯನಾಗಿಯೂ ಆಗರು. ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ನೀನು ಈ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ನಿನ್ನ ವಿಶೇಷವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವು ನಿನ್ನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಂದ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪರಿತವಾಗತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾಗವೂ ಕೂಡ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಂದ ನಿರವೇರಿ ಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ.

English Translation

Be (to us), Vishnu, like a friend, the giver of happiness, the acceptor of oblations, abounding with food, the granter of protection, and every way accessible; on which account your praise is to be repeatedly recited by the wise, and your worship to be celebrated by the offerer of oblations.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಈ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಮಿತ್ರನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಮಿತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಲಾಕಿಕವಾದ ಸಖನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಆ ಸಖನ ಗುಣಗುಣತತ್ತ್ವ ಆದಿತ್ಯೆರೂಪನಾದ ಮಿತ್ರನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಸಖನಿಂದ ಸುಖಸಂತೋಷಾದಿಗಳು. ಯಾವ ರೀತಿ ಲಭಿಸುವುದೋ ಆದಿತ್ಯೆರೂಪನಾದ ಮಿತ್ರನಿಂದಲೂ ಅದೇ ಉಪಕಾರಗಳು ದೋಷಕ್ಕೆ ಲಭಿಸುವುವು ಎಂದು ತೋರಿಸುವಂತೆ ನಿರೂಪಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ—

ಮಿತ್ರಃ-ಮಿತ್ರಃ ಪ್ರಮೀತೇಸ್ತ್ರಾಯತೇ | ಸಂಮಿನ್ಯಾನೋ ದ್ರವತೀತಿ ನಾ | ಮೇದಯತೇರ್ವಾ |
ನಾಶದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಳಿಯುತ್ತಾ (ಪರಿಶೀಲಿಸುತ್ತಾ) ಚಲಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪೋಷಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪುಷ್ಪವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಮಿತ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಯಾಸ್ಕರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಐ. ೧೦-೨೧) ಮತ್ತು,

ಮಿತ್ರೋ ಜನಾನ್ಯಾತೆಯತಿ ಬ್ರುವಾಣೋ ಮಿತ್ರೋ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ |

ಮಿತ್ರಃ ಕೃಷ್ಣೀರನಿಮಿಷಾಧಿ ಚಿವ್ಯೇ ಮಿತ್ರಾಯ ದವ್ಯಂ ಘೃತವಜ್ಜುಹೋತೆ ||

(ಮು. ಸಂ. ೩-೨೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನುದಹರಿಸಿ ಮಿತ್ರನ ಹಿತಕರವಾದ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಿತ್ವವನ್ನೂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಧಾರಣಕ್ರಮವನ್ನೂ, ಯಾವಾಗಲೂ ಜಾಗರೂಕನಾಗಿ ತನಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿ ಮಿತ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಆಶ್ರಮಿತ್ರನ ಗುಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹಿ ಶೇವ್ಯಃ ಇತ್ಯಾದಿವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಮಿತ್ರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಶೇವ್ಯಃ—ಸಾಧಾಃ ಸುಖಕರ್ತಾ | ಸುಖಕಾರಿಯು. ಶೇವನಿಂದರೆ ಸುಖವೆಂದರ್ಥ. ಯಜ್ಞಫಲವಾದ ಸುಖವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.

ಯಜ್ಞಸಾಹಂ ದುವ ಇವೇಗ್ನಿಂ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಶೇವಸ್ಯ | ಅದ್ರೇಃ ಸೂನುಮಾಯಮಾಹುಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೨೦-೨)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದುದೂ ಯಜ್ಞಫಲರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಸುಖಪ್ರಾಯವಾಗಿ ಶೇವಪದವನ್ನು ವಯೋಗಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನ ಸ್ವರೂಪದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಮಿತ್ರನು ಇಷ್ಟ ಉತ್ತಮವಾದ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ಇಂತಹ ಮಿತ್ರನಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಘೃತಾಸುತಿಂ—ಘೃತರೂಪವಾದ ಆಸುತಿಯೆಂದರ್ಥ. ಆಸುತಿಯೆಂದರೆ ರಸರೂಪವಾದ ಅನ್ನವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳೂ, ಅಹುತರೂಪವಾದ ಸೋಮರಸವೂ ಅಥವಾ ಘೃತರೂಪವಾದ ಅಹುತಿಯೂ ಆಸುತಿರಬಹುದೆಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ

ಶ್ರೇ ಅಗ್ನೇ ವಿಶ್ವೇ ಅಮೃತಾನೋ ಅಮೃತ ಆಸಾ ದೇವಾ ಹವಿರದಂತ್ಯಾತುತಿಂ |
 ತ್ರೆಯಾ ಮರ್ತಾಸಃ ಸ್ವದಂತ ಆಸುತಿಂ ಶ್ಲಂ ಗರ್ಭೋ ವೀರುಧಾಂ ಜಜ್ಞಿಷೇ ಶುಚಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಮಾನವರು ರಸರೂಪವಾದ ಕ್ಷೀರಾದ್ಯನ್ನಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಆಸುತಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಫೃತರೂಪವಾದ ಆಸುತಿಯೆಂದರ್ಥ.

ವಿಭೂತದ್ಯುಮ್ನಃ—ಪ್ರಭೂತೆಯಶಾಃ ಪ್ರಭೂತಾನೋ ವಾ | ಪ್ರಭೂತವಾದ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. ದ್ಯುಮ್ನಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಧನಸಾಮಗಲಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೩-೯). ಅಲ್ಲದೇ ಪುನಃ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ, ದ್ಯುಮ್ನಂ ದ್ಯೂತತೇಧ್ಯತೋ ವಾ ಅನ್ನಂ ವಾ (ನಿ ೫-೫) ಪ್ರಶಾಸನಾನವನಾ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದ್ಯುತ್ ಧಾತುನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿಯೆ ಶಸ್ತೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅನ್ನವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಸಿ,

ಶಕಂ ತೇ ಶಿಪ್ತಿನೋ ತಯಃ ಸುದಾಸೇ ಸಹಸ್ರಂ ಶಂಖಾ ಉತ ರಾತಿರಸ್ತು |

ಜಿಂ ವಧರ್ವನುಷೋ ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯಾಸ್ಯೇ ದ್ಯುಮ್ನಮುಧಿ ರಶ್ವಂ ಚಿ ಭೇಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನುದಹರಿಸಿ ನಮಗೆ ದ್ಯುಮ್ನವನ್ನೂ ರತ್ನವನ್ನೂ ಕೊಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ರಶ್ವಶಬ್ದದಿಂದ ಧನವು ಸೂಚಿತವಾಗಿ ದ್ಯುಮ್ನನೆಂದರೆ ಯಶಸ್ಸು ಅಥವಾ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೫-೫) ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ.

ವಿವಯಾಃ—ಈ ಪದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗುತ್ತದೆ. **ವಿವ್ಯಃ ಸಖಿಃ**—ಗಮನೀಲೈರ್ಮಿತ್ರೈಃ ಪ್ರಭೂತೈರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಎಂದು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಂಚಾರಸ್ವಭಾವವನ್ನೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಡಗೂಡಿ ಇರುವುದನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮೂಲಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಚಾರಾರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಯುತಾ ಯೋಜಿಸತಕ್ಕವನು ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ತಥಾಃ—ಸರ್ವತಃ ಪೃಥುಃ | ಸುತ್ತಲೂ ವಿಪ್ರಕೃತವಾಗಿ ಹರಡಿರುವುದು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಈ ಪದದ ಮೂಲಾರ್ಥವನ್ನು ನಿವರಿಸಿ (ನಿ. ೬-೮).

ತ್ರೈವಾಗ್ನೇ ಸಪ್ತಥಾ ಅಸಿ ಜುಷೋ ವೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ | ತ್ರೆಯಾ ಯಜ್ಞಂ ವಿ ತಸ್ಯತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೩-೪)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನುದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥವು ಕೊಂಚ ವಿಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ. ನಮ್ಮ ಸುತ್ತಲೂ ಬೃಹತ್ಕರೀರನಾಗಿರುವುದರಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ನಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅರ್ಥಃ—ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರವರ್ಧನಾರ್ಹಃ | ಏಕವಾರಕರಣೇ ನ ಸಂಪೂರ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ಸ್ತೋತ್ರಮೂಲವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವು ಪದೇ ಪದೇ ಪಠಿಸಿ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಾನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ಏಕವಾರ ಪಠಿಸಿ ಮುಗಿಸತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ.

ರಾಧ್ಯಃ—ಸಮಾರಾಧನೀಯಃ | ವೈಭವದಿಂದ ನೆರೆನೇರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಭವ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಗಂ ಧಾತು. ಲೋಟಾ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಏಕನಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ಲುಚೋತಪ್ಲಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ಪಿತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಚಯುತ್ತದೆ.

ಮಿತ್ರಃ—ಇಾಮಿದಾ ಸ್ವೇಪನೇ ಧಾತು. ಅಮಿಚಿಮಿ -- (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರು ಪ್ರತ್ಯಯ- ಕಿತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯದ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶೇನ್ಯಃ—ಶೇನೇ ಸಾಧುಃ ಶೇನ್ಯಃ. ಸಾಧ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಘೃತಾಸುತಿಃ—ಘೃತಂ ಆಸುತಿಃ ಯೇನ ಸಃ ಘೃತಾಸುತಿಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಘಾತದ್ಯವ್ಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ತಥಾಃ—ಪ್ರಥ ಪ್ರಯ್ಯಾನೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ ಆಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಾ ಸಹ ವರ್ತತೇ ಇತಿ ಸಪ್ತಥಾಃ ತೇನ ಸಹೇತಿ ತುಲ್ಯಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ. ಪೋಪಸರ್ಜನಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸ ಭಾವ

ಅಧಾ—ಅಥ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ಣವಿಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ನಿವಾತಸ್ಯಚೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದುಷಾ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶತಪಾದೇಶ. ವಿದೇಶತುರ್ವಸುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ವವಿಗೆ ವಸು ಅಪೇಶ. ತ್ವತೀಯಾವಿಕವಚನ ಪರವಾವಾಗ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರ ಸಾರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಪೂರ್ವರೂಪ.

ಅರ್ಥಃ—ಮಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಆರ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ರಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧೌ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೂ ಯತ್ ಬಂದಾಗ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯಃ ಪೂರ್ವ್ಯಾಯ ವೇಧಸೇ ನವೀಯಸೇ ಸುಮಜ್ಞಾನಯೇ ವಿಷ್ಣವೇ
ದದಾಶತಿ |

ಯೋ ಜಾತನುಸ್ಯ ಮಹತೋ ಮಹಿ ಬ್ರವತ್ಸೇದು ಶ್ರವೋಭಿಯುಃ | ಜ್ಯಂ
ಚಿದಭ್ಯಸತ್ || ೨ ||

| ೨೮೫ಃ |

ಯಃ | ಪೂರ್ವ್ಯಾಯ | ವೇಧಸೇ | ನವೀಯಸೇ | ಸುಮತ್ಸಾಹಾನಯೇ | ವಿಷ್ಣವೇ | ದದಾಶತಿ |

ಯಃ | ಜಾತಂ | ಅಸ್ಯ | ಮಹತಃ | ಮಹಿ | ಬ್ರವತ್ | ಸಃ | ಇತ್ | ಊಂ ಇತಿ | ಶ್ರವಣಭಿಃ |

ಯುಜ್ಯಂ | ಚಿತ್ | ಅಭಿ | ಅಸತ್ || ೨ ||

ಸಾಯಂಭಾಷ್ಯಂ

ಯಃ ಯೋ ಮರ್ತ್ಯಃ ಪೂರ್ವ್ಯಾಯ ಪೂರ್ವಕಾಲೀನಾಯ | ನಿತ್ಯಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ವೇಧಸೇ
ವಿವಿಧಜಗತ್ಕರ್ತೃಣೇ ನವೀಯಸೇ ನಿತ್ಯನೂತನಾಯ | ಅತ್ಯಂತರಮಣೀಯಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ತುತ್ಯಾಯ
ವಾ ಸುಮಜ್ಞಾನಯೇ ಸ್ವಯಂವೋವೋತ್ಸನ್ನಾಯ || ಜನೇರೋಜಾದಿಕಂ ಇತ್ || ಸುಮತ್ಸ್ಯಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ನಿ. ೬-೨೨ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಯದ್ವಾ | ಸುತರಾಂ ಮಾದಯತೀತಿ ಸುಮತ್ | ತಾದೃಶೀ ಜಾಯಾ ಯಸ್ಯ
ಸ ತಥೋಲಕ್ಷಃ | ತಸ್ಮೈ ಸರ್ವಜಗನ್ನಾದನಶೀಲಶ್ರೀಪತಯೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಬಹುವ್ರೀದ್ ಜಾಯಾಯಾನಿತ್ ||
ಪಾ. ೫-೪-೦೩೪. || ಇತಿ ನಿಜಾದೇಶಃ ಸಮಾಸಾಂತಃ | ವಲಿ ಲೋಪಃ || ಉಕ್ತಗುಣಕಾಯ ವಿಷ್ಣವೇ
ವ್ಯಾಪಕಾಯ ದದಾಶತಿ ಹನಿರಾದಿಕಂ ದದಾತಿ | ಕಿಂಚಾಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮಹತೋ ಮಹಾನುಭಾವಸ್ಯ ಮಹಿ
ಮಹತ್ ಪೂಜ್ಯಂ ಜಾತಂ ಜನ್ಮೋತ್ಪತ್ತಿಂ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿರೂಪಂ ಜನ್ಮ ಬ್ರವತ್ ಬ್ರೂಯಾತ್ ||
ಬ್ರವೀತೇರ್ಲೇಟ್ಯದಾಗಮಃ || ಸಂಕೀರ್ತಯೇತ್ | ಸೇದು | ಉಶಯೋಽಽಪಿಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ಸೋಽಽಪಿ ದಾಶಾ
ಸ್ತೋತಾ ಚ ಶ್ರವೋಭಿರನ್ನೈಃ ಕೀರ್ತಿಭಿರ್ವಾ ಯುಕ್ತಃ ಸನ್ ಯುಜ್ಯಂ ಚಿತ್ ಸರ್ವಗರ್ಗಂತವ್ಯಮೇವ
ತತ್ಪದಮುಭ್ಯಾಭಿಮುಖ್ಯೇನಾಸತ್ | ಗಚ್ಛತಿ | ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಯಃ—ಯಾನ ಮಾನವನು | ಪೂರ್ವ್ಯಾಯ—ಪ್ರಾಚೀನನಾಗಿಯೂ ಎಂದರೆ ನಿತ್ಯನಾಗಿಯೂ |
ವೇಧಸೇ—ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಸುವವನಾಗಿಯೂ | ನವೀಯಸೇ—ನೂತನನಾಗಿರುವುದೆಂದರೆ ನವೀನೀಯನಾಗಿಯೂ |

ಸುಮಜ್ಞಾನಯೇ—ತಾನಾಗಯೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಲಕ್ಷ್ಮಿತಿಗೆ ಪತಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವ | ವಿಷ್ಣುವೇ—ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ | ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು | ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | (ಮತ್ತು) ಮಹತೇ ಅಸ್ಯ—ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ಮಹಿ—ಅದ್ಭುತವಾದ ಮತ್ತು ಪೂಜ್ಯವಾದ | ಜಾತಂ—ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿರೂಪವಾದ ಜನ್ಮವನ್ನು | ಬ್ರವತ್—ಹೊಗಳುತ್ತಾನೆಯೋ | ಸೇದು—(ಹೀಗೆ ದಾತ್ವವೂ ಸ್ತೋತ್ರವೂ ಆಗಿರುವ) ಅವನೂ ಕೂಡ | ಶ್ರವೋಭಿಃ—ಅನ್ಯಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಕೀರ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು | ಯುಜ್ಯಂಚಿತ್—(ಎಲ್ಲರೂ) ಹೋಗಿಸೇರಬೇಕಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವನ್ನು | ಅಭಿ—ಉಪಲಕ್ಷಿಸಿ | ಅಸತ್—ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಗದಹಃ

ಯಾವ ಮಾನವನು ನಿಕೃತನಾಗಿಯೂ, ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನಾಗಿಯೂ, ರಮಣೀಯನಾಗಿಯೂ, ತಾನಾಗಯೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಮತ್ತು ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅದ್ಭುತವಾದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿ ರೂಪವಾದ ಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತಾನೆಯೋ ಹೀಗೆ ದಾತ್ವವೂ ಸ್ತೋತ್ರವೂ ಆಗಿರುವ ಅವನೂ ಕೂಡ ಕೀರ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಎಲ್ಲರೂ ಹೋಗಿ ಸೇರಬೇಕಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

English Translation

He who presents (offerings) to Vishnu, the ancient, the creator, the recent, the self-born ; he who celebrates the great birth of that mighty one ; he verily possessed of abundance, attains (the station) that is to be sought (by all).

ವಿಕೀವವಿವಯಗಳ

ಸುಮಜ್ಞಾನಯೇ—ಈ ಪವಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾದಿರಬೇಕೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಸ್ವಯಂ ಮೇವೋತ್ಪನ್ನಾಯ—ಸ್ವಯಂ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ (ವಿಷ್ಣುವೇ) ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಸುತರಾಂ ಮಾದಯಂತೀತಿ ಸುಮತ್ | ತಾದೃಶೀ ಜಾಯಾ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ಸರ್ವಜಗನ್ಮಾದನಶೀಲಶ್ರೀಶತಯೇ | ಸುಮತ್ ಶ್ಲೋಕೈ ಹರ್ಷಕಾರಕವೆಂದರ್ಥವಾದಿ ಅಂತಹ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದ ಗುಣವುಳ್ಳವಳೂ ಸರ್ವಲೋಕಕ್ಕೂ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವಳೂ ಆದ ಲಕ್ಷ್ಮಿತ್ರಿದೇವಿಗೆ ಪತಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದೆ.

ಸುಮತ್ಸ್ರಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | (ನಿ. ೬-೨೨) ಸುಮತ್ ಎಂದರೆ ಸ್ವಯಂ ತಾನಾಗಯೇ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿ,

ಉಪ ಪ್ರಾಗಾತ್ಸಮನ್ಮೇಧಾಯ ಮನ್ಮ ದೇವಾನಾಮಾಶಾ ಉಪ ವೀತಶ್ಚೈಷಃ |

ಅನ್ನೇನಂ ವಿಪ್ರಾ ಬುಷಯೋ ಮದಂತಿ ದೇವಾನಾಂ ಪುಷ್ಪೇ ಚೈವ ಸುಬಂಧುಂ ||

(ಮಂ. ಸೂ. ೧-೧೬೨-೬)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನುದಹರಿಸಿ ಉಪವೈತು ಮಾಂ ಸ್ವಯಂ | ನಾನು ಇಚ್ಛಿಸಿದ ಅರ್ಥವು ತಾನಾಗಿಯೇ ನನ್ನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಸುಮತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರತಕ್ಕ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಸ್ವಯಂ ಉತ್ಪನ್ನಾಯ ಎಂಬರ್ಥವು ಉಚಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ, ಇದೇ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಜಾತಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಜನ್ಮ ಉತ್ಪತ್ತಿಂ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿರೂಪಂ—ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿರೂಪವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಮರ್ಥನೆಯಿದೆ. ಅಥವಾ, ಸುಮತ್ ಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ, ಶೋಭನ ಅಥವಾ ಭದ್ರೆ, ಎಂಬ ಪದಗಳ ಪರ್ಯಾಯಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಸುಮಜ್ಞಾನಿಃ ಎಂದಿರುವಂತೆ ಸುಮದ್ಭಜಿಃ, ಸುಮದಂಶು, ಸುಮದ್ರಭಃ ಎಂದಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಸುಮತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೋಭನ ಅಥವಾ ಕಲ್ಯಾಣ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೇ ಮಾಡಿದೆಯೆಂದು ಇದೇ ಭಾಗದ ೧-೧೪೨-೭ ನೇ ಮಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ (ವೇಜು 254) ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. (೧-೧೪೨-೭ ನೇ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವಯಂ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ). ಆದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಶ್ರೀಪತಿಯೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಮುಕ್ತಂಹತಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಕ್ತೃ, ಕಾಂತಿ ಎಂಬರ್ಥಗಳವೆಯೇ ಹೊರತು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೆಂಬ ರೂಢವಾದ ಹೆಸರಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವು ಹೆಚ್ಚು ಉಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಾತಂ—ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿರೂಪಂ ಜನ್ಮ | ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಆರಿಸಿ ತತ್ಪರಿಷ್ಕಾಭಾವಿಯಾಗಿ ಈಶ್ವರತತ್ವವು ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾದಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅನಂತರ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದುದು ಮುಕ್ತಂಹತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಸಮವರ್ತತಾಗ್ರೇ ಭೂತಸ್ಯ ಜಾತಃ ಪರಿರೇಕ ಆಸೀತ್ |
 ಸ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾಮುತೇವಾಂ ಕಸ್ಯೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಭೇಮು ||
 (ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೧-೧)

ಇತ್ಯಾದಿಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಜಾತಮಾತ್ರೇ ವಿವ ಜಗತಃ ಈಶ್ವರಃ ಆಸೀತ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಅಂಕವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನಾದಿಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ವೇಧಸೇ—ವಿವಿಧಜಗತ್ಪ್ರೇರ್ಣೆ | ನಾನಾರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಎಂಬರ್ಥ. ವೇಧಸ್ ಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೇಧಾವಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. (ಐ. ೩-೧೯). ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದೊಂದು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದಕನು ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಪಹ ಯಜ್ಞಫಲಕ್ಕೆ ಉತ್ಪಾದಕನು ಎಂದಾಗಬಹುದೇ ಹೊರತು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನ ಪರವಾಗಿ ಈ ಪದವು ಪ್ರಯೋಗವು ಇರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸುಮಜ್ಞಾನಿಯೇ, ಜಾತಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳು ಜಗತ್ಪ್ರಕೃತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಪದವು ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ಸುಗುಣವಾಗಿ ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿ ಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಪೂರ್ವಾಯ ನವೀಯಸೇ—ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನಾದಿತ್ವವನ್ನೂ ಶಾಶ್ವತವಾದ ನೂತನತ್ವವನ್ನೂ ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅನಂತತ್ವವನ್ನೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ನವೀಯಸೇ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು

ನಿತ್ಯನೂತನಾಯ ಅತ್ಯಂತರಮಣೀಯಾಯ | ನಿತ್ಯನೂತನನಾಗಿರುವರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯನೆಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಇದೇ ಆನುಪೂರ್ವಿಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವರ್ಣನೆಯು ತ್ರೈತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ (೩-೪-೩-೯) ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಪೂರ್ವಾರ್ಯಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಜಗತಃ ಪೂರ್ವಮೇವ ಭವಾಯ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವ ಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಇದ್ದ ಎಂತಲೂ, ನವೀಯೇನ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದ್ಯವಶಾಶ್ಚಿರೈತಂತಂ ನೂತನಾಯ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದ್ಯವತಾರರೂಪಗಳಿಂದ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ನೂತನನಾಗಿರುವ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಶ್ರವೋಭಿರುಜ್ಯಂಚಿದಭ್ಯಸತ್—ಈ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತಂಹತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ತ್ರೈತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೨-೪-೩-೯) ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—

ಶ್ರವೋಭಿಃ—ಅನ್ಯೈಃ ಕೀರ್ತಿಭಿರ್ವಾ ಯುಕ್ತೈಃಸನ್, ಯುಜ್ಯಂ ಚಿತ್— ಸರ್ವೈರ್ಗಂತವ್ಯಮೇವ ತತ್ರೈದಂ, ಅಭ್ಯಸತ್—ಅಭಿಮುಖ್ಯೋನ ಗಚ್ಛತಿ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಅನ್ಯಗಳಿಂದಾಗಲಿ, ಕೀರ್ತಿಗಳಿಂದಾಗಲಿ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ ಸಕಲಿಂದಲೂ ಸೇರಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಪರಮಪದವನ್ನು ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಸೇರುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ, **ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ**—

ಶ್ರವೋಭಿಃ—ಶ್ರವಣೇಯೈರ್ಹವಿದಾರ್ನಮಂತ್ರೈಃ ಸ್ತೋತ್ರವಿಶೇಷೈಶ್ಚ ಯುಜ್ಯಂಚಿತ್ ಸರ್ವದಾ ಸ್ತೇನ ಯುಕ್ತಮುಪಿ ಕಾಮುಕ್ಯೋಧಲೋಭರೂಪಂ ಶತ್ರುಂ ಅಭ್ಯಸತ್—ಅಭಿತಃ ನಿರಸ್ಯತಿ ||

ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಆರಿಸುವಾಗ ಶ್ರವಣೇಯವಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರತಕ್ಕ ಕಾಮುಕ್ಯೋಧಾದಿರೂಪವಾದ ಶತ್ರುವನ್ನು ದೂರವಾಗಿ ಅಟ್ಟುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ತ್ರಿವಿಧಂ ನೆರಕಸ್ಯೇದಂ (ಭಂಗೀ) ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ನಿರಸ್ಯತಿ ಹೊರಗೆ ಅಟ್ಟುತ್ತಾನೆಂದೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. **ಶ್ರವತ್ ಶಲ್ಯಕ್ಕೆ ಅನ್ಯ, ಬಲ, ಸ್ತೋತ್ರೈ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಚಿತ್ ಎಂಬ ನಿವಾತಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಯುಜ್ಯಂಚಿತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸರ್ವೈರ್ಗಂತವ್ಯಮೇವ ಎಲ್ಲರೂ ಪಡೆಯಲೇ ಬೇಕಾದ ಎಂಬ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಒತ್ತಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ತೇನ ಯುಕ್ತಮತಿ | ತನ್ನಲ್ಲೇ ಅಂಟಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಎಂಬ ಒಂದು ತಿರಸ್ಕರಣೀಯವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.**

ಚಿದಿತ್ಯೋಷೋಽನೇಕಕರ್ಮಾ ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಚನವಿರುವುದರಿಂದ (೧-೪) ಈ ನಿವಾತಕ್ಕೆ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—**ಆಚಾರ್ಯ್ಯಾದಿದಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಇತಿ ಪೂಜಾಯಾಂ ಇದನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರೇ ಹೇಳಬೇಕು (ಇತರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ನಿವಾತವು ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ದಧಿಚಿದಿತ್ಯುಪಮಾರ್ಥೇ | ದಧಿಯಂತೆ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾವಾಚಕವಾಗಿಯೂ, ಕುಲ್ಮಾಷಾಶ್ಚಿ ದಾಹರ ಹುಳಿಗಂಜಿಯನ್ನೂ ದರೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ ಎನ್ನುವಾಗ ತಿರಸ್ಕೃತವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದೆಂದು ನಿರೂಪಿಸಿ**

ದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಈ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ಕಾರಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅಭ್ಯಸತ್—ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಗಚ್ಛತಿ | ಪರಮಪದದ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆಂದು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಎನೆದುಬಿಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಸ್ಮಿ ಧಾತುವಿನೊಡನೆ ಅಭಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ನಾಕಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವೇದಸೇ—ವಿ ಉಪಸರ್ಗ ದುಘಾಜ್ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ವಿಧಾಇೋ ವೇದಙಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಪಸರ್ಗವಿಶಿಷ್ಟಧಾತುವಿಗೆ ವೇದಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕನಚನಾಂತರೂಪ

ನವೀಯಸೇ—ಅತಿಶಯೇನ ನವಃ ನವೀಯಾನ್. ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇನ್ದಿತ್ಯಾದಿನಿರ್ವತ್ಯವ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಮಜ್ಞಾನಯೇ—ಸುಮತ್ ಸ್ವಯಂ ಜಾನಿಃ ಉತ್ಪತ್ತಿಃ ಯಸ್ಯ. ಸುಮತ್ ಸ್ವಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ (ನಿರು. ೬-೨೨) ಎಂದು ಯಾಸ್ವರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಜನೀ ಪ್ರಾಸುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತಉಪಧಾಯೋ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಸುಮಜ್ಞಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಸುತರಾಂ ಮಾದಯತಿ ಇತಿ ಸುಮತ್. ಸು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಂತರ್ಭಾವಿತೃರ್ಥಕವಾದ ಮದ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಮತ್ ಜಾಯಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಮಜ್ಞಾನಿಃ ಜಾಯಾಯಾ ನಿಜ್ (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೪-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತವಾಗಿ ನಿಜಾದೇಶ. ಬರುತ್ತದೆ. ಲೋಪೋವ್ಯೋವರ್ಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಲೋಪ ಬರುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಧಾಕತಿ—ದಾತ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು. ಭಾವಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕಚನ ಪರವಾದಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಶ್ಲು ಆದೇಶ ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ವಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹತಃ—ಬೃಹನ್ನಹತೋರಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಪ್ಪಿವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಿ—ಮಹ ಸ್ತೋತ್ರಯಾಂ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬ್ರವತ್—ಬ್ರೂತ್ ವ್ಯಸ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಕಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಕ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಯೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಅಲೋಪ ಣಾಹಿ

(ಪಾ ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅದಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಪೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗಿ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಯಚ್ಚೈಬ್ಬಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಪ್ಪಾ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಗಮವೂ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತು ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಶ್ರವೋಭಿಃ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಠಾದಿಕ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ವಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಯುಜ್ಯಮ್—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯತೋನಾಚಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸತ್—ಅಸ ಭುವ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪಾ. ಇತೆಕ್ಕೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ರೋಪ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗಿ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಪ್ಪಾತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

-----:0:-----

ಕಂಪಿತಾಪಾಕಃ

ತಮು ಸ್ತೋತಾರಃ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಯಥಾ ವಿದ ಯತಸ್ಯ ಗರ್ಭಂ ಜನುಷಾ
ಪಿಪರ್ತನ |

ಅಸ್ಯ ಜಾನಂತೋ ನಾನು ಚಿದ್ವಿನಕ್ತನ ಮಹಸ್ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಸುನುತಿಂ
ಭಜಾಮಹೇ || ೩ ||

ಪದಾಠ

ತಂ | ಊಂ ಇತಿ | ಸ್ತೋತಾರಃ | ಪೂರ್ವ್ಯಂ | ಯಥಾ | ವಿದ | ಯತಸ್ಯ | ಗರ್ಭಂ | ಜನುಷಾ |
ಪಿಪರ್ತನ |

ಅ | ಅಸ್ಯ | ಜಾನಂತಃ | ನಾನು | ಚಿತ್ | ವಿನಕ್ತನ | ಮಹಃ | ತೇ | ವಿಷ್ಣೋ ಇತಿ | ಸುನುತಿಂ |
ಭಜಾಮಹೇ || ೩ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಸ್ತೋತಾರಃ ತಮು ತಮೇವ ವಿಷ್ಣುಂ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ಪೂರ್ವಾರ್ಹಮನಾದಿಸಂಸಿದ್ಧಮ್ಯತಸ್ಯ
ಗರ್ಭಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಗರ್ಭಭೂತಂ | ಯಜ್ಞಾತ್ಮನೋತ್ಪನ್ನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಜ್ಞೋ ನೈ ವಿಷ್ಣುಃ | ಶ್ಲ.

೧೧-೨-೧೩ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಯದ್ವಾ | ಋತಸ್ಯೋದಕಸ್ಯ ಗರ್ಭಂ ಗರ್ಭಕಾರಣಂ | ಉದಕೋತ್ಪಾದಕ-
ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಶ ಏವ ಸಸರ್ಜಾದಾ | ಮನು ೧-೮ | ಇತಿ ಸ್ತುತೇಃ | ಏವಂಭೂತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಯಥಾ
ವಿದ ಜಾನೀಥ ತಥಾ ಜನುಷಾ ಜನ್ಮನಾ ಸ್ಯತ ಏವ ನ ಕೇನಚಿದ್ಭರಲಾಭಾದಿನಾ ಪಿಪರ್ತನ | ಸ್ತೋತ್ರಾದಿನಾ
ಪ್ರೀಣಯತ | ಯಾವದಸ್ಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಂ ಜಾನೀಥ ತಾವದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ವಿದೇರ್ಲಿಟ ಮಧ್ಯಮಬರುವಚನಂ |
ವಿದ ಋತಸ್ಯೇತ್ಯತ್ರ ಸಂಹಿತಾಯಾಮೃತ್ಯಕ ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ || ಕಿಂಚಾಸ್ಯ ಮಹಾನುಭಾವಸ್ಯ
ವಿಷ್ಣೋರ್ನಾಮ ಚಿತ್ ಸರ್ವರ್ನಮನೀಯಮಭಿಧಾನಂ ಸಾರ್ವತ್ಯೈಪ್ರತಿಪಾದ- ಕಂ ವಿಷ್ಣು-
ರಿತ್ಯೇತನ್ನಾಮ ಜಾನಂತಃ ಪುರುಷಾರ್ಥಪ್ರದಮಿತ್ಯಧಿಗಚ್ಯಂತ ಆ ಸಮಂತಾದ್ವಿವಕ್ತನ | ವದತ |
ಸಂಕೀರ್ತಯತ | ಯದ್ವಾ | ನಾಮ ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾ ನಮನಂ ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸ್ವರ್ಗಾಪವರ್ಗ-
ಸಾಧನಾಯೇಷ್ಯಾನ್ಯಾತ್ಮನಾ ದ್ರವ್ಯದೇವಶಾತ್ಮನಾ ವಾ ಪರಿಣಾಮಮಾ ಜಾನಂತೋ ಯೂಯಂ ವಿವ
ಕ್ತನ | ಬ್ರೂತ | ಸ್ತುತ || ವಚೇರ್ಲಿಟ ಛಾಂದಸಃ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ಬಹುಲಂ ಭದಸೀತ್ಯಧ್ಯಾಸ್ಯೇತ್ಯಂ |
ಪೂರ್ವವತ್ತನಾದೇಶಃ || ಇದಾನೀಂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರತ್ಯಾಹ | ಹೇ ವಿಷ್ಣೋ ಸರ್ವಾತ್ಮಕ ದೇವ ಮಹೋ ಮಹ-
ತಪ್ತೇ ತವ ಸುಮತಿಂ ಸುಷ್ಪುತಿಂ ಶೋಭಾತ್ಮಿಕಾಂ ಬುದ್ಧಿಂ ವಾ ಭಜಾಮಹೇ | ಸೇವಾಮಹೇ ವಯಂ
ಯಜಮಾನಾಃ ||

ಶ್ರುತಾರ್ಥ |

ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಥಃ—ಎಲೈ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೇ | ಪೂರ್ವ್ಯಂ—ಅನಾದಿಸಂಸಿದ್ಧನೂ | ಋತಸ್ಯ ಗರ್ಭಂ—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ
ಗರ್ಭಭೂತನಾಗಿ ಯಜ್ಞಾತ್ಮಕನಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನೂ ಅಥವಾ ಉದಕೋತ್ಪಾದಕನಾದವನೂ ಆದ | ತಮು—
ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ | ಯಥಾ ವಿದ—ಯಾವ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ನೀವು ತಿಳಿಯುತ್ತೀರೋ ಹಾಗೆ (ಫಲಾವೇಶ್ವಯಂ) | ಜನುಷಾ-
(ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲದೇ) ನೀನಾಗಿಯೇ | ಪಿಪರ್ತನ—ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ | ಅಸ್ಯ—ಮಹಾನುಭಾವನಾದ
ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ | ನಾಮ ಚಿತ್—ಎಲ್ಲರೂ ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕಾದ “ವಿಷ್ಣು” ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು | ಜಾನಂತಃ—(ಪುರುಷಾ
ರ್ಥಪ್ರದವೆಂದು) ತಿಳಿದವರಾಗಿ ಅಥವಾ (ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅವನಿಗೇ ಸರ್ವವೂ ಅರ್ಪಿತವು) ಎಂದು
ತಿಳಿದವರಾಗಿ ಆ ವಿದವಕ್ತನ—(ಅವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಕೀರ್ತನಮಾಡಿ | ವಿಷ್ಣೋ—ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ |
ಮಹಃ—ಮಹಾತ್ಮನಾದ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಸುಮತಿಂ—ಶೋಭನಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು | ಭಜಾಮಹೇ—
ಸೇವಿಸುತ್ತೇವೆ | (ಅಥವಾ) ನಾವು ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖವಾಗುವಂತಾಗಲಿ |

ಅರ್ಥ |

ಎಲೈ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೇ, ಅನಾದಿಸಂಸಿದ್ಧನೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಗರ್ಭಭೂತನಾಗಿ ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ
ವನೂ, ಆದ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ನೀವು ಯಾವ ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯುತ್ತೀರೋ ಹಾಗೆ ನೀವು ಯಾವ ಪ್ರತಿಭವನ್ನೂ
ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ. ಮಹಾನುಭಾವನಾದ ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎಲ್ಲರೂ ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕಾದ
ಮಹಾನಾಮವನ್ನು ಪುರುಷಾರ್ಥಪ್ರದವೆಂದು ತಿಳಿದವರಾಗಿ ಅವನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಕೀರ್ತನಮಾಡಿ. ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ
ಮಹಾತ್ಮನಾದ ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ನಾವೂ ಅನುಭವಿಸುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation

Hymners, propitiate of your own accord that ancient Vishnu, since you know him as the germ of sacrifice; cognizant of his greatness, celebrate his name: may we, Vishnu, enjoy your favour.

! ವಿಕೇಷವಪಯಗಳು !

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಗುಣಗಳೂ ಸಹ ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೩-೯) ಇದೇ ಅನುಪೂರ್ವಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜನಾಪ್ತಾ ಪಿತೃತನ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಹವಿಷಾ ಪಿತೃತನ ಎಂದೂ, ಮಹಸ್ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಬೃಹತ್ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಎಂದೂ ಸಹ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಕೊಂಚ ಬದಲಾಯಿಸಿದೆ.

ಮತಸ್ಯ ಗರ್ಭಂ—ಇವಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಗರ್ಭಭೂತಂ | ಯಜ್ಞಾ ತ್ಸನೋತ್ಸನ್ನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಜ್ಞೋ ವೈ ವಿಷ್ಣುರಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಯಜ್ಞವೇ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಮತಸ್ಯ ಗರ್ಭಭೂತನೆಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಮತಸ್ಯ ಉದಕಸ್ಯ ಗರ್ಭಂ ಗರ್ಭಕಾರಣಂ | ಉದಕೋತ್ಪಾದಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪಃ ಏವ ಸರ್ಜಾರ್ಥಾದಾಪಿತಿ ಸ್ತೃತೇಃ | ಮತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಉದಕಕ್ಕೆ ಗರ್ಭಕಾರಣನೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಗೂ ಸಹ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಸಮರ್ಥನೆಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಥಮಃ ಪ್ರಾಪ | ಸ ದೇವಾನಾಗ್ಂ ಶ್ರೇಷ್ಠೋಭವತ್ತಸ್ಮಾದಾಹುವಿಷ್ಣುರ್ದೇವಾ-
ನಾಗ್ಂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಇತಿ | ಸ ಯಃ ಸ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞಃ ಸಃ | ಸ ಯಃ ಸ ಯಜ್ಞೋಽಸೌ ಸ
ಅದಿತ್ಯಃ |

(ಠ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೧-೧-೪ ರಿಂದ ೫)

ಯಜ್ಞೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |

(ಮೈ. ತ್ರೀ. ೬-೧೬)

ತ್ವಂ ಯಜ್ಞಸ್ತಂ ವಿಷ್ಣುಸ್ತಂ ವಷಟ್ಕಾರಃ |

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೪-೨-೫-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೇ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ತಾವಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಇವರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಥವು ಸಮುಚಿತವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು

ಅಪೋ ಹ ವಾ ಇದಮಗ್ರೇ ಸಲಿಲನೇವಾಸ ತಾ ಅಕಾನುಯಂತ ಕಥಂ ನು ಪ್ರಜಾಯೇಮಹೀತಿ
ತಾ ಅಶ್ರಾವ್ಯಂಸ್ರಾಪ್ತಪೋಽತಪ್ಯಂತ ತಾಸು ತಪಸ್ವಪ್ಯಮಾನಾಸು ಹಿರಣ್ಯಮುಮಾಂಡಗಂ

ಸಂಬಂಧವಾಜಾತೋ ಹ ಕರ್ಹಿ ಸಂವತ್ಸರ ಆಸ ತದಿದಿಗ್ಂ ಹಿರಣ್ಮಯಮಾಂಡಂ ಯಾವತ್ಸಂ-
ವತ್ಸರಸ್ಯ ನೇಲಾ ಶಾವತ್ಸರೈಶ್ಚನತ | ತತಃ ಸಂವತ್ಸರೇ ಪುರುಷಃ ಸಮಭವತ್ |

(ತ. ಪ್ರಾ. ೧೧-೬-೧)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉದಕವೇ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಆದಿಯಾಗಿದ್ದಿತೆಂದೂ ಹಿರಣ್ಮುಖಭಗವಂತನಿಂದ ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಇವಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿದ್ದ ನೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವು ಸಮರ್ಥವಲ್ಲವುತ್ವದಿ.

ಪಿಪೇತನ—ಪಿಪೇತಿ ಪಪುರಿತಿ ಪ್ರಿಣಾತಿನಿಗಮಾ ವಾ ಪ್ರೀಣಾತಿ ನಿಗಮಾ ವಾ | ತುಂಬು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪೈ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ರೀ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿ (ನಿ ೫-೨೯) ಪ್ರಕೃತವಾದ ಶುಕ್ರನಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೋತ್ರಾದಿ ಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು ಎಂದರ್ಥ.

ಜನುಷಾ—ಈ ಸದಕ್ಕೆ ಜನ್ಮಮಾತ್ರೇಣ—ಹುಟ್ಟಿದಾಗಿನಿಂದಲೇ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅರ್ಥವೇ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ, ಸಹಜವಾಗಿ, ಅಥವಾ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಶುಕ್ರನಲ್ಲಿ ಜನ್ಮನಾ ಸ್ವತಃ ಏವ ನ ಕೇನಚಿದ್ಭರಲಾಭಾದಿನಾ | ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಪ್ರತಿಫಲದ ಅನೇಕ್ಷೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ, ಸಹಜ ವಾದುದೂ ನಿರ್ಮಲವಾದುದೂ ಆದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪಿಪೇತನ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು ಎಂದು ಅದೇಶರೂಪವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ.

ನಾಮ ಚಿತ್—ಸರ್ವೈನಮನೀಯಮಭಿಧಾನಂ ಸಾರ್ವಾತ್ಮೈಪ್ರತಿಪಾದಿತಂ ವಿಷ್ಣುರಿತ್ಯೇತ-
ನ್ನಾಮ | ಸಕಲರಿಂದಲೂ ವಂದಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದೂ, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿ ವಿಶ್ವವಸ್ತುಲ್ಲಾ ಅಂತರ್ಗತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಯದ್ವಾ ನಾಮ ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾ ನಮನಂ ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸ್ವರ್ಗಾಸರ್ವರ್ಗಸಾಧನಾಯೇಷ್ಯಾನ್ಯದ್ಯಾತ್ಮನಾ ದ್ರವ್ಯ-
ದೇವತಾತ್ಮನಾ ವಾ ಪರಿಣಾಮಮಾ ಜಾನಂತೋ ವಾ | ವಿಷ್ಣುವೇ ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೂ ಅಪರ್ವಕ್ಕೂ ಸಾಧನಗಳಾದ ಇಷ್ಟೈದಿಗಳೂ ಅವುಗಳ ಅಂಗಗಳಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳೂ ಯಾಗೋದ್ದಿಷ್ಟಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಕಲವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪಾಂತರವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವೆಲ್ಲವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂತರ್ಗತ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಅವುಗಳ ಮೂಲಕ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ರುತಿಯ

ಸ್ತ್ರೋತ್ರಾರ್ಥ—ಪೃಥ್ವಿ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ತಾರಿಯುಕ್ತ ತ್ವಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಯೋಗವನಾಹುತವಚನದಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಿಂಬಾಗಿ ಅಪ್ಪತ್ವನ್ ತ್ವಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಥ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಧಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು ಚರಾದಿ. ಲಬ್ ಸುಧ್ಯಮಪುನುಸುಪುತವಚನದಲ್ಲಿ ಫ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿದೋ-
ಲಬೋ ವಾ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೪-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಆ ಅನೇಕ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿಚ್ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಚಾತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಭೂಸಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಥಾ ಎಂಬುದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ

ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿದ+ಮುತಸ್ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಹತಾದಲ್ಲಿ ಮುತ್ಯೇಕಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಧಾವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜನುಷಾ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಜನೇರುಸೀ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ

ಸಿವರ್ತನ—ಸ್ಯ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ವೃ ಇತ್ಯೇಕೇ ಧಾತು. ಜುರ್ತೋತ್ಪಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪನಸ್ತನಧನಾಶ್ಚ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ತನವಾದೇಶ. ಶ್ಲೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅರ್ತಿಸಿವತ್ಯೋಕ್ತ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಐತ್ಯ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾನಂತೇ—ಜ್ಞಾ ಆನದೋಧನೇ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದೆ ಲಟಿಗೆ ಶತ್ವಾದೇಶ. ಶ್ವಾವಕರಣ ಜ್ಞಾ ಜನೋರ್ಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಾವೇಶ. ಶ್ವಾಭ್ಯುಪಯೋರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕರಣದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆವ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವಕ್ತನ—ವಚ ಪರಿಧಾಸಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತನ ಬಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಶ್ಲೋ ಆದೇಶ. ಶ್ಲೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ಚೋಃಕಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ಯ. ತಿಹಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಮುತಿಮ್—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಂತ್ರೇವ್ಯವೇಷಪಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದುತ್ಪರಸದ ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭಜಾಮಹೇ—ಭಜ ಸೇವಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಹಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

— ಸಂಹತಾಶಾಖಾ —

ಸಂಹತಾಶಾಖಾ

ತಮ್ಸ್ಯ ರಾಜಾ ನರುಣಸ್ತನುಶ್ಚಿನಾ ಕ್ರತುಂ ಸಚಂತ ಮಾರುತಸ್ಯ ನೇಧಸಃ |

ದಾಧಾರ ದಕ್ಷಮುತ್ತನುಹರ್ವಿದಂ ನ್ರಜಂ ಚ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಖಿಸಾ
ಅಪೋರ್ಣುತೇ || ೪ ||

ಪದಪಾಠಃ

ತಂ | ಅಸ್ಯ | ರಾಜಾ | ವರುಣಃ | ತಂ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಕೃತುಂ | ಸಚಂತ | ಮಾರುತಸ್ಯ | ವೇಧಸಃ |

ದಾಧಾರ | ದಿಕ್ಷಂ | ಉತ್ಸ್ಯತಮಂ | ಅಹ್ವಯಿದಂ | ವ್ರಜಂ | ಚ | ವಿಷ್ಣುಃ | ಸಖಿನಾನ್ | ಅಪ್ರ-
ಊರ್ಣತೇ || ೪ ||

ಕಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಅಗ್ನೀಷೋಮಪ್ರಾಣಯನೇ ತಮಸ್ಯ ರಾಜೇತ್ಯೇಷಾ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾಃ | ಅಗ್ನೀಷೋಮೌ ಪ್ರಣೇ-
ಷ್ಯತ್ಸಿತ್ತಿ ಮಿಂದೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ತಮಸ್ಯ ರಾಜಾ ವರುಣಸ್ತಮಶ್ವಿನೇತ್ಯರ್ಥರ್ಚಿ ಅರಮೇತ್ | ಅ. ೪.೧೦ |
ಇತಿ ||

ಮಾರುತಸ್ಯ ಮರುತಾಮೃತ್ವಿಜಾಂ ಸಂಘಾತೋ ಮಾರುತಂ | ತದ್ವ್ರತಃ || ಮತ್ಪೂರ್ಣ ಉಪ್ಯತೇ ||
ಮರುತಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೋ ವಾ ವೇಧಸೋ ಮೇಧಾವಿನೋಲ್ಯಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ತಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ
ಕೃತುಂ ಯಾಗಂ ಯಜ್ಞಾತ್ಮಕಂ ವಿಷ್ಣುಂ | ಯಜ್ಞೋವೈ ವಿಷ್ಣುರಿತಿ ಕೃತೇಃ | ರಾಜಾ ರಾಜಮಾನೋ
ವರುಣಃ ಸಚಂತ | ಸೇವತೇ | ತನೇವ ಕೃತುಂ ಯಾಗಮಶ್ವಿನಾಶ್ವಿನೌ ಸಚೇತೇ | ಅನೈಲ್ಯಸ ದೇವಾಃ
ಸಚಂತೇ | ಸೇವಂತೇ | ಕಿಂಚಿ ವಿಷ್ಣುಃ ಸವನತ್ರಯಾಶ್ವಿನಾ ವ್ಯಾಪ್ತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಖಿನಾನ್ ಯಜಮಾನಾದಿ-
ಸಖಿಭಿಯುಕ್ತಃ | ಸನ್ನತ್ತಮಮುತ್ಯುಷ್ಯತಮಮಹರ್ವಿದಮಹರ್ವೇತ್ತಾರಂ | ಸ್ವರ್ಗೋತ್ಪಾದಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ದಿಕ್ಷಂ ಬಲಂ ಫಲಪ್ರದಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯರೂಪಂ ದಾಧಾರ | ಧೃತೇನಾನ್ | ಕಿಂಚಿ ವ್ರಜಂ ಚಿ ಮೇಘಂ ಚಿ |
ವ್ರಜ ಇತಿ ಮೇಘನಾಮ ವ್ರಜಶ್ಚ ರುರಿತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾಣತ್ | ತಂ ವೃಷ್ಟ್ಯುಪಕಾಯಾಪೋರ್ಣತೇ |
ಅಪಕಿತಾವರಣಂ ಕರೋತಿ | ಅಹುತಿವ್ಯಾರಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯೈವ ವೃಷ್ಟ್ಯುತ್ಪಾದಕತ್ವಾತ್ | ಯದ್ವಾ | ಮಾರು-
ತಸ್ಯ ಮರುತಸಂಘಾತಸ್ಯ ದೇವಗಸ್ಯ ವೇಧಸೋ ವಿಧಾತುಃ | ಸೃಷ್ಟ್ಯರ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಕೃತುಂ ಕರ್ಮ ಪಾಲ-
ನಾದಿರೂಪಂ ವರುಣಾದಯಃ ಸಚಂತೇ | ತದಧೀನತ್ವಾತ್ಪಾಲನಸ್ಯ | ಸ ಚಿ ಸಖಿನಾನಿಂಪ್ರಮುದಾದಿ
ಸಹಾಯೋಪೇತಃ ಸನ್ನತ್ತಲಕ್ಷಣಂ ದಕ್ಷಂ ವೃಷ್ಟ್ಯುತ್ಪಾದನಾದಿಸಾಮರ್ಥ್ಯರೂಪಂ ಬಲಂ ದಾಧಾರ |
ತಥಾ ವ್ರಜಂ ಚಾಪೋರ್ಣತೇ ||

ಪುಟಪಾಠಃ

ಮಾರುತಸ್ಯ—ಮುಕ್ತಿಕೃಗಳ ಗುಂಪಿನೊಡನೆ ಕೂಡಿವವನೂ | ವೇಧಸಃ—ಮೇಧಾವಿಯೂ ಆದ |
ಅಸ್ಯ—ಯಜಮಾನ | ತಂ—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ | ಕೃತುಂ—ಯಾಗವನ್ನು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾತ್ಮಕವಾದ ವಿಸ್ತೃತವನ್ನು
ರಾಜಾ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ | ವರುಣಃ—ವರುಣನು | ಸಚಂತೆ—ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ | ತಂ—ಆವನೇ ಅಥವಾ
ಅವಿಷ್ಣುವನೇ | ಅಶ್ವಿನಾ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ (ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ) | ವಿಷ್ಣುಃ—ಸವನತ್ರಯರೊಡವಲ್ಲಿಯ ವಾಸಿಸಿ
ರುವ ವಿಷ್ಣುವು | ಸಖಿನಾನ್—ಯಜಮಾನಾದಿ ಮಿತ್ರರೊಡಗೂಡಿ ಅಥವಾ ಸ್ನೇಹಿತನಾದಂಪ್ರಸಿದ್ಧರೂಡಿ | ಉತ್ಸ-
ಮಂ—ಉತ್ಸೃಷ್ಟವಾದುದೂ | ಅಹರ್ವಿದಂ—ಸ್ವರ್ಗೋತ್ಪಾದಕವಾದುದೂ ಆದ | ದಿಕ್ಷಂ—ಶಕ್ತಿಯನ್ನು |

ದಾಧಾರ—ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ | ವ್ರಜಂ ಚ—ಮೇಘವನ್ನೂ ಸಹ | ಅಪೋರ್ಣಾತೇ—(ವೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ) ಆವರಣ ನಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ||

ವಾಣರ್ಥ

ಮತ್ತಿತಕ್ಕುಗಳ ಗುಪಿಸೇಡನೆ ಕೂಡಿದವನೂ, ಮೇಧಾವಿಯೂ ಆದ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಾಗವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ವರುಣನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದನ್ನೇ ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸವನತ್ರಯ ರೂಪವಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ವಿಷ್ಣುವು ಯಜಮಾನಾದಿ ಮಿತ್ರರೊಡಗೂಡಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದದೂ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗೋತ್ಪಾದಕವಾದುದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಮೇಘವನ್ನೂ ಸಹ ವೃಷ್ಟ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಆವರಣನಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The royal Varuna associates (himself) with the sacrifice of the pious worshipper, assisted by the company of the priests: the Aswins (unite with it): Vishnu, with his friend (Indra), possesses supreme heaven-conferring power, and sits upon the clouds.

• ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು •

ಅಗ್ನಿಷ್ಠೋಮಪ್ರಣಯನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ತಮಸ್ಯ ರಾಜಾ ಎಂಬ ಈ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಪಠವಿೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರುತಸೂತ್ರದ—ಅಗ್ನಿ ಷೋಮಾ ಪ್ರಣೇಷ್ಯತ್ಸು ಎಂಬ ಮಂಡದ ತಮಸ್ಯ ರಾಜಾ ವರುಣಸ್ತಮಾಶ್ವಿನೀತ್ಯರ್ಥ ಚೇ ಆರವೇತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೪-೧೦).

ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾತ್ಮಕವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ವರುಣನಿಗೂ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ವರ್ಗೋತ್ಪಾದಕಾದಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ರಾಜಾ ವರುಣಃ ಸಚಿಂತೆ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ವರುಣನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಯಜ್ಞಾಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ವರುಣನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಕಾಮ್ಯರೂಪವಾದ ಪರುಯಾಗದಲ್ಲಿ ವರುಣನಿಗೆ ಒಂದು ಮುಖ್ಯವಾಸ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವರುಣನು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಾಂಗಗೊಳಿಸಿ ತಾನೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

.... ದೇವಾಶ್ಚ ವೈ ಯಮಶ್ವಾಸ್ತೀನ್ಲೋಕೇಽಸ್ತರ್ಥಂತ ಸ ಯಮೋ ದೇವಾನ -
ವಿಂದ್ರಿಯಂ ವೀಶ್ಯಮಯುವತ ತದ್ಯಮ್ಯ ಯನುತ್ಯಂ ತೇ ದೇವಾ ಅಮನ್ಯಂತ ಯಮೋ
ವಾ ಇದಮಭೂದ್ಯದ್ಯಯಗ್ನ್ ಸ್ಮ ಇತಿ ತೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಮುಸಾಧಾವನ್ನ ಸ್ಮ ಪ್ರಜಾಪತಿರಾ-
ತ್ಯನ ಉಶ್ವವಶಾ ನಿರಮುೀತ ತೇ ದೇವಾ ವೈಷ್ಣಾವರುಣೇಂ ವರಾಮಾಲಭಂತ್ಯೆಂವ ಮುಷಾಣಂ

ತಂ ವರುಣೇನೈವ ಗ್ರಾಹಯಿತ್ವಾ ವಿಷ್ಣುವಾ ಯಜ್ಞೇನ ಪ್ರಾಣಾದಂತೈಂದ್ರೇಣೈವಾಸ್ಯೇಂದ್ರಿಯಂ-
ಮನ್ವಂಜತ ಯೋ ಭ್ರಾತೃವ್ಯವಾಸ್ತಾಸ್ತುತೈ ಸ್ಪರ್ಧಮಾನೋ ವ್ಯಷ್ಟಾವರುಣೋ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೧-೪-೪)

ಒಂದು ಸಲ ಈ ಲೋಕದ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಯಮನಿಗೂ ಸ್ಪರ್ಧೆ ಯುಂಟಾದಾಗ ಯಮನು ದೇವತೆಗಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ಯಮನೆಂಬ ಹೆಸರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಬಹುವಾಗಿ ಚಿಂತಿಸಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅವನ ಸಹಾಯವನ್ನು ವೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಅವನು ತನ್ನ ಶರೀರದಿಂದ ಒಂದು ಗೋವನ್ನೂ ಒಂದು ವೃಷಭವನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ದೇವತೆಗಳ ಆ ಪಶುವನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ವರುಣನಿಗೂ ಯಾಗರೂಪದಲ್ಲಿರ್ಪಿಸಿದರು. (ವೃಷಭವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗಿರ್ಪಿಸಿದನು). ಆಗ ಯಜ್ಞ ರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವೂ ವರುಣನು ಯಮನ ಗತಿಯನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಅಟ್ಟಿಬಿಟ್ಟರು. ಆದುದರಿಂದ ವಿರೋಧಿಗಳೊಡನೆ ಹೋರಾಟಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ವರುಣನಿಗೂ ಪಶುರೂಪದ ಆಹುತಿಯ ನ್ನಿರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಆಗ ಶತ್ರುನಿರೋಧವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿ ಬೇರೊಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ವರುಣರು ಯಜ್ಞದ ಬೇರೆಬೇರೆ ಭಾಗಗಳ ರಕ್ಷಕರಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಭಾಗಾಹಾರದರು ಎಂಬುದಾಗಿ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಯಯೋರೋಜಸಾ ಸ್ಯಭಿತಾ ರಜಾಂಸೀತಿ ವೈಷ್ಣವಾರುಣೇಮ್ನಚಿಂ ತಂಸಿತಿ ವಿಷ್ಣುರ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯೈ ದುರಿಷ್ಟಂ ಪಾತಿ ವರುಣಃ ಸ್ವಿಷ್ಟಂ ತಯೋರುಭಯೋರೇವ ಶಾಂತೈಃ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩. ೩೮)

“ಯಯೋರೋಜಸಾ ಸ್ಯಭಿತಾ ರಜಾಂಸಿ” ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ವರುಣನನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವೈಶ್ವದೇವಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಆತ್ಮಲಾಯನ ಶೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಆತ್ಮಲಾಯನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಮಂತ್ರದ ಕ್ರಮವು ಈರೀತಿಯಿದೆ.

ಯಯೋರೋಜಸಾ ಸ್ಯಭಿತಾ ರಜಾಂಸಿ ವೀರ್ಯೇಭಿರ್ವೀರತಮಾ ಶವಿಷ್ಯ ಯಾ ಪತ್ಯೇತೇ ಆಪತ್ಯೇತಾಃ
ಸಹೋಭಿರ್ವಿಷ್ಣು ಅಗನ್ನಯಣಾ ಪೂರ್ವಹೂತಾ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೮-೪-೫)

ಯಾವ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ ಸಮರ್ಪಣದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಸೃಷ್ಟವಾಯಿತೋ, ಯಾರು ಅತ್ಯಂತ ಒಪ್ಪಿಸಿಗಳೂ ತೇಜಸ್ವಿಗಳೂ ಆಗಿರಬೇಕೋ, ಆ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ವರುಣ ದೇವತೆಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಮೊದಲು ಬರಲಿ ಎಂಬುದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಈ ಮಂತ್ರವು ಬುಕ್ಕುಂಟೆಯಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ತೈ. ಬ್ರಾ. ದಲ್ಲಿದೆ. ಮತ್ತು ಅರ್ಧ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ (೨-೧೫-೧) ಕೊಂಚ ಸ್ವತ್ಯಾಸವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಯಜ್ಞಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ದೇವನಾದ ಫಲಗಳಿಗೆ ಹೇತುಗಳಾದ ಯಾವ ದೋಷಗಳಿವುರೂ ವಿಷ್ಣುವು ಸಂಪಡಿಸು ವುಂಟೆಂದೂ, ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಯಜ್ಞಫಲವನ್ನು ವರುಣನು ರಕ್ಷಿಸುವುದೆಂದೂ ಸಹ ಈ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಆಹುತೃವರ್ಷವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ವಿಧಿಸಿದೆ.

(ಆ. ಶೌ. ೫-೨೦).

ಈ ರೀತಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ವರುಣನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಯಾಜ್ಞಿಕವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ವರುಣನ ಸ್ಥಾನವನ್ನೂ, ಎರಡು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಯಜ್ಞಭಾಗವನ್ನೂ ತೋರಿಸತಕ್ಕ ಅಂಶವನ್ನು ರಾಜಾ ವರುಣಃ ಸಚಿಂತೆ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ತಂ ಅಶ್ವಿನಾ-ತಮೇವ ಕೃತುಂ ಯಾಗಮಶ್ವಿನೌ ಸೇವಂತೇ | ಅದೇ ಯಾಗಾತ್ಪ್ರಕೃತನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರವರ ಪರಸ್ಪರವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞತೃಕನಾದ ವಿಸ್ತುವಿನ ಶಿರಶ್ಚೇದವಾದುದವನ್ನೂ ಅದನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸಂಪದಿಸಿದುದನ್ನೂ ಆದುದರಿಂದ ಅವರೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಭಾಗಗಳಾದುದನ್ನೂ ಶತಪಥಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ದೇವಾ ಹ ವೈ ಸತ್ತ್ರಂ ನಿನೇದುಃ | ಅಗ್ನಿರಂದ್ರಃ ಸೋಮೋ ಮಹೋ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಶ್ವೇದೇನಾ ಅನ್ಯತ್ರೈವಾಶ್ವಿಭ್ಯಾಂ | ತೇಷಾಂ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರಂ ದೇವಯಜನಮಾಸ | ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ ಕುರು-ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರಂ ದೇವಾನಾಂ ದೇವಯಜನಮಿತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಯತ್ತೈ ಕ್ಕ ಚ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರಸ್ಯ ನಿಗಚ್ಛತಿ ತದೇವ ಮನ್ಯತ ಇದಂ ದೇವಯಜನಗುತಿ ತದ್ವಿ ದೇವಾನಾಂ ದೇವಯಜನಂ | ತ ಆಸತ | ಶ್ರಿಯಂ ಗಚ್ಛೇಮ ಯಶಃ ಸ್ಯಾಮಾನ್ನಾದಾಃ ಸ್ಯಾಮೇತಿ ತಥೋ ಏವೇಮೇ ಶತ್ತ್ರವಾಸತೇ ಶ್ರಿಯಂ ಗಚ್ಛೇಮ ಯಶಃ ಸ್ಯಾಮಾನ್ನಾದಾಃ ಸ್ಯಾಮೇತಿ | ತೇ ಹೋಚುಃ | ಯೋ ನಃ ಶ್ರವೇಣ ತಪಸಾ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಯಜ್ಞೇನಾಹುತಿಭಿಯಜ್ಞಸ್ಯೋದ್ಯಚಿಂ ಪೂರ್ವೋಽವಗ-ಚ್ಯಾತ್ಸೇ ನಃ ಶ್ರೇಷ್ಠೋಽಸತ್ರೇದು ನಃ ಸರ್ವೇಷಾಗ್ಂ ಸಹೇತಿ ತಥೇತಿ | ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಥಮಃ ಸ್ವಾಪ | ಸ ದೇವಾನಾಗ್ ಶ್ರೇಷ್ಠೋಽಭವತ್ತಸ್ಮಾದಾಹುರ್ವಿಷ್ಣುರ್ದೇವಾನಾಗ್ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಇತಿ | ಸ ಯಃ ಸ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞಃ ಸ ಸ ಯಃ ಸ ಯಜ್ಞೋಽಸ್ಮಾ ಸ ಅದಿತ್ಯೈಶ್ಚದೇದಂ ಯಶೋ ವಿಷ್ಣುರ್ನ ಶಶಾಕ ಸಂಯಂತುಂ ತದಿದಮಪ್ಯೇತರ್ಹಿ ನೈವ ಸರ್ವ ಇವ ಯಶಃ ಶಕ್ನೋತಿ ಸಂಯಂತುಂ | ಸ ತಿಸ್ತಧನ್ಯಮಾದಾಯಾಪಚಿಕ್ವಾಮ | ಸ ಧನುರಾತ್ಸಾರ್ಯ ಶಿರ ಉಪಸ್ತಭ್ಯ ತಸ್ಮಾ ತಂ ದೇವಾ ಅನಭಿವ್ಯಷ್ಟವಂತಃ ಸಮಂತಂ ಪರಿಣುವಿಶಂತ | ತಾ ಹ ವಮ್ರ್ಯ ಊಚುಃ | ಇವಾ ವೈ ವನ್ಮೋಽ ಯದುಪದೀಕಾ ಯೋಽಸ್ಯ ಜ್ಯಾಮಪ್ಯದ್ಯಾಕ್ಶಿ-ಮಸ್ಮೈ ಪ್ರಯಚ್ಛೇತೇತ್ಯೆನ್ನಾದಮಸ್ಮೈ ಪ್ರಯಚ್ಛೇಮಾಪಿ ಧನ್ಯನ್ನಪೋಽಧಿಗಚ್ಛೇತ್ತಥಾಸ್ಮೈ ಸರ್ವಮನ್ನಾದ್ಯಂ ಪ್ರಯಚ್ಛೇಮೇತಿ ತಥೇತಿ | ತಸ್ಯೋಪರರಾಸತೈ | ಜ್ಯಾಮುಪಿಪಕ್ಷುಸ್ತಸ್ಯಾಂ ಛಿನ್ನಾಯಾಂ ಧನುರಾತ್ಸಾರ್ಯ ವಿಸ್ಪುರಂತ್ಯಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಶಿರಃ ಪ್ರಚಿಚ್ಛಿವತುಃ ||

(ಶ. ಛಾ. ೧೪-೧-೧ ೧೦೦೦೯)

ಹಿಂದೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಇಂದ್ರ ವಿಷ್ಣು ಸೋಮ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ದೇವಯಜನವ್ಯವೇಶನವಾದ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸತ್ತವನ್ನಾರಂಭಿಸಿದರು ಅನಂತರ ಅವರು ಯಶಸ್ಸಿಗಳೂ ಅನ್ಯವಂತರೂ ಆಗಬೇಕೆಂದಾಶಿಸಿದರು. ಆಗ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಶ್ರಮದಿಂದಲೂ, ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದಲೂ, ಆಹುತಿಗಳಿಂದಲೂ, ಮೊದಲು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ಪೂರ್ಣಮಾಡುವರೋ ಅವರೇ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠರೆಂದು ಪರಿಗಣಿತರಾಗುವರು ಎಂದು ತೀರ್ವಾಗಿಸಿದಾಗ ವಿಷ್ಣುವು ಮೊದಲು ಆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪದವಿಯನ್ನು

ಪಡೆದನು. ಇಂತಹ ಉತ್ತಮವಾದ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾದನು. ಆಗ ಅವನ ಶ್ಲಾಘಾಭಿಮಾನವು ತಡೆಯಲಾರದಾಯಿತು. ತನ್ನ ಮೂರುಬಾಣಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದ ಧನುಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೊಲಟಾಗ ದೇವತೆಗಳಾದ ಅವನನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಲು ಧೈರ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವಬ್ಬಲಾಗ ಕುಳಿತರು. ಆಗ ವಮ್ನಿಯೆಂಬ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಇರುವೆಗಳು ಬಂದು ಆ ಧನುಸ್ಸಿನ ಹೆದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದೆಳೆದು ಬಗ್ಗಿಸಿದರೆ ಪ್ರತಿಫಲವಾಗಿ ವಿನನ್ನು ಕೊಡುವೆಯೆಂದು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕೇಳಿದವು. ಅಂತಹ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವವನು ಪೂರ್ಣವಾದ ಅಸ್ತುಸಂಪತ್ತನ್ನನುಭವಿಸುವನು ಮತ್ತು ಮರಳುಗಾಡಿನಲ್ಲೂ ಜಲಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು ಎಂಬ ಭರವಸೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಆಗ ಅವು ಅದರ ಹೆದೆಯನ್ನು ಕಡಿದುಹಾಕಿದವು. ಒಡನೆಯೇ ಬಗ್ಗಿದ್ದ ಧನುಸ್ಸಿನ ತುದಿಯು ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆಯೇ ನೆಟ್ಟಗೆ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಚಾಚಿ ಬಗ್ಗಿದ್ದ ಧನುಸ್ಸಿನಮೇಲೆ ತಲೆಯನ್ನು ಟ್ಟಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಯಿತು. ಎಂಬುದು ಶಕಪಥಪುತ್ರನ ಕಥೆ. ತೈ. ಅ. ೧-೨-೨೨. ಇಂಥನೇ ನಮ್ಮರೂಪವೆಂದು ಹೆದೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನೆಯ ಹೇಳಿದೆ. ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿರಶ್ಚೇದನವಾದಾಗ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನ್ಯೂನವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದ ದೇವತೆಗಳು ಚಿಂತಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಭಿನ್ನವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿದರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಶ್ವೇತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕವದ್ದಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ದೇವಾ ವೈ ಸತ್ರವಾಸತೆ | ಋದ್ವಿಪರಿಮಿತಂ ಯಶಸ್ವಾಮಾಃ | ತೇವ್ಯಜ್ವನನ್ | ಯನ್ನೈಃ ಪ್ರಭ್ರಮಂ
ಯಶಃ ಋಚ್ಯಾತ್ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ನ ಸ್ತತ್ರೇಹಾಸದಿತಿ | | ತೇಷಾಂ ಮುಖಂ
ವೈಷ್ಣವಂ ಯಶ ಆರ್ಭತ್ | ತಸ್ಯ ಸಿಷ್ಠಿಯಾಣಸ್ಯ ತೇಜೋವ್ಯಾಕ್ರಾಮತ್ |
ವಾರೇವೈತಗ್ಗ್ಹ್ಯಾಸಾಂ | ತಸ್ಯ ಜ್ಯಾಮುಸ್ಯಾದಿನ | ತಸ್ಯ ಧನುರ್ವಿಪ್ರವಮಾಣಗ್ ಶಿರ ಉವ-
ವರ್ತಯತ್ | ತದ್ಭಾವಾಭೃಥಿವೀ ಅನು ಸ್ತಾವರ್ತತ | ಯಶ್ಚಾವರ್ತತ | ತತ್
ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಶ್ಚಂ | ಯದ್ಭಾಂ ೪ ಇತ್ಯಪತತ್ | ತವ್ಯಮಸ್ಯ ಭರ್ವಶ್ಚಂ |
ಮಹತೋ ವೀರ್ಯಮಸಪ್ರದಿತಿ | ತನ್ನಹಾವೀರಸ್ಯ ಮಹಾವೀರಶ್ಚಂ | ಯವಸ್ಯಾಃ ಸಮಭ-
ರತ್ರಪ್ರವ್ರಾಜಃ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಂ | ತಗ್ಗ್ ಸ್ತುತಂ ದೇವತಾಶ್ಚೇಧಾ ವ್ಯಗೃಹ್ತತ | ಅಗ್ನಿಃ
ಪಾತ್ರಃ ಸವನಂ | ಇಂದ್ರೋ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಗ್ಗ್ ಸವನಂ | ವಿಶ್ವೇದೇವಾಶ್ಚುತೀಯಸವನಂ |
ತೇನಾಪಶೀರ್ಷ್ಣಾ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನಾಃ | ನಾಶಿಷೋವಸಾರುಂಧತ | ನ ಸುವರ್ಗಂ
ಲೋಕಭೃಜಯನ್ | ತೇ ದೇವಾ ಅಶ್ವಿನಾವಬ್ರುವನ್ | ಭಿಷಜಾ ವೈ ಸ್ತಃ | ಇದಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ಶಿಃ ಪ್ರತಿಧತ್ತಮಿತಿ | ತಾವಬ್ರುತಾಂ ವರಂ ವ್ಯಣಾವಪೈ | ಗೃಹ ವಿನ ನಾವಶ್ರಾಪಿ ಗೃಹ್ಯ-
ಕಾಮಿತಿ | ತಾಭ್ಯಾಮೇತಮಾಶ್ವಿನಮಗೃಹ್ಣನ್ | ತಾವೇತದ್ಭಜ್ಜಸ್ಯ ಶಿಃ ಪ್ರತ್ಯಧಪಾಂ |
ಯಶ್ಚವರ್ಗಸ | ತೇನ ಸಶೀರ್ಷ್ಣಾ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನಾಃ | ಅವಾಶಿಷೋವ್ರಾ-
ನ್ತತ | ಅಭಿ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಜಯತಿ | ತಸ್ಮಾದೇಶ ಅಶ್ವಿನ ಪ್ರವಯಾ
ಇವ | ಯಶ್ಚವರ್ಗಸಃ || (ಶ್ವೈ. ಅ. ೨-೧-೧೦ಂ ವ ೭)

ಶಕಪಥಪುತ್ರನಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಉದಹರಿಸಿದ ಕಥೆಯಂತೆ ಯಜ್ಞಾತ್ಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿರಶ್ಚೇದನವನಂತರ ಉಂಟಾದ ಯಜ್ಞದೇವನನ್ನು ಮೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾಣಃಪದನನ್ನೂ, ಇಂದ್ರನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನನ್ನೂ, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ತೃತೀಯಸವನನ್ನೂ ದುರಿತಕೊಂಡರು. ಅದೇ ತಲೆಯೇ ಇಲ್ಲವ

ಯಜ್ಞದಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗವಾಗಲಿ ಲಭಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅವರು ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು " ನೀವು ದೇವವೈಷ್ಯರಾಗಿದ್ದೀರಿ | ಈ ಭಿನ್ನವಾದ ಯಜ್ಞ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಪುನಃ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸಿರಿ " ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಅವರು " ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಮಗೆ ಸೋಮಾಹುತಿಯು ಲಭಿಸುವಂತಾದರೆ ನಾವು ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ದೇಹ ದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸುವೆವು " ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ದೇವತೆಗಳು ಆದಕ್ಕೆ ಸಮ್ಪ್ರತಿಪಲು ಯಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಭಿನ್ನವಾದ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಅವರು ಸೇರಿಸಿ ಯಜ್ಞಭಾಗಾರ್ಹರಾದರು, ಎಂದಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞರಕ್ಷಕರೇ ಆದುದರಿಂದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿನಾ ಕೃತುಂ ಸಚಿಂತ ಈ ಯಾಗವನ್ನು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೂ ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ಸೇವಿಸಿದರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮಾರುತಸ್ಯ ವೇಧಸಃ—ಮರುತಾಂ ಋತ್ವಿಜಾಂ ಸಂಬಂಧಿನಃ ಅಥವಾ ಮರುತಾಂ ದೇನಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನಃ ಯಜಮಾನಸ್ಯ | ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಬಂಧುವಾದ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬಂಧುವಾದ ಯಜಮಾನನ ಎಂದು ಮಾರುತಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಎಂಜುವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮರುಚ್ಚೈಬ್ಧವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ ಮರುತ್ವಿಜ್ಞಾನಾಮಗಳಲ್ಲೂ (೩-೧೯), ಹಿರಣ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲೂ (೨-೧೦) ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಹೆಸರು ಋತ್ವಿಕ್ಯೆಂದೂ ಹಿರಣ್ಯವೆಂದೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ (ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ) ದೇವತೆಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾದರೆ ಈ ಪದದ ಮೂಲಧಾತುವಾವುದು, ಅದರ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಯಾವ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯ, ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಈ ಪದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯೇನು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದೂ ಕೊಂಚ ಶ್ರಮಸಾಧ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ಪದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು; ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರೂಪಿಸಿದ ಈ ವಿಧವಾಗಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಮರುತೋ ಮಿತರಾವಿಣೋ ನಾ ಮಿತರೋಚಿನೋ ನಾ ಮಹದ್ವ್ರಂತೀತಿ ನಾ |

(೧. ೧೧-೧೪)

ನಿಯಮಿತವಾದ ರಜ್ಜುವುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದಾಗಲಿ, ನಿಯಮಿತವಾದ ತೇಜಸನ್ನುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ನೇಗವಾಗಿ ಓಡುವವರಾದ್ದರಿಂದಾಗಲಿ ಈ ಹೆಸರು ಎಂದು ೧-೮೮ನೇ ಮುಕ್ತವ್ಯದವರೂ ಮರುತ್ವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ನಾನಾರ್ಥಗಳುಳ್ಳ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಶ್ರಮವೆಂದು Max Muller ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಾ,

" Marut or Maruta in Orniary Sanskrit mean wind, and more particularly a strong wind, differing by its violent character from Vayu or Vata. Nor do the hymns themselves leave us in any doubt as to the natural phenomena with which the Maruts are identified. Storms which root up the trees of the forest, lightning, thunder and showers of rain are the background from which the Maruts in their personal and dramatic character rise

before our eyes. In most of the later native dictionaries, in the ಮೇದಿನೀ, ವಿಸ್ತ, ಹೇಮಚಂದ್ರ, ಅಮರ, ಅನೇಕಾರ್ಥಧ್ವನಿಮಂಜರಿ, Marut is given as a synonym of Deva, or God in general, and so is Maru in Pali.

But, while the hymns addressed to the Maruts enable us to watch the successive stages in the development of so called deities more clearly than any other hymns, there is no doubt one drawback, namely, the uncertainty of the etymology of Marut

 No better etymology having been proposed, I still maintain that the derivation of Marut from ಮ್ಹಾ to pound, to smash, is free from any objection and that the original conception of the Maruts was that of crushing, smashing, striking, tearing, destroying storms".

(The Vedic Hymns. Sacred Books of the East.

Vol. XXXII.—P. XXIV).

Kuhn, ಮೊದಲಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿ [ಮರುದ್ವೇವತಾಪರವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ಅಭಿ ಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ನಿರದವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.] ಕೊನೆಗೆ ಅನುಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಹಿಂಸಾರ್ಥಕವಾದ ಮ್ಹಾಧಾತುವಿನಿಂದ ಮರುತ್ ಎಂಬ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿವಿಶೇಷವೆಂದು ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೂ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ ಸೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಡುವುದರಿಂದ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಮರುತ್ತೆಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಿರಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತ ಕಾರಣ ಮಿತರೋಚಿನೋ ವಾ ಮಿತವಾದ ದೀಪ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೆಸರಿನು ತಿಳಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಹಿರಣ್ಯಕ್ಕೂ ಈ ಗುಣ ವಿಧವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರಬಹುದು.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮರುತಾಂ ಮುತ್ತಿಪಾಂ ಸಂಘಾತೋ ಮಾರುತಂ ತದ್ವತಃ | ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳ ಸಮೂಹವು ಮಾರುತವು. ಇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಯಜಮಾನನೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ, ಮರುತಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೋ ವಾ | ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಯಜಮಾನನೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಜಮಾನನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನವು ಲಭಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೂ ಮುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಕ್ರಿಯೆಯಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿರಾದಿಗಳು ಲಭಿಸುವುದರಿಂದ ಇವನೇ ದೇವತೆಗಳ ಆಶ್ರಯವು. ಆಮದರಿಂದ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ವೇದಸಃ—ಮೇಧಾವಿನಃ ಅಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ | ಈ ಪದವು ಮೇಧಾವಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತ ವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೩-೧೯) ಮತ್ತು ಈ ಮುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಪರಿಯಾಸದವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. [ಹಿಂದಿನ ಮುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ೧-೧೫-೨. ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಎಂಬರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.]

ವ್ರಜಂ—ವ್ರಜಂತ್ಯೇಕರಿಷ್ಟೇ | ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು. (ನಿ. ೬-೨)

ಅಹರ್ವಿದಂ—ಅಹರ್ವೇತ್ಯಾರಂ ; ಸ್ವರ್ಗೋತ್ಪಾದಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ವರ್ಗೋತ್ಪಾದಕವಾದ್ಯ ದಕ್ಷಃ—
ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಧರಿಸಿದನು, ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ, ಸಾಯಣರು ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.
ವೇದಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಕರ್ತನೆಂದಲ್ಲದೆ, ವಿಧಾತ್ಯವಾದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿ,

ಯದ್ವಾ, ಮಾರುತಸ್ಯ ಮರುತ್ಸಂಘಾತಸ್ಯ ದೇವಗಣಸ್ಯ ವೇದಸೋ ವಿಧಾತುಃ ಸ್ವಷ್ಟುರ್ವಿಷ್ಣೋಃ
ಕ್ರತುಂ ಕರ್ಮ ಪಾಲನಾದಿರೂಪಂ ವರುಣಾದಯಃ ಸಚಿಂತೇ | ತದಧೀನತ್ಯಾತ್ಪಾಲನಸ್ಯ | ಸಚಿ
ಸಖಿನಾನ್ ಇಂದ್ರಮರುಣಾದಿಸಹಾಯೋಪೇತಃ ಸನ್ ದಕ್ಷಂ ವೃಷ್ಟ್ಯುತ್ಪಾದನಾಧಿಸಾಮರ್ಥ್ಯ-
ರೂಪಂ ಬಲಂ ದಾಧಾರ |

ದೇವಗಣದ ಸಂಬಂಧಿಯಾದವನೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜಗತ್ಪಾಲನಾದಿರೂಪವಾದ ಕರ್ಮ
ವನ್ನು ವರುಣಾದಿಗಳು ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು, ಮರುತ್ತು ಇತ್ಯಾದಿದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯವಿಂ
ಕೂಡಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುವು ವೃಷ್ಟ್ಯುತ್ಪಾದನವೇ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪಡೆ
ದನು ಎಂದರ್ಥವು ಎಂದು ಎರಡನೆಯಸಲ ಮುಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ರಾಜಾ—ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಕನಿನ್ಯಯುವ್ಯಪಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್
ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವಿನಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಋ. ಸೂ. ೬-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಔ) ಆಕಾರಾದೇಶ
ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಚಿಂತೆ—ಪಚ ಸಮನಾಯೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಶಃ ಸಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಛಂದಸ
ನಾಗಿ ವರ್ತನಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಙ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರ್ಭುಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ
ಛಂದಸ್ಯಮಾರ್ಜಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಾರುತಸ್ಯ—ಮರುತಾಂ ಸಮೂಹಃ ಮಾರುತನ್ಮ್. ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿವೃದ್ಧಿ. ತದಸ್ಯ ಅಶ್ವಿ.
ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾನಾದಿದಾಗ ಮತುಮ್ ಬಂದಾಗ ಛಂದಸವಾಗಿ ಆದಕ್ಕೆ ಲುಕ್.

ದಾಧಾರ—ದುಭಾಜ್ ಧಾರಣವೋಪನಯೋಃ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.
ಸಾದಾದಿಯನ್ನಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರಸರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಘೂರ್ಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ಪ್ರಸರ
ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹರ್ವಿದಮ್—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋ-
ಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸಖಿವಾನ್—ಸಖಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಸಖಿವಾನ್. ಭಂದಿಸೀವನಿಸೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ನನಿವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾರ್ಥದ ಷ ಸಮಾನವಾದೇ (ಪಾ. ಸು. ೮-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಯ. ಅಶೋಟಿ ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕತ್ಯ.

ಅಪ ಊರ್ಣುತೇ—ಊರ್ಣುರ್ ಇತಿ ಅಚ್ಚಾದನೇ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ- ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಚ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಕ್ಷರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಾಚೋದಾತ್ತವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಅಪ) ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

:೦:

ಸಂಹಿತಾಃ

ಆ ಯೋ ವಿವಾಯು ಸಚಛಾಯ ದೈವ್ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ವಿಷ್ಣುಃ ಸುಕೃತೇ
ಸುಕೃತ್ತರಃ |

ವೇಧಾ ಅಜಿನ್ವತ್ರಿಷಧಸ್ಥ ಆರ್ಯಮ್ನುತಸ್ಯ ಭಾಗೇ ಯಜಮಾನಮಾಭಜತ್ |
|| ೫ ||

ಏಕವಚಃ

ಆ | ಯಃ | ವಿವಾಯು | ಸಚಛಾಯ | ದೈವ್ಯಃ | ಇಂದ್ರಾಯ | ವಿಷ್ಣುಃ | ಸುಕೃತೇ | ಸುಕೃತ್ತರಃ |
ವೇಧಾಃ | ಅಜಿನ್ವತ್ | ತ್ರಿಷಧಸ್ಥಃ | ಆರ್ಯಮ್ | ಮ್ನುತಸ್ಯ | ಭಾಗೇ | ಯಜಮಾನಂ | ಆ | ಅ ಭ ಜ ತ್ |
|| ೫ ||

ಏವಮಭಾಷ್ಯಂ

ಯೋ ವಿಷ್ಣುರ್ವೈದ್ಯೋ ದಿವಿ ಭವಃ ಸುಕೃತ್ತರಃ ಶೋಭನಫಲಪ್ರದಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಆ ವಿವಾಯು | ಅಗಚ್ಛತಿ || ವೇತೇರ್ಲಿಟಿ ರೂಪಂ || ಕಿಮರ್ಥಂ | ಸಚಛಾಯ ಸಚನಾಯ ಯಾಗಸಹಾಯ-ಕರಣಾಯ | ಕಸ್ಯೈ ಇಂದ್ರಾಯ | ಇರಾಂ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ಯಂ ದ್ರಾವಯತೀತೀಂದ್ರೋ ಯಜಮಾನಃ | ಇಂದ್ರ ಇರಾಂ ದೈವಾತೀತಿ ಇದಂಕರಣಾದಿತ್ಯಾಗ್ರಾಯಣ ಇತಿ ಯಾಸ್ಮೀನೋಕ್ತನಿರ್ವಚನಸ್ಯಾತ್ರಾಪಿ ಸದ್ವಾವಾತ್ | ನಿ. ೧೦-೮ || ತಸ್ಮಾ ಉಕ್ತರೂಪಾಯ ಯಜಮಾನಾಯ ಸಕೃತೇ ಶೋಭನಸ್ಯ ತಿಳಿತೀ | ಅಗತ್ಯ ಚಿ ವೇಧಾ ಅಭಿಮತಫಲವಿದಾತಾ ತ್ರಿಷಧಸ್ಥ ಸ್ವಿಸಂಪೂರ್ಣವೇತಸಹಸ್ಯಾನಿವಾನ್ | ಸವನತ್ರಯಾನ್ಯಾನೇ ಕ್ಷಿಪ್ಯಾದಿಸ್ಥಾನತ್ರಯೋ ವಾ ವಿಷ್ಣುಃ | ಆರ್ಯಮಾಗಂತವ್ಯಂ ಯಜಮಾನಮಜಿನ್ವತ್ | ಪ್ರೀಣಯತಿ || ಜಿವಿ ಪ್ರೀ-

ನಾರ್ಥಃ | ಇದಿತ್ಯಾನ್ಮುಮ್ || ತದರ್ಥಮ್ನುತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಭಾಗೇ ಹುತಶೇಷರೂಪೇ ತಂ ಯಜಮಾನ-
ಮಾರ್ಥಜತ್ | ಭಜತಿ | ಸಮೀಪಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಋತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಭಾಗೇ ಫಲೇ ಯಜ-
ಮಾನಮಾರ್ಥಜತ್ | ಸ್ವಾಮಿತ್ವೇನ ಸ್ವಾಪಯತಿ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ದೈವ್ಯಃ—ದೇವತಾತ್ಮನಾದ | ಯಃ ವಿಷ್ಣುಃ—ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು | ಸುಕೃತ್ತರಃ—ಶುಕ್ತನುವಾದ ಫಲ
ಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿ | ಸುಕೃತೇ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ | ಇಂದ್ರಾಯ—
ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ (ಆರ್ಪಿಸುವ) | ಸಚಿಥಾಯ—(ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ |
ಆ ವಿನಾಯ—ಬರುತ್ತಾನೆ. | ವೇಧಾಃ—(ಅಭಿಮತವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು) ನಿಯಮಿಸುವವನೂ | ತ್ರಿವಿಧಸಃ—
(ಸವನತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ) ಮೂರು ಬೇರೆಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವವನೂ ಅಥವಾ ಪ್ರೀತ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಸ್ಥಾನ
ಗಳುಳ್ಳವನೂ (ಆದ ವಿಷ್ಣುವು) | ಆರ್ಯಂ—ಆರ್ಯನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು | ಅಜಿನ್ನತ್—ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸು
ತ್ತಾನೆ | ಋತಸ್ಯ—ಸುಷ್ಕದ | ಭಾಗೇ—ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದ ಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕೆ |
ಯಜಮಾನಂ—ಯಜಮಾನನನ್ನು | ಆ ಅರ್ಥಜತ್—ಸಮೀಪಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಅರ್ಹನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ).

ಭಾಷಾರ್ಥ

ಶುಕ್ತನುವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ, ದೇವತಾತ್ಮನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ
ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವವನೂ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯವನ್ನು
ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಅಭಿಮತವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸುವವನೂ ಸವನತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು
ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವವನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವು ಆರ್ಯನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞದ ಫಲವನ್ನು
ಅನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅವನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅವನನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation

The divine Vishnu, the best of the doers of good deeds, who came to the pious institutor of the rite to assist (at its celebration), knowing (the desires of the worshipper), and present at the three connected periods (of worship), shows favour to the Arya, and admits the author of the ceremony to a share of the sacrifice.

ವಿಶೇಷವಿವರಣೆ

ವಿಷ್ಣುಃ ಇಂದ್ರಾಯ ಸಚಿಥಾಯ ಆ ವಿನಾಯ ; ಆರ್ಯಂ ಅಜಿನ್ನತ್ ; ಯಜಮಾನಂ ಸ್ವಾಮಿ
ತ್ವೇನ ಸ್ವಾಪಯತಿ | ವಿಷ್ಣುವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ ; ಯಜಮಾನನನ್ನು
ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಯಜ್ಞಫಲಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾದವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು
ಯಜಮಾನನಿಗೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಗರತಕ್ಕ ಉಪಕಾರ್ಯೋಪಕಾರಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಸುಕೃತೇ ಇಂದ್ರಾಯ— ಶೋಭನಸ್ತುತಿಕರ್ತ್ರೇ ಯಜಮಾನಾಯ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದೆ, ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನನೆಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಬಂದಿರಬಹುದೆಂದು ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ಇರಾಂ ಹೆಸರಿಲ್ಲದ್ದೆನ್ನಾನ್ಯಂ ದ್ರಾವಯತೀಂದ್ರೋ ಯಜಮಾನಃ | ಇಂದ್ರ ಇರಾಂ ದೈವಾತಿತಿಃ ; ಇದಂ ಕರಣಾದಿತ್ಯಾಗ್ರಾಯಣಿ ಇತಿ ಯಾಶ್ವೇನೋಕ್ತೈರ್ನಿರ್ವಚನಗ್ರಾತ್ಯಾಪಿ ಸದ್ಯಾವಾತ್ | ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ದೇವತಾವಿಶೇಷವಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ನಾಮವು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೋ ಅವೇ ಕಾರಣದಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಇಂದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾನಾವಿಧವಾದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೧೦-೮).

ಇಂದ್ರ ಇರಾಂ ದೈವಾತಿತಿ ವಾ | ವಿಭಾಗಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದೈವಾತಿತಿವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ, ಇರಾಂ ಅನ್ಯಂ ಪ್ರೀತ್ಯಾದಿ ದೈವಾತಿ ವಿವಾರಯತಿ | ವರ್ಷಕ್ಕೇದಿತವೆಂಕುಕರಂ ಬೀಜಂ ಭಿನತ್ತಿ | ಪ್ರೀತ್ಯಾದಿರೂಪವಾದ ಅನ್ಯವನ್ನು ವಿಭಾಗ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಮಳೆಯಿಂದ ತೋಯಲಟ್ಟು ಬೀಜಾ ದ್ಯಂಕುರಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ವೃಕ್ಷವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದಾಗುವುದರಿಂದಾಗಿ, ಅರ್ಥವು ;

ಇರಾಂ ದದಾತಿತಿ ವಾ—ಕೊಡು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ದಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ವರ್ಷದ್ವಾರೇಣಾಸೌ ಇರಾಂ ದದಾತಿ—ವೃಷ್ಟ್ಯುತ್ಪಾದನವ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಅನ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆಂಬುದರಿಂದಾಗಿ,

ಇರಾಂ ದಧಾತಿತಿ ವಾ—ಪೋಷಣಾರ್ಥಕವಾದ ಧಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ವೃಷ್ಟಿಧ್ವಾರಾ ಕೊಟ್ಟು ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದಾಗಿ,

ಇರಾಂ ದಾರಯತಿ ಇತಿ ವಾ—ಸೀಳುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದ್ಯೋ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳಿಗಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉಳುವರೂಪದಲ್ಲಿ ಹವಮಾಡುವುದರಿಂದಾಗಿ ;

ಇಂದವೇ ದ್ರವತಿತಿ ವಾ—ಓಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದ್ರು—ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸೋಮರಸಕ್ಕಾಗಿ ಆತುರದಿಂದ ಓಡಿ ಬರುವವನು ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಿ,

ಇಂದೌ ರಮತಿ ಇತಿ ವಾ—ಸಂತೋಷಪಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ರಮ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಸೋಮರಸವ ಪಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗುವವನು ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಿ,

ಇಂದೇ ಭೂತಾನೀತಿ ವಾ—ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಇಂಧ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಭೂತಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಿ, ಇಂದ್ರನಿಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಮ್ಮ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಇತರ ಅಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ ;—

ಇದಂಕರಣಾದಿತ್ಯಾಗ್ರಾಯಣಿ—ನಿಶ್ಚ್ಯವ್ಯಯಿಃ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಇವನೇ ಮಾಡುವನು ಎಂಬುದರಿಂದ (ಇದಮಸೌ ಸರ್ವಮಕರೋತ್) ಇಂದ್ರಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯವೆಂದೆಂದು ಆಗ್ರಾಯಣ ಮುನಿಗಳ ನುತವಾಗಿದೆ.

ಇದಂ ದರ್ಶನಾದಿತ್ಯಪಮನ್ಯವಃ—ಸಕಲವನ್ನೂ ದರ್ಶನಮಾಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ಔಪಮನ್ಯವ ಋಷಿಗಳ ಮತ.

ಇಂದತೇನ್ಯಶ್ಚರ್ಮಣಃ—ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಈ ಹೆಸರಿರಬಹುದು.

ಇಂದಿತ್ಯಾತ್ರೋಣಾಂ ದಾರಯಿತಾ ವಾ ದ್ರಾವಯಿತಾ ವಾ | ಸರ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಿಳುವವನು ಅಥವಾ ಓಡಿಸುವವನು ಎಂಬುದರಿಂದಾಗಲಿ ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಹೆಸರಿದೆ.

ಅದರಯಿತಾ ಚ ಯಜ್ಞನಾಂ—ಯಜ್ಞಕರ್ತರನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸಿ ಆದರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಹೆಸರು ಎಂಬುದಾಗಿ ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದೇ ನಿರ್ವಚನವು ಯಜ್ಞಕರ್ತನ ಪರವಾಗಿರುವ ಇಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸಹ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವನ್ನಾಗಿ ಅನಂತರ ಅನ್ನಸಾಧನವಾದ ಬೀಜಾಂಕುರದ ಪ್ರಭವೂ, ಅನ್ನವಿಭಾಗವೂ ಆಗುವುದರಿಂದಲೂ, ಯಾಗಾದಿಸಾಧನಗಳಿಂದ ಅನ್ನಸಂಪತ್ತನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡಿ ಭೂತಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಲೋಕದ ಕ್ಷೇಮಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಕರ್ತನೇ ಮೂಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ಇಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಅದೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಯಜ್ಞಕರ್ತನ ಪರವಾದ ಇಂದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಿಸ್ವತ್ — ಜಿಸ್ವತಿಃ ಪ್ರೀತಿಕರ್ಮಾ | ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೆಂದರ್ಥ. (ನಿ. ೬-೨೨) ಎಂದು ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ಸಮಾನಮೇತದುದಕಮುಚ್ಛೈತ್ಯನ ಚಾಹಃ |

ಭೂಮಿಂ ಪರ್ಜನ್ಯಾ ಜಿಸ್ವಂತಿ ದಿವಂ ಜಿಸ್ವಂತೈಗ್ಮಯಃ ||

(ಶು. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವ್ಯವಹರಿಸಿ ಪರ್ಜನ್ಯವು ಯಾವರೀತಿ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಸಂತೋಷಕಾರಕವಾಗುತ್ತವೆಯೋ ಅದೇರೀತಿ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಹ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ವಹಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನೂ ಹರ್ಷವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಜಿಸ್ವಂತಿ ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗದ ಸ್ವಾರಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತವಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಜ್ಞವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹರ್ಷಕಾರಕನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದರ್ಥ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಶ್ರುತಾ ||

ನಿವಾಯೆ—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಮ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಣಾದೀಶ ಬಂದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಶ್ರುತ್ಯ. ಣೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಆಯಾದೇಶ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಚಿಥಾಯೆ—ಸಚ ಸಮವಾಯೇ ಧಾತು. ಛಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾವೇಶ. ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಅಥವಾ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಔಜಾಸಿಚ ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅನ್ಯಾದಾತ್ ಪ್ರರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀವಿಕವಚನಾಂತರೋಪ.

ದೈವ್ಯಃ—ದಿವಿ ಭವಃ ದೈವ್ಯಃ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ವಿಶ್ವೇಷ್ಯಜಾಮಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿವೃದ್ಧಿ, ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿರ್ವೃತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಕೃತೇ—ತೋಭನಂ ಕರೋತಿ ಇತಿ ಸುಕೃತ್. ದುಕೃತ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವೈಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಕಾಗಮ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಕೃತ್ತರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತರಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಪಿತ್ರಾದುದರಿಂದ ಇದು ಅನುದಾತ್ಪ್ರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಿನ್ಯತ್—ಜಿವಿ ಪ್ರೀಣನೇ ಧಾತು. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಪ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿ ಐಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವೃತ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿಷಪ್ಸ್ಯಃ ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಾ ಧಾತು. ಸುಪಿ ಸ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಧಾದೇಶ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಸರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಯಮ್—ಮು ಗತೌ ಧಾತು ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣೆತ್ತಾಮುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಭಜತ್—ಭಜ ಸೇನಾಯಾಂ ಧಾತು ಭಂದಸಿಲುಜ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಪ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಐಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೫ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೫೬ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಮುಗಿದುದು.

ನೂರ ಐವತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ದ್ವಾವಿಂಶೋನನುಮಾಕೇರಷ್ವೌ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರಾಬೋಧ್ಯಗ್ನಿರ್ಜ್ಞ ಇತಿ ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ
ಷಡ್ವಿಂಶಂ ದ್ವಿಭೂತಮಸಮಾಶ್ಚಿನಂ | ಪೂರ್ವತ್ರ ಜಾಗತಂ ತ್ರಿತಿ ತುಶಬ್ದಾದಿದಮಪಿ ಜಾಗತಂ | ಅಂತೈಃ
ದ್ವೇ ತ್ರಿಷ್ಪುಭೌ | ಅಬೋಧಿ ಪಳಾಶ್ಚಿನಂ ತೈಂತ್ಯೇ ತ್ರಿಷ್ಪುಭಾವಿತ್ಯೈನುಕ್ರಮಣಿಕಾ || ಪ್ರಾತರನುಮಾಶ್ಚಿನ-
ಶಸ್ತ್ರಯೋರ್ಜಾಗತೇ ಭಂದಸ್ಯ ಸ್ಯ ವಿನಿಯೋಗಃ | ಅಭಾಶ್ಚಿನ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ತಿಕಂ | ಅಬೋಧ್ಯಗ್ನಿರ್ಜ್ಞ
ಏಷ ಸ್ಯ ಭಾನುಃ | ಅ. ೪-೧೫ | ಇತಿ ||

ಆನುವಾದವು—ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಸೂತ್ರಗಳಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಬೋಧ್ಯಗ್ನಿಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರವು ಮೊದಲನೆಯದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆರು ಮಕ್ಕಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉಚ್ಛ್ರಯತ್ರನಾದ ದೀರ್ಘತಮಾ ಎಂಬುವನು ಮುಷಿಯು. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಯು. ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ಸೂತ್ರವೂ ಜಗತೀಭಂದಸ್ತವು. ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಮಕ್ಕಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ತಿನವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಅಬೋಧಿಷಠಾಶ್ವಿನಂ ತ್ವಂತ್ಯೇ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ತೌ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರ ಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನರಸ್ವಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತೀಭಂದಸ್ತಿನ ಮಂತ್ರ ಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರದ ವಿಧಿಯೇಗವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ಲೋಕಸೂತ್ರದ ಅಥಾಶ್ವಿನಿ ಎಂಬ ಬಂದದ ಅಬೋಧ್ಯಗ್ನಿಃ ಜ್ಞಃ ವಿಷ ಸ್ಯ ಭಾನುಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೧೫)

|| ೬೦ ||

ಸೂತ್ರ—೧೫೭

|| ಮಂಡಲ ೧ || ಅನುವಾಕ—೨೨ || ಸೂತ್ರ—೧೫೭ ||

|| ಅಪ್ಪಕ—೨ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ—೨೭ ||

|| ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂತ್ಯ—೬ ||

|| ಮುಷಿ—ದೀರ್ಘತಮಾ ದಿಚಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಶ್ವಿನಿ ||

|| ಭಂದಃ—೧-೪. ಜಗತೀ || ೫-೬ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

ಅನುವಾಕಃ

ಅಬೋಧ್ಯಗ್ನಿಃ ಜ್ಞಃ ಉದೇತಿ ಸೂರ್ಯೋ ವ್ಯುಂಠಿಷಾಶ್ವಂದ್ರಾ ಮುಹ್ಯಾವೋ
ಅರ್ಚಿಷಾ |

ಅಯುಕ್ತಾ ತಾನುಶ್ವಿನಾ ಯಾತವೇ ರಥಂ ಪ್ರಾಸಾವೀದ್ವೇವಃ ಸವಿತಾ
ಜಗತ್ಪೃಥಕ್ || ೧ ||

ಪದಪಾಠಃ

ಅಚೋಧಿ | ಅಗ್ನಿಃ | ಜ್ಯೋ | ಉತ್ | ಏತಿ | ಸೂರ್ಯಃ | ವಿ | ಉಷಾಃ | ಚಂದ್ರಾ | ಮಹೀ | ಅವಃ |

ಅರ್ಚಿಷಾ |

ಅಯುಕ್ತಾತಾಂ | ಅಶ್ವಿನಾ | ಯಾತವೇ | ರಥಂ | ಪ್ರ | ಅಸಾವೀತ್ | ದೇವಃ | ಸವಿತಾ | ಜಗತ್ |

ಪೃಥಕ್ || ೧ ||

ಕಾಯಭಾಷ್ಯಂ

ಅಯಮಗ್ನಿವಿಹಿತಃ ಸೌಖ್ಯೋ ಜ್ಞಾಯಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವೇದಿಲಕ್ಷಣಾಯಾಃ ಸಂಬಂಧಿ ಸನ್ನ-
ಚೋಧಿ | ಪ್ರತಿಚೋಧಿತಃ | ಜ್ಯೋತಿ ಪೃಥಿವೀನಾಮ ಗ್ನೌ ಜ್ಯೋತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಕಿಂಚಿ ಸೂರ್ಯ
ಉದೇತಿ | ಮಹೀ ಮಹತ್ಯುಷಾ ಅರ್ಚಿಷಾ ಪ್ರಕೃಷ್ಟೇನ ತೇಜಸಾ ಚಂದ್ರಾ ಪ್ರಾಣಿನಾಮಾಹ್ನಾದಿನೀ ಸತೀ
ವ್ಯಾಪಃ | ತಮಾಂಸಿ ವಿವಾಸಯತಿ || ವಸೇರ್ಲೂಪಃ ಜ್ಯಾಂವಿಸೆಶ್ಚೇರ್ಲೂಪ್ | ಛಂದಸ್ಯೈವ ದೈತ್ಯತ ಇತ್ಯಾ-
ದಾಗಮಃ || ಯತ ಇಯಮುಷಾ ಉದೇತಿ ಯತಶ್ಚ ಸೂರ್ಯೋ ಯತಶ್ಚಾಯಮಗ್ನಿಃ ಪ್ರಬುದ್ಧೋ
ಭವತಿ ಅತಃ ಕಾರಣಾದ್ವೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಯುಷ್ಮತ್ಸಂಬಂಧಿನಂ ರಥಂ ಯಾತವೇ ದೇವಯಜನಗಮನಾಯ
ರಾಸಭಾಭ್ಯಾವಾಯುಷ್ತಾತಾಂ | ಅಭಿಮುಷ್ಯೇನ ಯುಂಜಾಥಾಂ | ತಥಾ ಸವಿತಾ ಸರ್ವಕರ್ಮಣೋಽನು-
ಜ್ಞಾತಾ ದೇವೋ ಜಗಜ್ಜಂಗಮಂ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಂ ಪೃಥಕ್ ಸ್ವಸ್ತಕರ್ಮಾನುರೋಧೇನ ಪ್ರಾಸಾವೀತ್ |
ಪ್ರಸೌತು | ಅನುಜಾನಾತು ||

ಶ್ರುತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಜ್ಯೋ—ವೇದಿರೂಪವಾದ ಪೃಥಿವಿಯ ಮೇಲೆ | ಅಚೋಧಿ—ಎಷ್ಟರಗೊಂದಿತ್ತಾನೆ
(ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ) | ಸೂರ್ಯಃ—ಸೂರ್ಯನು | ಉದೇತಿ—ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ | ಮಹೀ—ಮಹಾತ್ಮನಾದ |
ಉಷಾಃ—ಉಪೋದೇವಿಯು | ಅರ್ಚಿಷಾ—ತನ್ನ ಪ್ರಭೆಯೊಡನೆ | ಚಂದ್ರಾ—(ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗಲ್ಲಾ) ಹರ್ಷ
ವಸ್ತುಂಟುಮಾಡುವವಳಾಗಿ | ವಿ ಅವಃ—ಕತ್ತಲನ್ನು ಚಮರಿಸುತ್ತಾಳೆ | (ಅದುವರಿಂದ) ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀ
ದೇವತೆಗಳೇ | ರಥಂ—ನಿಮ್ಮ ರಥವನ್ನು | ಯಾತವೇ—(ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ) ಹೋಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಅಯು-
ಕ್ತಾತಾಂ—(ಕುಮರಗಳೊಡನೆ) ಸೇರಿಸಿಕಟ್ಟಿರಿ (ಪಾಗಿಯೇ) | ದೇವಃ—ದೇವತಾತ್ಮನಾದ | ಸವಿತಾ—ಸವಿತೃವು |
ಜಗತ್—ಸಕಲಜಗತ್ತನ್ನೂ | ಪೃಥಕ್—(ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ) ಅವುಗಳ ನಿಯತವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡು
ವುದಕ್ಕಾಗಿ | ಪ್ರಾಸಾವೀತ್—ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಲಿ.

ಅಪಾರ್ಥ

ವೇದಿಕೆಯಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಹಾತ್ಮನಾದ
ಉಪೋದೇವಿಯು ತನ್ನ ಪ್ರಭೆಯೊಡನೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗಲ್ಲಾ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವಳಾಗಿ ಕತ್ತಲನ್ನು ಚಮರಿಸು

ತ್ತಾಳೆ. ಆದ ದರಿಂದ ಎತ್ತೈ ಅತ್ತಿನಿದೇವತೆಗಳೇ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ಹೋಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ರಥವನ್ನು ಕುಮರ
ಗಳೊಡನೆ ವೀರಿಸಕಟ್ಟಿರಿ. ಹಾಗೆಯೇ ದೇವತಾತ್ಮಕನಾದ ಸವಿತೃವು ಜಗತ್ತಿನ ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅವುಗಳ
ನಿಯತವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜೈತನ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಲಿ.

English Translation

Agni is awakened upon earth : the Sun rises : the spreading dawn,
exhilarating (all) by her radiance, has dispersed (the darkness); harness,
(therefore), Ashwins, your chariot, to come (to the sacrifice), that the
divine Savitri may animate all beings to (the performance of) their several
(duties)

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೈತಿಶಿ ಅವರನ್ನು
ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ಹೋಗಲು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ ಅವರ ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಕಾಲವು ಯೋಗ್ಯ
ವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಜ್ವಲನವನ್ನೂ, ಉಷ್ಣತೆಗೆ ಆವಿರ್ಭಾವವನ್ನೂ, ಸೂರ್ಯನ ಉದಯವನ್ನೂ
ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಸಮಕಾಲೀನವಾದವು ಎಂದು ಇದರಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇವರನ್ನು
ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ಬರತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದೇ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇ
ಶಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಐತರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—

ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾತರವ್ಯವಭ್ಯೋ ಹೋತರನುಬ್ರೂಹಿತಾ ಹಾದ್ವಯುಃ | ಏತೇ ವಾವ ದೇವಾಃ
ಪ್ರಾತರವ್ಯವಾಣೋ ಯದಗ್ನಿ ರುಷಾ ಅತ್ತಿನೌ ತ ಏತೇ ಸಪ್ತೇಭಿಃ ಸಪ್ತೇಭಿಃ ಛಂದೋಭಿರಾಚ್ಯಂತಿ |
ಆಸ್ಯ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾತರವ್ಯವಾಣೋ ಹವಂ ಗಚ್ಯಂತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧೫)

ಅಗ್ನಿ, ಉಷ್ಣವು ಮತ್ತು ಅತ್ತಿನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಉಪೇಕ್ಷಿಸಲಿಲ್ಲ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ
ಬರಲು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಧ್ಯಯನವು ಹೋತ್ರವಿಗೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಇವರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವೇದಿತೆಯನ್ನೂ
ಉತ್ತೇಶಿಸಿದ ಮಂತ್ರಗಳು ಏಳು ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಸಪ್ತೇಭಿಃ, ಸಪ್ತೇಭಿಃ ಛಂದೋಭಿಃ
ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿದೆ. (ದ್ವಿರುಕ್ತವಾಗಿದೆ). ಪ್ರಕೃತವಾದ ಅಜೋಧ್ಯಗ್ನಿರ್ಜ್ವಲ ಎಂಬ ಮಂತ್ರ ಈ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ
ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದುದರಿಂದ ಈ ಮೂರುದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉತ್ತೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ
ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅತ್ತಿಲಾಯನ ಶಾತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪೋ ರೇವತೀಃ (೧೦-೨೦-೧೨) ವೇದವಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ
ನಿರ್ದಿಷ್ಟಮಾಡಿರುವರು. ಆದರಂತೆ ಆ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಅಂಶಿತ ಇದೆ—

ಉಪ ಪ್ರಯಂತೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷಾಚ್ಯಂದೋ ಗಾಯತ್ರಂ.

ತ್ವಮಗ್ನೇ ವಸೂನ್ (,, ೧-೪೫-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷ್ವನುಷ್ಪುನ್ ಛಂದೇ.

ಅಜೋಧ್ಯಗ್ನಿಃ (,, ೫-೧-೧) ,, ತ್ರಿಷ್ಪುಷ್ಪಂದೇ

ವಿನಾ ಪೋ ಆಗ್ನಿಂ	(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೬-೧)	ಇತ್ಯಾದಿಷು ಬೃಹತೀ ಛಂದಃ
ಅಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯ	(,, ೧-೭೯-೪)	,, ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಃ
ಜನಸ್ಯ ಗೋಪಾ	(,, ೫-೧೧-೧)	,, ಜಗತೀ ಛಂದಃ
ಆಗ್ನಿಂ ತಂ ಮನೋ	(,, ೫-೬-೧)	,, ಪಂಕ್ತಿಃ ಛಂದಃ

ಶಾನ್ತೇಶಾನಿ ಸಪ್ತಚ್ಚಂದಾಸ್ತಾಗ್ನೇಯೇ ಕೃತೌ ಪ್ರಾತರನುವಾಕೇ ವ್ಯಷ್ಟವ್ಯಾನಿ | ಏಳು ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಏಳುಮಕ್ಕುಗಳೂ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯನ್ನು ದೈತಿಸಿದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೇಯಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು.

ಪ್ರತಿ ಪ್ಯಾ ಸೂನಿರೀ	(ಋ. ಸಂ ೪-೫೨-೧)	ಇತ್ಯಾದಿಷು ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಃ
ಉಷೋ ಭದ್ರೇಭಿಃ	(,, ೧-೯೯ -೧)	,, ಅನುಷ್ಪುಷ್ ಛಂದಃ
ಇದಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ	(,, ೧-೧೧೩-೧)	,, ತ್ರಿಷ್ಪುಷ್ ಛಂದಃ
ಪ್ರತ್ಯು ಅದರ್ಭಿ	(,, ೭ ೮೨ -೧)	,, ಬೃಹತೀ ಛಂದಃ
ಉಷಸ್ತಚ್ಚಿತ್ರಮಾಭರ	(,, ೧-೯೨-೧೩)	,, ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಃ
ಏತಾ ಉ ತ್ಯಾ	(,, ೧-೯೨ -೧)	,, ಜಗತೀ ಛಂದಃ
ಮಹೇ ನೋ ಆದ್ಯ	(,, ೫-೭೯ -೧)	,, ಪಂಕ್ತಿಃ ಛಂದಃ

ಶಾನ್ತೇಶಾನ್ಯುಷಸಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕೇ ಸಪ್ತಚ್ಚಂದಾಂಃ | ಈ ಏಳೂ ಉಷೋ ದೇವತೆಯನ್ನು ದೈತಿಸಿದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ಕೃತುಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು, ಮತ್ತು,

ಏಷೋ ಉಷಾ	(ಋ. ಸಂ ೧-೪೬- ೧)	ಇತ್ಯಾದಿಷು ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಃ
ಯದದ್ಯ	(,, ೫-೭೩ -೧)	,, ಅನುಷ್ಪುಷ್ ಛಂದಃ
ಅಭಾತ್ಯಗ್ನಿಃ	(,, ೫-೭೬ -೧)	,, ತ್ರಿಷ್ಪುಷ್ ಛಂದಃ
ಇಮಾ ಉ ವಾಂ	(,, ೭-೭೪ -೧)	,, ಬೃಹತೀ ಛಂದಃ
ಅಶ್ವಿನಾ ವರ್ತಿಃ	(,, ೧-೯೨ -೧೬)	,, ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಃ
ಅಮೋಘ್ಯಗ್ನಿರ್ವರ್ತು	(,, ೧- ೫೭-೧)	,, ಜಗತೀ ಛಂದಃ
ಪ್ರತಿ ಪ್ರಿಯತಮಂ	(,, ೫-೭೫ -೧)	,, ಪಂಕ್ತಿಃ ಛಂದಃ

ಶಾನ್ತೇಶಾನ್ಯುಷ್ಠಿನೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕೇ ಸಪ್ತಚ್ಚಂದಾಂಃ | ಈ ಏಳೂ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದೈತಿಸಿದ ಅಶ್ವಿನಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳು. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಉಷಸ್ಸಿನ ಅವಿಭಾಗವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಪ್ರಜ್ವಲನವನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಹ್ವಾನಿಸುವುದು ಈ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ,

ಅಶೋಚ್ಯಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧಾನೋ ಅಸ್ತೋ ಉಪೋ ಅದೈಕ್ರನಮಸ್ಕಿದಂತಾಃ |
ಅಚೇತಿ ಕೇತುರಷಸಃ ಪುರಸ್ತಚ್ಚೈಯೇ ದಿವೋ ದುಹಿತಃರ್ಜಾಯಮಾನಃ ||

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ೭-೭೨-೪ ಮುಂತಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಜ್ವಲನ, ಉಷ್ಣಿಸ್ಸೇ ಉದಯ ಮತ್ತು ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಆಗಮನ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.

ಜ್ವಃ—ಜ್ವೀತಿ ಪೃಥಿವೀನಾಮ ಗ್ವಾ ಜ್ವೀತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ವಾತ್ | ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಜ್ವಾ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪ್ರೃಥಿವೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದೆ. (ನಿ. ೨-೫). ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೃಥಿವಿಯೆಂದು ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ವೇದಿಲಕ್ಷಣಾಯಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ವೇದಿರೂಪವಾದ ಪೃಥಿವಿಯೆಂದು ಒಂದು ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ತಂ ಭಂಧೋಭಿರಭಿತಃ ಪರಿಗೃಹ್ಯ | ಅಗ್ನಿಂ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪ್ರಮಾಧಾಯ ತೇನಾರ್ಚಂತಃ ಶ್ರಾವ್ಯಂತ-
ಕ್ಷೇರುಶ್ವೇನೇಮಾಗ್ಂ ಸರ್ವಾಗ್ಂ ಪೃಥಿವೀಗ್ಂ ಸಮವಿಂದತ ತದ್ವಿದೇನೇನೇಮಾಗ್ಂ
ಸರ್ವಾಗ್ಂ ಸಮವಿಂದತ ತಸ್ಮಾದ್ವೇದಿನಾಗಮ ತಸ್ಮಾದಾಹುರ್ಯಾವತೀ ವೇದಿಸ್ತಾವತೀ
ಪೃಥಿವೀ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೨೫-೭)

ಚಂದ್ರವಾ ಏವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಾತಿತ್ಯೋ ಯಜಮಾನಸ್ತಸ್ಯೇಯಮೇವ ಪೃಥಿವೀ ವೇದಿಃ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೮-೨-೩೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯೆಲ್ಲವೂ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯೆಂದೂ, ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯು ವೃದ್ಧಿಯಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ ಯೆಂದೂ ವರ್ತಿಸಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಚಂದ್ರಾ—ಚಂದ್ರಕೃಂದತೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ | ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಬೀರಿ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಚಂದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಂದ್ರೇ ತಬ್ಧವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಉಷ್ಣಿಸ್ಸಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಸವಿತಾ ಪ್ರಾಸಾವೀತ್—ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೂ ಚೈತನ್ಯದಾಯಿಯಾದ ಸವಿತುವು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಆನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಂಶಗಳು ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ಮೊದಲೂ ಸವಿತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ,

ಸವಿತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತಾ—ಸಕಲಕ್ಕೂ ಚೈತನ್ಯದಾಯೀ

(ನಿ. ೧೦-೩೧)

ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನದ ಪ್ರಕಾರ ಸವಿತವಿನ ಕಾರ್ಯವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆ ಕಾರ್ಯದ ವಿವರಣೆಯು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿರುವ

ಸವಿತಾ ಯಂತ್ರೈಃ ಪೃಥಿವೀಮರಮ್ನಾದಸ್ಯಂಭನೇ ಸವಿತಾ ದ್ಯಾವುದ್ಯುಹತ್ |

ಅಶ್ವನಿಮಾಧುಕ್ಷದ್ವಿನಿಮಂತರಿಕ್ಷಮತೊರ್ತೇ ಬದ್ಧಂ ಸವಿತಾ ಸಮುದ್ರಂ ||

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸವಿತ್ಯವು ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಅವಲಂಬನದೊಂದಿಗೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ನಿರಾಲಂಬನವಾದ ಶೂನ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಂತೇಕ್ಷವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ಸಕಲವನ್ನೂ ಅವುಗಳ ನಿಯತವಾದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜಗತ್ ಪೃಥಕ್ ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಅವುಗಳ ನಿಯತವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

ತಸ್ಯ ಕಾಲೋ ಯದಾ ದ್ಯೌರಪದತತಮಸ್ತಾಕೀರ್ಣರಶ್ಮಿರ್ಭವತಿ |

(ನಿ. ೧೨-೧೨)

ಅಂತೇಕ್ಷವೆಲ್ಲಾ ಶಮಸ್ತಿನಿಂದ ಮುಕ್ತವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನ ಜ್ಯೋತಿಯು ಬೆಳಗುವ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲದಿಂದ ಸವಿತ್ಯನ ಲೋಕನಿಯನುನ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣಾಕಾಶ್ಯವು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸಿದರು.

ವಿಶ್ವಾ ರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತಿ ಮುಂಚೆಲೇ ಕವಿ: ಪ್ರಾಸಾವೀದ್ಯದ್ವಂ ದ್ವಿಪದೇ ಚತುಷ್ಪದೇ |

ನಿ ನಾಕಮಮ್ನಿತ್ಸವಿತಾ ವರೇಣ್ಯೋಲ್ವನ ಪ್ರಯೋಣಮುಷಸೋ ವಿ ರಾಜತಿ ||

(ಮ. ಸಂ. ೫-೮೧-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಸಕಲವೂ ಉಷ್ಣವೆನಿಸಿ ಅರ್ಪಣವಾಗಿ ಅವಳು ಲೋಕವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಿ ಪುನಃ ತಿರೋಧಾನವಾದ ನಂತರ ಸವಿತ್ಯವು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸವಿತ್ಯನ ಕಾಲವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಉಷ್ಣವೆನಿಸಿ ಉದಯವಾಗಿ, ಉಷಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಜ್ವಲನವೂ, ಸೂರ್ಯನ ಉದಯವೂ ಅದನಂತರ ದೇವತೆ ಸವಿತಾ ಜಗತ್ಪೃಥಕ್ ಪ್ರಾಸಾವೀತ್ ವೇದತಾತ್ಮನೂ, ಪ್ರಕಾಶನಾನನೂ ಆದ ಸವಿತ್ಯವು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲಜಗತ್ತಿಗೂ ಚೈತನ್ಯದಾಯಿಯಾಗಿ ಜಗತ್ತಿನ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಲು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪತ್ರಿಯಾ

ಅಬೋಧಿ—ಬುದ್ಧಿ ಅವಗಮನೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿ ಲುಖ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರಕೃಯು.

ಚಿಕ್ಷಾಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಕ್ಷಿ ಚಿಕ್ಷಾದೇಶ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿಕ್ಷೋ ಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಕ್ಷಿನ ಪರದ ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಂಕಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಇದು ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಜ್ಯುಃ—ಜ್ಯೌಂಬುದು ಭೂವಿವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ವಸ್ಮೀವಿಚನವು ಪರವಾದಾಗ, ಆತೋ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯೋಗವಿಭಾಗಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಆತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿತಿ—ಇತ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಖ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಚನಂತಯಃ. ತಿವಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂರ್ಯಃ—ಸೂ ಪ್ರಸವೇ ಧಾತು. ರಾಜಸೂಯಿಸೂರ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವೇಜಂಕವಾಗಿ ನುನಂತವಾಗಿದೆ.

ಚಂದ್ರಾ—ಚಂದ್ರಿ ಅಪ್ಪಾದನೇ ಧಾತು. ಸ್ವಾಯಂತೆಂಚಿವಂಚಿ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಆದಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಾವ್.

ಮಹೀ—ಮವ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ರೀನಃ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಐಷ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆವಃ—ವನ ನಿಸಾವೇ ಧಾತು. ಅಂತರ್ಭಾವಿತ್ಯರ್ಥಕವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಛಂದಸವನಾಗಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಪ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. **ಮಂತ್ರೇಘಸಹ್ಯರ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿ ಬಂದಾಗ ಆವಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಲೋಪ. **ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪ ಬಂದಾಗ ಪದಾಂತಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಛಂದಸ್ಕೃಪಿ. ದ್ಯುತ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆರ್ಚಿಷಾ—ಆರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಆರ್ಚಿಶುಚಿ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾಂತಶ್ಚುವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾಂತರೂಪ.

ಆಯುಕ್ತಾ ತಾಮ್—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ ಧಾತು. ಛಂದಸವಾಗಿ ಲುಪ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನದಲ್ಲಿ ಆತಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟ್ಸಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಚೋಃಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತು ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಚತ್ವರ್. ಆದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಸಿಚನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಆವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಾತವೇ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ತುಮನರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ತುಮರ್ಥೇಸೇಸೇನೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತವೇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಷ್ಟಾತ್ಯಾದಿನಿಘಾತಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಜಂತ ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಆವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಾವೀತ್—ಸೂ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು. ಛಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಪ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಚನದಲ್ಲಿ ಆಸಾವೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರನಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

-----:o:-----

ಸಂಹಿತಾಶಾಸ್ತ್ರೀ

ಯದ್ವ್ಯಂಜಾಘೇ ವ್ಯಷಣಮತ್ವಿನಾರಥಂ ಘೃತೇನ ನೋ ಮಧುನಾ ಕ್ಷತ್ರ-
ಮುಪ್ಪತಂ |

ಅಸ್ಮಾಕಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪೃತನಾಸು ಜಿನ್ವತಂ ನಯಂ ಧನಾ ಶೂರಸಾತಾ ಭಜೇ-
ಮಹಿ || ೨ ||

ಪದಜಾಕಾ

ಯತ್ | ಯುಂಜಾಥೇ ಇತಿ | ವೃಷಣಂ | ಅಶ್ವಿನಾ | ರಥಂ | ಘೃತೇನ | ನಃ | ಮಧುನಾ | ಕ್ಷತ್ರಂ | ಉಷತಂ |

ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಬ್ರಹ್ಮ | ಪೃತನಾಸು | ಜಿನ್ನತಂ | ವಯಂ | ಧನಾ | ಶೂರ್ಯತಾತಾ | ಭಜೇಮಹಿ || ೨ ||

ಸಾಮಾನ್ಯಾಂ

ಹೇ ಅಶ್ವಿನಾವಶ್ವಿನೌ ಯದೈದಾ ವೃಷಣಂ ವೃಷಾಭ್ಯಾದಿವರ್ಷಕಂ ರಥಂ ಯುಂಜಾಥೇ ಯೋಜಯಿಥಃ ತದಾ ನಃ ಕ್ಷತ್ರಮಸ್ತದೀಯಂ ಬಲಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಂ ನಾ ಘೃತೇನೋದಕೇನ ಮಧುನಾ ಮಧುರೇನೋಕ್ಷತಂ | ಪ್ರವರ್ಧಯತಮಿತ ಥಃ | ಯದ್ಯಾ | ಘೃತೇನ ಕ್ಷರಣರೂಪೇಣ ಮಧುನಾ ಮಧುರೇಣಾವ್ಯುತೇನೋಕ್ಷತಂ | ಯುಷ್ಮದ್ರಥಸ್ತೇನ ಮಧುನಾಸ್ತದೀಯಂ ಬಲಂ ಪ್ರವರ್ಧಯತಮಿತೈರ್ಥಃ | ಅಶ್ವಿನೋ ರಥಸ್ಯ ಮಧುಪೂರ್ಣತ್ವಂ ಮಧುನಾಹನೋ ರಥ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಕಿಂಚಾಸ್ಮಾಕಂ ಪೃತನಾಸ್ಯಸ್ತದೀಯಾಸು ಪುತ್ರಭೃತ್ಯಾದಿಮನುಷ್ಯರೂಪಾಸು ಪ್ರೇಜಾಸು ಬ್ರಹ್ಮ ಬ್ರಾಹ್ಮಂ ತೇಜೋ ಜಿನ್ನಥಂ | ಪ್ರತನಾ ಇತಿ ಮನುಷ್ಯನಾಮ ಏವಸ್ಯಂತಃ ಪೃತನಾ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ಯಾತ್ | ಯದ್ಯಾ | ಪೃತನಾಸು ಪರಕೀಯಾಸು ಪ್ರೇಜಾಸು ಬ್ರಹ್ಮ ತಾಸಾಂ ಪರಿವೃಥಮನ್ನಮಾಸ್ಮಾಕಂ ಜಿನ್ನತಂ | ಪ್ರೀಣಯಿತಂ | ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯನ್ನನಾಮ | ಬ್ರಹ್ಮ ವರ್ಚೆ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ಯಾತ್ | ವಯಂ ಚ ಶೂರಾಶಾ ಶೂರಸಾತ್ ಶೂರಾಣಾಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಾರಾದಿನಾ ಯುಕ್ತೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಧನಾ ತದೀಯಾನಿ ಧನಾನಿ ಬಹುವಿಧಾನಿ ಭಜೇಮಹಿ | ಲಭೇಮಹಿ ||

ಪರಿವಾಕ್ಯ

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, (ಏವ) | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ವೃಷಣಂ—ವೃಷಾಭ್ಯಾದಿ ಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವ | ರಥಂ—ರಥವನ್ನು | ಯುಂಜಾಥೇ—ಸೇರಿಸಿ ಕಟ್ಟುತ್ತೀರೋ (ಆಗ) | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಕ್ಷತ್ರಂ—ಬಲವನ್ನು | ಘೃತೇನ—ಉದಕದಿಂದಲೂ | ಮಧುನಾ—ಮಧುವಿನಿಂದಲೂ [ಅಥವಾ ಘೃತೇನ—ಪ್ರವಿಸುವುದೂ | ಮಧುನಾ—ಮಧುರವಾಗಿರುವುದೂ ಆದ ಅಮೃತವಿಂದ |] ಉಕ್ಷತಂ—ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಪೂಡುತ್ತೀರಿ | (ಮತ್ತು) ಅಸ್ಮಾಕಂ ನಮ್ಮ | ಪೃತನಾಸು—ಪುತ್ರಭೃತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ | ಬ್ರಹ್ಮ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ತೀಜ್ಯವನ್ನು | ಜಿನ್ನತಂ—ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡಿದಿರಿ | [ಅಥವಾ ಅಸ್ಮಾಕಂ—ನಮಗೆ | ಪೃತನಾಸು—ರತ್ನಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿರುವ | ಬ್ರಹ್ಮ—ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು | ಜಿನ್ನತಂ—ತಂದು ಸೇರಿಸಿರಿ |] ವಯಂ—ನಾವೂ(ಕೂಡ) ಶೂರಸಾತಾ—ಶೂರರು ಸೇರಿಸುವ ಯುಕ್ತದಲ್ಲಿ | ಧನಾ—(ವಿಧವಿಧವಾದ) ಧನವನ್ನು | ಭಜೇಮಹಿ—ಕೊಡುವಂತಾಗಲಿ.

೨ ಅನಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ವೃಷಾಭ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸುರಿಸುವ ನಿಮ್ಮ ರಥವನ್ನು ಏವ ಕಟ್ಟಿದ ಕೂಡಲೇ, ಅಮೃತವಂತೆ ಮಧುರವಾಗಿರುವ ಉಷತಂ ನಮ್ಮ ಬಲವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀರಿ. ನಮ್ಮ ಪುತ್ರ

ಭೃತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನವು ಸಿಕ್ಕುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ. ನಾವೂ ಕೂಡ ಶೂರರ ಮಧ್ಯೆ ನಡೆಯತಕ್ಕ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿಧವಿಧವಾದ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation

When Ashwins, you harness your bounty-shedding chariot, refresh our strength with trickling honey : bestow (abundant) food upon our people : may we acquire riches in the strife of heroes.

|| ವಿಶೇಷವಿವರಣೆ ||

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ರಥಾರೂಢರಾದೊಡನೆಯೇ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ಅವರ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಕ್ಷಾತ್ರಬಲವು ವೃದ್ಧಿ ಯಾಗುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಕ್ಷಾತ್ರಬಲವು ಸರ್ವಸಂಪತ್ತಿಗೂ ಅಧಾರಭೂತವಾದರೂ ಸಹ ಕೇವಲ ಕ್ಷಾತ್ರ ಬಲದಿಂದಲೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಜೀವನಕ್ಕೆ ವಾಪ್ಯಲ್ಯವು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅದರೊಡನೆ ಬ್ರಹ್ಮ ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಕ್ಷತ್ರಂ—ಅಸ್ಮದೀಯಂ ಬಲಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಂ ವಾ | ಕ್ಷಾತ್ರಸಂಬಂಧವಾದ ಬಲನೆಂದರ್ಥವಾಗಿರುವ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕ್ಷಾತ್ರತೇಜಸ್ಸಿನ ಸಂಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲಾಶಿಸುವವನು ಕ್ಷತ್ರೈಶ್ಚತೀಂಃಽವ ಸೌತ್ರಾ ಮನೆಯ ಅಂಗವಾದ ಯಾಗವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯಿದೆ.

ಶೈತ ಅಶ್ವಿನೋ ಭವತಿ | ಶೈತಾವಿವ ಹ್ಯಶ್ವಿನೌ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೫-೧).

ಎಂಬ ಮಂತ್ರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಹುತ್ಯ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಅಂತಹ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಿಗೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಕ್ಷಾತ್ರಬಲವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆಯೆಂದು ಭರವಸೆಯನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಷಿ ನ್ನಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಕ್ಷಾತ್ರಬಲವು ಮಹಿಮೆಯೆನು ಎಂಬುದನ್ನು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತವೆ. ಮೊದಲು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಲದ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಲವೇ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಲೆಯುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ತೋರಿಸಿದೆ.

ತಸ್ಮಾ ವಿವ ಶ್ರದ್ಧಧಾಮ ತದ್ವೈತತ್ಸೈತಂ ಬಲೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ಬಲಂ ತಪ್ತಾಣೀ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ತಸ್ಮಾದಾಹುಬಲಂ ಸತ್ಯಾದೋಗೀಯಃ |

(ಬೃ. ಉ. ೫-೧೪-೪)

ಸತ್ಯವು ಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ. ಶಕ್ತಿಯೇ ಪ್ರಾಣವು. ಆದುದರಿಂದ ಸತ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶಕ್ತಿಯೇ ಅಧಿಕಬಲವುಳ್ಳದ್ದು. ಇಂತಹ ಶಕ್ತಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಕ್ಷಾತ್ರಶಕ್ತಿಯೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು.

ಕ್ಷತ್ರಂ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ಕ್ಷತ್ರಂ ಪ್ರಾಣೋ ಹಿ ವೈ ಕ್ಷತ್ರಂ ತ್ರಾಯತೇ ಹೈನಂ ಪ್ರಾಣಃ ಕ್ಷಣಿತೋಃ ಪ್ರ ಕ್ಷತ್ರಮತ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಕ್ಷತ್ರಸ್ಯ ಸಾಯಂಜ್ಞಂ ಸಲೋಕತಾಂ ಜಯತಿ ಯ ವಿವಂ ವೇದ |

ದೇಹರಕ್ಷಕವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣವೇ ಕ್ಷುತ್ರೈವು- ಈ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಜ್ಞಾತ್ರೇದ ಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನೂ ಸಾರೋಕ್ಯವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಈ ಶ್ವಾತ್ರಬಲವು ಬ್ರಹ್ಮತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕದ್ದಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೆಲವು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

**ಬ್ರಹ್ಮ ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಆಸೀದೇಕಮೇವ ತದೇಕಂ ಸನ್ನವ್ಯಭವತ್ | ತಚ್ಚೇಯೋರೂಪಮತ್ಯೈ-
ಸ್ವಜತ ಕ್ಷತ್ರಂ ಯಾಸ್ತೇಶಾನಿ ದೀವಶ್ಚಾ ಕ್ಷತ್ರಾಣೇಂದ್ರೋ ವರುಣಃ ಸೋಮೋ ರುದ್ರಃ
ಶರ್ಘಸ್ತೋ ಯಮೋ ರುದ್ರಃ ಶರ್ಘಸ್ತೋ ಯಮೋ ಮೃತ್ಯುರೀಶಾನ ಇತಿ | ತಸ್ಮಾ-
ತ್ಕ್ಷುತ್ರಾಪ್ತೇರಂ ನಾಸ್ತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಕ್ಷುತ್ರಿಯಮಧಸ್ತಾದುಪಾಸ್ತೇ ರಾಜಸೂಯೇ ಕ್ಷುತ್ರೈ-
ವ ತದ್ಯಶೋ ದಧಾತಿ |**

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸತ್ತೈವು ಮಾತ್ರವಿದ್ದು ಶ್ವಾತ್ರಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಅದರ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದೂ, ಬ್ರಹ್ಮಸತ್ತೈಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳ ಕ್ಷುತ್ರವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿ ಸಿತು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಈ ಸತ್ತೈದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾದರು. ಕ್ಷುತ್ರೈಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಬೆಲೆಯುಳ್ಳದ್ದಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ರಾಜಸೂಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗಿಂತಲೂ ಕ್ಷತ್ರಿಯನೇ ಉನ್ನತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ,

**ಭವತ್ತುರೋಹಿತಾನಾನಾಂ ಕ್ಷುತ್ರೈಬಂಧೂಷ್ಟಾಯೇವಹಿ |
ಕ್ಷುತ್ರೇ ತದಪಿ ವಿಜ್ಞೇಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಯತ್ಪಾತಿ ಶಾಶ್ವತಂ |**

(ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ೫-೧೨೬)

ಬ್ರಹ್ಮಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಕ್ಷುತ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಈ ಶಕ್ತಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅತ್ತಿನೇ ದೇವತೆಗಳ ಆಧ್ಯಕ್ಷರಾದಿಂವ ಈ ಕ್ಷುತ್ರೇರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯು ಲಭಿಸುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಕೇವಲ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಜೀವನದ ಪೌಷ್ಠ್ಯವು ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಅದರೊಡನೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಸಂಬಂಧವೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನೂ ಅನಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ ಕ್ಷತ್ರೈವು ರಕ್ಷಕನಾದರೂ ಸಹ ಆಮು ಕೇವಲ ಸಾಧನವಾದುದಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಫಲವು. ಅಂತಹ ಫಲವನ್ನು ಪೃತನಾಸು ಬ್ರಹ್ಮ ಜಿನ್ನತೆಂ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಬ್ರಾಹ್ಮತೇಜಸ್ಸೆಂದೂ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಮೊದಲು ಅನ್ನ ಸಾಧನೆಯು ಜ್ಞಾತ್ರಶಕ್ತಿಯ ಘೈಯವು. ಅನ್ನವೇ ಪ್ರಾಣವಾದುದರಿಂದಲೂ ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅನ್ನವೇ ಜ್ಞಾತ್ರ ಶಕ್ತಿಯ ರಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವರ್ಧಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಅನ್ನದ ಆವೃತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮ ತೇಜಸ್ಸೆಂದರ್ಥವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಸಹ ಅತ್ಯುಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮತೇಜಸ್ಸಿನ ಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕ್ಷತ್ರೈವು ಕೇವಲ ಭೌತಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿಯೇ ಉಳಿದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ಸಂಪತ್ತು ನ್ಯೂನವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಎರಡು ತತ್ವಗಳ ಸಾಮರಸ್ಯದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ,

ಪ್ರೇವಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರೇವಂ ಕ್ಷತ್ರಮಿತ್ಯೇತೇ ಏವ ಸಮಸ್ಯೇದ್ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಷತ್ರಯೋಃ ಸಂಕ್ರಿಯೈ ಕಸ್ಮಾ-
ದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ಕ್ಷತ್ರಂಚ ಸಂಕ್ರಿಯೇ ||

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೧)

ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾತ್ಮ ರೂಪಗಳಾದ ಶಕ್ತಿಗಳ ಸಂಯೋಗವನ್ನೂ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ,

ಯಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ಕ್ಷತ್ರಂ ಚ ಉಭೇ ಭವತ ಓದನಃ |

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯವೇ ಈ ಉಭಯವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಂಭಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಎರಡರ ಸಾಮರಸ್ಯವಿರಬೇಕೆಂದು ಆಶಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯುಷ್ಠಾಘೇ—ಯುಜರ್ ಯೋಗೆ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಶ್ವಮ್ ಏಕರಣ ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವಿನಾ—ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಘೃತೇನ—ಘೃತಾದೀನಾಂ ಚ (ಫಿ. ಸೂ. ೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ

ಕ್ಷತ್ರಮ್—ಪ್ರದಿ ಎಂಬುದು ಸೌತ್ರ ಧಾತು. ಗೃಧ್ಯವೀಪಚಿ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೭೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಕ್ಸತಮ್—ಉಕ್ಷ ನೇಚನೇ ಧಾತು. ಭ್ರಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ಜದ್ವಾನ ವಿರುವುದರಿಂದ ತಮಾದೇಶ. ಶಪ್ ಏಕರಣ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮ—ಬೃಹಿ ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸುಮಾಗಮ. ಬೃಂಹೇನೋಚ್ಚೆ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿಸಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಮಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅಗ ಯಣಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಿನ್ನತಮ್—ಜಿವಿ ಪ್ರೀಣನೇ ಧಾತು. ಇದಿತೋ ಸುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಮಾಗಮ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧನಾ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶೇಕ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗಿ ಲೋಪ.

ಶೂರಸಾತಾ—ಶೂರಸಾತಿ ಶಬ್ದ. ಊತಿಯೂತಿ—(ಪಾ ಸೂ ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾತಿ ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಸ್ತಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸಪ್ರಮೀನಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಭಕ್ತಿಗೆ ದಾದೇಶ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪಿಗಿ (ಇ) ಲೋಪ

ಭಜೇಮಹಿ—ಭಜ ಸೇವಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಙ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಲಂಶ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಅರ್ವಾಙ್ ತ್ರಿಚಕ್ರೋ ಮಧುವಾಹನೋ ರಥೋ ಜೀರಾಶ್ವೋ ಅಶ್ವಿನೋ-
ಯಾರ್ತು ಸುಷ್ಪತಃ |

ತ್ರಿವಂಧುರೋ ಮಘವಾ ವಿಶ್ವಸೌಭಗಃ ಶಂ ನ ಆ ವಕ್ಷದ್ವಿಪದೇ
ಚತುಷ್ಪದೇ || ೩ ||

| ರವಣಾಃ |

ಅರ್ವಾಙ್ | ತ್ರಿಚಕ್ರಃ | ಮಧುವಾಹನಃ | ರಥಃ | ಜೀರಾಶ್ವಃ | ಅಶ್ವಿನೋಃ | ಯಾರ್ತು |
ಸುಷ್ಪತಃ |

ತ್ರಿವಂಧುರಃ | ಮಘವಾ | ವಿಶ್ವಸೌಭಗಃ | ಶಂ | ನ | ಆ | ವಕ್ಷತ್ | ದ್ವಿಪದೇ | ಚತುಷ್ಪದೇ |
|| ೩ ||

| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ |

ಅಶ್ವಿನೋ ರಥೋರ್ವಾರ್ವಾಹನೋ ಮಧುವಾಹನೋ ಯಾರ್ತು | ಗಚ್ಛತು | ಕೀದೃಶಃ | ತಿಚಕ್ರಕ್ರಕ್ರತ್ರಿ-
ಯಯುಕ್ತಃ ಮಧುವಾಹನೋ ಮಧುವೋಠಾ ಜೀರಾಶ್ವಃ ಶೀಘ್ರಗಾಮ್ಯಶ್ವೋಪೇತಃ ಸುಷ್ಪತೋರ್ವಕ
ವಿನಾಸ್ತಾಭಿಃ ಸ್ವಾಯಮಾನಃ ತ್ರಿವಂಧುರೋ ನಿವೋನ್ಮತಕಾಷ್ಠತ್ರಯೋಪೇತಃ | ಸಾರಥ್ಯಾಶ್ರಯಸ್ತಾನಂ
ವಂಧುರಂ | ಮಘವಾ ಧನವಾನ್ ಅತ ಏವ ವಿಶ್ವಸೌಭಗಃ ಸರ್ವಸೌಭಾಗ್ಯೋಪೇತಃ | ಅದ್ಯಶೋಶ್ವಿನೋ
ರಥೋ ನೋಶ್ವಾಕಂ ದ್ವಿಪದೇ ಪುತ್ರಾದಿಪ್ರಜಾಯೈ ಚತುಷ್ಪದೇ ಪಶವೇ ಚ ಶಂ ಸುಖಮಾ ವಕ್ಷತ್ |
ಅವತತು || ವಹೇರ್ಲೇಟ್ಕೃಡಾಗಮಃ | ಸಿಪ್ ||

೮ ತಿಪಾಠಃ

ಅಶ್ವಿನೋಃ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿ ತ್ರಿಚಕ್ರಃ—ಮೂರು ಚಕ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು | ಮಧುವಾಹನಃ—
ಮಧುವನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಬರುವುದು | ಜೀರಾಶ್ವಃ—ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದು |

ಸುಷ್ಪತೇ:—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದೂ | **ತ್ರಿವಂಧುರಃ**—(ನಿಮ್ಮವಾಗಿಯೂ ಉನ್ನತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಕಾಷ್ಠತ್ರಯದಿಂದ ಮಾಡಿದ) ಸಾರಥಿಯ ಅಸನಸ್ಥಾನಮೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದೂ ಅದ | **ಮಘವಾ**—ಧನಯುಕ್ತವಾದುದೂ | **ವಿಶ್ವಸೌಭಗಃ**—(ಅದ್ದರಿಂದಲೇ) ಸಕಲವಾದ ಸೌಭಾಗ್ಯಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದೂ ಅದ | **ರಥಃ**—ರಥವು | **ಅರ್ವಾಣ್**—ನಮಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ | **ಯಾತು**—ಬರಲಿ | **ನಃ**—ನಮ್ಮ | **ದ್ವಿಪದೇ**—ಪುತ್ರಾದಿ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ | **ಚತುಷ್ಪದೇ**—ಪಶ್ಚಾದಿಗಳಿಗೂ | **ಶಂ**—ಸುಖವನ್ನು | **ಅವಕ್ಷತ್**—ತಂದುಕೊಡಲಿ ||

ಶಾಬಾರ್ಥ

ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಮೂರು ಚಕ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ, ಮಧುವನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಬರುವುದೂ, ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುವ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದೂ, ಮೂರು ಕಾಷ್ಠಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಸಾರಥಿಯ ಅಸನಸ್ಥಾನಮೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದೂ, ಧನಯುಕ್ತವಾದುದೂ ಅದ್ದರಿಂದಲೇ ಸಕಲ ಸೌಭಾಗ್ಯಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದುದೂ ಅದ ರಥವು ನಮಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರಲಿ. ನಮ್ಮ ಪುತ್ರಾದಿ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಪಶ್ಚಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

English Translation

May the three-wheeled car of the Aswins, drawn by swift horses, laden with honey, three-canopied, filled with treasure, and every way auspicious, come to our presence, and bring prosperity to our people and our cattle.

1 ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಗಳು |

ಇಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ರಥದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ತ್ರಿಚಕ್ರಃ, ತ್ರಿವಂಧುರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ರಥದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ (ಮು. ಸಂ. ೧-೩೪ನೇ ಸೂಕ್ತ) ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ದೇವತೆಗಳ ರಥಕ್ಕೆ ತ್ರಿಚಕ್ರಃ ತ್ರಿವಂಧುರಃ ಎಂಬ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಸ್ವರೂಪವಿರಲು ಕಾರಣವೇನಿರಬಹುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಕೆಲವು ಅಧಾರಗಳ ಮೇಲೆ ಊಹಿಸಿ Keith ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ 'ಆಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

The chariot of the Aswins has curious qualities; it is not merely golden, in all its parts; but it is three wheeled, has three fellys, and all its parts triple. One of its wheels is said to have come off when the Aswins went to the wedding of the maiden Surya and it is possible that the three wheels are connected with the fact that, unlike other Gods, the Aswins in their chariot bear with them Surya, for whom, therefore, there must be provided a third seat. Possibly too, the triplication, of which much appears in the myths of the Aswins, owes it being to this simple cause, though it has been traced to the three seasons of the year. The steeds which draw their car are sometimes horses, but more often birds.

swans or eagles and even a single ass. In the Aitereya Brahmana, they are said to have won a race at the wedding of Soma and Surya with a car drawn by horses.

(A. B. Keith. The Religion and Philosophy of the Veda, Harvard Oriental Series).
Vol. XXXI—P. 114)

శూర్యా—ఎంబ దేవతస్థేయోందిగి వివారాఘవాగి హోగొత్తిద్దాగి అత్తినిదేవతేగళ రథద ఒందు బక్రవు కళచేకొందితేందు కథేయిదే. తమ్మ పత్తియాద శూర్యా ఎంబువళిగొ సత తన్మొదిగి స్థానవన్న కల్పిసువుదక్కాగి ఒందు హోస ఆసనవన్న నిమిగిదుదక్కాగి ఆవర రథకే త్రివంధురః ఎంబ వికేషణవిదే. త్రిచేక్క, త్రివంధురః ఎంబ వికేషణగళు ప్రాయశః వశదల్లి మూరు కాలగళన్న ప్రతిబింబివత్తవందొ హేళుబతుదు. ఆవర రథవన్న ఎళియ.తక్క వాజేనగళన్న ఒందిందు కడి ఒందిందు విధవగా వణగిసిదే. కేలవు సమయగళల్లి కుదురేగళొ, ఇన్న కేలవు కడిగళల్లి పక్షిగళొ ఒందిందు సల హేసరకత్తియొ ఇవర రథద వాజేకగళేందు హేళల్లిట్టిదే. ఇవరు శూర్యా ఎంబువళ వివాహకాలదల్లి విపదసిద్దు స్వర్ణయల్లి కత్తియేంద ఎళియల్లిట్టి రథదల్లి కుళకు స్వర్ణయన్న గేర్దురు ఎంబ వణనేయొ వికరేయ బ్రాహ్మణదల్లి లుక్కవారిదే (వి. బ్రా. ౪-౨౦ంద ౯) ఎంబుదు మేలిస ఆధిప్తాయద సారాంశవారిదే.

జీరరాక్షః—జీర రబ్బవు క్షిప్రనామగళల్లి పఠితవారిదే. (వి ౨-౯) జీరః, జీరం ఎందు ప్రకృతవారియొ, జీరరాక్షః, జీరరాధ్యః, జీరదానూః ఇత్యాది సమస్తపవవారియొ అనేకకడిగళల్లి లుపయోగిస్తల్లిట్టిదే. ఈ పదద వికేషణవచ్చు ఇదే భాగదల్లి (పేజు 213) ము. సం. ౧-౧౪౧-౧౨నే ముక్తిస వికేషణవయగళల్లి తిళిసిదే. ప్రకృతవాద ముక్తిసల్లి తిలప్రవారిగ సంజరితక్క కుసురేగళే వాజేన గళొగి లుక్కవరందధ.

మధువాహనః—అత్తినిదేవతేగళ రథకే ఈ వికేషణవెరువుదొ సవ ఒందు వికేషణవియ. ఆవర రథవే అల్లిదే ఆవరే మధువాహనకరిందొ ప్రసిద్దియిదే.

ఇదం వృ తన్నధు దధ్యజ్ఞభవణోఽత్తిధ్యామనాజి | తదేతద్వేషః పశ్యన్న-
వోరజో |

(బృ. లు. ౨-౫-౧౬)

ఎందు ఆభవపుత్రనాద దధిజియొ అత్తినిదేవతేగళిగి మధువిద్యయన్న పదేతిసిద కథయొ ప్రసద్దవారి గిదే. ఆధ్యాత్మికవాద విద్యేగి తళవదియాద ఈ మధువిద్యేగి అత్తినిదేవతేగళి లుపదేళకరాగిద్దుదరింద ఇవరు తమ్మ రథదల్లి ఈ విద్యయన్న కుంబికికొంతు బరుసరేందు అలంకారికవాద వణనేయిదే.

వ్యాకరణచ్చక్తిమో

త్రిచేక్కః—త్రినే బక్రవణే యస్య సః త్రిచక్రః త్రిచక్రాదిణాం ధంస్యుపసంఖ్యానమ్ (వా. సా. ౬-౨-౧౯౯-౧) ఎంబుసరింద లుక్తరపవాంశిణ(దాత్తస్వర బరుత్తదే ఓగియే) త్రినే వంధు రాణే యస్య సః త్రివంధురః ఎంబుస్థియొ లుక్తరపద ఆంశిణ(దాత్తస్వర బరుత్తదే.

ಮಧುವಾಹನಃ—ವಹ ಪ್ರಾಸನೇ ಧಾತು. ಮಧು ವಾಹ್ಯತೇ ಅನೇನ-ಇತಿ ಮಧುವಾಹನಃ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣ್ಯಂತರ ಮೇಲೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಾವೋರನಾಕಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಕೇರನಿಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಠೆಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸನಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಲೋಪವದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದು ತ್ವರವದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜೀರಾಶ್ಯಃ—ಜೀರಾಃ ಅಶ್ಯಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಜೀರಾಶ್ಯಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಾತು—ಯಾ ಪ್ರಾಸನೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಣಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಸ್ತುತಃ—ಸ್ತುಜ್ಞ್ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಸು) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಘನಾ—ಛಂದಸೀ ವನಿಪೌ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ವನಿಪೌ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಸೌಭಗಃ—ವಿಶ್ವಂ ಸೌಭಗಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿವನಾಸ. ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಕ್ಶತ್—ವಹ ಪ್ರಾಸನೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ- ಇತಿಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಅಲೇಟೋಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಿಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್. ಹೋಛಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ತ. ಪಥೋಃಕಃಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ವಕ್ಶತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಹಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿಪದೀ—ದ್ವಿಪಾದೌ ಅಸ್ಯ ಇತಿ ದ್ವಿಪತ್. ಚತುರ್ಥಿವಿವಚನ ಪರನಾದಾಗ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಪಾದಃ ಪತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪದಾರ್ಥವ. ದ್ವಿತಿಭ್ಯಾಂ ಪಾದ್ವೌನ್ ಮೂರ್ಧನು ಬಹುವ್ರೀಹೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವಾಂತೀದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚತುಷ್ಪದೀ—ಸ್ವರ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹಿಂದಿನಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿವಿಂಧನವಾದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಆ ನ ಊರ್ಜಂ ವಹತಮುತ್ಪನ್ನಾ ಯುವಂ ಮಧುಮತ್ಯಾ ನಃ ಕಶಯಾ
ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ |

ಪ್ರಾಯಸ್ಕಾರಿಷ್ಯಂ ನೀ ರಪಾಂಸಿ ಮ್ಯಕ್ಷತಂ ಸೇಧತಂ ದ್ವೇಷೋ ಭವತಂ
ಸಚಾಭುವಾ || ೪ ||

೧೭೦೬೧

ಆ | ನಃ | ಊರ್ಜಂ | ವಹತಂ | ಅತ್ಪಿನಾ | ಯುವಂ | ಮಧುಮತ್ಯಾ | ನಃ | ಕಶಯಾ | ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ |
ಪ್ರ | ಆಯುಃ | ತಾರಿಷ್ಯಂ | ನೀ | ರಪಾಂಸಿ | ಮ್ಯಕ್ಷತಂ | ಸೇಧತಂ | ದ್ವೇಷಃ | ಭವತಂ | ಸಚಾ-
ಭುವಾ || ೪ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅತ್ಪಿನಾತ್ಪಿನೋ ಯುವಂ ಯುವಾಂ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮೂರ್ಜಂ ಬಲಂ ಪ್ರಾಣನಸಮರ್ಥಮನ್ಯಂ
ವಾ ವಹತಂ | ಪ್ರಾಪಯತಂ | ಕಿಂಚಿ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಮಧುಮತ್ಯಾ ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತೆಯಾ ಕಶಯಾ
ವಾಚ್ಯೇಪ್ರದಾನರೂಪಯಾ ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ | ಸಿಂಚಿತಂ | ಪ್ರೀತಿಯತಂ | ಕಶೇತಿ ವಾಚ್ಯಮು | ಕಶಾ
ಧಿಷಣೇತಿ ತನ್ನಾ ಮಸೂಕ್ತತ್ಯಾತ್ | ಯದ್ವಾ | ಮಧುಮತ್ಯಾ ಮಧುರವೃತ್ತಿಮತ್ಯಾ ಮಾಧುರ್ಯೋ-
ಪೇತೆಯಾ ಕಶಯಾಶ್ಚತಾದನ್ಯಾ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ | ಮಧ್ವಿತ್ಯದಕನಾಮ ಮಧು ಪುರೀಷಮಿತಿ
ತನ್ನಾಮಸೂಕ್ತತ್ಯಾತ್ | ಕಶಯಾಶ್ಚತಾದನೇನ ಶೀಘ್ರಮಾಗತ್ಯ ವೃತ್ತಿರೂಪಂ ಫಲಂ ದಾಸ್ಯತ ಇತಿ
ಕಶಾಯಾ ಮಧುಮತ್ಪ್ರತಂ | ಕಿಂಚಾಯುರಾಯುಷ್ಯಂ ಪ್ರ ತಾರಿಷ್ಯಂ | ಪ್ರವರ್ಧಯತಂ || ಪ್ರಪೂರ್ವಪ್ರಿ-
ರತಿವರ್ಧನಾರ್ಥಃ || ತಥಾ ರಪಾಂಸಿ ಮ್ಯಕ್ಷತಂ | ಪಾಪಾನಿ ನಿಶೇಷೇಣ ಶೋಧಯತಂ | ರಶೋ ರಿಪ್ರಮಿತಿ
ಪಾಪನಾಮನೀ ಭವತಃ | ನಿ. ೪-೨೧ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಕಿಂಚಿ ದ್ವೇಷೋ ದ್ವೇಷ್ಯಮಮಿತ್ರಾದಿಕಂ ಸೇಧತಂ |
ನಾಕಯತಂ | ಇದಂ ಚಿ ಭಾವ್ಯಂ | ಸಚಾಭುವಾ ಸಹಭುವಾವಸ್ಥತ್ಯಾರ್ಯೇಷು ಸಹಭವನಮಹಾ
ಭವತಂ | ಭವಂತಾವ್ಯಕಮತ್ಯಂ ಭಜತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ವಾಕ್ಯಭೇದಾದನಿಭಾತಃ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅತ್ಪಿನಾ—ಎಲೈ ಅತ್ಪಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಯುವಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಊರ್ಜಂ—ಬಲವನ್ನು
ಅಥವಾ ಜೀವಿಸಲಬೇಕಾಗುವ ಅಸ್ಥವನ್ನು | ಆ ವಹತಂ—ತಂದೊಡಗಿಸುಂ | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಮಧುಮತ್ಯಾ—
ಮಾಧುರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಕಶಯಾ—ವಾಕ್ಯವಿಂಗೆ | (ಅಥವಾ) ಮಧುಮತ್ಯಾ—ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದರಿಂದ

ಮಧುರವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿದ | ಕತೆಯೋ—ಅಶ್ವತಾಡನದಿಂದ | ಮಿಮಿಕ್ಷತೇ—ಚೈತನ್ಯಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ | ಆಯುಷಿ—ನಮ್ಮ | ಆಯುಷ್ಯನ್ನು | ಪ್ರಶಾಂತಿಷ್ಯಂ—ವೃದ್ಧಿಮಾಡಿ | ರಸಾಂಸಿ—(ನಮ್ಮ) ವಾಪಗಳನ್ನು | ಮೃತ್ಯಂತೆ—ತೊಳೆಯಿರಿ | ದ್ವೇಷೇ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಸೇಧತೆಂ—ನಾಶಮಾಡಿ | ಸಚಾಭುವಾ—ನಮ್ಮ ಒಂದುಗೂಡಿದವರಾಗಿ | ಭವತೆಂ—(ನಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಜೊತೆಯಾಗಿ) ೨೦.

ಧಾರ್ವಾಳ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀನಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಬಲನನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಮಾಡುವ ಅನ್ನವನ್ನು ತಂದೊದಗಿಸಿರಿ. ನಮ್ಮನ್ನು ಮಧುರವಾದ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿ. ನಮ್ಮ ಆಯುಷ್ಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಮಾಡಿ. ನಮ್ಮ ವಾಪಗಳನ್ನು ತೊಳೆಯಿರಿ. ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿರಿ. ನಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಒಂದುಗೂಡಿದವರಾಗಿರಿ.

English Translation

Bring us Ashwins, vigor: animate us with your honied speech; prolong our existence; wipe away our sins: destroy our foes; be ever our associates.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು

ಊರ್ಜಂ—ಈ ಪದವು ಅನ್ನ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ ೩-೯). ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿದಾಯಕವಾದ ಅನ್ನವೆಂದು ಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಂದೇ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಊರ್ಜಂ ಬಲಂ ಬಲಶಾಸನಸಮರ್ಥ ಮನ್ನಂ | ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸತಕ್ಕ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ದೇವೀ ಊರ್ಜಾಹುತೀ ಇಷಮೂರ್ಜಮನ್ಯಾವಕ್ತೃಕ್ ಸಗ್ಧಿಂ ಸಖೀತಿಮನ್ಯಾ ನವೇನ ಪೂರ್ವಂ ದಯಮಾನಾಃಸ್ಯಾ ಮು ಪುರಾಣೇನ ನವಂ ತಾಮೂರ್ಜಮೂರ್ಜಾಹುತೀ ಊರ್ಜಯಮಾನೇ.

(ವಾ. ಸಂ ೨೮-೧೬)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಹಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಊರ್ಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದುಸಲ ಅನವೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದುಸಲ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಗುವಂತೆ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಯೋ ವೈಶಾಮಕ್ಷಿತಿಂ ವೇದ ಸೋಽನ್ನಮುತ್ರಿ ಪ್ರತೀಕೇನ | ಸ ದೇವಾನಸಿ ಗಚ್ಛತಿ ಸ ಊರ್ಜಮುಪಜೀವತಿ |

(ಬೃ. ಉ ೧-೫-೧)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ನ, ಊರ್ಜ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಊರ್ಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಶಕ್ತಿಯೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಪೋಷಕವಾದ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥ.

ಕಶಯಾ—ಕಶಾ ಶಬ್ದವು ವಾಚ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. (ನಿ. ೨-೨೩). ಇವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಮೊದಲು ಮಾಧುರಿಯೋಪೇತೆಯೋ ವಾಚಾ | ಮಧುರವಾದ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದ ಎನ್ನು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಅನಂತರ

ಕೆಶಯಾ ಅಶ್ವತಥಿನ್ಯಾ | ಅಶ್ವತಥಿನದಿಂದ ಅಥವಾ ಅಶ್ವತಥಿನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಚಾವಟಿಯಿಂದ ಎಂದು ಎರಡನೆಯವಲ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸಮರ್ಥಿಸುವಂತೆ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ.

ಅಶ್ವವಾಚನೀಂ ಕಶೇಶ್ಯಾಕುಃ | ಕಶಾ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ ಭಯಮಶ್ವಾಯಿ | ಕೃಷ್ಯತೇರ್ವಾಣಾಧಾ-
ನಾತ್ | ವಾಕ್ ಪುನಃ ಪ್ರಕಾಶಯತ್ಕರ್ಥಾನ್ | ಖಶಯಾ | ಕ್ರೋಶತೇರ್ವಾ ||

(ನಿ. ೯-೧೯)

ಅಶ್ವಕ್ಕೆ ಭಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಚಾವಟಿಗೆ ಕಶಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತು ಮನೋಗತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲಿ, ಅಕಾಶಸ್ವ ವಾಗುಪವಂದಾಗಲಿ, (ಖಶಯಾ—ತೇ ಮುಖಾಕಾಶೇ) ಅಥವಾ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಕಶಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಅವ ಸ್ವಯುಕ್ತಾ ದಿವ ಆ ವ್ಯಥಾ ಯಯಿರಮಶ್ಯಾಃ ಕಶಯಾ ಚೋದತ ತ್ವನಾ |
ಅರೇಣವಸ್ತುವಿಜಾತಾ ಅಚುಚ್ಯುವ್ಯಥ್ಯಾನ್ವಿ ಚಿನ್ನರುಶೋ ಭಾಜದ್ಯಪ್ಯಯಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೬೮-೪)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಶಯಾ ಸ್ತುತಿರೂಪೆಯಾ ವಾಚಾ | ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯನಿಂದ ಎಂದೂ, ಮತ್ತು,

ರಥೀವ ಕಶಯಾಶ್ಚ ಅಭಿಕ್ಷಿಪನ್ನಾವಿದೂರ್ತಾನ್ಯೈಣುತೇ ವಾಷ್ಯಾಃ ೩ ಅಹ |
ದೂರಾಶ್ಚಿಹಸ್ಯ ಸ್ತನಥಾ ಉದೀರತೇ ಯತ್ರೈರ್ವನ್ಯಃ ಕೈಣುತೇ ವರ್ಷಂ ೧ ನಧಃ ||

(ಮು. ಸಂ. ೫-೮೩-೩)

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಶ್ವತಥಿನಸಾಧನವಾದ ಚಾವಟಿಯೆಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿವೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಛಾಂತ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮಿಮಿಕ್ಷತೇಂ—ಸಿಂಚಿತಂ | ಪ್ರೀಣಿಯತೆಂ | ಸೇಚನಾರ್ಥಕವಾದ ಮಿಹ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಇವ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಿಸಿದೆ.

ಪ್ರ ಶಾರಿಷ್ಯಂ—ಪ್ರಪೂರ್ವಸ್ತಿರತಿವರ್ಧನಾರ್ಥಃ | ತ್ವ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿದರೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು,

ವಾತ ಆ ವಾತು ಭೇಷಜಂ ಶಂಭು ಮಯೋಘು ನೋ ಹೃದೇ | ಪ್ರ ಣ ಆಯೂಂಶಿ ಶಾರಿಷತ್ |
(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೮೬-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನುದಹರಿಸಿ ಪ್ರ ಶಾರಿಷತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾದ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆಯುಃ ಪ್ರ ಶಾರಿಷ್ಯಂ ನಮ್ರ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಿಸಿದೆ.

ರಸಾಂಸಿ—ರಪೋ ರಿಪ್ರಮಿತಿ ಸಾಪನಾಮನೀ ಭವತೇ | (ನಿ. ೪-೨೧). ರಪೋ, ರಿಪ್ರ ಇವೆರಡೂ ಸದ ಪಾಪಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯಪದಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ತಂ ಕುಶ್ಲೇನಾಭಿ ಶುಷ್ಕಮಿಂದ್ರಾಶುಷಂ ಯುದ್ಯ ಕುಯವಂ ಗವಿಷ್ವಾ |

ದಶ ಪ್ರಸಿತ್ಯೇ ಅಥ ಸೂರೈಸ್ತು ಮುಷಾಯಶ್ಚ ಕ್ರಮವಿವೇ ರಸಾಂಸಿ ||

(ಮು. ೬-೨೧-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಬುಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ರಸಾಂಸಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪಾಪಕಾರೀಣಿ ರಕ್ಷಪ್ರಭೃತೀನಿ | ಪಾಪಕಾರಿಗಳಾದ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳು ಎಂಬರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಪಾಪಗಳನ್ನು (ಮೃತ್ಯು) ಎಂದರ್ಥ.

ಸಚಾಭುನಾ—ಸಹಭುವಾನಸ್ಮತ್ಕಾರ್ಯೇಷು ಸಹಭವನವಂತೌ ಭವತೇ | ನಮ್ಮ ಯಾಗಾದಿಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಒಂದುಗೂಡಿದವರಾಗಿ ಎಂದು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಶ್ಲೋಕ

ಊರ್ಜಮ್—ಊರ್ಜ ಬಲಪ್ರಾಣನಯೋಃ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತೀಯಾಬಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಹತಮ್—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ ತಿಪ್ತನಿಧಾತುರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಧುಮತ್ಯಾ—ಮಧು ಅಸ್ಯ ಅಶ್ವಿ ಇತಿ ಮಧುಮತೀ. ಮಹಾ ಬಂದಾಗ ಉಗತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿ-ತೈ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಊರ್ಜ. ತ್ವತೀಯಾಬಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಿಮಿಕ್ಷತಮ್ ಮಿಹ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಧಾತೋಃಕರ್ಮಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್. ಸನ್ವಂತ ಮೇಲೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. (ಮು. ಸಂ. ೧-೨೨-೨) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ ತಿಪ್ತನಿಧಾತುರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಾರಿಷ್ಯಮ್—ತ್ಯಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಪ್ರಪೂರ್ವವಾಗಿಯೂ ವರ್ಧನಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗ ಲೋಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಪ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತನಾದೇಶ ಟ್ಸಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ವ್ಯಾತೋನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಟಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಸಿಚಿಸ ಪರಿಸ್ಪೃಶದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ ಯೋಗೇಗ್ರಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಧಾತುರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದೀ ಸಿಚೋತ್ಕರಸ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಸುರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೃತ್ವತಮ್—ಮೃತ ಅನುರ್ತನೇ ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಛಾಂದಸವಾಗ ಲುಪ್. ಶಲಿ ಇಗುಪಧಾ-ದಿನೀಃ ಕ್ಷೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಕ್ವಾದೇಶ. ವಾಚಾಮದಿಂದ ಇತ್ಯೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಪ್ತನಿಧಾತುರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೇಧತಮ್—ಓಧು ಗತ್ಯಮ್ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ ರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಧಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುಬಾತ್ವವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದ್ವೇಷೇ—ದ್ವಿಪ ಅಪ್ರೀತೌ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈತ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ ೩.೨.೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಲಭೂಪಭೆಗೆ ಗುಣ.

ಭವತಮ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಇಮ ವಾಕ್ಯಾಂತರ ಸಂಬಂಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಮಾನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಧಾತಸ್ವರ ಒರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸಚಾಪುನಾ—(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೧೧)ರಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**—(ಪಾ ಸೂ. ೭.೧-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಔ) ಆಶಾರಾದೇಶ. || ೪ ||

-----:C:-----

xಂಹಿತಾಃಃ

ಯುವಂ ಹ ಗರ್ಭಂ ಜಗತೀಷು ವತ್ಪೋ ಯುವಂ ವಿಶ್ವೇಷು ಭುವನೇ-
ಷ್ಷಂತಃ |

ಯುವಮಗ್ನಿಂ ಚ ವೃಷಣಾವಪಶ್ಯ ವನಸ್ಪತೀರತ್ತಿನಾವೈರಯೇಥಾಂ || ೫ ||

ದವಾಃ

ಯುವಂ | ಹ | ಗರ್ಭಂ | ಜಗತೀಷು | ದ್ವತ್ಃ | ಯುವಂ | ವಿಶ್ವೇಷು | ಭುವನೇಷು | ಅಂತರಿಕಿ |

ಯುವಂ | ಅಗ್ನಿಂ | ಚ | ವೃಷಣ್ | ಅಪಃ | ಚ | ವನಸ್ಪತೀನ್ | ಅತ್ತಿನಾ | ಐರಯೇಥಾಂ || ೫ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅತ್ತಿನಾ ಯುವಂ ಹ ಯುವಾಂ ಖಲು ಜಗತೀಷ್ಯಂತರ್ಗಮನಶೀಲಾಸು ಗೋಷು ಮಧ್ಯೇ ಗರ್ಭಂ ಧತ್ತಃ | ಧಾರಯಥಃ | ನ ಕೇವಲಂ ಗೋಷೈವ ಅಪಿ ತು ಯುವಂ ಯುವಾಂ ವಿಶ್ವೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಭುವನೇಷು ಭೂತಜಾತೀಷ್ಯಂತರ್ಮಧ್ಯೇ ಗರ್ಭಂ ಧತ್ತಃ | ವೃಷಿವ್ಯಾರಾಮಿಷರೂಪಶ್ವೇನ ಗರ್ಭಸ್ವರೇತಸಃ ಪೋಷಕತ್ವಾತ್ | ತಿಂಚಿ ದೇ ವೃಷಣೌ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾರೌ ಯುವಂ ಯುವಾಮಗ್ನಿಂ ಚಾಪಶ್ಯ ವನಸ್ಪತೀಂಶ್ಚೈರಯೇಥಾಂ | ಪ್ರವರ್ತಯೇಥಾಂ | ಅಹುತಿಭೋಗಾಯಾಗ್ನಿಂ ಸ್ವೀಕೃತ್ಯ ಚ ವೃಷ್ಯುಃ-
ದಕಾನಿ ಉವಶ್ಯೋಷಧಿವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಕಂ ಏಶಾನ್ಯಸ್ವದರ್ಭಂ ಪ್ರೈರಯೇಥಾಂ ||

ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ | ಯುವಂ ಹ—ನೀವಿಬ್ಬರೇನೇ | ಜಗತೀಷು—ಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಗರ್ಭಂ—ಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಜೀವಾಂಕುರವನ್ನು | ಧತ್ತೇ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಧರಿಸಿದ್ದೀರಿ | ಯುವಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ | ವಿಶ್ವೇಷು—ಸಮಸ್ತವಾದ | ಭುವನೇಷು—ಭೂತಜಾತಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಅಂತೇ—ಅಂತಃಸತ್ತ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದೀರಿ | ವೃಷಣಾ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುಂಸಿಕೊಡುವ | ಯುವಂ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ | ಅಗ್ನಿಂ ಚ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ | ಅಪಕ್ವ—ಉದಕಗಳನ್ನೂ | ವನಸ್ಪತೀನ್—ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೂ | ಐರಯೇಥಾಂ (ನಮ್ಮ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ) ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತೀರಿ.

ಭವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೇನೇ, ಸಕಲಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತಃಸತ್ತ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದೀರಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಜೀವಾಂಕುರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ. ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸುಂಸಿಕೊಡುವ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಉದಕಗಳನ್ನೂ ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತೀರಿ.

English Translation

You, Ashvins, sustain the germ in all moving creatures : you are in the interior of all beings : do you, showerers of benefits, supply (for our own use) fire and water and the trees of the forest. .

ವಶೇವಿಷಯಗಳು

ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಸಕಲಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತಃಸತ್ತ್ವರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಗರ್ಭರೂಪವಾದ ಜೀವಾಂಕುರವನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ಅವರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಉದಕಗಳನ್ನೂ ವನವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಕೇವಲ ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲಿನ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅವುಗಳ ಅಂತಃಸತ್ತ್ವವಾಗಿರುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ವಿಶ್ವೇಷು ಭುವನೇಷುಂತೇ ಪೃಥ್ವಿವ್ಯಾಂತರಲ್ಲಾದ ಸಕಲ ಲೋಕಗಳಲ್ಲೂ ಇರತಕ್ಕ ಭೂತಗಳ ಗರ್ಭರೂಪರಾಗಿದ್ದಾರೆಂದೂ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ಮುಖ್ಯಾ ವಾ ಆವಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸ್ತೋ ಯಾವಧ್ಯರೂಢ್ಯ ಇಹ ನಾವಿಮಂ ಪುರಸ್ತಾದ್ಗ್ರಹಂ ಪರಾಜರತಾಭಿ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾನಿತಿ ತಾಭ್ಯಾಮೇತಂ ಪುರಸ್ತಾದ್ಗ್ರಹಂ ಪರಾಜಹುರಭಿ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾಂಸ್ತಸ್ಮಾದೇಷ ದಶಮೋ ಗ್ರಹೋಃ ಗೃಹ್ಯತೇ ತೈತೀಯ ಏವ ವಷಟ್ಕ್ರಿಯತೇಽಥ ಯದಶ್ವಿನಾವಿತಿಮೇ ಹ ವೈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಪೃತ್ಯಕ್ಷಮಶ್ವಿನಾವಿಮೇ ಹೀದಗ್ಂಂಸರಮಾ-ಶ್ವಿನಾತಾಂ ಪುಷ್ಕರಶ್ರಜಾವಿತ್ಯೆಗ್ನೀನಾಸ್ಯೈ ಪುಷ್ಕರಮಾದಿತ್ಯೋಽಮುಷ್ಯೈ ||

ಸರ್ವಯಜ್ಞಕೃಷ್ಯ ಮುಖ್ಯರೂ, ನಿಯತವಾದ ಅಧ್ಯಯನಗಳೂ ಆದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ ಪ್ರಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷರೂಪದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವರೆಂದು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾದ ಸಕಲಭೂತಗಳಲ್ಲೂ ಇವರು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಎಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಏಕತ್ವತ್ವೈಕ್ಯವರಾಗುವರು ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಿಸಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಂ ಚಿ ಆವಶ್ಯ ಐರಯೇಥಾ— ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಥಮಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ, ಉಷ್ಣಿಸಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಆಹ್ವಾನವಿರುವುದೆಂದೂ, ಇವರ ಉದಯಾನಂತರವೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶವೂ, ಸಸ್ಯಾದಿಗಳ ಸಂಪತ್ತೂ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಗೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಆ ಸಂಬಂಧವನ್ನೇ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಋಷ್ಯೋ ಹಿ ದೂತೋ ಅಸಿ ಹವ್ಯವಾಹನೋಽಗ್ನೇ ರಥೀರಧ್ವರಾಣಾಂ |

ಸಜೂರಶ್ಚಿಭ್ಯಾಮುಷಸಾ ಸುವೀರೈಮಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ ಪ್ರವೋ ಬೃಹತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೪-೨)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೂ ಉಷ್ಣಿಸಿನೊಂದಿಗೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಸಂಪತ್ತು ನ್ನನ್ನಗ್ರಹಿಸಿಕೊಂಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿ ಸಸ್ಯಾದಿಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣರಾಗಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಧೃಕ್ವು—ದುರಾಣ್ ಧಾರಣವೋಪನಯೋಃ ಧಾತು. ಒಪೋತ್ಯಾದಿ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಧ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ರು ಏಕರಣ. ಶ್ಲೋ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ದಧಶ್ಚ ಘೋಕ್ವ. (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೮) ಎಂಬ ದರಿಂದ ಧ್ವಾ ಧಾತು. ಶ್ಚಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೯-೪-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಆಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ವಚನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸ್ವಾನಿವದ್ಧಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುವನ್—ಶ್ಚ ಧಮಯಾಕ್ವ ದ್ವಿವಚನೇ ಧಾಷಾಯಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆತ್ಮವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಗ್ನಿಮ್—ಅಗ ಗತ್. ಧಾತು. ಅಗೇರ್ನಲೋಪಕ್ಕೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ನಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಪೇ—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವನಶ್ಚ ತೀನ್—ಪಾರಸ್ವರ ಪೃಥ್ವಿ ತೀನಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸುಚಿಗಮ. ಉಭೇವನಸ್ವತ್ಯಾದಿಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಏರಯೇಣಾಮ್—ಈರ ಗತೌ ಧಾತು ಹೇತುಮತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ಛಂದಸವಾಗಿ ಲಙ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಚಿನಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೫ ||

—:—

ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ

ಯುವಂ ಹ ಸ್ಥೋ ಭಿಷಜಾ ಭೇಷಜೇಭಿರಥೋ ಹ ಸ್ಥೋ ರಥ್ಯಾ ೩ -

ರಾಥ್ಯೇಭಿಃ |

ಅಥೋ ಹ ಕ್ಷತ್ರಮಧಿ ಧತ್ವ ಉಗ್ರಾ ಯೋ ವಾಂ ಹವಿಷ್ಠಾನ್ಮನಸಾ ದದಾಶ |

|| ೬ ||

ಪದಾಠಃ

ಯುವಂ | ಹ | ಸ್ಥಃ | ಭಿಷಜಾ | ಭೇಷಜೇಭಿಃ | ಅಥೋ ಇತಿ | ಹ | ಸ್ಥಃ | ರಥ್ಯಾ | ರಥ್ಯೇಭಿರಿತಿ

ರಥ್ಯೇಭಿಃ |

ಅಥೋ ಇತಿ | ಹ | ಕ್ಷತ್ರಂ | ಅಧಿ | ಧತ್ವಃ | ಉಗ್ರಾ | ಯಃ | ವಾಂ | ಹವಿಷ್ಠಾನ್ | ಮನಸಾ | ದದಾಶ

|| ೬ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ

ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಯುವಂ ಯುವಾಂ ಹ ಖಲು ಭೇಷಜೇಭಿರ್ಭೇಷಜೈರಾಷಥ್ಯೈಃ | ಭೇಷಜಾಷಧ-
ಭೈಷಜ್ಯಾನ್ಯಗದೋ ಜಾಯುರಗದಂ ತತ್ರೌಷಧಮಿತಿ ಚಾಭಿಧಾನಾಶ | ತೈರ್ಭಿಷಜಾ ಭಿಷಜೌ ಸ್ಥಃ |
ಹಶದ್ಗೋಽಶ್ವಿನೌ ಹಿ ದೇವಾನಾಂ ಭಿಷಜಾವಿತ್ಯಾದಿಪ್ರಸಿದ್ಧಿದ್ಯೋತನಾರ್ಥಃ | ಅಥೋ ಅಸಿ ಚಿ ರಥ್ಯೇಭಿಃ
ರಥಮೋಢ್ಯಭಿರಶ್ವೈ ರಥ್ಯಾ ರಥವಂತೌ ಸ್ಥಃ | ಆ ವಾಂ ರಥೋ ಅಶ್ವಿನಾ | ಋ. ೧-೧೧೮-೧ | ಇತ್ಯಾದಿ-
ಪ್ರಸಿದ್ಧಿದ್ಯೋತನಾರ್ಥೋ ಹಶಬ್ದಃ | ಅನಯೋ ರಥೇನ ವಿಶೇಷಸಂಬಂಧೋ ಯುವೋರ್ಹ ಪೂರ್ವಂ
ಸವಿತೋಷಸಾ ರಥಮ್ನುತಾಯ ಚಿತ್ರಂ ಘೃತವಂತಮಿಷ್ಯತಿ | ಋ. ೧-೩೪-೧೦ | ಇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರಾಂತರೇಷು
ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ | ಅಥೋ ಅಸಿ ಚಿ ಯುವಯೋಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ಬಲಮಧಿ ಹ | ಅಧಿಕಂ ಖಲು | ಹಶಬ್ದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧೌ |
ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧೇ ಉಗ್ರೋದ್ಗೋರ್ಣಸಾಮರ್ಥ್ಯಾವಶ್ಯಿನೌ ವಾಂ ಯುವಾಭ್ಯಾಂ ಯೋ ಹವಿಷ್ಠಾ-
ನಾಜ್ಞಪೂರೋಡಾಶಾದಿಹವಿಯುರ್ಕೋಽ ಯಜಮಾನೋ ಮನಸಾ ಯುಷ್ಮದಾಂತೇನ ಚೇತಸಾ

ದದಾಶ ದದಾಶಿ ಹವಿರಾದಿಕಂ ತಂ ಧತ್ತೇ | ಧಾರಯಥಃ | ಅತ್ಯಧಿಕಮನುಗೃಹ್ಣೀಥ ಇತ್ಯೇಥಃ |
ಪ್ರಭೂತಬಲೌ ಯುನಾಂ ರಥಮಾರುಹ್ಯಾಸ್ತದ್ವೀನಯಜನಮಾಗತ್ಯ ಹವಿಷ್ಟುದಂ ಮಾಂ ಧೃತ್ವಾಸ್ತದ್ಯೈ-
ಷ್ಟೈಽಸ್ಮಾನ್ನಿಚಿಕಿತ್ಸತಮಿತಿ ತಾತ್ರೆಯಾರ್ಥಃ ||

ಶ್ರುತಿದಾರ್ಥ

(ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳೇ) ಯುವಂ ಹ—ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಕೂಡ | ಭೇಷಜೇಭಿಃ—ಔಷಧಿಗಳ ಮೂಲಕೆ
ಗಳೊಡನೆ (ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದ) | ಭಿಷಜಾ ಸ್ತುತಿ—ವೈದ್ಯರಾಗಿದ್ದೀರಿ | ಅಥೋ—ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ |
ರಥೈಃಭಿಃ—ರಥಗಳನ್ನು ಎಳೆಯುವ ಕುದುರೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ | ರಥ್ಯಾ ಸ್ತುತಿ—ರಥಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೀರಿ |
ಅಥೋ—ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ | ಹ್ವತ್ರಂ—(ನಿಮ್ಮ) ಶಕ್ತಿಯು | ಅಧಿ ಹ—ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿಯೇ ಇದೆ | (ಆದ್ದರಿಂದ)
ಉಗ್ರಾ—ಪ್ರಬಲವಾದ ಭಯಂಕರವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ನೀವು | ನಾಂ—ನಿಮಗೆ | ಯಃ—ಯಾವ |
ಹವಿಷ್ಠಾನ್ — ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಯಜಮಾನನು | ಮನಸಾ — ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ |
ದದಾಶ—(ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು) ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ | ಧತ್ತೇ—(ಆವನನ್ನು) ಎತ್ತಿಹಿಡಿಯಿರಿ (ಅಧಿಕವಾಗಿ ಅವನು
ಗ್ರಹಿಸಿ).

ಭಾವಾರ್ಥ

ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೂಕೂಡ ಔಷಧಿಗಳ ಮೂಲಕೆಗಳೊಡನೆ ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು
ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ವೈದ್ಯರಾಗಿದ್ದೀರಿ. ಅಲ್ಲದೆ, ರಥಗಳನ್ನು ಎಳೆಯುವ ಕುದುರೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ ರಥಗಳನ್ನು
ಹೊಂದಿದ್ದೀರಿ. ಮತ್ತು ನಿಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಬಲವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ
ನೀವು ನಿಮಗೆ ಹವಿಷ್ಠನ್ನು (ಅರ್ಪಿಸಲು) ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹವಿರಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದು ಉದ್ಧರಿಸಿ.

English Translation

You two are physician, (conversant) with (all) medicaments : you ride
in a chariot (drawn by) well-trained steeds : therefore, mighty (divinities),
resolutely uphold (the worshipper), who, with a mind (devoted to you), offers
you oblations.

ವಿಕೇವವಿಷಯಗಳು

ಭೇಷಜೇಭಿಃ ಭಿಷಜಾ ಸ್ತುತಿ—ಔಷಧಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದ ವೈದ್ಯರಾಗಿದ್ದೀರಿ ಎಂದು ಅತ್ತಿನೀ
ದೇವತೆಗಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ದೇವವೈದ್ಯರಾಗಿರುವುದೂ, ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ವೈಕಲ್ಯ
ವನ್ನು ಸಂಪಡಿಸಿದುದೂ, ಸುಕನ್ಯಾಪತಿಯ ವಾರ್ಧಕ್ಯವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಅವನಿಗೆ ತಾರುಣ್ಯವನ್ನು ಉಂಟು
ಮಾಡಿದುದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಸ ಏತಮಾಶ್ರಿತಂ ಧೂಮ್ರಮಾಲಭೇತ | ಸಾರಸ್ವತಂ ಮೇಷನ್ಯಂದ್ರಮ್ನುಷಭಮಶ್ವಿನೌ ವೈ
ದೇನಾನಾಂ ಭಿಷಜ್ಞೌ ತಾಭ್ಯಾಮೇವೈನಂ ಭಿಷಜ್ಯತಿ ಸರಸ್ವತೀ ಭೇಷಜಂ ತಯೈನಾಸ್ತೃ
ಭೇಷಜಂ ಕರೋತೀಂದ್ರ ಇಂದ್ರಿಯಂ ವಿರಕ್ಯಂ ತೇನೈನಾಸ್ತೃನ್ನಿಂದ್ರಿಯಂ ವಿರಕ್ಯಂ ದಧಾತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೨-೭-೨-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ದೇವವೈದ್ಯರೆಂದೂ,

ಅಥ ಯದಾಶ್ರಿತೋ ಭವತಿ | ಅಶ್ವಿನೌ ನಾ ಏನಮಭಿಷಜ್ಯತಾಂ ತಥೋ ಏವೈನಮೇಷ ಏತದಶ್ವಿ-
ಭ್ಯಾಮೇವ ಭಿಷಜ್ಯತಿ ತಸ್ಮಾದಾಶ್ರಿತೋ ಭವತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೫-೪-೧೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ದೋಷವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಬಹುದೆಂದೂ ಅವರ ಅನುಗ್ರಹ
ದಿಂದಲೇ ಯಜಮಾನನೂ ಕೂಡ ಅಂತಹ ವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಬಹುದೆಂದೂ, ಈ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದಲೇ
ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಪಾತ್ರವಿರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ತನ್ನೂ ಈ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ
ಅವರು ಸುಕನ್ಯೆಯೆಂಬ ಸುಂದರ ಸ್ತ್ರೀಯ ಪತಿಯ ವಾರ್ಧಕ್ಯವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಅವನನ್ನು ತರುಣನಾಗುವಂತೆ
ಮಾಡಿದ ಕಥೆಯೂ ಸಹ ಈಗಿಂತ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅಶ್ವಿನೌ ಹ ವಾ ಇದಂ ಭಿಷಜ್ಯಂತೌ ಚೇರತುಃ | ತೌ ಸುಕನ್ಯಾಮುಷೇಯತುಸ್ತಸ್ಯಾಂ ಮಿಥುನ-
ಮೀಷಾತೇ ತನ್ನ ಜಜ್ಞಾ | ತೌ ಹೋಚಿತುಃ | ಸುಕನ್ಯೇ ಕಮಿಮಂ ಜೀರ್ಣಂ ಕೃತ್ಯಾರೂಪ-
ಮುಪಶೇಷ ಆವಾನುಸುಪ್ರೇಹೀತಿ ಸಾ ಹೋನಾಚಿ ಯಸ್ಮೈಮಾಂ ಸಿತಾದಾಸ್ತೈವಾಹಂ ತಂ
ಜೀವಂತಗ್ಗ್ಹ್ಯಾಸ್ಯಾಮೀತಿ ತದ್ವಾಯಮ್ನುಷಿರಾಜಜ್ಞಾ | ಸ ಹೋನಾಚಿ | ಸುಕನ್ಯೇ ಕಿಂ
ತೈತದವೋಚಿತಾಮಿತಿ ತಸ್ಮಾ ಏತದ್ವ್ಯಾಚಿಚಕ್ಷೇ ಸ ಹ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ ಉನಾಚಿ ಯದಿ
ತೈತತೈನಬ್ರೂವತಃ ಸಾ ತ್ವಂ ಬ್ರೂತಾನ್ವ ವೈ ಸುಸರ್ವಾವಿವ ಸ್ತೋ ನ ಸುಸಮ್ಯದ್ವಾನಿವಾಃಃ
ಮೇ ಶಂತಿಂ ನಿಂದಥ ಇತಿ ತೌ ಯದಿ ತ್ವಾ ಬ್ರುವತಃ ಕೇನಾನಾಮುಸರ್ವೌ ಸ್ಯಃ ಕೇನಾಸಮ್ಯದ್ಧಾ-
ನಿತಿ ಸಾ ತ್ವಂ ಬ್ರೂತಾತ್ವತಿಂ ನು ಮೇ ಪುನರ್ಯುನಾಣಂ ಕುರುತಮಥ ನಾಂ ವಕ್ಷ್ಯಾಮೀತಿ
ತಾಂ ಪುನರುಷೇಯತುಸ್ತಾಗ್ಂ ಹೈತದೀವೋಚಿತುಃ | ಸಾ ಹೋನಾಚಿ | ನ ವೈ ಸುಸರ್ವಾವಿವ
ಸ್ತೋ ನ ಸುಸಮ್ಯದ್ಧಾವಿವಾಃಃ ಮೇ ಪತಿಂ ನಿಂದಥ ಇತಿ ತೌ ಹೋಚಿತುಃ ಕೇನಾನಾಮುಸರ್ವೌ
ಸ್ಯಃ ಕೇನಾಸಮ್ಯದ್ಧಾನಿತಿ ಸಾ ಹೋನಾಚಿ ಪತಿಂ ನು ಮೇ ಪುನರುಷೇಯತುಃ ಕುರುತಮಥ
ನಾಂ ವಕ್ಷ್ಯಾಮೀತಿ | ತೌ ಹೋಚಿತುಃ | ಏತಗ್ಗ್ಹ್ ಹ್ರದಮಭ್ಯವಹರ ಸ ಯೇನ ವಯಸಾ
ಸ ಯೇನ ವಯಸಾ ಕಮಿಷ್ಯತೇ ತೇನೋದೈಷ್ಯತೀತಿ ತಗ್ಗ್ಹ್ ಹ್ರದಮಭ್ಯವಹರಾಃ ಸ ಯೇನ
ವಯಸಾ ಚಿಕಮೇ ತೇನೋದೇಯಾಯ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೧೫-೮ ರಿಂದ ೧೨)

ಪೃಥ್ವಿಯಮೇಲೆ ವ್ಯಾಧಿಗ್ರಸ್ತರನ್ನು ಗುಣಪಡಿಸುತ್ತಾ ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು
ಸುಕನ್ಯೆಯೆಂಬ ಸುಂದರ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ನೋಡಿ ಮೋಹಿತರಾಗಿ ಅವಳ ಸಾಹಚರ್ಯವನ್ನು ಬಯಸಿದರು. ಅವಳು ತನ್ನ

ಪತಿಯು ಜೀವಿಸಿರುವವರೆಗೆ ಪರಪುರುಷನನ್ನು ಕಣ್ಣೆತ್ತಿಯೂ ನೋಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಹೊರಟುಹೋದವೆಂದರೆ ಈ ವಿಷಯವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮರೆಯುವ ಕೇಳಿ ತಿಳಿಯಲಾಗದು ಅವಳ ಪತಿಯು ಅವನಿಗೊಂದುಪಾಪವನ್ನು ಹೇಳಿ, “ ಪುನಃ ಅವರು ನಿನ್ನನ್ನು ಮೋಹಿಸಿ ನಿನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಒಂದರಿ ನೇವು ಅಸಂಪೂರ್ಣರು, ಅಸಂಸ್ಕೃತರು. ಆದುದರಿಂದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ನಾನು ಒಲಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಉತ್ತರಕೊಡಬೇಕೆಂದೂ, ಅವರು ತಾವು ಯಾವ ರೀತಿ ಅಸಂಪೂರ್ಣರು ಮತ್ತು ಅಸಂಸ್ಕೃತರೆಂದು ಕೇಳಿದರೆ ಆಗ ನೀನು ನನ್ನ ವೃದ್ಧಪತಿಯನ್ನು ತರುಣ ನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಅವನ್ನು ಹೇಳುವೆನು ಎಂದು ಉತ್ತರಕೊಡು ” ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದನು. ಪುನಃ ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಬಂದು ಅವಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಅವಳು ತನ್ನ ಗಂಡನು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ನಡೆಸಿದಳು. ಮತ್ತು ಪತಿಯನ್ನು ಪುನಃ ತರುಣನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಉಪಾಯವನ್ನೂ ಕೇಳಿದಳು. ಅತ್ತಿನೀ ದೇವತೆಗಳು ಪಕ್ಕದ ಸರಸ್ವತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿದರೆ ಅವಳ ಪತಿಯು ಜೀವಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದನಂತರ ಅವಳು ಅವನನ್ನು ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸಿದಳು. ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅವನು ತರುಣನಾದನು ಇತ್ಯಾದಿ ಕಥೆಗಳು. ಭಿಷಜಾ ಎಂಬ ವೀರಪಾಪವನ್ನು ವಿನಾಸಿಸುತ್ತದೆ.

ದೇವವೈದ್ಯರಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಮಾನವಾದಿಗಳ ರೋಗಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದೇ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಒಂದು ನ್ಯೂನತೆಯೆಂದು ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಇವರನ್ನು ಯಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಲ್ಲ.

ಉಪ ನೌ ಹ್ರಯಧ್ಯಮಿತಿ ತೇ ಹ ದೇವಾ ಊಚುರ್ನವಾಮುಪಹೃಯಿಷ್ಯಾಮಹೇ ಬಹು ಮನುಷ್ಯೇಷು ಸರ್ಗಂಸೃಷ್ಟಮಚಾರಿಷ್ಯಂ ಭವಜ್ಞಂತಾವಿತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೧-೫-೧೪)

ಮಾನವಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾ ಅವರೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಯಾಗಕ್ಕೆ ಕರೆಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಾಗ ಈ ದೇವತೆಗಳು ತಾವೇ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಶಿರಸ್ಸೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಯಜ್ಞಭಾಗವನ್ನು ಪಡೆದರು.

ರಥೇಭಿಃ ರಥಾಃ ಸ್ವಃ—ರಥೇಭಿಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ರಥವೋದ್ಯಭಿರಶ್ವೈಃ ರಥವನ್ನು ಮಹಿಪತಕ್ಕೆ ಕುದುರೆ ಗಳೊಂದಿಗೆ ಎಂದೂ, ರಥಾಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ರಥವಂತಾ—ರಥಿಗಳರು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥಗಳೂ, ಆ ರಥಗಳನ್ನು ಮಹಿಪನ ವಾಹನಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳದೇ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದು ಅನೇಕ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹಿರಣ್ಯಯಾ ವಾಂ ಪವಯಃ (ಮು. ಸಂ. ೧-೮೦-೧) ; ಹಿರಣ್ಯಯೇನ ರಥೇನ (ಮು. ಸಂ. ೪-೪-೪) ; ರಥಂ ಹಿರಣ್ಯವಂಧುರಂ ಹಿರಣ್ಯಾಭೀಶುಮತ್ತಿನಾ (ಮು. ಸಂ. ೮-೧-೨) ಇತ್ಯಾ ದ್ಯನೇಕ ಮತೃಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳ ರಥವೂ ಅವರ ಆನಯವಗೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹಿರಣ್ಯವಾದವೆಂದೂ,

ತಂ ಯುಂಜಾಥಾಂ ಮನಸೋ ಯೋ ಜಗೀತುರ್ನಾ ತ್ರಿವಂಧುರೋ ವ್ಯಪಜಾ ಯತ್ಪ್ರಚೇತ್ರಃ |
ಯೇನೋನಯಾಥಃ ಸುಕೃತೋ ದುರೋಣಂ ತ್ರಿಧಾತುನಾ ಪತಥೋನ ವರ್ಣ ಪರ್ಣಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೮೨-೧)

ಪಕ್ಷಿಗಳ ಪರ್ಣಗಳ ವೇಲೆ ಕುಳಿತು ಎಷ್ಟು ವೇಗವಾಗಿಯೂ ಹರ್ಷಪೂರಿತರಾಗಿಯೂ ಹೋಗುವರೋ ಅದರಂತೆ ತಮ್ಮ ತ್ರಿವಂಧರಾತ್ಮಕವಾದ ತಮ್ಮ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಅತ್ತಿನೀವೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುವರೆಂದೂ ಅನೇಕ ಜಡಗಳಲ್ಲಿ ಅವರ ರಥದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ರಘುವರ್ತನಿಃ (೮-೯-೮) ಹಗುರವಾಗಿ ಓಡಬಲ್ಲುದು ; ಮನಸೋ ಜವೀಯಾನ್ ರಥಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೨-೨ ; ೫-೬೨-೩) ಮನೋವೇಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದು ; ನಿಮಿಷಕ್ಕಿಜ್ಜವೀಯಾಸಾ ರಥೇನ (ಋ. ಸಂ. ೮-೬೮-೨) ಕಡ್ಡನ ರೆವೈಯು ಹೊಡೆಯುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದು ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳು ರಥದ ವೇಗ ಗಮನವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ.

ರಥೇ ಭಿಃ—ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ರಥದ ವಾಹಕಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದೇ ಹೊರತು ಅವು ಯಾವುವೆಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಶ್ವಗಳು, ಹೇಸರಗತ್ತೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಧವಿಧವಾದ ವಾಹಕಗಳಿರುವುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಯಂಜಾಥಾಂ ರಾಸಭಂ ರಥೇ ವೀಡ್ಯಂಗೇ ವ್ಯಷಣ್ಣಸೂ | ಮಧ್ವಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೮೫-೬)

ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಸಭನೆಂದೂ,

ಹಂಸಾಸೋ ಯೇ ವಾಂ ಮಧುಮಂತೋ ಅಸಿಧೋ ಹಿರಣ್ಯಪರ್ಣಾ ಉಹುವ ಉಷರ್ಬುಧಃ |
ಉದಪ್ರತೋ ಮಂದಿನೋ ಮಂದಿನಿಸ್ತೈಶೋ ಮಧ್ವೋ ನ ಮಕ್ಷಃ ಸವನಾನಿ ಗಚ್ಛಥಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪೫-೪)

ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಸನೆಂದೂ,

ಆ ನಃ ಸ್ತೋಮಮುಪ ದ್ರವತ್ತೂಯಂ ಶೈನೇಭಿರಾಶುಭಿಃ | ಯಾತಮಶ್ವೀಭಿರಶ್ವಿನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೬)

ಇತ್ಯಾದಿಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಪುಶಸ್ಯವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳ ಆಶ್ವಗಳೆಂದೂ ಹೀಗೆಯೇ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಅತ್ತಿನೀವೇವತೆಗಳ ವಾಹನಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಕ್ಷತ್ರೇಂ—ಕ್ಷತ್ರೇಶಕ್ತಿಯು ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಈ ಶಕ್ತಿಯು ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಅತ್ತಿನೀವೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದನ್ನೂ ಸಹ ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಅನೇಕ ಋಕ್ತಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಮನಸಾ—ಮನೋ ಮನೋತೇಃ | (ನಿ. ೪-೪) ಚಿಂತಿಸು, ಧ್ಯಾನಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮನ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಧ್ಯಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಸಾಯಣರು ಮನಸಾ ಯುಷ್ಮದಾಯತೇನ ಚೇತಸಾ ನಿಮ್ಮತ್ತೇ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿ ಏಕಾಗ್ರಚಿತ್ತತೆಯಿಂದ ಎಂದರೆ ತದೇಕಧ್ಯಾನದಿಂದ ಎಂದು ವಿನಂಸಿದ್ದಾರೆ.

ಆ ವಿಶ್ವತಃ ಪ್ರತ್ಯೇಚಿಂ ಜಿಘಂರ್ಯರಕ್ಷಸಾ ಮನಸಾ ತಜ್ಜುಷೇತೆ |

ಮರೃಶ್ರೀಃ ಸ್ವಯದ್ವೇರ್ನೋ ಅಗ್ನಿನಾಭಿಮೃಶೇ ತನ್ನಾ & ಜಭುರಾಣಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೦-೫)

ಇತ್ಯಾದಿಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮನಸಾ ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೋತ್ರೇಣಿ ಎಂದೂ ಸಹ ಅರ್ಥಮಾಡಿಬ್ಬಾರೆ. ಅಲ್ಲೂ ಸಹ ಧ್ಯಾನಾತ್ಮಕ ವಾದುದೂ, ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾದುದೂ ಅದ ಸ್ತ್ರೋತ್ರವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಃ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರತಿಯಾ ||

ಸ್ಥೋ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಭವಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತ್ವೆ ಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭಿಷಜಾ—ಇಾಭೀ ಭಯೇ ಧಾತು. ಭಿಯಿಷುಕ್ ಪ್ರಸ್ಯಕ್ಕೆ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಸ್ಯ. ಷುಕಾಗಮ. ಭಿಷಜ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲೂಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ವ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೇಷಜೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐವಾ ಭಾವ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವು ದಿಲ್ಲ. ಏತ್ಯ.

ರಥೇಭಿಃ—ರಥಂ ವಹತಿ ರಥಃ ತದ್ವಹತಿರಥಯೋಗಿ ಸ್ವಾಸಂಗಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಫಿಸಿಗೆ ಐವಾ ಭಾವ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಏತ್ಯ.

ಧತ್ತಃ—ಝಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ತಿಷಂತ್ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಗ್ರಾ—ಉಚ ಸಮವಾಯೇ ಧಾತು. ಯಜೇಂದ್ರಾಗ್ರೈ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ವಂತ ವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸಂಬೋಧನಾದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರೀತ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಪಾಂ ಸುಲೂಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ದದಾತ—ದಾತ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು. ಭಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿವಚನದಲ್ಲಿ ದದಾತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಯದ್ವ್ಯತ್ಯಾನ್ವಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ೧೫೭ನೇ ಸೂತ್ರವು ಮುಗಿದುದು.

೨ ನೇ ಅಕ್ಷರ ೨ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತವು.

ವೇದಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನೇ ತಮೋ ಹಾದರ್ಶಂ ನಿವಾರಯನ್ |
 ತ್ವಮರ್ಥಾಂಶ್ಚ ತುರೋ ದೇಯಾದ್ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಃ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ವಾಜಾಧಿರಾಜಪರನೋಶ್ವರವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕಶ್ರೀವೀರಬುಕ್ಕಭೂಪಾಲ-
 ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಧುರಂಧರೇಣ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯೇಣ ವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥ-
 ಪ್ರಕಾಶೇ ಋಕ್ಕಂಹಿತಾಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾಷ್ಟಕೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ

|| ಸಮಾಪ್ತಃ ||

ಶ್ರೀಃ

|| ಓಂ ತತ್ಸತ್ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುವಾದಯುತವೂ ಆದ
 ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯ ದ್ವಿತೀಯಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ
 ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

—:—

ಯದಕ್ಷರಪದಭ್ರಷ್ಟಂ ಮಾತ್ರಾಹೀನಂ ತು ಯದ್ವವೇತ್ |
 ತತ್ಸರ್ವಂ ಕ್ಷಮ್ಯತಾಂ ದೇವ ವಾಗೀಶ್ವರ ನಮೋಽಸ್ತು ತೇ |

ಃ ಶುಭಂ ಭೂಯಾತ್ ||

|| ಮಂಗಳಂ ||

